

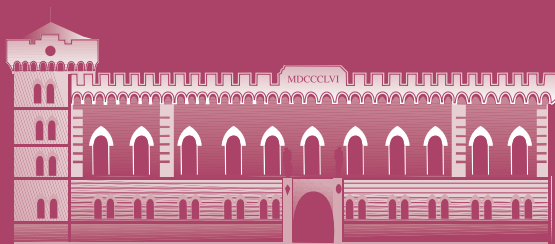
ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE - ISTORIE

XII-XIII

2004-2005

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE - ISTORIE

XII-XIII

2004-2005

ISSN 1221-678X

MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE - ISTORIE

XII-XIII

2004-2005

Editura Grafite
Timișoara
2005

Colegiul de redacție:

Tatiana Bădescu, *director al Muzeului Banatului*

Dr. Florin Drașovean, *redactor șef, responsabil de număr*

Nicoleta Demian, Petru Rogozea, *secretari de redacție*

Valentin Cedică, Dan Leopold Ciobotaru, Dr. Vasile Dudaș, Dr. Mircea Mare,

Dr. Vasile Rămneanțu, Alexandru Szentmiklosi, *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872-1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928-1931

Tibiscus, 1971-1979

Orice corespondență se va adresa Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, 300 002 Timișoara

Please send any mail to Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300 002 Timișoara

Tout correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300 002 Timișoara

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300 002 Timișoara

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

CUPRINS

SOMMAIRE

INHALT

CONTENTS

REMEMBER FLORIN MEDELEȚ	I
Lista selectivă a lucrărilor științifice publicate	III
Activitatea expozițională în cadrul Muzeului Banatului	VI

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHĂ

SVEND HANSEN, Figurinele neolitice din sudul Bazinului Carpatic <i>Neolithische Figuralplastik im Südlichen Karpatenbecken</i>	25
WOLFRAM SCHIER, FLORIN DRAȘOVEAN, Masca rituală descoperită în tellul neolitic de la Uivar (jud. Timiș) <i>Die Gesichtstonmaske In Uivar Entdeckt</i>	41
FLORENTINA MĂRȚIȘ, OCTAVIAN POPESCU, Studiu tipologic al inventarului litic cioplit și șlefuit de la Sânanndrei, nivelul IV, 2004 <i>Typological Study of the Chipped and Polished Lithics from Sânanndrei (Timiș County). 1994 Campaign - Level IV</i>	57
JOHN M. O'SHEA, ALEX W. BARKER, SARAH SHERWOOD, ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, New Archaeological Investigations at Pecica-Șanțul Mare <i>Noi cercetări arheologice la Pecica-Șanțul Mare</i>	81
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, Materiale aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperite în hotarul localității Dragșina (jud. Timiș) <i>Materials belonging to the Culture Cruceni-Belegiș discovered in the Boundaries of the Locality of Dragșina (Timiș County)</i>	111
GEORGETA EL SUSI, Animal Exploitation during the Bronze Age in Sw Romania with a Special Referring to Ostrovul Corbului (Mehedinți County) <i>Exploatarea animalelor în epoca bronzului în sud-vestul României cu referire specială la Ostrovul Corbului</i>	127
SORIN M. PETRESCU, DANIEL ALIC, Fortificațiile dacice de la Obreja (jud. Caraș-Severin) <i>The Dacian Fortification from Obreja (Caraș-Severin County)</i>	143
DAN SEBASTIAN CRIȘAN, CĂLIN TIMOC, Inginerii împăratului Traian (I). Mensorul Balbus	

<i>Die Ingenieure Kaisers Trajan (I). Balbus Der Mensor.....</i>	157
DOINA BENEĂ, Armata Daciei și campania din Orient a împăratului Gordian al III-lea	
<i>L'armée de la Dacie et la campagne de l'empereur Gordien III en Orient</i>	171
CĂLIN TIMOC, Fortificații romane din Banat (II). Teregova (date și controverse)	
<i>Römische Festungen im Banat (II). Teregova (Daten und Kontroversen).....</i>	187
ALIN JIȚĂREL, Aspecte sociale ale cultului mithriac în Dacia	
<i>Social Aspects of Mithraic Cult in Dacia</i>	199
MARIANA CRÎNGUȘ, Elemente ornamental-simbolice pe monumentele din sud-vestul Daciei romane (II)	
<i>Des éléments ornementaux-symboliques sur les monuments du sud-ouest de la Dacie romaine (II)</i>	225
RAOUL-M. ȘEPTILICI, ANGEL TRUICAN, Câteva monete romane imperiale descoperite întâmplător pe raza localității Berzovia (jud. Caraș-Severin)	
<i>Accidental Discovery of Roman Imperial Coins around the Village of Berzovia (Caraș-Severin County)</i>	231
DANIELA TĂNASE, Câteva observații cu privire la mormântul de orfevru din epoca avară descoperit la Felnac (jud. Arad)	
<i>Einige Bemerkungen im Bezug mit der Schmiedegraben aus der Awarischen Zeit Gefunden im Felnac (Kreis Arad)</i>	237
ADRIAN BEJAN, Economia satului bănățean la începutul feudalismului (sec. VIII-XI)	
<i>L'économie du village banatois au début du féodalisme (les VIIIe-XIe siècles)</i>	265

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

IOAN HAȚEGAN, Dicționar istoric al așezărilor din Banat. Secolele XI-XX. Litera A	
<i>Dictionnaire historique des sites du Banat. Le XIe-XXe siècles. La lettre A</i>	297
PETROVICS ISTVÁN, The Burghers of Medieval Temesvár/Timișoara in the Light of Written Sources	
<i>Cetățenii Timișoarei medievale în lumina izvoarelor scrise</i>	317
LIGIA BOLDEA, Noi considerații asupra elitelor sociale românești bănățene: stăpânii de pe valea Bistrei (sec. XV-XVI)	
<i>Des nouvelle considérations sur les élites sociales roumaines banatiennes: les maîtres</i>	

<i>de la vallée de Bistra (XV-XVI-e siècles)</i>	325
OVIDIU MARINEL KOCH-TUFIȘ, Dispozițiile Camerei Aulice adresate la 7 decembrie 1717 Comisiei Bănățene de Organizare a Mineritului <i>Wirtschaftliche, Administrative, und die Organisation des Grenzgebietes des Banats betreffende Maßnahmen der Hofkammer in Wien in der Verordnung vom 7. Dezember 1717, adressiert an die Montanistische Banater Einrichtungskommission</i>	343
ANGELA DUMITRESCU, Imaginea Casei Regale din România reflectată în presa românească din Banat între 1881-1918 <i>The Image of the Royal House of Romania reflected in the Romanian Press in Banat between 1881-1918</i>	371
NICOLETA TOMA-DEMIAN, Medalia aniversării lui Ormós Zsigmond la 70 de ani (20 februarie 1883) <i>The Anniversary Medal of Ormós Zsigmond at the 70th Birthday (20th of February 1883)</i>	379
IOAN MUNTEANU, Emigrări din Banatul istoric la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea <i>Emigrations from the historical Banat at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries</i>	393
PETRU BOTIȘ, VASILE DUDAȘ, Emil Botiș (1904-1984)	413
GABRIEL SALA, Felnacul sub ocupația trupelor iugoslave din 1918-1919. Un dărz patriot: părintele ortodox Aurel Sebeșan <i>Felnac sous l'occupation des troupes yougoslaves en 1918-1919. Un téméraire patriote, le père orthodoxe Aurel Sebeșan</i>	433
EUSEBIU NARAI, Organizarea administrativ-teritorială a județului Severin în anii 1918-1950 <i>L'organisation administrative-territoriale du département de Severin dans les années 1918-1950</i>	443
VALERIU GIURAN, Unele documente militare inedite privind acțiunile de luptă ale Diviziei 1 Infanterie Instrucție în cel de-al doilea război mondial, campania din vest, în dispozitivul de apărare din zona Timișoara, în perioada 24 august - 7 septembrie 1944 <i>Some Unknown Military Documents regarding the Fighting Actions of the 1st Infantry Division between August 24 and September 7 1944</i>	451
DUMITRU TOMONI, Cultură și politică în Banat (1944-1948). Sfârșitul regionalei „Astra Bănățeană” <i>Kultur und Politik in Banat (1944-1948). Die Ende der „Astra Bănățeană”</i>	

<i>Regionabteilung</i>	457
VASILE RĂMNEANȚU, Câteva considerații privind starea de spirit a locuitorilor din județul Timiș - Torontal	
<i>The State of Spirit of the Inhabitants of the Timiș - Torontal County in 1947</i>	481

ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE, CATALOAGE, VARIA

FLORIN MEDELEȚ , Date din istoria comunei Doclin (jud. Caraș-Severin)	
<i>Records Regarding the History of the Doclin Village in Caraș-Severin County</i>	513
SORIN FORȚIU, Contribuții documentare inedite referitoare la familia și activitatea lui Johnny Weissmüller (1904-1984)	
<i>Unknown Documentary Contributions referring to Johnny Weissmüller's Family and Activity</i>	523
MATEI DOMOCOȘ, Considerații privind locul în care a văzut lumina zilei Johnny Weissmüller	541
<i>Some Remarks on the Birthplace of Johnny Weissmüller</i>	
HEDY KISS, Steagul formației de pompieri voluntari din Tormac (jud. Timiș)	
<i>The Flag of the Volunteer Fire Department from Tormac (Timiș County)</i>	547
RADU ARDELEAN, Istoriografia în revista <i>Banatul</i> (Timișoara, 1926-1930)	
<i>L'historiographie dans la revue Banatul (Timișoara, 1926-1930)</i>	565
FLORIN DRAȘOVEAN, <i>Expoziția internațională "Măști, oameni, ritual"</i>	607
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, <i>Arta prelucrării bronzului în Banat (mileniul al II-Lea în.Chr.)</i> . Expoziție internațională itinerantă	611
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, <i>Cercetările arheologice de salvare de la Deta-Dudărie</i> . Expoziție temporară	615

RAPOARTE DE SĂPĂTURI ARHEOLOGICE

RĂZVAN PINCA, PETRU ROGOZEA, O nouă așezare din epoca bronzului aparținând grupului cultural Balta-Sărată descoperită la Coșteiu (jud. Timiș). I.	
<i>A New Bronze Age Settlement of Balta Sărată Type</i>	

<i>from Coșteiu (Timiș County)</i>	619
MIRCEA MARE, VALENTIN CEDICĂ, Cercetările arheologice de la Herneacova - Cetate (or. Recaş, jud. Timiș). Campaniile 2004 - 2005 (II). <i>Archaeological Excavations at Herneacova - Cetate (Timiș County). The 2004-2005 Campaigns (II)</i>	633

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, Cercetările arheologice de salvare din anul 2005 de la Deta-Dudărie. Raport preliminar de săpătură <i>Rescue Archaeological Excavations at Deta-Dudărie. Preliminary Report of Excavation</i>	637
--	-----

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, CĂLIN TIMOC, Cercetările arheologice de la Foeni-Seliște (jud. Timiș). Raport preliminar <i>Die Archäologische Ausgrabungen von Foeni, Ort Seliște</i>	657
---	-----

PREZENTĂRI DE CARTE, RECENZII

SERGHEJ KARMANSKI, <i>Donja Branjevina: A Neolithic Settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)</i> , Trieste, 2005, 309 pag., 20 tab., 46 fig., 211 pl. (Florin Drașovean)	677
LOLITA NIKOLOVA (Ed.), <i>Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe</i> , BAR International Series 1139, 2003, vol 1-2, 612 pag., (Florin Drașovean)	680

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

Colectivul secției de arheologie a Muzeului Banatului în anii 2004-2005	685
Colectivul secției de istorie a Muzeului Banatului în anii 2004-2005	685
Cărți, studii, recenzii, cataloage, pliante și cronici de expoziție publicate de membrii secțiilor de arheologie și istorie în perioada 2004-2005	687
Cronica acțiunilor culturale ale Muzeului Banatului în anul 2004	693
Cronica acțiunilor culturale ale Muzeului Banatului în anul 2005	697
Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anul 2004	703
Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anul 2005	705
Creșterea patrimoniului secției de istorie a Muzeului Banatului, 2004-2005	707
Creșterea patrimoniului numismatic al Muzeului Banatului între anii 2003-2005	709
Publicații intrate în patrimoniul bibliotecii Muzeului Banatului prin schimb național, internațional, donații și achiziții între 2003-2005	711
ABREVIERI	715

MEMORIAE
CLARISSIMI VIRI FLORINI MEDELEȚ
RERVM GESTARVM PROTOHISTORICARVM
ET DACICARVM ACVTISSIMI INVESTIGATORIS,
CARISSIMI MAGISTRI
PIENTISSIME DICATVM.

REMEMBER,

Cel care citește aceste rânduri trebuie să își amintească, iar cei care nu l-au cunoscut au prilejul să-l descopere pe profesorul, dascălul, arheologul, istoricul, etnograful, istoricul de artă, pe specialistul în etnoarheologie, etnoistorie, etnoreligie, etnocultură, poetul și multe altele mai ușor de cuprins prin termenul enciclopedistul care a fost Florin Medeleteș.

A fost... deoarece s-a dus prea de timpuriu, prea devreme, abia când roadele au început să se ivească.

Pana lui era nervoasă, mereu agitată, căci nu putea reda prea iute ceea ce mintea îi dicta mâinii, nu putea scrie în scurta-i viață în care s-a documentat, a adunat notițe, fișe și informații, trebuindu-i pentru a scrie timp de alte trei vieți.

Nu a rămas gol după el, au rămas elevii lui, au rămas studenții lui, au rămas prietenii lui, au rămas cei cărora le-a pus în mâini șpaclul, i-a învățat să-l folosească dar să și gândească. A organizat și inițiat la Buziaș o școală pentru tinerii colegi arheologi, unde aceștia aveau prilejul să învețe să comunice, să critice, dar să și primească critica.

Părea, la vorbă, om aspru, grăbit, dur... dar era gingaș cu cei care îl înțelegeau și pricepeau că le vrea binele. Uneori le dorea binele cu sila căci el vedea departe, el visa... ca orice poet, ca orice cercetător.

Am petrecut un an universitar la Viena împreună, un an în care ne-am documentat pentru preistoria Europei de sud-est... Îmi aduc aminte că o săptămână, cât am stat în fața fișierului bibliografic, mi-a impus și ne-am impus să-l răscolim, să ne scoatem fișe... mie mi-au rămas vreo 4.000 ... nu știu câte am citit sau răsfoit dar el a avut cel puțin de două ori mai multe. Știam ce îl preocupa, dar ce a citit atunci și a folosit și altă dată, la emisiunile lui de radio, în special cele despre etnoreligie, etnocultură și multe altele pe care nu am apucat să le ascult, fiind permanent prezent cu emisiuni la radio și televiziune. Duminică de duminică eram la Kunsthistorisches Museum, mai toată toamna și iarna și o parte din primăvara petrecută la Viena. La Naturhistorisches Museum am studiat o zi pe săptămână descoperirile arheologice de pe teritoriul României, pregătind o documentație pentru publicat. Un hoț grăbit a plecat cu geamantanul de fișe și filme făcute de noi crezând că a luat altceva... am rămas însă cu tezaurul din mintea și inimile noastre, cu cunoașterea materialelor și a prietenilor de la Naturhistorisches Museum ale dr. Wilhelm Angeli și Elisabetei Rutkay, gazde și prieteni

deopotrivă.

L-am audiat odată și la Caransebeș, la un curs de la Universitatea Banatul, când m-am dus, la o oră a lui, să îl aștept să termine, ca să mergem apoi la o cafea și să mai povestim. Se plimba cu fișele în mână și refăcea istoria unor vremuri, o istorie vie, palpitană, punctată cu idei care curgeau, care se înlanțuiau cu o logică și cu un fir director, întrerupt doar ca să își mai noteze câte o idee care îi scăpase sau asupra căreia dorea să se documenteze... ora a trecut prea repede ... am uitat că eram colegi... vroiam atunci să îi fiu student... deși aveam amândoi bărbile înspicate cu alb.

Pe șantiere - în special la Remetea Mare, unde veneam de la Bucovăț sau Parța - se bucura de vizite, se bucura să discute despre ceea ce a găsit și vroia să îți povestească ca să îți verifice ipotezele și să asculte opinii. Îți arăta șantierul, materialele, colegii, apoi bucătărea și apoi la un pahar... pornea vorba, începea divanul până când luna ne îndemna la somn sau la visare.

Venea în vizite la Parța, pe șantier, mă descosea și ne descosea, căci îi asculta și-i întreba și pe unii din colegi mai tineri. La reconstituirile sanctuarului și la reconstituirea în muzeu multe din ideile lui au prins viață. Reconstituirea casei de la Parța în muzeu și a sanctuarelor poartă și semnătura sa, acolo se observa experiența de etnograf, etnolog... etnosul era în el, îl simțea și-l îndrăgea. Poveștește adesea o colegă etnografă, mai mult etnoloagă, personalitate cu multă experiență, că atunci când a făcut o expoziție despre ceramică au fost sintetizate pe un panou nu doar tehnologia și evoluția ceramicii, ci și filozofia ei, funcționalitatea, estetica, arta, poezia ceramicii și cred că la deschidere ar fi recitat cu plăcere și har pasajul din Omar Khayam, care compară amfora cu femeia, dacă în sală nu ar fi fost și „aparatnicii”...

Multe aș putea să scriu și multe aș dori să le înșir.... dar prefer să-i las cititorului cheia misterului din opera scrisă și nescrisă a lui Florin.

Arhiva și manuscrisele sale trebuiesc valorificate. Repertoriul Latène-ului... de câteva sute de pagini... sau poate o mie trebuie publicat, la fel Repertoriul Banatului (dacă nu publicat, e greu să publici atât cât a adunat) sau măcar pus pe internet... căci e păcat ca peste hârtie, deja îngălbenită să se pună și colbul pecetluind munca neterminată.

Colegii tineri au o mină de exploatat, au diamante de șlefuit, dar mai ales de montat.

Când te îndreptai spre Olimp, treceam prin Viena... nu știam că nu o vei mai vedea de jos.

Adio prietene... ai scăpat de boli și de necazuri... dar ai ajuns Olimpian....

Gheorghe Lazarovici, Cluj-Napoca, septembrie 2005

LISTA SELECTIVĂ A LUCRĂRILOR ȘTIINȚIFICE PUBLICATE

Asupra unor probleme ale prezenței sarmatice în Banat, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1969.

În legătură cu unele știri antice privitoare la fortificațiile daco-getice, în *Tibiscus*, I, Timișoara, 1969.

Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania, în *ActaMN*, VIII, Cluj, 1971.

Ceramica dacică de la Pescari, în *ActaMN*, VIII, Cluj, 1971 (în colaborare cu T. Soroceanu și N. Gudea).

Die Bronzesitula von Remetea Mare (Kreis Timiș), în *Dacia*, NS, XVIII, București, 1974.

Brățările spiralice dacice din argint (O schiță tipologică), în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974 (volum colectiv).

Cercetări arheologice în castrul roman de la Berzovia (jud. Caraș-Severin), în *Tibiscus*, III, Timișoara 1974 (în colaborare cu R. Petrovsky).

Cîteva puncte arheologice din județul Timiș, în *Tibiscus*, III, Timișoara 1974 (în colaborare cu I. Bugilan).

Situla de bronz de la Remetea Mare, în *Banatica*, 3, Reșița, 1975.

Die Typologie der dakischen Spiralarmsringe aus Silber, în *Festschrift für Richard Pittioni zum siebzigsten Geburtstag*, Wien, 1976 (volum colectiv).

Reorganizarea științifică a depozitelor secției de istorie la Muzeul Banatului din Timișoara, în *Tibiscus*, IV, Timișoara, 1976 (în colaborare cu O. Radu).

Tipologia brățărilor spiralice dacice din argint, în *StComC*, II, Caransebeș, 1977.

Raport preliminar asupra săpăturilor din 1978 la cetatea dacică de la Cugir, jud. Alba, în *MCA*, Oradea, 1979.

În legătură cu expediția întreprinsă de Alexandru Macedon la Dunăre în 335 î.e.n., în *ActaMN*, XIX, Cluj-Napoca, 1982.

Remetea Mare – vatră de civilizație multimilenară, Timișoara, 1983 (catalog de expoziție).

Depozitul – atelier de unelte din bronz descoperit la Timișoara (cartierul Fratelia), în *Studii de istorie a Banatului*, XIII, Timișoara, 1987.

Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat, în *Banatica*, 9, Reșița, 1987 (în colaborare cu I. Bugilan).

Expoziția temporară "Noi descoperiri arheologice în sud-vestul României", în Rev.Muz., 7, București, 1987.

Două expoziții de istorie locală în orașul Buziaș (jud. Timiș), în Rev. Muz., 8, București, 1987.

Manifestare științifică la Buziaș, în Rev.Muz., 9, București, 1988.

Contribuții la repertoriul descoperirilor de epocă Latène din Banat. I, în Studii de istorie a Banatului, XIV, Timișoara, 1988.

O cronică a revoluției din Timișoara. 16 – 22 decembrie 1989, Timișoara, februarie 1990 (în colaborare cu M. Ziman).

O locuință hallstattiană de la Remetea Mare, jud. Timiș, în TD, XI, 1991.

À propos d'une grande spirale en argent dace, în Banatica, 12/1, 1993.

Profesorul Marius Moga la cea de a 80 – a aniversare, în AnB, SN, Arheologie – Istorie, II, 1993.

Contribuții privind începuturile muzeografiei în Banat, în AnB, SN, Arheologie – Istorie, II, 1993.

În legătură cu fortificația de pământ de la Cornești, în An.B., SN, Arheologie – Istorie, II, 1993.

Au sujet d'une grande spirale dacique en argent du Musée National de Belgrade, Reșița, 1993.

Filiala pentru Banat a Institutului Român de Tracologie. Cronică, în TD (începând cu 1993).

În legătură cu o mare spirală dacică din argint aflată în Muzeul Național din Belgrad și Addenda. Unele precizări cu privire la observațiile asupra tezaurelor de argint din Latène-ul târziu, în AnB, SN, III, Arheologie – Istorie, 1994.

Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latène, sec. IV î.Chr. – 106, în Banatica, 13, 1994 (publicat și separat – broșură).

Calendarul săteanului bănățean, Timișoara, 1994 (în colaborare cu V. Rămneanțu).

Despre sarea Daciei, în AnB, SN, IV/1, Arheologie – Istorie, 1995.

Über das Salz in Dakien, în Archäologie Österreichs, 6/2, 1995.

Une enclume d'orfèvrerie de l'Epoque Latène trouvée aux Portes de Fer du Danube, în ActaMN, XXXII, 1, 1995.

Câmpurile de urne funerare din Banat, în ActaMN, XXXII, 1, 1995.

Ein urnenfelderzeitlicher Depotfund von bronzenen Werkzeugen in Fratelia, bei Timișoara, Kr. Timiș, în Bronzefunde aus Rumänien. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, 10, Berlin, 1995 (volum colectiv).

Die urnengräberfelder im Banat, în The Yugoslav Danube Basin and the

Neighbouring Regions in the 2nd millennium BC, Belgrade – Vršac, 1996 (volum colectiv).

Zona Porților de Fier ale Dunării. Istoricul cercetărilor arheologice dintre Baziaș și Orșova pe malul românesc al Dunării. (Partea I – până la cucerirea romană a Daciei), în *AnB*, SN, V, Arheologie – Istorie, 1997.

Marius Moga (28 august 1913 – 24 noiembrie 1996), în *AnB*, SN, V, Arheologie – Istorie, 1997.

Muzeul Banatului Timișoara. File de cronică, I, 1872 – 1918, Timișoara, 1997 (în colaborare cu N. Toma).

O descoperire de factură avară la Sânnicolau Mare, în *AnB*, SN, VI, Arheologie – Istorie, 1998.

Toponimie din Banat, în *AnB*, SN, VI, Arheologie – Istorie, 1998.

Copacul de fier din Timișoara, în *AnB*, SN, VI, Arheologie – Istorie, 1998.

Die bronzene Kette mit Anhängern von Moldova Veche am Eisernen Tor, în *Internationale Archäologie, Studia honoraria*, 7, *Transsilvanica*, Gedenkschrift für Kurt Horedt, 1999 (în colaborare cu T. Soroceanu).

La Dacie proto-historique et la famille de Simulies (lat. Simulius), în *TD*, XIX, 1-2, 1999.

Un capac de vas dacic cu mânerul în formă de cap de pajură de la Divici (jud. Caraș-Severin), în *Tibiscum*, X, 1999.

Dacia protoistorică și familia Simuliidelor, în *AnB*, SN, VII-VIII, Arheologie – Istorie, 1999-2000 (2000).

Un couvercle de vase dacique en forme de tête d'aigle découvert à Divici (Dép. de Caraș-Severin), în *Studii de istorie. Omagiu prof. Ioan Glodariu*, Cluj-Napoca, 2001 (volum colectiv).

Sur la localisation du soi-disant "dépôt de bronzes de Șandra" (com. Biled, dép. de Timiș), în *TD*, XX, 2001, (în colaborare cu Al. Szentmiklosi și P. Rogozea).

Un colocviu științific desfășurat la Timișoara. Prima întâlnire a arheologilor bănățeni, în *AnB*, SN, IX, Arheologie – Istorie, 2001 (2002).

Fortificația de pământ de la Herneacova (com. Recaș, jud. Timiș), în *Patrimonium Banaticum*, I, Timișoara, 2002 (în colaborare cu V. Cedică).

Castrul roman de la Berzovia. Istoricul cercetărilor arheologice, în *Patrimonium Banaticum*, I, Timișoara, 2002 (în colaborare cu Al. Flutur).

Asupra semnificației istorice a „Casei cu ancoră” din Timișoara, în *Patrimonium Banaticum*, I, Timișoara, 2002 (în colaborare cu D. Micu).

Despre unele monumente din istoria orașului Timișoara (I), în *Patrimonium Banaticum*, II, Timișoara, 2003 (în colaborare cu D. Micu).

Muzeul Banatului Timișoara. File de cronică, II, 1918 - 1948, Timișoara,

2003 (în colaborare cu V. Rămneanțu).

Cercetările arheologice de la Herneacova – Cetate (com. Recaş, jud. Timiș). Campania 2003 (I), în *AnB*, SN, X-XI, 1, Arheologie – Istorie, 2002-2003 (2004), (în colaborare cu V. Cedică, M. Mare, F. Chiu, P. Rogozea).

Coiful greco-ilir de la Găvojdia (jud. Timiș), în *AnB*, SN, X-XI, 1, Arheologie – Istorie, 2002-2003 (2004), (în colaborare cu V. Cedică).

O poezie românească din Lugoj din anul 1841, în *AnB*, SN, X-XI, 1, Arheologie – Istorie, 2002-2003 (2004), (în colaborare cu D. Micu).

Date din istoria comunei Doclin (jud. Caraș-Severin), în *AnB*, SN, XII, Arheologie – Istorie, 2005.

ACTIVITATEA EXPOZIȚIONALĂ ÎN CADRUL MUZEULUI BANATULUI

1966-1968 Lapidariul Muzeului Banatului (în colaborare cu prof. M. Moga).

1967 – Expoziția de bază “Istoria Timișoarei” (în colaborare).

1968 – Expoziția aniversară a Revoluției de la 1848.

1969 – Expoziția de bază “Istoria feudală a Banatului”

1970 – Expoziția de bază “Formarea poporului român” (în colaborare cu prof. M. Moga).

1971 – Expoziția de bază “Civilizația dacică în Banat”.

- Expoziția permanentă de arheologie din Sănnicolau Mare.

- Expoziția permanentă de arheologie din Deta.

1972 – Expoziția omagială “Centenarul Societății România Jună” – în cadrul coloniei române din Viena (în colaborare).

1973, 1978, 1980 – Expoziții de bază “Comuna primitivă în Banat” (în colaborare).

1973 – Expoziția temporară omagială dedicată pompierilor din Banat.

1974 – Expoziția de bază “Istoria tehnicii în Banat”.

1974, 1976, 1979, 1980, 1981, 1987, 1988, 1989 – Expoziții temporare “Noi descoperiri arheologice din Banat” în colaborare”.

1980 – Expoziția temporară “Olăritul” (în colaborare cu I. Godea).

1983-1986 – Reconstituirea sanctuarului neolitic de la Parța (în colaborare).

1984 - Expoziția de bază de arheologie a Banatului, de la paleolitic până la cucerirea romană.

1987 – Expoziția permanentă de istorie a stațiunii balneare Buziaș.

1996 – Expoziția permanentă de istorie locală și etnografie a comunei Giroc (jud. Timiș).

1997 – Expoziția temporară “125 de ani de la întemeierea Muzeului Banatului”.

2001-2002 – Expoziția de colecție “Înfățișarea lumii – hărți vechi de până în secolul XVIII” – colecție personală expusă la Timișoara, Reșița și Caransebeș (în colaborare).

2002 – Expoziția permanentă de istorie locală a comunei Uivar, jud. Timiș (în colaborare).

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

FIGURINELE NEOLITICE DIN SUDUL BAZINULUI CARPATIC*

Svend Hansen

Cuvinte cheie: *figurine neolitice, bazinul carpatic,*
Schlagwörter: *neolithische figuralplastik, Karpatenbecken*

Trecerea la cultivarea pământului în jurul anului 6.000 î. Chr. a fost însoțită în zona sudică a bazinului carpatic de introducerea unor inovații. Printre acestea s-au aflat domesticirea animalelor, care trebuiau îngrijite și păzite, noi soiuri de cereale cultivate, care trebuiau însămânțate și recoltate în anumite perioade de timp, unelte șlefuite din piatră, care trebuiau cioplite și apoi cizelate, vase ceramice, care trebuiau modelate și apoi arse și, în final, figurinele antropomorfe din lut, care se realizau într-o anumită manieră. Nu cunoaștem cărui scop serveau aceste figurine, dar modul lor de realizare deosebit, din diverse piese componente, precum și anumite caracteristici ale modului de reprezentare indică faptul că acestea făceau parte în mod organic din patrimoniul cultural al culturilor sedentare timpurii. Când aceste figurine au ajuns la Tisa, aveau deja o istorie de mai multe milenii. În Asia de sud-vest se dezvoltase deja în mileniul al IX-lea o „formulă de sculptură” fundamental diferită de schema de reprezentare a sculpturilor paleoliticului timpuriu – cum ar fi bunăoară „Venus” din Willendorf¹. Cele două figurine (fig. 1) ilustrează diferența fundamentală între schema figurinelor paleolitice cu genunchii îndoiți și capul plecat și modul de reprezentare a figurinelor neolitice, drepte și cu privirea orientată în sus. Pe lângă figurinele reprezentate în picioare, în sculptura neoliticului regăsim și figurine în poziție șezândă care, de asemenea, au capul lăsat pe spate și privirea îndreptată în sus. În comparație cu figurinele paleolitice, cele neolitice prezintă un caracter nou din punctul de vedere al formei, caracter corelat, probabil, cu articularea unui conținut nou de idei. Acestei inovații în materie de imagine i-a fost sortit un succes îndelungat. Astfel de statuete au fost realizate timp de cinci milenii, până ce, la sfârșitul mileniului al-V-lea, s-a renunțat complet la producerea de figurine antropomorfe sau acestea au fost înlocuite prin modele noi, diferite în funcție de regiunea din care provin (figuri, idoli cu ochi, plastică de mari dimensiuni). În mod sigur

ele nu reprezentau simple accesorii, ci erau mai curând expresia înțelegerii și confirmării de sine a acestor societăți agrare timpurii². Numărul mare al acestor figurine ale neolitivului timpuriu – numărul lor fiind estimat la cca. 50.000 – este o parte semnificativă a unui univers imagistic preistoric descoperit încă într-o foarte mică măsură.

Statuetele neolitice din lut se situează din punct de vedere genealogic între sculptura vânătoarească a paleoliticului târziu, pe de o parte, și arta marilor culturi timpurii ale Egiptului și Mesopotamiei, pe de altă parte. Este vorba despre un complex de artă figurativă caracterizat de un repertoriu limitat de tipuri de reprezentare, în ciuda diversității sale stilistice. Dincolo de aceasta, sculptura neolitică poate fi încadrată printr-o serie de particularități comune, ca de exemplu prin apartenența la aria de răspândire a ceramicii pictate (contrastând puternic cu ceramica mediteraneană imprimată), prin apariția aproape întotdeauna în cadrul așezărilor (și doar în mod excepțional în morminte), prin tehnica unitară de realizare (din piese componente), precum și prin fragmentarea supusă unor anumite reguli într-un context istoric și social specific. Dar acestea nu duc încă la concretizarea semnificației sociale a figurinelor. Pentru a o determina este necesară analizarea fiecărei statuete în contextul descoperirii arheologice respective precum și interconexiunile diverselor elemente. Se poate însă prezuma că, pe o perioadă atât de lungă și pe un teritoriu atât de întins, practicile sociale cunoșteau mari diferențieri.

În bazinul estic al Tisei, figurinele antropomorfe din lut sunt cunoscute începând cu cultura Körös, aparținând neoliticului timpuriu. Statuetele se încadrează în tipologia caracteristică întregii arii de răspândire sud-est-europene, fiind vorba despre figurine cu corp voluminos, în picioare sau șezând³. Plastica perioadei următoare, cea a ceramicii Alföld, este caracterizată printr-un nou limbaj al formelor. Determinante sunt capetele triunghiulare, perforate în partea dreaptă a feței. Nu deținem multe informații despre corpurile aferente. Descoperirile recente de „centauri” însă arată că aceste capete triunghiulare nu erau destinate numai figurinelor antropomorfe. Erau reprezentate astfel și animale sau ființe hibride, fapt cunoscut și prin intermediul culturii Vinča, răspândită mai la sud. (fig. 2 și 3).

Sculptura aparținând grupurilor ulterioare de culturi se caracterizează prin figurine plate și compacte, al căror corp este în totalitate decorat cu linii sau meandre. Apar în continuare figurine cu fețe triunghiulare. Aproape toate statuetele se remarcă prin lipsa unor indicații realiste asupra sexului lor. Plastica grupului Szakálhát prezintă particularități deosebite. Din așezarea *Battonya-Parász-tanya* provine de exemplu un fragment de statueta (fig. 4) de un tip particular, independent de cultura Vinča, situată în

vecinătatea sudică⁴. Partea superioară a corpului figurinei, care probabil era în poziția șezând, este plat, iar șezutul se lățește mult. Sâni mici și rotunzi creează impresia că au fost lipiți de trup. Brațele și mâinile sunt realizate elaborat și așezate în poală. Două umflături pe brațele superioare pot fi interpretate ca reprezentând brățări Spondylus⁵. Obiectele de podoabă din Spondylus, o scoică provenită din Marea Mediteraneană, erau mărfuri foarte apreciate, pe care puțini și le puteau permite și care deci erau potrivite pentru reprezentare.

Comparabil este un tors de la Szentes-*Ilonapart*, comitatul Csongrád (fig. 5), o așezare din grupul Szakálhát⁶. Și această figurină are partea superioară a corpului plată și cioturi scurte pe post de brațe. Suprafața ei este aproape integral acoperită de un decor din compus din linii frânte încrustate. Sâni nu sunt simetrici, cel drept fiind situat vizibil mai sus. Remarcabil este un pandantiv asemănător cu un pieptene, aflat pe partea din spate.

În cultura Szakálhát, mai frecvent decât statuetele apar vase cu față umană⁷. Caracteristice sunt chipurile în formă de M (fig. 6). Unele vase cu chip ajung la dimensiuni considerabile (până la 130-140 cm) și au fost probabil folosite pentru păstrarea grâului, judecând după resturile de cereale pe care le conțin. Tot din Battonya este cunoscut și capacul unui vas cu chip, care constituie o paralelă interesantă cu cultura Vinča⁸, deoarece în cultura Vinča apar frecvent capace de vas în formă de chip, care arată că întregul vas era perceput ca un corp uman⁹.

Vasele cu chip și statuetele sunt legate între ele prin aspectul „spatelui”. Comparând statuete din Szentes-*Ilonapart* (fig. 5) cu vase antropomorfe din Battonya-*Gődrösök*, de ex. cu un vas mare pentru provizii (fig. 6) se poate recunoaște sistemul decorativ comun. De acesta aparține mai întâi pandantivul în formă de pieptene, care atârână de la gât până între omoplați. Dedesubtul acestuia, două panglici înconjoară corpul. În cazul vasului mare pentru provizii, acestea sunt colorate în roșu. Coincidența concepției decorative a statuetei și a vasului arată că nu este vorba doar de vase cu chip, ci de vase complet antropomorfe, și anume de sex feminin. În ultimă instanță, aceste vase reprezintă sculpturi de dimensiuni mari. Din această perspectivă trebuie apreciat faptul că în cultura Szakalhat, vasele antropomorfe sunt mult mai numeroase decât statuetele.

Pandative în formă de pieptene se regăsesc și pe sculpturile culturii Tisa din neoliticul târziu, de ex. pe „Venus II” din Hódmezővásárhely-*Kőkénydomb* (fig. 7). Aceste pandative în formă de piepten indică spre semnificația socială a pieptănăturilor. Deja figurinele paleolitice (de ex. Venus din Willendorf) arată că părul era folosit pe post de purtător de semnificații deosebit de vizibile, variabile și mai ales senzuale. Pot fi enunțate

și o serie de exemple în acest sens din neolitic, care dovedesc faptul că părul era coafat artistic și elaborat. Existența pieptenilor este atestată începând cu neoliticul preceramic¹⁰. Frizurile elaborate ale multor statuete neolitice sporesc importanța persoanei reprezentate.

Sculpturile culturii Tisa se pot deduce din punct de vedere stilistic și tipologic din grupul Szakálhát. Corpurile plate sunt caracteristice. Este remarcabil faptul că au fost păstrate numai torsuri, astfel încât forma feței este cunoscută în foarte puține cazuri. Cea mai bine păstrată statueta integral plastică, „zeul cu seceră” din Szegvár-Tűzköves (fig. 8), se încadrează însă indubitabil din punct de vedere al reprezentării feței în tradiția ceramicii Alföld. Cea mai frapantă componentă a sculpturii culturii Tisa este reprezentată fără îndoială de figurinele așezate și de vasele antropomorfe așezate. Numărul sculpturilor antropomorfe păstrate în cultura Tisa este relativ mic. Așezarea de la Hódmezővásárhely -Gorsza, de exemplu, conținea doar câteva fragmente, în condițiile în care săpăturile arheologice au fost efectuate cu o grijă deosebită¹¹.

Una din figurinele neolitice cele mai cunoscute îndeobște este așa-zisul „zeu cu seceră” din Szegvár-Tűzköves¹² (fig. 8). Este vorba despre o figură așezată pe un scăunel al cărei sex nu este determinat. Picioarele s-au rupt. Brațele sunt așezate pe pântec, mâinile sunt conturate relativ amănunțit. În mâna dreaptă figura ține un obiect așezat peste umăr, interpretat alternativ ca seceră sau sabie curbată. O bandă ornamentată cu triunghiuri, probabil o centură, înconjoară corpul. Pe încheieturi sunt așezate brățări. Fața figurinei este plată, triunghiulară: sunt reprezentați ochii, precum și sprâncenele, nasul, gura și urechile. De regulă, fața este interpretată ca fiind o mască. Este însă greu de hotărât în această privință – dacă este vorba într-adevăr de măști sau mai curând de un mod particular de stilizare. Csalog a interpretat suprafața oblică a feței ca fiind rezultatul purtării unei măști¹³. Pornind de la ținuta caracteristică, orientată în sus, a fețelor în plastica neolitică, deducerea acestei poziții din perspectiva realistă a purtării unei măști pare greșită. Deoarece problematica măștii este legată de interpretarea sculpturii în ansamblul său, se va reveni la această temă. În mai mare măsură remarcabil mi se pare faptul că forma feței se leagă fără greutate de formele triunghiulare caracteristice ale fețelor din ceramica Alföld și rezultă astfel o tradiție regională de o mie de ani. Cea mai importantă deosebire constă în lipsa perforării părții drepte a feței în cazul figurinelor din cultura Tisa.

Din contextul descoperirilor culturii Tisa, îndeosebi a celor din Szegvár-Tűzköves, sunt cunoscute o serie de alte figuri așezate. Cu acestea sunt înrudite formal vasele antropomorfe „așezate pe tron”. În așezarea de la Hódmezővásárhely-Kökénydomb au fost descoperite trei exemplare. Două

dintre acestea, „Venus I” și „Venus II” (fig. 7) au fost găsite împreună într-o casă, lângă vatră¹⁴. Sexul așa-numitei „Venus I” este determinat ca fiind cel feminin prin triunghiul pubian și sâni. Brațele sunt așezate pe pântec, degetele sunt marcate. Este reprezentat și un buric pronunțat, fapt rar în plastica neoliticului. Capul, respectiv fața, nu par să fi fost prevăzute. Decorul incrustat de culoare roșie cu triunghiuri întrepătrunse, unghiuri și romburi probabil că nu sugerează îmbrăcămintea, ci pictura pe corp. Este interesant că decorațiunea care se încheie deasupra ombilicului își găsește un corespondent și pe statueta II de la Szegvár-*Tűzköves*. Pe încheieturi și pe partea superioară a brațelor sunt sugerate brățări.

Este deci vorba despre mai multe tipuri de reprezentare antropomorfe, care se folosesc parțial de aceleași mijloace formale, și anume pe de o parte de figuri așezate pe scăunele, iar pe de altă parte de vase antropomorfe pe un scăunel – vasele pentru provizii de dimensiuni mai mari puteau fi concepute și ca figuri omenesti. Cu privire la anumite fragmente de figuri așezate (de ex. picioare) nu poate fi stabilită cu exactitate apartenența la categoria vaselor antropomorfe sau a statuetelor. Pe când vasele-figură așezate sunt marcate ca fiind feminine, la alte figuri așezate, precum „zeul cu secera” din Szegvár, nu se poate stabili exact dacă este vorba despre un bărbat sau despre o femeie.

Figurine șezânde de dimensiuni mari s-au descoperit și în așezări din perioada târzie a culturii Vinča. Un exemplar de o calitate deosebită este cel provenit din așezarea de la *Pristina-Predionica*¹⁵ (fig. 9). Statueta, înaltă de 18,5 cm, este lucrată cu mîgală. Figurina este așezată drept, cu partea superioară a corpului încordată, fapt subliniat de mâinile puse în șolduri. Nu există indicii dacă este vorba de o femeie sau de un bărbat. Ochii mari și migdalați, redați plastic, îl fixează pe privitor spre a-l captiva. Și mâinile așezate în șolduri pot fi interpretate ca semn al siguranței, superiorității, puterii și autorității. Prezența corporală a personajului este și mai puternic accentuată de faptul că, la prima vedere, apar ca fiind reprezentate doar capul și partea superioară a trupului, de mari dimensiuni, pe când picioarele, scurtate la extrem, par să se contopească cu scăunelul.

Poartă oare o mască „Zeul cu secera” de la Szegvár?. J. Csalog a fost convins de acest lucru, așa cum lipsa trăsăturilor individuale în reprezentarea unui chip omenesc dă multora impresia de mască. Astfel, în mai multe rânduri, s-a afirmat că reprezentările din cultura grecească Sesklo sau din culturile Tisa și Vinča nu sunt ale unor fețe, ci ale unor măști¹⁶. La nici una dintre figurine nu s-a putut însă demonstra că este într-adevăr reprezentată o mască, deci că ar fi prezente două straturi, unul al feței realiste și celălalt al măștii. Deci nu îl vom urma pe Csalog în afirmația că orientarea în sus

a feței „zeului cu seceră” de la Szegvár-*Tűzköves* ar descrie distanțarea măștii de față, deoarece această poziție a feței orientată în sus este tipică întregii sculpturi neolitice. Argumentul măștii pare plauzibil doar pentru că stilizarea puternică a figurilor le conferă acestora trăsături de mască, artiștii neavând obligația redării realiste.

Altfel decât în Orientul Apropiat, în Europa nu există descoperiri originale ale unor măști de dimensiunea chipului omenesc¹⁷. Descoperirea cea mai veche până în prezent este masca de la Uivar¹⁸. Remarcabilă este în acest context și statueta de la Liubcova-*Ornița* din Banat¹⁹ care ține o mască în mâna stângă. Este vorba despre o reprezentare singulară. Într-o manieră interesantă, această mască nu se încadrează în schema de reprezentare a feței din plastica Vinca, la fel ca și în cazul statuetei din Uivar. Masca de la Uivar este o primă și foarte importantă dovadă a existenței măștilor din lut în neoliticul târziu. Prin urmare importanta descoperire a unor măști din lut în șantierul arheologic de la Varna nu trebuie interpretate, după cum a propus H. Todorova, ca reprezentând capetele unor statui mari și goale pe dinăuntru²⁰.

Mult mai recentă este descoperirea spectaculoasă a unei măști antropomorfe din lut la Balatonoszod-*Temetői-dulo* (fig. 10), o așezare a culturii Baden din cea de-a doua jumătate a mileniului patru²¹. Indiferent de aprecierea problemei măștilor – ca reprezentare a unei măști sau ca reprezentare stilizată a feței – în sculptura neolitică trăsăturile reale sau chiar individuale ale feței fac loc unei reprezentări generalizatoare, supraindividuale.

Dragoslav Srejić i-a atribuit sculpturii neolitice un „stil sintetic”, care neglijează elementele deosebite și individuale, adresându-se colectivului și subconștientului. Acest lucru ar servi la sugerarea siguranței, ordinii și stabilității induse de forme imuabile²². Indiferent dacă apreciem sau nu în acest mod calitățile psihologice ale alegerii formei, Srejić pare să atingă un punct important. Momentul repetitiv al reprezentării aceluiași tip de imagine garantează respectiv simbolizează o stabilitate a ordinii sociale. Canonul reprezentării poate fi interpretat deci ca o continuitate a tradiției și o confirmare a acesteia în același timp.

În legătură cu efectul deosebit al acestor tipuri de reprezentări, mai ales a figurinelor cu tron descrise, trebuie remarcat faptul că frontalitatea realizată prin structura simetrică pe ax produce o distanță între figură și privitor, care în plus demonstrează și o structură cu valoare asimetrică. Imobilitatea completă a figurilor transcende reprezentarea din continuitatea temporală. Stilizarea extremă, adică renunțarea la orice fel de individualitate a persoanei, este încă o modalitate de generalizare. Efectul caracterului

frontal este augmentat de către ochii mari ai statuetelor, care îl sperie și totodată îl fascinează pe privitor.

Plastica neoliticului târziu din regiunea Dunării și Tisei permite distingerea unor trăsături comune, în ciuda diferențelor regionale. Atât cultura Tisa din Ungaria de Est, cât și cultura Vinča din Banat și Serbia este caracterizată de figurine mari, așezate, care dau impresia că stau pe un tron, precum și de vase antropomorfe de mari dimensiuni. Figurinele șezânde ale culturilor Tisa și Vinča reprezintă apogeul artistic al sculpturii figurative neolitice. Cu atât mai surprinzător trebuie să pară faptul că statuetele antropomorfe dispar brusc din descoperirile arheologice odată cu trecerea la cultura Tiszapolgár din perioada timpurie a epocii cuprului. Astfel sculptura figurativă antropomorfă încetează aici mai devreme decât în alte zone ale Europei de Sud-Est, într-o perioadă în care, la Dunărea de Jos de exemplu, plastica din lut se afla încă în apogeu în complexul Kodžadermen-Gumelnița-Karanovo-VI. Cauzele întreruperii sculpturii figurative probabil că nu trebuie căutate, după cum consideră cercetările mai vechi, în invazii și războaie. Mai curând este vorba despre o modificare fundamentală a sistemului de simboluri al populației așezate în zona Tisei, care constituie probabil răspunsul la transformările importante survenite în sfera economiei și așezărilor, respectiv a structurii societății.

(Traducere din limba germană de Lavinia Ioanovici, Timișoara și dr. Agathe Reingruber, Berlin)

Svend Hansen
DAI, Eurasien-Abteilung
Im Dol 2-6, Haus II, D-14195 Berlin
E-mail: eurasien@dainst.de

NOTE

*Aceasta este varianta în limba română a studiului publicat în: W. Schier (ed.), *Masken, Menschen, Rituale. Alltag und Kult vor 7000 Jahren in der prähistorischen Siedlung von Ulvar, Rumänien*, Würzburg (2005), pp. 19-25.

1 Hansen S., 2000-2001.

2 Hansen S., 1999.

3 Hansen S., 2000.

4 Szénászký J., 1977, 216 și urm., fig. 1-2.

5 Kalicz N.- Szénászký J., 2001, 45; 42 fig. 14/1.

6 Hegedűs K., 1981, 3 și urm., fig. 4.

7 Sinteza la Raczky P.-Anders A., 2003, 172 și urm.

8 Szénászký J., 1990, 151 și urm., fig. 1.

9 Resch E., 1991.

10 Schick W., 1995.

- 11 Horváth F., 1990, 48.
- 12 Csalog J., 1959, 25 și urm., fig. 7-10; Präistorische Idolkunst 1973, fig. 20; Korek J., 1990, 62, fig. 68, 1.
- 13 Csalog J., 1959, 25.
- 14 Banner J., 1959, 19.
- 15 Galović R., 1959, 69, pl. 3.
- 16 Csalog J., 1976, 216 și urm.
- 17 Bienert H.-D., 1990, 257 și urm.
- 18 Schier W.-Drașovean F., 2004, 181, 183 și fig. 23; Schier W., 2005, fig. 56.
- 19 Schier W., 2005, fig. 61.
- 20 Todorova H., 1992, 259.
- 21 Horváth T., 2002, 423 și urm. cu figura.
- 22 Srejšović D., 1964-1965, 29.

NEOLITHISCHE FIGURALPLASTIK IM SÜDLICHEN KARPATENBECKEN

Zusammenfassung

Anthropomorphe Plastiken gehören zum festen kulturellen Bestand der frühen Bauernkulturen Südosteuropas. Die neolithischen Kleinplastiken orientieren sich an einer während des 9. Jahrtausends in Vorderasien entwickelten „Bildformel“, die sich grundlegend vom Darstellungsschema jungpaläolithischer Bildwerke unterscheidet. Dieser Bilderfindung war eine sehr erfolgreiche Geschichte beschieden. Entsprechende Statuetten wurden während gut fünf Jahrtausenden hergestellt, bis am Ende des 5. Jahrtausends die Produktion anthropomorpher Plastik in vielen Regionen gänzlich aufgegeben wurde. Im vorliegenden Beitrag wird ein Überblick über die stilistische Entwicklung der anthropomorphen Tonplastik im östlichen Einzugsbereich der Theiß gegeben. Besonders hervorgehoben werden die großen Sitzfiguren der spätneolithischen Tisza-Kultur (z.B. der „Sichelgott“ von Szegvár), welche in der Vinča-Plastik z.B. in Priština-Predionica ihr Pendant finden. Die spätneolithische Plastik im Theiß-Donaugebiet läßt bei aller regionalen Verschiedenheit der stilistischen Mittel somit auch gemeinsame Züge erkennen. Sowohl in der Tisza-Kultur Ostungarns als auch der Vinča-Kultur des Banats und Serbiens sind große sitzende, beinahe thronende, Figuren sowie große Gefäße, die anthropomorph gestaltet werden, charakteristisch. Die Sitzfiguren der Theiß- und der Vinča-Kultur stellen einen künstlerischen Höhepunkt der neolithischen

Figuralplastik dar. Mit dem Übergang zur frühkupferzeitlichen Tiszapolgár-Kultur verschwinden anthropomorphe Figuren aus dem Fundbild. Damit findet die anthropomorphe Figuralplastik früher als in anderen Regionen Südosteuropas ein Ende. Die Gründe für das Abbrechen der Figuralplastik sind wohl nicht in Invasionen zu suchen. Vielmehr handelt es sich um eine tiefgreifende Umwälzung des Symbolsystems, welche vermutlich eine Antwort auf Veränderungen der Wirtschafts- und Siedlungsweise bzw. der Sozialstruktur darstellte.

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

- Banner J.**, 1959 *Anthropomorphe Gefäße der Theißkultur von der Siedlung Kökenydomb bei Hodmezővásárhely (Ungarn)*, in *Germania*, 37 (1959), 14-35.
- Bienert H.-D** 1990 *The Er-Ram Stone Mask at the Palestine Exploration Found, London*, in *Oxford Journal of Archaeology*, 9 (1990), 257-261.
- Csalog J.**, 1959 *Die anthropomorphen Gefäße und Idolplastiken von Szegvár-Tűzköves*, in *ActaArchHung*, 9 (1959), 7-38.
- 1976 *A Cernavodai idolk és a beszélő maszk (Die Idole von Cernavodă und die sprechende Maske)*, in *AÉ*, 103 (1976), 216-222.
- Galović R.**, 1959 *Predionica, neolitsko naselje kod Prištine*, Priština (1959).
- Goldman G.**, 1978 *Gesichtgefäße und andere Menschendarstellungen aus Battonya*, in *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 5 (1978), 13-60.
- Hansen S.**, 1999 *Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Süd-osteuropa* (Habilitationsschrift Bochum 1999; sub tipar în volumul al VI-lea al seriei de monografii a Comisiei pentru cercetarea preistoriei Balcanilor a Academiei de Științe din Heidelberg).
- 2000 *Die Plastik der Jungstein- und Kupferzeit in Ostungarn*, in *Das Altertum*, 46 (2000), 97-132.
- 2000-2001 *Fruchtbarkeit? Zur Interpretation neolithischer und chalkolithischer Figuralplastik*, in *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, 130-131 (2000-2001), 93-106.
- Hegedűs K.**, 1981 *Ujkőkori lakótelep Csanytelek hatarából (Excavations at the neolithic settlement of Csanytelek-Ujhalastó)*, in *AÉ*, 108 (1981), 3-12.
- Horváth F.**, 1990 *Hodmezővásárhely-Gorzsa*, in W. Meier-Arendt (ed.), *Alltag und Religion. Jungsteinzeit in Ost-Ungarn*, Frankfurt am Main (1990), 35-51.
- Horváth T.**, 2002 *A unique anthropomorphic representation of the Baden culture*, in *Antaeus*, 25 (2002), 423-426.
- Kalicz N.-Koós J.**, 1997 *Eine Siedlung mit ältestneolithischen Hausresten und Gräben in Nordostungarn*, in M. Lazić (ed.), *Antidoron. Completis LXV annis Dragoslavo Srejić ab amicis collegis discipulis oblatum*, Belgrad (1997), 125-135.
- Kalicz N.- Szénászkzy J.**, 2001 *Spondylus-Schmuck im Neolithikum des Komitats Békés*, in *PZ*, 76 (2001), 24-54.
- Korek J.**, 1990 *Szegvár-Tűzköves/ Eine Siedlung der Theiß-Kultur*, in W. Meier-Arendt (ed.),

- Alltag und Religion. Jungsteinzeit in Ost-Ungarn*, Frankfurt am Main (1990), 53-66.
- Kruta V.**, 1993 *Die Anfänge Europas von 6000 bis 500 v. Chr.*, München (1993).
- Raczky P.-Anders A.**, 2003 *The internal relations of the Alföld Linear Pottery culture in Hungary and the characteristics of the human representation*, in Jerem-Raczky (ed.), *Morgenrot der Kulturen. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*, Budapest (2003), 155-182.
- ReSchick T.**, 1988 *A Neolithic Cult Headdress from the Nahal Hemar Cave*, in *The Israel Museum Journal*, 7 (1988), 25-33.
- Schier W.**, 2005 *Die Maske von Ulivar*, in *Masken, Menschen, Rituale. Alltag und Kult vor 7000 Jahren in der prähistorischen Siedlung von Ulivar, Rumänien*, Würzburg (2005), 54-61.
- Schier W.-Draşovean F.**, 2004 *Vorbericht über die rumänisch-deutschen Prospektionen und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Ulivar, jud. Timiş, Rumänien (1998-2002)*, in *PZ*, 79, 2 (2004), 145-230.
- Srejović D.**, 1964-1965 *Anthropomorphic Figurines from Yugoslavia*, in *JPEK*, 21 (1964-1965), 28-42.
- Szénászkzy J.**, 1977 *A Szakálhádi csoport idoltöredéke Battonyáról (Das Idolfragment der Szakálhád-Gruppe aus Battonya)*, in *AÉ*, 104 (1977), 216-220.
- 1990 *Arcos edényfedő Battonyáról (Deckel eines Gesichtgefäßes aus Battonya)*, in *AÉ*, 117 (1990), 151-160.
- Tasić N.**, 1959-1960 *Završna istraživanja na praistorijskon naselju kod Valača*, in *Glasnik MKM*, 4-5 (1959-1960), 5-82.
- Todorova H.**, 1992 *Zur Frage der s.g. „symbolischen Bestattungen“ des kupferzeitlichen Gräberfeldes Varna I*, in *Balkanica*, 23 (1992), 255-270.

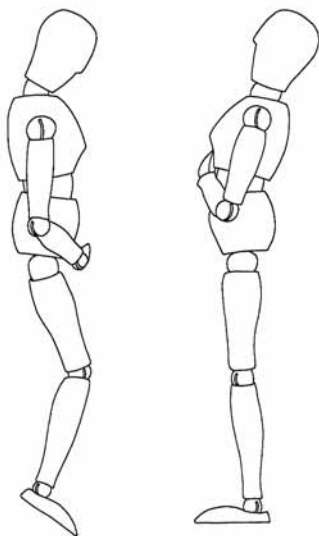

Fig. 1. Reprezentare schematică a figurinelor paleolitice (stânga) și neolitice (dreapta) (după Hansen S.,1999).

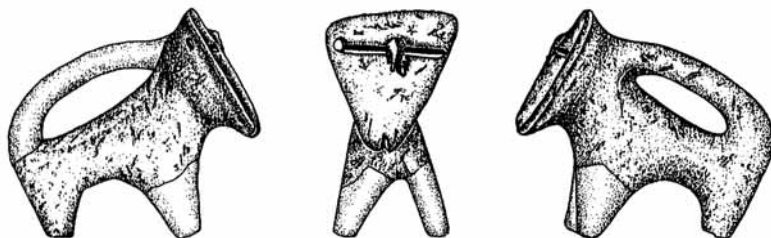

Fig. 2. Figurină de la Mezökövesd-Mocsolyás (după Kalicz N.-Koos J.,1997).

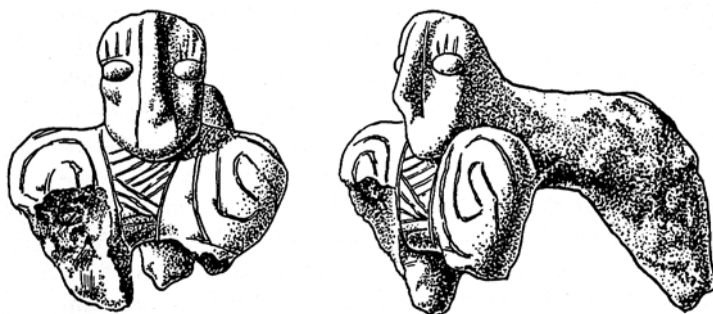

Fig. 3. Figurină antropomorfă de la Valač (după Tasić N.,1959-1960)

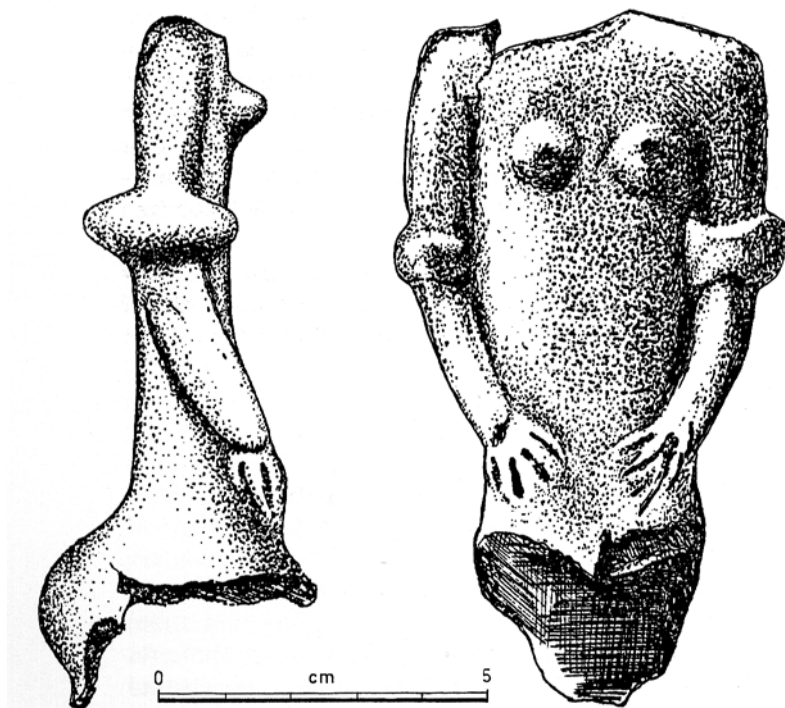

Fig. 4 Fragment de statueta de la Battonya (după Szenaszky J.,1977; desen A. Kuczminski).

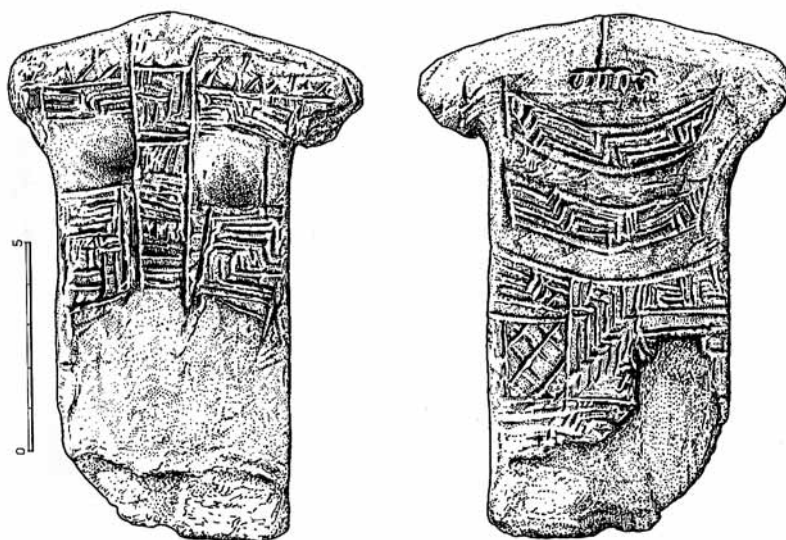

Fig. 5. Fragment de statueta de la Szentes-Ilonapart (după Hegedűs K.,1981)

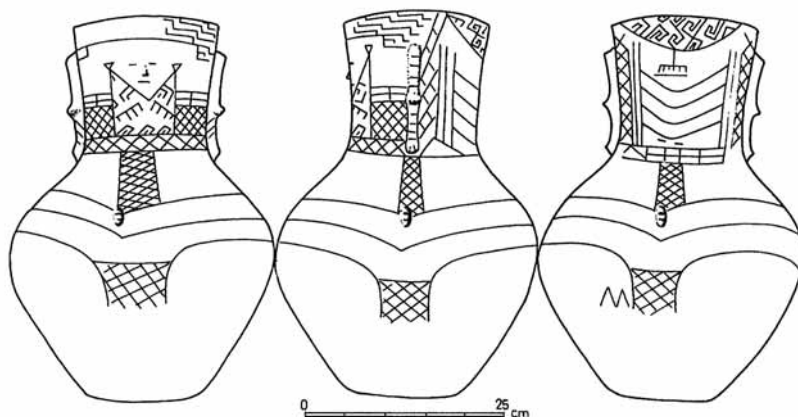

Fig. 6. Vas antropomorf de la Battonya-Gódrósók (după Goldman G.,1978).

Fig. 7. Vas pe scăunel (așa-numita Venus I) de la Hodmezővásárhely-Kőkenydomb (după Banner J.,1959)

Fig. 8. „Zeul cu secera” de la Szegvár-Tűzköves (Foto S. Hansen).

Fig. 9. Figurină șezând de la Priština-Predionica (după Kruta V.,1993)

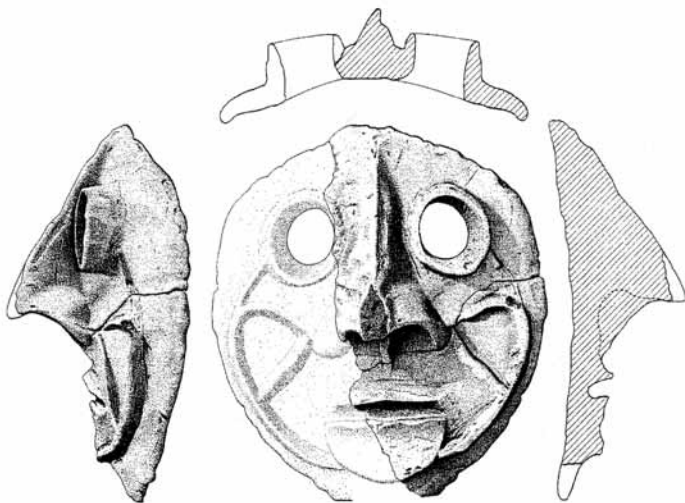

Fig. 10. Masca de lut de la Balatonöszöd (după Horvath, T. 2002).

MASCA RITUALĂ DESCOPERITĂ ÎN TELLUL NEOLITIC DE LA UIVAR (JUD. TIMIȘ)

Wolfram Schier, Florin Drașovean

Cuvinte cheie: *România, Uivar, neolitic târziu, mască*

Schlagwörter: *Rumänien, Uivar, Spätneolithikum, Maske*

Istoria unei descoperiri arheologice deosebite

Cercetările arheologice româno-germane efectuate în tellul neolitic de la Uivar, cele mai complexe de acest fel din sud-estul Europei, au contribuit la descoperirea unor piese arheologice de importanță patrimonială deosebită. Dintre acestea se detașează fragmentul unei măști de lut ars care a fost scoasă la lumină în campania anului 2001. Masca a apărut în suprafața I care este situată în zona central-nord-vestică a locuirii neolitice târzii. În acest loc, printre altele, a fost cercetată o locuință de suprafață cu etaj de formă rectangulară, arsă în urma unui puternic incendiu care a distrus-o în întregime (Schier W.,-Drașovean F., 2004, 181, 183).

În timpul dezvelirii ruinelor acestui edificiu, una dintre cele mai îndemânaticе colaboratoare române, Florentina Marțiș, s-a oprit imediat în momentul când apărut între bucățile de chirpici ars ce proveneau de la pereți, o bucată de lut ars care avea o gaură ovală. În momentul când a eliberat parțial, cu o atenție deosebită, bucata dintre dărâmături aceasta era înconjurată de bucăți de chirpici de dimensiuni și consistențe diferite, unele foarte slab păstrate. După înlăturarea ruinelor, atunci când sub deschizătura în formă de migdală s-a putut observa începutul unei a doua spărturi și, pe spate, s-a constatat o suprafață modelată plastic în mod evident, am fost convinși că suntem în fața unei descoperiri cu totul remarcabile.

Era vorba despre o jumătate dintr-o mască facială în mărime naturală, modelată din lut, foarte slab arsă. Starea ei, deosebit de fragilă, ne-a făcut să înțelegem pe loc că această descoperire arheologică, unică în semnificația ei, ar fi rămas neobservată dacă diferiți colaboratori ar fi eliberat porțiunea în fragmente mici. Doar privirea fină a celei care a

găsit-o, care ea însăși pictează și realizează portrete, experiența de săpătură și folosirea aspiratoarelor au condus la descoperirea celei dintâi și, totodată, a celei mai vechi măști faciale din epoca neolitică din sud-estul Europei. După ce această descoperire arheologică unică a fost

documentată prin intermediul fotografiilor și al înregistrărilor video și s-a fixat poziționarea ei exactă prin fotogrametrie digitală și tahimetrie (fig. 1), am decis să o ridicăm în situ, păstrând intacte și bucățile de chirpici aflate în imediata apropiere precum și pământul din jur și l-am acoperit cu gips. Următoarele pregătiri și eliberări ale măștii, a cărei parte inferioară nu o cunoșteam la acel moment, ni se păreau a fi realizabile, fără a comporta riscuri pentru obiect, numai în condițiile de laborator ale unui atelier de restaurare. Prin urmare a fost introdusă sub masca astfel consolidată o placă de aluminiu după care a fost ridicată și învelită cu bandaje de tifon gipsat pentru a fi protejată de eventualele șocuri mecanice și schimbări bruște ale umidității și temperaturii. Nimeni nu s-ar fi gândit în acel moment că vor dura trei ani până ce corsetul de gips va fi din nou îndepărtat....*

Masca și însemnătatea ei cultural-istorică

Fragmentul de mască din locuirea de tip tell de la Uivar (fig. 2) a fost realizată din lut în amestec cu pleavă, o tehnologie similară ce a fost folosită și la construcția caselor. Este foarte posibil ca această mască să fi fost inițial doar uscată la aer și apoi arsă în cadrul unui ritual, dar este posibil ca și incendiul care a mistuit casa să-i fi conferit consistența care a conservat-o în forma inițială atâtea milenii. Masca are o grosime medie de 25-30 mm și este boltită convex. Muchia rupturii indică faptul că cea mai lată porțiune, de 13 cm, se află în zona sprâncenelor, zonă care este modelată sub forma unei nervuri groase. În partea inferioară marginea măștii coboară într-un arc ușor, în zona gurii conturul se curbează mai accentuat dar, din păcate, în acest moment nu se poate preciza cu exactitate cât de ascuțită era bărbia. Sprânceana dreaptă, modelată în relief, se unește într-un unghi drept cu nasul lung și colțuros. Vârful nasului trece un pic peste gura realizată prin găurire. Pe partea superioară a deschizăturii gurii astfel obținute se pot observa patru adâncituri realizate prin împungere care, se pare, că au conținut dinți. Studiind negativele acestor „rădăcini” de dinți s-a putut concluziona că alveolele respective nu au conținut dinți de om sau animal ci, mai degrabă, dinți sculptați din lemn sau os.

Deasupra nervurii transversale a sprâncenelor se află modelată fruntea, care este ușor teșită și lucrată mult mai subțire. Din acest motiv această parte s-a păstrat în condițiile cele mai precare de conservare.

La tâmplă, spre marginea exterioară a nervurii, se află o gaură modelată având un diametru de cca. 15 mm, a cărei axă centrală este ușor înclinată dreapta-jos către interiorul măștii. Nu se poate preciza cu siguranță dacă gaura a fost realizată inițial sub formă de trei-pătrimi dintr-un cerc sau dacă

a fost închis în totalitate de marginea măştii, spărgându-se ulterior aproape de marginea ei. Funcția acestei găuri, se pare, a fost cea de prindere a măştii de capul celui care o purta cu ajutorul unui șnur.

Partea interioară a măştii este netezită și modelată concav și, în afară unei găuri mici în care ar putea încăpea un vârf de nas, nu se pot observa alte volume de adaptare la o față de om. Din încercările noastre a reieșit că, în ciuda greutății deloc neglijabile a măştii, aceasta putea fi purtată, chiar dacă nu într-un mod confortabil. În favoarea argumentului că aceasta a fost realizată pentru a fi purtată, există detalii cum sunt modelarea concavă în lungime și transversală a părții interioare, precum și realizarea ochilor prin găurire, care este pe partea exterioară poziționată oblic, într-o formă ovală ascuțită, iar pe cea interioară fiind mult mai largă și rotunjită. Totodată distanța dintre gaura ochiului care s-a păstrat și deschizătura gurii corespunde exact proporțiilor umane, pupilele purtătorului erau vizibile, iar gura era în mare parte acoperită de dinții puși a căror inserție, așa cum am mai precizat, încă se mai poate vedea în lutul măştii. Cu toate acestea deschizătura gurii permitea o respirație și o vorbire normală.

Măști și figuri de artă plastică din cultura Vinča

Din timpul epocii pietrei din sud-estul Europei nu sunt cunoscute până în prezent măști faciale în mărime naturală. În schimb, în toate culturile neolitice din Peninsula Balcanică și bazinul carpatic se cunosc o multitudine de figurine și statuete (Hansen S., 2005, 19), dintre acestea detașându-se, numeric și estetic, cele care aparțin culturii Vinča. (Vasić M., 1936; Lazarovici Gh., 1979, 87-101; Drașovean F., 1996, 61-64).

Diferiții cercetători care s-au ocupat de studiul acestor artefacte au avansat diferite propuneri atât cu privire la împărțirea lor tipologico-stilistică cât și despre evoluția în timp a artei plastice antropomorfe. Dintre caracteristicile specifice ale acestora, care sunt legate de masca de la Uivar, se detașează maniera de realizare a fețelor figurinelor. Acestea sunt, de regulă, foarte bine modelate și lustruite, ochii sunt întotdeauna puși în evidență prin incizii sau nervuri și sunt redați, de cele mai multe ori, larg deschiși, nasul și sprâncenele sunt modelate, de cele mai multe ori plastic, sub forma unor muchii sau nervuri. Fețele statuetelor pot fi împodobite prin linii incizate, iar adesea se găsesc găuri situate de-a lungul frunții și tâmplor, fapt ce este interpretat prin faptul că aceste găuri conțineau diferite bijuterii care nu au mai fost găsite. Fețele figurinelor din fazele vechi, A și B, ale culturii Vinča sunt de regulă de formă triunghiulară cu colțurile rotunjite (fig. 3), iar cele ale fazelor noi, C și D, sunt în schimb reprezentate rotunjit, în formă de scut

sau pentagonală (fig. 4). În cazul figurinelor din fazele târzii se remarcă în general o modelare mai detaliată și îngrijită a fețelor, aproape realistă, iar împodobirea corpului ne duce la ipoteza că acestea au redat haine sau bijuterii. Remarcabil este faptul că figurinele culturii Vinča nu au aproape niciodată reprezentată gura care uneori este doar schițată.

Masca de la Uivar corespunde, în ceea ce privește toate detaliile esențiale, criteriilor stilistice de reprezentare a fețelor figurinelor din cultura Vinca târzie. Aceasta coincide, atât din punct de vedere al conturului feței rotunjit-pentagonal, cât și în ce privește sublinierea sprâncenelor și a nasului, partea frunții mai joasă și chiar și gaura de la tâmplă. Diferență decisivă constă însă, în afară de mărimea naturală, în redarea gurii, care este sub formă unei fante și este înzestrată cu dinți.

În anul 1936, Miloje Vasic, arheologul care a cercetat zone din tellul de la Vinča, a emis ipoteza că o figurină deosebită că mărime și execuție, pe care a botezat-o „Vidovdanka”, ar putea fi reprezentarea unei persoane mascate (fig. 5). Mărimea (30 cm) și calitatea acestei opere de artă plastică i-a determinat și pe alți cercetători, cum ar fi Olaf Höckmann (1968), să admită că în acest caz ar putea fi vorba despre o reprezentare de cult. El a concluzionat în continuare, că și alte figurine care au reprezentat fața printr-o muchie marcantă mai joasă, sunt de fapt zeități care poartă măști. Ca un exemplu real pentru asemenea reprezentări cercetătorul amintit era de părere că ar fi, cel mai probabil, măști din piele.

Svend Hansen, în studiul său dedicat plasticii neolitice, consideră că impresia mascării figurinelor atât în cultura Vinca, cât și în alte grupuri neolitice târzii din sud-estul Europei, pot fi rezultatul unei stilizări stereotipe a chipului uman și care nu redau în mod obligatoriu o particularizare individuală (Hansen S., 2005).

Această observație se poate extinde și asupra unora dintre figurinele „cu tron” ale culturii Tisa, cum ar fi „Zeul cu seceră” descoperit din estul Ungariei, la Szegvar-Tűzkoves (Hansen S., 2005, fig. 19), a cărui față plană, de formă triunghiulară, cu ochii și gura reprezentate prin găuri, nu se încadrează în canoanele tipologico-stilistice ale a culturii Vinca, care sunt sensibil diferite. Cu toate acestea atunci când privim, mai ales din profil, unele statuete ale culturii Vinca, ne este sugerată din nou impresia că fața acea mărginită de muchii și cu puține curburi anatomice ar putea reda o față mascată. Acest lucru este valabil nu numai în cazul figurinelor de tipul „Vidovdanka”, ci și în cazul unor statuete a mai vechi ale culturii Vinča (fig. 6).

O primă dovadă concretă în favoarea acestei ipoteze potrivit căreia unele dintre figurinele de artă plastică reprezintă persoane mascate, ne-o oferă descoperirea arheologică de suprafață a unei statuete, care a fost găsită în

zona locuirii vinciene de la Liubcova (Luca S. A.,-Dragomir I., 1987) , situată pe malul românesc al Dunării, în regiunea Porților de Fier. (fig. 7).

Figurina, înaltă de 13 cm, este atent modelată și bine lustruită. Ea poartă un veșmânt compus din două piese, cea inferioară constând dintr-un pantalon (sau fustă ?) plisat transversal și partea superioară, care pare a fi fost cusută din mai multe bucăți verticale. Răscroiala în formă de V de la gât poate fi privită și ca un șnur, care se unește într-un pandantiv care atârână pe piept. În zona ambelor coate și antebrate apar două găuri care ne sugerează faptul că aici s-ar fi inserat bijuterii. De asemenea în dreptul coatelor sunt redată brățări.

În mâna dreaptă figurina duce un ulcior cu axa longitudinală curbată, poate un $\alpha\kappa\omega\sigma$ – o formă de vas similară cu cele care se găsesc în unele grupuri regionale târzii din cadrul culturii Vinča din sudul Serbiei. În mâna stângă personajul ține o mască ovală, pictată cu roșu după ardere care, în ciuda dimensiunii reduse (și poate de aceea este săracă în detalii), are doi ochi migdalați și o gură cu vârfurile trase în jos. Nasul este acoperit de mâna care o ține a cărei despărțituri dintre degete sunt redată prin șanțuiri lunguiețe. Masca statuetei de la Liubcova se diferențiază în mod evident de trăsăturile fețelor figurinelor din cultura Vinča, dar forma gurii și a ochilor sunt similare cu masca descoperită la Uivar. Din păcate capul figurinei s-a spart, locul rupturii pare chiar a fi fost ulterior șlefuit. În acest fel singurei figurine din cadrul culturii Vinča găsite până în prezent care ține o mască în mână îi rămâne, poate pentru totdeauna, adevărata față ascunsă...

Opinii cu privire la funcționalitatea măștii de la Uivar

Cu toate că nu rezolvă dilema dacă o parte sau chiar toate figurinele antropomorfe au fost „gândite” a fi mascate sau dacă trăsăturile stilizate ale feței sunt o exprimare a unei anumite maniere de reprezentare pentru care caracteristicile individuale nu aveau nici o importanță, descoperirea arheologică a măștii de la Uivar dovedește pentru prima dată existența reală a măștilor faciale în cultura Vinča. Prin această descoperire reprezentarea persoanelor mascate nu mai este un postulat ipotetic ci o posibilitate reală.

Se pune întrebarea în ce context ne putem imagina utilitatea măștii de lut de la Uivar. Aceste opinii se bazează pe indicii puține și, de aceea, concluziile noastre trebuie să rămână, în mare parte, ipotetice.

Masca, la populațiile primitive, reprezintă spiritul înaintașilor sau animalul totemic al tribului. „Masca este personajul înfățișat, și nu chipul lui. La populațiile acestor culturi masca înseamnă duhul celui răposat sau

chiar animalul înfățișat; masca nu este doar un simbol al acestor puteri; ele însele sălășluiesc în mască”, scrie Iulius Lips (1964, 368). Romulus Vulcănescu (1970; 23) consideră că măștile erau tratate drept întruchipări ale duhurilor clanului și, în consecință, vracii erau obligați să le poarte respect și să le îngrijească ca pe niște făpturi sacre. În aceste condiții, ca accesoriu, masca conține puterea protectivă a strămoșilor, acea putere magică direcționată împotriva răului iar purtarea ei contribuie la impunerea voinței purtătorului ei. Acesta este pătruns de forța conferită de mască și este scos din cadrele timpului și spațiului profan dobândind o altă identitate și alte atribute (Evseev I., 1997, 259). Prin urmare masca este, în același timp, o forță magică plenipotentă îndreptată împotriva răului și o cale de transmitere a puterilor din lumea spiritelor spre lumea profană, în concordanță cu voință purtătorului ei. Pe de altă parte masca conferă purtătorului forța necesată care face ca voința sa să fie impusă cu tărie și, în același timp, îl plasează în afara timpului profan detașându-l de propria individualitate, de ocazionalul și trecătorul ființei umane, punându-l în afara legilor obișnuite. Poate din rațiunea că „masca reprezintă personajul înfățișat, și nu chipul lui” în cazul măștii de la Uivar detaliile personalizatoare nu au fost redată ci s-a urmărit reprezentarea unei fețe impersonale. De aceea cultura măștii este compusă dintr-un întreg eșafodaj de concepții filosofice care își au originea în modalitatea de a se raporta a individului și societății la natură și univers. Acestea, rezultat al unui ritual elaborat, atente până la cele mai mici detalii, nu lasă nimic la voia întâmplării, începând cu modalitățile de confecționare și decorare a măștii și terminând cu gestualistica și incantațiile rituale.

În ceea ce privește masca de la Uivar aceasta a fost confecționată din lut. În mod evident acest material – folosit și pentru construirea caselor – este propice pentru a fi modelat însă, în stare uscată sau arsă, este ușor casabil și greu. Din acest punct de vedere lutul nu este nici practic (greutate) nici tehnic (din punct de vedere al rezistenței) indicat pentru producerea unei măști. Măștile tradiționale care și-au găsit utilitatea în cadrul diferitelor ocazii au fost confecționate din lemn, carton, pânză, sârmă sau tablă, dar foarte rar din lut. Dintre materialele amintite mai sus pentru perioada neolitică s-ar putea pune în discuție lemnul sau textilele poate chiar și pielea. O mască făcută din aceste materiale bineînțeles că nu s-ar fi putut păstra în condițiile solului mineral al zonei în care este situat telul de la Uivar. Care au fost cauzele care l-a determinat pe omul neolitic să confecționeze masca din lut și nu din alt material pe care noi, acum, îl considerăm mult mai adecvat ?. Iată o întrebare la care vom încerca să răspundem în cele ce urmează.

Analizele efectuate până în prezent asupra materialelor folosite în societățile preistorice arată faptul că acestea au fost alese cu mare grijă

și omul cunoștea foarte bine caracteristicile acestora. Prin urmare decizia de a folosi lutul trebuie să fi fost una deliberată, conștientă, dictată de o cutumă ritualică bine stabilită.

Strâns legat de cultul fertilității și al strămoșilor, lutul, pământul este, alături de apă, foc, cer și vânt, unul dintre elementele fundamentale din alcătuirea cosmosului, locul în care sălășluiesc strămoșii. Pământul este prezent în toate ritualurile de trecere din mitologia românească începând de la naștere, căsătorie și este evidențiat mai pregnant în ritualurile de înmormântare. El este și un garant al jurământului sacru, când se blestemă, se sărută sau se atinge pământul pentru a da putere blestemului (Evseev I., 1997, 353). În acest context mitic, al implicării protecției strămoșilor, folosirea lutului ca materie primă pentru masca de la Uivar ne apare firească. De asemenea, prin folosirea acestei materii mitice fundamentale, au fost asociate celelalte elemente din alcătuirea cosmosului: apa, focul, vântul. Apa a fost folosită la modelarea lutului, vântul la uscare iar focul la arderea acestuia.

O altă legătură simbolică reiese din însemnătatea lutului amestecat cu pleavă folosit atât modelarea măștii, pentru construcția caselor dar și pentru apariția telului. Lutul este atât teren de fundație cât și material de construcție și are legătură intimă cu pământul strămoșilor. Nu este imposibil ca pentru locuitorii neolitici din zona tellului lutul să fi fost asociat cu casa, posibil chiar cu o „strămutare socială” și anume locuirea pe lutul străbunilor. Poate și de aceea, după terminarea ritualului, masca a fost îngropată, pentru a se întoarce în mediul primordial, pentru a fi redată străbunilor. Privitor la folosirea plevei ca degresant, pe lângă rolul său strict tehnologic, o astfel de alegere trebuie să fi avut încărcătură simbolică bine delimitată. Dacă lutul este o componentă a terenurilor agricole din împrejurimile telului, pleava reprezentând resturile cerealelor care au fost semănate acolo – se poate face o legătură simbolică cu agricultura, recolta sau, într-un sens mai abstract, cu pământul roditor.

Acest fapt ar putea oferi un indiciu cu privire la contextul de folosire al măștii.

La găsirea măștii, fragmentul părea să stea în mijlocul dărâmăturilor unei case distruse de un puternic incendiu . De-abia în campaniile următoare, când edificiul a fost cercetat și demontat în totalitate, a fost clar că fragmentul se afla într-o groapă mică, acoperită cu dărâmături și parțial umplută cu chirpici. Groapa, de formă alungită, reprezenta fundația pentru construcția casei pe care noi am descoperit-o incendiată. Cu toate eforturile noastre, în acest complex nu au mai fost găsite ale fragmente care să aparțină măștii, ceea ce ne conduce la concluzia că în acest loc a fost depusă doar o parte

din această piesă deosebită.

Distrugerea și depozitarea rituală a fragmentelor în diferite locuri este un exemplu comportamental care a fost observat în cadrul artei plastice preistorice (Chapman J., 2001). Și figurinele găsite împreună cu tăblițele din Tărtăria (Vlassa N., 1963) au fost rupte și îngropate doar o parte dintre bucăți. O altă concluzie care se poate trage este că masca de la Uivar nu a fost gândită pentru o folosință îndelungată sau repetată, ci era folosită doar în cadrul unui singur ritual concret, cu o finalitate precisă.

Dacă se iau în considerare toate aceste indicii rezultă următorul scenariu posibil:

La fondarea unei noi case au avut loc ritualuri pentru a îndepărta daunele și rănille provocate în trupul Pământului prin scoaterea lutului și a invoca apărarea casei și locuitorilor ei împotriva răului. În acest context, o persoană a purtat o mască realizată special pentru acest ritual și care a fost făcută din același lut din care tocmai au fost construite zidurile. După terminarea ritualului de consacrare masca trebuia apărută de cei neinițiați și ascunsă de societatea civilă, pentru a asigura și permanentiza efectul ritualului prin distrugerea punții dintre cele două lumi pe care a îndeplinit-o masca. Pentru a fi siguri de acest lucru, masca a fost ruptă în două și bucățile depuse în două locuri diferite care trebuiau să aibă o legătură importantă cu ridicarea casei.

Dacă într-adevăr a fost așa, nu vom ști niciodată...

Wolfram Schier
Bayerische Julius-Maximilians-Universität,
Residenzplatz 2a, D-97070
Würzburg, Germania
E-mail:wolfram.schier@mail.uni-wuerzburg.de

Florin Drașovean
Muzeul Banatului,
P-ța Huniade nr. 1
RO-300002 Timișoara,
România
E-mail:fdrasovean2000@yahoo.com

* Directorul general al Muzeului Central Romano-German din Mainz, care dispune de ateliere de restaurare cu renume mondial, s-a oferit să preia restaurarea măștii arheologice descoperite cu titlu gratuit. Pentru aceasta era nevoie de o aprobare oficială de export temporar din țară din partea Guvernului român. Strădaniile conducătorilor de proiect, atât din partea germană cât și cea română, au durat aproape un an și jumătate și au cuprins corespondență, convorbiri telefonice până la realizarea un contract bilingv cuprinzător, discuții asupra valorii științifice a descoperirii arheologice pentru comisiile de evaluare, încheierea unor asigurări de transport, pregătiri juridice pentru un „subcontract” între Wurzburg și Mainz, strădanii duse pe căi diplomatice, stabiliri de termene și amânări. Cu toate acestea, în primăvara anului 2003, Ministerul Culturii și Cultelor a respins cererea privind acordarea avizului favorabil de ieșire din țară a coletului gipsat ce conținea masca.

În acest context, la începutul lunii septembrie 2004, restauratorul Secției de Antichități a Muzeului Martin von Wagner din Wurzburg, Miron Sevestre, el însuși născut în România, în colaborare cu restauratorul Alexandru Fota de la Muzeul Banatului, au deschis la Timișoara corsetul de gips și au consolidat, conservat și restaurat fragmentul de mască.

Ideea părții germane de a prezenta în primăvara anului 2005 masca restaurată în cadrul unei expoziții speciale găzduită de Universitatea din Würzburg a fost percepută pozitiv de partenerul român, Muzeul Banatului Timișoara și a fost sprijinită plenar prin demersurile legale făcute pe lângă nouă conducere a Ministerului Culturii și Cultelor. De data aceasta, după aproape patru ani de la găsirea ei, masca ritualică de la Uivar a putut fi prezentată pentru prima dată publicului.

Mulțumim și pe această cale doamnei Monica Octavia Muscă, ministrul Culturii și Cultelor, domnului dr. Virgil Nițulescu, Secretar de Stat, precum și domnilor Florin Georgescu și Vorel Coifan pentru sprijinul acordat demersurilor noastre prin acordarea avizului de export temporar.

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

- Chapmann J.**, 2001 *Intentional fragmentation in the Neolithic and Copper Age of South-East Europe: incised signs and pintaderas*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*, BHAB, XXX, Timișoara (2001), 217-243.
- Drașovean F.**, 1996 *Cultura Vinča târzie în Banat. Relațiile cu vecinii*, BHAB, I, Timișoara (1996).
- Evseev I.**, 1997 *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Ed. Amarcord, Timișoara (1997).
- Hansen S.**, 2005 *Neolithische Figuralplastik im südlichen Karpatenbecken*, în *Masken, Menschen, Rituale*, Würzburg (2005), 19-25.
- Höckmann O.**, 1968 *Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, în *Münstersche Beiträge zur Vorgeschichtsforschung*, 3-4, Hildesheim (1968).
- Lazarovici Gh.**, 1979 *Neolithic Banatului*, BMN, IV, Cluj-Napoca (1979).
- Lips I.**, 1964 *Obîrșia lucrurilor. O istorie a culturii omenirii*, Ed. Științifică, București (1964).
- Luca S. A.**, -Dragomir I., 1987 *Date cu privire la o statueta inedită de la Liubcova-Ornița (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, IX (1987), 31-42.
- Schier W.-Drașovean F.**, 2004 *Vorbericht über die rumänisch-deutschen Prospektionen and Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar; jud. Timiș, Rumänien (1998-2002)*, în *PZ*, 79, 2 (2004), 145-230.
- Srejović D.**, et alii 1984 *Vinča u praistoriji i srednjem veku*, Beograd (1984).
- Vasić M.**, 1936 *Preistoriska Vinča*, III, Beograd (1936).
- Vlassa N.**, 1963 *Chronology of the Neolithic of Transylvania in the light of the Tartaria settlement stratigraphy*, în *Dacia*, VII (1963), 485-494.
- Vulcănescu R.**, 1970 *Măștile populare*, Ed. Științifică, București (1970).

DIE GESICHTTONMASKE IN UIVAR ENTDECKT

Zusammenfassung

Im Jahr 2001 wurde bei den Ausgrabungen im spätneolithischen Tell von Uivar, jud. Timiș, die seit 1999 gemeinsam vom Banater Museum Timi[oara und der Universität Würzburg durchgeführt werden, die Hälfte einer Gesichtsmaske aus Lehm gefunden, die hier vorgestellt und in ihrer kulturhistorischen Bedeutung diskutiert wird. Das Fragment besteht aus mäßig gebranntem spreugemagertem Lehm, also dem selben Material, das für den Wandaufbau der Häuser verwendet wurde. Die Gesichtszüge sind nur grob modelliert, doch weisen Mund und Auge, die durchbrochen gearbeitet sind, sowie die konkave Innenseite und ein Befestigungsloch an der Schläfe darauf hin, dass die Maske tatsächlich getragen wurde.

Im Umriss sowie durch die abgesetzte Stirn weist die Maske Übereinstimmungen mit den anthropomorphen Figurinen der Vinča-Kultur auf, von denen sie allerdings der Mund unterscheidet, der bei der Figuralplastik so gut wie nie dargestellt wird. Andererseits wurde in der Forschung schon seit langem erwogen, zumindest einen Teil der Figurinen als Darstellungen maskierter Personen (oder Gottheiten) zu interpretieren. Hierfür hat der Oberflächenfund von der Vinča-Siedlung Liubcova (jud. Cara[-Severin) ein weiteres Argument geliefert, ist dort doch eine kopflose Figur mit einem Henkelkrug in der einen und einer abgenommenen Maske in der anderen Hand dargestellt.

Der Maskenfund von Uivar belegt nun erstmals für das Neolithikum Südosteuropas die Existenz modellierter Gesichtsmasken. Für die Interpretation dieses bedeutenden Fundes könnte das Material Baulehm ebenso die Auffindung im Fundamentgraben eines Hauses einen Hinweis geben: als Deutung wird eine Funktion der Maske im Rahmen eines nur einmal durchgeführten Rituals bei der Errichtung eines neuen Hauses vorgeschlagen.

Fig 1: Fragmentul de mască descoperită în fundația unei case de la Uivar (în situ).

Fig 2: Fragmentul de mască de la Uivar.

Fig 3: Capete de figurine din cultura Vinča descoperite în tellul de la Vinča (după Srejović D., et alii. 1984)

Fig 4: Figurine din etapele târzii ale culturii Vinča. Stânga: capul unei figurine descoperită la Vinča – 2,5 m adâncime. Mijloc: capul unei figurine modelate realist, Vinča – 5,1 m adâncime. Dreapta: figurină de la Vinča – 4,7 (5,2) m. adâncime (Srejović D., et alii. 1984)

Fig 5: Statuetă (Vidovdanka) descoperită la Vinča, 6,2 m adâncime (Vasić M., 1936)

Fig 6: Capul unei figurine descoperită la Vinča la 5,7 (7,5) m. adâncime. Redarea feței ne sugerează existența unei măști. (după Srejovic D., et alii. 1984)

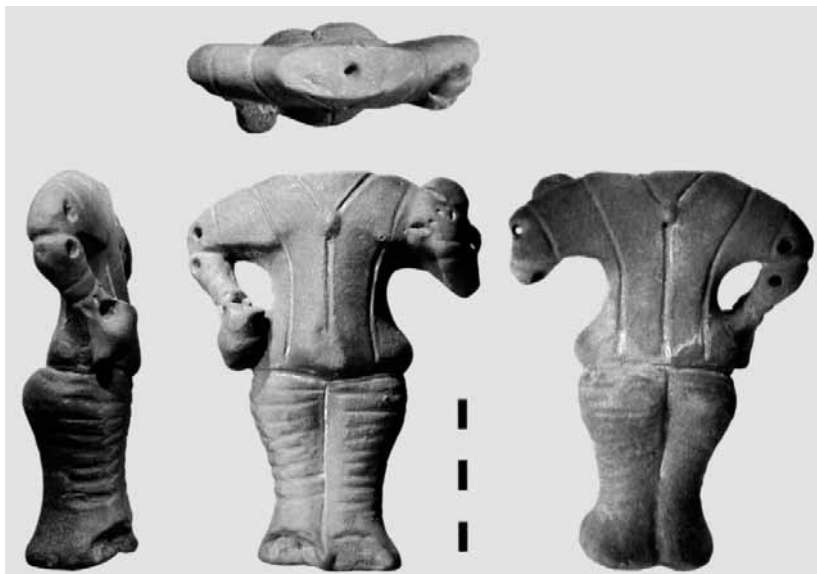

Fig 7: Statueta vinciană târzie de la Liubcova. (foto P. Neckermann)

STUDIU TIPOLOGIC AL INVENTARULUI LITIC CIOPLIT ȘI ȘLEFUIT DE LA SÂNANDREI, NIVELUL IV 2004

Florentina Marțiș, Octavian Popescu

Cuvinte cheie: *Banat, Sânanndrei, neolitic târziu, unelte de piatră*

Keywords: *Banat, Sânanndrei, Late Neolithic, stone tools*

Săpăturile arheologice din anul 2004, în așezarea neolitică de la Sânanndrei, continuă săpăturile deschise în campania 2003 și au dus la descoperirea unui bogat inventar arheologic.

Utilajul litic descoperit aici face parte din categoria uneltelor de piatră cioplită în număr de 131 bucăți, din următoarele categorii: lame retușate cu lustruire, lame retușate fără lustruire, lame neretușate cu lustruire, lame neretușate fără lustruire, gratoare scurte trapeze, gratoare pe lamă, burghie (sfredel), din care o piesă specială cu lustruire intensă, flancuri, nuclee, atipice, percutoare (din care unul folosit ca nucleu) zdrobitoare, așchii deșeuri, vârfuri și unelte de piatră șlefuită din următoarele categorii tipologice: râșnițe (fragmentare și fragmente), cute pentru ascuțit unelte, topoare calapod, tip Ib2; Id2, (cele care au putut fi identificate), topoare perforate fragmentare tip IVa3, topoare calapod înalte tip IIIg7; III f 6; 11 buc. Fragmente de topoare trapezoidale-teslă tip III d3,4, ciocane, buzdugane tip I e, III h 5, dălțițe tip I b 3; I e 4; III f 1,3,6. Două piese cu urme de uzură și lustruire nu pot fi definit tipologic.

S-a folosit tipologia Șaroltei Joanović¹ și a Doinei Ignat², completată de Fl. Marțiș și O. Popescu³.

Pentru așezarea de la Sânanndrei există următoarea situație pe categorii de unelte șlefuite: topoare calapod 6,1%; topoare perforate 4%; topoare calapod înalte 24%; topoare trapezoidale tip teslă 14%; ciocane, buzdugane 6,1 %; dălțițe 14%.

Piesele nedefinite și râșnițele datorită materialului foarte fragmentar în raport cu dimensiunile reale, le considerăm irelevante pentru această statistică.

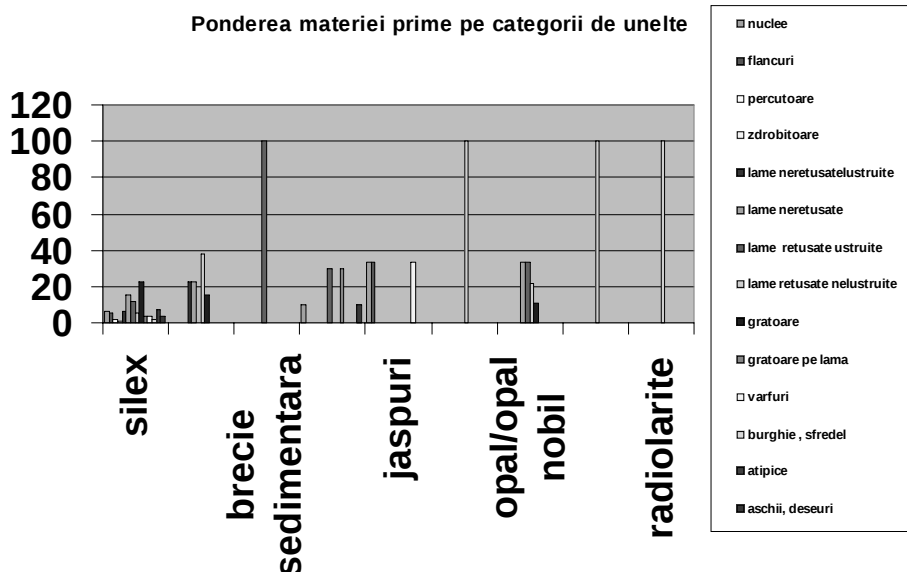
Artefactele cioplite tipologic sunt reprezentate astfel: lame retușate cu lustruire 13,7 %; lame retușate fără lustruire 12,2%; lame neretușate cu lustruire 6,8%; lame neretușate fără lustruire 15,2%; gratoare scurte trapeze 19,8%; gratoare pe lamă 5,3%; burghie 1,5%; flancuri 4,5%; nuclee 6,1%; atipice 4,5%; percutoare 1,5%; zdrobitoare 0,7%; așchii 3,8%; vârfuri 3,8%.

Ponderea silexului la uneltele din piatră cioplită este de 69%, spongolitele 7,6%, brecii eruptive 9,9%, brecii sedimentare 0,7%, opal 6,8%, jasp 2,2%, radiolariți 0,7%, calcedonii 0,7%, chailleuri 1,5%.

Nucleele sunt din silex, spongolit și jasp, percutoarele sunt din silex iar zdrobitoarele din cuarțite. Lamele sunt din silex în proporție de 58%, brecii 17%, spongolite 4,8%, din opal 13 %. Pentru gratoare, datorită durității, silexul este reprezentat în proporție de 63%, fiind preferat altor materii prime.

Pentru topoare, corneeană este folosită cu precădere la confecționat topoare tip calapod, trapezoidale, dălțițe. Pe un loc secundar ca pondere la confecționat topoarele se află microdioritele și microcuarțitele, urmate de ortodiorite, șisturi amfibolice și chailleu reprezentate foarte slab (un toporaș cu secțiune convex/convex pl. I.6). Topoarele perforate sunt confecționate din microdiorite de culoare negru-verzui, de regulă, existente în mai toate așezările neolitice bănățene.

La analiza petrografică a materialului litic cioplit s-a constatat prezența materiilor prime pe categorii de unelte astfel:

Concluzii:

1. Artefactele șlefuite ca mod de confecționare și prelucrare fac parte din categoria topoarelor cu aspect fațetat⁴, (Pl.I/3, Pl.II/7), există însă și piese la care nu se mai practică finisarea prin șlefuire păstrând forma primară de prelucrare, prin cioplire, (Pl.I/2, Pl.II/2). La unele piese finisarea este de buna calitate, imprimând acestuia un aspect lucios pe toată suprafața (Pl. I/1,5,6,7, Pl.II/3,5,7). Topoarele perforate după ruperea acestora de la gaura de înmănușare, prezintă urme de re folosire, vezi Pl.II/8, prin folosirea ca ciocan sau percutor nivelându-se suprafața ruptă în urma loviturilor (situații similare în alte situri arheologice ex. Hodoni⁵).

Artefactele șlefuite au funcționat ca topoare, dălți, dălțițe, acest fapt fiind susținut de uzura muchiei (Pl. I/1,3,6, Pl. II/2,4.)

Unele piese nu prezintă uzură pe muchie ceea ce sugerează fie faptul că nu au fost folosite, fie că utilitatea lor a fost una rituală, (Pl.II/5,6).

2. Artefactele cioplite se încadrează în categorii tipologice clasice pentru orice așezare neolitică: lame, gratoare, burine etc. Raportat la numărul total de lame sunt preferate lamele cu secțiune transversală triunghiulară 52,3%, pe un loc secundar aflându-se cele cu secțiune trapezoidală cu 33%.

Piesele componente de seceră, cu secțiunea transversală triunghiulară, sunt reprezentate de un procent de 59% din numărul total al lamelor lustruite. Principiul de funcționare a secerei se bazează pe tăiere dar și

lovire ceea ce implică și rezistență la folosire, nervura mediană funcționând ca zonă de rezistență.

3. Fracturarea lamelor în zona distală este frecvent întâlnită la lamele de seceră, fiind reprezentată de un procent de 78% din totalul lamelor cu lustruire. Această fracturare poate face parte din procesul de confecționare, ca etapă a prelucrării utilajului lamelar.

4. Refolosirea lamelor este dată de lustruirea pe două părți ale lamei. Una din muchiile lamei este fixată în canalul de înmănușare, astfel că o muchie rămâne mată, a doua muchie lustruită se explică prin reșezarea lamei într-o poziție secundară. Această categorie de lame sunt reprezentate de 21% din totalul lamelor ce prezintă lustruire.

5. Gratoare care prezintă aceeași formă de uzură ca lamele de seceră (lustruire cu orientare oblică pe muchie), gratoarul având partea activă zona retușată, poate fi componentă de seceră. Astfel de piese sunt reprezentate foarte slab 6% și vârfuri în procent de 3%, acest fapt denotând distingerea clară a tipurilor de unelte pe categorii tipologice, destinația pieselor și funcționalitatea acestora fiind dată încă din atelierele de confecționare a uneltelor.

6. În funcție de materia de prelucrat, artefactul are alte caracteristici. Unele gratoare au retușe pe trei laturi ale lamei (Pl. VI/8,11; Pl. IX/3), altele doar pe capăt, acest fapt implicând utilitatea lamei respective pe domenii diferite de activitate. Dimensiunile lamelor cu retușe pe trei laturi sunt diferite de răzuitoarele obișnuite, grosimea piesei ilustrând efortul la care este supusă piesa.

Din numărul total de gratoare 23% sunt reprezentate de gratoare cu retușe pe trei laturi (grosimea lamei de minim 7mm). Pentru materii organice mai ușor de prelucrat ex. piei de animale, gratoarele sunt mai subțiri iar retușele sunt prezente doar pe capăt, fiind zona activă a piesei.

În general se practică cioplirea în vederea ascuțirii zonelor active, pe vechile retușe.

7. La categoria tipologică a burinelor, trăsătura care definește utilitatea piesei este forma. Funcționarea acestora ca burin, vezi (Pl. VIII/2,5), este dată de uzură și forma de elice a secțiunii transversale. În acest caz însă (Pl.VIII/5) prezintă uzură intensă pe o muchie, specifică lamelor de seceră ceea ce demonstrează că burinul a funcționat ca dinte de seceră într-o singură etapă.

CATALOGUL UNELTELOR

Pl. I: 1, S4, □39, ▼1,20m, niv.IV, topor calapod tip IIIb/6, secțiune plan/convex, din ortodiorit cuarțitic negru din mediu bazic (cele albicioase provin din mediu acid) dim. L=10,5cm, l=5,9cm, h=3,5cm; 2, S4, □42, ▼1,20m.,niv. IV, topor calapod tip IIIc/6, secțiuneplan/convex, din șist microcuarțitic, culoare gri cu flec negru, dim. L=12,8cm, l=5,9cm, h=3,4cm.; 3, S4 □71,▼1,05m, niv.IV, Topor calapod tip IIIg/7 , secțiuneplan/convex, din corneeană de culoare gri, dim. L=8,8cm, l=3,2cm, h=3,5cm; 4, S4, □54, ▼1,20m., niv.IV, topor calapod tip IIIb/5, secțiune plan/convex, din corneeană, culoare gri deschis, dim. L=6cm, l=4cm, h=2,7cm.; 5, S4, □20, ▼1,05m., niv.IV, toporaș trapezoidal tip Ie/4, secțiune plan/convex, din corneeană, culoare gri, dim. L=4,4cm, l=3cm, h=1,4cm.; 6, , S4, □7, ▼1,05m., niv.IV, toporaș tip IIIg/1, secțiune convex/convex, din chailleu, nodul silicios alterat, culoare alb-gălbui,dim. L=5,2cm, l=2,5cm, h=1,7cm.; 7, S4, □5, ▼1,05m., niv. IV, dălțiță tip IIIf/4, secțiune plan/convex, din corneeană, culoare gri cu flec albicios, dim. L=6,4cm, l=2,5cm, h=1,6cm;

Pl. II: 1, S4, □50, ▼1,05m., niv. IV, Topor calapod tip IIIb/6, secțiune plan/convex, microdiorit poros, culoare negru/verzui, dim. L=9,2cm, l=5,6cm, h=1,8cm.; 2, S4, □44, ▼1,20m., niv. IV, topor trapezoidal tip IIIc/6, secțiune plan/convex, ortodiorit, ortogabrou, ortoșist cu foliație și nu spărtură, de culoare negru/verzui, dim. L=6,7cm, l=4,9cm, h=2cm.; 3, S4, □12, ▼1,05m., niv. IV, toporaș rectangular plat tip IIIg/3, secțiune plan/plan, microcuarțit, culoare negru intens, dim. L=5,9cm, l= 2,5cm, h=1,4cm.; 4, S4, □46, ▼1,20m., toporaș trapezoidal plat tip Id/3, secțiune plan/convex, din șist microcuarțitic cu exfoliere în șisturi, culoare brun cu flecuri gri, dim. L=6cm l=3,9cm h=1,5cm.; 5, S4, □44, ▼1,20m., niv. IV, toporaș rectangular plat tip Ib/3, secțiune plan/plan, din șist amfibolic microcuarțitic, de culoare negru intens, dim. L=6cm, 2 l=3,2cm h= 1,5cm.; 6, S4, □14, ▼1,05m., niv. IV, toporaș trapezoidal plan/convex tip Id/3, secțiune plan/convex, din corneeană, de culoare gri deschis, dim. L=6,2 cm l=3,9cm h=1,8cm.; 7, S4, □62, ▼1,2m., topor folosit în două etape:

a- topor calapod înalt tip IIIg/6, din șist microcuarțitic, culoare- negru dim. h=3cm., secțiune plan/convex;

b- toporaș rectangular plat tip Ib/4, dim. L=3,8cm. l=3cm h=1cm., , secțiune plan/convex; (are zona spartă lustruită datorită uzurii, fapt ce atestă refolosirea acestuia în a doua etapă, ca o unealtă diferită de inițiala); 8, S4, □60,1,05m., niv. IV, topor perforat (fragment) tip IVb/2, secțiune

convex/convex, din microdiorit negru-verzui, dim. L=4,6cm, l=4,2cm, h=3,4cm.;

Pl.III: 1, S4, □51, 1,20m., niv.V, lamă retușată cu lustruire, din spongolit sedimentar, culoare cafeniu albicios, secțiune transversală triunghiulară, dim.L=26mm, l=15mm, h=4mm.; 2, S4, □61, 1,20m., niv. IV, Lamă retușată cu lustruire, din spongolit culoare cafeniu albicios, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=26mm, l=17mm, h=4mm.; 3, S4, □3, ▼1,05m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire, din spongolit, culoare cafeniu albicios, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=40mm, l=13mm, h=4mm.; 4, S4, □7, ▼1,05m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire din silex, culoarea ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=13mm, l=10mm, h=2mm.; 5, S4, □17, ▼1,20m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire din silex, culoare ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=20mm, l=13mm, h=3mm; 6, S4, □14, ▼1,05m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire din silex, culoare ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară dim. L=27mm, l=16mm, h=5mm.; 7, S4, □30, ▼1,05m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire din silex, culoare ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară , dim. L=27mm , l=16mm., h=5mm.; 8, S4, □44, ▼1,20m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire din silex, culoare ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară, dim. L.=26mm, l=21mm, h=5mm.; 9, S4, □39, ▼1,05m., niv IV, lamă retușată cu lustruire din silex, culoare ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară dim. L=30mm, l=15mm, h=2,5mm.; 10, S4, □50, ▼1,05m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire din silex, culoare ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=32mm, l=14mm, h=2mm.; 11, S4, □61, ▼1,20m., niv. V, lamă retușată cu lustruire din silex, culoare ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară dim. L=36mm, l=15mm, h=6mm.; 12, S4, □3, ▼1,20m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire din silex, culoare ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=47mm, l=16mm, h=5mm.; 13, S4, □19, ▼1,05m., niv.IV, lamă retușată cu lustruire din silex, culoare ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=34mm, l=22mm, h=4mm.; 14, S4, □23 ▼1,20m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire din silex, culoare ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală trapezoidală dim., L=43mm, l=16mm, h=4mm.; 15, S4, □54, ▼1,20m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire din silex, culoare ocru galben cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală trapezoidală dim. L=36mm, l= 9mm, h=3mm.;

Pl.IV: 1, S4, □58, ▼1,20m., niv. Lamă retușată cu lustruire din brechie în ciment de opal, culoare ocru, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=34mm, l=12mm, h=4mm.; 2, S4, □45, ▼1,05m., niv.IV, lamă retușată cu lustruire din opal sedimentar degradat, culoare ocru –deschis, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=16mm, l=20mm,h=6mm.; 3, S4, □9, ▼1,20m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire, opal degradat sedimentar, culoare ocru-albicios, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=19mm, l=16mm, h=3mm.; 4, S4, □16, ▼1,20m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire din opal degradat sedimentar, culoare ocru deschis, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=32mm,l=10mm,h=3mm.; 5, S4, □53, ▼1,20m., niv. IV, lamă retușată cu lustruire chailleu, opal degradat, culoare alb-gălbui, secțiune trapezoidală dim. L=42mm, l=13mm, h=3mm.; 6, S4, □58,L▼1,20m., niv.IV, lamă retușată fără lustruire din calcedonie, culoare ocru, dim secțiune transversală triunghiulară, L=50mm, l=13mm, h=10mm.; 7, S4, □33, ▼1,05m., niv.IV Lamă retușată nelustruită din radiolarit-spongolit, culoare brun cafeniu, secțiune triunghiulară, dim. L=33mm, l=11mm, h=3mm.; 8, S4, □12, ▼1,05m., niv.IV, lamă retușată fără lustruire din radiolarit-spongolit eruptiv, culoare brun cafeniu, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=33mm, l=10mm, h=3mm.; 9, S4, □49, ▼1,20m., niv.IV, lamă retușată fără lustruire, din opal alterat eruptiv, culoare alb, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=36mm, l=18mm, h=5mm.; 10, S4, □17, ▼1,05m., niv.IV, lamă retușată fără lustruire din silex, culoare ocru cu cracleuri negre de oxizi de mangan, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=32mm,l=18mm., h=5mm.; 11, S4, □16, ▼1,05m., niv.IV, lamă retușată fără lustruire din brechie silicioasă eruptivă, culoare gri, secțiune transversală trapezoidală, L=24mm, l=13mm, h=4mm.; 12, S4, □37, ▼1,20m., niv. V, lamă retușată fără lustruire din brechie silicioasă eruptivă, culoare gri, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=25mm, l=14mm, h=4mm.; 13, S4, □12, ▼1,05m., niv.IV, lamă retușată fără lustruire din brechie silicioasă eruptivă, culoare gri, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=22mm, l=13mm, h=2mm.; 14, S4, □37, ▼1,05m., niv.IV lamă retușată fără lustruire din brechie silicioasă eruptivă, culoare gri, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=20mm, l=13mm, h=4mm.;

Pl.V: 1, S4, □24, ▼1,25m., niv.V, podină locuința 1, lamă neretușată cu lustruire din brechie în masă de opal, culoare gri–albicios, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=35mm, l=11mm, h=4mm.; 2, S4, □24, ▼1,05m., niv.IV, lamă neretușată cu lustruire din brechie în masă de opal, culoare gri-lăptos, secțiune transversală triunghiulară, dim L=34mm., l=16mm., h=4mm.; 3,

S4, □9, ▼1,20m., niv.IV, lamă neretușată cu lustruire din brechie în masă de opal, gri lăptos, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=22mm, l=14mm, h=4mm.; 4, S4, □11, ▼1,05m., niv. IV, lamă neretușată cu lustruire brechie în masă de opal, culoare gri-lăptos, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=35mm, l=13mm, h=4mm.; 5, S4, □19, ▼1,05m., niv. IV, lamă neretușată cu lustruire din silex, culoare ocru cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=30mm, l=23mm, h=4mm.; 6, S4, □16, ▼1,05m., niv. IV, lamă neretușată cu lustruire din silex, , culoare ocru cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=28mm, l=11mm, h=4mm.; 7, S4, □38, ▼1,20m., niv. IV, lamă neretușată cu lustruire din silex, , culoare ocru cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=33mm, l=12mm, h=3mm.; 8, S4, □38, ▼1,20m., niv.IV, lamă neretușată cu lustruire din silex, culoare ocru cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=29mm, l=11mm, h=2mm.; 9, S4, □52, ▼1,05, niv.IV, lamă neretușată cu lustruire din silex, , culoare ocru cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=24mm, l=10mm, h=3mm.; 10, S4, □19, ▼1,05, niv. ▼1,05m., niv.IV, lamă neretușată cu lustruire din silex, culoare ocru cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=22mm, l=14mm, h=3mm.; 11, S4, □44, ▼1,05m., niv.4, lamă neretușată nelustruită din silex, culoare ocru cu cracleuri negre de oxizi de mangan, secțiune transversală trapezoidală, dim. L=23mm, l=16mm, h=4mm.; 12, S4, □26, ▼1,05m., pe podină, lamă neretușată nelustruită din silex, culoare ocru cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală trapezoidală, L=29mm, l=13mm, h=4mm.; 13, S4, □61, ▼1,20m., niv.4, lamă neretușată nelustruită din silex, culoare ocru cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară, . L=24mm, l=13mm, h=4mm.; 14, S4, □58, ▼1,20m., niv.4, lamă neretușată nelustruită din silex, culoare ocru cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=30mm, l=11mm, h=4mm.; 15, S4, □17, ▼1,2m., niv 4, lamă neretușată nelustruită din hialit-opal nobil, culoare negre de oxizi de mangan, secțiune transversală trapezoidală, L=21mm, l=12mm, h=3mm.;

Pl VI: 1, S4, □51, ▼1,05m., răzuitor pe lamă, din spongolit culoare ocru albicios cu foraminifere, secțiune transversală trapezoidală, L=31mm, l=18mm, h= 5mm.; 2, S4, □38, ▼1.20m., niv.4, răzuitor pe lamă cu retușe, din calcedonie (silex) cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=33mm., l=13mm., h=5mm.; 3, S4, □40, ▼1,05m., niv. 4, răzuitor pe lamă cu retușe și lustruire, din silex brechos în masă de opal, culoare ocru- roșcat, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=33mm,

l=18mm, h=7mm.; 4, S4, □24, ▼1,05m., niv.4, gratoar pe disc, cu retușe din brece în masă de opal, culoare ocru-roșcat, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=2,7mm, l=2,7mm, h=5mm.; 5, S4, □60, ▼1,05m., niv.4, gratoar pe disc cu retușe, din silex opal cu cracleuri de oxizi de mangan și oxizi de fier, culoarea ocru-roșcat, secțiune transversală triunghiulară, dim. L=27mm, l=25mm, h=6mm.; 6, S4, □72, ▼1,05m., niv. 4, gratoar pe lamă cu retușe, din silex opal cu cracleuri de oxizi de mangan și oxizi de fier, culoarea ocru-roșcat, secțiune trapezoidală, dim. L=24mm, l=19mm, h=5mm.; 7, S4, □3, ▼1,20m., niv.4, gratoar pe capăt de lamă (cap înalt), din silex opal cu cracleuri de oxizi de mangan și oxizi de fier, culoarea ocru-roșcat, secțiune trapezoidală, dim. L=37mm, l=26mm, h=5mm.; 8, S4, □24, ▼1,05m.,niv.4, gratoar pe disc, din silex opal cu cracleuri de oxizi de mangan și oxizi de fier, culoarea ocru-roșcat secțiune trapezoidală, dim. L=34mm, l=34mm, h=14mm.; 9, S4, □49, ▼1,05m., niv.4, gratoar simplu cu retușe pe capăt și lateral, din silex cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru-roșcat secțiune trapezoidală, dim. L=23mm, l=23mm, h=12mm.; 10, S4, □44, ▼1,20m., niv. 4, gratoar pe capăt de lamă, cu scobiturăși retușe pe capăt de lamă, din silex cu cracleuri de oxizi de mangan și fier, culoare ocru-roșcat, secțiune triunghiulară, dim. L=39mm, l=15mm, h=10mm.; 11, S4, □22, ▼1,05m.,niv. 4, gratoar simplu trapez pe lamă (pe cap înalt) asimetric, din silex cu cracleuri negre de oxizi de mangan, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=27mm, l=17mm, h=6mm.; 12, S4, □55, ▼1,05m., niv.4, gratoar pe lamă (pe cortex) din opal, culoare ocru, retușe laterale, secțiune triunghiulară, dim. L=29mm, l=17mm, h=7mm.

Pl.VII: 1, S4, □17, ▼1,05m., niv.4, lamă neretușată nelustruită, din silex cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=43mm, l=15mm, h=3mm.; 2, S4, □58, ▼1,05m.,niv.4, lamă neretușată nelustruită, din silex cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=23mm, l=17mm, h=3mm.; 3, S4, □61, ▼1,05m.,niv.4, lamă neretușată nelustruită, din silex cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=26mm, l=14mm, h=3mm.; 4, S4, □32, ▼1,05, lamă neretușată nelustruită, din silex-opal cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=27mm, l=10mm, h=2mm.; 5, S4, □58, ▼1,20, niv.4, lamă neretușată nelustruită, din silex cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=41mm, l=14mm, h=5mm.; 6, S4, □24, ▼1,05m., niv.4, lamă neretușată nelustruită, din silex cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru-brun, secțiune trapezoidală, dim. L=25mm, l=12mm, h=3mm.; 7, S4, □12, ▼1,05m, pe podină, lamă neretușată nelustruită, din silex cu cracleuri

de oxizi de mangan din abundență, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=30mm, l=15mm, h=2mm.; 8, S4, □12, ▼1,05m., pe podină, lamă neretușată nelustruită, din silex cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=24mm, l=10mm, h=2mm.; 9, S4, □51, ▼1,20m., niv.5, lamă neretușată nelustruită, spongolit cu foraminifere, culoare alb-gri lăptos, secțiune trapezoidală, dim. L=22mm, l=9mm, h=2mm.; 10, S4, □58, ▼1,20m., niv.4, lamă neretușată nelustruită, din silex cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=43mm, l=17mm, h=5mm.; 11, S4, □12, ▼1,20m., niv.4, lamă neretușată nelustruită, din silex de "Banat" din Apuseni, culoare ocru cu cracleuri de oxizi de mangan, , secțiune trapezoidală, dim. L=32mm, l=11mm, h=3mm.; 12, S4, □55, ▼1,20m., niv.4, lamă neretușată nelustruită, din silex opal, culoare ocru-galben translucid, secțiune trapezoidală, dim. L=26mm, l=15mm, h=4mm.; 13, S4, □58, ▼1,20m.,niv.4, lamă neretușată nelustruită, din spongolit, culoare ocru-cafeniu, secțiune trapezoidală, dim. L=19mm, l=14mm, h=3mm.; 14, S4, □9, ▼1,20m., niv.4, lamă neretușată nelustruită, pe cortex, din brechie în masă de ciment opal, culoare alb-gri, secțiune trapezoidală, dim. L=27mm, l=17mm, h=6mm.; 15, S4, □53, ▼1,05m., niv.4, lamă neretușată nelustruită, din silex cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=29mm, l=21mm, h=4mm.; 16, S4, □26, ▼1,05m., niv.4, lamă neretușată nelustruită, din silex cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=20mm, l=16mm, h=3mm.; 17, S4, □39, ▼1,05m. niv.4, lamă neretușată nelustruită, brechie în ciment opal, culoare ocru cu cracleuri de oxizi de fier, secțiune trapezoidală, dim. L=17mm, l=16mm, h=2mm.;

Pl.VIII: 1, S4, □38, ▼1,05m. niv.4, vârfuri din silex cu cracleuri de oxizi de mangan, culoare ocru, secțiune trapezoidală, dim. L=62mm, l=48mm, h=15mm.; 2, S4, □9, ▼1,05m. niv.4, vârf din spongolit, culoare ocru-albicios, secțiune plată, neregulată, dim. L=46mm, l=29mm, h=8mm.; 3, S4, □11, ▼1,2m., niv.4, vârf din silex, culoare ocru roșcat cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune triunghiulară (neregulată), dim. L=35mm, l=24mm, h=10mm.; 4, S4, □52, ▼1,05m.,vârf din jasp, culoare gri, cu aspect de riolit fluidal, secțiune plană neregulată dim. L=32mm, l=25mm, h=5mm.; 5, S4, □12, ▼1,05m., vârf din silex "bănățean" culoare ocru cu cracleuri negre de oxizi de mangan, secțiune trapezoidală, L=30mm, l=19mm, h=5mm.;

Pl.IX:1, S4, □25, ▼1,20m., niv.4, gratoar pe capăt de lamă, din opal alb lăptos izolat translucid, secțiune trapezoidală, L=58mm, l=37mm, h=11mm.; 2, S4, □50, ▼1,05m., gratoar pe lamă din silex calcedonie, culoare

brun gălbui, secțiune triunghiulară L=52mm, l=13mm, h=10mm.; 3, S4, □ 36, ▼1,05m., gratoar pe lamă cu trei laturi active din silex, ocru roșcat cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune trapezoidală, L=40mm, l=33mm, h=15mm.; 4, S4, □ 58, ▼1,05m., fragment de gratoar pe capăt de lamă din silex, ocru roșcat cu cracleuri de oxizi de mangan L=30mm, l=25mm, h=10mm.; 5, S4, □ 49, ▼1,20m., niv.4, gratoar pe capăt de lamă din silex, culoarea ocru roșcat cu cracleuri de oxizi de mangan, secțiune trapezoidală, L=30mm, l=17mm, h=6mm.; 6, S4, □ 19, ▼1,05m., niv.4, gratoar, pe capăt de lamă din spongolit de culoare ocru albicios, secțiune trapezoidală, L=24mm., l=19mm., h=5mm.;

BIBLIOGRAFIE

- Șarolta Joanović**, *Tipološka Analiza glačanog kamenog materijala iz Potpornja*, Gradski Muzej Vršac, 2003
- Doina Florica Ignat**, *Grupul cultural neolitic Suplacul de Barcău*, Ed. Mirton, Timișoara, 1998, pp32-42
- Fl. Martis, O. Popescu**, *Uneltele de piatră șlefuite din locuirile neolitice de la Hodoni (jud. Timiș)* în *Analele Banatului*, Serie nouă, Arheologie-Istorie, X-XI, 2002-2003, Ed. Mirton, 2004, pp21-43.

NOTE

1. Șarolta Joanović, *Tipološka Analiza glačanog kamenog materijala iz Potpornja*, Gradski Muzej Vršac, 2003
2. Doina Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacul de Barcău*, Ed. Mirton, Timișoara, 1998, pp32-42
3. Florentina Martis, Octavian Popescu, *Unelte de piatră șlefuită din locuirile de la Hodoni (jud Timiș)*, *Analele Banatului*, SN, Arheologie-Istorie, X-XI, 2002-2003, 1, Ed. Mirton, Timișoara 2004, pp.21-43
4. Șarolta Joanović, *op.cit*, p.6
5. F. Martis, *op.cit.*, Pl.IV.7, p.40
6. *Idem*, Fig. II. Tipologia utilajului litic șlefuit din așezarea neolitică de la Hodoni p.36

TYOLOGICAL STUDY OF THE CHIPPED AND POLISHED LITHICS FROM SÂNANDREI (TIMIȘ COUNTY). 1994 CAMPAIGN – LEVEL IV

Summary

The 2004 archaeological excavations in the Neolithic settlement from Sânanndrei (Timiș County) had brought to light a rich inventory, including lithics. The typological analysis of the lithic material enables the authors of this paper to draw certain conclusions.

The polished artifacts category comprises axes with facets (see Pl. I/3, Pl. II/7), although there are certain chipped pieces displaying the same shape as the polished ones (see Pl. I/2, Pl. II/2). Some of these chipped artifacts are highly finished, up to a smooth aspect of the whole surface (see Pl. I/1, 5, 6, 7, Pl. II/3, 5, 7).

Certain half broken perforated axes display traces of re-using (see Pl. II/8), as they were subsequently used as hammers, their broken surface being leveled due to repeated strokes. Similar re-used tool had also been found in other sites (e.g. Hodoni, Timiș County).

The polished artifacts had been used as chisels and axes, given the wear of the edge (see Pl. I/1, 3, 6, Pl. II/2, 4).

The chipped artifacts are represented by classical Neolithic typological categories: blades, scrapers, burins etc.

The sickle parts with triangular section represent 59% of the total polished blades.

The re-using of the blades is suggested by the two – side polishing of the blades. This category represents 21% of the total number of polished blades. Out of the total number of scrapers, 23% are scrapers with retouches on three sides, with a minimum 7 mm blade thickness.

The scrapers used to process hides, for example, are thinner and display retouches on one side only.

As for the burins, the shape of the artifact defines its function. The wearing and the propeller shaped section of such a tool (see Pl. VIII/2, 5) define it as such.

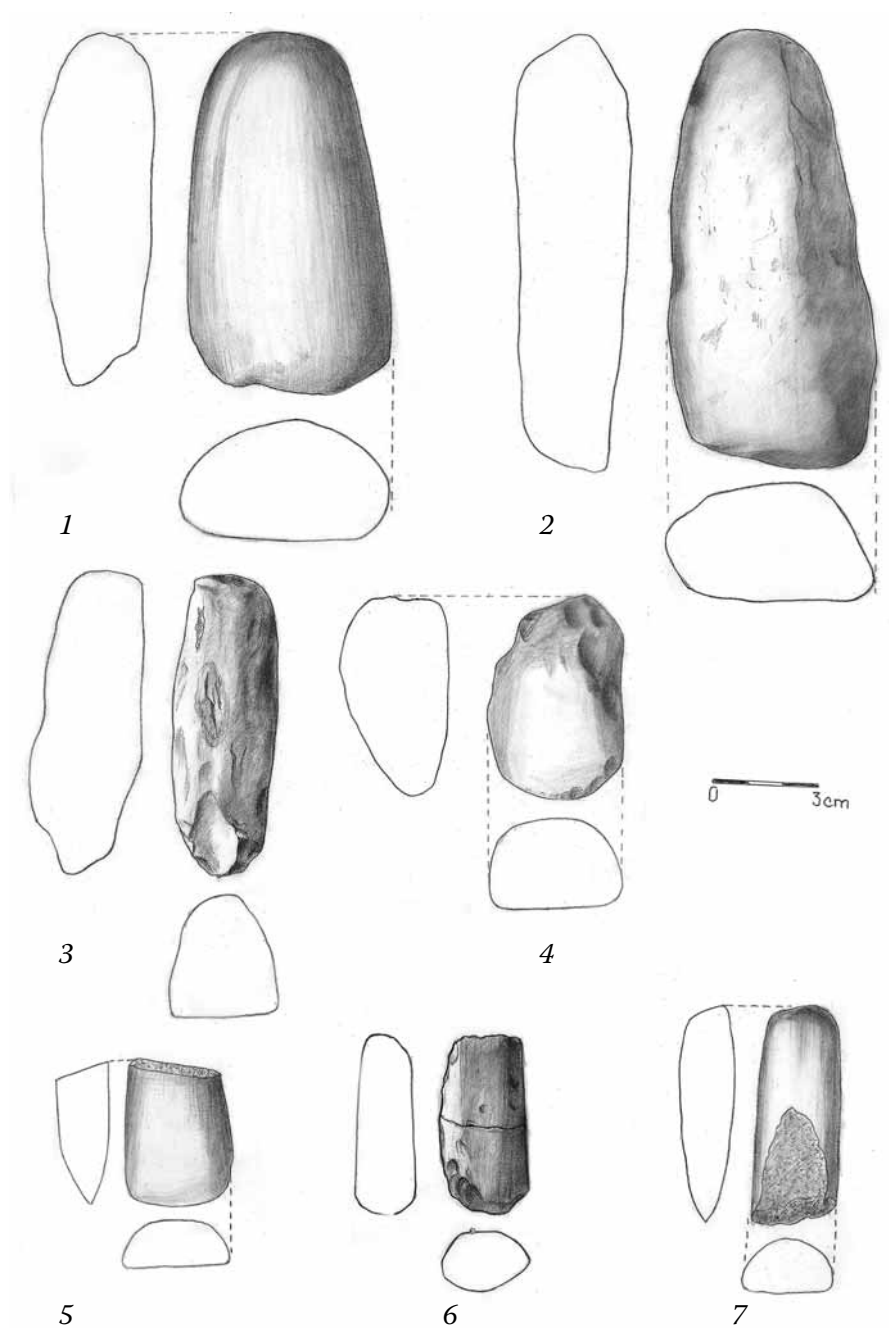
The scrapers displaying the same wearing as the sickle blades (slanting

polishing on the edge) may have served as sickle parts.

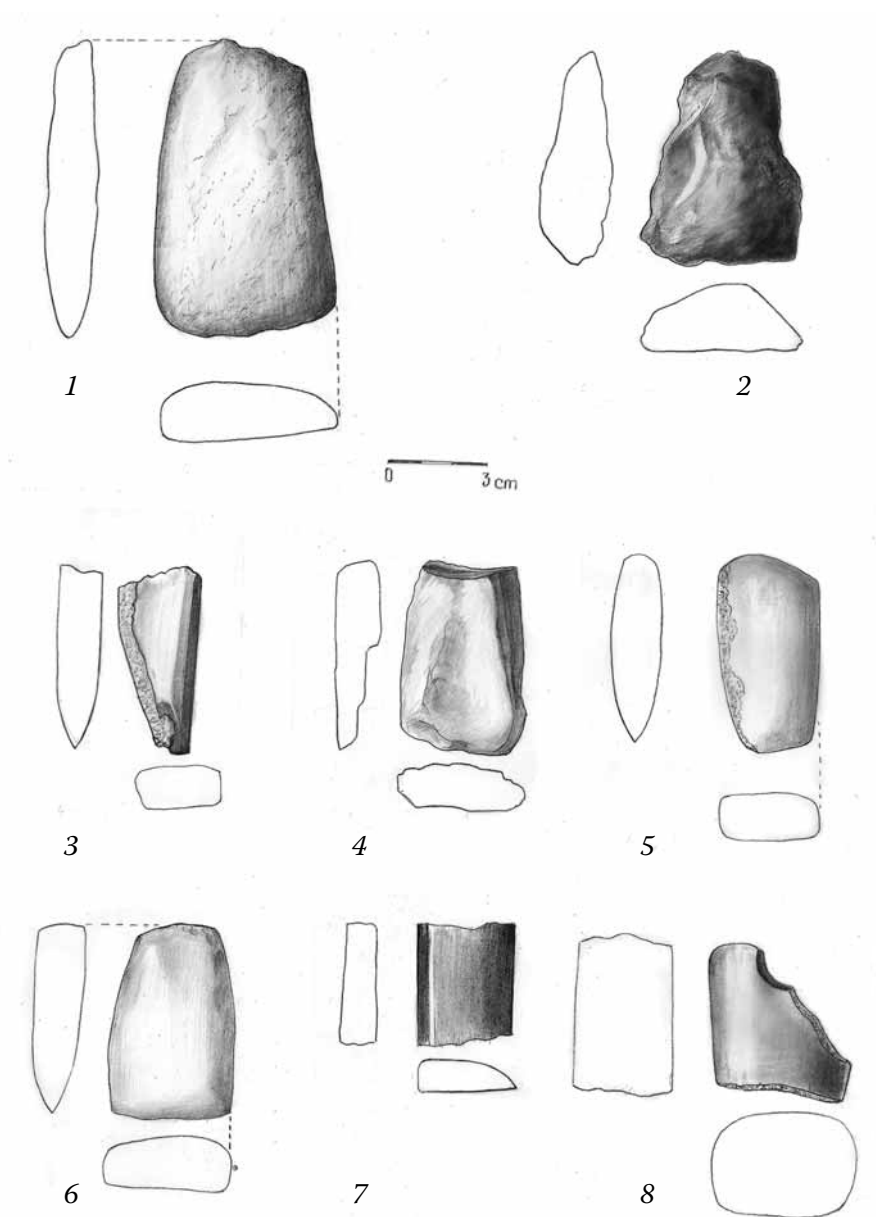
According to the material to be processed, the artifacts display different characteristics. Some scrapers have retouches on three sides of the blade (see Pl. VI/8, 11; Pl. IX/3), while others have retouches on one side only. The dimensions of three-sided polished blades differ from those of the usual scrapers, the thickness of the artifact suggesting the effort supported by the tool.

Florentina Martiș,
Muzeul Banatului
P-ța Huniade nr. 1,
30002 Timișoara
E-mail:tinamartis2003@yahoo.com

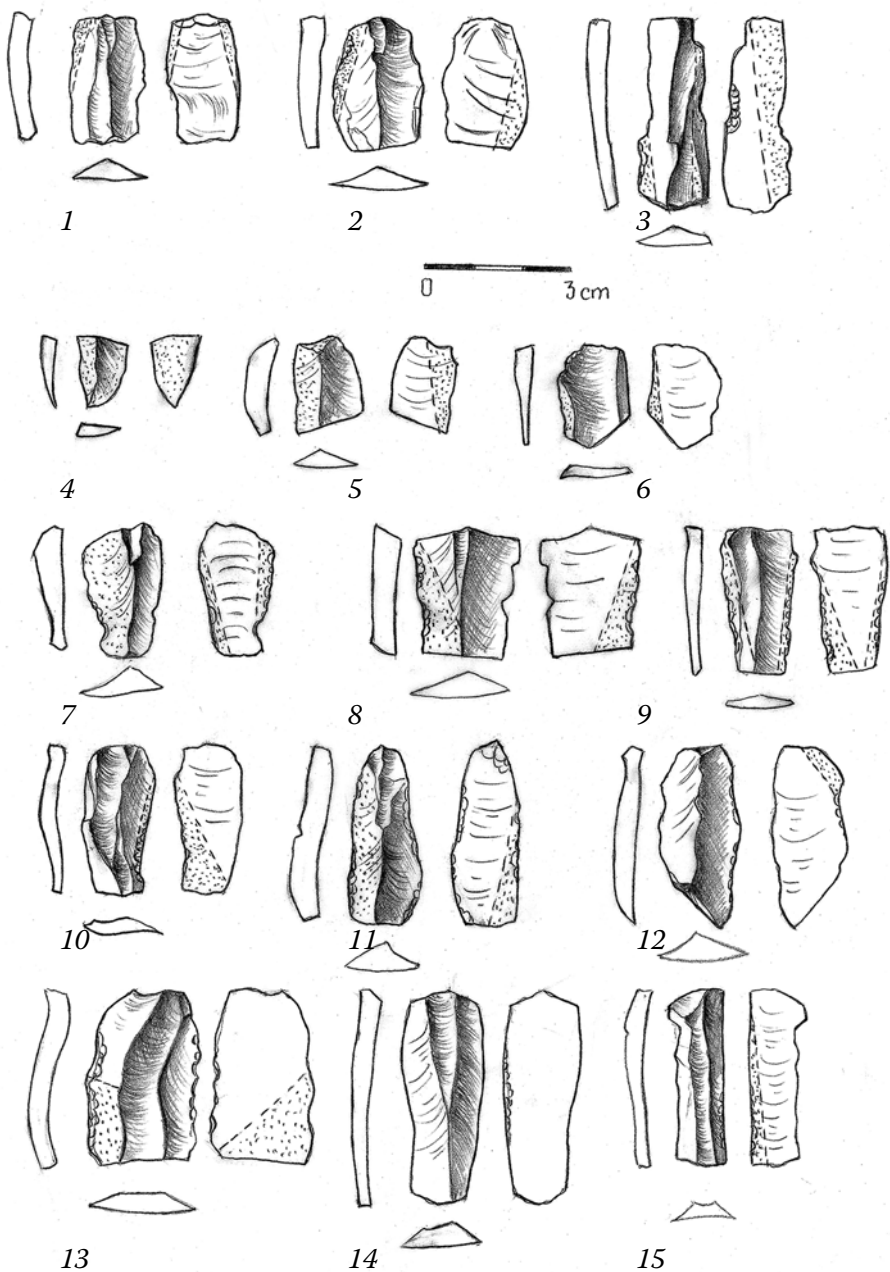
Octavian Popescu
Muzeul de Etnografie
și al Regimentului de Graniță,
Caransebeș

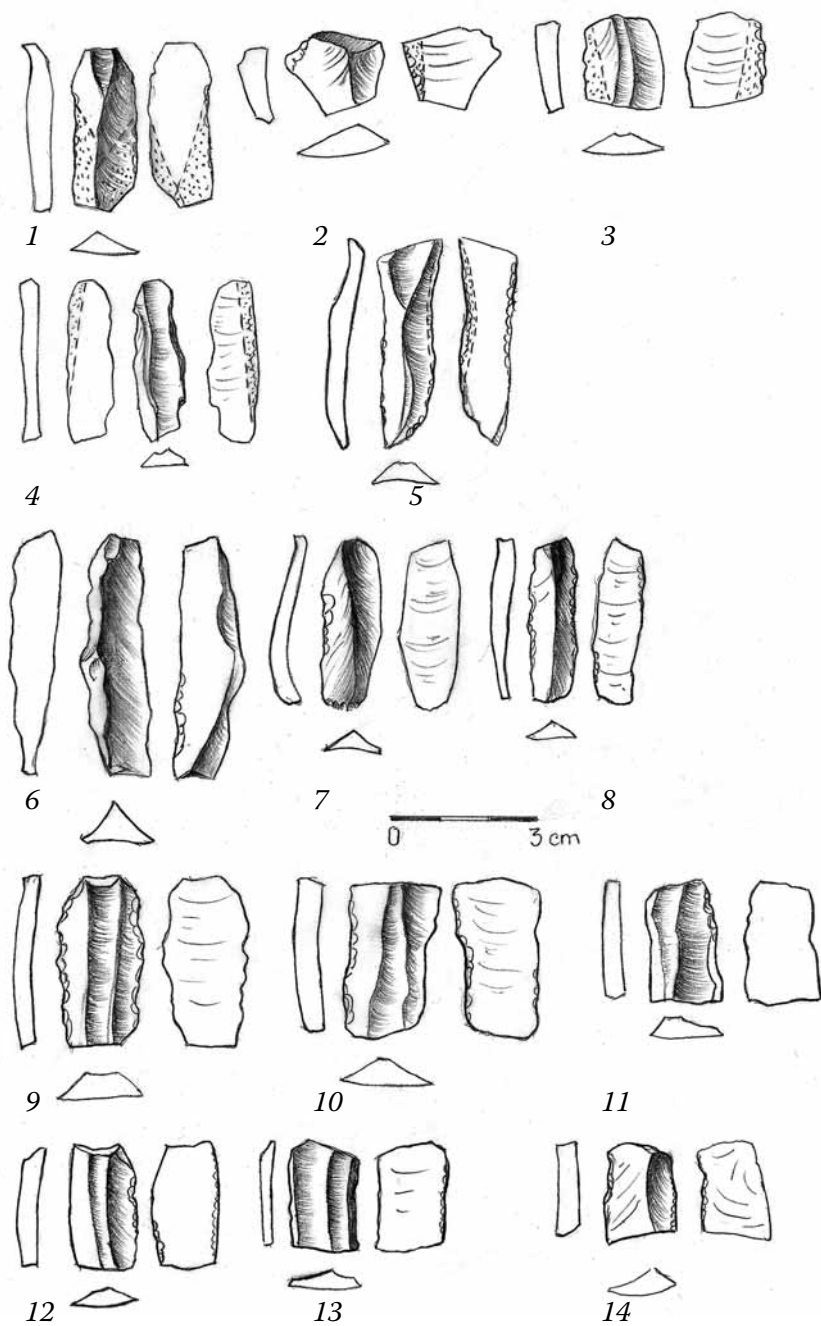
Planșa I

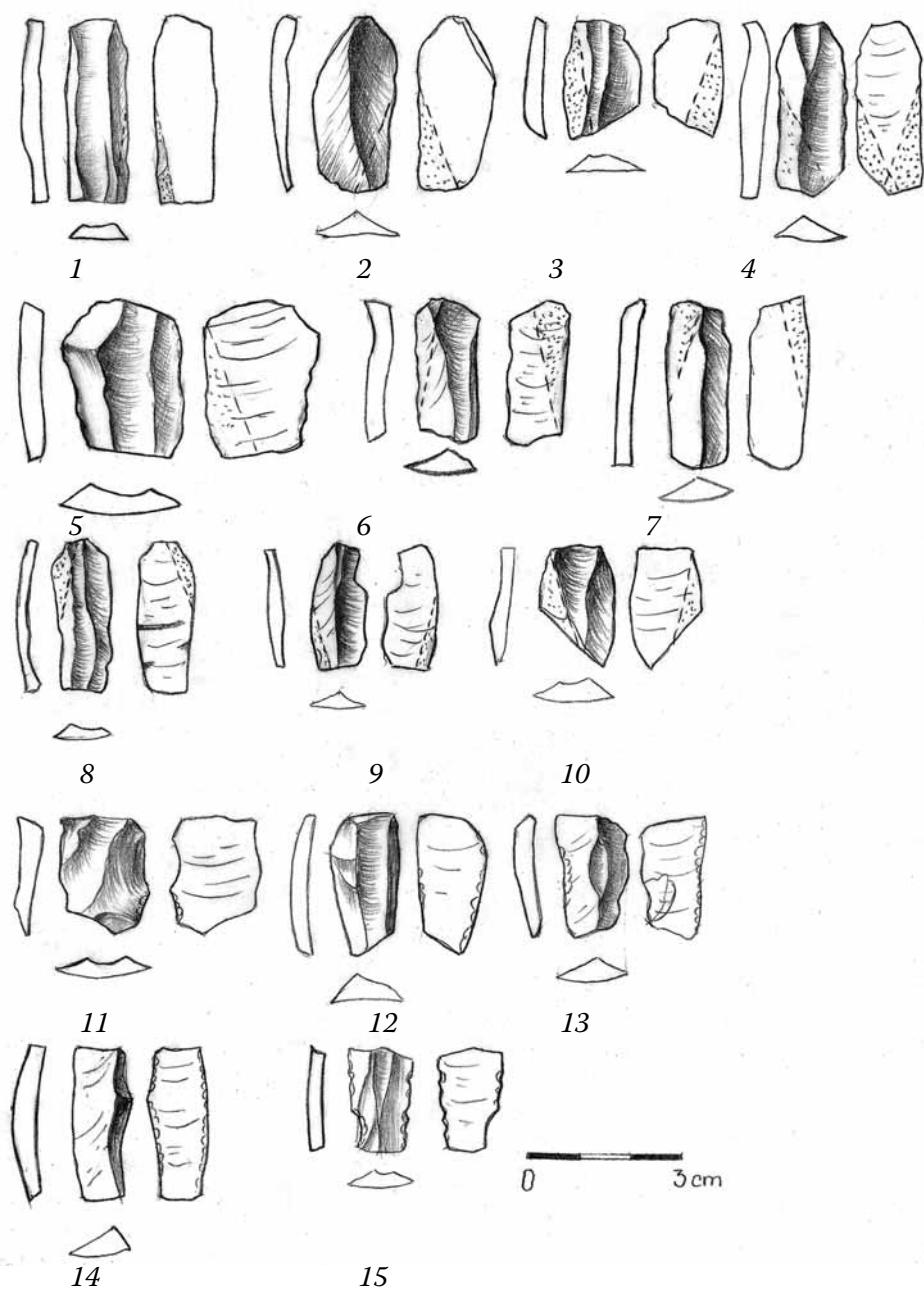
Planşa II

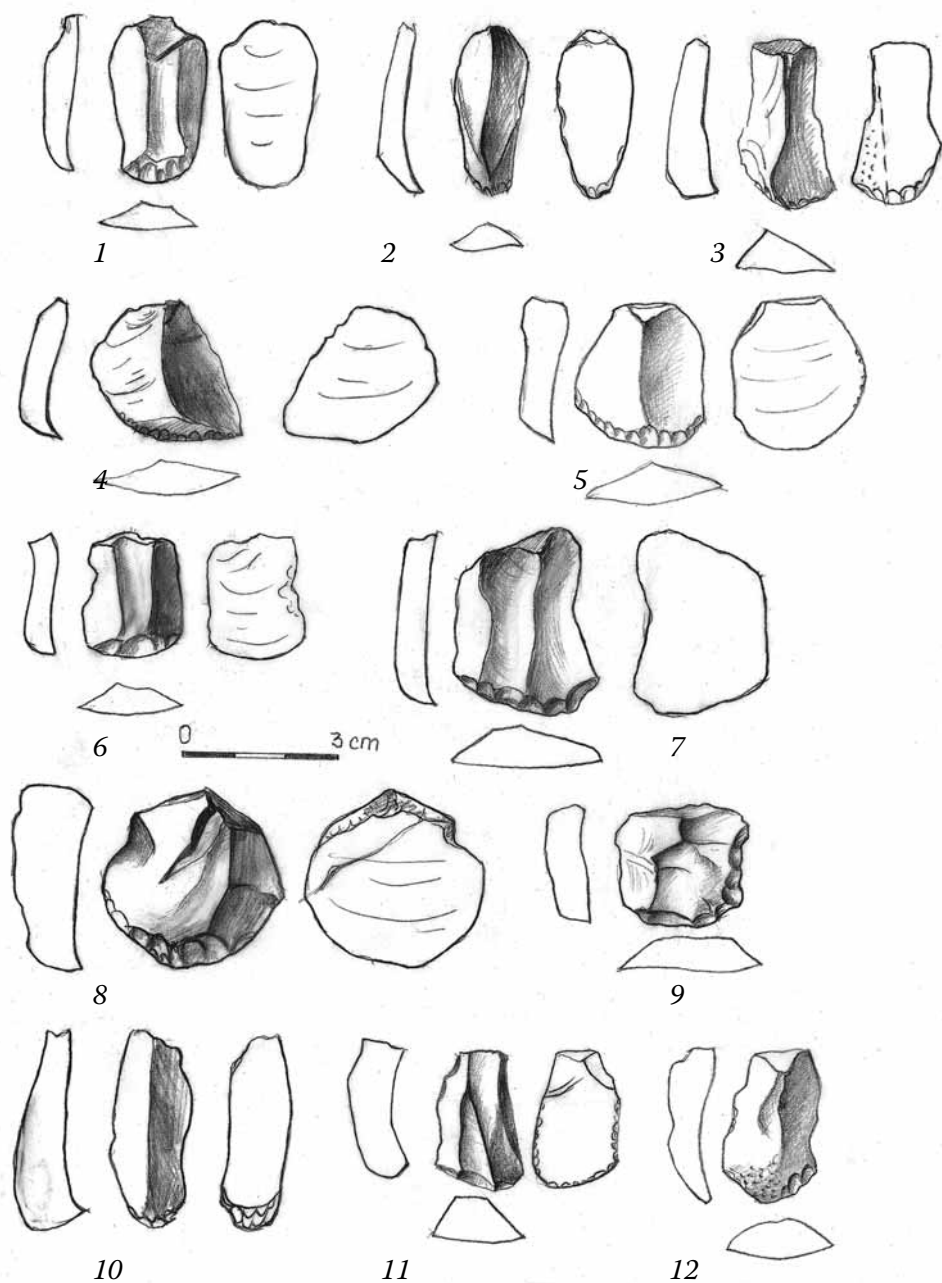
Planşa III

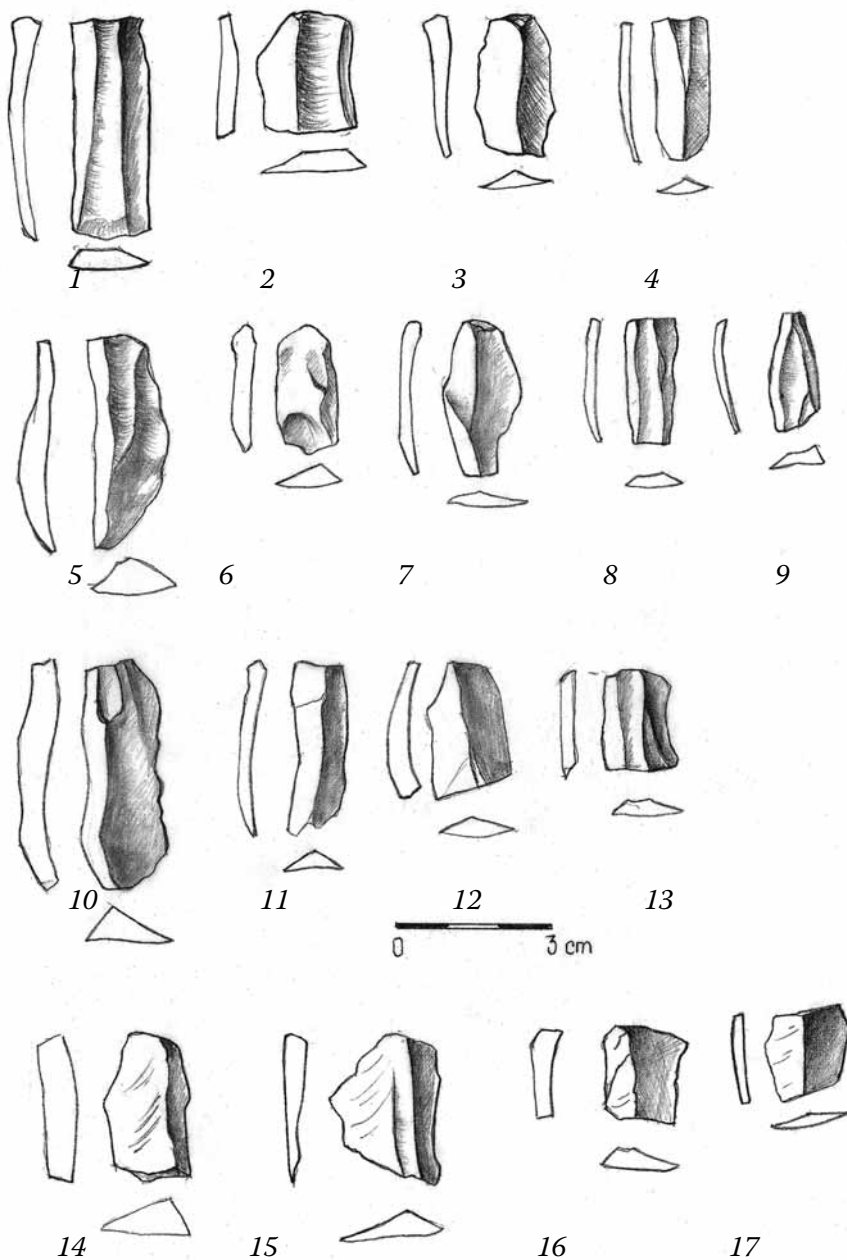
Planşa IV

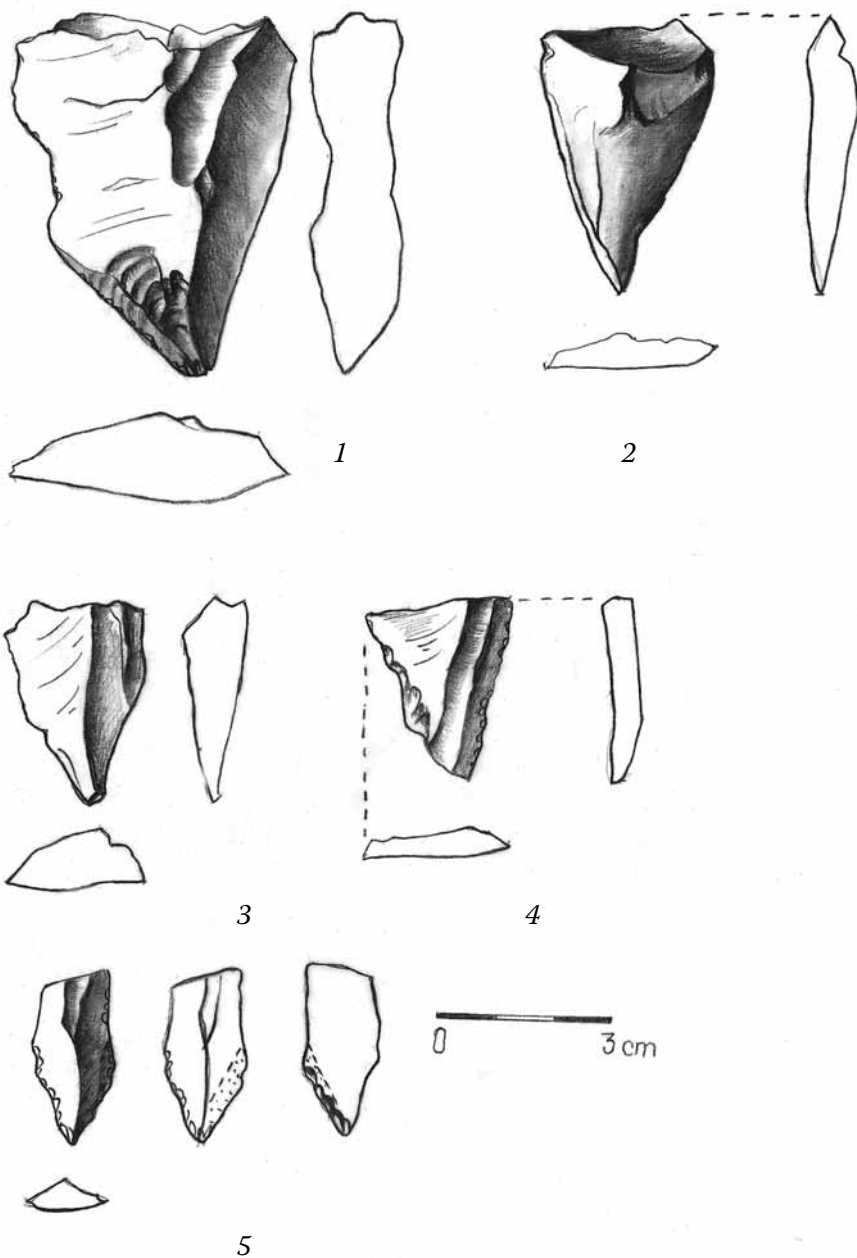
Planşa V

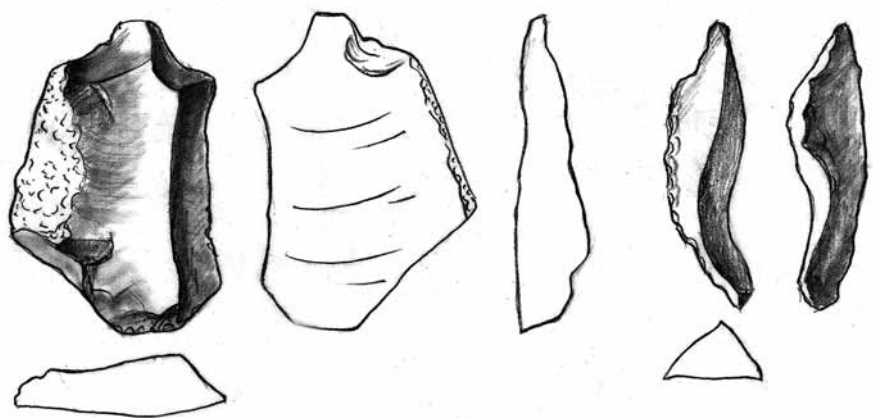
Planşa VI

Planşa VII

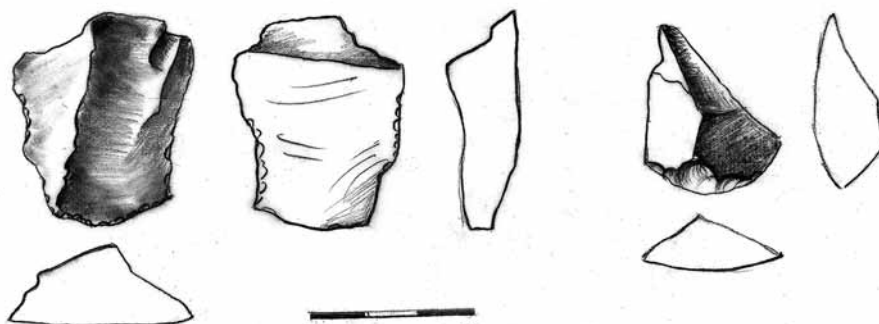

Planşa VIII

1

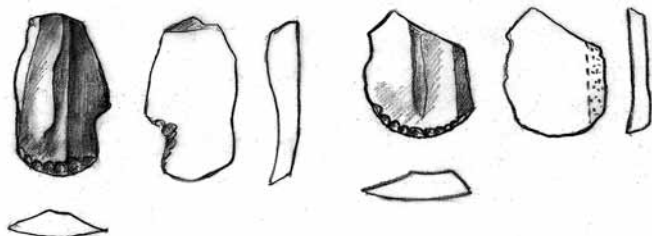
2

0 3 cm

3

4

5

6

Planşa IX

NEW ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AT PECICA ȘANȚUL MARE

*John M. O'Shea, Alex W. Barker,
Sarah Sherwood, Alexandru Szentmiklosi*

Keywords: *Romania, Pecica, Bronze Age settlement*

Cuvinte cheie: *România, Pecica, așezare epoca bronzului*

Introduction

The great settlement of Pecica Șanțul Mare is among the most important archaeological sites of the European Bronze Age. The site occupies a strategic location astride the river Mureș between the ore producing region of the Western Carpathian Mountains and the metal using societies of the Carpathian Basin and beyond. Similarly, its deeply layered deposits have served as a chronological standard for the entire Bronze Age in Eastern Europe.

In November of 2003, the Muzeul Banatului Timișoara, the Muzeul Județean Arad, and the Museum of Anthropology of the University of Michigan (USA) entered into a contract of collaboration to facilitate new archaeological research at the site. Following a brief planning visit in 2004, major field investigations were begun in 2005 with funding from the National Science Foundation (USA). The principle investigators for the research are Dr. John O'Shea (University of Michigan), Dr. Florin Drașovean (Timișoara) and Dr. Peter Huegel (Arad). Additionally, Mr. Pascu Hurezan (Arad), Mr. Alexandru Szentmiklosi (Timișoara), and Dr. Alex Barker (Milwaukee Public Museum) were involved in the day to day management of the excavations.

The research campaign in 2005 was designed as a pilot season, and served both to establish the character of the Bronze Age archaeological deposits and to provide the necessary preparation for larger area excavations, which are planned to begin in 2006. The specific goals of the 2005 season were 1) to establish the character of intact Bronze Age deposits at Pecica, with a particular emphasis on variation that may be present across the site; and 2)

to initiate the creation of a radiocarbon based chronology for the regional Bronze Age. In addition, work in 2005 also included a program of off site coring, topographic mapping, and initial development of a regional GIS site database.

Over the course of the five-week pilot season two 12-15m long stratigraphic trenches were excavated to reveal more than three meters of deeply stratified Bronze Age deposits and documented at least two more meters of stratified bronze age deposits below the base of these trenches using auger cores. In addition, a series of ten cores were collected from across the tell and the surrounding site environs, detailed topographic maps of the tell, fortifications, surrounding features and looter's pits were compiled, and more than fifty radiometric samples, two archaeomagnetic series, two dozen micromorphological samples and a half-dozen sediment series from deep cores were collected from intact cultural deposits.

Background to Investigations at Pecica *Şanţul Mare*

The site is located roughly 7 km west of the modern town of Pecica in western Romania. It is situated on a high bank at the edge of the marshy floodplain, overlooking the river Mureş (Figure 1). The tell is ovate in shape, and measures roughly 117 x 70 m. at its uppermost level.

The Pecica tell has been the focus of archaeological interest since at least the nineteenth century. L. Dömötör conducted the earliest documented excavation at the site in 1898 and 1900 (Dömötör L., 1902). M. Roska conducted major excavations in 1910-11 and 1923-24 (Roska M., 1912; 1942). Roska's excavations revealed a four meter sequence of Bronze Age deposits, which he divided into a series of 16 levels. As the sequence spanned virtually the entire period of the Carpathian Basin Bronze Age, these 16 levels provided one of the first chronological guides for archaeology in the region. Indeed, the metal and ceramic types associated with these levels continue to provide the primary means for relative dating in Carpathian Basin Bronze Age sites (cf. Childe V. G., 1929; Bóna I., 1975; Soroceanu T., 1991).

With some limited additional excavation in the interim (Popescu 1944), the next major period of site excavation occurred during the 1960's. I. H. Crişan opened a series of large excavation units across the site during the years 1960 through 1964 (Crişan I-H., 1978). While excavating on a large scale, the main focus of Crişan's research and subsequent publication is the Dacian period occupation of the tell. Aside from limited stratigraphic soundings, these excavations only extended to the base of the Dacian

occupation layers. This is a fact that was confirmed and put to use in the Bronze Age focused research of 2005.

The planning of new excavations at Pecica required that attention be paid both to the extensive prior (and often undocumented) excavation of the site and to the important intact Dacian and Medieval layers that survive on the site and overlie the Bronze Age deposits that are of interest to the present research. As such, a strategy which permitted the most direct access to intact Bronze Age deposits while minimizing the disturbance of later occupation material was needed. Fortunately, the most extensive and best documented excavations at the site, those of Crişan in the 1960's, were directed primarily at the Dacian levels of the site. It was reasoned that by relocating Crişan's former excavation units, we would be able to reach Bronze Age deposits beneath the backfill of these earlier units, minimizing impact on intact cultural layers. As such, a significant portion of the 2005 fieldwork was directed at identifying and confirming the location of two of Crişan's major excavation areas. The location of the 2005 excavation trenches and their relationship to Crişan's major excavation areas are illustrated in Figure 2.

Trench 1 was located over the area of Crişan's Trench S-III, and extended into his major excavation blocks B and A. Within the area of Trench 1 a series of four contiguous 2m squares were excavated following natural levels. These layer excavations began immediately below the level of Crişan's excavation block and exposed the contact between the base of the Dacian age deposits (Crişan's Dacian II layer) and the top of the Bronze Age layers. These tests provided important insight into the character of the deposits at this critical archaeological junction and provided an opportunity to test the feasibility of differing sampling programs that are to be used in future years. These units were excavated to a depth of 2-2.5m below modern ground surface, and were subsequently covered and backfilled to protect the underlying deposits.

The main area of Trench 1 was excavated to a depth of 3-3.5m below the modern ground surface. Within the area of stratigraphic excavation, major layer changes were recorded and mapped, and features were documented. Samples for radiocarbon and archaeomagnetic dating, and micro-morphology samples were collected, as were representative samples of cultural material and animal bone. The profile resulting from the stratigraphic excavations in Trench 1 are presented in figure 3a.

Trench 2 (figure 3b) was excavated in a fashion similar to the stratigraphic portion of Trench 1. There was the added complication, however, of Crişan's deep soundings that were excavated deeply into the Bronze Age levels of the

site. Once the location of Crișan's Trench S-II was identified, it was cleared of backfill and extended to its full length towards the south end of the site. The stepped portions of the trench were then identified, with the initial deeper segment being cleared of backfill, and with the area of the final deep sounding being identified. Backfill was removed from the upper portion of this deep sounding, but was not taken to its full depth due to concern over safety and possible wall collapse. Radiocarbon and archaeomagnetic samples were collected from Trench 2, as were a second sequence of micro-morphology samples and a sequence of flotation samples. Representative samples of cultural material and animal bone were also collected.

With the completion of the 2005 excavation season, both trenches were closed to protect the standing and underlying deposits. The primary stratigraphic profile and base of each trench was covered with heavy gauge plastic and the trench was then backfilled with loose soil.

In addition to excavation, the 2005 season also included a pilot program of soil coring and topographic mapping. Topographic mapping of the site and its surroundings was undertaken using a Sokkia SET600 total station, with the resulting maps being produced using the programs Surfer (Golden Software) and Arcview (ESRI). The detailed mapping of the tell surface clearly documents the extent to which modern looting is destroying the site (Figure 4); confirming the extensive occurrence of looting pits noted during the 2004 site visit. The density of modern looters' pits is disturbing, and illustrates the ongoing vulnerability of the site and its need for protection.

A total of ten deep cores were collected, sampling areas on the tell and areas in the immediate environs offsite (Figure 5). Cores were collected using an AMS standard soil auger with a closed 8.2 cm bucket. As configured, the corer permitted sampling to a maximum depth of six meters. Samples from each observed soil stratigraphic unit were collected and processed to determine both sediment characteristics and the nature of cultural materials present within the layers.

Preliminary Results

The program of auger coring provided a striking view of the tell, the ditch, and the extent of Bronze Age settlement in the vicinity of the tell. These cores indicate that the fortification ditch contains cultural materials to a depth greater than five meters below the modern ground surface, and that the surrounding fields beyond the site ditch contain Bronze Age cultural deposits to depths of two to three meters.

The cross sectional profile of the tell revealed by the cores is particularly

striking (Figure 6) and highlights the appropriateness of the name *Șanțul Mare*. This figure suggests that the original ditch may have been excavated to a depth of 8 meters or more, and may also suggest multiple episodes of ditch construction. The extent of intact Bronze Age deposits is also highlighted in this cross-section. Although more data are needed to make a definitive determination, the cross section may also support the argument that the construction of the great ditch post-dated some or all of the Bronze Age occupation of the site. It is certainly clear from the coring evidence that the Bronze Age occupation of the site covered a much greater area than is represented by the tell summit.

The 2005 stratigraphic excavations provided a useful first glimpse of the later Bronze Age occupation of the site. The stratigraphic profiles, drawn for both trenches (Figure 3) reveal tight sequences of layered Bronze Age construction and burning similar to those described by Roska and Crișan. Preliminary analysis suggests that the observed patterns of change are similar in both trenches. Physical descriptions of the strata have been completed (Table 1 and 2) and analysis of micromorphological sections is currently underway.

Several points are worth noting regarding the upper portions of the site. In Trench 1, traces of Crișan's Dacian I and II layers were observed and occurred immediately above densely layered Bronze Age deposits. While most of the upper Dacian layer had been removed in the 1960's, traces of the Dacian II deposits were encountered in places where the exploratory trench moved beyond the limits of Crișan's excavations. This lower Dacian layer was remarkable for its homogeneity and for its relative lack of cultural debris. This may suggest that the layer (labeled level B on the Trench 1 profile) represents a preconstruction fill and leveling of the site surface prior to the major construction of the Dacian age settlement. The absence of very late Bronze Age dates (see below) may similarly reflect significant surface modification of the site at the beginning of the Dacian occupation.

Excavations also provided some potential contrasts to contemporary Bronze Age settlements further west along the Mureș, such as the settlements at Klárafalva and Kiszombor in southeast Hungary (O'Shea J., 1996). Among these was the observation of dense concentrations of ovens and kilns at Pecica (Figure 7), suggestive of a much more intensive focus on metallurgical production. This emphasis on metallurgy was further supported by the pervasive occurrence of metallurgical slag throughout the site deposits, and by the discovery of a number of intact bronze artifacts, including a spearhead, a bow pendant and a bridle piece, despite the very limited nature of the excavations. In terms of other site

architecture, excavations suggest that the houses at Pecica were larger than the houses associated with the Maros Culture in Hungary and may have been multistoried.

Similarly, a preliminary analysis of recovered fauna suggests a striking difference in the role of wild foods, both hunted and fished, with these resources playing a much less important role at the core Pecica settlement than at the lower Mureş settlements. The pilot results from 2005 also hint at potential economic differentiation within the Pecica settlement, with a much higher concentration of sheep/goat remains in the area of Trench 1, and a more generalized representation of cattle and wild animal remains near Trench 2, along with a substantially greater representation of horse remains. While these results must all be viewed as exceedingly preliminary, the presence of such economic specialization at the site fits well with the expectation of increased social complexity in the later Bronze Age occupation of the site.

One series of stratigraphic anomalies were noted in association with what have been tentatively identified as house floors in both trenches (Figure 8). These floors, for the most part, assume the form of shallow basins to horizontal surfaces in cross-section. In a few contexts there are distinct lenses of folded sediments, discrete structural shifts from the surrounding layers. These are particularly striking in areas of densely-layered strata, where they have the visual appearance of waves or wave-like irregularities in the stratigraphic sequence. Their consistency suggests they have specific functions and are not due to post depositional processes. Areal excavations in future seasons will allow us to more fully document their character and function.

In addition to the documenting the stratigraphy for the later Bronze Age portion of the site, the 2005 campaign produced an initial series of 14C dates that span the later Bronze Age layers in the two stratigraphic trenches. Unlike the previously excavated Bronze Age settlements of the lower Mureş, wood charcoal for dating was abundant at Pecica. This seems to be a result of both greater availability of wood for utilization during the Bronze Age and better preservation conditions on the site. Large quantities of charred grain were also recovered from the site. Grain is a particularly useful material for dating since it typically will reflect only a single year's deposit. As a result of the excellent preservation of carbonized materials and their consistent association with major burn events on the site, the likelihood of contamination of the dates via movement within the deposit by rodents or later cultural activity is low.

Fourteen radiocarbon samples have been analyzed to date, providing a

chronometric framework for the later Bronze Age occupation of the site. The full set of calibrated dates, with their two-sigma range, are presented graphically in Figure 9. The calibrated dates confirm that the upper two to three meters of deposits, beneath the Dacian layers, are attributable to the Middle and Late Bronze Age. The calibrated dates (2-sigma) range from 2190BC-1530BC, with no outliers. When the dates recovered from the two trenches are compared, it is seen that there is a complete overlap of the period represented. Deposits spanning the remainder of the Early and Middle Bronze Age will be sampled as excavations progress in future years, and will result in excellent chronometric control over the Bronze Age occupations at Pecica *Șanțul Mare*.

Several observations can be made from this initial sequence of dates. The first, as mentioned previously, is that the Bronze Age dates terminate relatively abruptly around 1500 BC. Given the character of some of the metal work previously recovered from the site, and the somewhat younger Late Bronze Age dates recovered down river at Klárafalva-Hajdova (O'Shea J., 1991; Gogâltan F., 1999), it is surprising that later dates were not recovered from either of the two trenches at Pecica. While it is possible that these dates provide a true indication of the end of the Bronze Age occupation, it seems equally possible that the uppermost portion of the Bronze Age deposits have been truncated by later site construction. If this is the case, datable traces of the latest layers should be encountered at the edges of the tell or in areas of Bronze Age occupation that occur outside the main tell area.

A second point of note is that the dense and deep site deposits exposed so far were created over a relatively short period of time. This offers the potential not only for creating a highly detailed sequence of dates, but also suggests that future layer by layer excavations should be able to isolate very narrow slices of time and permit a fine grained assessment of social and economic change across the site.

Conclusions

Research conducted during the summer of 2005 at Pecica *Șanțul Mare* represents an important first step toward understanding the complex archaeological and social patterns present at this important Bronze Age settlement. Several preliminary conclusions can be drawn from the results of the preliminary season. First, the coring program indicates that the Bronze Age occupation extend far beyond the margins of the tell itself, and that the eponymous ditch at *Șanțul Mare* may, at least in part, postdate the

Bronze Age occupation of the site. Second, the Bronze Age occupations at Pecica differ from those of the Lower Mureș in several respects, including a greater density of ovens and kilns at Pecica *Șanțul Mare*, as well as a greater reliance on managed rather than collected resources. Third, the apparent truncation of terminal Bronze Age layers by Dacian episodes of surface modification has implications for both the interpretation of very late Bronze Age occupations at the site, and for potential radiometric dating of Dacian layers that may have incorporated reworked Bronze Age carbon. Fourth, radiometric evidence suggests that the late Bronze Age deposits were created over a relatively short period of time. Coupled with the densely layered stratigraphic units from this period, it appears that the Bronze Age witnessed relatively rapid rebuilding and remodeling episodes over a broad area of the tell. Future seasons of excavation will allow us to test both the validity of these preliminary conclusions, and to assess social variables we hope to monitor in order to better understand the emergence of social complexity in Bronze Age contexts along the Mureș

Acknowledgements

The people of Semic hosted our project and welcomed our crews into their community, and we deeply appreciate their hospitality and goodwill. Nicu and Carmen Ciolacu provided space in their home and made us welcome, and we are indebted to them for a variety of kindnesses, large and small.

Crew members for the 2005 pilot season included Bogdan Bochiș, Laura Drașovean, Paul Duffy, Cristian Dumbravă, Răzvan Feier, Răzvan Găvan, Florentina Marțiș, Florin Mocanu, Amy Nicodemus, Chris Papalas, Andra Popescu, Eric Rupley and Adrian Topciov. We reserve our greatest thanks, however, for Drs. Florin Drașovean and Peter Huegel, our Romanian colleagues, who have helped make this research possible and from whom we have learned so much.

We are grateful to the Romanian Ministry of Culture and Mrs. Letiția Stoian, the Semic's Mayor for their support of this ongoing collaborative project and to Mr. Dan Ciobotaru for his assistance with technical needs. We also wish to specifically thank the professional staffs of the Muzeul Banatului Timișoara and the Muzeul Județean Arad for their support and assistance throughout the 2005 season. This research was funded by collaborative grants from the National Science Foundation (BCS 0512162, John O'Shea, University of Michigan; BCS 0512115, Alex Barker, Milwaukee Public Museum). We gratefully acknowledge this support.

John M. O'Shea,
 Museum of Anthropology, University of Michigan, A,
 Arbor,,Michigan, USA
 E-mail: joshea@umich.edu
Alex W. Barker,
 Milwaukee Public Museum,
 Milwaukee, Wisconsin, USA
 E-mail: Barker@mpm.edu
Sarah Sherwood,
 Department of Anthropology, University of Tennessee, Knoxville, TN,
 USA
 E-mail: scs@utk.edu
Alexandru Szentmiklosi,
 Muzeul Banatului, Pța Huniade nr. 1
 Ro-300002 Timișoara, Romania
 E-mail: szentmiklosi@yahoo.com

REFERENCES CITED

- Bóna, I.** 1975, *Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und Ihre Südöstlichen Beziehungen*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Childe, V. G.,** 1929, *The Danube in Prehistory*. Oxford, Clarendon Press.
- Crișan, I.-H.** 1978, *Ziridava. Săpăturile de la "Șanțul Mare" din anii 1960, 1961, 1962, 1964*. Arad.
- Dömötör, L.,** 1902, *A pécskai östelepről származó öntömintákról*, in *AE*, 22 (1902), 271-274.
- Gogăltan, F.,** 1999, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul Românesc și pe cursul inferior al Mureșului: Cronologia și descoperirile de metal. Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica XXIII*.
- O'Shea, J.** 1991, *A radiocarbon-based chronology for the Maros Group of southeast Hungary*, in *Antiquity*, 66 (1991), 97-102.
- O'Shea, J.** 1996, *Villagers of the Maros: A Portrait of an Early Bronze Age Society*, New York, Plenum.
- Popescu, D.** 1944, *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Pecica-Rovine și Semeac (jud. Arad)*, in *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942 și 1943*, București.
- Roska, M.,** 1912, *Ásatás a pécska-szemlái határban levő Nagy Sándczon in Dolgozatok Cluj*, 3, (1912), 1-73.
- Roska, M.,** 1942, *Erdély régészeti repertórium I. Óskor. Thesaurus antiquitatum transilvanicarum Tom I. Praehistorica. Kolozsvár (Cluj)*.
- Soroceanu, T.,** 1991, *Studien zur Mureș-Kultur. Internationale Archäologie 7*.

Table 1

Trench 1 Stratigraphic Descriptions, 2005 Season

**Zone
Description
Field Interpretation**

Zone	Description	Field Interpretation
A1	10YR3/1, silt loam, granular structure, very friable consistency, abundant roots, mixed artifacts, clear wavy boundary	current A horizon, mixed material from past excavation activity
A2	10YR 2/1, silt loam, granular structure, very friable, mixed artifacts, abundant roots, clear smooth boundary (abrupt in some locations)	plow zone
A3	10YR 2/2, silt loam, weak subangular blocky and granular structure, friable, clear boundary	possibly a buried A horizon
A4	mixed soil material and clasts of variably sized daub fragments	either late occupation pit fill or early excavation backfilled, 2 intersecting pits
B1	10YR 6/1, silt to silt loam, friable, weak granular to massive structure, few artifacts, common roots, clear boundary	Dacian Period?, homogeneous gray deposit that appears across the site
B2	10YR 4/2, silt loam to silt, abundant ash and charcoal clasts, granular to cloddy structure, very friable consistency, few unsorted artifacts, clear boundary	pit fill
C1	5YR 5/8, silt, massive structure, soft consistence, abrupt boundary	floor with possible intrusive posts, in the southern extent of C1 in profile variable floors are clearly represented slopping slightly downward
C2	10YR 4/1, silt to silt loam, coarse gravel-size clasts of yellow silt, weak subangular blocky to granular structure, very friable consistency, abrupt boundary	?
C3	10YR 5/3, silt loam, weak subangular blocky structure, friable consistency, clear boundary	fill zone (?)
C4	10YR 5/3, silt loam, many fine to medium gravel-size burned and unburned daub, weak subangular blocky structure, friable consistency, clear boundary	mixed zone with destruction (daub fragments)
C5	10YR 3/2, silt loam, weak subangular blocky to granular, friable, boundary with B1 above contains concentrated daub clasts (yellow and reduced black), clear boundary	fill zone (?) with disturbed floor or structure fragments on top

C6	10YR 2/1, silt loam, massive to cloddy structure, very friable consistency, abrupt boundary	burned zone below prepared floor
C6a	10YR 7/2, silt, massive structure, loose to friable consistency, few fine gravel-size red daub clasts, abrupt boundary	ash deposit
C7	10YR 5/2 and 5/6, silt to silt loam, laminated consistent zones, massive structure, friable consistency, abrupt boundary	stacked prepared floors
C8	10YR 5/2, silt, loose consistency, mixed clast sizes of various materials, abrupt boundary	mixed zone
C9	10YR 6/4, silt, rigid consistency, abrupt boundary	2 cm thick floor remnant, truncated by B2
C10	10YR 5/4, silt, rigid consistency, abundant coarse charcoal immediately above and below, abrupt boundary	0.5 cm thick floor remnant, continues into N profile
C11	10YR 4/2, silt loam, cloddy to weak subangular blocky structure, friable consistency, abrupt boundary	small pit, possible posthole
C12	10YR 4/3, silt loam, cloddy to weak subangular blocky structure, friable consistency, charcoal lens across upper 20 cm, abrupt boundary	large pit, intruded by C11
D1	laminated 10YR 2/1 silt (~2 cm) and 10YR 7/3 (<1cm) silt, massive structure, dense but soft consistency, abrupt boundaries	floors
D2	laminated 10YR 7/3, 5/3, silt to silt loam, >10 lenses, massive structure, dense but soft consistence, abrupt boundaries	truncated, intact prepared surfaces, flat bottomed Bronze Age vessel exposed in the northern portion of the profile
D3	10YR 7/8, silt loam, rigid consistency, abrupt boundaries	remnant of burned, prepared floor
D4	laminated 10YR 2/1 silt (~2 cm) and 10YR 7/3 (<1cm) silt, massive structure, dense but soft consistency, abrupt boundaries	extension of laminated floor zones in zone D1, less well expressed
D5	laminated 10YR 5/1 silt (~1 cm) and 10YR 6/6 (<1cm) silt, massive structure, friable consistency, localized dense charcoal lenses, abrupt boundaries	floors
D6	variable construction material (daub) with charcoal, abrupt boundary	fragmented floor or wall material
D7	10YR 5/2, silt loam, massive structure, dense but soft consistency, abrupt boundary	
D8	2.5 Y 5/3, silt loam, abundant olive (5Y 4/4) mottles, massive structure, dense but soft consistency, abrupt boundary	

D9	2.5Y 4/2, silt, massive structure, soft consistency, mottled with few variably sized clasts of soft consistency silt at the top of the zone (mottling not present at the base), abrupt boundary	sequence of complex surfaces. Contiguous south profile indicates these zones are sloping slightly to the east (away from the tell edge). Green mottling suggests stabling, however, consistency of the lenses suggests prepared floors. No burning evident.
D10	2.5Y 4/3, silt, massive structure, dense but soft consistency, medium gray mm thick lens at base, abrupt boundary	
D11	10YR 4/4, silt loam, common mixed clasts of medium to coarse silt clasts, massive structure, friable consistency, abrupt boundary	
D12	10YR 4/3 silt to silty clay, mottled, massive structure, dense but soft consistency, abrupt boundary	
D12a	complex "folded" structure, 2.5Y 4/4, silt, massive structure, dense but soft consistency, overlain by a lens of 2.5Y 4/3, abrupt boundary	
D13	10YR 3/2.5, silt to silty clay, localized and inconsistent lenses of 2.5Y 4/3 silt, massive structure, dense but soft consistency, abrupt boundary	
E1	10YR 6/6, silt, massive structure, rigid consistency, abrupt boundary	broken section of floor or wall
E2	10YR 4/1, silt, common fine to medium charcoal concentrations, very weak subangular blocky to massive structure, friable consistency, abrupt boundary	floor (?)
E3	10YR 3/3, silt loam, common black and brown silt fragments and daub, massive structure, friable consistency, abrupt boundary	burned structure material
E4	10YR 4/3, silt loam, few yellow fine to medium gravel size clasts grading into a darker gray brown with fine charcoal and yellow fine to medium gravel-size clasts, massive structure, friable consistency, clear boundary	associated with structure
E5	2.5YR 5/2, silt, massive structure, dense but soft consistency, abrupt boundary	possible posthole or deformed zone associated with structure floor
E6	10YR 4/1, silt, common light mottles of ash and charcoal, intact localized lenses of ash and charcoal along the base of the zone at the N. end of profile, massive structure, soft consistence, abrupt boundary	disturbed deposits over structure floor
E6a	2.5Y 6/4, silt loam, massive structure, dense but soft consistency, abrupt boundary	floor remnant
E7	10YR 4/3, silt loam, massive structure, friable consistency, 10YR 3/1 lens of silt loam in center (thickness and expression varies N-S across the profile), abrupt irregular boundary over Zone F3	successive floors?

F1	10YR 4/1, silt, common light mottles of ash and charcoal, massive structure, soft consistence, abrupt boundary	?
F2	7.5YR 5/8, silt loam, massive structure, very friable to rigid consistency, abrupt boundary	extensive floor, part of large burned building
F3	7.5YR 5/8, silt loam, massive to cloddy structure, very friable to rigid consistency, common clasts (variable sizes appear broken in place), localized charcoal concentrations, abrupt boundary	same floor as Zone F2, more fragmented with charcoal lenses
F4	10YR 4/3, silt loam, cloddy to weak subangular blocky structure, friable consistency, abrupt boundary	small pit, intruded through Zone F2 and G3, portions of these zones collapse into upper portions of the pit
G1	10YR 3/2, silt loam, weak subangular blocky to massive structure, friable consistency, clear boundary	may represent earlier prepared surfaces truncated by Zones F2/F3
G2	complex lenses <1cm (from top to bottom) 10YR 6/6, 5YR 4/6, 2.5Y 4/4, 10YR 3/1, 7.7YR 3/3, variable consistencies, upper zone very friable and contains calcined bone, abrupt boundaries	floors extending into the north profile of the trench indicate thin but dense occupation debris and prepared surfaces.
G3	10YR 5/3, silt loam, lenticular mottles and clasts, massive structure, dense but soft consistency, abrupt boundaries	disturbed plaster surfaces
G4	10YR 4/2, silt loam, common medium charcoal fragments, weak to moderate subangular blocky, friable consistency, clear smooth boundary	homogeneous zone, bioturbated, function unknown from the profile
G5	laminated 10YR 3/1 and 10YR 5/8, silt, massive structure, dense but soft consistency, abrupt boundary	prepared surface remnants
G6	7.5YR 3/1, silt loam, few localized zones with increasing charcoal and daub clasts, weak subangular blocky structure, clear boundary	homogeneous zone, bioturbated, buried surface?
H1	7.5YR 4/1, silt loam, many fine to medium gravel-size wood charcoal fragments, mottled with 10R 5/2 silt clasts, weak subangular blocky structure, friable to soft consistence, clear smooth boundary	concentrated ash and wood charcoal dump
I1	10YR 4/2, silt loam, few to common fine to medium gravel-size clasts of daub, charcoal and various artifacts, subangular blocky structure, common worm tubules, friable consistency	cumulative exposed surface, highly bioturbated, dispersed artifacts and faint lenses suggesting localized zones have been mixed and faded due to bioturbation
I1a	localized 2 cm thick, slightly concave, 10YR 2/2, silt loam, many charcoal and ash clast fragments, common burned sediment fragments, massive structure, friable consistency, abrupt boundaries	visible remnant of localized burned deposit, part of cumulative surface that is Zone I1.

Table 2**Trench 2 Stratigraphic Descriptions, 2005 Season**

Zone	Description	Preliminary Field Interpretation
A1	10YR3/1, silt loam, granular structure, very friable consistency, abundant roots, mixed artifacts, clear wavy boundary	Current A or surface horizon, probably includes backdirt from previous excavations and looting
A2	10YR 2/1, silt loam, granular structure, very friable consistency, mixed artifacts, abundant roots, clear smooth boundary (abrupt in some locations)	plowzone
A3	10YR 2/2, silt loam, weak subangular blocky and granular structure, friable consistency, clear boundary	possible early deep plowzone
A4	10YR 4/1, silt loam, cloddy structure, friable consistency, clear boundary	pit originates in the upper Dacian zones or in the plowzone, unclear
B1	10YR4/1, silt loam, cloddy structure, very friable consistency, dense wood charcoal located on the east edge of pit	mixed fill?
B2a	10YR 5/1, silt to silt loam, massive to granular structure, very friable consistency, few unsorted artifacts, clear irregular boundary	Dacian Period zone overlying pit fill
B2	10YR 5/2, silt loam, granular to cloddy structure, friable, few unsorted artifacts, clear irregular boundary	Dacian Period pit fill, truncated
B3	10YR 6/1, silt to silt loam, friable consistency, weak granular to massive structure, few artifacts, common roots, clear irregular boundary	Dacian Period?, homogeneous gray deposit that appears across the site
B4	10YR 6/3, silt loam, abundant unsorted clasts of 10YR 8/2 CaCO ₃ concentrations and nodules and nodule fragments, few fine to medium gravel-size daub (7.5YR 5/6), friable consistency, abrupt boundary	possible plaster dump?
B5	10YR 3/1, silt loam, granular structure, very friable consistency, infilled burrows of B4 material along the upper boundary, gradual wavy boundary	Ab horizon?
B6	10YR 4/3, silt to silt loam, granular to weak subangular blocky structure, friable consistency, abrupt boundary	burned deposit?
B7	7.5YR 4/2, silt loam, mottled, granular to weak subangular blocky structure, friable consistency, clear to irregular boundary	Bronze Age massive deposit
B8	10YR 3/2, silt loam, cloddy structure, friable consistency, abrupt boundary	Dacian Period pit fill
C1	10YR 4/1, silt loam, few medium to large gravel-size clasts of rigid silt (5YR 5/6), granular to weak subangular blocky structure, friable consistency, abrupt boundary	massive fill?
C2	10YR 2/1, loam, very friable, abundant charcoal and burned sediment clasts, abrupt boundary	burned zone above prepared floor

C3	10YR 6/6, silty clay, rigid, massive structure, abrupt boundary	burned prepared floor
C4	10YR5/1, silt loam, common sand-size to fine gravel-size yellow daub fragments, granular to massive structure, very friable, clear boundary	mixed ash
C5	10YR 2/1, loam, abundant charcoal and burned sediment clasts, abrupt boundary	burned zone above prepared floor
C6	10YR 6/8, silty clay, rigid, massive structure, abrupt boundary	burned prepared floor, deformed
C7a	10YR 6/8, silty clay, rigid, massive structure, abrupt boundary	burned prepared floor, remnant, deformed
C7	10YR 4/3, silt to silt loam, loose to friable consistency, common variably sized artifacts, abrupt boundary	loose mixed fill overlying more massive fill or pit, partially bioturbated, could be smoothed substrate for floor, deformed
C8	7.5YR 5/6, silty clay, massive structure, coarse gravel-size rigid clasts	possible post hole filled with coarse gravel-size fired daub fragments
C9	10YR 2/1, loam, abundant charcoal and burned sediment clasts, abrupt boundary	burned zone above prepared floor
C10	10YR 2/1, silt loam, rigid clasts (reduced daub rubble), abrupt boundary	stacked intact stratigraphy broken away and slumped into the edge of pit
C11	10YR 5/3, silt loam, friable consistency, abrupt boundary	
C12	10YR 5/3, silt loam, abundant fine gravel-size fragments of silty clay (10YR 3/2, rigid), abrupt boundary	
C13	10YR 4/4, silt loam, common fine to medium gravel-size artifacts and construction material, cloddy structure, friable consistency, clear boundary	Dacian Period collapsed bell shaped pit
C14a	10YR7/2, loam, common localized mixed carbonate clasts, mixed along upper boundary by bioturbation	remnants of discarded (?) carbonate construction material
C14	10YR 5/1, silt to silt loam, massive to granular structure, few to common unsorted artifacts, clear irregular boundary	Dacian Period zone
C15	10YR 5/3, silt loam, mixed soil material and clasts of "intact" strata, variable boundaries	reworked strata, perhaps due to trampling or activities "outside" structures, some subzones are deformed
D1	5YR 4/2, silt loam, few to common unsorted fine gravel-size burned (5YR 5/8), silty clay clasts, clear boundary	discontinuous prepared surface mixed with fill material
D2	10YR 5/4, silt loam, weak subangular blocky to granular structure, friable consistency, below 10YR8/1 silt lens	disturbed surface overlying mixed fill
D3	10YR 4/3, silt loam, abundant fine to medium daub clasts	burned material mixed into fill

D4	10YR 5/4, silt loam, common fine gravel-size burned and unburned daub and other artifacts, weak subangular blocky to granular structure, friable, clear boundary	Bronze Age fill, suggested as a leveling episode, over a sequence of house floors, does not appear to be a pit
D5	10YR 4/4, silt loam, few fine gravel-size rigid silt clasts and charcoal, weak subangular blocky to granular structure, friable consistency, abrupt boundary	Bronze Age fill, following the final destruction of the structure(s) below
D6	5YR 5/6, silt, massive structure, rigid, abrupt boundary	burned construction material
D7	5YR 5/8, silt, loose to friable consistency, massive structure	unburned construction sediments
E1	5YR 5/6, silty clay, rigid consistency, abrupt boundary	burned prepared surfaces
E2	10YR 8/2, silt loam, localized fine gravel-size daub, friable, abrupt boundary	surface with fill beneath with very thin white silt lens at the base and daub frags in interior
E3	10YR 2/1, silt loam, rigid, horizontally oriented clasts, abrupt boundary	black burned mixed sediment containing horizontally oriented thin burned clasts of plaster
E4	10YR 5/2, silt loam, massive structure, friable consistency, common clasts of 10YR 6/3 silt, abrupt boundary	broken floor?
E5	5YR 5/6, silty clay, massive structure, rigid consistency, abrupt boundary	red burned surface with thin lens of black silt on top
E6	multiple lenses, 10YR 5/2, silt, massive structure, very friable consistency, abrupt boundary	multiple plaster floors
E6	10YR 5/3, silt loam, cloddy structure, friable consistency, abrupt boundary	fill
E7a	10YR 4/4, silt loam, abundant fine gravel-size daub clasts (5YR 5/8, silty clay), cloddy structure, friable consistency, abrupt boundary	mixed burned material in fill
E7	10YR 5/1, silt loam, finely laminated, abruptly overlying 10YR 6/4, silt loam, cloddy structure, abrupt boundary	fill zone overlain by multiple ashy lenses
E8	5YR 4/3, silt loam, loose, cloddy structure, common mixed medium to coarse gravel-size daub (5YR 5/8 and 5YR 4/6), abrupt boundary	burned daub fragments in mixed fill
E9a	5YR 2.5/1, silt, massive structure, abrupt boundary	consistent black burned sediment
E9	5YR 3/4, silt loam, granular to weak subangular blocky structure, friable consistency, homogeneous, abrupt boundary	fill
E10	5YR 3/3, silt loam to silt, common burned sediment clasts and charcoal fragments, weak subangular blocky structure, friable consistency. North of pit (B8), well expressed thin, slightly irregular, gray silt lenses	reworked burned material, north of the B8 pit closer to the source (better expressed)
E11	10YR 5/3, silt loam, mixed soil material and coarse gravel-size fired daub fragments concentrated at the base of small pit	possible post hole with daub fragments at the base and adjacent beaten clay surface

E12	10YR 6/6, silty clay, massive to granular structure, friable consistency, abrupt boundary	Poorly defined in profile, appears to be associated with burned structure(s). Truncated to the east and west in this profile and cannot be correlated with other strata
E13	10YR 5/1, silt loam, common mixed charcoal fragments, weak subangular blocky structure, friable consistency, abrupt boundary	
E14	5YR 5/6, silt, rigid consistency, abrupt boundary	
E15	5YR 4/2, silt loam, common charcoal fragments, clear boundary	ash and charcoal
E16	7.5YR 5/1, silt, few fine gravel-size charcoal fragments, massive structure, dense, friable consistency, common olive (5Y 4/4) mottles, horizontally oriented artifacts (e.g. ceramics, mussel shell, bone)	Late Bronze Age mixed fill in intrusive pit
E17	laminated 10YR 5/3, silt, common mixed charcoal fragments	laminated ash and charcoal at the base of a large pit, bedding suggested
E18	multiple silt lenses, 10YR 6/6 and 10YR 4/4, massive structure, friable consistency, abrupt boundaries	fine laminar floors covered in a fine lens of black reduced silt (burned surface)
E19	10YR 6/4, silt, massive structure, very friable consistency, common fine to medium gravel-size clasts of burned and unburned construction material over a reduced (black) surface	mixed structural debris overlying a burned surface (collapsed wall?)
E20	10YR 5/2, silt loam, fine gravel-size fragments of construction material, weak subangular blocky to granular structure, friable consistency, abrupt boundary over thin burned silt lens	mixed fill over burned floor
E21	multiple <5 mm thick uniform lenses of 10YR 5/2, silt and 10YR 6/3 silt, abrupt boundary	stacked multiple prepared floors
E22a	10YR 5/1, silt, common fine gravel-size construction material and charcoal	ash lens
E22b	10YR 7/4, silt, rigid, massive structure, abrupt boundary	broken floor mixed with burned debris
E22	10YR 5/4, silt loam, common fine to medium gravel-size rigid silt angular clasts, loose to friable, granular to weak subangular blocky structure, abrupt boundary	mixed fill over burned floor
E23	10YR 5/1, silt loam, abundant fine gravel and sand-size charcoal, granular to weak subangular blocky structure, friable	ash and charcoal
E24	10YR 4/2, silt loam, common medium to coarse gravel-size construction material and artifacts, cloddy structure, friable consistency	Bronze Age fill zone in bell shaped pit, intruded by later pit above (C13)
E25	7.5YR 2.5/1, silt loam, subangular blocky structure, very friable consistency, abrupt boundary	burned silt (reducing atmosphere)
E26	10YR 4/1, silt loam, friable, granular to weak subangular blocky structure, abrupt boundary	base alternating "plaster-like" silts

E28	10YR 5/2, silt loam, common medium gravel-size daub and charcoal fragments, massive structure, loose and friable consistency, abrupt boundary	reduced black silt and charcoal covered by burned silt (daub) with more massive, homogeneous lenses in-between. To the south truncated by later pit excavation and to the north sloping downward (reason cannot be determined in profile)
E29	10YR 6/2, silt loam, common to abundant fine gravel-size daub fragments, massive structure, loose consistency, abrupt boundary	
E30	various 10YR & 5YR silt lenses, massive structure (color and hardness vary due to heating), over a lens of black reduced rigid silt, abrupt boundary	
E31	lenses of 10YR 6/6 and 10YR 5/1 silt, massive structure, soft and loose consistency, abrupt internal boundaries	
F1	10YR 6/8, silt loam, rigid consistency, abrupt boundary	burned finely laminated daub, part of larger surface that extends south and east
F2	10YR 3/2, dense silt, massive consistency, friable, abrupt boundary	curves along the base of F1, deformed floor?
F3	10YR 5/1, mixed fibrous ash, loose consistency, abrupt boundary	possible pit cut by E16
F4	10YR 5/4, silt loam, multiple lenses, massive structure, friable consistency, abrupt boundary	deformed floors
F5	10YR 5/3, silt loam, weak subangular blocky structure, friable consistency, clear boundary	mixed soil material, visible in the adjacent profile to the south, deformed massive deposits with thin lenses of slack water deposits(?)
F6	10YR 4/1, silt loam, common mixed charcoal fragments, massive structure, friable consistency, dense, abrupt boundary	compressed ash and charcoal deposit
F7	lenses of 10YR 3/2, dense silt, divided by fine rigid silt lenses (10YR 5/1). These black lenses often have white microlenses at their contacts. Curve up and pinch out at the north boundary (edge of pit E16)	burned floors? Their pinched up edge against the lower portion of the pit suggest perhaps the lower portion of the pit was in use at the time the floors were prepared
F8	2.5YR 4/2, silt loam, common mixed charcoal and silt clasts (2.5Y 6/6)	cumulative fill
F9	10YR 5/2, silt loam, mixed concentrated ash and fine to medium gravel-size charcoal with horizontally oriented large bone and daub (highly fired) concentrations, loose to very friable, 1 cm thick charcoal marks upper abrupt boundary,	cumulative ash (ash disposal area?)
F9a	10YR 7/1, silt, few fine wood charcoal fragments, massive structure, loose consistency, abrupt boundary	concentrated ash deposit
F9b	2.5YR 5/2, silt, massive structure, abrupt boundary	?
F10	2.5YR 5/2, silt, massive, loose (soft)	?
F11	variable thin continuous lenses of silt (10YR grays), a less defined southern extension of Zone F12	discontinuous prepared surface mixed with fill material

F12	variable thin continuous lenses of silt (variable 10YR grays), >10 lenses within 10 cm thickness	consecutive "plaster" floors
F13	concentrated rigid silt clasts (mixed red, yellow and black) with olive mottles in the limited 7.5YR 4/3, silt matrix	daub rubble
F14a	laminated irregular fibrous gray silt	ashed textile? thatch?
F14	variable colors (gray pink, black, red), rigid silt clasts (variable sizes),	fallen wall debris, beneath F14a - more intact; above F14a - more fragmented and reduced
G1	7.5YR 4/2, dense silt, broken fine lenses of thin regular 7.5YR 6/2, abrupt boundary	resemble slack water deposits that have been broken and tilted. Perhaps represent "outside" muddy area that later dries and is disrupted due to loading above
G2	silt coarse gravel-size clasts, 10YR 5/4, massive structure, loose consistency, abrupt boundary	irregular masses of silt construction material, unburned fallen wall?
G3	silt lenses, variable thicknesses, 7.5YR 5/1, massive structure, few gravel-size charcoal, abrupt boundaries	cumulative ash (ash disposal area?)
G4	7.5YR 4/1, silt loam, laminated variable ash zones. Upper lens contains irregular, localized lenses of coarse material (massive, loose, silt, 2.5YR 6/3), abrupt boundaries	debris accumulation from burned structure, possibly leveled prior to new floor
G5	7.5YR 5/1, silt, few fine gravel-size charcoal fragments, massive structure, dense, friable consistency, common olive (5Y 4/4) mottles, horizontally oriented artifacts (e.g. ceramics, mussel shell, bone)	cumulative surface "outside" (?) a structure
G6	7/5YR 4/2, silt loam, abundant fine to medium gravel-size charcoal and fired and unfired daub	possible wall fall
G7	10YR 4/2, silt loam, massive structure, common fine gravel-size daub fragments, common olive (5Y 4/4) mottles, slightly irregular boundary	cumulative sediments mixed with plant material
G8	7.5YR 4/2, mixed silt loam, common coarse gravel-size charcoal and daub (7.5YR 5/8 & 4/6, unsorted) fragments, abrupt boundary	uneven upper boundary due to dense clasts
G9	7.5YR 2.5/3, silt loam, massive structure, friable consistency, clear boundary	thin lens abruptly beneath black reduced zone, slightly deformed floor
G10	10YR 3/2, silt loam, massive structure, very friable consistency, horizontally oriented artifacts (e.g. mussel shell), gradual boundary	cumulative zone? Intruded by post hole
G11	10YR 5/4, silt, massive structure, very friable consistency, abrupt boundary	possible plaster surface or wall fall heated due to fire beneath

NOI CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA PECICA-ȘANȚUL MARE

Rezumat

Situl arheologic de la Pecica-*Șanțul Mare* se numără printre cele mai importante așezări ale epocii bronzului din Europa. Situl este amplasat strategic pe cursul râului Mureș, între zonele bogate în minereuri cuprifere din partea vestică a Munților Carpați și comunitățile din Bazinul Carpatic și nu numai, care utilizau pe scară largă metalul. Stratigrafia rezultată în urma unei îndelungate locuiri a fost utilizată de cercetători ca reper cronologic pentru întreaga epoca a bronzului din Europa răsăriteană.

În cursul lunii noiembrie a anului 2003, Muzeul Banatului din Timișoara, Muzeul Județean Arad și Muzeul de Antropologie a Universității din Michigan (Statele Unite ale Americii) au demarat discuțiile privind cercetarea sitului arheologic de la Pecica- *Șanțul Mare*. În urma unei succinte cercetări de teren din primăvara anului 2004, în vara anului 2005 a fost demarată o primă campanie de cercetări arheologice sistematice al cărei obiective principale au fost cunoașterea întregii secvențe stratigrafice a sitului, în special cea a epocii bronzului, precum și realizarea unei cronologii a întregii regiuni, bazată pe mostrele radiocarbon recoltate în cursul acestei săpături. În completarea acestor obiective s-a stabilit și grosimea depunerii antropice prin sondarea întregului sit și a terenului din imediata vecinătate cu ajutorul unei foreze manuale. Totodată a fost realizată și ridicarea topografică a zonei, inițiindu-se realizarea unei baze de date GIS.

În urma cercetărilor arheologice din vara anului 2005 pot fi enunțate câteva concluzii preliminare. Sondarea tell-ului și a zonei din imediata vecinătate au relevat faptul că locuirea de epoca bronzului a fost mult mai mare, întinzându-se și în imediata vecinătate a sitului. Șanțul de apărare eponim, pe baza acestui sondaj, este târziu dacă nu chiar ulterior locuirii de epoca bronzului. Numărul mare de cuptoare și vetre de foc de la Pecica-*Șanțul Mare* sugerează o intensă activitate metalurgică, această ipoteză fiind susținută de fragmentele de zgură și artefacte din bronz, deosebit de abundente, în pofida caracterului limitat al cercetării.

Analiza preliminară a materialului osteologic descoperit în cursul acestei campanii indică o economie alimentară bazată în special pe utilizarea

animalelor domestice (ovicaprine, vite, cai) decât pe cele obținute prin vânătoare și pescuit.

Locuințele descoperite în cursul acestei campanii sunt mai mari decât cele aparținând culturii Mureș, descoperite în Ungaria, nefiind exclusă nici posibilitatea ca acestea să aibă chiar mai multe etaje. Evidențele radiometrice sugerează o creștere masivă și într-un timp relativ scurt a straturilor aparținând perioadei de la sfârșitul epocii bronzului. Densitatea complexelor arheologice indică, de asemenea, că în decursul epocii bronzului au avut loc ample lucrări de reamenajare și reconstrucție.

Cercetările arheologice viitoare ne vor permite nu numai să verificăm validitatea acestor ipoteze preliminare dar și să înțelegem mai bine complexitatea socială a comunităților epocii bronzului de pe valea Mureșului.

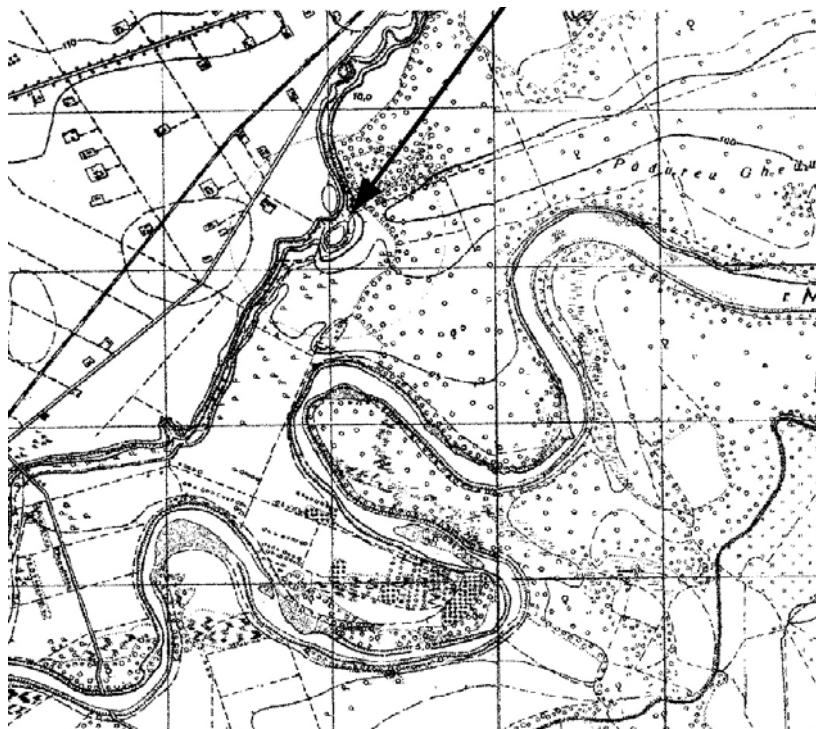

Figure 1. The Pecica "Șanțul Mare" in its regional setting. The Mureș meanders through the central portion of the map. The black arrow indicates the location of the Pecica tell.

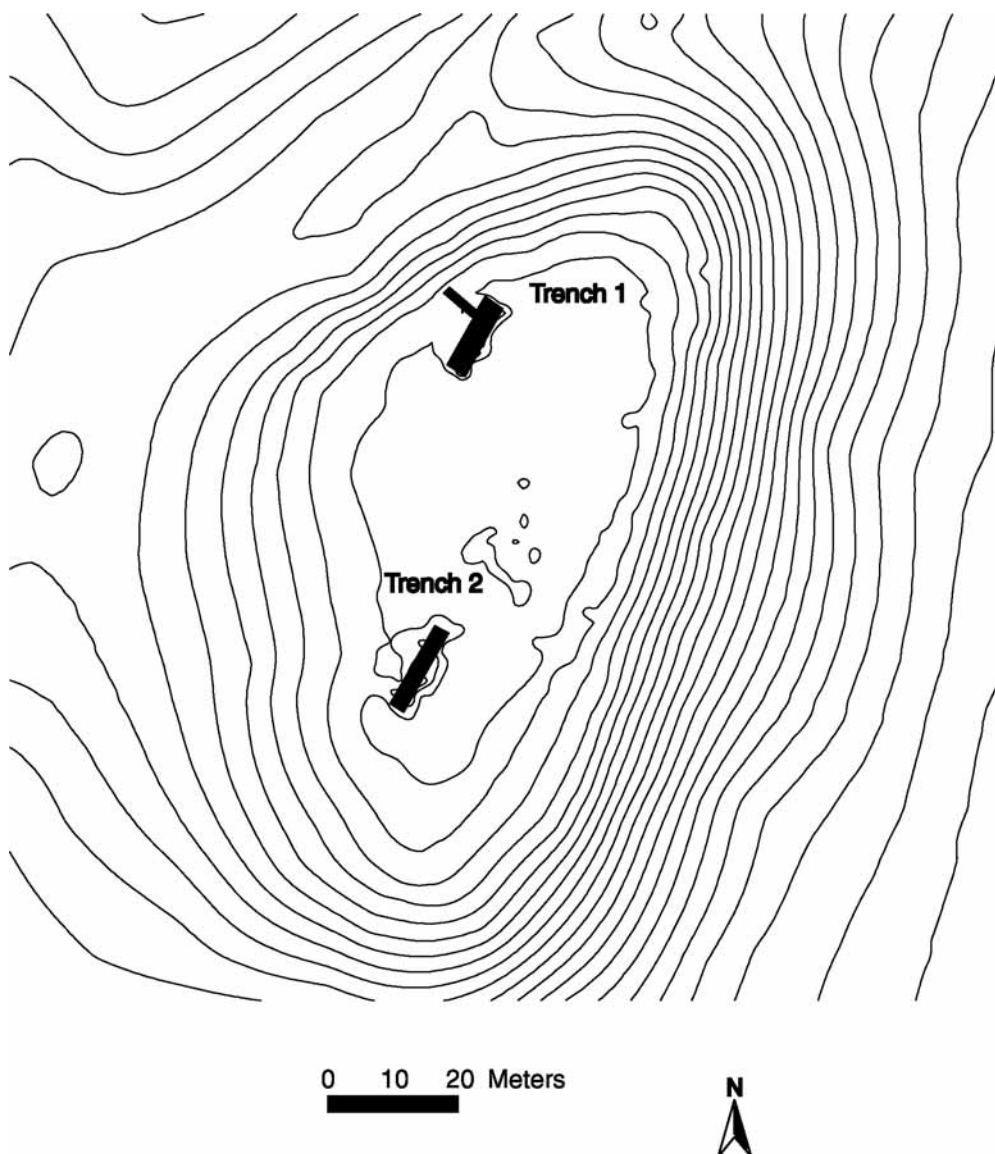
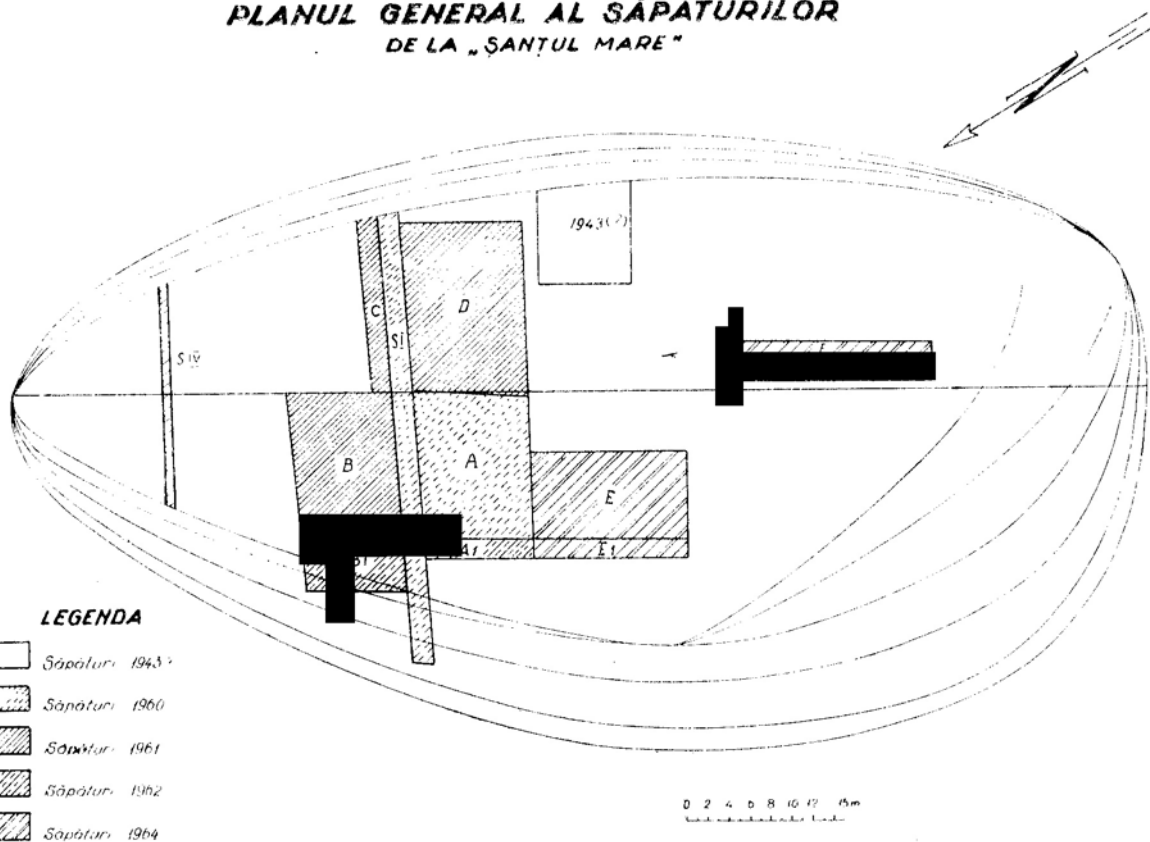

Figure 2. The location of major excavation activities on the Pecica tell. A The topography of the main tell is shown, along with the location of the two stratigraphic trenches excavated during the 2005 season.

PLANUL GENERAL AL SĂPĂTURILOR DE LA „ȘANȚUL MARE”

B The stratigraphic trenches superimposed onto the plan of Crișan's excavation units from the 1960's.

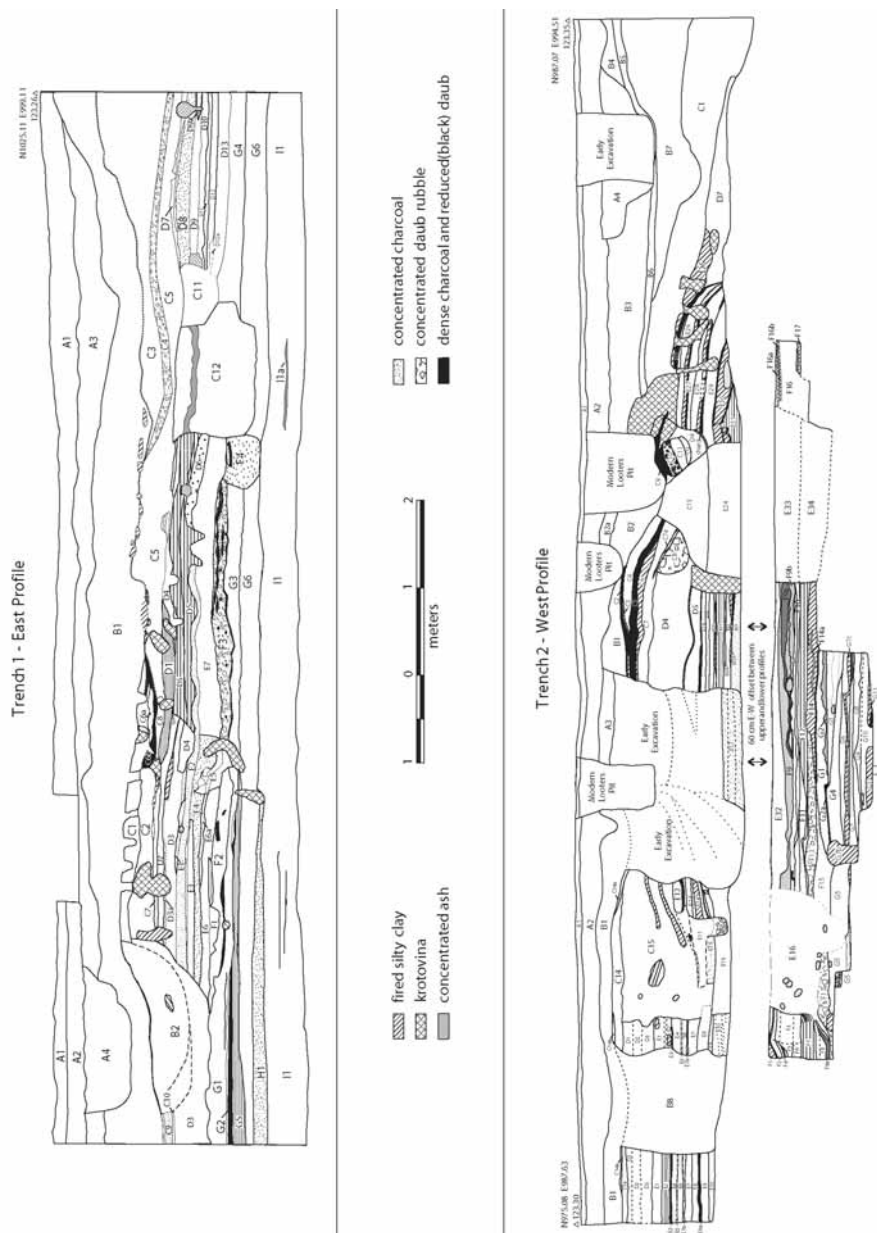
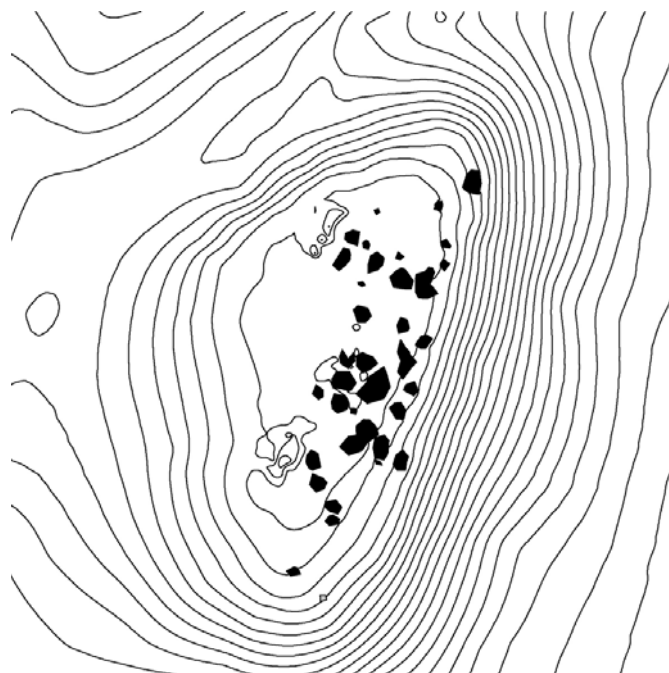

Figure 3 Stratigraphic profiles produced during the 2005 excavations. A The east face of Trench 1. B The west face of Trench 2. Descriptions of the layers are provided in Tables 1 and 2.

10 Meters

Figure 4. Modern looting at Pecica "Șanțul Mare". A Pits visible on the site surface in the spring of 2004. B Looters' pits mapped in 2005 superimposed onto the site plan.

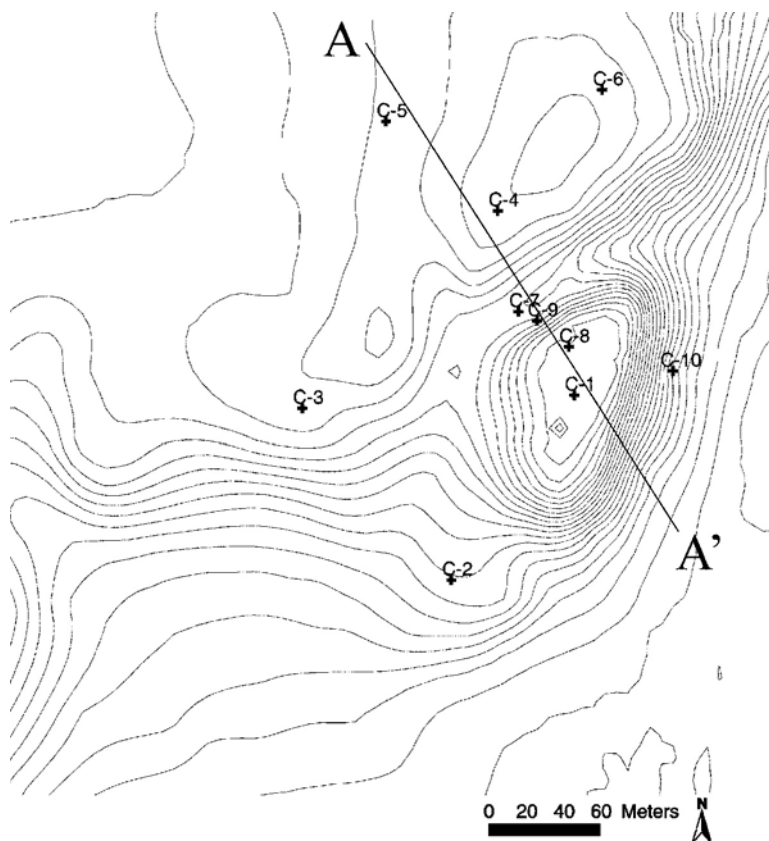

Figure 5. The location of deep core samples collected during the 2005 season. The line A-A' is the axis on which the cross-sectional view of the site (Figure 6) is based.

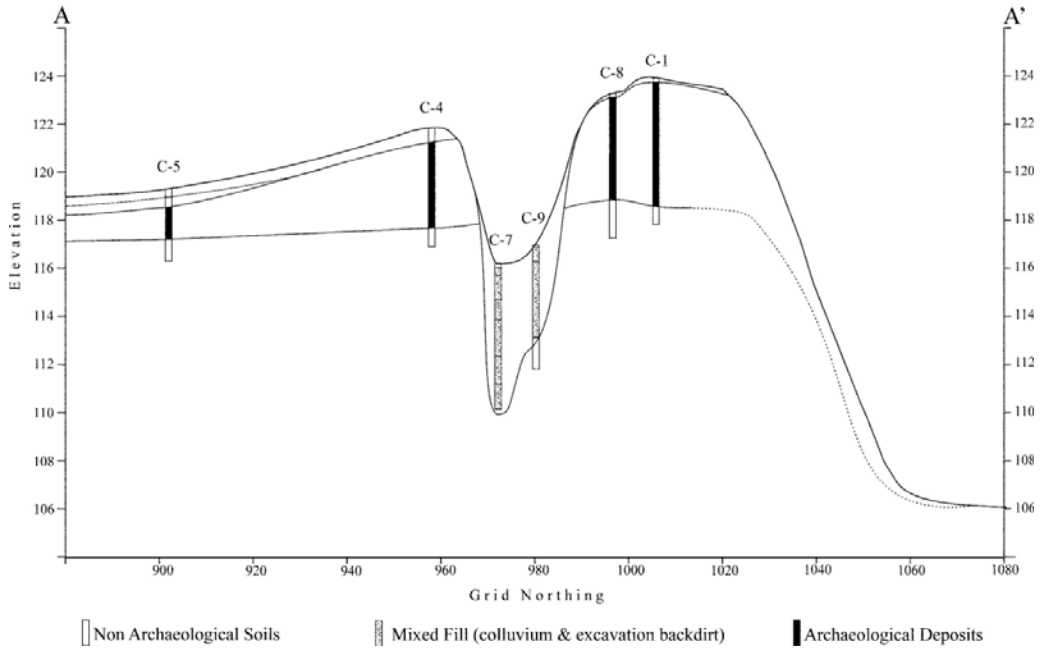

Figure 6. Cross-section of "Șanțul Mare" and its environs based on deep coring evidence

Figure 7. Area of multiple stratified ovens, Trench 2, Feature 31.

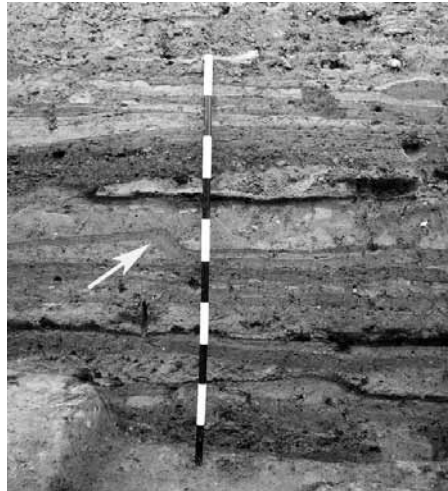

Figure 8. Photograph illustrating a stratigraphic anomaly associated with Pecica house floors. ‘Wave feature’ is marked by arrow. Scale is one meter.

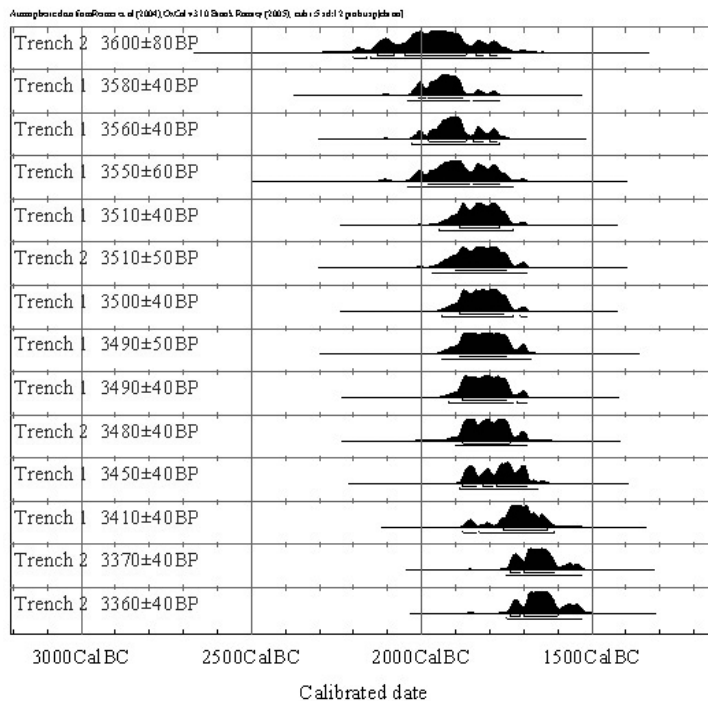

Figure 9. Calibrated dates with two sigma ranges for upper portion of Pecica “Șanțul Mare” profiles.

MATERIALE APARTINÂND CULTURII CRUCENI- BELEGIȘ DESCOPERITE ÎN HOTARUL LOCALITĂȚII DRAGȘINA (JUD. TIMIȘ)

Cuvinte-cheie: *România, Banat, Dragșina, Bronze Age, cultura Cruceni-Belegiș, urnă, vas-cuptor, pseudo-șnur, incizie, canelură, reprezentare umană.*

Keywords: *Romania, Banat, Dragșina, epoca bronzului, cultura Cruceni-Belegiș, urn, portable stove, pseudo-corded, incisions, flute, human representation.*

În vara anului 2005, odată cu scăderea apelor râului Timiș, pe plaja situată la aproximativ 2 km nord de satul Dragșina¹ (com. Chevereșu Mare) (Pl. I/1-2), au fost descoperite mai multe fragmente ceramice preistorice care au fost aduse la Muzeul Banatului din Timișoara². Câteva dintre aceste fragmente ceramice, în pofida caracterului de descoperire întâmplătoare, se dovedesc deosebit de importante pentru cunoașterea sfârșitului epocii bronzului în Banat.

Tot în hotarul localității Dragșina sunt amintite mai multe obiecte din bronz descoperite întâmplător și care astăzi au dispărut³, precum și o spadă din bronz datată în perioada Ha A₁-Ha B₂⁴.

Descrierea materialului:

Din materialele ceramice aduse la muzeu a fost posibilă reconstituirea parțială a unei amfore (*urnă*) de mici dimensiuni, ale cărei dimensiuni sunt următoarele: Înălțimea păstrată (**Î**) = 18,5 cm, diametrul maxim (**diam. max**) = 25,5 x 24 cm, diametrul fundului (**diam.fund**) = 10 cm, diametrul la baza gâtului (**diam.gât**) = 14,5 cm. Grosimea fundului amforei este de 1,8 cm, iar cea a pereților vasului de 0,9 cm (Pl. III/3-4). Amfora este de factură semifină, având în pastă, alături de nisip și fragmente ceramice pisate. De formă bitronconică, vasul este ușor elipsoidal în diametru, fiind prevăzut pe diametrul maxim cu patru toarte tubulare (din care s-au păstrat doar trei). Între ele, intercalate simetric, sunt câte patru proeminențe conice.

Alte patru proeminențe conice, orientate cu vârful în sus, sunt dispuse pe umărul vasului, deasupra fiecăreia dintre toarte. Gâtul amforei, așa cum s-a păstrat, este delimitat de corp printr-o șanțuire îngustă. Vasul are o culoare negru-cenușiu, nuanța gri-roșcat de pe umărul vasului indicând urmele unei arderi secundare. Ornamentarea amforei s-a făcut în tehnica șnurului fals realizat cu ajutorul unei roțițe sau a unei sârme răsucite subțiri, din bronz. Benzile de câte trei linii răsucite pornesc de la demarcația gâtului de corpul amforei și coboară vertical până sub diametrul maxim al vasului. Benzile situate deasupra toartelor tubulare pornesc de pe proeminențele conice și se opresc pe curbura maximă a toartelor. Spre deosebire de gâtul care pare să fi fost rupt din vechime, urmele proaspete de ruptură a corpului amforei indică o rulare violentă, probabil cu ocazia recentelor inundații.

Deosebit de interesant este un fragment ceramic din partea superioară a unui vas (amforă ?) de dimensiuni relativ mici, de culoare neagră-cenușie. Factura vasului a fost una semifină, pasta având în compoziție nisip cu bobul mare și fragmente ceramice pisate mărunț. Interiorul fragmentului ceramic păstrează, în pofida lustruirii, urmele colacilor de lut din care a fost alcătuit vasul. Ornamentarea este realizată prin incizii nu foarte adânci și ușor lățite, executate în pasta crudă. Partea inferioară a gâtului care s-a păstrat a fost ornamentată cu linii duble, incizate, dispuse în formă de arc, acestea oprindu-se pe umărul profilat distinct al vasului. Treimea superioară a fost ornamentată cu reprezentarea schematică a unei ființe umane, care pare să se fi aflat într-o barcă ce are prova înălțată și vârful răsucit spre exterior (Pl. III/1-2). Reprezentarea antropomorfă constă din două cercuri concentrice, membrele superioare și cele inferioare fiind schițate prin câte două linii paralele, orientate oblic în jos.

Unealta cu care meșterul olar a realizat decorul în arcade a fost, foarte probabil, o tijă subțire prevăzută cu un vârf bont. Capătul provei răsucite și mâna stângă a ființei umane stilizate păstrează punctul de plecare în realizarea decorului. Cele două cercuri concentrice, perfect rotunde, care alcătuiesc capul reprezentării umane au fost realizate cu ajutorul unei ștampile, precum cele descoperite la Cârna-*Rampă*⁵ și cele de la Dubravica-*Orașje*⁶. Acest lucru este sugerat și de ușoara applatizare a cercului rămas în relief, care constituie demarcația dintre cele două cercuri concentrice imprimate.

Un alt fragment ceramic interesant este cel care pare să provină de la partea inferioară a unui vas-*pyraunoi* (Pl. II/2). Pasta este de factură semifină, având ca degresant nisip. Culoarea este brun-roșcată în exterior și negru-cenușiu în interior. Laturile curbate ale fragmentului ceramic sunt netezite. Ornamentarea constă într-o pereche de caneluri fine care urmează

în exterior conturul neregulat al peretelui vasului-cuptor. Interiorul fragmentului ceramic este afumat puternic, cu urme ușoare de crăpare, vizibile atât pe suprafața interioară cât și în profil.

Un alt fragment ceramic, de culoare negră-cenușie, provine de la o amforă probabil bitronconică, de factură semifină. Pasta are în compoziție nisip fin și fragmente ceramice pisate mărunț. Ornamentarea constă din benzi de linii dispuse vertical care coboară sub diametrul maxim al pântecului (Pl. II/4).

Între fragmentele ceramice din hotarul localității Dragșina se numără și un fragment de strachină tronconică, cu buza dreaptă, culoarea fiind negră-cenușie. Pasta, de factură semifină, are în compoziție nisip și fragmente ceramice pisate mărunț (Pl. II/3).

Tot de la o amforă provine și toarta tubulară deteriorată, cu urme puternice de scrijelituri recente, probabil de plug (Pl. II/5). Fragmentul ceramic este de culoare cenușiu închis, pasta fiind de factură semifină. În compoziția ei, alături de nisipul fin s-a pus și mică sfărâmată foarte mărunț. Printre celelalte forme ceramice mai pot fi amintite cele care provin de la o cană de dimensiuni medii (probabil 8-10 cm), precum și un fragment din buza unei strachini cu buza îngroșată, cu pasta de factură grosolană, în compoziția căreia a fost folosit ca degresant, într-o cantitate relativ mare, nisip cu bobul mare.

Analiza materialului

Materialul ceramic descoperit fortuit pe plaja râului Timiș, pe baza tehnicii de ornamentare și a formelor tipologice, își găsește analogii în necropolele și așezările purtătorilor culturii Cruceni-Belegiș (Gomolava, nivelul IVb⁷, Belegiș-*Stojića gumno*⁸, Beograd-*Karaburma*⁹, Cruceni¹⁰, Livezile¹¹, Voiteni¹², Șag¹³, Giroc-*Mescal*¹⁴, Foeni-*Gomila Lupului* II¹⁵ etc.).

Prezența unei amfore bitronconice de tip Cruceni-Belegiș, relativ întreagă, ridică unele semne de întrebare în ceea ce privește proveniența ei. Chiar dacă amforele (*urnele*) sunt des întâlnite în mormintele necropolelor culturii Cruceni-Belegiș, această categorie de vase este prezentă și în cadrul așezărilor, fiind utilizate ca recipiente de uz casnic. Infirmarea ipotezei unui caracter strict funerar al *urnelor* este făcută de cercetările arheologice de la Timișoara-*Fratelia*¹⁶ și Deta-*Dudărie*¹⁷. Spre deosebire însă de așezări, unde aceste vase sunt descoperite cel mai adesea în stare fragmentară, în necropole, acestea se găsesc aproape intacte. Starea de conservare a urnei descoperite la Dragșina nu exclude ipoteza provenienței dintr-o necropolă situată undeva în amonte, nu mai departe de 100-150 m, ipoteză care poate

fi validată prin viitoare cercetări de teren.

Fragmentul de la vasul-cuptor nu schimbă această ipoteză, cunoscut fiind faptul că acest tip de vase este prezent în cadrul inventarului funerar al unora dintre mormintele culturii Cruceni-Belegiș. În acest sens stau mărturie descoperirile din necropolele de incinerare de la Peciu Nou¹⁸, Belegiș-*Stojiča gumno*¹⁹ și Beograd-*Karaburma*²⁰. Tot în context funerar este semnalat și vasul-cuptor în miniatură descoperit la Vršac-*At*²¹.

Deosebit de interesant este fragmentul ceramic cu reprezentarea schematizată a unei ființe umane într-o barcă. Dacă tehnologia de fabricare a vasului este tipică culturii Cruceni-Belegiș, decorul se dovedește a fi neobișnuit acestei culturi. Arcadele duble de pe partea inferioară a gâtului, atât cât s-a mai păstrat, ar putea trimite la repertoriul de motive ornamentale ale culturii Vatina (grupul Cornești-Crvenka)²², însă tehnica de realizare este diferită, cele aparținând culturii Vatina fiind incizii mai adânci și mai elaborate. Prezența motivelor tipice culturii Vatina ar putea fi explicată prin perpetuarea unora dintre motive, cunoscut fiind faptul că această manifestare etno-culturală din perioada Bronzului Mijlociu stă la baza formării culturii Cruceni-Belegiș²³. Un argument indubitabil îl constituie una din urnele descoperite la Timișoara-*Fratelia*, aparținând primei faze a culturii Cruceni-Belegiș²⁴. Amfora globulară are gâtul ornamentat cu incizii caracteristice culturii Vatina, printre acestea fiind prezente și arcadele dispuse la baza gâtului²⁵.

Vase tipice fazei finale a culturii Vatina sau forme asemănătoare au fost descoperite în necropolele de tip Cruceni-Belegiș din Srem (ex: Belegiș-*Stojiča gumno*, Beograd-*Karaburma* etc.), care au fost utilizate fie ca urne, fie ca elemente din cadrul mobilierului funerar. Materialele amestecate de tip Vatina și *Litzen* descoperite în regiunea Somogy²⁶ și în nivelul IVa de la Gomolava²⁷ indică participarea masivă a elementelor de tip Vatina la formarea culturii Cruceni-Belegiș. Legăturile dintre cele două culturi au fost sesizate și în cadrul materialului arheologic atribuit fazei timpurii a necropolei de la Surčin²⁸.

Cercurile concentrice care reprezintă schematizat capul sunt un motiv des întâlnit în repertoriul de ornamente al grupului Szeremle, precum și în cel al culturii Žuto Brdo-Gârla Mare. Este greu de precizat dacă acestea reprezintă o influență de tip Szeremle-Bijelo Brdo, grup care a participat direct la geneza culturii Cruceni-Belegiș, sau una de tip Žuto Brdo-Gârla Mare, cultură cu care comunitățile Cruceni-Belegiș au fost parțial contemporane²⁹.

După cum am mai amintit, contactul timpuriu al purtătorilor ceramicii incrustate cu comunitățile locale de tip Vatina (Cornești-Crvenka) este

surprins în regiunea Dunării Mijlocii, la Gomolava, în nivelul IVa³⁰. În Banat, contactul dintre cele două manifestări etno-culturale este sugerat de posibilul import de tip Szeremle-Bijelo Brdo descoperit în ultimul nivel de la Foeni-*Gomila Lupului* I³¹. De altfel, la orizontul cronologic al fazei Cruceni-Belegiș I „mai există încă, cel puțin în zona Titelului, grupul Szeremle-Bijelo Brdo³². Existența acestui grup în momentul de debut al culturii Cruceni-Belegiș este sugerat și de cănița din mormântul M.78 de la Belegiș-*Stojiča gumno*³³. Importuri sud-dunărene de tip Žuto Brdo-Gârla Mare în mediul Cruceni-Belegiș sunt semnalate și în necropolele de la Beograd-*Karaburma*³⁴, Ilandža³⁵, Cruceni³⁶, Peciu Nou³⁷ etc., precum și în așezările de la Deta-*Dudărie* și Foeni-*Gomila Lupului* II³⁸.

Fragmentul ceramic de la Dragșina, în pofida caracterului fortuit al descoperirii, ar putea contribui, cel puțin statistic, la cunoașterea contactelor culturale dintre comunitățile câmpurilor de urne funerare din Banat și cel al ceramicii incrustate din zona Dunării Mijlocii.

O primă interpretare a acestei reprezentări, poate cea mai facilă, ar fi cea legată de navigație. Este știut faptul că râurile au constituit din cele mai vechi timpuri principalele artere de comunicație. În aria culturii Žuto Brdo-Gârla Mare sunt cunoscute și bărci miniaturale din lut (ex. Balej³⁹, Orsoya, Novo Selo⁴⁰). Fără a se nega utilizarea râurilor ca sursă de hrană și mijloc de comunicație, motivul neobișnuit în decorul acestui vas ar putea sugera și o altă ipoteză, legată de credințele religioase ale epocii. Cercetările arheologice efectuate de către profesorul Florin Medeleț au evidențiat faptul că unele dintre necropolele câmpurilor de urne funerare din Banat ale tracilor nordici, precum cea de la Voiteni-Ciacova și Peciu Nou, au fost situate pe grinduri înconjurate de brațele râurilor, mai mult sau mai puțin active, însă în imediata apropiere a așezărilor⁴¹. Amplasarea unora dintre necropole dincolo de o apă curgătoare ar putea fi legată de vechile credințe religioase din lumea homerică, în care *Styxul* era granița care separa lumea celor vii de cea a lui Hades⁴². Astfel, o altă interpretare a acestei reprezentări, deocamdată unică în aria culturii Cruceni-Belegiș, ar putea fi legată de obiceiurile funerare și credințele care le înconjoară pe acestea. Simbolistica motivelor ornamentale din epoca bronzului a fost, cu siguranță, mult mai complexă decât se cunoaște astăzi. Dacă se acceptă că cercurile concentrice se pot lega de adorarea soarelui, nu ar fi exclusă nici ipoteza unei reprezentări a zeului Apollo și de călătoria lui din lumea hiperboreenilor⁴³, ornamentarea fragmentului ceramic de la Dragșina legându-se, și în acest caz, de credințele religioase ale epocii.

Dincolo de interpretările pe care le poate ridica acest fragment ceramic, se cuvine a fi subliniată mixtura de elemente de decor care validează nu

numai teoria amestecului etno-cultural care a stat la baza genezei culturii Cruceni-Belegiș, dar și cea a existenței la începutul celei de-a doua jumătăți a mileniului II î.Chr. a unor ample schimburi și influențe culturale.

Datare:

Decorul pseudo-șnurat al fragmentelor, precum și formele ceramice tipice fazei I a culturii Cruceni-Belegiș pledează pentru datarea fragmentelor ceramice descoperite pe plaja din hotarul nordic al satului Dragșina în intervalul cuprins între perioada așa-zisă "Reinecke" Bz. B₂ – C, (respectiv Bronz Târziu I⁴⁴ - sec. XV-XIV a. Chr.). În ceea ce privește fragmentul de vas-*pyraunoi*, datarea acestuia pare să fie ceva mai târzie. Canelura fină, prezentă pe exteriorul fragmentului ceramic indică momentul în care vechile forme și tehnici de ornamentare coexistă cu cele noi, moment care, în opinia lui S. Forenbaher, se cuprinde în intervalul Reinecke C₂-D (sfârșitul sec. XIV-începutul sec. XIII î.Chr.)⁴⁵. Coexistența materialului tipic fazei I a culturii Cruceni-Belegiș este demonstrată și de recente descoperiri de la Deta-*Dudărie*, unde în groapa de provizii C.15, alături de materiale ornamentate în tehnica șnurului fals și cu incizii, sunt prezente și cele decorate cu caneluri verticale late și oblice. Imaginea generală este completată de importurile sud-dunărene aparținând culturii Žuto Brdo-Gârla Mare⁴⁶.

Materialele descoperite pe plaja de nisip din nordul localității Dragșina contribuie la cunoașterea răspândirii culturii Cruceni-Belegiș în Banat. Totodată, prin caracterul unicat al fragmentului ceramic cu reprezentare umană, poate fi întrezărit un crâmpei din bogata viață spirituală a comunităților nord-tracice de la începutul Bronzului Târziu. Fără îndoială, localizarea și cercetarea sitului arheologic afectat de viitura din primăvara anului 2005 vor contribui substanțial la cunoașterea acestei manifestări etno-culturale din a doua jumătate a mileniului II î.Chr.

Alexandru Szentmiklosi
Muzeul Banatului Timișoara
Piața Huniade, nr. 1,
300002, Timișoara
E-mail: szentmiklosi@yahoo.com

NOTE

1. Coordonatele GPS sunt: N 45°43'15.34", E 21°25'40.70", elevația 91 m (în amonte între 92-94 m).
2. Fragmentele ceramice au fost aduse de către colegul nostru, dl. Liviu Tulbure căruia îi mulțumim pentru informații. Datorită vegetației abundente, cercetarea de teren efectuată la sfârșitul lunii septembrie nu a localizat situl arheologic.
3. Gumă M., 1993, 252, nr. 19, 288, nr. 50.
4. Alexandrescu A., 1966, 30, nr.18.
5. Șandor-Chicideanu M., 2003, vol I, 99, nr. 1, vol. II, 116, Pl. 111/4.
6. Jacanović D., Đorđević A., 1989-1990, 72, T. LXXI.
7. Tasić N., 1988. 51-52, abb. 3/4.
8. Vranić, Sv., 2002.
9. Todorović, J., 1977.
10. Moga, M., 1964; Moga., M., 1965; Radu, O., 1971; Radu, O., 1973.
11. Gogâltan, Fl., 1998, 181-205.
12. Szentmiklosi, Al., 1998, 197-207.
13. Szentmiklosi, Al., 2004a, 81-92.
14. Informație amabilă Fl. Gogâltan, căruia îi mulțumesc și pentru sugestii. Prezența la Giroc-Mescal a unui nivel aparținând primei faze a culturii Cruceni-Belegiș este amintită și în literatura arheologică (vezi Gogâltan Fl., 1996, 33-34, 41-43, abb. 3-5).
15. Cercetări arheologice efectuate de către subsemnatul în anii 2000 și 2004. În locul cunoscut de localnici sub numele de *Gomila Lupului*, sunt situate două ridicături de teren, dintre care una a fost cercetată printr-un sondaj arheologic în anul 1994 (Gogâltan Fl., 2004, 88, nota 73). Așezarea aparținând culturii Cruceni-Belegiș este situată în imediata vecinătate, la aproximativ 150 m sud-est. Pentru a nu crea confuzii în literatura de specialitate, pentru așezarea Cruceni-Belegiș, am utilizat denumirea de *Gomila Lupului II*.
16. Medeleț Fl., 1995, 292.
17. Szentmiklosi Al., 2005 (vezi *Cercetările arheologice de salvare din anul 2005 de la Deta-Dudărie. Raport preliminar de săpătură* din acest volum).
18. Medeleț Fl., 1995, 299.
19. Vranić, Sv., 2002, 117, nr.12, 138, nr. 81.
20. Todorović, J., 1977, 11, mormântul M.48, T. XIX/2.
21. Fischl K.P., Kiss V., Kulcsár G., 2001, 179, cu bibliografia.
22. Gogâltan Fl., 2004, 93, 97.
23. Gogâltan Fl., 1993, 66 cu bibliografia.
24. Szentmiklosi Al., 2004b, 557.
25. Mormânt de incinerare inedit, în curs de publicare.
26. Bona I., 1975, Pl. 131/8, 11-12; Tasić N., 2001, 314.
27. Tasić, N., 1988, 48-53, abb. 2.
28. Vinski-Gasparini K., 1973, 197-198.
29. Șandor-Chicideanu M., 2003, vol I, 199.
30. Tasić, N., 1988, 48-53, abb. 2.
31. Gogâltan Fl., 2004, 88-89, 142, Pl. VI/1..
32. Șandor-Chicideanu M., 2003, vol I, 199.
33. Vranić, Sv., 2002, 105-106.
34. Todorović J., 1970, 139-145; Todorović, J., 1977, 15 (mormântul 61), 97 (mormântul 277), 135-136T. XXX/1a-c; pentru discuții și atribuire, vezi Șandor-Chicideanu M., 2003, vol I, 197.

35. Marjanski, M., 1957, 5, 10, Pl. II/2; Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., 1974, 232-233, 532, fig. 195.
36. Radu O., 1973, Pl. VI/1a-b; Șandor-Chicideanu M., 2003, vol. I, 198, 225, nr. 48, vol. II, 196, Pl. 191/1-b, 4, 5a-b (mormintele M.11, M.32 și M.96).
37. Medeleț Fl., 1995, 293.
38. Cercetări arheologice inedite efectuate de către subsemnatul în anii 2000 și 2004. În nivelul aparținând fazei I al așezării Cruceni-Belegiș de la Foeni-*Gomila Lupului* II, așezare de care se leagă, în opinia mea, sfârșitul așezării Vatina de la *Gomila Lupului* I, au fost descoperite fragmente ceramice ornamentate în stilul caracteristic culturii Žuto Brdo-Gârla Mare
39. Șandor-Chicideanu M., 2003, vol I, 42.
40. Schuster C., 2004, 70, 77, Taf. I/4-5.
41. Medeleț Fl., 1995, 290, 292; În cursul cercetărilor arheologice de la Peciu Nou efectuate de către mine în vara anului 2002, într-una din secțiunile trasate pentru stabilirea limitelor așezării, a fost dezvelit pe o porțiune de 24 m albia unui fost braț al râului Timiș care despărțea odinioară așezarea de necropolă.
42. Inițial, cel care conducea sufletele în lumea lui Hades, a fost Hermes (Odiseea, XXIV, 1-20, trad. G.Murnu). Sufletele morților erau trecute dincolo de râu de către luntrașul Charon (Lăzărescu G., 1992, 93-94; Servi, 2002, 45, 56-57, 76, 168).
43. Hänsel B., 2000, 331-334; Bouzek J., 2000, 345-354, mulțumesc colegului Florin Gogăltan pentru gestul amabil și prompt de a-mi pune la dispoziție informația bibliografică.
44. Gogăltan, Fl., 1998, 184; Gogăltan Fl., 1999-2000, 44-45.
45. Forenbaher S., 1988, 24, 33.
46. Szentmiklosi Al., 2005.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu A.D.**, 1966, *Die Bronze Schwerter aus Rumänien*, *Dacia*, N.S., X (1966), 117-189.
- Bóna I.**, 1975 *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, *Archaeologia Hungarica*, IL, Budapest (1975).
- Bouzek J.**, 2000, *Versuch einer Rekonstruktion des Pantheons der Urnenfelderzeit*, în *Kultura symboliczna kregu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w europie środkowej* (*Sie symbolistische Kultur des Urnenfelderkreises in der Bronze- und frühen Eisenzeit Mitteleuropas*) (Red. B. Gediga, D. Piotrowska), Warszawa, Wrocław, Biskupin (2000), 345-354.
- Brukner B., Jovanović B., Tasić N.**, 1974 *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974.
- Fischl K.P., Kiss V., Kulcsár G.**, 2001 *A hordozható tűzhelyek használata a Kárpátmedencében. I. Középső Bronkor* (*The Use of Portable Stoves in the Carpathian Basin. I. The Middle Bronze Age*), în *ΜΩΜΟΣ I.*, "Fiatal Őskoros Kutatók" I. Ősszejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 1997. November 10-13 (Ed. Dani J., Nagy E.G., Selmecci L.), Debrecen (2001), 163-193.
- Forenbaher S.**, 1988 *On "Pseudoprotovillanova" urns in Yugoslav Danube Area* (*O "pseudoprotovillanova" urnama u Jugoslovenskom podunavlju*), în *Opuscula Arheologica*, 13 (1988), 23-41.
- Gogăltan Fl.**, 1996 *Die späte Gornea-Kalakaca Siedlung von Giroc und die Frage des Beginns der Basarabi-Kultur im Südwesten Rumäniens*, în *Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin* (7-9. November 1996), Bukarest (1996), 33-51.
- Gogăltan Fl.**, 1998 *The Cruceni-Belegiș Cemetery of Livezile (Tolvádia), Commune Banloc, District Timiș (Romania)*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisation*, II,

- București (1998), 181-205.
- Gogăltan Fl.**, 1999-2000 *Aspecte privind metalurgia bronzului în Bazinul Carpatic. Ciocanele și nicovalele cu toc de înmănușare din România (Aspekte der bronzeverarbeitung im Karpatenbecken. Die Tüllenhämmer und tüllenambosse aus Rumänien)*, în *EphNap*, IX-X (1999-2000), 5-59.
- Gogăltan Fl.**, 2004 *Bronzul mijlociu în Banat. Opinii privind grupul Cornești-Crvenka, Middle Bronze in Banat. Opinions concerning the Cornești-Crvenka group*, în *Festschrift für Florin Medeleț Zum 60. Geburtstag* (Ed. P.Rogozea, V.Cedică), BHAB, XXXII (2004), 79-153.
- Gumă M.**, 1993 *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BiblThr. IV, București (1993).
- Hänsel, B.**, 2000 *Die Götter Griechenlands und die südost- bis mitteleuropäische Spätbronzezeit, in Kultura symboliczna kregu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w europie środkowej (Sie symbolistische Kultur des Urnenfelderkreises in der Bronze- und frühen Eisenzeit Mitteleuropas)* (Red. B. Gediga, D. Piotrowska), Warszawa, Wrocław, Biskupin (2000), 331-344.
- Jacanović D., Đorđević A.**, 1989-1990 *Višeslojno praistorijsko nalazište "Orašje" u Dubravica, in Viminacium*, 4-5 (1989-1990), 7-80.
- Lăzărescu G., I.**, 1992 *Dicționar de mitologie*, Casa editorială Odeon, București (1992).
- Marijanski M.**, 1957 *Grobje urni kod Ilandže*, în *RVM*, 6 (1957), pp. 5-26.
- Medeleț Fl.**, 1995 *Câmpurile de urne funerare din Banat (Unele probleme ale ritului și ritualului funerar la tricii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului)(Les champs d'urnes funéraires de Banat)*, în *ActaMN*, 32, I (1995), 289-302.
- Moga M.**, 1964 *Muzeul Regional al Banatului*, în *RevMuz*, I, 3 (1964), 294-296.
- Moga M.**, 1965 *Moga, M., Observation sur un champ d'urnes funéraires de l'Âge du bronze*, în *Atti del VI CISPP*, II (1965), 450.
- Radu O.**, 1971 *Asupra unui mormânt de incineratie de la Cruceni (Über ein Einäscherungsgrab von Cruceni)*, în *Tibiscus*, I, 1970 (1971), 19-23.
- Radu O.**, 1973 *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș)(À propos de la nécropole de Cruceni (Dép. Timiș))*, în *SCIV*, 24, 3 (1973), 503-520.
- Schuster C.**, 2004 *Gedanken zu der prähistorischen Schifffahrt an der Unteren Donau. Einbäume und Bretterboote*, în *Festschrift für Florin Medeleț Zum 60. Geburtstag* (Ed. P.Rogozea, V.Cedică), BHAB, XXXII (2004), 67-78.
- Servi K.**, 2002 *Greek Mythology*, EkdotikeAthenon S.A. Athens (2002).
- Szentmiklosi Al.**, 1998 *Câteva morminte plane de incineratie de la sfârșitul epocii bronzului din hotarul comunei Voiteni (jud. Timiș) (Some flat cremation graves from the end of Bronze Age unearthed within the Voiteni commune boundaries, Timiș County)*, în *AnB*, S.N., VI, Timișoara (1998), 197-207.
- Szentmiklosi Al.**, 2004a *Un mormânt de incineratie aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperit la Șag (jud. Timiș) (A Cremation Grave Belonging to Cruceni-Belegiș Culture Discovered at Șag (Timiș County))*, în *AnB*, S.N., X-XI, 2003-2004 (2004), 81-92.
- Szentmiklosi Al.**, 2004b *Câmpurile de urne funerare din Banat. Cronica expozitiei permanente*, în *AnB*, S.N., X-XI (2003-2004), 555-568.
- Șandor-Chicideanu M.**, 2003, *Cultura Žuto Brdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, vol. I-II, Ed. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca (2003).
- Tasić N.**, 1988 *Bronze – und ältere Eisenzeit auf Gomolava (Bronzano i gvozdeno doba na Gomolavi)*, în *Gomolava*, I (1988), 47-58.
- Tasić N.**, 2001 *The Problem of Belegiș (Belegiș-Cruceni, Belegiș-Bobda) Culture. Genesis, Duration and Periodization*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici zum 60. Geburtstag*, (Ed. Fl. Drașovean), BHAB, XXX, Timișoara (2001), 311-321.

Todorović J., 1970 *Model praistorijske kuće (Un modèle de maison préhistorique)*, in ZNM, VI (1970), 139-147.

Todorović J., 1977 *Praistorijska Karaburma II – necropola bronzanog doba*, Dissertationes et Monographie, XIX, Beograd (1977).

Vranić Sv., 2002 *Belegiš. Stojića gumno – necropola spaljenih pokojnika, Belegiš. Stojića gumno – a Necropolis of Cremation Burial*, Beograd (2002).

Vinski-Gasparini K., 1973 *Kultura polja sa žarama u sjevernoj hrvatskoj (Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien)*, Zadar (1973).

MATERIALS BELONGING TO THE CULTURE CRUCENI-BELEGIŠ DISCOVERED IN THE BOUNDARIES OF THE LOCALITY OF DRAGȘINA (TIMIȘ COUNTY)

Summary

In summer of 2005, when the waters of the river Timiș lowered, on the beach situated at approximatively 2 km north to the village of Dragșina (com. Chevereșu Mare) (Pl. I/1-2), there were discovered many prehistoric ceramic fragments belonging to some bitronconic amphorae (one of them has been recently broken), to a *pyraunoi* type of vessel (Pl. II/2), to a bowl (Pl. II/3) and to a small cup. The ceramic materials discovered at Dragșina belong to the culture Cruceni-Belegiš. It is not excluded the hypothesis according to which they would have been found in a necropolis situated somewhere upstream, not farther than 100-150 m. The partly completable amphora (Pl. III/3-4) and one of the ceramic fragments of the same category of vessels (Pl. II/4) are decorated with the pseudo-corded technique and they are dated in the so-called period "Reinecke" Bz. B₂ – C, (respectively Late Bronze I – the 15th-14th centuries B.C.).

The ceramic fragment of the *pyraunoi* type of vessel is decorated exteriorly with fine grooves that follow the arched rims of the leg of the vessel-oven. The vessel is very burnt inside. Chronologically, this ceramic fragment dates a little bit later in the so-called "Reinecke" C₂-D (the end of the 14th century-the beginning of the 13th century B.C.), period in which the stages of the phase I of this culture co-exist with the new technique of ornamentation, which is the groove.

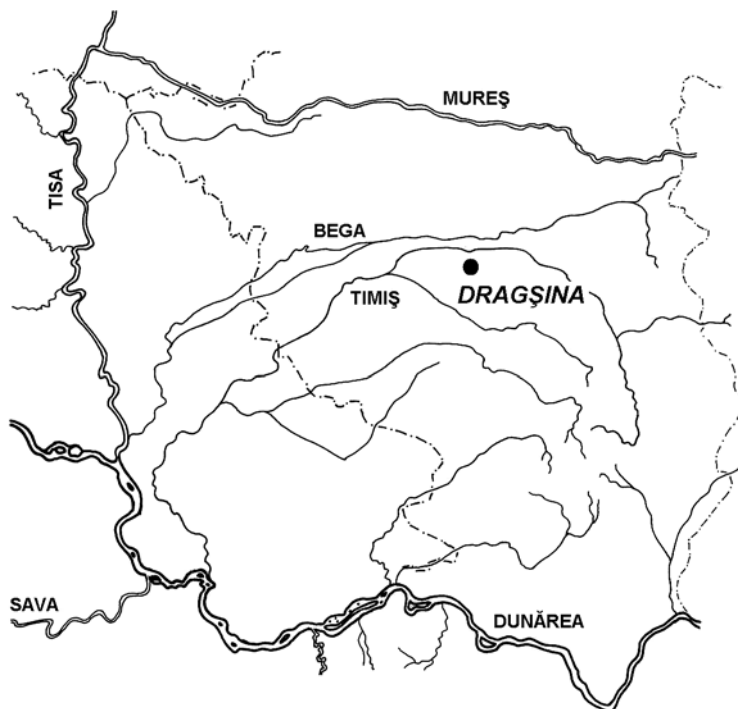
Extremely interesting is a fragment of a medium dimension vessel

which, through its decoration, constitutes a sole sample in the repertory of decorative motifs of the culture Cruceni-Belegiš. The arches are often met also in the repertory of motifs of the culture Vatina (the group Cornești-Crvenka). The human being, schematically rendered in a boat, has the head represented through two concentric circles executed through a stamp similar to those stamps discovered within the area of the culture Žuto Brdo-Gârla Mare, at Cârna-*Rampă* and those from Dubravica-*Orašie*.

A first interpretation of this representation, maybe the easiest one, would concern the navigation. Within the area of the culture Žuto Brdo-Gârla Mare, the miniature models of boats are also known (for example Balej, Orsoya, Novo Selo). Without denying the utilization of the rivers as a food source and means of communication, we do not have to forget that the bearers of the culture Cruceni-Belegiš were farmers and cattle breeders. The uncommon motif in the decoration of this vessel could suggest another hypothesis related to the religious beliefs of the epoch. The archaeological investigations executed by Florin Medeleț pointed out that some of the necropolises of the culture Cruceni-Belegiš from Banat, as well as that one from Voiteni-Ciacova and Peciu Nou, had been located on sand banks surrounded by the river branches, more or less active, but in the close vicinity of the settlements. The location of some necropolises beyond a river could be related to the ancient religious beliefs from Homer's world, where the *Styx* was the border that separated the living world by Hades'. Thus, another interpretation of this representation could deal with the funerary customs and their beliefs.

Beyond the interpretations raised by this ceramic fragment, we can mention the mixture of decoration elements that validate not only the theory of the ethnical-cultural mixture that was at the basis of the genesis of the culture Cruceni-Belegiš, but also of the existence of ample cultural exchanges and influences at the beginning of the second half of the 2nd millennium B.C. .

The materials discovered on the sand bank from the north of the locality of Dragșina contribute to the knowledge of the spreading of the culture Cruceni-Belegiš in Banat. In the same time, through the sole character of the ceramic fragment with human representation, we can discern a fragment from the rich spiritual life of the north-Thracian communities at the beginning of the Late Bronze. Undoubtedly, the location and the further archaeological investigation of the site will substantially contribute to the knowledge of this ethnical-cultural manifestation from the second half of the 2nd millennium B.C.

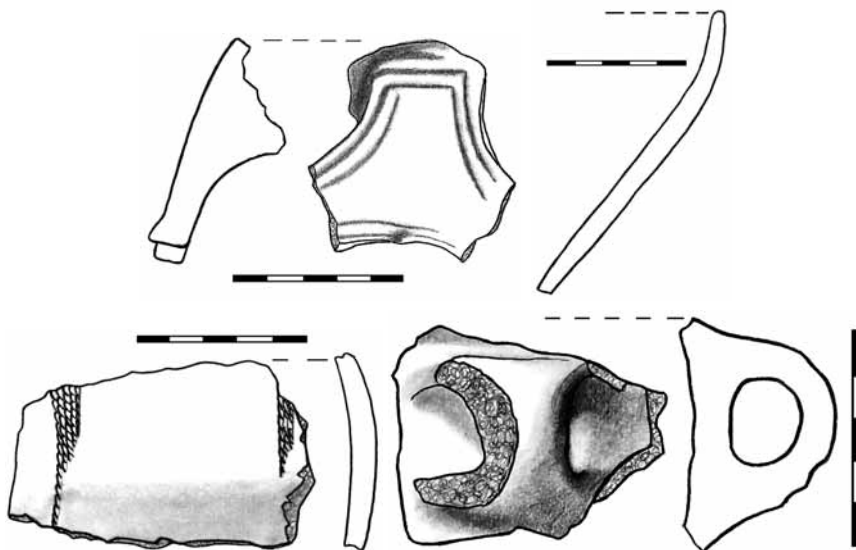
Pl. I/2 – Locul de descoperire a fragmentelor ceramice în hotarul localității Dragșina (foto satelit).

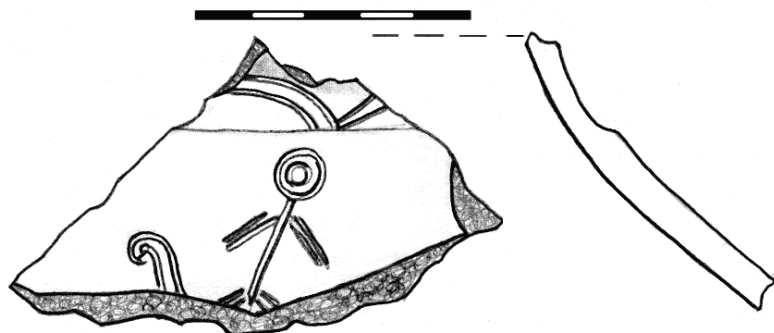
Pl. I/2 – Place of discovery of the ceramic fragments in the boundaries of the locality of Dragșina (satellite photo).

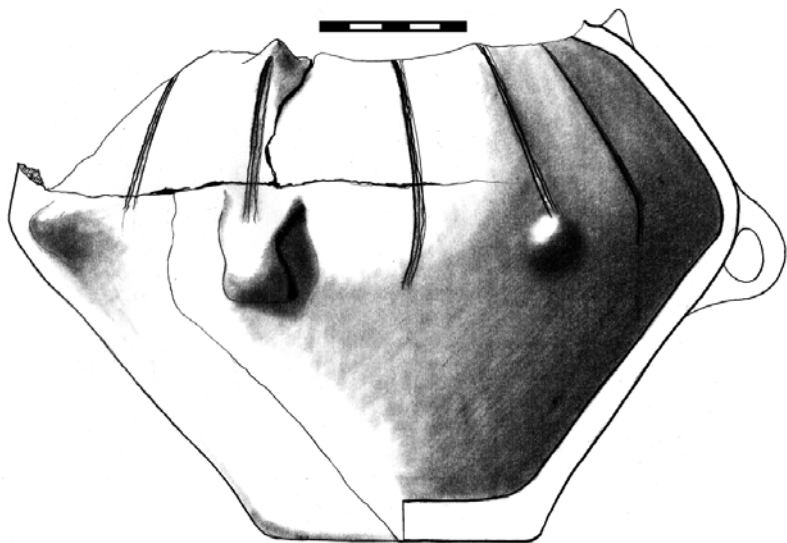
Pl. II/1 – Plaja unde au fost descoperite materialele ceramice Cruceni-Belegiș.
 Pl. II/1 – The sand bank where the Cruceni-Belegiș ceramic fragments were discovered.

Pl. II/2 – Fragmente de la un picior de vas-*pyraunoi*.
 Pl. II/2 – Fragments from a leg of vessel- *pyraunoi*.
 Pl. II/3 – Fragmente ceramice dintr-o strachină tronconică (profil).
 Pl. II/3 – Ceramic fragments of a tronconic bowl (profile).
 Pl. II/4 – Fragmente dintr-o amforă cu ornamente pseudo-șnurate.
 Pl. II/4 – Fragments of a pseudo-corded amphora
 Pl. II/5 – Toartă tubulară de la o amforă. / Pl. II/5 – Tubular handle of an amphora.

- Pl. III/1 – Fragment ceramic cu reprezentarea schițată a unei ființe umane (desen).
Pl. III/1 – Ceramic fragment with sketched representation of a human being (drawing)
Pl. III/2 - Fragment ceramic cu reprezentarea schițată a unei ființe umane (foto).
Pl. III/2 - Ceramic fragment with sketched representation of a human being (photo).

Pl. III/3 – Urnă reîntregibilă (desen).

Pl. III/3 – Completable urn (drawing

Pl. III/4 - Urnă reîntregibilă (foto).

Pl. III/4 – Completable urn (photo).

ANIMAL EXPLOITATION DURING THE BRONZE AGE IN SW ROMANIA WITH A SPECIAL REFERRING TO OSTROVUL CORBULUI (MEHEDINȚI COUNTY)

Georgeta El Susi

Keywords: *Romania, Banat, Ostrovul Corbului, Bronze Age, archaeozoology*

Cuvinte-cheie: *România, Banat, Ostrovul Corbului, epoca bronzului, analize arheozoologice*

The present study sets forth the results of the archaeozoological investigations in sites of the Bronze Age, in SW Romania, located into dissimilar areas: the lower regions of the Banat and the Danube Valley. The former one includes the next sites: Foeni - *Gomila Lupului* (Vatina Culture)¹, Foeni - *Cimitirul Ortodox* (Gornea-Orlești Culture)² and Cornești - "Cornet" (Vatina Culture)³. Together, the sites provided about 4,177 faunal remains (Table 1). The settlements are placed in the flat alluvial plain between Mureș and Timiș rivers, on natural rises above the plain. The region has a high water table, which combined with the low angle of decline in the plain causes frequent flooding and seasonal formation of swamps in the surroundings. The density of the hydrographical network must have been largely in the past; today many branches of the rivers that cross the region have been filled naturally by alluvium or are dry. The region has a temperate continental climate with Mediterranean influences. Quaternary alluvio-deluvial deposits, loessoid deposits, overlie the relief. It was a forest-steppe region, at least partially covered with plain forests, mostly along the watercourses formerly. At present, secondary meadows and agricultural crops, with sparse oak groves dominate the landscape.

The site Gornea - *Păzăriște* (Vatina Culture)⁴ is placed in the southern Banat, on the middle terrace of the Danube, in the large depression of Sichevița. On the Danube bank (under pastures) and on the basin slopes (under mixed oak patches) argillic brown soils and luvic ones are spread.

They have a medium fertility, especially for grasslands. Alluvial soils are developed on the lowest Danube bank, at present time flooded. The diversity of biotopes assured the development of a very rich flora and fauna during the time. The Mediterranean influences in the local climate are more pronounced; consequently mixed oak forests with thermophile elements (lime, elm, ash) are yet well developed so far. The sample collected from the settlement totals no more than 800 bones.

The sites from Ostrovul Corbului – *Botul Cliuciului*⁵ are located on an island of the Danube, 16 km down river from Drobeta Turnu-Severin city, between 911-916 riverine km. Geographically, the island is placed at the limit between the Blahnița Plain and Bălăcița Piedmont (200-300 m altitudes). The temperate continental climate with Mediterranean influences (the highest yearly average of temperature in Romania) agreed for a diversified flora and fauna from Prehistory downwards. The river and its flooded plain, the neighboring higher plateaus covered by deciduous mixed forests, offered otherwise, conditions fit for breeding and agriculture.

The multileveled site has been deserved a special attention and the archaeological researches performed during 1970-1984 produced an impressive amount of materials exemplifying all epochs, from Epipalaeolithic to Middle Age. On the whole, the mentioned habitations furnished 10,500 bones. About 5,517 bones exemplifying Glina, Verbicioara and Gârla Mare Cultures (Bronze Age) were introduced in this analyse.

For now, only the sample of the Glina level (the final phase⁶) at Ostrovul Corbului⁷ gave us some ideas about the Early Bronze Age fauna in the zone. The faunal sample counts in 1,776 bones of which, the mammal remains total 88.9 %. The fish bones sum no more than 2.5 %; the shells represent 8.6 %; the results suggest that fishing and gathering would have played some role in diet, their exploitation having a seasonal character. In broad lines it supposes: the mammal exploitation, especially of cattle, pig, and sheep/goat is the pregnant note of the economic activities, by site function. Cattle with 21 % (as MNI, minimum number individuals) are the principal species in community supplying. For certain, the pig (18.7 %), by the side of caprovines (17.3 %) completed the community needs. The rare horse bones call in question his using in consumption. Casting a glance on the wild/ domestic ratio (with a value of 38.7/ 61.3 % on MNI) the major role of the hunting in the economic activities was supposed.

Table 1 - The species frequencies in sites of the Middle Bronze Age in the Banat Plain (as MNI)

Site	Cornești- Cornet	Foeni- <i>Gomila</i> <i>Lupului</i>	Foeni- <i>Cimitirul</i> <i>Ortodox</i>	Gornea-Pă- zăriște
Culture	Vatina	Vatina	Gornea-Orlești	Vatina
<i>Bos taurus</i>	26.4	18.2	28	16.4
<i>Sus domesticus</i>	20.9	17.3	19.7	23
<i>Ovis/Capra</i>	11.6	20.5	21	8.7
<i>Equus caballus</i>	9.3	14.4	2.5	-
<i>Cervus elaphus</i>	14	14.4	14	18.6
<i>Sus ferrus</i>	6.2	5.7	3.8	8.7
<i>Bos primigenius</i>	4.6	0.9	2.5	3.2
<i>Capreolus c.</i>	3.8	2.8	3.1	2.1
Other species	3.2	5.8	5.4	19.3
Domestics	69	73	74.5	54
Wilds	31	27	25.4	46
Total sample	856	805	2,402	919

Red deer was the most exploited species (20 %) in between wild species followed by wild boar (9.3 %) and roe deer (5.3 %). The capture of the beaver, marten would have had a fortuitous character, to restrain their damaging action. Analogies with the fauna spectrum from the eponymous station at Glina⁸ bring out some difference between sites. In this connection, cattle total 48.7 % (as MNI), followed by caprovines with 23.9 % and pig with 10.2 % at Glina. The red deer makes no more than 3.4 % even if the settlement is located in a lower zone; reach in waters, with spots of forest. The region was entirely forested (Vlăsia forest) by gone⁹. In all, the wild mammal remains represent 2.6 % as fragments and 12.7 % as MNI. Several factors would be accountable for the inconclusive data: smaller samples, below 2,000 pieces, some chronological differences, bio-geographic local peculiarities.

In Verbicioara level (the IIIrd phase¹⁰) cattle reduce the frequency up to 17.8 %, the small ruminants bulk large, (22.2 %), followed by pig with 15.6 %. None horse remains were found. The wilds' ratio approximates to 40 %, in accordance with the Glina level. Relating to game, the red deer was the most exploited mammal, totalling 20 %, followed by wild boar with 13.3 %

and roe deer with just 2.2 %. To conclude we must admit that, the small ruminants bulk large, cattle somewhat diminish the quota, together with the pig, vs. the earlier habitation (Table 2).

Table 2 - The species frequencies in the Bronze Age levels at Ostrovul Corbului (as MNI)

Culture	Glina	Verbicioara	Gârla Mare
<i>Bos taurus</i>	21.3	17.8	14.4
<i>Sus domesticus</i>	18.7	15.6	20.9
<i>Ovis/Capra</i>	17.3	22.2	15.2
<i>Equus caballus</i>	1.3	-	1.6
<i>Cervus elaphus</i>	20	20	26.4
<i>Sus ferrus</i>	9.3	13.3	8.8
<i>Bos primigenius</i>	-	-	1.6
<i>Capreolus c.</i>	5,3	2.2	2.4
Other species	6.6	8.8	8.8
Domestics	61.3	60	56.7
Wilds	38.7	40	43.3
Total sample	1,776	1,266	2,475

Also, the environmental conditions didn't alter too much for the duration of two habitations, as the domestic/wild ratio shows it. It is difficult to argue the declining of bovines' quota compensated by sheep/goat increasing in conditions of a sample quite modest. Possibly, several adjustments (reorientations) in the local strategies of breeders would have turned out during the temporal sequence illustrated by our sample. Some analogies for the faunal data from Verbicioara level offer Rogova¹¹ and Verbița¹² analyses (coeval sites); both settlements are located at some distance afar off the Danube, at the contact between Blahnița Plain and Bălăcița Piedmont. Their faunal analyses blankly strengthen our data: a rising of caprovines quota, associated with a slightly declining of cattle percent. After statistics, cattle total just 23.3 % at Verbița and 29.8 % at Rogova. The small ruminants are quoted with 23 % at Rogova and 43.3 % at Verbița. Pig records 22-23 % in both sites. To some extent the data are consistent with Ostrovul Corbului; but the local conditions dissimilar from

the Danube Valley, as well as other factors would argue, the switchover of animal husbandry to sheep/goat breeding at Verbița. Excepting Rogova, diggings will not perform in aforesaid sites, in after years, to provide us new archaeozoological information.

Starting with the Gârla Mare habitation (the classic phase¹³) a “turnover” in animal economy possibly befell. In this connexion, an obvious declining of cattle quota up to 15.5 %, compensated by an intensifying of pig exploitation (20.4 %), and a sustained hunting (over 50 %) are noted. The rising of hunting rate would be partially explained by climatic alterations that would have happened around 1400 BC. Along the Bronze Age, especially up to its final phase a new *late Subboreal cooling*¹⁴ took place. The weather cooling favoured the woods’ expansion in the lower regions, mostly along the riversides. The decline of big and small ruminants’ breeding (animals with specific requirements of keeping) and the orientation towards hunting and exploitation of mammals without special demands of fodder (pig) could be a response to environment alterations. As well as socio-historical factors could be responsible for that *impasse* of the animal husbandry.

With confidence, the horse beef were used in diet for the period of the Bronze Age in the mentioned settlements. Reduced percentages (lesser than 3 %) are noted in the levels from Ostrovul Corbului, regardless of culture. The dog was an insignificant element in the economy; it is hard to say if the species was consumed.

About analogies with Gârla Mare level, a single site with a faunal analyse is Livade. It belongs to Dubovac-Žuto-Brdo Culture and is located on the right bank of the Danube, face-to-face of Ostrovul Corbului¹⁵. According to data, at Livade the animal economy focused on cattle exploitation (37 %), followed by pig (27.5 %) and sheep/goat with a lesser percent, 13.9 %. The horse played a minor role as the 3.4 % show it. The contribution of the game in the community supplying is reduced, below 15 %. An appraisal of the two faunal spectra brings out few similarities, closed only to the same position, in the vicinity of the Danube. At all, the high quotas of pig, the declining of caprovines and the practice of fishing, gathering during warm time are the main common traits.

The age class kill-off patterns (Table 3) reveal some aspects in case of the cattle: a lower quota of juvenile exemplars, about 6-11 % in Glina level, absent in Verbicioara level. The sub-adults total no more than 16-20 % in all levels. The age-class profiles point to a dominance of adult-mature specimens, as follows: 75 % in Glina habitation, 80 % in Verbicioara and 72 % in Gârla Mare. These results argue for the using of cattle mainly for dairy products, traction, meat and hide.

Table 3 – The age profiles at Ostrovul Corbului

Glina level	Juvenile	Sub-adult	Adult	Mature
Bos taurus	6.2	18.7	62.5	12.5
Ovis/Capra	0	15.3	53.8	30.6
Sus dom.	35.7	35.7	14.3	14.3
Verbicioara	Juvenile	Sub-adult	Adult	Mature
Bos taurus	0	20	33.3	46.6
Ovis/Capra	11.1	44.4	22.2	22.2
Sus dom.	33.3	11.1	55.5	0
Gârla Mare	Juvenile	Sub-adult	Adult	Mature
Bos taurus	11.1	16.7	44.4	27.8
Ovis/Capra	15.8	31.6	36.9	15.7
Sus dom.	19.2	23.1	46.1	11.5

Some differences are noticeable in case of small ruminants' slaughtering, as follows: the exploitation of the species is mainly for by products in Glina habitation. In this context, the juvenile and sub-adults animals represent merely 15.3 %, the adult-matures account more than 80 %. The juvenile/ sub-adults to adult-matures ratio are equal, about 50/50 % in Verbicioara and Gârla Mare levels. No changes in the age profile occur in case of pig during Verbicioara and Gârla Mare habitations. As much, the juvenile/ sub-adults to adult/ matures ratio is equal in both cases (Table 3). The Glina profile makes exception, showing a highest rate of animals killed in juvenile/sub-adult stages (two thirds). The sample of the horse is too reduced to make some remark on the age class distribution.

The earliest Bronze Age site with a faunal analyse in the Banat plain, is Foeni – *Cimitirul Ortodox*, dated at the end of the Early Bronze/beginning of Middle Bronze (Gornea-Orlești Culture)¹⁶. For the moment¹⁷ the data foreshadow a formal dominance of cattle (28 % as MNI), followed by caprovines (21 %) and pig (19.7 %). The use of the horse beef in diet is negligible, the species totalling no more than 2.5 %. By the side of farming, the hunting of a big game had also an important contribution to diet, allowing for the percent, 25.4 %. Between wild species the red deer is quoted with 14 %, the wild swine, roe deer, aurochs totaling less than 4 % each one (Table

1). We dare say that the exploitation of aquatic resources was practiced on large scale, as the faunal data disagree.

Enlarging upon the results furnished by the faunal samples from Foeni – *Gomila Lupului* (Vatina Culture)¹⁸ and Cornești (Vatina Culture) some conclusions have been taken for granted. Judging from statistics, outwardly the three samples offer similar pictures, about farming but a detailed survey emphasizes particular trends. Therefore, in Vatina sites cattle total no more than 18 % (Foeni *Gomila Lupului*) or 26 % (Cornești), but yet lesser values vs. the previous epoch. Pig ranks the second, with 20.9 % followed by sheep/goat with just 11.6 % at Cornești. At Foeni *Gomila Lupului* the caprovines are the most exploited group, totaling 20.5 %, followed by cattle and pig with 17.3 %. At Gornea – *Păzăriște* (Vatina Culture also) the decline of cattle is quite severe; they accumulate merely 16.4 %. It is beyond dispute that in the last case, the diversified local conditions facilitated mostly the small animal breeding and a sustained hunting. A similar situation befell during Neolithic times¹⁹ in the same region. The small ruminants have a reduced contribution in supplying at the site (8.7 %), prevailing the pig with 23 %.

In another site of the middle Bronze Age, Pecica (Periam-Pecica Culture), located beyond the Mureș, westward from Cornești, cattle barely dominate the faunal spectrum with 21.4 %, pigs and caprovines totalling 19 % each one. The declining of cattle quota is also emphasized in the Early Bronze Age levels from Toszeg (Pannonian Plain), where predominate the caprovines²⁰ or at Bakonseg-Kádárdomb (18.3 %)²¹. At Feudvar²², cattle total up 11.4 %, vs. caprovines with 31.6 % and pig with 23.8 %. The fauna from Vinča (Vatina pits) establishes a higher contribution of the game to meat supplying, though the site is located in a lower region of the Serbia. As well, pig is the most exploited mammal (28.9 %), followed by caprovines (21 %) and cattle (14.4 %)²³. The climatic alteration along the Bronze Age favoured the pig breeding; species adapted to a humid and forested habitat. Certainly the local environmental conditions (and not only) would have influenced the pathway of the economic development in each case.

The horse remains always are present in Bronze Age sites from Romania, inclusively in southwest regions. In late/beginning of Middle Bronze Age settlements it was bred mainly for meat, later a switchover in his exploitation occurred. The utilitarian purpose dominated its exploitation. At Foeni - *Gomila Lupului* the horse is quoted with de 14.4 %, and with 9.3 % at Cornești. Undoubtedly, the increasing of horse importance starting with the middle Bronze is tied to needs of defence of fortifications by “cavalry units”²⁴. At Pecica, the horse has also, an increased quota 11.9 %²⁵.

In a fashion, the distribution of wild mammals undergoes little changes during the analysed period, but some trends have been observed. The remains of hunted mammals represent about one third of the total sample in the lower regions of the Banat, and a higher quota in the Danube Valley. Red deer is the prevalent species among them; it sums up 14 % in the Banat Plain and 18.6 % in the Danube Valley. Wild boar ranks the second, its percent doesn't exceed 10 % everywhere. Aurochs, roe deer, hare, beaver, small carnivorous bones complete the faunal lists. A small amount of remains of birds, reptiles, fish, and shells preserved/ collected even though, the natural conditions favoured their exploitation. There were not found/ collected at Foeni *Gomila Lupului*; they sum below 1 % at Cornești and Gornea *Păzăriște*, only at Foeni *Cimitirul Ortodox* represent 6.2 %.

With regard to the age class distribution of cattle, the adult-mature animals prevail (about 70 %) at Foeni *Cimitirul Ortodox*, suggesting the keeping for by products, than meat. Their using at traction is confirmed by some metapodii of oxen. In case of ovicaprins and pig predominate the animals held in reserve mainly for meat; thus, upwards of 60 % of presumed individuals were killed, at a juvenile/ sub-adult stage. The horse was first and foremost employed in consumption without excluding its using as draught-horse. In case of Cornești, the age class kill-off patterns (Tab. 4) reveal some worthy of note aspects: the cattle age-class profile points toward dominance of adult-mature specimens (67.6 %) vs. juveniles and sub-adults (32.4 %). These values suggest the using of cattle for milking, traction, meat and hide mostly. In case of pig, the age profile shows a prevalence of adult-mature animals (63 %) also. In case of the horse, the young and sub-adult animals represent a lesser proportion, 16.6 %. The adult exemplars quote 41.7 %. In the proportion of mature specimens (41.7 %), those killed as young matures prevail. Surely, the horse was used as meat source, but its major role would have been as traction or riding animal. 26.7 % of the small ruminants were killed as juveniles/ sub-adults, 40 % as adults and 33.3 % as matures.

Table 4 – The age profiles in sites of the Banat

Foeni "Cimitirul Ortodox"	Juvenile	Sub-adult	Adult	Mature
<i>Bos taurus</i>	13.6	15.9	47.7	22.7
<i>Ovis/Capra</i>	21.2	45.4	18.1	15.1
<i>Sus domesticus</i>	16.1	45.1	22.5	16.1
<i>Equus caballus</i>		25	25	50

Foeni „Gomila Lupului”	Juvenile	Sub-adult	Adult	Mature
Bos taurus	15.8	36.8	10.5	36.8
Ovis/Capra	33.3	33.3	9.5	23.8
Sus domesticus	16.6	44.4	16.6	22.3
Equus caballus		13.3	40.1	46.6
Cornești	Juvenile	Sub-adult	Adult	Mature
Bos taurus	11.8	20.6	14.7	52.9
Ovis/Capra	20	6.7	40	33.3
Sus domesticus	33.3	3.8	40.7	22.2
Equus caballus		16.6	41.7	41.7
Gornea „Păzăriște”	Juvenile	Sub-adult	Adult	Mature
Bos taurus	6.7	6.7	33.3	53.3
Ovis/Capra		12.5	25	62.5
Sus domesticus	28.5	61.9	9.5	

The distribution suggests the breeding of small ruminants for meat, milk, wool, hide and reproduction. At Foeni *Gomila Lupului*, cattle and caprovines were exploited for meat and by products. In case of pig prevail the young/ sub-adult exemplars. As for horse, adults and matures go over 86.7 %, vs. 13.3 % (the quota of sub-adult animals), Young exemplars were not found. Habitually, the inhabitants used the species in the diet as the frequency and the age class profile confirm it.

I brief, the above-mentioned data suggest that, the settlements riverain to Danube vs. those from the lower region of the Banat developed animal economies adapted toward exploitation of local ecosystems. In about all cases cattle exploitation, an increased quota of small ruminants/ or pig and a sustained hunting supported the economy. The remains of hunted mammals represent just one third of the total samples in the lower regions as opposite to higher values in sites of the Danube Valley. With some exceptions the utilitarian purpose dominated their exploitation. All the sites have as common element the horse exploitation. In our quantification, dog remains were introduced in “other species” besides the mentioned remains. Their participation to meat supplying was insignificant.

The species

Cattle About 2648 remaining bones of cattle were collected from the mentioned sites. From the very beginning it could be noted that a small amount of complete bones conducive to withers' height estimations were found. Broadly speaking, an average of 119.2 cm (112.4-128.8, n= 4) was supposed for bulls in the Banat Plain. A value of 114.2 cm (113.5-114.8, n=3) was obtained for cows. 124.1 cm (120.9-129.1, n=3) is the mean value for oxen in the same area. Overall we appreciate that the withers' height varies between 113.5-129.1 cm (mean= 119.2 cm) in the Banat Plain. If we count out the geldings' values we should obtain a mean of 117.1 cm. The withers' height varies between 103.1-122.1 cm (Matolcsi) (mean= 109.8) in the Danube Valley, at Gornea *Păzăriște*. Values of 103-104 cm characterise the females, 122 cm is estimation for a male. In accordance with the revealed data, cattle from the Banat Plain were more robust and taller as compare to those from the Danube Valley during the Bronze Age. It is notable that, in Neolithic sites also, cattle from the low regions were more robust than those from the mountainous area of the Banat²⁶; conceivably the greater robustness seems to be a characteristic of cattle individuals in the low region opposite the south regardless of culture. Also the aurochs individuals from the Banat Plain were more robust as compare to those of the southern regions, dimensionally well fitting into the size range of the Panonian area²⁷. Certainly the propitious environmental conditions in the plain favoured a robust and taller "breed" than the mountainous zone of the southern Banat. We specify also that, a marked sexual dimorphism characterise the cattle individuals, the difference between sexes is around 20 cm. Sure enough the "Ostrov" should have had to offer propitious conditions as the lower zone for bovines' breeding. A single complete metacarpus collected from *Ostrov* (Gârla Mare level) appreciated a tall of 118 cm (male). The few metric data taken on breath of bones fit into the Bronze Age population of the Banat Plain²⁸. It is also worth mentioning that the castration phenomenon was pretty extent all over the region, especially at Foeni. We conclude that small and medium size individuals were exploited throughout the Banat during the Bronze Age habitations.

Sheep/goat About 892 remaining bones was collected from small ruminants, sheep being at least three-fold more numerous than goat. Referring to skull parts and horn cores, three types of horn cores were documented in case of sheep. The males bore heavy, three-edged and twisted outward horn cores, so-called "copper age type". The form is dominant in all the sites regardless of culture. As a characteristic the pieces are medium-big sized. Averages of 53.8 mm (41-62.5, n=5) for great diameter of the base

and 36 mm (28-43, n=4) for the small one were estimated. A very massive pair of pieces (250/62.5/43/175 mm) was collected at Gornea *Păzăriște*. This type was also found at Pecica²⁹. Females had rudimentary horn cores, “turbary type” (2 pieces); hornless skulls were not found in our samples, though this type occasionally appears in Bronze Age sites³⁰. The stature of the sheep was estimated of being 63.7; 72.3 cm (Teichert), on two complete metapodii, at Foeni -“Cimitirul Ortodox”. Unfortunately the other sites of the Banat didn’t provide additional data on this subject. The current measurements point out the sheep exploited in the Bronze Age sites of the Banat belong to a taller and more robust “breed” vs. that exploited in Neolithic³¹. Little information about sheep exploited on “Ostrov” exists. Generally the values taken on fragmentary bones fit into the Middle Bronze Age sheep variation on the Romanian territory³². Few goat horn cores of “aegagrus type” (females), with a typical morphology: scimitar forms, not twisted, biconvex or plan convex on cross-section³³ were found. A single piece of large dimensions (154/54.5/34.5/157 mm), with well-developed outward twisting (“prisca type”) originating in a bock was found at Gornea -*Păzăriște*. Goat was more robust than sheep as the data reveal. No withers heights were estimated in the mentioned period for goat.

Pig 1,287 fragments were collected from species in the cited samples. About the absolute height, values of 61.1-79.9 cm (Teichert) (average – 74.1 cm; n=9) were appraised in the Banat Plain. For the sites riverain to the Danube could not make estimations, but similar increased values were reckoned after other corporal parameters. By and large the metric data are consistent with those noted in other Bronze Age site in our regions³⁴. The values are raised in relation to previous epochs³⁵, as everywhere in Bronze Age sites in southeast Europe, opinion generally received³⁶. To what degree just the accidental (or deliberate) mixtures with the boar are the source of these well-built individuals is difficult to say. Professor Haimovici went into the problem and explained that a wave of large pig individuals penetrated from eastwards at the end of Neolithic, together with the human migrations. A new domestication of the autochthonous boar (greater than the central European species) is not excluded as well³⁷.

Horse 207 bones derive from species according to registered data. Some complete pieces suggest animals with withers heights of 133.3 – 140.1 cm (Kiesewalter), average – 136.9 cm (n=4). According to the values of the index of diaphysis width of two metacarpals, slender-legged and medium-legged extremities were supposed. In broad lines, the other measurements uphold the existence of small and medium size animals. For all that, at Cornești the metric data suggest robust and taller animals as compare to other sites in

the southeast Banat³⁸. Little information exists about the horses exploited on *Ostrov*, due to the limited sample. We presume they didn't differ from horses raised in other areas. Human communities exploited a variety of horse exemplars during Bronze Age in the mentioned region, a foregone conclusion.

Dog An important number of dog bones emerged in the mentioned sites, about 90 remainders. According to the basal length of Dahr, 33.3 % of mandibles fall into "palustris" class, 33.3 % into "ladogensis", 16.7 % into "intermedius" and 16.7 % into „very large" class. This supposes that, small, medium and big size individuals existed around the sites. Accordingly, a diversifying of species occurred during the Bronze Age, the big type generalised vs. Neolithic when exemplars of small stature prevailed³⁹.

Georgeta El Susi
Str. Horea bl. 7 ap. 6
320061 Reșița, jud. Caraș-Severin
E-mail: getasusi@yahoo.com

NOTE

1. El Susi G., 1994, 184-192
2. El Susi G., 2001, 223-237
3. Personal data
4. El Susi G., 1995, 226-244
5. Personal data
6. Roman P., 1996, 17
7. El Susi G., 2003, 22-28
8. Haimovici S., 1997, 236
9. Haimovici S., 1997, 231
10. Roman P., 1996, 32
11. El Susi G., 1999, 25-41
12. Haimovici S., Gheorghiu Dardan G., 1970, 557-567
13. Roman P., 1996, 23
14. Apud Choyke A.M., Bartosiewicz L., 1999, 245
15. Greenfield J.H., 1986, 137-157
16. Gogăltan F., 1994, 24
17. The researches carry on in the site
18. Information Fl. Drașoveanu, Fl. Gogăltan
19. El Susi G., 2003, 138
20. Bökönyi S., 1985, 322
21. Bökönyi S., 1988, 124
22. Becker C., 1991, 187
23. Lazić M., 1992, 52
24. Medeleț F., 1993, 138
25. Haimovici S., 1968, 403
26. El Susi G., 2003, 145

27. Bökönyi S., 1962, 175-214
28. Personal data
29. Haimovici S., 1968, 93
30. Haimovici S., 1968, 190
31. El Susi G., 1996
32. El Susi G., 2002, 259-260; Haimovici S., 1968, Tab. III.
33. El Susi G., 2001, 225
34. Haimovici S., 1968, 191
35. El Susi G., 1996, 126
36. Haimovici S., 1968, 191; Bökönyi S., 1988, 126
37. Haimovici S., 1991, 161
38. El Susi G., 1994, 187
39. Haimovici S., 1968, 196

BIBLIOGRAPHICAL REFERENCES

- Becker C.**, 1991 *Haustierhaltung und Jagd in der frühen Bronze –und Eisenzeit in der Vojvodina. Erste Resultate zu Tierknochenfunde aus Feudvár*, Zoologische Untersuchungen, 178-198
- Bökönyi S.**, 1985 *Dating Experiments based on Animal Bones*, Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 14, Budapest, 71-79
- Bökönyi S.**, 1988 *Animal remains from the Bronze Age Tells of the Berettyó Valley*, Inventaria Praehistorica Hungariae, 123-135
- Choyke A.M.**, Bartosiewicz L., 1999 *Bronze Age animal exploitation in western Hungary*, in *Archaeology of the Bronze and Iron Age, Proceedings of the International Conference Százhalombatta, 3-7 october*, 239-249
- Colectiv** 1982 *Enciclopedia Geografică a României*, București, Ed. Academiei R. S. România
- El Susi G.**, 1994 *Rapport préliminaire sur le matériel faunique de l'établissement Vatina de Foeni (départ. Timiș)*, in *Analele Banatului S.N.*, III (1994), 184-192
- El Susi G.**, 1995 *Analiza resturilor de faună din așezarea de epoca bronzului de la Gornea-Păzăriște*, in *Analele Banatului S.N.*, IV (1995), 226-244
- El Susi G.**, 1996 *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI. Î. Chr. – I d. Chr.*, Studii arheozoologice în sud-vestul Romaniei, Bibliotheca Historica et Arheologica Banatica, T. 3, Timișoara, Ed. Mirton, 440 p.
- El Susi G.**, 1999 *Studiu preliminar asupra resturilor de faună din așezarea de epoca bronzului, cultura Verbicioara, Rogova (jud. Mehedinți)*, in *Drobeta*, IX (1999), 25-41
- El Susi G.**, 2001 *Cercetări arheozoologice în situl de la Foeni "Cimitirul Ortodox" (jud. Timiș). Fauna din nivelele de epoca bronzului*, in *Thraco-Dacica*, T. 22 (2001), 1-2, 223-237
- El Susi G.**, 2002 *Cercetări arheozoologice în așezarea de epoca bronzului de la Carei-Bobald (jud. Satu Mare)*, in *Thraco-Dacica*, 1-2, 243-265
- El Susi G.**, 2003 *Resturile de faună din nivelele Glina de la Ostrovul Corbului (jud. Mehedinți)*, in *Drobeta*, XIII (2003), 22-28.
- El Susi G.**, 2003 *Analogii și diferențe între economiile animaliere ale comunităților Vinča C și grupul Foeni din Banat*, in *Banatica*, 16/1 (2003), 135-151
- Gogâltan F.** 1994 *Cronica Cercetărilor Arheologice, campania 1993*, Satu Mare, 12-15 mai, 24
- Greenfield J. H.**, 1986 *The paleoeconomy of the Central Balkans (Serbia). A zooarchaeological perspective on the late Neolithic and Bronze Age (cca 4500 B.C.-1000 B.C.)*, in *BAR*, I.S., 304, I, II

- Haimovici S.**, 1968 *Observations concernant le matériel faunique découvert dans la station éponyme de la Culture Pecica (Le Bronze Moyen)*, in *Analele Științifice ale Univ. "Al. I. Cuza"*, Iași, S. II, T. XIV (1968), f. 1, f. 2, 401-408
- Haimovici S.**, 1968 *Caracteristicile mamiferelor domestice descoperite în stațiunile arheologice din epoca bronzului de pe teritoriul României*, in *Analele Științifice ale Univ. "Al. I. Cuza"*, Iași, S. II, T. XIV (1968), f. 1, 185-198
- Haimovici S.**, Gheorghiu Dardan G., 1970 *L'élevage et la chasse à l'Age du Bronze en Roumanie*, in *Des Actes du VII Congrès International Des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, août, 1964, Moscou, 557-567
- Haimovici S.**, 1991 *Materialul faunistic de la Gîrbovăț. Studiu Arheozoologic*, in *Arheologia Moldovei*, XIV (1991), 153-166
- Haimovici S.**, 1997 *Studiul arheozoologic al unui lot de faună descoperit în stațiunea eponimă de la Glina*, in *Thraco-Dacia*, T. 18 (1997), 1-2, București, 231-238
- Lazić M.**, 1992 *The Contribution of archaeozoology Studies of the Economy of Prehistoric Social Communities*, in *Archaeology and Natural Sciences*, LXIV, 21, Beograd, 52-61
- Medeleț F.** 1993 *În legătură cu fortificația de pământ de la Cornești (comuna Orțișoara, județul Timiș)*, in *Analele Banatului*, SN, II (1993), 119-150
- Roman P.** 1996 *Istoricul cercetării. Săpăturile arheologice și stratigrafia, Ostrovul Corbului*, I. 1, București, 1-116

EXPLOATAREA ANIMALELOR ÎN EPOCA BRONZULUI ÎN SUD-VESTUL ROMÂNIEI CU REFERIRE SPECIALĂ LA OSTROVUL CORBULUI

Rezumat

Într-un material de sinteză se tratează aspectele legate de exploatarea animalelor în situri ale epocii bronzului din Câmpia Banatului, sudul provinciei și Ostrovul Corbului. Materialul prezintă în prima parte date generale legate de mărimea eșantioanelor, amplasarea biogeografică a siturilor respective. Se continuă cu prezentarea frecvenței speciilor în așezările menționate, apoi se tratează probleme legate de vârstele de sacrificare ale speciilor domestice. În final se insistă asupra taliei și conformației corporale a mamiferelor domestice.

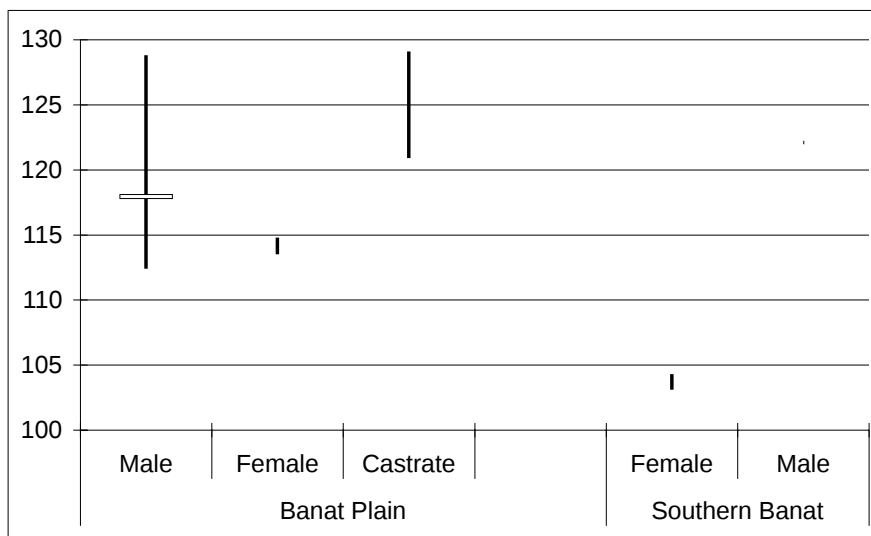

Fig. 1 - The cattle stature in SW Romania / Talia vitei în SV României

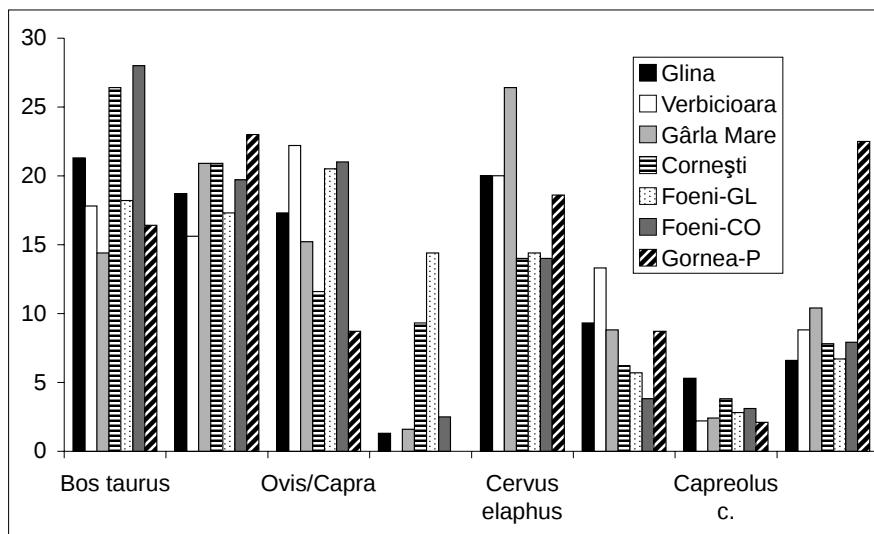

Fig. 2 – The species distribution in Bronze Age sites in SW Romania / Distribuția speciilor în așezări de epoca bronzului în SV României

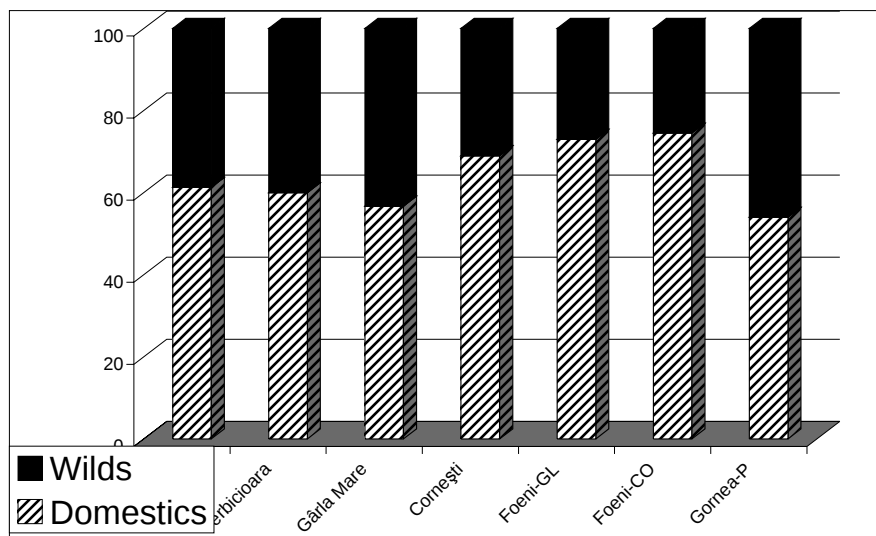

Fig. 3 – Domestic/ wild ratio in Bronze Age sites in SW Romania / Rata speciilor domestice-sălbate în așezări de epoca bronzului în SV României

FORTIFICAȚIILE DACICE DE LA OBREJA (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Sorin M. Petrescu, Daniel Alic

Cuvinte cheie: *Banat, Obreja, fortificație dacică*

Keywords: *Banat, Obreja, Dacian fortification*

În 23 iulie 1985, împreună cu Petru Rogoza¹ am plecat din rezervația arheologică Tibiscum - unde făceam parte din colectivul de cercetare condus de prof. univ.dr. Doina Benea - într-o perieghetză având ca destinație Dealul *Calova* (com. Obreja) situat la cca. 7 km de baza arheologică. Scopul perieghetei era de a verifica posibilitatea existenței pe deal a unor eventuale vestigii arheologice, în special dacice². Nedispunând de hărți ale zonei, periegheta a ajuns să fie făcută din greșeală pe alt deal din apropiere, Dealul *Pleșa* (Pl. I), unde din păcate nu am descoperit nimic la acea dată.

În anul 2002, apărea o interesantă monografie - sub coordonarea lui Petru Itineanu - dedicată comunei Obreja în care unul dintre autori - geograf de formație - a intuit corect faptul că în zonă s-ar afla urmele unei cetăți dacice³.

În septembrie 2004 am fost contactați de un locuitor al comunei Obreja⁴ și împreună am efectuat o perieghetză pe Dealul *Pleșuța* și o prelungire a acestuia, Vârful *Viteazul Mic* (Pl. I-II). Zona este destul de greu accesibilă și acoperită de o pădure bătrână de fag și stejar, fapt ce a îngreunat efectuarea măsurărilor și observațiilor în teren.

De-a lungul crestei dealului *Pleșuța* - înaintînd spre vest - au fost observate multe terase mici pe partea nordică (în zona ferită dinspre râul Bistra și drumul antic) favorabile ridicării unor construcții de dimensiuni mici, suprafața teraselor variind între 15-80 m² (Pl. II/1). În punctul în care creasta dealului cotește spre NE (Pl. II/3), se observă o amenajare artificială a terenului, rezultând o suprafață circulară orizontală cu diametrul de cca. 20 m chiar în punctul cel mai înalt al dealului, ce funcționează și astăzi - în ciuda arborilor - ca un punct excelent de observație pentru o bună parte a depresiunii Caransebeșului. În acest punct, vizibil de la depărtare, credem că în vechime a funcționat un post de observație (posibil turn) sau o construcție circulară cu rol cultic.

Din acest punct, poteca de creastă urmează traseul spre N-NE-E, coboară pe o lungime de cca. 150 m o diferență de nivel de cca. 6 m ajungând în punctul numit **Viteazul Mic** (Pl. II/2).

Din acest punct, pe o adâncime de cca. 60 m - practic până unde începe panta abruptă de coborâre a dealului⁵ - se desfășoară un sistem simplu și ingenios de lucrări de fortificare a terenului în jurul unei incinte centrale (Pl. III-IV; fig. 1-8).

În primul rând, promontoriul numit **Viteazul Mic** este barat de un șanț lat de 10 m și adânc de 2,60 m⁶ săpat în stâncă pe direcția SV-NE. În spatele acestuia se află un spațiu neted, orizontal, cu o lățime de 6 m pe care nu se observă nici o amenajare. Ultimul șanț al fortificației este lat de 9,5-10 m și adânc de cca. 2,20 m fiind săpat în stâncă; fapt interesant, din spirit de economie de forță de muncă dar cu efect de apărare maxim, pe laturile de SV-NE este realizat prin „decuparea” marginilor crestei, înconjurând o incintă în formă de dreptunghi cu colțurile rotunjite ce are o lungime actuală de 19,5 m și o lățime de 15,4 m .

Observabil pe teren, există două drumuri ce pot fi încă folosite pe unele porțiuni pentru a accede în zona teraselor - inclusiv cele din apropierea fortificației (pe panta de N a acesteia), așa cum în zona dealului *Pleșuța* pot fi văzute drumuri ce urmează curbele de nivel și creasta⁷, unele oprindu-se brusc în câte o coastă a dealului, dar lângă terase.

La colțul de est incinta prezintă o coborâre în pantă ce se îngustează treptat pe măsură ce atinge nivelul șanțului, care aici este realizat prin decuparea pantei dealului . Probabil aici au fost amenajate trepte pe care se putea coborâ în șanț și de aici se putea ajunge mai departe la un drum vizibil și astăzi și aflat pe latura de est a dealului, mai jos cu 4-5 m de șanț (Pl. IV).

În centrul incintei se observă o suprafață patrulateră de cca. 12 m² ce este mai înaltă cu 15-20 cm decât restul, sugerând existența aici a unor dărâmături de la o construcție. În colțul de est, între ridicătura amintită și amenajarea pentru coborât în șanț, este vizibilă o adâncitură patrulateră (1-1,5 m²)⁸.

La marginea de est a incintei fortificate chiar unde începe șanțul, se află o zonă - unde stratul gros de frunze lipsește - ce are aspectul unui zid din bucăți de andezit clădite ingenios, fără liant (fig. 5).

În partea de SE după șanț, începe panta abruptă a dealului (Pl. IV) ce are la bază - la cca. 250-300 m distanță - pârâul Pleșa, cea mai apropiată sursă de apă pentru cei din fortificație.

În lipsa unui sondaj arheologic⁹ ne-am limitat să verificăm gropile făcute de animalele sălbatice și în colțul de vest al incintei am recoltat un vârf de *pillum* foarte bine conservat (fig. 9).

În stadiul actual al cercetărilor de teren, suntem în măsură să emitem cu convingere ideea că în zona delimitată de dealurile *Pleșa, Pleșuța și Calova* de pe raza comunei Obreja, avem de-a face cu o așezare și fortificație dacică, *posibil* părți componente ale aceluia *Tibiscum dacic*, a cărui existență o menționează geograful alexandrin¹⁰ dar care - în ciuda investigațiilor de teren efectuate de mai multe generații de arheologi - a rămas nedescoperit până acum.

Cercetarea preliminară a sitului¹¹ ne permite să prezentăm succint câteva concluzii:

În primul rând, avem de-a face cu cel mai simplu tip de fortificație, ce se întâlnește - în cazul nostru - la capătul și pe ramificația (piciorul) unui deal: *fortificație de tip promontoriu barat*¹². Locul este bine ales, pe o înălțime (ce domină lunca Bistrei și a Timișului) care la rândul ei este dominată de alte înălțimi cu altitudine mai mare (dealurile *Pleșa, Pleșuța și Calova*).

Este demn de semnalat faptul - care doar pe cei nefamiliarizați cu bibliografia actuală îi poate contraria - că în stadiul actual al observațiilor, lipsește orice urmă de val de apărare ca rezultat al săpării șanțurilor și pentru a fortifica mai eficient incinta. În realitate, șanțul, valul sau palisada nu pot fi socotite specifice unuia sau anumitor popoare, cu atât mai mult dacilor. Particularitățile existente în amenajarea fortificațiilor nu sunt semnificative pentru că în toate timpurile și în toate locurile la construire s-au utilizat materialele aflate în apropiere sau pe locul așezării, care adesea au determinat apariția unor detalii de construcție deosebite¹³. În cazul nostru, primul șanț de pe latura de SV-NE barează calea lesnicioasă de acces, iar corijările artificiale aduse configurației naturale a terenului sunt foarte mici ca volum de muncă și participare umană.

Fortificațiile dacice prevăzute doar cu șanț sunt destul de puține, suficiente pentru a aminti câteva: Celei¹⁴, Cernatu¹⁵, Sacalasău Nou¹⁶. Mai mult, sunt cunoscute în literatură chiar așezări fortificate doar cu șanț, cum ar fi București-Radu Vodă¹⁷, sau Tusa¹⁸.

Incinta este destul de mare (cu o suprafață actuală de 303,38 m²)¹⁹ și protejată cu un șanț circular care este dublat defensiv pe latura de est cu un posibil zid din piatră de andezit (rocă locală) realizat fără liant.

În prezent nu se observă în teren urmele unor posibile palisade sau alte amenajări pe nici o latură a fortificației²⁰.

În afară de amenajările de fortificare prezentate, nu au fost observate alte lucrări defensive de adâncime, dar suntem convinși că în antichitate formele de relief din jur nu erau împădurite, astfel că urcarea pantelor abrupte constituia o probă de mare efort pentru atacatori, iar locuitorii și războinicii din așezare puteau observa o zonă foarte mare din văile Bistrei

și Timișului - și acționa eficient contra intrușilor²¹.

De altfel, Valea Bistrei a fost până acum - în mod paradoxal - singura vale ce oferea acces rapid spre capitala dacilor, unde până acum istoricii nu aveau cunoștință măcar de un turn de observație dacic²².

Așezarea și fortificația identificate de noi la Obreja, credem că reprezintă primul și cel mai important (prin amplasare strategică deosebită) punct de observare și stopare a oricăror incursiuni pe Valea Bistrei, spre capitala Daciei, înglobate într-un sistem defensiv creat inteligent și eficient ce s-a dovedit funcțional până în secolul I d.Hr. Este prima fortificație de tip cetate descoperită în Banatul intramontan, având în apropiere cel puțin și așezarea dezvoltată pe terasele artificiale din jur. Ne place să credem că după cercetarea sitului vom putea afirma argumentat solid că descoperirile de la Obreja-„*Viteazul Mic*” aparțin dacicului Tibiscum²³ (fig. 10).

Sorin Petrescu

Str. Gen. Traian Doda nr. 37

325400 Caransebeș, jud. Caraș-Severin

E-mail: smpetrescu@yahoo.com

NOTE

1. În campania din 1985 făceam parte din colectivul de cercetare de la Tibiscum, sub conducerea prof. univ. dr. Doina Benea.
2. Toți membrii colectivului de cercetare de la Tibiscum credeam că în zona Obreja sunt vestigii dacice și că acolo ar trebui localizat Tibiscum-ul dacic.
3. *Monografia comunei Obreja*, Editura Ionescu, Caransebeș, 2002; în capitolul *Etimologie, relief și hidrologie*, prof. Gheorghe Groza prezentând la p. 20 câteva toponime (dealurile *Pleșa, Pleșuța, Pintenu Mic, Pintenu Mare, Viteazu Mic și Viteazu Mare, Valea Rea, Cracu Popii și Cracu cu Morminți*), face referiri corecte privind existența unei cetăți dacice. Din fericire pentru noi, suntem primii care aducem o descriere corectă și argumente preliminare în favoarea existenței fortificației.
4. Mulțumim și pe această cale d-lui ing. Nicolae Căprioru din comuna Obreja, care ne-a convins că în pădure sunt vestigii deosebite care merită cercetate și ne-a ajutat să efectuăm recunoașterea în teren și primele măsurători ale fortificațiilor.
5. Toate pantele dealului sunt deosebit de abrupte, uneori la 70°, iar în zona Viteazul Mic, chiar la 80°, făcând extrem de greu urcușul pantelor chiar în condițiile existenței vegetației specifice pădurii.
6. Acestea sunt valorile metrice actuale ale tuturor măsurătorilor datorate probabil și eroziunii în timp, cercetările sistematice stabilind în viitor cotele inițiale.
7. Bătrânii își mai amintesc faptul că până la al II-lea război mondial, se circula pe unele din aceste drumuri cu boii, ducându-se produse agricole până la Criciova sau Nădrag, drumul fiind mult mai scurt decât pe actualul drum european (E 70).
8. Ar putea fi urmele unui bazin săpat în rocă sau urmele căutătorilor de comori, deși zona este departe de drumurile utilizate în prezent de localnici.
9. Condițiile meteorologice nu au permis sondarea zonei.
10. Ptolemaeus, *Geografia*, III, 8, 4. În ciuda ciuda menționării a “40 de orașe”, coordonatele

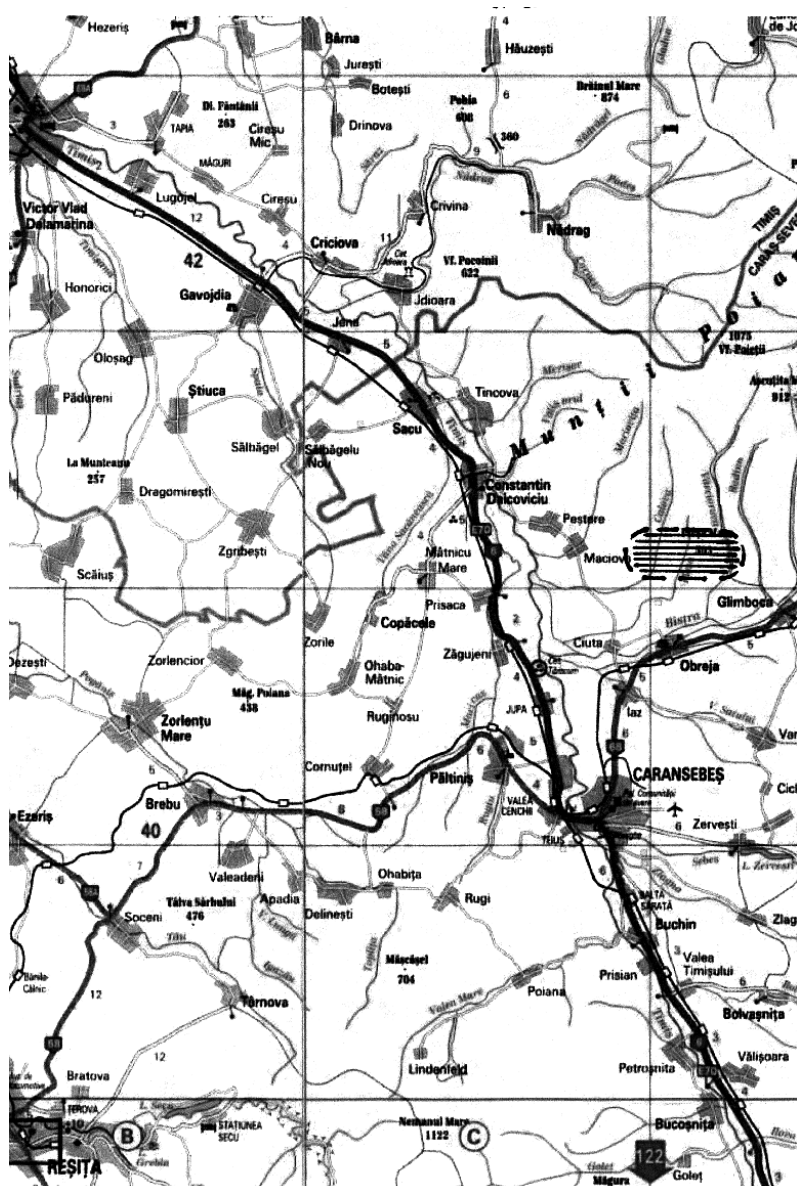
- matematice sunt greșite și astfel, nu pot fi luate “*ad litteram*”.
11. Situl este aflat la circa 5 km distanță de municipiul roman Tibiscum, acesta fiind fondat chiar aproape de confluența Bistrei cu Timișul, adică în zona pe care - în perioada preromană - o controla și asigura fortificația.
 12. Glodariu I., *Arhitectura dacilor*, Cluj – Napoca, 1983, 111-112.
 13. *Ibidem*, 65.
 14. Tudor D., în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, 317; Idem, în *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 10-11, 21-23; Glodariu I., *op. cit.*, 78, 113.
 15. Szekely Z., în *Cumidava*, II, 1969, p. 101-102; Idem, în *Materiale*, X, 1970, 307, 309; Idem, în *Aluta*, VIII/IX, 1976/1977, 53; Glodariu I., *op. cit.*, 87, 113..
 16. Dumitrașcu S., în *Crisia*, 1972, 136; Glodariu I., *op. cit.*, 109, 113.
 17. Turcu M., *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, 1979, 64-65, nr. 160 (cu bibl.), 78;
 18. I. Glodariu, *op. cit.*, 52.
 19. Dumitrașcu S., Lucăcel V., *Cetatea dacică de la Marca*, Zalău, 1974, 30; I. Glodariu, *op. cit.*, 57.
 20. Pentru comparație, cetatea dacică de la Stenca-Liubcovei are o suprafață de doar 204 m² (L = 14 m, l = 7,5 m). Vezi Gumă M., *Banatica*, 4, 1977, 69–104; Glodariu I., *op. cit.*, 53.
 21. Ar fi posibi ca în timp, marginea incintei să fi fost supusă unei eroziuni naturale și unele amenajări de tip palisadă (dar și altele care astăzi sunt doar bănuite) să fi dispărut. Cercetările sistematice viitoare vor lămuri și aceste probleme.
 22. Ar fi interesantă de știut pentru analiza noastră distribuția vegetației din zonă în antichitate, mai ales suprafața ocupată de păduri în raport cu drumul ce urca pe Valea Bistrei spre Țara Hațegului și de aici spre *Sarmizegetusa Regia*. Este posibil ca drumul dacic să fi urmat pe Valea Bistrei un traseu oarecum paralel și mai apropiat de linia dealurilor din dreapta râului iar restul luncii să fi fost acoperit cu păduri, caz în care fortificația ar fi jucat un rol strategic de control și apărare deosebit.
 23. Pentru cetățile și fortificațiile ce apărau accesul din toate părțile spre zona Munților Orăștiei, vezi repertoriul la Glodariu I., *op. cit.*, 75-110, fig. 36.

THE DACIAN FORTIFICATION FROM OBREJA (CARAȘ-SEVERIN COUNTY)

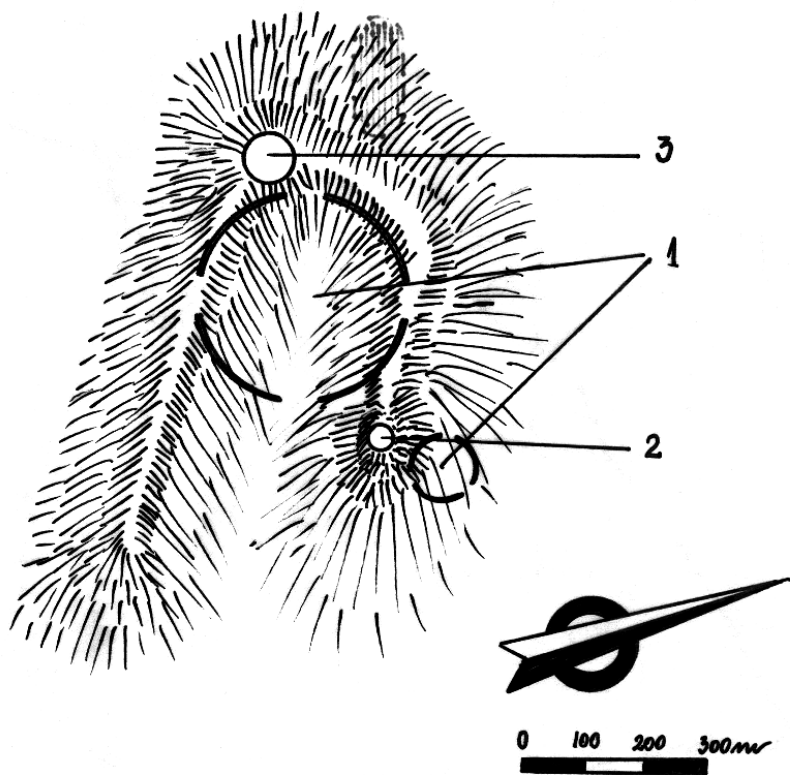
Summary

For the first time, we presented a new and important discover at the beginning of Bistra Valley, near Obreja: one Dacian fortress surrounded by only two defense ditches, in the top of Viteazul Mic Hill.

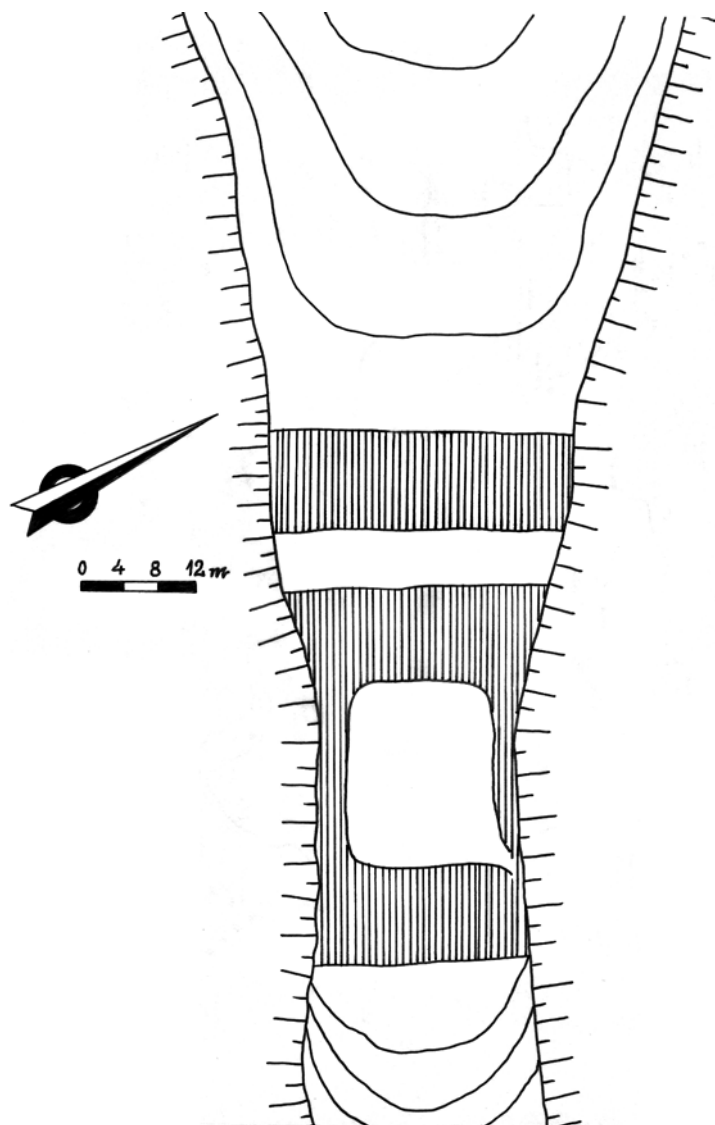
Near that place, on the slopes are the Dacian settlement and not so far away it's a possible observer tower or a sacred place.

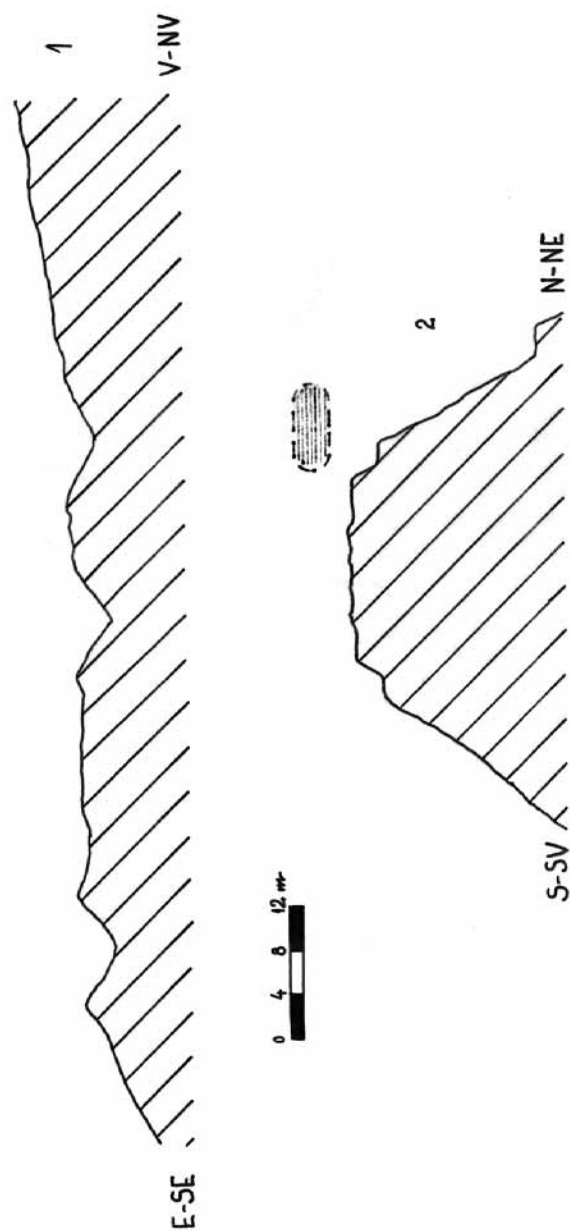
Pl. I Harta zonei Obreja cu amplasarea descoperirilor.

Pl. II Dealul Pleșuța cu Viteazul Mic.

Pl. III Punctul Viteazul Mic, fortificația.

Pl. IV Punctul Viteazul Mic, secțiune E – SE și S – SV prin fortificație.

Fig. 1 Viteazul Mic, vedere spre NV cu sistemul de fortificație.

Fig. 2 Viteazul Mic, vedere spre NV cele două șanțuri de apărare.

Fig. 3 Viteazul Mic, vedere spre SE cu incinta.

Fig. 4 Viteazul Mic, latura de sud a incintei cu șanțul de apărare circular.

Fig. 5 Viteazul Mic, vedere spre SE cu incinta și șanțul de apărare.

Fig. 6 Viteazul Mic, șanțul de apărare circular, vedere spre E.

Fig. 7 Viteazul Mic, incinta fortificată.

Fig. 8 Viteazul Mic, incinta cu șanțul circular, vedere spre SE.

Fig. 9 Viteazul Mic, fier, vârf de pillum din incintă.

Fig.10 Viteazul Mic, fier, călcâi de lance din incintă.

INGINERII ÎMPĂRATULUI TRAIAN (I). MENSORUL BALBUS

Dan Sebastian Crișan, Călin Timoc

Cuvinte cheie: *Dacia romană, războaiele daco-romane, mensorul Balbus*

Analiza critică a izvoarelor literare antice, latine a atras atenția istoriografilor contemporani asupra caracterului oficial, părtinitor și formalist al celor mai multe surse¹. Din această cauză nu avem decât accidental șansa de a cunoaște adevărul despre viața soldatului roman, despre istoria dramatică de zi cu zi pe care o trăiește în cursul marilor campanii militare la care ia parte, majoritatea datelor fiind oferite de istorici/cronicari civili, fără o carieră militară prealabilă².

Războaiele dacice, ale împăratului Traian, sunt unul din evenimentele majore ale Romei, dar în așa măsură lipsit de relatări istoriografice antice, încât reliefului Columnei Traiane (o friză narativă) a ajuns să fie considerat până astăzi izvorul de bază pentru acest conflict daco-roman³.

Există bineînțeles și informații literare (chiar dacă sunt lacunare), majoritatea lor relatări posterioare evenimentului (autori ce folosesc surse credibile de informare, nu au trăit epoca), dar și câteva fraze ale unor personaje direct implicate în derularea evenimentelor și a căror importanță majoră, credem, că merită pusă în evidență.

Scrisoarea lui Balbus, adresată matematicianului Celsus este unul din acele izvoare literare, care n-au fost până în momentul de față traduse corect și complet în limba română, privând într-un fel cercetătorii de istorie militară romană, de la noi din țară, de prețioase date despre cum a fost organizată de Statul Major al împăratului Traian cucerirea Daciei.

Balbus, numele lui nu ni s-a păstrat în întregime, este după toate probabilitățile cetățean roman și aparține tagmei gromaticilor romani, a cărui cunoștințe excepționale în arta măsurării terenului erau renumite⁴. El a ajuns astfel, să fie încorporat de *M. Ulpius Traianus Augustus* în *staff*-ul de tehnicieni topografi, a căror sarcină era să consilieze, în situațiile importante din terenul inamic, complicat datorită naturii montane a reliefului, ofițerii

romani în luarea deciziilor delicate privind feluritele manevre ale legiunilor angajate activ în lupta cu dacii⁵.

Apelul imperatorului la serviciile topografice ale gromaticilor (geometrilor) profesioniști ai epocii sale vine să ne lumineze și mai clar asupra spuselor lui Dio Cassius, cum că *Optimus Princeps* a purtat războiul împotriva dacilor „mai mult cu chibzuială decât cu înfocare”⁶. Se pare că acest reflex al lui Traian, i s-a format împăratului, încă din timpul când a fost tribun militar în *Syria*, sub autoritatea tatălui său, care era pe atunci guvernator al provinciei și a luat parte la o serie de campanii, manevre militare, construcții de drumuri strategice și la ridicarea diferitelor fortificații⁷.

Despre rolul activității lui Balbus în cadrul desfășurării conflictului cu dacii ne este cunoscut doar la modul general și nu e exclus ca el să fi făcut parte, alături de Hygiuns, din corpul de gromatici, metatori și agrimensori condus de unul din cei mai importanți colaboratori ai împăratului Traian, C. Manlius Felix, *praefectus fabrum bis Imperatoris Caesaris Nervae Traiani Dacici*, personaj de rang ecvestru, ce răspundea de lucrările genistice și de aprovizionarea armatei, din timpul primului război dacic⁸.

Textul lui Balbus: *Expositio et Ratio Omnium Formarum*, dedicată lui Celsus este o scriere în stil epistolar, în care autorul își prezintă magistrului său, un ilustru matematician din Alexandria Egiptului, a cărui identitate nu ne este cunoscută și din alte lucrări, rezultatele cercetării sale în domeniul geometriei. Multe din formulele sale au fost aplicate și verificate cu succes pe teren - pe frontul dacic - în calculul distanțelor.

Redactarea lucrării poate datata din perioada păcii 102 - 105 d. Hr. și din ea s-au păstrat numai fragmente⁹.

Nu știm, mai nimic, despre modul cum ne-a parvenit peste secole acest minitratat de geometrie analitică. Cert este că manuscrisul, împreună cu alte lucrări de topometrie antică, a interesat lumea științifică a romanității târzii, cea a evului mediu și a Renașterii.

Traducerea de față încearcă să urmărească fidel exprimarea tehnică, a limbajului de specialitate utilizat de Balbus în expunerea teoremelor sale¹⁰.

Expunerea și știința figurilor (geometrice) către Celsus

Este un lucru cunoscut de toți că tu, Celsus, deții locul cel mai de seamă în meseria noastră și de aceea mi-am pus în gând să supun judecății tale cea dintâi răsplată a râvnei mele. Căci, de vreme ce concurența își revendică o oarecare poziție între egali, am socotit că nimeni nu va sprijini mai mult eforturile mele decât acela care, dintre ei, are în această privință

cea mai mare autoritate. Așadar, pentru ca această carte să ajungă mai îngrijită la cunoștința unora, vorbind despre toate cele cunoscute ție, către tine să se grăbească mai întâi, la tine să-și înceapă ucenicia și cu tine să împărtășească tot ceea ce a putut să primească de la mine chiar în timpul exercițiilor militare. Și dacă este vrednică să fie pusă, prin uzul comun, la îndemâna tuturor, să înceapă mai degrabă de la tine: căci, dacă vei fi socotit că i-a fost acordată prea puțină atenție sau că, dintr-un anumit punct de vedere, aceasta pare chiar să fi încetat, nu voi duce mai departe micul rod al trudei mele, pentru că, la îndemnul tău, îmi voi fi apreciat câștigul ca fiind neînsemnat. Te rog, așadar, dacă nu îndrăznesc prea mult, să arăți înțelegere pentru faptul că nu va fi putut fi terminată într-o vreme în care acest tip de scriere a fost lăsat la o parte de îndeletnicirile mele arzătoare. Căci, după cum gândesc, teoria tuturor artelor liberale¹¹ este un subiect de întindere; de aceea, ca nimic să nu lipsească în această mărunță lucrare, mi-am folosit puterile cum am putut mai bine. A intervenit însă strălucita campanie a prea măritului nostru împărat, care m-a abătut de la nerăbdarea mea de scrie. Căci, în vreme ce eram preocupat mai mult de grija războiului, întrerupsesem de tot această ocupație a mea, ca și cum aș fi uitat-o, și nu mă gândeam la nimic altceva decât la gloria militară. Dar, îndată după ce am pășit pe teritoriul dușman, Celsus, operațiunile împăratului nostru au început să ceară ajutorul științei măsurătorilor; s-a întâmplat ca pe o anumită porțiune a drumului să trebuiască să fie trase două linii drepte regulate¹², cu ajutorul cărora să se ridice uriașa construcție a întăriturilor (necesare) apărării căilor de acces¹³. Datorită invenției tale, a rezolvat folosirea instrumentului¹⁴ de măsurat (a permis) trasarea acestora într-o mare parte a Daciei. De pildă, în ceea ce privește planul podurilor, chiar dacă dușmanul ar fi vrut să ne atace, noi puteam spune de pe malul nostru care sunt lățimile râurilor. Tot această venerabilă știință, dăruită de zei, ne-a arătat cum să cunoaștem apoi înălțimile munților care trebuiau cucerți. După experiența mărețelor fapte, la care am participat, am început să o venerez și mai mult, ca și cum ar fi cinstită în toate templele, grăbindu-mă să termin această carte, ca și când ar fi fost vorba de împlinirea unor juruințe făcute zeilor. Așadar, după ce preamăritul împărat ne-a deschis de curând, prin victoria sa, Dacia, de îndată ce, împlinindu-se un an, mi-a îngăduit să plec din acest ținut nordic¹⁵, m-am întors la îndeletnicirea mea ca la o clipă de răgaz, și am adunat multe lucruri la un loc, ca și cum ar fi fost scrise și împrăștiate pe foi diferite, dorind să le așez într-o ordine ce se cuvine oricărei științe. Căci nu mi se părea potrivit ca, întrebat fiind, câte feluri de unghiuri există, să răspund „multe”. De aceea, ocupându-mă pe cât am putut de cele ce țin de meseria noastră, felurile, soiurile, genurile¹⁶

și numărul (unghiurilor) le-am lăsat la o parte. Iar dacă tu ca un om de o așa mare autoritate vei fi socotit că cele scrise de mine vor fi de folos celor interesați, se va ține seama și de umila mea părere exprimată destul de pe larg. Așadar, ca să nu par că am trecut ceva cu vederea, să redăm pe scurt denumirile tuturor măsurilor; măsură nu se numește doar cea de care vorbim acum, ci tot ceea ce este determinat de greutate, capacitate sau spirit, poartă de asemenea numele de măsură, la fel ca lungimea. Să cercetăm așadar despre ce fel de măsură este vorba aici. Măsura este lungimea determinată a mai multor distanțe egale între ele, cum ar fi 1 picior¹⁷ pe 1 uncie¹⁸, 10 picioare¹⁹ pe 1 picior, 1 actus²⁰ pe 10 picioare, 1 stadiu pe un pas²¹, 1 milă pe un stadiu și altele asemenea. Numărul măsurilor, pe care le folosim, este de 12: degetul²², uncia, palma²³, șesimea²⁴ de picior, piciorul, cotul²⁵, gradul²⁶, pasul, 10 picioare (decempeda), actus-ul, stadiul și mila. Dintre acestea, cea mai mică unitate de măsură este degetul; iar dacă va fi să măsurăm ceva mai mic decât degetul, o vom cu ajutorul părților, cum ar fi o jumătate sau o treime. O uncie conține un deget și a III-a parte dintr-un deget. O palmă are 4 degete și 3 uncii. O șesime (sextans), care se mai numește și dodrans²⁷, are 3 palme, 9 uncii și 12 degete. Un picior conține 4 palme, 12 uncii și 16 degete. Într-un picior de lungime²⁸ intră 2 jumătăți²⁹ de picior, într-un picior de suprafață³⁰, 4 jumătăți, iar într-un picior pătrat³¹, 8 jumătăți. Un cot are 1 picior și jumătate³², 2 șesimi de picior, 6 palme și 18 uncii. Un grad are 2 picioare și jumătate. Un pas are 5 picioare. Cele zece picioare (decempeda) mai sunt cunoscute și sub denumirea de pertica³³. Un actus³⁴ măsoară 120 de picioare în lungime și tot atâta în lățime. Un stadiu conține 625 de picioare și 125 de pași. O milă cuprinde 1000 de pași, 1500 de picioare și 8 stadii.

Măsurile se fac în 12 feluri: în degete, 1 deget fiind a XVI-a parte dintr-un picior; în uncii care reprezintă a XII-a parte dintr-un picior; în palme, 1 picior conținând 4 palme; în șesimi, 1 șesime, care mai poartă și numele de dodrans, are 9 uncii și 12 degete; în picioare, 1 picior numărând 4 palme; în coate, 1 cot reprezentând 1 picior și jumătate; în grade, 1 grad având 2 picioare; în pași, 1 pas având 5 picioare; în zeci de picioare; în actus-uri, 1 actus însemnând 120 de picioare atât în lungime, cât și în lățime; în stadii, 1 stadiu având 625 de picioare; în mile, 1 milă având 5000 de pași. Un picior de suprafață se va obține prin trasarea lungimii și lățimii, ceea va fi o arie. Un picior pătrat se va obține, măsurând în lungime, în lățime, iar apoi în înălțime. Astfel se va obține suprafața de picioare în spațiu. Un picior pătrat de adâncime³⁵ cuprinde o amforă³⁶ de 3 banițe³⁷. Într-o centurie intră 200 de iugăre și 600 de modii³⁸. Perimetrul său numără 9600 de picioare, adică 2400 pe 2400. Aceasta înseamnă 480 pe 480 de pași, 20 pe 20 de

actus-uri, 1600 pe 1600 de coate. Ca să transformăm picioarele în coate, înmulțim întotdeauna cu 8 și împărțim la 12; acestea vor fi coatele. Iar ca să transformăm coatele în picioare, înmulțim mereu cu 12 și împărțim la 8; acestea vor fi picioarele. Măsurătorile se fac în 3 feluri: în lungime, lățime și înălțime. Adică în linie dreaptă (rectum), în plan (planum) și în spațiu (solidum). Drept este atunci când măsurăm lungimea fără lățime, precum liniile, porticurile³⁹, stadiile, milele, lungimile râurilor și altele asemenea. Plan înseamnă ceea ce grecii numesc epipedon⁴⁰, iar noi, (picioare de suprafață (pedes constrati). În aceasta intră atât lungimea cât și lățimea. Cu ajutorul ei măsurăm pământurile, terenurile pe care stau clădirile, din care înălțimea sau grosimea nu este pusă la socoteală, cum ar fi tencuiala, poleirea cu aur, tablourile⁴¹ și altele asemenea. În spațiu înseamnă ceea ce grecii numesc stereon⁴², iar noi, picioare pătrate, care cuprind lungimea, lățimea și înălțimea, precum zidăria, coloanele piramidelor sau lucrările din piatră și altele asemănătoare. Însă orice procedeu de măsurătoare începe și se termină cu punctul⁴³. Punctul nu are nici o direcție. De la acesta se pleacă atunci când se face calculul tuturor hotarelor; ne având direcție este punctul de la care încep toate. Hotarul este locul până unde fiecăruia i-a fost acordat dreptul de proprietate sau până unde fiecare își păstrează ce-i al său. Tipurile de hotare sunt 2: unul se trasează în linie dreaptă (per rigorem), iar celălalt, în linie șerpuită (per flexus). Rigor este tot ceea ce se privește înainte precum o linie. Per flexus (se spune) la tot ceea ce se curbează potrivit naturii locurilor, așa cum se procedează cu terenurile delimitate în mod natural⁴⁴. Hotarul numit decumanus⁴⁵ înseamnă lungimea ce poate fi calculată, iar cardo se numește, atunci când două hotare în linie dreaptă sunt cuprinse într-unul singur, între ele fiind o cale de trecere. Pentru că orice hotar al terenului care va fi fost drept, se numește rigor; tot ceea ce se trasează pe desen spre a reda aceste hotare, se face printr-o linie. Linia este o lungime fără lățime, capetele unei linii sunt puncte (signa). Liniile orânduite drept sunt cele care, aflate pe același plan și mergând în sens opus, nu se întâlnesc niciodată. Felul liniilor sunt 3: dreaptă, curbă și șerpuită. Linia dreaptă este cea ale cărei capete sunt drepte; cea curbă este cea a cărei traiectorie nu va îngădui observarea capetelor sale. Linia șerpuită are mai multe forme, precum cea a ogoarelor, crestelor de munte sau râurilor; după asemănarea acestora se stabilește și limita terenurilor delimitate în mod natural și a multor altor asemenea care au prin natura lor o conformație ce se înscrie într-o linie neregulată. Suprafața este cea care, potrivit denumirii folosite în arta de a măsura pământul, are doar lungime și lățime care constituie limitele liniei de suprafață. Suprafața plană este cea care este înscrisă în linii drepte. Procedeele de a calcula orice fel de suprafață sunt 2:

în linie dreaptă⁴⁶ și în linie oblică; dreaptă este suprafața care, oricare i-ar fi dimensiunile este mărginită de unghiuri drepte, iar oblică este cea care, pentru a face munca mai ușoară, ținând seama de unghiuri, se întinde potrivit propriei sale limite. Există 3 tipuri de unghiuri calculabile: drept, obtuz și ascuțit. Acestea au la rândul lor 9 tipuri: 3 formate de linii drepte, 3 de linii drepte și curbe, și 3 formate de linii curbe. Tipurile de unghiuri formate de linii drepte sunt, de felul lor, 3: drepte, obtuze și ascuțite. Unghiul drept este euthygrammos⁴⁷, adică cuprins între linii drepte, și care în latină se numește „normal”⁴⁸. Însă de fiecare dată când o linie dreaptă aflată pe altă linie dreaptă va fi format de ambele părți unghiuri egale, fiecare dintre ele va fi drept, iar acea linie va fi perpendiculara liniei pe care stă; dacă la baza unei linii orizontale va fi fost fixată o alta perpendiculară, cele două vor forma un triunghi dreptunghic. Unghiul obtuz este mai mult decât unul normal, adică depășește poziția unui unghi drept, iar dacă, potrivit acestei poziții, va fi fost construit un triunghi, acesta va avea perpendiculara în afara liniilor de margine. Unghiul ascuțit este mai mic⁴⁹ decât cel drept; dacă de la linia dreaptă, care va fi fost baza, va fi pornit, potrivit înclinării sale, o altă linie dreaptă care, printr-o închidere asemănătoare⁵⁰, se va fi întâlnit cu o a treia, va rezulta un triunghi ce va avea perpendiculara în interiorul celor trei linii. Așadar unghiul drept este normal, cel obtuz, mai mult decât normal, iar cel ascuțit, mai puțin decât normal. Tipurile de unghiuri formate de linii drepte și curbe sunt, de felul lor, 3: drepte, obtuze și ascuțite. Orice linie de pe diametru care taie mijlocul unui cerc, trecând printr-un punct spre linia de circumferință, va forma unghiuri egale de ambele părți, acestea fiind, potrivit felului lor, unghiuri drepte. Unghiuri obtuze va forma, de felul ei, orice linie subordonată diametrului, însă în acel spațiu care va fi între ea și linia care va trece printr-un punct din semicerc. Ori de câte ori o linie va fi fost subordonată liniei diametrului, va forma, de felul ei, unghiuri ascuțite, pe care le va închide⁵¹ în circumferință. Deci unghiurile formate de linii drepte și curbe sunt drepte, obtuze și ascuțite. Drepte, pentru că linia dreaptă care ajunge, printr-un punct, la circumferință, taie în jumătate cercul și formează de ambele părți unghiuri. Obtuze și ascuțite, deoarece linia subordonată diametrului mărește unghiurile mici, iar pe cele, pe care le închide în interiorul circumferinței, le micșorează. Tipurile de unghiuri formate de liniile curbe sunt, de felul lor, 3: drepte, obtuze și ascuțite. Ori de câte ori de la o distanță față de două puncte pleacă două cercuri egale, vor forma la înălțuirea circumferințelor lor unghiuri interioare drepte și exterioare obtuze, care sunt opuse în proporție de jumătate⁵² celor drepte; unghiurile ascuțite sunt în formă de semilună și sunt cuprinse între cele drepte și obtuze. Unghiurile formate de circumferințe

sunt drepte, pentru că, dacă 3 cercuri egale vor fi fost înlanțuite la distanță egală, vor avea în interior, de ambele părți, unghiuri egale, prin ale căror centre, dacă liniile drepte sunt trasate în interior, în părțile ocupate de înlanțuirea cercurilor, acestea vor fi împărțite în două. Unghiuri exterioare obtuze, pentru că sunt mai mari decât toate cele care se formează în interior. Unghiurile ascuțite sunt în formă de semilună, deoarece ele sunt foarte mici. Acestea sunt tipurile de unghiuri formate de linii calculabile. Dacă lor li se va fi adăugat o linie șerpuită, aceasta va forma mai multe tipuri unghiuri potrivit neregularității sale; totuși, toate acele neregularități pot fi cuprinse și împărțite în linii calculabile. Linia șerpuită, însă, este cea a unui șanț de scurgere a apei sau cea a unui corn. Iar o linie șerpuită se reduce la măsurătoare, după cum îngăduie natura locului și în măsura în care se apropie de o linie dreaptă sau de una curbă, ca de cerc; (aceasta) în cazul în care hotarele vor fi stabilite prin desemnarea ca atare a copacilor, șanțurilor, drumurilor, crestelor de munți sau a locurilor de separare a apelor. Orice unghi este de 2 feluri, plan și în spațiu. Un unghi plan este cel format de două linii alăturate pe o suprafață plană, dar nu dispuse în linie dreaptă⁵³, înclinația uneia spre cealaltă. Un unghi în spațiu este cel la a cărui suprafață este adăugată înălțimea. Forma este ceea ce este mărginit de unul sau mai multe hotare. Tipurile figurilor sunt 5: una mărginită de o linie șerpuită, alta compusă dintr-o linie șerpuită și altele calculabile, a III-a, numai din linii curbe, a IV-a, din linii curbe și drepte, iar a V-a, numai din linii drepte. Acestor tipuri le corespunde o mulțime nesfârșită de figuri. Formele compuse din linii șerpuite sunt nesfârșite. La fel de multe și diverse figuri iau naștere, ori de câte ori o linie șerpuită se întâlnește cu una calculabilă, adică dreaptă sau curbă. Unele dintre formele compuse din linii curbe sunt fără unghi, altele cu unul singur, altele cu 2, altele cu 3, altele cu 4, iar altele cu unghiuri de la acest număr în sus, tot adăugând la nesfârșit câte un unghi. Forma fără unghi este cea a unui sau mai multe cercuri. Iar cercul este o formă plană, mărginită de o singură linie, spre care toate dreptele ce pleacă dintr-un singur punct⁵⁴ aflat în interiorul cercului sunt egale între ele. Figura compusă din mai multe cercuri nu are unghi, precum arenele formate din 4 cercuri; cea compusă din mai mult de 5 cercuri apare în pictură sau arhitectură. Figurile cu un singur unghi, compuse din 3 cercuri, sunt precum cele din lucrările în marmură. Figura cu două unghiuri este compusă din 2 cercuri, cea compusă cu 3 unghiuri, din 3 compasuri, cea cu 4 unghiuri, din 4 cercuri, iar celelalte, adăugând la nesfârșit unghiuri, (devin) plurilaterale. Dintre figurile formate din linii drepte și curbe, cea care are două laturi și tot atâtea unghiuri este compusă dintr-o linie dreaptă și una curbă de semicerc. Dintre figurile formate din linii drepte și curbe, cele fără unghi au

o singură latură⁵⁵, cele cu 2 unghiuri au 2 laturi, cele cu 3 unghiuri au 3, cele cu 4 unghiuri au 4, iar restul, tot adăugând câte un unghi, (devin) plurilaterale. O figură trilaterală are 3 laturi și tot atâtea unghiuri, fiind compusă din 2 linii drepte și 1 curbă, sau din 2 curbe și 1 dreaptă. O figură patrulaterală are 4 laturi și tot atâtea unghiuri și este compusă din 4 linii, cum ar fi 2 drepte și 2 curbe. O figură plurilaterală este cea care este compusă din mai mult de 4 linii, ca de pildă, 5 laturi și tot atâtea unghiuri, fiind compusă din 2 linii drepte și 3 curbe sau din 3 drepte și 2 curbe. Și orice figură care, prin adăugarea câte unei laturi și, deci, a câte unui unghi, va fi fost asemănătoare cu aceasta, tot plurilater se numește. Însă dintre formele plane, și cele compuse (numai) din linii drepte pot fi trilaterale sau patrulate, iar restul, de la acest număr în sus, tot adăugând la nesfârșit câte un unghi, sunt plurilaterale. O figură trilaterală este cea care este mărginită de 3 linii drepte. Figurile trilaterale, compuse din linii drepte, sunt și ele de 4 feluri. Una dintre ele conține un unghi drept, alcătuiind un triunghi dreptunghic, pe care grecii îl numesc orthogonion⁵⁶.

*O figură plurilaterală este aceea care este mărginită de mai mult de 4 linii drepte și poate avea orice formă ... *** (O figură din cinci laturi – quinquelatera – are) 5 (unghiuri), iar grecii o numesc pentagon⁵⁷. Multe alte figuri își trag la greci numele de la unghiuri, cum ar fi hexagonul, heptagonul și toate câte mai urmează după acest număr. Pe acestea noi le numim plurilaterale, indicând numărul unghiurilor, spre exemplu, cu șase sau șapte unghiuri. Și oricât vei mai fi adăugat la acest număr, vom întrebuința aceeași denumire. Un alt fel de figură este cel al terenurilor delimitate în mod natural care au o suprafață mărginită de mai mult de 5 unghiuri drepte, și tot adăugând la acest număr oricât de multe vei fi vrut. Orice figură, care are unghiuri drepte, este compusă din linii drepte. Pornind dintr-un punct fix aflat pe o dreaptă oarecare se trasează *** întorcând compasul în ambele părți, de la o distanță egală față de niște puncte trebuie să fie trasate cercuri prin a căror înălțuire să treacă o linie dreaptă care va forma cu linia dată unghiuri drepte. Însă pentru ca pe figura formată de liniile drepte linia cercului să nu se întâlnească cu cele drepte, din partea circumferințelor vom folosi metoda chiasmului. Căci, dacă de la aceeași linie dreaptă va fi trebuit să fie trasată o alta care să formeze un unghi drept, din orice punct care prin capăt unei o linie dreaptă va trece să arunce afară o linie dreaptă, prin al cărui punct care se află pe linia de circumferință de la capătul liniei drepte să treacă, pornească o alta ce va forma cu o linie dată un unghi drept. Circumferința pusă în acest fel trebuie folosite chiasme. Pentru că, în ce privește ultima potrivire cu echerul a liniei, aceasta se face în general 6, 8*

și 10; tipul de cerc de care am discutat mai sus este mai potrivită, fiindcă nu stabilește numerele dinainte. Într-adevăr, Euclid spune că două linii, care se vor fi întâlnit în orice loc al liniei de circumferință, pornind din punctele diametrului, vor forma un unghi drept.

Sigle și abrevieri

Ediția folosită pentru această lucrare este cea a Karl Lachmann: *Gromatici veteres ex recensione Caroli Lachmanni*, vol. I, Berlin, 1848, p. 91-108.

cf.	confer
Gr.	Greacă
Lat.	Latină
Lit.	Literal
Subînț.	Subînțeles

Observațiile istorice, ce pot fi făcute, în legătură cu textul geometrului Balbus, trebuie înțelese în contextul operațiunilor militare de pe frontul dacic din anii 101-102, când armata de campanie a împăratului Traian își croia drum prin pădurile seculare ale Daciei, spre capitala regatului dac, construind drumuri strategice, poduri și fortificații, iar lupte cu dacii se dădeau, după spusele lui Plinius cel Tânăr, pentru cucerirea fiecărui munte⁵⁸.

Un aspect inedit a celor relatate de mensorul roman sunt dificultățile întâlnite de legiuni la traversarea râurilor, barbarii daci îngreunând, probabil nu de puține ori, aceste manevre militare ale invadatorilor. Măsurătorile topografilor antici aveau darul de a ajuta armata romană să-și programeze într-un timp optim traversarea vadurilor, știind lățimea apelor și dacă era cazul, să-și regleze tirul de acoperire al „artileriei”, cunoscând precis distanța până la malul opus, împotriva asaltului cetelor de războinici daci care ar fi încercat zădărnicierea acțiunii. Dacia fiind o țară cu multe ape curgătoare, repezi și adânci nu de puține ori coloanele de marș ale romanilor au fost solicitate la asemenea manevre complicate și riscante⁵⁹.

Avansarea planificată a armatei romane, construind drumuri strategice, de acces spre inima Daciei, *viae* apărate de *castra* și *stationes*, au solicitat din plin cunoștințele matematice nu doar ale experimentatului Balbus ci și a agrimensurilor militari, cum ar fi Pseudo-Hyginus⁶⁰. Această strategie de a purta războiul, pusă în aplicare de Traian, a avut darul de a încercui prin învăluire centrul de putere al lui Decebal: cetățile din Munții Orăștiei, și de a asigura o bună comunicare între posturile de comandă în timpul asediilor⁶¹.

Pentru măsurători gromaticii se foloseau, după cum sugerează și Balbus, de instrumente care permiteau operații complicate, ca triangulația. Aceste ustensile: dioptra, groma și chorobatul erau utilizate permanent și la construirea drumurilor și fortificațiilor⁶².

O altă misiune importantă a mensorilor era efectuarea calculului balistic pentru o traiectorie precisă a proiectilelor de onager, catapultă sau balistă. Un alt mare inginer al epocii lui Traian, Apollodor din Damasc a redactat, în urma experienței dobândite de-a lungul războaielor dacice, un tratat - azi pierdut - despre cum trebuie folosite mașinile de război la un asediu.

Scrierea lui Balbus, chiar dacă este pentru partea matematică a expunerii destul de complicat în exprimare⁶³ rămâne pentru istorie o oglindă vie a felului înțelept și meticulos al împăratului Traian de a organiza cucerirea regatului dacic, programând de la începutul campaniei militare transformarea lui în provincie romană. Totodată, exprimarea admirativă a lui Balbus la rațiunea augustă de a apela pe front, cu încredere, la serviciile celor mai capabili ingineri militari și civili ai Imperiului, dă o notă de iluminism cezaric imaginii împăratului Traian, iar învățaților epocii sentimentul desăvârșit al utilității cercetărilor lor științifice precum și al gloriei militare direct împărtășite împreună cu augustul lor.

Dan Sebastian Crișan

E-mail: latin_german@yahoo.com

Central European University

Budapest

latin_german_2003@yahoo.com

Călin Timoc

Universitatea de Vest Timișoara

Facultatea de Litere, Teologie și Istorie

Bld. V. Pârvan nr. 4

E-mail: ctimoc@litere.uvt.ro

NOTE

1. Eugen Cizek, *Istoria în Roma antică*, București, 1998, p. 15-19.

2. Andrea Giardina (coord.), *Omul roman*, Iași, 2001, p. 99.

3. Florea Bobu Florescu, *Die Trajanssäule*, Bukarest-Bonn, 1969, p. 25-27.

4. *Geometria*, în care Balbus excelează, era în antichitate o știință practică a măsurării terenului, fapt indicat chiar de numele acestei materii: Geo = glia, pământul (pers. zeița pământ) și metria = măsură, segment.

5. * * *, *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 473; D. Tudor (coord.), *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982, s.v. „Balbus”.

6. * * *, *Izvoare...*, p. 695.

7. Dumitru Tudor, *Traian împărat al Romei*, București, 1966.

8. Karl Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, Bonn, 1984, p. 79-80.

9. * * *, *Izvoare...*, p. 473.

10. Traducerea integrală a textului latin, precum și a notelor explicative a fost realizată doar

- de Dan Sebastian Crișan, lui Călin Timoc revenindu-i sarcina prezentării lui Balbus și a conceperii comentariului istoric adiacent.
11. Științele ce se potrivesc cu un om liber, printre care se număra și geometria.
 12. Este vorba de două drepte care se intersectează, numite *cardo* și *decumanus* (vezi mai jos). De asemenea, cf. Pseudo-Hyginus, *De munitionibus castrorum* (*Despre fortificațiile taberei*), paragraful § 12, pag. 42.
 13. Acestea erau necesare pentru aprovizionarea trupelor.
 14. Lat. *ferramentum*, termen generic pentru orice instrument de fier.
 15. Ținuturile de dincolo de Dunăre erau de mulți romani socotite ca nordice din pricina climei mai aspre decât în Italia sau Hispania.
 16. În antichitate, pleonasmul era considerat o figură de stil.
 17. Lat. *pes* = 29,6 cm.
 18. Lat. *uncia* desemna a douăsprezecea parte dintr-un întreg, iar aici, dintr-un picior. Ea măsura 2,47 cm.
 19. Lat. *decempeda*, prăjină măsurând 10 picioare.
 20. Lat. *actus*, măsură de lungime egală cu 120 de picioare (= 35,439 m). Vezi aceeași denumire mai jos.
 21. Lat. *passus*, măsură de lungime egală cu 5 picioare romane sau 1,479 m; 125 de pași însemnau un stadiu (*stadium*), iar 1000 de pași (*mille passuum* sau *miliarium*), adică o milă romană, erau egali cu 1,478 km.
 22. Lat. *digitus* = 1,85 cm. Exista totuși o unitate și mai mică decât degetul, numită *scripulum*, reprezentând a XXIV-a parte dintr-o uncie și măsurând 1,23 cm.
 23. Lat. *palmus* = 7,4 cm.
 24. Lat. *sextans* desemna a șasea parte dintr-un întreg.
 25. Lat. *cubitus* sau *cubitum*, măsurând 44,36 cm, era mai mare decât o *ulna* (= 37 cm).
 26. Lat. *gradus* = 73,9 cm.
 27. „Trei sferturi”.
 28. Lat. *pes porrectus*, având o singură dimensiune.
 29. Lat. *semipes*, *-pedes*.
 30. Lat. *pes constratus* sau *prostratus*, având două dimensiuni.
 31. Lat. *pes quadratus*, având patru dimensiuni.
 32. Lat. *sesquipes*, *-pedes*.
 33. „Prăjină (de 10 picioare)”.
 34. Este vorba despre așa-numitul *actus quadratus*, adică 120 de picioare pătrate; Cel mai mic *actus* (actus minimus - în *Digesta Iustiniani* și Columella: *De Re Rustica*) avea 120 de picioare lungime și 4 picioare lățime (= 12,66 ari). Două *actus quadrati* (Varro: *De Agri Cultura*) constituiau un iugăr (*iugerum* ≈ 25 ari).
 35. Lat. *pes quadratus concavius*.
 36. Măsură de capacitate egală cu 26, 263 l.
 37. Lat. *modius*, măsură de capacitate utilizată pentru grâne, egală cu 8,75 l.
 38. Termenul de *modius* denumește aici o măsură de suprafață care reprezintă o treime dintr-un iugăr.
 39. Aceste galerii susținute de coloane sunt și ele privite în lungime.
 40. „Plan”.
 41. Balbus dorește să sublinieze faptul că nimic din ce ține de conținutul, anume de elementele concrete ale vreunei construcții nu sunt luate în considerare, atunci este vorba de suprafață.
 42. „Tare, solid”.
 43. Lat. *signum*, „semn”.
 44. Lat. *agri arc(h)ifinii* sau *arcifinales* sunt terenuri delimitate în mod natural de râuri, șanțuri, munți, drumuri sau copaci. Vezi lucrarea lui Caius Iulius Frontinus, *De agrorum qualitate* (*Despre natura terenurilor*).

45. Subînț. *limes*.
46. Lat. *enormis* < *e* + *norma* = după echer. Același cuvânt însemna de obicei „ceea ce depășește proporțiile echerului”, deci „nemăsurat”, „enorm”.
47. Gr. „făcut cu echerul”.
48. Lat. *normalis* înseamnă „făcut cu echerul”, sinonim cu „drept” (*rectus*).
49. Lit. „mai strâmt”.
50. Este vorba de închiderea unghiului care trebuie să rămână ascuțit (*acutus*).
51. Atât acest enunț, cât și cel anterior vorbesc de fapt despre aceeași dreaptă care, împreună cu linia diametrului, formează, de-o parte, un unghi obtuz (primul enunț), iar de cealaltă (al doilea enunț), unul ascuțit. Luând ca reper deschiderea și închiderea compasului (*circinus*), unghiurile pot fi, la rândul lor, considerate „închise” cele ascuțite și „deschise” cele obtuze.
52. Lat. *sescontrarii*. Este vorba de unghiurile exterioare formate de cele două cercuri și care au câte 180°.
53. Liniile nu sunt paralele.
54. Centrul cercului.
55. Este vorba de cerc.
56. „Unghi drept”.
57. Gr. *pentagonion*, „cinci unghiuri”.
58. Vasile Moga, *Doi contemporani M. Ulpius Traianus – C. Plinius Caecilius Secundus*, în *Traian și destinul Daciei*, Alba Iulia, 1999, p. 13.
59. Călin Timoc, *Reprezentări de treceri de ape ale armatei romane pe Columna traiană*, în *Arhe*, I, 1996, Timișoara, p. 40.
60. De la acest *miles gromaticus*, ce a fost contemporan cu Traian, ne-a parvenit un manual militar, doar parțial păstrat, de ridicare a diverselor tipuri de fortificații, utile armatei romane în marșul ei prin teritoriul inamic, ostil: Pseudo-Hyginus, *De munitionibus castrorum* (*Despre fortificațiile taberei*).
61. Alexandru Diaconescu, *Dacia under Trajan. Some Observations on Roman Tactics and Strategy*, în *ActaMN*, 34, 1, 1997, Cluj, p. 10.
62. Florin Fodorean, *Drumurile la romani*, Cluj, 2005, p. 44.
63. John Peterson, *Interpreting mapping conventions in the diagrams of the agrimensores*, Norwich, 2004, p. 8-9.

DIE INGENIEURE KAISERS TRAJAN (I). BALBUS DER MENSOR

Zusammenfassung

Der Aufsatz versucht Balbus Aktivität als Gromaticus in die Dakerkriege Trajans zu besprechen und eine erste, volle, klare, rumänische Übersetzung dem wissenschaftlichen Leuten, mit dieser Gelegenheit, zur Verfügung zu stellen.

Man weist sehr wenig über Balbus, über sein sozialer Status und Herkunft, doch es scheint, er sei in Römischen Reich, am Anfan des 2

Jh. n.Chr. ein berühmter Mathematiker, sein Forschungsbeobachtungen beziehen sich auf die Geometrie.

Die briefartige Schrift, von ihm geblieben, sei zu einer Autorität der Zeit geschrieben, zu Celsus, der beste Mathematiker der Epoche, vielleicht aus ägyptische Alexandria als Arbeitsort. Balbus verlangt von ihn eine Meinung über seine neue geometrische Theorien die er zur Zeit der Dakerkriege Trajans im Praktikum gestellt hat. Dafür scheint er sehr stolz zu sein wie er uns die wichtige Rolle der Topograpfer und Ingenieure in sein Text erwidert.

Wie auch andere Fachleute es bemerkt haben, die Art und Weise in welche der Autor seine mathematische Definitionen schriftlich bildet ist genug kompliziert und schwer verstehbar. Aber auch so, wir erfahren wichtige Daten über einige Ereignisse von der Jahren der Dakerkriege Trajans, als die römische Armee sich von der Kentnisse der Topograpfingenieure bei der Flussüberquerungen sich benutzten, um die Dakerangriffe zu scheitern.

Bei der Festungstürzungen verlangte der Kaiser dem Ingenieure den Abstand zu messen, bis zu der Gipfel der Bergen wo sich die Daker sich abwehrten.

All diese *Service*-Arbeiten im Nutz der Sieg der Römer über die Daker brachten diesen Wissenschaftler der Antike die Füllung, dass sie Wertvoll für das Volk der Römer sind und ihre weitere Forschungen gebraucht werden sollen. All diese Fakten aber muss man im Bezug mit der Aufklärung der Antoninenzeit beilegen, mit dem Kaiser Trajan und seine Wirkungen auf die kulturelle Leben aus Rom ausübte, wenn auch andere Wissenschaften ein Höhepunkt erreichen.

ARMATA DACIEI ȘI CAMPANIA DIN ORIENT A ÎMPĂRATULUI GORDIAN AL III-LEA

Doina Benea

Cuvinte cheie: *Dacia romană, istorie militară, Gordian III.*

După moartea lui Maximinus Thrax la Aquileia, în anul 238, partea sud-est europeană a Imperiului (din care făcea parte și provincia Dacia) a fost confruntată cu evenimente militare externe, care vor marca existența unor decenii extrem de grele sub aspectul stabilității interne a provinciilor.

Pe de altă parte, după o scurtă perioadă de timp reprezentată de domniile lui Balbinus și Puppianus, ridicarea la tron a împăratului Gordian al III-lea (238-244) marchează organizarea unei campanii împotriva perșilor, în anul 242. În scurta domnie a împăratului Gordian al III-lea au avut loc puține evenimente politice majore externe. Toate s-au concentrat asupra organizării campaniei împotriva perșilor, campanie pregătită cu atenție de către socrul său Timesitheus, prefectul pretoriului.

În Orient, în răstimpul dintre domnia lui Severus Alexander și Gordian al III-lea au avut loc importante permutări politice prin ridicarea unei noi dinastii de data aceasta persană.

În anul 240, Sapor I a preluat tronul Persiei. În anul următor 241, regele persan a pătruns în provincia Mesopotamia și a cucerit cetățile *Hatra*, *Carrhae* și *Nisibis*, apoi s-a îndreptat spre provincia romană Siria, cu intenția vădită de a cuceri Antiochia. În acel moment, după cum relatează izvoarele literare, curtea imperială a decis organizarea unei campanii romane împotriva perșilor condusă chiar de împăratul Gordian al III-lea.

Pornit de la Roma, în primăvara anului 242, împăratul însoțit de socrul său, prefectul pretoriului Timesitheus au traversat Marea Adriatică cu intenția de a se îndrepta prin Macedonia spre Tracia, apoi Hellepont¹.

Dar, în acel moment împăratul a fost obligat să se îndrepte spre Moesia Superior, pentru a alunga o invazie barbară².

D. Tudor credea că împăratul s-a oprit în Moesia Superior pentru a încerca organizarea respingerii invaziilor barbare³. Această supoziție nu este lipsită de o mare probabilitate. Descoperirile monetare sub formă de

tezaurare sugerează o stare de neliniște la granița dintre Moesia Superior și Inferior și implicit în sudul Daciei romane.

Sistemul defensiv al provinciei Dacia, ca de altfel și armata provinciei au fost implicate direct în evenimentele militare din anii 236/237, legate de respingerea unor atacuri ale dacilor liberi și ale sarmaților, probabil iazigi. Mai mult, la sfârșitul domniei lui Maximinus Thrax, un corp expediționar masiv din armata provinciei Dacia l-a însoțit în Italia, la Aquileia⁴. Nu se știe exact când au revenit în provincie aceste trupe.

Urmare a acestui fapt sau **nu**, acum se produce un prim atac masiv al triburilor carpice asupra provinciei Dacia și implicit asupra celor sud-dunărene⁵. Izvoarele literare sunt destul de laconice în acest sens.

După alți istorici, dimpotrivă acest episod a afectat doar provinciile sud-dunărene și doar indirect provincia Dacia⁶.

De fapt, atacul barbar al carpilor și goților din anul 242, era al doilea după o scurtă perioadă de timp. Se pare, că profitând de momentul îndepărtării de la tron al lui Maximinus Thrax, în anul 238 se produce un atac carpic împotriva Moesiilor combinat cu unul al sciților, sau contemporan cu acesta. Despre sciți există informația că ar fi distrus cetatea Histria. Evenimentul a avut loc în timpul domniei scurte a lui Balbinus și Puppienus (Maximus)⁷. El este în bună măsură descris datorită unui aspect interesant relatat de izvorul antic, cu această ocazie. Legatul Moesiei Inferior, Tullius Menophilus, cel ce comandase apărarea Aquileiei împotriva lui Maximinus Thrax a respins atacul barbar din provincie. Pentru a provoca disensiuni între carpi și goți aliați în această invazie, Tullius Menophilus a acordat subsidii doar goților, provocând nemulțumirea primei seminții, care însă nu a mai îndrăznit să atace Imperiul. Legatul a rămas în provincie trei ani, fără a se mai constata alte evenimente militare⁸. Provincia Dacia, se pare, nu a fost direct afectată în timpul acestei invazii barbare.

Și totuși, câteva informații suplimentare în acest sens oferă descoperirile monetare sub forma unor tezaure, încheiate cu monete de la Gordianus al III-lea.

Recent, într-o lucrare dedicată tezaurelor monetare din provincia Dacia, Viorica Suciu, remarca existența unui orizont de teaurizare la nivelul anilor 238-240, care ar putea fi pus în legătură cu evenimentele externe petrecute în apropierea graniței provinciei⁹. Autoarea observa pe bună dreptate, prezența unor depozite îndeosebi în Oltenia, care se încheie cu monede datând din prima parte a domniei lui Gordian, respectiv, tezaurele de la: *Gruia* (depozit încheiat cu o monedă din anul 240), *Sâmburești* (ultimele monede datând din anii 238-240), *Caracal* (încheiat cu monede din anii 238-239), *Vârtop*, *Pârșani* și *Țaga* (ultima descoperire din Transilvania)¹⁰.

Ele sunt depozite monetare, care în majoritatea cazurilor încep cu monede din timpul lui Septimius Severus.

La sud de Dunăre, mai multe tezaure monetare încheiate cu monete datând în anii 238-239 au fost descoperite la: *Čauševo*, *Brjag*, *Edinakovci*, (în nordul Bulgariei) alături de alte două din sudul Bulgariei de la *Tas-tepe*, *Popinci*¹¹.

Prezența depozitelor monetare în sudul Olteniei sugerează în mod evident pătrunderea barbarilor pe Dunăre și după atacarea așezărilor limitrofe de pe malul fluviului și încercarea de a ajunge pe cursurile interioare ale râurilor. Tezaurul masiv de 1501 monede descoperit la Gruia dovedește posibila pătrundere a barbarilor de-a lungul Dunării, până aproape de Drobeta¹².

Dacia, pe malul de nord al fluviului între Sucidava și Drobeta, nu dispunea de nici un fel de fortificații în această perioadă. Pe de altă parte, pe malul de sud al Dunării, între *Novae* și *Viminacium* existau, dispuse în câteva caestre auxiliare, vexillații ale legiunilor din cele două provincii Moesia sau chiar trupe auxiliare. Probabil că invazia barbară a profitat de această situație în atacurile lor. Situație se putea datora și faptului că potrivit concepției militare romane între două provincii nu puteau exista fortificații și trupe romane, ceea ce era firesc. Este însă adevărat că nici unde între două provincii romane nu se afla un fluviu mare navigabil, precum Dunărea. De această situație au profitat barbarii în atacarea provinciilor dunărene. La Drobeta, cohors I Sagittariorum ∞, cu apelativul de Gordiana va ridica un altar pentru Mars Gradivus, poate tocmai ca urmare a acestui eveniment¹³.

Atacul carpilor, goților și sciților venea probabil ca urmare a slăbiciunilor din punct de vedere militar din cele trei provincii dunărene: Moesia Superior, Moesia Inferior și Dacia, în urma deplasării unui număr mare de trupe în armata de campanie a lui Maximinus Thrax la Aquileia. În anul 236, împăratul organizase o campanie împotriva dacilor și sarmaților, prilej pentru a-și adăuga la numele său apelativele de *Dacicus* et *Sarmaticus Maximus*¹⁴. Datorită intervalului scurt de timp în care se produc, atacurile neamurilor de la granița Daciei sugerează în chip evident o prezență militară exercitată de triburile dacice ale carpilor, în estul Daciei, aliați se pare, din această vreme, cu triburile gotice.

Organizarea armatei de campanie împotriva perșilor a avut loc în Peninsula Balcanică în primăvara anului 242. Împăratul a fost obligat să se oprească în Moesia Superior pentru a respinge o nouă invazie carpo-gotică, care a pătruns la sud de Dunăre.

De data aceasta, descoperirile monetare sunt mult mai numeroase și ele sugerează pătrundere pe Dunăre și apoi pe râurile interioare: *Oescus*,

Utus, *Asanus*, *Iatrus*, în jurul centrelor urbane: *Nicopolis ad Istrum*, *Novae*, *Ratiaria*¹⁵. De aici, invazia a continuat prin pasurile Balcanilor până în bogata provincie, Tracia.

Principalele tezaure monetare din Bulgaria publicate de B. Gerov ar fi următoarele: *Čuprene* (reg. Vidin), *Gušanci*, *Vārsec* (reg. Mahailovgrad), *Kravoder*, *Trānak*, *Suhatče*, *Čomakovci* (reg. Vrata), *Karlukova*, *Dermanci*, *Goljama Željana* (reg. Lovec), *Novačane* (reg. Pleven), *Svistov*, *Carevec*, *Cauševo*, *Kapinovo*, *Dolec* (reg. Târnovo), *Svetlen*, *Medovina*, *Dolna Rosica*, *Brjag* (reg. Târgoviste); *Studenica*, *Edinakovci* (reg. Šumen), *Judenik* (reg. Ruse), la care se mai adaugă mai multe centre din preajma litoralului Mării Negre¹⁶. Analiza descoperirilor monetare din spațiul est-balcanic i-a prilejuit lui B. Gerov, în anul 1977, observații interesante asupra numărului mare de depozite monetare constatate în timpul lui Gordian al III-lea în zona graniței dintre Moesia Superior și Moesia Inferior, ca urmare a acestor evenimente.

La aceste depozite se mai adaugă descoperiri monetare noi apărute între timp: *Oescus VI*, *Voronum Minor*, *Callatis II*, tezaure încheiate cu monede de la Gordian al III-lea (fără o departajare cronologică)¹⁷.

Chiar dacă, B. Gerov nu a întreprins o **departajare cronologică precisă a depozitelor monetare, care se încheie cu monede din timpul lui Gordian al III-lea**, apare evident faptul, că atacurile barbare s-au îndreptat asupra așezărilor urbane de pe malul Dunării, cu intenția vădită de a pătrunde apoi, pe cursul râurilor până la principalele trecători ale Balcanilor.

Observația lui B. Gerov potrivit căreia barbarii au folosit toate trecerile peste Dunăre de la vărsarea Dunării în Mare și până în valea râului Timoc¹⁸, este corectă. De obicei, de-a lungul fluviului, malul de sud al Dunării era păzit de vexillații ale celor două provincii Moesia Inferior și Superior. Aceste evenimente sunt deja bine precizate de literatura de specialitate, atât cea românească, cât și străină¹⁹.

Cum se reflectă această situația militară în Dacia? A fost provincia afectată direct de aceste evenimente sau nu?

Descoperirile monetare par să ofere primele informații în acest sens. Între anii 242-244 se conturează un orizont de teaurizare prin mai multe depozite monetare descoperite în Oltenia, dar și în Transilvania și anume la: *Drăgășani* (cu ultima monedă din anul 242), *Amarăștii de Jos*, *Bălești*, *Bârca II*, *Dobridor*, *Săpata de Jos*, *Geomal*, *Cristeștii de Mureș*, *Potaissa I* (ultimele trei în Transilvania)²⁰.

În ambele cazuri (238/239 și 242), invaziile principale barbare s-au făcut pe Dunăre vizând centrele urbane bogate, ceea ce presupune o înzestrare adecvată cu corăbii ale barbarilor. Acest lucru evidențiază existența pe

Dunăre a unui «trafic internațional» nu numai roman, ci și barbar, despre care până acum informațiile sunt doar sporadice, necunoscându-se prea mult. Desigur prezența flotei *Classis Flavia Moesica* la Noviodunum, alături de prezența unor marinari în legiunea a VII-a Claudia trebuie să fi fost urmarea traficului internațional, care în timp de pace avea un rol benefic pentru comerțul roman și barbar deopotrivă, dar în timp de război - din contră -era un prilej de conflicte imprevizibile²¹.

În timpul lui Marcus Aurelius, în tratatul încheiat cu sarmații iazigi li s-a interzis acestora să se apropie de așezările de pe malul fluviului²², ceea ce însemna că în timpul acelor evenimente s-au comis atacuri asupra satelor și orașelor aflate în preajma Dunării. Urmare acestor evenimente a fost introducerea anumitor garnizoane militare pe ambele maluri ale Dunării. Rămâne în mare parte neclară din punct de vedere juridic cui îi aparține malul de nord al Dunării, Daciei sau Moesiei Superior, având în vedere prezența vexilațiilor ultimei provincii în anumite centre nord-dunărene precum: Pojejena, Gornea, *Drobeta* în cursul secolelor II-III. Mai mult, anumite trupe auxiliare (precum de pildă cohors V *Gallorum*, Cohors III *Campestris* etc apar la scurte intervale de timp când în Dacia, când în Moesia Superior. Explicarea acestei situații este diferit percepută de lumea științifică. Astfel, în literatura de specialitate s-au conturat două opinii: prima potrivit căreia nordul Dunării ar fi aparținut Moesiei Superior²³ și o a doua care consideră posibilă unificarea din punct de vedere militar, doar în momente de mare criză militară, cum a fost de pildă, în timpul războaielor marcomanice, sub o comandă unică cum a fost cea a lui M. Claudius Fronto, a celor două provincii, Dacia și Moesia Superior²⁴. Juridic însă fiecare provincie avea limitele sale clar precizate, chiar dacă staționarea deținută de legiuni se prelungea câțiva ani.

Un alt exemplu revelator îl reprezintă prezența la Romula a unei vexillatii din legiunea a VII-a Claudia pentru respingerea atacului din anul 245, din timpul lui Philippus Arabs²⁵. Aducerea vexilației din Moesia, la care se adaugă și o alta, a legiunii a XXII *Primigenia* la nord de Dunare, erau unități ce făcuseră parte din armata de campanie a lui Gordian al III-lea și aduse înapoi de către Philippus după încheierea evenimentelor cu părții. Dacă la prima vedere apare plauzibilă aducerea detașamentului de la sud de Dunare, de la Viminacium, mai greu de înțeles este aducerea vexilației de pe Rin, din Germania pentru apărarea Daciei. Astfel, încât credem ca nici un argument nu se opune ipotezei noastre potrivit căreia pe drumul spre întoarcere, vexilațiile celor două legiuni au fost obligate să treacă Dunărea, în Dacia.

Fără a se putea face o datare precisă în afară de cadrul larg al secolului al III-lea sunt documentate cărămizi ștampilate ale legiunilor a VII-a Claudia

și a IIII-a Flavia și în castrul de la Bumbești – *Vârtoș* (atât în castru, cât și în *thermae*) și la *Aquae* (Cioroiul Nou)²⁶. În primul caz, cele două castre de la Bumbești au apărut accesul direct spre defileul Jiului și de aici, spre Ulpia Traiana Sarmizegetusa; iar *Aquae*, unde încă nu este prea bine precizată fortificația aflată în plină câmpie, apăra zona aflată spre Olt și Dunăre. Cel puțin în cazul descoperirilor de la Bumbești, (mai bine precizate cronologic) staționarea pare să fie mai îndelungată, având în vedere participarea legiunilor moesice la refacerea termelor și a castrului. Acest lucru poate să dateze dintr-o perioadă anterioară anului 245, când a avut loc o invazie barbară în Dacia, poate tocmai cea din anul 242.

La aceasta se adaugă și descoperirile din cele două fortificații de pe Dunăre de la: Drobeta și Pojejena. Se conturează astfel **o concepție strategică romană de apărare a Daciei romane**. Partea ei sudică, respectiv Oltenia, aflată în fața Moesiei Superior, a fost întărită cu detașamente din cele două legiuni (a VII-a Claudia și a IIII-a Flavia) pe când Dacia transilvană a intrat în atribuțiile celor două legiuni ale provinciei (a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica). Nici în acest caz, nu credem că se poate vorbi de modificări juridice ale teritoriului celor două provincii romane. Prezența trupelor din provincia sud-dunăreană pot reprezenta urmarea unei măsuri directe luate de Gordian în momentul plecării spre Orient, după respingerea atacului barbar din anul 242 pentru întărirea sistemului defensiv al Daciei în acest sector.

O asemenea măsură putea fi impusă poate, și datorită includerii în armata de campanie a unui număr mare de auxiliari din provincia nord-dunăreană. Deocamdată alte argumente în acest sens nu deținem, dar o astfel de decizie imperială venea ca urmare a implicării și a teritoriului nord-dunărean în timpul invaziei barbare. Nu cunoaștem condițiile de pace concrete după înfrângerea barbarilor cu excepția uneia și anume includerea lor, în armata de campanie împotriva partilor, în rândul aliaților: **a germanilor și goților**²⁷.

Revenind la problema inițială, a atacurilor barbare asupra provinciilor sud-dunărene și a Daciei se constată existența a **două evenimente diferite din punct de vedere cronologic**, primul având loc în anii 238-239 și al doilea în anii 242-243, pe când împăratul se îndrepta spre Orient, spre provincia Tracia.

Totodată acum se conturează clar direcțiile de atac spre Imperiu ale triburilor barbare, care au făcut **deplasarea cu corăbiile pe Dunăre**. În înaintarea lor, s-au apropiat până lângă *Drobeta* (judecând după depozitul de la Gruia, cel mai avansat centru spre vest în acest moment, alături *Naissus* (din Moesia Superior).

Un al doilea aspect se referă la prezența unei stări de neliniște și în nordul Daciei, care putea fi afectată de atacurile similare ale dacilor liberi sau ale altor seminții. Legiunile Daciei au putut primi apelativul de *Gordiana* după aceste evenimente²⁸. Dintre trupele auxiliare cu apelativul de *Gordiana* trebuie amintite *cohors II Hispanorum*, din castrul de la Bologa, *cohors III Hispanorum* din castrul de la Inlăceni de pe granița de est a provinciei și *cohors I Sagittariorum* amintită deja din castrul de la Drobeta²⁹.

Împăratul Gordian al III-lea a fost onorat prin mai multe inscripții ridicate cu deosebire pe granița de nord a Daciei: *Porolissum*³⁰, Romita³¹, *Samum* (Cășei)³², dar și la *Ulpia Traiana* și *Ampelum*³³. La aceste descoperiri mai vechi se adaugă monumentele descoperite în castrul de la *Tibiscum*³⁴ și din templul de la *Praetorium* (Mehadia)³⁵. Cu siguranță, în ultimele două cazuri invocațiile, deși fragmentare, au fost ridicate de trupele din castele respective. Majoritatea monumentelor care onorează pe Gordian al III-lea au avut un caracter votiv (pentru I.O.M și I.O.M.Dolichenus). Ele pot fi și o componentă a propagandei imperiale, dar pot ilustra și anumite merite și dovezi de fidelitate ale trupelor respective.

Îndepărtarea pericolului barbar de la frontierele celor trei provincii dunărene a determinat continuarea adunării corpurilor expediționare pentru campania împotriva parților și persilor. În izvoare nu apar clar formulate condițiile de pace impuse, dar apare evidentă una, aceea de includere a unor efective barbare între corpurile de trupe aliate care s-au deplasat în Orient. Corpurile expediționare din provinciile dunărene s-au adunat în provincia Tracia, pentru trecerea apoi a Hellespontului în Asia Mică. Informații directe despre o posibilă participare a trupelor din Dacia la această campanie nu deținem.

Armata romană a înaintat spre Antiochia, unde a ajuns probabil în toamna anului 242. Au fost luate măsuri de întărire a provinciei Siria. Apoi, Gordianus III, însoțit de socrul său Timesitheus, au intrat în Mesopotamia, unde la *Resaia* armata persană a suferit o grea înfrângere. Imediat regele Șapor I s-a retras, evitând alte lupte. În Osroenia, regele Abgar se va reinstala la tron, ca vasal roman. La sfârșitul anului 243, Eufratul a redevenit frontiera orientală a Imperiului Roman. Provincia Mesopotamia a fost recuperată.

Dar, tot atunci otrăvit sau nu, Timesitheus artizanul victoriilor lui Gordianus al III-lea, va muri. Noul prefect al pretoriului va deveni *Marcus Iulius Philippus*, un șeic romanizat din provincia Arabia.

Regele Sapor I va reveni și în bătălia de la *Mesik* (la 40 km de Bagdad), romanii vor fi înfrânți³⁶. În condiții neclare, împăratul Gordian al III-lea va muri în martie 244, lângă Zaitha, în Mesopotamia. Un mormânt cenotaf va fi ridicat pe malul drept al Eufratului, lângă castrul *Circenses* (sau *Circusium*)³⁷.

Noul împărat, Marcus Iulius Philippus va reveni în anul 244 din Orient, după încheierea unei păcii favorabile lui Sapor I, prin acordarea unor subsidii în valoare de 500.000 de denari și menținerea doar a Armeniei Mici, (Armenia Mare va fi integrată regatului sasanid). Astfel, victoriile militare ale lui Gordianus al III-lea au fost ușor abandonate de către noul împărat, care se va grăbi spre Roma, pentru a se instala la putere.

O informație epigrafică, nu romană, ci parthică³⁸ și anume inscripția rupestră de lângă Naqş-I Rustam descrie astfel evenimentele: «...*Și când mă aflu la începutul domniei în imperiu, împăratul Gordian a concentrat o armată din întreaga împărăție a romanilor, goților și germanicilor și a venit cu ea în Mesopotamia împotriva Imperiului Eran și contra noastră. Și la granițele Babiloniei, lângă Mesik, s-a ajuns la marea bătălie dintre noi. Și împăratul Gordian și-a găsit moartea, iar noi am nimicit oastea romană. La care romanii l-au ales pe Filip împărat. Și împăratul Filip a venit la noi pentru a interveni și ne-a platit pentru viața lor 500.000 denari de răscumpărare și s-a obligat să ne plătească tribut...».*

Descrierea evenimentelor apare logică și fără prea multe elemente care pot fi comentate. Informații despre o eventuală participare a unor trupe din Dacia, nu apar evidențiate epigrafic, după cum aminteam mai sus.

O posibilitate de identificare a unor unități și vexillații deplasate în Orient le oferă prezența unor monede civice ale împăratului Gordian al III-lea, care au fost emise pe durata acestei campanii militare pentru plata trupelor, și care sunt prezente în Dacia.

Chiar dacă, în principal, ele puteau ajunge în provincia nord-dunăreană și pe calea comerțului, numărul foarte mic al acestor piese descoperite în diferite localități ale provinciei, permite atribuirea monedelor emise de unele orașe pentru plata armatei de campanie. Monedele civice din Orient emise pentru Gordian în anii 242-244 au fost emisiuni militare asemenea aceloră din timpul lui Caracalla, Heliogabal ori Severus Alexander³⁹.

Cum sediul armatei a fost la **Antiochia** sau aproape de acest oraș, monetăria aceasta a fost probabil desemnată cu realizarea necesarului de monedă pentru plata trupei. Semnificativ este faptul că moneda emisă de Antiochia pe durata campaniei a fost mai ales **antoninianul**. Alte două centre monetare au fost orașele *Nicaea*, monetărie activă și în timpul campaniei din Orient a lui Severus Alexander și poate *Emesa* (?), care au emis monede de bronz în aceeași perioadă de timp⁴⁰.

Asemenea piese au fost depistate în mai multe centre de către C. Găzdac, cu ocazia analizei circulației monetare din Dacia. Desigur, există foarte probabil multe alte piese necunoscute în colecțiile muzeale.

Deocamdată în Dacia, emisiunile de bronz ale orașului *Nicaea* au fost

constatate până în prezent la: Orlea (5), *Sucidava* (1), *Drobeta* (7), *Apulum* (1), *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (6), *Tibiscum* (1 inedită)⁴¹. În cazul exemplarului de la *Tibiscum*, moneda prezintă pe revers cele trei *signa*, aidoma ca și în cazul monedelor de acest tip ale lui Severus Alexander, care au fost emise pentru plata trupelor⁴².

Emisiunile monetare ale Antiochiei sub forma unor antoninieni sunt mai puțin numeroase, fiind înregistrate la *Potaissa* (5), *Porolissum* (1), *Drobeta* (1)⁴³.

Numărul redus de piese (23 de exemplare) ajunse în Dacia, se poate datora în primul rând faptului că au fost aduse de trupele care s-au înapoiat în Dacia și astfel au fost pentru o scurtă perioadă de timp în circulație. Acest fapt este indirect sugerat de prezența mai numeroasă a monedelor în discuție în centrele civile apropiate de Dunăre: *Drobeta*, Orlea, și chiar *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*.

O altă posibilă informație numismatică oferă monedele tracice din timpul lui Gordian al III-lea emise de orașele *Deultum* și *Hadrianopolis*, centre monetare care trebuie să fi avut aceeași misiune, de a asigura necesarul de monedă pentru plata trupelor. După cum precizează izvoarele, în Tracia era locul de adunare al tuturor corpurilor expediționare adunate din provincii pentru a participa la campania din Orient.⁴⁴

Emisiuni ale orașului *Hadrianopolis* sunt documentate la Orlea (4), *Drobeta* (1), *Gherla* (1), iar cele ale orașului *Deultum* apar doar în două exemplare, descoperite la Orlea⁴⁵. Situația este similară ca și în cazul monedelor emise în Orient. Argumentul numismatic oferă o posibilitate de stabilire a unor vexillatii militare din Dacia, la campania din Orient a lui Gordian al III-lea. Indirect acest lucru ne este sugerat chiar de textul inscripției lui Șapor I.

Dacă ar trebui să-i dăm crezare textului din *Res gestae divi Saporis* – armata romană avea ca trupe aliate **goții și germani**⁴⁶, (textul inscripției menționează textual «...Τουθων τε καί Γερμανων εθνων...».

Întrucât în această vreme cea mai mare uniune de triburi germanice de la frontierele provinciilor Dunării de Jos o formau goții, s-ar putea ca izvorul persan să fi nominalizat seminția cea mai importantă germanică, dar să avem de a face și cu alte seminții aliate cu ei (precum, carpii de pildă, care în aceea vreme erau în alianță în toate invaziile împotriva Imperiului Roman, lucru pe care probabil nu îl vom putea afla niciodată.

Desigur, fiind trupe de călăreți, interesul pentru includerea de unități barbare a putut determina conducerea Imperiului să accepte participarea lor la campania din Orient. Astfel, împotriva parților și persilor se folosea același gen de armată și chiar sistem de luptă. Așa cum se întâmplă de obicei, aceste trupe barbare activau însă sub controlul și conducerea romană.

Ca atare, coroborând cele două aspecte descoperirile numismatice, (care pot sugera participarea unor vexillații din legiunile a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica), și a unor detașamente din trupele auxiliare de la *Drobeta, Tibiscum, Praetorium, Porolissum* și poate de la Gherla(?) cu informația epigrafică de mai sus putem presupune că din armata Daciei au fost selectate anumite unități pentru expediția amintită

Doina Benea
Universitatea de Vest Timișoara
Facultatea de Litere, Teologie și Istorie
B-dul Vasile Pârvan nr. 4

NOTE

*Prezentul text va fi publicat într-o variantă în limba franceză în volumul omagial dedicat Dr. I. Ioniță de la Institutul de Arheologie Iași sub titlul: *Dacie et le Campagne contre les perses du temps de Gordian III en*.

1. SHA, *Vita Gordiani*, passim; Tudor D., *Figuri de împărați romani*, București, 1974, 256-257; Gehrke H.J., *Gordian al III-lea (238-244)*, Împărați romani, ed. M. Clauss, București, 2001, 232-240.
2. SHA, *Vita Gordiani*, 26: ...apoi s-a îndreptat împotriva Moesiei și de la începutul acestei campanii, a distrus, a fugărit, a alungat și a respins pe toții adversari din Tracia...
3. Tudor D, *op.cit*, 256-257.
4. Piso I., *Maximinus Thrax und die Provinz Dakien*, în ZPE, 49 (1982), 225-237; Idem, *Epigraphica*(XIV), în ActaMN, 20 (1983), 103-108; Benea D., *Die Legion XIII Gemina und Maximinus Thrax bei Aquileia*, Adevărul omenește posibil pentru rânduieră binelui, Oradea, 2001, 197-204.
5. Macrea M., *Viața în Dacia Romană*, București, 1969, passim.
6. Gerov B., *Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde I. Das II. und III. Jahrhundert (101-284)*, în ANRW, II/6, 110-180.
7. SHA, *Vitae Maximi et Balbini*, 16, 3: *sub his pugnatum est a Carpis contra Moesos, fuit et Scythici bellum principium, fuit et Histriae excidium eo tempore, ut autem Dexippos dicit, Histriae civitatis*.
8. Fitz J., *The Honorific Titles of Roman Military Units in the 3rd Century*, Budapest-Bonn, 1983, 31.
9. Suci V., *Tezaure monetare din Dacia romană și post-romană*, Cluj-Napoca, 2002, passim.
10. Eadem, 95-96.
11. Gerov B., *op. cit*, 127.
12. Popilian G., Davidescu M., *Tezaurul de monede romane imperiale descoperit la Gruia (jud. Mehedinți)*, Drobeta, 10, 2000, 69-104.
13. IDR, II, 23.
14. Piso I., *op.cit* 1982, 225-237; Idem, *op.cit*, 1983, 103-106; Benea D., *op.cit*, 197-204.
15. Gerov B., *op.cit*, 177.
16. Ibidem, 155-156.
17. Găzdac C., *Circulația monetară în Dacia și provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*, Cluj-Napoca, vol. I, 2002, 146 cu toată bibliografia recentă.

18. Gerov B., *op.cit.*, 156.
19. Macrea M., 1969, *passim*; Petac Em., *Considerații cu privire la data finală a tezaurilor monetare îngropate la mijlocul sec. III p. Chr. în Dacia Romană de la sud de Carpați*, în SCN, 12 (1998), 27-40; Suciu V., *op.cit*, *passim*; Găzdac C., *op.cit*, *passim*.
20. Petac Em., *op.cit*, 27-40.
21. Benea D., *Regiunea Porților de Fier în secolele II-III. Cu privire la relațiile militare dintre Dacia și Moesia Superior*. SIB, Univ.Timișoara, 8, 1981, 28-31;
22. SHA, *Vita M. Aurelii*.
23. Radnoti A., în *Arheološki Vestnik*, 26 (1975), 203-214.
24. Benea D, *op.cit*, 21-34
25. IDR, II, 324-428 și doar o cărămidă ștampilată fragmentară (nr. 380).
26. Marinou V., *Unitățile militare ce au staționat în castrele de la Bumbești –Jiu*, în *Argessis*, 11 (2002), 83-88; Bondoc D., *Câteva piese sculpturale și epigrafice aflate în Muzeul Olteniei Craiova*, în SCIVA, 48, 3 (1997), 271-275; Bondoc D., *A Detachment of Legio VII Claudia at Cioroiul Nou (Roumanie)*, în *Die Archäologie und Geschichte der Region des Eisernen Tores zwischen 106-275 n. Chr.*. Kolloquium in Drobeta-Turnu-Severin (1-4 Oktober 2000), 177-182.
27. Vezi inscripția lui Sapor I (cf. Dana D., Nemeti S., în *ActaMN*, 37 (2000), 239-258).
28. Legiunea XIII Gemina: CIL, III, 38 (Cășei), IDR, III, 5, 81, 368 (Apulum); Legiunea V Macedonica (AE, 1971, 386 (Germisara); Fitz J., 1983, *op.cit*, 161.
29. Coh. II Hispanorum: AE, 1972, 472 (Bologa), coh. IIII Hispanorum (IDR, III, 4, 277); coh. I Sagit. (IDR, II, 23); Fitz J. *op.cit*, 161.
30. Gudea N. , Tamba D., *Despre templul zeului Jupiter Dolichenus din municipium Septimium*, în *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*, III, Zalău, 2001.
31. Russu I.I., *Note epigrafice IX. Inscriptii in Dacia Poro1issensis*, în *ActaMN*, 5 (1968), 457-459.
32. Russu I.I., *Materiale epigrafice în Muzeul raional Dej*, în *Activitatea Muzeelor*, Cluj, (1956), 131.
33. IDR III, 2, 80 (Ulpia Traiana); IDR, III, 3, 297 (Ampelum).
34. D. Benea, *Epigraphica(I)*, în *Civilizația romană în Dacia* (coordonator M. Bărbulescu), Cluj-Napoca-Turda, 1997, 107-108.
35. Inedită.
36. Genrke H. J., *op.cit*, 232-240
37. Tudor D., *op.cit*, 258.
38. *Res Gesate divi Saporis* cf. Kettenhöfer, 1982, *passim* (apud Dana D, Nemeti S., *op.cit*).
39. Rebuffat Fr., *Les Enseignes sur les monnaies d'Asie Mineure. Des origines à Sévère Alexandre*, 2002.
40. Găzdac C., *op.cit*, *passim*.
41. Ibidem; Găzdac C., Cociș S., Băieștean G., Marcu F., Țentea O., Rădeanu V., Ardevan R., *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Coins from roman sites and Collections of Roman coins from Romania*, I, Cluj-Napoca, 2004, 108
42. Rebuffat Fr., 2002, *passim*; Benea D., *Dacia în Campania lui Severus Alexander din Orient. Monedele emise de orașul Nicaea*, 2005 (*sub tipar*).
43. Găzdac C., *op.cit.*, *passim*.
44. Vezi nota 2.
45. Găzdac C., *op.cit*, *passim*.
46. Dana D., Nemeti S., în *ActaMN*, 37 (2000), 240-241.

L'ARMÉE DE LA DACIE ET LA CAMPAGNE DE L'EMPEREUR GORDIEN III EN ORIENT

Resumée

Après la mort de Maximin le Thrace à Aquileia en 238, la partie sud-ouest européenne de l'Empire (dont faisait partie aussi la Dacie) se confronte avec des événements militaires externes ce qui annonce des décennies extrêmement difficiles du point de vue de la stabilité interne des provinces.

Pendant ce temps, entre le règne de Sévère Alexandre et Gordien, en Orient ont lieu des permutations politiques importantes par l'avènement au trône d'une nouvelle dynastie, cette fois persane.

En 240 Sapor I monte sur le trône de la Perse. L'année suivante, en 241, l'empereur perse attaque la Mésopotamie et conquiert les cités de *Hatra*, *Carrhae* et *Nisibis*, puis il se dirige vers la province romaine Syrie avec l'intention de conquérir l'Antioche. À ce moment- là, conformément aux sources littéraires, la cour impériale décide l'organisation d'une campagne romaine contre les Perses, conduit par l'empereur même, Gordien III .

Parti de Rome au printemps 242, l'empereur, accompagné par son beau-père, le préfet du préteur Timesitheus, traverse la Mer Adriatique avec l'intention de se diriger vers la Thrace, puis vers Hellespont, à travers la Macédoine. Mais, à ce moment, l'empereur est obligé de se diriger vers la Mésie Supérieure pour repousser une invasion barbare.

D. Tudor croit que l'empereur s'est arrêté en Mésie Supérieure pour essayer d'organiser la lutte contre l'invasion barbare, ce qui n'est pas sans raison, car les découvertes monétaires en forme de trésor suggèrent une certaine inquiétude à la frontière entre la Mésie Supérieure et la Mésie Inférieure, et, implicitement, au sud de la Dacie romaine.

Les corps expéditionnaires des provinces danubiennes se sont réunis en Thrace pour traverser le Hellespont en Asie Mineure.

Il n'y a pas des informations directes sur une possible participation des troupes de Dacie à cette campagne. L'armée romaine a avancé vers Antioche où elle est arrivée probablement en 242. On a pris des mesures de renforcement de la province Syrie. Puis Gordien III, accompagné par

son beau-père Timesitheus, est entré en Mésopotamie où à Resaia l'armée persienne a subi une défaite.

Tout de suite après, le roi Sapor s'est retiré en évitant d'autres batailles.

En Osroenie le roi Abgar va être réinstaller sur le trône en tant que vassal romain. À la fin de 243 Euphrate redevenait la frontière orientale de l'Empire Roman et, de cette façon, la province Mésopotamie était récupérée.

Toujours dans cette période, empoisonné ou non, Timesitheus, l'artisan des victoires de Gordien III, est mort. Le nouveau préfet du préteur deviendra Marcus Iuliu Philippus, un cheik romanisé de la province Arabie.

Le roi Sapor I reviendra aussi dans la bataille de Mesik (à 40 km de Bagdad) et les Romains seront vaincus. L'empereur Gordien III va mourir dans des circonstances douteuses en mars 244, près de Zaitha, en Mésopotamie. Un cénotaphe sera élevé sur la rive droite de l'Euphrate, près du camp Circenses (ou Circusium).

Le nouvel empereur Marcus Iulius Philippus, reviendra en 244 de l'Orient après avoir conclu une paix favorable pour Sapor I, en lui accordant des subsides en valeur de 500.000 de deniers et en gardant seulement la petite Arménie (la Grande Arménie sera intégrée au royaume sassanide). De cette façon les victoires militaires de Gordien III ont été peu à peu abandonnées par le nouvel empereur qui se dépêchera vers la Rome pour s'installer au pouvoir.

Une information épigraphique d'origine parthe, plus précisément l'inscription rupestre de Naqš-I Rostam décrit les événements de la façon suivante: *«... et quand je me trouvais, au début du règne, dans l'Empire, l'empereur Gordien concentra une armée de tout l'Empire des Romains, des Goths et des Germains avec laquelle il vint en Mésopotamie contre l'Empire Eran et contre nous. Aux frontières de la Babilonie, près de Mesik, eut lieu la grande bataille entre nous. Ici, Gordien mourut et nous avons anéanti l'armée romaine. Par conséquent, les Romains choisirent comme empereur Philippe. Celui-ci vint chez nous pour négocier et nous paya, pour leur vie, 500.000 deniers comme rançon en s'obligeant aussi de payer un tribut...»*.

La description semble logique et sans trop d'éléments qui pourraient être commentés. Comme je l'ai déjà mentionné, des informations sur une éventuelle participation des troupes de la Dacie n'apparaissent pas dans des épigraphes.

La présence des monnaies civiques de Gordien III, en Dacie, émises pendant cette campagne militaire pour le paiement des troupes peut constituer une possibilité d'identification de certaines unités et vexillations déplacées en Orient.

Même si ces monnaies pouvaient arriver en Dacie par le commerce, le nombre très réduit de ces pièces, découvertes dans différentes localités de

la province, permet de supposer que ces monnaies, émises par certaines cités, étaient employées pour payer l'armée de campagne. Les monnaies civiques d'Orient, émises pour Gordien entre 242-244 ont été des émissions militaires pareilles à celles de Caracalla, Héliogabale ou Sévère Alexandre.

Comme le siège de l'armée se trouvait à Antioche ou près de cette ville on peut supposer que c'est son atelier qui a été désignée pour la réalisation du nécessaire de monnaie pour le paiement des troupes.

Il est important de remarquer que la monnaie émise par Antioche durant la campagne a été surtout l'antoninien. Dans la même période deux autres centres monétaires, Nicaea (atelier actif aussi pendant la campagne en Orient de Sévère Alexandre) et, probablement, Emesa (?) ont émis des monnaies de bronze.

Les émissions de bronze provenant de Nicaea ont été découvertes jusqu'à présent sur le territoire de la Dacie dans les sites suivants: Orlea (5), *Sucidava*(1), *Apulum* (1), *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (6), *Tibiscum* (une pièce inédite). La pièce de monnaie trouvée à *Tibiscum* contient sur le revers les trois *signa* tout comme les monnaies de ce type de Sévère Alexandre utilisées pour le paiement des troupes.

Les émissions monétaires d'Antioche, sous forme d'antoniniens, sont moins fréquentes. On en a trouvé à *Potaissa* (5), *Porolissum* (1), *Drobeta* (1).

Le nombre réduit de pièces arrivées en Dacie (23) peut être dû au fait qu'elles y ont été apportées par les troupes revenues en Dacie et, de cette façon, mises en circulation pour une courte période de temps. Ce fait est suggéré d'une manière indirecte par la présence plus nombreuse de ces monnaies dans les centres civils du Danube : *Drobeta*, Orlea et même *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*.

Des informations numismatiques sont offertes aussi par les monnaies thraces du temps de Gordien III émises par les villes de *Deultum* et *Hadrianopolis*, centres qui devraient avoir la même mission d'assurer le nécessaire de monnaie pour le paiement des troupes. Selon les sources la Thrace était le lieu de réunion des corps expéditionnaires de toutes les provinces qui allaient participer à la campagne d'Orient.

Des émissions provenant de *Hadrianopolis* sont documentées à Orlea (4), *Drobeta* (1), *Gherla* (1), pendant que celle de *Deultum* apparaissent seulement en deux exemplaires trouvés à Orlea. La même situation existe dans le cas des monnaies émises en Orient. L'argument numismatique permet de supposer la participation des vexillations militaires de Dacie à la campagne de Gordien III en Orient. D'une manière indirecte ce fait est suggéré aussi par l'inscription de Sapor I.

Etant donné que les Barbares étaient des cavaliers, le commandement de l'Empire aurait pu accepter leur participation à la campagne de l'Orient. De cette façon on utilisait le même genre et le même système de lutte contre les Parthes et les Perses. Comme d'habitude, ces troupes se trouvaient sous le contrôle et la direction romaine.

En conclusion, en corroborant les découvertes numismatiques, qui puisse suggérer la participation des vexillations des légions XIII Gemina et V Macedonica et de certaines troupes auxiliaires de *Drobeta*, *Tibiscum*, *Praetorium*, *Porolissum* et , peut-être Gherla, avec l'information épigraphique susmentionnée, on peut supposer que certaines unités de l'armée de la Dacie avaient été sélectionnées pour cette expédition.

FORTIFICAȚII ROMANE DIN BANAT (II). TEREGOVA (DATE ȘI CONTROVERSE)*

Călin Timoc

Cuvinte cheie: *Dacia romană, Banat, castru roman, Teregova*

Așa cum observa N. Gudea, în afara castrului de la *Tibiscum*-Jupa, care s-a bucurat încă de timpuriu de o cercetare arheologică de durată și de o publicare mai consistentă, restul fortificațiilor bănățene de epocă romană sunt prea puțin cunoscute și investigate arheologic¹.

Un caz cu totul neobișnuit îl reprezintă castrul roman de la Teregova, care deși semnalat în literatura de specialitate, încă de timpuriu, la sfârșitul sec. XIX-lea nu a fost cercetat decât foarte sumar și total insuficient, fapt ce face ca și la ora actuală să nu cunoaștem decât date parțiale (și unele chiar contradictorii) referitor la suprafața fortificației, dar și a *vicus*-ului militar adiacent².

Referitor la unitatea de garnizoană a acestui castru se cunoaște doar ultima trupă militară care a staționat la Teregova, (de pe la mijlocul sec. II d.Hr. - 275 d.Hr.), este vorba de *cohors VIII Raetorum*, care în prima perioadă de ocupare a Daciei de către romani a fost cantonată în castrul de la Inlăceni și unde apare atestată epigrafic ca *equitata torquata*³.

Această stare de fapt credem că merită schimbată și chiar dacă nu v-om reuși decât o modestă sinteză a informațiilor existente, o tratare exhaustivă a acestui subiect este necesară.

Castrul roman de la Teregova se afla pe drumul imperial *Dierna-Tibiscum* la confluența pârâului Hideg cu râul Timiș. Principala funcție a acestui castru era paza drumului imperial în zona montană de la ivoarele Timișului, și a văii Hidegului, precum și a defileului Teregovei. I.I. Russu identifica aici localitatea antică *Ad Pannonios*⁴. Alți savanți mai vechi și mai noi susțin că ar fi anticul *Gaganis*, aducând ca argument stadiile, de pe linia *Dierna-Tibiscum*, indicate de Tabula Peutingerina⁵.

Primul savant, care ne transmite o descriere a ruinelor romane de la Teregova este L.F. Marsigli la începutul sec. XVIII-lea. Probabil pe atunci actualul sat Teregova nu exista în acea zonă, astfel că Marsigli nu poate da un toponim pentru localizarea ruinelor identificate de el și din această

cauză descrierea de la „Figure XXXVI” se intitulează *Ouvrage Anonyme*. Totuși, dacă urmărim harta întocmită de el, la începutul cărții, cu toate ruinele investigate la acea vreme, observăm că nu departe de izvoarele Timișului, la confluența cu o altă apă curgătoare se află, pe malul drept al râului, punctul însemnat *Anonym*.

Dar să vedem ce zice L.F. Marsigli despre acest loc:

*En allant de Caransebes à Orsova, on trouve sur la route un autre Fort construit en quarré-long, d'où il n'y a pas loin à la source de la Temis. La plus grande partie en est maçonnée de chaux & de gravier. Il est encore à remarquer, que la Chaussée qui le traverse au milieu est une des plus belles & des plus entieres de troutes celles qu'on trouve dans ce Païs-là*⁶.

Textul nu spune foarte multe, dar după descrierea făcută ne dăm foarte bine seama că nu poate fi vorba decât de castrul roman de la Teregovă. Importanța acestui text și a imaginii aferente este excepțională, deoarece la începutul sec. XVIII, se pare, fortificația romană de la Teregovă nu era afectată încă de cursul fluctuant al Hidegului, afluent al Timișului. Marsigli avusese la vremea aceea posibilitatea de a investiga toate cele patru laturi ale castrului. La scara la care a realizat schița ruinelor, fortificația ar măsura cca. 135 x 72 m⁷. Proporțiile dintre laturile castrului sunt de 2 la 1, iar suprafața pe care o ocupă acesta, nu foarte mare (aprox. 1 ha), indică o garnizoană de mărimea unei unități *quingenaria*, ceea ce ar corespunde cu structura pe care o cunoaștem a cohortei VIII Raetorum, documentată în zonă prin ștampile tegulare.

Au trebuit să se scurgă mulți ani până când situl roman de la Teregovă să fie din nou în atenția cercetătorilor. Abia la sfârșitul sec. XIX într-o vizită la ruinele castrului C. Torma și A. Boleszny efectuează o măsurare cu piciorul a valului de pământ ce descria foarte bine forma patruleteră a fortificației⁸. Dimensiunile care au rezultat, de 160 x 100 pași (cca. 120 x 75 m), sunt destul de apropiate de cele ale lui L. F. Marsigli semn că Hidegul în preajma anului 1900 nu afectase încă ruinele castrului, în așa mare măsură.

Aceste date au fost preluate și în perioada interbelică de cercetătorii români, singura excepție constituind-o Constantin Daicoviciu și Ioachim Miloia care, într-o excursie arheologică, în 1930, încearcă să aprecieze starea sitului roman. Din păcate pentru cercetarea arheologică românească latura nordică și vestică a castrului fusese puternic afectată de inundațiile din anii 1926-1927, iar dimensiunile nu puteau fi stabilite decât aprioric. Tot cei doi cercetători bănățeni vor face primele observații în legătură cu zona ocupată de *vicus*, unde o construcție destul de mare la vest, între castru și râul Timiș după părerea lor avea un caracter militar.

Ideea unui al doilea castru la 50 m vest de fortificația romană propriu-zisă este însă susținută mult mai târziu de M. Macrea, fără însă ca distinsul arheolog clujean să aducă și argumente arheologice concrete⁹. D. Tudor și I. I. Russu observau și ei la rândul lor importanța cercetării acestui sit arheologic, necesitatea datării începutului și sfârșitului fortificației romane, precum și sărăcia de informații epigrafice în legătură cu acesta. Ultimul dintre ei publica la începutul anilor 70 descoperirea fortuită a unor lei funerari, refolosiți ca prag la intrarea unei case din Teregova, semn evident, că și acest sit, la fel ca și în multe alte cazuri, a fost transformat în carieră de piatră de țărani din localitățile învecinate.

Prima săpătură de sondaj vine abia în anul 1969 și a fost efectuată în mare grabă de N. Gudea, pentru a surprinde elementele defensive ale fortificației, precum și fazele acesteia¹⁰. Totuși acest fapt nu l-a împiedicat pe cercetătorul clujean să facă câteva precizări importante pentru castrul roman: două faze suprapuse (una de lemn și o a doua de piatră), val de pământ 9,20 m lățime (din care *agger* 6 m), zid de 1,20 m grosime ridicat din piatră ecarisată în tehnica *opus incertum*, fundația lui măsoară 1, 45 m, *berma* lată de 1 m și un șanț de apărare adânc de 1,80 m și lat de 9,5 m (escarpele de 6 m și 3,5 m par să indice o *fossa punica*)¹¹.

Imposibilitatea continuării cercetării a făcut ca până la sfârșitul anilor 90 acestea să fie singurele date tehnice viabile despre fortificația romană de la Teregova. Nici Ovidiu Bozu și nici Doina Benea, care s-au ocupat de cercetarea arheologică a epocii romane în Banat nu au mai putut completa aceste date cu cercetări proprii¹².

Cercetarea arheologică reîncepută de curând a adus și ea la rândul ei câteva completări importante la tabloul general de informații cel avem despre fortificația de la Teregova, fără să-și propună însă o evaluare corectă a mărimii castrului și a așezării civile din preajmă. S-a stabilit totuși că valul de pământ (5,20 m lățime), a primei faze de lemn, era alcătuită din straturi de glij alternând cu straturi de lut, având grosimea de cca. 10 cm. Fortificația avea în această etapă 2 *fossa fastigata*, a căror date precise nu au putut fi precizate datorită șanțului de apărare, de tip *fossa punica*, al fazei de piatră, care le suprapune. Autorii cercetărilor presupun și în cazul fazei de piatră existența a cel puțin două șanțuri de apărare.

Un element nou îl reprezintă și datele despre *via sagularis* care, în cazul fazei de lemn măsoară 3 m lățime, iar în timpul fazei de piatră a suferit cel puțin trei refaceri, la fel ca și barăcile soldaților din imediata vecinătate. Materiale arheologice au fost destul de puține descoperite în acest sector din situl roman, dar se cuvine să amintim o epigrafă dedicată lui *I(uppiter) O(ptimus) M(aximus)*, găsită încastrată în zidul de incintă și care atestă o

reparare făcută în grabă, cu material de construcție obținut din monumente, probabil în epoca romană târzie (sec. IV d.Hr.).

Tabloul destul de sărăcăcios de informații despre fortificația romană de la Teregova va trebui urgent completată cu date privind: orientarea castrului, dimensiunile exacte ale laturilor acestuia, arhitectura porților și a turnurilor. În ceea ce privește situația istorico-arheologică și în cazul Teregovei, la fel ca și la Mehadia abia pe la mijlocul sec. II d.Hr. se statornicește unitatea de garnizoană: *cohors VIII Raetorum quingenaria c. R. equitata torquata* (cohortă „alpină” adusă la Teregova, din estul Daciei de la Inlăceni) și *cohors III Delmatarum milliaria c. R. equitata* (cohortă adusă în epoca lui Marcus Arelus la Mehadia, după ce a fost proaspăt înființată din mineri, hoți și tâlhari munteni reabilitați din zona *Illyricum*)¹³.

Interesante par și observațiile de teren ale lui M. Macrea, care indică 2 fortificații: a) prima pe care se află niște sălașuri (cercetătorul clujean orientându-se după zona cel mai bine pusă în evidență de valul de pământ al castrului înalt de aprox. 1 m), b) a doua fortificație, de o mărime mult mai mică, aflată în zona *vicus*-ului, la câțiva zeci de metri spre vest de castrul propriu-zis. Putem presupune că aceasta ar putea fi baia castrului, la suprafață fiind găsite urme de zidărie solidă¹⁴. Aceste ruine, precum și existența unui drum roman ce pornește de la latura vestică a castrului și dispare înspre vest sub albia râului Timiș au fost sesizate și de C. Daicoviciu și I. Miloia în 1930, iar mai târziu (în 1995) de Ioan Piso și care publica în 1996 descoperirea fortuită a unei tegule cu inscripție grafitată¹⁵.

În ceea ce privește mărimea castrului de piatră de la Teregova suntem de părere că momentan dimensiunile oferite de L. F. Marsigli par să fie cele mai credibile. Ca și argumente stau: 1. pregătirea lui complexă, de inginer militar, dar și de mare cărturar și 2. șansa pe care a avut-o de a analiza ruinele castrului încă neafectate de inundațiile Timișului și Hidegului.

Din punct de vedere arheologic suntem sigur că situl de la Teregova v-a rezlova multe probleme de cronologie și de istorie militară romană, cercetarea lui intrând pe un făgaș bun necesită încă scoaterea din circuitul agricol al terenului și conservarea lui urgentă (mai ales împotriva viiturilor), precum și integrarea zonei în circuitul științific și turistic național.

**Tabel sinoptic cu privire la dimensiunile castrului de la Teregova
citate în literatura arheologică de specialitate:**

Nr. crt.	Cercetători	Laturile	fortificației
1	L. F. Marsigli ¹⁶	cca. 135 m	cca. 72 m
2	B. Milleker ¹⁷	160 pași	100 pași
3	C. Daicoviciu și I. Miloia ¹⁸	120 m	-
4	T. Simu și Al. Borza ¹⁹	160 pași	100 pași
5	M. Macrea ²⁰	120 m	> 50 m
6	D. Tudor și I.I. Russu ²¹	120 m	-
7	N. Gudea ²²	125 m	-
8	Doina Benea ²³	„dimensiuni	neprecizate”
9	A. Ardeț ²⁴	120 m	120 m
10	I. Piso și Felix Marcu ²⁵	120 m	100 m

Călin Timoc
 Universitatea de Vest Timișoara
 Facultatea de Litere, Teologie și Istorie
 Bld. V. Pârvan nr. 4
 E-mail: ctimoc@litere.uvt.ro

RÖMISCHE FESTUNGEN IM BANAT (II). TEREKOVA (DATEN UND KONTROVERSEN)

Zusammenfassung

Das Kastell von TerekoVA wurde auf der Strecke *Dierna – Tibiscum* gebaut und seine Grösse ist wegen der Zerstörungen, nicht bestimmbar, verursacht von der zwei Flüssen Temesch und Hideg. Es ist aber sicher genug, dass das Verhältnis der Seiten 2:1 ist, so wie uns L.F. Marsigli zeigt.

Die Festung von TerekoVA wurde nur sehr wenig archäologisch untersucht, aber man weiss bestimmt, dass mindestens zwei Phasen existierten und vielleicht nur die letzte (die Steinphase) der *cohors VIII Raetorum* gehörte. Man kann nur vermuten, wenn man in Betracht nimmt alle Informationen, dass die „Holz-Erde-Mauer“ Phase als Oberfläche genau so gross war wie die Steinphase.

Die Informationen die uns das wissenschaftliche Werk von Marsigli uns zur Verfügung stehen geben die reale Form und Dimensionen des Kastells von TerekoVA zu präzisieren, was schon ein bedeutender Fortschritt für die Archäologie des Objektes sei. Die Grösse ungefähr 135 x 72 m zeigt uns die Existenz näher der Timişquellen einer kleinen Festung die nur von einer *quingenaria* Einheit besetzt werden konnte und deren Rolle vielleicht nicht mehr als innere Militärtruppe auf dem gebirgigen Sektor der Imperialstrasse Dierna-Tibiscum zu sehen ist. Die Kohorte der Räter, die ein Bergstamm aus den Alpen im Süden Germanien waren wurde gewählt bis zuletzt diese Mission zu üben.

Der Forschungsstand erwies uns auch ein bedeutender Militärvicus in dieser Gegend, näher der West- und Südmauer des Kastells gelegen. Am Rande des Süd-Westteiles des *Vicus* wurden die Mauerreste eines quadratischen Gebäudes einer grossen Oberfläche was sicher eine römische Badanlage war.

In der spätrömischen Zeitspanne (d.h. 4 Jh. n.Chr.) wurde die Festung mit antiken Denkmälern repariert und vielleicht von Zivilisten besetzt.

NOTE

1. „(...) Dintre acestea doar cele de la Vărădia, Mehadia, Jupa, Pojejena și Bulci au fost publicate integral sau parțial. De fapt numai la Tibiscum-Jupa se poate vorbi de o cercetare de durată. Cercetări cu caracter de sondaj au fost efectuate la castrul de la Surducul Mare, Berzovia, Teregova și unele la Cenad și Aradul Nou.” cf. N. Gudea, I. Moțu, *Observații în legătură cu istoria Banatului în epoca romană*, în *Banatica*, 7 (1983), 166.
2. În vara anului 2000 cu ajutorul unor studenți aflați în practică pe șantierul școală a Universității de Vest din Timișoara la Mehadia am efectuat o expediție pentru o minimă cercetare de teren în zona confluenței Hidegului cu râul Timiș. Această vizită la castrul de la Teregova ne-a ajutat la redactarea articolului de față. În prezent castrul este cercetat de un colectiv competent de arheologi de la Muzeul Județean Caransebeș și Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj, coordonat de Ioan Piso.
3. IDR III/1, 114; Const. C. Petolescu, *Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien*, în *ActaMN*, 34, 1 (1997), 108-109; N. Gudea, *Castrul roman de la Inlăceni. Încercare de monografie*, în *ActaMP*, III (1979), 151-273; N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în *JRGZM*, 44 (1997), 32.
4. I. I. Russu, *Inscripții romane din Praetorium (Mehadia)*, în *Banatica*, 2 (1973), 105.
5. C. Daicoviciu, I. Miloia, *Cercetări arheologice în Banatul de Sud*, în *AnB*, fasc. 7, an. III, nr. 4 (1930), 15.
6. Luigi Ferdinando Comte de Marsigli, *La Description du Danube*, vol. II, La Haye, 1744, fig. XXXVI.
7. Unitățile de măsură în opera contelui de Marsigli sunt stânjenii (Klafterii vienezi = 1,8 m). Oricum am efectua măsurătoarea, nu putem oferi decât o dimensiune aproximativă a fortificației de la Teregova.
8. T. Simu, *Drumuri și cetăți romane în Banat*, Lugoj, 1924, 35-36; Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943, 76-77.
9. M. Macrea, *Garnizoanele cohortei VIII Raetorum în Dacia*, în *Omagiu lui Const. Daicoviciu*, București, 1960, 339-351.
10. N. Gudea, *Sondajul arheologic de la Teregova (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 2 (1973), 97.
11. *Ibidem*, p. 99-100.
12. O fotografie de bună calitate, cu ansamblul valului de pământ care indică forma patrulateră a castrului, se află în incinta micii săli de expoziție a Muzeului „N. Cena” din Băile Herculane. Muzeografi de la Reșița care au reorganizat exponatele, într-un ultim plan tematic indică sugestiv că situl arheologic de la Teregova a fost cercetat și de dâșii, dar rezultatele au rămas „secrete” și în ziua de azi.
13. Const. C. Petolescu, *op.cit.*, 95-96; C. Timoc, *Beiträge zur Geschichte der cohors III Delmatarum ∞ equitata im römischen Dakien*, în *Thracia*, XV (2003), 279-280.
14. M. Macrea, *op.cit.*, 344-345.
15. I. Piso, *Un Graffiti sur une brique de Teregova*, în *EphNap*, VI (1996), 201-203.
16. L. F. Marsigli, *op.cit.*, fig. XXXVI.
17. Bódog Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei*, II, Temesvár, 1899, 67.
18. C. Daicoviciu, I. Miloia, *op.cit.*, 15.
19. Al. Borza, *op.cit.*, 76.
20. M. Macrea, *op.cit.*, 344.
21. D. Tudor, *Orașe, târguri, sate în Dacia romană*, București, 1968, 35; IDR III/1, 137.
22. N. Gudea, *op.cit.*; Idem, *Der dakische Limes...*, 32.
23. Doina Benea, *Banatul în timpul lui Traian*, în *AnB*, SN, III (1994), 317.

24. A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Teregova* - (campania 2000), în *Cron.Cerc.Arh.d.Rom.*, Cimec, 2001, București, 255.
25. I. Piso et colab, *Teregova* - (campania 2004), în *Cron.Cerc.Arh.d.Rom.*, Cimec, 2005, București, *passim*.

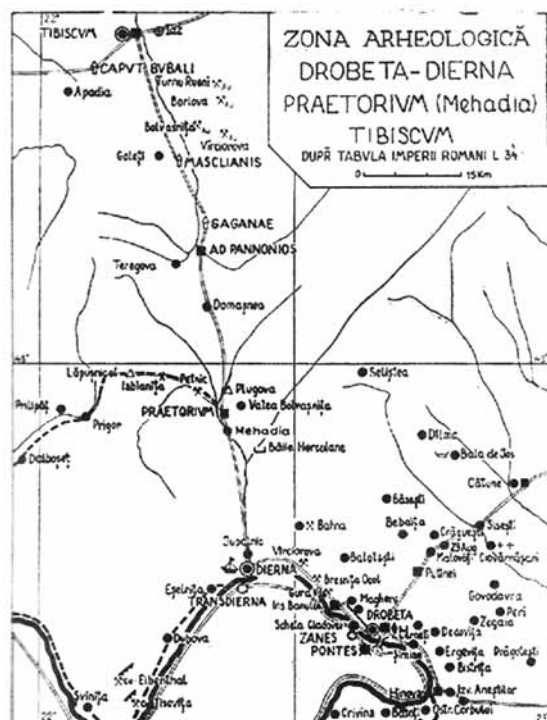

Fig. 1 – *Tabula Imperii Romani* (L34) cu localizarea anticului *Ad Pannonios*, desen după I. I. Russu. / Abb. 1- *Tabula Imperii Romani* (L34) mit die Lokalisierung der Antiken *Ad Pannonios*, Zeichnung nach I. I. Russu.

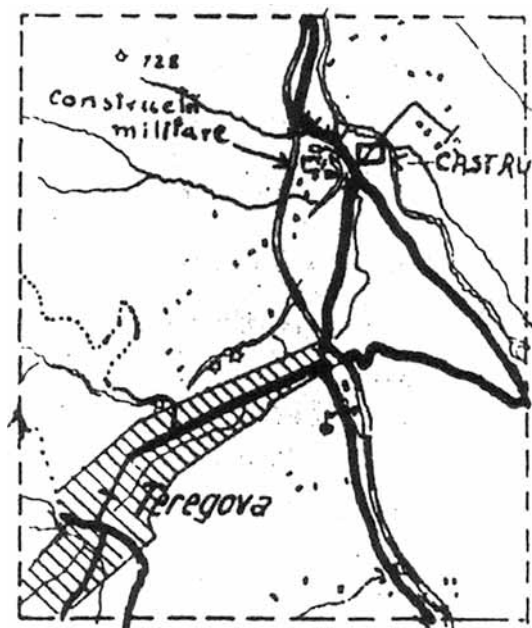

Fig. 2 – Harta ruinelor de la Teregovă realizată în 1930, desen după C. Daicoviciu și I. Miloia. / Abb. 2 – Karte der Ruinen von Teregovă, Zeichnung nach C. Daicoviciu und I. Miloia

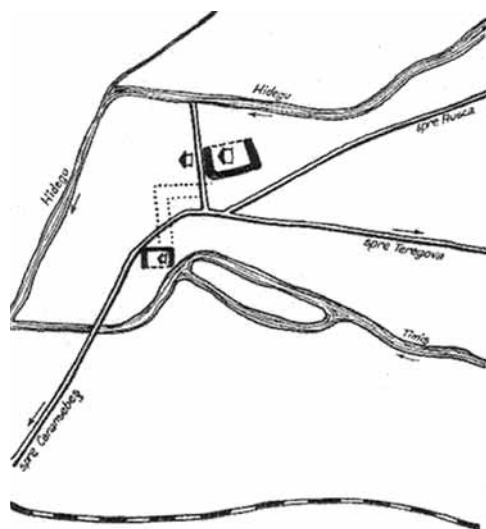

Fig. 3 – Plan de situație a fortificațiilor romane de la Teregovă, după M. Macrea. / Abb. 3 – Situationsplan der römischen Festungen von Teregovă, nach M. Macrea.

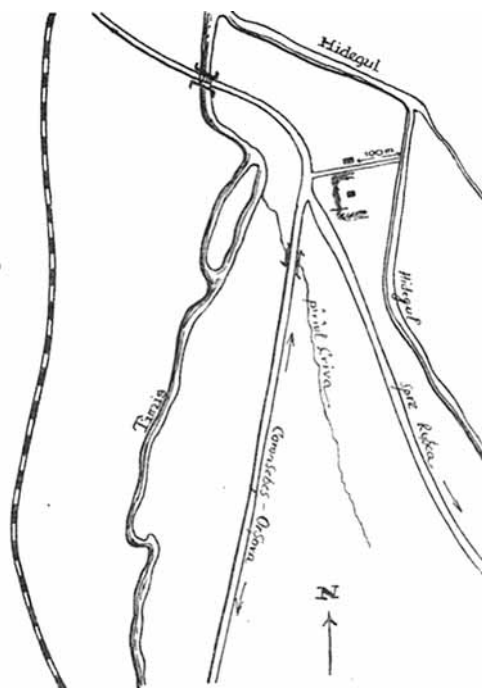

Fig. 4 – Poziția în teren a castrului de la Teregova, schiță realizată după harta militară din 1959 de N. Gudea. / Abb. 4 – Die Position im Gelände des Römerkastells von Teregova, Skizze nach die Militärkarte aus das Jahr 1959 von N. Gudea gemacht.

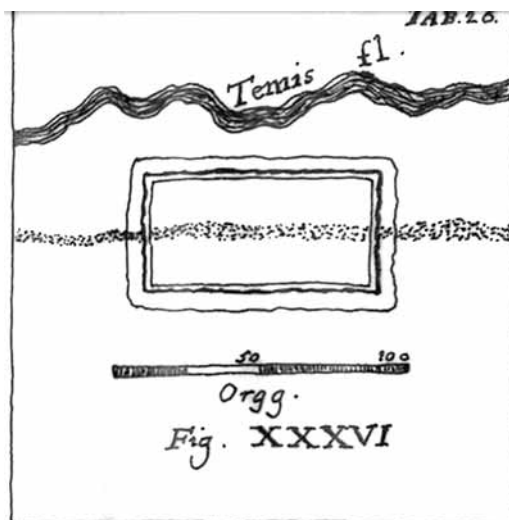

Fig. 5 – Planul castrului realizată de L. F. Marsigli la sfârșitul sec. XVII.
Abb. 5 – Plan der Kastellum von L. F. Marsigli am Ende des 17 Jhr. Gezeichnet.

Fig. 6 – Planul regiunii Banatului montan cu fortificațiile cercetate de L. F. Marsigli, probabil în 1699. / Abb. 6 – Plan der gebirgigen Banaterregion mit die untersuchten Festungen von L. F. Marsigli, vielleicht in das Jahr 1699.

ASPECTE SOCIALE ALE CULTULUI MITHRIAC ÎN DACIA

Alin Jitărel

Cuvinte cheie: *Dacia romană, religie, cultul lui Mithras*

Analiza fenomenului mithriac în Dacia, din punct de vedere social ridică încă de la început câteva probleme esențiale. Putem reconstitui acest cult folosind doar monumentele și descoperirile arheologice legate de zeul Mithras? Analiza epigrafelor și rămășițelor arheologice ne poate indica o imagine adevărată a propagării, organizării, structurii sociale, etnice și a vieții membrilor cultului? Care au fost motivele pentru care adoratorii lui Mithras au ales această religie? De ce anumite categorii sociale sunt dominante în inscripțiile și reliefurile votive ridicate în Dacia? Acest articol încearcă să răspundă la întrebări legate de mobilitatea socială a inițiaților în cultul lui Mithras, prin epuizarea tuturor izvoarelor care stau la dispoziția cercetătorului, care privesc provincia Dacia. Pentru o analiză socială a fenomenului mithriac este necesară o cunoaștere deosebit de profundă a membrilor cultului, a relațiilor din interiorul confreriilor mithriace, dar și a raporturilor cu exteriorul, cu societatea romană în general. Se va insista pe analiza categoriilor sociale provinciale romane care, în mod direct sau indirect, sunt amintite într-un context care este legat de religia zeului Mithras.

Deși inscripțiile și descoperirile arheologice nu pot oferi decât o imagine trunchiată, incompletă a fenomenului mithriac, ele reprezintă singurele izvoare palpabile pe care le putem folosi, în lipsa unor izvoare scrise, directe, despre Dacia, categorie de izvoare care lipsesc de altfel la nivelul întregului Imperiu roman.

Analiza monumentelor epigrafice din Dacia trebuie făcută cu mare atenție, deoarece multe dintre epigrafe ridică suspiciuni privind legătura cu zeul Mithras. Aceste suspiciuni se leagă de faptul că unele dintre epigrafe sau monumente sunt ridicate pentru divinități care, la un moment dat, se pot confunda cu Mithras, inscripții la care fiind fragmentare, textul lor a fost reîntregit greșit sau inscripții care, descoperite într-un context mithriac, au fost incluse între dovezile prezenței unor inițiați ai zeului. Am

inclus în analiza noastră inscripțiile care menționează numele zeului, a dadoforilor, Cautes și Cautopates, cele de pe reliefurile dedicate lui Mithras și descoperirile din templele mithriace în care chiar dacă numele zeului apare sub forma *Deus Sanctus*, *Invictus*, *Deus Invictus*, *Sol Invictus*, ele sunt cert mithriace.

Ca puncte de plecare pentru analiza monumentelor mithriace vom folosi cele două lucrări fundamentale dedicate subiectului, realizate de Franz Cumont¹, respectiv M. J. Vermaseren². Cei doi au merite deosebite în inițiativa de a aduna toate monumentele legate de cultul lui Mithras din Imperiul roman. Un loc aparte în opera celor doi ocupă desigur și provincia Dacia. Unele dintre inscripțiile menționate în corpus-ul lui Franz Cumont sunt puse sub semnul întrebării.

Un grup de inscripții care provin de la Apulum ridică astfel de probleme legate de atribuirea mithriacă a monumentelor. Unul dintre aceste monumente este ridicat în cinstea lui Aurelius Comatius Super pentru Diana Mellifica (CIL III 1002); al doilea monument este ridicat Liberei triformis, lui Silvanus Silvestris și Dianei (CIL III 1095) și în cele din urmă altarul ce menționează cripta, porticul și *apparatorium*-ul unui templu (CIL III 1096). Franz Cumont considera că aceste inscripții descoperite la Apulum provin dintr-un templu ridicat în cinstea zeului Mithras³. Inscripția dedicată Dianei Mellifica a fost văzută în 1722 de Ariosti, iar celelalte în 1846. Discuția s-a iscat în jurul epitetului de *mellifica* al Dianei, pomenit în prima inscripție. Franz Cumont considera că mierea purificatoare era folosită în ritualul de inițiere în cel de-al cincilea grad din ierarhia mithriacă⁴, pentru ungerea mâinilor și limbii neofitului. Robert Turcan⁵ întărește această părere aducând ca argument o stelă mithriacă descoperită la Steklen, în Bulgaria, pe care se folosește epitetul *melichrisus*-miruit cu miere. Reinhold Merkelbach merge mai departe susținând o echivalare între Diana și Luna, având în vedere că Luna patronează al cincilea grad de inițiere pe un mozaic dintr-un mithraeum provenit din Ostia.⁶

M. J. Vermaseren a considerat că inscripțiile lui Marcus Aurelius Comatius Super nu au fost închinat lui Mithras, ci mai degrabă Diane⁷. Punctul de vedere al ultimului este întărit și de I. Piso⁸, care vede în Diana pe zeița romană a pădurilor. N. Gostar vede în Diana mellifica o dovadă a fenomenului de *interpretatio romana*, o divinitate dacică adorată sub nume roman⁹.

Franz Cumont a susținut că inscripțiile de la Apulum au provenit dintr-un *mithraeum*, dar am menționat, aceste epigrafe nu au fost descoperite în același timp, deci nu putem susține cu certitudine că au fost descoperite în același loc, fapt care pune la îndoială legătura dintre aceste inscripții. Chiar

dacă trei dintre cele patru texte epigrafice amintesc funcția de antistes a lui Marcus Comatius Super, titlu sinonim cu sacerdos, nu se poate accepta faptul că cele două dedicante, Petronia Celerina și Herennia Euresis ar fi aparținut eventualului templu mithriac deoarece știm că femeile erau excluse din această religie.

Au fost remarcate erori și în lucrarea lui M. J Vermaseren¹⁰. Se pot observa greșeli în modul de ordonare a materialului epigrafic și a monumentelor votive. Autorul numerează templele, acordă două numere reliefurilor cu inscripții și include monumente care nu pot fi atribuite cu siguranță misterelor lui Mithras. În studiul său asupra iconografiei mithriace de la Apulum, Al. Popa¹¹ a remarcat faptul că unele piese se repetă.

Dintre monumentele menționate în lucrarea lui Vermaseren care au trezit suspiciuni privind apartenența la cultul lui Mithras, putem aminti inscripția din Gherla (CIMRM II, 1918), care a fost lecturată greșit¹², precum și monumentele de la Apulum ridicate pentru Apollo (CIMRM II, 1971), Jupiter Optimus Maximus (CIMRM II, 1966) și Bonus Puer (CIMRM, II, 1996-1997), a căror proveniență dintr-un posibil mithraeum poate fi pusă la îndoială. Vermaseren include ultimele două monumente amintite susținând punctul de vedere a lui D. Tudor¹³ care a crezut că epitetele *Bonus Puer* și *Deus Bonus Puer Posphorus* ar fi mithriace.

O discuție interesantă și în același timp importantă pentru dezideratul de față s-a iscat în rândul cercetătorilor fenomenului și privește separarea dedicațiilor pentru zeul Mithras de cele legate de zeul Sol. Franz Cumont a fost cel care a semnalat și a încercat să dea o soluție acestei probleme despărțind, în corpus-ul său, epigrafele care nu au ridicat probleme de atribuire, de inscripțiile dedicate divinităților solare în general. În a doua categorie a inclus inscripții descoperite în afara templelor mithriace și în care se folosesc formulele: *Sol*, *Sol Invictus*, *Deus Sol*, *Deus Invictus* și *Invictus*.

În lucrarea sa, Vermaseren nu a păstrat distincția făcută de F. Cumont incluzând monumente care au o mai mare probabilitate de apartenență la cultul solar. În articolele și studiile care analizează diverse aspecte ale cultului mithriac se pot remarca autori care analizează critic lucrarea lui Vermaseren, alții care preiau informația așa cum o găsesc. În articolul închinat mithraismului în armata Daciei Superior, autorii¹⁴ au considerat mithriace toate inscripțiile din corpusul lui Vermaseren.

Silviu Sanie¹⁵ include o serie dintre inscripțiile atribuite de M. J. Vermaseren între monumentele mithriace, în categoria dedicațiilor către divinitatea siriană, Sol Invictus. Problema distincției sau sincretismului dintre Mithras și Sol este una mult discutată în istoriografia subiectului și

nu face obiectul acestui articol. Trebuie totuși făcută precizarea că dedicațiile făcute pentru Sol Invictus într-un context mithriac trebuie atribuite zeului persan. Confuzia dintre cele două divinități este cu atât mai mare cu cât cultul public al lui Sol Invictus fondat de împăratul Aurelian se inspiră din credințele orientale care aveau atribute solare. În secolul al III-lea, Mithras s-a bucurat de o mare răspândire, fiind susținut și de împărați, ceea ce face ca dedicațiile pentru *Sol Invictus* sau *Deus Invictus* din această perioadă să fie mai degrabă mithriace. Problema atribuirii certe a monumentelor din Dacia rămâne în picioare pentru că datarea inscripțiilor și reliefurilor mithriace nu se poate face cu exactitate. În timpul lui Commodus, Invictus a devenit parte a titulaturii imperiale, un epitet pe care Mithras îl avea încă de la începuturile sale. Paralela l-a făcut pe un centurion din vexillatio Brittonum staționată la Volubilis, în Mauretania Tingitana (Maroc), să pună o inscripție pe cheltuiala sa pentru *Mithras, Invictus (deus), pro salute et incolumnitate Imperatoris Caesaris Lucii Aelii Aurelii Commodi pii invicti felicitis Herculis Romani* (CIL V 161). Cultul lui Mithras nu a devenit niciodată unul susținut prin fonduri publice și nu a fost admis niciodată pe lista festivalurilor celebrate de către stat și armată. Totuși, se poate susține că aderenții tauroctonului afirmau că Mithras este Sol și că era posibil să-l includă pe oficialul Sol Invictus în misterele lor. Oricine îl adora pe Mithras ca *Sol Invictus* Mithras putea cu certitudine crede că participa la cultul oficial al lui Sol, chiar dacă niciodată cultul lui Mithras nu a fost oficial sau public.

Există câteva monumente în Dacia care deși conțin epitete solare, pot fi atribuite cu certitudine zeului taurocton. Pe monumentul de la Doștat¹⁶ apare formula *Iovi Soli Invicto deo genitori rupenato*. Chiar dacă la prima impresie prezența formulei Iovi Soli ne face să atribuim monumentul divinității solare, expresia *rupenato* nu lasă îndoială asupra naturii mithriace a monumentului.

În următoarele rânduri vom prezenta mediile în care s-a răspândit cultul mithriac și vom încerca să oferim câteva posibile soluții la problema motivației celor care au ridicat inscripții zeului taurocton

I. Membri ai armatei Daciei

Cele mai timpurii dovezi ale cultului mithriac în Imperiul roman sunt legate de armată. Un centurion al cohortei XXXII Voluntariorum civium Romanorum de la Nida-Hedderheim, Germania Superior, ridică o inscripție ce datează din anul 90, iar în Pannonia Superior, la Carnuntum, un alt centurion în legiunea a XV-a Apollinaris își aduce omagiul zeului pe o inscripție ce datează între anii 98-117¹⁷.

Faptul că armata este amintită cu foarte mare intensitate în inscripțiile descoperite în provinciile de pe Rin și de pe Dunăre ne face să afirmăm că armata a fost un mediu purtător al cultului și unul dintre punctele de reper atunci când se încearcă a se găsi elementele sociale implicate în cultul zeului taurocton. Am început analiza adoratorilor lui Mithras în Dacia cu soldații din *exercitus Daciae*, însă pe parcursul acestui articol vom încerca să nuanțăm ideea că armata reprezintă principalul mediu de răspândire al cultului, așa cum, de cele mai multe ori, s-a susținut¹⁸.

Unul dintre centrele mithraismului a fost Apulum, sediul legiunii a XIII-a Gemina. Mithras este prezent în numeroase inscripții care implică membrii mai importanți sau mai puțin importanți ai acestei trupe. Cel mai frecvent amintit personaj, care are legătură cu această trupă, este Marcus Valerius Maximianus¹⁹. Printre numeroasele funcții militare pe care le-a deținut de-a lungul carierei a fost și tribunus cohortis I Hamianorum civium Romanorum în Siria (162-166). În 175, merge din nou în Siria împotriva legatului Siriei, Avidius Cassius. Întors din Siria este numit procurator al Moesiei Inferior, Superior și Daciei Porolissensis. În anul 181 este numit legat al legiunii V Macedonica, care a staționat la Potaissa²⁰. Între 182-183, este legatus Augusti legionis XIII Geminae la Apulum, cu atribuții militare și administrative în Dacia Apulensis²¹. După părăsirea Daciei este amintit în Numidia, la Lambaesis, ca *legatus Augusti pro praetore legionis III Augustae*, unde apare în numeroase inscripții ridicate pentru Mithras. Cariera acestui personaj l-a purtat prin numeroase părți ale Imperiului roman, multe dintre acestea fiind centre ale mithraismului: Aquincum, Brigetio, Poetovio.

Altarul²² ridicat de Valerius Maximianus a fost văzut de Ariosti în 1722-1723 și a fost dedicat lui Mithras în perioada 182-183, când deținea funcția de legat al legiunii a XIII-a Gemina. Personajul a fost inclus de către Merkelbach printre creatorii și „profeții” lui Mithras, care au avut un rol deosebit în propagarea religiei mithriace susținând că mithraismul își are originea mai degrabă la Roma decât în Orient²³.

Alți trei comandanți ai legiunii menționate pot fi puși în legătură cu zeul Mithras, însă cu o mare doză de probabilitate.

Caius Caerellius Sabinus a fost comandantul legiunii a XIII-a Gemina între anii 183-185²⁴. El ridică o inscripție lui Sol Invictus care atestă refacerea unui *aedes*²⁵. Cumont exclude monumentul dintre mențiunile certe ale lui Mithras (*TMMM* II, 302), M. J. Vermaseren²⁶, I. Șerban și C. L. Băluță²⁷ o consideră mithriacă. Faptul că este urmașul lui Valerius Maximus la conducerea legiunii nu este neapărat un argument că ar fi fost un adorator al lui Mithras. Termenul *aedes* din inscripție este rar folosit pentru a desemna un „*mithraeum*”. „*Mithraeum*”-ul este desemnat de cele mai multe

ori cu termenul de *spaeleum* și *templum* și mai puțin cu termenii de *aedes*, *antrum*, *spelunca*, *sacrarium*. S. Sanie²⁸ exclude inscripția dintre cele care aparțin mithraismului din pricina formulei de adresare: *Sol Invictus*, și o include printre cele aparținând zeității solare.

Quintus Marcius Victor Felix Maximillianus a ridicat la Apulum o inscripție pentru Sol²⁹. Personajul a deținut funcția de legat al legiunii a XIII-a Gemina în timpul domniei comune a împăraților Septimius Severus și Caracalla³⁰. Marten Vermaseren include inscripția în corpus-ul său cu mari rezerve³¹. Faptul că inscripția este ridicată de soția personajului, Caeliana, diminuează și mai mult șansa ca aceasta epigrafă să fie mithriacă având în vedere că femeile erau excluse din misterele mithriace. S. Sanie include și această inscripție pe lista celor care aparțin zeului Sol³².

Quintus Caecilius Laetus este cunoscut în Dacia ca fiind legatul legiunii a XIII-a Gemina în secolul al III-lea³³. Personajul ridică o inscripție pentru *Sol Invictus*³⁴ considerată mithriacă de M. J. Vermaseren³⁵, de I. Șerban și C. L. Băluță³⁶. Cumont o exclude din categoria monumentelor mithriace (TMMM II, 303). Sanie atribuie monumentul zeului sirian Sol³⁷.

Un *beneficiarius consularis* aduce omagiu zeului, în Apulum, pe un relief cu inscripție³⁸ care s-a păstrat fragmentar, lăsându-ne să descifrăm doar funcția personajului. Această funcție de subofițer presupunea misiuni legate de supraveghere, informare și recrutare și implica pe cel care o deținea în numeroase deplasări care îl puteau expune influențelor și în același timp putea deveni un agent al răspândirii cultului.

Ulpus Proculus, „*speculator*” al legiunii a XIII-a Gemina, ofițer în serviciul guvernatorului provinciei Dacia Apulensis, construiește o fântână lui Apollo, *ex vissu*³⁹. Franz Cumont nu include inscripția în corpus-ul său, dar M. J. Vermaseren o considera mithriacă pentru că s-a folosit apelativul *fontem aeterni*.⁴⁰ I. Șerban și C. L. Băluță împărtășesc opinia lui Vermaseren⁴¹, în timp ce D. Tudor⁴² considera că inscripția ar fi fost ridicată pentru zeul Apollo, punând-o în legătură cu bazinele și fântânile publice. Se cunoaște că de cele mai multe ori *mithraeum*-urile s-au construit în apropierea unor surse de apă, aceasta având un rol deosebit în ceremoniile mithriace, iar Apollo, ca mesager al Soarelui, este întâlnit în iconografia mithriacă. Contextul în care a fost descoperită epigrafa ne face însă să avem rezerve dacă ea era destinată misterele mithriace.

Dintre militarii cu funcții mai importante în legiunea a XIII-a Gemina au ridicat inscripții pentru zeul taurocton, Marcus Ulpus Linus, *imaginifer*⁴³ și Caius Iulius Marcianus, *signifer*⁴⁴, Antonius Senecio Iunior și Turranius Marcellinus, *conductores armamentarii*⁴⁵. M. Macrea îi considera arendași ai confecționării și reparării armelor⁴⁶. Chiar dacă existau astfel de arendași,

acest fapt nu exclude posibilitatea ca fiecare unitate militară să aibă profesioniștii proprii care să confecționeze și să repare armele. I. Șerban și C. L. Băluță⁴⁷ au susținut că aceștia erau conductores armamentarii în legiunea a XIII-a Gemina. Același punct de vedere este susținut și de V. Moga care demonstrează că cei doi aveau o funcție echivalentă cu cea de *optio fabricae* sau *custos armorum*⁴⁸.

Un alt adorator al cultului mithriac de la Apulum este veteranul Titus Aurelius Marcus care ridică zeului un altar⁴⁹ și un relief cu inscripție⁵⁰. Veteranii au fost inițiați probabil în timpul serviciului militar și au rămas și după lăsarea la vatră fervenți adoratori ai lui Mithras, așa cum demonstrează aceste două inscripții. Se poate presupune, având în vedere experiența lor, că aceștia dețineau și unul dintre gradele superioare pe scara inițierii, jucând un rol important în perpetuarea cultului.

Potaissa, sediul legiunii a V-a Macedonica, ne dezvăluie o serie de adoratori ai zeului care provin din mediul militar. Sunt amintite aici funcții de mai mică importanță: Flavius Marcellinus-*tesserarius*⁵¹, Aurelius Dolens-*miles*⁵² și Aelius Maximus-*miles*⁵³. Toți făceau parte din legiunea a V-a Macedonica.

Este amintit și un alt soldat, Aurelius Montanus⁵⁴, care a fost exclus de S. Sanie⁵⁵ din categoria inițiaților în religia lui Mithras pentru că în inscripție se folosește formula de adresare Invictus, pe care el o consideră ca fiind un atribut al zeului Sol.

Legat de purtătorii de *tessera* din legiunile a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica și succesul religiei tauroctonului în rândul acestor subofițeri, putem aminti o inscripție de la Poetovio (*CIMRM* II 1592), care este închinată zeului persan, în unul dintre templele acestuia: *pro salute tesserariorum et custodem armorum legionum V Macedonicae et XIII Geminae Gallienarum*.

La Dierna s-a descoperit un relief fragmentar cu inscripție care se datează în secolul al III-lea și care păstrează clar doar formula: *legionis* dar din păcate nu se păstrează numele dedicantului. Știm că la Dierna a staționat legiunea XXII-a Primigenia⁵⁶ și astfel facem legătura cu răspândirea cultului zeului Mithras în mediul militar de aici.

Și în Dacia Inferior sunt amintiți inițiați ai lui Mithras care au legătură cu armata romană. Un anume Antonius Zoilus, *actarius*, ridică, în localitatea antică Romula, o inscripție lui Mithras împreună cu *librarii* săi⁵⁷. Zoilus era șeful cancelariei comandantului arcașilor sirieni din localitate, iar *librarii* erau socotitorii acestei cancelarii. Numerus Surorum Sagittariorum nu este singura trupă de sirieni din zonă, aceștia sunt atestați și la Slăveni.

La Cincșor, jud. Brașov, pe malul râului Olt, s-au identificat mai multe

reliefuri printre care și unul cu o inscripție ilizibilă⁵⁸. M. Vermaseren consideră că în locul identificat se poate presupune existența unui *mithraeum* care nu a fost excavat. La Cincșor a staționat cohorta II Flavia Bessorum. Se poate presupune că cei care au ridicat monumentele sunt membrii ai acestei trupe, având în vedere contextul militar al zonei.

La Pojejena, unde de-a lungul timpului au fost identificate numeroase urme ale mithraismului susținându-se chiar existența unui *mithraeum* în localitate⁵⁹, este amintit un anume Dizo Posidoni⁶⁰. Dedicantul poate fi soldat din garnizoana cohorței a V-a Gallorum et Pannoniorum sau membru civil al comunității de aici. D. Alicu îi dă un caracter militar comunității mithriace de aici susținând că piesele mithriace descoperite provin cu certitudine din turnul castrului⁶¹. Cazuri ale prezenței unor mithraeum-uri în castrule militare se mai întâlnesc și în imperiu⁶².

Una din inscripțiile de la Gherla menționează numele unui *praefectus alae* II Pannoniorum, care ar putea fi unul din inițiatorii în mistele mithriace. A fost dificilă lecturarea primelor trei rânduri din inscripție. Vermaseren a propus lecturarea: *Invicto Mithrae Manius Cretinus*⁶³. I. I. Russu consideră că reconstituirea corectă ar fi: M. N. Lucretianus⁶⁴ și lasă pentru divinitate doar epitetul *Invictus* ceea ce face dificilă încadrarea piesei printre monumentele mithriace.

La Bumbesti-Jiu a fost descoperită o inscripție⁶⁵ fragmentară pe care M. J. Vermaseren⁶⁶ o întregeste sub forma (*Deo Soli*)*invic(to Mithrae)*. Dedicantul, care nu se păstrează în inscripție, ar putea proveni din rândul militarilor din cohors I Aurelia Brittonum miliaria, care a asigurat garnizoana castrului de pe malul Jiului, în timpul domniei împăratului Septimius Severus.

La Drobeta religia mithriacă s-a bucurat de mare popularitate, fapt demonstrat de descoperirea a două reliefuri votive, două statuete din bronz și o inscripție. Epigrafa⁶⁷ descoperită în castru este închinată sănătății împăraților Septimius Severus, Caracalla și Geta a fost considerată de natura mithriacă de către D. Tudor⁶⁸. Această atribuire este preluată de Vermaseren⁶⁹, Dumitru Berciu și C.C. Petolescu⁷⁰.

C. C. Petolescu susține că difuzarea cultului tauroctonului la Slăveni s-ar fi datorat arcașilor sirieni care au contribuit la refacerea castrului în anul 203⁷¹.

Cumont, pornind de la cunoscutul fragment din Plutarh, susținea că principalul agent al răspândirii religiei mithriace a fost armata și că religia mithriacă este o religie dominată de soldați⁷². Având în vedere că cele mai timpurii dovezi ale mithraismului sunt de natură militară și le găsim în provinciile de pe Rin și de pe Dunăre, se poate susține că militarii au fost colportorii misterelor în Imperiul roman și în Dacia. Această concluzie

trebuie totuși nuanțată, așa cum o face M. Clauss în lucrarea sa⁷³. Analizând tot materialul epigrafic din Dacia, legat de zeul Mithras, Clauss susține că doar 13% din cei care ridică inscripții sunt soldați⁷⁴. Este adevărat că începând cu Franz Cumont s-a încetățenit ideea că armata ar fi cea mai importantă sursă de răspândire a mithraismului, însă analiza inscripțiilor și a reliefurilor cu inscripție din Dacia ne demonstrează că armata a reprezentat doar una dintre categoriile sociale în care s-a răspândit cultul lui Mithras, un rol preponderent având mediul civil.

O întrebare care apare cu insistență este: De ce are această religie un succes atât de mare în rândul soldaților? Unul dintre studiile foarte argumentate cu privire la acest subiect a fost elaborat de R. L. Gordon⁷⁵. În cultul lui Mithras promovarea se putea face doar prin supunerea față de autoritatea supremă, autoritate care era reprezentată de gradul cel mai înalt în ierarhia mithriacă: Pater. S-a afirmat⁷⁶ că putem găsi în religia mithriacă o replică, o confirmare a experienței sociale de zi cu zi din afara mithreum-ului și că mithraismul s-a răspândit în cercurile care respectau standardele autoritare și de supunere ale Imperiului. Valori cum ar fi: supunerea față de autoritate, acceptarea unui rol specific, adaptare la sistem, identificarea cu valorile prescrise, conformitate le găsim în sistemul de organizare și funcționare a cultului mithriac. Practic mithraismul este o replică a valorilor sociale din imperiu, în special în armată.

R. L. Gordon merge mai departe și susține că prin mithraism se poate realiza un control social⁷⁷. Armata avea numeroase valori paralele cu religia mithriacă. Perseverența și rezistența, adevărul, onestitatea, obediența, perioadele de probe, jurământul sunt comune celor două medii. Așa cum în armata romană a existat o luptă acerbă pentru promovare, și în mithraism descoperim acest fenomen demonstrat de prezența celor șapte grade de inițiere.

În provinciile dunărene și de pe Rin, mithraismul a jucat un rol de mediator al valorilor romane⁷⁸ contribuind la fenomenul aculturației și al romanizării, mai ales din momentul în care recrutarea a devenit exclusiv provincială, acceptarea valorilor romane a fost importantă.

Pornind de la aceste idei, se poate susține că un personaj ca Valerius Maximianus, ca și ceilalți comandanți de legiune amintiți, au susținut misterele mithriace, văzând în mithraism un mijloc de integrare a noilor recruți, de acceptare a valorilor romane atât la nivel uman, cât și la nivel divin. Ulpus Proculus deținea în armată o poziție cheie ce îi permitea să ia contact cu diverse idei și în același timp să le propage. Ofițerii și subofițerii unor trupe militare, cum a fost acel Zoilus cu librării săi la Slăveni, puteau influența subordonații și propaga religia mithriacă ca un mijloc de acceptare

a supunerii, dincolo de mesajul divin pe care îl transmitea această religie.

Dacă unii propuneau existența unor așa-ziși „apostoli” ai cultului mithriac⁷⁹ care ar fi contribuit la răspândirea acestei religii prin faptul că erau inițiați și o făceau din pură credință, având în vedere ideile enunțate mai sus, putem susține că acești „apostoli” răspândeau religia mithriacă cu convingerea că acest fenomen îl putea iniția pe autohton sau recrut în respectarea unor valori care le întâlnea atât în armata romană, cât și în societatea romană. Valerius Maximianus a dedicat numeroase monumente pentru Mithras așa cum au făcut-o și alți oficiali, însă nu făceau parte neapărat din inițiații în cultul mithriac. Ideea că un simplu soldat putea da ordine și iniția un centurion în misterele lui Mithras este respinsă de Gordon⁸⁰, care susține că acest lucru ar contraveni sistemului de valori promovate de autoritățile romane.

II. Membrii civili

1. Aristocrația orășenească din Dacia

Ulpia Traiana Sarmizegetusa este cunoscută în literatura dedicată subiectului ca locul în care zeul Mithras are cei mai mulți adoratori din rândul civililor.

La Sarmizegetusa, membrii Colegiului Augustalilor și aristocrați cu funcții în *ordo decurionum* sunt amintiți pe două colonete cu inscripții dezvăluite în *mithraeum*-ul descoperit în secolul al XIX-lea. Dedicanții se numesc: Marcus Ulpius Maius și Marcus Ulpius Victorinus⁸¹. Funcția de *decurion* a celui de-al treilea dedicant, Aurelius Theophilus, o cunoaștem dintr-o altă inscripție pusă împreună cu Aurelius Castor⁸². O dovadă a faptului că exista o comuniune strânsă între membrii comunităților mithriace sunt Aurelius Theophilus și Aurelius Castor, care erau *decurioni* ai municipiului *Porolissum* și ridică inscripția în templul mithriac cu ocazia unei vizite sau a unei ceremonii în comunitatea mithriacă de aici.

În aceeași localitate antică, în pretoriul procuratorului financiar al Daciei, s-a descoperit un monument ridicat de Quintus Axius Aelianus⁸³. În această inscripție zeul este adorat alături de alte divinități din lumea gallo-romană: Mars Camulus, Mercurius și Rosmerta. Personajul a deținut, înainte de venirea în Dacia, funcția de procurator al Belgiei și al celor două Germanii, provincii unde cultul lui Mithras avea numeroși adoratori și unde a luat contact și cu divinitățile gallo-romane menționate alături de Mithras. Q Axius Aelianus a fost procurator financiar al Daciei *Apulensis* în perioada 235/236-238 și apoi *vice praesidis* în 236-238.⁸⁴

Alte două personaje importante prezente în inscripțiile ridicate zeului

taurocton sunt Marcus Ulpius Gaius și Cassius Maximus care ridică o inscripție cu reprezentarea tauroctoniei în același *mithreum* de la Sarmizegetusa⁸⁵. Numele lui Cassius Maximus este pus alături de funcția de *augustalis coloniae Sarmizegetusae* și putea să provină din rândul libertților sau al peregrinilor.

Un alt personaj interesant, Caius Spedius Valerianus, ridică un relief cu inscripție ce amintește funcția de augustal al coloniei Sarmizegetusa⁸⁶. Acest personaj era în același timp și decurion al colegiului fabrilor, asociație recunoscută oficial⁸⁷ care este asemănătoare caracterului asociativ al cultului mithriac. Același personaj care ridică monumentul zeului Mithras se închină și zeiței Nemesis pe o inscripție descoperită în județul Alba⁸⁸.

Un relief cu inscripție foarte scurtă, descoperit la Ulpia, menționează un anume Cornelius Cornelianus⁸⁹. Personajul este cunoscut la Sarmizegetusa ca un adorator al zeiței *Nemesis Regina*⁹⁰.

La Napoca, capitala Daciei Porolissensis, unul dintre adoratorii tauroctonului pune o inscripție pentru sănătatea ordinului augustalilor⁹¹. Membrii acestor organizații religioase oficiale pentru adorarea împăratului aveau o atracție deosebită pentru misterele zeului persan.

Marcus Cocceius Genialis, procuratorul Daciei Porolissensis ridică o inscripție⁹² pentru zeul *Sol Invictus*, inscripție considerată de Silviu Sanie⁹³ ca fiind dedicată divinității solare și nu lui Mithras. Inscripția fusese considerată mithriacă de Vermaseren în *corpus*-ul său⁹⁴.

Apulum, un alt centru al religiei mithriace, ne indică prezența unui *flamen*, *questor* și *decurion* al orașului⁹⁵, Marcus Aurelius Maximus care a ridicat o inscripție pentru zeul mithriac în localitatea Lopadea Nouă⁹⁶. Același personaj se închină lui *Deus aeternus*, la Cigmău⁹⁷. Nu este exclus ca relieful cu inscripție de la Lopadea să fi fost produs, sau să fi provenit, de la Apulum. Un alt *decurion* și *flamen*, Satorius (...)anus, din localitatea antică Apulum, ridică o inscripție pentru zeul neînvins Mithras. Inscripția a fost descoperită pe malul Mureșului alături de alte trei inscripții.⁹⁸

După cum se remarcă din mențiunile prezentate mai sus, aristocrația orașelor era una din categoriile interesate de cultul mithriac. Printre funcțiile importante ale administrației provinciale orașenești apar menționați patru decurioni, un flamen, membrii ai asociațiilor de augustali și doi procuratori ai provinciei Dacia.

Nu se poate susține cu certitudine dacă aceștia participă direct la ceremoniile religioase, erau incluși în ierarhia misterele mithriace sau doar patronau comunitățile religioase stimulând răspândirea valorilor romane în rândul mithriaștilor din administrația romană a provinciei⁹⁹. Se poate presupune că aceștia participau direct la ceremoniile religioase din cultul

mithriac, dar sunt de acord cu R. L. Gordon că acești membrii marcanți ai provinciei nu puteau avea funcții minore în ierarhia mithriacă¹⁰⁰.

2. Membri ai vămilor din Dacia

Un alt grup social în care a înflorit cultul mithriac, atât în Imperiul roman cât și în Dacia, este cel al vameșilor. Una dintre cele mai timpurii inscripții care datează în jurul anului 100 d. Hr. și provine de la Novae este ridicată de un vameș¹⁰¹.

Fiscul provinciei avea la Sarmizegetusa un tabularium unde se adunau toate datele strânse în vămile locale. Vămile erau deservite de *preaepositus tabulariorum* sau *princeps tabularii* recrutați din rândul libertilor, de tabulari și de ajutoarele de tabulari (*vilicus*, *dispensator*, *vicarius*, *scrutator*, *contrascriptor*) recrutați din rândul sclavilor. Membrii acestui sistem, *portoria*, se ocupau cu perceperea impozitelor directe și a celor indirecte.

Dintre libertii și sclavii implicați în colectarea impozitelor directe sunt atestați ca dedicanti ai lui Mithras, un *tabularius*, un *adiutor tabularius*, un *dispensator* și un *vikarius*.

Libertul Carpion, *tabularius* la Sarmizegetusa a ridicat un altar lui *Sol Invictus Mithras*¹⁰². Personajul este un libert și funcția de *tabularius* pe care o deținea este menționată pe epitaful pus de fiul său, Marcus Aurelius Onesimus¹⁰³. Carpion a fost și *tabularius* la Apulum unde ridică un altar lui Aesculap și Hygiei (CIL III, 980).

Unul dintre monumentele impresionante ale mithraeum-ului de la Sarmizegetusa a fost o statuie a lui Cautopates pe soclul căreia apare numele lui Synetus, *adiutor tabularii*.¹⁰⁴ Personajul era sclav și dispunea de mijloace financiare suficiente pentru a ridica un astfel de monument.

Protas, *adiutor tabularius*, își aduce omagiul superiorului său Ampliatus, *dispensator augusti*, pe un altar având forma unei coloane dorice, închinat zeului Mithras¹⁰⁵. Funcția lui Ampliatus era de casier-șef iar statutul său social era de libert sau sclav imperial.

Dintre vameșii implicați în perceperea impozitelor indirecte, care se închinau lui Mithras, este amintit un *vicesimarius*, Lucius Aelius Hylas, pe un relief mithriac descoperit la Doștat¹⁰⁶. Personajul este cunoscut și dintr-un alt monument¹⁰⁷ dedicat nimfelor, provenit de la Romula. După eliberarea din sclavie, în vremea împăratului Commodus, dedicantul altarului de la Romula și-a luat numele de Lucius Aelius Hylas, devenind libertus. Alături de acest sclav sunt menționați în inscripție fiul său Horientis și soția Apuleia. Impozitele indirecte se încasau în diferite zone ale provinciei, astfel putem explica prezența acestui personaj în această așezare de mică importanță.

Monumentul provine din colecția lui Gustav Teleki și putea fi adus din Apulum sau Ulpia Traiana.

Astfel de posturi de vamă întâlnim în toata Dacia de-a lungul limesului, dar și pe rutele comerciale cele mai importante. Rolul membrilor portoriului în răspândirea cultului este scoasă în evidență de Per Beskow¹⁰⁸, într-un studiu larg ce analizează situația la nivelul întregului Imperiu. Unele posturi de vamă au reprezentat adevărate centre ale cultului și contactele dintre membrii acestor vămi, ca și transferul de personal au însemnat enorm pentru cultul lui Mithras. Vameșii erau asociați cu armata în controlul financiar al provinciei; așa se explică prezența acelor beneficiarii consulares menționați pe lângă posturile de vamă. În același timp, vameșii erau în permanentă legătură cu negustorii ce treceau prin posturile de vamă și erau predispuși diverselor influențe religioase.

Dacia se afla în apropierea sediului *publicum portorii Illyrici* de la Paetovio și era una din cele șapte circumscripții ale acestuia. Se poate presupune că un posibil traseu al răspândirii religiei mithriace în această provincie ar porni de aici. Mijlocul ar fi fost acești libertți și sclavi imperiali educați la Poetovio și apoi trimiși în Dacia pentru a-și exercita funcția. Sediile vămilor de la Sarmizegetusa, Apulum, Napoca, Romula puteau beneficia de serviciile unor vameși care au avut contact cu mithraismul datorită mutărilor dese, un fenomen întâlnit și în rândul armatei.

3. Sclavi și libertți

În Dacia există dovezi ce demonstrează inițierea în misterele mithriace a sclavilor, deveniți libertți și a stăpânilor lor. Este vorba despre Euthyces¹⁰⁹ din Apulum, libertul lui Marcus Aurelius Timotheus și Aurelius Maximus. Euthyces a fost eliberat probabil prin forma *per vindictam*, devenise *dediticus* și purta vechiul nume de sclav.

Lon(gus) sau Lon(ginus), menționat pe placa votivă descoperită în *mithraeum*–ul de la Ulpia Sarmizegetusa, avea funcția de *salariarius*¹¹⁰.

La Tibiscum, un anume Hermadio¹¹¹, administrator și sclavul lui M. Turranius Dil..., ridică un altar pentru sănătatea lui Publius Aelius Marus. Există posibilitatea ca acest Marus să fi fost același cu personajul care, alături de Publius Aelius Strenuus din Apulum, erau *conductores pascui et salinarum*¹¹². István Tóth îl considera pe acesta unul dintre apostolii cultului mithriac din Dacia¹¹³. Pornind de la inscripțiile puse la Sarmizegetusa (CIMRM 2146) și cea de la Tibiscum, menționată mai sus, el susține că ar fi fost ridicate de același personaj, Hermadio, aducând ca argument faptul că pe ambele altare s-au folosit epitete originare: *anicetus* respectiv

nabarzes. Personajul care a pus inscripția la Tibiscum : Turranius Dil...este amintit pe o altă inscripție la Tibiscum (CIL III 1548), ridicată pentru zeul Liber, împreună cu familia sa, iar la Apulum este amintit un Turranius Marcellinus care era conductor armamentarius (CIMRM II 1193). Alte două altare, unul de la Roma: *Nama. Lucius Fl(avius) Hermadion hoc mihi libens donum dedit* (CIMRM L 591) și altul de la Poetovio: *Caute pro salute Fl(avii) Hermadionis et Aviti Syriac(i) et filiorum Felix libertus*, sunt luate în discuție de autor. El consideră că există o legătură între Hermadion actor din Dacia, L. Flavius Hermadion de la Roma și Flavius Hermadion de la Poetovio ținând cont de epitetele folosite pentru menționarea zeului în aceste inscripții. Încearcă să dateze monumentele stabilind pe baza acestora, un posibil traseu de răspândire a religiei mithriace în Dacia, pe linia Roma-Poetovio-Sarmizegetusa-Apulum.

Libertul Caius Iulius Omucio este amintit într-o inscripție de la Păuleni dedicată pentru Sol Invictus.¹¹⁴ Din inscripție reiese funcția de actor al unui *conductores salinarum*, Caius Iulius Valentinus.

Alți doi *servi privati*: Dioscorus și Hermes sunt amintiți la Apulum¹¹⁵. După părerea lui Dumitru Tudor, Marcus stăpânul lui Dioscorus era negustor sau stăpânul unor ateliere meșteșugărești¹¹⁶. Cel de-al doilea dedicant, Hermes, ar fi sclavul sau libertul lui Gorgias.

Una dintre inscripțiile din Șard, sculptată în limba greacă, indica probabil un proprietar de pământ, un semit elenizat cu numele, Abedallah.

Proprietar local pare să fi fost și Caius Antonius Iulianus din așezarea rurală de la Cioroiu Nou, județul Dolj¹¹⁷.

Potinus ridică în localitatea Oarda de Sus, jud. Alba, pe malul râului Mureș, o inscripție pentru neînvinsul Mithras¹¹⁸. Dumitru Tudor crede că piesa provine de la Apulum sau Vințu de Jos¹¹⁹.

La Botoșești, jud Dolj, pe râul Paia s-a păstrat un fragment de placă votivă cu inscripție din care putem citi doar gentiliciul Valerius¹²⁰, a unui probabil *servus villicus*.

Din așezarea Săcădate, jud. Sibiu, provine un altar mithriac descoperit în 1967 sub temelia unei biserici¹²¹. Cel care a comandat piesa a fost Fortunatus, libertul sau sclavul unui proprietar care deținea o *villa rustica*.

Un anume Victorinus pune un relief dedicat lui Mithras în localitatea Ozd, jud. Mureș¹²². Andrei Zrinyi¹²³ presupunea că Victorinus ar proveni din rândul militarilor din Ala I Bosporanorum miliaria, prezentă la Cristești, la circa 30 de km de Ozd. Acesta poate fi un simplu sclav.

La Decea Mureșului, s-a construit un templu mithriac în apropierea așezării civile și a drumului roman ce lega Apulum de Potaissa. Un anume Surus¹²⁴ și alți adoratori¹²⁵, al căror nume nu se mai păstrează ridică câte o

inscripție pentru Mithras în ruinele acestuia. Dedicanții de la Decea puteau fi *servi villici* sau soldați ce asigurau paza drumului roman.

Altarul descoperit la Ceanu Mic poartă o inscripție greu descifrabilă. I. I Russu propune întregirea V(alerius) V(alerianus)¹²⁶. Nu se poate preciza statutul social al acestuia: sclav sau libert.

La Micia s-au descoperit două reliefuri cu inscripții¹²⁷, un altar dedicat lui Cautes¹²⁸ și cinci reliefuri votive. Dedicantul epigrafei pentru *dadofor* nu își menționează numele, în schimb se păstrează parțial numele dedicanților de pe cele două inscripții: Aur(elius) respectiv Valent(inus).

În Vințu de Jos au fost identificate altarul lui Lucius Octavius Gratus¹²⁹, reprezentarea cu inscripție grecească pusă de Aurelius Stephanus¹³⁰ și un relief realizat din marmură de bună calitate. Monumentele puteau proveni dintr-un „*mithraeum*” săpat în malul Mureșului.

Altarul mithriac¹³¹ din Sfîntești, jud Teleorman, a fost descoperit în fundația bisericii construită în 1821. Nu se cunoaște exact de unde a fost adusă, iar numele dedicanților sunt următoarele: Aelius Marcianus și Aelius Firmus.

De la Sucidava provine un grup statuar fragmentar pe care se păstrează inscripția¹³² care menționează doi dedicanți, probabil doi sclavi: Marinus și Iulianus.

Se poate constata că sclavii și libertii își menționează în puține cazuri statutul social. Mulți dintre liberti nu poartă tria nomina, ci fostul nume de sclav, cum este cazul lui Euthyces din Apulum. Când nu își menționează situația socială, este dificil de stabilit dacă sunt sclavi sau liberti. Este cazul lui Lucanus¹³³, Chrestion¹³⁴ și Suaemedus¹³⁵ sau Euhemerus din Apulum, Hermadio, Philotimus, Primus și Severus (Ulpia Traiana) Hermadio (Tibiscum), Surus (Decea), Fortunatus (Săcădate), Potinus (Oarda), Victorinus (Ozd), Phoebus (Romula).

4. Clerul mithriac

În Dacia sunt atestați epigrafic un *sacerdos* (Doștat) și doi *antistes* (Șard și Apulum). În Doștat (jud. Alba Iulia)¹³⁶, Publius Aelius Artemidorus, originar din Macedonia, a fost investit ca și preot a lui Mithras de palmyrenii locali. Proveniența altarului este nesigură pentru că a fost semnalat mai întâi în conacul lui Gustav Teleki din Doștat și apoi la Cunța, în castelul aceluiași nobil. Inscripția semnalează existența unui *mithraeum* al zeului, însă nu se poate spune cu certitudine dacă acesta a fost construit la Doștat.

Epigrafele dedicanților din Șard, Caius Iulius Valens¹³⁷ și Apulum, Marcus Aurelius Comatius Super¹³⁸ nu oferă suficiente indicii pentru a fi încadrate

în categoria preoților zeului taurocton. Inscripția de la Șard menționează o incintă sacră al cărei preot, Valens este *haruspex* al coloniei Apulum. Franz Cumont și M. J. Vermaseren consideră epigrafa ca fiind mithriacă, iar Silviu Sanie o exclude din categoria monumentelor dedicate lui Mithras.

D. Tudor¹³⁹ presupune că Valens era membru al aristocrației apulense și avea o proprietate funciară pe teritoriul așezării rurale vecine. Inscripția bilingvă¹⁴⁰ a semitului elenizat Abedallah, probabil proprietar, are legătură cu templul din Șard. Inscripția ridicată de acesta este închinată lui *Sol Invictus* ceea ce face puțin probabilă apartenența acestuia la cultul lui Mithras.

Franz Cumont observa că, în toate provinciile, micii funcționari din serviciul împăratului, au jucat un rol important în difuzarea religiilor străine¹⁴¹. La fel ca și soldații, ei erau recrutați în număr mare din provinciile asiaticе, își schimbau tot timpul rezidența atunci când erau promovați. În provinciile de graniță, în special unde agenții finacieri ai împăraților trebuie să fi fost numeroși, nu numai pentru că produsele de import și comerțul trebuiau controlate aici dar și pentru că aici exista o mare parte din armata Romei. Este natural să găsim casieri, strângători de taxe (*dispensatores, exactores, procuratores*) și alte titluri similare în textele mithriace din Dacia și Africa¹⁴².

R. L. Gordon observa și la nivelul administrației imperiale același sistem de valori ca și în cazul armatei și susține și în cazul acestei categorii sociale că mithraismul trebuie privit ca o replică a experienței sociale de zi cu zi¹⁴³. Valori cum ar fi obediența, antrenamentul și moralitatea trebuie să-și aibă locul în acest sistem. Și în acest microcosmos exista o luptă pentru promovare care aducea beneficii considerabile. În cazul sclavilor imperiali, speranța de eliberare trebuie să fi fost foarte importantă, dar și beneficiile materiale pe care le aduceau funcțiile mai înalte în sistemul administrativ.

Faptul că unele dintre personajele importante ale aristocrației urbane (*procuratores, decurioni*) ridică inscripții pentru Mithras în Dacia nu înseamnă neapărat că acestea erau inițiate în mistere, ci era o metodă de a influența membrii aparatului administrativ, de a se supune valorilor romane prin religia mithriacă care oferea un set de valori echivalente.

Cultul lui Mithras a avut succes în special în interiorul acelor grupuri care prețuiau autoritatea și avansarea socială. Ca un exemplu putem da inscripția¹⁴⁴ descoperită la Histria, în Moesia Inferior, pe care sunt menționate zece personaje care contribuie la refacerea unui mithraeum pe la mijlocul secolului al doilea. Lista cuprinde cetățeni romani, greci care nu erau cetățeni, membrii ai consiliului orășenesc local și un soldat, *beneficiarius consularis*. În fruntea listei se afla un *Pontarch*, preot al Romei și al lui Augustus.

Dinamica comportamentului și dezvoltării cultelor a fost studiată în

detaliu de științele sociale în ultimii 40 de ani. Mecanismele sociale prin care indivizii erau convertiți la un cult și pre-condițiile cerute pentru propagarea cultelor pot fi înțelese prin modele de grupuri sociale și prin economia religioasă. Una din ideile avansate în științele sociale a fost aceea de a discredita credința că oamenii se convertesc la o nouă religie deoarece cultul oficial sau dominant nu mai se potrivește nevoilor lor¹⁴⁵. Convertirea nu este rezultatul căutării unei noi ideologii deoarece cea curentă este insuficientă, este mai degrabă o problemă de a aduce comportamentul religios al unui individ în conformitate cu cel al prietenilor și familiei acelui individ¹⁴⁶. Este acea investiție în conformitate făcută de indivizi care îi determină să adopte un cult dat, odată ce relațiile interpersonale ale grupului în care trăiește sunt dominate de membrii ai cultului. Stark sugerează că un cult de succes va oferi membrilor recompense, le va satisface dorința de bunăstare, va oferi compensații¹⁴⁷.

Recompensele materiale directe includeau un statut în societate, câștiguri financiare și relații sociale utile. Un cult de succes trebuia să producă suficiente recompense și coeziune între membrii așa încât partea organizațională să poată să funcționeze, iar cultul să continue să se propage. Pentru a se dezvolta, un cult¹⁴⁸ trebuie să tindă spre alte rețele sociale. Pentru a crește un cult are nevoie atât de membrii numeroși, dar trebuie să găsească și membrii potriviți. Un grup mic de membrii foarte motivați și dedicați vor contribui mai mult pentru cult decât un număr mai mare de interesați marginal. Procesul inițierii modifică statutul unui individ din cel a unui *outsider* în unul de *insider*, care are acces acum la puterea colectivă a grupului. Cu cât creștea în ierarhia cultului, cu atât avea mai mult acces la putere și compensații. Oamenii sunt mai dispuși să adopte o nouă religie în măsura în care reține continuitatea culturală cu vechea, convenționala religie cu care sunt deja familiari.

Ținând cont de aceste idei, Marquita Volken¹⁴⁹ a încercat să aplice religiei mithriace acest model sociologic pentru a găsi un tipar al dinamicii cultului care s-ar potrivi cu descoperirile arheologice. Volken evidențiază două probleme: apariția bruscă a cultului în numeroase locații, aparent fără legătură și lipsa înțelegerii adevărate a mobilității populației mithraistilor. Descoperirile arheologice făcute în templele mithriace ne duc la ideea unei organizări modulare sau celulare a membrilor cultului. Relațiile între inițiatii cultului și pozițiile lor în sistemul gradual de inițiere erau cele mai importante părți ale organizației. Acest tip de organizare permitea mișcarea orizontală de la o celulă la alta, adică posibilitatea de a intra într-o celulă nouă la același grad obținut în altă parte. De exemplu, un prezumtiv membru cu gradul de miles își putea părăsi celula originală (*mithreum*-ul)

și se putea integra într-o nouă celulă menținându-și gradul.

Un grup de indivizi de la Micia ne demonstrează că și în Dacia relațiile între membrii comunităților mithriace sunt foarte strânse. P. Aelius Euphorus a construit un mithraeum la Micia. În aceeași așezare, personajul a ridicat o inscripție pentru Silvanus pentru binele lui P. Aelius Marus, *conductor pascui et salinarum*. Euphorus ar putea fi libertul lui Marus. Atticus, un sclav actor a lui Marus, a ridicat și el un altar pentru sănătatea stăpânului său. Așa cum am văzut, la Tibiscum, sclavul Hermadio, actor a lui Turranius Dios, a dedicat un altar pentru binele aceluiași Marus. Legătura aici este aceea că stăpânul era căsătorit cu Aelia Nice, care era probabil ruda cu Aelius Marus. Altă dovadă a legăturilor strânse între membrii comunităților mithriace din Dacia este reliefurile cu inscripție ridicate de Aurelius Theophilus, decurion al municipiului Porolissum, în incinta mithraeum-ului de la Ulpia Traiana. În Dacia sunt atestați alți doi dedicați care pun inscripții pentru Mithras în timpul deplasărilor: Publius Aelius Artemidorus care este pomenit la Doștat și Lucius Aelius Hylas.

Concluzii

Dacă am încerca să stabilim căile de pătrundere ale mithraismului în Dacia ar trebui să urmărim aceleași direcții ca în cazul celorlalte religii orientale. Putem găsi aceleași categorii de purtători ai cultului cu câteva deosebiri de esență. După unii autori este nesigur prin intermediul cui a fost introdus cultul lui Mithras în Dacia, prin intermediul soldaților din garnizoane sau prin coloniștii care au venit din imperiu¹⁵⁰. Singura dovadă care ne-ar indica pe soldați ca pe principalii colportori ai cultului este existența acestei categorii în centrele militare. Pe de altă parte, trebuie să notăm că o jumătate din reliefurile mithriace și o treime din toate inscripțiile au fost găsite în capitala administrativă, centru civil, Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

Un rol hotărâtor l-au jucat provinciile vecine Pannonia Inferior și Superior, care, prin comunitățile puternice de mithraști de la Carnuntum, Brigetio, Poetovio, Aquincum, pot fi considerate ca centre de radieră a cultului în Dacia. Poetovio, centrul portoriului illyric, a fost unul dintre locurile unde unii dintre vameșii din Dacia își făceau ucenicia și unde au fost contaminați cu religia mithriacă. Deși în Dacia sunt atestați membrii ai vămilor mai mult la Sarmizegetusa, aceștia erau cu siguranță prezenți și în alte locuri care presupuneau plata vămii. Nu se poate uita nici faptul că Marcus Valerius Maximianus, unul din așa-numiții apostoli ai cultului în Dacia, provine din același centru. I. Tóth¹⁵¹ mergea până la a susține că răspândirea mithraismului în Dacia ar fi avut ca punct de plecare Roma, și

ca punct intermediar Poetovio. Trebuie avut în vedere aportul soldaților din centrele legionare de la Apulum și Potaissa. Membrii legiunii a XIII-a Gemina pot fi considerați printre primii adoratori ai lui Mithras în Dacia. Ei au fost inițiați în Orient sau în centrele panonice. Venirea legiunii a V-a Macedonica la Potaissa a însemnat întărirea mediului mithriac, de proveniență militară în nordul Daciei, și demonstrează aportul Moesiei ca direcție de răspândire a religiei. R. Turcan susține că sirienii au jucat un rol important în promovarea mithraismului în Dacia¹⁵². Acest lucru se poate susține oarecum pentru mediul militar pentru că în mediul civil sunt atestați mai puțini orientali inițiați în mistere. După atestările din provincia Dacia Inferior, mithraismul pare a fi ajuns aici prin intermediul armatei, dar și al flotei romane care circula pe Dunăre și care a contaminat toate porturile din Dacia.

Adoratorii lui Mithras ale căror nume sunt cunoscute provin din 22 localități. Cei mai numeroși sunt din Apulum (24), Ulpia (20) și Potaissa (6). Din Decea, Vințu de Jos, Doștat, Romula, Sucidava și Sfințești se cunosc câte doi dedicanti, iar din Lopadea Nouă, Oarda, Ozd, Pojejena, Ceanu Mic, Napoca, Gherla, Păuleni, Micia, Tibiscum, Cioroiu Nou, Săcădate și Botoșești-Paia câte unul. Celor 75 de posibili inițiați în misterele mithriace li se adaugă persoanele menționate în inscripțiile dedicate *pro salute*. Sunt atestați în epigrafa mithriacă trei împărați (Septimius Severus, Caracalla și Geta), doi arendași ai minelor și ocnelor (Publius Aelius Marius și Caius Iulius Valentinus), un *procurator* (Marcus Lucceius Felix), trei stăpâni de sclavi (Ampliatius, Marcus Aurelius Maximus și Marcus Aurelius Timotheus) și membrii familiei a doi adoratori (Apulia și Horientis-Doștat, Pullaiena Caeliana și Publius Marcius Victor Maximillianus-Apulum).

Inițierea în misterele mithriace a 11 dintre dedicanți este incertă. Semne de întrebare ridică monumentele lui Marcus Cocceius Genialis (Napoca), M. N. Lucretianus (Gherla), Aurelius Montanus (Potaissa), Lucius Valerius Felix, QUINTUS Victor Felix Maximillianus, Caius Caerellius Sabinus, Quintus Caecilius Laetus, Ulpus Proculus (Apulum), Caius Iulius Valens (Sard), Caius Iulius Omucio (Pauleni), Lucius Domitius Primanus (Ulpia).

Adoratorii zeului persan sunt soldați și ofițeri din legiunile a XIII-a Gemina, a V-a Macedonica și XXII Primigenia, din Numerus Surorum Sagittariorum, Ala II Pannoniorum și probabil cohors II Flavia Commagenorum, cohors I Aurelia Brittonum milliaria, cohors V Gallorum et Pannoniorum și cohors II Flavia Bessorum. Ridică monumente pentru Mithras patru dintre comandanții legiunii a XIII-a Gemina, un *speculator*, un *beneficiarius consularis*, *imaginiferii*, *signiferii* și *tesserarii*, doi *conductores armamentarii* și un veteran. La Potaissa sunt atestați ca

adoratori un *tesserarius* și trei soldați, iar la Romula un *actarius* și *librarii* din *officium praepositi* numerus Surorum Sagittariorum. Alți dedicânți provin din aparatul urbanistic de la Ulpia Traiana, Apulum, Porolissum și Napoca. La Ulpia au pus monumente doi decurioni, trei augustali unul dintre ei fiind în același timp decurion al colegiului fabrilor și un *defensor lecticariorum*. Unul dintre dedicânții de la Apulum era decurion, questor și flamen, iar cel de-al doilea, cunoscut din epigrafa descoperită la Șard, era haruspex. Un decurion din Porolissum dedică un monument lui Mithras în capitala Daciei romane, iar în Napoca, Mithras a avut, probabil, adoratori din rândul membrilor ordinului augustalilor. Rămâne incertă inițierea procuratorului Daciei Porolissensis, Marcus Cocceius Genialis.

Mithras era adorat de un număr mare de liberi și de sclavi. O parte dintre ei provin din familia publică și îndeplinesc, în administrația provinciei Dacia, funcțiile de tabularius, adiutor tabularii, vikarius și vicesimarius. Alături de sclavi și libertii imperiali, sunt inițiați în misterele zeului servi privați din Ulpia, Apulum, Tibiscum și Păuleni. Interesantă este descoperirea în mediul rural a unui număr relativ mare de monumente. Cultul lui Mithras s-a difuzat în așezările rurale din Dacia prin intermediul trupelor care asigurau paza drumurilor sau participau la amenajări edilitare, a funcționarilor din administrație și a persoanelor cu funcții importante în ierarhia urbană care aveau proprietăți în afara orașelor. Este posibil ca Mithras să fi avut inițiați liberi și *servi villici* din mediul rural.

Sacerdoții zeului persan dedică monumente alături de inițiații propriu-ziși, situație întâlnită în toate provinciile Imperiului roman unde mithraismul are adepți. În Dacia dedicânții nu menționează pe monumente gradele de inițiere. În epigrafia mithriacă sunt menționate doar câteva din gradele de inițiere în special gradele leu și pater.

Deși s-a susținut că religia mithriacă a fost una a soldaților, dovezele epigrafice atestă o prezență mai consistentă în mediul civil. Poate soldații au fost cei care au adus mithraismul în Dacia, contaminați în expedițiile din Orient sau în centrele mithriace pe unde au trecut, dar rolul civililor, în special cei din administrația provinciei, trebuie scos în evidență, dominând dedicațiile pentru zeul taurocton.

Cele două categorii, soldații și sclavii implicați în strângerea vănilor, erau două medii propice pentru răspândirea mithraismului, având în vedere mobilitatea și misiunile lor în diverse colțuri ale Daciei.

Prezența certă sau mai puțin certă a unor personaje importante din mediul militar sau civil orășenesc, a unor ofițeri sau subofițeri printre adoratorii zeului poate susține ideea că mithraismul reprezenta un factor de menținere a controlului social în Imperiu. Este posibil ca aceștia să fi

fost chiar inițiați în misterele zeului participând direct la ceremoniile din mithraeum, cu precizarea că nu puteau deține grade inferioare. De asemenea, puteau fi patroni ai unor comunități mithriace.

Relația strânsă dintre membrii comunităților, atestarea unor adoratori ai lui Mithras în alte centre de cult mithriace decât cele de origine a fost demonstrată mai sus. Această observație ne duce la ideea unei organizări modulare sau celulare a comunităților mithriace din Dacia, în care un membru din comunitatea mithriacă de la Apulum putea participa la ceremoniile din templul de la Sarmizegetusa purtând același grad pe scara inițiatică.

Existența acestor relații strânse între membrii comunităților mithriace și prezența în rândul adoratorilor a categoriilor sociale doritoare de avansare, de îmbogățire materială, de accedere spre un post mai bun sau o funcție mai înaltă demonstrează că aceștia vedeau în religia mithriacă nu numai o salvare divină, ci și ceva mai practic, apropiat de dorințele lor materiale, un mod de a-și crea relații benefice.

Alin Jitărel
Muzeul Banatului
P-ța Huniade nr. 1
Ro 30002 Timișoara

NOTE

1. F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, vol I, II, Paris, 1896, TMMM în continuare.
2. M. J. Vermaseren, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, Haga, vol. I, 1956, vol. II, 1959, CIMRM în continuare.
3. F. Cumont, *op. cit.*, vol I, p. 59.
4. *ibidem*, p. 320.
5. R. Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, Buc., 1998, p. 268.
6. R. Merckelbach, *Mithras*, Hain, 1984, p. 281.
7. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, vol II, p. 288.
8. *IDR* III/5, p. 52.
9. N. Gostar, *Culte autohtone în Dacia romană*, în *AIIA*, Iași, II, 1965, pp. 237-254.
10. A. Zrinyi, *Materiale în legătură cu cultul lui Mitra în Muzeul din Târgu-Mureș*, în *Marisia*, II, 1967, p. 67.
11. Al. Popa, *Iconografia mithriacă de la Apulum*, în *Acta MP*, I, 1977, pp. 139-144.
12. I. I. Russu, *Inscripțiile din Dacia*, în *MC*, VI, 1959, p. 874.
13. D. Tudor, *Orașe, târguri, sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 161.
14. I. Șerban, C. L. Băluță, *On mithraism in the army of Dacia Superior*, în *Mysteria Mithrae*, pp. 572-578.
15. S. Sanie, *Cultul lui Sol Invictus în Dacia*, în *Sargetia*, XI-XII, 1974, p. 332; Idem, *Culte orientale în Dacia romană*, București, 1981, pp. 123-140.

16. IDR, III/4, 30.
17. M. Clauss, *The roman cult of Mithras*, Edinburgh, 2000, p. 21.
18. F. Cumont, *The mysteries of Mithra*, Chicago, 1903, p. 40.
19. M. Clauss, *Cultores Mithrae*, Stuttgart, 1992, p. 207, R. Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, București, 1998, p. 242, C. M. Daniels, *The role of the Roman Army in the spread and practice of Mithraism*, în *Mithraic Studies*, vol. II, 1975, pp. 249-274, I. Berciu, Al. Popa, *Marcus Valerius Maximianus, legatus augusti legionis XIII Geminae*, în SCIV, 12, 1961, 1, pp. 93-102.
20. M. Bărbulescu. *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea a V-a Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj, 1987, p. 65.
21. V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea a XIII Gemina*, Cluj, 1985, pp. 34-35.
22. IDR III/5, 286.
23. R. Merkelbach, *op. cit.*, p. 161.
24. V. Moga, *op. cit.* p. 35.
25. IDR III/5, 354.
26. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 284.
27. I. Șerban, C. L. Băluță, *op. cit.*, pp. 572-578.
28. S. Sanie, *op. cit.*, pp. 331-341.
29. IDR III/5, 350.
30. V. Moga, *op. cit.*, p. 58.
31. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 281.
32. S. Sanie, *op. cit.*, p. 338.
33. V. Moga, *op. cit.*, pp. 35-40.
34. IDR III/5, 353.
35. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 284.
36. I. Șerban, C. L. Băluță, *op. cit.*, pp. 572-578.
37. S. Sanie, *op. cit.*, pp. 331-341.
38. IDR III/5, 291.
39. M. J. Vermaseren, *op. cit.* p. 285.
40. *Ibidem*, p. 285.
41. I. Șerban, C. L. Băluță, *op. cit.*, p. 575.
42. D. Tudor, *Orașe, târguri, sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 306.
43. IDR III/5, 290.
44. IDR III/5, 282.
45. IDR III/5, 285.
46. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 306.
47. I. Șerban, C. L. Băluță, *op. cit.* p. 575.
48. V. Moga, *op. cit.*, p. 63.
49. IDR III/5, 270.
50. IDR III/5, 271.
51. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 276.
52. *Ibidem*, p. 275.
53. *Ibidem*, p. 274.
54. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 276.
55. S. Sanie, *op. cit.*, p. 332.
56. IDR III/1, 36.
57. IDR II, 341.
58. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 294.
59. N. Gudea, O. Bozu, *A existat un sanctuar mithriac la Pojejena?*, în *Banatica*, IV, 1977, pp. 117-129.
60. IDR III/1, 12.

61. D. Alicu, *Templul lui Mithras de la Pojejena*, în *Sargetia*, 28-29, 1, 1999-2000, pp. 219-220.
62. R. Turcan, *op. cit.*, pp. 247-248.
63. *Ibidem*, p. 273.
64. I. I. Russu, *Inscripții din Dacia*, în *MC*, VI, 1959, p. 874.
65. *IDR* II, 176.
66. M. J. Vermaseren, *op. cit.* p. 325-326.
67. *Ibidem*, p. 325.
68. D. Tudor, *Inscripții romane inedite din Oltenia și Dobrogea*, în *MC*, II, 1970, p. 567.
69. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 325.
70. D. Berciu, C. C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie meridionale*, Leiden, 1976, p. 41.
71. C.C. Petolescu, *Templul mithriac de la Slăveni*, în *Apulum*, XIV, 1976, pp. 455-463.
72. Franz Cumont, *The mysteries of Mithra*, Chicago, 1903, p. 40.
73. M. Clauss, *Cultores Mithrae*, Stuttgart, 1992, pp. 209-217.
74. *Ibidem*, p. 207.
75. R. L. Gordon, *Mithraism and roman society. Social factors in explanation of religious change in the Roman Empire*, în *Religion*, 2, 1972, pp. 92-121.
76. *Ibidem*, p. 102-103.
77. *Ibidem*, p.104.
78. *Ibidem*, p. 112.
79. R. Merkelbach, *Mithras*, Hain, 1984, p. 77.
80. R.L. Gordon, *op.cit.*, p. 109.
81. *IDR* III/2, 239.
82. *IDR* III/2, 126.
83. I. Piso, *Dacia*, în *L` année épigraphique*, Paris, 1988, p. 410.
84. A. Husar, *Celți si germani în Dacia romană*, Cluj, 1999, p. 220.
85. *IDR*, III/2, 278.
86. *IDR* III/2, 291.
87. R. Ardevan, *Le college des fabres a Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Acta MN*, XV, 1978, p.168.
88. *IDR* III/2, 319.
89. *IDR* III/2, 279.
90. *IDR* III/4, 63.
91. M.J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 273.
92. *Ibidem*, p. 273.
93. S. Sanie, *op. cit.*, p. 339-341.
94. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 273.
95. R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, în *BHAB*, III Timișoara, 1998, tab. X.
96. C. L. Băluță, *Relief votiv descoperit la Lopadea Nouă*, în *SCIVA*, 40, 1989, 381-383.
97. *IDR* III, 3, 215.
98. V. Moga, I. Piso, M. Drâmbărean, *Quatre monuments epigraphiques d` Apulum decouverts dans le lit de Mures*, în *ActaMN*, 35/I, 1998, p. 109-118.
99. R. L. Gordon, *op. cit.*, pag. 105.
100. *Ibidem*, p. 109.
101. M. Clauss, *The roman cult of Mithras*, Edinburgh, 2000, p. 21.
102. *IDR* III/2, 277.
103. *IDR* III/2, 387.
104. *IDR* III/2, 193.
105. *IDR* III/2, 387.
106. M. J. Vermaseren, *op. cit.* p. 293.
107. *CIL* III 13798.

108. er Beskow, *The portorium and the mysteries of Mithras*, în *Journal of Mithraic Studies*, 3, pp. 1-13.
109. IDR III/2, 284.
110. IDR III/2, 285.
111. IDR III/1, 145.
112. M. Macrea, *op. cit.*, p. 306.
113. I. Tóth, *A dacian apostle of the cult of Mithras?*, în *Istoria Europei romane*, Oradea, 1993, pp.175-179.
114. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 294.
115. IDR III/5, 355.
116. IDR III/5, 273.
117. IDR III/2, 145.
118. IDR III/5, 276.
119. D. Tudor, *Orașe, târguri, sate în Dacia romană*, Buc., 1968, p.137.
120. IDR III/2, 133.
121. IDR III/4, 87.
122. I.I Rusu, *Inscripții din județul Hunedoara*, în *Sargetia*, V, 1968, p. 91.
123. Andrei Zrinyi, *Materiale în legătură cu cultul lui Mitra în Muzeul din Târgu-Mureș*, în *Marisia*, II, 1967, p. 67.
124. IDR III/4, 71.
125. IDR III/4, 70.
126. Ion I. Russu, *Inscripții din Dacia*, în *MC*, VI, p. 877.
127. IDR III/3, 113.
128. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 296.
129. IDR III/5, 275.
130. IDR III/5, 267.
131. I.I Russu, *Inscripțiile din județul Hunedoara*, , în *Sargetia*,V, 1968, p. 90.
132. IDR II, 202.
133. IDR III/5, 268.
134. IDR III/5, 272.
135. IDR III/5, 274.
136. IDR III/4, 30.
137. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 291.
138. F. Cumont, *op. cit.*, p. 241.
139. D. Tudor, *Orașe, târguri, sate în Dacia romană*, Buc. 1968, p. 177.
140. M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 292.
141. F. Cumont, *The Mysteries of Mithra*, Chicago, 1903, p. 75.
142. *Ibidem*, p. 76.
143. R. L. Gordon, *op. cit*, pp. 107-108.
144. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București , 1967, pp. 395-428.
145. R. Stark , J. Lofland, *Becoming a World-Saver: a theory of conversion to a deviant perspective*, în *American Sociological Rewiew*, 30, 1965, pp. 862-875, R. Stark, *The Rise of Christianity*, Princeton, 1996.
146. R. Stark, *The Rise of Christianity*, Princeton, 1996, pp. 16-17.
147. *Ibidem*, p. 35.
148. *Ibidem*, p. 55.
149. M. Volken, *The development of the cult of Mithras in the western Roman Empire: a socio-arheological perspective*, în <http://www.uhu.es/ejms/papers>, p.2.
150. M. Clauss, *The roman cult of Mithras*, Edinburgh, 2000, p. 37.
151. I. Tóth, *A dacian apostle of the cult of Mithras?*, în *Istoria Europei romane*, Oradea, 1993, pp.175-179
152. R. Turcan, *op. cit.*, p. 242.

SOCIAL ASPECTS OF MITHRAIC CULT IN DACIA

Summary

The article aims to spotlight some unknown aspects linked to the social structure of the Mithriac cult.

After a thorough analysis of the worshippers of the god Mithras, one may claim that, even though some scholars maintained that the army played a far greater role than the civilian medium (such as the customs, the member of the imperial administration) the latter is represented in a far larger proportion.

The existence of a strong connection among the members of the mithriac community, as well as, the presence among the worshippers of a social category in favour of promotion and of material enrichment proves that these members saw in the mithriac religion not just a divine salvation, but something practical, something close to their material expectations as well as a means of acquiring adequate relations.

The presence of important characters from the military area or from the civilian town areas among those who paid homage to god Mithras by erecting inscriptions can lead one to the idea that Mithras represent an important element in maintaining the social control.

ELEMENTE ORNAMENTAL-SIMBOLICE PE MONUMENTELE DIN SUD-VESTUL DACIEI ROMANE (II)¹

Mariana Crînguș

Cuvinte cheie: *Dacia romană, monumente funerare*

Dintre elementele ornamental-simbolice ce se fac remarcate pe monumentele funerare din partea de sud-vest a provinciei nord-dunărene, cele mai interesante sunt din punctul nostru de vedere acelea care încă prezintă o puternică încărcătură simbolică. În spatele reprezentării (simbolului) de pe monumentul funerar se mai află încă o idee, reprezentarea semnifică ceva ce încă este viu în memoria celui ce comandă monumentul.

În lucrarea de față dorim să ne oprim în analiza noastră doar asupra reprezentării *asciei* ca element cu o puternică încărcătură simbolică.

Ascia face parte din categoria reprezentărilor simbolice cu o importanță încărcătură legată de lumea de dincolo și de atitudinea pe care o au cei rămași în viață față de ceea ce înseamnă necunoscut și nemurire. Astfel de elemente și-au păstrat semnificația simbolică mai mult decât alte elemente care au devenit mai mult decorative prin pierderea încărcăturii simbolice pe care au avut-o inițial.

Legat de semnificația reprezentării *asciei*, deci a uneltei pe care o foloseau lapidarii, dar și cei ce prelucrau lemnul, s-au emis mai multe ipoteze. În cele mai multe dintre cazuri nu putem spune că reprezentarea ei s-ar lega de profesia decedatului. Sunt puține cazurile în care inscripția face completarea în acest sens². La nivelul Imperiului Roman, reprezentări ale *asciei* le întâlnim pe monumente funerare ridicate pentru artizani de diferite etnii, pentru magistrați, funcționari, preoți³. Una dintre ipotezele la care ne refeream mai sus ar fi aceea că monumentul a fost terminat, astfel mormântul se înscrie în rândul *res religiosae*⁴. O altă părere ar fi cea conform căreia *ascia* servea la săparea gropii sepulcrale și astfel s-ar explica prezența sa pe monumentul funerar⁵. Poate fi văzută în reprezentarea *asciei* o emblemă apotropaică destinată a îndepărta răul⁶.

O altă opinie, care le completează pe cele exprimate deja, este cea a lui

L. A. Muratori, care vede în *ascia* o recomandare adresată celor rămași în viață de către defunct de a menține în bună stare mormântul, să nu ajungă să fie acoperit de mărăcini și de buruieni⁷. Pe de altă parte L. Renier este de părere că a pune un monument funerar sub semnul *asciei* înseamnă a dedica un monument care nu a fost încă utilizat, adică este un monument nou care abia a ieșit din mâinile meșterului și care se mai află încă într-o oarecare măsură sub auspiciile uneltei care a fost folosită la realizarea monumentului⁸. În general se consideră *ascia* ca element apotropaic care alungă soarta rea⁹, probabil prin aceasta mormântul și monumentul treceau astfel sub protecția divină. Prezența uneori ocazională (cel puțin pentru noi) pe unele monumente funerare a *asciei* nu ne permite să tragem nici o concluzie, doar poate aceea că este evocată moartea¹⁰.

Pe unele monumente din Imperiul roman apare formula *sub ascia dedicavit*. Aceasta poate însemna că la baza monumentului, imediat ce a fost dat spre folosire, au fost depuse acolo osemintele sau cenușa celui decedat. Astfel, atât reprezentarea *asciei*, cât și formula *sub ascia* conțin îndemnul și rugămintile către posterioritate de a păstra locul unde se afla mormântul și să nu permită buruienilor, mărăcinilor și ierburilor să crească și să năpădească acel loc.

Tot la nivelul Imperiului trebuie să spunem că *ascia* apare pe monumente funerare din Gallia Cisalpină (mai ales pe monumentele funerare de la Lyon), Africa, Illyricum sau Roma¹¹. Exista părerea că simbolul *asciei* s-ar lega de spațiul oriental al Imperiului Roman, însă astfel de reprezentări în lumea orientală sunt destul de rare¹².

În Dacia reprezentarea *asciei* poate fi observată pe un număr mic de monumente funerare. Cele mai numeroase astfel de monumente provin de la Tibiscum (3), iar câte un exemplar de la Alburnus Maior, Romita, Potaisa¹³.

Din sud-vestul Daciei, doar la Tibiscum se cunosc monumente cu reprezentarea *asciei*. Primul monument este un altar pus pentru amintirea Valeriei Crescentilla de către soțul său, Caius Caecilius Felix, augustin al coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa¹⁴. *Ascia* apare redată pe cornișă și este de fapt singurul element ornamental-simbolic prezent pe întreg altarul. Acesta a fost descoperit în castru.

Un alt monument este de fapt o stelă funerară pusă de părinți pentru cele două fiice gemene, Publia Aelia Ingenua și Publia Ingenuvia Florentia, decedate la o vârstă fragedă (doi ani). Această stelă are registrul superior unde probabil se aflau busturile defunctelor, distrus împreună cu cele ale părinților, căci busturile celor două fete sunt realizate în primul plan, iar în cel de al doilea plan al reliefului probabil se aflau busturile părinților, iar

reprezentarea *asciei* apare sub textul incizat¹⁵.

Al treilea monument cu reprezentarea *asciei* ni s-a păstrat în stare fragmentară și nu se mai păstrează din monument decât imaginea cu caracter funerar¹⁶.

Prezența *asciei* pe monumentele funerare din Dacia poate fi legată de prezența unor coloniști veniți din spațiul Dalmației¹⁷, asta cu atât mai mult cu cât în Dalmația se cunosc foarte multe monumente funerare care sunt puse în legătură cu reprezentarea *asciei*, dar și a așezării monumentului *sub ascia*¹⁸. În ansamblu, putem spune că reprezentarea *asciei* o întâlnim pe stele funerare iconice sau aniconice, pe altare funerare sau pe alte monumente sculpturale cu rol clar funerar. De asemenea, nu putem spune că s-a preferat reprezentarea *asciei* deasupra sau sub registrul inscripției. Acest lucru este evident și la Tibiscum, căci în comun cele două monumente la care ne referim nu au decât reprezentarea *asciei* și faptul că sunt ambele monumente funerare.

În provincia vecină Pannonia se cunosc câteva reprezentări ale *asciei* alături de alte unelte pe care le putem lega de domeniul prelucrării pietrei, deși textul incizat nu face nici o aluzie în acest sens. Astfel stela funerară păstrată fragmentar de la *Ulcisia Castra* pusă pentru Titus Flavius Felicio și familia sa păstrează, în partea superioară a reprezentării unui personaj în picioare dintr-o scenă mitologică, o *ascia*, un compas și un ciocan¹⁹. Pe o altă stelă descoperită la Brigetio și păstrată și ea în stare fragmentară întâlnim reprezentarea compasului alături de cea a *asciei*. De remarcat faptul că aici avem menționate numele unor copii care au decedat la vârste fragede²⁰, ca și în cazul stelei funerare de la Tibiscum pusă pentru cele două gemene decedate la vârsta de doi ani și pe care am prezentat-o mai sus. De evidențiat faptul că în ambele cazuri din Pannonia se observă reprezentarea *asciei* pe stele funerare alături de alte elemente precum compasul, iar dispunerea *asciei* este sub registrul inscripției.

Pentru partea de sud-vest a Daciei romane se cunosc până în prezent, din descoperirile arheologice, doar trei monumente cu reprezentarea *asciei* și toate cele trei exemplare provin din anticul Tibiscum. Pe două dintre monumente pe care apare reprezentarea *asciei* se păstrează numele pentru care s-a ridicat monumentul. Sunt de fapt menționate trei persoane, toate cele trei fiind de sex feminin. Din analiza numelui pe care îl poartă fiecare nu reiese că ar proveni dintr-o anumită zonă a Imperiului sau aparțin vreunei etnii. Reprezentarea *asciei* astfel nu o putem lega de mediul de proveniență al decedatelor sau a celor din familie care ridică monumentele. Cert este că în rândul populației din anticul Tibiscum există persoane pentru care acest simbol funerar este încă viu, reprezintă ceva. Vorbim deci de un simbol și

nu de un semn sau o imagine, înseamnă că s-a realizat un transfer imaginar în psihicul celui ce privește reprezentarea și astfel imaginea a fost mutată în interiorul simbolului și implicit în interiorul individului.

Până în momentul de față, Tibiscum este singura localitate din provincia Dacia unde au apărut cele mai numeroase monumente cu reprezentarea *asciei*. Din analiza acestor monumente nu le putem încadra într-o perioadă anume, decât în perioada largă a secolelor II-III p. Chr. De asemenea, nu putem spune că măcar cele două monumente care păstrează și inscripția sunt realizate de același meșter pietrar, căci nu putem vorbi de aceeași caligrafie. Dispunerea simbolului *asciei* este diferită în cazul monumentelor epigrafice (deasupra sau sub registrul inscripției). Cu certitudine aceste monumente funerare au fost astfel prin acest simbol așezate sub semnul *asciei*, adică al protecției.

Mariana Crînguș

Universitatea de Vest Timișoara
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie
Blv. V. Pârvan nr. 4

NOTE

*Prima parte a acestui studiu s-a referit la elementele strict ornamentale și a apărut în *AnB*, SN, X-XI, 2002-2003, (2004), p. 147-156.

D. A., I, s.v. *ascia*, p. 464-465.

3. F. de Visscher, *Le droit des tombeaux romains*, Milano, 1963, p. 278.

4. M.R. Vasić, *La représentation de l'ascia sur les monuments funéraires de la province romaine de Dalmatie*, în *Starinar*, XXVII, 1976, p. 43-52.

5. *Ibidem*.

6. F. Cumont, *op.cit.*, p. 298.

7. L. A. Muratori, *Novus thesaurus veterum inscriptionum*, 4 vol., Milan, 1739-1742 apud. J. Murray, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Londra, 1875, sv. *ascia*.; vezi și H. Daicoviciu, *O stelă funerară de la Alburnus Maior*, Potaissa, 3, 1982, p. 106-111 referitor la alte supoziții legate de reprezentarea *asciei* și de ridicarea monumentului *sub ascia*.

8. L. Renier, apud. D.A.C.L., sv. *ascia*.

9. F. Cumont, *op.cit.*, p. 298.

10. F. de Visscher, *Le droit des tombeaux romains*, Milano, 1963, p. 279.

11. D. A. C. L., sv. *ascia*.

12. F. de Visscher, *Le droit des tombeaux romains*, Milano, 1963, p. 279.

13. H. Daicoviciu, *O stelă funerară de la Alburnus Maior*, Potaissa, 3, 1982, p. 106-111.

14. IDR, III/1, 171: D(is) M(anibus)/Valeriae Cres/centillae vix(it)/ann(os) XXXV/5/C(aius) Caecil(ius) Felix/aug(ustalis) col(oniae)/coniugi b(ene)m(erenti)/posuit.

15. IDR, III/1, 159: D(is) M(anibus)/P(ublia) Ael(ia) Ingenua/vix(it) an(nis) II et/P(ublia) Ing(enuvia) Florentin/5/ a v(i)x(it) an(nis) II p(arentes) p(osuerunt)

16. Doina Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, foto 41.

17. H. Daicoviciu, *op.cit.*, p. 110.

18. M. R. Vasić, *op.cit.*, p. 44.

19. Éva Maróti, *Die römischen steindenkmäler von Szentendre- Ulcisia Castra*, Szentendre, 2003, p. 41, nr. 35. Textul stelei funerare este urmatorul: D(is) M(anibus)/ T(itus) Fl(avius) Felicio Aug(ustalis) col(oniae) Aq(uinci) vi/vos sibi et Flaviae Secun/dinae quond(am) conlibertae/et uxori vixit an(nos) LV et/T(ito) Fl(avio) Felicissimo quond(am)/filio naturali qui vixi(t)/ann(os) XXIII et T(ito) Fl(avio) Ingenuo/fil(io) legitimo et T(ito) Fl(avio) Felici/fil(io) naturali et Flaviae/Feliculae filiae naturali/et flaviae Felicissimae nepti/vivis T(itus) Fl(avius) Felicio s(upra) S(criptis) et sibi f(aciendum) c(uravit).
20. J. Česka, R. Hošek, *Inscriptiones Pannoniae Superioris in Slovacia Transdanubiana*, Brno, 1967, nr. 36. Textul inscriptiei este:....L. Firmin(o) an(norum) VI/L(ucio) Val(erio) Longin(o) an(norum) III/con(iugi) et fil(iis) piis/L(ucius) Val(erius) Longinus/vet(eranus) L(egionis) I A(diutricis) P(iae) F(idelis) viv(us) s(ibi) et s(uis).

DES ÉLÉMENTS ORNAMENTAUX-SYMBOLIQUES SUR LES MONUMENTS DU SUD-OUEST DE LA DACIE ROMAINE

Résumé

Parmi les éléments ornementales-symboliques qui se font remarqués sur les monuments funéraires de cette region de la Dacie romaine, les plus intéressants sont ceux qui, derrière la représentation, se trouve une idée. En ce cas, l'image signifie quelque chose dans la mémoire de celui qui avait commandé le monument.

Dans le présent travail, de tous ces elements d'une forte signification symbolique, nous voudrions s'arrêter sur l'ascia.

Dans la literature de spécialité, il y avait plusieurs opinions qui visaient la signification de l'ascia. C'est sûr que la présence de l'ascia situe le monument funéraire sous sa protection.

En Dacie, la représentation de l'ascia peut être observée sur un petit nombre de monuments: Alburnus Maior, Romita, Potaisa (un exemplaire) et Tibiscum (3 monuments).

Les plus nombreux monuments proviennent de Tibiscum et seulement dans 2 cas on a gardé l'inscription. Ces monuments sont élevés à la mémoire de Valeria Crescentilla et pour les deux jumelles décédées très jeunes, Publia Aelia Ingenua et Publia Ingenuvia Forentia.

Le troisième monument ayant comme representation l'ascia se conserve sous forme de fragments, celle-ci étant le seul élément gardé.

Fig. 1- Altarul funerar al Valeriei Crescentilla de la Tibiscum
Autel funéraire de Valeria Crescentilla (Tibiscum)

Fig. 2- Stela funerară a Publiei Aelia Ingenua
și a Publiei Ingenuvia Florentina de la Tibiscum
Stèle funéraire de Publia Aelia Ingenua
et Publia Ingenuvia Florentina (Tibiscum)

CÂTEVA MONETE ROMANE IMPERIALE DESCOPERITE ÎNTÂMPLĂTOR PE RAZA LOCALITĂȚII BERZOVIA (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Raoul-M. Șeptilici, Angel Truican

Cuvinte cheie: *Banat, Berzovia, monede imperiale romane*

Keywords: *Banat, Berzovia, Roman Imperial coins*

De-a lungul timpului, pe raza localității Berzovia, s-au găsit numeroase vestigii ale anticulturii Berzobis, atât în săpăturile arheologice cât și întâmplător. Printre acestea din urmă avem cunoștință, despre descoperirea a câtorva monete romane¹. Din păcate, datele ce le deținem sunt sumare. Vom menționa mai jos tot ceea ce am putut afla despre respectivele monete:

Tiberius:

1. Av. TI CAESAR DIVI – AVG (F A) VGVSTVS

Rv. PON(TIF – MAXIM)²

Denar, axa 1, mult circulată, foarte bine conservată, 2,94 g, 17,35-17,95 mm.

RIC I, p. 103, nr. 3 (Pl. I/1)³.

Galba:

2. Sestertius, mult circulată, conservare bună.

Traian:

3. As, axa 6, puțin circulată, foarte bine conservată, 11,12 g, 27,25-27,95 mm.

RIC II, p. 279, nr. 489 (anii 103-111) (Pl. I/2).

4. As, axa 6, puțin circulată, conservare bună, 8,41 g, 25,35-25,9 mm.

RIC II, p. 280, nr. 492 (anii 103-111).

5. As, mult circulată, conservare bună.

RIC II, p. 285, nr. 581 (anii 103-111)

6. Dupondius, puțin circulată, conservare bună.

RIC II, p. 288, nr. 629 (anii 114-117).

Severus Alexander:

7. Sestertius, puțin circulată, foarte bine conservată.
RIC IV/2, p. 121, nr. 648/a.

Neidentificate:

8. Monetă din bronz, probabil mult circulată⁴, conservare foarte slabă, 3,34 g, 19,2-22,7 mm.
9. Monetă din bronz, probabil mult circulată⁵, conservare foarte slabă, 5 g, 23,9-24,7 mm.
10-12. Bronzuri, foarte mult circulate, slab conservate⁶.

Pe lângă acestea, a fost descoperită și o piesă din aur, care, conform descrierii, ar putea fi antică, dar tot atât de bine posibil medievală⁷. Din păcate nu avem mai multe date pentru aceasta.

Piesa nr. 1 a fost găsită în iulie 2005⁸, la circa patru kilometri est de castru (în afara Berzoviei), în zona *Colibi* și anume pe la *Coliba lui moș Aimun*. Provine din pământul împins de buldozere cu ocazia construirii unui dig (pe malul Bârzavei). Din zonă provin și alte vestigii romane.

Moneta nr. 2 provine din zona *Pătruieni*, la nord de castru (pe celălalt mal al Berzoviei), la circa 3 km și a fost scoasă de plug, în timpul lucrărilor agricole, în anii '90. Și aici au fost observate și alte urme din epoca romană.

Moneta nr. 3 este găsită în 2004 pe teritoriul localității Berzovia, lângă șoseaua principală, în apropierea birtului din centru. Pe lângă această monetă a fost găsit și un ac de cusut din bronz, precum și fragmente ceramice romane.

Piesa nr. 4 este din interiorul castrului, în apropierea zidului de nord-vest, din faza de piatră, și a fost găsită în vara anului 2005.

Moneta nr. 5 este găsită tot pe lângă șoseaua principală, spre Reșița cu ocazia schimbării unor țevi de apă (deci în pământul deranjat cu ocazia lucrărilor anterioare), undeva pe la un metru adâncime față de nivelul actual de călcare. Aici a mai apărut și un intaliu, precum și urme ceramice care se pot observa încă de pe la 30 centimetri adâncime.

Piesa nr. 6 a fost găsită în a doua parte a anilor '70, la circa 3 metri adâncime, cu ocazia săpării fundației pentru clădirea PTTR și CEC din localitate, chiar în profilul gropii⁹.

Moneta nr. 7 a fost găsită în primăvara anului 2005, spre comuna Ramna în zona *Cotul Colibilor*, la circa patru metri de digul din zonă, în pământul deranjat de buldozere¹⁰. Și aici apar alte urme din epoca romană.

Piesa nr. 8 provine din castru și a fost găsită în 2003 cu ocazia efectuării unor lucrări de către Romtelecom¹¹.

Moneta nr. 9 este din afara castrului, în apropierea sa, pe latura de sud-est, în fața actualei biserici ortodoxe din localitate. Și ea a fost găsită tot în 2003 cu ocazia aceluiași lucrări efectuate de Romtelecom.

Piese nr. 10-12 sunt găsite pe raza localității, cu mulți ani în urmă, informații mai exacte asupra lor nemaipăstrându-se¹².

Exceptând piesele nr. 4 și 8, restul monetelor sunt găsite în afara castrului (mai aproape sau mai departe de acesta). Piese nr. 3, 5, 6 și 9 au fost descoperite în imediata apropiere a construcțiilor militare, ceea ce presupune existența unor *canabae legionis* în vecinătate (confirmate arheologic). Cu toate că este de presupus că acestea și-au continuat existența, sub forma unei localități rurale, și după părăsirea castrului, deocamdată din punct de vedere numismatic (și arheologic, zona fiind prea puțin studiată) nu avem nici o dovadă în acest sens (trei monete fiind de la Traian, a patra neidentificându-se).

Altceva se poate spune despre piesele 1 și 7. Acestea au fost descoperite la o depărtare mai mare de castru și, chiar dacă între ele este o oarecare distanță, provin din aceeași zonă. Este posibil să fie vorba de o altă așezare care în prima parte a secolului al III-lea încă funcționa¹³. Chiar numai pe baza descoperirilor numismatice de aici, este de presupus că ea are o existență încă de pe vremea lui Traian sau Hadrian¹⁴.

Tot destul de îndepărtată de castru, dar și de piesele 1 și 7, este moneda nr. 2, fiind posibil ca în acea zonă (*Pătruieni*) să avem o altă așezare, despre care nu putem spune, doar pe baza acestei monete, dacă supraviețuiește castrului¹⁵. Nu este exclusă total existența unor *canabae legionis* pe o suprafață mult mai mare, însă acest fapt este puțin plauzibil (fiind și pe celălalt mal al râului Bârzava).

Doar cercetările ulterioare vor lămuri aceste probleme, pentru care noi avem, deocamdată, foarte puține date. De fapt, intenția noastră a fost în primul rând de a consemna aceste descoperiri numismatice, care, o dată cu trecerea timpului, s-ar fi pierdut¹⁶. Totuși nu am putut să nu remarcăm anumite aspecte pe care le-am amintit mai sus¹⁷.

Raoul Șeptilici
Muzeul Banatului
P-ța Huniade nr. 1
Ro 300002 Timișoara

Angel Truican
Muzeul Banatului
P-ța Huniade nr. 1
Ro 300002 Timișoara

NOTE

1. Ne referim aici doar la piesele inedite.
2. Moneta fiind uzată am dat textul cum se vede el azi (în paranteze trecând literele ce nu se mai văd). Desenele, deși mult applatizate, sunt complete. Este singurul caz unde dăm astfel descrierea, la celelalte legenda fiind complet vizibilă sau fiind monete pe care primul coautor nu le-a văzut (piesele 2, 5, 10-12, pentru piesa 6 văzând un desen făcut de descoperitor și de unde rezulta vizibilitatea întregii legende, iar pentru piesa 7 am văzut o fotografie digitală de o calitate discutabilă, ce nu a permis reproducerea sa tipografică, dar unde se observau toate detaliile).
3. Reproductorile foto nu sunt la o anumită scară, ci aleatoare.
4. Această monedă, cât și următoarea sunt atât de slab conservate (păstrându-se din ele doar miezul de metal) încât doar putem presupune că el au fost uzate și din circulație, fără însă a fi siguri de acest fapt.
5. Vezi nota anterioară.
6. Aceste monete s-ar fi putut, probabil, identifica azi, dar ele au fost înstrăinate pe la începutul anilor '90, pierzându-li-se urma.
7. Din descrierile (sumare, de altfel) care ni s-au prezentat este puțin probabil să avem de-a face cu o monedă modernă. Ea ar fi ajuns în posesia unui bijuter.
8. Piesele 1-3, 5, 7-9 sunt găsite de cel de-al doilea semnatar al lucrării de față.
9. Această monedă a fost descoperită de Dănuț-Adrian Popovici, din localitate, și se pare că a ajuns într-o colecție particulară din S.U.A., prin intermediul unei terțe persoane.
10. Și această monedă a ajuns într-o colecție particulară, din țară.
11. Această piesă și următoarea au fost donate de descoperitor Muzeului Banatului din Timișoara.
12. Aceste monete au fost găsite de unii membrii ai familiei celui de-al doilea coautor și nu s-au mai păstrat datorită neacordării unei importanțe deosebite la vremea respectivă (din cauza uzurii pronunțate).
13. Vezi în acest sens și Luminița MUNTEANU-DUMITRIU, *Itinerare arheologice bănățene*, Ed. Sport-Turism, București, 1988, p. 61. Existența unei așezări după părăsirea castrului este foarte plauzibilă având în vedere cel puțin doi factori istorici: drumul roman și procesul de reducere a minereului de fier practicat în zonă.
14. Denarul de la Tiberius trebuie să fi fost folosit în epoca lui Traian, sau cel târziu sub Hadrian. Este adevărat că piesa este destul de uzată, dar acest lucru este explicabil, ea fiind deja o emisiune veche în perioada de care discutăm. Folosirea ei în prima parte a secolului al III-lea (deci în aceeași perioadă cu moneda nr. 7) este exclusă fiind o prea lungă perioadă de timp. Dacă totuși acest lucru s-ar fi întâmplat, astăzi am fi avut doar o simplă pastilă monetară, fără a putea preciza de la cine provine. Cu toate că nu este imposibilă o teaurizare, la un moment dat, și apoi reintroducerea ei în circulație, mai târziu, probabilitatea este foarte mică. Cercetările ulterioare vor lămuri mai bine problema cronologiei așezării de aici.
15. Și această monedă este o piesă ce a rămas în circulație într-o perioadă mai târzie (fapt dovedit și de uzajul ei).
16. Alte descoperiri monetare romane întâmplătoare despre care avem știință sunt de la Vespasianus, Traianus, Commodus, Philippus I și Philippus II (se observă și aici existența unor monete mai târzii). Din păcate nu știm din ce puncte provin. Vezi în acest sens și Florin MEDELEȚ, Alexandru FLUTUR, *Castrul roman de la Berzovia. Istoricul cercetărilor arheologice*, în *Patrimonium Banaticum*, nr. 1, 2002, Timișoara, p. 97. Aceste monete au fost consemnate în 1856, cei doi citându-l, în acest sens, pe B. MILLEKER, *Démagyarország régiseglétei a honfoglalás előtti időkből*, II, Timișoara, 1899, p. 88. F. MEDELEȚ, în *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latène*,

secolul IV în. d. Chr. – 106, în AnB, SN, Arheologie-Istorie, nr. III, 1994, p. 253 poziția E aferentă Berzoviei, spune despre monetele de la Vespasian și Traian (și implicit că se referea și la celelalte pomenite de B. MILLEKER, fără însă a le aminti deoarece studiul său se încheie la anul 106) că ar proveni din săpăturile arheologice întreprinse în 1856. În același loc, însă la punctul D este pomenit și un denar de la Nero descoperit înainte de 1870 (vezi bibliografia dată). Este foarte probabil că au existat și alte descoperiri de acest fel în zona localității Berzovia, despre care azi nu se mai știe nimic. De asemenea trebuie amintit că aici se cunosc și alte monete romane, dar ele provin din săpături arheologice, articolul de față ocupându-se doar de descoperirile monetare (romane) întâmplătoare (în aceleși timp și inedite).

17. Acest articol a fost comunicat de către coautorii lui sub titlul *Descoperiri monetare antice fortuite din raza localității Berzovia*, la Al XIX-lea Simpozion de Numismatică ținut de Societatea Numismatică a Banatului Timișan, la 23 octombrie 2005, în Timișoara.

ABREVIERI

Av. – avers

RIC I – Harold MATTINGLY, Edward A. SYDENHAM, *The Roman Imperial Coinage*, vol. I, London, 1923.

RIC II – Harold MATTINGLY, Edward A. SYDENHAM, *The Roman Imperial Coinage*, vol. II, London, 1926.

RIC IV/2 – Harold MATTINGLY, Edward A. SYDENHAM, C. H. V. SUTHERLAND, *The Roman Imperial Coinage*, vol. IV/2, London, 1938.

Rv – revers

ACCIDENTAL DISCOVERY OF ROMAN IMPERIAL COINS AROUND THE VILLAGE OF BERZOVIA (CARAȘ-SEVERIN COUNTY)

Summary

Around the village of Berzovia can be found of the fortress of the IVth Flavia Felix Legion. Over the years, there have been discovered different archeological vestiges, among which a few Roman coins: Tiberius – 1 *denarius*, Galba – 1 *sestertius*, Traianus – 3 *assis* and 1 *dupondius*, Severus Alexander – 1 *sestertius*, unidentifiable (over-used) – 5 bronzes. Except for 1 *as* from Traianus and 1 unidentifiable bronze, the rest is discovered outside the fortres, even as far as 4 km from it. There are civilian settlements which survived after they where abandoned at the beginning of the reign of Hadrianus. As a proof for the existence of this settlement, comes also the coin of Severus Alexander.

Pl. I. Monete de la Bezovia
1. Tiberius - denar (nr. cat. 1)
2. Traian - as (nr. cat. 3)

CÂTEVA OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA MORMÂNTUL DE ORFEVRU DIN EPOCA AVARĂ DESCOPERIT LA FELNAC (JUD. ARAD)*

Daniela Tănase

Cuvinte cheie: *vestul României, Felnac, epoca avară, mormânt meșteșugar*

Ritualul de depunere a uneltelor în morminte este atestat arheologic în lumea barbară și în secolele VI-VII pe o arie geografică foarte largă din Transilvania până în vestul Europei și Scandinavia. Pe teritoriul bazinului carpatic au fost găsite 14 morminte¹ în care au fost depuse unelte, dintre care unul a fost descoperit în Banatul românesc la Felnac (jud. Arad) (Harta I).

Piesele descoperite la Felnac sunt în număr de 46 (Pl. I-V), dintre care una este o aplică de centură din bronz (Pl. V.1), iar celelalte sunt tipare realizate toate din bronz masiv. Dintre aceste tipare, unul este rupt în două (Pl. I.2, Pl. IV.4), cel mai probabil de către descoperitori, dar este evident că fragmentele provin din aceeași piesă (Pl.VI.5 a-b). În consecință, din trusa de la Felnac au fost recuperate 44 de tipare, unele întregi, altele fragmentate, astăzi adăpostite în trei muzee: 25 întregi și două fragmente se află la Muzeul Național din Budapesta (Pl. I-III, Pl. V.2), 7 întregi și două fragmente la Muzeul Național de Istorie a României din București (Pl. IV. 1, 3-9, Pl. V. 3), un tipar la Complexul Muzeal din Arad (Pl. IV.2), iar opt piese s-au pierdut, 7 până în anul 1925 (Pl. V. 4-10) și una după aceea (Pl. V. 11). Tiparele aflate la Muzeul Național de Istorie a României din București au fost preluate de la Muzeul din Arad la începutul anilor '70 ai secolului al XX-lea, când au fost adunate obiecte din toate muzeele din țară pentru fondarea colecțiilor sale.

1. Primele opinii cu privire la descoperire

Descoperirea de la Felnac a fost menționată pentru prima dată de către József Hampel într-un articol publicat în anul 1900, cu privire la

noi descoperiri din epoca avară. În anul 1899, cu prilejul unor lucrări de amenajare a terenului s-au descoperit tipare pentru confecționarea bijuteriilor. Salvarea acestor obiecte s-a datorat lui László Dömötör din Arad, obiectele aflându-se în Muzeul Național din Budapesta (Pl.I-III)². Toate tiparele sunt din bronz masiv și foloseau la realizarea podoabelor prin tehnica presării foițelor din aur și argint, iar descoperirea lor a lămurit scopul pieselor descoperite la Adony, a căror utilitate nu fusese până atunci stabilită³. Pieseile sunt descrise amănunțit, iar, la final, J. Hampel a făcut unele considerații cu privire la tehnica presării foițelor din metal pe tipare, la motivele decorative și la originalitatea decorului unor piese. În opinia sa, descoperirea tiparelor dovedea faptul că avarii știau să realizeze podoabe, nu așa cum se susținuse până atunci, că acestea ar fi fost obținute doar din prăzi de război⁴.

Într-un articol publicat în anul 1901, profesorul arădean László Dömötör a adus noi informații despre descoperirea de la Felnac. El susținea că dintre piesele descoperite în anul 1899 la Felnac, au ajuns la Budapesta 26 de bucăți, iar 16 bucăți au ajuns la Societatea Kolcsey din Arad, pe care le și descrie amănunțit⁵ (Pl. IV, Pl. V. 4-11). L. Dömötör a oferit informații deosebit de prețioase despre condițiile de descoperire. Astfel, el a relatat că s-a deplasat la locul descoperirii și a ajuns la concluzia că piesele au fost găsite pe o suprafață restrânsă situată pe o porțiune de teren pe care Mureșul nu o mai inunda, fiind asanată. Acolo se afla o carieră de pietriș pe al cărei teritoriu au fost descoperite piesele, care au fost împărțite între muncitori și patron. În apropiere se afla și o movilă cu șanț pe care se mai vedeau ruinele unor clădiri⁶. Tiparele au fost găsite amestecate cu oase de om și oase de cal, fapt care l-a determinat pe autor să susțină că este vorba despre un meșter itinerant, care, ori întâmplător, ori din cauze violente și-a găsit moartea în mlaștină. Autorul își exprima totodată speranța că va mai găsi și alte obiecte din inventarul mormântului⁷, doleanță care, din păcate, nu s-a materializat.

Pieseile de la Felnac au fost prezentate de József Hampel și în lucrarea sa despre antichitățile din Ungaria⁸, publicată în anul 1905. Tiparele aflate în muzeul din Budapesta, descoperite în timpul executării unor lucrări de terasament în anul 1899, au fost descrise amănunțit și clasificate drept „pozitive”, adică lucrate în relief, doar unul fiind „negativ” și folosea la realizarea unor aplice semiglobulare. Pieseile au fost puțin folosite deoarece erau într-o stare bună de conservare spre deosebire de cele descoperite la Adony⁹. Se mai menționează faptul că profesorul L. Dömötör a aflat că piesele au fost descoperite de către muncitori împreună cu oase de cal pe terenul inundat odinioară de râul Mureș, într-un loc cu pietriș aflat la o

distanță mică de o movilă fortificată pe care erau rămășițe arhitecturale. Profesorul presupunea că aici și-ar fi aflat sfârșitul, înecat, un meșteșugar călător, cu tiparele și calul său. Hampel amintește că o parte dintre tipare erau adăpostite în muzeul din Arad¹⁰. În continuare, tiparele sunt descrise amănunțit, subliniindu-se că atât tiparele de la Arad, cât și cele de la Budapesta fac parte din aceeași trusă de meșteșugar¹¹.

2. Descoperirea reflectată în literatura de specialitate din străinătate

În deceniile următoare, ocazional, s-au făcut referiri la tiparele de la Felnac, dintre acestea le prezentăm pe cele mai relevante, dar menționăm și studiile care s-au ocupat de problematica depunerii uneltelor în morminte, însă au ignorat total această descoperire.

Într-un studiu cu privire la stilurile ornamentale ale epocii avare, N. Fettich a făcut referiri și la tiparele descoperite la Felnac decorate în stil animalier II cu decor dințat (*Zahnschnitt*): tiparul pentru limbi de curea de harnașament (Pl. IV.3), tiparul pentru aplice de centură cruciforme (Pl. V.8) și tiparul pentru plăcuțe de tolbă (Pl. III.8)¹². Tiparul pentru plăcuțe de tolbă s-ar putea să fie de fapt un tipar pentru aplice de harnașament¹³.

La pagina 50 nota 1, autorul relatează despre călătoria de studiu la Muzeul din Arad, întreprinsă în luna iulie a anului 1925, unde a găsit doar o parte dintre tiparele publicate de L. Dömötör, celelalte fiind dispărute (Pl. V. 4-10)¹⁴. La Arad a mai găsit un tipar pentru limbă de curea netedă, nepublicat până atunci (Pl. V.3)¹⁵. De asemenea, au fost publicate, în premieră, alte două piese descoperite la Felnac și aflate în Muzeul Național din Budapesta: o aplică de centură din bronz, în formă de cruce malteză (Pl. V.1) și un tipar din bronz pentru aplice perlate (Pl. V.2)¹⁶.

În studiul despre fibulele digitate slave din secolul al VII-lea, J. Werner a amintit și fragmentul de fibulă miniaturală, decorată cu șiruri de perle, descoperită la Felnac și aflată în Muzeul Național din Budapesta¹⁷. De fapt, piesa este un tipar-amprentator pentru realizat fibule, care se afla încă de la descoperirea sa în Muzeul din Arad.

Într-un alt studiu al lui J. Werner, cu privire la circulația monetară și semnificația prezenței balanțelor în morminte din epoca merovingiană, autorul a prezentat și un catalog al descoperirilor de morminte de meșteșugari din Europa, dar mormântul de la Felnac nu a fost pomenit¹⁸.

În *Istoria Transilvaniei*, editată în limba maghiară, este amintită descoperirea mormântului de călăreț de la Felnac, cel mai bogat în tipare de bronz, din bazinul carpatic, care dovedește locul important ocupat în

societatea avară de făurari și orfevri. Chiar dacă mormântul a fost distrus, se poate presupune că au fost depuse și alte unelte pentru prelucrat metalele, deoarece există o descoperire similară la Kunszentmárton (Ungaria), unde în mormântul de orfevru au fost găsite 41 de tipare și mai multe tipuri de unelte¹⁹. De reținut, că aplica de centură în formă de cruce malteză (Pl. V. 1) este asemănătoare ca tip și mărime, cu aplica decorată cu un cap de bărbat, descoperită într-un mormânt de călăreț de la Alba Iulia²⁰.

Tot în *Istoria Transilvaniei*, editată în limba germană, I. Bóna a afirmat că locuirea în epoca avară timpurie în Banat este dovedită de mormântul cu cal al orfevrului de la Felnac și de mormântul de călăreț de la Sânpetru German²¹, localitate situată geografic în apropierea Felnacului.

J. Henning nu a amintit mormântul cu tipare de la Felnac în studiul său bine documentat cu privire la mormintele de orfăurari, în finalul căruia a fost prezentat un catalog al mormintelor cu unelte din epoca romană și cea medievală timpurie²². Nu putem decât să tragem concluzia că nu au fost luate în considerare ca fiind credibile informațiile cu privire la locul de descoperire al tiparelor, apărute încă din anul 1901. De asemenea, a fost ignorat și mormântul cu unelte de la Aradac (Iugoslavia), valorificat științific într-un articol publicat în anul 1959²³.

În cartea sa despre descoperirile de origine bizantină din bazinul carpatic, E. Garam a luat în discuție și tiparele descoperite la Felnac, decorate în stil bizantin. Au fost discutate atât tiparele cât și piesele de centură pe care apare decorul de tip Felnac²⁴: combinație de ornament punct-virgulă și cerculețe (Pl. VI. 2-9), precum și datarea și aria lor de răspândire. Autoarea accentuează faptul că nici una dintre garniturile de centură descoperite până acum nu au fost realizate după tiparele bizantine originale, de o calitate bună, cele care se aseamănă cel mai bine cu tiparele sunt piesele găsite la Sânpetru German (jud. Arad) și Deszk (Ungaria), localități situate geografic în apropierea Felnacului²⁵. Au fost analizate și tiparele pentru garnitură de centură decorate cu palmete tip Akalan (Pl. VII. 1-5)²⁶, apoi tiparele pentru limbi de curea de tip Martinovka (Pl. VII.6), pe care apar semne asemănătoare cu cele de pe tamgale, precum și tiparele de tip Tarnaméra (Pl. VII. 7), cu marginile arcuite²⁷. De reținut că atunci când face referiri la descoperirea de la Felnac, E. Garam o numește mormânt de orfevru²⁸.

În volumul coordonat de J. Szentpéteri cu privire la repertoriul descoperirilor de epocă avară din Europa Centrală, este consemnat că la Felnac a fost găsit un mormânt distrus, al unui orfevru înmormântat cu calul său, din perioada avară timpurie. Din inventarul mormântului s-au mai păstrat plăcuțe de centură din bronz, o plăcuță din bronz de harnașament și 44 de tipare din bronz pentru presat²⁹. Probabil că a fost socotită drept

plăcuță de harnașament piesa care, în opinia noastră, ar putea fi mai degrabă un fragment de tipar pentru aplice perlate (Pl. VII. 12).

3. Descoperirea reflectată în literatura de specialitate din România

Cercetătorii români au amintit mormântul de la Felnac doar în treacăt, când s-a discutat descoperirea unor piese similare sau despre prelucrarea metalelor în perioada mileniului I p. Chr.

În anul 1958, K. Horedt a valorificat științific tiparele din bronz pentru realizat podoabe în tehnica presării, descoperite la Dumbrăveni (jud. Sibiu) și Corund (jud. Harghita). Autorul susține că este posibil ca aceste piese să provină tot din morminte, deoarece la avari ritualul funerar implica depunerea tiparelor în mormânt alături de argintarul defunct, astfel explicându-se „depozitele unor asemenea tipare de la Gátér (Ungaria), unde au fost găsite chiar în mormânt, precum și cele de la Adony și Felnac”³⁰.

Termenul de depozit pentru tiparele de la Felnac a fost utilizat ulterior și de alți cercetători, chiar dacă K. Horedt s-a exprimat mai clar câțiva ani mai târziu în studiul său despre problema avară în România. În prezentarea zonelor în care s-au găsit cimitire din epoca avară, printre mormintele de călăreți descoperite în zona de vest a României, este amintit și cel de orfevru de la Felnac, iar la catalogul mormintelor se menționează: „Reitergrab eines Goldschmiedes mit 44 Preßmodellen”³¹.

În compendiul de *Istoria României*, vol. I, publicat în anul 1960, se fac referiri și la descoperirea de la Felnac. Sunt ilustrate câteva dintre tipare, despre care se spune că sunt modele din plumb pentru obținerea podoabelor, descoperite într-un mormânt avaric de la Felnac, datat în secolul al VII-lea³². Se mai susține că la avari, ca și la alte popoare ale stepei, făurarii se bucurau de o mare apreciere după cum o dovedește depunerea uneltelor unor argintari în mormintele de la Felnac, Gátér, Kunszentmárton³³. Între descoperirile avarice mai importante din Crișana și Banat este enumerat și mormântul unui argintar cu 27 de tipare pentru presarea unor garnituri de centură și de harnașament, descoperit la Felnac³⁴. În mod surprinzător, numărul tiparelor este greșit, mai ales dacă avem în vedere bibliografia consultată de autori, din care s-ar fi putut stabili cifra corectă a tiparelor, respectiv 44.

Într-un articol cu privire la elementele bizantine prezente în cultura materială a secolelor V-XI din Moldova, D. Gh. Teodor a făcut o scurtă referire și la producerea podoabelor, activitate pe care o consideră apanajul unor meșteri bizantini sau localnici, după cum o dovedesc descoperirile de la Felnac și Bandu de Câmpie³⁵. Ideile au fost reiterate în lucrarea sa despre

legăturile între romanitatea dunăreană și Bizanț în secolele V-XI, astfel că la Felnac, precum și în alte localități: Botoșana (jud. Suceava), Costești (jud. Iași), Bandu de Câmpie (jud. Mureș), au existat ateliere specializate pentru realizarea podoabelor, produse ale unor meșteri băștinași sau bizantini³⁶. De observat că posibilitatea ca podoabele descoperite la nordul Dunării să fie produsul unor meșteri din rândul populațiilor alogene nu este luată în considerare.

V. Teodorescu este primul cercetător român care a luat în discuție una dintre piesele descoperite la Felnac și anume tiparul pentru fibule digitate, pe care nu o consideră fibulă și nici un tipar pe care se presau foițe din metal, ci un tipar-amprentator ce se apăsa în lut moale, realizându-se astfel o matriță în care fibulele erau turnate³⁷.

Descoperirea de la Felnac a fost discutată mai detaliat abia în anul 1985, în cartea lui L. Mărghită despre istoria Banatului reflectată de izvoarele arheologice.

L. Mărghită susține că tiparele de la Felnac, pe care le numește ștanțe, au fost descoperite de către un agricultor care a vrut să le vândă în piața Aradului și întrebând de autorități despre proveniența lor, a declarat că le-a găsit pe câmp la arat în anul 1899, iar mai apoi prefectul de județ a hotărât să le trimită la Muzeul Național din Budapesta, unde au și fost publicate în același an, 1900. Un an mai târziu, a fost publicat în aceeași revistă, un alt lot de ștanțe de la Felnac, ajunse în posesia Societății de științe naturale și istorie din Arad, fără a se da detalii cu privire la condițiile de descoperire³⁸. Autorul nu a precizat de unde a preluat informația cu privire la ajungerea primului lot de tipare în posesia autorităților, inedită până acum, dar în același timp au fost ignorate informațiile cu privire la condițiile de descoperire oferite de J. Hampel și L. Dömötör.

În continuare, se afirmă că este vorba despre un singur lot de ștanțe despre care, datorită faptului că descoperirea a fost dată uitării, s-a spus că au fost depuse într-un mormânt care a aparținut unui personaj de etnie avară, deși în vechile publicații nu se afirmă acest detaliu³⁹. Nici de această dată nu au fost luate în considerare conexiunile făcute de către J. Hampel între tiparele de la Felnac și tiparele descoperite la Adony, piese care dovedesc producerea de podoabe în lumea avară și nici afirmațiile lui L. Dömötör potrivit cărora, împreună cu tiparele, au fost descoperite oase umane și oase de cal, ori ritualul de înmormântare a calului în bazinul carpatic a fost atestat la acea vreme doar la avari.

S-a încercat și reconstituirea numărului de piese, care mai apoi au fost descrise detaliat și ilustrate. Astfel, conform opiniei lui L. Mărghită, au fost descoperite 44 de piese din bronz și un tipar din lut ars⁴⁰, mai precis tiparul

pentru aplice semiglobulare (Pl. II.10). Din nou constatăm inadvertențe, deoarece pe de o parte, numărul corect de tipare este 44, toate realizate din bronz, pe de altă parte, nu s-a descoperit nici o piesă din lut, iar, aplica de centură în formă de cruce malteză (Pl. V.1) este prezentată tot ca tipar.

O altă eroare s-a strecurat și la ilustrație, unul dintre tiparele pentru aplice de centură cu decor de tip Felnac a fost ilustrat de două ori⁴¹, iar la descrierea pieselor, tiparul-amprentator pentru turnat fibule este considerat fibulă și nu tipar, cum în mod greșit s-ar fi scris în articolul publicat în anul 1900⁴².

L. Mărghitan consideră că descoperirea de la Felnac este un depozit de ștanțe unicat pe continent, fără să se cunoască un alt lot atât de numeros și variat ca tipologie⁴³, afirmație curioasă având în vedere faptul că la Kunszentmárton (Ungaria), s-au descoperit într-un mormânt 41 de tipare, dintre care 40 din bronz și unul din plumb, împreună cu alte tipuri de unelte pentru prelucrarea metalului, cu arme și oase de cal, descoperire publicată încă din anul 1933⁴⁴.

Autorul mai susține că acest lot de ștanțe dintr-un atelier de bijutier trebuie legat de „așezarea sătească autohtonă, a cărei existență e confirmată arheologic pe durata mai multor secole la rând”⁴⁵. Procedeu tehnic al presării pe ștanțe a foilor de metal era familiar civilizației bizantine, fiind practicat aici „de locuitorii băștinași, singurii din zonă care întrețineau felurite și permanente legături cu Bizanțul”, în lumina cărora era „firească apariția în mijlocul masei autohtone a unui meșter făurar de piese decorative”⁴⁶.

În opinia noastră, nu este corect să denumim descoperirea de la Felnac depozit de ștanțe, deoarece este vorba despre un mormânt cu unelte și nu de depunerea rituală a unui anumit tip de unelte sau de existența unui atelier stabil unde acestea ar fi fost depozitate. Uneltele găsite sunt denumite tipare atât în literatura de specialitate română, cât și în cea străină, termen mai potrivit decât ștanțe, care desemnează doar felul în care se lucrau podoabele nu și piesele în sine, ce erau în primul rând modele pentru realizarea podoabelor prin presare (ștanțare), dar și prin turnare. Tehnica de realizare a podoabelor prin presare a fost utilizată pe scară largă atât de popoarele stepei, cât și de cele germanice, mărturie în acest sens fiind numeroasele piese de podoabă găsite în necropole din toată Europa, datate în secolele VI-VII, de aceea afirmațiile potrivit cărora doar meșterii bășinași, adică romanici, ar fi fost creatori de podoabe, nu au fundament.

La Felnac au fost efectuate săpături arheologice, menționate și de L. Mărghitan, pe o terasă aflată pe malul Mureșului, unde au fost descoperite artefacte care au relevat existența unor așezări din protoistorie, secolele III-IV p. Chr., a unui mormânt de înhumăție datat în secolul al VII-lea, precum

și a unor urme de locuire din secolele IX-X și XI-XII⁴⁷. După părerea noastră, nu se poate dovedi că ar exista o conexiune între mormântul cu tipare și cel descoperit ulterior, chiar dacă ambele se datează în cursul secolului al VII-lea. Tipul de vas descoperit în mormântul cercetat de arheologi se datează în jurul anului 650 și în a doua jumătate a secolului al VII-lea⁴⁸, prin urmare câteva decenii mai târziu decât mormântul cu tipare, datat în prima treime a secolului al VII-lea. Cel mult, această descoperire poate dovedi locuirea la Felnac pe tot parcursul secolului al VII-lea, dar între cele două morminte și vestigiile unor așezări mai târzii nu considerăm că se poate stabili vreo legătură.

Opiniile lui L. Mărghitan cu privire la descoperirea tiparelor au fost prea facil preluate și de alți cercetători. Șt. Olteanu a susținut că depozitul de ștanțe de la Felnac, unicat pe continent, conținea 44 de tipare din bronz și unul din lut ars, care se datează în secolele VII-VIII, integrându-se în mediul localnic⁴⁹.

În lucrarea despre meșteșugurile de la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d. Hr., D. Gh. Teodor enumeră printre atelierele speciale pentru făurit podoabe din secolele VI-VII și descoperirea de la Felnac⁵⁰. Mai apoi, discutând descoperirea de la Bernašovka din bazinul inferior al Nistrului (Ucraina), susține că tiparele descoperite aici aparțineau, la fel ca în cazul mormintelor de la Felnac sau Bandu de Câmpie, „unui meșter giuvaergiu itinerant, venit din Bizanț pentru a lucra în lumea „barbară”, la comandă”⁵¹. De aici, tragem concluzia că domnia sa consideră descoperirea de la Felnac drept mormântul unui orfevru bizantin itinerant.

În repertoriul arheologic al județului Arad, se dau câteva informații succinte, potrivit cărora oase de cal au fost găsite împreună cu 43 de tipare pozitive din bronz pe care apar influențe stilistice bizantine, germanice și răsăritene, datate în secolul al VII-lea, dintre aceste piese 26 au ajuns la Muzeul Național Maghiar din Budapesta, 17 la Complexul Muzeal din Arad, 7 fiind dispărute în anul 1925⁵². Informațiile cu privire la locațiile pieselor se referă la perioada de dinainte de anii '70, când 9 dintre tipare au ajuns la Muzeul Național de Istorie a României din București.

Prin urmare, marea majoritate a specialiștilor sunt de părere că descoperirea de la Felnac este un mormânt de orfevru. De aceea, ne exprimăm speranța ca în viitor să nu se mai folosească termeni nepotrivți, precum depozit sau atelier. Aceasta mai ales în condițiile în care argumentele în favoarea ipotezei mormântului sunt foarte solide, fiind oferite chiar de descoperiri similare de morminte, unde alături de alte tipuri de unelte au fost depuse și tipare, la Kunszentmárton⁵³ și Gátér⁵⁴, în Câmpia Tisei, localități relativ apropiate geografic de Felnac.

4. Încadrare cronologică și culturală

În privința datării mormântului de la Felnac cercetătorii consideră că acesta provine din prima treime a secolului al VII-lea. I. Bóna susținea că descoperirea de la Felnac se poate data datorită conexiunilor arheologice cu alte descoperiri, prin plăcuțele din aur pe care apare decorul tip Felnac, prezente în tezaurul de la Akalan, ascuns în opinia sa, între anii 613-631, precum și prin plăcuțele cu același tip de decor din mormântul de călăreț de la Sânpetru German, datat cu monedă emisă în jurul anului 620⁵⁵. U. Fiedler consideră anul 625 ca termen post-quem al ascunderii tezaurului de la Akalan⁵⁶. Faptul că, piese de vestimentație pe care apare decor la fel cu cel al tiparelor au fost descoperite în morminte cu solidi de la Heraclius, sugerează o datare a mormântului de orfevru de la Felnac în jurul anului 630⁵⁷, la aceasta adăugându-se cronologia anumitor motive decorative. Decorul tip Martinovka se datează la trecerea din secolul al VI-lea în secolul al VII-lea⁵⁸, în timp ce decorul cu palmete se regăsește în tot cursul secolului al VII-lea⁵⁹, iar tiparele tip Tarnaméra sunt tipice în a doua treime și la mijlocul secolului al VII-lea⁶⁰. Plăcuțele de centură cu decor de tip Felnac erau în circulație în prima treime a secolului al VII-lea⁶¹.

Nu insistăm asupra discuțiilor cu privire la etnia celui înmormântat, dar se cuvine să subliniem faptul că existența unor meșteri itineranți din rândurile populațiilor migratoare a fost deja dovedită prin numeroase descoperiri (Harta I). Astfel că afirmația, potrivit căreia prelucrarea artistică a metalului era doar apanajul unor orfevri bizantini sau a unor meșteri autohtoni, a se citi romanici, care aveau legături cu Bizanțul, este discutabilă.

Se cuvine, de asemenea, să luăm în considerare faptul că diversele populații migratoare venite în contact cu civilizația bizantină au fost puternic influențate de aceasta. În mormintele cu unelte din Ungaria s-au descoperit atât balanțe cu greutate bizantine din bronz și sticlă, la Kunszentmárton și Jutas, cât și tipare din bronz pe care se regăsesc motive utilizate în orfevrăria bizantină, la Kunszentmárton și Gátér. Prin urmare, produsele lumii bizantine le erau familiare orfevrilor din lumea avară.

Prezența unor tipare de origine bizantină nu implică neapărat existența unui meșter itinerant din imperiu, ci este o dovadă a circulației tiparelor provenite din atelierele și bazarele orașelor Imperiului bizantin⁶². Tiparele pentru garniturile de centură ar fi putut fi realizate în Crimeea, zonă situată geografic între populațiile din stepă și imperiul bizantin, iar răspândirea produselor atelierelor din sudul Rusiei a fost asigurată de avari, care au

stăpânit stepa din nordul Mării Negre până în anul 635⁶³.

Dacă pentru descoperirea tiparelor de la Costești (jud. Iași) ipoteza unui meșter orfevru itinerant bizantin ar putea fi plauzibilă, acesta fiind un refugiat în fața persecuțiilor iconoclaste⁶⁴, prin urmare prezența sa avea o motivație mai degrabă politico-religioasă decât economică, în cazul orfevrului de la Felnac asemenea explicații nu se pot lua în calcul. În prima treime a secolului al VII-lea, exista o presiune continuă a barbarilor asupra teritoriilor bizantine, situația politico-militară nu era propice pentru itinerarea unui meșter bizantin și nici nu s-au găsit piese cu caracter special cum este tiparul cu decor antropomorf de la Costești pentru producerea de relicvarii sau iconițe, a cărui prezență poate fi explicată în primul rând în legătură cu un meșter creștin. Pe de altă parte, un orfevru bizantin s-ar fi înmormântat după ritualul creștin, dar deși sunt morminte de creștini în această perioadă la nord de Dunăre, mormintele de orfăurari nu se numără printre ele⁶⁵.

Prezența oaselor de cal în mormânt, la fel ca în cazul mormântului de orfevru de la Kunszentmárton, certifică practicarea ritualului de depunere a calului alături de cel înmormântat, specific călăreților războinici din stepă. Războinicii avari se înmormântau cu armele și cu cai al căror harnașament era bogat decorat, dar nu era o regulă strictă, deoarece există cazuri de morminte de bărbați în care acest ritual nu este atestat. Ofranda de cai se regăsește atât la avarii din stepa asiatică, unde calul era incinerat și apoi resturile înmormântate sau era înhumat calul întreg, precum și la avarii din Europa unde este adesea documentată înmormântarea parțială sau a calului întreg⁶⁶.

5. Precizări cu privire la ritualul de depunere al uneltelor

Prezența uneltelor în morminte a suscitat atenția cercetătorilor, care s-au întrebat dacă acestea erau o dovadă a practicării meșteșugului de către cel înmormântat sau doar un mod de a sublinia statutul social înalt al defunctului, părerile rămânând până în prezent împărțite⁶⁷.

În cazul mormântului de la Felnac există aceeași problemă, dacă tiparele depuse în mormânt pot da un răspuns în privința identității sociale a defunctului, un bijutier sau mai degrabă un personaj al cărui statut social înalt era reliefat de unelte, de cal și probabil de alte piese, care nu au mai fost recuperate. Semne de uzură ale tiparelor lipsesc, nu există un număr mare de piese de podoabă produse cu acestea, ceea ce ar putea duce la interpretarea că tiparele nu aveau legătură cu ocupația de meșter toreut, ci fac parte dintr-un ritual prin care se sublinia rangul celui înmormântat.

Dar, Eva Garam a făcut câteva afirmații interesante în legătură cu răspândirea pieselor de podoabă decorate în același stil cu tiparele descoperite la Felnac și Kunszentmárton, care pot da un răspuns și în privința lipsei de uzură a acestora. Potrivit autoarei, s-au descoperit foarte puține garnituri de centură care să fi fost produse cu aceste tipare, deoarece orfevrii înmormântați au activat puțină vreme din cauza decesului prematur sau pentru că nu s-ar fi putut stabili ca să lucreze într-o anumită regiune, caz în care produsele lor ar fi fost mult mai concentrate, atât ca număr cât și în spațiu. În schimb, orfevrul înmormântat la Gátér a profesat mai mult timp în acest ținut, pentru că în Câmpia Tisei s-au descoperit numeroase exemplare pe care apare decorul de pe tipare⁶⁸.

Tiparele care s-au descoperit la Felnac foloseau pentru realizarea unor piese de port care subliniau statutul social: fibule digitate și garnituri de centură. Chiar dacă este fragmentar, tiparul-amprentator este o dovadă pentru realizarea fibulelor digitate și probabil a fost distrus de către descoperitori, celălalt fragment fiind pierdut (Pl. VI.1). Nu considerăm că ruperea acestor piese a avut un scop ritual, pare mai plauzibilă distrugerea lor de către muncitorii care au împărțit piesele, cel mai elocvent exemplu fiind tiparul pentru limba de centură tip Felnac, din care o bucată a fost trimisă în anul 1900 la Muzeul Național din Budapesta, iar un an mai târziu cealaltă bucată se afla în muzeul din Arad, recuperată de către L. Dömötör, care a și publicat-o (Pl. I.2, Pl. IV.4, Pl. VI.5 a-b). Rupt este și tiparul de aplice pentru harnașament, patrulare, cu decor perlat (Pl. III.2, Pl. VIII.2). Un alt motiv pentru care nu luăm în considerare varianta distrugerii rituale este lipsa tiparelor rupte în celelalte morminte care au în inventar astfel de piese: Kunszentmárton, Gátér, Adony (probabil tot un mormânt).

Fibulele digitate erau accesorii ale costumului feminin din mediul slav și din cel germanic, descoperite de obicei în morminte. Absența fibulelor din unele morminte de femei a sugerat ideea că accesul la acest tip de piesă depindea și de statutul social⁶⁹. În regiunile de la est și sud de Carpați, marea majoritate a fibulelor s-au descoperit în așezări, mai ales în locuințe cu un inventar bogat, ceea ce ar conduce la prezumția că aceste piese puteau fi simboluri ale statutului social⁷⁰.

În celelalte morminte cu truse de unelte în care au fost depuse tipare, nici unul nu era pentru fibule digitate, fapt care ar putea fi explicat prin itinerarea meșterului acolo unde existau comanditari din zona controlată de avari, pentru care această piesă era semnificativă, proveniți din lumea slavă sau germanică, sau avem de-a face cu preluarea de către avari a acestui tip de accesoriu ca însemn al statutului social pentru soțiile membrilor clanului.

Semnul de rang avar era centura, fapt relevat și de ritualurile funerare, purtătorul unei centuri chiar și în mormânt își păstra distincția, prin forma și cantitatea limbilor de curea secundare, a plăcuțelor de centură și prin bogăția decorului, elemente care diferențiau centurile și implicit pe purtători⁷¹. Faptul că centura nomazilor era un simbol al statutului și un însemn al rangului este relevat și de izvoarele scrise chineze sau de reprezentările figurative persane⁷².

La Felnac există tipare pentru șase tipuri de limbi de curea principale (Pl. VI. 2, 3 5 a-b, 6; Pl. VII. 1, 6), trei tipuri de limbi de curea secundare (Pl. VI. 7; Pl. VII. 7), două tipuri de plăcuțe în formă de dublu scut (Pl. VI. 9; Pl. VII. 4), trei tipuri de plăcuțe de centură în formă de scut (Pl. VI. 4, 8; Pl. VII. 3), o plăcuță pentru teacă de pumnal sau de spadă, numită în literatura de specialitate *Lochschiützer* (Pl. VII. 5). Dintre acestea se pot compune două garnituri de centură aproape complete (Pl. VI. 5-8; Pl. VII. 1-5) și una formată din două tipuri de piese (Pl. VI. 3-4). Garniturile de centură erau formate dintr-un număr mult mai mare de plăcuțe sau de limbi secundare de curea de același tip, fapt relevat de descoperirile arheologice.

De asemenea, există tipare pentru două tipuri de pandantive, în formă de inimă și în formă de scoică (Pl. VII. 8-9), precum și tipare pentru zece tipuri de aplice de centură: rotunde (Pl. VII. 11), semiglobulare (Pl. VII.10), perlate (Pl. VII. 12), cruciforme (Pl. VII.13), în formă de cap de bufniță stilizat (Pl. VII. 14), în formă de dreptunghi cu marginile arcuite (Pl. VII. 15) sau de patrulater (Pl. VII. 16) și zoomorfe (Pl. VII. 17-19). Un semn de întrebare îl ridică tiparul pentru aplice perlate pentru centură sau harnașament (Pl. VII.12), deși unii cercetători au numit-o piesă de haranașament⁷³. În opinia noastră, acesta este totuși un tipar care putea folosi la realizarea unor pandantive sau aplice perlate, care puteau fi utilizate atât la curelele de centură, cât și la cele de harnașament.

În trusa de la Felnac există și tipare pentru piese de harnașament: opt tipuri de aplice: patrulatere (Pl. VIII. 1-2), în formă de rozetă (Pl. VIII. 3-6), semiglobulare (Pl. VIII. 8-9), cruciforme cu ciucuri (Pl. VIII.7, 13), fără ciucuri (Pl. VIII.16), dreptunghiulare cu ciucuri (Pl. VIII. 14-15) și trei limbi de curea (Pl. VIII. 10-12). Aceste piese puteau folosi la o mare varietate de garnituri de harnașament, mai ales dacă ținem seama de faptul că adesea doar un tip de aplică, realizat în mai multe exemplare, era utilizat în împodobirea curelelor, după cum o demonstrează descoperirile arheologice⁷⁴. Putem menționa faptul că anumite tipare s-ar putea să fi fost folosite și la realizarea unor limbi de curea de centură (Pl. VIII. 10-12), dar în principal, astfel de limbi de curea au fost descoperite în morminte de cai.

În opinia noastră, prezența în morminte a unor tipare pentru piese

care erau simboluri ale rangului celui ce le purta, nu este o dovadă că cel înmormântat era un personaj de rang înalt, fără legătură cu meșteșugul, ci mai degrabă dezvăluie cine erau comanditarii orfevrilor, în primul rând membri ai elitei și apoi războinici de rang mai puțin însemnat care aveau posibilitatea de a oferi meșterului materialul necesar producerii podoabelor. Desigur că depunerea tiparelor și a altor tipuri de unelte pentru prelucrat metalul era și o modalitate de a accentua statutul aparte în cadrul comunității pe care îl aveau orfevrarii, a căror artă era foarte apreciată.

Statutul social înalt pentru făurari este caracteristic societății stepei, fierarii și șamanii, fierarii și regii erau strâns legați în mitologie. Titlul de kagan s-ar putea să derive de la fierarul Kava din mitologia iraniană, iar la avarii târzii, titlul de Tarkhan amintea de fierarul cu același nume din vechile legende⁷⁵.

Orfevrilor și făurarilor li se atribuiau însușiri speciale deoarece erau stăpâni ai focului, element al naturii pe care îl foloseau pentru realizarea unor produse atât de necesare societății cum sunt armele și unelte, dar și a unor podoabe frumos decorate, importante nu doar pentru stilul artistic, ci și pentru simbolul social pe care îl reprezentau. Prin urmare, talentul lor putea fi considerat un semn al bunăvoinței zeilor, iar depunerea trusei cu unelte era un mod de a accentua această apreciere și de către muritori.

Pe de altă parte, uneltele se depuneau pentru ca meșterului să i se ofere posibilitatea de exercitare a meșteșugului și în lumea de dincolo, unde membrii clanului ar fi beneficiat de serviciile sale⁷⁶.

În consecință, statutul privilegiat al meșterilor toreuți avari era subliniat de ritualul de înmormântare nu doar prin depunerea centurii, a armelor și a cailor, ci și a trusei de unelte, element al ritualului funerar preluat la venirea în bazinul carpatic de la germanici, la care acest obicei a fost documentat încă de la începutul mileniului I. p. Chr.⁷⁷. De aceea, nu considerăm că există suficiente argumente pentru a susține că în mormintele cu unelte nu erau înhumați orfevri sau făurari, ci doar persoane de rang înalt fără legătură cu acest meșteșug. Mai degrabă, este un mod de a sublinia și prin ritualul funerar înalta considerație de care artizanii metalului se bucurau în cadrul societății nomade.

Daniela Tănase
Muzeul Banatului
Piața Huniade nr. 1
RO 300002 Timișoara
E-mail: danielatanase@yahoo.com

NOTE

* Mulțumesc doamnei Zsolia Rácz, doctorandă la Universitatea Eötvös Loránd din Budapesta, pentru amabilitatea cu care mi-a oferit desenele pieselor aflate în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta.

Mulțumesc doamnei dr. Luminița Dumitriu, cercetător principal I la Muzeul Național de Istorie a României din București și domnului Florin Mărginean, arheolog la Complexul Muzeal Arad, pentru ajutorul acordat în obținerea desenelor pieselor aflate în colecțiile din muzeele respective.

1. Aradac: Nagy 1959; Bandu de Câmpie: Kovács 1913; Felnac: Hampel 1900, Dömötör 1901; Gátér: Kada 1905, Jutas: Rhé, Fettich 1931; Kunszentmárton: Csallány 1933; Pókaszepetk: Sós 1978; Bóly, Csákbereny, Nemetvölgy: Henning 1991; Kölked-Feketekapu A: Kiss 1996; Vác-Kavicshánya: Tettamanti 2000; Kölked-Feketekapu B; Kiss 2001.
2. Hampel 1900, p. 117, p. 119, Planșa I. 1-15; p. 121, Planșa II. 1-11.
3. Hampel 1900, p. 117.
4. Hampel 1900, p. 117-118, p. 120, p. 122.
5. Dömötör 1901, p. 62, p. 63, Fig. 1-12, p. 64, p. 65, Fig. 13-16, precum și un fragment de tipar pentru limbă de curea cu decor de „tip Felnac” rupt, fără număr.
6. Dömötör 1901, p. 65.
7. Dömötör 1901, p. 66.
8. Hampel 1905, vol. II, p. 392-396, vol. III, p. 747-751.
9. Hampel 1905, p. 392, p. 393, Fig. 1-15, p. 394, Fig. 16-21, p. 395, Fig. 22-26.
10. Hampel 1905, p. 747.
11. Hampel 1905, Planșa 446. 1-12, p. 747-749, p. 750, Fig. 13-17, p. 751.
12. Fettich 1926, p. 47, p. 49, p. 50.
13. Bálint 1989, p. 158, Fig. 68.4.
14. Fettich 1926, p. 50, nota 1.
15. Fettich 1926, p. 33, Fig. 22.
16. Fettich 1926, Planșa V.
17. Werner 1950, p. 155.
18. Werner 1954, p. 39-40.
19. Bóna 1986, p. 166-167.
20. Bóna 1986, p. 168.
21. Bóna 1990, p. 94.
22. Henning 1991.
23. Nagy 1959.
24. Garam 2001, p. 116-117; p. 335, Pl. 84.
25. Garam 2001, p. 117.
26. Garam 2001, p. 133-134.
27. Garam 2001, p. 127, p. 141.
28. Garam 2001, p. 38, p. 156-157.
29. Szentpéteri 2002, p. 138.
30. Horedt 1958, p. 70.
31. Horedt 1968, p. 104, p. 116.
32. Istoria 1960, p. 716, Fig. 179. 1-6.
33. Istoria 1960, p. 718.
34. Istoria 1960, p. 721.
35. Teodor 1970, p. 106.
36. Teodor 1981, p. 32-33, p. 37.
37. Teodorescu 1972, p. 74, p. 79-80.
38. Mărghitan 1985, p. 43.
39. Mărghitan 1985, p. 44.

40. Mărghitan 1985, p. 44, p. 54, p. 55, Fig. 6.4.
41. Mărghitan 1985, p. 49, Fig.3. 15 este aceeași cu Fig. 3. 16.
42. Mărghitan 1985, p. 48.
43. Mărghitan 1985, p. 44.
44. Csallány 1933.
45. Mărghitan 1985, p. 56.
46. Mărghitan 1985, p. 60-61.
47. Zdroba, Barbu 1976, p. 47-49, Pl. I-III.
48. Vida 1999, Planșa 175.
49. Olteanu 1997, p. 130.
50. Teodor 1996, p. 30.
51. Teodor 1996, p. 31, p. 33.
52. Repertoriu 1999, p. 68.
53. Csallány 1933.
54. Kada 1905.
55. Bóna 1970, p. 262.
56. Fiedler 1994, p. 31.
57. Curta 2001, p. 264.
58. Garam 2001, p. 129-130.
59. Garam 2001, p. 135.
60. Garam 2001, p. 146.
61. Garam 2001, p. 119.
62. Werner 1970, p. 74
63. Fiedler 1994, p. 45-46.
64. Szmoniewski 2002, p. 129.
65. László 1970, p. 84.
66. Pohl 1988, p. 188, p. 203.
67. Werner 1954, Werner 1970; Decaens 1971, Driehaus 1972, Müller-Wille 1977, Roth 1986, Henning 1991, Carnap-Bornheim 2002.
68. Garam 2001, p. 157.
69. Curta 2001, p. 272.
70. Curta 2001, p. 274.
71. Pohl 1988, p. 184; László 1981, p. 93-95.
72. Fiedler 1994, p. 46.
73. Szentpéteri 2002, p. 138.
74. Oferim doar câteva exemple: Cicău (jud. Alba): Winkler, Takács, Păiuș 1977, p. 281, Fig. 5; Iváncsa (Ungaria): Bóna 1970, p. 254, Fig. 10., Kölked-Feketekapu B (Ungaria): Kiss 2001, p. 54, Pl. 40. mormântul 135; p. 59, Pl. 45, mormântul 166; p. 68, Pl. 54, mormântul 194; p. 105, Pl. 91, mormântul 541.
75. Pohl 1988, p. 194.
76. László 1970, p. 80.
77. Henning 1991, p. 66.

BIBLIOGRAFIE

- Bálint**, 1989 Cs. Bálint, *Die Archäologie der Steppe*, Wien-Köln 1989.
- Bóna**, 1970 I. Bóna, *Grave of an Avar Horseman at Iváncsa*, in *ArchÉrt* 97, 1970, p. 243-263.
- Bóna**, 1986 I. Bóna, *Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-895)*, in *Erdélyi története három kötetben*, I-III, Budapest 1986, p. 107-234.
- Bóna** 1990 I. Bóna, *Völkerwanderung und Frühmittelalter (271-895)*, in *Kurze eschichte Siebenbürgens*, Budapest 1990, p. 62-105.
- Carnap-Bornheim**, 2001 C. von Carnap-Bornheim, *The Social Position of the Germanic Goldsmith A. D. 0-500*, in *KVHAA Konferenser* 51, Stockholm 2001, p. 263-278.
- Csallány**, 1933 D. Csallány, *A Kunszentmártoni avarkori ötvösir (Goldschmiedgrab aus der Awarenzeit von Kunszentmárton Ungarn)*, Szentes 1933.
- Csallány**, 1962 D. Csallány, *Der awarische Gürtel*, in *ActaArchHung* 14, 1962, p. 445- 480.
- Curta**, 2001 F. Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Cambridge 2001.
- Decaens**, 1971 J. Decaens, *Un nouveau cimetière du haut mozen âge en Normandie. Hérouvillette*, Caen 1971.
- Dömötör**, 1901 L. Dömötör, *Újabb lemezsajtó bronzmintár Fónlaktól*, in *ArchÉrt* 21, 1901, p. 62-66.
- Driehaus** 1972 Driehaus Jürgen, *Zum Problem merowingerzeitlicher Goldschmiede*, in *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen* 7, 1972, p. 389-406.
- Fettich**, 1926 N. Fettich, *Das Kunstgewerbe der Awarenzeit in Ungarn*, ArchHung I, Budapest 1926.
- Fiedler**, 1994 U. Fiedler, *Die Gürtelbesatzstücke von Akalan, ihre Funktion und kulturelle Stellung*, in *Izvestika na arheologičeskaia Institut (Blgarja)* 38, 1994, p. 31-47.
- Garam**, 2001 E. Garam, *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Budapest 2001.
- Hampel**, 1900 J. Hampel, *Újabb hazai leletek az avar uralom korából*, in *ArchÉrt* 20, 1900, p. 97-125.
- Hampel**, 1905 J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I-III, Braunschweig 1905.
- Henning**, 1991 J. Henning, *Schmiedegräber nördlich der Alpen. Germanisches Handwerk zwischen keltischer Tradition und römischen Einfluß*, in *Saalburg Jahrbuch* 46, 1991, p. 65-82.
- Horedt**, 1958 K. Horedt, *Avarii in Transilvania in Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București 1958, p. 61-108.
- Horedt**, 1968 K. Horedt, *Das Awarenproblem in Rumänien*, in *Študijné Zvesti* 16, 1968, p. 103-120.
- Istoria**, 1960 *Istoria României*, coord. P. Constantinescu-Iași et alii, I, București 1960.
- Kada**, 1905 E. Kada, *Gátéri (Kun-Kisszállási) temető a régibb középkorból*, in *ArchÉrt* 25, 1905, p. 360-384.
- Kiss**, 1996 A. Kiss, *Das awarenzeitliche gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*, Innsbruck, 1996.
- Kiss**, 2001 A. Kiss, *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B*, Budapest 2001.
- Kovács**, 1913 I. Kovács I., *A mezőbándi ásatások (Les fouilles de Mezőband)*, in *DolgCluj* 4, 1913, p. 265-428.
- László**, 1970 Gy. László, *Steppenvölker und Germanen*, Budapest 1970.
- László**, 1981 Gy. László, *Der Gürtel als Würdezeichen in der Awarenzeit*, in *Pliska-Preslav. Slavjani i nomadi VI-XII v.* 3, Sofia 1981, p. 93-95.
- Mărghitău**, 1985 L. Mărghitău, *Banatul în lumina arheologiei*, III, Timișoara 1985.
- Müller-Wille**, 1977 M. Müller-Wille, *Der frühmittelalterliche Schmied im*

- Spiegelskandinavischer Grabfunde*, în *FrühmittelalterlStud* 11, 1977, p. 127-201.
- Nagy**, 1959 S. Nagy, *Nekropola kol Aradaca iz ranog sredner veka*, în *RadVM* 8, 1959, p. 45-102.
- Olteanu**, 1997 Șt. Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI. Structuri demo-economice și social-politice*, București 1997.
- Pohl**, 1988 W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa*, München 1988.
- Repertoriu
- 1999***, *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior, județul Arad*, Timișoara 1999.
- Rhé**, Fettich 1931 G. Rhé, N. Fettich, *Jutas und Öskü*, Prag 1931.
- Roth**, 1986 H. Roth, *Kunst und Handwerk im frühen Mittelalter*, Stuttgart 1986.
- Sós**, 1978 A. Cs. Sós, *Frühmittelalterliche Brandbestattung mit Feinwaage in Pókaszepetk*, în *Slovenska Archeologia* 26, 2, 1978, p. 424-430.
- Szentpéteri**, 2002 J. Szentpéteri (Hrsg.), *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Budapest 2002.
- Szmoniewski**, 2002 B. S. Szmoniewski, *Production of Early Medieval Ornaments Made of Non-ferrous Metals. Dies from Archaeological Finds in North-East Romania*, în *ActaArchCarpathica* 37, 2002, p.111-135.
- Teodor**, 1970 D. Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele V-XI*, în *SCIV* 21/1, 1970, p. 97 - 128.
- Teodor**, 1996 D. Gh. Teodor, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos*, Iași 1996.
- Teodor**, 1997 D. Gh. Teodor, *Fibules byzantines des V-VII e siècles dans l'espace carpato-danubiano-pontique*, în *Études byzantines et post-byzantines* 3, 1997, p. 61-91.
- Teodorescu**, 1972 V. Teodorescu, *Centre meșteșugărești din sec. V/VI-VII e. n. București*, în *București. Materiale de istorie și muzeografie* 9, 1972, p.73-89.
- Tettamanti**, 2000 S. Tettamanti, *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicshány*, Budapest 2000.
- Vida**, 1999 T. Vida, *Die awarenzeitliche Keramik I. (6.-7. Jh.)*, Budapest 1999.
- Werner** 1950 J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz 1950, p. 150-172.
- Werner**, 1954 J. Werner, *Waage und Geld in der Merowingerzeit*, în *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften* Heft 1, 1954, p. 3-40.
- Werner**, 1970 J. Werner, *Zur Verbreitung frühgeschichtlicher Metallarbeiten (Werkstatt-Wanderhandwerk-Handel-Familienverbindung)*, în *Antikvarist arkiv* 38, Stockholm 1970, p. 65-81.
- Winkler, Takács, Păiuș** 1977 I. Winkler, M. Takács, Gh. Păiuș, *Necropola avară de la Cicău*, în *ActaMN* 14, 1977, p. 269-283.
- Zdroba, Barbu** 1976 M. Zdroba, M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu (rapoarte preliminare)*, în *Ziridava* 6, 1976, p. 17-28.

EINIGE BEMERKUNGEN ÜBER DAS GOLDSCHMIEDEGRAB AUS DER AWARENZEIT GEFUNDEN IM FELNAC (KREIS ARAD)

(Zusammenfassung)

Die Modelle gefunden bei Felnac in das Jahr 1899 gehörten zu den Inventar des Reitergrab, den sie gemeinsam mit menschlichen- und Pferdsknochen gefunden worden sind (Dömötör 1901). Wichtige Beiträge zu dieser Fund hatten N. Fettich (Fettich 1926) und E. Garam (Garam 2001).

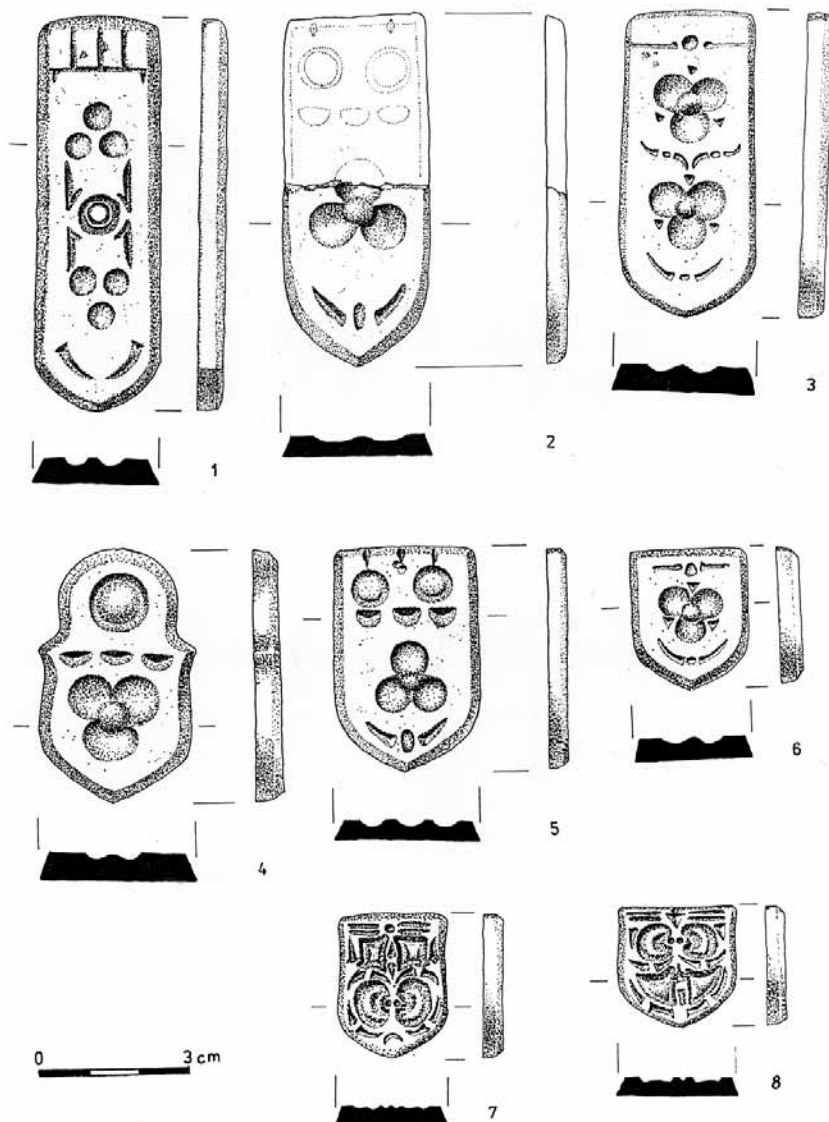
In die rumänische Literatur, dieser Fund war mehr von Liviu Mărghitan besprochen (Mărghitan 1985), der aber einige Fehler in seine Aufklärungen machte im Bezug mit der Fundkontext und die kulturelle Einstellung der Gegenstände, Behauptungen die leider auch von andere rumänische Fachleute weiter aufgenommen wurden.

Die geretteten Stücke des Grabes von Felnac sind ins Gesamt 46 (Tafel I-V), von denen eine ist ein Bronzebeschlag von einer Gürtel (Tafel V.1), und die anderen sind Modelle von masiven Bronze. Von diesen Modellen einer ist in zwei gebrochen (Tafel I.2, IV.4), aber sie gehören zu der selben Gegenstand (Tafel VI.4. a-b). Als Folge dieser Beobachtungen, in den Werkzeugbeutel von Felnac existierten 44 Modelle, die heute in drei Museen behaltet werden sind: 24 ganze Stücke (Tafel I. 1, 3-8; Tafel II. 1-7, 9-10, Tafel III.1, 3-8, Tafel V.2), und drei Fragmenten (Tafel I.2, Tafel II. 8, Tafel III. 2) in der ungarischen Nationalmuseum von Budapest, 7 ganze Stücke (Tafel IV. 3, 5-9, Pl. V.3) und zwei Fragmenten (Tafel IV.1, 4) in der rumänischen Nationalmuseum von Bukarest, ein Modell in der Aradermuseum (Tafel IV.2), und noch 8 Stücke sind verloren gegangen, 7 davon in das Jahr 1925 (Tafel V.4-10) und eine nachher (Tafel V. 11).

So wie im Falle anderer Gräbern mit Werkzeugen, es stellt sich die Frage ob die Modelle ein Antwort über die soziale Identität des Meisters der in Felnac begraben worden ist. Es ist die Rede von einer Goldschmiedehersteller oder von einer wichtigen Person der ein bedeutenden Rang in seiner Sitte hatte, ohne das eine Verbindung zwischen ihn und das Handwerk geben soll. Die Typologie zeigt dass die Modelle für die Herstellung von Gegenstände verwendet wurden, die das Rang deutlich anzeigten: Fibel und Gürtelteile,

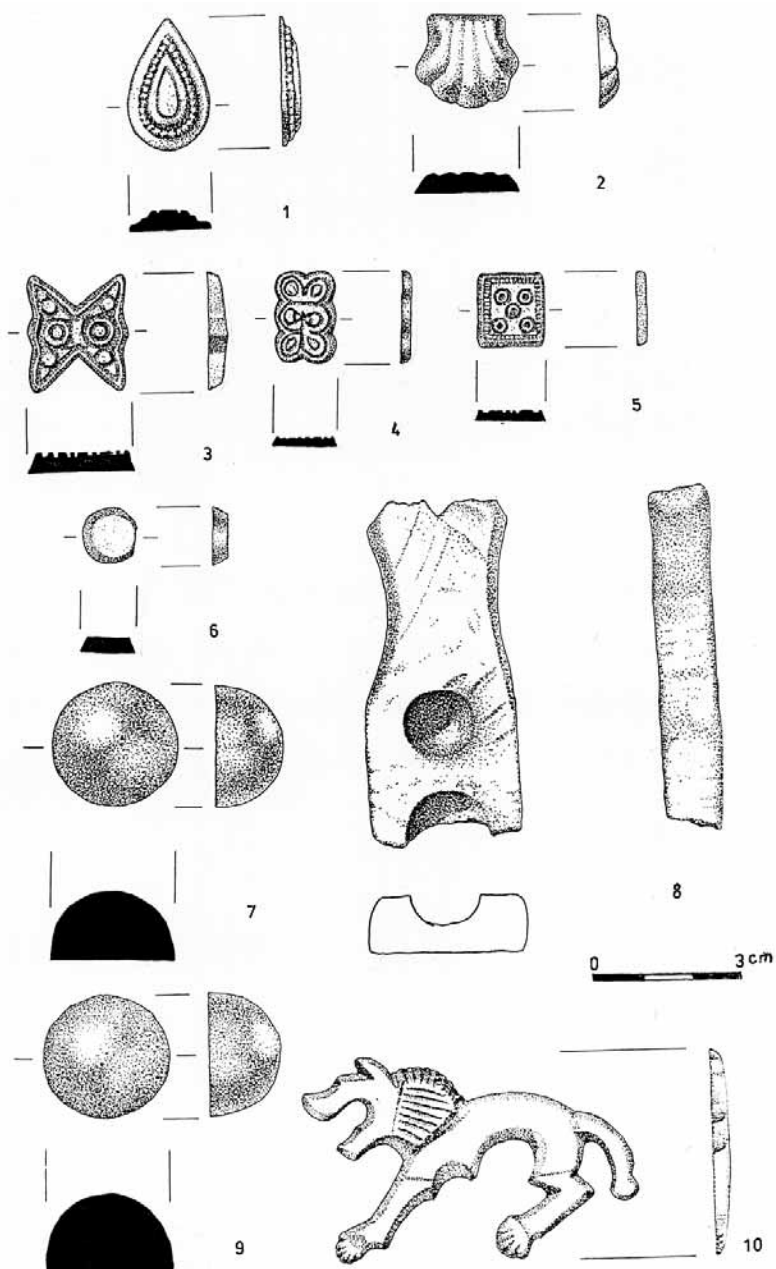
aber auch Pferdegeschirr die in der Verbindung zu bringen sind mit der Krieger, die einen wichtigen hohen sozialen Status hatte (Tafel VI-VIII).

Doch, nach unserer Meinung, die Anwesenheit der Werkzeugen in die Gräber ist ein Art zu zeichnen, durch Ritus, die hohe Konsideration von welchen sich die Goldschmiede sich in der Epoche, in der Nomadenstämme freuten. Der Goldschmiede war ein awarischer Krieger, der in Gegend der Maroschtal um das Jahr 630 begraben wurde.

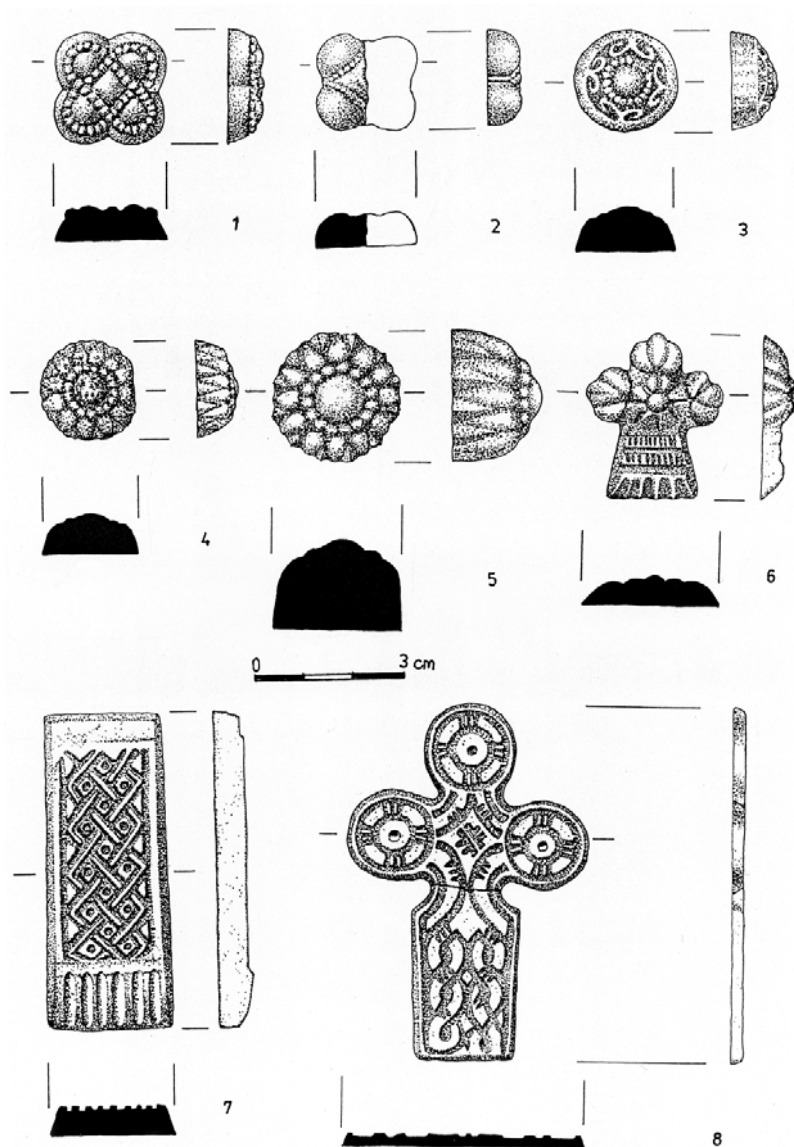

PL. I

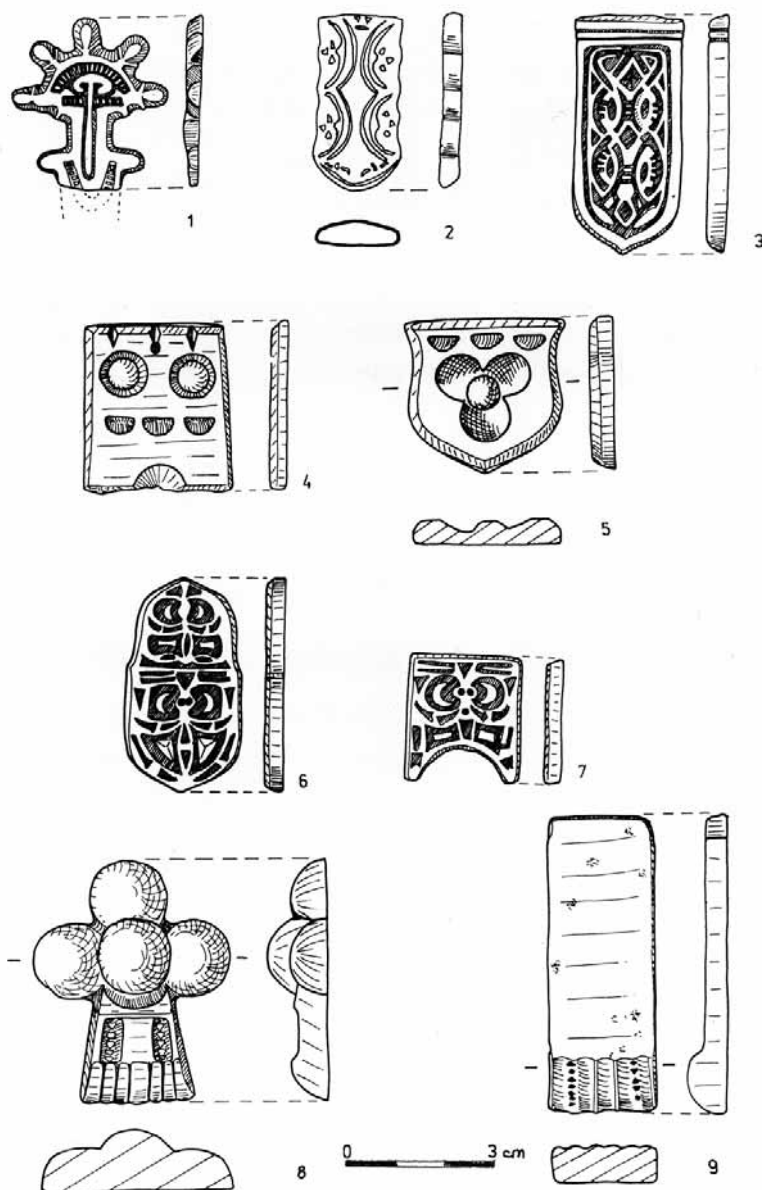
Pl. I-III: Tiparele aflate la Muzeul Național Maghiar Budapesta

PL. II

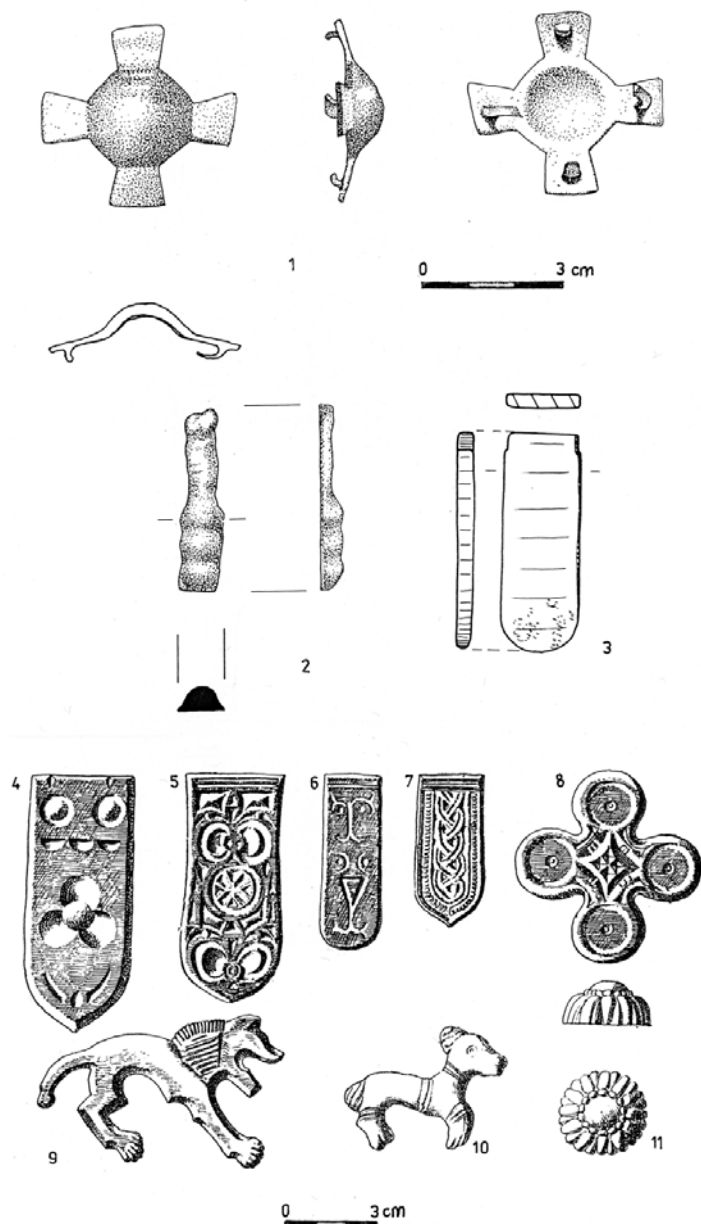

PL. III

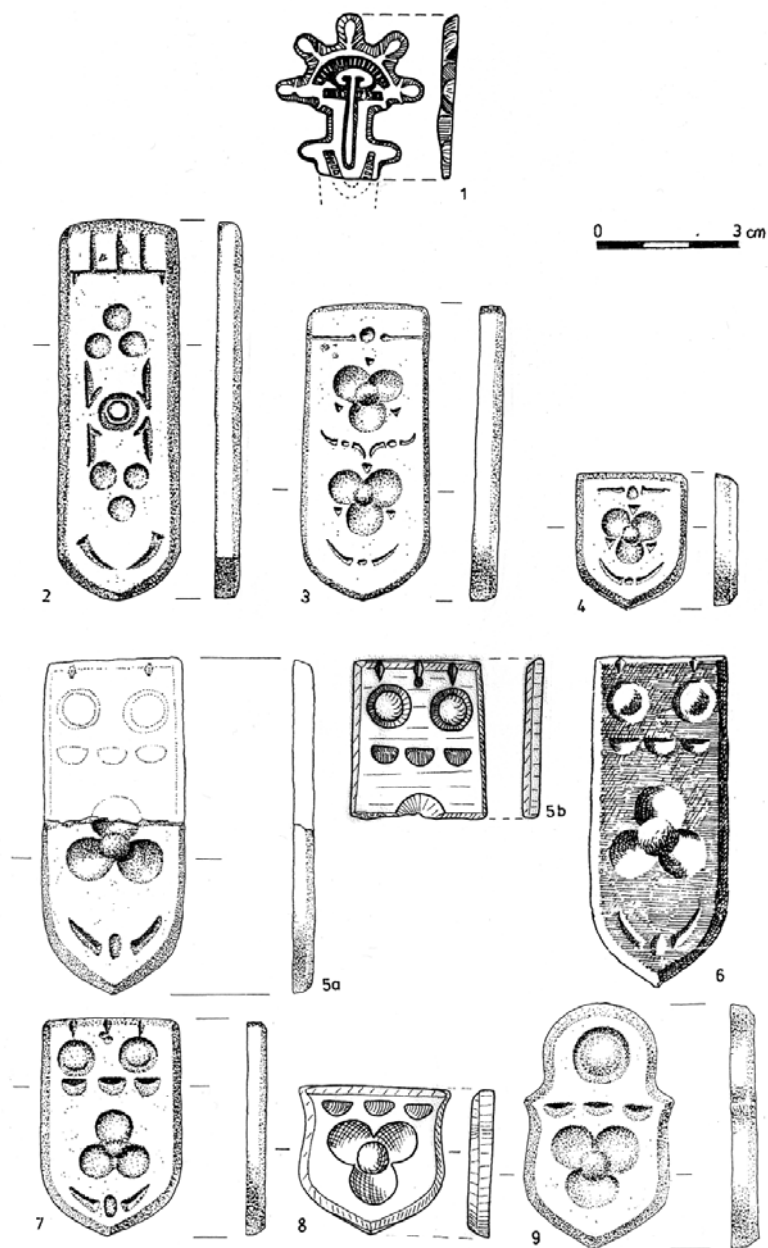
PL.IV

Pl. IV: Tiparele aflate la Muzeul Naional de Istorie a României București și Complexul Muzeal Arad

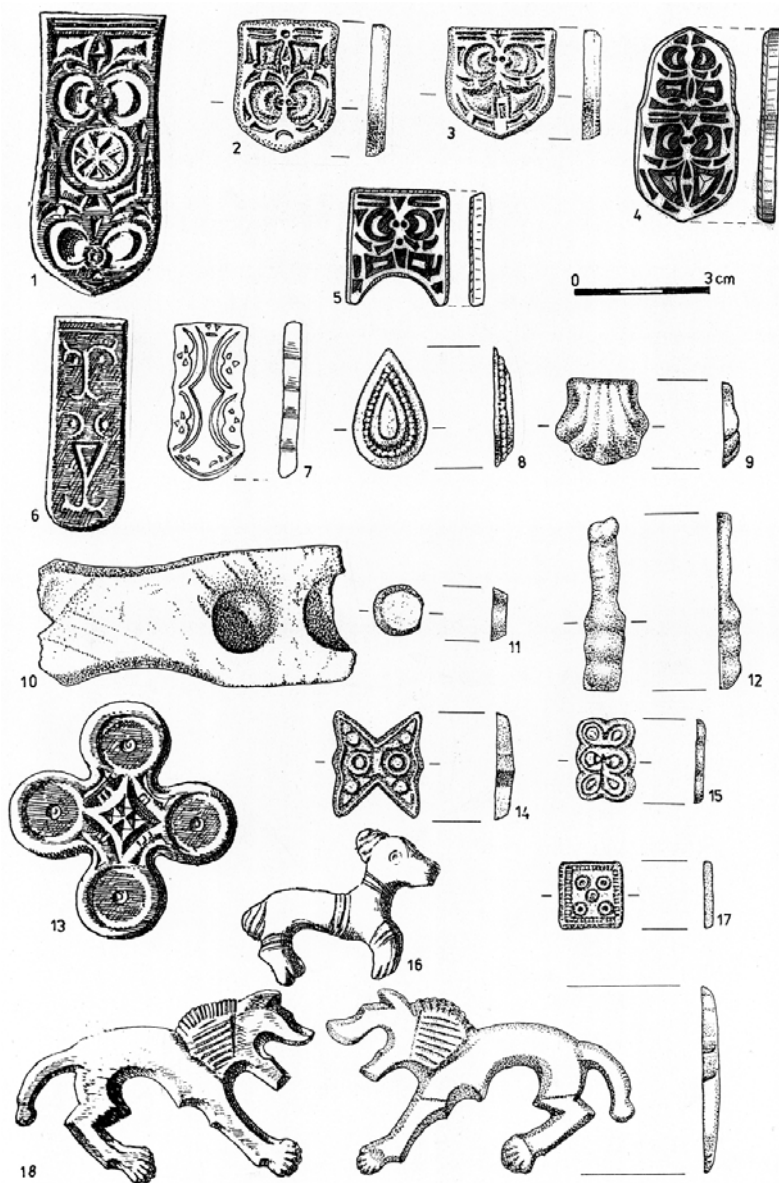
PL.V

Pl. V. 1-2. Aplică de centură și tipar (Muzeul Național Maghiar Budapesta), 3. Tipar (Muzeul Național de Istorie a României București), 4-11. Tipare care s-au pierdut.

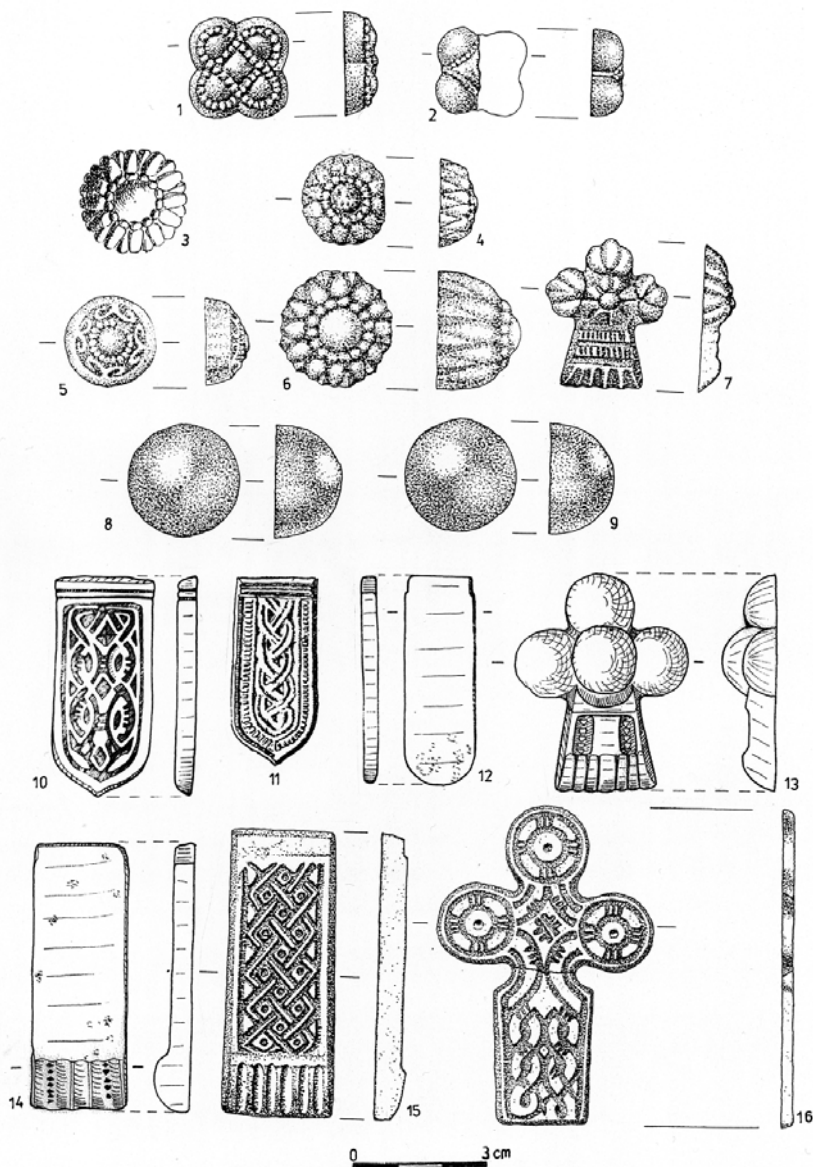

PL.VI

Pl. VI-VIII. Tipologia tiparelor descoperite la Felnac.

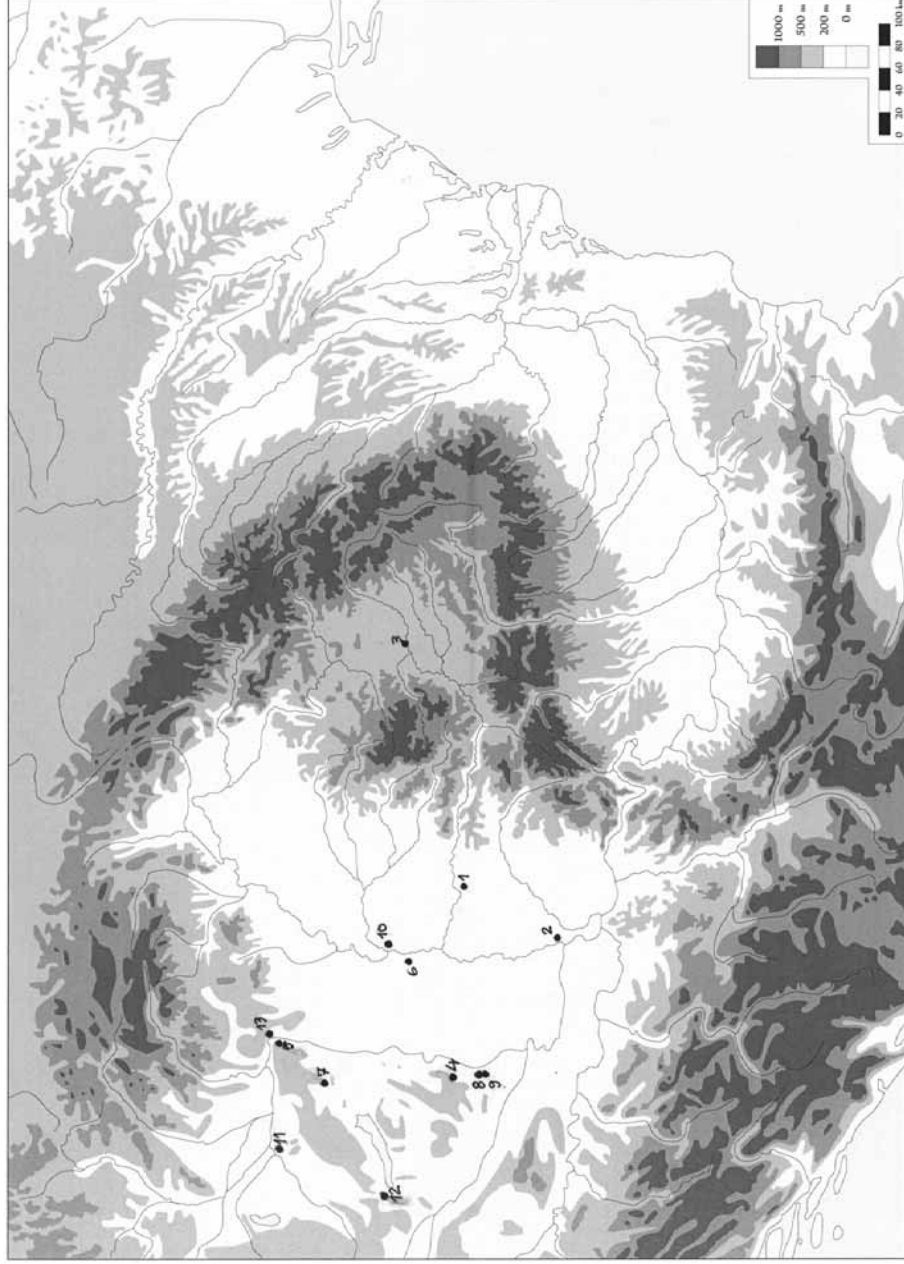
PL.VII

PL.VIII

Harta I. Morminte cu unelte din
bazinul carpatic (sec. VI-VII)

1. Felnac (jud. Arad)
2. Aradac (Iugoslavia)
3. Bandu de Câmpie (jud. Mureș)
4. Bóly (Ungaria)
5. Csákereny (Ungaria)
6. Gátér (Ungaria)
7. Jutas (Ungaria)
8. Kölked-Feketekapu A (Ungaria)
9. Kölked-Feketekapu B (Ungaria):
2 morminte
10. Kunszentmárton (Ungaria)
11. Nemetvölgy (Ungaria)
12. Pókaszepetk (Ungaria)
13. Vác-Kavicsánya (Ungaria)

ECONOMIA SATULUI BĂNĂȚEAN LA ÎNCEPUTUL FEUDALISMULUI (SEC. VIII-XI)

Bejan Adrian

Cuvinte cheie: Banat, feudalismul timpuriu, viață economică

Pe teritoriul Banatului, ca urmare a dispariției, după secolele IV-V, a comunităților de tip urban, așezările rurale constituie majoritatea descoperirilor arheologice ale epocii și, deci, principalul cadru de viațuire a populației autohtone după retragerea aureliană și după controlul exercitat de Imperiul Roman în perioada imediat următoare, mai cu seamă în vremea lui Constantin cel Mare (306-337). Satul reprezintă celula de bază a desfășurării și organizării vieții economice, sociale, locul de apariție a instituțiilor medievale¹. Peste 1.000 de sate au împânzit teritoriul românesc în secolele VIII-XI.

Prezența migratorilor pe teritoriul Banatului și forța politico-militară pe care ei au reprezentat-o nu a împiedicat evoluția comunităților locale, organizarea lor continuă în cadrul procesului de etnogeneză românească (sec. IV-VII)². Nici primul țarat bulgar, extins până în zona Tisei, nici statul franc și nici Imperiul Bizantin, revenit la Dunărea de Jos, nu au avut capacitatea și, mai ales, interesul de a desființa structurile locale.

În aceste condiții este explicabil interesul istoricilor și arheologilor pentru satul medieval românesc în perioada feudalismului, investigațiile acestora luând amploare mai ales din anii 60 ai secolului al XX-lea. În Banat, săpăturile în obiective medievale au fost întreprinse de muzeele județene de la Timișoara, Reșița și Arad, de cele de la Caransebeș și Lugoj, de Direcțiile Monumentelor Istorice, de Institutele de Arheologie ale Academiei Române din Cluj și București. Arheologia satului medieval se ocupă cu identificarea în teren și cercetarea arheologică a acestui tip de habitat. Instrumentele de cercetare auxiliară, de care un cercetător nu se poate dispensa sunt documentele medievale de arhivă, hărțile mai vechi și mai noi, care, - împreună cu toponimele însemnate pe ele - oferă puncte de reper importante pentru identificarea și localizarea satelor³.

Satul medieval a reprezentat, în afara vetrei de sat propriu-zise sau a vetrelor de sate pe care comunitatea le-a folosit succesiv în limitele unui teritoriu dat, o seamă de complexe cu anumite particularități arheologice:

necropola sau necropolele obștii sătești, biserica, fortificația colectivă sau fortificația familială, în cazul prezenței în acel sat a unei familii feudale, ridicate din sânul colectivității sau venite din afară. Fiecare dintre aceste obiective reflectă existența și evoluția specifică a comunității rurale⁴. Cercetările arheologice din Banat au depistat până în prezent, prin săpături sistematice sau cercetări de suprafață, aproximativ 80 de așezări⁵, nici una cercetată exhaustiv, mai bine cercetate fiind cele de la Gornea, Remetea Mare, Botra-Becej, Gamzigrad, Reka, ultimele fiind situate în Banatul sârbesc⁶.

Majoritatea așezărilor se găsesc în apropierea unor surse de apă permanente, pe cursurile principalelor râuri care străbat Banatul: Mureș, Tisa, Bega, Aranca, Timiș, Caraș, Nera, în clisura Dunării, un coridor navigabil cu rol economic și comercial, în zonele mai înalte ale câmpiilor, pe grindurile din apropierea zonelor mlăștinoase⁷, în depresiuni. În depresiunea Oravița au fost identificate opt puncte de locuire din secolele VIII-IX la: Ilidia, Socolari, Vrăniuț, Broșteni, Oravița și Milcoveni⁸. Sunt acoperite toate tipurile de relief: câmpie, deal, zone submontane.

Așezări mai importante depistate în zona de câmpie a Banatului ar fi: Felnac, Sânnicolau Mare, Remetea Mare, Sacoșu Mare, Pradej, Pančevo. În zonele colinare numărul de așezări cercetate este mai mare, cel puțin pentru perioada secolelor VII-IX, fiind identificate 45 de așezări, situate pe prima sau a doua terasă a râurilor, la: Lugoj, Ilidia, Gătaia, Caransebeș, Moldova Veche. Pentru aceeași perioadă se adaugă 11 așezări în teritoriul montan din sudul Banatului, pe văile și terasele din preajma Dunării: Gornea, Orșova, Svinița (Mehedinți)⁹.

Pe teritoriul Banatului se detașează două nuclee mai importante sub aspect demografic: 10 așezări situate în apropierea Dunării, între Orșova și Moldova Nouă, precum și 6 așezări înșirate pe Bega, în zona actualului oraș Timișoara¹⁰. Câteva așezări izolate se situează pe apa Timișului sau în zona minieră a Ocnei de Fier. În partea de nord a regiunii bănățene s-au identificat 26 de așezări, grupate în special pe linia Mureșului, de-o parte și de alta a acestuia¹¹. Pe lângă zonele de concentrare umană menționate mai sus, există una importantă în depresiunea Oravița¹². Din analiza pe care a întreprins-o referitor la amplasarea complexelor teritoriale în funcție de numărul așezărilor, de mărimea suprafeței teritoriale ocupate de acestea, istoricul Ștefan Olteanu a încadrat concentrările demografice din Banat în a treia categorie, alcătuită din 3-8 așezări, cu o suprafață de până la 50 km de fiecare grupare teritorială¹³.

Se observă gruparea așezărilor pe micro-zone, de obicei în depresiuni intramontane sau pe văile râurilor. Grupate teritorial, satele au stat la baza

revitalizării și a perpetuării unor organisme cu caracter politic, economic, religios ale populației romanice și apoi, românești, obștile teritoriale¹⁴.

Multe dintre sate sunt întemeiate în preajma așezărilor din secolele IV-VI, se suprapun direct peste cele mai vechi, continuându-le, sau constituie punctul de plecare al vechii vetre a satului, cum sunt așezările din aria satului Gornea (jud. Caraș-Severin), în punctele *Căunița de Sus*, *Țărmuri*, *Zomonite*.

Durata unei așezări poate fi extinsă pe perioada a două-trei generații. Ele sunt abandonate organizat de întreaga comunitate, mutarea fiind determinată de nevoia de obținere a unor noi terenuri arabile, dar și de teama pericolului extern, a migratorilor care înaintau de-a lungul cursurilor de apă. Se adaugă factorii naturali distructivi: inundații, incendii¹⁵.

Pe lângă formele clasice de locuire, populația autohtonă își face simțită prezența și în așezările sezoniere în zona montană. În Munții Banatului, cea mai mare zonă carstică din România, cu o suprafață de 780 km², cu aproape 1.500 de peșteri, grote, avene, din cele 300 de peșteri cercetate de-a lungul anilor, în 81 dintre ele au fost identificate urme de locuire, 49 fiind cercetate sistematic din punct de vedere arheologic¹⁶. Ele serveau ca adăposturi pe perioada desfășurării unor activități sezoniere: păstorit, pășunat, tăiatul lemnului, strânsul fânului, suplinind rolul unor sălașe. Peșterile din zona de Clisură au fost folosite și ca refugii ale populației autohtone în condițiile unor incursiuni făcute pe valea Dunării de către forțe militare aflate în conflict în a doua jumătate a mileniului I d. Hr. Semnificativ din punct de vedere arheologic este că unele așezări aveau vatra pe văi colaterale față de firul văilor principale, în zone restrânse și împădurite¹⁷. Cercetările ce au fost întreprinse în cadrul programului de studiere multidisciplinară a zonei ce urma să fie inundată de apele lacului de acumulare de la Porțile de Fier I au relevat urme de locuire din perioada feudalismului timpuriu în peșterile *Cuina Turcului* și *Maovăț*, situate în perimetrul satului Dubova, comuna Plavișevița.

Cercetările arheologice efectuate în diferite zone ale țării au scos în evidență că în secolele VIII-XI existau două tipuri principale de așezări, care ar putea să se explice prin adaptarea structurii de obște la particularitățile mediului natural. Primul tip, care până în prezent este cel mai numeros, îl constituie așezările dispersate, ce se întindeau uneori pe o lungime de 2 km. Altele, deși au locuințele dispersate sau grupate câte 2-3, au o întindere mică. Așezarea de la Gornea se încadrează în acest tip de habitat.

Al doilea tip de așezări are locuințele adunate pe o suprafață restrânsă, neexistând spații largi între locuințe. O bună parte din așezările situate în luncile râurilor, în preajma mlaștinilor ori în locuri mai ferite erau, foarte probabil, de acest tip¹⁸.

În Banat nu dispunem decât de indicii relative la dimensiunile probabile ale unor perimetre de locuire. La *Căunița de Sus* se estimează suprafața de 1,5 ha¹⁹. La Ilidia au fost descoperite patru puncte de locuire pe o lungime de 2 km. Se apreciază că în Banat așezările sunt mai restrânse decât cele din alte zone și se încadrează între 0,5-2 ha. O cauză posibilă a dimensiunilor reduse ale așezărilor ar fi scăderea demografică datorită atacurilor populațiilor migratoare.

La cumpăna dintre cele două milenii, în spațiul carpato-danubiano-pontic existau mai multe tipuri de structuri teritoriale diferențiate în funcție de criteriul economic, dar și de cel social-politic: așezări rurale (agrar-pastorale și pescărești), miniere, așezări fortificate, așezări cu caracter urban, portuare, complexe monastice²⁰. Așezările din Banat sunt de tip agrar-pastoral și se întâlnesc pe toate formele de relief, cu unele nuanțe, în funcție de condițiile concrete ale diverselor zone geografice. Cele din câmpie au un caracter predominant agricol, iar cele din zona de munte un caracter pastoral, -ocupații legate de creșterea animalelor, păstorit-, dovadă fiind, în acest sens, secerile, cuțitele, fragmentele de râșniță ori fusaiiolele, foarfecele pentru tunsul animalelor, cantitățile mari de oase de animale descoperite în urma cercetărilor arheologice. Cele mai multe dintre așezări sunt deschise, fără urme de întărire ori fortificații.

Structura internă a așezărilor este dificil de reconstituit dar, de obicei, constă din: vatra satului cu locuințele propriu-zise, anexele și dependențele aferente, grădini, livezi.

Până acum, în Banat nu a fost dezvelită integral nici o așezare de secolele VIII-XI, astfel încât nu dispunem decât de indicii relative asupra numărului de locuințe, a dispunerii acestora în cadrul așezării, asupra anexelor și asupra obiectivelor de interes obștesc.

Tipuri de locuințe

Complexele de habitat din așezările bănățene ale perioadei sunt tipurile cunoscute pe o arie geografică întinsă și în mai multe perioade istorice:

- locuințe săpate în totalitate în pământ (bordeie);
- locuințe semiadâncite (semibordeie);
- locuințe de suprafață²¹.

Comparativ cu perioada precedentă (sec. IV-VII), așezările sunt mai restrânse între secolele VII-IX și a scăzut numărul anexelor gospodărești. În arhitectura internă a așezărilor s-a produs un reviriment, începând cu secolul al IX-lea, fapt ce anticipează noile direcții de evoluție ale societății românești la finele mileniului I și începutul celui de-al doilea²².

Locuințele de suprafață sunt de formă dreptunghiulară sau ovală, modul de construcție este dificil de reconstituit datorită adâncimii reduse la sol a unor complexe. Podeaua locuințelor este din pământ bătătorit. Gropile de pari descoperite marchează conturul locuinței. Un alt sistem de construcție identificat a fost acela bazat pe utilizarea bânelor orizontale, a tălpicilor. Acoperișul este din schelet din lemn, construit în două ape pentru locuințele dreptunghiulare, ori conic pentru cele circulare, sprijinit pe un stâlp central. Intrarea în locuință se făcea pe una din laturile înguste, amplasată în așa fel încât să nu fie afectată de condiții atmosferice nefavorabile²³. Tehnica de îmbinare a părților din lemn este fixarea în sistem “furcă” sau cu “pene” fixate din lemn. Locuințele de suprafață sunt monocelulare (cu o singură încăpere).

Între *locuințele semiadâncite* și cele *adâncite* diferențierea s-a făcut în funcție de adâncimea podelei. Planurile constructive sunt alese în funcție de planul acestora. Tipurile de locuințe au analogii în tot spațiul românesc.

În Banat, Oltenia, Transilvania aceste tipuri de locuință domină peisajul așezărilor rurale. Locuințele semiadâncite au o lungă tradiție în timp și au persistat până în epoca medievală târzie²⁴. Mai mult decât atât, cercetările arheologice din spațiul sud-est european confirmă persistența îndelungată a acestui tip de locuință. La construcția unei locuințe tradiția și materialele locale au jucat un rol esențial, ceea ce explică transformările lente din acest domeniu. Locuințele au pereții din lemn sau chirpici și o singură încăpere, pervăzută cu un cuptor sau o vatră. Rar s-au găsit locuințe cu două încăperi, de exemplu un bordei la Gornea *Căunița de Sus*²⁵. Vatra de călcare a locuințelor este impermeabilizată prin intermediul unui strat de lut bătătorit.

Cel mai bine reprezentat tip de locuință este semibordeiul, cu o adâncime variind între 0,20-0,80 m²⁶. Bordeiele se întâlnesc mai puțin în așezări și, mai ales, la începutul perioadei cercetate²⁷. Locuințele de suprafață sunt regăsite cel mai rar în structura internă a așezărilor. Singurul sit în care predomină este cel de la Gornea-“*Zomonite*”²⁸.

Anexe ale locuințelor: instalații de foc și gropi de provizii

Cele mai importante anexe ale locuințelor sunt instalațiile de foc, care au înregistrat o sporire semnificativă față de perioada anterioară, datorită schimbărilor climatice survenite. Există și locuințe fără instalații de foc, cum sunt cele trei de la Gornea *Căunița de Sus* sau cu instalațiile de foc situate în afara locuinței (Moldova Veche “*Rât*”)²⁹. Instalațiile de foc se pot clasifica în: vetre simple, cuptoare-pietrar și cuptoare amenajate în

peretele bordeiului sau dintr-un bloc de lut. Aceste trei tipuri fundamentale de instalații pentru foc sunt o preluare directă a moștenirii antichității, concretizată prin elemente tradiționale de cultură materială traco-dacică și daco-romană, integrate fondului cultural local din perioada prefeudală. Instalațiile de foc descoperite în Banat își găsesc analogii în spațiul carpato-danubiano-pontic³⁰.

Pentru începutul perioadei sunt reprezentative vetrele simple, deschise, lutuite, înconjurată de un rând de pietre de râu, de formă circulară, cu diametrul cuprins între 0,40-0,70 m sau cu formă ovală. Ele predomină în proporție de 75% în așezările de secol VII-IX³¹.

Cu timpul vetrele simple încep să dispară, impunându-se cuptoarele amenajate în peretele bordeiului³². Cuptorul de lut cu boltă semisferică este frecvent întâlnit în spațiul românesc în secolele VIII-XI. De obicei, are dimensiunile cuprinse între 1,10-1,50 m. Uneori, la gura cuptorului era o adâncitură care ușura accesul atât pentru întreținerea focului, cât și pentru scoaterea cenușii. Apariția lui este legată de diminuarea valului slav, după unii cercetători (M. Rusu), sau este considerat a fi de origine romană (E. Zaharia).

În ceea ce privește al treilea tip de instalație de foc, cuptorul-pietrar, semnificativă este descoperirea de la Gornea *Căunița de Sus*. În complexul de locuire B a fost dezvelit un astfel de cuptor, situat în partea de nord-est a locuinței. Vatra era amenajată din pietre cu axele măsurând 1 x 1,25 m. Vatra era înconjurată de alte pietre, legate între ele sau lipite cu lut, care formau pereții laterali ai cuptorului³³. Există cazuri în care vetrele prezentau trei-patru și chiar cinci rânduri de lipitură, dovadă a unei îndelungi folosiri. Este limpede că numai o populație autohtonă, stabilă, întrebuința decenii la rând o locuință și cuptorul acesteia³⁴.

În apropierea locuințelor, dar în perimetrul propriu-zis al așezărilor, sunt situate gropile de provizii, fără a se constata o pregătire specială a acestora înainte de umplere, asemenea celor din epoca romană³⁵. Asemenea gropi de provizii, precum și unele vase depozitare de lut ars (de dimensiuni mai mari) se află amplasate nu numai în localitățile de câmpie, ci și în zonele de deal.

Inventarul locuințelor

Inventarul locuințelor este relativ bogat și variat, predominând ceramica.

Analizând global, întreaga cantitate de ceramică provenită din locuințe, gropi menajere, din interiorul cuptoarelor sau de pe vetre se constată că

predomină ceramica lucrată cu roata, rapidă sau înceată, în defavoarea celei lucrată cu mâna. Supraviețuirea ceramicii lucrată cu roata rapidă în Transilvania, Crișana și Banat în secolele VIII-IX, în condițiile generalizării ceramicii lucrate la roata înceată, decorată cu incizii orizontale și vâlrute și care a fost folosită de diferite populații din Europa Centrală și Răsăriteană, este un criteriu de distingere a comunităților care conservau mai bine tehnicile romane³⁶. Este clar că această ceramică este un indiciu al continuității pe aceste meleaguri a populației romanice.

De asemenea, în așezări, pe lângă ceramică de factură locală, a fost descoperită și ceramică de import, smălțuită, de proveniență bizantină sud-dunăreană, ce reprezenta, de regulă, un articol de lux.

Ceramica autohtonă este lucrată dintr-o pastă grosieră, cu mult nisip și chiar cu pietricele în compoziție. Arderea vaselor este incompletă, fragmentele prezentând o culoare neagră în spărtură. Printre formele întâlnite amintim: vasele fără mănășă tip borcan, tipsiile, vetrele portative. Vase tip borcan au fost scoase la iveală în cadrul săpăturilor arheologice de la: Arad, Bulci, Frumușeni, Lipova, Șeitin, Zăbrani (jud. Arad), Belobreșca-Divici, Caransebeș, Ciclova-Română, Insula Decebal, Moldova Veche-*Rât*, Socol (jud. Caraș-Severin), Jabăr, Jdioara, Parța; Sacoșu Mare, Săcălaz, Sânnicolau Mare, Timișoara (jud. Timiș), Svinița (jud. Mehedinți)³⁷.

Ceramica lucrată cu mâna are o culoare cărămidie și brună, cu variantele brun-negricios și brun-cenușiu. Ceramica lucrată la roată este de o calitate superioară. Vasele sunt bine arse și, în consecință, prezintă o durabilitate mai mare. Culoarea lor este cărămidie, brună, neagră, prezentând și variantele negru-cenușiu, brun-cărămiziu, brun-negricios. De asemenea, ea prezintă o mai mare varietate de forme (strachina, castronul, vase tip borcan de dimensiuni mijlocii și mari, vase cu formă de amforetă) și ornamente.

Ornamentele s-au realizat după metode și cu mijloace tradiționale: pieptenele, un obiect ascuțit, roțița dințată sau chiar cu unghia. Ele sunt dispuse pe gâtul vasului, sub acesta, uneori la mijloc, până la fundul vasului. Ornamentele folosite sunt: incizii paralele, așezate orizontal pe corpul și umărul vaselor, benzi de linii paralele incizate, benzi de incizii în val, impresiuni realizate cu unghia sau cu spatula, linii incizate în val simplu, impresiuni asociate cu linii paralele și în val incizate.

Există analogii până la identitate între fragmentele ceramice descoperite la Gornea-Zomonite, Gornea-Țărmuri și Căunița de Sus și Moldova-Rât, Ilidia-Săliște, Ilidia-Funii, Tudor Vladimirescu, Cladova, Moroda, precum și cu cele din Transilvania, Oltenia ori din fostele așezări și cetăți bizantine din regiunea Dunării de Jos³⁸.

De asemenea, în așezări s-au descoperit tipuri variate de unelte: cuțite,

seceri, hârlețe, topoare, foarfece, cuie, scoabe, piroane, împungătoare din os, fusaiole din lut, podoabe și monede de factură bizantină, occidentale ori maghiare.

Cuțitele reprezintă unealta cea mai des întâlnită în complexele arheologice și se pot diferenția în cuțite cu lama dreaptă, cu lama ușor curbată și cu lama curbă, asemănător cosoarelor, ascuțit pe partea convexă. Acest cosor se putea utiliza la prelucrarea pieilor de animale, dar și la îngrijirea pomilor fructiferi și a viței-de-vie, a căror cultivare, în perioada feudalismului timpuriu, nu poate fi exclusă.

În spațiul carpato-danubiano-pontic au fost identificate trei tipuri de cosoare în cursul mileniului I, diferențiate în funcție de formă și de caracteristicile tehnice: cosorul cu tijă la mâner și cu brățara de fier respectivă, cel cu manșon și cel care prezintă un monticol pe partea exterioară a lamei, mânerul fiind sub formă de tijă sau cu manșon. Secolele VIII-XI aduc o predominare la noi a tipului de cosor cu manșon (Gornea)³⁹.

Foarfece descoperită la Gornea este asemănătoare foarfecelor de astăzi pentru tunsul oilor și, pentru că este legată de o ocupație exclusiv bărbătească, este întâlnită frecvent în spațiul românesc în mormintele de bărbați⁴⁰.

Toate acestea atestă sedentarismul populației autohtone și principalele sale îndeletniciri.

Ocupațiile locuitorilor din spațiul bănățean

Agricultura

Confirmarea fenomenului de ruralizare a teritoriului fostei provincii Dacia și după secolul al VII-lea a constituit o caracteristică inclusiv pentru ținutul dintre Mureș, Tisa, Dunăre și versantul apusean al masivului Poiana Ruscă. În condițiile trecerii valurilor succesive de populații migratoare numai așezarea rurală oferea un cadru de viață cu mai puține imixtiuni ale alogenilor.

Majoritatea locuitorilor sedentari practicau agricultura, coloana vertebrală a întregii structuri economice a satului, ca principala sursă a existenței, într-o societate în care pământul reprezintă principalul mijloc de producție și principala avuție.

Definirea termenului de agricultură a arătat opoziția care există între agronomi, care îi conferă noțiunii, în sens larg, înțelesul de cultivare a plantelor cerealiere, creșterea animalelor, incluzând și preocupări cum ar fi: cultura plantelor leguminoase, pomicultura, viticultura, apicultura (Ion Ionescu de la Brad, P. S. Aurelian) și istorici (B. P. Hasdeu), care folosesc

termenul în sensul său restrâns, strict semantic, de cultură a ogorului cerealier⁴¹. Specialiștii în domeniu țin cont de echilibrul, unitatea, legăturile care există între diferitele ei ramuri. Între cultivarea plantelor și creșterea animalelor există un raport de interdependență și de influențare reciprocă.

Zonele în care se constată o apreciazabilă densitate a așezărilor rurale sunt cele cu terenuri favorabile agriculturii.

Practicarea cultivării plantelor cerealiere este dovedită de resturile de paie din chirpici descoperite în săpăturile arheologice. Locuințele sunt ridicate pe stâlpi de lemn, iar pereții sunt din împletitură de nuiele lipită cu lut. Tot de cultivarea cerealelor este legată și prezența în așezări a râșnițelor din rocă vulcanică, acționate de mână, cum sunt cele de la Cruceni, Parța și Remetea Mare⁴² sau fragmentele din piatra rotativă (așa-numitul *catillus*) aparținând unei râșnițe, găsite la Pescari (jud. Caraș-Severin)⁴³. Aproape nu există așezare în care să nu se fi descoperit râșnițe de piatră întregi sau fragmentare. Se constată în ultimele secole ale mileniului I o predominare a râșnițelor circulare de tip romanice⁴⁴.

Tabloul activității cu caracter agrar nu ar fi complet dacă nu am lua în considerare și alte materiale descoperite în săpăturile arheologice și care se referă la producția agrară. Sunt de menționat descoperirea unor gropi-depozite de cereale, care demonstrează caracterul extensiv al cultivării plantelor. Numărul lor a crescut vizibil în secolele VIII-IX în spațiul românesc. În astfel de gropi s-au găsit importante cantități de cereale carbonizate (ex. Tudor Vladimirescu). Absența unor cercetări interdisciplinare în așezările medievale bănațene lasă în domeniul supozițiilor observațiile privind speciile cerealiere cultivate în Banat⁴⁵.

Pe aceeași linie a demonstrării practicării cultivării plantelor cerealiere se înscriu și cuptoarele pentru copt pâinea. Trei astfel de cuptoare, rotunde ca aspect (diametrul de 0,60 m) au fost identificate la Gornea în punctul *Podul Păzăriște*, instalații date în secolele IX-X. În general, cuptoarele pentru copt au o formă rotundă, uneori ușor ovală, cu dimensiuni cuprinse între 1,10-1,50 m și sunt săpate sau scobite într-unul din pereții locuinței sau într-unul din colțuri. Un fapt interesant este acela că unul dintre cuptoare avea vatra construită din țigle romane refolosite, preferate datorită calităților refractare deosebite⁴⁶.

Fusaiiolele din lut ars, bitronconice, indică, în mod indirect, cultivarea plantelor textile (în, cânepă) și practicarea în mod curent a unor vechi meșteșuguri casnice: torsul și probabil țesutul lânii⁴⁷. Mărturia țesăturilor din fibre vegetale este furnizată prin urmele unor pânze puse dedesubtul vaselor din pastă crudă, înainte de a fi arse.

Sistemul de exploatare agrară combină exploatarea permanentă din

zonele de câmpie, ocupate îndeosebi de culturi cerealiere, cu exploatarea temporară din zonele cu sol mai sărac, de deal sau împădurite. Aceasta presupune defrișarea sau alternanța culturilor pentru odihna solului, practică ce a contribuit, probabil, la mutarea din loc în loc a satelor, în funcție de distanța optimă până la locul de cultivare⁴⁸.

În *Deliberatio*, o lucrare de factură teologico-filosofică elaborată la începutul secolului al XI-lea, sunt oferite informații importante cu aspect social și economic. Este pomenită cultivarea grâului și orzului ("*hordeum servile et jumentorum cibarium*") în Banat, orzul fiind considerat a servi "*drept hrană a animalelor și a oamenilor*". Informația este completată de *Legenda mare a Sf. Gerhard*, care ne vorbește de o femeie aservită (roabă) văzută de episcop, care învârtea manual o râșniță, măcinând grâu. Mențiunea privind folosirea orzului ca hrană a animalelor trebuie pusă în corelație cu relatările din *Legenda mare*, care vorbește despre cai ținuți în grajduri și în adăposturi pentru animale domestice. Informațiile oferă indicii indirecte despre furajarea animalelor⁴⁹.

O componentă comună a peisajului agrar trebuie să fi fost și morile. Ținând seama de terminologia de bază a morii de apă, care este de origine latină, se poate admite că această instalație datează din epoca daco-romană, fiind cunoscută în spațiul carpato-danubian din secolele II-III. Consemnarea acestei terminologii implică existența morilor de apă în tot cursul epocii de formare a poporului român și a limbii române. Izvoarele istorice sunt tăcute, probabil din cauza perisabilității materialului din care erau ridicate (lemnul). *Legenda Sf. Gerhard* menționează o roabă "*ce râșnește grâul stăpânului său, că nu se află mori în ținutul acesta acum deloc*". Textul nu menționează cauza absenței morilor, dar precizează că ele lipsesc "*acum*", deci ele au existat. Prezența timpurie a morilor de apă pare a fi indicată în mod indirect din documentul emis de Ștefan al III-lea, regele Ungariei, în jurul anului 1169, în care sunt cuprinse bunurile aparținătoare mănăstirii din Sâniob, printre acestea numărându-se și "*patru case de morari și doi morari*". Octavian Răuț atribuie dania regelui Sf. Ladislau (1077-1095) și susține că morile de apă sunt atestate documentar încă din secolul al XI-lea⁵⁰.

Sistemul de exploatare agrară combină exploatarea permanentă din zonele de câmpie ocupate de culturi cerealiere cu exploatarea temporară din zonele cu sol mai sărac, de deal sau împădurite, presupunând defrișarea și alternanța culturilor pentru odihna solului. Practica defrișării a contribuit la mutarea satelor din loc în loc, în funcție de distanța optimă până la zona cultivată⁵¹.

De asemenea, s-au descoperit oase de animale care oferă indicii despre

creșterea diferitelor specii de animale. Analizele osteologice care s-au întreprins au arătat că este vorba de animale domestice: bovine, ovi-caprine, porcine: Bodrogu Vechi, Cruceni, Frumușeni (jud. Arad), Moldova Veche-Rât, Gornea-Căunița de Sus (jud. Caraș-Severin), Parța (jud. Timiș)⁵². Nu lipsesc din așezări nici oasele de pasăre, îndeosebi de galinacee, precum și cele de pește, dacă așezările sunt situate la mică distanță de cursul Dunării sau al râurilor importante. Deci, sunt crescute animale de tracțiune, animale pentru hrana locuitorilor, oferind o serie de produse alimentare necesare (carne, produse lactate), dar și pentru că furnizau materia primă necesară pentru unele industrii casnice (păsările de curte furnizau fulgi, carne, ouă), întregind tabloul aportului lor social-economic. Lipsesc aproape cu desăvârșire oasele de cabaline, ceea ce înseamnă că, pe aceste meleaguri, exista o populație sedentară care nu creștea calul pentru consumul de carne⁵³.

Din punct de vedere osteologic, în așezările rurale predomină bovinele. La Gornea-Zomonite ele reprezintă 46,2% din totalul inventarului osteologic⁵⁴, urmând ovi-caprinele și porcinele. Bovinele și ovi-caprinele sunt de talie mijlocie, iar datele metrice ale porcului indică o formă primitivă, de talie mică, cu un bot alungit. Dimensiunile sale se situează sub media valorilor din alte așezări din spațiul românesc (ex. Dinogetia). Bovinele erau sacrificate după doi, respectiv patru ani, fiind folosite la munca câmpului⁵⁵.

Existau preocupări privind ameliorarea raselor, așa cum rezultă din osatura de ovi-caprine din așezarea de la Zăbrani, a căror mărime întrecea media dimensiunilor rasei cunoscute în celelalte așezări contemporane⁵⁶.

Legenda Sf. Gerhard acordă o importanță mare creșterii vitelor. Ahtum avea nenumărați cai neînblânziți "*exceptând pe cei pe care păstorii îi țineau sub pază în grajduri*". Creșterea cailor este clar menționată în legenda mare. Informația este confirmată și de un fragment din *Deliberatio*, în care se spune că sunt biciuiți oamenii care nu se interesează de nimic, ci doar de valoarea cailor. La fel, este menționată mulțimea cirezilor de bovine. Poporul de rând oferă episcopului de Cenad cai și boi, fapt ce dovedește dezvoltarea economică a comunităților sătești. Menționarea cabalinelor denotă grija specială acordată acestora, ca mijloc de transport important și servind în confruntările militare⁵⁷.

Alte ocupații ce intră în domeniul agricol sunt: viticultura, grădinăritul, apicultura și, în funcție de zonă, vânătoarea și pescuitul. Albinăritul trebuie să fi fost practicat pe scară largă în cadrul obștilor, deoarece ceara și mierea erau folosite și în relațiile de schimb în natură sau chiar la export. Ceara în special, alături de seu și alte grăsimi naturale, era folosită frecvent la iluminatul locuințelor⁵⁸.

Legat de practicarea viticulturii în lucrările menționate se recomandă săparea viei, pentru că pământul năpădit de buruieni este dăunător producției de vin. Această informație trebuie corelată cu cea din Legenda mare, în care aflăm că vinul destinat cultului era păstrat cu mare grijă într-o pivniță, între blocuri de gheață, alegându-se în acest scop cel mai bun vin, ceea ce presupune posibilitatea unei selecții din mai multe produse⁵⁹. La Morisena exista o reală preocupare pentru selecționarea vinului păstrat în pivnițe⁶⁰. Practicarea viticulturii este dovedită și de cosoarele de tăiat vița-de-vie descoperite în așezările rurale din Banat.

De asemenea, vânătoarea și pescuitul reprezentau importante surse alimentare. În așezări s-au găsit resturi osteologice de la următoarele animale sălbatice: cerb, căprior, mistreț⁶¹. Vânătoarea era practică și pentru procurarea de materie primă pentru confecționarea îmbrăcămintei și a anumitor tipuri de unelte⁶².

Meșteșugurile

a. Prelucrarea metalelor

Economia rurală bănățeană din secolele VIII-XI se completează cu valorificarea resurselor miniere ale solului și ale subsolului și, în special a fierului, activitate care s-a bucurat de mare prețuire în cadrul societății geto-dace, continuând și în perioada migrațiilor.

Activitatea minieră din această perioadă a fost apreciată în funcție de descoperirea cuptoarelor-furnal de reducere a minereurilor, a reziduurilor acestei activități sau a uneltelor minerilor folosite în procesul de extracție minieră. În aceste condiții au fost descoperite, în spațiul carpato-danubiano-pontic, vestigii ale activității de reducere a minereului de fier în 42 de așezări pentru secolele VIII-XI⁶³. Cele 42 de stațiuni, față de numai 30 în perioada precedentă, demonstrează o extindere a activității de valorificare a minereurilor, fapt explicabil prin încetarea marilor invazii barbare în prima treime a secolului al VIII-lea și prin sporul demografic înregistrat o dată cu secolul al IX-lea⁶⁴.

În Banat s-au descoperit ateliere pentru prelucrarea metalului, cuptoare de redus minereul, zguri metalifere în zona așezărilor rurale și obiecte din metal: unelte, arme, podoabe.

Atelierele, în care se desfășura procesul tehnologic erau construcții de suprafață aflate în imediata vecinătate a locuinței meșterului. Un astfel de atelier a fost scos la iveală în Banatul de câmpie, la Remetea Mare-*Gomila lui Pituț* (locuința nr. 4). În interiorul atelierului erau vatra de foc și unelte corespunzătoare. S-au descoperit două creuzete de lut de mici dimensiuni

puternic vitrificate și un tipar de lut fragmentar, cu ajutorul cărora se puteau turna lingouri mici de patru dimensiuni diferite. S-au găsit și două mici fragmente de cute, mult subțiate la mijloc, dovadă a îndelungatei lor folosiri. Atelierul de la Remetea Mare probabil că executa obiecte de podoabă sau de port⁶⁵. De asemenea, s-au găsit bare de metal pentru turnat, vetre portabile fragmentare⁶⁶.

Un alt atelier metalurgic a fost descoperit la Gornea-*Zomonite* și este atribuit secolului al XII-lea. Aici a fost găsit un cuptor de redus minereul și unelte din același metal (daltă, sfredel, lame), care demonstrează funcționarea în cadrul așezării a unui atelier de fierărie⁶⁷. Deocamdată este singura amenajare cunoscută în cadrul așezărilor medievale din Banat. Instalații metalurgice similare au fost descoperite la Dăbâca și Ghelari în Transilvania⁶⁸, Fedești-Vaslui și Dodești⁶⁹, la Bârlad ori la Hlincea-Iași.

În tipologia cuptoarelor de redus minereu, cuptorul de la Gornea este cu pereți verticali, scund, înălțimea mai mică de 1,5 ori diametrul vetrei, cuptor de tip I cu vatra la suprafața solului, pereții din lut și nisip, dotat pentru alimentare cu aer⁷⁰. Roca folosită la construcția cuptoarelor era granitul cu două mize, care apare aluvionar în valea Bârzavei și, mai rar, micașistul de granați⁷¹.

La Glogovăț-Tudor Vladimirescu s-au descoperit bulgări de zgură de fier, ceea ce demonstrează că aici s-a prelucrat minereul de fier, iar la Felnac tiparele unui atelier. Toate acestea constituie indicii că în această zonă au putut exista cuptoare de redus minereul. Perieghzele și cercetările de teren efectuate de specialiști ai Muzeului Banatului din Timișoara au pus în evidență noi dovezi ale practicării metalurgiei fierului în Banat. La Pietroasa Mare, alături de ceramică prefeudală și feudală timpurie s-au găsit bulgări de zgură de fier; la Biled, zgură de fier asociată cu ceramică feudală timpurie, iar la Sănandrei s-au găsit mai multe lupe de fier, asociate cu ceramică prefeudală. La Gătaia-*Valea Begului*, într-un singur punct - Stațiunea 1, în care s-au făcut cercetări arheologice, s-au scos la iveală trei locuințe feudale, o groapă de provizii cu un mic depozit de unelte de fier⁷². Pe lângă cuțite, foarfeci, s-a descoperit și zgură de fier care arată că aici se reducea și se prelucra minereul de fier⁷³. Concentrări mari de zgură apar în 12 din cele 45 de puncte reperate în valea Begului. De asemenea, zgură de fier asociată cu ceramică prefeudală și aparținând feudalismului timpuriu a fost semnalată și la Becicherecu Mic. Compoziția și structura zgurii arată randamentul scăzut de extracție a fierului din minereu.

În ateliere se aplica o tehnologie deficitară, bazată pe coborârea temperaturii de topire a sistemului, ce avea drept consecință rămânerea unei părți însemnate a metalului în molecula silicaților. Gradul ridicat

de vâscozitate este dovedit de numărul și dimensiunile mari ale porilor zgurii⁷⁴.

În perioada secolelor IV-XII s-a practicat și reducerea minereului în așa-numitele "guri de lup"⁷⁵. Lupele de metal obținute erau destul de impure și pentru a se produce fier de bună calitate ele erau de mai multe ori încălzite până la roșu și bătute pentru a li se da o anumită duritate. În Banat, acest procedeu este posibil să se fi utilizat în depresiunea Oravița.

Proiectul de îmbunătățiri funciare a zonei Toager-Foeni, Satchinez-Otelec, realizat în 1987, a relevat prezența în vecinătatea localității Satchinez a lupelor de fier folosite ca materie primă pentru confecționarea uneltelor, minereu asociat cu ceramică feudală timpurie⁷⁶.

În urma cercetărilor mineralogice și petrografice făcute, s-a ajuns la concluzia că minereurile de fier proveneau din zăcămintele locale. Banatul este un ținut bogat în minereuri de fier care au favorizat încă din antichitate o înfloritoare activitate metalurgică. Culoarul văii Dunării este depozitarul unor resurse importante de magnetit (Moldova Nouă, Liubcova), limonit (Berzasca, Liubcova, Moldova Nouă), hematit (Ogradena, Dubova, Svinița)⁷⁷.

Mircea Rusu, repertoriizând zăcămintele cuprifere exploatate în intervalul secolelor VI-XI din Banat, a enumerat localitățile: Ciclova Română, Dognecea, Moldova Nouă, Ocna de Fier, Oravița, Rușchița, Sasca Montană (jud. Caraș-Severin), Eibenthal și Tisovița (jud. Mehedinți)⁷⁸.

Procedeul metalurgic de reducere-zgurificare și de obținere a fierului metalic rămas neschimbat din antichitate până în secolul al XII-lea, reflectând continuitatea practicilor metalurgice în spațiul carpato-danubiano-pontic. Procesul este simplu, universal și ușor de realizat prin utilizarea unei părți a minereului de fier pentru formarea topirii de silicați fuzibili la temperaturi relativ scăzute (1200° C) și pentru elaborarea fierului metalic brut din restul minereului. Metoda s-a aplicat și la reducerea minereurilor neferoase din cupru, zinc, staniu, cu unele variații tehnice: creuzete ceramice așezate în serie în cuptoare orizontale, cu vatră și boltă⁷⁹.

O îndeletnicire importantă a locuitorilor era și exploatarea metalelor prețioase, pe care o practicau fie prin extracția din zăcămintele, fie prin spălarea nisipurilor aurifere. În aria bănățeană au fost identificate 32 de localități din care se extrăgea aur în secolele VI-XI, printre care menționăm: Armeniș, Bozovici, Dalboșeț, Glimboca, Liubcova, Mehadia, Obreja, Orșova Veche, Prilipeț, Rudăria, Verendin la care se pot adăuga și Bolvașnița, Bocșa Montană, Ciclova Română, Sasca și multe altele⁸⁰.

După obținerea metalului (feros sau neferos), el era prelucrat în cadrul atelierelor. Se executau unelte agricole și artizanale, obiecte de uz casnic,

arme, obiecte de lux și podoabe, meșterii fierari și bijutieri stăpânind tehnologia transformării metalului brut în piese finite.

În acest context, o problemă care derivă din prezența atelierelor metalurgice pe teritoriul Banatului o constituie aceea a obiectelor descoperite aici, care pot fi grupate în trei categorii:

- *piese bizantine*:

Acestea sunt confecționate din bronz, argint și mai rar din aur și reprezintă obiecte de podoabă și de port, care provin din atelierele din imperiu. În secolele X-XI, s-au răspândit la nordul Dunării și obiecte de cult bizantine, cum sunt cruciulițele-engolpion. La Moldova Veche-“*Ogașul cu spini*”, într-o necropolă s-a descoperit o astfel de cruciuliță, care se purta ca semn distinctiv al unor ierarhi bisericești de rit ortodox. Cruculița-engolpion de la Moldova Veche se adaugă repertoriului descoperirilor de acest fel din România, de la Dinogeția, Isaccea, Păcuiul lui Soare. Crucea datează probabil din secolul al XII-lea⁸¹.

- *piese de factură romano-bizantină* executate în atelierile locale:

Sunt executate în atelierile locale și sunt imitații mai mult sau mai puțin reușite ale pieselor de port și de podoabă bizantine. Meșterul local și-a lăsat amprenta în particularitățile de decor și execuție. Producția atelierelor era menită să satisfacă nevoile locale, dar o parte din producție era destinată schimbului. Tehnica de execuție a podoabelor și a pieselor de port este cea cunoscută în lumea bizantină: turnarea în tipare bivalve sau multivalve, prelucrarea prin încălzire și presare, prin ciocănire⁸².

- *piese aparținând populațiilor migratoare* și considerate ca elemente tipice pentru aceste etnii (arme, piese de harnașament, obiecte de podoabă, accesorii vestimentare).

b. Olăritul

Abundența ceramicii locale executată cu mâna sau cu roata dovedește practicarea olăritului. Ceramica lucrată cu mâna era realizată, probabil, mai ales de către femei în cadrul gospodăriei. Frământarea și “dospirea lutului”, amestecarea lui cu diferiți degresanți (nisip, pleavă, scoici pisate, cioburi), redarea formei, arderea vaselor în cuptoare închise erau făcute după necesități în cadrul gospodăriilor⁸³. Tehnica predominantă era roata de mână (roata înceată) și se răspândește tot mai mult roata rapidă, începând cu secolele X-XI. Folosirea roții olarului (rapidă sau lentă) a fost dedusă din turările acesteia imprimate pe vasele ceramice.

Cantitățile importante de ceramică descoperite în așezările medievale din perioada feudalismului timpuriu ne fac să credem că aproape în

fiecare localitate importantă exista un atelier de producere a ceramicii și a altor obiecte din lut ars. Arderea vaselor se efectua în cuptoare special amenajate, unele având o singură cameră, altele fiind prevăzute cu cameră de foc și cu cameră de ardere a vaselor, despărțite printr-un grătar perforat. O dovadă importantă în acest sens sunt cuptoarele de olar descoperite pe teritoriul Banatului la Remetea-*Gomila lui Pituț*, Gornea-*Țărmuri* și care își găsesc analogii în Oltenia (Mărăcinele), Dobrogea (Păcuiul lui Soare) ori în Moldova (Epureni).

Cuptorul de la Gornea de pe terasa *Țărmuri* avea dimensiunile de 0,90 x 0,80 x 0,70 m (ușor oval), iar gura focarului dădea într-o încăpere care probabil a făcut parte din atelierul de olărie. Instalația s-a realizat prin așa-numita "săpare prin cruțare", procedeu tehnic tradițional în aria carpato-dunăbiano-pontică și este un cuptor cu reverberație (persistența căldurii după oprirea sursei de ardere, datorită încingerii prealabile a grătarului). Existența lui confirmă că o bună parte din ceramica descoperită în așezare a fost produsă de către meșteri olari locali⁸⁴.

Cuptorul de la Remetea Mare este de tipul instalațiilor denumite "cu grătar", pentru că platurul pe care se pun vasele este prevăzut cu mai multe orificii ce pot fi obturate sau lăsate deschis, în funcție de temperatura la care se dorește să se ajungă în timpul arderii produselor ceramice⁸⁵.

De asemenea, multe dintre vasele descoperite au pe fund imprimate mărci de olar, circulare, asemănătoare cu cele cunoscute în spațiul carpato-dunărean (Jdioara, Gornea). O marcă de olar unică în spațiul bănățean este aceea de la Șeitin (jud. Arad) și constă dintr-un pentagon rezultat din întretăierea a cinci linii, în interiorul căruia se află un pătrat divizat prin diagonale în patru segmente triunghiulare. Această marcă de olar își are analogii în Transilvania și Dobrogea (sec. X-XII)⁸⁶. Obiceiul marcării vaselor a devenit mult mai frecvent în secolele X-XI, când numărul atelierelor de olărit va spori considerabil. Trebuie să remarcăm și atenția deosebită acordată integrității mărcii de olar, fundul vaselor fiind supraînălțat prin intermediul unui inel reliefat care făcea ca porțiunea de marcă să se afle cu 2-3 mm mai sus de suprafața pe care se așeza recipientul.

c. Torsul și țesutul

Sunt activități care se defășurau în cadrul gospodăriilor și în urma cărora se asigura îmbrăcămintea necesară locuitorilor obștii. Prezența a numeroase fusaiole de lut, piatră sau ceramică, atât în așezări, cât și în cimitire, ori a greutăților de lut de formă conică sau piramidală pentru războaiele de țesut, sunt dovezi concrete ale acestor îndeletniciri.

d. Prelucrarea oaselor și a pieilor de animale

O dovadă a practicării acestor ocupații în cadrul comunităților sătești sunt obiectele confecționate din oase de animale: piepteni, împungătoare, tuburi de păstrat acele, fusaiole, suveici, plase sau mânere de cuțit, piese de harnașament, fluiere, tipare⁸⁷.

Potrivit datelor oferite de cercetările arheologice, se prelucrau oase de animale mari, coarne de cerb și ale altor animale cornute, colți de mistreți. Într-o groapă menajeră de la Zăbrani (jud. Arad), s-au găsit: o spatulă fragmentară prelucrată dintr-un os de bovidu și un fragment de cuțit executat dintr-un os lung și probabil întrebuințat la curăților pieilor de animale în cursul prelucrării. De asemenea, la Moldova Veche-*"Rât"* s-au găsit două fragmente de os prelucrate: un ac finisat, iar celălalt neterminat⁸⁸.

În așezarea de la Gornea, în locuința B4 s-au găsit: un împungător din fier cu mânerul de os, câteva ace de dimensiuni diferite, mai multe lame de cuțite, folosite, se pare, pentru răzuirea pieilor de animale. Probabil că aici își desfășura activitatea un meșter pielar sau cojocar, materia primă, pieile, obținându-le pe plan local, așa cum o atestă importanta cantitate de material osteologic⁸⁹.

e. Comerțul

Din punct de vedere economic, nivelul ținuturilor românești din interiorul arcului carpatic era mult în urma țărilor din apusul Europei. Comunitățile umane realizau în feudalismul timpuriu o producție orientată mai ales spre obținerea valorilor de întrebuințare. Cu toate acestea, o anumită parte din produse era comercializată, intrând în circulație sub forme variate.

Politica economică adoptată de cele mai multe dintre populațiile migratoare care, temporar, și-au extins dominația asupra acestor ținuturi, interesul manifestat pentru procurarea hranei de la populația băștinașă, a permis obștilor vechi românești, pe parcursul unei perioade destul de îndelungate, să-și desfășoare normal activitățile agricole, meșteșugărești ori comerciale.

Cel mai important partener comercial al locuitorilor de la nordul Dunării a fost Imperiul Bizantin, permanent interesat în menținerea acestor relații, deoarece teritoriile nord-dunărene reprezentau o sursă de bunuri materiale, mai ales cereale și animale domestice, dar și minerale (sare, metale) și lemn. Aceste bunuri care, în general, lipseau în regiunile dintre Dunăre și Balcani,

se aflau și se produceau din belșug la nordul Dunării de către populația autohtonă. În cadrul relațiilor comerciale, cerealele, vinul, fructele uscate, mierea, ceara de albine, animalele domestice, sarea erau principalele produse exportate în Bizanț. Aceste produse erau cu atât mai prețioase cu cât populația de la sud de Dunăre, în anumite perioade ale existenței Imperiului Bizantin, s-a confruntat cu o lipsă acută de alimente⁹⁰.

Dacă în perioada secolelor VIII-IX legăturile locuitorilor nord-dunăreni au fost mai puțin intense cu Imperiul, schimburile realizându-se mai ales în natură, din secolul al X-lea refacerea treptată a economiei Imperiului, creșterea evidentă a puterii sale militare este ilustrată în raporturile cu spațiul carpato-dunărean printr-o activitate sporită în domeniul comercial, fapt ilustrat de descoperirile arheologice. Produsele atelierelor bizantine de la nordul și sudul Dunării s-au răspândit în egală măsură pe ambele maluri, piesele de factură bizantină descoperite pe teritoriul nord-dunărean dovedind libera lor circulație, pentru întreaga epocă prefeudală⁹¹.

O dovadă a relațiilor comerciale și a legăturilor neîntrerupte cu lumea sud-dunăreană, balcano-bizantină, sunt vasele smălțuite verde-oliv sau brun descoperite la Gornea (cea mai timpurie apariție a acestei ceramici de sorginte bizantină), Ilidia, Orșova, ori cele de la Bulci, Zăbrani (jud. Arad). Se constată astfel că populația românească era receptivă la produsele ceramice bizantine de bună calitate.

Prin comerțul practicat cu Imperiul au putut ajunge pe aceste teritorii și unele obiecte din sticlă. Este bine cunoscut că au existat în Bizanț, încă din antichitate, ateliere specializate în producerea unor obiecte din sticlă: vase de diferite forme și mărimi, piese de podoabă, pandantive și, mai ales, mărgelile. Cele mai răspândite produse din sticlă sunt mărgelile. Acestea se remarcă prin varietatea formelor, diversitatea motivelor ornamentale și a culorilor⁹². La Cladova s-a găsit, în mormântul M2, un șirag compus din 285 de bucăți de mărgelile din sticlă⁹³, iar la Cuptoare-*“Sfogeia”*, una dintre cele mai bogate necropole bănățene, mai multe coliere din mărgelile. Brățările monocrome, de culoare verde închis sau albastră, ca cele de la Vladimirescu și Gornea, au analogii în descoperirile de la Păcuiul lui Soare, Capidava, Garvăn și în necropolele cercetate în Serbia, ceea ce impune existența unor ateliere specializate comune sau a unei regiuni în Peninsula Balcanică, ca centru originar de producție a brățărilor de sticlă și de difuzare la nordul Dunării⁹⁴. De asemenea, cercei cu pandantiv stelat, consecință a unei evoluții continue spre o stilizare evidentă a formelor, au fost descoperiți la Gornea (jud. Caraș-Severin). Deosebite ca valoare artistică sunt și inelele cu șantonul ornamentat cu bucăți de sticlă colorată prinsă în tehnica «ghearelor», cum este exemplarul descoperit la Arad-Vladimirescu. Astfel

de piese sunt cunoscute în lumea bizantină și erau răspândite pe un spațiu mare la diferite populații în secolele X-XI⁹⁵.

Un alt produs important cu care locuitorii spațiului carpato-dunărean făceau comerț era sarea. Timp de mii de ani, exploatarea și valorificarea sării a constituit una dintre ocupațiile de câpătai ale populației de pe teritoriul țării noastre. Sursele documentare relevă importanța comerțului cu sare pe Mureș, din Transilvania spre Pannonia, la începutul mileniului al II-lea. Comentând pătrunderea ungurilor în Transilvania, *Cronica lui Anonymus* relatează că «*pământul acela (al Transilvaniei) e udat de cele mai bune râuri..., din nisipul lor se culege aur, că aurul din acea țară este cel mai bun aur, că de acolo se scoate sare și materii sărate*». Deci, se pare că înainte de pătrunderea maghiarilor în Transilvania, ocnele de sare erau intens exploatate.

Informații importante oferă Legenda Sf. Gerhard și cronica turcească a lui Mahmud Terdzuman. Ahtum avea mari turme, cirezi de vite și dispunea de vama sării de pe Mureș. Traficul de sare pe Mureș a impus ridicarea unor porturi și amplasamente pentru «*ancorarea*» navelor. Printre altele, cucerirea teritoriului condus de Ahtum este motivată și de faptul că acesta «*și-a întins puterea sa peste sarea regească ce cobora pe Mureș, punând în porturile aceluia râu până la Tisa vameși și paznici și a pus vamă asupra tuturor*»⁹⁶. Dacă în timpul migrației popoarelor a existat un regres în ceea ce privește comerțul cu sare, începând cu secolele IX-X, s-a constatat o revigorare, probabil în legătură cu formarea voievodatelor românești. O serie de date confirmă faptul că Țaratul bulgar își procura sarea necesară din Transilvania. Drumul principal al sării spre Balcani trecea pe apa Mureșului până la Szeged și de aici pe Tisa, până în Balcani. Istoricul Aurel Decei susținea că sarea din Transilvania, prin Mureș și Tisa, ajungea la Dunăre în portul Slankamen (Piatra Sării)⁹⁷. Mureșul a fost o importantă arteră pentru transportul cu sare, asigurând aprovizionarea populației cu sare nu numai din Transilvania și Banat, ci și din întreaga Câmpie Pannonică până la Dunăre, respectiv Slovacia, iar către sud până în Croația.

Pe lângă cantitatea considerabilă exportată, mari cantități erau consumate și de către localnici. O parte din sarea extrasă era folosită de localnici, iar o parte revenea turmelor de animale, vitelor și oilor în special. Fără sare nu s-ar fi putut practica un păstorit arhaic, când vitele și oille erau ținute pe câmp zi și noapte, indiferent de anotimp. Pășunile erau presărate, la anumite ocazii, cu pietre de sare, unde păstorii își mânau zilnic turmele de animale⁹⁸.

Deși nu exista o monedă proprie, relațiile comerciale se desfășurau pe baza monedei străine. Pe teritoriul Banatului s-au descoperit, în perioada

analizată, multe monede străine: bizantine, maghiare, vest-europene. Numai în regiunea Câmpiei Dunării, de-a lungul graniței cu Imperiul Bizantin, au fost descoperite 25 de monede bizantine (4 de aur și 21 de exemplare din bronz), în condițiile debutului cuceririlor regatului maghiar. Utilizarea monedei ca valoare de schimb de către comunitățile de la nordul Dunării în relațiile lor cu Imperiul Bizantin constituie o dovadă în plus a legăturii permanente între nordul și sudul Dunării. Direcția de pătrundere a monedelor bizantine în regiunea Banatului a fost dinspre sud-vest, din teritoriile sârbești încorporate Imperiului Bizantin⁹⁹.

Din secolul al XI-lea moneda bizantină va ceda întâietatea în favoarea altor monede, în special a celei maghiare, aceasta neînsemnând o orientare economică bruscă a populației spre teritoriile din vest, ținând cont de faptul că cele mai multe dintre monede s-au descoperit în necropole (66 de exemplare). Monedele din morminte îndeplinesc o funcție rituală, fiind expuse ca obol funerar. Aria descoperirilor monetare maghiare se suprapune peste aceea a acțiunilor politico-militare ale regatului maghiar, subliniind penetrația treptată în teritoriul românesc. În zona Banatului menționăm descoperirile de pe cursul mijlociu al Mureșului, de la: Bodrog, Pecica, necropola de la Arad-Vladimirescu, Zimandu Nou.

Abia din ultimul pătrar al secolului al XI-lea putem să legăm monedele descoperite și tezaurile monetare de existența unor relații marfă-bani. Aceste monede apar în așezări și sunt în legătură cu reglementările administrativ-economice din timpul regelui maghiar Ladislau I (1077-1095).

Banatul, aflat în apropierea Imperiului, a fost și mai puțin afectat de prezența maghiară, monedele maghiare descoperite pe fâșia sudică a câmpiei Dunării bănățene pentru secolul al XI-lea fiind nesemnificative. Teritoriul de sud al Banatului va intra sub administrație maghiară abia în cursul secolului al XII-lea¹⁰⁰.

f. Activitatea de construcție

Studiul așezărilor rurale, al tipurilor de locuințe întâlnite în diferite zone din spațiul carpato-dunărean confirmă existența unor asemănări importante, care merg până la identitate și care ne conduc la concluzia că existau meșteri specializați, care posedau și o seamă de unelte speciale pentru săpatul suprafeței viitoarei case, bătătorirea stratului de lut, tăierea și fixarea stâlpilor de susținere a acoperișului. La cumpăna dintre milenii exista și o specializare a autohtonilor în ceea ce privește construirea de locuințe, care îndeplineau un minimum de confort și asigurau condiții satisfăcătoare în anotimpurile reci. Locuințele erau construcții modeste,

ridicate prin utilizarea a două materiale aflate la îndemână: pământul și lemnul¹⁰¹. Banatul este o regiune în care lemnul se afla din belșug în feudalismul timpuriu. Mari păduri dominau spațiul montan sud-bănățean din Clisura Dunării, în zona Caransebeș, Lugoj, Semenice. Munții Banatului erau acoperiți cu păduri de stejar, fag, carpen, dar și de unele specii de arbori specifici zonei de influență mediteraneeană. Pădurile și tufișurile dese acopereau spațiul montan și văile adânci care fragmentau zona, după cum o dovedește și harta întocmită de Fr. Grisellini¹⁰².

Dovezi importante ale activității constructive sunt: topoarele, cuiele, scoabele descoperite în așezări.

Necropolele

Cercetarea satului medieval presupune cunoașterea necropolei contemporane cu așezarea. Investigarea acesteia oferă date concludente cu privire la ritul funerar, la situația social-economică a membrilor comunității, la aspectul etnico-demografic al așezării. Necropola sau necropolele unei așezări rurale reflectă etapele esențiale în existența și evoluția acesteia¹⁰³.

Pe teritoriul Banatului, în aproximativ 50 de puncte s-au făcut descoperiri cu caracter funerar. Dintre acestea, 30 sunt necropolele care se încadrează în secolele VIII-XI, restul fiind morminte sau piese cu caracter funerar. Cea mai mare parte a necropolelor nu au fost cercetate exhaustiv. S-au descoperit necropolele de înhumăție plane, dar și tumulare¹⁰⁴, fără inventar sau cu piese de inventar care au aparținut defunctului sau au reprezentat ofrande depuse de membrii comunității (monede, vase din ceramică sau lemn, oase de animale, mai ales de cal). În ceea ce privește necropolele atribuite populației autohtone, ele sunt destul de ușor de distins de cele ale alogenilor prin orientarea defunctului pe direcția E-V, lipsa ofrandelor și uneori prin poziția brațelor, împreunate pe piept. O altă caracteristică este groapa de formă dreptunghiulară, săpată la o adâncime de 0,50-1 m și, în secolul al XI-lea, prezența urmelor sporadice de sicriu. Lipsa armelor din aceste morminte arată că unele dintre ele aparțin unei populații pașnice, cu o viață sedentară¹⁰⁵. Astfel de descoperiri au fost scoase la lumină la Șeitin, Socodor, Pecica, Arad-Vladimirescu, Bodrog, Mehadia¹⁰⁶. Crucile găsite în morminte la Deta, Denta, Rotopék ori Gamzigrad atestă apartenența defunctului la creștinism.

În necropolele bănățene au fost identificate cinci tipuri de rit cu variante subtipice, în funcție de poziția brațelor defuncților¹⁰⁷. La Vladimirescu (jud. Arad) au fost dezvelite, în campania din 1976, 89 de morminte, care se suprapun fortificației și care, datorită solului, sunt slab conservate.

În cadrul ritului de înmormântare o mare parte din cei înhumați au brațele întinse de-a lungul corpului, dar se observă și diferențieri de la această regulă. O parte din schelete au brațele dispuse pe abdomen, iar altele au un braț așezat pe bazin și altul în lungul corpului¹⁰⁸. De asemenea, s-au descoperit cazuri în care defunctul avea mâinile împreunate pe piept. În necropola de la Pojejena, identificată în anul 1970, în punctul *Nuceți*, situat între ruinele fortificației feudale de la Zidina, de pe malul Dunării, cărămidăria din locul numit *Jagodara* și pâraul Pojejena, apare un alt tip de rit în mormântul M8, cu brațele puternic îndoite din cot și cu palmele ridicate spre omoplați. Lipsa inventarului și semnalarea acestui tip de rit în proporție mai mare în necropola de la Gornea l-a determinat pe Ilie Uzum să încadreze necropola de la Pojejena în perioada feudalismului timpuriu¹⁰⁹.

Pe lângă necropole aparținând populației locale, s-au descoperit și necropole aparținând populațiilor alogene (avari târzii, slavi, unguri timpurii ori pecenegi).

Inventarul scos la iveală din necropole constă mai ales din obiecte de podoabă: inele, cercei, inele de tâmplă din bronz și din argint, simple sau cu un capăt răsucit în formă de «S», brățări cu capetele lățite sau cu protome, brățări simple din sârmă răsucită, mici aplici pentru veșminte, colane din sârmă răsucită, cingătoare în formă de inimă, pandantive, garnituri din bronz executate prin turnare, spadă, *torques*-uri (Vârșeț, Gherman, Pojejena). Necropolele cu un asemenea inventar se încadrează în orizontul de necropole Bjelo-Brdo, faza I și II, caracteristic pentru a doua jumătate a secolului al X-lea - sfârșitul secolului al XI-lea. Ele aparțin unor populații turanice în amestec cu cele fino-ugrice. Ele se concentrează numai în partea de sud a Banatului, în zona de câmpie. Toponimia regională și hidronimia indică prezența populațiilor de stepă care au pătruns pe teritoriul Banatului în zona sa sudică, dunăreană: Jenő, Tarjan, Nyek, Oroszi, Varsany, Barlad, Szekely, Berend, Pecinișca, Pecena Slatina, Pecenia, Hodaia, Bissingen, Uzdin, Uzdinskaia Bara, Guzaina, Nera, Caraș, Kozara. Din același interval cronologic provin descoperirile de piese de la Duplijaja, Banatska Palanca, Deta, Locke, Cuvin și Pancevo¹¹⁰.

Necropolele de la Sănandrei, Timișoara-*Podul Modoș*¹¹¹ au fost atribuite avarilor târzii, care s-au concentrat în zona de nord, nord-vest a Banatului, cele de la Timișoara-*Cioveni*, Voiteg, Deta, Vârșeț¹¹², maghiarilor. Aceste descoperiri jalonează și ocolesc pe la vest zona montană a Banatului. Absența unor descoperiri care ar putea fi atribuite unei prezențe timpurii maghiare în culoarul Timiș-Cerna sugerează că spațiul montan a rămas în afara acțiunilor maghiare din secolele X-XI sau a fost ocolit pe la vest. Necropolele de la Hodoni-*Pociroane*¹¹³ și Dudeștii Vechi¹¹⁴ au fost atribuite

pecenegilor.

În necropole din Banat au fost descoperite produse din sticlă (inele, șiraguri de mărgеле). Ele sunt de proveniență bizantină și denotă legăturile cu lumea sud-dunăreană (Cladova)¹¹⁵, la fel ca și cerceii granulați din argint (Cuptoare-*Sfoge*a)¹¹⁶. Colierul de mărgеле descoperit în mormântul M218 din necropola de la Cuptoare a fost format din mărgеле de culoare roșie, verde, neagră și sunt de formă cilindrică și sferică, iar cele din mormântul M328 au fost lucrate în cea mai mare parte din lut ars, pictat¹¹⁷.

Podoabe de factură bizantină au fost descoperite și în necropola de la Vatin (craniul unei femei avea de o parte și de alta a sa câte un cercel de aur), necropola încadrată în secolul al X-lea și care reprezintă una dintre cele mai timpurii descoperiri din partea de sud a Banatului¹¹⁸.

Concluzii

Descoperirile arheologice, observațiile oferite de acestea demonstrează că la nordul Dunării, în perioada secolelor VIII-XI viețuia în cadrul așezărilor rurale o populație sedentară, care avea printre ocupațiile ei de bază: cultivarea plantelor și creșterea animalelor, la care s-au adăugat meșteșugurile, torsul, țesutul, activitatea de construcție ori cea comercială. Investigațiile întreprinse dovedesc prezența relativ densă a factorului uman, așezările fiind concentrate pe văile râurilor, în depresiuni ori înșirate alături de cele din perioada anterioară (secolele IV-VII).

Ceramica lucrată la roată (inceată sau rapidă), de tipul oalei-borcan, care derivă, ca tehnică de execuție, compoziție a pastei și formă din olăria romană, atestă existența între Dunăre și Mureș a unei populații de factură romanică. Ceramica locală își găsește analogii în aproape toate așezările din secolele VIII-XI din spațiul românesc, dar și în zone învecinate. Ea reflectă apartenența ei la cultura veche românească, dar și integrarea părții de sud-vest a fostei provincii romane Dacia în procesul de uniformizare a culturii materiale central-europene a perioadei, ca urmare a contactului direct pe care Banatul l-a avut cu realitățile din Europa Centrală.

Banatul și-a păstrat legăturile comerciale cu Imperiul Bizantin, dovadă fiind legăturile de comerț cu lumea sud-dunăreană, precum și schimburile interne efectuate pe bază de monedă, întreținute de populația autohtonă.

Necropolele cercetate sunt și ele mărturia prezenței populației românești de religie creștină, ortodoxă în zonă, ca populație majoritară. În sprijinul demonstrării acestei teze vin o serie de fapte: orientarea mormintelor pe direcția est-vest, inventarul funerar și studiul tipurilor antropologice.

Adrian Bejan
Universitatea de Vest Timișoara
Facultatea de Litere, Teologie și Istorie
Bld. V. Pârvan nr. 4

NOTE

1. Iambor P., 1983, 499.
2. Bejan A., 1995a, 32-69.
3. Rădulescu A., 2001, 60.
4. Popa R., 1979, 556.
5. Bejan A., 1995a, 200-201.
6. Bejan A., 2003, 152.
7. Mare M., 2004, 85.
8. Țicu D., 1987, 320.
9. Mare M., 2004, 85.
10. Comșa M., 1974, 93; Rusu M., 1977, 198; Boroneanț V., 1976, 57.
11. Rusu M., 1977, 147-152.
12. Bejan A., 1995a, 137.
13. Olteanu Șt., 1983, 33.
14. Mărghitan L., 1985, 194.
15. Cosma C., 1996, 264.
16. Rogozea P., 1987, 347.
17. Mare M., 2004, 86-87.
18. *Ist. Rom.*, III, 2001, 72-73.
19. Țicu D., 1998, 84; Drașovean F., Țicu D., Muntean M., 1996, 16-18.
20. Olteanu Șt., 1983, 37.
21. Bejan A., 2003, 152-160.
22. Mare M., 2004, 91.
23. Cosma C., 1996, 270.
24. Toropu O., 1976, 150-152.
25. Uzun I., 1990, 205.
26. Uzun I., 1979, 205.
27. Mare M., 1997, 119.
28. Mare M., 1997, 123.
29. Uzun I., 1990, 205.
30. Uzun I., 1990, 264.
31. Mare M., 2004, 101-102.
32. Bejan A., 2003, 155.
33. Uzun I., 1990, 215.
34. Mărghitan L., 1985, 79.
35. Bejan A., 1983a, 13-22.
36. Madgearu Al., 2001, 198.
37. Mărghitan L., 1985, 19-51.
38. Uzun I., 1983, 256-259; Bejan, 1995a, 83-85.
39. Olteanu Șt., 1997, 86.
40. Uzun I., 1990, 223.
41. Olteanu Șt., 1997, 60-62.
42. Mărghitan L., 1985, 30; Bejan A., 1983b, 355-356.
43. Matei Șt., Uzun I., 1972, 142-145.

44. Olteanu Șt., 1997, 89.
45. Țeicu D., 1998, 256.
46. Uzum I., 1990, 215.
47. Moroz- Pop M., 1979, 149.
48. Olteanu Șt., 1983, 71-72.
49. Glück E., 1978, 191.
50. Răuț O., 1993, 25-26.
51. Bejan A., 1995a, 86.
52. Mărghitan L., 1985, 37, 100; Glück E., 1976, 103; Uzum I., 1979, 223, Uzum I., 1990, 224.
53. Mărghitan L., 1985, 155.
54. El Susi G., 1996, 9.
55. Trâncă G., 1983, 319-320.
56. Mărghitan L., 1985, 154.
57. Glück E., 1976, 57.
58. *Ist. Rom.*, III, 49-50.
59. Glück E., 1978, 492.
60. Olteanu Șt. 1997, 88.
61. Țeicu D., Lazarovici Gh., 1996, 107.
62. Comșa M., 1978, 144.
63. Olteanu Șt., 1997, 102-103.
64. Olteanu Șt., 1997, 114.
65. Bejan A., 1995b, 775.
66. Bejan A., 1995a, 86-87.
67. Uzum I., 1983, 259.
68. Magiar N., Olteanu Șt., 1970, 102.
69. Teodor D., Gh., 1978, 78.
70. Bejan A., Stoian D., 1999, 55-56.
71. Stoicovici E., 1985, 169-170.
72. Bejan A., Stoian D., 1999, 52.
73. Rădulescu A., 2002, 61.
74. Stoicovici E., 1983, 245-246.
75. Teodor D., Gh., 1984, 19-20.
76. Bejan A., Stoian D., 1999, 52.
77. Țeicu D., Lazarovici Gh., 1996, 104-106.
78. Rusu M., 1977, 210.
79. Stoicovici E., 1983, 246.
80. Rusu M., 1977, 210; Mărghitan L., 1985, 161.
81. Țeicu D., Bozu O., 1982, 393-395.
82. Bejan A., 1995a, 89.
83. *Ist. Rom.*, III, 2002, 57.
84. Mărghitan L., 1985, 69; Uzum I., 1981, 181-210.
85. Bejan A., 1983b, 355-356.
86. Mărghitan L., 1985, 134.
87. *Ist. Rom.*, III, 2001, 61.
88. Mărghitan L., 1985, 90, 150.
89. Uzum I., 1983, 260.
90. Teodor D., Gh., 1981, 59-61.
91. Bejan A., 1983a, 7.
92. Teodor D., Gh., 1981, 64.
93. Boroneanț V., 1978, 162.
94. Uzum I., 1974, 162.
95. Teodor D., Gh., 1981, 71.

96. Iambor P., 1982, 175-176.
97. Decei A., 1978, 54.
98. Geza K., 1980, 199.
99. Velter A-M., 2002, 85.
100. Velter A-M., 2002, 168, 176-180.
101. Mărghitan L., 1985, 158.
102. Grisellini F., 1984, 240.
103. Țicu D., 1998, 123.
104. Bejan A., 2003, 158.
105. Mare M., 1997, 140-145.
106. Velter A-M., 2002, 162.
107. Bejan A., 1995a, 145.
108. Zdroba M., Barbu M., 1976, 53-54.
109. Uzum I., 1974, 161-163.
110. Oța S., 1999, 62-63.
111. Bejan A., 1995a, 95-99.
112. Drașovean F., Țicu D., Muntean M., 1996, 33.
113. Bejan A., Moga M., 1979, 159-169.
114. Bejan A., Mare M., 1997, 139-149.
115. Boroneanț V., Hurezan P., 1987, 67-74.
116. Țicu D., 1993, 229-254.
117. Țicu D., 1998, 137-138.
118. Oța S., 1999, 62.

L'ÉCONOMIE DU VILLAGE BANATOIS AU DÉBUT DU FÉODALISME (LES VIIIe-XIe SIÈCLES)

Résumé

Les découvertes archéologiques, les observations offertes par celles-ci démontrent qu'au nord du Danube, entre les VIIIe-XIe siècles, habitait dans le cadre des agglomérations rurales une population sédentaire, qui avait parmi ses occupations de base: la cultivation des plantes et l'élevage des animaux, auxquelles se sont ajoutées les métiers, le filage, le tissage, l'activité de construction ou celle commerciale. Les investigations entreprises prouvent la présence relativement dense du facteur humain, les habitats étant concentrés sur les vallées des rivières, dans des dépressions ou enfilés à côté des ceux antérieurs (les IVe-VIIe siècles).

La céramique travaillée à la roue (lente ou rapide) du type pot, qui dérive, comme technique d'exécution, composition de la pâte et forme, de la poterie romaine, atteste l'existence, entre le Danube et le Mureș, d'une population de facture romaine. La céramique locale trouve des analogies

presque dans tous les habitats des VIIIe-XIe siècles de l'espace roumain, mais aussi dans les zones voisines. Elle reflète son appartenance à la culture ancienne roumaine et en même temps l'intégration de la partie de sud-ouest de l'ancienne province romaine de Dacie dans le processus d'uniformisation de la culture matérielle central-européenne de la période, comme suite du contact direct que le Banat a eu avec les réalités de l'Europe Centrale.

Le Banat a conservé ses liaisons commerciales avec l'Empire Byzantin, les liaisons de commerce avec le monde sud-danubien et les échanges internes effectués à base de monnaie, entretenus par la population autochtone en étant la preuve.

Les nécropoles étudiées constituent, elles-aussi, la preuve de la présence de la population roumaine de religion chrétienne, orthodoxe dans la zone, comme population majoritaire. A l'appui de la démonstration de cette thèse viennent une série de faits: l'orientation des tombes sur la direction est-ouest, l'inventaire funéraire et l'étude des types anthropologiques.

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

- Bejan A.**, 1983 a *Elemente de continuitate daco-romană în aşezarea de la Hodoni (jud. Timiș). Tipologia gropilor de provizii*, în *SIB*, IX (1983), 13-22.
 1983 b *Contribuții arheologice la istoria Banatului în sec. VII-IX e. n.*, în *SCIVA*, 34, 4 (1983), 349-362.
 1995 a *Banatul în secolele IV-XII*, Timișoara, 1995.
 1995 b *Dovezi privind prelucrarea metalelor la Remetea Mare (jud. Timiș) în secolele VIII-XI*, în *ActaMN*, 32 (1995), 775-780.
 2003 *Habitatul rural și necropole în feudalismul timpuriu bănățean*, în *Societate și spiritualitate în Banatul istoric*, Timișoara, 2003, 152-161.
- Bejan A., Moga M.**, 1979 *Necropola feudal-timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*, în *Tibiscus*, 5 (1979), 159-169.
- Bejan A., Mare M.**, 1997 *Dudeștii Vechi-Pusta Bucova. Necropolă și morminte de înhumăție din sec. VI-XII (I)*, în *AnB*, SN, 5 (1997), 139-149.
- Bejan M., Stoian D.**, 1999 *Metalurgia din Banat în secolele IV-XII*, în *SIB*, 19-20 (1995-1996), 1999, 47-59.
- Boroneanț V.**, 1976 *Sondajul arheologic privind feudalismul timpuriu de la Zăbrani "Sătuț"*, în *Ziridava*, VI (1976), 57-69.
 1978 *Considerații preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Cladova (com. Păuliș), jud. Arad*, în *Ziridava*, X (1978), 139-159.
- Boroneanț V., Hurezan P.**, 1987 *Cimitirul din sec. XI-XII de la Cladova (jud. Arad)*, în *Ziridava*, XV-XVI (1987), 67-74.
- Comșa M.**, 1974 *Unele date cu privire la Banatul de sud în sec. IV-VII*, în *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974.
 1978 *Cultura veche românească*, București, 1978.
- Cosma C.**, 1996 *Considerații privind aşezările rurale și tipurile de locuințe din Transilvania în secolele VIII-X*, în *EphNap*, 6 (1996), 261-279.
- Decei A.**, 1978 *Românii din veacul al IX-lea până în al XII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, în *Relații româno-orientale*, București, 1978.
- Drașovean F., Țicu D., Muntean M.**, 1996 *Necropola din secolul al XI-lea de la Hodoni*.

- Locuirile neolitice și necropola medievală timpurie*, Reșița, 1996, 34-61.
- El Susi G.**, 1996 *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Hr.-I d. Hr.*, Timișoara, 1996.
- Geza K.**, 1980 *Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X-XIII*, în *Ziridava*, XII (1980), 193-201.
- Glück E.**, 1976 *Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului*, în *Ziridava*, VI (1976), 73-87.
1978 *Câteva considerații preliminare privind lucrarea "Deliberatio" (sec. al XI-lea)*, în *Ziridava*, X (1978), 189-197.
- Grisellini F.**, 1984 *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului*, Timișoara, 1984.
- Iambor P.**, 1982 *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, în *ActaMN*, 19 (1982), 175-186.
1983 *Câteva observații privind cercetarea arheologică a așezărilor rurale din Transilvania din perioada feudalismului timpuriu*, în *ActaMN*, 20 (1983), 499-507.
- Ist. Rom.** III 2001 *Istoria Românilor*, III, București, 2001.
- Madgearu Al.**, 2001 *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001.
- Magiar N., Olteanu Șt.**, 1970 *Din istoria mineritului în România*, București, 1970.
- Mare M.**, 1997 *Tipuri de locuințe din Banat între secolele IV-IX d. Hr.*, în *AnB*, SN, 5 (1997), 113-138.
2004 *Banatul între secolele IV-IX*, Timișoara, 2004.
- Matei Șt., Uzum I.**, 1972 *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, 2 (1972), 141-155.
- Mărghitan L.**, 1985 *Banatul în lumina arheologiei*, III, Timișoara, 1985.
- Moroz-Pop M.**, 1979 *Așezarea feudal-timpurie de la Sacoșu Mare (com. Darova)*, în *Tibiscus*, 5 (1979), 148-159.
- Olteanu Șt.**, 1983 *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, București, 1983.
1997 *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI*, București, 1997.
- Oța S.**, 1999 *Câteva considerații în legătură cu evoluția cronologică a necropolelor din secolele X-XV din Banatul sudic*, în *SIB*, 19-20 (1999), 61-70.
- Popa R.**, 1979 *Probleme de metodă a cercetării arheologice a satului medieval românesc*, în *SCIVA*, 30, 4 (1979), 555-563.
1980 *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, 29-35.
- Rădulescu Al.**, 2001 *Cercetări de arheologie medievală din Banatul de câmpie. Scurt istoric*, în *SIB*, XIII-XIV, XV (2001), 45-86.
2002 *Cercetări de arheologie medievală din Banatul de câmpie. Scurt istoric*, în *SIB*, 23-24 (1999-2001), 2002, 45-87.
- Răuț O.**, 1993 *Mori medievale din Banat*, în *Banatica*, 12 (1993), 25-45.
- Rogozea P.**, 1987 *Cercetările arheologice în endocarstul din SV României*, în *Banatica*, 9 (1987), 347-362.
- Rusu M.**, 1977 *Transilvania și Banatul în secolele VI-IX*, în *Banatica*, 4 (1977), 169-213.
- Stoicovici E.**, 1983 *Unele caracteristici ale zgurilor din atelierele metalurgice daco-romane și prefeudale*, în *Banatica*, 8 (1983), 239-248.
1985 *Cuptoare siderurgice din dealul Cioara-Reșița*, în *Banatica*, VIII (1985), 169-171.
- Teodor D., Gh.**, 1978 *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI*, Iași, 1978.
1981 *Romanitatea carpato-danubiană și Bizanțul în secolele V-XI*, Iași, 1981.
1991 *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d. Hr.*, Iași, 1991.
- Toropu O.**, 1976 *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia traiană subcarpatică*, Craiova, 1976.
- Trincă G.**, 1983 *Observații pe marginea materialului faunistic din așezarea medievală de la Ilidia (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 8 (1983), 311-320.
- Țicu D.**, 1987 *Cercetări arheologice în depresiunea Oravița*, în *Banatica*, 9 (1987), 281-

314.
 1993 *Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, în *Banatica*, 12, 1 (1993), 229-254.
 1998 *Banatul Montan în Evul Mediu*, Reșița, 1998.
- Țeicu, D., Bozu O.**, 1982 *Crucea engolpion descoperită la Moldova Veche*, în *ActaMN*, 19 (1982), 393-395.
- Țeicu, D., Lazarovici Gh.**, 1996 *Gornea*, Reșița, 1996.
- Uzum I.**, 1974 *Două cimitire feudale timpurii la Gornea și Pojejena*, în *Tibiscus*, 3 (1974), 159-164.
 1979 *Die Rumänen aus der "Clisura Dunării" zwischen den 6. -und Jahrhundert - (Geschichtlich-archaeologische Betrachtungen)*, în *Banatica*, 5 (1978), 215-224.
 1981 *Necropola feudală timpurie de la Gornea "Căunița de Sus" (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 6 (1981), 181-210.
 1983 *Locuirile medievale românești de la Gornea-"Zomonite"*, în *Banatica*, 8 (1983), 249-295.
 1990 *Mărturii arheologice de civilizație veche românească descoperite în satul Gornea-"Căunița de Sus"*, în *Banatica*, 10 (1990), 205-237.
- Velter A-M.**, 2002 *Transilvania în secolele V-XII*, București, 2002.
- Zdroba M., Barbu M.**, 1976 *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu (Raport preliminar)*, în *Ziridava*, 6 (1976), 47-56.

ISTORIE MEDIE, MODERNĂ
ȘI CONTEMPORANĂ

DICȚIONAR ISTORIC AL AȘEZĂRILOR DIN BANAT. SECOLELE XI-XX Litera A

Ioan Hațegan

Introducere

Studiul de față este, în fapt, un mic segment dintr-o lucrare mai amplă care dorește să consemneze evoluția documentară a așezărilor omenești din Banatul mileniului al doilea al erei creștine. Am ales această modalitate de a publica imensul material documentar adunat în peste trei decenii de cercetare întrucât munca de ordonare este extrem de laborioasă, la fel și selecția datelor ce sunt introduse.

Am ales publicarea așezărilor ce încep cu litera “A” pentru că sunt mult mai puține și pot acoperi suprafața unui studiu de revistă. Am dorit, în același timp, să solicit opiniile istoricilor, geografilor etc. asupra modalității în care pot fi publicate aceste dicționare de localități. Am dorit să ofer un material de studiu și opinie asupra unei întreprinderi uriașe, de o mare complexitate, care este supusă permanent completării, datorită unor surse documentare pe care autorul fie nu le-a cunoscut, fie nu i-au fost accesibile (fiind nepublicate, sau publicate în lucrări și studii răspândite în vaste teritorii europene sau turcești).

După lectura paginilor următoare, se va contura o opinie asupra fenomenului habitatului uman în Banatul veacurilor XI-XX. Vor fi așezări ce apar și persistă, altele ce apar, dispar și reapar – pe același loc sau unul apropiat – cu același nume sau cu altele. Uneori cu aceeași populație, alteori cu o cu totul alta. Unele vor avea o existență documentară efemeră, altele vor avea o mulțime de atestări documentare. Există așezări ce prezintă un singur nume, transcris în variante fonetice diferite în funcție de limba în care a fost scris documentul. Există însă și așezări ce au mai multe nume diferite, aceasta ținând cont fie de populația care le-a locuit, fie de persistența în tradiție a numelui vechi, concomitent cu numele oficial dat de una sau alta dintre administrațiile ce s-au perindat în această mie de ani în Banat.

Un fenomen extrem de interesant, deși greu de urmărit cu exhaustivitate, este cel al agriculturii intensive, în special de după abolirea iobăgiei (1848). Crearea de mari domenii funciare și depărtarea mare de sat a suprafețelor, a condus la apariția unor așezări sezoniere (odaie, pustă, fermă, sălaș etc.). Cu timpul unele dintre acestea s-au dezvoltat și s-au permanentizat devenind sate, altele au avut o existență efemeră. Multe și-au schimbat numele odată cu cumpărarea de către un nou proprietar. Surprinse de hărți din a doua jumătate a veacului al XIX-lea și din prima jumătate a celui următor, de conscripții comitatense sau de conscripții și recensăminte, numărul lor a fost extrem de variabil și doar o cercetare exhaustivă a surselor moderne va limpezi problematica. Un aspect aparte îl prezintă sălașele din zona dealurilor și munților, despre care se cunosc puține date asupra începuturilor și despre evoluția lor în timp. Unele datează încă din evul mediu, altele au apărut ceva mai aproape de zilele noastre.

Habitatul uman din acest spațiu (Banatul) și timp istoric (XI-XX d.Chr.) a fost tributar mediului geografic. Ca urmare și tipurile de așezări au fost adaptate acestui factor. Tipologia așezărilor a fost extrem de diferită ca suprafață, vatră, tramă stradală, tip de case, număr de locuitori etc. Timpurile istorice au modulat și ele configurația așezărilor.

Rândurile de față nu se doresc o prezentare exhaustivă a habitatului din Banat, ci doar o introducere și câteva lămuriri pentru înțelegerea demersului pe care-l începem și-l publicăm. Acesta va fi detaliat în dicționarul pe care-l dorim editat cândva. De aceea vom alătura o listă de prescurtări pentru înțelegerea unor termeni cuprinși în acest studiu.

Lista prescurtărilor

Also	= de Jos (lb. maghiară)
Castrum	= cetate
Com.	= comitat
Distr.	= district
Dolne	= de Jos (lb. sârbă)
Dom.	= domeniu funciar
E.	= Est
Erdeszlâk	= Casa pădurarului
Falu	= sat
Falwa	= sat
Fam.	= familie, familii
Felső	= de Sus (lb. maghiară)
Gorna	= de Sus (lb. sârbă)

Gőzmalom= moară cu aburi (lb. maghiară)
 Gross = Mare (lb. germană)
 Hodaja = odaie (lb. maghiară)
 Inf. = înființat
 Karyie = comună, așezare (lb. turco-osmană)
 Kis = Mic (lb. maghiară)
 Km. = kilometru
 Klein = Mic (lb. germană)
 Kőtelep = carieră de piatră (lb. maghiară)
 Közep = de Mijloc (lb. maghiară)
 Liva = unitate administrativă otomană
 Loc. = locuitor, locuitori
 Major = fermă agricolă
 Mezra = localitate pustie, pustă (lb. turco-osmană)
 Nahye = unitate administrativă otomană
 Nam-i-diger= “cu alt nume” (lb. turco-osmană)
 N. = Nord
 Oppidum = târg (lb. latină)
 Possessio = posesiune, domeniu funciar
 Praedium = localitate pustie
 Puszta = pustă, teren fără locuitori (lb. maghiară)
 Szállás = sălaș (lb. maghiară)
 Sziváttutelep= colonie la o stație de pompare a apei (lb. maghiară)
 Szöllő = vie
 Szőlőtelep = așezarea de la vie
 Tanya = fermă, cătun, conac
 Telek = proprietate, moșie
 Telep = colonie
 Terra = pământ arabil, mică așezare umană
 Villa = sat (lb. latină)
 Voyevodat = unitate administrativă otomană, inferioară nahyei și superioară karyiei

A

ABAD /APAD/ IBED/IBID/IBIT: pe locul localității actuale Tisa Nouă; 1135 ca pos. a prepoziturii din Arad; 1349-1377 a fam.Laczki; 1554-1579 pusta Ibit, Ibid. Ibed în 1926 lângă Tisa Nouă.

ABBAZIA: puszta 1881, Abbacia p.1907- 1911, Abazija p.1925-1935, Abavija 1946], la SE de Dužine, Banatul sârbesc (în continuare B.S.).

ABEL: 1415 v. Česko Selo, B.S.

ABELSBERG: înf. 1919 cu 120 suflete pe 800 iugăre cadastrale, la 22 km de Bavaniște, B.S.

ABNANOVO OKNO: Qalvas 1554-1579, 1660 Habanovo Okno, Abanovekno 1723, Abana 1761, la S. de mlaștina de la Alibunar, pe locul Grobliște. B.S.

ABLIJAN 1837-1894 v. Ceško Selo.B.S.

ABRADFALVA: 1454 a fam. Dan de Macedonia, pe domeniul cetății Becej, lângă Zrenjanin, B.S.

ABRAMOVA: 1851, pustă lângă Margita B.S.

ABRANFALVA: 1483, a fam. Bannfy, dom. Borzlyuk, zona Giarmata.

ABRANOS DOLNI: 1557-1558 nahia Aradului.

ABRANOS NAGY: 1557-1558, nahia Aradului, pe lângă Sânpetru Mic/Totina.

ABULMA: 1406, Leustachius de Abulma, Banat, fără alte coordonate geografice.

ACH/OCH/OOCH: 1350 a banului Cosma; 1353 a fam. Janky; 1471 lângă Hodoș-Boldur, zona Lugoj. Fostă a fam. Posa de Szer, donată acum fam. Orszag.

ACH: 1323 v. Akach.

ACH: 1471 v. Alchy, At, com.Caraș.

ACHA:1427 v. Alchy, com.Cenad.

ACHAC: 1333 v. Akach.

ACHACH: 1318, 1334, 1360 v. Akach.

ACHAD: 1318, 1319, 1323, 1328 are biserică de piatră Sf. Maria; 1332, 1337, 1341, Athad; 1371, 1379, 1390, 1421, 1492 Nagy și Kis Achad, 1498 idem, 1554-1579 Veliki și Mali Acsad; 1561 Acsad; 1564, Nagy și Kis Acsad 1653; Acsai 1723; Acsat 1761; Acsad puzsta sec. XIX. La sud-est de Murani - Carani.

ACHAGA: sec.XIV, sălaș cuman, zona Buziaș.

ACHAZ: 1728, prediu în distr. Zrenjanin, B.S.

ACHAYA: 1219 v. Alchy, com.Cenad.

ACSAD: puzsta, 1097, 4 familii lângă Murani; vezi Achad.

ACHY: 1550 v. Alchy, At, com. Caraș.

ACHYA: 1213 v. Alchy, com.Cenad.

ACZ: 1472 v. Alchy, At, com. Caraș.

ACZEL PUSZTA: 1907, cu 55 familii lângă Șagu-Arad.

ACZY: v. Alchy, At, com.Caraș.

ADA KALEH: insulă, cetate și așezare. Saan 1424, apoi atestări documentare succesive până azi. A avut un rol strategic important la Dunăre.

ADAM DR. HODAJA: 1926, lângă Beregsău Mare.
 ADAMOVIC SZALLAS: sf. sec. XIX, lângă Velika Kikinda, B.S.
 ADDA: însemnare pe harta din 1761, districtul Lipova.
 ADELSBERGOVA pustara: la E de Kovin, pe Dunăre - 1938, B.S.
 ADIASCH: 1717, cercul Ciacova.
 ADKARISCHI pusztă: la N de Timișoara, pe Calea Aradului.
 ADOLF major: 1901, lângă Tormac.
 ADOLF pusztă: 1907; 29 familii lângă Klari/Radojevo, B.S.
 ADONY: 1480, în domeniul Chama, zona Timișoara.
 ADRIAN: vezi Adrianfalva
 ADRIANFALVA: terra Adriani 1299; villa Adriani 1334 și 1366; Adrianfalwa 1356, 1376, 1406, 1455; Adoryanfalwa 1458. Pesty îl localizează lângă Iersig, iar Milleker lângă Pădureni\Liget.
 AD VIAM FERREAM: "La calea ferată" - termen desemnând clădirile și gările respective la 1900. Banantski Tankovicevo, fost Karlsdorf, 88 loc., B.S.
 AD VIAM FERREAM: 1900, Bacova, 27 loc.
 AD VIAM FERREAM: 1900, Carani, 19 loc.
 AD VIAM FERREAM: 1900, Conacu Josif, 20 loc.
 AD VIAM FERREAM: 1900, Dolaț, 12 loc.
 AD VIAM FERREAM: 1900, Freidorf, 15 loc.
 AD VIAM FERREAM: 1900, Kovin, 39 loc., B.S.
 AD VIAM FERREAM: 1900, Pișchia, 10 loc.
 AD VIAM FERREAM: 1900, Plandiște, 53 loc., B.S.
 AD VIAM FERREAM: 1900, Săcălaz, 52 loc.
 AD VIAM FERREAM: 1900, Slatina Timiș, 79 loc.
 AD VIAM FERREAM: 1900, Stamora Germană, 47 loc.
 AEMILIENHOF: 1836, 98 loc. romano-catolici și 8 protestanți, lângă Banatsko Rusko Selo, B.S.
 AGACI BOIE: 1426, lângă Timișoara.
 AGACIȘ: 1554-1579, v. Agadici.
 AGACSICS: 1699, v. Agadici.
 AGADISCH: 1717, v. Agadici.
 AGADICI: Agagios 1355; Agagyos 1471, 1506, 1520; Agaciș 1554-1579; Agacsics 1699; Agadisch 1717; Aggadisch 1723; Agatisch 1743; biserică de lemn, refăcută din zid în 1772; școală din 1776; Agatis 1890; Agadics 1898-1918; azi Agadici.
 AGADICS: v. Agadici.
 AGGADISCH: 1723, v. Agadici.
 AGATIS: 1890, v. Agadici.
 AGATISCH: 1743, 1776, v. Agadici.

AGATSCH: 1728, v. Akach.

AGYAGOS: 1471, 1506, 1520, v. Agadici.

AGAR: 1256, 1285, v. Agard.

AGARD: terra 1211; terra Agar 1256, 1285 cu pescăriile Agarfoka și Agarto, 1337, lângă Padej, B.S.

AGARFOKA: v. mai sus.

AGARTO: v. mai sus.

AGARTHOW: v. mai sus.

AGATSCH: 1728, v. Akach.

AGOTA major: 1919, 47 loc. rom.-catolici, lângă Srpska Crnja, B.S.

AGRAR: 1926, lângă Chișoda.

AGRES: 1590, prediu lângă Hezeriș.

AGRIȘ: Dolna ve Gorna Agriș 1554-1579, Agriș de Sus și de Jos, Valea Agriș la N-E de Ferendia, jud. Timiș. Tezaur monetar din epoca migrațiilor, descoperit în 1898 pe valea Bot.

AHTON {Ajton, Ahtoni}: 1369, 1458, lângă Ciacova.

AHTONI: v. mai sus.

AIDIESCH: între Dolaț și Ghilad pe harta din 1723-1725.

AJTON: v. Ahton.

AKACH: Ach, Achac 1333; Achach 1318, 1334, 1360; Akach, Akaach 1508; Akacs 1717; 1817 repopulat; Akaz 1570; Akac 1861; Akacz pustă 1611, 1722, 1747, 1761; Akats 1836; Agatsch 1728; Akacs repopulat 1817, 1851-1859. Akacs puszta 1883, 1890, 1911 Kis puszta - fostă Vorospuszta; 1919; Klein Akacs 1859, la V de Bočar, B.S.

AKAACH: 1508 v. Akach.

AKAČ: 1861 v. Akach.

AKACS : v. Akach.

AKACS: Praedium, 1880, 201 loc., lângă Beodra, B.S.

AKACS: puszta 1883, 1890 - Kis puszta, 1911 fostă Vörösisztallo puszta, v. Akach.

AKACS: Kis v. Akach.

AKACS Klein 1859 v. Akach.

AKACHZENTHMIKLOS: Scenmiclos 1323; Scenthmiklos 1326; Zenthmiclos 1323; Zenmiclos 1323; Zemyklos 1326; Zemiklos 1326; Kys Zent Miklos 1360; Akachzentmiklous 1366. Lângă Akach, Beodra, B.S., pustiit de inundații la 1366.

AKACS villa dominalis: 1880, lângă Beodra, 78 loc; 1900 - 100 loc., altul decât Akacs prediul, la 8,5 km de Beodra, B.S.

AKACZ: 1611, 1722, 1747, 1761, v. Akach.

AKALHATH: 1432, așezare, cetate și mlaștină la N.E de Čenta, pe malul

Timișului; 1554-1679 Zir Vat [Zir în persană “de Jos”] cu 345 locuitori, B.S.
AKATS: 1836, v.Akach.

AKAZTOW: 1386,1387,1390, comitat Caraș, probabil lângă Gherman.
Timiș.

ALADAR: sec. XIX, înființat de Aladar Karacsony; 217 loc. în 1880 și
233 loc. în 1900; Aladar villa dominalis 1907 Aladar tanya, 1919 Aladar cu
212 loc., la 7,2 km de Beodra, B.S.

ALAGSCEGH: 1423 v. Alakzeg.

ALAKZEG: 1338, 1423, 1723 - Allasig pustă, pe râul Timiș, lângă Boka, B.S.

ALAS: 1342, la N-E de Čenta, toponimele Mali și Veliki Alas., B.S.

ALLASIG: 1723, v. Alakzeg.

ALATHYAN: 1463, la N-V de Timișoara.

ALB ... : 1470 în districtul Sebeș.

ALBERTFALVA: înf. în 1819 pe pusta Pacaț de lângă Bulgăruș cu
coloniști maghiari; dispare în anul 1825.

ALBINA: înf. în 1925 cu coloniști din Transilvania (Sibiu), pe locul
coloniei Brod; școală și biserică din 1930; în 1942 avea 85 case cu 362 loc.

ALBRECHTSDORF: 1873, 1881, lângă Dunăre, la vest de Sefkerin, B.S.
Părăsit din cauza inundațiilor. 1907 Albrechtsdorfi puszta, 36 familii lângă
Opovo, B.S.

ALCHY (ACHYA 1213, ACHAYA 1219, ALCHY 1330, Acha/AKA
1427): așezare între Igrîș și Sânpetru Mare, com. medieval Cenad.

ALCHY (ALCHY 1421, 1427, 1428, ACH 1471, ACZ 1472, ACHY
1550): localizată fie pe Bârzava /Pesty/ fie în preajma Vârșetului.

ALCSI: v. Alchy, At, com.Caraș.

ALCUM: 1717, așezare cu 23 case în districtul Lipova.

ALDAS megye: 1864-1919, la 16,5 km de Saján, B.S. În 1900 avea 8 loc.
catolici.

ALDASMEGYE (Perkosz) puszta: 1836 cu 56 loc. catolici la o oră de
Sanad, B.S.

ALDOMIROFCE-I DOLNA: 1554-1579 pustă lângă Vladimirovac, B.S.

ALEXANDERHAUSEN: v. Șandra.

ALEKSANDROV GAJ: înf. în 1925 cu 646 suflete pe 200 iug. cadastrale
la 25 km de Velika Greda, B.S.

ALEXANDROVO: v. Velike Livade.

ALEXIN GAJ: colonie înf. în 1935 lângă Veliki Gaj, B.S.

ALEXICS puszta: 1907, cu 7 familii lângă Starčevo, B.S.

ALEXITS tèglàetötèlep: 1907 cu 5 familii lângă Banatsko Novo Selo, B.S.

ALFALU: sec.XIII, în hotarul Vračev Gaj, B.S.

ALIBEG: 1666, 1725. În 1791 se înf. o colonie la N. de muntele omonim.

Între 1804-1819 vin aici loc. din Radimna și Padina Matei. Pe 1 mai 1823 este recolonizat cu numele de Neudorf; în 1836 are 315 ortodocși și 9 catolici; în 1843 are 370 loc. ort; în 1858 cei 392 loc. ort. și cei 3 catolici sunt transferați la Coronini. Așezat între Moldova Nouă și Coronini.

ALIBUNAR: 1569-1579 Ali Pinari cu alt nume Moçșandi; 1662, 1695, 1717 Allibonar; 1743 Allibunar; 1761 Alibunar; 1943 Alisbrunn. În doc. medievale apare inițial Maxond; în doc. otomane Alibunar- fântâna lui Ali sau Mocșanda (Mare).

ALIOȘ (ELLEUSFALVA 1306, 1335, 1422, 1497; HELLEUS 1326, HELLEUSFALVA 1333; ELLEFALVA 1422; ELLYWFALWA 1451; ELESFALVA 1400, 1561; ELLEUSMONOSTRA 1306, 1326; ILLESFALVA; ALEUSCH 1722; ALIOSCH 1876; ALIUS 1848; ALJOS 1876; ALLEJUSCH 1776; ALLEOSCH 1723; ALLIOS 1732, 1890; ALLITOS; ALUOSCH 1864; ALOYS 1860, ASCHIOSCH 1717; ILLESD; ILLESFALVA; TEMESILLES 1898-1919). Sat și mănăstire la 1306-1326, apoi sat, la N de Timișoara.

ALJOS: 1876, v. Alioș.

ALOYS: 1860, v. Alioș.

ALYOSCH: 1864, v. Alioș.

ALLEJUSCH: 1776, v. Alioș.

ALLEOSCH: 1722, v. Alioș.

ALLIOS: 1732, 1890, v. Alioș.

ALLIOSCH: 1743, 1761, 1774, v. Alioș.

ALLITOS: v. Alioș.

ASCHOSCH: 1717, v. Alioș.

ALLODIUM DOMINALE: 1900, 414 loc., la 4,8 km de Novi Kneževac, B.S.

ALLODIUM DOMINALE: 1900, la 1 km de Gătaia.

ALLODIUM DOMINALE: 1836, 81 loc. la 45 min. de Frumușeni.

ALLODIUM DOMINALE: 1836 11 loc. lângă Șagu-Arad.

ALLODIUM DOMINALE Kis puszta: 1900, 64 loc. la 2 km. de Aradu Nou.

ALLODIUM KIS puszta: 1900 86 loc. la 4 km. de Șagu-Arad.

ALLODIUM Kis Szt. Miklos: 1836, 61 loc. lângă Sănnicolau Mic, Arad.

ALLODIO LUNKA: 1900, 30 loc. la 3 km de Neudorf-Lipova.

ALLODIO LUNKA: 1836, 23 loc. la 15 minute de Mașloc.

ALLODIUM NAGYPUSZTA: 1900, 36 loc. la 5 km de Frumușeni.

ALLODIUM SANCZBERG: 1900, 117 loc. la 3 km de Frumușeni.

ALMAFATELEP: 1919 cu 4 loc. lângă Măru - Oțelu Roșu.

ALMAS (HALMAS) villa: 1307, 1308, 1359, 1363; 1429 cetate regală cu 293 cnezi și 504 oameni liberi în zonă; 1457 cetate regală; 1550, 1574, 1589; Almas 1370; 1626 cetate cu 100 călăreți și 100 pedestrași drept garnizoană;

1736 Almasch loc de încartiruire a trupelor pentru care se cere preot misionar catolic; 1792 Allmasch - pt. trupe se cer 2 preoți catolici. Localizată de Milleker și Csanki la S-V de Șopotu Nou, de Trâpcea pe dealul Grădiște de la Dalboșeț, de Ivănescu pe dealul Șestu Stăncilovei de lângă satul omonim, 7 km. de Șopotu Nou. Numele cetății a fost preluat de zonă: Almăj.

ALMAS: v. Haromomlas, domeniul Mașloc.

ALMAS: 1579 Almaš, pustă lângă Kovačica, B.S.

ALMAJ: v. Almas.

ALMATELEKE: 1518, lângă Bata-Lipova.

ALSÓ ARADI: v. Aradac.

ALSÓ BAGD: v. Bogda.

ALSÓ BALINCZ: v. Balinț.

ALSÓ BAPSA: v. Babșa.

ALSÓ BATFALVA: v. Batfalva, dom. Duboz.

ALSÓ BATI: v. Bati, dom. Sarad.

ALSÓ BENYES: v. Biniș.

ALSÓ BIZERE: v. dom. Cseri.

ALSÓ BOLVASNICZA: v. Bolvașnița.

ALSÓBO/R/ZAS: v. Bozzas.

ALSÓ DOBROGOSZT: v. Dobrogost.

ALSÓ FAGYMAC: v. Fădimac.

ALSOFALW 1447, ALSOFALWA 1448, pe malul drept al Bistrei, zona Glimboca.

ALSÓ FENES: v. Feneș.

ALSÓ GEVESD: v. Găvojdia.

ALSÓ GLOMBOKA: v. Glimboca.

ALSÓ GYERTYANOS: v. Gherteniș.

ALSÓ HEDEMER: v. Hedemer.

ALSÓ HIDEG: v. Hideg.

ALSÓ IGAZFALWA: v. Igazfalwa.

ALSÓ IKWS: v. Ikus, Icuș.

ALSÓ ITEBEI TANYA: la s. de Itebej, B.S.

ALSÓ JERCZENIK: v. Ierșnic.

ALSÓ KABOLAS: v. Kabolas.

ALSÓ KALVA: v. Kalva.

ALSÓ KESZIN: v. Keszin.

ALSÓ KOVESD: v. Kovesd.

ALSÓ KRIVA: v. Kriva.

ALSÓ MACSKAS: v. Macskas.

ALSÓ MEL: v. Mel.

ALSÓ MIHELYENCZ: v. Mihelyencz.

ALSÓ MUZSLYAI kőtelep: 1907, 355 loc. lângă Zrenjanin, B.S.

ALSÓ OREGY puszta: 1907, p 34 loc. lângă Jaša Tomić/Modos, B.S.

ALSÓ PRISZIEN: v. Prisian.

ALSÓ PUR/I: v. Puri.

ALSÓ RAMNA: v. Ramna.

ALSÓ SZEKAS: v. Szekas.

ALSÓ SZEKEL: v. Szekel, dom. Borzlyuk.

ALSÓ TINKO: v. Tincova.

ALSÓ TOVIS: v. Tővis.

ALSÓ VENECE: v. Venecze, dom. Boralyuk.

ALSÓ VEREDIN: v. Verendin.

ALSÓ VEZE: v. Veze, dom. Icuș.

ALSÓ VERCOROVA: v. Vârciorova.

ALSÓ ZSUPAN: v. Zsupán.

ALTALKERÉK: 1361, 1370, 1400, 1410; Altalkereke 1373; ALTALKEEK sau PREKOFALVA 1424; ALTHALKERÉK 1466; între Voiteni și Sculea, în districtul Sculea/Ozkolla/.

ALTENHOF praedium: 1859, 1873 lângă Toba, B.S.

ALT...SU..BU însemnare pe harta din 1723-5 în distr. Caransebeș.

ALTRINGEN: sat colonizat în 1770-1771 cu 32 case și col. germani și francezi pe locul așezării medievale Recășel; numele satului provine de la contele Clary von Altringen, guvernatorul civil al Banatului; 1774 Klein Altringen, 1898-1919 Kis Rêkás. (Rygachteluke 1318, 1323; Rekas 1400, 1436, 1499; Rekasd 1444; Rekasacz 1510, 1552; Rekasach 1518; Rigaç 1569-1579); Rekaschel 1731; Rokosicza 1717, 1723, dată după care vechiul sat se pustiește).

ALUNIȘ: sat de colonizare cu germani și francezi în 103 case (1785) pe locul așezării medievale Cheralya; numele inițial Traunau-după numele soției contelui Orczy, Traun + au; numele Aluniș din 1919. (Cherallya 1349, Cheralia 1463, Cheralya 1471, Traunau 1788, Nagy Traunau și Bizliget 1828, Tranova 1851, Cseralja 1898-1919).

AL VELNOK: așezare pe malul stâng al Mureșului lângă Mako, posesiune a fam. Cenad, 1247-1280.

ALTWERK: colonie minieră lângă Bocșa Montană, înf. în primele decenii ale sec. XVIII, existentă până în sec. XX.

AMALIA major: sf.sec.XIX - înc.sec.XX, lângă Margita, B.S.

AMAREL erdészlák: 1907 cu 2 loc. lângă Hitiaș.

AMBROSFALWA: 1462, AMBRWSFALWA: 1483, 1497, lângă Șipet și Folia.

AMBROZY gőzmalom: 1907 lângă Stanciova, Timiș.
 AMBROZI hod./aja/:1907 la N.V de Surducu Mic.
 AMBROZY szőlőtelep: 1907 cu 4 loc. lângă Herneacova.
 AMBROZY tanya: 1907 cu 108 fam. lângă Sângeorge, Timiș.
 AMBROZY tanya: 1907 lângă Baranda, B.S.
 AMBRUS tanya: 1907 lângă Itebej, B.S.
 ANA: la Cherestur (Beba Veche), toponim "la mijlocul terenului a fost pustă a boieroaicei Ana".
 ANASZ szállás: 1907 cu 10 fam. lângă Banatski Dvor, B.S.
 ANASZTAZIA puszta ? : 1911,1919, lângă Cenad.
 ANDA major: lângă Srpska Crnja, B.S. 1880 cu 59 loc.; 1900 cu 73 loc.; 1919 cu 110 loc.
 ANDA puszta: 1911 lângă Srp. Crnja, B.S.
 ANDERCA: lângă Stanciova.
 ANDOUCHFALVA: 1364, ANDYCUFALWA: 1374, Andochfalwa 1420, pe râul Timiș (azi Bega), lângă Ictar.
 ANDRA: toponim între Greoni și Broșteni, fost prediu.
 ANDRA major: la N.E de Čestereg, B.S.
 ANDRASCH : 1717 cu 3 case în distr. Lipova.
 ANDREHOF / NEUHOF: 1859, 1873 pustă lângă Nova Crnja; 1935 Andre major.
 ANDREJEVAC: v. Aradac, B.S.
 ANDREJEWATZ: v. Aradac, B.S.
 ANDRICA / ANDRASVOLGY: 1911 la N-V.de Stanciova; cătun unit în 1968 cu Stanciova.
 ANDRILEST: 1588 sat lângă Caransebeș, azi încorporat municipiului.
 ANGYELKOVA hodaja: 1911 la N.de Vârșeț, B.S.
 ANGYELKOV puszta: 1907 cu 2 loc. la Bavaniște, B.S.
 ANINA: v. la Steierdorf-Anina.
 ANINIS: 1640 cu 6 iobagi, identificat uneori cu ANINA, alteori cu alte toponime din Căpâlnaș, Nădrag, Zervești.
 ANKA sziget: 1891 la S-V de Rabej, B.S.
 ANKUSEVAC: 1454 sat în distr. Ilidia.
 ANNA major/Langenfelder tanya: 1911 lângă Herneacova.
 ANNA major: 1911 lângă Clopodia.
 ANNAU szőlőtelep: 1907 cu 6 loc. lângă Lovrin.
 ANNAU hodaja: înc. XX, la est de Elemir, B.S.
 Anovics szőlő: 1907 cu 6 loc. lângă Tomaševac, B.S.
 ANOVICS tanya: 1907 cu 4 loc. lângă Tomaševac, B.S.
 ANTALEST: 1598, 1690/1700 ANTALESTY (SILISTE), dealul Antalești

la N-V de Răchita, zona Făget. Toponim pe hărțile din 1723/5, 1761. Engel Pal îl identifică cu Monoș - 1554 și Molnoș 1569-1579, dar și cu Fantelek din 1717 și, respectiv, cu Antolest din 1723.

ANTALFALVA: 1453, 1492; toponimul Antoleasa în hotarul Fârliugului.

ANTALFALVA: v. Kovačica, B.S.

ANTHALFALWA: 1497 v. Anthalfaya.

ANTHALFAYA: 1462, ANTHALFALWA: 1497; Csanki D. și C. Suciu îl plasează între Șipet și Folea, iar Pesty Fr. la sud-est de Jebel, pe valea Tofáj (Tofaia).

ANTAL odaia: 1926, v. ANTAL major.

ANTAL major: 1907, 1911, ANTAL odaia: 1926; lângă Mănăștur-Vinga.

ANTAL major: la 16,5 km. de Mașloc spre Firiteaz: în 1880 are 127 loc., în 1900 are 282 loc., în 1907 are 219 loc., în 1911 și 1919 are 82 loc.

ANTAL major: la N-V de Beba Veche (¼ km.) în 1880 are 10 loc., în 1898 are 7 loc., în 1900 are 30 loc., în 1907 are 27 loc.

ANTAL major: 1907 cu 41 fam. lângă pusta Kociohat spre Valcani.

ANTAL major: cu 59 loc. lângă Iam, zona Oravița.

ANTAL major: cu 11 fam. 1907, lângă Țela, zona Lipova.

ANTALIVA SILA: 1554-1579 lângă Topolovățu Mic; Antalova Selo = câmpul lui Antal/Anton.

ANTONIA tanya: fostă Beniczky tanya, 1911 cu 206 loc., lângă Folea.

ANTONIA (N. szigeti) major: la 12 km. S de Majdan, B.S. În 1880 are 127 loc., între 1894-1898 are 132 loc. în 1900 are 145 loc., în 1907 are 151 loc.

APAAD: 1377 în com. Arad, 1551 APOR în dom. cetății Ceala-Arad.

APACHA: v. Aradu Nou.

APADE: 1592, 1597 v. Apadia.

APADGYA : 1641, v. Apadia.

APADIA (APADE 1592, 1597; APADYA 1433, 1448, 1473, 1475, 1492, 1495; APADGYA 1641; APAGYA 1559, 1561, 1566, 1577, 1603, 1690/1700, 1898-1919; APAGYAN 1448; Kis și Felsew APADIA 1447; APPAGIA 1717); prima atestare documentară în anul 1433; sat în distr. Caransebeș, azi la S-V de Caransebeș.

APADYA: v. Apadia.

APAFAYA: între Jebel și Voiteni, pe vale Birda Veche (Obirda, Apord), 1408 Apafya și altă Apafya, 1415 Apafya mare și Apafya mică, 1424 Apafya Kis și Nagy, 1569-1579 Opofay.

APAGYA: 1559, 1561, 1566, 1577, 1603, 1690/1700, 1898-1919 v.

Apadia.

APAGYAN: 1448 v. Apadia.

APATI: v. Orosz-Apati.

APATI: 1417-1450, în com. Torontal, fără alte date.

APFELDORF: 1941-1944, v. Jabuka, B.S.

ARACH: 1404, pe valea Nerei lângă Vračev Gaj, B.S., cf. Țeicu; Pesty Fr. și Milleker F., îl localizează pe valea Bârzavei.

ARACH: (sec. XII Arach - abație benedictină Sf. Mihail; 1256, 1370-1450 Aracha; 1404, 1422, Arach; 1441 oppidum Aracha; 1498 Racha; 1536 abația se pustiește; 1551 cetățuia Arach este cucerită de otomani; 1660 satul are 8 capi de gospodărie; 1723 Arracz; 1728 pred. Mali Aracz; 1786 pred. Harraz; 1859 Arats sălaș. 1890 Aracs/Franyova. Azi înglobat în Novi Bečej, B.S.

ARADU NOU (APACHA): 1333, 1404-1520, 1561.

ARADAC: 1330, 1401 Arad, 1422, 1441 Aradi - loc de vamă, 1660 Arad are 9 loc., 1717 Aradaz cu 26 case, 1723-25 Arratacz, 1743 Arataz, 1761, 1774 Aradaz, 1776 Mali Arras, Arrataz, 1776 Tot și Slov. Arádác; 1836 Also și Felső Aradi; Szerb = Rác Aradac; Felső = Tot = Slov. Aradac; între 1785 și 1969 au existat 2 loc.

ARADACS : v. Aradac.

ARADACZ : v. Aradac.

ARRADACZ: v. Aradac.

ARAGYAN szőlő: 1907 cu 3 fam. lângă Checea.

ARAGYAN tanya: 1907 cu 4 fam. lângă Checea.

ARA-NAȘ: 1579 sat cu 3 capi gospodărie impuși la dare; ARINIȘ la Pesty lângă Duleu - Valea Mare, pe Pogăniș.

ARANY HEGY praedium: la 1 ¼ ore de Sanad, B.S. 1836 cu 85 loc.; 1880 cu 31 loc.; 1900 cu 19 loc.; 1907 cu 83 loc.; 1911, 1919.

ARANY HEGY: 1907, la N de Crna Bara, B.S.

ARANYUTH: 1350 lângă Novak, Zăbrani, pe Mureș.

ARANKA major: 1907 și 1911 cu 8 loc. la N-V de Banatski Despotovac, B.S.

ARANKAPARTY tanyak (fostă Szelistyei tanyak): 1911 lângă Padej, B.S.

ARANKATARSULATI szivattyútelep: 1907 cu 4 fam. lângă Crna Bara, B.S.

ARDELEAN tanya: 1907 cu 2 fam. lângă Fizeș.

ARDELEAN (Odaia Tata ...): 1934 la V. de Cenei pe frontiera cu Serbia.

ARENDA major 1900 cu 20 loc.; 1907 cu 106 loc.; 1911, 1919 cu 113 loc.

la 5,5 km de Čoka, B.S.

ARKAN: prediu în distr. Becicherecu Mare/Zrenjanin, pe hărțile din 1723/25 și 1761.

AROK: 1332-7 Arky, 1355 Harumaruk, 1361 Haromarko, 1377 Harumarky, 1444-77 și înc. sec. XVI Kysarokfewldew sau Cackcajeruga, 1605 Arok, 1723 Jarc. Pe pâraul Beregsău, la N-E de Timișoara spre Lipova, în dom. Șoimoș.

ARKYKUNFALU: 1323, ARKYKUNFALWA: 1389, între Semlacu Mare și Ferendia.

ARMADIA: 1444 utraque Harmadia / cele două H/; 1493 Homoragya, 1535, 1573 Hamaradya; 1539-1542 Hamaragya; 1599-1851 Harmadia; 1717 Armadia; 1723-5 Harmadia; 1898-1919 Harmad; din 1968 se unifică administrativ cu Tapia; zona Lugojului.

ARMAG puszta: 1911 cu 116 loc. lângă Bazoșu Vechi.

ARMARA major: 1911, lângă Dragsina.

ARMENIS: 1272-90, Ermen 1350; pe vale Carașului la S. de Iam, spre Banatska Subotica, B.S.

ARMENIȘ: 1428 (Armenyes 1480, Armenes 1613, Armönisch 1769, Armönisch 1789, Armowenisch 1791, Armenisch 1761, Armenish 1840, Also Jermenis 1501, Also Eormenyes 1603; Ermenis 1428, Ewrmenes 1447, 1576, Ermenes 1452, 1468, Ermones 1504, Ermenyes 1531, Eormeyes 1613, Eörmenues 1629; Jarmenes 1501, Ormines 1690/1700).

ARMISTHA: 1433, la N-V de Anina, pe valea Bohui, toponimul Ramniște îi păstrează amintirea.

AROCZEG: 1211 în hotar Morotva, lângă Tisa, B.S.

ARPATARLO: 1463, lângă Aluniș, spre Mureș.

ARSUR: 1926, lângă Chevereșu Mare.

ARSURI: 1921-2005, cătun al satului Cornereva.

ARSZENOV tanya: 1907 cu 4 loc. lângă Perlaz, B.S.

ARUSNUK: (1348 Kysarusnuk, 1358, 1370 Arusnuk, 1378 Horosnuk) pe valea Rușnic între Iam și Milcoveni.

ARVAHIGH: 1358, sat cu biserică în eparhia Cenadului.

ARZAGH: 1485 v. Orszagh.

ASANTO: 1554-1579 Așan-to, la N-E de Mănăștur-Vinga.

ASSIATSCH: 1717 sat cu 20 case în distr. Făget.

ASSONYFALVA: 1387, 1453, 1539 este pustiit, în 1558 are 26 case impuse la dare la Sânpetru German.

ASSUNLAKA: 1238 donată cavalerilor ioaniți; 1333 Azunlaka, 1445 Assonlaka; 1475 Azzonlaka; 1507 Azonlaka; 1154-1579 Așaknaq; 1558 Aszolnak; 1561 Azon Lakat; 1723/5 pusta Asonlaka; 1761 Assolnak; pe

locul acesta s-a înființat Tisa Nouă (Abad, Ibed, Ibet, Wiesenheid).

ASZOLNAK: v. mai sus.

ASZONYLAKA: v. mai sus.

ASZTALNAK: 1558, cu 26 case în nahia Cenad.

ASZTALOS tanya: 1907 lângă Itebej, B.S.

AZONLAKA: (1323 Ozunlaka/Ozunloka/Ozonloka, 1389 Azonlaka).
Pesty Fr., Csanki D., Milleker F. și Győrffy Gy. o localizează la sau în preajma
Lățunașului; Țeicu D. o localizează în hotarul Semlacu Mare.

AUBERMANN szőlőtelep: 1907, cu 7 familii lângă Lovrin.

AUBERMANN tanya: 1907 cu 6 fam. lângă Parța.

AUERMANN puszta: 1907 la N-V de Parța, la V de Beisser puszta.

AUGUSTIN tanya: 1907 cu 4 fam. lângă Fizeș.

AURARESTE: 1717 cu 4 case în distr. Făget; între Bucovăț, Tr. Vuia,
Begheiu Mic.

AURELHAZA: înf. în 1844 cu 88 case de coloniști; 1853 Aurelhaz; în
1907 are 167 case și 1087 loc.; este desființat în 1968.

AURELHAZA puszta: sf. XIX la S-E de Bobda, spre Bega.

AURORA BANATULUI: din 1956 înglobată Oraviței.

23 AUGUST: cătun al satului Zăvoi.

AVASFALVA: 1919 cu 9 loc. în zona Făgetului.

AZAD: 1337 a fam. Cenad; C. Suciu îl localizează în fostul raion
Timișoara.

AZYLFALVA: 1463 în jurul Recașului.

AZONY: 1454, 1455, Azzony 1539; între Felnac și Secusigiu.

Ioan Hațegan

Institutul de Studii Socio-Umane

Filiala Timișoara a Academiei Române

Bld. Mihai Viteazul nr. 24

BIBLIOGRAFIE

*** *A Keresztősegi grof Csáky család löcsei levéltárának Délmagyarországra vonatkozó okmányai*, în *Történelmi Adattár*, vol. II, Timișoara, 1872, p. 356-363.

*** *A Temesvári kamarai kerület kereskedelmi és ipari czimtár*, Timișoara, 1896.

*** *Adattár a bánsági kath. papságra vonatkozó és egykoron a temesvári adminisztráció levéltárában meglevő iratok kivonatai 1716-1753*, în *TRÉT*, S.N., VIII, Timișoara, 1892, f. I, p. 32-43, f. III, p. 144-147, f. IV, p. 209-231.

Achim Viorel, *Districtul Comiat. O contribuție la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, în (*AnB*), S.N., Arheologie-Istorie, II, Timișoara, 1993, p. 245-259.

Aldássy Antal, *Régesták a Vatikáni levéltárból*, în *Történelmi Tár* (în continuare *TT*), Budapesta, 1895, p. 260-282.

Bakić Liljana, *Nalaz dvojne u lokaliteta At kod Vrsća*, în *Rad Vojvodanski Muzeja*, Novi

- Sad, 1989-1990.
- Barački Stanimir, Grmboli M.**, *Stepen istrajenosti srednevekovnih lokaliteta naprodučju juznog Banata*, in *RadMV*, 39, Novi Sad, 1997, p. 209-228.
- Barany Agoston**, *Temesvármegye emléke*, Becicherecu Mare/Zrenjanin, 1848.
- Barany Agoston**, *Torontal vármegye őshajdana*, Buda, 1845.
- Baróti Lajos**, *A bánsági légrégibb német település története*, Timișoara, 1882.
- Băcănaru I. - Gherces I.**, *Harta așezărilor omenști atestate în decursul mileniului al II-lea în Banatul românesc. Constatări și interpretări geografice*, in *Studii și cercetări geologice, geofizice, geografice, Seria Geografie*, tom XVI, București, 1969, f. 2, p. 213-223.
- Bălan Iosif**, *Nume de localități*, Caransebeș, 1898.
- Bene Geisa**, *Denkschrift Über der Kohlenwerk Anina*, f. I. 1920.
- Berkesz István**, *Temesvármegyei egyéb leletek*, in *TRÉT*, S.N., an XXII, fasc. 1-2, Timișoara, 1906, p.66-73.
- Berkesz István**, *Délmagyarország éremleletei*, in *TRÉT*, S.N., XXIII, f. 1-2, Timișoara, 1907, p. 7-49.
- Berkesz István**, *Ujabb leleteink repertoriuma*, in *TRÉT*, S.N., XXIV, f. 1-4, Timișoara, 1908, p. 137-143.
- Birăiescu Gheorghe**, *Infiltrațiunile maghiare din secolul XIX și depopularea Banatului*, București, 1934.
- Birăiescu Traian**, *Banatul sub turci*, Timișoara, 1934.
- Bizerea Marius, Rudneanu Constantin**, *Considerațiuni istorico-geografice asupra Districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu*, in *(StIB)*, vol. I, Timișoara, 1969, p. 7-22.
- Boamfă Ionel**, *Unele considerații referitoare la toponimia Banatului de Severin*, in *Tibiscum*, X, Caransebeș, 2000, p. 339-345.
- Boamfă Ionel**, *Unele considerații cu privire la stratificarea istorică a toponimelor din Banatul de Severin*, in *Tibiscum*, X, Caransebeș, 2000, p. 347-355.
- Bodor Antal**, *Délmagyarország telepítések története és hatása a mai közállapotokra*, Timișoara, 1914.
- Borovszky Sámú**, *Temesvármegye és Temesvár*, Budapest, f.a.
- Borovszky Sámú**, *Torontal vármegye*, Budapest, f.a.
- Borovszky Sámú**, *Csanád vármegye története 1715- ig, I –II*, Budapest, 1896-1897.
- Budiș Monica**, *Așezări permanente în Clisura Dunării*, in *Studii și Comunicări de Etnografie-Istorie (SCEI)*, II, Caransebeș, 1977, p. 28-47.
- Csanki Dezső**, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I-III, Budapest, 1890-1897.
- Csermei József**, *Az aracsí kő*, in *Archeologiai Értésítő*, Budapest, p. 174-190.
- Darányi Ignác**, *A légujabb állami telepítések Magyarországra*, Budapest, 1908.
- *** *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. I-VIII, Timișoara, 1985-1989
- *** *Documente privitoare la Istoria României (Documenta Romaniae Historica)*, Seria C. Transilvania, vol. I-X. Seria D, Relații între țările române, vol. I, București, 1977.
- Ehrler Johann Jakob**, *Banatul de la origini până acum – 1774*, ed. Costin Feneșan, Timișoara, 1982.
- Engel Pál**, *A Temesvári és Moldovai szándzak törökök telepítései 1554-1579*, Szeged, 1996.
- Fejer György**, *Codex diplomaticus ecclesiasticus ac civilia*, vol. I-VIII, Buda, 1841-1844.
- Feneșan Costin**, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981.
- Fenyés Elek**, *Magyarország Geographiái Szótára*, I, Pesta, 1851.
- Gerecze P.**, *Aracsí romok*, Jövendő, 1906, f. loc.
- Györffy György**, *Geographia historica Hungariae stirpis Arpadianae*, I-III, Budapest, 1966, 1987 .
- Halasi Kun Tibor**, *Unidentified Medieval Settlements in Southeastern Hungary: Alba clesia, Castrum Er-Somlyo, Castrum Somlyo and Maxond*, in *Hungaro-Turcica. Studies*

- in honor of Julius Németh, Budapest, 1976, p. 293-304.
- Hecht Louis**, *Les colonies lorraines et alsaciennes en Hongrie*, Nancy, 1879.
- ***, *Helységnévtár*, Budapest, 1907.
- Hockl Nikolaus Hans**, *Traunau. Die Geschichte eines Schwaben Dorfes*, Jimbolia, 1930.
- Hurmuzaki Eudoxiu**, *Documente privitoare la istoria Românilor*, I-XV, București, 1887-1914.
- Ioniță Vasile**, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982.
- Ioniță Vasile**, *Identificarea pe baza unor toponime actuale a unor așezări dispărute*, în *Banatica*, 4, Reșița, 1975, p. 463-469.
- Iosipescu Silvia**, *Așezările omenști din depresiunea Almăj. Considerații etno-geografice*, în *SCEI*, II, Caransebeș, 1977, p. 9-24.
- Iványi Ede**, *Keve vármegye emléke*, în *Századok*, vol. I, Budapest, 1872, p. 149-174.
- Iványi-Csocan, Rodica**, *Tradiție și continuitate în viața citadină a ținuturilor timișene. Note și observații în legătură cu sec. al XVII-lea*, în *Folclor Literar*, VII, Timișoara, 1988, p. 165-102.
- Joksimović Mirko**, *Hronika Aradca*, Zrenjanin, 1981.
- Jordan Sonja**, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat in 18. Jahrhundert*, Viena, 1944.
- Karácsonyi János**, *A csanád nemzetség betűrendben felsorolt birtokai Délmagyarországon*, în *TRÉT*, f. 1/1885, p. 27-35, 66-79; f. 3/1885, p.121-126; f. 1/1886, p. 94-105.
- Karácsonyi János**, *Az aradi prépostság és káptalan birtokai*, în *TRÉT*, S.N., VI, 1890, f. 4, p. 203-213.
- Karacsony János**, *Ismeretlen délmagyarországi monostorok*, în *TRÉT*, S.N., XXI, f. 1-2, 1905, p.,76-88.
- Kisch Gustav**, *Das Banat im Spiegel seine Ortsnamen*, Timișoara, 1928.
- Kracher Joseph**, *Geschichte om Steierdorf-Anina von Jahren 1773-1873*, Timișoara, 1873.
- Lendvai Miklos**, *Temes vármegye nemes csaladjai*, vol. I-III, Budapest, 1896.
- Lendvai Miklos**, *A Temesvármegyei helynevek magyarosításának története*, Timișoara, 1910.
- Lotreanu Ion**, *Monografia Banatului*, vol. I, Timișoara, 1943.
- Lukinisch Imre, Galdi Ladislau**, *Documenta Historiam Valachorum in Hungariam illustrantia usque ad annum 1400*, Budapest, 1941.
- Lászlófalvi Velics Antal, Kammerer Ernő**, *Magyarországi török kincstári defterek*, I-II, Budapest, 1886-1890.
- Lupșiasca Karl**, *Dem Emporbringen und Aufblühen dieser Bergwerk*, București, 2000.
- Luca Sabin Adrian**, *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin*, București, 2004.
- Margan Vladimir**, *Monografija Podunavske oblasti*, Pančevo, 1929.
- Márki Sándor**, *Arad vármegye és Arad szabad király város története*, I-II, Arad, 1895.
- Marković Miljca**, *Geografsko-istorijski imenije naselja Vojvodine*, Novi Sad, 1966.
- Măran Trințu**, *Documente din istoria graniței militare bănățene*, I, Viena, 1993.
- Medeleț Florin, Bugilan Ion**, *Contribuții la problema și repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în *Banatica*, 9, Reșița, 1987, p. 87-198.
- Meruțiu V.**, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj, 1929.
- Milleker Bodog/Felix**, *Délmagyarország történelmi földrajza*, Timișoara, 1913.
- Milleker Bodog**, *Alibunár története*, în *TRÉT*, S.N., III, f. 4, 1887, p. 195-207.
- Milleker Felix**, *Geschichte Alibunars (Banat)*, Vrsac, 1886.
- Milleker Bodog**, *Délmagyarország régiségleletei*, Timișoara, 1898.
- Moisi Alexandru**, *Monografia Clisurii*, f.l. (Oravița),1930.
- ***, *Nomenclatura comunelor din România*, Oradea, 1926.
- Oltványi Pál**, *A Csanádi püspöki megye birtokviszonyainak rövid története*, Szeged, 1866.
- Oltványi Pál**, *Bánáti telepítvények a mult s jelen században*, în *TRÉT*, S.N., f. 1/1888, p. 18-25 și f. 2/1888, p. 72-80.

- Ortvay Tivadar**, *Az Ajtony és csanádi püspökségek birtokviszonyai Délmagyarországon*, in *Szazadok*, XXV, Budapest, 1891, p. 263-278.
- Ortvay Tivadar**, *Délmagyarország vagy a Csanádi püspökség egyházi állapottokról a XIV században*, in *Emlekkönyv a Délmagyarországi Tört. és Rég. Múzeum Társulat*, Timișoara, 1891, p. 45-71.
- Pesty Frigyes**, *A Szörényi vármegye hajdani oláh kerületek*, Budapest, 1876.
- Pesty Frigyes**, *Krassó vármegye története*, vol. I-IV, Budapest, 1882-1884.
- Pesty Frigyes**, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története*, vol. I-III, Budapest, 1877-1878.
- Pesty Frigyes, Ortvay Tivadar**, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*, Bratislava, 1896.
- Petri Anton Peter**, *Herkunfts Orte der Altringen Kolonisten*, Mühldorf/Inn, 1988.
- Petri Anton Peter**, *Heimatbuch der Deutschen Gemeinde Traunau im Banat*, Marquartstein, 1989.
- Petrișor Theodor**, *Monografia comunei Alibunar*, Caransebeș, 1896.
- Popi Gligor**, *Românii din Banatul sârbesc*, București, 1993.
- Popović Dušan**, *Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka*, Beograd, 1955.
- Răuț O., Ioniță V.**, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976.
- Reiszner János**, *Rábéi ásatások*, in *Archeologiai Értesítő*, fasc. 3, Budapest, 1891, p. 206-210.
- Rupp Jakab**, *Magyarország helyrajzi története*, I-III, Budapest, 1876-1879.
- Slavig Wilhelm**, *Kurzer Umriß der Gemeinde von Steierdorf-Anina*, Sibiu, 1940.
- Suciu Ioan Dimitrie, Constantinescu Radu**, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I-II, Timișoara, 1980.
- Suciu Coriolan**, *Dicționar istoric al localităților din Translvania*, vol. I-II, București, 1967-1968.
- Szentkláray Jenő**, *A Csanád egyházmegyei plebaniák története*, vol. I, Timișoara, 1898.
- Szentkláray Jenő**, *Száz év Délmagyarország újabb történetéből*, Timișoara, 1879.
- ****Történelmi Adattár*, vol. I-IV, Timișoara, 1871-1874.
- ****Torontál vármegye községei és egyéb lakot helyei*, Budapest, 1911.
- ****Temes, Torontál és Krassó-Szörényi megye községei hivatalos nevének betűsoros jegyzéke*, Timișoara, 1911.
- Torontál vármegye 1870-évi népszámlálása*, f. loc., f.a.
- Țeicu Dumitru**, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998.
- Trăpcea N. Theodor**, *Despre unele cetăți medievale din Banat*, in *SIB*, I, p. 23-82.

DICTIONNAIRE HISTORIQUE DES SITES DU BANAT. LE XIe-XXe SIÈCLES. LA LETTRE A

Résumé

Cette étude est la première partie d'un grand ouvrage, *Dictionnaire historique des villages du Banat (XIe-XXe siècles)* qui va paraître les années suivantes. L'étude cherche à donner quelques informations sur les villages dont les noms commencent par la lettre A, ainsi que des informations concernant la méthodologie du travail qui envisage plusieurs situations.

Premièrement, il s'agit de l'apparition, la disparition et la réapparition d'une seule localité dans la même place ou dans une autre, toute différente de la première.

Deuxièmement, c'est le cas d'une localité qui a eu plusieurs noms en fonction de la langue parlée par ses habitants ou employée dans les documents.

Une troisième situation est celle d'un village qui a été nommé avec un autre nom dans une période historique différente.

La quatrième situation est celle de la migration de la population d'un ancien village vers un autre, tout proche, qui porte le même nom auquel on ajoute Vieux/Nouveau, Haut/Bas/Millieu etc.

Dans le XVIIIe siècle, les Habsbourgs ont trouvé beaucoup de villages disparus ("praedium") et ils ont en bâti d'autres avec leur vieux nom ou avec un autre, tout différent du premier.

Grâce à l'agriculture intensive, dans le XIXe siècle, le nombre des villages s'est accru par de nouvelles colonisations dans l'intérieur du Banat. Ici sont apparues aussi des fermes agricoles qui ont été à la base des autres nouveaux villages.

Au XXe siècle, le nombre des villages s'est réduit, surtout à l'époque du socialisme quand l'agriculture a été collectivisée.

Cette première partie ne veut que provoquer une discussion sur l'opportunité d'un tel dictionnaire historique des localités du Banat.

THE BURGHERS OF MEDIEVAL TEMESVÁR/TIMIȘOARA IN THE LIGHT OF WRITTEN SOURCES

Petrovics István

Keywords: *Timișoara, medieval history, citizens*
Cuvinte cheie: *Timișoara, istorie medievală, cetățeni*

In an earlier work by us we have pointed out that the citizens of Temesvár/Timișoara are referred to in medieval charters as *cives et hospites*.¹ The guests of Temesvár/Timișoara (*hospites de Themeswar*) are mentioned first in written documents in 1341. Not quite a year later, on 9 February 1342, the chapter house of Csanád/Cenad issued a charter in which mention is made of the *cives de Themeswar*. A distinct part of the townsfolk in Temesvár/Timișoara, namely the merchants - *mercatores de (nostra civitate) Themeswar* - appear in King Sigismund's charter issued on 13 January 1415 and also in the charter of Nicholas Csáki, voivode of Transylvania, issued on 15 September in the same year.

The first citizens of Temesvár/Timișoara whose names have survived are mentioned in a charter issued in 1361. These citizens, *Valentinus filius Michaelis et Vehul [Utul?] dictus de Sumplijo cives de Themeswar* were probably merchants. From the fifteenth century onwards the number of documents increases in which the burghers of Temesvár/Timișoara are mentioned specifically by name. In these cases, the Christian name of the burghers are preserved together with their father's or with the designation of their profession. These two variants - either separately or together - are sometimes also combined with the name of the town of Temesvár/Timișoara; for example, as well as the aforecited *Valentinus* and *Vehul*, we find *Sebastianus Georgii de Themesuar* (1400), *Johannes corrigiator de Themeswar* (1411), and *Andreas de Themeswar* (1446). In rare cases, these proper names even refer to some nearby locality from where the burghers migrated to Temesvár (*Vehul [Utul?] dictus de Somplijo civis de Themeswar*).

Below we are going to enumerate all the burghers of Temesvár/Timișoara who appear in the written sources before the end of the sixteenth century.

The burghers of Temesvár/Timișoara referred to by a collective designation

19/05/1341,	Chapter house of Arad: hospites de Themeswar ²
09/02/1342,	Chapter house of Csanád: cives de Temesuar ³
18/06/1373,	King Loius I: iudici, iuratis et civibus ac hospitibus de Temesuar ⁴
13/01/1415,	King Sigismund: mercatores de nostra civitate Themeswar ⁵
02/10/1487,	King Mathias: cives et inhabitatores civitatis nostre Themeswariensis ⁶
28/12/1494,	John chaplain from Bártfa/Bardejov: 28 pilgrims from Temesvár/Timișoara decided in Venice to return home from their pilgrimage to Rome (Et etiam de Themeswar XXVIII reversi sunt, ...) ⁷

The burghers of Temesvár/Timișoara referred to by a specific name

01/09/1361:	Valentinus filius Michaelis et Vehul (Utul/Vecul?) dictus de Sumplijo cives de Themeswar ⁸
1390/1398/1402:	Michael filius Benedicti olim iudex/civis de Themeswar and his brother (frater) Jacobus; [Poztos dicti] ⁹
30/08/1405:	Johannes dictus de Jenew et Dyonisius filius Johannis iobagio regalis de Paznad cives de Themeswar ¹⁰
13/01/1411:	Johannes corrigiator ¹¹
20/10/1424:	Benedictus filius Michaeli Poztos dicti de Themeswar (nobilis vir) ¹²
27/08/1429:	Jacobus Zygyg civis de Themeswar ¹³
04/10/1440:	Kyes Miklós ¹⁴
18/01/1451:	Johannes literatus civis de Themeswar ¹⁵
1458:	Dorothea, uxor Emerici institoris de Themesuar, filia iudicis civitatis; ¹⁶
Johannes,	sellator de Themesvar (et) filius suus Philipus nomine VIII annorum; ¹⁷
13/10/1459:	Demetrius, filius Georgii Sclavi de Temasvar vel Georgii Thot etatis IX annorum ¹⁸
1459:	Elena uxor Johannis institoris de Temesuar et filius eorum, Ladislaus etate XVIII mensium ¹⁹
	Nicholaus Teg de Temasvar ²⁰
	Valentinus clericus de Temasvar ²¹
	Pellifex in Temasvar ²²
05/07/1474:	Georgius Marazy filius Blasij de eadem Maraz civis civitatis Themeswar ²³
12/01/1490:.	Stephanus Magnus de Themeswar

	Blasius Pethew de Themeswar
	Bartholomeus Besenew de sepedicto Themeswar ²⁴
27/04/1492:	Michael Thorsa civis civitatis Themeswar ²⁵
22/06/1498:	providus Briccius Thot consocius noster ²⁶
17/03/1507:	circumspectus Ladislaus Mezaros civis oppidi Themeswariensis ²⁷
1508:	Michael juratus civis de Themeswar ²⁸
1500/1510:	Members of the Bodó family from Temesvár ²⁹
1520:	domina Elizabeth relictā condā Petri Kys de Themesvar ³⁰
1523:	Johannes Olaah Nicolaus Zolga Ladislaus Matheiji cives civitatis nostre Themeswariensis ³¹
15/08/1523:	Michael Thorsa iuratus civis ³²
31/10/1523:	Georgius Sarko de Themeswar, Radycz de Themeswar, Woythyn de Themeswar, Paulus Twrkos de Themeswar ³³
11/04/1528:	Lucas Warga de dicta Themeswar ³⁴
02/02/1537:	Emericus Schneyder, Dionisius Kalmar, Bona Kromer, Andreas Czettenpfennig, Jorg Kyrchner, Sygmund Rwbler ³⁵
12/08/1539:	Andreas Nagh de Themeswar ³⁶
1539:	Gyura Blassevity de Themeswar Michael Philippovich de eadem (Themeswar) ³⁷
25/06/1581:	Herceg István főbíró Olasz Tamás ³⁸
06/02/1582:	Natali di Saracca; Mateo; Crisostomo di Joannis; Toma Matijević; Andrija Cakalić; Gigura Nikolić; Raosav Matković; Vincenzo Mihailović; Bernardo Jelich fia; Marino di Nicolo; Stefano di Jacobo; Đuro Nikolić; Ilija Vlahusić; Jakov Pavlović; Stijepan Paskojević; Pavao Đurpević; Giorgi di Dimitri; Đura Matijević; Martin Nikolić; Marin Ivanović ³⁹
08/03/1582:	Herceg István főbíró Herceg Péter (Ungarus) Simon Mihály fia Gáspár fia Márton (Ungarus) Barcouius Tamás Balomi(?) Péter (Ungarus) Szabó Tamás (magyar) ⁴⁰

Conclusions

The material presented above attests that the town of medieval Temesvár/Timișoara was administered by a judge (*iudex*, *bíró*) who was supported in his work by the *iurati cives* (*esküdt polgárok*), that is the members of the town-council. At present, only two charters are known which were issued by the town council before the fall of Temesvár/Timișoara to the Ottomans in 1552, one in 1498, the other in 1523. Nevertheless, two other documents have survived from the late sixteenth century (1581, 1582) which also deserve attention. In contrast with the two former charters these documents were written not in Latin, but in Hungarian, and issued by the principal judge (*főbíró*) of Temesvár/Timișoara. The first *iudex* appears in written documents in 1390, and is named *Mychael dictus Poztos*. From the late sixteenth century another *bíró* (*iudex*), to be more precise *főbíró* (principal judge) is known by name: István Herczeg. Curiously enough, the written documents preserved the name of only two *iurati cives*: Michael (1508) and Michael Thorsa (1523)⁴¹.

The scattered personal names preserved in documentary evidence, various references concerning urban administration, and the geographical location of the town are persuasive evidence that the *hospites*, and indeed the inhabitants of Temesvár/Timișoara, were preponderantly Hungarians until the mid-sixteenth century. Just as in the case of nearby Szeged, Latin and German guests, let alone Jews, did not play an important role in the development of medieval Temesvár/Timișoara. Beside Hungarians, Serbs and Ragusan merchants can be found among the burghers and the inhabitants of the town prior to 1552, and in the case of Johannes Olaah Romanian origin may be assumed. It is highly probable, that the number of Ragusan merchants increased significantly in the late sixteenth century and paralleled the attempts of the Republic of Ragusa aiming at the creation of a new “trading empire” on the Balkans controlled at that time by the Ottomans⁴².

Petrovics István

Atila József University,

Dept. Of Medieval Hungarian History Egyetem u. 2, H-6722 Szeged

E-mail: petrovic@sol.cc.u-szeged.hu

NOTES

1. István Petrovics, *Foreign Ethnic Groups and Urban Development in Medieval Hungary: the Case of Temesvár*, in *Analele Banatului (AnB)*, SN, Arheologie-Istorie, V, 1997, 235-245. Also see, István Petrovics, *Urban development in the Danube-Tisa-Mureş Region in the Middle Ages*, in *AnB*, SN, Arheologie-Istorie, IX, 2001 (Timișoara, 2002), 390-397; István Petrovics, *Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary* (Forthcoming).
2. *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. A Magyar Tudományos Akadémia Tört. Bizottsága rendeletéből sajtó alá rendezte Ortvy Tivadar. Vol. 1, 1183-1430. *Temesvármegye és Temesvárváros története* IV. [*Charters to the History of Temes County and the Town of Temesvár*. Collected by Frigyes Pesty, edited by Tivadar Ortvy.] (Hereafter TEMES), Pozsony, 1896, 69-71.
3. TEMES, 71.
4. National Archives of Hungary, *Collectio Antemohacsiana* (Hereafter OL. Dl.) 41 906.
5. TEMES, 493-494.
6. *Pesty Frigyes temesközi-szörénységi irathagyatéka* [*Manuscripts Concerning the History of the Danube-Tisa-Mureş Region from the Heritage of Frigyes Pesty*] (Hereafter PESTY HAGY.), A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, MS. 4900.
7. *Bártfa szabad királyi város levéltára, 1319-1526* [*The Archives of the Free Royal Town of Bártfa, 1319-1526*], Összeállította/compiled by Iványi, Béla. Vol. 1, Budapest, 1910, 465. (Charter no. 3167)
8. Petrovics, István, *Adalékok a középkori Temesvár kereskedelmi kapcsolataihoz* [*Contributions to the History of Trading Contacts of Medieval Temesvár*], in *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* (Hereafter AUSZ), CIX, Szeged, 1999, 34.
9. TEMES, 185-189, 195-198, 318-323. Also cf. Petrovics, István, *Egy 14. századi temesvári bíró: Posztós Mihály* [*A Fourteenth Century Mayor of Temesvár: Michael Posztós*], AUSZ CIII, Szeged, 1996, 91-99.
10. OL. Dl. 92 246.
11. TEMES, 439.
12. National Archives of Hungary, Diplomatic photo collection (Hereafter OL. Df.) 260 269; Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan, *Izvoare privind evul mediu Românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402-1473)*, Cluj-Napoca, 1989, 73.
13. TEMES, 626.
14. OL. Dl. 36 390; Jakó, Zsigmond (szerk./ed.), *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* [*The Minutes of the Chapter House of Kolozsmonostor*], Vol. 1, 1289-1556. Budapest, 1990, charter no. 277.
15. OL. Dl. 102 523.
16. Ive Mažuran, *Čudes a Ivana Kapistrana. Miracula Ioannis de Capistrano*, Ilok A.D. 1460 (*Historijski Arhiv u Osijeku. Fontes Historiam Essekini et Slavoniae Spectantes* 4), Osijek, 1972, 33.
17. *Ibidem*, 60-61.
18. *Ibidem*, 71.
19. *Ibidem*, 73.
20. *Ibidem*, 70.
21. *Ibidem*, 74.
22. *Ibidem*, 74.
23. OL. Dl. 73 028, Pesty, Frigyes, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története* [*A History of the Banate of Severin and the County of Severin*], Vol. 3, Budapest, 1878 (Hereafter PESTY 1878), 85-86.

24. PESTY HAGY. MS. 4900.
25. OL. Dl. 19 838.
26. OL. Df. 245 532.
27. OL. Dl. 59 966.
28. PESTY HAGY. MS. 4900.
29. Kubinyi, András, *Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban* [Family Contacts of the Burghers of Buda and Pest in the Jagiellonian Age], in *Levéltári Közlemények*, 37 (1966), 266-268.
30. PESTY HAGY. MS. 4900.
31. OL. Df. 245 811.
32. OL. Df. 246 160.
33. OL. Dl. 26 685.
34. Juhász, Kálmán, *A csanádi székeskáptalan a középkorban* [The Cathedral Chapter of Csanád in the Middle Ages], Makó, 1941, charter no. 692.
35. ARCHÍV MESTA KOŠIC. HER1. fol. 11. r-v. These Germans were originally burghers of Kassa/Košice, a significant merchant town in Upper Hungary. Soon after Kassa/Košice was occupied late in 1536 by the followers of King János Szapolyai, many of the German burghers were expelled from Kassa and relocated in the towns of the Great Plain. These towns were controlled by King János Szapolyai, and were inhabited exclusively by Hungarians. Cf. Petrovics, István, *Dél-dunántúli és dél-alföldi városok kapcsolata Felső-Magyarországgal a középkorban* [Contacts of Towns Lying in Southern Transdanubia and the Southern Parts of the Great Plain with Towns of Upper Hungary], in Csukovits, Enikő, Lengyel, Tünde (szerk./ed.), *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században* [From Bártfa as far as Pozsony. Towns in the thirteenth-seventeenth centuries], Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 35, Budapest, 2005 (Hereafter BÁRTFÁTÓL POZSONYIG), 151, 155.
36. PESTY 1878. 215.
37. PESTY HAGY. MS. 4900.
38. *Ibidem*. The original charter was written in Hungarian. It is published in BÁRTFÁTÓL POZSONYIG, 156.
39. Eusebius Fermentžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*. 925-1752. Zagrabiae 1892 (*Monumenta spectantia Slavorum meridionalium* 23), 320-321, Cf. Petrovics, István, *Az „igaz hit” pislákoló fénye: a Temesvárott élő raguzai kereskedők levele XIII. Gergely pápához* [The Glimmering Light of „True Faith”: a Letter Written by the Ragusan Merchants Living in Temesvár to Pope Gregory XIII], in Bibók Károly, Ferincz István, Kocsis Mihály (szerk./ed.), *Cirill és Metód példáját követve... Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára* [Following the Example of SS. Cirill and Methodius... Essays in Honour of Imre H. Tóth on his Seventieth Birthday], Szeged, 2002, 403-410 (The Hungarian translation of the original letter, written in the Croatian language, is also available in the study. See pp. 407-408)
40. Vajay, Szabolcs, *Temesvár Anjou-kori címere* [The Coat-of-arms of Temesvár in the Age of the Anjou Kings], in *Levéltári Közlemények*, 46 (1975), 225-226. In his article Vajay also publishes the letter of István Hercheg, principal judge (főbíró) of Temesvár in the year 1582, that contains the names of the Hungarian burghers of Temesvár. It is important to note that István Hercheg's letter was written in Hungarian and addressed to Pope Gregory XIII.
41. For a comparison see the case of nearby Szeged where more than a dozen judges, 12 *iurati cives* and 2 notaries are known by their names from the same period. Moreover, solely the decimal list produced in 1522 contains 1644 - or 1784, as another opinion suggests - family names. Considering the number of the heads of families experts tend to believe that the population living in Szeged in the early sixteenth century numbered 8000-9500. Cf. Petrovics, István, *Várostarténeti tanulmányok. Fejezetek Szeged, Temesvár és Pécs középkori*

történetéből [Studies on Urban History. Chapters from the Medieval History of Szeged, Temesvár and Pécs], Kézirat PhD disszertáció. [Unpublished PhD dissertation], Szegedi Tudományegyetem/University of Szeged, 2005, 317-318; BÁRTFÁTÓL POZSONYIG, 134.

42. Cf. Petrovics, István, *Az „igaz hit” pislákoló fénye*, 404 (with further literature).

CETĂȚENII TIMIȘOAREI MEDIEVALE ÎN LUMINA IZVOARELOR SCRISE

Rezumat

Articolul de față reprezintă o încercare de enumerare a acelor cetățeni ai Timișoarei, care sunt consemnați în izvoarele scrise datate înainte de sfârșitul secolului al XVI-lea. Dealtfel, în cercetarea istoriei medievale a Timișoarei, aceasta este prima lucrare de acest gen (care se ocupă de cetățenii orașului). Din cercetarea documentelor, atât a celor publicate, cât și a celor inedite, precum și a altor tipuri de izvoare scrise, autorul a ajuns la următoarele rezultate: în istoria Timișoarei până în anul 1552, cunoaștem numele unui jude, a 2 cetățeni jurați și a aproximativ 40 de cetățeni. Aceștia li se mai adaugă, la începutul anilor 1580, încă un jude, 7 negustori maghiari și 20 de negustori din Ragusa care trăiau în Timișoara, cunoscuți, de asemenea, pe baza numelui lor.

În urma comparației datelor de mai sus cu cele referitoare la orașul Szeged, autorul ajunge la concluzia că materialul referitor la Timișoara este extrem de sărac. În cazul orașului Szeged, se cunosc mai mult de o duzină de juri, 12 cetățeni jurați, precum și peste 1.500 de cetățeni din perioada anterioară mijlocului sec. al XVI-lea. În această privință, trebuie amintit faptul că doar lista de zeciuială din anul 1552 a păstrat numele a 1.644 de capi de familii (sau 1.784, conform unei alte opinii). Volumul modest al materialului despre Timișoara poate fi explicat și prin amploarea nemaîntâlnită a distrugerii izvoarelor.

NOI CONSIDERAȚII ASUPRA ELITELOR SOCIALE ROMÂNEȘTI BĂNĂȚENE: STĂPÂNII DE PE VALEA BISTREI (SEC. XV-XVI)

Ligia Boldea

Cuvinte cheie: *Banat, istorie medievală, elite sociale românești*

Elitele sociale ale Banatului cărășan medieval au fost reprezentate de către un număr de familii nobile române de origine cnezială, care s-au distins prin prosperitatea economică (dată de patrimoniul funciar uneori respectabile, de zeci de posesiuni), statutul social-juridic de nobilitate recunoscută oficial de puterea centrală, prin funcțiile deținute la nivelul districtelor privilegiate și al Banatului de Severin, dar și prin rolul militar exercitat cu preponderență de o clasă socială care și-a datorat în bună măsură ascensiunea credincioaselor slujbe prestate regalității în vremurile tulburi ale marilor conflicte antiotomane de la Dunăre. Nume ca Bizerea de Caransebeș, Deș de Timișel, Fiat de Armeniș, Gârliște de Rudăria, Măciș de Tincova, Mâtnic de Ohaba-Mâtnic sau Racovița de Caransebeș au deja notorietatea dată de o tot mai bună integrare a existenței lor în istoria medievală a Banatului montan¹. În egală măsură, studiul acestor familii s-a putut întemeia și pe o bază documentară suficient de generoasă pentru a permite reconstituiri istorice sau genealogice concludente. Cu toate acestea, lumea Banatului montan medieval a fost populată și de alte nuclee familiale care pot fi încadrate elitelor sociale ale zonei, doar atât că reflectarea lor documentară este mult mai modestă, chiar lacunară. Cu toate aceste, considerăm că ele nu trebuie sub nici o formă trecute cu vederea, cu atât mai mult cu cât din rândurile lor s-au ridicat la un moment dat, aproape în mod paradoxal, demnitari de marcă ai ținutului, bani și vicebani de Severin, castelani și căpitani de Caransebeș, juzi nobiliari, oameni ai regelui sau jurați în adunările nobiliare ale Caransebeșului, ale districtelor privilegiate sau ale Banatului de Severin, funcții care nu puteau fi deținute decât de anumiți exponenți ai comunității bănățene a acelor vremuri care, prin situația lor materială și morală cât și prin îndeplinirea unor servicii militare credincioase regalității, au răspuns necesității de

a da mici demnitari acestui ținut de graniță. Reconstituirea profilului social-politic sau genealogic al acestor nuclee familiale se dovedește a fi însă extrem de dificilă, date fiind marile absențe documentare. Acesta este motivul pentru care ne-am axat studiul pe un anumit tipar evolutiv, care încearcă să redea originea, localizarea principalelor posesiuni (în măsura în care aceasta este posibilă), rolul social-juridic și politico-administrativ jucat la nivelul Banatului cărășan medieval, alături de care profilarea unor schițe genealogice, marcate însă de multiple incertitudini și nicidecum la fel de spectaculoase ca cele ale marilor familii nobile române bănățene, s-a impus din dorința de a încadra acest demers în ansamblul cercetărilor asupra elitelor sociale românești ale secolelor XV-XVI.

Un caz oarecum aparte în panoplia nobilimii românești bănățene este relevat de existența unui grup compact de sate de pe Valea Bistrei (Bistra, Crâjma, Voislova și Zăvoi), asupra cărora în secolul al XV-lea s-a exercitat stăpânirea comună a mai multor nobili români, greu încadrabili în tiparele unui singur nucleu familial. De regulă, familiile nobile bănățene și-au avut patrimoniul funciar relativ bine definit, pe care l-au stăpânit în indiviziune toți membrii lor de parte bărbătească (existând și cazuri, ce-i drept rare, în care femeile au obținut din partea regalității dreptul egal de moștenire), patrimoniu care, deși uneori s-a lărgit prin noi achiziții, a păstrat la bază vechile așezări de baștină al căror nume s-a transformat treptat în patronimic. Obținerea actelor doveditoare de stăpânire (în formula “noilor dani”) nu a făcut altceva decât să consfințească statutul social-economic al deținătorilor și să individualizeze nucleul familial într-o formulă extrem de trainică, documentar fiind dovedit faptul că aceste stăpâniri s-au perpetuat în cadrul unei singure familii chiar și secole la rând. Desigur că au existat și cazuri (mai puține, este drept) în care asupra unor sate și-au exercitat stăpânirea condvizională două familii nobile sau nobili și cnezi români în egală măsură, însă tiparul general este acela al unității familiale de patrimoniu. Cazul stăpânilor de pe Valea Bistrei este oarecum atipic, în sensul că un grup redus de sate a generat mai multe identități familiale, desigur de mult mai mică anvergură față de marile familii nobile române bănățene ale evului mediu. Prezența lor este însă necesară a fi punctată, și chiar dezvoltată atât cât informația documentară o permite, pentru că ea vine să se adauge în mod complementar istoriei nobilimii române bănățene, uneori chiar cu problematici inedite, ceea ce nu poate decât să întregască profilul unei mici feudalități active a acestui ținut de graniță al regatului. Exemplele pe care le luăm în discuție sunt cele ale familiilor Floca, Negotești și Pobora, a căror evoluție istorică încercăm să o reconstituim, în linii mari, pe perioada secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

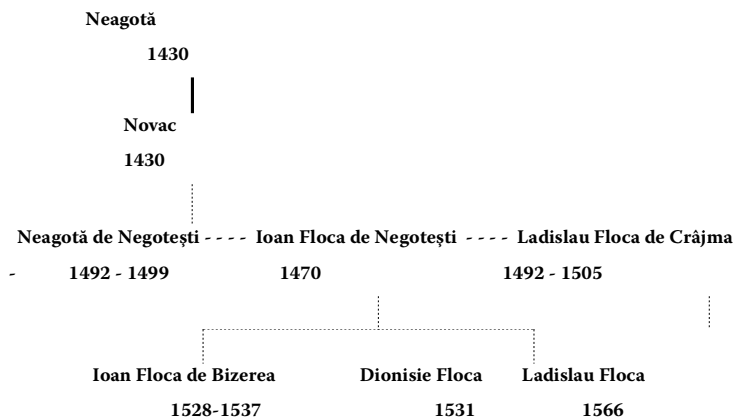
Famiile nobile Floca și Negotești

Din ceea ce relevă documentele de la începutul secolului al XV-lea, asupra e la nivel districtual și comitatens – juzi nobiliari, vicebani de Caransebeș, jurați, arbitri, nobili adevărați – realitate care dovedește faptul că avem de-a face cu exponenți ai obștii nobiliare a districtului Caransebeș. Două familii credem însă că se impun atenției: familia Floca și cea de Negotești. Pentru a avea o imagine mai clară asupra a ceea ce documentele lasă să transpară, prezentăm o listă a persoanelor atestate documentar, grupate după numele posesiunilor în a căror stăpânire s-au aflat, listă care credem că facilitează creionarea unei schițe genealogice proprii:

Bistra <i>alias</i> Negotești	Crâjma (Măgura)	Bizere de Sus și de Jos	Voislova
- Ladislau fiul lui <i>Pethew</i> de Bistra, Petru, Mihail și Ladislau fiii lui Ladislau fiul lui <i>Pethew</i> – 1397⁵ - Novac al lui Neagotă – 1430⁶ - Ioan Floca de Negotești – 1470⁷ - Neagotă de Negotești – 1492⁸ și 1494⁹	- Valentin de Măgura – 1448¹⁰ - Ladislau Floca de Crâjma 1492¹¹ și 1503¹² - Neagotă de Crâjma – 1499¹³	- Ioan Floca de Bizere de Sus – 1528¹⁴ - Ioan Floca de Bizere de Jos – 1535 și 1537¹⁵	- Ladislau fiul lui Petru, Românul din Voislova – 1397¹⁶

Mai pot fi amintiți, fără toponimicul de rigoare: Ladislau Floca, în anii 1492, 1494, 1500 și 1505¹⁷; Ioan Floca, în anii 1531, 1534 și 1535¹⁸; Dionisie Floca, în anul 1531¹⁹.

Pare evident faptul că Ladislau Floca este identic cu Ladislau Floca de Crâjma, în timp ce Ioan Floca este una și aceeași persoană cu Ioan Floca de Bizere. În consecință, revenim la cele afirmate anterior, și anume că familia Floca (probabil înrudită cu Bizereștii) ne apare ca principala stăpânitoare asupra grupului de sate, alături de cei din Negotești. Propunem și o posibilă schiță genealogică, din păcate marcată de numeroase incertitudini:

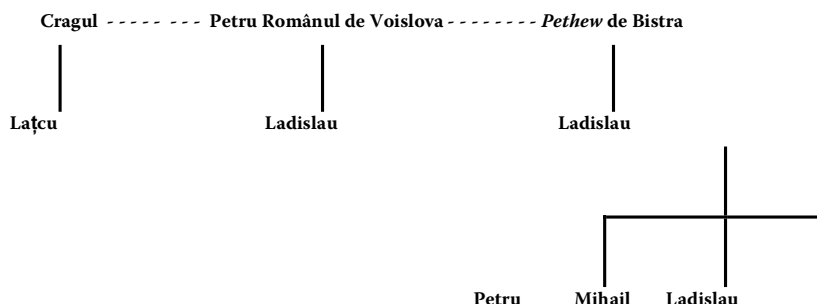

Începuturile documentare ale acestui grup de stăpâniri și stăpânitori se plasează la sfârșitul secolului al XIV-lea când, în 1397, un act emis de cancelaria regală a lui Sigismund de Luxemburg îl menționează pe Ladislau fiul lui Petru de Voislova (*Ladislai fily Petri dicti Olah de Wazylyowa*) care, pentru meritele credincioase, este răsplătit prin reconfirmarea sa în stăpânirea moșiei regale Pogăniș (*Poganch*). Alături de el au mai fost întăriți și Ladislau fiul lui Petru de Bistra, Petru, Mihail și Ladislau fiii aceluiași Ladislau fiul lui Petru, precum și Lațcu fiul lui Cragul (*Ladizlao filio Pethew de Bysthie, Petro, Michaeli et Ladislao filys eiusdem Ladislai fily Pethew ac Lachk filio Kragol, fratribus sui...*), documentul nespecificând dacă era vorba despre rude de sânge sau doar despre condvizionalii săi²⁰. Este neclar faptul dacă avem de-a face cu un cnez sau cu un cnez nobil, recunoscut ca atare prin acte oficiale. Din ceea ce știm, de obicei, cnezii nobili și, ulterior, nobilii români bănățeni sunt nominalizați în acte folosindu-se prenumele la care se adaugă un toponimic, transformat la un moment dat în patronimic. În consecință, este posibil ca acest Ladislau să fi fost doar cnez în acel moment deși, cronologic, ne situăm exact în perioada în care o bună parte a cnezimii române bănățene face tranziția la statutul de nobilitate, prin recunoașterea sa oficială de către regalitate prin acte scrise de reconfirmare (acele “noi donații”).

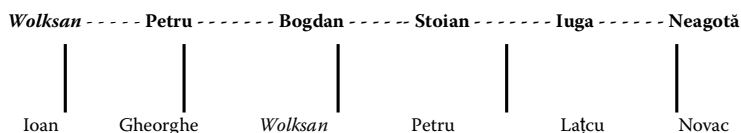
Din acest punct de vedere, provocatoare apare interpretarea documentului din anul 1430²¹, prin care regele Sigismund de Luxemburg ordona Capitlului din Cenad să îi introducă pe Ioan fiul lui *Wolkzan*, Gheorghe al lui Petru, *Wolkzan* al lui Bogdan, Petru al lui Stoian, Lațcu al lui Iuga și Novac al lui Neagotă în stăpânirea moșiilor Bistra (*Bystrere alias Negothesst*), Zăvoi (*Zaboy*), Voislova (*Woyzlawa*) și Crâjma (*Korchoma*) din

districtul Sebeș, de față fiind în calitate de comitanii cinci persoane, dintre care Nicolae de Măciș era, fără îndoială, la acea oră nobil. Ioan Cavaler de Pușcariu plasează aceste personaje în cadrul familiei nobililor de Bizerea²², apreciere la care nu subscriem deoarece în acea perioadă familia Bizereștilor era deja bine individualizată, cu membri încadrabili unui consistent arbore genealogic²³. Este dificil de recreat o punte de legătură între stăpânii din Voislova și Bistra atestați în 1397 și cei pomeniți în 1430 atâta vreme cât documentele nu oferă detalii semnificative; însă, cei semnați aparțin (în opinia noastră) aceleiași comunități cneziale românești bănățene, așa încât existența unor legături de rudenie între cele două grupuri de stăpânitori nu poate fi exclusă. Pentru o mai bună înțelegere a situației desfășurăm fragmentele genealogice care rezultă din cele două documente:

1397:

Și 1430:

Din această alăturare a informației oferite de cele două documente putem concluziona că au existat două grupuri de posesori români (cel mai probabil cnezi la acea dată), care au stăpânit în indiviziune aceste sate situate pe Valea Bistrei și a Pogănișului, la hotarele patrimoniului familial al nobililor de Bizerea, nefiind exclusă nici înrudirea dintre aceștia și influența familie nobilă²⁴. Există cazuri similare în prima jumătate a secolului al XV-lea, și anume: stăpânirea conflictuală a nobililor Deș de Timișel cu cnezii de *Kyralmezeye* între anii 1402-1428 sau stăpânirea în indiviziune a familiei nobile Mătnic de Ohaba-Mătnic cu cnezii din Prisaca²⁵. Este cert însă că

acest grup de stăpânitori va dobândi cât de curând statutul de nobilitate prin reconfirmarea regală, căci, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cei din Negotești, Bistra și Crâjma erau neîndoios nobili.

Spre deosebire de evoluția principalelor familii nobile române bănățene, traiectoria istorică a familiilor Flocă și Negotești este mai dificil de urmărit. Se pare că nu au existat serioase conflicte de stăpânire, care să fi atras după ele procese implicit reflectate documentar. Dimpotrivă, exponenții acestor familii sunt atestați în repetate rânduri ca participanți sau conducători ai unor asemenea foruri de judecată, fapt ce denotă statutul nobiliar, autoritatea morală, stăpânirea cutumelor și chiar știința lor de carte. Este surprinzătoare (pentru caracterul mai modest din punct de vedere patrimonial al familiei Flocă) frecvența cu care reprezentanții ei apar în calitate de jurați, oameni de mărturie, arbitri sau membri ai tribunalului nobililor din Caransebeș la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Aproape că am putea vorbi de o “specializare” a acestora în asemenea cazuri, păstrându-se nu mai puțin de 21 de documente care le atestă prezența, ele putând fi, desigur, chiar mai numeroase. De fiecare dată, cei înfățișați în fața adunării de judecată au fost reprezentanți ai familiilor nobile românești ale Banatului cărășan, întâmplător sau nu, cele mai multe cazuri fiind cele ale nobililor Bizerea și Găman-Bizerea – șase procese. S-au mai înfățișat în fața acestor complete de judecată membrii familiilor Măcicaș de Tincova (patru cazuri), Racoviță de Caransebeș (trei cazuri) sau Fiat de Armeniș, Mâtnic de Ohaba-Mâtnic, Gârliște de Rudăria și Pâclișar (câte o dată). Paleta problematicilor a fost, de asemenea, variată: de la litigii de stăpânire în cadrul familiilor sau între familii, rehotărniciri, puneri în posesie, la împăcări între nobili, vânzări-cumpărări sau conflicte între unii nobili și comunitatea Caransebeșului.

Autoritatea de care s-au bucurat câțiva dintre reprezentanții familiilor Flocă și Negotești este reflectată de funcțiile pe care le-au deținut la nivelul comunității urbane a Caransebeșului (principalul centru al Banatului montan medieval) dar și al ținutului în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Astfel, Ladislau Flocă, atestat documentar între 1492 și 1505 (o dată ca și Ladislau Flocă de Crâjma – 1492) a fost jude al Caransebeșului în anul 1505²⁶, ceea ce, potrivit decretului regal din 1486, însemna că el corespundea categoriei de “*nobili buni, demni și înstăriți*”, rezidenți în ținutul respectiv, posesori de blazon și sigiliu²⁷. Tot posesor de sigiliu a fost și Valentin de Măgura care, în 1448, s-a numărat printre cei opt nobili care au judecat atipicul proces dintre nobilii Șerban, Dumitru, Ladislau și Ioan de Măcicaș, pe de o parte, și Negrilă, iobagul nobilului Gheorghe de Racoviță²⁸, la sfârșitul căruia, în lipsa sigiliului districtului, actul adunării a fost întărit cu pecețile

a patru nobili, printre care și cel din Măgura (Crâjma). Valentin de Măgura este atestat, de asemenea, printre cei șase nobili aleși pentru a cerceta în 1454 conflictul dintre banii Severinului, Mihail de Cerna și Petru Danciu de Sebeș și nobilii Iacob, Ladislau și Dumitru de Măcicaș, aceștia din urmă fiind acuzați de către bani că au refuzat să plătească censul și dările prestate în mod obișnuit de către cnezi. Cei șase nobili au constatat că însuși regele Sigismund de Luxemburg i-a scutit pe acești nobili, datorită serviciilor militare ale înaintașilor lor care și-au pierdut viața în 1428 în bătălia de sub zidurile cetății Golubăț, de o parte a obligațiilor cneziale, drept pentru care le vor da câștig de cauză, cu condiția să dea banilor de Severin produsele obișnuite de Crăciun, Paște și Rusalii²⁹.

Apoi, o poziție deosebită a avut și Ioan Flocă de Bizere de Sus și de Jos, amintit în calitate de om de mărturie în 1535³⁰, de jude nobiliar de Caransebeș în 1528³¹, de castelan de Caransebeș în 1531³² și viceban de Caransebeș în 1537³³, el fiind, după cum se poate constata, cel mai bine situat membru al familiei sale ca statut social-juridic. De asemenea, ruda sa Dionisie Flocă este pomenit și el în calitate de jude nobiliar de Caransebeș în cursul anului 1531³⁴.

Printre nobilii români bănățeni care au condus forurile de judecată din Caransebeș s-a numărat și Neagotă de Negotești care, alături de Mihail Lazăr și Vasile de Plugovița, a adeverit în 15 mai 1494 că Gheorghe Găman a plătit nobilului Petru *Wulkasyn* de Izvoarele Carașului suma de 31 de florini aur cu care vărul său Nicolae de Bizerea îi rămăsese dator³⁵. De asemenea, în 1531, 1534 și 1537 nobilii Ioan Flocă și Dionisie Flocă au condus tribunalul din Caransebeș în fața căruia s-a disputat conflictul de stăpânire dintre Francisc Fiat de Armeniș și verișoarele sale Ana și Caterina Fiat, cărora nobilul în cauză a încercat să le anuleze dreptul de stăpânire asupra patrimoniului familial, câștigat anterior de tatăl lor, Ladislau Fiat, din partea regelui Vladislav II prin procedura de "*praefectio*".

Semnificativ a fost și rolul jucat de sus-amintitul Ladislau Flocă în disputa pe care comunitatea nobililor și a locuitorilor din Caran și Sebeș a avut-o la cumpăna veacurilor XV și XVI, în 1500, cu episcopul de Cenad, care îi cheamă în judecată înaintea regelui Vladislav II pentru a-i plăti dijmă din toate produsele lor. Faptul a reprezentat o încălcare a unor hotărâri regale anterioare prin care în 1481³⁶ și apoi în 1495³⁷ Matia Corvin și Vladislav II au decis ca în părțile de margine ale țării, unde trăiau după ritul lor români, sârbi, ruteni și alți schismatici ce nu au plătit până acum nici o dijmă, aceasta să se strângă numai de la credincioși, nu și de la schismatici. Revenind în anul 1500, la sesizarea episcopului de Cenad regele îi însărcinează pe episcopul de Oradea și pe comitele de Timișoara să cerceteze și să rezolve

problema. La rândul său, comunitatea celor două aşezări şi-a desemnat doi reprezentanţi, pe Ladislau Flocă şi pe Ştefan Stoica, jude şi voievod de Caransebeş, care, în pledoaria lor, au arătat că aflându-se la graniţă, "*în gura turcului*", au primit de la rege privilegiul ca în contul dijmei să nu dea decât o taxă în bani (4 denari pe an de familie), nu însă şi dijma în produse. Luând la cunoştinţă de mărturia celor doi nobili bănăţeni, episcopul se învoieşte să se perceapă doar taxa în bani, scutind comunitatea Caransebeşului de a plăti pe viitor dijma³⁸.

Un alt Ladislau Flocă apare în anul 1566³⁹ împreună cu Pavel Bocoşniţă, judele suprem al Caransebeşului şi cu alţi locuitori ai urbei judecând procesul dintre nobilii Nicolae Baciuc şi Nicolae Ivul privitor la vânzarea unui deal de vie pentru suma 35 de florini.

În consecinţă, am conturat profilul unor familii care, deşi mai puţin individualizate, s-au făcut remarcate prin participarea lor remarcabilă la actul de justiţie la nivelul Caransebeşului şi al ținutului aferent. Deşi cu un patrimoniu funciar modest, restrâns la grupul celor patru aşezări pe care le-au stăpânit în comun, familiile Flocă şi Negoteşti au făcut cu certitudine parte, în calitate de fruntaşi, din comunitatea nobiliară a Banatului căraşan în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi în prima jumătate a secolului următor, ocupând o serie de funcţii care le trădează atât autoritatea morală cât şi o anumită "specializare" în diversele problematice civile care se puteau dezbate în cadrul adunărilor nobiliare ale oraşului şi districtului Caransebeş.

Familia nobilă Pobora de Zăvoi

Din aceeaşi comunitate iniţială de posesori ce au stăpânit în 1430 grupul de sate Bistra (Negoteşti), Zăvoi, Voislova şi Crâjma (Măgura)⁴⁰ de pe Valea Bistrei, credem că s-a desprins şi familia Pobora, conturată documentar ca atare la sfârşitul secolului al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Localizarea şi identificarea ei considerăm că se leagă de aşezarea Zăvoi (*Zawoy, Zaboy*), posibilă localitate de baştină, căci unul din primele documente care certifică existenţa acestei familii îl pomeneşte în 1493 pe un Ladislau Pobora de Zăvoi⁴¹. Situat la nord-est de Caransebeş, de-a lungul Văii Bistrei, pe ruinele unui castru roman⁴², Zăvoiul pare să-şi fi schimbat de mai multe ori stăpânii în decursul secolului al XV-lea. Dacă în 1430 el figurează, după cum am mai văzut, în stăpânirea comună a şase persoane, fraţi condvizionali, în 1444 o danie regală acordată de Vladislav I alesului (*egregy*) Nicolae de Bizerea pentru meritele sale militare deosebite (realizate în campaniile militare antiotomane din Transilvania, Ţara Românească,

Croația și Bulgaria), cuprinde patru posesiuni românești (*possessiones valachicales*), printre care și Zăvoi, alături de *Kusklya*, *Pathak* și *Zylfa*⁴³. Este interesantă această schimbare de stăpânire survenită în decursul a câtorva ani, fapt care nu poate să nu ridice unele semne de întrebare. Este evident că posesorii moșiei Zăvoi din anul 1430 nu sunt aceiași cu cei din 1444, deși stăpânirea în indiviziune a continuat să se practice în toată această perioadă. Stăpânii din 1430 par să fi fost un grup de cnezi români în timp ce, dintre cei șase înfrățiți pe moșie dăruți în 1444, doi erau cu certitudine nobili (Nicolae de Bizerea și Ladislau de Bizerea), și încă unii apreciați de puterea politică a vremii. Ne atrage din nou atenția raporturile de stăpânire care s-au stabilit la sfârșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea între cnezii români și nobilii români bănățeni de sorginte cnezială. Dacă, într-o primă fază, stăpânirea în indiviziune a fost o modalitate străveche de exercitare a posesiei funciare în cadrul comunităților rurale românești bănățene, odată ce unii cnezi vor fi oficializați ca nobili prin acte de nouă danie regală ei nu vor ezita să-și exercite ascendentul lor social asupra condvizionalilor lor, tranșând stăpânirea în favoarea lor. O asemenea situație credem că s-a creat și în jurul satului Zăvoi la mijlocul secolului XV, deși, mai târziu, localitatea nu mai este cuprinsă documentar printre stăpânirile Bizereștilor, în schimb, după cum observa la sfârșitul secolului al XIX-lea Pesty Frigyes, ea va apare ca posesiune a familiei Pobora⁴⁴.

Este dificil de reconstituit profilul acestei familii deoarece lipsesc verigi importante în plan genealogic, social-economic sau confesional. Știm, totuși, că avem de-a face cu o familie nobilă a districtului Caransebeș, din rândurile căreia au provenit, la sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul veacului următor, membri ai adunărilor nobiliare ale districtului Caransebeș, atestați în calitate de juzi nobiliari sau oameni ai regelui. Conținutul documentelor cunoscute nouă justifică, în cazul tuturor membrilor ei, statutul lor social privilegiat, deși familia Pobora nu s-a numărat printre exponentele proeminente ale elitelor Banatului medieval cărășan. Cu toate acestea, Ladislau Pobora de Zăvoi este amintit ca nobil în 1493⁴⁵, recuperând o datorie în bani pe care o acordase anterior nobilului Nicolae de Bizerea. Apoi, Ștefan Pobora, în calitatea sa de jude nobiliar al Caransebeșului între 1532 și 1537 s-a numărat, cu siguranță, printre acei frunțași (*nobiles potiores*) aleși de comunitatea nobiliară a Caransebeșului. Petru Pobora, la rândul său, este amintit în anul 1544⁴⁶ în contextul unui proces de moștenire ce a implicat mai mulți nobili români, moștenitori ai lui Nicolae de Gârliște (fostul ban al Severinului), el fiind atestat ca prim soț al Doroteei Gârliște (fică de ban al Severinului), în timp ce fiica lor Marta

a fost căsătorită cu judele suprem al Caransebeșului, Ladislau de Racovița. De asemenea, Nicolae Pobora pare să fi urcat pe scara socială, intrând în rândul “bărbaților aleși”, un document din 1569⁴⁷ pomenindu-l ca *egregy*.

După cum am menționat în primele rânduri, înclinăm să considerăm satul Zăvoi ca fiind așezarea de baștină a familiei, deși există doar o singură referire documentară în acest sens – cea din anul 1493, când este pomenit acel Ladislau Pobora de Zăvoi. Desigur că nu este un reper suficient, dar este singurul care ne poate orienta în încadrarea teritorială a familiei. Cum însă în prima jumătate a secolului al XVI-lea reprezentanții săi au fost angrenați în sistemul juridic al districtului Caransebeș, bănuim că familia a deținut proprietăți în localitate, unde este posibil să se fi stabilit. Nu le cunoaștem alte posesiuni, deși nu se poate ca ele să nu fi existat, căci vorbim despre o familie care, la un moment dat, s-a înrudit cu nobilii Gârliște de Rudăria și Racovița de Caransebeș, foarte influenți în secolul al XVI-lea. Or, asemenea alianțe matrimoniale nu se realizau, în acea vreme, decât între parteneri situați pe același palier social. De asemenea, calitatea de juzi nobiliari sau oameni ai regelui desigur că a presupus o anumită stare materială a deținătorilor acestor atribuții, care să le confere prestigiu în fața comunității locale sau zonale. Se mai poate menționa că în 1544 doi membri ai familiei, Ladislau și Marta Pobora (frate și soră, copiii lui Petru Pobora și ai Doroteei Gârliște) s-au constituit ca parte la moștenirea bunurilor răposatului ban al Severinului, Nicolae de Gârliște, mort fără urmași pe linie masculină. În ziua de 20 noiembrie a acelui an, opt nobili români, jurați și cetățeni ai Caransebeșului, au fost desemnați pentru a împărți moșiile decedatului bărbat ales (*egregy*) Nicolae de Gârliște, fiul fostului ban de Severin, Iacob de Gârliște, între urmașele sale: Doroteea, sora sa (pe de-o parte) și Eufrosina, văduva sa (pe de-altă parte). Moșiile luate în discuție au fost Bolvașnița și *Priscian* din districtul Caransebeș și Slatina, Copaci, *Plesiwa* și Teregova din districtul Mehadia. Partajul s-a făcut pașnic cu ajutorul mărturiei cnezilor, decizându-se ca toate bunurile rămase să fie împărțite în mod egal între toți frații și surorile sale (*universa bona inter omnes predictos fratres et predictos sorores, equaliter dividantur*)⁴⁸. Ne interesează prezența familiei Pobora în această succesiune, posibilă datorită Doroteei Gârliște, sora nobilului decedat, care s-a constituit ca parte la moștenire împreună cu urmașii săi rezultați din două căsnicii, cu Petru Pobora și cu Francisc Fiat de Armeniș. Astfel, moșiile Slatina și Copaci din districtul Mehadia au revenit acestui grup de moștenitori, format din Doroteea Gârliște și copiii săi: Ladislau și Marta Pobora (aceasta fiind căsătorită cu Ladislau *Pribek* de Racovița) avuți din prima căsătorie, și Ioan, Gașpar, Baltazar și Magdalena Fiat (căsătorită cu nobilul Mihail Lazăr) rezultați din mariajul cu Francisc Fiat de Armeniș.

De asemenea, Ladislau Pobora și Ladislau *Pribek* au disputat dreptul de moștenire asupra satului Bolvașnița cu Andrei *Barchay*, Nicolae Ombozi și Gheorghe *Bekes* însă, în final, pe baza mărturiei cnezilor, s-a decis ca toate bunurile rămase să fie împărțite în mod egal între toți frații și surorile. Din păcate, moșiile Slatina și Copaci, primite printre alții și de cei din familia Pobora, nu au putut fi păstrate deoarece Nicolae de Gârliște a lăsat în urma sa datorii care trebuiau achitate. În consecință, moștenitorii au fost nevoiți să vândă aceste moșii și să închirieze pe doi ani moara construită de nobilul Mihail Lazăr, astfel încât se poate concluziona că familia Pobora nu a beneficiat prea mult de moștenirea primită.

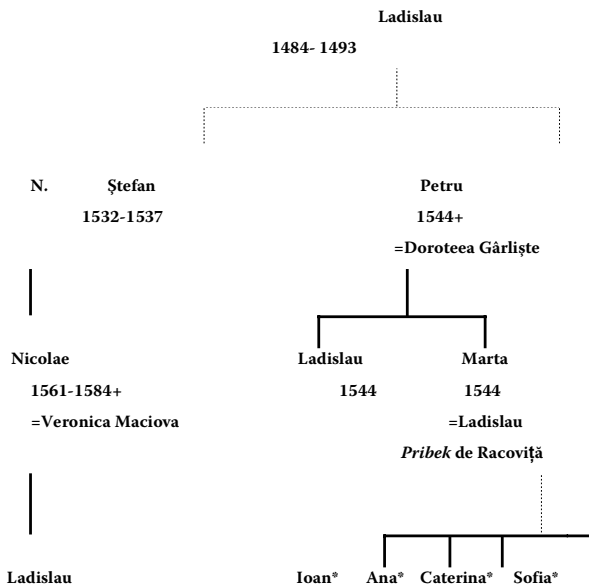
Nici din punct de vedere genealogic lucrurile nu sunt foarte clare, date fiind informațiile lacunare pe care le deținem. Primul membru atestat al familiei este Ladislau Pobora, menționat documentar în 1484⁴⁹, 1485⁵⁰, 1492⁵¹ și 1493⁵² - în acest an el apare ca Ladislau Pobora de Zăvoi. Ioan Hațegan îl semnalează ca făcând parte dintre nobilii care s-au distins în luptele cu otomanii din a doua jumătate a secolului al XV-lea, alături de fiul său Petru⁵³. O a doua generație a familiei ar putea fi formată din Petru Pobora și Ștefan Pobora, despre care doar bănuim că ar fi putut fi frați după tată, dacă acceptăm ideea că ei ar fi fost fiii lui Ladislau Pobora de Zăvoi. Petru Pobora apare doar o dată, în 1544, an în care se pare că era deja decedat. Conform lui Ioan Hațegan el ar fi fost fiul lui Ladislau Pobora, deși nu avem documente care să ateste explicit acest lucru. Știm că a fost căsătorit cu Doroteea Gârliște, fiica banului de Severin, Iacob de Gârliște, personaj extrem de influent la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Petru Pobora a fost primul soț al Doroteei, împreună cu care a avut doi copii, Ladislau și Marta. Mariajul lor se pare că s-a sfârșit în primele două decenii ale secolului al XVI-lea, căci, în 1531, Doroteea este amintită ca fiind deja recăsătorită cu Francisc Fiat de Armeniș, împreună cu care avea alți doi copii, Ioan și Gașpar⁵⁴. Este dificil de spus dacă a fost vorba de un divorț sau dacă Petru Pobora a decedat înainte de 1530, lăsând-o pe Doroteea văduvă. Cert este că în 1544, în actele procesului de moștenire ale familiei Gârliște, atât Doroteea cât și Petru Pobora sunt pomeniți ca decedați. Despre copiii lor se cunosc foarte puține lucruri; Ladislau Pobora apare doar în anul 1544, în contextul aceluși proces de moștenire amintit anterior. De asemenea, Marta Pobora este semnalată și ea doar cu această ocazie, însă despre ea se știe că a fost căsătorită cu Ladislau *Pribek* de Racovița⁵⁵, nobil provenit din rândurile uneia dintre marile familii nobile române ale Banatului montan, cel care în același an (1544) este atestat ca jude suprem al Caransebeșului. În jurul acestui personaj a fost semnalată una din remarcabilele solidarizări ale comunității românești caransebeșene, pe fundalul gravelor tulburări

care au marcat istoria Transilvaniei și a Banatului în perioada 1541-1552. Disputa pentru putere între Habsburgi și partizanii reginei Isabela și ai fiului său Ioan Sigismund a polarizat spațiul bănățean, familia Racoviță fiind și ea implicată în acest joc al puterii, situându-se de partea Habsburgilor. Când, în 1544, comitele de Timișoara, Petru Petrovici (un susținător al lui Ioan Sigismund) a adoptat o atitudine dură față de comunitatea Caransebeșului, reprezentanții acesteia, în număr de 50 de persoane, au depus jurământ solemn în fața lui Ladislau de Racoviță, promițându-i tot sprijinul în cazul în care ar fi fost atacat de comite, după cum și judele suprem se obliga față de oraș și de concetățenii săi⁵⁶. Din două documente mai târzii, date în anii 1572 și 1590, se sugerează posibilitatea ca soții Ladislau de Racoviță și Marta Pobora să fi avut patru copii, pe Ioan, Ana, Caterina și Sofia⁵⁷, filiație care poartă însă amprenta ipoteticului.

Ștefan Pobora considerăm că se plasează tot în a doua generație de descendenți ai familiei, fiind probabil înrudit îndeaproape cu Ladislau Pobora și Petru Pobora. În documente îl întâlnim în anii 1532⁵⁸, 1535⁵⁹, 1536⁶⁰ și 1537⁶¹ grație calității sale de jude nobiliar și om al regelui, participând la o serie de procese în cadrul adunării nobiliare a Caransebeșului. Credem că a fost cel mai bine poziționat membru al familiei sale prin funcția pe care a deținut-o în cadrul comunității caransebeșene în deceniul al 4-lea al veacului al XVI-lea. Nu avem alte date asupra familiei sau a descendenților săi.

Din a treia generație a familiei probabil că a făcut parte Nicolae Pobora, atestat între anii 1561-1584⁶². Nu îi cunoaștem ascendența, dar putem opina că el ar fi putut fi urmașul lui Ștefan Pobora, căci descendenții lui Petru Pobora ne sunt cunoscuți. Potrivit lui Pesty Frigyes, el a fost căsătorit cu Veronica Maciova, cu care a avut un fiu, pe Ladislau⁶³. În 1584, Veronica Maciova este pomenită ca fiind deja văduvă.

O schiță genealogică a familiei Pobora a întocmit Pesty Frigyes în lucrarea sa dedicată Banatului de Severin, schiță marcată și ea de neclarități. Propunem, totuși, mici ajustări, astfel încât un posibil tabel genealogic ar putea arăta astfel:

Vezi propunerea de tabel genealogic al familiei Racoviță de Caransebeș în Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, 2002, p. 330.

Importanța acestei familii nobile române bănățene este dată, ca și în cazul altor exponente ale elitelor bănățene care se încadrează acestui tipar, de faptul că toți reprezentanții ei atestați documentar s-au distins prin atribuțiile judiciare ce le-au fost acordate la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea la nivelul comunității Caransebeșului. În cele unsprezece cazuri procesuale, Ladislau Pobora apare de trei ori (1484, 1485 și 1492) ca arbitru și om de mărturie, Ștefan Pobora este pomenit de șapte ori (în decursul anilor 1532, 1535, 1536, 1537) ca jude nobiliar și om al regelui, în timp ce Nicolae Pobora este atestat în 1561 printre cei opt nobili prin intermediul cărora comunitatea nobililor Banatului de Severin s-a opus actului de punere în stăpânire a cancelarului Mihail Csáki asupra celor 24 de moșii confiscate desherentului nobil român Ioan de Bizerea, mort fără urmași. A fost un proces amplu, întins între anii 1561-1563, în cadrul căruia reprezentanții nobilimii românești bănățene au făcut apel la mai vechiul drept al districtelor bănățene privilegiate de a nu le fi înstrăinate posesiuni în afara comunității lor de stăpânitori. Or, în situația în care “regele” Ioan Sigismund a încercat să forțeze încălcarea acestui privilegiu, reacția elitelor sociale bănățene a fost firească, ceea ce a determinat puterea centrală să renunțe la această punere în stăpânire, acordând moșile unor rude colaterale ale defunctului nobil din ramura Găman a familiei Bizerea.

Singurele cazuri în care membrii familiei sunt prezenți cu probleme onale s-au desfășurat în anii 1493 și 1544. Despre procesul de moștenire din 1544 am discutat în paginile anterioare. Cât despre anul 1493, asistăm la o banală despăgubire în valoare de 14 florini aur, pe care nobilul Gheorghe Găman este nevoit să o achite nobililor Ladislau Pobora de Zăvoi și Mihail Lazăr, precum și preotului Oprișa din Glimboca și văduvei lui Radoslav de Ciuta⁶⁴.

Informația lacunară nu ne oferă posibilitatea de a lărgi aria studiului asupra acestei familii. Încadrând-o însă în epocă și în comunitatea în care a trăit, putem afirma că avem de-a face cu o familie nobilă română a Banatului montan, individualizată mai târziu, având însă importanța sa mai ales prin modul în care a reprezentat comunitatea locală în forurile de judecată. Semnificativ este faptul că ea s-a înrudit cu două din cele mai influente familii nobile române bănațene din acea vreme, Petru Pobora căsătorindu-se cu fiica banului de Severin, Iacob de Gârliște, după care fiica acestui cuplu, Marta, a fost măritată cu Ladislau *Pribek* de Racovița, jude suprem al Caransebeșului la mijlocul secolului al XVI-lea. Fără îndoială că realizarea unor asemenea alianțe matrimoniale sugerează faptul că familia Pobora s-a bucurat de o bună situație materială și de un statut social bine consolidat, dublat de prestanța dată de atributele judecătorești pe care membrii săi le-au deținut în perioada tratată.

Ligia Boldea

Muzeul Banatului Montan Reșița
B-dul Republicii nr. 10

NOTE

1. Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Ed. Banatica, Reșița, 2002, 378 p.
2. Dumitru Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, BHAB, XIX, Ed. Banatica, Timișoara, 1998, p. 389.
3. Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1887, p. 70, nr. 591; vezi și Ioan Drăgan, *Cnezii și nobilii români pe vremea Corvineștilor*, în *Nobilimea românească din Transilvania (Az erdély román nemesség)*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 118.
4. Vechea așezare Bizere a fost localizată de Dumitru Țicu în lunca Bistrei, sub culmile joase ale Munților Poiana Ruscă, în hotarul actual al comunei Obreja, aflată la doar câțiva kilometri de grupul de sate pe care l-am luat în discuție. Vezi D.Țicu, *op.cit.*, p. 300.
5. Pesty Frigyes, *A Szörényi bántóság és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878, p. 15.
6. Hurmuzaki, *op.cit.*, p. 562, nr. 470; Marius Bizerea, Constantin Rudneanu, *Considerațiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în evul mediu*, în *Studii de istorie a Banatului*, I, 1969, p. 18.

7. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, p. 195, nr. 179.
8. *Ibidem*, p. 333; Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 71.
9. Hurmuzaki, *op.cit.*, p. 359, nr. 317.
10. *Ibidem*, p. 748, nr. 619.
11. Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 50, nr. 11.
12. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 286.
13. I.A. Pop, *op.cit.*, p. 141.
14. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/3, p. 360, nr. 428.
15. *Ibidem*, II/4, pp. 114 și 117, nr. 58 și 59.
16. D. Țicu, *op.cit.*, p. 394.
17. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, pp. 333, 360, 419, 454 și 542.
18. *Ibidem*, II/4, pp. 7 și 63, nr. 5 și 37.
19. *Ibidem*, p. 7, nr. 5.
20. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 15.
21. Hurmuzaki, *op.cit.*, I/2, p. 562, nr. 470.
22. Ioan Cavalier de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1892, p. 137.
23. L. Boldea, *Probleme ale studiului genealogic al familiilor nobile române bănățene*, în *Buletinul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie al Academiei Române – filiala Cluj-Napoca*, I-II, 1995-1996, p. 50; Dragoș-Lucian Țigău, *Familia Bizere-Găman în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 15/II, 2000, p. 31-68.
24. C. Feneșan, *Familia românească Bizerea și moșile ei de pe Valea Pogănișului (1433-1447)*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 267-279.
25. L. Boldea, *Nobilimea românească...*, pp. 195-196 și 302-303.
26. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, p. 452, nr. 435.
27. *apud*, I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 275. Se dovedește astfel autoritatea de care s-au bucurat scaunele de judecată ale districtelor românești bănățene, ele putând elibera acte sub semnătura și sigiliile unor nobili locali. Vezi și Ion Băltariu, *Vechile instituții juridice din Transilvania. Contribuții la istoria dreptului român*, Aiud, 1934, p. 119.
28. I.A. Pop, *op.cit.*, p. 133; I. Drăgan, *op.cit.*, p. 276.
29. I.A. Pop, *op.cit.*, p. 135.
30. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 197.
31. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/3, p. 630, nr. 428.
32. C. Feneșan, *Documente medievale...*, p. 52, nr. 12; Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, Caransebeș, 1900-1902, p. 63.
33. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/4, pp. 114 și 117, nr. 58 și 61.
34. Vezi nota 27.
35. I.A. Pop, *op.cit.*, p. 141.
36. Ștefan Lupșa, *Catolicismul la românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 49.
37. David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I, București, 1967, p. 57.
38. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, p. 449, nr. 377.
39. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 334.
40. Hurmuzaki, *op.cit.*, I/2, p. 562, nr. 470. Au fost înstăpâniți din ordinul regelui Sigismund de Luxemburg Ioan fiul lui *Wulksan*, Gheorghe fiul lui Petru, *Wulksan* fiul lui Bogdan, Petru fiul lui Stoian, Lațcu fiul lui Iuga și Novac fiul lui Neagotă, cnezi sau cnezi nobili în acea vreme, problema rămânând încă neclarificată.
41. *Ibidem*, II/2, p. 335, nr. 360.

42. D. Țeicu, *op.cit.*, p. 398.
43. Hurmuzaki, *op.cit.*, I/2, p. 710, nr. 591. Printre beneficiari au mai fost și alți membri ai familiei Bizerea, alături de condvizionalii lor: Ladislau de Bizerea fiul lui Ioan, Dionisie fiul lui Matei, Filip fiul lui Ladislau, Ladislau fiul lui Dionisie de *Pathak* și Ioan fiul lui Ioan de *Zylfa*, care spun că ar fi stăpânit aceasta moșii de pe vremea regilor Sigismund și Albert. Vezi și Victor Motogna, *Trecutul românilor din Banat în epoca lui Ioan Hunyadi (1437-1457)*, în *Revista Institutului Social Banat- Crișana (RISBC)*, XIII, mai-august, 1944, p. 555; idem, *Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu*, în *RISBC*, XI, iulie-august, 1943, p. 11.
44. Pesty Fr., *op.cit.*, II, p. 491.
45. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, p. 335, nr. 300
46. *Ibidem*, II/4, p.368, nr. 217.
47. Pesty Fr., *op.cit.*, III, p. 373.
48. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/4, p. 368, nr. 217; Vezi și D.L. Țigău, *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 32.
49. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 93.
50. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, p. 286, nr. 257.
51. *Ibidem*, p. 333, nr. 298.
52. *Ibidem*, p. 335, nr. 300.
53. Ioan Hațegan, *Banatul la 1478. Sinteza vieții economice, politice și militare a unui ținut într-un moment de răscruce al istoriei sale*, în *Nobilimea românească din Transilvania*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 172.
54. D.L. Țigău, *op.cit.*, p. 24.
55. L. Boldea *op.cit.*, p. 325.
56. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/4, p. 367, nr. 216.
57. Pesty Fr., *op.cit.*, II, p. 98.
58. Hurmuzaki, *op.cit.*, p. 28, nr. 20.
59. *Ibidem*, p. 78, nr. 40; Pesty Fr., *op.cit.*, pp. 194 și 197.
60. C. Feneșan, *op.cit.*, pp. 54 și 57, nr. 13 și 14.
61. Hurmuzaki, *op.cit.*, p. 114, nr. 58.
62. I.A. Pop, *op.cit.*, p. 155.
63. Pesty Fr., *op.cit.*, I, p. 473.
64. Hurmuzaki, *op.cit.*, II/2, p. 335, nr. 300.

DES NOUVELLE CONSIDÉRATIONS SUR LES ÉLITES SOCIALES ROUMAINE BANATIENNES: LES MAÎTRES DE LA VALLÉE DE BISTRA (XV-XVI-e SIÈCLES)

Résumé

Les élites sociales du Banat sudique sont représentées par un quelconque nombre de familles nobles roumaines d'origine kneziale, qui se sont

distinguées par leur prospérité économique (donnée par des patrimoines foncières souvent respectables, comprenant des dizaines de possessions), par leur statut social-juridique de nobilité reconnue officiellement par le pouvoir central, par les responsabilités détenues au niveau des districts privilégiés du Banat de Severin, mais aussi par le rôle militaire exercité avec prépondérance par une classe sociale dans l'ascension est donnée des fidèles services prestés au service de la royauté pendant les périodes de grandes troubles générées des aigues conflits antiotomaines de l'aréel danubienne. Des noms comme Bizerea de Caransebeș, Deș de Timișel, Fiat de Armeniș, Gârliște de Rudăria, Măciș de Tincova, Mătnic de Ohaba-Mătnic ou Racovița de Caransebeș detiennent déjà la notoriété donnée par une meilleure intégration de leurs existences dans l'histoire médiévale du Banat Montagneux. En égal mesure, l'étude de ces familles aurait pu être fondée sur une base documentaire suffisamment généreuse pour que celle-ci permette des reconstitutions historiques ou généalogiques concluantes. En outre, le monde du Banat médiéval a été peuplé également par des autres noyaux familiaux qui peuvent être encadrés dans les élites sociale de la zone, en dépit de fait que leur notoriété et aussi leur reflêt documentaire soit plus modeste, même lacunaire. Y étant donnée, nous sommes d'avis que celles-ci ne doivent être ignorées, si on tient compte de la situation paradoxale que de leur milieu se sont affirmés, dans un moment donnée, des remarquables dignitaires de cette contrée, des bans et vicebans de Severin, des châtelains et capitaines de Caransebeș, des juges nobiliaires, des hommes du roi et des jurés dans les assemblées nobiliaires de Caransebeș, des districts privilégiés du Banat de Severin, y étant compte des dignités et des fonctions qui n'aurait pu être détenues que des certains exponents de la communauté banatienne qui, par leur situation matérielle et morale et aussi en conséquence d'un dévouement militaire exceptionnel envers la royauté, ont répondu à la nécessité de donner des petits dignitaires à cette contrée de frontière.

L'abordage de ce sujet s'impose aussi par la raison que l'exemple de ces petites familles nobles roumaines banatiennes fournisse des problématiques intéressantes, quelques-unes même inédites qui prouveront de leur valeur informative en prenant en considération le cadre plus large du phénomène suscité par les élites sociales roumaines de Transylvanie et du Banat, qui est d'un aign intérêt parmi les historiens dans les dernières deux décennies spécialement. On n'y peut pas exclure l'issue des nouvelles sources documentaires qui, à travers du temps, permettant l'élargissement du spectre de la recherche de ce problème.

Un cas spécial dans la panoplie des élites sociales banatiennes est relevé

par l'existence d'un groupement compact de villages de la Vallée de Bistra (Bistra, Crâjma, Voislova, Zăvoi), sur lesquelles, au cours du XVe siècle, s'est exercée la maîtrise commune de plusieurs nobles roumains, incadrables avec difficulté dans un seul noyau familial. Habituellement, les familles nobles banatiennes auraient en leur patrimoine foncier relativement bien défini, maîtrisé en indivision pour tous les membres masculins (y existant des cas, c'est vrai rares, où les femmes ont obtenu de la part de la royauté le droit égal de l'héritage), un patrimoine qui, bien que élargi par des nouvelles acquisitions ait gardé à sa base les vieux établissements d'origine dont le nom s'était transformé en patronimique. L'obtention des documents prouvant pour le droit de maîtrise (dans la formule juridique de "nouveaux dons") a eu pour effet la confirmation du statut socio-économique des détenteurs et la mise en évidence du noyau familial dans une formule extrêmement durable et forte, les documents démontrant le fait que ces possessions se sont perpétuées à l'intérieur d'une seule famille plusieurs siècles. Bien sûr qu'ils ont existé des situations (c'est vrai, peu nombreuses) où sur quelques villages s'est exercée la possession condivisionnaire des deux familles nobles ou des nobles et knezes roumains également, mais le "modèle" général est celui de l'unité du patrimoine familial. Le cas des maîtres de la Vallée de Bistra est en quelque mesure atypique, s'agissant de fait qu'un petit groupement de villages ait généré plusieurs identités familiales, certainement d'une moindre envergure face aux grandes familles nobles banatiennes du moyen-âge. Mais il s'avère nécessaire leur relevement historique et même le développement de ce sujet en mesure que l'information documentaire le permette, car celui-ci vient s'ajouter d'une manière complémentaire à l'histoire des familles nobles banatiennes, souvent dans des situations spécifiques, cette démarche scientifique permettant le dressage d'un tableau le plus complet possible de profil d'une petite féodalité active de cette contrée frontalière de royaume. Les exemples discutés ici sont ceux des familles de Floca, Negotești et de Pobora, dont l'évolution historique est reconstituée pour la période comprise entre le XVe siècle et la première moitié de celui suivant.

DISPOZIȚIILE CAMEREI AULICE ADRESATE
LA 7 DECEMBRIE 1717
COMISIEI BĂNĂȚENE DE ORGANIZARE
A MINERITULUI

Ovidiu Marinel Koch-Tufiș

Cuvinte cheie: *Banat, sec. XVIII, minerit*

După ce Imperiul Habsburgic a fost nevoit să se retragă de pe teritoriul fostului Banat al Caransebeșului și al Lugojului, ocupat militar între anii 1688-1699¹, războiul izbucnit în vara anului 1716 va fi un nou prilej pentru Casa de Habsburg de a-și extinde dominația în sud-estul Europei, prin ocuparea unor noi teritorii aflate în stăpânirea Imperiului otoman.

Armatele habsburgice aflate sub conducerea prințului Eugeniu de Savoia vor obține o victorie hotărâtoare în vara anului 1716 în bătălia de la Petrovaradin (Peterwardein), fapt ce a permis în toamna aceluiași an ocuparea militară a Banatului și capitularea celei mai mari părți a garnizoanelor otomane, culminând cu cucerirea cetății Timișoarei la 12 octombrie 1716. Operațiunile militare vor continua în vara anului 1717, soldându-se printre altele cu importanta victorie de la Belgrad - principalul punct de rezistență otoman în Serbia - în urma acestui succes al trupelor imperiale garnizoana otomană din cetatea Orșova predându-se în vara târzie a aceluiași an².

Ca o consecință a victoriilor militare amintite mai sus, întreg teritoriul Banatului istoric - cu hotarele delimitate la nord de râul Mureș, la sud de fluviul Dunăre, la vest de cursul râului Tisa, iar la est de culmile muntoase ce fac granița cu Transilvania și Țara Românească - a ajuns în stăpânirea Imperiului habsburgic, pacea de la Passarowitz încheiată la 21 iulie 1718 confirmând “de iure” o situație existentă deja “de facto”.

Dacă statutul de drept internațional al Banatului a fost stabilit prin pacea de la Passarowitz, statutul său în cadrul monarhiei habsburgice va rămâne pe toată perioada administrației imperiale directe (1716-1778 n.n.) o problemă controversată între autoritățile centrale ale Imperiului habsburgic (Camera Aulică și Consiliul Aulic de război) și stările privilegiate maghiare,

care doreau ca Banatul să revină la regimul comitatens dinainte de 1552 (anul cuceririi otomane n.n.), comitatele bănățene urmând să fie incluse în regatul Ungariei³.

Împotriva alipirii Banatului la Ungaria s-a pronunțat în primul rând prințul Eugeniu de Savoia, președinte al Consiliului Aulic de război, sfetnic și confident al împăratului Carol al VI-lea, orientarea sa fiind susținută și de consilierii austrieci ai Camerei Aulice și ai Consiliului Aulic de război, argumentele aduse în acest sens fiind în primul rând de ordin politic, geostrategic și respectiv economico-financiar. Din categoria argumentelor de ordin politic și geostrategic, amintim în primul rând necesitatea transformării Banatului într-un bastion puternic, înaintat al imperiului, de unde puteau fi ușor apărute împotriva turcilor teritoriile intrate de curând sub stăpânire habsburgică (teritorii numite neoacquistice n.n.), respectiv Oltenia, Serbia, Slavonia și Banat, de aici, putând fi controlate și tendințele de împotrivire ale nobilimii maghiare din Ungaria și Transilvania la politica absolutistă de centralizare a Imperiului habsburgic. Rațiunile de ordin economic și financiar constau în necesitatea transformării Banatului într-un Domeniu al Coroanei, în care împăratul în calitatea sa de suveran al țării și de stăpân feudal să beneficieze de toate dările și taxele fiscale pe care le plăteau supușii, fapt ce putea contribui la creșterea veniturilor erariului (fiscul imperial, n.n.).

În urma mai multor memorii înaintate în perioada octombrie 1716 - iunie 1717 de către prințul Eugeniu de Savoia, Camerei Aulice, Consiliului Aulic de război și împăratului Carol al VI-lea⁴ și respectiv de către cele două foruri superioare menționate împăratului⁵, memorii care susțineau punctele de vedere amintite mai sus, în conferința ministerială secretă din 25 iulie 1718, împăratul respinge cererea Cancelariei Aulice Ungare de încorporare a Banatului la Ungaria. În continuare, în anul 1719, împăratul Carol al VI-lea a aprobat un memoriu al Camerei Aulice prin care Banatul a dobândit în cadrul monarhiei habsburgice un statut special, respectiv acela de domeniu al Coroanei și Camerei imperiale⁶.

Personal, considerăm că hotărârea de organizare a Banatului într-un domeniu al Coroanei și Camerei imperiale a fost luată încă înainte de datele amintite mai sus și aducem ca argument în acest sens un document datând din data de 7 decembrie 1717. Documentul, care de altfel constituie și obiectul de studiu al prezentului articol, cuprinde instrucțiunile Camerei Aulice adresate Comisiei bănățene de organizare minieră, în aceste instrucțiuni specificându-se clar că, în conformitate cu o rezoluție ("Resolution") deja adoptată, împăratul este în Banat în același timp suveran al țării și stăpân feudal⁷, rezultând astfel fără drept de apel

faptul că se decisese deja la nivel politic superior organizarea Banatului într-un domeniu al Coroanei și Camerei imperiale.

Prin statutul său dobândit în cadrul Imperiului habsburgic, Banatul va fi administrat direct de către forurile aulice de la Viena, respectiv Camera Aulică (Hofkammer), care răspundea de problemele civile ale țării (administrație, economie, finanțe și justiție) și de către Consiliul Aulic de război (Hofkriegsrat) răspunzător de problemele militare, Comisia Neoacquistică (Neoacquistische Kommission), îndeplinind un rol mai mult consultativ⁸.

În continuare, printr-o serie de acte normative emise de către împărat și de forurile aulice, menționate mai sus, vor fi create structurile administrative ale Banatului. Astfel, printr-un înalt rescript aulic din 27 iulie 1717 a fost înființată Comisia de organizare a Țării Banatului ("Banater Landes-Einrichtungs- Commission"), care va primi din partea Camerei Aulice la 7 octombrie 1717 instrucțiunile referitoare la efectuarea unei conscrierii a localităților din Banat, a locuitorilor și a resurselor lor economice ("Land- Perlustration und Conscription"), pe baza acestora urmând să fie hotărâtă forma optimă de organizare administrativă și instituțională a Banatului. Acțiunea de organizare a Banatului este continuată, printr-un nou act normativ, emis în noiembrie 1717, prin acest înalt rescript aulic hotărându-se înființarea Administrației Țării Banatului ("Banater Landes- Administration"), atribuțiunile acestora fiind definitiv stabilite prin rescriptul imperial din data de 3 septembrie 1718. Administrația Țării Banatului - numită începând cu data de 23 septembrie 1718 când intră în drepturi depline, Administrația imperială a Țării Banatului ("Kaiserliche Banater Landes- Administration"), - cu sediul la Timișoara, este alcătuită dintr-un departament civil sau cameral, condus de doi consilieri civili (camerali), care răspund de problemele administrative ale districtelor, economice, financiare și de justiție și un departament militar condus de doi consilieri militari. În fruntea Administrației imperiale a Țării Banatului a fost numit ca președinte generalul conte de Mercy, comandantul militar și civil al Banatului încă din 1 noiembrie 1716⁹.

Statutul dobândit de Banat în cadrul monarhiei habsburgice, respectiv acela de domeniu al Coroanei și Camerei imperiale, conferea împăratului, pe lângă calitatea de suveran al țării și pe aceea de stăpân feudal, fapt ce va permite guvernanților de la Viena și administrației provinciei să aplice în practică idei politice și administrative menite să conducă la centralizarea imperiului și, în același timp, să realizeze proiecte economice inspirate din gândirea mercantilistă, Banatul fiind considerat din această cauză o adevărată țară a experimentării și a aplicării în practică, cu succes, a ideilor

și proiectelor amintite mai sus¹⁰.

Considerăm important să menționăm faptul că mercantilismul reprezintă politica economică a statului absolutist, având ca țel creșterea puterii acestuia prin sporirea avuției naționale. Acest deziderat putea fi atins în primul rând prin creșterea producției industriale în manufacturile de stat și realizarea unei balanțe comerciale active în care exporturile, în special de produse industriale, depășeau importurile, permițând rămânerea și atragerea în țară a unor sume mari de bani ce sporeau rezerva monetară a țării. Un rol important în gândirea mercantilistă îl are și politica populaționistă prin care se urmărea sporirea populației în special prin colonizări, locuitorii unei țări în calitate de contribuabili, prin impozitele pe care le plăteau statului, contribuind la creșterea puterii financiare a acestuia.

În continuare vom analiza un document pe care îl considerăm de o deosebită importanță pentru organizarea structurilor economice ale Banatului la începutul stăpânirii habsburgice, documentul oferindu-ne însă și unele informații referitoare la organizarea din punct de vedere administrativ și militar a provinciei. Acest document este un act normativ emis de către Camera Aulică la data de 7 decembrie 1717, fiind intitulat *Instrucțiuni pentru Comisia bănățeană de organizare minieră* („Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission”), documentul conținând instrucțiunile adresate respectivei comisii¹¹.

Comisia bănățeană de organizare minieră, care este pusă sub conducerea lui von Kalanek, în calitate de Prim Comisar („Principal Commissarium”) și a lui Ignatium Hahn având calitatea de Con Comisar („Con Commissarium”)¹², se va ocupa în primul rând de organizarea din punct de vedere economic a Banatului, aceasta fiind considerăm o parte componentă a Comisiei de organizare a Țării Banatului, („Banater Landes-Einrichtungs- Commission”), care a fost deja înființată, așa cum am amintit, prin înaltul rescript aulic din 27 iulie 1717.

Un argument pe care îl aducem în sprijinul ipotezei noastre, constă în faptul că în actul normativ din 7 decembrie 1717 instrucțiunile referitoare la organizarea mineritului bănățean ocupă un spațiu mai mic, cea mai mare parte a instrucțiunilor referindu-se la organizarea de ansamblu a economiei bănățene.

Cel de-al doilea argument pe care îl aducem în sprijinul ipotezei noastre constă în faptul că în fruntea Comisiei bănățene de organizare minieră se află aceeași persoană, respectiv Alexander Johann von Kallanek, consilier al Camerei Aulice, care a fost trimis în Banat în calitate de comisar de organizare („Einrichtungs- Kommissar”) al administrației imperiale, după

ce împăratul Carol al VI-lea a aprobat favorabil memoriului referitor la organizarea administrativă a Banatului, trimis în acest sens de către Camera Aulică la data de 30 decembrie 1716¹³, consilierul Camerei Aulice von Kallanek primind, desigur, noi atribuțiuni prin actul normativ, care face obiectul studiului nostru, de data aceasta pe linie de organizare economică.

Așa cum am menționat deja, acest din urmă document conține în primul rând instrucțiuni, referitoare la organizarea economică a Banatului, acestea constând în organizarea agriculturii bănățene pe baze noi - în conformitate cu aceste instrucțiuni terenurile agricole vor fi acordate supușilor țărani, însă numai cu titlu de uzufruct, stabilindu-se cu acest prilej și obligațiile datorate de aceștia stăpânului feudal, respectiv împăratul - se stabilesc de asemenea principiile care vor sta la baza organizării în Banat a comerțului cu sare provenind din Transilvania, veniturile realizate din această activitate economică urmând să revină fiscului imperial și, în sfârșit, se dispun măsurile referitoare la organizarea mineritului bănățean.

Documentul cuprinde și unele referiri la măsurile de organizare administrativă a Banatului și, respectiv, la organizarea graniței militare de la hotarele Banatului cu Imperiului otoman, stabilindu-se cu acest prilej și obligațiile grănicerilor datorate împăratului, pentru pământul pe care aceștia îl vor primi, ca și în cazul țăranilor, numai cu titlul de uzufruct.

Documentul conține și unele informații de natură economică și demografică, pe care le considerăm importante pentru istoricul care studiază perioada de sfârșit a stăpânirii otomane în Banat. Informațiile de natură economică consemnează faptul că locuitorii Banatului achiziționau din Transilvania sarea de la Ocna Sibiului, oferind în schimb cereale, fapt ce dovedește practicarea unei agriculturi care asigura obținerea unui surplus la producția de cereale, acesta, așa cum am amintit, fiind comercializat; o a doua informație atestă existența, în această perioadă în Banat, a unui comerț organizat cu sare, adusă din Țara Românească, în timp ce ultima informație de natură economică menționează practicarea exploatării minereurilor în Banat. Informația de natură demografică se referă la existența în Banat a unei comunități de evrei, alcătuită desigur în cea mai mare parte din negustori.

Un rol important în vederea stabilirii criteriilor pe baza cărora se va realiza împărțirea administrativă a Banatului, pentru evaluarea potențialului economic al provinciei și stabilirea cuantumului veniturile care vor fi obținute de fiscul imperial îl are încheierea procesului de conscripționare a localităților și a locuitorilor țării¹⁴, această acțiune fiind începută deja în toamna anului 1717 de o echipă de topografi militari și funcționari civili aflată sub conducerea colonelului baron Neipperg¹⁵.

După încheierea acțiunii de conscripționare, care, așa cum am amintit, va oferi o imagine de ansamblu referitoare la numărul locuitorilor, a situației economice și a nivelului veniturilor pe care fiscul imperial speră să le obțină din Banat, va trebui să se treacă la acțiunea de împărțire a țării în districte, recomandându-se ca, în măsura în care este posibil să se păstreze vechea împărțire teritorial-administrativă, în fruntea districtelor urmând să fie numit câte un administrator (Officiant) dintre persoanele destoinice și de încredere¹⁶.

Dorim să menționăm faptul că după ocuparea celei mai mari părți a Banatului în noiembrie 1716, generalul Mercy va împărți cu caracter provizoriu noua provincie, din rațiuni dictate în primul rând de necesitatea strângerii dărilor de la locuitori, în patru mari districte, acestea amintind însă adversarilor încorporării Banatului la Ungaria de vechile comitate maghiare (Timiș, Torontal, Caraș, Severin), Camera Aulică și împăratul Carol al VI-lea vor opta pentru o soluție, conform căreia la baza împărțirii administrative a țării va fi luată în considerare vechea împărțire administrativă din timpul stăpânirii turcești. În conformitate cu această hotărâre, prin decretul Camerei Aulice din 12 septembrie 1718 se va dispune în numele împăratului desființarea celor patru mari districte, teritoriul Banatului urmând să fie împărțit în 13 districte, 6 companii militare de graniță și compania din zona Clisurii Dunării¹⁷.

Dacă împărțirea din punct de vedere teritorial administrativ a Banatului se va face în linii mari, așa cum am amintit, pe baza organizării administrative din perioada stăpânirii turcești, din punct de vedere economic Camera Aulică dispune ca cei doi comisari ai săi să conceapă activitatea de organizare a economiei bănățene pe principii cu totul noi, asemănătoare desigur celor din spațiul geografic al Imperiului habsburgic. Activitatea de organizare pe baze noi a economiei bănățene va trebui să înceapă după ce, în urma acțiunii de conscripționare a țării, va fi cunoscută puterea economică a fiecărei localități în parte, urmând ca pe baza acesteia, să poată fi stabilite și veniturile care vor fi obținute pentru fiscul imperial¹⁸.

Orice măsură care va fi întreprinsă pentru organizarea din punct de vedere economic a Banatului, se menționează în instrucțiunile adresate la data de 7 decembrie 1717 Comisiei bănățene de organizare minieră, va trebui să se bazeze pe principiul de bază, aflat în rezoluția („Resolution”) deja emisă de către Camera Aulică, conform căruia țara va fi un domeniu al Coroanei și al Camerei imperiale, în care împăratului, pe lângă calitatea sa de suveran al țării, va fi și stăpân feudal, toate veniturile realizate urmând să revină fiscului imperial¹⁹.

În Banat, ca urmare a organizării sale într-un domeniu al Coroanei și

al Camerei imperiale, nu vor mai fi recunoscute nici un fel de drepturi anterioare anului 1716, în mod deosebit dreptul de stăpânire asupra pământului revendicat de urmașii nobililor maghiari, care stăpâniseră aici domenii nobiliare, anterior ocupației turcești în regiune²⁰. Dreptul de proprietate asupra pământului nu va mai fi recunoscut nici țăranilor, care în anul 1699, prin hotărârea autorităților otomane, deveniseră proprietari ai pământului pe care îl lucraseră până atunci²¹ în calitate de iobagi (raiale).

Comisia bănațenă de organizare minieră primește dispoziții de la Camera Aulică, prin decretul care face obiectul studiului nostru, să treacă la aplicarea în practică a organizării Banatului într-un domeniu al Coroanei și Camerei imperiale. În acest sens, teritoriul provinciei, cu excepția pădurilor, apelor (pâraie, râuri, lacuri, bălți și mlaștini), exploatărilor miniere și orașului Timișoara („Burgfriden in Temisvar”), care vor fi rezervate pentru folosința directă a împăratului (fiscului imperial, n.n.), va trebui să fie împărțit în două categorii funciare, acestea constând din terenuri agricole, care urmează să fie acordate spre a fi lucrate, locuitorilor țării, însă numai cu titlu de uzufruct. Prima categorie funciară, numită „fundos colonicales”, va fi acordată cu titlu de uzufruct spre a fi lucrată țăranilor, în timp ce a doua categorie funciară, numită „fundos confiniarios”, va fi acordată tot cu titlu de uzufruct, ca modalitate de plată (stipendii, n.n.), celor care vor face parte din unitățile de grăniceri, care urmează să fie formate și instalate pe granița Banatului (a se înțelege granițele istorice ale Banatului n.n.) cu Imperiul otoman²².

În vederea transpunerii în practică a măsurilor menționate mai sus, acestea urmând să producă transformările majore sociale și economice în economia rurală (agricultură n.n.) din Banat, Camera Aulică va da dispoziții clare celor doi comisari de organizare referitoare la alcătuirea unei cărți funciare („Grundsbuchs”) în care să fie înregistrat terenul agricol al țării și cei care îl au în proprietate, această acțiune putându-se desfășura desigur numai în strânsă legătură cu procesul de conscripționare a țării. Țăranii care dețin terenuri agricole în proprietate, așa cum am amintit, încă din timpul stăpânirii turcești, vor pierde acest drept, acestora însă nu li se va lua pământul, ei urmând să îl lucreze și în continuare, având asupra acestuia însă numai drept de uzufruct, în această calitate, (de coloni n.n.) urmând să fie înregistrați în cartea funciară cu suprafețele de teren respective²³.

Pentru sprijinirea dezvoltării agriculturii în Banat, Camera Aulică recomandă comisarilor de organizare să acorde țăranilor care au terenuri agricole în proprietate - iar în prezent prin transformarea Banatului într-un domeniu Coroanei și Camerei imperiale le vor deține numai cu titlu de uzufruct - și doresc să lucreze noi suprafețe, acestea să le fie acordate

în măsura în care se dispune de astfel de terenuri agricole, iar supușii au posibilitatea de a le lucra. Acordarea în plus de suprafețe agricole celor care doresc să le lucreze, va contribui în viziunea Camerei Aulice, la dezvoltarea agriculturii în Banat, iar prin dijmele încasate pentru aceste terenuri, proviziile (rezervele, n.n.) camerale de produse agricole vor spori²⁴.

În paralel cu acțiunea de înregistrare și repartizare a terenului agricol care va fi acordat cu drept de uzufruct țăranilor, acesta alcătuind fondul funciar numit fundos coloniales, ținându-se cont de interese strategice și militare majore ale Imperiului habsburgic, cei doi comisari ai Comisiei bănățene de organizare minieră, de comun acord cu generalii comandanți ai unităților militare aflate în Banat, vor trebui să traseze teritoriul care va intra în componența viitoarei zone de graniță, care va fi organizată la hotarele acestei provincii cu Imperiul otoman, terenurile agricole aflate aici urmând să alcătuiască fondul funciar numit „fundos confiniarios”.

Pământul agricol, aflat în zona de graniță, va fi acordat sub formă de stipendii celor care sunt înrolați în unitățile de grăniceri („National-Miliz”), acestea fiind alcătuite în special din localnici, în cazul Banatului din români și sârbi, comandați de ofițeri austrieci, unitățile militare, amintite mai sus, urmând să fie transferate pe actuala graniță a Banatului cu Imperiul otoman, de pe pozițiile pe care le-au ocupat până în prezent (este vorba de vechea graniță a Banatului otoman cu Imperiul habsburgic, înainte de războiul desfășurat împotriva turcilor între anii 1716-1718, graniță aflată atunci pe Tisa și Mureș. n.n.). Această modalitate de plată a grănicerilor va conduce în viziunea Camerei Aulice la economisirea unor importante sume de bani și, în plus, va stimula dezvoltarea agriculturii în Banat²⁵, grănicerii fiind în același timp soldați și agricultori.

Pentru terenul agricol primit cu drept de uzufruct, ca modalitate de plată pentru efectuarea serviciului de pază a granițelor Banatului cu Imperiul otoman, grănicerii vor trebui, în conformitate cu dispozițiile Camerei Aulice, să presteze ca o obligație anexă și muncă sub formă de robotă („In puncto der Robothen bey denen fundis confiniariis”). Grănicerii sunt datori să presteze munca de robotă cu palmele și cu vitele, proporțional cu mărimea lotului agricol primit, aceasta urmând să fie prestată atât în folosul stăpânului feudal, respectiv împăratul, cât și în folos public. Deoarece viitoarea zonă de graniță se va afla în sfera de competență militară, cei doi comisari de organizare, care răspund de sfera economică, aceasta fiind de competență civilă, vor trebui să se sfătuiască cu comandanții militari din Banat și să ajungă la un punct de vedere comun referitor la munca de robotă pe care grănicerii vor trebui să o presteze în folos public²⁶.

În zona de graniță, terenul agricol va trebui să fie acordat cu drept de uzufruct numai grănicerilor, în cazul în care aici se află loturi de pământ, pe care țăranii le-au avut până în prezent în proprietate și care le-au fost deja acordate cu titlu de uzufruct, respectivii țărani coloni vor trebui să le evacueze. Camera Aulică recomandă ca în astfel de situații, pentru a se evita nemulțumirile, trebuie să se procedeze cu precauție, țăranilor afectați de această măsură urmând să le fie acordate, în afara regiunii de graniță, noi loturi de teren agricol cu titlu de uzufruct. Avându-se în vedere faptul că mutarea în altă zonă a respectivilor țărani le va produce acestora pierderi economice, noile loturi agricole vor trebui să le fie acordate tot cu titlu de uzufruct, dar cu caracter permanent²⁷.

Camera Aulică consideră că acțiunea de înregistrare la cartea funciară a terenurilor agricole, care vor fi lucrate de către țărani de acum înainte doar în calitate de coloni, precum și conscripționarea localităților și a locuitorilor Banatului, va oferi o imagine clară asupra suprafețelor de teren aflate în circuit agricol și a celor care prezintă un potențial agricol, dar nu sunt lucrate. Ținându-se cont de mărimea suprafețele de teren din ultima categorie se pot stabili în viitor strategii clare referitoare la politica de colonizare a Banatului cu țărani aduși din alte regiuni ale imperiului²⁸.

Măsurile dispuse de către Camera Aulică în decretul din 7 decembrie 1717, măsuri care urmează să fie aduse la îndeplinire de către cei doi comisari, vor trebui să conducă la organizarea economiei Banatului în general, și, după cum rezultă din cele prezentate, a agriculturii în special, pe baze cu totul noi, acest lucru urmând să contribuie la realizarea unor venituri sigure pentru fiscul imperial și totodată să asigure surse de venituri și hrană pentru locuitorii țării. Dorim să menționăm faptul că în conformitate cu principiile gândirii economice mercantiliste, autoritățile habsburgice au dus o politică demografică care urmărea sporirea numărului locuitorilor imperiului - aceștia în calitate de plătitori de impozite (contribuabili, n.n.), contribuind la sporirea puterii financiare a țării -, în același timp s-a urmărit și atragerea unei părți a populației prin măsuri stimulative la investirea unor sume de bani în activitățile economice. Semnificativ în acest sens este faptul că, în decretul care face obiectul studiului nostru, Camera Aulică consideră că asigurarea și sporirea veniturilor fiscului imperial în Banat se poate face pe baza colectării dărilor, taxelor și prestațiilor în muncă ale populației și de asemenea din activitățile economice cu caracter privat²⁹.

Un alt aspect important referitor la organizarea economiei Banatului, prezentat în decretul Camerei Aulice din 7 decembrie 1717, îl reprezintă organizarea comerțului cu sare în Banat. În acest sens, Camera Aulică dispune ca cei doi comisari să ia măsuri în vederea organizării comerțului

cu sare ca un drept regal („jure regali”), veniturile realizate din această activitate economică urmând să revină erariului, acestea trebuind să fie consemnate în rubricile de venituri camerale („Cammeral Rubriquem”) ³⁰.

Sarea necesară aprovizionării Banatului va trebui să fie adusă din Transilvania, unde exploatarea și comercializarea acesteia este de asemenea tot un drept regal, veniturile realizate din comercializarea acestui bun natural transilvănean („Fundum naturale der Siebenburgischen Kameralien”) revenind fiscului imperial.

Considerăm important din punct de vedere istoric să amintim faptul că, în timpul ocupației turcești, sarea necesară consumului în Banat a fost adusă din Țara Românească, după cum se menționează în documentul pe care îl analizăm. Sarea exploatată din salinele aflate în apropierea râului Olt (salinele aflate în Oltenia n.n.) a fost transportată până la Dunăre (desigur pe calea apei pe Olt n.n.) și în continuare încet, contra curentului fluviului cu mari cheltuieli, pe Dunăre (desigur până la Orșova n.n.) și în continuare pe uscat până la Caransebeș ³¹.

Organizarea comerțului cu sare în Banat, astfel încât această activitate economică să aducă venituri importante fiscului imperial, va trebui planificată și așezată pe baze cu totul noi în comparație cu perioada stăpânirii turcești, ținându-se cont de următoarele aspecte: ce fel de sare (de la care saline n.n.) din Transilvania va trebui să fie adusă în Banat, care va fi traseul și ce mijloace de transport vor fi folosite pentru ca sarea să fie transportată cu cheltuieli cât mai mici, în ce localități se vor amenaja depozitele de sare, care sunt posibilitățile financiare ale populației Banatului și dacă aceasta dorește să achiziționeze o sare de calitate superioară, dar mai scumpă, sau o sare de calitate mai slabă, dar mai ieftină.

Camera Aulică dispune în decretul din 7 decembrie 1717, așa cum am amintit, luarea unor măsuri în vederea organizării comerțului cu sare în Banat, măsuri pe care le vom analiza în cele ce urmează, dar în același timp permite o largă autonomie celor doi comisari, de a decide la fața locului măsurile care se impun a fi luate. Aceștia vor trebui să înainteze ulterior forului superior amintit mai sus un raport referitor la măsurile ce se impun a fi luate în vederea organizării pe baze economice noi a comerțului cu sare în Banat, astfel încât Camera Aulică, în deplină cunoștință de cauză, să poată alcătui o rezoluție finală, aceasta urmând să constituie baza legală pentru desfășurarea comerțului cu sare din Ungaria, aceștia urmând să întrețină și o strânsă legătură prin intermediul corespondenței cu comisarii camerali din Transilvania, un rol important urmând să îi revină în acest sens Con Comisarului Hahn, în calitatea sa de bun cunoscător al realităților transilvănene ³².

Pentru coordonarea activităților referitoare la comerțul cu sare în Banat, Camera Aulică dispune să fie înființată la Timișoara o Direcție administrativă a sării („Salz Ober ambts”), aceasta trebuind să fie condusă de o persoană capabilă din punct de vedere profesional și să dispună de numărul de funcționari necesari în localitățile de depozitare a sării. Direcția administrativă a sării va trebui, printre altele, să supravegheze respectarea dreptului de monopol regal în comerțul cu sare în Banat, urmând în acest sens să ia măsuri pentru a împiedica pătrunderea sării de contrabandă pe raza teritoriului său de competență și să prevină acapararea comerțului cu sare de către negustorii evrei aflați în Banat și, în același timp, să vegheze la buna desfășurare a activității de aprovizionare, transport și comercializare a sării³³.

Așa cum am amintit deja, organizarea în Banat a comerțului cu sare adusă din Transilvania, astfel încât această activitate economică să aducă venituri importante fiscului imperial³⁴, va trebui să fie planificată și așezată pe baze cu totul noi în comparație cu perioada stăpânirii turcești, ținându-se cont în acest sens de mai multe aspecte.

Primul aspect care trebuie avut în vedere îl constituie stabilirea salinelor transilvănene de unde sarea urmează să fie adusă și comercializată în Banat. În vederea luării unei hotărâri în acest sens, Camera Aulică pornește de la raționamentul că, în timpul stăpânirii turcești, locuitorii Banatului au fost obișnuiți cu sarea de slabă calitate adusă din Țara Românească (de la salinele situate în Oltenia, n.n.) și au căutat să procure din Transilvania o sare de o calitate mai bună, respectiv cea provenind de la salinele aflate la Ocna Sibiului („Visakna”), dând în schimb cereale. Dat fiind interesul locuitorilor din Banat pentru sarea de la Ocna Sibiului, încă din perioada amintită mai sus, se consideră că aceasta poate fi comercializată în Banat, în acest mod găsindu-se și o bună întrebuințare a acestui bun cameral din Transilvania, care de altfel nu poate fi vândut în Ungaria, deoarece are o calitate mai slabă în comparație cu sarea provenind de la salinele transilvănene situate la Turda („Thorda”) și Cojocna („Koloss”)³⁵.

Camera Aulică consideră că, dat fiind calitatea mai slabă a sării exploatate la Ocna Sibiului, aceasta trebuie comercializată în Banat la un preț mai mic în comparație cu cel la care este vândută în Ungaria, la Seghedin, sarea de calitate superioară provenind de la salinele de la Turda și Cojocna. Desigur comercializarea sării de la Ocna Sibiului în Banat prezintă avantajul punerii în valoare a acestui bun cameral din Transilvania - aceasta prin prețul său mai scăzut reducând și posibilitatea efectuării contrabandei în Ungaria și în Banat, cu sare de slabă calitate, dar ieftină, provenind din Imperiul otoman - dar în același timp prezintă și dezavantajul că, datorită prețului mai scăzut, la care va fi comercializată în Banat sarea de la Ocna Sibiului,

veniturile fiscului imperial obținute din această activitate economică vor fi mai mici³⁶.

Ținând cont de cele prezentate mai sus, Camera Aulică, care oscilează între posibilitatea aprovizionării Banatului cu sare de calitate mai slabă, dar mai ieftină, provenind de la Ocna Sibiului, și aceea a aprovizionării cu sare de o calitate superioară, dar mai scumpă, provenind de la salinele situate la Turda și Cojocna, înaintează în acest sens Comisiei bănațene de organizare minieră, o serie de trei propuneri, acestea urmând să fi analizate și verificate la fața locului. Constatările și opiniile în această problemă ale comisiei amintite mai sus vor trebui să fie înaintate, sub forma unui raport, Camerei Aulice, aceasta luându-le în considerare în momentul în care va decide asupra provenienței sării care va fi comercializată în Banat³⁷. Considerăm important să prezentăm în cele ce urmează propunerile în acest sens ale Camerei Aulice, pentru a înțelege mai bine modul de a gândi și de a acționa în domeniile economic, financiar și demografic al forurilor conducătoare ale monarhiei habsburgice.

Comisia bănațeană de organizare minieră va trebui să constate dacă fiscul imperial nu va înregistra pierderi, în cazul în care, conform primei propuneri a Camerei Aulice, aprovizionarea Banatului nu va fi efectuată cu sare de la Ocna Sibiului. În conformitate cu cea de-a doua propunere, comisia menționată mai sus va trebui să constate dacă populația Banatului, care a fost obișnuită timp îndelungat cu sare de calitate mai slabă dar mai ieftină, provenind de la salinele situate în Oltenia și respectiv în Transilvania, la Ocna Sibiului, este dispusă să cumpere sarea de calitate superioară, dar mai scumpă, de la Turda și Cojocna în locul celei de la Ocna Sibiului. În ultima propunere, care este de fapt în legătură cu cea de a doua, Camera Aulică dorește să cunoască dacă populația Banatului, care realizează venituri mici, dispune de capacitatea financiară să achiziționeze sarea mai scumpă de la Turda și Cojocna și dacă în această situație populației nu i se vor aduce prejudicii economice³⁸.

Dorim să menționăm faptul că, în urma analizării unor documente datând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, am constatat că în final Camera Aulică a optat pentru aprovizionarea Banatului cu sare provenind de la salinele de la Ocna Sibiului³⁹, ținându-se cont desigur de mai multe criterii, dintre care amintim: obișnuința îndelungată a populației Banatului cu o sare de o astfel de calitate, puterea financiară redusă a acestei populații, care nu își poate permite să achiziționeze o sare de calitate superioară, dar mai scumpă și nu în ultimul rând reducerea pe această cale a pericolului pătrunderii în Banat a sării de contrabandă, de o calitate mai slabă, dar mai ieftină, provenind din Imperiul otoman, sare care ar fi fost dorită și

cumpărată de populația Banatului în cazul în care aprovizionarea provinciei s-ar fi făcut cu sarea de calitate superioară, dar mai scumpă provenind de la salinile de la Turda și Cojocna.

Un al doilea aspect de care trebuie să se țină cont, în vederea organizării comerțului cu sare în Banat, îl reprezintă stabilirea rutelor pe care va fi transportată sarea și în funcție de acestea și a mijloacelor de transport necesare, și nu în ultimul rând stabilirea localităților bănățene unde se va depozita sarea („leege-Stätte”).

Referitor la transportul sării din Transilvania în Banat, Camera Aulică stabilește că acesta va trebui să facă parte din fluxul principal de transport al sării din Transilvania către Ungaria⁴⁰, dând în acest sens mai multe dispoziții, pe care le vom prezenta în continuare. Înainte de aceasta considerăm însă important să amintim faptul că forul superior amintit dispune ca, în cazul în care aprovizionarea Banatului se va face cu sare de la Ocna Sibiului, aceasta va trebui să fie transportată pe două rute; astfel pentru districtele bănățene situate spre Transilvania și Țara Românească (districtele situate în estul Banatului, n.n.), sarea va fi transportă pe uscat de-a lungul văii râului „das Hâdsekerthal”, folosindu-se localitățile de depozitare „Sassuaros” și „Grund”, în timp ce celelalte districte bănățene vor fi aprovizionate cu sare transportată pe râul Mureș⁴¹.

Pentru transportarea pe Mureș a sării necesare aprovizionării Banatului, Camera Aulică ia în considerare două variante; în prima variantă, sarea încărcată pe corăbii în portul „Albensi” (este vorba de portul Partos, port situat pe râul Mureș, în imediata apropiere a localității Alba Iulia, n.n.) va trebui să fie transportată până la Arad, unde va fi descărcată de pe corăbii și transportată în continuare pe uscat până la Timișoara, aici urmând să fie amenajat depozitul principal, drumul cu o lungime de șase mile germane, dintre ultimele două localități fiind considerat bun. A doua variantă, ținând cont de faptul că, așa cum am amintit, transportul de sare în Banat va fi parte componentă a transportului principal de sare către Ungaria, consideră necesar ca sarea destinată consumului Banatului să fie descărcată de pe corăbii la Lipova („Lippa”) - unde se va amenaja un depozit - de aici sarea urmând să fie transportată pe uscat până la Timișoara, în acest sens fiind necesar să se amenajeze drumul dintre cele două localități, acesta aflându-se într-o stare nepotrivită efectuării unui astfel de transport⁴².

Camera Aulică dorește ca transportul sării către Ungaria, care se efectuează pe râul Mureș între portul Partos și Seghedin - din acest flux de transport făcând parte și sarea destinată consumului în Banat - să fie efectuat în două etape. Într-o primă etapă sarea încărcată pe corăbii în portul Partos va fi transportată până la Lipova, unde va fi descărcată

de pe corăbiile care au transportat-o - acestea urmând să se întoarcă împreună cu echipajele lor, la Partos, pentru efectuarea unui nou transport -, pentru ca într-o a doua etapă, sarea destinată comercializării în Ungaria să fie încărcată pe alte corăbii la Lipova și transportată până la Seghedin.

Acest mod de organizare, în două etape, a transportului sării necesare Ungariei și Banatului se impune în primul rând deoarece, datorită condițiilor de navigație dificile de pe râul Mureș - apele având uneori un nivelul foarte ridicat, alteori foarte scăzut - navigația nu se poate desfășura tot timpul anului, în acest fel neputându-se asigura o aprovizionare constantă și cu cantități suficiente de sare a celor două provincii. Efectuarea unui transport de sare între portul Partos și Seghedin într-o singură etapă, în condițiile amintite mai sus, durează prea mult, respectiv 5-6 săptămâni, pe parcursul călătoriei unele corăbii scufundându-se împreună cu încărcătura lor de bolovani de sare („Salz Stein”).

În condițiile în care transportul sării către Ungaria și Banat se va desfășura în două etape, cu o transbordare la Lipova, în timpul necesitat până în prezent pentru o călătorie între Partos și Seghedin, în condițiile în care se va face o transbordare rapidă a sării la Lipova, vor putea fi efectuate două transporturi, profitându-se astfel din plin de timpul în care condițiile de navigație pe Mureș sunt favorabile. În acest fel se va putea asigura aprovizionarea cu sare în cantități suficiente și la timp, atât a Ungariei, cât și a Banatului, și se pot crea stocuri de sare, avându-se în vedere consumul mare al celor două provincii⁴³.

Pentru efectuarea transportului sării conform planului amintit mai sus, sunt necesare însă mai multe corăbii la care se adaugă desigur și cheltuielile suplimentare și timpul necesitat de efectuarea transbordării sării la Lipova. Pentru rezolvarea problemei referitoare la asigurarea numărului necesar de corăbii, Camera Aulică dispune ca pe lângă corăbiile aparținând Administrației camerale din Transilvania - corăbii care au transportat până acum sarea în Ungaria - să fie folosite și cele de la Seghedin, urmând ca în viitor să fie construite un număr de 240 de corăbii, 120 dintre acestea urmând să efectueze transportul sării între portul Partos și Lipova, iar celelalte vor transporta sarea între Lipova și Seghedin. Noile corăbii vor putea fi construite în Transilvania, sau dacă se consideră că acest lucru nu este posibil din punct de vedere economic, acestea pot fi construite în Banat, referitor la această din urmă provincie, Camera Aulică fiind informată că deține păduri suficiente, din care poate fi procurat lemnul necesar, și ape curgătoare, care pot asigura punerea în mișcare a gaterelor unde va fi prelucrat lemnul destinat construirii corăbiilor.

Dacă se va opta pentru construirea corăbiilor în Banat, Comisia bănăţeană de organizare minieră va trebui să organizeze construirea gaterelor şi să procure lucrătorii necesari funcţionării acestora şi, de asemenea corăbierii care vor alcătui echipajele corăbiilor ce urmează să fie construite. Camera Aulică dispune ca o parte a lucrătorilor de la gater şi a corăbierilor să fie angajaţi dintre locuitorii Banatului⁴⁴, care vor trebui şi pe această cale să fie atraşi să înveţe şi să practice diferite meserii, acest lucru fiind în concordanţă cu componenta demografică a politicii economice mercantiliste a autorităţilor habsburgice, care acordă o importanţă tot mai mare instruirii populaţiei imperiului.

Referitor la corăbierii ce alcătuiesc echipajele corăbiilor aparţinând Administraţiei camerale din Transilvania, care au efectuat până în prezent transportul sării în Ungaria, documentul pe care îl analizăm menţionează că aceştia sunt sârbi („Rasische”)⁴⁵, ţinem însă să menţionăm faptul că uneori în documentele de epocă cuvântul rasische are o accepţiune mai largă, desemnând populaţia de religie ortodoxă (români şi sârbi n.n.) din Banatul istoric⁴⁶.

Organizarea şi buna desfăşurare a transportului cu ajutorul corăbiilor a cantităţilor de sare necesare aprovizionării Banatului şi a Ungariei va trebui să fie o problemă pe agenda de lucru atât a Comisiei bănăţene de organizare minieră, cât şi a Administraţiei camerale din Transilvania şi a Administraţiei sării de la Seghedin, în acest sens fiind necesară coordonarea acţiunilor acestora⁴⁷, după cum rezultă din dispoziţiile Camerei Aulice, aflate în documentul care constituie obiectul de studiu al prezentului articol.

Un rol important în organizarea comerţului cu sare în Banat îl are stabilirea localităţilor unde se vor amenaja depozite de sare („leeg Stätt”), în acest sens Camera Aulică stabileşte ca depozitul principal să funcţioneze la Timişoara, de unde sarea trebuie transportată şi la celelalte depozite care se vor amenaja în ţară, acestea urmând să funcţioneze ca filiale („Filial - leege Stätte”) ale magaziei (depozitului n.n.) central de la Timişoara. Aceste depozite-filiale vor trebui să fie înfiinţate în special în regiunile unde contrabanda cu sare adusă îndeosebi din Imperiul otoman este răspândită, ele urmând să fie încadrate cu funcţionari aparţinând Administraţiei sării din Banat, aceştia trebuind să vegheze la buna desfăşurare a activităţii de aprovizionare, transport şi comercializare a sării şi în acelaşi timp să supravegheze respectarea monopolului regal asupra comerţului cu sare în Banat, luând în acest sens măsuri pentru a împiedica pătrunderea sării de contrabandă pe raza teritoriului lor de competenţă. În acelaşi timp se recomandă ca depozitele de sare, la care datorită apropierii de Timişoara,

sarea este adusă cu cheltuieli de transport mici, permițând astfel, comercializarea sa la un preț de vânzare nu prea mare față de cel la care este vândută sarea la depozitul principal de la Timișoara, să fie închise, în acest fel sumele de bani care sunt necesare întreținerii acestora urmând să fie economisite⁴⁸.

Așa cum am amintit, sarea destinată aprovizionării Banatului și Ungariei este încărcată pe corăbii în portul Partos, aflat lângă Alba Iulia, în imediata apropiere a acestui port aflându-se cel mai mare depozit de sare din Transilvania, după cum rezultă din documente din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, acesta având o capacitate de stocare de aproximativ 80000 de bolovani (aprox. 3808 t) pentru sarea provenind de la Ocna Sibiului și destinată comerțului cu sare în Banat și de aproximativ 300000 de bolovani (aprox. 14280 t) pentru sarea provenind de la salinele situate la Turda și Cojocna, aceasta fiind necesară comerțului cu sare din Ungaria⁴⁹. În Ungaria la Seghedin unde, așa cum am amintit, se descarcă sarea transportată pe râul Mureș, care este destinată comerțului cu sare în Ungaria, se află de asemenea un mare depozit⁵⁰.

Organizarea transportului pe uscat al sării de la depozitul din Lipova la cel din Timișoara și de aici la celelalte locuri de depozitare din Banat este un element important care trebuie avut în vedere pentru asigurarea unei bune desfășurări a comerțului cu sare în Banat. În acest sens, Camera Aulică dă dispoziții Comisiei bănețane de organizare minieră să aibă în vedere organizarea acestui transport cu ajutorul carelor aparținând țăranilor, aceștia fiind obligați, așa cum am amintit, să presteze muncă sub formă de robotă în folosul stăpânului feudal, respectiv împăratul. În funcție de mărimea terenului agricol pe care țăranii îl au în folosință și cu care au fost înregistrați deja sau urmează să fie înregistrați în „die Urbaria” (un fel de carte funciară, în care sunt înregistrați țăranii cu suprafața terenului agricol avut în folosință și sunt consemnate și obligațiile feudale ale acestora, n.n.), se vor stabili și obligațiile de robotă ale acestora, în cazul de față cele referitoare la efectuarea transportului sării cu propriile atelaje. Transportul sării cu ajutorul căruțelor țăranilor roboțași va aduce importante economii bănești fiscului imperial, chiar în condițiile în care munca acestora va fi plătită cu o anumită sumă de bani, sumă care nu este precizată în documentul pe care îl analizăm. Camera Aulică recomandă însă ca această sumă să nu fie prea mare, astfel încât cheltuielile de transport să nu determine ridicarea prețului de desfacere al sării, fapt ce ar presupune cheltuieli suplimentare pentru populația Banatului în vederea achiziționării acestui produs de strictă necesitate. Transportul sării cu ajutorul căruțelor țăranilor roboțași va trebui astfel organizat, încât depozitele de sare din Banat să fie în

permanență aprovizionate cu cantitățile necesare consumului populației provinciei⁵¹.

Un ultim element important referitor la organizarea aprovizionării Banatului cu sare îl constituie comercializarea propriu-zisă a acesteia, care, așa cum am amintit, constituie monopol regal. Sarea urmează să fie vândută direct populației sau negustorilor care se ocupă cu comercializarea acestui produs, de la depozitul aflat la Timișoara sau de la celelalte depozite bănățene. Referitor la prețul de desfacere al sării, Camera Aulică dispune ca acesta să nu fie foarte mare, ținându-se cont de posibilitățile financiare reduse ale populației provinciei, acesta trebuind să acopere doar cheltuielile necesitate de procurarea sării și să asigure un venit decent fiscului imperial.

În cazul în care se va hotărî ca în Banat să fie comercializată sarea provenind de la salinile aflate la Ocna Sibiului, fapt care de altfel s-a și întâmplat, așa cum am menționat deja în prezentul articol, Camera Aulică consideră că, datorită calității mai slabe a acesteia, prețul la care această sare va fi comercializată în Banat să fie mai mic în comparație cu cel la care este vândută în Ungaria la Seghedin, sarea de calitate superioară provenind de la salinile de la Turda și Cojocna.

Stabilirea unui preț rezonabil al sării la vânzarea sa din depozite va fi și în interesul negustorilor care comercializează acest produs, aceștia, adăugând la prețul de achiziție de la depozit profitul propriu, vor reuși să-și desfacă mai ușor pe piață o cantitate mai mare de marfă, dacă aceasta va avea în final un preț mai mic, fapt ce va determina dezvoltarea activității comerciale, aceasta fiind de altfel unul dintre țelurile principale ale politicii economice mercantiliste. Prețul mai mic cu care sarea va trebui să fie vândută de la depozite va avea ca urmare și reducerea posibilității de pătrundere pe piața Banatului a sării de contrabandă, provenind, așa cum am amintit deja, din teritoriile Imperiului otoman de la sud de Dunăre sau din Țara Românească.

Documentul pe care îl analizăm nu ne oferă date concrete despre prețul propriu-zis de desfacere a sării, referitor însă la acesta se menționează doar faptul că față de prețul de vânzare al sării la depozitul central din Timișoara, depozitele-filiale aflate în Banat, nu trebuie să se adauge nimic în plus, în afară de cheltuielile necesitate de transportul sării de la depozitul central din Timișoara. Camera Aulică mai specifică faptul că în cazul în care se va ajunge la concluzia că Banatul va trebui aprovizionat cu același fel de sare ca și Ungaria, prețul la care aceasta va fi comercializată să fie același la depozitul central de la Timișoara, cât și la cel de la Seghedin⁵².

Partea finală a documentului pe care îl analizăm conține dispozițiile pe care Camera Aulică le adresează Comisiei bănățene de organizare minieră

referitoare la organizarea pe baze noi a activității miniere și metalurgice în Banat, avându-se desigur ca model regiunile din Imperiul habsburgic cu tradiție în aceste activități economice.

Producând metalele necesare realizării unor bunuri de consum folosite societății, bunuri ce în parte erau exportate, participând astfel la realizarea unei balanțe comerciale active⁵³, contribuind la sporirea masei monetare prin producția de metale nobile - aurul și argintul -, creând locuri de muncă și implicit surse de venituri populației, oferind posibilități pentru desfășurarea unor afaceri economice pentru întreprinzătorii (investitorii) particulari, mineritul este considerat ca fiind „copilul preferat al mercantilismului”, fiind și „cel mai nevinovat mijloc de a îmbogăți erariul”⁵⁴, mineritul și metalurgia numărându-se printre ramurile economice favorizate de politica economică mercantilistă⁵⁵.

Camera Aulică, după cum rezultă din documentul care face obiectul acestui studiu, deține informații conform cărora în Munții Banatului se află minereu de cupru la „Versecz”, pe apa „Versava” și minereu de fier la „Carassava”, pe apa „Carass”⁵⁶. În realitate, analizând documente din anii imediat următori, respectiv 1718 și 1726, reiese că în Banat se aflau mine de cupru în apropiere de Oravița⁵⁷ și mine de fier la Doman, situate lângă Carașova și respectiv „Tilfa”, lângă Bocșa⁵⁸.

O importanță deosebită o prezintă instrucțiunile prin care se cere Comisiei bănațene de organizare minieră să organizeze o cercetare amănunțită a munților Banatului în vederea descoperirii de noi minereuri, să preia și să organizeze activitatea la minele bănațene aflate în funcțiune sau părăsite, în numele împăratului, care ia sub protecția sa deosebită și pe lucrătorii mineri aflați aici, acestora garantându-li-se în continuare toate libertățile și privilegiile avute. În continuarea acestor instrucțiuni, Camera Aulică consideră necesar ca spălătoriile de aur aflate în Banat, care sunt proprietate regală, să fie riguros conscripționate, spălarea aurului din nisipul apelor curgătoare de aici, după informațiile pe care forul superior amintit mai sus le deține, practicându-se și ilegal, acest lucru producând pierderi fiscului imperial. Un rol important în organizarea spălătoriilor de aur din Banat va trebui să revină comisarului Hahn, acesta având deja experiență în acest domeniu, acumulată în Transilvania, dreptul de a practica spălarea nisipului aurifer putând să fie arendat și unor particulari, care vor primi în acest sens o autorizație, aceștia trebuind să plătească o anumită taxă și să predea aurul obținut la un anumit preț⁵⁹.

Camera Aulică consideră, în conformitate cu principiile gândirii economice mercantiliste, că activitatea de organizare și dezvoltarea ulterioară a mineritului în Banat va fi atât în interesul general, prin punerea

în circuitul economic a unor bogății minerale, cu toate avantajele pe care acest lucru le atrage după sine, avantaje pe care le-am prezentat rezumativ în prezentul articol, cât și în interesul particular, respectiv al unei părți a populației Banatului, care își va câștiga în acest fel existența, lucrând la exploatarea minieră și la instalațiile metalurgice bănățene.

Fiind conștientă că exploatarea minereurilor de către erariu nu se poate face fără riscul unor pierderi financiare, Camera Aulică recomandă Comisiei bănățene de organizare minieră să atragă și să încurajeze participarea la exploatarea minereurilor a asociațiilor de particulari („Gewerken” sau „berg-bau-gesellschaftten”), acestora urmând să li se garanteze câștigurile realizate, împăratul, în calitate sa de suveran și de stăpân feudal al Banatului își va rezerva numai dreptul încasării unei părți din producția de metal obținută, sub forma unei taxe numită urbării („die Urbaren”) și respectiv dreptul de achiziționare a metalelor obținute la un preț anumit („die praeemptio”)⁶⁰.

Prin oferirea unor condiții avantajoase asociațiilor de particulari (concesionari minieri, n.n.), se speră că acestea vor fi atrase în acest fel să investească sume importante de bani în exploatarea minereurilor din Banat, Camera Aulică considerând că în acest mod se va asigura dezvoltarea în viitor a activității miniere, fără ca fiscul imperial să-și asume riscul unor investiții financiare prea mari, asigurându-și în schimb venituri sigure și constante⁶¹ din drepturile pe care le-am amintit mai sus, drepturi care revin împăratului în calitate sa de suveran și stăpân feudal al Banatului.

Măsurile dispuse de către Camera Aulică în decretul adresat la 7 decembrie 1717 Comisiei bănățene de organizare minieră vor trebui să conducă la organizarea economiei Banatului, ca domeniu al Coroanei și Camerei imperiale, pe baze economice cu totul noi, în acest fel urmând să fie asigurate venituri sigure pentru fiscul imperial și totodată surse de venituri și hrană pentru locuitorii țării.

NOTE

1. Referitor la cea de a doua stăpânire habsburgică în Banat (1688-1699), vezi studiile lui Costin Feneșan: „Reglementarea” din anul 1693 a comitatului Severinului, în *Banatica*, IV, Reșița, 1977, p. 239-243; *Comitatul Severinului la sfârșitul secolului al XVII-lea, în Tibiscum* (Studii și comunicări de etnografie-istorie), VII, Caransebeș, 1988, p. 189-226; *Caransebeșul la începutul celei de-a doua stăpâniri habsburgice (1688)*, în *Revista istorică*, s.n., tom VII, nr. 1-2/1996, p. 73-85; Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688-1699), în *Banatica*, XIV, Reșița, 1996, p. 149-224.
2. Pentru desfășurarea războiului austro-turc dintre anii 1716-1718, vezi O. Fenzl, *Zustandekommen, Vorbereitung und Durchführung des Türkenkrieges 1716-1718*,

- Wien, 1950; Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Timișoara 1997, p. 12-15, în continuare *Administrație și fiscalitate 1716-1778*.
3. Sonia Jordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik in Banat in 18 Jahrhundert*, München 1967, p. 15.
 4. Referitor la memoriile adresate în acest sens de către prințul Eugeniu de Savoia Camerei Aulice, Consiliului Aulic de război și împăratului Carol al VI-lea, vezi: A. v. Arneth, *Prinz Eugen von Savoyen. Nach den handschriftlichen Quellen der kaiserlichen Archive*, vol. II, Wien, 1858, p. 407-408; L. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, vol. XVII, p. 70; Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 18-19; Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 16-17.
 5. Referitor la memoriile adresate în acest sens împăratului Carol al VI-lea, de către Camera Aulică și Consiliul Aulic de război, vezi: J. Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat. I. Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739*, München, 1598, (*Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks*, Reihe B, Bd. 11), p. 14; Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 18-19; Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 16-18.
 6. J. Langer, *Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717-1739*, în *Mittheilungen des k. und k. Kriegs- Archivs*, s.n., vol. III (1889), p. 164 și urm.; Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 18-19.
 7. Anton Schmidt, *Chronologisch, Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichische Monarchie*, Wien 1834, zweite Abtheilung (partea a doua), vol. VI, p. 82-83; referitor la rezoluția ("Resolution") amintită în documentul citat, considerăm că aceasta poate fi unul din actele oficiale emise de forurile superioare ale monarhiei habsburgice, după cum urmează: înaltul rescript aulic din 27 iulie 1717, prin care a fost înființată Comisia de organizare a Țării Banatului, sau înaltul rescript aulic din noiembrie 1717 prin care s-a hotărât înființarea Administrației Țării Banatului („Banater Landes- Administration”), informații despre aceste rescripte aulice, vezi la: Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 47, 49; o a doua ipoteză fiind aceea că rezoluția, amintită mai sus, poate fi identificată cu instrucțiunile primite la data de 7 octombrie 1717 de către „Kameraleinrichtungskommission”, informații despre acestea, vezi la Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 19.
 8. Comisia Neoaquistică a fost înființată la 21 mai 1718 pentru a coordona problemele în teritoriile alipite de Imperiul habsburgic în urma războiului desfășurat între anii 1716-1718 împotriva Imperiului otoman, respectiv: Banatul, Oltenia, Serbia și Slavonia, cf. Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 13-14 și Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 39-40.
 9. Referitor la acțiunea de organizare a structurilor administrative ale Banatului vezi Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 19-20; Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 44-53 și 64; Data la care Camera Aulică va da instrucțiunile pentru Comisia de organizare a Țării Banatului („Banater Landes- Einrichtungs- Kommission”), diferă în funcție de sursa bibliografică folosită: Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 19, indică ca dată 7.X.1717, în timp ce Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 48, indică ca dată 9.X.1717; noi am optat pentru data de 7 octombrie 1717.
 10. J. Kallbrunner, *Deutsche Erschließung des Südostens seit 1683*, Jena, 1938, p. 13; Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 19.
 11. Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 81-102. Documentul va fi citat în continuare: *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission*, 1717.
 12. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission*, p. 81; comisarul Ignaz Hahn are experiența necesară organizării economiei într-o provincie alipită de curând Imperiului habsburgic, acesta îndeplinind, începând cu anul 1708, funcția de comisar cameral („Camerallibus Commissarius”) în Transilvania, cf. Volker Wollmann, *Der siebenbürgische Bergbau im 18 Jahrhundert*, p. 43, în Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ion Doda, *Silber und Salz in Siebenbürgen*, vol. 1, Bochum, 1999.

13. Vezi în acest sens Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 46.
14. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission, 1717*, p. 81-82.
15. Conscriptia efectuată în toamna anului 1717 a înregistrat în 11 districte bănățene (Timișoara, Cenad, Becicherecul Mare, Ciacova, Făget, Lipova, Palanca Nouă, Vârșeț, Caransebeș și Lugoj, Orșova și Almăj), un număr de 663 de localități, acestea având în total 21.289 de case, cf. Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 48.
16. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 81-82.
17. Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 45-51. Conform raportului primit la 21 noiembrie 1717 de Camera Aulică, teritoriul Banatului ar fi fost împărțit în timpul stăpânirii turcești în 12 districte: Timișoara, Lipova, Făget, Caransebeș, Lugoj, Orșova, Palanca Nouă, Panciova, Vârșeț, Ciacova, Becicherecul Mare, Becej și Cenad, cf. Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 45. În conformitate cu decretul Camerei Aulice din 12 septembrie 1718, teritoriul Banatului va fi împărțit în 13 districte (Cenad, Becicherecul Mare, Panciova, Timișoara, Ciacova, Vârșeț, Palanca Nouă, Lipova, Făget, Lugoj, Caransebeș, Almăj și Orșova), 6 companii militare de graniță (Mokrin, Kikinda, Franjova, Melence, Botos și Idvor) și o companie din zona Clisurii Dunării, cf. Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 52.
18. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 82.
19. *Ibidem*, p. 82-83. În document se menționează: „.....so sollen Sie, unsere Cameral-Einrichtungs-Commissarij, nach der auf unserer gnädigst geschöpften Resolution stehenden Grund-regul, das Wir, penes summum imperium das ganze Land sub immediato Dominio directo et utili für unser ararium privative haben, halten, nuzen und genießen wollen“. Considerăm că rezoluția amintită în textul documentului o reprezintă instrucțiunile primite la 7 octombrie 1717 de către Comisia de organizare a Țării Banatului („Kameraleinrichtungskommission“), din partea Camerei Aulice, informații despre aceste instrucțiuni, vezi la Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 19 și Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 48, vezi și notele 7 și 9.
20. Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 19.
21. Lajos Kakucs, *Contribuții la istoria agriculturii din Banat, sec. XVIII-XIX*, Timișoara, 1998, p. 22. Referitor la unele aspecte ale statutul țăranimii bănățene la sfârșitul stăpânirii otomane, vezi Cristina Feneșan-Bulgaru, *Forme de împotrivire socială în sangeacurile Lipova și Caransebeș în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina documentelor otomane*, în *Studii și Comunicări de Etnografie-Istorie*, II, Caransebeș, 1977, p. 419-437.
22. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 83.
23. *Ibidem*, p. 85.
24. *Ibidem*.
25. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 83-84. Referitor la granița militară de pe Mureș în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, vezi Eugen Glück, *Câteva date despre confiniile mureșene*, în *Banatica*, 16/II, Reșița, 2003, p. 19-48 și Petru Bona, *Caransebeș (Contribuții istorice)*, Caransebeș, 1989, p. 55-56.
26. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 84-85.
27. *Ibidem*, p. 83-84.
28. *Ibidem*. Referitor la acțiunea de colonizare a Banatului cu țărani la începutul stăpânirii habsburgice, vezi; Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 21-28 și Aurel Țință, *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*, Timișoara, 1972, p. 83-152.
29. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 85: în document se menționează: „das Interesse unsers Aerarij, in so weith solches seine einkunft aus denen Früchten und Effekten der oeconomia privatorum, per collectas et praestationes erheben solle, die Absicht gehabt haben“. Referitor la importanța acordată în perioada istorică, dominată de preceptele gândirii economice mercantiliste, politicii demografice de sporire a populației și de asigurare a condițiilor de trai ale

- acesteia, cităm răspunsul regelui Friedrich al II-lea al Prusiei, care, pus în fața alternativei de a opta între protecția pădurilor, a căror suprafețe se răstrângeau mereu în perioada preindustrială, și asigurarea necesarului de lemn pentru populație, declară: „Menschen lieber sein als Holz”(Oamenii îi sunt mai dragi (mai de preț) decât lemnul pădurilor, n.n.), cf. Rolf Jürgen Gleitsmann, *Der Einfluß der Montanwirtschaft auf die Waldentwicklung Mitteleuropas*, în *Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur in Bergbau*, Beiheft 2, nr. 30, Bochum, 1984, p. 25.
30. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 85-86.
 31. *Ibidem*, p. 86.
 32. *Ibidem*, p. 85, 86, 93, 100.
 33. *Ibidem*, p. 96, 98-99.
 34. Veniturile obținute de fiscal imperial din comerțul cu sare în Banat în anul 1727 se ridicau la suma de 103000 de florini, în anul 1757 aceleași venituri însumau 160000 de florini, conform A. Țință, *op. cit.*, p. 80-81; în anul 1757 veniturile obținute de fiscal imperial din comerțul cu sare în Banat care se ridicau la suma de 160000 de florini, situau această activitate economică pe locul trei în lista de venituri obținute de fiscal imperial în Banat, după contribuția pe cap de locuitor (355000 florini) și taxa dominicală (199411 florini), suma totală a veniturilor realizate de fiscal imperial în Banat în același an ridicându-se la suma de 1128763 de florini, conform *Gründlicher Bericht von dem Temeswarer Bannat und dessen dermaliger Systemal-Verfassung (1760): Haus-Hof- und Staatsarchiv Wien, Habsburgisch-lothringische Familienarchive, Hofreisen, Karton 2, fol. 163-242*, document publicat în Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate 1716-1778*, p. 131-210; în continuare: *Bericht von dem Temeswarer Bannat (1760)*; veniturile obținute de fiscal imperial din comerțul cu sare în Banat în anul 1774, se ridică la suma de 276000 de florini, acestea situându-se astfel pe poziția a doua în cadrul veniturilor obținute de fiscal imperial în Banat, după impozitele însumate pe cap de locuitor și cel funciar, care se ridicau în același an la suma de 1019700 de florini, conform Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, ediție îngrijită de Costin Feneșan și Volker Wollmann, Timișoara, 2000, p. 104-105;
 35. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 86-87.
 36. *Ibidem*, p. 87. Sarea de contrabandă afectează în primul rând districtele: Lugoj, Lipova, Caransebeș, Orșova și „und Jennseitige Districte” (prin acestea din urmă înțelegându-se districtele din alte provincii habsburgice - Transilvania, Oltenia, Nordul Serbiei -, care se învecinează cu districtele bănățene amintite mai sus, n.n.), conform Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 161.
 37. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 88.
 38. *Ibidem*, p. 88-89.
 39. *Bericht von dem Temeswarer Bannat (1760)*, p. 168; Johann von Schilson, *Historischer Ausweis des in dem Großfürstenthum Siebenbürgen sowohl als ganzen Königreich Ungarn sich befindenden Salzwesens (1772)*, p. 225; manuscris publicat în Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ion Doda, *Silber und Salz in Siebenbürgen*, Band 1, Bochum, 1999, p. 225-230, în continuare *Historischer Ausweis (1772)*.
 40. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 90.
 41. *Ibidem*, p. 89. Din sursele bibliografice consultate nu am reușit să identificăm, localitățile menționate în document sub denumirea de „Sassuaros” și „Grund”, acestea aflându-se, considerăm, în sudul Transilvaniei pe drumul care face legătura cu Banatul prin trecătoarea Porțile de Fier ale Transilvaniei și în continuare pe valea râului Bistra, aceasta din urmă considerăm că este amintită în document sub denumirea de „das Hädsekerthal”; la varianta aprovizionării cu sarea a districtelor situate în estul Banatului prin transportarea acesteia pe uscat se renunță după cum rezultă în acest sens din documente din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, vezi în acest sens *Bericht von dem Temeswarer Bannat (1760)*, p. 168 și *Historischer Ausweis (1772)*, p.

225.

42. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 90-94; portul Partos, este amintit sub diferite denumiri în funcție de sursa bibliografică; Maross Portu, conform *Historischer Ausweis (1772)*, p. 225; Carlsburger Marosch-Port, conform *Bericht von dem Temeswarer Bannat (1760)*; Maros Portum, conform *Silber und Salz in Siebenbürgen*, Band 1, Bochum, 1999, p. 493- 494, unde se precizează că Maros Portum este denumirea localității Partos situată în imediata apropiere a orașului Alba Iulia (acesta la rândul său fiind amintit sub mai multe denumiri: Weißenburg (orașul alb n.n.), Karlsburg, Carlsburg, de unde desigur și denumirea latină de „portu Albensi” sub care este denumit uneori portul Partos, în documentul care reprezintă obiectul de studiu al prezentului articol, datorită desigur imediaței sale apropieri de orașul Alba Iulia, uneori în același document portul Partos este denumit pur și simplu doar „portu”.
43. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 90-94. Situația livrărilor și respectiv a consumului de sare în Banat în perioada, 1717-1757, se prezintă astfel: în anii 1717-1718 se vindeau în Banat 41422 centenari („Zentner”) de sare (aprox. 2320 t), în anul 1727 se vindeau 51500 centenari (aprox. 2884 t), în anul 1735 se livrau în Banat 69500 centenari (aprox. 3892 t), în anul 1737 se vindeau 61000 centenari (aprox. 3416 t), în anul 1742 se livrau 85000 centenari (aprox. 4760 t), iar în anul 1757 se vindeau 80000 de centenari (aprox. 4480 t), conform Aurel Țință, *op. cit.*, p. 80-81. Cantitatea de sare necesară consumului Banatului în anul 1760 se ridica la cantitatea de „100000 Steine oder Centen” (aprox. 4760 t), conform *Bericht von dem Temeswarer Bannat (1760)*. Un bolovan de sare („Steine”) cântărește aproximativ 80 de funți, conform Aurel Țință, *op. cit.*, p. 78, sau 80-90 de funți, conform *Bericht von dem Temeswarer Bannat (1760)*; noi am făcut calculele făcând o medie și considerând că un bolovan de sare cântărește 85 de funți. Un centenar (Zentner) = 56,006 kg, un funt (livră) = 0,560 kg, conform Rudolf Gräf, *Domeniul bănățean al STEG 1855-1920*, Reșița, 1997, p. 351.
44. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 90, 92-94.
45. *Ibidem*, p. 92.
46. Vezi în acest sens Aurel Țință, *op. cit.*, p. 71.
47. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 93.
48. *Ibidem*, p. 94-96. Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 67, menționează că în Banat se aflau șase depozite de sare, cel mai important aflându-se la Timișoara. În anul 1760 în Banat se aflau patru depozite de sare („Salz-Lege-Städte”) în localitățile Timișoara, Lipova, Caransebeș și Weisskirchen (Biserica Albă), acesta din urmă amenajat în locul depozitului care a funcționat mai înainte la Uy-Palanca, cel mai important depozit de sare fiind considerat cel de la Lipova („die bannatische Haupt-Salz-Lege-Stadt Lippa”), conform *Bericht von dem Temeswarer Bannat (1760)*.
49. *Historischer Ausweis (1772)*, p. 225.
50. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 95.
51. *Ibidem*, p. 96-97.
52. *Ibidem*, p. 94-98. Un centenar de sare costă la depozitul de la Lipova, 2 florini și 23 de creițari, la același preț fiind vândută și la celelalte depozite de sare din Banat, doar locuitorii din districtele „Orșova, Uy-Palanka și Panzova”, datorită depărtării lor, trebuie să plătească pentru un centenar de sare suma de 2 florini și 38 de creițari, veniturile obținute de fiscul imperial din vânzarea unui centenar de sare fiind de aproximativ 2 florini, comerțul cu sare fiind în acest fel una din sursele cele mai importante de venituri ale fiscului imperial în Banat, conform *Bericht von dem Temeswarer Bannat (1760)*; necesarul de sare pentru consumul Banatului este stabilit pentru fiecare gospodărie în parte, pe localități și districte, pentru fiecare gospodărie

- calculându-se câte un centenar de sare, conform *Bericht von dem Temeswarer Bannat* (1760), Josef Kallbrunner, *op. cit.*, p. 72, Sonia Jordan, *op. cit.*, p. 67, nota 55, unde se menționează „pro Rauchfang wurde 1z Salz jährlich gerechnet“ și Aurel Țință, *op. cit.*, p. 78.
53. Metalele și produsele obținute din acestea ocupă un loc important în exporturile Banatului, alături de produsele agricole, vezi în acest sens *Bericht von dem Temeswarer Bannat* (1760); în anul 1774 metalele și produsele obținute din acestea se aflau pe poziția a treia în cadrul exporturilor Banatului, după animale și cereale, conform Johann Jakob Ehrler, *op. cit.*, p. 86-87.
54. Kallbrunner J, *op. cit.*, p. 50-51.
55. Zollner Erich, *Istoria Austriei*, vol. I, București, 1997, p. 348.
56. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 100.
57. Anton Schmidt, *op. cit.*, p. 105. Vezi în acest sens și articolele noastre: *Situația mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice, analizată prin prisma a două rapoarte de inspecție, datând din anii 1726 și respectiv 1727*, în AnB, SN, Arheologie-Istorie, X-XI, 2002-2003, 2, Timișoara, 2004, p. 336, în continuare *Situația mineritului și metalurgiei bănățene.....și Un document referitor la organizarea mineritului și metalurgiei în Banat la începutul stăpânirii habsburgice: Instrucțiunile Administrației Banatului adresate la 12 decembrie 1718 maistrului minier de la Oravița*, în *Tibiscum*, XI, Caransebeș, 2003, p. 342, în continuare *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*.
58. Hof Kammer Archiv - Wien, Fond 16, Anhang Vermischer Ungarische Gegenstände (16 bis 18 Jahrhundert), fascicolul 19, *Banater Bergwerke Berichte des Temesvare Administration und ihr untergeordneter Stellen in Montansachen an die Hofkammer und Hofkommission in Münz und Bergwesen (1718-1762)*, p. 54, în continuare HKA - Wien - *Banater Bergwerke Berichte*; vezi în acest sens și articolele noastre, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene...*, p. 336 și *Instrucțiunile Administrației Banatului...1718*, p. 342.
59. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 100-102. În Banat, principalele râuri pe care se aflau spălătorii de aur în cursul lor din zona de munte sunt: Mureș, Timiș, Bârzava, Caraș și Nera, conform *Bericht von dem Temeswarer Bannat* (1760). Referitor la spălarea aurului în Banat la sfârșitul secolul al XVIII-lea, vezi Costin Feneșan, *Date privind exploatarea aurului în Banat la sfârșitul secolul al XVIII-lea și începutul secolul al XIX-lea*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Cluj, seria Historia, fasc. 1/1967, p. 55-64.
60. *Instrukzion für die montanistische Banater Einrichtungs Kommission 1717*, p. 101-102. Referitor la drepturile ce îi revin împăratului din exploatarea minelor de către asociațiile de concesionari minieri, vezi Sonja Jordan, *op. cit.*, p. 41; Johann Jakob Ehrler, *op. cit.*, p. 89, nota 128 și Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, (ed. îngrijită de Costin Feneșan), Timișoara, 1984, p. 274.
61. Deoarece, după cucerirea Banatului de către habsburgi, Camera Aulică nu a reușit să atragă asociațiile de particulari la exploatarea minereurilor din Banat, pentru desfășurarea acestei activități economice, fiscal imperial va fi nevoit să investească sume importante de bani, conform Sonja Jordan, *op. cit.*, p. 40-41. La începutul stăpânirii habsburgice în Banat, fiscal imperial va înregistra pierderi financiare din activitatea minieră, vezi în acest sens, *Bericht von dem Temeswarer Bannat* (1760) și studiul nostru, *Situația mineritul și metalurgiei bănățene...*, p. 371-373. După ce exploatările miniere au început să fie concesionate asociațiilor miniere de particulari, fiscal imperial va obține venituri din această activitate economică, acestea cifrându-se în anul 1760 la suma de 58022 florini și 32 ½ creițari, ocupând locul al șaselea între veniturile fiscalului imperial în Banat, după taxa pe cap de locuitor și avere, taxa dominicală, veniturile din comerțul cu sare, veniturile camerale, provenite din taxele

pe diferite activități economice și dijma din produsele agricole, conform *Bericht von dem Temeswarer Bannat* (1760).

WIRTSCHAFTLICHE, ADMINISTRATIVE, UND DIE ORGANISATION DES GRENZGEBIETES DES BANATS BETREFFENDE MAßNAHMEN DER HOFKAMMER IN WIEN IN DER VERORDNUNG VOM 7. DEZEMBER 1717, ADRESSIERT AN DIE MONTANISTISCHE BANATER EINRICHTUNGSKOMMISSION

Zusammenfassung

Im Herbst des Jahres 1716 wird der Banat vom Habsburgischen Reich militärisch besetzt. Diese „de facto“ Situation wird durch den Friedensvertrag von Passarowitz im Jahr 1718 auch „de jure“ anerkannt.

Bezüglich des Status des Banats im Raum der habsburgischen Monarchie kommt es zu einem Disput zwischen den oberen Behörden der Monarchie in Wien und den ungarischen adeligen Ständen, weil erstere den Banat in eine Domäne der Krone umgestalten wollen und letztere den Banat an Ungarn anschließen möchten.

Politische, strategische und wirtschaftliche Staatsinteressen veranlassen die oberen Behörden in Wien schließlich den Banat in eine Domäne der Krone umzuwandeln, was bedeutet, dass der Kaiser nun gleichzeitig Souzerän und Grundherr des Landes ist. Dieser Umstand ermöglicht die Umsetzung der wirtschaftlichen Ideen und Prinzipien des Merkantilismus im Banat.

Im vorliegenden Artikel analysiere ich die Verordnung der Hofkammer vom 7. Dezember 1717, adressiert an die montanistische Banater Einrichtungskommission, die aus zwei Mitgliedern besteht, die auch dem Rat der Hofkammer in Wien angehören: Herr von Kalanek als „Principal Commissarium“ und Ignatium Hahn als Con -Commissarium.

Die Kommission muss in erster Linie Verordnungen, welche die wirtschaftliche Führung des Banats betreffen, umsetzen, sie muss aber auch für die administrative Organisation des Landes sorgen und - zusammen

mit den führenden Generälen der habsburgischen Armee im Banat - das Grenzgebiet festlegen.

Als Grundregel für die Organisation der oben genannten Punkte muss die Hofkammer beachten. Die Hofkammer weist in ihren Instruktionen darauf hin, dass die Kommission bei der Umsetzung der oben genannten Punkte immer darauf achten muss, dass der Banat den Status einer Domäne der Krone hat. Diese Information hat eine besondere Bedeutung, weil sie uns den Beweis dafür gibt, dass der Banat am 7. Dezember 1717 - der Zeitpunkt, zu dem die oben genannten Verordnung herausgekommen ist - schon eine Domäne der Krone gewesen sein muss.

In Verbindung mit dem Modus der Benützung der Gründe und Böden und des natürlichen Reichtums des Banats informiert die Hofkammer die Kommission, dass der Kaiser die Wälder, die sumpfigen Gebiete, die Gewässer, die Bergwerke und die Stadt Temeschwar für seine eigene Benutzung zurückbehält. Jene Flächen, die landwirtschaftlich genutzt werden können, werden in zwei Kategorien eingeteilt. Für die erste Kategorie namens „fundos colonicales“ erhalten die Banater Bauern das Nutzungsrecht und sie sind verpflichtet, dem Kaiser feudale Abgaben zu liefern. Für die zweite, sogenannte „fundos confinarios“ Kategorie, bekommen die Mitglieder der Nationalmiliz das Nutzungsrecht und sie müssen die Banater Grenze zum Osmanischen Reich hin bewachen.

Des weiteren muss die montanistische Banater Einrichtungskommission den Salzhandel im Banat organisieren, der ein Regalrecht des Kaisers wird und dessen Gewinn dem Imperialfinanzamt abgeliefert wird. Die Salz mengen, die im Banat erforderlich sind, werden aus Siebenbürgen mit Schiffen auf dem Fluss Mureş bis nach Lipova gebracht und anschließend mit Fuhrwerken von Bauern, die so ihren Robot leisten, bis ins Zentraldepot nach Temeschwar und von hier nach dem gleichen Modus zu anderen Depotstätten in verschiedene Orte des Banats transportiert.

Am Ende des von mir analysierten Dokumentes erhält die montanistische Banater Einrichtungskommission von der Hofkammer Instruktionen bezüglich der Organisation der Banater Bergwerke, die ebenfalls ein Regalrecht des Kaisers werden und deren Gewinn an das Imperialfinanzamt ergeht. Der Kaiser stellt die dort befindlichen Bergleute unter seinen besonderen Schutz und verspricht ihnen die Beibehaltung ihrer alten Rechte und Freiheiten. Die Kommission muss sich um die Wiedereröffnung und Erweiterung der dortigen Bergwerke kümmern, dazu gehören die Kupferbergwerke von Oravitza im Banat und Meydanbeck in Nordserbien sowie die Eisenwerke neben Bogschan. Für diese Bergwerke empfiehlt die Hofkammer die Beteiligung privater Personen, die Geld investieren und den

vollen Gewinn genießen können. Der Kaiser als Besitzer behält nur einen bestimmten Anteil der Metallproduktion, die sogenannten „Urburen“, und das Recht, die ganzen Metallproduktionen um einen bestimmten Preis zu kaufen („preumptio“).

Die Kommission muss die Goldwäscherei im Banat konskribieren, die ebenso ein Regalrecht des Kaisers wird und deren Gewinn an das Imperialfinanzamt abgegeben werden muss.

IMAGINEA CASEI REGALE DIN ROMÂNIA REFLECTATĂ ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ DIN BANAT ÎNTRE 1881-1918

Angela Dumitrescu

Cuvinte cheie: *Banat, istorie modernă, Casa Regală*

Presa a fost încă de la prima sa apariție unul dintre cele mai eficiente mijloace de modelare a conștiinței umane.

În Banatul sfârșitului de secol XIX și început de secol XX, presa națională românească avea drept crez, declarat de Valeriu Braniște, ca „toate strădaniile și inițiativele să fie călăuzite de ideea cardinală a statului național unitar, condus fiind de sfințenia idealului nostru național”¹. Acest adevăr îl sublinia și Octavian Goga, când afirma că „istoria noastră politică se confundă cu istoria presei românești”, centrul convergenței tuturor strădaniilor fiind idealul unității².

Acționând în direcția formării atitudinilor civice și a conștiinței publice, ziare precum „Luminătorul” și „Dreptatea” din Timișoara, „Drapelul” de Lugoj, „Românul” de Arad sau „Foie diecesană” din Caransebeș abordează în paginile lor probleme ale tuturor românilor din Monarhia Austro-Ungară, dar și din Regatul Român. Subiectele legate de Casa Regală a României sunt abordate cu o periodicitate relevantă și într-o mare varietate de aspecte. Instituția regalității era reprezentanta și garanta independenței și suveranității României ca stat spre care se îndreptau aspirațiile idealului național al vremii. Ca spectru de cuprindere, acest tip de informații acopereau toate aspectele activității Casei Regale Române: implicarea în rezolvarea problemelor interne, politica externă, evenimentele sociale, inaugurarea de obiective economice și culturale, dar și evenimentele mondene la care erau prezenți membrii familiei regale.

Proclamarea Regatului Român în Parlamentul României la 14 martie 1881³ este un moment de importanță majoră în istoria națională ce a urmat firesc cuceririi independenței. Acest eveniment istoric a trezit un mare interes în rândul populației românești din Banat, românii bănățeni întrevăzând în el pasul hotărâtor al consolidării României ca stat independent, receptân-

du-l totodată, ca pe un moment esențial pentru evoluția idealului unității naționale.

Ziarele nu conțin în articolele lor doar reproducerea evenimentelor, ci includ și comentarii de analiză politică de o certă obiectivitate așa cum descoperim în *Luminătorul*: „...” O surprindere mare și frumoasă pentru neamul românesc... Frumoasă zi, genială transformare! O inimă avem în corpul nostru și aceea este română. De om nega, nime nu ne-ar crede, că noi românii din Austro-Ungaria nu ne bucurăm de acest eveniment. „Regat Român” este vecinul nostru, supușii lui sunt frați cu noi d’o mamă și d’un tată, limba și religiunea ni este comună la ambii, (...) acestea ne împreună, ne conlegă la lupta comună contra inamicului comun, carele când va izbucni nu va pote da în noi, fără să-i lovească pe dâșii și nu va lovi în dâșii fără să nu doare patria noastră. Iată motivele sincere și adevărate pentru care ni-e palpită inima de bucurie când înregistrăm mărețul fapt”⁴.

Credem că sunt sugestive aceste sentimente exprimate de ziarul timișorean pentru a înțelege modul în care a fost percepută proclamarea Regatului în lumea românească din Banat. De altfel, articole de acest tip apar în periodicele vremii pe prima pagină pentru o lungă perioadă de timp. Exemplificăm prin articolul intitulat *România - Regat, Domnul ei - Rege* publicat tot în *Luminătorul* de Timișoara în numărul din 4 aprilie 1881: „Este Regatul un titlu gol? Un rang vanitos? Sau are el o importanță oarecare numai pentru România? Sau numai pentru Orient? Sau pentru Europa întreagă? Sau și pentru întreaga românie de la Dunăre și din Carpați și chiar de peste Prut și de peste Balcani?...”⁵.

Sunt doar două exemple din multitudinea de articole publicate în legătură cu proclamarea Regatului României, din care rezultă punerea presei în serviciul idealului național și de întărire a legăturilor românilor prin permanenta lor informare.

Eveniment de o mare importanță simbolică, „încoronarea” propriu-zisă a reprezentat punctul culminant al acțiunii politice ce a constatat în proclamarea României ca Regat. Faptul a reprezentat o împlinire în planul simbolismului, a imaginii, a unui eveniment istoric de o importanță capitală pentru istoria națională și pentru statutul României ca stat monarhic-independent și suveran. Presa va relata amănunțit manifestările prilejuite de încoronare ce vor fi comentate într-o notă aparte datorită poziției gazetarilor de supuși ai coroanei austro-ungare, evenimentul căpătând astfel noi semnificații și valențe pentru cititorii bănățeni și transilvăneni: „... Ziua de 10 Mai a fost pentru poporul român una din cele mai frumoase și mai sfinte zile... În această zi, care va rămâne în analele statului românesc ca cea mai mare zi a timpurilor moderne, s-a încoronat greaua operă de

regenerare și de emancipare națională a fraților noștri de peste Carpați... În această zi de bucurie națională... pune plină de glorie strălucită coroana regală a lui Mihai și Ștefan pe capul viteazului rege care a condus din victorie în victorie pe câmpiile încă sângărânde ale Bulgariei pe vitejii ei fii..."⁶.

Sunt evidente din aceste rânduri referitoare la independența obținută și consacrată pe câmpul de luptă a României și care conferă dreptul, în opinia gazetarilor, ca numele regelui Carol I să fie pus alături de cel al lui Mihai Viteazul sau Ștefan cel Mare. Acest tip de discurs al ziariștilor vremii avea ca scop nașterea în sufletul cititorului a unui sentiment de mândrie datorat apartenenței etnice la o istorie glorioasă și seculară, reprezentată pe scena politică din acel moment de regele Carol I.

Casa Regală se menține până la sfârșitul secolului al XIX-lea în atenția presei românești din Banat prin „chestiunea pactului de familie”, reglementările aduse Constituției, constituirea Domeniilor Coroanei⁷, ca și prin adoptarea unor legi cu caracter economic, cultural sau militar. Despre toate acestea aflăm atât din Mesajele de Tron citite în parlament de rege la deschiderea și închiderea sesiunilor Corpurilor Legiuitoare și reproduse integral de presă, cât și din articolele cu referire directă la aceste subiecte.

Despre Ferdinand, ca principe moștenitor, ziarele își exprimă deschis opinia privind necesitatea ca acesta „să facă tot posibilul pentru ca succesorul la tron să se identifice cu noua sa patrie, învățând limba ei, trăind sub cerul ei, învățând s-o iubească și să facă ca să fie iubit”⁸. Hotărârea lui Ferdinand de a se stabili în țară și sosirea lui la București sunt de asemenea subiecte relatate pe larg de presă⁹.

Interesată de viitorul monarhiei și a dinastiei române, publicistica de limbă română, atentă la toate deciziile ce o priveau relatează despre un alt eveniment: căsătoria prințului moștenitor cu principesa Maria de Edinburg. Importanța politică a evenimentului este reliefată de *Foie diecesană*: "... Această logodnă a cauzat o mare bucurie ...deoarece Casa domnitoare intră în legătură mai îndeaproape cu trei dintre cei mai mari împărați și astfel este una dintre cele mai fericite pentru interesul și viitorul României..."¹⁰.

Logodna oficială de la Potsdam, ca și mesajele de felicitare trimise din țară și de la curțile regale sunt și ele subiect pentru o multitudine de articole în ziarele vremii¹¹. De aceeași atenție se bucură serbările publice organizate cu această ocazie, relatările fiind însoțite de urări și felicitări pentru familia regală română și din partea redacțiilor¹².

Alt eveniment legat de Casa Regală ce apare reflectat în presă este și cel al nașterii prințului moștenitor Carol. Sunt redată declarațiile și comunicatele oficiale și sunt descrise evenimentele mondene desfășurate cu această ocazie¹³. Botezul prințului devine pentru ziare o nouă ocazie

de a pătrunde în atmosfera de la Curtea română și de a face comentarii cu privire la reunirea cu acest prilej la Sinaia, la reședința regală, a mai multor reprezentanți ai Caselor regale cu care se înrudea Casa română:...”L-a botezat Mitropolitul primat al României, Ghenadie, în legea românească strămoșească, după cum cere Constituția țării... Nașii prințului: Regele și regina României, ducesa de Coburg, sora Împăratului rusesc și mama principesei Maria, principesa de Hohenzollern, Infanta de Portugaliai, principele de Hohenzollern, ducele de Coburg și marea ducesă Xenia de Rusia, fiica țarului...”¹⁴.

Casa Regală, prin reprezentanții săi apare din relatările presei apropiată și foarte interesată de problemele învățământului și ale culturii. Din *Luminătorul* aflăm că regele însoțit de principele Ferdinand prezidează ședințele de deschidere ale Academiei Române, pe care o asigură că „se va putea rezema întotdeauna pe sprijinul Meu cel mai statornic”¹⁵.

Despre inaugurarea Fundației universitare Carol I¹⁶, ziarul *Dreptatea* din Timișoara comentează: „Generoasă și rodnică a fost ideea care a prezidat la înființarea acestei fundațiuni. Nu se putea perpetua într-un mod mai frumos amintirea urcării pe tronul României a suveranului...”¹⁷.

Inaugurarea altor obiective de interes public de care se leagă numele Casei Regale și sunt relatate de presă au fost între altele: sfințirea bisericii mitropolitane din Iași¹⁸, punerea pietrei fundamentale a Portului Constanța¹⁹, inaugurarea Palatului Justiției²⁰, Palatului Casei de depuneri²¹ și a podului peste Dunăre „Regele Carol I”²².

Atitudinea fermă și ostășească a primului suveran român este reflectată de presă prin relatările despre comemorarea căderii Plevnei și prin inspecțiile pe care acesta le făcea corpurilor de armată²³ sau școlilor militare unde, în încheiere, se dădeau baluri pentru strângerea de fonduri destinate răniților din război²⁴.

La începutul secolului XX, presa românească din Banat își îndreaptă din ce în ce mai mult atenția către prințul Carol, care întruchipa viitorul regalității române. Hotărârea ca acesta să fie trimis la Vălenii de Munte pentru a audia cursurile lui Nicolae Iorga determină comentarii extrem de favorabile în presa vremii: „... acele cursuri vor îndemna pe prințul Carol ca în programul studiului său să se extindă tot mai mult și asupra problemelor culturale care privesc întregul nostru neam și... la acele cursuri Alteța Sa va avea ocazia să cunoască ... gradul de închegare al conștiinței noastre culturale unitare... Să nu îndrăznească Prințul a participa la acele cursuri?... Dar pentru Dumnezeu, până când vom fi un neam care se orientează în privința năzuințelor sale culturale ce le are de urmărit după placul altora?... În fruntea celor ce-i sprijinesc și umblă în școala lor pretindem să vedem

tinerele mlădițe ale casei domnitoare române”²⁵. Se poate observa cu claritate din aceste rânduri interesul pe care-l arată presa din Banat pentru ca viitorul rege al României să cunoască dorințele „naționale” ale românilor din provinciile ce nu aparțineau României, pentru a le putea susține și sprijini.

Împlinirea a 40 de ani de la urcarea pe tronul României a regelui Carol I și a 25 de ani de la proclamarea regatului au fost comemorate prin organizarea mai multor evenimente cu caracter cultural. Jubileul regal a interesat în egală măsură și pe românii din Ardeal și Banat, căci s-a organizat și o Expoziție la care au participat toți românii din și din afara României.

Evenimentul va da naștere la multe dezbateri în presă, căci va crea o stare de tensiune în legătură cu modalitatea de participare a românilor din Austro-Ungaria la această manifestare. Pe un ton virulent *Drapelul* comentează: „... ori crede cineva că prin oprirea noastră de a participa ca naționalitate română din Ungaria la expoziția de la București vom înceta a mai fi o unitate etnică separată?... Până acum ni se spunea că în cele culturale, artistice și literare ni se dă liber curs dezvoltării noastre, numai în cele politice nu ni se iartă să ne manifestăm ca individualitate separată Ceea ce permite guvernul austriac și turcesc cetățenilor săi de naționalitate română nu permite guvernul ungar...”²⁶. Pe lângă caracterul jubiliar Expoziția a avut deci o reală semnificație națională. Un spirit de „frățietate” a dominat și manifestările de primire a corurilor și fanfarelor de către familia regală la Sinaia unde „... Majestatea Sa Regele s-a interesat îndeosebi de situația culturală a românilor bănățeni și ardeleni... . Delegații au plecat de la palat încântați de primirea călduroasă ce li s-a făcut”²⁷.

O altă aniversare importantă care a avut loc spre sfârșitul domniei lui Carol I a fost sărbătorirea a 50 de ani de la unire. Participarea efectivă a regelui și a celorlalți membri ai familiei regale la dezvelirea statuii lui Cuza la Iași, ca și contribuția personală a regelui la fondurile strânse pentru ridicarea acesteia a fost comentată deosebit de favorabil de presa de „dincoace” de Carpați. *Drapelul* de Lugoj precizează că „... prin aceasta s-a pus capăt bănuielilor insipide că primul Rege al României nu ar vedea bucuros înălțarea statuii primului Domn al României unite”²⁸.

La 27 septembrie/1 octombrie 1914, regele Carol I înceta din viață în Castelul Peleş din Sinaia. Cu mare tristețe este primită vestea morții de către presa din Banat care comentează pentru cititorii săi realizările celei mai lungi domnii din istoria României: ”Regele Carol a murit. Ca un trăznet ne lovește vestea îngrozitoare. În momentul acesta de cea mai grea cumpănă pentru România, paznicul ei cel mai înțelept, întemeietorul ei viteaz, idealul românismului întreg doarme pe veci... Întotdeauna ne-a

fost și ne este dragă România, țara părții mai mari a fraților noștri români. Durerile ei au fost durerile noastre și bucuriile ei au fost bucuriile noastre... Îmbrăcăm numărul acesta al ziarului în cadru negru, dar nimeni să nu spună că jelim prin asta un domnitor străin, căci noi jelim numai pe cel mai mare Român... Avem încredere în noul rege al României...”²⁹. Toate ziarele apar în ediții speciale încadrate cu chenar negru în semn de doliu și respect. Numerele următoare continuă să prezinte pe prima pagină evenimentele din România: proclamarea noului rege, jurământul acestuia în fața Camerelor reunite, discursurile ținute cu acest prilej, aducerea corpului neînsuflețit al fostului rege la București, ceremonia de rămas bun a locuitorilor capitalei ce s-a desfășurat timp de două zile, înmormântarea de la Curtea de Argeș, slujbele religioase, testamentul regal. Cu o deosebită atenție este urmărit și comentat de presă primul Mesaj de Tron al regelui Ferdinand I³⁰, ca și ceremonia de primire a prințului Carol în Senat³¹.

Declanșarea Primului Război Mondial, intrarea Austro-Ungariei în război, neutralitatea României, toate aceste evenimente importante sunt mai puțin prezente în presa vremii, care a fost fie interzisă, fie foarte cenzurată, fără a mai avea dreptul de a publica informații referitoare la Casa Regală Română. Până în 1917 singura informație mai importantă este aceea care anunță moartea reginei Elisabeta a României³², veste care „pune toată suflarea românească în doliu”.

Odată cu agravarea situației din România datorită izbucnirii Revoluției bolșevice din Rusia și acceptarea Păcii de la Bufta, reapar în presă articolele despre Casa Regală a României, numărul acestora crescând vertiginos spre sfârșitul anului 1918, odată cu destrămarea statului austro-ungar.

Într-un articol de fond intitulat *Omagii Dinastiei Naționale, Drapelul* din 4 decembrie 1918 comentează activitatea Casei Regale Române și modul în care aceasta a reușit să depășească clipele grele ale unui război ce a determinat dispariția mai multor case domnitoare:”... În aceste zile de cutremur mondial când se prăbușesc tronuri și duzine de capete încoronate prind toiagul pribegiei... privește întreg poporul român cu mândrie și recunoștință la suveranii săi... Neclintită a stat dinastia română pe partea idealului poporului român, pregătită de biruință, dar și gata a suferi toate groazele surghiunului pentru înfăptuirea acestui ideal... Dinastia este la înălțimea vremii... Ne închinăm cu profunzime sufletească dinastiei române naționale, auguștilor suverani, regelui Ferdinand și reginei Maria, le mulțumim pentru credința cu care au cultivat neclintiți idealul nostru național...”³³.

Același ton entuziast au articolele care comentează actul hotărârii Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia, dar și descrierea momentului înmânării regelui Ferdinand a actului Unirii de către delegația românilor din Ardeal

și Banat la București.

În acel moment, scopul presei, principala formatoare de opinie publică din Banat și Transilvania, fusese atins, căci aceasta a fost cea care a modelat în mare măsură conștiințele în epocă propagând și cultivând sentimentul apartenenței la o cultură, o limbă, un popor și o țară cu care până la 1918 românii de aici doar se învecinau. Prin accesibilitate, răspândire și diversificare, presa a fost unul din mijloacele și factorii cei mai de seamă pentru propagarea idealului național oferind un spațiu nelimitat tuturor dezbaterilor, controverselor și comentariilor în acest sens.

Imaginea Casei Regale Române devenise în presa vremii un simbol, un punct de referință luminos la care își raportau aspirațiile culturale și politice toți românii.

Angela Dumitrescu

Universitatea de Vest Timișoara

Facultatea de Litere, Teologie și Istorie

Bld. V. Pârvan nr. 4

NOTE

1. V. Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 490
2. V.V. Grecu, *Idealul unității naționale în presa românească*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1996, p. 175
3. I. Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. I, *Carol I*, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 121
4. *Luminătorul*, Timișoara, II, 1881, nr. 22 din 18/30 mart., p. 1
5. *Ibidem*, nr. indesc. din 4 aprilie, p. 1
6. *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, XLIV, 1881, nr. 55 din 24 apr./2 mai, p. 1
7. *Ibidem*, XLVII, 1884, nr. 91 din 9/21 iunie, p. 1
8. *Ibidem*, XLIV, 1881, nr. 115 din 9/21 oct., p. 3
9. *Ibidem*, XLIV, 1881, nr. 20 din 14/26 mai, p. 211
10. *Foie diecesană*, Caransebeș, VII, 1892, nr. 23 din 7/19 iunie, p. 6
11. *Familia*, Oradea, XXVIII, 1892, nr. 22 din 31 mai/12 iun., p. 10
12. *Ibidem*, XXIX, 1893, nr. 5 din 31 ian./12 febr., p. 11
13. *Foie diecesană*, Caransebeș, VIII, 1893, nr. 41 din 10/22 oct., p. 4
14. *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, LVI, 1893, nr. 236 din 24 oct./5 nov, p. 3
15. *Luminătorul*, Timișoara, XIII, 1892, nr. 23 din 21 mart./2 apr., p. 2
16. *Dreptatea*, Timișoara, II, 1895, nr. 64 din 18/30 mart., p. 3
17. *Ibidem*, II, 1895, nr. 62 din 16/28 mart., p. 3
18. *Dreptatea*, Timișoara, IV, 1897, nr. 125 din 12/24 iun., p. 2
19. *Ibidem*, III, 1896, nr. 231 din 18/30 oct., p. 2
20. *Ibidem*, II, 1895, nr. 232 din 19/31 oct., p. 2
21. *Foie diecesană*, Caransebeș, II, 1887, nr. 19 din 10/22 mai, p. 4
22. *Dreptatea*, Timișoara, II, 1895, nr. 206 și 208 din 18/30 sept. și din 20 sept./2 oct., p. 1-2
23. *Ibidem*, I, 1894, nr. 132 din 17/29 iunie, p. 3

- 24. *Ibidem*, I, 1894, nr. 90 din 22 apr./4 mai, p. 3
- 25. *Drapelul*, Lugoj, XII, 1912, nr. 69 din 16/29 iunie, p. 2
- 26. *Ibidem*, VI, 1906, nr. 28 din 9/22 mart., p. 1
- 27. *Ibidem*, VI, 1906, nr. 97 din 5/18 sept., p. 1
- 28. *Ibidem*, X, 1910, nr. 106 din 28 sept/11 oct., p. 3
- 29. *Românul*, Arad, IV, 1914, nr. 217 din 3/16 oct., p. 1
- 30. *Ibidem*, IV, 1914, nr. 256 din 20 nov/3 dec., p. 2
- 31. *Ibidem*, IV, 1914, nr. 263 din 29 nov./12 dec., p. 2
- 32. *Foaia Orăviții*, Oravița-montană, III, 1916, nr. 93 din 25 febr./9 mart., p. 1
- 33. *Drapelul*, Lugoj, XVIII, 1918, nr. 130 din 4/17 dec., p. 1

THE IMAGE OF THE ROYAL HOUSE OF ROMANIA REFLECTED IN THE ROMANIAN PRESS IN BANAT BETWEEN 1881-1918

Summary

Even from its beginning, the press had a great efficiency and impact modelling the human conscience.

Aiming to construct a civic attitude and a public conscience, the newspapers approach in their pages issues of all Romanians during the Austro-Hungarian Monarchy and Romanian Kingdom.

Subjects related to the Royal House of Romania are approached with a periodic relevance and in a variety of concerns such as: the involvement in solving internal and external issues, social events, inaugurating new economical and cultural objectives, but also fashionable events where the royal members were present. The analysis of the spectrum containing the amount of information through the newspapers outlines that the mass media revealed all the aspects throughout the Romanian Royal House activities.

The royal institution was the representative and guarantied to the independence and sovereignty of Romania state of the Romanian citizens heading for the national ideal aspiration of the time.

MEDALIA ANIVERSĂRII LUI ORMÓS ZSIGMOND LA 70 DE ANI (20 FEBRUARIE 1883)

Nicoleta Toma-Demian

Cuvinte cheie: *Banat, medalistică sec. XIX, Ormós Zsigmond, aniversare*

Keywords: *Banat, 19th century medals, Ormós Zsigmond, anniversary*

În amintirea profesorului Florin Medeleț,
inegalabil povestitor despre oameni și timpuri de altădată

În februarie 1883, orașul Timișoara și comitatul Timiș se pregăteau să-l sărbătorească pe cel care le conducea destinele și care la 20 februarie împlinea 70 de ani de viață și aproape 50 de ani de activitate în administrația publică: prefectul Ormós Zsigmond¹, personalitate marcantă a vieții politice și culturale din Banatul secolului al XIX-lea.

Intrat în administrația publică de tânăr, Ormós parcursese drumul de la funcția de vicanotar până la cea de prefect al comitatului Timiș (din 1871) și al orașului Timișoara (din 1875). De-a lungul carierei strălucite de aproape șase decenii, încheiată prin retragerea din viața publică în 1889, a primit numeroase onoruri în semn de recunoaștere a meritelor sale. În 1861 era ales membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe, secția filologie și artă; în mai 1872, în timpul vizitei împăratului Franz Josef la Timișoara, era decorat cu crucea mică a Ordinului Sf. Ștefan, la care în martie 1883 (după momentul aniversar la care ne referim) avea să se adauge crucea mijlocie a Ordinului Leopold pentru cei 50 de ani de activitate publică, iar în 1885 era ales senator pe viață.

Festivitățile aniversării lui Ormós, care se anunțau “atât de strălucite, cum n-au mai fost vreodată în Timișoara”², au început în seara zilei de luni, 19 februarie, cu o defilare cu torțe și muzică, urmată de o cină festivă la restaurantul hotelului “Kronprinz Rudolf”. A doua zi, în 20 februarie, dimineata, după slujba religioasă ținută în Domul Romano-Catolic, programul aniversar a continuat cu primirea de către Ormós în sala mare

a Palatului Comitatului a delegațiilor comitatului Timiș, ale orașelor Timișoara, Vinga și Bela Crkva, care i-au înmănat diplome și daruri, urmată de o adunare festivă. După masa festivă de prânz oferită invitaților, Ormós a continuat primirea oficială a celorlalte delegații - ale unor societăți și asociații - în număr de 27, iar seara, programul aniversar s-a încheiat cu un concert³.

Ormós a primit în dar din partea delegației comitatului Timiș, condusă de baronul Ambrózy Béla, o medalie mare din aur bătută pentru această ocazie de medalistul vienez Carl Radnitzky⁴, alături de un album aniversar cu fotografiile prietenilor și colaboratorilor săi și un album jubiliar⁵, iar din partea delegației orașului Timișoara, o pictură de mari dimensiuni, *Vanitas* a lui Max von Schmaedel⁶.

Printre numeroasele telegrame și scrisori prin care Ormós era felicitat la împlinirea vârstei de 70 de ani se afla și telegrama lui C. Radnitzky, "profesor la Academia vieneză și consilier imperial"⁷. Alegerea lui Radnitzky pentru realizarea medaliei și a albumului aniversar nu era deloc întâmplătoare. Gravor al Monetăriei din Viena și profesor la Academia de Arte Decorative de aici, autor a sute de medalii, devenise renumit prin lucrările sale neoclasiche, care s-au bucurat de un mare succes în epocă. Era considerat „unul dintre cei mai importanți gravori în viață”. În plus, cu câțiva ani mai înainte, în 1879, Radnitzky mai realizase o medalie pentru comitatul Timiș, motiv pentru care timp de câteva luni corespondase cu Ormós în legătură cu această comandă⁸.

Deși primele informații despre medalie și albumul aniversar pe care comitatul Timiș urma să le dăruiească lui Ormós au apărut în presa locală doar cu o lună înaintea aniversării, în ianuarie 1883⁹, pregătirile pentru realizarea lor începuseră în 1882. Aflat la Viena, Ormós l-a vizitat zilnic pe "renumitul gravor Radnitzky" pentru a-i poza pentru medalionul cu bustul său în relief, care urma să împodobească coperta albumului aniversar. După cum afirmă Ormós, întâlnirile lor zilnice de câte o oră au dus în mod firesc la o mai bună cunoaștere reciprocă (și apreciere, am adăuga)¹⁰.

Se pare însă că realizarea albumului nu a fost lipsită de unele emoții, deoarece, într-o scrisoare din 26 noiembrie 1882¹¹, Radnitzky îi scria lui Ormós - exprimându-și îngrijorarea deoarece timpul trece - că nu a putut lucra nimic la album, deoarece nu a primit de la subprefectul Rácz desenele și indicațiile necesare pentru realizarea acestuia. Scrisoarea oferă o importantă informație legată de medalie, deoarece Radnitzky îl informa pe Ormós că a gravat o matriță în oțel cu portretul acestuia pentru "medalia mică". În partea de jos a scrisorii, în stânga, Ormós a scris ulterior, în limba maghiară: "Radniczky Károly, profesor de artă", iar pe verso a adăugat:

„Renumitul gravor Radniczky a realizat medalia jubiliară (*sic!*) a Banatului, precum și medalia mea jubiliară și albumul”¹² (Pl. IV/2).

În final, medalia și albumele¹³ aniversare au fost gata la timp, chiar dacă au apărut unele modificări față de planul inițial. Pe coperta exterioară a albumului principal (40 x 32 cm), legat în piele albă în atelierul vienezului Zander, într-un chenar din bronz de formă dreptunghiulară, având câte un lapislazuli în fiecare dintre cele patru colțuri, în partea de sus se găsea blazonul emailat al familiei Ormós, iar în cea de jos, stema emailată a comitatului Timiș. La mijloc, într-un cadru din bronz înconjurat de o cunună de lauri, se afla un medalion în relief cu bustul lui Ormós, în semiprofil spre stânga, gravat în oțel, cu legenda circulară “Ormós Zsigmond”, iar dedesubt “C. R. 1882”, reprezentând monograma gravorului C. Radnitzky. Sub bust, pe o plăcuță dreptunghiulară din oțel, cu chenar din bronz, se putea citi dedicația din partea comitatului Timiș. Al doilea album, legat în piele neagră, avea pe copertă un chenar dreptunghiular din bronz cu ornamente fine din oțel, iar în mijloc, deasupra unui ornament din bronz în formă de inimă, se afla o placă ovală din oțel, având gravate monograma “O. S.” și “1883. február 20.”¹⁴

Pe aversul medaliei¹⁵ este reprezentat bustul lui Ormós, în profil spre stânga, purtând o cămașă cu guler înalt, lavalieră și o haină cu revere. Lucrat în relief înalt, portretul se remarcă prin finețea detaliilor, dar mai puțin prin asemănarea cu modelul, dacă îl comparăm cu cele două portrete ale lui Ormós prezentate la ilustrație (Pl. V-VI)¹⁶. Ormós apare ca un bărbat în vârstă, cu fruntea înaltă, brăzdată de cute, sprânceana - bine marcată, privirea îndreptată înainte, nasul ușor acvilin și bărbia pronunțată. Mustața este răsucită în sus, după moda vremii, iar șuvițele părului și ale bărbii sunt bine conturate. În stânga bustului apare legenda circulară în limba maghiară **ORMÓS ZSIGMOND**, în dreapta **FÖISPÁN (PREFECTUL ORMÓS ZSIGMOND)**, iar sub bust inițialele gravorului **C.R.** (Carl Radnitzky).

Reversul medaliei cuprinde o legendă centrală în limba maghiară pe patru rânduri, într-o cunună de lauri legată la partea inferioară cu o panglică: **1883. FEBRUÁR 20. / 70. SZÜLETÉS = NAPJÁN / BARÁTAI ÉS TISZTELŐI / TEMESVÁROTT. (20 FEBRUARIE 1883 / LA A 70-A ANIVERSARE [A ZILEI DE NAȘTERE] / PRIETENII ȘI CEI CARE ÎL STIMEAZĂ / LA TIMIȘOARA)**. Medalia are diametrul de 39,5 mm, cerc liniar exterior pe avers și revers, muchia lisă, iar literele legendei, atât de pe avers, cât și de pe revers, sunt capitale de tip roman (Pl. I-II)¹⁷.

Medalia aniversării lui Ormós Zsigmond la 70 de ani, frumoasă prin liniile sale de inspirație neoclasică, s-a bătut în aur, argint și bronz. Exceptând medalia din aur care i-a fost dăruită lui Ormós în 20 februarie

1883, avem informații despre o a doua medalie din aur, primită de episcopul romano-catolic de Cenad, Alexandre Bonnaz¹⁸, în 18 martie 1883, cu ocazia zilei sale onomastice, din partea delegației comitatului Timiș condusă de subprefectul Rácz Athanáz, consilier regal. Emoționat de gest, episcopul Bonnaz, pe care îl lega o veche prietenie de Ormós, a promis că medalia va intra în colecția Episcopiei¹⁹.

Deși s-ar putea presupune că medalia din aur primită de Ormós la împlinirea vârstei de 70 de ani a ajuns în muzeul timișorean odată cu achiziționarea colecției sale numismatice în 23 noiembrie 1895, la un an după moartea sa²⁰, ea nu se regăsește în colecția de azi a muzeului. În mod surprinzător, medalia nu apare nici în însemnările lui Ormós din 1889 despre colecția sa numismatică²¹.

Nu cunoaștem numărul exemplarelor din argint²² și nici al celor din bronz²³ ale medaliei aniversării lui Ormós. Putem însă urmări câteva repere din istoria exemplarelor ajunse în colecția numismatică a muzeului nostru și fluctuațiile numărului acestora de-a lungul timpului. La două luni după aniversarea lui Ormós, în 25 aprilie 1883, în adunarea lunară a Societății Muzeale de Istorie și Arheologie (SMIA), comitetul de organizare a aniversării a donat muzeului o medalie din argint și una din bronz²⁴.

Un an mai târziu, în 28 iunie 1884, la a XIII-a adunare generală anuală a SMIA, același comitet de organizare dona - prin Rácz Athanáz - matrița medaliei, realizată de profesorul vienez Radnitzky, împreună cu 120 de medalii din bronz și 40 de albume jubiliare²⁵, rămase după ce comitetul trimisese câte o medalie și un album unor personalități politice sau culturale ale vremii²⁶. Cererea comitetului de organizare era ca matrița să intre definitiv în colecția muzeului timișorean, iar medaliiile și albumele să fie folosite în diverse schimburi cu muzee sau persoane particulare, pentru îmbogățirea colecției muzeale sau să fie dăruite personalităților străine, care aveau să viziteze muzeul²⁷. Astfel, în vechea colecție a muzeului s-au aflat 122 de medalii (1 din argint și 121 din bronz) împreună cu matrițele aversului și reversului medaliei²⁸.

În prezent, în colecția numismatică a Muzeului Banatului din Timișoara există 114 medalii ale aniversării lui Ormós la 70 de ani: 3 din argint și 111 din bronz, precum și cele două matrițe (ale aversului și reversului medaliei; Pl. III)²⁹. Deși nu cunoaștem proveniența celor trei medalii din argint³⁰ păstrate, este posibil ca cel puțin una dintre ele să provină din vechea colecție a muzeului. Dintre cele 111 medalii din bronz aflate în prezent în colecție, 108 exemplare³¹, aflate într-o foarte bună stare de conservare, în cutițele lor originale din carton de culoare verde deschis cu margine aurie (Pl. IV/1), s-au păstrat din cele 121 de medalii din bronz intrate în vechea

colecție a muzeului, iar alte 3 medalii³² au intrat în decursul timpului.

Dincolo de curiozitatea păstrării în colecția numismatică a Muzeului Banatului a unui număr atât de mare de exemplare ale medaliei aniversării lui Ormós și de aspectele care țin de istoria acestei colecții, medală și povestea pe care aceasta o spune ne amintesc de un mare om de cultură, de al cărui nume s-a legat dezvoltarea muzeului, a orașului Timișoara și a comitatului Timiș în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Nicoleta Toma-Demian

Muzeul Banatului, P-ța Huniade nr. 1

300 002 Timișoara, România

E-mail: pdemian@rdslink.ro

NOTE

* O variantă a acestui articol a fost prezentată la Simpozionul Național "Aniversarea centenarului Societății Numismatice Române (1903 - 2003)", București, 23-24 octombrie 2003.

1. Din bibliografia referitoare la Ormós Zsigmond (Pecica, 20 februarie 1813 - Budapesta, 17 noiembrie 1894) amintim selectiv: Áldor Imre, *Ormós Zsigmond (Életrajzi vázlat)*, în *Ormós Zsigmond. Emlékkönyv. 1883 február 20*, Timișoara, 1883, pp. 1-31; Patzner István, *Id. Ormós Zsigmond emlékezete*, în *Történelmi és Régészeti Értesítő Temesvárott (TRÉT)*, SN, XI, IV, Timișoara, 1895, pp. 81-116; Borovszky Samu (ed.), *Temesvár*, Budapesta, f.a., p. 224; Stela Radu, *Contribuții muzeografice - Sigismund Ormós*, în *Tibiscus*, Artă, Timișoara, 1974, pp. 6-13; Lajos Kakucs, *Ormos Sigismund: Der Südungarische Historische Verein in Temeswar und das Museumswesen im Banat (1872-1919)*, în *Analele Banatului (AnB)*, SN, Istorie, IV/2, 1996, pp. 191-201; Andrei Kiss, *Ormós Zsigmond și Societatea de Științe Naturale din Timișoara*, în *AnB*, IV/2, 1996, pp. 202-206; Elena Miklóssik, *Ormós Zsigmond și relațiile sale cu intelectualii vremii*, în *AnB*, IV/2, 1996, pp. 207-216; Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică, 1872-1918*, vol. I, Ed. Mirton, Timișoara, 1997, pp. 53-54; Elena Miklóssik, *Ormós Zsigmond*, în *Magyar múzeumi arcképcsarnok*, Budapesta, 2002, pp. 606-608.
2. *Délmagyarországi Lapok*, an IV-XII, nr. 37, 16 februarie 1883.
3. Pentru desfășurarea în detaliu a aniversării și ecurile acesteia vezi *Délmagyarországi Lapok*, an IV-XII, nr. 35-43, 14-23 februarie 1883. Din comitetul de organizare a festivităților, condus de baronul Ambrózy Béla, proprietar funciar de Garmata, făceau parte subprefectul Rácz Athanáz, abatele Dobó Miklós, proprietarul funciar Heinrich Nándor, notarul comitatului Dobó László și viconotarul Kabdebó Gergely, care era secretarul comitetului. *Délmagyarországi Lapok*, an IV-XII, nr. 15, 20 ianuarie 1883.
4. Carl (sau Karl) Radnitzky (Viena, 17 noiembrie 1818 - Viena, 10 ianuarie 1901), medalist și sculptor austriac, fiul gravorului Josef Radnitzky. A fost elevul sculptorului și medalistului Josef Daniel Boehm (sau Böhm, 1794-1865). În 1836 a intrat la Școala de Gravură a Oficiului Monetar din Viena, unde în 1837 a devenit practicant. Între 1849-1853 a fost gravor adjunct la Monetăria din Viena, apoi profesor la Academia de Arte Decorative de aici. Între 1843-1888 a realizat câteva sute de medalii pentru Austria, Ungaria, Anglia, Statul papal, România și Transilvania. Pe medaliiile sale se regăsesc personalități publice, artiști, poeți, oameni de știință, regenți austrieci etc. Dintre medaliiile semnate de el amintim: medală dezvelirii monumentului prințului Eugen de Savoya, medală aniversării a 400 de ani de existență a Universității din Viena, medală

aniversării a 50 de ani de activitate artistică a lui Liszt Ferenc, medalia inaugurării palatului Academiei Maghiare de Științe ș.a. A realizat și medalii turnate, îndeosebi portrete. Semnează C. RADNITZKY, C. RADNITZKI, C.R., C. RADNITZKY F., C.R.F. *Művészeti Lexikon* (red. Éber László), vol. II, Budapesta, 1935, p. 342; *Művészeti Lexikon* (red. Zádor Anna, Genthon István), vol. IV, Budapesta, 1968, p. 10; Ulrich Thieme, Felix Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. XXVII, Leipzig, ed. II, 1978, p. 551; Alexandru Ievreinov, Octavian Iliescu, Nicolae Curdov, Maria Duțu, *Medalii privitoare la istoria românilor. Repertoriu cronologic (1551-1998)*, București, 1999, p. 638, nr. 188.

A avut un nepot cu același nume, născut la Viena în 1855, gravor al Curții imperiale (îndeosebi de geme), care semnează C. RADNITZKY JUN. Al. Ievreinov, O. Iliescu, N. Curdov, M. Duțu, *op. cit.*, p. 638, nr. 189.

5. *Délmagyarországi Lapok*, an IV-XII, nr. 41, 21 februarie 1883.
6. Pictura *Vanitas*, autor Max von Schmaedel (sau Schmädel; Augsburg, 1856 - ?), 1882, dimensiuni 1,41 x 1,85 m. Vezi *Délmagyarországi Lapok*, an IV-XII, nr. 37, 16 februarie 1883; nr. 69; *TRÉT*, IX, II, 1883, p. 91; Ormós Zsigmond, *Visszaemlékezések*, vol. III, *Gyűjteményeim*, Timișoara, 1888, pp. 82-91. Ulterior a fost lăsată de Ormós prin testament muzeului timișorean. *TRÉT*, SN, X, IV, 1894, p. 77.
7. *Délmagyarországi Lapok*, an IV-XII, nr. 42, 22 februarie 1883.
8. Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (DJTAN), fond *Ormós Zsigmond* (131), dosar 570, f. 1-8 v., 10.
9. *Délmagyarországi Lapok*, an IV-XII, nr. 15, 20 ianuarie 1883.
10. DJTAN, fond *Ormós Zsigmond* (131), dosar 27 (Însemnări autobiografice din 1882), f. 22.
11. *Ibidem*, dosar 570, f. 9. Mulțumesc colegului Marius Cornea de la secția de artă a Muzeului Banatului din Timișoara și domnului ing. Cristian Gavrilă pentru traducerea din limba germană a scrisorii (încercare deloc ușoară, ca de altfel și transcrierea din caractere gotice în caractere latine realizată de semnatara acestor rânduri).
12. *Ibidem*, f. 9. v.
13. Deoarece cele 600 de fotografii ale membrilor Consiliului Comitatului, prezentați în ordine alfabetică, nu au încăput în albumul aniversar, în final s-a realizat și un al doilea album. În primul se aflau fotografiile celor cu nume de la A la J, iar în al doilea, de la K la Z.
14. Descrierea detaliată a celor două albume se află în însemnările lui Ormós din 1888 despre colecțiile sale (Ormós Zsigmond, *Visszaemlékezések*, vol. III, *Gyűjteményeim*, pp. 206-207, nr. 460-461). În *Délmagyarországi Lapok*, an IV-XII, nr. 37, din 16 februarie 1883, apare o descriere diferită a albumului aniversar, fiind vorba probabil despre proiectul inițial al acestuia.
15. Medalia este semnalată în bibliografia de specialitate astfel: Mihálovics Béla, *Magyar jogászok és államférfiak emlékérméi*, în *Numizmatikai Közlöny*, IX, 1910, I, Budapesta, p. 4, nr. 19 (două exemplare: unul din argint și unul din bronz, aflate în colecția Magyar Nemzeti Múzeum din Budapesta; fără ilustrație); *Művészeti Lexikon* (red. Éber László), vol. II, Budapesta, 1935, p. 342 (este amintită printre medaliiile lui Radnitzky); Al. Ievreinov, O. Iliescu, N. Curdov, M. Duțu, *op. cit.*, p. 93, nr. 569 (un exemplar din bronz din colecția Muzeului Național de Istorie a României din București; cu o traducere greșită a legendei reversului).
16. Primul portret prezentat este o litografie (după Borovszky Samu, *Temesvár*, Budapesta, f.a., p. 222). Al doilea este un detaliu al unei lucrări de Vastagh György (Szeged, 1834 - Budapesta, 1922); ulei/pânză; dimensiuni 1,55 x 1,15 m; semnat cu ocră în stânga jos „Vastagh György / 1885”; nr. inv. PMT 112; provine din colecția Palatului Prefecturii, fiind transferat în anul 1920 la MBT. Elena Miklósi, *Două portrete semnate de Vastagh*

- György în colecțiile de artă ale Muzeului Banatului, în *Studii și Comunicări*, VI, 1997, Arad, p. 215; eadem, *Colecții în colecția de artă a Muzeului Banatului* (catalog de expoziție), Timișoara, 2001, p. 14.
17. Descrierea aversului și reversului medaliei „mici” se referă la exemplarele din argint și din bronz, care sunt identice ca reprezentare și diametru, fiind bătute cu aceeași matriță. Singura diferență dintre ele constă în grosime: 1,8 mm în cazul medaliei din argint și 2,8 mm în cazul celei din bronz. Nu putem face nici un fel de observații în ceea ce privește medalia „mare” din aur, întrucât nu s-a păstrat nici un exemplar sau vreo descriere.
 18. Alexandre Bonnaz (Marongy, 11 august 1812 - Timișoara, 9 august 1889), episcop romano-catolic de Cenad (1860-1873), consilier imperial, membru fondator al Societății Muzeale de Istorie și Arheologie, decorat cu Ordinul Coroana de Fier, clasa I. A rămas cunoscut pentru activitatea filantropică, donațiile sale în scopuri caritabile depășind două milioane de forinți. *TRÉT*, SN, III, II, 1887, pp. 123-124; Borovszky Samu (ed.), *Temesvár*, Budapesta, f.a., p. 213; Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschthums*, Marquartstein, 1992, pp. 179-181.
 19. *Délmagyarországi Lapok*, an IV-XII, nr. 63, 18 martie 1883; *TRÉT*, IX, II, 1883, p. 95. Am încercat să dăm de urma medaliei, însă aceasta nu se găsește în colecția actuală a Episcopiei romano-catolice; mai mult chiar, nu există indicii că s-ar fi aflat în inventarul acesteia. Mulțumesc domnului vicar general Böcskey László pentru această informație.
 20. Arhiva Istorică a MBT (AIMBT), fond *Societatea Muzeală de Istorie și Arheologie* (SMIA), d. 8/1895, f. 2 v.; F. Medeleț, N. Toma, *op. cit.*, p. 56 și nota 420.
 21. Colecția numismatică a lui Ormós cuprindea în anul 1889 - alături de monede - și cca. 300 de medalii, dintre care 13 din aur. Medalia din aur nu figurează pe lista acestora. AIMBT, fond *Ormós Zsigmond*, document nr. 3031, f. 2-2 v.
 22. Exceptând piesele din colecția numismatică a Muzeului Banatului din Timișoara (MBT), mai cunoaștem un singur exemplar din argint, cel din vechea colecție a Magyar Nemzeti Múzeum din Budapesta (vezi *supra*, n. 15).
 23. În afara exemplarelor din colecția muzeului timișorean și a celor două medalii amintite mai sus (vezi *supra*, n. 15), avem informații despre alte patru exemplare din bronz: două în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca (Livia Maria Călian, *Heraldică medalistică central-europeană (sec. XVII-XIX)*, teză de doctorat, manuscris, Cluj-Napoca, 2003, p. 417, nr. 1922-1923); unul în colecția Muzeului Municipiului București (informație amabilă Liliana-Nicoleta Hanganu) și unul în colecția Móra Ferenc Múzeum din Szeged (informație amabilă dr. Nagy Ádám).
 24. *TRÉT*, IX, III, 1883, pp. 128-129.
 25. Albumul jubiliar cu titlul *Ormós Zsigmond. Emlékkönyv. 1883 február 20*, care cuprindea mai multe articole despre Ormós, nu trebuie confundat cu albumul aniversar al lui Ormós, în care se aflau fotografiile prietenilor și colaboratorilor săi.
 26. Scrisoarea vicepreședintelui SMIA, Rácz Athanáz, din 20 iunie 1884. AIMBT, fond SMIA, dosar 5/1884, f. 4 v.; dosar 10/1884, f. 7; *TRÉT*, X, III, 1884, pp. 152-153; *Délmagyarországi Lapok*, an XIII, nr. 150, 29 iunie 1884.
 27. *TRÉT*, X, III, 1884, p. 153.
 28. Pe cele două matrițe se pot încă citi nr. vechi de inv: 25 și 26.
 29. Cele două matrițe, gravate în oțel, se află în colecția numismatică la nr. inv. 1/3 (nr. inv. gen. 909.253). Matrița aversului are diametrul de 39 mm, iar diametrul trunchiului este de 53,3 mm, în timp ce matrița reversului are diametrul de 38,7 mm, iar diametrul trunchiului este de 52,5 mm.
 30. Trei medalii din argint, titlu 900‰, diametru 39,5 mm, greutate 13,45 g: două ex. (nr. inv. 1/2; nr. inv. gen. 909.253), un ex. (nr. inv. 609; nr. inv. gen. 909.853).
 31. Cele 108 medalii din bronz din vechea colecție a muzeului se păstrează la nr. inv. 1/1 (nr. inv. gen. 909.253).
 32. O medalie a fost cumpărată de la Achim Klauber din Timișoara în 20 aprilie 1933 cu

100 de lei (nr. inv. 354; nr. inv. gen. 909.601), a doua a fost donată de Elisabeta Pâslaru din Timișoara în 1987 (nr. inv. 788; nr. inv. gen. 950.003), iar la a treia nu se cunoaște proveniența (nr. inv. 524; nr. inv. gen. 909.769).

THE ANNIVERSARY MEDAL OF ORMÓS ZSIGMOND AT THE 70th BIRTHDAY (20th OF FEBRUARY 1883)

Summary

On February the 20th, 1883, the City of Timișoara and the Timiș County were celebrating the seventieth anniversary of the prefect Ormós Zsigmond, a prominent political and cultural personality of the 19th century Banat. At the time he had activated almost 50 years in the public administration.

On the 19th and 20th of February, fastuous feasts took place, Ormós being awarded numerous diplomas and gifts. The Timiș County presented him a “large” golden medal, work of the Viennese medalist Carl Radnitzky, one of the most important medalists of the age, along with an anniversary album, comprising the photos of his friends and collaborators, of which cover was also the work of Radnitzky.

The papers tells the story of Radnitzky’s designing and making of the two anniversary items - the medal and the album, which began in 1882 and did not lack certain difficulties.

The anniversary medal had been stamped in gold, silver and bronze. Although two golden medals are known of - the one presented to Ormós and the one given to the Roman - Catholic bishop of Cenad, Alexandre Bonnaz - no sample was kept and no description is available.

The silver and bronze medals are identical, being stamped with the same die. Following an accurate description of the known medals, the author is recording references regarding the history of the silver and bronze medals that are today part of the numismatic collection of the Banat Museum in Timișoara and the oscillations in their registered number along time.

Nowadays, there are 114 anniversary medals of this type in the numismatic collection of the Banat Museum in Timișoara: 3 silver and 111 bronze ones, along with the two dies (of the obverse and of the reverse of the medal). Some other bronze and silver medals of the type, from other museums, are also recorded.

Beside the facts connected with the history of the numismatic collection of the Banat Museum, the medal and its story remind of a great personality, Ormós Zsigmond. Its name is closely connected to the development of the Timiș County, of the city of Timișoara and of its museum in the second half of the 19th century.

Translated by Valentin Cedică

1

2.

Pl. I. Medalia din argint a aniversării lui Ormós Zsigmond la 70 de ani
(20 februarie 1883): 1. avers; 2. revers.

The 70th anniversary silver medal of Ormós Zsigmond
(20th of February 1883): 1. obverse; 2. reverse.

1.

2.

Pl. II. Medalia din bronz a aniversării lui Ormós Zsigmond la 70 de ani
(20 februarie 1883): 1. avers; 2. revers.

The 70th anniversary bronze medal of Ormós Zsigmond
(20th of February 1883): 1. obverse; 2: reverse.

1.

2.

Pl. III. Matrițele medaliei lui Ormós Zsigmond: 1. matrița aversului; 2. matrița reversului.
The dies of the Ormós Zsigmond medal: 1: the die of the obverse; 2. the die of the reverse.

Pl. V. Ormós Zsigmond (1813-1894)

Pl. VI. *Portretul prefectului Ormós Zsigmond* (1885) - detaliu
The portrait of Ormós Zsigmond (detail), by Vastagh György.
Vastagh György,

EMIGRĂRI DIN BANATUL ISTORIC LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Ioan Munteanu

Cuvinte cheie: *emigrări din Banatul istoric în epoca modernă*

Etapa istorică de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea a fost marcată de importante prefaceri în societatea bănățeană. Evoluția accentuată pe calea dezvoltării capitaliste și a modernizării a imprimat un ritm rapid proceselor economice, sociale, culturale din viața comunităților și a influențat mentalitatea oamenilor. Orașele înregistrează schimbări esențiale în urbanizare, în extinderea activităților industriale, comerciale, bancare, culturale¹. Prefaceri importante au loc în așezările rurale prin utilizarea inventarului agricol modern și nuanțarea caracterului comercial al economiei agrare, prefaceri care produc mutații în structurile sociale, în cerințele și gândirea locuitorilor de la sate. Una din consecințele esențiale ale acestor schimbări a fost accentuarea mobilității sociale a populației bănățene. Cele opt orașe atrag forța de muncă din interiorul provinciei sau din afara ei, dar eliberează forța de muncă, mai cu seamă în perioadele de depresiune economică. Întinsele domenii funciare moșierești și gospodăriile țăranilor înstăriți atrag forța de muncă sezonieră, temporară, dar satele bănățene posedau un important excedent de forță de muncă, generat de numărul mare al gospodăriilor țăărănești lipsite de pământ sau cu pământ puțin. Consecința directă a acestor fenomene complexe din societatea bănățeană a fost intensificarea emigrării în afara provinciei.

Emigrarea a constituit un fenomen general european în epoca modernă³ și a cuprins aproape toate categoriile sociale și profesionale. Una din cauzele principale a constituit-o creșterea demografică importantă, suprapusă pe incapacitatea economică de a absorbi surplusul de forță de muncă la orașe și adâncirea stratificării sociale la sate. Alături de cauzele demografice și social-economice, oprimarea națională și religioasă a amplificat fenomenul. Provincia istorică bănățeană s-a încadrat în această mobilitate demografică europeană, fenomenul înregistrând o amploare sporită spre sfârșitul

secolului al XIX-lea, în contextul general al realităților locale.

Structura demografică a Banatului istoric era definită de preponderența netă a populației rurale. Potrivit recensământului din anul 1910, aceasta reprezenta 87,23% din totalul locuitorilor, respectiv 94,24% în comitatul Caraș-Severin; 79,75% în Timiș; 88,04% în comitatul Torontal⁴. Satul bănățean era marcat de o pronunțată stratificare socială, generată de nivelul proprietăților asupra terenurilor agricole. Se detașa o categorie socială puțin numeroasă, a proprietăților cu peste 100 jug. (0,58 ha), care reprezentau la nivelul provinciei 0,63% din totalul proprietăților agricole: 0,20% în comitatul Caraș-Severin; 0,75% în Timiș; 0,93% în Torontal⁵. Aveau un potențial economic ridicat și absorbeau forță de muncă. S-a cristalizat treptat o pătură socială mijlocie și o țărănime înstărită, cu loturi de 10 – 100 jug. (5,8 – 58 ha.), care însumau 29,25% din proprietățile agricole. Erau gospodării stabile, în afirmarea economică, care absorbeau parțial forță de muncă.

Competența socială de bază din satul bănățean o constituia țărănimea săracă. Potrivit datelor oficiale ale autorităților, 16,93% din gospodăriile țărănești erau lipsite de pământ; 30,95% dețineau mici loturi de pământ, până la 5 jug. (2,9 ha). Din totalul populației Banatului istoric, aceste familii sărace însumau 27,97% din totalul locuitorilor în comitatul Caraș-Severin (92,687 locuitori); 16,56% în Timiș (49.990 locuitori), 13,72% în comitatul Torontal⁶. Dacă adăugăm și categoria gospodăriilor cu loturi între 5-10 jug. (2,9 – 5,8 ha), care se integrau, în mare parte, tot în categoria țăranilor săraci, atunci situația socială reală din lumea satelor este și mai edificatoare. Acestea reprezentau 22,23% din totalul proprietăților agricole existente. La nivelul întregului Banat istoric, familiile lipsite de pământ și cele cu loturi până la 10 jug. însumau 70,11% din gospodăriile rurale. Din rândul acestei populații rurale sărace au pornit cea mai mare parte a emigranților. La insuficiența pământului pentru cultură s-au adăugat impozitele agricole și taxele comunale, mereu sporite, povara datoriilor la bănci și cămătari, acumulate în cursul anilor⁷. O cercetare întreprinsă la începutul secolului al XX-lea în 298 localități rurale din comitatele Caraș-Severin și Timiș, indică că, doar în 22 localități gospodăriile țărănești nu aveau datorii la bănci și cămătari. În 53 localități erau grevate de datorii 33% din familiile țărănești; în 75 localități proporția datornicilor ajungea la 50%, iar în altele varia între 50-100%⁸. Redactorii ziarului „Drapelul” din Lugoj înfățișau astfel situația satelor bănățene în anul 1913: „Țărănimea este rău hrănită, trăită în sărăcie, se gârbovește sub povara dărilor și a necazurilor, **emigrează** zilnic din țară și putem zice fără exagerare că 80% din țăranii noștri abia produc hrana de lipsă pentru traiul vieții și prăsirea vitelor”⁹.

Considerăm că aceste realități au constituit cauzele principale ale

emigrărilor din Banat. Pentru mulți din locuitorii satelor bănățene, cu mici loturi de pământ și cu venituri foarte restrânse, emigrarea în S.U.A., Germania sau România constituia o modalitate de depășire a condiției sociale inferioare, o șansă de acumulări financiare importante, care să le îngăduie, în cazul revenirii în localitatea natală, să cumpere pământ, inventar agricol, să înjghebeze o gospodărie rentabilă.

Într-o situație specială s-a aflat și o parte din populația urbană.

Orașele bănățene, în special Timișoara, au înregistrat spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor o importantă dezvoltare economică. Evoluția capitalistă rapidă a industriei determină accentuarea concurenței, cu consecințe grave pentru unitățile mici. În Timișoara, stabilimentele industriale fără angajați, deci simple ateliere familiale, și cele cu 1 – 5 salariați își reduc ponderea, în ansamblul economiei industriale, de la 94,3% în anul 1900 la 92,1% în 1910¹⁰. În orașul Panciova reducerea a fost și mai pronunțată: de la 96,3% în anul 1900 la 92,5% în anul 1910.¹¹ A fost rezultatul dispariției multor unități mici în urma concurenței și orientarea spre întreprinderile industriale mijlocii și mari. O parte din cei ajunși la faliment și salariații concediați vor recurge la soluția emigrării temporare sau definitive. În mai mică măsură, emigrarea a fost determinată de motive culturale sau naționale, mai ales spre România și Germania. Între motivele reale, în aceste cazuri, s-au aflat: ocuparea de posturi în învățământul, cultura și administrația din România; instruirea în diverse instituții de învățământ; calificarea superioară în unele profesii în Germania etc.

Dincolo de cauzele diferite și motivația emigrărilor, importantă rămâne proporția acestora și consecințele lor în societatea bănățeană. În evoluția numerică a persoanelor emigrate au existat mai multe etape. Până în anul 1870, când „proletariatul” rural și urban, cei cu situație materială precară au găsit locuri de muncă în construcția de căi ferate, regularizarea râurilor, desțelenirea de pământuri, desecarea mlaștinilor, modernizarea drumurilor etc., emigrarea externă a fost scăzută¹². Între anii 1861 – 1870 sunt înregistrați în toată Ungaria doar 484 emigranți în America. Numărul acestora crește vertiginos în anii următori. Între anii 1871 – 1880 sunt înregistrați 9.960 emigranți în America, iar între 1881 – 1900 numărul acestora se ridică la 127.681¹³. Cu siguranță, statisticile oficiale sunt incomplete, lipsind din înregistrări cei plecați clandestin la munci sezoniere. Depresiunea economică din deceniul opt accentuează curentul de emigrare, iar introducerea utilajului modern în agricultură îl adâncește prin limitarea posibilității obținerii unui loc de muncă. Amploarea luată de fenomenul emigrării determină Parlamentul Ungariei să voteze o lege în anul 1881 prin care restrânge activitatea agenților de emigrare¹⁴. Măsura respectivă

nu a dat rezultate. Emigrarea se amplifică spre sfârșitul secolului al XIX-lea, tinzând spre un fenomen de masă. Ca urmare, autoritățile timpului dispun, începând cu anul 1899, o înregistrare riguroasă a celor emigrați sau reveniți în țară. Cu toate că au un anumit grad de relativitate¹⁵, datele oficiale înregistrate oferă o imagine detaliată asupra amplitudinii fenomenului emigrării din toate comitatele Ungariei. Datele statistice respective atestă următoarea situație din Banatul istoric (Tabel 1).

Tabel 1. Emigrări și Reveniri între anii 1899 – 1913 ¹⁶

An	Caraș – Severin		Timiș		Torontal		Timișoara		Vârșeț		Panciova		Banat Total		Rămași în străinătate
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	
1899	418	2	333	29	811	100	68	-	12	7	6	-	1648	138	1510
1900	140	13	312	44	537	68	60	-	5	4	-	-	1054	129	925
1901	264	22	312	54	539	45	57	-	61	4	141	-	1374	125	1249
1902	174	1	666	30	1117	60	53	-	52	4	124	-	2186	95	2091
1903	295	27	1647	89	2778	79	73	-	32	-	126	-	4951	195	4756
1904	906	40	2283	121	3988	211	201	-	84	2	97	-	7559	374	7185
1905	2176	61	5265	258	7456	632	751	4	109	1	62	-	15819	956	14863
1906	2278	112	5358	697	11498	1576	868	3	113	-	213	-	20328	2388	17940
1907	3140	103	9353	1189	18138	3044	1095	1	133	-	237	-	32096	4337	27759
1908	1280	159	1744	1907	2663	4785	337	-	84	-	62	-	6170	6851	681
1909	820	90	3774	683	7271	1803	483	-	93	-	106	-	12547	2576	9971
1910	973	82	3424	956	6478	2410	422	-	97	-	116	-	11510	3448	8062
1911	584	71	2361	1251	3934	2679	475	6	93	-	124	1	7571	4008	3563
1912	817	51	3957	874	5947	1923	574	-	102	9	67	6	11464	2863	8601
1913	1022	36	3471	874	3643	1543	509	-	89	-	67	-	8801	2453	6348
1899/ 1913	15287	870 5,7%	44260	9056 20,5%	76798	20958 27,3%	6026	14 0,2%	1159	31 2,6%	1548	7 0,5%	145078	30936	114142
Rămași în străinătate	14417	-	35204	-	55840	-	6012	-	1128	-	1541	-	114142	-	114142

a) Emigranți

b) Reveniți

Datele statistice înregistrate oficial de autorități indică cu claritate amploarea fenomenului emigrării. Într-un interval de 15 ani au plecat din localitățile bănățene 145.078 persoane și s-au reîntors doar 30.936, respectiv 21,32%. Banatul istoric a pierdut pe calea emigrării 114.142 locuitori, ceea ce raportat la totalul populației provinciei înseamnă, aproximativ, 7,6%. Evoluția emigrărilor nu a fost uniformă. Remarcăm trei etape distincte: a) anii 1899 – 1904, cu o dinamică ascendentă, dar la un nivel moderat; b) anii 1905 – 1907, marcați de o adevărată explozie în dinamica plecărilor în străinătate; c) anii 1908 – 1913, cu o tendință de restrângere a fenomenului și cu oscilații de la un an la altul (Tabel 2).

Tabel 2. Emigranți, bărbați și femei, între anii 1899 – 1913 ¹⁷

Perioada	Sexul	Caraș – Severin	Timiș	Torontal	Timișoara	Vârșeț	Panciova	Banat Total	Media anuală
1899 – 1904	Bărbați	1313	3425	5998	279	169	210	11394	1899
	Femei	884	2128	3772	233	77	284	7378	1230
	Total	2197	5553	9770	512	246	494	18772	3129
1905 – 1907	Bărbați	4862	13173	24533	1343	200	286	44397	14799
	Femei	2732	6803	12559	1371	155	226	23846	7948
	Total	7594	19976	37092	2714	355	512	68243	22747
1908 – 1913	Bărbați	2847	9941	16076	978	232	227	30301	5050
	Femei	2649	8790	13860	1822	326	315	27762	4627
	Total	5496	18731	29936	2800	558	542	58063	9677
1899 – 1913	Bărbați	9022	26539	46607	2600	601	723	86092	5739
	Femei	6265	17721	30191	3426	558	825	58986	3933

Media anuală în perioada 1899 – 1913 s-a ridicat la 9672 emigranți și doar 2062 reveniți în localitățile de origine. Excepție face etapa 1905 – 1907, când, în doar 3 ani, proporția emigrărilor a depășit cu 364% perioada anterioară de 6 ani (1899 – 1904). Emigrările din această etapă s-au ridicat la, aproximativ, 1,5% din totalul populației existente în provincie. Explicația o avem în realitățile social – economice din acel timp. Criza economică din anii 1901 – 1903, cu prelungiri și în perioada următoare în unele sectoare economice, depresiunea prelungită din agricultură au restrâns simțitor cererea de forță de muncă în orașele și pe domeniile agricole din provincie. Pentru a depăși situația critică un mare număr de persoane a trebuit să ia drumul străinătății. În Timișoara, numărul celor emigrați între 1905 – 1907 a fost de 5,3 ori mai mare decât în cei șase ani ai etapei anterioare. Constatăm apoi o diferență pronunțată între proporția celor reveniți în cele trei comitate (inclusiv orașele Lugoj, Caransebeș, Biserica Albă, Becicherecul Mare, Kikinda Mare) și în orașele Timișoara, Vârșeț și Panciova. În cele trei comitate s-au reîntors în provincie 22,65% din totalul emigranților, iar în cele trei orașe doar 0,60%. În Timișoara s-au reîntors doar 0,23%. A fost consecința unor situații deosebite din lumea rurală și cea urbană. Cei plecați de la sate, în numeroase cazuri, lăsau în urmă casa, familia, o gospodărie, chiar dacă era modestă. Plecau în străinătate pentru o perioadă de câțiva ani și cu economiile realizate se reîntorceau în localitatea de origine, cumpărau pământ, inventar agricol, își redresau și modernizau gospodăria. Practic, încercau să-și depășească condiția socială de oameni nevoiași. La orașe, criza locuințelor se asocia cu salariile mici și condițiile grele de muncă. Tendința de reîntoarcere era, astfel, mult redusă.

Raportul dintre emigrația bărbaților și emigrația femeilor confirmă aceleași realități. În cele trei comitate, bărbații reprezentau 60,26% din totalul emigranților, iar în cele trei orașe principale ale provinciei reprezentau numai 44,94%. În comitate, mai cu seamă la sate, tendința era a emigrării temporare a bărbaților, cu scopul obținerii de câștig financiar și apoi revenirea în propria gospodărie. În cele trei orașe, dimpotrivă, tendința era a emigrării definitive și stabilirea cu familia în străinătate. Acesta explică, pe lângă cauzele social-economice, proporția aproape egală a emigranților bărbați și femei din mediul urban. Cu siguranță, posibilitățile bune de câștig în Germania și mai cu seamă, în SUA, șansa de a dobândi o condiție materială mulțumitoare, net superioară celei din Austro-Ungaria, au determinat numeroși emigranți să se stabilească definitiv în străinătate, să caute întregirea familiei în țara de adopție. Credem că această situație justifică numărul mare al femeilor emigrate și creșterea acestei proporții în cursul anilor: 39,3% în etapa 1899 – 1904 și 47,8% în etapa 1908 – 1913.

Realitatea menționată este argumentată și de orientarea emigranților spre anumite state. Situația din anii 1911 – 1913 este edificatoare în această privință, cu atât mai mult cu cât media anuală din acest interval al emigrării a fost de 9279 persoane, foarte apropiată de media anuală a perioadei 1899 – 1913 (de 9672 persoane) pentru întreaga provincie¹⁸.

Tabel 3. Repartizarea după țările de așezare a emigranților (în %) ¹⁹

Țara de așezare	Media anilor 1911 - 1913 - în %									
	Caraș – Severin	Timiș	Torontal	Timișoara	Vârșeț	Panciova	Banat	Transilvania	Crișana	Ungaria
SUA – America	61,6	95,4	98,1	96,8	100,0	94,2	91,02	49,2	97,3	86,7
Germania	14,2	0,8	0,2	1,2	-	1,2	2,93	5,0	0,2	2,8
România	22,2	2,8	0,5	1,4	-	-	4,48	44,8	2,1	8,2
Alta	2,0	1,0	1,2	0,6	-	4,6	1,57	1,0	0,4	2,3

Orientarea emigranților bănățeni spre S.U.A., aflate în plină expansiune economică, rezultă cu claritate din datele oficiale. Procentul, emigrația bănățeană spre SUA depășește media pe întreaga Ungarie. A înregistrat o amploare deosebită între anii 1905 – 1907, în timp ce ponderea celor reveniți a fost foarte restrânsă. (Tabel 4)²⁰.

Tabel 4. Emigranți și reveniți din SUA între anii 1899 – 1913

Comitat Oraș	Emigranți – Nr.				Reveniți Nr. și %							
	1899-1904	1905-1907	1908-1913	1889-1913	1899-1904		1905- 1907		1908-1913		1889-1913	
Caraș - Severin	984	3843	2632	7459	42	4,2	200	5,2	434	16,4	676	9,1
Timiș	4770	19072	17695	41537	292	6,1	1977	16,3	6309	35,6	8578	20,7
Torontal	7827	35244	20002	63073	291	3,7	4934	13,9	14963	74,8	20188	32,0
Timișoara	245	2531	2704	5480	-	-	6	0,3	6	0,1	12	0,2
Vârșeț	160	352	558	1070	11	6,8	1	0,1	9	0,5	21	2,0
Panciova	130	500	516	1146	-	-	-	-	7	1,4	7	0,6
Banat	14116	61542	44107	119765	636	4,5	7118	11,5	21728	49,3	29482	24,6

Comparând ponderea celor reveniți în comitate cu aceea din cele trei orașe menționate înțelegem motivele și obiectivele reale ale emigrării. În comitate, 87,23% din populație trăia la sate²¹. Dintre cei emigrați între anii 1899 – 1913 s-au reîntors 20,6%, în timp ce la orașe au revenit doar 0,9%. O evidență realizată de autoritățile pentru anii 1910 – 1913, la nivelul Ungariei, privind timpul de ședere în SUA a celor reveniți în localitățile de origine arată că 76,3% au stat până la cinci ani; 19,7% între 5 – 10 ani; 2,0% între 10 – 15 ani etc²². Deci, 96,0% dintre cei emigrați în SUA au stat până la 10 ani. Este limpede că obiectivul emigrării a fost obținerea unui câștig financiar, realizarea unor resurse bănești cu care să-și amelioreze nivelul de viață și să modernizeze gospodăria după revenirea în țară. Vârsta emigranților bănățeni în SUA confirmă aceeași concluzie (Tabel 5)²³.

Tabel 5. Emigrări după vârstă în SUA (în %).

Comitat	Anii 1905 – 1907						Anii 1911 - 1913				
Oraș	Ani	Până 20	20 – 29	30 – 39	40 – 49	Peste 50	Până 20	20 – 29	30 – 39	40 – 49	Peste 50
Caraș - Severin		10,3	36,3	33,6	17,3	2,5	13,5	30,0	26,4	22,1	8,0
Timiș		25,2	34,6	24,6	13,7	1,9	8,2	35,8	31,5	13,8	10,7
Torontal		20,5	40,0	23,8	13,8	1,9	10,5	33,4	26,6	21,4	8,1
Timișoara		14,0	39,6	27,1	15,0	4,3	8,2	35,8	31,8	13,8	10,7
Vârșeț		6,5	41,2	36,5	13,1	2,7	11,1	26,5	32,8	17,3	12,3
Panciova		3,7	46,5	20,5	22,0	7,3	7,3	33,8	32,4	20,7	6,3
Banat		13,4	39,7	27,7	15,8	3,4	9,8	32,6	30,2	18,1	9,3

Constatăm că emigranții în plină putere de muncă, cu vârsta între 20 – 39 ani, reprezentau 67,4% între anii 1905 – 1907 și 62,8% în perioada 1911 – 1913. Observăm însă o tendință de deplasare a emigrării spre vârstele superioare. Între anii 1905 – 1907 emigranții cu vârsta peste 40 ani reprezentau 19,2%, dar ponderea lor crește între 1911 – 1913 la 27,4%. Raportat la situația din întreaga Ungarie, fenomenul este mai accentuat în

cuprinsul Banatului istoric. Emigranții cu vârsta între 20 – 39 ani reprezentau la nivelul Ungariei întregi 62,2% între anii 1905 – 1907 și 58,5% între 1911 – 1913, deci cu aproape 5% mai puțin. Asemănătoare este situația și în cazul deplasării emigrării spre vârstele superioare. În toată Ungaria, categoria emigranților cu vârsta peste 40 ani reprezenta 13,4% între 1905 – 1907 și 24,2% între 1911 – 1913, deci sub nivelul din Banat. Considerăm că a intervenit acum și un alt motiv al emigrării: reîntregirea familiei. Emigranții stabiliți în SUA, care și-au putut realiza o condiție materială bună sau măcar mulțumitoare, au căutat să-și întrească familia prin aducerea soției, a părinților și copiilor. Aprecierea respectivă este susținută și de creșterea ponderii femeilor în ansamblul emigrărilor spre SUA (Tabel 6)²⁴.

Tabel 6. Emigrări spre SUA între anii 1905 – 1907 și 1911 – 1913 (în %).

Sexul	Perioada	Caraș – Severin	Timiș	Torontal	Timișoara	Vârșeț	Panciova	Banat
Bărbați	1905 – 1907	66,3	66,1	67,0	59,7	56,3	56,2	61,9
	1911 – 1913	55,9	48,7	50,1	30,2	37,7	35,4	43,0
Femei	1905 – 1907	33,7	33,9	33,0	40,3	43,7	43,8	38,1
	1911 – 1913	44,1	51,3	49,9	69,8	62,3	64,6	57,0

În comparație cu anii 1905 – 1907, intervalul 1911 – 1913 este marcat printr-o creștere cu 18,9% a ponderii femeilor în emigrația spre SUA. Diferența este și mai mare, de 23,0%, în cazul celor trei orașe, adică acolo unde numărul celor reveniți a fost redus. Tendința de stabilire definitivă și de integrare în civilizația americană este evidentă. Aprecieri interesante oferă și situația emigrării spre SUA în funcție de limba maternă a celor plecați (Tabel 7)²⁵.

Tabel 7. Emigrări în SUA după limba maternă. Anii 1911 – 1913 (în %).

Limba maternă	Caraș – Severin	Timiș	Torontal	Timișoara	Vârșeț	Panciova	Banat	Transil- vania	Ungaria
Români	36,9	25,6	22,1	6,1	-	-	15,2	63,4	14,7
Germani	38,4	60,2	48,0	57,0	65,5	78,5	57,9	18,5	17,9
Sârbi	5,0	7,1	19,5	20,8	-	-	8,7	-	2,4
Alții	19,7	7,1	10,4	16,1	34,5	21,5	18,2	18,1	65,0

Românii și germanii din Banatul istoric au dat cel mai mare număr de emigranți în SUA. În cei trei ani menționați au plecat spre SUA 5958 români și 13796 germani²⁶. În același interval de timp ponderea sârbilor, rutenilor, slovacilor și mai ales a maghiarilor a fost mult mai redusă. Fenomenul respectiv își are și o explicație politică în sensul că autoritățile ungare au promovat consecvent o politică de consolidare a elementului etnic maghiar.²⁷ A fost derulată permanent în detrimentul germanilor

bănățeni și, mai ales, a populației românești din provincie. Ziarele vremii cuprind numeroase relatări despre gravele realități din satele bănățene care au generat emigrarea românilor. În 23 februarie 1902 ziarul *Controla* însera următoarele: „Că situațiunea este foarte grea o dovedește și acea tristă și întristătoare faptă că azi chiar și români, bărbați tineri, viguroși, din cele mai roditoare ținuturi ale Banatului încep a-și părăsi vatra și a emigra la America pentru că darea este mare și grea, iar din agoniseală nu pot plini toate, pe lângă susținerea familiei. Nu părăsim emigrările. Dară dacă și astfel de români nu pricep altcum să-și ajute, apoi în adevăr grea trebuie să fie starea.”²⁸ Relatările ziarelor bănățene privitoare la cauzele emigrării sunt susținute și de repartitia celor plecați în funcție de ocupația lor (Tabel 8)²⁹.

Tabel 8. Ocupația emigranților în SUA (în %).

	Producători agricoli		Minerit, Industrie, Comerț, Meșteșuguri		Zilieri		Servitori de casă		Alții	
	a	b	A	b	a	b	a	b	a	B
Caraș - Severin	43,1	54,2	39,3	27,5	9,6	6,1	6,9	6,7	1,1	5,5
Timiș	66,2	70,3	14,6	11,1	6,6	8,5	11,5	7,9	1,1	2,2
Torontal	67,5	68,4	15,1	10,7	6,3	12,4	10,2	7,0	0,9	1,5
Timișoara	1,8	1,3	62,2	64,3	18,4	18,2	11,3	10,9	6,3	5,3
Vârșeț	21,5	8,6	62,3	50,0	0,8	24,1	11,2	10,5	4,2	6,8
Panciova	30,8	33,3	54,5	47,7	1,1	-	10,3	9,1	3,3	9,9
Banat	38,5	39,4	41,3	35,2	7,1	11,6	10,2	8,7	2,9	5,1
Transilvania	80,3	79,2	9,7	7,7	7,5	8,7	1,8	2,7	0,7	1,7
Ungaria	66,4	67,0	14,9	12,4	11,4	12,5	5,8	5,5	1,5	2,6

a. Anii 1905 – 1907

b. Anii 1911 – 1913

Structura generală a populației bănățene și situația concretă din economia provinciei au determinat o emigrație masivă din rândul producătorilor agricoli de la sate, a zilierilor și, cu siguranță, a meșteșugarilor ruinați în urma concurenței industriale. Dacă, procentual, emigrarea producătorilor agricoli a fost sub nivelul mediu al Transilvaniei și Ungariei, emigrarea celor ocupați în minerit, comerț și meșteșuguri a depășit net media pe întreaga Ungarie. A fost consecința dificultăților cu care se confrunta industria minieră din Banat, a concurenței de pe piață care afecta grav micii comercianți și meșteșugari, mai cu seama în centrele urbane.

Emigranții stabiliți în SUA au creat mici comunități bănățene în această țară. Dintre emigranții bănățeni plecați în SUA în anul 1913, s-au stabilit³⁰: 1766 în Pennsylvania; 1604 în New-York; 1293 în Ohio; 886 în Michigan; 880 în Illinois; 365 în Missouri; 345 în New-Yersey; 128 în Wisconsin. În număr mai restrâns s-au stabilit în alte ținuturi americane: Maryland

– 51; Minnesota – 127; Indiana – 110; Connecticut – 24 etc. Emigrația spre Canada a fost redusă până la primul război mondial. În anul 1913 s-au stabilit în această țară doar 89 persoane.

A doua țară spre care s-au îndreptat emigranții bănățeni a fost România. Numărul acestora a fost însă mult mai mic decât a celor plecați în SUA. (Tabel 9)³¹.

Tabel 9. Emigranți și reveniți din România între anii 1899 – 1913.

Indicatori		Caraș – Severin	Timiș	Torontal	Timișoara	Vârșeț	Panciova	Banat
Emigranți	Nr.	2989	1355	889	319	56	20	5628
Reveniți	Nr.	117	212	119	1	2	-	451
	%	4,0	15,6	13,6	-	-	-	8,0

Raportată spre emigrația spre SUA, cea orientată spre România reprezenta doar 4,7%. Cu certitudine, numărul celor plecați în Regatul român a fost mai mare decât ne indică înregistrările oficiale făcute de autorități. Granița comună a Banatului cu statul român, identitatea de limbă a majorității locuitorilor din comitatele Caraș-Severin și Timiș au facilitat emigrarea spre România și fără știrea autorităților locale. Acestea explică și ponderea scăzută (8,0%) a celor reveniți în localitățile de origine, de trei ori mai mică decât a celor reveniți din SUA. În România au emigrat cu scopul de a se stabili definitiv. De altfel, majoritatea emigranților erau de limbă maternă română. (Tabel 10)³².

Tabel 10. Emigranți în România în anii 1911 – 1913 (în %).

Comitat	Români				Germani				Maghiari			
	1911	1912	1913	1911- 1913	1911	1912	1913	1911- 1913	1911	1912	1913	1911- 1913
Caraș - Severin	69,5	61,7	73,1	67,9	25,4	28,7	20,8	24,9	5,1	9,1	6,1	7,1
Timiș	67,5	65,1	52,2	62,7	22,1	21,2	35,8	25,0	10,4	13,6	9,0	11,6
Torontal	75,0	51,3	30,0	55,1	-	-	-	-	10,0	2,6	-	4,3
Timișoara	50,0	16,7	100,0	55,6	-	-	-	-	-	33,3	-	11,1
Banat	65,5	48,7	63,8	60,3	11,9	12,5	14,2	12,5	6,4	14,7	3,8	8,5
Ungaria	70,1	73,5	81,6	76,6	70,9	73,8	81,7	76,9	19,2	14,1	11,4	14,3

Peste 60% din emigranții bănățeni în România erau de limbă maternă română. Majoritatea erau originari din Comitatele Caraș-Severin și Timiș. Spre deosebire de emigrația în SUA, constatăm în emigrația spre România o pondere mai mare a persoanelor cu vârsta peste 40 ani, a zilierilor și servitorilor de casă.

Tabel 11. Emigranți în România. Anii 1911 – 1913 (în %)³³

	Ocupația					Vârsta – Ani				
	Producători agricoli	Minerit Comerț Meșteșug	Zilieri	Servitori de casă	Alții	Până 20	20 – 29	30 – 39	40 – 49	Peste 50
Caraș - Severin	20,7	30,4	11,7	31,5	5,7	2,7	26,1	24,7	21,2	25,3
Timiș	47,4	28,2	5,7	9,1	9,6	6,2	19,6	21,6	25,8	26,8
Torontal	56,0	19,5	9,8	4,9	9,8	4,9	31,6	22,0	22,0	19,5
Timișoara	-	30,8	46,2	23,0	-	-	46,2	38,4	7,7	7,7
Banat	31,0	27,2	18,4	17,1	6,3	3,5	30,9	26,7	19,2	19,7

În comparație cu emigrația în SUA, spre România s-au orientat mai puține persoane provenind, ca ocupație, din economia agrară, minerit, industrie, comerț și meșteșuguri. În schimb, a fost superioară ponderea zilierilor, servitorilor de casă sau cu alte ocupații. Numeroase persoane au fost angajate ca servitori în casele oamenilor înstăriți din orașele României sau folosit ca zilieri în diferite activități. Alte persoane, mai ales intelectuali, au emigrat și stabilit în România angajând-se în instituții de învățământ și servicii publice etc. O serie de tineri s-au deplasat în România pentru studii care justifică numărul mare al emigranților bănățeni în Regatul român.

Emigrația spre Germania a fost de proporții mai restrânse. Între anii 1899 – 1913 spre această țară s-au îndreptat 4602 bănățeni: 3424 din Comitatul Caraș-Severin; 575 din Timiș și 603 din Comitatul Torontal³⁴. O pondere mai ridicată a existat în anii 1905 – 1910 și foarte scăzută în perioada 1899 – 1903. Bărbații reprezentau aproximativ 62% din totalul celor emigrați în Germania. (Tabel 12)³⁵

Tabel 12. Emigrația în Germania. Anii 1911 – 1913 (în %).

Indicatori	Sexul		Limba maternă			Ocupația				
	Bărbați	Femei	Română	Germană	Alta	Producători agricoli	Minerit Industrie Comerț	Zilieri	Servitori de casă	Alții
Caraș - Severin	52,2	47,8	68,2	29,2	2,6	-	85,5	8,5	2,0	4,0
Timiș	65,9	34,1	41,5	46,3	12,2	56,3	12,7	14,6	7,3	9,1
Torontal	67,7	32,3	-	67,7	32,3	50,0	42,4	3,8	3,8	-

Majoritatea emigranților în Germania erau germani și români bănățeni. Ei reprezentau aproximativ 85% din totalul celor plecați în această țară. Proveneau, ca ocupație, în cea mai mare parte, din rândul producătorilor agricoli, lucrătorilor din minerit, industrie și comerț. Și-au aflat locuri de

muncă în economia germană sau studiau în instituții de învățământ.

Un număr redus de emigranți bănățeni s-au orientat spre alte țări europene: Serbia, Italia, unele state balcanice etc.

Înțelegerea corectă a fenomenului emigrărilor din Banat impune analiza sa și din punct de vedere al naționalității celor care au luat drumul străinătății (Tabel 13; Anexa 1)³⁶.

Tabel 13. Emigranți după limba maternă. Anii 1899 – 1913.

Comitat		Română	Germană	Maghiară	Sârbă	Slovacă	Ruteană	Croată	Alta	Total
Caraș – Severin	Nr.	5679	7032	941	626	192	106	18	693	15287
	%	37,1	46,0	6,2	4,1	1,3	0,7	0,1	4,5	100
Timiș	Nr.	8835	28841	2099	3111	335	2	36	1001	44260
	%	20,0	65,2	4,7	7,0	0,8	0,0	0,1	2,2	100
Torontal	Nr.	10845	44010	5316	13796	1782	3	627	419	76798
	%	14,1	57,3	6,9	18,0	2,3	0,0	0,8	0,6	100
Timișoara	Nr.	351	4167	1362	105	15	-	6	20	6026
	%	5,8	69,2	22,6	1,8	0,2	-	0,1	0,3	100
Vârșeț	Nr.	35	832	109	166	3	1	5	8	1159
	%	3,0	71,8	9,4	14,3	0,3	0,1	0,4	0,7	100
Panciova	Nr.	13	1033	136	340	9	-	17	-	1548
	%	0,8	66,7	8,8	22,0	0,6	-	1,1	-	100
Banat	Nr.	25758	85918	9963	18144	2336	112	709	2141	145078
	%	13,6	62,7	9,8	11,2	0,9	0,1	0,3	1,4	100,0

Populația românească, împreună cu cea germană, din Banatul istoric au dat 76,2% din totalul emigranților. Dacă ne referim numai la cele trei comitate, atunci ponderea emigranților români se ridică la 23,7% pentru întreaga perioadă analizată. Au existat însă diferențe în evoluția emigrării în funcție de limba maternă a celor plecați de la o etapă la alta (Tabel 14)³⁷.

Tabel 14. Emigranți din Banatul istoric pe etape (în %).

Perioada	Români	Germani	Maghiari	Sârbi	Slovaci	Ruteni	Croați	Alții
1899 – 1904	9,6	65,5	7,5	13,8	1,0	0,2	0,5	1,9
1905 – 1907	12,1	65,4	9,1	10,2	1,0	0,1	0,2	1,9
1908 - 1913	16,4	60,9	10,9	9,5	0,8	0,1	0,5	0,9

Creșterea cea mai importantă (6,8%) a ponderii în structura generală a emigrării din Banatul istoric a avut loc în rândul populației românești. La populația maghiară creșterea a fost de numai 3,4% și s-a datorat, în special, emigrării din municipiul Timișoara. Cu excepția croaților, toate celelalte grupuri etnice s-a produs o atenuare a emigrărilor după anul 1907, mai accentuată fiind la populația germană bănățeană. Existau localități unde

numărul celor plecați în străinătate era de ordinul sutelor (Tabel 15)³⁸.

Tabel 15. Persoane (nr.) aflate în străinătate. Anul 1910.

Locatitatea	Nr.	Locatitatea	Nr.	Locatitatea	Nr.
Anina	209	Cherestur	109	Johanisfeld	146
Reșița	99	Frumușeni	139	Pardani	194
Moldova Nouă	137	Gelu	159	Bulgăruș	177
Voiteg	106	Bencecu de Sus	121	Igrîș	201
Săcălaz	328	Sânpetru Mic	114	Lovrin	259
Sănandrei	291	Orțișoara	159	Sânpetru Mare	135
Giarmata	362	Variaș	302	Periam	383
Covaci	130	Vinga	155	Pesac	223
Șag	134	Carani	248	Saravale	299
Dudeștii Noi	185	Jecea Mare	226	Beba Vechе	168
Recaș	109	Modoș	136	Comloșu Mare	512
Felnac	113	Mokrin	209	Jimbolia	452
Șagu	129	Bocsár	184	Freidorf	166
Sânpetru German	320	Cenad	208	Becicherecul Mare	206
Secusigî	145	Sânicolaul Mare	571	Kikinda Mare	335

Dacă efectuăm o repartitie geografică în spațiul Banatului istoric a numărului emigranților aflăm că ponderea o dețin zonele din câmpia provinciei, din cuprinsul comitatelor Timiș și Torontal (Tabel 16)³⁹. În anul 1910 existau 2325 emigranți din plasa Centrală (Timișoara); 1826 din plasa Vinga; 1120 din plasa Jimbolia; 1955 din plasa Periam; 1228 din plasa Becicherecul Mare. În schimb, zonele de deal și munte au cunoscut un fenomen mai lent și redus al emigrării. În anul menționat erau emigranți: 43 locuitori din plasa Bozovici; 36 din plasa Teregova; 113 din plasa Bocșa etc. Explicațiile acestei situații sunt complexe și provin tot din condițiile social-economice concrete ale spațiului bănățean.

Tabel 16. Emigrația din plășile comitatelor bănățene. An 1910.

Comitatul Caraș – Severin			Comitatul Timiș			Comitatul Torontal		
Nr. crt.	Plasa	Nr.	Nr. crt.	Plasa	Nr.	Nr. crt.	Plasa	Nr.
1	Bega	33	1	Buziaș	252	1	Alibunar	263
2	Bocșa	113	2	Ciacova	570	2	Antalfalva	651
3	Bozovici	43	3	Deta	278	3	Banloc	355
4	Făget	8	4	Biserica Albă	320	4	Cenei	1217
5	Jam	220	5	Cuvin	181	5	Modoș	602
6	Caransebeș	7	6	Centrală	2325	6	Becicherecul Mare	1228
7	Lugoj	58	7	Lipova	395	7	Kikinda Mare	1076
8	Mureș	11	8	Recaș	561	8	Sânicolaul Mare	1120
9	Oravița	286	9	Aradul Nou	1535	9	Panciova	403
10	Orșova	108	10	Vârșeț	344	10	Pardani	917
11	Reșița	125	11	Vinga	1826	11	Periam	1955
12	Timiș	102				12	Törökbecsei	706

13	Teregova	36				13	Törökkanizsa	551
14	Moldova Nouă	340				14	Jimbolia	2336
1	Caransebeș - Oraș	16	1	Biserica Albă - Oraș	156	1	Becicherecul Mare - Oraș	206
2	Lugoj - Oraș	93				2	Kikinda Mare - Oraș	335

Determinant în evoluția diferită a fost factorul economic. În regiunea de Câmpie a Banatului, economia agrară a dobândit un pronunțat caracter comercial. Rețeaua densă de căi ferate și drumuri modernizate a favorizat și accentuat acest caracter. S-a intensificat vânzarea de bunuri agricole; s-au amplificat vânzările de terenuri agricole, în primul rând cele ipotecate la bănci și grevate de datorii. Interesul pentru cumpărarea de pământ și inventar agricol modern, cu scopul de a spori producția destinată pieței, a devenit firesc în conduita locuitorilor din satele de câmpie. Emigrarea în SUA sau Germania, acceptarea unor munci grele, dar relativ bine plătite, pe șantierele de construcții sau în fabrici, putea oferi o șansă pentru realizarea acestui interes. Un interval de 5 – 10 ani de muncă în străinătate, însoțită de economii drastice, puteau asigura resurse financiare suficiente pentru cumpărarea câtorva jugăre de pământ, animale de tracțiune și inventar agricol corespunzător. Pe această cale își schimbau condiția socială în comunitățile sătești, dobândeau condiții de viață mulțumitoare pentru familiile lor. În consecință, emigrația a avut consecințe multiple în Banatul istoric. Pe de o parte, a limitat sporul demografic real, a restrâns ponderea natalității prin plecarea persoanelor tinere, a frânat evoluția firească a sporului demografic natural. Creșterea demografică redusă în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea a fost determinată și de fenomenul masiv al emigrării. Pe de altă parte, revenirea unei părți dintre cei plecați în străinătate a avut consecințe benefice pentru multe mii de familii bănățene, a influențat pozitiv dezvoltarea economiei agrare și în general, evoluția lumii rurale. Numeroase persoane sau familii reîntoarse în localitățile de origine și-au construit case moderne, și-au dotat gospodăria cu inventar agricol corespunzător, au dezvoltat o agricultură rațională, devenind modele, atât de apreciate în Banat, de gospodari harnici și disciplinați în activitatea productivă.

Ioan Munteanu

Universitatea de Vest
Timișoara
Facultatea de Litere , Teologie și Istorie
Bld. V. Pârvan

NOTE

1. Ioan Munteanu, *Urbanizarea în Banatul istoric la începutul secolului al XX – lea*, în „Analele Banatului”, S. N., VII – VIII, 2000.
2. Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș. Monografie*, Editura Marineasa, Timișoara, 1998.
3. Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918*, Editura Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p. 52.
4. *Magyar Statisztikai Közlemények* (în contin. *M. St. K.*), vol. 42, Budapesta, 1912, p. 344 – 372
5. *Idem*, vol. 56, Budapesta, 1914, p. 335, 438, 439, 470, 471, 486 – 487.
6. *Idem*, vol. 56, Budapesta, 1914, p. 182.
7. Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat, 1881 – 1918*, Editura Antib, Timișoara, 1994, p. 42.
8. *Ibidem*.
9. *Drapelul*, Lugoj, XIII, 1913, din 14/27 martie, p.3.
10. *M. St. K.*, vol. 48, Budapesta, 1910, p. 48 – 49; 51.
11. *Idem*.
12. Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 90.
13. *M. St. K.*, vol. 67, Budapesta, 1918, partea II, p. 48.
14. Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 54.
15. Unii emigranți evitau autoritățile pentru a nu plăti taxele de pașaport sau pentru a se sustrage de la efectuarea serviciului militar.
16. *M. St. K.*, vol. 67, ..., partea II, p. 4 – 5.
17. *Idem*, partea II, p. 12 – 13.
18. Calculat pe baza datelor din Tabelele 1 și 2.
19. *M. St. K.*, vol. 67, ..., partea II, p. 15.
20. *Idem*, partea II, p. 51; 73.
21. *Idem*, vol. 42, ..., p. 344 – 372.
22. *Idem*, vol. 67, ..., partea II, p. 74.
23. *Idem*, partea II, p. 65.
24. *Idem*, partea II, p. 55.
25. *Idem*, partea II, p. 62 – 63.
26. *Idem*.
27. Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 71.
28. *Controla*, Timișoara, VIII, 1902, nr. 15, din 23 februarie, p.1.
29. *M. St. K.*, vol. 67, ..., partea II, p. 68 – 69.
30. *Idem*, partea II, p. 81.
31. *Idem*, partea II, p. 63; 90.
32. *Idem*, partea II, p. 87 - 88.
33. *Idem*, partea II, p. 86; 88 - 89.
34. *Idem*, partea II, p. 90 - 91.
35. *Idem*, partea II, p. 92.
36. *Idem*, partea II, p. 22 - 23.
37. *Idem*.
38. *Idem*, vol. 42, p. 344 - 372
39. *Idem*.

EMIGRATIONS FROM THE PROVINCE OF BANAT AT THE END OF THE 19th - BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Abstract

The society of Banat in this period can be characterized by tremendous changes. An evolution towards capitalist modernization and development led to an accelerated rhythm for the economical development and finally to a growth of social stratification. Over 50% of the rural population was still tied to poor households. In cities, the capitalist competition managed to ruin some small industrial and commercial units. The emigration of a large number of citizens was certain cause of these social economical changes. The emigration was orientated towards the United States of America and Germany. Between 1899 and 1913, 145.078 persons emigrated from Banat, of wich 128.765 to United States. 30.936 returned later in Banat. The emigration reduced the pressure of a working hand found in excess and diminished social tensions. With their economies, the people who returned bought land and agricultural inventory, established new economical units, making a great difference in the progress of the province at that time.

Anexa 1. Emigrări din Banatul istoric între anii 1899 – 1913. Număr emigranți.

An	SUA – America						România						Germania		
	Caraș – Severin	Timiș Torontal	Timișoara	Vârșeț	Panciova	Caraș – Severin	Timiș Torontal	Timișoara	Vârșeț	Panciova	Caraș – Severin	Timiș	Torontal		
1899	143	176	216	-	-	142	55	192	56	-	88	1	3		
1900	44	271	296	10	5	25	25	34	28	-	54	1	11		
1901	9	231	268	10	5	200	40	72	36	51	31	5	16		
1902	71	635	996	17	36	83	21	22	27	5	5	3	17		
1903	274	1575	2598	53	31	10	39	26	11	3	8	7	26		
1904	443	1882	3453	155	83	219	125	48	31	-	198	89	108		
1905	889	4971	6715	650	107	357	150	85	58	3	723	81	135		
1906	1250	5040	10971	806	112	467	181	63	25	-	372	70	65		
1907	1704	9061	17558	1075	133	314	114	136	10	-	763	92	70		
1908	290	1531	2403	321	84	298	123	39	3	-	435	54	27		
1909	392	3538	7024	462	93	179	143	67	12	-	129	48	64		
1910	458	3291	6311	413	97	156	63	36	1	-	275	42	30		
1911	334	2231	3835	470	93	118	77	20	2	-	118	28	14		
1912	487	3772	5879	544	102	209	132	39	18	-	106	33	9		
1913	671	3332	3550	494	89	212	67	10	1	-	119	21	8		
1899 – 1913	7459	41537	63073	5480	1070	2989	1355	889	319	56	3424	575	603		

Sursa: Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 67, Budapest, 1918, partea II, p. 51, 63; 90-91

Anexa 2. Emigrări între anii 1899 – 1913, Bărbăți, Femei, Număr persoane.

An	Caraș – Severin		Timiș		Torontal		Timișoara		Vârșet		Panciova	
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F
1899	217	201	179	154	460	351	29	39	6	6	3	3
1900	100	4	194	118	289	248	33	27	4	1	-	-
1901	149	115	192	120	330	209	32	25	39	22	48	93
1902	99	75	431	235	678	439	31	22	42	10	53	71
1903	198	97	1000	647	1653	1125	44	29	19	13	50	76
1904	550	356	1429	854	2588	1400	110	91	59	25	56	41
1905	1280	896	3404	1861	4634	2822	361	390	68	41	35	27
1906	1384	894	3408	1950	7120	4369	428	440	59	54	113	100
1907	2198	942	6361	2992	12770	5368	554	541	73	60	138	99
1908	690	590	941	803	1416	1247	138	199	46	38	26	36
1909	440	380	2170	1604	4356	2915	207	276	39	54	55	51
1910	487	486	2042	1382	3538	2940	159	263	40	57	54	62
1911	281	303	1162	1199	1835	2099	162	313	36	57	46	78
1912	424	393	2062	1895	3247	2700	201	373	42	60	28	39
1913	525	497	1564	1907	1684	1959	111	398	29	60	18	49
1899 – 1913	9022	6265	26539	17721	46607	30191	2600	3426	601	558	723	825

B = bărbati
F = femei

Sursa: Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 67, Budapest, 1918, partea II, p. 12 – 13.

Anexa 3. Emigrări din Banatul istoric. Etape. Număr emigranți după limba maternă.

Comitat	Români			Germani			Maghiari			Sârbi			Slovaci			Ruteni			Croatî			Alții		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Oraș	613	2577	2489	1139	3682	2211	80	429	432	139	339	148	67	97	28	31	43	32	-	16	2	128	411	154
Caraș – Severin																								
Timiș	433	3799	4603	4215	13106	11490	233	947	919	428	1409	1274	28	180	127	-	1	1	7	13	16	179	521	301
Torontal	752	4458	5635	7097	21117	15796	511	2892	1913	1110	7093	5593	196	1033	553	-	3	23	299	305	81	200	138	
Timișoara	48	131	172	360	2066	1741	70	433	859	21	57	24	2	11	2	-	-	-	-	4	2	8	12	-
Vârșeț	6	9	20	188	251	393	17	44	48	34	42	90	-	2	1	-	1	-	-	5	1	7	-	-
Panciova	12	1	-	223	383	427	55	43	38	192	83	63	-	-	9	-	-	-	12	-	5	-	-	-

A = 1899 – 1904

B = 1905 – 1907

C = 1908 - 1913

Sursa: Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 67, Budapest, 1918, partea II, p. 22 – 23.

Anexa 4. Emigrări din Banatul istoric. Etape. Limba maternă a emigranților. În %.

Comitat	Români			Germani			Maghiari			Sârbi			Slovaci			Ruteni			Croatî			Alții		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Oraș																								
Caraș – Severin	27,9	33,9	45,3	51,8	48,5	40,2	3,7	5,6	7,9	6,3	4,5	2,7	3,1	1,3	0,5	1,4	0,6	0,6	-	0,2	-	5,8	5,4	2,8
Timiș	7,8	19,0	24,6	76,5	65,6	61,3	4,2	4,7	4,9	7,7	7,1	6,8	0,5	0,9	0,7	-	-	-	0,1	0,1	0,1	3,2	2,6	1,6
Torontal	7,7	12,0	18,8	72,6	56,9	52,7	5,2	7,8	6,4	11,4	19,2	18,7	2,0	2,8	1,9	-	-	-	0,3	0,8	1,0	0,8	0,5	0,5
Timișoara	9,4	4,8	6,1	70,3	76,1	62,1	13,7	16,0	30,7	4,7	2,1	0,9	0,4	0,4	0,1	-	-	-	-	0,2	0,1	1,5	0,4	-
Vârșeț	2,5	2,5	3,6	76,4	70,7	70,4	6,9	12,4	8,6	13,8	11,8	16,1	-	0,6	0,2	-	-	0,2	-	-	0,9	0,4	2,0	-
Panciova	2,4	0,2	-	45,2	74,8	78,8	11,1	8,4	7,0	38,9	16,6	11,6	-	-	1,7	-	-	-	2,4	-	0,9	-	-	-

A = 1899 – 1904

B = 1905 – 1907

C = 1908 - 1913

Sursa: Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 67, Budapest, 1918, partea II, p. 22 – 23.

EMIL BOTIȘ (1904-1984)

Petru Botiș, Vasile Dudaș

Parmi les intellectuels remarquables de Timișoara on retrouve aussi le juriste Emil Botiș, dont l'activité recouvre la période tellement agitée de l'entre-deux-guerres, y compris la période postérieure à la seconde guerre mondiale dans le Banat roumain et tout spécialement à Timișoara¹.

Il est né le 10 février à Arad dans une famille d'intellectuels. Sa mère a été Maria Botiș (née Ciobanu) originaire de Roșia Montană de Țara Moților. Dans sa jeunesse elle a été institutrice et s'est affirmée comme poétesse. Elle a publié ses premières poésies dans la revue "Familia", revue dirigée par Iosif Vulcan. Elle a été appréciée par les critiques littéraires de l'époque, parmi lesquels nous pouvons citer Ilarie Chendi et-plus tard-Perpessicius.

Son père a été le dr. Teodor Botiș, prêtre et professeur à l'Institut théologique et à l'École normale d'Arad. Il a été le premier recteur de l'Académie théologique d'Arad en 1919. Il a été aussi l'auteur de "L'Histoire de l'Ecole normale et de l'Institut théologique orthodoxe roumain d'Arad", ouvrage primé par L'Académie roumain en 1922, recevant le prix Năsturel. Il a été également l'auteur de la monographie de la famille Mocioni, ouvrage paru en 1939 aux Éditions des Fondations Royales de Bucarest et réédité en 2003 à Timișoara.

Emil a été le second des trois fils de la famille. Le premier né a été Aurel qui a travaillé comme médecin à Arad. Le cadet Virgil, ingénieur, a fini son activité comme professeur à l'Université Polytechnique de Cluj.

Emil a passé son enfance avec sa famille à Arad. Il passait ses vacances d'été dans le village de Valea Neagră de Criș, dans le département de Bihor, village natal de son père. Il a également passé un été à la Mer Adriatique, à Czirkvenicza.

Il a suivi les cours des deux premières classes primaires dans l'unique école élémentaire dont la langue d'enseignement était le roumain. Le bâtiment de l'école était situé dans la cour de la Cathédrale gréco-orthodoxe d'Arad. Après avoir fini les deux classes primaires, ses parents l'ont fait inscrire en troisième à l'école primaire d'Etat, pour qu'il puisse apprendre le hongrois. Autrement, il n'aurait pu suivre les cours du lycée. En troisième et en quatrième il a dû travailler dur pour apprendre le hongrois, mais

heureusement-il a eu la chance d'avoir un instituteur hongrois bienveillant et respectueux avec les enfants de nationalité roumaine. Après avoir terminé les quatre classes primaires, il a suivi les cours du lycée d'Etat appelé: "Gymnase supérieur royal hongrois". Les premières classes du lycée ont été assez difficiles parce qu'il ne connaissait pas assez bien le hongrois.

Comme la première guerre mondiale venait d'éclater, les cours se déroulaient avec bien des difficultés à cause de la mobilisation de plusieurs professeurs, certains d'entre eux décédés sur le front.

Dans ses souvenirs, Emil retient en premier lieu la figure lumineuse du professeur Lejtény, qui était le plus aimé des élèves et tout spécialement des élèves roumains, parce qu'il avait épousé une roumaine et manifestait beaucoup de compréhension envers ceux-ci².

Il a passé son enfance et son adolescence dans le Palais serbe, édifice important situé près de l'Eglise serbe et dans lequel habitaient surtout des familles serbes.

Les années de la première guerre mondiale ont laissé leur empreinte sur toute la vie culturelle et sociale de la ville, d'autant plus que la mère d'Emil Botiş a déployé une activité humanitaire dans le cadre de la Société de la Croix Rouge. Cette société soignait les blessés arrivés du front dans l'Hôpital militaire, sans tenir compte du camp d'où provenaient les belligérants.

Elle a organisé aussi l'assistance humanitaire aux prisonniers de guerre qui étaient soumis à un traitement extrêmement dur, étant dépourvus de nourriture et des conditions d'hygiène les plus élémentaires. Pour cette activité humanitaire, Maria Botiş a été décorée avec la médaille austro-hongroise "Patriae et Humanitati". Après la Grande Union, l'Etat Roumain lui a accordé l'ordre roumain "Le Mérite sanitaire première classe". Elle a également reçu de la part de l'Etat belge la distinction "Médaille d'or de la Croix rouge belge".

Après la participation de la Roumanie à la guerre à côté des pays de l'Entente contre l'Autriche-Hongrie et l'Allemagne, la situation des Roumains de Transylvanie a empiré y compris à Arad, chose ressentie aussi par les élèves roumains des lycées hongrois.

Vers la fin de la guerre, pendant les dernières journées, avant l'entrée des troupes coloniales françaises sous la commande du général Gondrecourt, remplacé par la suite par le général Tournelot, les éléments terroristes hongrois ont commis plusieurs atrocités contre les Roumains, y compris à Arad.

Dans le lycée, l'atmosphère était très tendue et les esprits étaient extrêmement agités. Dans ses souvenirs, Emil Botiş relate que, étant élève en VI-e, au printemps de 1919, les murs des salles de classe étaient

recouverts de planches représentant la Hongrie démembrée, planches qui comprenaient aussi les territoires qui étaient revenus aux Roumains, aux Croates et aux Serbes. Sous les images que ces planches contenaient, on avait écrit en hongrois: “Nem, nem, soha”³ (Non, non, jamais).

Après la retraite d’Arad des troupes françaises du général Franchet d’Esperey et l’entrée des premières unités de l’Armée roumaine, Emil Botiș-élève en VI-e-s’arrête dans ses notes sur la dernière classe de dessin du professeur hongrois Sima Dezsö.

Le professeur a interrompu son activité en disant: “à partir d’aujourd’hui les Roumains ont assumé le contrôle sur notre ville”⁴. A cette occasion, une page d’histoire a été tournée. Quand le professeur a demandé aux élèves de chanter pour la dernière fois l’hymne national hongrois, les élèves roumains sont restés muets, les bras croisés. Cela se passait à la fin de l’année 1918/1919.

Pendant l’année scolaire 1919/1920, le lycée “Moise Nicoara” a fonctionné avec toutes les classes (I-VIII), existant même des classes parallèles pour chaque année d’études. Emil Botiș était alors en VII-e.

Parce qu’il n’y avait pas assez d’enseignants, on a fait appel aux professeurs de “L’Ancien Royaume”(de Roumanie). On a également organisé des cours sans fréquence à l’Université de Cluj pour les instituteurs transylvains qui désiraient devenir professeurs.

Une génération de professeurs éminents est arrivée de l’Ancien Royaume, professeurs qui se sont imposés et affirmés au lycée pendant l’entre-deux-guerres. Parmi ces professeurs nous devons mentionner Ion Dumitriu de Craiova, brillant mathématicien, le physicien Constantin Teodorescu, l’historien Gheorghe Ionescu, le professeur de musique Petrescu, le professeur de français Deschamps, détaché de la mission universitaire française de l’Académie Orientale de Vienne (le fameux Institut d’études commerciales et consulaires d’Autriche) ainsi que l’éminent professeur de roumain-Dimitrie Panaitescu-Perpessicius. Ce dernier était venu à Arad directement du front, car la guerre venait de s’achever. Il était resté invalide après la résection du coude droit et c’est pourquoi il ne pouvait plus écrire calligraphiquement.

Ça vaut la peine de mentionner les circonstances dans lesquelles il était devenu invalide de guerre. Il est parti sur le front de Dobroudja avec le 38e-e régiment d’infanterie de Brăila et le 13 octobre 1916 il a été blessé au bras droit. C’est le médecin français Dufreche qui a sauvé son bras droit d’une amputation. Malheureusement, sa présence dans le lycée a peu duré, au grand regret de tous les élèves, car il a été transféré à Târgu-Mureș et puis à Bucarest. Il se souviendra plus tard de la période passée à

Arad comme professeur au lycée “Moise Nicoară” dans l’article publié dans “Lectures intermittentes”, livre paru aux éditions “Dacia” de Cluj, en 1971, à l’occasion du centième anniversaire de la poétesse Maria Botiș Ciobanu-en 1966. Dans l’article mentionné, Perpessicius évoque les moments agréables passés dans la maison hospitalière de la famille du professeur Teodor Botiș, qui était alors le directeur et le chroniqueur de l’École normale d’Arad et futur premier recteur de l’Académie théologique d’Arad.

La chaire de roumain, restée vacante après le départ de Dimitrie Panaitescu-a été ocupée par le poète symboliste Al. T. Stamatiad, subtile ciseleur de vers, mais moins initié aux secrets de la pédagogie. C’est lui qui a continué à enseigner la langue et la littérature roumaines. Le professeur Al. T. Stamatiad s’est affirmé en tant que poète symboliste, se considérant un des continuateurs de la poésie symboliste d’Alexandru Macedonski.

A côté des professeurs venus de l’Ancien Royaume, une fois fondé le lycée “Moise Nicoară” ont enseigné aussi des professeurs transylvains qui ont étudié dans les Universités de l’ancien Empire austro-hongrois. Parmi ceux-ci, mentionnons l’érudit hélieniste et latiniste Liviu Albu, qui a fait ses études à la Faculté des lettres et philosophie de Budapest (1904), le professeur de mathématiques Ascaniu-Crișan-fils d’un intellectuel roumain de Sibiu-licencie ès mathématique et physique de l’Université de Budapest, le professeur de botanique Nestor Blaga, le professeur de dessin Iulian Toader qui a fini ses études de Beaux Arts à Budapest en 1904. Ce dernier s’est fait remarquer par ses tableaux exposés à Budapest, Bratislava, Oroshaza, etc, mais aussi en tant que peintre d’églises dans les départements d’Arad, de Timiș et de Hunedoara. Mentionnons aussi le professeur d’allemand Caius Turicu qui a initié les élèves aux secrets des *Nibelungen*.

Il est à retenir que l’effort des premiers professeurs du Lycée “Moise Nicoară” a été bien grand car ils devaient enseigner la langue et la littérature roumaines, l’histoire des Roumains à des élèves qui n’avaient étudié la langue et la littérature roumaines que pendant une seule heure facultative par semaine dans l’ancien lycée hongrois.

Celui qui enseignait auparavant le roumain dans le lycée hongrois était Gheorghe Pop, le père de la grande cantatrice Lia Pop, qui a brillé pendant de longues années sur la scène de l’Opéra roumain de Cluj.

Dans le lycée, on a organisé aussi des activités de boy-scouts, chapitre important dans la vie des élèves. On sait bien que ces activités ont été initiées par l’Anglais Sir Baden Powell et qu’elles se sont avérées être une excellente école pour acquérir certaines habiletés pratiques et aussi pour former des caractères.

Une fois fondé le Lycée “Moise Nicoară” en 1919 les élèves boy-scouts ont constitué la Cohorte des boy-scouts “Général Berthelot” en guise d’hommage pour l’aide accordée par les Français à la Roumanie pendant la guerre.

En 1923, de passage par Arad, le général Berthelot a rencontré les élèves boy-scouts et s’est fait photographier avec eux comme nous le relate dans ses souvenirs Emil Botiș⁵.

Cette activité de boy-scouts a attiré les élèves par l’exotisme des uniformes (chapeaux et cravates), par les longs bâtons sans pommeaux outils de camping tels la bêche Linemann, par les tentes, la vaisselle, les lanternes etc, mais aussi par la fantaisie et le désir des élèves d’aventures en plein air.

Ces groupes de boy-scouts organisés par classes comprenaient à la fois des élèves de différentes nationalités: Roumains, Hongrois, Allemands, Juifs etc. Après la Grande Union, lorsque le lycée est devenu roumain, l’élève Emil Botiș a participé en 1919 au premier camp de boy-scouts de la Grande Roumanie organisé à Brașov et en 1921 à la première jamborée de Sibiu.

Les élèves boy-scouts du Lycée “Moise Nicoară” ont participé aussi au des actions au caractère social et philanthropique. Ainsi, ils ont effectivement aidé les enfants réfugiés de Moldavie, où la guerre avait laissé des traces profondes, beaucoup de familles étant dépourvues de nourriture et d’assistance médicale.

Après avoir fini ses études au lycée et après avoir passé le bac, Emil Botiș se fait inscrire à la Faculté de Droit de Cluj, sur l’insistance de ses parents. Cela se passait au mois de septembre 1922. Le jeune homme aurait désiré étudier les Beaux Arts, qu’il n’a pourtant pas abandonnés, parce qu’il a suivi également les cours de “L’École libre de peinture” dirigée par le grand peintre Alexandru Popp, école qui fonctionnait dans la mansarde du Musée des Arts et Métiers de Cluj, 5 rue Gheorghe Barițiu.

L’écrivain Emil Isac, assez renommé à l’époque et qui était alors inspecteur général des arts lui offre une bourse d’études et l’envoie pendant les vacances d’été à la fameuse Ecole de peinture de Baia Mare. Cette école fonctionnait dans le cadre de la Colonie des artistes peintres et était dirigée par le grand peintre hongrois Thorma Ianos.

C’est là qu’il a connu la peintre Aurel Ciupe qui est devenu plus tard son ami. Nous devons retenir la discussion qu’Emil a eue avec le peintre Thorma Iános qui lui a conseillé avec insistance d’abandonner ses études de Droit pour suivre les cours aux Beaux Arts, parce qu’il trouvait qu’il avait du talent.

Comme la fréquence aux cours de la Faculté de Droit n’était pas obligatoire, Emil Botiș, déjà étudiant en III-e année, s’est fait inscrire aussi

à la Faculté de lettres et de philosophie. De la sorte il a eu la chance de suivre les cours d'Histoire de l'Art du professeur Coriolan Petran et de perfectionner ses connaissances de français avec le fameux Yves Auger, ainsi que ses connaissances d'anglais avec les professeurs Chisholm et Grimm. Les cours de français du professeur Yves Auger qui a brillamment représenté la chaire de français de l'Université de Cluj pendant l'entre-deux-guerres, ont permis à Emil Botiș de continuer et de parfaire ses études de Droit à la Sorbonne. C'est là qu'il a obtenu son second doctorat entre 1927-1934.

Pendant ses années d'études à Cluj, Emil Botiș a travaillé trois années consécutives durant comme secrétaire de la commission d'organisation de la future École des Beaux Arts de Cluj et ensuite comme secrétaire de la même école. Le président de cette école était le fameux savant spéléologue Emil Racoviță. Emil Isac en était un des membres et la peintre Alexandru Popp est devenu ultérieurement le directeur de l'école.

L'organisation de l'école a duré six mois environ, après quoi ont commencé les cours théoriques à l'Université. Le professeur dr. Papilian de la Faculté de médecine, qui était aussi un écrivain sensible à tout ce qui était beau, enseignait l'Anatomie, le professeur Coriolan Petran enseignait l'Histoire des Arts et l'écrivain Emil Isac enseignait de captivants cours d'Esthétique. Le professeur Atanase Popa, un érudit savant, était titulaire de la chaire de Géométrie descriptive. Pericle Capidan, peintre académique de l'Ecole de Munich, enseignait le Dessin.

Les autres enseignants avaient fait leurs études à l'étranger: Catul Bogdan à l'École nationale des Beaux Arts de Paris, Anastasie Demian à l'Académie Julien, Aurel Ciupe avait commencé ses études à Paris, mais a pris son diplôme à l'Université de Rome. Romul Ladea est venu plus tard à la chaire de sculpture, après un stage dans l'atelier du grand Constantin Brâncuși qu'il n'a pourtant pas imité. Il s'est rapproché plutôt de Paciurea qui lui a enseigné la sculpture, que de la création abstraite du père de la sculpture moderne.

Entre 1924-1927 Emil Botiș a été secrétaire de l'École des Beaux Arts de Cluj. Il a soutenu sa thèse de doctorat intitulée "L'Histoire du mouvement coopératiste de Transylvanie" à la chaire des Sciences Sociales dont le titulaire était le professeur N. Ghiulea. Dans son ouvrage, il prend pour point de départ les premières organisations économiques antérieures au capitalisme roumain de Transylvanie d'après le système des coopératives "Raiffeisen" et "Schultze-Delisch" des Saxons de Transylvanie, système repris par les Roumains sous la direction de Visarion Roman. Les banques capitalistes telles "Albina" sont apparues plus tard. Après avoir obtenu le titre de docteur ès Sciences politiques et économiques de la Faculté de Droit

de Cluj le 2 juillet 1927, il prend congé de la ville de Cluj avec l'intention de partir pour Paris pour y parfaire ses connaissances juridiques.

Au mois de septembre 1927, Emil Botiș part pour Paris où il se fait inscrire à la Faculté de Droit de la Sorbonne où dès les premiers jours, il a pris contact avec l'ambiance d'étude académique. De tous les points de vue, les années passées à Paris ont été les plus heureuses. C'est dans cette ville qu'il a eu l'occasion de suivre les cours de certains grands et illustres professeurs, juristes, économistes, historiens du Droit international. Paris "ville lumière" avec ses monuments d'art, ses édifices au glorieux passé historique, l'ambiance de la Sorbonne, du Quartier Latin, tout cela a contribué à la formation d'Emil Botiș en tant qu'"Homme européen".

Il a fait des efforts pour apprendre correctement le français, le langage juridique, les termes techniques et les expressions consacrées qu'il devait utiliser.

Pendant la première année passée à Paris il a étudié à fond le français. Ensuite il a visité, les musées, les expositions d'art, il a vu des pièces de théâtre à la "Comédie française", il a écouté des conférences à la Sorbonne. C'est-à-dire qu'il a parcouru Paris "de long en large".

Dans les années suivantes, en dehors des cours qu'il fréquentait, il passait la plupart de son temps dans la Bibliothèque de l'Université et dans la Bibliothèque Nationale de France où il a eu accès grâce à la recommandation de la Légation de la Roumanie à Paris.

En 1928, dans sa qualité de président "ad interim" de l'Association des étudiants roumains de France, il a organisé le dixième anniversaire de l'union de la Transylvanie avec la Patrie Mère.

L'organisation de cette fête a exigé beaucoup de travail et d'appui matériel de la part des membres de la colonie roumaine de Paris. Il a reçu une aide considérable de la part du chef de la chancellerie de la Légation de la Roumanie de Paris, monsieur Papoudoff. Il a aussi reçu une aide tout à fait spéciale et généreuse de la part de notre grande et véritable "ambassadrice", Elena Văcărescu, qu'il a visitée à plusieurs reprises.

A la suite de la souscription, on a réussi à réunir une somme considérable en francs, somme qui a permis à Emil Botiș de louer les salons de l'un des plus élégants hôtels de Paris, l'hôtel "Georges V", situé dans l'avenue du même nom, hôtel où descendaient les chefs d'Etat et les têtes couronnées pendant leur séjour à Paris. Cette fête a eu un grand succès et a été un grand événement, très apprécié par les membres de la colonie roumaine de Paris, y compris le ministre de la Légation roumaine, monsieur Diamandy,

qui n'a pourtant pas contribué financièrement à l'organisation du dixième anniversaire de la Grande Union.

A cette occasion, on a organisé un programme artistique roumain, présenté par certains des meilleurs artistes roumains qui se trouvaient alors à Paris. Le discours commémoratif a été prononcé par l'ami d'Emil Botiș, monsieur Salvator Brădeanu, lui aussi étudiant à Paris et futur professeur de Droit civil à l'Université de Cluj et membre du Conseil législatif.

A la fin de cette fête tellement réussie, Emil Botiș a été chaleureusement félicité par Elena Văcărescu. Monsieur le ministre Diamandy s'est contenté de lui tendre deux doigts, de la même manière dont procédait le roi Charles I-er avec les personnes qu'il agréait moins.

A la fin de la fête, lorsqu'on a fait le bilan des entrées et des dépenses, Emil Botiș a remis le reste de 95 francs au Comité de l'Association des Etudiants roumains de Paris, sans perdre de vue le gain moral réel et la propagande faite à la Roumanie et à l' Association.

Pendant les quatre années qu'il est resté à Paris, outre la participation aux cours de la faculté, il a passé des journées entières dans les bibliothèques et dans les musées de Paris, dans les cathedrales et autres églises, qui étaient de véritables monuments d'art, dans l'église roumaine rue Jean de Beauvais où il rencontrait les membres de la colonie roumaine de Paris.

Il a passé bien des moments à la Maison des Étudiants de France où se trouvait le siège de l'Association, étant les seuls étudiants roumains qui y avaient accès. Parmi les professeurs de la faculté, celui dont il se souvient le mieux a été le professeur Cordier qui disait chaque fois aux étudiants roumains: "J'ai connu votre Titulescu. Il a été un brillant étudiant de notre faculté, un as !"⁶

Emil Botiș, a connu le grand homme politique roumain à l'ocassion d'un cocktail des étudiants de la "Petite Entente". La réunion a eu lieu à la Légation de la Tchecoslovaquie où Nicolae Titulescu s'est bien cordialement entretenu avec chaque membre de la délégation des étudiants roumains, s'enquérant des études que chacun d'entre eux faisait. Il était charmant, ce grand homme d'état européen, motif de fierté pour le peuple roumain.

Emil Botiș a été parmi les fondateurs de la Section de Paris de l'Institut de Droit international de la Roumanie, à côte de ses collègues Radu Budișteanu, Teodor Bârsan et J. V. Niculescu, où ils ont exposé à monsieur Demètre Negulesco, membre de la Cour Internationale d'Arbitrage de La Hage leurs propositions et leur programme en recevant l'approbation de ce distingué représentant de notre pays dans "Le temple du Droit mondial".

Son diplôme de docteur ès Sciences Politiques et Economiques obtenu à l'Université de Cluj a été reconnu par la Faculté de Droit de Paris comme

diplôme de licence. Il a dû soutenir tous les examens de doctorat qui étaient extrêmement rigoureux et prétentieux, d'autant plus que les notes allaient de 1 à 20. Il a soutenu tour à tour ses examens de Droit public, Droit constitutionnel, Droit civil, Droit civil comparé français, anglais, allemand, Droit roumain, Histoire du Droit et Droit administratif ce qui supposait l'acquisition de milliers de pages, compte tenu qu'un cours comprenait 1500-2000 pages.

Il n'a pu mettre en valeur les connaissances acquises à la Faculté de Droit de Cluj, où la plupart des connaissances étaient fondées sur la jurisprudence autrichienne et hongroise qu'on a appliquée dans la majorité des cas en Transylvanie en 1949.

Il a retenu les noms de quelques grands professeurs connus dans le monde entier, tels Levy Ulman (Droit civil comparé), Capitant, Martin, Niboyet, Rippert, Juliot de la Morandière, Cassin, Dujardier, Joseph Barthélémy, Georges Scelle et Achille Mestre.

Une fois tous les examens de doctorat passés, Emil Botiș a choisi comme sujet de sa thèse de doctorat "Le Contentieux administratif des travaux publics". Pour l'élaboration de la thèse, il a dû se documenter dans son pays, ce qu'il a réalisé entre 1930-1933. A cette occasion, il a satisfait aussi son service militaire au régiment d'artillerie cavalière d'Arad. En février 1933, il est rentré à Paris pour rédiger sa thèse. La rédaction a duré une année environ.

La thèse a été approuvée par un jury présidé par Achille Mestre et dont les membres étaient les professeurs Joseph Barthélémy et Georges Scelle, déjà mentionnés ci-dessus. La thèse (300 pages) a été imprimée aux Éditions de la Librairie des facultés E. Müller de Paris en quelques centaines d'exemplaires, diffusés aussi en Roumanie.

Il a soutenu sa thèse le 15 mars 1934 devant le jury mentionné ci-dessus. Les membres du jury avaient mis la tenue de rigueur: togue rouge de velours et togue galonnée d'or. On ne lui a pas donné l'occasion de soutenir sa thèse avec des arguments verbaux, bien qu'il eût été préparé à répondre à n'importe quelle question.

A la fin de son exposé le professeur Achille Mestre président du jury-a déclaré: "J'ai rarement eu l'occasion de présider la soutenance d'une thèse aussi documentée et aussi judicieusement motivée"⁷⁷. Il a été félicité par le jury qui lui a accordé la note maximum "très bien retenu" ce qui signifiait que la thèse avait été retenue et proposée pour "Le prix d'Etat". Finalement cela n'a pas abouti, car ce prix a été attribué à un autre collègue roumain, ami d'Emil Botiș, à savoir Constantin Angelescu. Celui-ci était le fils de l'ancien ministre libéral de l'Instruction publique qui a présenté une thèse de doctorat du droit allemand, thèse intitulée "Le Plébiscite d'après le

Constitution de Weimar” qui ne présentait aucun intérêt particulier pour notre pays.

Après l’avoir félicité en lui apportant des éloges, le professeur Joseph Barhélémy-membre du jury-a affirmé: “Je ne suis jamais parvenu à comprendre pourquoi les étudiants roumains, comme vous-même élaborent d’excellents travaux dans notre Faculté mais-une fois rentrés dans votre pays-ne font plus rien !”⁸ c’est-à-dire ne s’affirment pas et ne sont pas appréciés.

Après l’obtention de son doctorat à Paris, Emil Botiș revient en avril 1934 à Arad, sa ville natale. Après une brève pratique dans le bureau de l’avocat dr. Cornel Lutai, ancien maire d’Arad, il s’établit à Timișoara. Il y ouvre un bureau d’avocat 6, rue Eugène de Savoie, tout près du Tribunal. Le bureau d’avocat ouvert à Timișoara a eu une nombreuse clientèle ce qui lui a permis d’embaucher une secrétaire dactylographe.

Parallèlement à son activité d’avocat, Emil Botiș a publié différents articles dans des revues administratives et juridiques telles “L’administration roumaine”, “Les Pandectes roumaines” de Bucarest, cette dernière appréciée alors comme la meilleure revue juridique de toutes qui fussent jamais parues en Roumanie.

Ça vaut la peine de mentionner l’article intitulé “L’Arbitrage en matière de travaux publics” paru dans le contexte du litige entre l’Etat roumain et la Maison Steward-une entreprise suédoise de constructions qui allait construire une autostrade sur la route Bucarest-Brașov et qui n’avait malheureusement pas été réalisée ce qui a causé à l’Etat roumain un préjudice de quelques centaines de millions de lei. Dans ce proces, la Maison Steward a été représentée par l’illustre professeur Istrate Micescu, qui, avec son talent diabolique, à réussi à rendre coupable l’Etat roumain, ce qui lui a valu un honoraire d’avocat de cinq millions de lei.

L’article publié dans les “Pandectes roumaines” a suscité une série de controverses dans la presse juridique du pays et aussi au cours d’une conférence tenue dans le cadre du “Cercle juridique du Banat”, dont Emil Botiș a été élu secrétaire.

Le texte de la conférence tenue par Emil Botiș a été publié dans “La revue du cercle juridique du Banat”⁹ et a été primé par “L’Association des magistrats de Cluj”, le président des deux organisations étant le distingué magistrat dr. Alexandru Marta, premier président de la Cour d’Appel de Timișoara, qui est devenu plus tard Résident Royal pour le Banat dans les deux dernières années du règne de Charles II. La cour d’Appel fonctionnait alors dans l’édifice de la Préfecture actuelle.

S’affirmant dans la vie professionnelle, juridique et culturelle de Timișoara, il est bientôt devenu secrétaire de “L’Institut Social Banat-

Crișana” et rédacteur de la revue de l’Institut, dont le président était le dr. Cornel Groșoreanu, qui appartenait à l’École Sociologique de Bucarest, dirigée par le professeur Dimitrie Gusti. Il faut retenir l’apport de “L’Institut social Banat-Crișana” a mettre en pratique les études et les recherches dépassant ainsi la recherche pure théorique du professeur Dimitrie Gusti. L’Institut Banat-Crișana a orienté son activité vers la recherche monographique des villages vers des problèmes sociaux tels: le dépeuplement, l’industrialisation, l’urbanisation rurale, etc.

Comme il n’a pas réussi à occuper une charge universitaire dans une des chaires de Droit des Facultés de Cluj, Jassy ou Bucarest, il s’est contenté d’enseigner deux années durant un cours facultatif de “Droit administratif et Législation industrielle” à L’École polytechnique de Timișoara qui a joui d’une grande audience parmi les étudiants, futurs ingénieurs.

Son cours n’a pas pu devenir obligatoire et compris dans le Programme d’enseignement, parce qu’il existait déjà un cours obligatoire d’Economie politique dans lequel on enseignait des notions sommaires de législation industrielle, le titulaire de ce cours étant un conseiller de la cour d’Appel de Timișoara (par cumul).

La 30 janvier 1937, Emil Botiș épouse Stela, la fille du regretté avocat Aurel Baciș, de Târgu-Mureș. Son beau-père est mort en 1953 en détention à Sighetul Marmăției, comme ancien dignitaire dans les années 1938/1939.

Son parrain a été Octavian Goga (un vieil ami de son beau-père), qui venait d’être nommé professeur à l’Université de Cluj (nomination qui-malheureusement pour le grand poète et homme de culture qui était Octavian Goga-est venue trop tard).

Deux enfants sont nés de ce mariage: Stela Maria, née le 16 octobre 1938 et Ioan Alexandru, né le 24 septembre 1942.

Il a continué son activité d’avocat dans le barreau de Timișoara jusqu’en 1939, quand il a abandonné l’avocature étant nommé référent à la Cour administrative de Timișoara. Il a occupé ce poste de référent par concours, à Bucarest, étant classé le second du pays. Il a également bénéficié d’une mobilisation sur place, car la seconde guerre mondiale venait d’éclater.

En tant que référent à la cour administrative de Timișoara, il s’est affirmé comme excellent doctrinaire par le respect de la légalité et du Droit administratif, du civisme et de la démocratie, ce qui a été apprécié par les organes hiérarchiques supérieurs. En 1949, il a été nommé membre de la Commission d’Etat pour la réorganisation du Contentieux administratif.

A cause des bombardements lancés sur la ville de Timișoara, la plupart des services publics et des institutions plus importantes avaient été placés dans diverses petites localités du département de Timiș Torontal.

Après les événements postérieurs au 23 août 1944, la vie s'est normalisée en partie, à l'exception des vandalismes de l'Armée soviétique, qui a installé des unités à Timișoara. Les détachements d'avant garde de l'armée étaient complétés par l'adjonction de détenus de droit commun, de voleurs et assassins envoyés en première ligne du front pour réhabilitation.

Ceux-ci se sont livrés au pillage, au viol et même à l'assassinat. L'armée allemande s'est retirée de la frontière de Sud-Ouest de la Roumanie après les combats de Păuliș (département d'Arad), où les élèves d'une école militaire ont arrêté l'avance des chars allemands.

Malgré la retraite des Allemands les troupes hongroises ont tenu sous occupation la ville d'Arad pendant huit jours. Ils y ont installé un maire et un préfet, hongrois tous les deux et qui ont apporté des sceaux et des registres administratifs (préparés d'avance), essayant d'accorder de nouveaux noms hongrois aux rues, en fixant à leurs coins des panneaux indiquant les nouveaux noms des rues.

Pour revenir à l'atmosphère qui régnait dans la société roumaine à l'arrivée de l'armée soviétique, les premiers mots russes appris par la population roumaine ont été „Davai ceas” (Donne-moi ta montre), „Davai vodka” (Donne-moi de la vodka) et en général „Davai” (Donne-moi..) mot sans lequel il semblait être impossible de construire une phrase en russe¹⁰. Comme Emil Botiș et sa famille habitaient alors 5, rue Beethoven, située dans la zone résidentielle de Timișoara, sa demeure a été retenu pour y placer des officiers soviétiques, ce qui s'est d'ailleurs passé.

Ainsi, la famille d'Emil Botiș a eu „la chance” d'heberger trois officiers soviétiques du commandement de l'Armée Rouge qui s'était installé dans l'ancien siège du consulat allemand, rue C.D. Loga. La famille d'Emil Botiș n'a pas eu d'ennuis à cause, de ces officiers soviétiques, qui se sont comportés d'une manière civilisée, d'autant plus que le maître de la maison, Emil Botiș, parlait couramment le russe, ce qui a agréablement surpris ses hôtes. Ceux-ci apportaient presque chaque jour des aliments pour toute la famille, aliments que la population avait du mal à trouver dans les magasins et aux marchés de la ville.

Un soir après un dîner copieux-grâce aux aliments apportés par les trois officiers soviétiques, l'un d'entre eux, le capitaine Makovski s'est mis au piano et a commencé à jouer-ayant à sa disposition les partitions respectives-des pièces de Chopin, Beethoven, Tchaikovsky, etc très correctement et avec beaucoup de sensibilité. Les trois officiers ne sont pas longtemps restés chez les Botiș, étant remplacés par d'autres qui partaient eux aussi en fonction de la situation du front de la guerre. La demeure des

Botiș, 5, rue Beethoven, a assez longtemps abrité des officiers soviétiques (à peu près trois ans).

La famille en a gardé beaucoup de souvenirs de bons et de moins bons. Certains des officiers avaient de l'éducation et s'excusaient pour le dérangement causé en disant que c'était la guerre et qu'ils n'avaient pas le choix.

Parmi les hôtes soviétiques il y avait aussi trois femmes (Maria, Marie et Choura), officiers appartenant au corps sanitaire et qui se sont comportées de manière civilisée.

Parmi les derniers „hôtes”, Emil Botiș se souvient du major Bougaiev, avec lequel il a eu des discussions amusantes d'ordre doctrinaire, politique, concernant la doctrine libérale, la doctrine communiste marxiste, etc.

Parmi les derniers à lui rendre visite a été le commandant soviétique de la ville de Timișoara, qui l'a remercié de la manière dont il a reçu les officiers soviétiques.

Il a dû admettre que dans les rangs de l'Armée soviétique il y avait aussi des éléments douteux en disant que „les doigts de la main ne sont pas non plus tous égaux”¹¹. Finalement, le commandant a offert un banquet auquel a participé aussi une suite d'officiers soviétiques, certains d'entre eux anciens étudiants de l'Académie militaire „Frunze” de Moscou. Tous les aliments ont été apportés par les soviétiques, y compris la boisson, dont l'inévitable „vodka”.

Emil Botiș a continué son activité comme référent à la Cour administrative jusqu'en 1948, lorsque à la suite de la réforme judiciaire, on a supprimé toutes les cours administratives du pays.

Une partie du personnel a pris sa retraite, les autres ont occupé d'autres fonctions juridiques et certains autres sont restés sans travail.

Emil Botiș a été réparti à Bucarest, à l'Office d'études et de documentation du Ministère de l'Intérieur, office qui est devenu par la suite la Direction générale de l'administration jusqu'à la mise en place des futurs Conseils populaires. Il y a travaillé dans un collectif qui avait pour tâche d'organiser les Ecoles spéciales de formation administrative. La tâche n'a pas du tout été facile, car il fallait élaborer des programmes analytiques, une série d'actes législatifs basés sur la jurisprudence soviétique. Dans cette situation il avait l'avantage de connaître le russe. Ce collectif devait préparer également le règlement de fonctionnement des écoles spéciales de formation administrative.

La solide formation juridique qu'il avait et la maîtrise du russe l'ont beaucoup aidé. A part cela il devait faire des efforts pour sauver sa propre personne, ainsi que sa famille, compte tenu de l'origine sociale qu'ils avaient, lui et sa femme, Stela, fille de dignitaire de l'entre-deux-guerres, mort en détention à Sighet en 1953.

Emil Botiș est resté à Bucarest quelque six mois, loin de sa famille qui est restée à Timișoara à l'exception des jours où il venait en délégation à Timișoara pour organiser la nouvelle administration.

Il a été délégué aussi à Oradea pour y organiser une future École de formation administrative. A cette occasion, on lui a offert un poste de chargé de cours. Peu de temps après il a été nommé inspecteur de première classe et aussi maître assistant pour enseigner à l'École spéciale de formation administrative d'Oradea. Il y a enseigné tant à la section roumaine qu'à la section hongroise.

L'École d'Oradea n'a fonctionné qu'une année. Dans l'enseignement et l'acquisition des connaissances on se heurtait à des difficultés parce que les manuels et les cours lithographiés manquaient. Les conférences, les exposés oraux suivis de séminaires et de débats constituaient la base de l'enseignement. La population scolaire était formée d'ouvriers qu'on sortait de la production, ouvriers provenant de la campagne, des membres de l'Union des jeunesses communistes, de petits fonctionnaires, des paysans sans terre ayant une formation élémentaire sommaire.

Il n'a pas eu la chance de devenir enseignant à la Faculté de Cluj. On y avait besoin de professeurs ayant une formation académique, mais à cause de son origine sociale qui constituait le premier critère pour occuper un poste, il n'y est pas parvenu.

Après la fin des cours à l'École spéciale administrative d'Oradea, on a fait venir Emil Botiș au Ministère de l'Intérieur pour lui confier une nouvelle tâche: l'organisation d'une autre série d'écoles, appelées après la Réforme de l'enseignement de 1948 „Ecoles techniques moyennes de sciences communales” dont le but était de préparer des cadres pour les Conseils populaires en vue de diriger et organiser les services administratifs communaux.

Dans le cadre du Ministère de l'Intérieur on a organisé un collectif d'élaboration et de rédaction des plans et des programmes d'enseignement pour les nouvelles écoles. Après cela, Emil Botiș a été nommé directeur de „L'Ecole technique moyenne de sciences communales” de la ville d'Arad, s'approchant ainsi de sa famille qui était restée à Timișoara. Dans cette nouvelle qualité il a fait de grands efforts pour trouver de l'espace pour l'école, pour l'internat et la cantine.

En octobre 1950, comme toutes les conditions étaient réunies on a commencé les cours. La population scolaire était constituée de jeunes gens qui n'avaient pas réussi au concours d'admission à d'autres écoles moyennes, concours qui s'était déroulé au début du mois de septembre. Ils étaient donc moins préparés, mais, grâce aux efforts des enseignants, ces déficiences ont

été dépassées. L'école a fonctionné avec deux sections: Ponts et chaussées et Planification de l'économie.

Pendant les trois années qu'il a dirigé l'école d'Arad il a fait la navette à Timișoara où était restée sa famille.

Les gens se sont toujours demandés comment un juriste ayant une formation supérieure, y compris un doctorat à Sorbonne, est parvenu à diriger une école qui formait des techniciens des ponts et chaussées et aussi des spécialistes pour l'économie, et la planification. Il y est pourtant parvenu grâce à son respect pour le travail bien fait, à son sens pédagogique inné et à son expérience de vie. Il a été très rapproché des élèves qui le considéraient comme un „père”. Il a été aussi reconnu et apprécié par les autorités communistes, bien qu'il ne fût pas membre du parti.

Il a été transféré comme professeur à l'École spéciale d'Économie et de Planification de Timișoara et aussi comme juriste à l'Office régional d'approvisionnement et de vente (ORAD) de Timișoara.

A cet office, il a eu la rude tâche d'être responsable de la discipline contractuelle et de tenir l'évidence des contrats. Il représentait l'institution dans les procès que celle-ci avait à l'Arbitrage de l'État et aux Tribunaux. Le volume de travail était bien impressionnant, car il passait chaque jour environ 100-150 contrats d'approvisionnement visés par l'Office juridique de l'institution. Il devait également défendre en instance toutes les divergences qui surgissaient. Cela a été remarqué et retenu par la direction de l'Arbitrage de l'État de Timișoara, mais aussi par la direction centrale de Bucarest qui lui a proposé de passer à l'Arbitrage de l'État par transfert, ce qui a été d'ailleurs réalisé. Son travail d'arbitre à l'Arbitrage de l'État lui a convenu, parce qu'il lui assurait une stabilité et signifiait un retour à une fonction juridique semblable à celle de magistrat, pour laquelle il était préparé.

L'Arbitrage de l'État était une institution nouvellement créée, compatible avec la III-e section commerciale des anciens Tribunaux de la période de l'entre-deux guerres.

A la suite de la réorganisation administrative survenue en 1958, par la disparition de la région d'Arad, l'activité de l'Arbitrage de l'État d'Arad a été assumée par l'Arbitrage de l'État de Timișoara, en amplifiant l'activité de celui-ci. A la suite de certaines déficiences constatées dans la direction de cette institution, Emil Botiș a été promu chef de l'Arbitrage de l'État de Timișoara le 1.04.1959, fonction qu'il a détenue trois années durant jusqu'au premier janvier 1962 quand il a été remplacé parce qu'il n'était pas membre du parti.

Pourtant, on l'a toléré comme arbitre en chef grâce à sa compétence et à son savoir faire, appréciés aussi par les autorités centrales de Bucarest.

Son remplacement s'est produit d'une manière injustifiée et perfide, car il y a eu d'autres cas dans le pays, même au niveau central, où le poste d'arbitre en chef était occupé par des personnes qui n'étaient pas membres du parti. On a fait ce remplacement dans le cadre d'une séance éclair, dans son absence, parce qu'il avait été retenu par des problèmes de famille (sa femme avait subi une attaque d'hémiplégie, ce qui a imposé son internement à l'hôpital). Il est resté par la suite à l'Arbitrage de l'Etat de Timișoara en qualité d'arbitre consultant jusqu'à sa retraite, qui a eu lieu le 1-er novembre 1964.

Dans les réflexions qu'il fait après avoir pris sa retraite, nous devons retenir ce qui suit: „Dans la situation de retraité, ce qui compte, c'est la santé. La vie peut encore vous réserver des joies à condition de garder une bonne santé”¹². Il jouissait encore d'une bonne santé et il était de bonne humeur mais il en avait assez du Droit et de la justice que les gens bien qu'il courent après, ne rejoignent pas finalement.

Le fossoyeur de la justice est le diktat qui punit avant que la sentence soit prononcée. Les plus grandes injustices sont commises lorsqu'on ignore la vérité matérielle, lorsque les faits sont déformés et considérés d'une manière exagérée un danger pour la société. La carence de la justice se produit lorsqu'on ignore la loi, lorsque les juges sont obligés de juger faux. Or dans le monde de la justice, on connaît depuis 2000 ans le principe compris dans l'adage selon lequel „il n'existe pas de châtiment, si le délit n'est pas prévu par la loi. Nulla poena sine lege”¹³.

Au cours de son activité de juriste il a vu tant d'injustices commises à l'aide de la justice qui doit punir les infracteurs, mais aussi défendre les innocents.

Cette seconde fonction de la justice était presque inconnue chez nous à une certaine époque (on a tourné le dos à la déesse Thémis qui, ayant les yeux bandés ne voyait pas l'injustice). Le symbole des yeux bandés voulait signifier que le jugement est impartial, la déesse étant indifférente au rang social du coupable. En réalité ce symbole a été et est encore tout à fait faux et non conforme à la réalité.

Pendant ses années de retraité, Emil Botiș a orienté ses préoccupations vers un domaine des „Beaux Arts” qui le tentait quand il était étudiant à Cluj et à Paris. Il s'est rapproché de son vieil ami, le peintre Tassi Demian, professeur à l'ancienne Ecole des Beaux Arts de Cluj, très connu à Timișoara grâce aux fresques byzantines réalisées à la Cathédrale métropolitaine et aussi sur le plan national grâce à ses travaux de décoration des pavillons de la Roumanie aux expositions universelles de Paris et de New York.

Emil Botiș l'a invité à Timișoara où il a exécuté un panneau décoratif qui couvre la paroi de la cantine de la fabrique „Guban”. A la réalisation de cet

ouvrage il a collaboré avec le peintre Adalbert Luca, professeur à la Faculté d'arts plastiques de Timișoara et ancien mari du peintre Eugenia Dumitrașcu. Le peintre Luca l'a aussi accompagné et aidé à restaurer la peinture murale de l'église orthodoxe roumaine d'Ilidia, localité qui a été le siège de l'un des sept districts valaques du Banat au Moyen Âge. L'ancienne peinture avait été réalisée par le fameux peintre d'églises Zaicu, il y a deux siècles.

En 1967, pour arrondir ses revenus qui se limitaient à sa pension de retraite, il s'est engagé à mi-temps comme juriste à l'Entreprise de Construction et de Réparations de Timișoara (ICRT) jusqu'en 1973, ce qui a conduit à un rajustement de sa pension.

Dans toute son activité sur le plan professionnel, juridique et administratif, Emil Botiș a fait preuve de beaucoup de compétence, abnégation et don de soi, ce qui a été apprécié par les toutes autorités supérieures, abstraction faite des régimes politiques qui se sont succédés à la tête du pays durant sa vie .

Emil Botiș a écrit un grand nombre d'articles dans le but d'améliorer la législation juridique dans le domaine administratif. Nous allons en retenir quelques-uns:

La justice administrative dans le Projet de Loi administrative (1935).

Les contrats administratifs (1935).

La nomination des fonctionnaires publics (1940).

L'exercice courant de la tutelle et du contrôle administratif (1940).

La résiliation des contrats administratifs (1941).

La réorganisation du contentieux administratif (1942)

L'appartenance communale des mineurs déclarés abandonnés (1942).

La déclaration et la rectification des nationalités selon le Statut des nationalités (1945).

Comme il a été secrétaire général de l'Institut Social Banat-Crișana, il a contribué à l'élaboration et à l'impression de la monographie du village de Sârbova ainsi qu'à la publication d'études sociologiques réunies dans deux ouvrages:

Les aspects du dépeuplement du Banat (selon les recherches monographiques de l'Institut Social Banat Crișana).

L'urbanisation du paysan roumain

Recherches sur la population française du Banat (1946). (Ouvrage écrit en français).

Il a participé à la réalisation d'enquêtes monographiques concernant plusieurs villages du Bant: Ohaba Bistra, Almăj, etc, dans le cadre de l'Institut Social Banat-Crișana.

Il a passé les dernières années de sa vie en souffrance, à côté de sa femme, immobilisés tous les deux au lit jusqu'aux premiers jours d'octobre 1984

quand ils sont partis de ce monde à une semaine d'intervalle (le 7 octobre pour Emil Botiș et le 12 octobre pour sa femme Stela Botiș).

Ils sont enterrés au cimetière I. Rusu Șirianu de Timișoara.

Vasile Dudaș
Muzeul Banatului
P-ța Huniade nr. 1
300 002 Timișoara
Petru Botis
P-ța Victoriei nr 5, sc D, ap 15,
300030

NOTE

1. L' étude présente est basée sur *Les Memoires* d' Emil Botis, en cours de publication, de même que sur les documents gardés dans l'archive de la famille, archive qui se trouve dans la possession de sa fille Stela Simon et de son fils Ioan Alexandru Botiș.
2. Emil Botiș, *Memoires*, p. 7.
3. *Ibidem*, p. 18.
4. *Ibidem*.
5. *ibidem*, p. 31.
6. *Ibidem*, p. 48.
7. *Ibidem*, p. 59.
8. *Ibidem*, p. 60.
9. *Ibidem*, p. 65.
10. *Ibidem*, p. 73.
11. *Ibidem*, p. 84.
12. *Ibidem*, p. 131.
13. *Ibidem*, p. 132.

EMIL BOTIȘ (1904-1984)

Rezumat

În lungul șir al personalităților care s-au remarcat prin activitatea lor în viața spirituală a Banatului interbelic se numără și dr. *Emil Botiș*. S-a născut la Arad, într-o familie de intelectuali. Tatăl său dr. Teodor Botiș a

fost primul rector al *Academiei Teologice* din orașul de pe Mureș.

A urmat studiile secundare la Arad, cele superioare la Cluj și Paris. La 2 iulie 1927 devine doctor al Facultății de Drept de la valoroasa universitate clujeană. Pentru perfecționarea studiilor juridice a plecat la Paris. La 15 martie 1934 a reușit să obțină titlul de doctor în științe juridice și la celebra Universitate *Sorbona* din capitala Franței.

După reîntoarcerea în țară se stabilește la Timișoara. Paralel cu activitatea profesională se afirmă și în viața spirituală a orașului de pe Bega. A fost membru fondator și secretar general al *Institutului Social Banat-Crișana*, membru și secretar general al *Cercului Juridic Bănățean*, membru fondator al *Atheneului Român*, filiala Timișoara, membru în Comitetul de redacție al *Revistei Institutului Social Banat-Crișana*, redactor al revistei *Administrația Română* din Timișoara.

În anii celui de-al doilea război mondial funcționează ca referent la Curtea Administrativă din Timișoara.

În anii postbelici participă activ la noua organizare administrativă a țării. În anul 1958 este promovat în funcția de șef al Arbitrajului de Stat pentru regiunea Timișoara. Nefiind membru al Partidului Muncitoresc Român este înlocuit din funcție și retrogradat pe postul de arbitru consultant până la pensionarea care are loc la 1 noiembrie 1964.

S-a stins din viață la Timișoara, în ziua de 7 octombrie 1984.

FELNACUL SUB OCUPAȚIA TRUPELOR IUGOSLAVE DIN 1918-1919. UN DÂRZ PATRIOT: PĂRINTELE ORTODOX AUREL SEBEȘAN

Gabriel Sala

Cuvinte cheie: *Banat - Crișana 1918 - 1919, ocupație iugoslavă.*

Perioada 1918-1920 reprezintă pentru români una de apogeu în cadrul istoriei naționale, ani în care activitatea elitelor politice autohtone a fost încununată cu făurirea României Mari, un rol decisiv avându-l contextul favorabil generat de modificările survenite în cadrul relațiilor diplomatice internaționale.

Procesul de unificare politică s-a realizat cu numeroase victime, provenite în special din partea populației de rând, care, din nefericire, nu pot fi consemnate nominal în anele mai mult sau mai puțin glorioase ale istoriei noastre. Însă majoritatea satelor române din provinciile alipite patriei-mume se mândresc în patrimoniul spiritual cu o personalitate care la 1918 a coordonat acțiunile coetnicilor săi și implicit a avut un aport substanțial pe plan microregional, minuscul într-un context mai larg, la realizarea Marii Uniri, activitatea lor vizând în mod expres întărirea sentimentului de solidaritate a tuturor românilor, fără de care reușita actelor emise la *Chișinău, Cernăuți și Alba-Iulia* ar fi fost pusă sub semnul întrebării.

În cadrul provinciilor al căror obiectiv primordial îl reprezenta alipirea la România, situația Banatului a fost oarecum mai specială, fiind revendicat și de Serbia care, datorită sacrificiilor și eroismului dovedit de partea Antantei în primul război mondial, a câștigat simpatia statelor învingătoare¹.

Pe fondul disputelor politice dintre *București* și *Belgrad*, în localitățile sud-mureșene ale județului *Arad* izbucnesc mari tensiuni între românii bănățeni, pe de-o parte, și populația sârbească, susținută de trupele regale iugoslave, pe de altă parte și ca urmare fiecare așezare arădeană afectată de asemenea divergențe etnice devine vrând, nevrând, un mic centru al luptei pentru unificare, în care nu se poate face abstracție de rolul

ce-i revine pe plan local personalității evocate mai sus. Deși ar fi ridicol să susținem că aceste elite locale ar fi putut influența desfășurarea ulterioară a evenimentelor, totuși, ținând cont de faptul că istoria este în primul rând o comemorare a persoanelor și abia apoi o memorie a faptelor este necesar să cunoaștem activitatea unor indivizi ce au constituit în epocă un exemplu pentru coetnicii lor.

Pentru locuitorii români ai *Felnacului* un asemenea exemplu a fost părintele ortodox Aurel Sebeșan, dârz patriot cu resurse morale suficiente ca să înfrunte soldații sârbi, reprezentanții temporari ai Antantei în zonă. Aceștia, întâmpinați inițial cu bucurie de toți felnăcanii, indiferent de naționalitate, s-au metamorfozat, din eliberatori, în zbiri nu atât ai românilor din localitate, cât ai unioniștilor care și-au transpus faptic patriotismul.

Studiile istorice dedicate Banatului sub dominație sârbă precum și lucrarea de față au menirea nu atât de a evidenția tratamentul dur aplicat de ostașii iugoslavi românilor, ci de a elimina definitiv unele clișee (ce mai persistă pe alocuri și azi în mentalul colectiv) conform cărora, pe parcursul derulării veacurilor, între cele două popoare nu au fost niciodată probleme majore, iar *Felnacul* perioadei noiembrie 1918-iunie 1919 este o dovadă sugestivă în acest sens.

Evenimentele din localitate în perioada ocupației iugoslave nu au fost singulare și de aceea pentru o analiză corectă este necesar a fi studiate într-un context mai larg, cu referiri la situația Banatului ca provincie istorică, precum și la alte localități din județul Arad, atunci când este cazul. Compararea faptelor și sublinierea similitudinilor este absolut necesară, în condițiile în care istoria recunoaște ca legi date doar generalul, ignorând pe termen lung particularitățile.

După datele statistice din 1910 în Banat trăiau 592.049 de români, 284.329 de sârbi, 242.152 de unguri, 87.545 de germani și 76.058 de reprezentanți ai altor etnii², provincia, după cum s-a mai menționat, fiind revendicată și de Regatul Iugoslaviei. Practic armata regală sârbă primește din partea Antantei, la 13 noiembrie 1918, mandat de a ocupa temporar provincia în conformitate cu Convenția de Armistițiu semnată la Belgrad de generalul francez Franchet D'Esperey, comandant al trupelor aliate din Balcani³. Până în 20 noiembrie Banatul a fost în întregime ocupat, soldații sârbi atingând linia *Mureșului*⁴.

Datorită faptului că reprezentau Antanta, aceștia au fost primiți de români fără nici un fel de rezerve, ba dimpotrivă, cu bucuria ce emana din aura de eliberatori, cu care au fost gratuit împodobite viitoarele trupe de ocupație. Presa arădeană de limba română salută cordial evenimentul: "Sârbii pretutindeni față de popor se poartă cavalereste, amical în modul

cel mai corect, așa încât de venirea sârbilor nimeni n-are a se teme”⁵.

După intrarea ostașilor iugoslavi la 7/ 20 noiembrie în *Arad*, conducătorul acestora, Popovici Dragomir, transmite românilor salutări cordiale prin intermediul presei⁶. De asemenea și la *Felnac* reprezentanții aliaților au fost întâmpinați în aceeași notă de optimism la 5/18 noiembrie cu pâine și sare⁷.

Din păcate, dezamăgirea se va instaura repede în tot Banatul, devenind clar faptul că armata iugoslavă intenționa să se instaleze temeinic în regiune, în concordanță cu pretențiile Serbiei asupra provinciei. Ca urmare, Gărzile Naționale au fost desființate, comandanții închiși, iar voluntarii înrolați supravegheați atent⁸.

Însă, în acest context, în *Felnac* nu s-a format gardă națională pentru menținerea ordinii deoarece în scurt timp teritoriul comunei a fost ocupat de sârbi⁹. Tensiunile ce depășiseră deja faza incipientă s-au acutizat în perioada organizării Marii Adunări Naționale de la *Alba-Iulia*, când pentru românii bănățeni prezența la festivități nu a fost doar un act de patriotism, ci și unul de curaj. Principalul obstacol erau soldații sârbi, în majoritatea localităților semnalizându-se obstrucționarea delegațiilor¹⁰.

Motivația răzbate din dorința trupelor de ocupație de a împiedica prin orice mijloace unirea provinciei cu România. Ziarul arădean *Românul* aduce “vești întristătoare din toate părțile Banatului” pentru că numai “în gara din *Timișoara* au fost oprite și arestate 100 de persoane”¹¹, “vinovați” fiind soldații iugoslavi și nu populația de rând: “și ne vine greu a crede că nu autoritățile militare sârbești se poartă cu atâta aversiune față de noi, ci elementele sârbești autohtone”¹².

Cu toate acestea, în Cetatea Unirii au ajuns și au participat la întrunire peste 1000 de bănățeni din 275 de așezăminte¹³, iar sosirea lor a umplut de bucurie inimile celor prezenți, fiindcă se știa că s-a încercat prin diferite mijloace să fie opriți în drumul lor spre Ardeal. După Adunarea de la *Alba-Iulia*, conflictul dintre soldații sârbi și o bună parte a etnicilor români devine unul deschis, ultimii nemaifiind dispuși să tolereze o administrație militară de altă naționalitate, chiar dacă aceasta reprezenta în teritoriu Antanta.

Atitudinea cetățenilor de ambele etnii, devine una tranșantă și din acest motiv, raporturile românilor cu trupele sârbe se vor deteriora, aceeași situație tensionată caracterizând și *Felnacul* în preajma zilei de 1 decembrie¹⁴, în condițiile în care ostașii din localitate vor avea ca principal opozant pe preotul ortodox român Aurel Sebeșan.

Serviciile sale depuse în slujba națiunii impun de la sine o scurtă analiză biografică. Născut la 5 mai 1891 în satul *Secusigiu*, viitorul preot a absolvit

gimnaziul cu calificativul "eminent" în 1910, după care a studiat timp de trei ani, între 1910-1913, teologia la *Arad*¹⁵, educația patriotică primind-o în familie de la ilustrul său părinte, învățătorul Damian Sebeșan, participant în calitate de delegat la *Alba Iulia*, ca reprezentant al localității sale de baștină.

În 18/31 octombrie 1914 va fi hirotonit ca preot capelan la *Felnac*, unde activase o scurtă perioadă ca diacon¹⁶, iar după înrolarea vremelnică în regimentul de infanterie numărul 33 *Arad*¹⁷, datorită calității sale de slujitor al bisericii va fi demobilizat, suplinind între 1914-1918 învățătorii felnăcani plecați pe front¹⁸.

Febrila sa activitate religioasă și națională îi oferă statutul de cel mai prolific reprezentant al românilor din *Felnac*, fiind investit la numai 27 de ani¹⁹, cu mandat de participare în calitate de delegat oficial la Adunarea Națională de la *Alba Iulia*, din partea cercului electoral Aradul Nou, însoțit de țăranul felnăcan Nicolae Tundre²⁰, precum și de alți consăteni ce au dorit să participe la întrunire ca simpli cetățeni²¹.

Prezența sa în Cetatea Unirii la 1 Decembrie, unde s-a susținut necesitatea alipirii Banatului la România, face ca în viziunea soldaților sârbi din *Felnac* să fie perceput drept un inamic declarat al regatului iugoslav. Pe fondul persecuțiilor ce vor afecta delegații bănățeni, părintele Aurel Sebeșan se va confrunta cu o perioadă dificilă a existenței sale în care va fi nevoit să se ascundă pentru a-și menține intactă integritatea fizică și libertatea, acesta consemnând în scris că "la întoarcere preotul Aurel Sebeșan a trebuit să părăsească comuna și să stea luni de zile ascuns"²². Conform unor surse orale, parohul a stat ascuns o vreme în *Felnac*: "părintele o fost adăpostit de niște felnăcani și abia după aia o plecat la *Arad*. Știu asta de la tata și chiar de la preot"²³.

În provincie, o serie de români considerați indezirabili de autoritățile sârbe sau denunțați că sunt militanți naționali au făcut cunoștință cu închisorile Serbiei, iar calitatea preotului Sebeșan de persona non-grata îl impune ca principalul felnăcan vizat la deportare în temnițele *Belgradului*. Fuga îl va salva, dar soția lui și cele două fete ale sale rămân pentru un timp la *Felnac* în casa parohială, străjuite de o santinelă. Rolul de cerber al ostașului reiese și din faptul că una dintre ficele preotului își amintește ca mama sa îi spunea disperată: "nu striga că ne împușcă pe toate"²⁴, însă în cele din urmă familia parohului se va refugia la *Arad*, unde va locui până la plecarea trupelor sârbe²⁵.

Deși pe plan regional se instaurase o relativă cenzură asupra presei manifestată și prin arderea ziarelor²⁶, cotidianul *Românul* face referire la 14 decembrie în paginile sale la deportări ale românilor, iar la 6 februarie menționează că 23 de cetățeni au fost eliberați și se reîntorc acasă, însă

pentru mulți conaționali calvarul nu s-a sfârșit²⁷. Condițiile din penitenciare erau deosebit de grele, spectrul social din care proveneau cei deportați divers, numitorul comun reprezentându-l desigur activitatea depusă în folosul națiunii și opoziția față de sârbi, iar cu toate că în *Felnac* nu au existat deportări, presiunea trupelor de ocupație și-a făcut simțită prezența. Se cuvine precizarea că în localitate, între români și etnicii sârbi raporturile sociale nu au degenerat în violență, chiar dacă nu se poate spune că au fost printre cele mai bune: „Bunicii spuneau că în acea perioadă între români și sârbi a fost mare hâră”²⁸.

Tensiunile dintre cele două națiuni au fost absolut firești și chiar inerente, deoarece fiecare grup etnic dorea înfăptuirea propriului ideal național. Din acest motiv trebuie subliniat faptul că, spre cinstea lor, localnicii sârbi nu au uitat secolele de conviețuire pașnică, neprofitând de prezența trupelor de ocupație pentru a comite abuzuri asupra consătenilor români, desigur cu micile excepții care întăresc regula, semn că secole de conviețuire pașnică nu au putut fi șterse de buretele șovinismului. Pornind de la proverbiale bună înțelegere dintre etniile în cauză, se poate spune că la nivelul întregului Banat se resimte și azi o simpatie în atitudinea românilor în ceea ce privește pe sârbi, însă soldații, străini de mentalitățile și obiceiurile locului, educați în alt spirit decât cel bănățean, vor săvârși asupra locuitorilor provinciei în anumite sate, adevărate torturi fizice și psihice, pe alocuri brutalitățile ostașilor iugoslavi îngrozind efectiv populația românească.

Un efect deosebit l-a avut bătaia aplicată în multe părți ale Banatului²⁹ și conform unei surse orale și în *Felnac*³⁰, agresiune ce consta în dezbrăcarea și culcarea la pământ a victimei, după care peste persoana supusă violențelor, era așezată o scândură pe care săreau și jucau soldații sârbi. Din relatările scriptice ale preotului Sebeșan, aflăm că „în localitate tot timpul armata sârbă s-a purtat cât se poate de brutal”³¹, însă se cuvine precizarea că în *Felnac* vârstnicii intervievați, care totuși n-au participat direct la evenimente, nu cunosc conflicte majore între soldații iugoslavi și civilii români.

Populația așezării în cauză nu a fost afectată doar de asemenea gen de agresiuni, ci și de rechiziții, în care erau confiscate vitele, lucrurile de valoare, banii, mâncarea, respectiv „tot ceea ce era valoros”³².

Deși o parte dintre felnăcani își vor ascunde animalele în pădure, în comună au fost confiscate un număr însemnat de cai și vaci³³. Este lesne de înțeles că în aceste condiții, resentimentele românilor cresc în intensitate. De altfel, la nivelul întregii provincii, teroarea economică și fizică a avut drept rezultat o serie de revolte și de ciocniri armate la *Goruia*, *Giurgiova*, *Tomești*, *Naidaș*³⁴, iar exemplul ar putea continua.

La *Felnac*, trupele de ocupație se credeau practic atotputernice și vor

interveni în toate segmentele vieții cotidiene ale sătenilor, fapt subliniat în presa vremii: “Aflăm din Felnac că cei 22 de soldați sârbi, cari fac serviciu de jandarmerie-drumul de la un sat la altul îl fac cu trăsura, astfel că zilnic trebuie să stea la dispoziție 5-6 dilijențuri, la cari pe drumurile aceste grele trebuiesc 20-24 de cai. Plata în loc de bacșiș mai mare o dau cu 2-3 palme mai îndesate. Așa plătesc soldații armatei regulate sârbești. Se amestecă în toate afacerile oamenilor, până și tactul jocurilor românești îl excepționează și feciorii trebuie să joace, după cum îi învață bocanciul sârb! Al naibii sârbi”³⁵.

Abuzurile nu au fost singulare la nivelul județului Arad, nu mai puțin de 80 de țărânci din *Mândruloc* și *Cicir* prezentându-se la Consiliul Național Român din municipiul *Arad* unde s-au plâns că bărbații lor au fost reținuți pe nedrept de către sârbi³⁶.

Brutalitățile ce vor culmina în unele localități din Banat cu necinstirea femeilor românce³⁷, vor face ca pericolul unui conflict armat în provincie să fie iminent. În acest context cu totul nefavorabil păcii, vizita în *Arad* a generalului Berthelot a declanșat un imens entuziasm și speranțe de mai bine printre români. Descinderea generalului francez s-a materializat prin instalarea unor noi unități militare, alcătuite din ostași născuți în coloniile Franței³⁸.

Astfel în *Arad* au intrat la sfârșitul lunii ianuarie 1919, 25 de ofițeri și 600 de roșiori³⁹, iar în *Timișoara* s-a stabilit temporar în februarie divizia a 17 franceză cu menirea de a atenua conflictele din zonă, în condițiile în care în ianuarie Banatul de est va fi evacuat de sârbi, fiind instaurată administrația militară franceză⁴⁰. În acest context, în februarie 1919, sârbii vor prelua administrația civilă în Banat, evident cu scopul de a-și consolida influența asupra provinciei.

Pentru românii felnăcani primăvara anului 1919 va fi deosebit de mizeră, pentru că sărăcia acumulată în anii primului război mondial datorită rechizițiilor se va accentua⁴¹. Fatalismul mioritic va pune stăpânire peste localnici în condițiile în care se credea că în cele din urmă Banatul va deveni provincie iugoslavă, iar șovinii sârbi din comună au devenit mai agresivi în relațiile cu românii. “Le-o fost frică la a noști și năcaz că nu mai aveau speranță că vin cătane d-a noastre și câțiva sârbi d-aici or fost tare făloși și cu fras, doară cătanele or fost d-a lor”⁴². Lucru ciudat, brutalitatea ostașilor au afectat și câțiva etnici sârbi. În privința motivației, relatările contradictorii primite de la surse orale care nu au trăit totuși evenimentele, fac ca informațiile în acest sens să nu aibă valoare istorică. Cert este că “au fost sârbi bătuți”⁴³, iar un localnic în urma unei corecții corporale se pare deosebit de dure “a mers la primărie și s-a înscris pe listele românilor,

spunând că el nu mai vrea să fie sârb⁴⁴.

Contextul internațional, precum și partajul marilor puteri va determina în cele din urmă, la insistențele Franței, intrarea trupelor române în *Arad* la 18 mai, iar o săptămână mai târziu în *Lugo*, în aceeași lună Banatul de est fiind cedat de către francezi administrației românești⁴⁵, dar cea mai mare parte a provinciei rămâne până în vara lui 1919 sub administrație sârbească. Până la sfârșitul lui iulie, sârbii părăsesc actualul Banat românesc, în 27 iulie consemnându-se retragerea ultimelor trupe sârbe din Timiș. În aceeași lună vor pleca și soldații francezi, după care la 3 august trupele române intră în *Timișoara*, iar în provincie va fi instaurată administrație civilă și militară românească⁴⁶. În ceea ce privește *Felnacul*, conform mărturiilor scriptice ale părintelui Sebeșan reprezentanții armatei iugoslave s-au retras în data de 28 iunie 1919⁴⁷, fiind înlocuiți cu soldați francezi, însă părăsirea localității nu s-a efectuat fără a comite, sub masca rechizițiilor, nelipsite abuzuri: “Când or plecat au făcut rechiziții în sat, dar au luat numai de la români, de bunurile sârbilor nu s-au atins pentru că au fost de-ai lor”⁴⁸.

Aceste jafuri au fost ultimele pe care românii felnăcani au trebuit să le suporte. După plecarea trupelor iugoslave, în localitate s-a instalat o mică unitate militară franceză ce a administrat comuna până pe sfârșitul lunii iulie și posibil chiar începutul lui august⁴⁹. Ostașii proveneau din coloniile nord-africane ale Franței și este lesne de închipuit șocul pe care l-au avut țărânii felnăcani la vederea unor oameni de culoare. Însă memoria colectivă nu consemnează nici cea mai mică problemă iscată între noii veniți și localnici. Soldații francezi au fost întâmpinați cu mare bucurie, fiind percepuți ca reprezentanți în zonă a unui stat aliat al României, disciplina și corectitudinea acestora surprinzându-i în mod plăcut pe felnăcani. “S-au purtat foarte bine cu toți, fără să țină cont de nație. N-au bătut pe nimeni și n-or furat nimic. Știu de la tata că și dacă un singur ou le trebuiau, îl plăteau”⁵⁰. În august 1919, după cum nota Aurel Sebeșan, “românilor li se rezerva suprema fericire de a vedea cu ochii lor ceea ce strămoșii numai au visat și dorit”⁵¹, adică intrarea trupelor din țara mamă în *Felnac*. Practic descinderea ostașilor români în așezare s-a datorat inițiativei parohului: “părintele o vorbit cu oamenii, ce aveau căruțe, să aducă ostași din *Arad*. Asta o fost ca un fel de revanșă pentru tot ce-o îndurat, da și ca bucuria românilor să fie mai mare”⁵². Faptul că noii veniți erau de-ai lor, precum și obiceiul locului, i-a făcut pe sătenii români să întindă o horă a veseliei în care au fost antrenati și regătenii⁵³.

Pentru felnăcanii din acel moment Banatul devenise pământ românesc și ei cetățeni ai României. Cât despre preotul Aurel Sebeșan, în perioada

interbelică a considerat că menirea de slujitor al bisericii implică automat, atât obligația de a menține treaz naționalismul în rândurile românilor, cât și coordonarea procesului cultural desfășurat în sat, înființând o casă națională⁵⁴. Drept urmare, cu toate că inscripția de pe piatra sa funerară arată că a dispărut dintre noi în anul 1950, el este cel puțin deocamdată, viu în conștiința localnicilor în primul rând ca un bun patriot. Aceasta este răsplata istoriei!

NOTE

1. Stere Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Ed. Gesa, 1991, p. 85.
2. V. Popeangă, *Destrămarea aparatului administrativ în Banat în timpul luptei pentru unire (toamna anului 1918)*, în *Studii și articole de istorie*, vol. XIII, București, 1969, p. 217.
3. *Ibidem*, p. 221.
4. *Ibidem*, p. 222.
5. V. Leu, C. Albert, *Banatul în memorialistica mărunță (1914-1918)*.
6. Vezi cotidianul *Românul* 1918, nr. 10, 7/20 noiembrie.
7. *Ibidem*, nr. 9, 6/ 19 noiembrie.
8. *Ibidem*, nr. 11, 8/ 21 noiembrie.
9. Aurel Sebeșan, răspuns la un chestionar redactat de Nicolae Ilieșiu, manuscris aflat în posesia Bisericii Ortodoxe din Felnac.
10. V. Leu, C. Albert, *op. cit.*, p. 113-114.
11. W. Marin, I. Munteanu, G. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Ed. Facla, Timișoara, 1968, p. 157.
12. *Românul*, nr. 12, 9/22 noiembrie, p.2.
13. W. Marin, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Ed. Facla, Timișoara, 1978, p. 77.
14. Informație primită de la Popovici Sava, n. 1911, Felnac, nr. 25.
15. Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române, *Registrul hirotoniilor*, 1883-1926, fila 72.
16. Fundația Universitară "Vasile Goldiș", *Aradul și Marea Unire*, Arad, 1999, p. 70.
17. A.E.O.R., *Registrul Hirotoniilor 1883-1926*, fila 77.
18. Fundația V. Goldiș, *op. cit.*
19. D. Demșea, *Delegații arădeni la Adunarea Națională de la Alba-Iulia-Antecedente biografice ale unor categorii socio-profesionale*, în *Ziridava*, XVIII, Arad, 1993, p. 281.
20. A. Sebeșan, răspuns la chestionar.
21. Informație primită de la Mihai Boată, n. 1927, Felnac, nr. 59.
22. A. Sebeșan, răspuns la chestionar.
23. Interviu cu Mihai Boată.
24. Informație primită de la muzeograful Dan Demșea de la Muzeul Județean Arad, care a cules-o de la fiica părintelui Sebeșan.
25. Informație primită de la Elisabeta Miculescu, n. 1904, Felnac, nr. 320.
26. *Românul*, nr. 27, 12 decembrie, p.1.
27. *Ibidem*, 1919, nr. 1, 8 februarie, p.2.
28. Interviu cu Adrian Miculescu, n. 1930, Felnac, nr. 320.
29. V. Leu, C. Albert, *op. cit.*, p. 116-117.
30. Informație primită de la E. Miculescu.
31. A. Sebeșan, răspuns la chestionar.
32. Interviu cu Sava Popovici.
33. Informație primită de la Persida Hodoșan, n. 1922, Felnac, nr. 404.
34. V. Leu, C. Albert, *op. cit.*, p. 119-121.

35. *Românul*, 1919, nr. 4, 18 ianuarie, p. 2.
36. *Ibidem*, nr. 8, 22 ianuarie, p. 3.
37. *Ibidem*, nr. 40, 23 februarie, p. 2.
38. R. Paiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Ed. Vest, Timișoara, 1993, p. 144-145.
39. *Românul*, 1919, nr. 9, 23 ianuarie, p.2.
40. R. Paiușan, *op. cit.*, p. 148.
41. Informație primită de la M. Boată.
42. Informație primită de la E. Miculescu.
43. Interviu cu Persida Hodoșan.
44. Interviu cu M. Boată.
45. Radu Paiușan, *op. cit.*, p. 170.
46. *Ibidem*, p.180.
47. Aurel Sebeșan, răspuns la chestionar.
48. Interviu cu M. Boată.
49. Aurel Sebeșan, răspuns la chestionar.
50. Interviu cu Popovici Sava.
51. Aurel Sebeșan, răspuns la chestionar.
52. *Ibidem*.
53. Interviu cu E. Miculescu.
54. A.E.O.R., Registrul Hirotoniilor, f. 79.

FELNAC SOUS L'OCCUPATION DES TROUPES YOUGOSLAVES EN 1918-1919. UN TÊMÉRAIRE PATRIOTE, LE PÈRE ORTHODOXE AUREL SEBEȘAN

Resumé

Pendant la periode 1918-1920 a ete realisee et reconnue La Grande Union par les grands pouvoirs. Dans ce contexte, dans chaque village, une personnalite a coordonne les actions nationalles de ses conationals.

Un tel personnalite a ete le pretre orthodoxe Aurel Sebesan de Felnac, qui e ete persecute par les soldats yougouslave, les reprezentants d'Antante dans le teritoire, a cause de sa lutte sur le plan national.

Par son exemple personnel, celui-ci a reussi a determiner aux paysans de ne pas ceder devant les representants de l'armee yougoslave, c'est a dire de l'armee occupantes.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A JUDEȚULUI SEVERIN ÎN ANII 1918-1950

Eusebiu Narai

Cuvinte cheie: *Banat, istorie contemporană, organizare administrativă*

La sfârșitul secolului al XIX-lea, pe teritoriul Banatului funcționau și cele două unități administrative, *Caraș* și *Severin*. Ambele au fost reunite, în anul 1880, într-o singură unitate administrativă, *comitatul Caraș-Severin*¹.

În anul 1912, comitatul (județul) Caraș-Severin cuprindea: două orașe cu consiliu organizat, 14 subprefecturi, 28 comune mari, 99 cercuri notariale, 337 comune mici și 173 cătune. De altfel, din punct de vedere administrativ, fiecare comitat (județ) era împărțit în *cercuri*, care ar corespunde plaselor din perioada interbelică, și fiecare cerc era – la rândul său – împărțit în notariate, dacă comunele erau mari, și în *cercuri notariale*, dacă comunele erau mici.

În fruntea județului se afla *prefectul* (*főispán*), numit direct de guvern. Urma apoi *ajutorul de prefect* (*alispán*), ales de consiliul județean pentru 6 ani și în sarcina căruia stătea întreaga administrație județeană. Pentru îndeplinirea acestei misiuni era ajutat de *protonotar*, care – de obicei – îl suplinea, *medicul-șef*, *inginerul-șef*, *fiscalul* împreună cu ajutoarele lui, *veterinarul-șef*, *președintele scaunului orfanal*, *notari* etc.

Consiliul județean era format din membrii de drept (*censitarii comitatului*) și din membrii aleși din fiecare cerc. Numărul consilierilor depindea de mărimea județului².

După instalarea administrației românești în Banat (iulie-august 1919) era absolut necesară rezolvarea unor probleme de natură administrativă, derivate din modul de aplicare a liniei de demarcație introdusă prin Convenția de armistițiu de la Belgrad (noiembrie 1918). De pildă, în luna septembrie 1919, prefectul județului Caraș-Severin a dat curs solicitării omologului său din județul Timiș-Torontal privind încadrarea comunei Vărădia în cel mai apropiat cerc administrativ din județul Caraș-Severin (plasa Oravița), deoarece – prin linia de demarcație existentă – această comună era complet izolată de județul Timiș-Torontal și, în consecință, era imposibil de administrat de forurile în cauză. Alte zeci de exemple similare

sunt consemnate de lucrările de specialitate privind problema frontierei Banatului și nu vom insista asupra lor în lucrarea de față³.

În baza decretului privind reforma administrativă, emis la data de 21 decembrie 1925, s-a hotărât ca teritoriul ce cuprindea județele Caraș-Severin și Timiș-Torontal să se împartă în 3 județe, de la 1 ianuarie 1926, și anume: *județul Caraș* – format din plasele Oravița, Reșița, Bocșa Montană, Răcăjdia, Moldova Nouă și Bozovici (fără comunele Lăpușnicel, Pârvova și Șumița) și comuna Gărâna (Wolsberg) din plasa Teregova, preluată de la fostul județ Caraș-Severin; *județul Severin* – alcătuit din plasele Begnei (Balint), Birchiș, Lugoj, Făget, Timiș (Sacul), Caransebeș, Margina, Orșova și Teregova (în afară de comuna Gărâna/Wolsberg), precum și din comunele Lăpușnicel, Pârvova și Șumița, situate în plasa Bozovici, aflate în componența fostului județ Caraș-Severin; *județul Timiș-Torontal* – pierdea 11 comune în favoarea județului învecinat Arad (Zădârlac, Zăbrani, Aradul Nou, Segenthau, Kreuzstattes, Wissenhaid, Engelsbrunn, Sănnicolau Mic, Schondorf, Traunau și Gutenbrunn)⁴.

Județul Severin avea în componența sa 3 comune urbane (Caransebeș, Orșova și Lugoj) și 224 comune rurale. Pe plase, situația se prezenta în modul următor: *plasa Balint (Begnei)*, cu reședința la Balint – 24 comune rurale; *plasa Birchiș*, cu reședința la Birchiș – 23 comune rurale; *plasa Caransebeș*, cu reședința la Caransebeș – 36 comune rurale și o comună urbană; *plasa Făget*, cu reședința la Făget – 22 comune rurale; *plasa Lugoj*, cu reședința la Satu-Mic – 22 comune rurale; *plasa Margina*, cu reședința la Margina – 21 comune rurale; *plasa Orșova*, cu reședința la Orșova – 25 comune rurale și o comună urbană; *plasa Sacul (Timiș)*, cu reședința la Sacul – 31 comune rurale; *plasa Teregova*, cu reședința la Teregova – 20 comune rurale⁵.

Municipiul Lugoj, capitala județului Severin, așezat la 60 km de Timișoara și 493 km de București, era o stație de cale ferată pe linia principală București-Timișoara-Jimbolia. Pe raza orașului amintit își aveau sediul toate *instituțiile publice* ale județului Severin: Prefectura județului, Primăria municipiului, Tribunalul, Judecătoria, Serviciul de poduri și șosele, Serviciul sanitar județean, Serviciul sanitar comunal, Serviciul veterinar județean, Revizoratul școlar, Administrația financiară, Percepția fiscală, Consilieratul agricol, Camera agricolă, Camera de industrie și comerț, Oficiul județean al Camerei de muncă, Direcția silvică, două ocoale silvice, Biroul de măsurii și greutate, Percepția comunală, Pompierii, Chestura de poliție, Oficiul P.T.T., Oficiul telefonic, Casa cercuală, Oficiul de plasare, Biroul vamal și Antrepozitele⁶.

În conformitate cu regulamentul pentru organizarea administrativă a județului Severin, elaborat în luna noiembrie 1930 ca efect al descentralizării

administrative promovată de guvernarea național-tărănistă, teritoriul județului era împărțit în 3 comune urbane (orașele Lugoj, Caransebeș și Orșova), două comune suburbane (Jupalnic și Tufări), 225 comune rurale și sate, repartizate în 6 *plase*, și anume: *plasa Birchiș* – 24 unități administrative; *plasa Făget* – 43 unități administrative; *plasa Lugoj* – 73 unități administrative; *plasa Caransebeș* – 41 unități administrative; *plasa Teregova* – 20 unități administrative; *plasa Orșova* – 25 unități administrative.

Potrivit regulamentului amintit mai sus, Prefectura județului Severin dispunea de 7 servicii: *Serviciul administrativ și statistic* – cu 3 birouri (Biroul administrației generale și personalului, Biroul administrației locale și comunale, Biroul cancelariei); *Serviciul financiar și de contabilitate* – cu două birouri (Biroul contabilității județene, Biroul contabilității comunale); *Serviciul tehnic al drumurilor și construcțiilor* – cu două birouri (Biroul administrativ, Biroul tehnic și al construcțiilor); *Serviciul sanitar și al ocrotirilor sociale*; *Serviciul veterinar și zootehnic*; *Serviciul învățământului*; *Serviciul economic*⁷.

Noua reformă administrativă lansată de cabinetul prezidat de patriarhul Miron Cristea în anul 1938 trebuia să soluționeze unele probleme stringente, de natură economico-socială, cu care se confruntau unitățile administrativ-teritoriale ale țării. De exemplu, conform proiectului menționat, *ținutul Timiș* (unul dintre cele zece ținuturi ale României), o nouă formă de organizare administrativă introdusă de regimul autoritar monarhic al lui Carol al II-lea urma să fie constituit din: 49 plase, două municipii, 3 orașe reședință, 8 orașe nereședință, 1.173 comune rurale și 68 sate, 13 comune fiind declarate stațiuni balneo-climaterice⁸.

Parte componentă a ținutului Timiș, județul Severin cuprindea orașul de reședință Lugoj, două orașe nereședință (Caransebeș și Orșova) și 228 comune rurale, repartizate în 8 plase: *plasa Balinț* – 26 comune; *plasa Birchiș* – 18 comune; *plasa Făget* – 46 comune; *plasa Lugoj* – 27 comune; *plasa Sacul* – 30 comune; *plasa Caransebeș* – 36 comune; *plasa Teregova* – 20 comune; *plasa Orșova* – 25 comune⁹.

Deoarece unele comune au fost declarate sate, nedispunând de veniturile necesare pentru susținerea tuturor serviciilor proprii, în luna ianuarie 1939 județul Severin era compus din 223 comune rurale, cu 233 sate aferente, numărul comunelor urbane menținându-se neschimbat¹⁰.

În timpul regimului antonescian au survenit unele modificări în structura administrativ-teritorială a județului Severin. Astfel, prin decizia Ministerului Afacerilor Interne (M.A.I.) nr. 1038 P. din 15 aprilie 1941, s-a reconstituit *plasa Margina*, prin desprinderea a 23 comune din plasa Făget¹¹.

Numărul comunelor ce alcătuiau județul Severin a cunoscut unele variații, determinate de resursele financiare destul de limitate. În luna aprilie 1941, ca urmare a deciziilor administrative cu impact pe plan local cele 226 comune ale județului Severin erau repartizate pe plase în felul următor: *plasa Balinț* – 26 comune; *plasa Birchiș* – 18 comune; *plasa Caransebeș* – 35 comune; *plasa Făget* – 23 comune; *plasa Lugoj* – 27 comune; *plasa Margina* – 23 comune; *plasa Orșova* – 25 comune; *plasa Sacul* – 29 comune; *plasa Teregova* – 20 comune¹².

Instituția prefecturii a fost afectată, într-o anumită măsură, de schimbările petrecute în plan administrativ. Ca urmare, în luna mai 1942, Prefectura județului Severin avea la dispoziție 6 servicii: *Cabinetul Prefectului*; *Biroul Mobilizare și Organizarea Națională a Teritoriului* (M.O.N.T.); *Contenciosul*; *Serviciul administrativ* – cu două secții (Secția Administrației generale și Secția Administrației locale), prima secție fiind alcătuită din două birouri (Biroul Administrației de stat, Biroul Arhivei și Registraturii), iar a doua secție fiind compusă din 4 birouri (Biroul Administrației județene și comunale, Biroul personal și intendență, Biroul de studii și statistică, Biroul cultural și propagandă); *Serviciul financiar* – cu 3 secții (Secția contabilității județene, Secția contabilității comunale și Secția economică), prima secție fiind formată din două birouri (Biroul contabilității și Biroul ordonanțării), a doua secție fiind alcătuită tot din două birouri (Biroul contabilității comunale și Biroul verificării conturilor de gestiune), iar ultima secție fiind compusă din două birouri de maximă importanță pentru dezvoltarea județului (Biroul bunuri și inventare, Biroul de licitații); *Serviciul tehnic* – cu 3 secții (Secția drumuri, Secția construcții și Secretariatul), prima secție fiind alcătuită din două birouri (Biroul de studii și Biroul drumurilor), iar a doua secție fiind formată dintr-un număr similar de birouri (Biroul de studii și Biroul construcțiilor). De asemenea, pe lângă Prefectura județului Severin funcționau 3 instituții de ocrotire socială: Azilul județean din Lugoj, Orfelinatul județean de fete din Lugoj și Orfelinatul județean de băieți din Găvojdia¹³.

Restricțiile de ordin financiar au avut, drept consecință diminuarea numărului comunelor care compuneau județul Severin, fiind preferată concentrarea populației într-un număr strict limitat de comune, cu o mai mare putere economică și o capacitate sporită de rezolvare a problemelor edilitar-gospodărești cu care se confruntau locuitorii lor. Astfel, în luna august 1942, *județul Severin* era alcătuit din 123 comune împărțite pe plase după cum urmează: *plasa Balinț*, cu reședința la Balinț – 12 comune; *plasa Birchiș*, cu reședința la Birchiș – 10 comune; *plasa Caransebeș*, cu reședința la Caransebeș – 17 comune; *plasa Făget*, cu reședința la Făget – 12 comune; *plasa Lugoj*, cu reședința la Lugoj – 16 comune; *plasa Margina*, cu reședința

la Margina – 10 comune; *plasa Orșova*, cu reședința la Orșova – 16 comune; *plasa Sacul*, cu reședința la Sacul – 14 comune; *plasa Teregova*, cu reședința la Teregova – 16 comune¹⁴.

La schema de organizare a prefecturii din perioada celui de-al doilea război mondial s-au adăugat – după anul 1944 – câteva *compartimente noi*, precum: oficiul economic, biroul CASBI (Casa Autonomă a Statului pentru Bunurile Inamice), biroul pentru aplicarea Armistițiului, comisia de colectări și comisia de naționalizare¹⁵.

Legea nr. 272, adoptată cu o largă majoritate (147 voturi pentru, 3 voturi contra) în ședința Adunării Deputaților din 17 iulie 1947, a determinat declararea – ca municipiu – a orașului Lugoj, reședința județului Severin¹⁶.

Structura administrativă a județului Severin, în conformitate cu prevederile ordinului circular al M.A.I. nr. 18714/1946, a rămas neschimbată până la desființarea prefecturii (1949): *plasa Balinț*, cu reședința la Balinț – 17 comune rurale; *plasa Birchiș*, cu reședința la Birchiș – 14 comune rurale; *plasa Caransebeș*, cu reședința la Caransebeș – 24 comune rurale și o comună urbană nereședință; *plasa Făget*, cu reședința la Făget – 15 comune rurale; *plasa Lugoj*, cu reședința la Lugoj – 18 comune rurale; *plasa Margina*, cu reședința la Margina – 13 comune rurale; *plasa Orșova*, cu reședința la Orșova – 19 comune rurale și o comună urbană nereședință; *plasa Sacul*, cu reședința la Sacul – 15 comune rurale; *plasa Teregova*, cu reședința la Teregova – 20 comune rurale. Cele 9 plase ale județului Severin erau formate din două comune urbane nereședință, 155 comune rurale și 231 sate¹⁷.

Comitetul provizoriu al județului Severin, rezultat în urma desființării prefecturii (aprilie 1949), era alcătuit din 13 secțiuni: *Secțiunea Secretariat*; *Secțiunea Cadre* – cu 3 birouri (Mișcarea Cadrelor, Evidența Cadrelor și Instruirea Cadrelor); *Secțiunea Muncă și Prevederi Sociale* – cuprinzând două secții de importanță secundară (Muncă, Asistență Socială, Pensii și repartizarea forțelor de muncă); *Secțiunea Drumuri și Ape* – cuprinzând Secția tehnică centrală și Biroul secretariat; *Secțiunea Sanitară*; *Serviciul Financiar* – cu 5 secții (buget, venituri, impozit pe venit, financiară și state de plată); *Secțiunea Planificare* – cuprinzând 3 secții de dimensiuni reduse (Secția coordonării planului, Secția controlului producției și Secția secretariat); *Secțiunea Agricolă* – formată din două secții (agricolă și zootehnică-veterinară) care funcționau alături de Biroul evidență și secretariat; *Secțiunea Silvicultură* – cu 3 secții (producție, culturi și amenajări, pază și vânătoare); *Secțiunea Comercială* – înglobând Secția plan și evidență, precum și două birouri de maximă importanță pentru controlul comerțului local (cartele și control); *Secțiunea Învățământ și Cultură* – cu două secții (îndrumare și control, artistică-culturală); *Secțiunea Gospodărie*

Locală – cu 4 secții (întreprinderi edilitare, economică, lucrări sistematizare și urbanistică, spațiu locativ); *Serviciul Administrativ* – cu 3 secții (bunuri, întreținere și transporturi)¹⁸.

În luna octombrie 1949, Comitetul provizoriu al județului Severin a renunțat la două din secțiunile componente și a procedat la modificarea denumirii unora dintre secțiunile rămase, pentru a reliefa sfera de activitate a acestora. Astfel, *Comitetul provizoriu* avea următoarele secțiuni: Secretariat; Cadre; Financiară; Învățământ și Cultură; Muncă și Prevederi Sociale, Gospodăria Locală; Agricolă; Drumuri; Silvică; Sănătate; Comercială¹⁹.

În anul 1950 teritoriul județului Caraș, împreună cu cel al județului Severin, vor constitui o nouă unitate administrativă, *regiunea Severin*, cu sediul la Caransebeș, care va fi desființată în anul 1952²⁰.

Regiunea Severin era alcătuită din 5 raioane, după model sovietic (Mehadia, Moldova Nouă, Oravița, Reșița și Caransebeș). Cele 3 îmbunătățiri care au urmat reformei administrative din 1950 – survenite în anii 1952, 1956 și 1960 – nu au modificat substanțial împărțirea pe raioane, de această dată subordonate regiunii Timișoara ("Banat" începând din 1960), cu deosebirea că acestora li se adaugă (în 1956) - ca nouă formă administrativă – *orașul de subordonare regională* Reșița, care coordona 14 comune și 23 sate²¹.

Din punct de vedere administrativ, județul Severin a fost – pentru scurt timp – reunit în aceeași formulă cu județul Caraș, din anul 1925 funcționând ca o entitate separată.

Evoluția sa după reforma administrativă amintită a fost influențată direct de măsurile adoptate în acest domeniu de autoritățile centrale în anii 1930, 1938 și 1941, motivate de tendința de descentralizare și de încercarea de soluționare a unor probleme stringente, de natură economică și socială, cu care se confruntau unitățile administrativ-teritoriale ale țării.

Copierea modelului sovietic a adus, din nou, laolaltă cele două unități administrativ-teritoriale, Caraș și Severin în anul 1950, modificările de natură administrativă efectuate ulterior integrând fostul județ Severin într-o entitate mult mai vastă.

Eusebiu Narai
Universitatea de Vest Timișoara
Facultatea de Litere, Teologie și Istorie
Bld. Vasile Pârvan nr. 4

NOTE

1. V. Sencu, I. Băcănaru, *Județul Caraș-Severin*, București, Editura Academiei R.S.R., 1976, p. 13.
2. *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic*; coordonatori: Ion Enescu, Iuliu Enescu, ed. a III-a adăugită, București, Editura Librăriei SOCEC & Co. S.A., 1920, p. 117-118, 120.
3. Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare - DJTAN), fond *Prefectura județului Severin*, d. 27/1919-1920, f. 9.
4. *Ibidem*, d. 21/1925-1935, f. 5.
5. *Împărțirea administrativă a României*, București, Imprimeria Statului, 1926, p. 79-80.
6. *Enciclopedia României*, vol. 2, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 643.
7. DJTAN, fond *Prefectura județului Severin*, d. 13/1930-1931, f. 3-5, 15.
8. *Vestul*, Timișoara, anul IX, nr. 2265, 23 noiembrie 1938, p. 2.
9. DJTAN, fond *Prefectura județului Severin*, d. 65/1939, f. 3-6.
10. *Ibidem*, d. 25/1938-1942, f. 66-67.
11. *Ibidem*, f. 109.
12. *Ibidem*, f. 124-128.
13. *Ibidem*, d. 14/1942, f. 1-5.
14. *Ibidem*, d. 13/1942-1946, f. nenumărată.
15. Constantin Brătescu, *Istorie și cultură în arhivele Caraș-Severinului. Îndrumător*, București, 1997, p. 28.
16. DJTAN, fond *Prefectura județului Severin*, d. 33/1947, f. nenumărată.
17. *Ibidem*, d. 44/1948, f. nenumărată.
18. *Ibidem*, d. 9/1950, f. 123-128.
19. *Ibidem*, d. 33/1949, f. 39.
20. Constantin Brătescu, *op. cit.*, p. 27.
21. V. Sencu, I. Băcănaru, *op. cit.*, p. 13.

L'ORGANISATION ADMINISTRATIVE- TERRITORIELLE DU DÉPARTEMENT DE SEVERIN DANS LES ANNÉES 1918-1950

Résumé

Du point de vue administratif, le département de Severin a été réuni - pour une courte période - dans la même formule que le département de Caraș, fonctionnant depuis 1925 comme une entité distincte.

D'après la réforme administrative mentionnée, son évolution a été influencée directement par les mesures adoptées dans ce domaine par les autorités centrales dans les années 1930, 1938 et 1941, mesures motivées par la tendance de descentralisation et par la tentative de résoudre les problèmes

urgents, de nature économique et sociale, avec lesquels se confrontaient les unités administratives-territorielles du pays.

L'imitation du modèle soviétique a apporté, de nouveau, ensemble les deux unités administratives-territorielles, Caraș et Severin, pendant l'année 1950, les modifications administratives effectuées ultérieurement intégrant l'ancien département de Severin.

UNELE DOCUMENTE MILITARE INEDITE PRIVIND
ACȚIUNILE DE LUPȚĂ ALE DIVIZIEI 1 INFANTERIE
INSTRUCȚIE ÎN CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI
MONDIAL, CAMPANIA DIN VEST, ÎN DISPOZITIVUL
DE APĂRARE DIN ZONA TIMIȘOARA,
ÎN PERIOADA 24 AUGUST - 7 SEPTEMBRIE 1944

Valeriu Giuran

Cuvinte cheie: *Banat, Timișoara, al doilea război mondial*

Keywords: *Banat, Timișoara, II world war*

1. Efectuarea unor cercetări sistematice de istoriografie militară privind unele acțiuni de luptă din perioada celui de-al doilea război mondial, campania de vest, cu precădere la nivel operativ-tactic și semnalarea unor particularități în specificul infanteriei în cadrul dispozitivului adoptat pentru apărarea teritoriului, apare de cert interes¹.

2. Introducerea în circuitul științific a unor documente militare inedite, categoria schițe de luptă este de o reală necesitate pentru fixarea cât mai exactă, în timp și spațiu, a dispunerii forțelor noastre angajate în acțiune.

3. Zona Timișoara (respectiv teritoriul fostului județ Timiș-Torontal) a reprezentat începând de la data de 24 august 1944, sectorul cel mai avansat spre sud-vest al țării din noua configurație a frontului format. Această zonă era evident expusă unor atacuri din partea noului adversar².

4. Cercetarea sistematică a activităților militare din perioada 24 august – 7 septembrie 1944, în zona Timișoara prezintă un interes deosebit atât pentru istoriografia noastră militară cât și în special pentru istoria locală. În acest interval de timp s-au aflat în zona Timișoara forțele Diviziei 1 Infanterie Instrucție comandate de general de rezervă de brigadă Vasile Chitu între 23 august – 31 august 1944 și general de brigadă în rezervă Gheorghe Posoiu, după data de 1 septembrie 1944. Sub comanda acestei Mari Unități s-au aflat și alte unități și subunități care au fost prezente în teritoriu³.

5. Trebuie remarcat și subliniat faptul că prin adoptarea operativă a

dispozitivului de apărare a frontierei în partea de sud-vest la 24 august 1944 (ne referim numai la această parte a țării), cu accent pe zona Timișoara, de către forțele aflate în subordinea Diviziei 1 Infanterie Instrucție, a fost constituită noua linie a frontului Banat⁴. De precizat că totalitatea activităților militare efectuate în intervalul 24 august – 7 septembrie 1944 de către Divizia 1 Infanterie Instrucție în fâșia atribuită pentru apărare au fost executate potrivit ordinelor date doar de Comandamentele române implicate în apărarea zonei. Execuția acestor ordine s-a făcut în totalitate de militarii români. Aceasta este o precizare esențială. Deci noua linie a frontului stabilită la 24 august 1944 în partea de sud-vest a țării (în Banat, cu referire numai la această parte a țării) s-a datorat în exclusivitate Armatei Române aflată în zonă, care a acționat cu operativitate din proprie inițiativă.

6. În intervalul 24 august – 7 septembrie 1944, Divizia 1 Infanterie Instrucție a avut comanda forțelor amplasate în apărare în zona actualului județ Timiș, cu efortul în sectorul municipiului Timișoara⁵. Acest interval a fost premergător semnării Convenției de Armistițiu. Se remarcă competența, operativitatea, conștiinciozitatea precum și un înalt simț al datoriei, atât la nivelul Marii Unități (D. 1 Inf.Instr.) cât și a unităților și subunităților din subordine.

7. Se remarcă faptul că la data de 7 septembrie 1944, ARMATA 1 ROMÂNĂ comandată de generalul de Corp de Armată Nicolae Macici și având ca șef de Stat Major pe generalul adj. Mihail Andronescu a primit de la M.St.M. ordinul telegrafic nr.679.587 prin care s-a dispus (...)” cu începere de la 9 sept.1944, Armata 1 cu toate Marile Unități din subordinile sale” (...)” intră din punct de vedere operativ sub ordinele Comandamentului Grup Armate Managarov, de la care va primi misiunes operative și toate ordinele referitoare la întrebuintărea operativă ale M.U. din subordine”⁶.

8. Documentele militare elaborate în acest interval de timp, scurt dar de maximă importanță, atât la nivel de comandă cât și de execuție, evidențiază pregnant un amplu efort orientat pentru organizarea apărării teritoriului județului Timiș-Torontal, a sporirii capacității combative a trupelor și a continuării susținute a procesului de instruire pentru puptă a recruților. Faptul că nu au avut loc în aceste zile confruntări armate terestre a permis în bune condiții efectuarea pregătirilor preconizate. Absența unor lupte terestre în acest interval de timp a determinat o tratare sumară în literatura de specialitate a activităților efectuate de D.1Inf.Instr.

9. O categorie aparte de documente militare, de cea mai mare importanță o constituie SCHIȚELE DE LUPTĂ elaborate atât la nivel de M.U. (de D.1 Inf.Instr.) cât și de unitățile (regimentele) din subordine aflate în poziții în sectorul Timișoara – SECTORUL CENTRU - (Regimentul 5 Vânători

Instrucție și Regimentul 1 Artilerie Instrucție *Regele Carol I.*⁷

10. Prin intermediul acestei lucrări sunt supuse atenției un număr de 7 diferite schițe de luptă, documente militare inedite. Primele trei schițe de luptă elaborate la nivelul d.1 Inf.Instr. redau unele aspecte din partea de sud-vest a țării, cu precădere cea mai mare parte a teritoriului fostului județ Timiș-Torontal. Din prima schiță, datată 27 august 1944, apare evident direcția de zbor a aviației inamice, fapt care a impus accentuarea unor măsuri de apărare antiaeriană în raport de disponibilități. A doua din schițe (din 27 – 28 august 1944) redă situația operativă din vecinătatea frontierei zonei încredințată spre apărare D.1 Inf.Instr. În cea de-a treia schiță (OLEATA) se fac unele precizări referitoare la forțele inamice aflate în vecinătatea frontierei. În schița a patra este redat dispozitivul de apărare adoptat de D.1 Inf. Instr. La vest de Timișoara (poziția principală de rezistență) folosind cele 3 detașamente operative care au fost formate. În schița a 5-a este redată amplasarea Detașamentului operativ Lt.Colonel Giuran Alexandru iar în schița a 6-a dispunerea în teren a Batalionului II (comandant cpt.Stamațiu Ioan) din R.5V. Instr. În schița a 7-a este redată poziția adoptată de subunitățile R.1 Art.Instr. *Regele Carol I*, pentru apărarea Timișoarei în perioada 1-8 septembrie 1944.

11. Examinarea atentă a acestor documente militare (din categoria schițe de luptă), care au fost omise până în prezent de literatura de specialitate de largă accesibilitate, evidențiază unele aspecte de vădit interes.

Astfel:

11.1. Primele patru schițe de luptă au fost elaborate de Divizia 1 Infanterie Instrucție. Dintre acestea primele trei se referă la situația trupelor și activităților militare ale inamicului în zona învecinată frontierei. Cel de al patrulea document redă dispunerea forțelor în teritoriu.

11.2. Din primele trei documente militare rezultă atenția care a fost acordată de Comandamentul D.1 Inf.Instr. pentru obținerea de informații asupra grupării forțelor inamice în vecinătatea frontierei.

11.3. Din schița elaborată de D.1 Inf.Instr. pentru perioada 26-31 august 1944 rezultă stabilirea poziției de avangarda și a poziției de rezistență adoptată la Vest de Timișoara. În sectorul CENTRU – de la vest și sud-vest de Timișoara, este redată cu detalii dispunerea subunităților (până la nivel de companie) din cele două batalioane ale R. 5 V Instr. De asemenea este indicată prezența Detașamentului de intervenție rapidă (la Ghiroda) și R.6 A.G. la Recaș iar R.6 A.A. la Chizătău.

11.4. În schița elaborată de R.5 V Instr. Privind dispozitivul Detașamentului Lt.Col. Alexandru Giuran în apărarea Timișoarei, Sectorul CENTRU pentru perioada 27 august-7 septembrie 1944 este redată,

folosind harta Timișoara, la scara 1:100.000 – dispunerea subunităților în spațiul atribuit. Forțele limitate la dispoziție a impus amplasarea trupelor cu precădere pe direcțiile cele mai amenințate în eventualitatea unui atac din partea inamicului.

11.5. În schița cu dispozitivul Batalionului II al R. 5 V. Instr.sunt făcute detalieri privind amplasarea subunităților în pozițiile atribuite.

11.6. Schița care redă diapozitivul R. 1 Art. Inst. *Regele Carol I* în intervalul 1-8 sept.1944, menționează atât poziția subunităților de artilerie (tunuri și obuziere) cât și în vecinătatea acestor subunități, trupele de infanterie în apărarea cărora erau stabilite.

11.7. Prin detaliile conținute, aceste documente militare (schițe de luptă) prezintă un interes particular atât pentru istoriografia noastră militară cât și mai ales pentru istoria meleagurilor bănățene.

12. Faptul că în perioada până la 7 septembrie 1944 nu au avut loc lupte terestre în sectorul Timișoara a determinat de a se face abstracție în mare măsură de activitățile militare ce s-au efectuat în sectorul Timișoara. Ca urmare activitățile de organizare a pozițiilor de apărare, a completării efectivelor, a continuării procesului de instruire a recruților în pozițiile de apărare precizate a stabilirii unor posibile scenarii de luptă (de atac din partea inamicului), asigurarea muniției necesare, dotarea suplimentară cu tehnică de luptă în raport de posibilități și intensificarea activităților de obținerea de informații militae privind activitățile inamicului din zonele frontierei, ansamblu de activități de stringentă necesitate în vederea efectuării unor operații militare, au fost în prea limitată măsură examinate în literatura de specialitate, privind activitățile din zona Timișoara, până la acțiunea ofensivă a inamicului din 11 septembrie 1944. Rămâne de lămurit un aspect și anume cauza cae a determinat ca atacul inamic asupra Timișoarei să fie executat doar la 11 septembrie 1944.

NOTE

1. Alecsandru Duțu, *Între Wehrmacht și Armata Roșie*, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 214-230; *România în anii celui de-al doilea Război Mondial*, vol. II, Ed. Militară, București, 1989, p. 272 ; Constantin I. Kirițescu, *România în al doilea război mondial*, vol. II., Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 243; *Jurnalul Generalului Sanatescu*, Colecția MEMORII/JURNALE, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 170; Ion Cupșa, *Armata Română pe frontul antihitlerist. Studiu operativ – tactic*, Ed. Militară, București, 1973; Gheorghe Romanescu, Leonida Loghin, *Cronica participării armatei romane la războiul antihitlerist*, Ed. Militară, București, 1971; Antone Marinescu, Ioan Talpeș, Alecsandru Dutu, *Pe drumul biruinței, 23 august 1944 – 12 mai 1945. Extrase din Jurnalul de operații ale unor mari unități și subunități române participante la războiul antihitlerist*, Ed. Militară, București, 1984; Alecsandru Duțu, Florica Dobre, Leonida Loghin, *Armata Română în al doilea Război Mondial (1941-*

- 1945), *Dicționar Enciclopedic*, Ed. Enciclopedică, București, 1999.
2. Viorel Faur, Ioan Marinescu, Valeriu A. Giuran, *Documente și memorii privind luptele pentru eliberarea Banatului și Crișanei (august-octombrie 1944)*, în *Crisia*, VII, 1979; Viorel Faur, Valeriu A. Giuran, *Documente și memorii privind luptele pentru eliberarea Banatului și Crișanei (august- octombrie 1944)* (II), în *Crisia*, XI, 1981; Aurelian D. Stoica, Constantin C. Gomboș, *Jertfa pentru țară*, Ed. Helicon, Timișoara, 1997; *Apărarea Timișoarei. Documente și Memorii. august-septembrie 1944*, Ed. de Vest, Timișoara, 1997.
 3. Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Statul Major General (în continuare A.M.Ap. N., S.M.G.), fond 1, dos. nr. 221, 222, 224, 226; fond 506, dos. nr. 40.
 4. *Ibidem*.
 5. Ion Șuța, *Dimensiunea istorică a primei operații a românilor în războiul antihitlerist*, Ed. Facla, Timișoara, 1985.
 6. A.M.Ap.N., S.M.G., fond 1, dos. nr. 226, f. 54; fond 506, dos. nr. 40; dos. nr. 37.
 7. Idem, fond 506, dos. nr. 40, fond 1119, dos. nr. 12, fond 1205, dos. nr. 6.

SOME UNKNOWN MILITARY DOCUMENTS REGARDING THE FIGHTING ACTIONS OF THE 1ST INFANTRY DIVISION BETWEEN AUGUST 24 AND SEPTEMBER 7 1944

Summary

The paper deals with the participation of the 1st Infantry Division (Instruction) in the defense of the south-western border of Romania, in the area of nowadays Timiș County, between August 24 and September 7, 1944. In this period the Division ensured the command of the troops defending the territory of the Timiș – Torontal County, especially the area of Timișoara.

There are seven different unknown military documents presented and analysed.

CULTURĂ ȘI POLITICĂ ÎN BANAT (1944-1948). SFÂRȘITUL REGIONALEI „ASTRA BĂNĂȚEANĂ”

Dumitru Tomoni

Cuvinte cheie: *Banat, “Astra Bănățeană”, epoca postbelică*

Actul de la 23 august 1944, indiferent de interpretarea dată – lovitură de Palat, insurecție armată, revoluție de eliberare – a influențat profund evoluția României¹. În evoluția forțată a societății românești de la autoritarism la totalitarism, perioada anilor 1944-1948 a fost unul dintre cele mai dramatice pentru că a adus grave atingeri ființei naționale și suveranității de stat, a curmat dezvoltarea firească a întregii vieți social-economice, politice și culturale.

Evoluția dramatică a României după 23 august 1944 nu putea să nu afecteze și activitatea „Astrei”, purtătoarea unor autentice valori ale spiritualității românești. Chiar dacă acest eveniment n-a produs imediat și o schimbare în programul și organizarea „Astrei”, datorită operațiunilor militare desfășurate aproape pe întregul teritoriu național, „Astra” n-a putut desfășura o activitate normală.

Prima adunare generală de după actul de la 23 august 1944 s-a desfășurat la 5 noiembrie 1944 la Sibiu, având doar un caracter administrativ. În cuvântul de deschidere Iuliu Moldovan își exprima încrederea în continuarea activității culturale și în posibilitatea adaptării programului „Astrei” la noile realități social-politice: „Rostul conducerii „Astrei” a fost întotdeauna de a adapta activitatea tradițională la trebuințele vremurilor noi, fără a jertfi ceva din prestigiul instituției și din scopurile care îi justifică existența”². De aceea, continua președintele „Astrei”, „va trebui să începem o viață nouă” pentru că: „se înșeală amar cine crede că după acest crâncen război viața va putea continua în vechile tipare. O muncă uriașă ne așteaptă pentru a se reface țara și pentru a asigura dăinuirea și propășirea neamului nostru în necruțătoarea concurență vitală care va urma”³. Din nefericire, România a avut parte de o evoluție nefirească, contrară propriei dorințe, impusă prin forța armatelor străine, evoluție ce va influența decisiv soarta „Astrei”.

Noile realități au influențat și activitatea regionalei bănățene care, în ciuda neajunsurilor provocate de război, a reușit să-și țină în fiecare an adunarea generală și să promoveze un program cultural și social adaptat cerințelor vremii. Datorită schimbărilor intervenite în desfășurarea operațiunilor militare, anul 1944 a fost primul an în care Regionala „Astra Bănățeană” nu și-a mai putut ține adunarea generală, fiind obligată să-și reducă activitatea la menținerea unei strânse legături cu centrala de la Sibiu și cu despărțămintele din subordine. Operațiunile militare desfășurate pe teritoriul Banatului au dus la devastarea unor sedii ale despărțămintelor și cercurilor culturale, distrugerea bibliotecilor, arderea arhivelor la Periam, Bozovici, Moldova Nouă, Deta, Comloșu Mare etc⁴. Pe lângă aceste pagube materiale, războiul a curmat și viața unor conducători ai despărțămintelor bănățene: A. Jebeleanu (Periam), Valeriu Meda (Orșova), Petre Ciucur (Timișoara) etc. În ciuda acestor greutăți, conducerea Regionalei privea cu optimism viitorul, considerând că rănile de toate felurile „trebuiau vindecate, forțele pierdute trebuiau înlocuite și alte valori prospere puse pe drumul progresului”⁵.

Renunțând pe moment la cea mai importantă activitate desfășurată în anii precedenți, organizarea de școli și cursuri de igienă și gospodărie țărănească, „Astra Bănățeană” și-a propus un program generos, în deplină corelație cu imperativele sociale și naționale ale perioadei respective: asistența socială a evacuaților, refugiaților și copiilor orfani, sprijinirea înființării Universității de Vest, susținerea acțiunii de colectare de fonduri pentru Catedrala Ortodoxă din Timișoara și pentru orfelinatul Episcopiei, colectarea de fonduri pentru Moldova, participarea la acțiunea „Totul pentru front, totul pentru victorie”, sprijinirea „Crucii Roșii” etc. Conducerea Regionalei a îndemnat despărțămintele și cercurile culturale să contribuie fie cu alimente, fie cu bani la salvarea populației din regiunile bântuite de secetă și distruse de război și să sprijine toate acțiunile inițiate de autorități sau instituții particulare, pentru ca cei loviți de urmările războiului și de secetă să fie ajutați a trece mai ușor peste aceste încercări⁶.

În ciuda acestor eforturi depuse de către conducătorii Regionalei, despărțămintele bănățene se confruntau cu mari greutăți, așa cum rezultă și din rapoartele trimise Regionalei. Despărțământul de plasă Moldova Nouă, condus de pretorul plășii Alexandru Liuba, deși funcționa, și-a redus activitatea la organizarea de șezători, serbări și comemorări, deoarece cea mai mare parte a sediilor cercurilor culturale „a trebuit să suporte tăvălugul crunt al războiului”⁷. Arhivele și bibliotecile cercurilor culturale din Moldova Veche, Liubcova, Zlatița, Socol și Câmpia au fost distruse, iar soldații sovietici au confiscat aparatele de radio găsite la sediile cercurilor

culturale din Sichievița și Câmpia. Nici despărțământul Caransebeș nu putea raporta o activitate multumitoare. În pofida numărului mare de membri – 20 fondatori și pe viață și 300 activi – și a colaborării permanente cu reuniunea de cântări și muzică din Caransebeș, din cauza mobilizării tinerilor, activitatea culturală a despărțământului s-a redus la sporadice reprezentații teatrale și spectacole susținute de corurile sătești și de echipele de dansatori din Borlova, Obreja și Caransebeș⁸. De multe ori organizarea acestor manifestații culturale a fost stânjenită de căminele culturale înființate de Fundațiile Regale în diferite localități din jurul orașului Caransebeș. Chiar dacă exista un protocol de colaborare între „Astra” și Fundațiile Regale, în teritoriu această colaborare se realiza anevoios, din cauza necunoașterii sau rivalităților locale. Conducerea despărțămintelor – Cornel Corneanu (președinte), Matei Armaș (vicepreședinte) și Romulus Cîric (secretar) – nu a reușit să mai organizeze nici o conferință susținută de profesorii de la Extensiunea universitară din Cluj, deși aceștia se bucurau de o bună apreciere în rândul membrilor despărțământului. În schimb, conferențiarilor locali susțineau în fiecare duminică conferințe religioase și de educație morală și patriotică la cele trei spitale din Caransebeș. Tot în spitale s-au trimis cărțile aflate la dispoziția despărțământului și mai multe pachete cu haine și alimente. Cercul cultural al femeilor din despărțământul Caransebeș a organizat mai multe acțiuni culturale și sociale ale căror venituri s-au folosit pentru ajutorarea răniților și refugiaților⁹.

Alta era situația despărțământului Ciacova, datorită zelului dovedit de președintele despărțământului, profesorul Iancu Căltun. Despărțământul avea 12 cercuri culturale în localitățile Ciacova, Ghilad, Tolvădia, Obad, Jebel, Pădureni, Berini, Cerna, Toager, Cebza, Petroman și Stamora Română. Fiecare cerc cultural avea bibliotecă proprie iar cercurile culturale din Ciacova, Jebel, Pădureni, Tolvădia, Obad și Petroman aveau construite case naționale¹⁰. Din banii colectați de membrii despărțământului în colaborare cu Gimnaziul din Ciacova s-a donat suma de 367 270 lei pentru ajutorarea copiilor săraci din Ciacova, a refugiaților și a evacuaților în această comună, precum și a muncitoarelor de la fabricile de confecții militare din Galați și Bîrlad evacuate în Ciacova, după luarea soților lor ca prizonieri de către nemți¹¹. Cu sprijinul profesorilor din localitate, despărțământul a colectat suma de 284 027 lei pentru Universitatea de Vest din Timișoara și 50 000 pentru acțiunea „Totul pentru front, totul pentru victorie”.

În ciuda greutăților provocate de război, despărțământul Ciacova a desfășurat o activitate culturală apreciată de conducerea Regionalei „Astra Bănățeană”. Cu concursul elevilor din localitate s-au organizat trei șezători culturale în localitățile Ciacova, Jebel și Pădureni prezentându-se piesa

„Se face ziuă” de Zaharia Bârsan și interpretându-se cântece naționale. Cu această ocazie, Iancu Călțun a susținut conferința „Rolul Astei în trecutul românilor de dincoace de Carpați, chemarea ei în prezent și viitor”. Manifestări culturale asemănătoare s-au organizat și în localitatea Tolvădia și Banloc. La serbarea din Banloc, la care a participat și Regina Elena, aflată la conacul din localitate, Leonard Divarius a conferențiat despre viața și activitatea lui Eftimie Murgu. În preajma sărbătorilor de Crăciun, despărțământul Ciacova a organizat o serbare a datinilor și obiceiurilor atât la Ciacova, cât și la Cebza. Fondurile obținute în urma acestor acțiuni culturale s-au alocat pentru catedrala și orfelinatul din Timișoara și pentru sprijinirea populației din Moldova și Ardealul de Nord¹². Despărțământul a sprijinit și alte acțiuni inițiate de autorități pentru susținerea eforturilor de război ale României. În același timp, conducerea despărțământului a organizat cursuri de limba, literatura, istoria și geografia României în comunele Liebling, Tolvădia și Ghilad, pentru românii transnistrienii așezați temporar în Ciacova. La cursurile organizate timp de o lună au participat 77 de cursanți în Liebling, 39 în Tolvădia și 23 în Ghilad¹³.

Impunerea prin forță, la 6 martie 1945, a guvernului condus de Petru Groza și politica acestuia de comunizare a țării, a produs derută în rândul conducătorilor „Astei”. Deși ani de-a rândul „Astra” s-a opus mișcărilor totalitare extremiste, propaganda comunistă apare chiar și în paginile revistei „Transilvania”. În articolul „Fenomenul sovietic”, prin preluarea unor clișee specifice retoricii comuniste rostite de Miron Constantinescu, în cadrul unei conferințe susținute la Sibiu, sub egida „Astei”, se făcea apologia marilor succese obținute de sovietici, vorbindu-se de un adevărat miracol „ale cărui reflexe luminoase abia acum încep să strălucească și peste granițele URSS”¹⁴. În același timp, noile autorități, mascat sau pe față, au început să facă tot mai multe presiuni asupra conducerii „Astei”, care a acceptat înlocuirea redactorului responsabil, N. Nicoară-Dobârceanu, pentru publicarea unor materiale care n-au convenit Comisiei Aliate de Control¹⁵. Amestecul brutal în problemele „Astei” a devenit tot mai evident după încheierea celui de-al doilea război mondial, astfel că, membrii Comisiei Aliate de Control din București intrau abuziv în bibliotecile „Astei”, pentru a vedea dacă s-au scos cărțile interzise prin ordonanța Ministerului Informațiilor. În urma unei astfel de inspecții făcute la Biblioteca Centrală de la Sibiu s-a cerut să fie scoasă o broșură a „Astei”, pentru că apărea o dată fraza „de la Nistru până la Tisa”, deși publicația respectivă nu figura pe lista cărților indexate¹⁶.

În aceste condiții este pe deplin explicabilă atitudinea de așteptare și debusolare sesizabilă la unii fruntași ai „Astei”, care nu înțelegeau noile

realități politice și sociale și clarificarea raporturilor cu forurile superioare și a modului de integrare a manifestărilor „Astrei” în sistemul național de propagandă.

Pentru clarificarea atitudinii față de noul regim a fost convocată, la 15 iunie 1946, o ședință plenară extraordinară a Comitetului Central, în cadrul căreia I. Moga a informat despre convorbirile avute la București cu primul ministru Petru Groza și alți reprezentanți ai guvernului¹⁷. Pozițiile exprimate, cu această ocazie, de către unii dintre membrii Comitetului Central dovedeau dezorientarea și îngrijorarea față de soarta asociației și bineînțeles a întregii culturi românești.

Mitropolitul Sibiului, Nicolae Bălan, considera că „Astra” trebuie să răspundă la oferta de colaborare a guvernului, dar fără să accepte comanda sau înregimentarea politică. O poziție asemănătoare a avut și Ionel Pop, solicitând „să se lase „Astrei” completă autonomie, căci încadrarea „Astrei” în rosturile de propagandă politică înseamnă să fie totdeauna un auxiliar al ideilor politice ale regimurilor care se perindează”¹⁸. Iuliu Moldovan menționa că se puneau piedici colaboratorilor „Astrei”, ei fiind nerespectați de autoritățile locale și oprți din activitatea lor și cerea limpezirea raporturilor de colaborare cu statul. În același timp, s-a solicitat să se refuze „difuzarea broșurilor care nu vor fi adecvate principiilor instituției noastre” și să se oprească „orice activitate ce ar fi în contra spiritului și tradiției „Astrei”. În urma acestor discuții s-a hotărât să se aducă la cunoștința guvernului dorința „Astrei” de colaborare sinceră și principială și să se ceară sprijin material. Într-adevăr, la intervenția lui Lucrețiu Pătrășcanu, s-a aprobat o subvenție de 400 milioane lei¹⁹, dar despre o colaborare loială nu putea fi vorba, așa cum se va vedea în anii următori, pentru că activitatea culturală a „Astrei”, promovată de personalități remarcabile, contrasta cu cea a noului regim sprijinit de oportuniști sau propagandiști culturali de ocazie.

În ciuda acestor incertitudini, conducerea „Astrei” și-a conceput un bogat program de activitate pentru perioada 1946-1947, care prevedea: organizarea de cursuri și școli țărănești, cursuri pentru muncitori și meseriași, pentru analfabeți, înființarea de biblioteci la sate și orașe, ridicarea nivelului economic și biologic al românilor din Ardeal și Banat, organizarea de conferințe și șezători, coruri și fanfare etc.²⁰

Convulsiile politice și mesajul contradictoriu transmis despărțămintelor de către conducerea „Astrei”, mesaj ce oscila între afirmarea loialității față de Rege și declarații de complezanță față de Uniunea Sovietică, au influențat și activitatea Regionalei „Astra Bănățeană”. În ciuda acestor incertitudini, conducătorii Regionalei erau decisi să reia munca de

organizare a despărțămintelor și să promoveze un program cultural și social în concordanță cu imperativele momentului. În speranța revenirii la normalitate, Regionala și-a propus reorganizarea despărțămintelor și a cercurilor culturale, reactivarea bibliotecilor, organizarea de școli țărănești și cursuri de alfabetizate, susținerea de conferințe, reactivarea editurii „Astra Bănățeană”, reînceperea activității Universității Libere Muncitorești și a Oficiului de Studii și Documentare, comemorarea unor evenimente importante din istoria neamului, intensificarea colaborării cu Fundația Culturală „Regele Mihai I”, Asociația Corurilor și Fanfarelor din Banat, Institutul Social Banat-Crișana, Ministerul Agriculturii și Domeniilor etc.²¹

Din cauza vremurilor tulburi, multe dintre aceste propuneri au rămas doar simple deziderate. Și în Banat, majoritatea conducătorilor Regionalei, membri ai Partidului Național Liberal și ai Partidului Național Țărănesc erau priviți cu suspiciune și chiar ostilitate de către reprezentanții administrației locale. Și aici activitatea despărțămintelor „Astrei” era supravegheată, iar bibliotecile controlate pentru înlăturarea publicațiilor puse la index. În urma unui astfel de control efectuat la 5 octombrie 1945 în biblioteca despărțământului Oravița, au fost confiscate 14 volume – *Pentru salvarea patriei* de Ion Antonescu, *Cuvânt către studenți* de Simion Mehedinți, *Cel din urmă erou* de E. Boureanu, *Pe urmele destinului* de R. Cioflec, *Basarabia și Bucovina de sub noua stăpânire* de D. Pădure, *De la Pătrașcu cel Mare la Stalin* de S. Ionescu, *Bolșevismul rus împotriva Europei* de Robert Suster etc – și au fost distruse prin ardere²².

Și totuși, conducerea Regionalei spera că situația social-politică se va normaliza și despărțămintele își vor relua activitatea. În dorința de a menține legătura cu satele bănățene și de a veni în întâmpinarea nevoilor spirituale ale țărănimii s-a încercat repartiția gazetei „Luminătorul”. Din cauza cheltuielilor mari de tipărire, proiectul a fost abandonat în ciuda faptului că publicația ajunsese la un tiraj de 13 000 de exemplare²³. Pentru a găsi o formă eficientă de propagandă, conducerea Regionalei a solicitat înființarea la Timișoara a unei redacții a săptămânalului „Foaia poporului” din Sibiu, condusă de publicistul Alexandru Scripcaru. Această redacție trebuia să editeze o pagină sub denumirea „Pagina Banatului” ce urma să apară ca supliment al „Foii poporului”. Pentru acoperirea cheltuielilor, Regionala a solicitat un ajutor de 15 000 lei. În ședința din 8 decembrie 1945, Comitetul Central al „Astrei” a aprobat solicitările Regionalei²⁴. Tipărită în mod regulat de la 1 ianuarie până la 5 mai 1946, „Pagina Banatului” va populariza activitatea despărțămintelor și cercurilor culturale din Banat, colaborarea acestora cu Universitatea Banatului, Școala Politehnică din Timișoara și Extensiunea Universitară din Cluj, importanța școlilor

țărănești, asociațiilor cooperatiste și Caselor Naționale și alte probleme specifice Banatului.

În articolul program, intitulat „Luminătorul”, se făcea un scurt istoric al gazetei populare editate de Regionala bănățeană la 1 ianuarie 1939, care, din cauza creșterii prețului de tipărire, se afla în imposibilitatea de a apărea în vechiul format. De aceea, pentru ca „moștenirea lăsată de acest far luminos să nu fie risipită, iar cuvântul „Astrei” întremător de suflete, răspânditor de sănătate și lumină să pătrundă până în cele mai uitate cătune din Banat, conducerea gazetei „Foaia poporului” a hotărât o pagină la dispoziția Regionalei „Astra Bănățeană”. „Pagina Banatului”, redactată în Timișoara, trebuie să-și informeze cititorii despre realizările „Astrei Bănățene” și despre legăturile ei cu „Astra” Centrală. „Numai așa ea va împărtăși pretutindeni nu numai programul și îndemnul nostru, dar și inițiativele locale, contribuind astfel într-o măsură nesăbuită la schimbarea activității instituției noastre culturale”, se consemna în încheierea articolului program²⁵.

Sub titlul *Răbojul despărțămintelor și cercurilor culturale*, pe parcursul a șase numere²⁶, se făcea atât istoricul unor despărțăminte cu o activitate bogată – despărțământul Caransebeș, Lugoj, Ciacova –, cât și o prezentare a realizărilor obținute de către despărțămintele și cercurile culturale nou înființate. Astfel, în numărul din 1 ianuarie 1946, „Pagina Banatului” consemna activitatea desfășurată „cu toate greutățile vremurilor de astăzi” de către cercurile culturale Muntele Mic – Caransebeș, Mâtnicu Mare și Cărpiniș și inițiativa conducerii despărțământului Periam de a omagia memoria fostului secretar al despărțământului, preotul A. Jebeleanu, ucis de nemți în timpul operațiunilor militare desfășurate în acea regiune. Regionala a aprobat suma de 25 000 lei pentru realizarea unor plăci comemorative în amintirea fostului preot și slujitor al „Astrei”. Sunt popularizate și încurajate atât inițiativa despărțământului Moldova Nouă de a deschide o librărie proprie pentru a difuza peste 14 000 de volume și numeroase broșuri, ziare și reviste²⁷, cât și cea a despărțământului Caransebeș de a sprijini îmbogățirea fondului de carte a bibliotecilor școlare²⁸.

În două articole semnate de Al. Scripcaru²⁹, cel care va pregăti majoritatea materialelor publicate în „Pagina Banatului”, se arăta importanța Universității Banatului din Timișoara, demersurile făcute de „Astra Bănățeană” pentru înființarea acestei universități și sprijinul material acordat de către unele despărțăminte și în special de către despărțământul Ciacova. Mulți dintre cei care de-a lungul anilor au făcut nenumărate demersuri pentru înființarea unei universități în orașul de pe Bega – profesori, preoți, oameni cu funcții administrative, publiciști – erau

membri activi ai „Astrei”. Prin cercetările științifice întreprinse pe teren, alături de Institutul Social Banat-Crișana, prin studiile publicate, prin acțiunile comune organizate împreună cu Extensiunea Universitară din Cluj, Școala Politehnică din Timișoara și Oficiul de Studii și Documentare, Regionala „Astra Bănățeană” a contribuit la crearea unui climat de „viață universitară în capitala Banatului”. Apreciind înființarea instituției de învățământ superior drept o mare realizare, Al. Scripcaru considera această înființare un act justițiar pentru că Banatul, „prin contribuția lui a meritat și a avut tot dreptul să primească o Universitate”, care prin generațiile de absolvenți să formeze o „armă spirituală de care a avut cu atâta impetuoasă nevoie” provincia din sud-vestul României³⁰. Rolul și importanța științifică și culturală a Politehnicii din Timișoara, colaborarea acesteia cu Regionala bănățeană și necesitatea continuării acestei colaborări pentru satisfacerea nevoilor culturale ale bănățenilor, au fost abordate în articolul: *Școala Politehnică din Timișoara de mână cu Astra*³¹. Cititorii gazetei erau informați și despre activitatea deosebită avută în Banat de către profesorii de la Extensiunea Universitară din Cluj refugiați în Banat după Dictatul de la Viena, care, împreună cu Regionala bănățeană au susținut peste 200 de conferințe pentru promovarea culturii în Banat. Conducerea Regionalei a ținut și printr-un articol publicat în „Pagina Banatului” să aducă „mulțumirile cele mai vii zeloșilor membri ai Extensiunii Universitare”³².

Încă de la înființare, Regionala bănățeană va acorda o mare importanță deschiderii de școli țărănești pentru „înălțarea morală și materială” a locuitorilor satelor bănățene. Rolul acestor școli, modul de organizare și desfășurare, rezultatele cele mai importante sunt menționate în două articole publicate în „Pagina Banatului”. Articolele militează pentru continuarea acestor inițiative, deoarece „Scopul acestei pregătiri este nu numai de formare de cetățeni buni, ci și de harnici țărani, meseriași muncitori care își iubesc munca brațelor lor și sunt la curent cu noutățile meseriei lor și caută să stoarcă din ea tot ceea ce le poate da”³³. Aceeași atenție se acordă și altor realizări importante ale Regionalei bănățene: înființarea de cooperative în toate despărțămintele județene³⁴ și zidirea casei Naționale „pentru cultura minții, a sufletului și a sănătății consătenilor săi”³⁵. Nici problema depopulării Banatului, adevărată obsesie a anilor 30, nu scapă atenției redacției din Timișoara. Al. Scripcaru considera că nici un program socio-cultural al Regionalei nu putea să ignore această problemă, „ale cărei proporții îngrijorătoare se resimt acum de mai multe decenii, tocmai în Banat”³⁶.

În ciuda apariției regulate, a multitudinilor problemelor abordate în suplimentul „Pagina Banatului”, din cauza creșterii cheltuielilor de tipărire,

prin adresa nr. 779/1946³⁷, președintele Iuliu Moldovan informa conducerea Regionalei bănățene despre suspendarea suplimentului, astfel că, la 5 mai 1946, va apărea ultimul număr al suplimentului „Pagina Banatului”.

Trecând peste greutăți și incertitudini, unele despărțăminte vor reuși să raporteze o activitate care, departe de a fi mulțumitoare, era totuși dătătoare de speranțe. În prima jumătate a anului 1946, comitetul despărțământului Caransebeș a ținut două ședințe administrative și două ședințe în care s-au discutat problemele cu care s-a confruntat despărțământul. Împreună cu Episcopia Ortodoxă Română a Caransebeșului, despărțământul a organizat în intervalul 27 ianuarie - 5 mai 1946, 13 conferințe publice cu subiecte dintre cele mai variate: „Satul Borlova și oamenii săi” (dr. Cornel Corneanu); „Elveția, moravuri, tradiții sociale și juridice” (judecător Petru Popovici); „Muzica bănățeană” (prof. Filaret Barbu); „Viața și moartea în folclorul bănățean” (prof. Ioan Gh. Costinescu); „Institutul pedagogic din Caransebeș” (prof. Pavel Jumanca); „Energia atomică” (prof. Romulus Ciric); „Problema denatalității” (dr. Ioan Adam); „Chestiuni sociale și religioase în SUA” (notar Mihail Feneșanu); „Cea mai mare descoperire milenară” (ing. Iosif Roșu); „Raportul dintre drept și religie” (judecător Liviu Plavoșin); „Mila samariteană și asistența socială” (dr. Teodor Rotariu)³⁸. În aceeași perioadă, împreună cu Reuniunea de cântări din Caransebeș, despărțământul a organizat în satele din zonă programe artistice urmate de conferințe religioase și economice susținute de către preot Gheorghe Cotoșman, prof. Romulus Ciric, consilier eparhial D. Sgăvârdea, revizor eparhial Ilie Câmpianu, protopop Teodor Roșca și diacon Nicolae Corneanu, viitor mitropolit al Banatului³⁹. Cu ajutorul Cercului cultural al femeilor „Astrei”, despărțământul Caransebeș a luat parte la organizarea „săptămânii copilului”, la ajutorarea refugiaților și la acțiunile sociale ale „Crucii Roșii”, Cornel Corneanu, care era și președintele Frăției Ortodoxe Române din Caransebeș, a organizat la 22 februarie 1946 cinstirea episcopului Veniamin Nistor, membru al „Astrei”⁴⁰.

La 2 martie 1946 s-a reorganizat despărțământul de plasă Teregova, sub conducerea notarului dr. Gheorghe Ionescu, ce va reuși să solidarizeze în jurul „Astrei” intelectualii din localitate și fruntașii satelor din plasă. Despărțământul avea 65 de membri dintre care 15 erau membri pe viață⁴¹. Conducerea despărțământului a înființat un cor mixt dirijat de preotul Constantin Dalacu și o echipă de teatru care, sub coordonarea avocatului Alexie Grosu, a susținut mai multe reprezentații în comunele Rusca, Feneș și Teregova.

Despărțământul Ciacova și-a continuat activitatea culturală și socială, organizând în colaborare cu Gimnaziul „Alexandru Mocioni” mai multe

manifestări culturale. Banii obținuți în urma susținerii programelor artistice, precum și alimentele și cerealele colectate s-au trimis în Moldova, în sprijinul populației confruntate cu o mare secetă. În același timp au fost ajutați și copiii săraci din Ciacova cu 40 de perechi de încălțăminte⁴².

Neputându-și relua activitatea, conducerea despărțământului județean Oravița trimite despărțământelor subordonate Circulara nr. 61 din 2 octombrie 1946. Se cerea, prin această circulară, reorganizarea despărțământelor de plasă și a cercurilor culturale, „încadrându-se cu oameni harnici și cu dragoste față de acțiunea „Astrei”, eliminând din comitete orice ingerințe politice de partid dăunătoare mersului instituției”⁴³. Circulara recomanda ca reprezentanții autorităților locale să fie invitați la ședințele comitetelor și să fie cooptați în aceste organisme de conducere a despărțământelor „pentru a dovedi că instituția n-are nimic de ascuns și subversiv în activitatea ei”. După reorganizare, despărțământele trebuiau să treacă la derularea unui program cultural din care să nu lipsească organizarea de biblioteci, șezători, coruri, cursuri și școli pentru țărani, muncitori, meseriași și analfabeți, conferințe, acțiuni pentru ridicarea nivelului cultural, social și economic etc.⁴⁴ Circulara semnată de către președintele despărțământului Ilie Rusmir și secretarul A. Mălăescu se încheie cu apelul de a participa la acțiunea de ajutorare a populației din regiunile bătute de secetă.

Din cauza contextului social-politic nefavorabil, majoritatea despărțământelor bănățene nu și-au putut relua activitatea. De aceea, în urma consfățuirii din 24 octombrie 1946, prezidată de Iuliu Moldovan, Regionala „Astra Bănățeană” a trecut la reorganizarea despărțământelor și a cercurilor culturale⁴⁵. Printr-o circulară trimisă la 15 noiembrie 1946 despărțământelor bănățene, conducerea Regionalei cerea reorganizarea acestora și reactivarea cercurilor culturale existente, astfel încât nici o comună să nu rămână fără cerc cultural, recomandându-le consultarea broșurii *Îndemnuri pentru munca cercului cultural al Astrei*, tipărită de profesorul Ilie Rusmir în editura „Astrei Bănățene”⁴⁶. Programul de activitate a despărțământelor trebuia să cuprindă obiective culturale, sociale și economice, iar mijloacele de realizare a acestor obiective trebuiau să fie cele tradiționale care, de fapt, au asigurat prestigiul „Astrei”: susținerea de conferințe în cadrul șezătorilor cu formații corale și fanfare, organizarea de biblioteci, cursuri și școli țărănești, colaborarea cu școlile de alfabetizare, răspândirea publicațiilor „Astrei”, organizarea de cooperative etc.

Prin eforturile conducătorilor despărțământelor, în cea mai mare parte slujitori ai școlii și ai bisericii, în 1946 și-au reluat activitatea 22 de despărțăminte, numărul crescând în 1947 la 27⁴⁷. În județul Timiș-Torontal,

despărțămintele erau: Timișoara (președinte, protopop Patriciu Țiucra), Buziaș (învățător Nicolae Ghilezan), Sânnicolau Mare (preot Traian Barzu), Ciacova (prof. Iancu Călțun), Lipova (Sever Bocu), Deta (preot Petru Bizerea), Gătaia (primpretor Petru Baba), Giulvăz (preot Nicolae Brănuțiu), Comloșu Mare (protopop Ștefan Cioroianu), Jimbolia (preot Nicolae Cimpoeș), Recaș (dr. Iona Frățilă), Vinga (Al. Bocșeanu), Periam (primpretor Nicolae Griveiu); în județul severin despărțămintele: Lugoj (prof. Aurel Peteanu), Orșova (Severin Moraru), Teregova (Notar Gheorghe Ionescu), Caransebeș (Cornel Corneanu), Balinț (primpretor Iona Jivan), Făget (protopop Ioan Munteanu), Coșava (preot Sergiu Gherga), Țela (preot Vasile Ioan Goanță), Bocșa Montană (primpretor Gheza Stoiacovici), Moldova Nouă (notar Petru Crăniceanu), Reșița (primpretor Cornel Milutinovici) și Sasca Montană (pretor Constantin Stoica). Din păcate, era vorba doar de o activitate parțială, deoarece majoritatea despărțămintelor s-au limitat la organizarea de școli sau cursuri pentru țărani, meseriași, analfabeți, îmbogățirea fondului de carte, susținerea de conferințe și programe artistice și comemorarea unor evenimente din istoria națională.

Școlile și cursurile țărănești ce au constituit principala activitate a Regionalei bănățene au fost reorganizate sub conducerea lui Alexandru Scripnic, numit inspector îndrumător pentru Banat⁴⁸. În anul de activitate 1946/1947 au funcționat în cadrul Regionalei 29 de școli țărănești⁴⁹, remarcându-se școlile din Ciacova, Recaș, Teregova, Rusca, Vermeș, Petrila, Pojोजना de Jos, Șușca, Naidaș⁵⁰, Maidan, Rusova Veche etc.⁵¹ Pentru a se ușura deschiderea școlilor țărănești de către „Astra Bănățeană”, s-a stabilit ca, pe lângă Școala de agricultură din Sânnicolau Mare, să se organizeze, paralel cu învățământul agricol, și o școală țărănească de cadre. De asemenea, s-a hotărât înființarea unei școli superioare țărănești cu caracter permanent pe lângă fermele statului din Comorâște.

O altă coordonată a activității de luminare a satului prin cultură a constituit-o grija pentru organizarea școlilor de alfabetizare. Campania pentru alfabetizare desfășurată de Regionala bănățeană în colaborare cu Ministerul Educației Naționale și Fundațiile Regale „Mihai I” a reînceput în Banat, la 1 noiembrie 1946⁵². Potrivit programului stabilit, obiectivul principal îl constituia eliminarea neștiinței de carte. Aceste școli își propuneau și îmbogățirea cunoștințelor pentru cei care știau să scrie, să citească și de aceea, pentru a nu limita participarea, nu se numeau școli pentru alfabetizare ci „cursuri serale”, „cursuri de adulți”, „școli satești” etc.⁵³ Nefiind obligatorii, pentru a avea suficienți cursanți, se cerea o intensă muncă de lămurire a sătenilor, fiind vizați în primul rând gospodarii satelor. Absolvenții unui an de curs primeau certificate de două clase, iar știutorii de carte care au

urmat cursurile țărănești aveau dreptul să dea examen de 7 clase primare. Cei cu rezultate deosebite erau premiați, premii ce constau în cărți, obiecte și bani. Pentru a fi recunoscute, școlile trebuiau să funcționeze regulat cel puțin 3 luni, cu minim 15 elevi, să aibă material didactic și un corp didactic permanent. Prin Circulara 391372/1946, Ministerul Educației Naționale a obligat corpul didactic primar să organizeze sub auspiciile „Astrei” cursuri pentru analfabeți și pentru ridicarea culturală a poporului, iar prin Circulara 27271/1947 același minister a dat dispoziții tuturor inspectoratelor școlare cu privire la obligația învățătorilor din Ardeal și Banat de a activa în cadrele „Astrei”⁵⁴. Prin aceste măsuri numai în județul Severin s-au organizat în anul de activitate 1946/1947, 28 de cursuri pentru alfabetizare⁵⁵.

Conducerea despărțământului județean Oravița a luat inițiativa organizării unei școli de educație și cultură pentru muncitorii din Reșița. Din păcate, inițiativa nu s-a putut finaliza, din cauza dezbinării și dezorientării muncitorilor reșițeni și pentru că, din dorința de atragere a clasei muncitoare, guvernul promova un program asemănător⁵⁶.

Pentru a veni în ajutorul bibliotecilor cercurilor culturale, răvășite și parțial distruse în timpul războiului, Regionala a distribuit cărți și broșuri aflate în depozitul editurii. Din același fond de carte, Regionala a constituit un număr de 35 de biblioteci, pe care le-a pus la dispoziția despărțământelor⁵⁷.

Activitatea culturală a despărțământelor s-a remarcat și prin susținerea de conferințe, organizarea de serbări, sărbătorirea zilelor de 24 Ianuarie, 1 Decembrie și 23 August.

Aceste inițiative constituiau doar o parte a programului stabilit de către conducerea Regionalei. Printr-o scrisoare trimisă la 24 aprilie 1947 conducerii de la Sibiu, Sabin Evuțianu arată că cele 5 milioane de lei primiți de „Astra Bănățeană” de la Banca „Albina” din Timișoara erau suficiente pentru realizarea obiectivelor propuse: Editura „Astra Bănățeană”, „Revista Banatului”, ziarul pentru săteni „Luminătorul”, Oficiul de studii și documentare pentru problemele natalității, Universitatea liberă muncitorească, conferințe, serbări, comemorări, expoziții etc.⁵⁸ Președintele Regionalei bănățene solicita sprijin material arătând că progresele culturale nu se mai pot face decât „împreunând sufletul cu mijloacele financiare”, altfel ele sunt „sortite amânării sau pieririi”. Din nefericire, sprijinul acordat n-a venit, din cauza crizei financiare cu care se confrunta „Astra” în acea perioadă și, de fapt, întreaga țară. Lipsa banilor îl face pe Iuliu Moldovan să nu poată răspunde favorabil solicitării făcute de Asociația Corurilor și fanfarelor din Banat de a primi un sprijin material pentru afilierea acestei asociații la Regionala bănățeană⁵⁹.

După ce și alte asociații culturale bănățene și-au ținut adunarea generală – Asociația Corurilor și Fanfarelor din Banat⁶⁰, Institutul Social Banat-Crișana⁶¹, Reuniunea Femeilor Române din Timișoara⁶² etc. – la 22 iunie 1947 și Regionala „Astra Bănățeană” și-a ținut adunarea generală. Ea încheia un deceniu de existență a Regionalei bănățene, fiind, de fapt, ultima adunare generală la care au participat conducătorii tuturor despărțămintelor bănățene. Erau prezenți, în sala festivă a Camerei de Comerț Timișoara, personalități reprezentative pentru Banat: Vasile Lăzărescu, mitropolitul Banatului, Sabin Evuțianu, Alexandru Marta, Cornel Grofșoreanu, Coriolan Băran, Dimitrie Nistor, Aurel Peteanu, Aurel Ciupe, Patrichie Țiucra, Patrichie Râmneanțu, Aurel Bugariu, Octavian Metea, Iuliu Coste, Ludovic Ciobanu, Constantin Rudneanu, Iancu Călțun, Petre Râmneanțu⁶³ etc.

Adunarea a fost deschisă de președintele Regionalei, Sabin Evuțianu, care atrăgea atenția asupra semnificației momentului: zece ani de la înființarea Regionalei și jumătate de secol de la extinderea „Astrei” în Banat. Din păcate, vremurile nefavorabile pentru cultura tradițională au împiedicat sărbătorirea acestor evenimente, deși conducerea „Astrei” ar fi dorit „o manifestare grandioasă... cu participarea guvernului și a tuturor personalităților de seamă ale neamului nostru”⁶⁴. Evuțianu făcea un istoric și un bilanț al primului deceniu de existență a Regionalei bănățene, identificând două etape distincte. Prima etapă în activitatea Regionalei a fost cea a organizării, bazată pe o largă descentralizare. Cu cele aproape 400 de cercuri culturale, Regionala avea „cea mai bună organizare în cadrul Astrei”. Cea de a doua etapă a fost ofensiva culturală, în special la sate, Regionala dispunând de o logistică impresionantă pentru o asociație culturală: „un ziar pentru popor, <Luminătorul>, un puternic ziar de afirmare românească cum n-a mai avut Banatul, ziarul <Dacia>, o revistă literară și culturală <Luceafărul>, transformat apoi în <Revista Banatului>, editura <Astrei Bănățene>, care în timpul relativ scurt a lansat 15 opere ale scriitorilor și compozitorilor bănățeni, cursuri și școli țărănești pentru bărbați, precum și cursuri de gospodărie și igienă pentru femei”, reprezentații teatrale, expoziții, concursuri decoruri, dansuri și port, șezători, conferințe, comemorări etc.⁶⁵

Multe dintre aceste înfăptuiri nu s-ar fi putut materializa fără sprijinul și implicarea directă a lui Alexandru Marta, pe care Evuțianu îl considera ctitorul „Astrei”, un „mare idealist al unor vremuri în apunere”. Nu putem pune la îndoială aprecierile președintelui Regionalei bănățene, dar le putem completa, pentru că numărul intelectualilor bănățeni ce s-au pus în slujba „Astrei”, fără a pretinde avantaje sau foloase materiale, a fost mult mai mare. Mulți intelectuali și fruntași ai satelor bănățene ce credeau în

virtuțile culturii și în evoluția satului românesc au acceptat, într-o formă sau alta, să promoveze cu entuziasm programul cultural și social al celei mai importante asociații culturale din Banat. În încheierea cuvântului rostit la încheierea mandatului, Evuțianu atrăgea atenția că „un popor pentru a nu fi îngenuncheat era dator să-și respecte și să-și păstreze bunurile spirituale permanente, iar „Astra Bănățeană” aparține astăzi acestor bunuri spirituale”⁶⁶.

După prezentarea raportului generale de activitate a Regionalei bănățene pentru perioada 1943-1947 de către inspectorul școlar Ludovic Ciobanu și a raportului contabil de către prof. Ștefan Gherman, s-a trecut la alegerea noilor președinți de onoare ai Regionalei, iar Petru Râmneanțu a fost ales președinte activ pentru o perioadă de 5 ani. Noul comitet cuprindea atât membri de drept – președinții despărțămintelor Timișoara, Lugoj, Oravița, Caransebeș și Lipova, episcopii români din Banat, comandantul Corpului 6 de Armată Timișoara, prefectii județelor bănățene și primarii orașelor reședință de județe din Banat, cât și membrii aleși. Intrau în componența acestui comitet cele mai reprezentative personalități ale Banatului: Vasile Lăzărescu – mitropolitul Banatului, Veniamin Nistor – episcopul ortodox al Caransebeșului, Ioan Bălan – episcopul greco-catolic al Lugojului, Sever Bocu – președintele despărțământului Caransebeș, Aurel Peteanu – președintele despărțământului Lugoj, Ilie Rusmir – președintele despărțământului Oravița, Aurel Ciupe – directorul Muzeului Banatului, Coriolan Băran – directorul Băncii „Timișoara”, Iosif Nemoianu, Cornel Groșoreanu, Sabin Drăgoi, Ilie Murgulescu, Dimitrie Nistor, Patrichie Țiucra, Filaret Barbu, Nicolae Ursu, Ludovic Ciobanu, Gheorghe Cotoșman, Iuliu Coste, Nicolae Ilieșiu, Octavian Metea, Constantin Rudneanu, Patrichie Râmneanțu etc.⁶⁷

Adunarea s-a încheiat prin cuvântul noului președinte și promisiunea acestuia că „făclia care a luminat timp de 10 ani”, va lumina „și în viitor tot așa de intens frumoasele plaiuri bănățene”. Din păcate pentru destinul Regionalei și al culturii bănățene, noile realități social-politice erau potrivnice. Se simțea acest lucru și din poziția susținătorilor noului regim. În ziua premergătoare adunării, cotidianul „Banatul”, autointitulat „Cotidian independent de atitudine democratică”, aflat sub conducerea profesorului Ilie Murgulescu, publica un articol calomnios despre „Astra Bănățeană”. Regionala era considerată o „platformă a diferiților potențați politici... Ajunge să cităm exemplul actualului criminal de război, dr. Aurel Cosma junior, fost consilier în Ministerul Propagandei, care deținea și funcția de vicepreședinte al *Astrei Bănățene*, al cărui rol îl reducea la o trambulină a politicii sale personale”⁶⁸. Mai mult, „chiar atunci când *Astra Bănățeană*

iși lua rolul în serios, ea nu făcea decât spoială culturală și diletantism din cauză că elementele din conducerea ei nu aveau nimic în comun cu cultural”. (sic!)

Noul comitet, în ciuda condițiilor nefavorabile în care trebuia să-și desfășoare activitatea, a trecut la alegerea biroului și la constituirea celor 10 secții științifice și literare, în ședința din 9 iulie 1947⁶⁹. Secția literară, condusă de publicistii Virgil Birou (președinte), Constantin Loghin și Gheorghe Atanasiu (vicepreședinți) și Nicolae Jucu (secretar general) și-a propus publicarea de studii literare și lingvistice, organizarea de cursuri și conferințe și reeditarea „Revistei Banatului”. Secția istorică, etnografică și de muzeu, condusă de Victor Motoga (președinte), Nicolae Ilieșiu (vicepreședinte) și V. Ardeleanu (secretar) și-a înscris în program efectuarea de cercetări istorice și etnografice, organizarea de muzee locale și cercuri culturale. Secția artistică, prezidată de Aca de Barbu, directoarea Operei Române de Stat din Timișoara și-a propus reînvierea și păstrarea artei populare românești bănățene. Declinul natalității, studierea stării și mișcării populației din Banat au constituit principalele preocupări ale secției demografice, condusă de Iosif Nemoianu. Secția medicală, aflată sub președinția directorului Institutului de Igienă și Sănătate Publică Timișoara și-a propus studierea sănătății populației din Banat, combaterea mortalității infantile și prevenirea unor boli printr-o educație igienică și eugenică. Secția juridică și administrativă, condusă de președintele Al. Marta și-a propus un program generos: studierea obiceiurilor juridice locale, viața familiei, evoluția demografică în funcție de factori juridici și administrativi etc. Secția social-economică a hotărât să se încadreze în Institutul Social Banat-Crișana, aflat în strânsă colaborare cu Regionala bănățeană. Secția școlară, aflată sub președinția inspectorului general onorific Ludovic Ciobanu, secondat de profesorul Iuliu Ilca și dr. Belciu, șeful serviciului cultural al Primăriei Timișoara milita pentru realizarea unei educații complexe: fizică, morală și intelectuală. Secția feminină, condusă de Aurelia Ciobanu, se preocupa de ocrotirea familiei, educarea viitoarei mame și o mai bună participare a femeilor la activitățile culturale organizate de „Astra”. Din motive economice secția economică și financiară nu s-a putut constitui. Ședințele fiecărei secțiuni au fost conduse de către președinții lor și s-au ținut până în preajma sărbătorilor de Crăciun⁷⁰.

Asigurându-și colaborarea Institutului Social Banat-Crișana, a Asociației Scriitorilor din Banat și Asociația Corurilor și Fanfarelor din Banat, „Astra Bănățeană” a hotărât să comemoreze în mod solemn centenarul Revoluției de la 1848. În acest sens s-a cerut despărțămintelor și cercurilor culturale strângerea datelor și informațiilor privitoare la martirii și eroii

evenimentelor de la 1848 din Banat, ridicarea de troițe, monumente și plăci comemorative⁷¹. Regionala a organizat și un concurs pentru o lucrare referitoare la Revoluția de la 1848 din Banat, lucrare ce urma să fie și tipărită pe cheltuiala „Astrei”, dar s-a prezentat la acest concurs doar o lucrare care n-a fost acceptată de comisia de specialitate.

Conducerea Regionalei a distribuit 21 de biblioteci populare gratuite cercurilor culturale din Cornereva, Mâtnicu Mare, Măru, Feneș, Petrilova, Nicolinți, Broșteni, Răcăjdia, Căpăt, Hitiaș, Jamu Mare, Gaiul Mic, Gelu, Partoș, Recaş, Ghiroda Nouă, Sânpetrul German, Poiana Mărului, Bocșa Română etc.⁷² De asemenea s-au distribuit cercurilor culturale 500 de exemplare din „Calendarul Astrei pentru popor” pe anul 1948. Din cauza condițiilor nefavorabile pentru desfășurarea unei activități sistematice, Regionala s-a limitat la un program cultural minimal, menținând însă strânse legături cu Sibiul și cu despărțămintele din subordine.

Evenimentele politice din anul 1947, culminând cu abdicarea forțată a regelui Mihai I și proclamarea Republicii Populare Române, precum și cele din anul următor, au determinat profunde transformări care nu puteau să nu afecteze și destinul „Astrei”. Agonia prestigioasei asociații culturale a început încă din vara anului 1947, când, pe de o parte, în urma reformei monetare din 15 august 1947, „Astra” rămânea fără mijloace financiare proprii, fiind obligată să ceară subvenții de la guvern, iar pe de altă parte, politica represivă și de promovare asiduă a ideologiei comuniste a guvernului a făcut numeroase victime în rândul marilor personalități ale vieții publice și culturii românești, în mare parte membri sau simpatizanți ai „Astrei”. Din scrisoarea trimisă la 24 iulie 1947 de Silviu Țeposu, președintelui Iuliu Moldovan, se vedea clar că vicepreședintele „Astrei” înțelegea foarte bine situația din țară, arătând că „este o acțiune dirijată de la centru de PCR” și că, „dacă nu ne va reuși să determinăm un alt curent, o altă atitudine, vom fi desființați la orașe ca și la sate”⁷³. Dând dovadă de foarte mult realism, anticipând viitorul „Astrei” și al conducătorilor ei, Silviu Țeposu consemna în aceeași scrisoare că aceștia vor fi considerați „vârfurile reacțiunii pe plan cultural”⁷⁴. Demn de remarcat este faptul că dacă încercarea lui Iuliu Moldovan de a coopta în Comitetul Central, înaintea adunării generale, pe renumiții profesori ai Universității din Cluj, Lucian Blaga și Iuliu Hațieganu, a eșuat din cauza presiunilor făcute de reprezentanții puterii, în schimb, în urma Adunării Generale de la 30 noiembrie 1947 au fost aleși ca membri de onoare ai Comitetului Central al „Astrei”: Petru Groza – prim-ministru, Lucrețiu Pătrășcanu – ministrul Justiției și Ștefan Voitec – ministrul Educației⁷⁵. Cu același prilej, în cuvântul său, Petru Groza lăsa să se întrevadă viitorul sumbru al „Astrei”, afirmând că „scopul primordial

pe care trebuie să-l urmărească *Astra* este să se îngrijească de bunăstarea țăranilor și pe urmă de cultură”⁷⁶. „Activitatea ei – susținea omul politic în care conducătorii „Astrei” își puneau atâtea speranțe – va trebui adâncită și lărgită, pentru a-i cuprinde pe toți cei dornici de cultură și lumină și cu deosebire pe țăranii ogoarelor și pe ostenitorii din fabrici și uzine”⁷⁷.

Anul 1948 nu lăsa nici o speranță prestigioasei asociații culturale și slujitorilor ei fideli. La 12 ianuarie 1948, noua conducere aleasă de Adunarea Generală din 30 noiembrie 1947⁷⁸ a trimis o circulară despărțământelor centrale județene prin care se cerea convocarea de adunări generale pentru organizarea activității și alegerea noilor organe de conducere, deși acestea fuseseră alese nu cu mult timp în urmă. În ședința Comitetului Central din 24 ianuarie 1948, vicepreședintele Spiridon Căndea anunța că „Astra” a fost „repartizată” Ministerului Informațiilor, ceea ce însemna de fapt pierderea oricăreia autonomii și înregimentarea „Astrei” în politica culturală a regimului comunist⁷⁹. Acest lucru va deveni și mai evident după alegerea noilor comitete de conducere a despărțământelor, formate în cea mai mare parte din oameni fără prestigiu, activiști culturali sau simpatizanți ai regimului comunist, atrași din dorința de carierism sau pentru a-și acoperi un anumit trecut condamnat de noua putere comunistă. Președintele adunării generale a despărțământului Făgăraș considera că „Astra”, în ciuda rolului important pe care l-a avut, „nu mai corespundea cerințelor actuale și deci este nevoie să-și schimbe modul organizatoric – oameni noi pentru vremuri noi –, ... oameni căliți în muncă și luptă, oameni verificați-democrați”⁸⁰. Cine erau acești oameni și ce misiunea aveau ei aflăm din raportul despărțământului Arad, în care se consemna că noii conducători sunt „fără partid politic sau din Partidul Muncitoresc Român și frontul Plugarilor”⁸¹. La fel stăteau lucrurile și în cazul despărțământului Alba Iulia. Pentru că autoritățile locale nu au permis convocarea adunării generale a despărțământului, a fost trimis din partea Comitetului Central al „Astrei” inspectorul generale I. Armeanu. În urma intervenției acestuia, autoritățile locale și-au dat consimțământul după o minuțioasă verificare a membrilor comitetului de conducere. În localitățile unde „au lipsit membri de origine etnică română, concetățenii maghiari și-au exprimat dorința de a alcătui un cerc cultural al *Astrei* în comuna lor” (sic!) și, în consecință, au cerut aprobarea biroului central al „Astrei”⁸². Încuviințarea dată de conducerea „Astrei”, în totală contradicție cu statutele și cu însăși denumirea asociației, dovedește deruta conducătorilor ei și poate și încercarea de a se adapta noilor realități. Potrivit raportului transmis conducerii de la Sibiu, în alegerea conducerii despărțământului Alba Iulia „s-a ținut seamă de apartenența politică a membrilor aleși, toți fiind membri ai partidelor

P.M.R. sau Frontului Plugarilor, deci persoane care se bucură de toată încrederea actualului regim”⁸³.

Nu putea rămâne în afara acestor frământări politice prin care trecea „Astra” și, de fapt, întreaga societatea românească, numai Regionala bănățeană. Conducerea acesteia, deși era formată din personalități reprezentative pentru spiritualitatea bănățeană, era contestată de reprezentanții și susținătorii noului regim. Mai mult, unii fruntași ai Regionalei – Aurel Cosma, Ilie Rusmir⁸⁴, Dimitrie Nistor⁸⁵, Traian Topliceanu, Constantin Loghin etc. – au intrat în vizorul Comisiei Centrale de Informațiune pentru Purificarea Aparatului de Stat, fiind urmăriți sau arestați pentru convingerile politice și activitatea desfășurată până la 23 august 1944⁸⁶. Așa se explică propunerea făcută de Siviu Țeposu în ședința Comitetului Central din 24 ianuarie 1948, de a se verifica dacă noua conducere a „Astrei Bănățene” este recunoscută de factorii politici din Banat. În caz contrar, el cerea să se facă noi alegeri⁸⁷.

Prin circulara nr. 855 din 7 iunie 1948, Comitetul Central al „Astrei” solicita dinamizarea activității Regionalei bănățene⁸⁸. Pentru a răspunde acestei solicitări și a-și desemna reprezentanții pentru colaborarea cu organizațiile de masă din Banat, conducerea Regionalei s-a întrunit în ședința din 19 iulie 1948. Chiar dacă au fost convocați într-o perioadă dificilă pentru toate asociațiile culturale tradiționale, puțini erau aceia care credeau că va fi ultima întrunire a comitetului ales cu un an în urmă și, de fapt, ultima activitatea a Regionalei bănățene. Erau prezenți în sala festivă a Camerei de Comerț din Timișoara „artiști” recunoscuți prin zelul depus pentru impunerea „Astrei” în conștiința bănățenilor – Al. Marta, Petru Râmneanțu, Aurel Peteanu, Traian Topliceanu, Dimitrie Nistor, Iosif Nemoianu, Virgil Birou, Adrian Brudariu, Octavian Metea, Nicolae Ursu, V. Ardeleanu, Patrichie Râmneanțu, Constantin Rudneanu – dar și intelectuali intrați după terminarea războiului în Regionala bănățeană, pentru că vedeau în aceasta singura asociație culturală capabilă să reziste presiunilor politice – Cornel Grofșoreanu, Marius Moga, Marius Bucătură etc.⁸⁹ Toți aceștia au aprobat raportul asupra activității Comitetului Regionalei de la ultima sa ședință și și-au exprimat speranța că activitatea asociației se va revigora. În acest sens, după îndelungi dezbateri au fost desemnați reprezentanții Regionalei, ce urmau să participe la alegerile pentru reorganizarea celor 29 de despărțăminte. În același timp s-a hotărât ca întregul comitet să participe în 17 iunie la dezvelirea bustului revoluționarului bănățean Eftimie Murgu, iar profesorul V. Ardelean să conferențieze despre revoluția de la 1848 din Banat. Răspunzând solicitării Ministerului Informațiilor de a participa la Olimpiada cântecului și jocului românesc ce urma să se organizeze în București, Comitetul a hotărât să delege

biroului responsabilitatea de a selecționa corurile și echipele de dansatori care vor reprezenta Regionala băănățeană.

O atitudine total diferită a avut-o Ilie Murgulescu, rectorul Politehnicii din Timișoara, „fii de țaran sărac din județul Dolj”⁹⁰ și membru al Comitetului județean P.M.R. Solicitând cuvântul la încheierea dezbaterilor, acesta critică raportul de activitate prezentat, „învinuind Regionala de inactivitate și de lipsă de realizări pe teren”. Murgulescu propunea demisia comitetului „îmbătrânit și depășit de mersul evenimentelor în metode și concepții”, din cauza prefacerilor „care se petrec în țară, care au la bază socializarea tuturor mijloacelor de producție și ridicarea nivelului de cultural a păturilor muncitorești”⁹¹. Considerând „că actualul comitet al Regionalei nu poate lua legături trainice cu noile instituții ca: Sindicatele muncitorești, organizațiile tineretului, organizațiile femeilor și ale naționalităților conlocuitoare”, Murgulescu se desolidarizează de activitatea comitetului și demisionează. După aprinse dezbateri, la propunerea lui Traian Topliceanu, Comitetul a demisionat, comunicând această hotărâre Comitetului Central al „Astrei” prin adresa nr. 87 din 22 iunie 1948⁹². Luând act de această situație, Comitetul Central a aprobat demisia, urmând să dea „noi dispozițiuni după ce se va cunoaște hotărârea Ministerului Informațiunilor referitoare la viitorul Astrei”⁹³. Cotidianul comunist „Luptătorul băănățean” comenta cu satisfacție această demisie forțată de împrejurări tragice pentru cultura românească, arătând că „s-a simțit de mult nevoia schimbării conducerii *Astrei Băănățene*, având în vedere că vechea conducere era compusă, în majoritate, din elemente rupte de popor, a căror activitate nu corespunde cerințelor noi, nici ca ritm de muncă, nici ca obiective, nereușind să încadreze unitățile culturale din județ în frământările generale”⁹⁴.

A doua zi după demisia comitetului, Ilie Murgulescu a convocat o adunare pentru alegerea unui noi comitet de conducere în componența căruia au intrat „reprezentanți ai organizațiilor democratice, ai naționalităților conlocuitoare, reprezentanții tuturor forțelor vii care pot contribui la acțiunea de ridicare a maselor”. În realitate, în noul comitet au intrat anonimi activiști culturali, fără nici o legătură cu activitate „Astrei” – Marcel Geagiu (P.R.M.), Gh. Roșu (Frontul Plugarilor), Constantin Roșu (Tineretul Sătesc), Maria Novac (U.F.D.R.), Kuruzi (Uniunea Populară Maghiară) etc.⁹⁵ – ce s-au remarcat doar prin desființarea Regionalei „Astra Băănățeană”. Patrimoniul ei a fost preluat, în cea mai mare parte, de către căminele culturale, fiind administrate de făuritorii noii culturi proletare⁹⁶.

Nici agonia „Astrei” Centrale nu a mai continuat mult timp. La recomandarea Ministerului Artelor și Informațiilor a fost convocată o

ședință plenară a Comitetului Central, la 30 octombrie 1948⁹⁷ în cadrul căreia Spiridon Căndea aprecia că fuzionarea despărțămintelor și cercurilor culturale cu organizațiile culturale ale statului într-o singură organizație oficială era necesară pentru eficientizarea activității de culturalizare a poporului. Concluzia participanților la această ședință – Spiridon Căndea, N. Creangă, D. Domnariu, V. Hada, I. Mețiu, Maria Pop etc. – a fost aceea că „în împrejurările actuale nu se poate întreprinde nici un fel de activitate de ordin cultural, social, economic etc., decât dacă este aprobată, planificată și dirijată de onor. Guvern, respectiv de onor. Minister al Informațiilor”⁹⁸. Astfel că, prin Decizia nr. 60/1948 Comitetul Central al „Astreii”, analizând situația „creată în urma inactivității acesteia și a pierderii legăturilor cu masele largi populare”, hotăra în aceeași ședință: „1 Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român – *Astra* – se contopește – centrala, despărțămintele de la orașe și cercurile culturale de la sate de pe întreg cuprinsul țării, cu întregul ei patrimoniu cultural și material – cu Sfaturile județene ale căminelor culturale și Sfaturile căminelor culturale de la sate. „De la această dată, centrala, despărțămintele și cercurile *Astra* vor fi înglobate cu întreg patrimoniul cultural și material în Sfaturile județene și sătești ale căminelor culturale.”⁹⁹. Prin această hotărâre se realiza, de fapt, autodizolvarea „Astreii”, decizia guvernului fiind doar o problemă de timp. Într-adevăr, prin hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 399 din 14 aprilie 1950 au fost dizolvate mai multe societăți culturale, printre care și Asociația pentru literatura română și cultura poporului român, urmând ca bunurile acestora să fie preluate de comitetele provizorii locale¹⁰⁰.

Se curma astfel, în mod abuziv, activitatea celei mai prestigioase asociații culturale a românilor din Ardeal și Banat, ce printr-o activitate remarcabilă, desfășurată decenii de-a rândul pentru emanciparea economică, socială și culturală a românilor, și-a adus contribuția la înfăptuirea unității culturale și politice, la cunoașterea și promovarea spiritualității românești.

NOTE

1. Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1979; Gheorghe Zaharia, *Insurecția poporului român din august 1944*, București, Edit. Militară, 1979; Nicolae Baci, *Agonia României 1944-1948*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1990; Ion Șuță, *România la cumpăna istoriei. August 44*, București, Edit. Științifică, 1991; Ion Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Edit. Paideia, 1999.
2. D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1839/1944, f. 1; vezi și Iuliu Moldovan, *Cuvântul inaugural, în Transilvania*, an. 75, nr. 10-12, octombrie-decembrie 1944, p. 745.
3. *Ibidem*, p. 743.
4. D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1944-1947, f. 1; vezi și Dumitru Tomoni, „*Astra Bănățeană*”

- în perioada 1937-1948, în An. B., S.N., V, Timișoara, 1997, p. 378.*
5. D.J.S.A.N., *Fond Astra*, doc. 1944-1947, f. 1.
 6. *Ibidem*.
 7. *Ibidem*, doc. 2044/1945, f. 1.
 8. *Ibidem*, doc. 10/1945, f. 2.
 9. *Ibidem*, doc. 11/1945, f. 2.
 10. *Ibidem*, doc. 1773/1947, f. 3.
 11. *Ibidem*, doc. 1529/1945, f. 1.
 12. *Ibidem*, f. 2-3.
 13. *Ibidem*, f. 3.
 14. *Transilvania*, an. 76, ianuarie-februarie, nr. 1-2, 1945, p. 98.
 15. Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană...*, p. 1.
 16. D.J.S.A.N., *Fond Astra*, doc. 1732/1946, f. 1.
 17. *Ibidem*, *Procese verbale ale ședințelor Comitetului Central al „Astrei”, 1944-1946*, p. 399.
 18. *Ibidem*.
 19. Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană...*, p. 125.
 20. D.J.S.A.N., *Fond Astra*, doc. 1502/1946, f. 1; vezi și *Calendarul „Astrei” și al Foii poporului*, Sibiu, Edit. Asociațiunii „Astra” 1947, p. 87.
 21. D.J.S.A.N., *Fond Astra*, doc. 1944/1947, f. 1-7.
 22. D.J.C.S.A.N., *Fond Astra*, dosarul 44/1939, f. 1.
 23. D.J.S.A.N., *Fond Astra*, doc. 3044/1945, f. 1.
 24. *Ibidem*, *Procese verbale ale ședințelor Comitetului central al „Astrei”, 1944-1946*, p. 375.
 25. *Luminătorul*, „Pagina Banatului”. Supliment la „Foaia poporului”, nr. 1 din ianuarie 1946, p. 5.
 26. *Pagina Banatului*, nr. 1 din ianuarie 1946, p. 5; nr. 4 din 20 ianuarie 1946, p. 5; nr. 5 din 27 ianuarie 1946, p. 5; nr. 6 din 3 februarie 1946, p. 5; nr. 7 din 10 februarie 1946, p. 5; nr. 15 din 7 aprilie 1946, p. 5.
 27. *Ibidem*, nr. 4 din 20 ianuarie 1946, p. 5.
 28. *Ibidem*, nr. 7 din 10 februarie 1946, p. 5.
 29. *Ibidem*, nr. 1 din 1 ianuarie 1946, p. 5 și nr. 6 din 3 februarie 1946, p. 5.
 30. *Ibidem*, nr. 1 din 1 ianuarie 1946, p. 5.
 31. *Ibidem*, nr. 10 din 3 martie 1946, p. 5.
 32. *Ibidem*, nr. 11 din 10 martie 1946, p. 5-6.
 33. *Ibidem*, nr. 13 din 24 martie 1946, p. 5.
 34. *Ibidem*, nr. 19 din 5 aprilie 1946, p. 5.
 35. *Ibidem*, nr. 12 din 17 martie 1946, p. 5.
 36. *Ibidem*, nr. 7 din 10 februarie 1946, p. 5.
 37. D.J.S.A.N., *Fond Astra*, doc. 929/1946, f. 1.
 38. *Ibidem*, doc. 1201/1946, f. 1.
 39. *Ibidem*.
 40. *Ibidem*.
 41. *Ibidem*.
 42. *Ibidem*, doc. 1773/1947, f. 7-8.
 43. D.J.C.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 34/1946, f. 18.
 44. *Ibidem*.
 45. D.J.S.A.N., *Fond Astra*, doc. 1944/1947, f. 1.
 46. *Ibidem*, doc. 2833/1946, f. 1; vezi și D.J.C.S.A.N., *Fond Astra*, dosar 34/1946, f. 30-31.
 47. D.J.S.A.N., *Fond Astra*, doc. 1024/1948, f. 35.
 48. *Ibidem*, doc. 1925/1945, f. 1 și doc. 225/1947, f. 1.
 49. *Ibidem*, doc. 1944/1947, f. 3.
 50. *Ibidem*, doc. 528/1947, f. 1.
 51. *Școlile țărănești din județul Caraș, Pagina Banatului*, supliment al gazetei *Foaia*

- Poporului, an. III, nr. 10 din 3 martie 1946, p. 5.
52 D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1961/1946, f. 1.
53 *Ibidem*.
54 Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană...*, p. 129.
55 D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1944/1947, f. 3.
56 D.J.C.S.A.N., Fond *Astra*, dosar 38/1947, f. 2.
57 D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1944/1947, f. 2.
58 *Ibidem*, doc. 774/1947, f. 1.
59 *Ibidem*, doc. 150.
60 *Banatul*, Timișoara, an. III, nr. 59 din 20 martie 1947.
61 *Ibidem*, nr. 65 din 27 martie 1947.
62 *Ibidem*.
63 D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1944/1947, f. 8.
64 *Ibidem*, *Procese verbale ale Comitetului Central al Astrei, 1944-1946*, p. 399.
65 *Ibidem*, doc. 1944/1947, f. 9.
66 *Ibidem*, f. 10.
67 *Ibidem*, f. 11-12.
68 „*Astra Bănățeană*” să revină la rolul ei de culturalizare a maselor..., *Banatul*, an. III, nr. 131 din 21 iunie 1947.
69 D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1024/1948, f. 6-9.
70 *Ibidem*.
71 *Ibidem*, doc. 990/1947, f. 1 și doc. 1024/1948, f. 7.
72 *Ibidem*, doc. 1024/1948, f. 6.
73 *Calvarul „Astrei”*, în *Foaia poporului*, an. III, serie nouă, nr. 2, aprilie 1993, p. 2.
74 *Ibidem*.
75 *Ibidem*.
76 *Ibidem*.
77 Adunarea generală a „Astrei”, *Telegraful român*, an. XCV, nr. 45-52 din 25 decembrie 1947.
78 D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central al Astrei, 1947-1948*, f. 435.
79 *Ibidem*, f. 467.
80 *Ibidem*, doc. 621/1948, f. 185.
81 *Ibidem*, f. 63.
82 *Ibidem*, *Procese verbale ale Comitetului Central al Astrei, 1947-1948*, f. 479.
83 *Ibidem*.
84 Arhiva Tribunalului Militar Timișoara, dosar 210, vol. I-II.
85 *Ibidem*, Fond penal 3884.
86 D.J.T.A.N., Fond *Prefectura Județului Timiș-Torontal*, dosar 120/1945, f. 154.
87 D.J.S.A.N., Fond *Astra*, *Procese verbale ale Comitetului Central al Astrei, 1947-1948*, f. 467.
88 *Ibidem*, doc. 1024/1948, f. 2.
89 *Ibidem*.
90 *Luptătorul bănățean*, Timișoara, an. V, nr. 1045 din 19 martie 1948.
91 D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1024, f. 3.
92 *Ibidem*, doc. 1023, f. 1.
93 *Ibidem*.
94 *Reorganizarea comitetului „Astrei Bănățene”*, în *Luptătorul bănățean*, an. V, nr. 1124 din 25 iunie 1948.
95 *Ibidem*.
96 D.J.C.S.A.N., Fond *Prefectura județului Caraș. Cabinetul prefectului*, dosar 12/1948, f.

17.

97 D.J.S.A.N., Fond *Astra*, doc. 1495/1948, f. 2.

98 *Ibidem*.

99 *Ibidem*.

100 *Ibidem*, doc. 196/1950; vezi și Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană...*, p. 146; *Calvarul „Astrei”*, în *Foaia Poporului*, an. III, serie nouă, nr. 2, aprilie 1993.

KULTUR UND POLITIK IN BANAT (1944-1948). DIE ENDE DER „ASTRA BĂNĂȚEANĂ” REGIONABTEILUNG

Zusammenfassung

Die Studie versucht zu analysieren die Aktivität des „Astra Bănățeană“ Regionabteilung eine wervolle rumänische Kulturgemeinschaft, in eine Zeitspanne in welche Rumänien von der sowjetische Truppen besetzt war und PCR (Rumänische Kommunistische Partei) war im voller Kampf um die absolute Macht zu erwerben.

In diese Umstände „Astra Bănățeană“ stellt ein mutlicher Programm vor, mit bedeutende soziale und kulturelle Valenzen. Parallel eine Reihe von Führern des Gemeinschaft suchten das diese Aktivitäten nicht politisch von den Kommunisten verwendet sollen werden. Es fandete auch eine Reorganisation statt, der Trennabteilungen und der kulturellen Kreise.

ASTRA war deswegen das Ziel der Angriffe der PCR geworden, so dass sie unter der Kontrolle der Regierung angekommen ist und bis zuletzt wurde sie ganz vernichtet. Die meisten Führern der Regionabteilungen, wegen ihrer widerstand, wurden von den Kommunisten geschlossen.

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND STAREA DE SPIRIT A LOCUITORILOR DIN JUDEȚUL TIMIȘ - TORONTAL ÎN ANUL 1947

Vasile Rămneanțu

Cuvinte cheie: *Banat, 1947, viață politică și economică*

Keywords: *Banat, 1947, political and economic life*

După falsificarea alegerilor din 1946, poziția P. C. R. în viața politică a României s-a întărit considerabil. În noul guvern instaurat la 1 decembrie 1946, comuniștii români dețineau controlul total asupra ministerelor cheie¹. După semnarea tratatului de pace de la Paris din 10 februarie 1947, P. C. R. a renunțat la orice subtilitate diplomatică față de opoziția politică democratică². Astfel, la începutul lui 1947 au fost efectuate arestări în rândurile membrilor opoziției³, care au culminat în vara celui an cu arestarea liderilor celui mai puternic partid din România, P. N. Ț. A urmat dizolvarea acestui partid, procesul liderilor săi, care au fost condamnați la ani grei de închisoare. Apoi teroarea comunistă s-a îndreptat contra social-democraților ce refuzau să se înregistreze la Partidul Comunist, precum și împotriva tovarășilor de drum. În acest sens atacurile contra P. S. D. Independent s-au intensificat în toamna lui 1947, iar liderul P. N. L. disident, Gheorghe Tătărăscu a fost nevoit să demisioneze din guvernul Groza în urma unui vot de neîncredere primit în Parlamentul țării. La 30 decembrie 1947 regele Mihai I a fost obligat să abdice, fiind astfel lichidată ultima importantă instituție anticomunistă. Proclamarea în aceeași zi a R. P. R. a constituit „apogeul campaniei pentru dobândirea puterii politice” pentru comuniști⁴.

În plan economic, în prima jumătate a anului 1947 P. C. R. a acționat pentru a-și întări și mai mult controlul asupra economiei. Majoritatea hotărârilor luate aveau în vedere pregătirea naționalizării industriei și a colectivizării agriculturii. La 10 iunie au luat ființă Oficiile industriale la nivel local și de întreprindere pentru a coordona toate aspectele producției

pe ramuri industriale. În urma legii agrare din martie 1945 tot pământul pe care statul l-a achiziționat a fost folosit pentru extinderea sistemului gospodăriei agricole de stat. În plan financiar naționalizarea B. N. R. din 20 decembrie 1946 a permis P. C. R. să preia conducerea întregului sistem financiar și să-l utilizeze spre realizarea propriilor sale scopuri economice. Reforma monetară din 15 august 1947, pregătită ca și celelalte hotărâri majore în secret, a dat o grea lovitură clasei de mijloc, care a pierdut sume enorme din economiile ei, dar i-a afectat și pe muncitori și pe țărani (deși acestora li s-a permis să schimbe mai mulți lei vechi în noua monedă)⁵. Astfel, la sfârșitul anului 1947, în nici patru ani, beneficiind de sprijinul continuu și hotărât al Moscovei, folosind cu succes tactica declarațiilor lipsite de acoperire, uzând de minciună ca instrument politic, cu ajutorul șantajului, terorii și șicanelor, nesemnificativul P. C. R. a ajuns stăpânul absolut al României⁶.

Lucrarea de față își propune să evidențieze starea de spirit a locuitorilor din județul Timiș-Torontal în acel teribil an 1947. Pentru realizarea ei am cercetat o parte a fondului Legiunii de jandarmi Timiș-Torontal, aflat la Arhivele Naționale din Timișoara, urmând ca demersul nostru științific să fie continuat pe viitor.

Ordinul secret de informațiuni nr. 2 din 22 ianuarie 1947 al Inspectoratului General de Jandarmerie privind identificarea funcționarilor reacționari solicita efectuarea unei verificări amănunțite în teren în vederea descoperirii acestora. Rezultatele trebuiau raportate Legiunii de jandarmi până la data de 8 februarie 1947. În document se preciza că din informațiile primite în ultimul timp din numeroase puncte ale țării, opoziția încerca să mențină o stare de spirit dăunătoare ordinei și regimului democratic. S-a observat că o parte dintre funcționarii administrației locale de stat deși erau înscrși în B. P. D. manifestau totuși o atitudine reacționară, colportând zvonuri alarmiste și criticând măsurile luate de către guvern, instigând chiar populația la acte de dezordine. Datorită gravității acestei chestiuni, Ministerul de Interne a hotărât ca împotriva acestor funcționari să fie luate toate măsurile pentru a fi puși în imposibilitate de a-și continua acțiunea lor. Ordinul preciza că prin verificarea imediată, amănunțită în teren, în scopul identificării funcționarilor reacționari și luarea unor măsuri contra acestora, ordinea va fi restabilită într-o mare măsură⁷.

Trecându-se la executarea acestui ordin, sectorul de jandarmi *Ciacova* informa că în raza sa de activitate existau unii funcționari înscrși în B. P. D. și care simpatizau cu partidele de opoziție, dar nu se manifestau pe față⁸. Nu s-au costatat astfel de cazuri pe raza sectoarele de jandarmi Periam, Chizătău, Giulvăz, Jimbolia, Vinga, Recaş, Fratelia, Sănnicolau Mare,

Lipova, Deta, Buziaș⁹. Raportul întocmit de către sectorul de jandarmi Gătaia preciza că la Jamu Mare învățătorul, medicul, notarul, preotul ortodox, primarul, impegatul de la primărie și agentul de precepție se situau de partea P. N. Ț. De aceeași parte se aflau preotul greco - catolic din Lățunaș, notarul și agentul agricol din Gherman. Toți aceștia, sublinia documentul, căutau să exploateze greutățile de ordin economic prin care trecea țara, fiind dușmanii „regimului actual”¹⁰.

La începutul primăverii anului 1947 autoritățile au descoperit la Lugoj un manifest intitulat *Români și Românce*, lansat de către „Mișcarea Națională Română”, în care populația era îndemnată la luptă contra guvernului, făcându-se aluzii dușmănoase la adresa U. R. S. S.-ului. Se solicita să se verifice dacă și în celelalte sectoare ale Legiunii de jandarmi Timiș-Toronatal au fost descoperite astfel de manifeste și să se identifice persoanele care făceau parte din organizația respectivă¹¹.

În privința activității partidelor politice democratice, la 19 februarie 1947 Prefectura Timiș-Torontal informa Legiunea de jandarmi, în baza raportului Preturei Buziaș, că secretarul organizației P. N. Ț. din comuna Buziaș agita populația răspândind zvonuri mincinoase. Astfel el pune în circulație zilnic informații calomnioase la adresa guvernului. În consecință se cerea luarea de măsuri urgente pentru a i se fixa un domiciliu forțat, încât să fie îndepărtat de comunele din plasa Buziaș. Informațiile cu privire la activitatea politică a acestui lider local național- țărănist erau confirmate de șeful postului de jandarmi Buziaș¹².

Situația politică era tensionată la începutul anului 1947 și în restul teritoriului țării. Inspectoratul General de Jandarmi informa că în România a luat ființă organizația antidemocratică, cu caracter subversiv „Partizanii adevăratei democrații”. În urma interceptării a două manifeste lansate de către această organizație (*Români și Partizani*) autoritățile au tras concluzia că aceasta se organizează și lucrează de 16 luni, cu scopul de a submina acțiunea guvernului și a regimului democratic. În cele două manifeste se sublinia că tratatul de pace nu putea fi semnat decât de un guvern rezultat în urma unor alegeri libere sau de către un guvern de concentrare națională care să includă cele patru partide care au semnat cu Națiunile Unite armistițiul de la 23 august 1944. Manifestul *Partizani* îi îndemna pe cetățeni la revoltă, arătând că „Ceasul redeșteptării a sunat, acest Guvern, trebuie răsturnat și judecat de Tribunalul Națiunii”¹³.

Într-o a doua notă, Inspectoratul General al Jandarmeriei arăta că deținea informații potrivit cărora pe teritoriul țării au apărut organizații cu caracter subversiv, care își grupau membrii în vederea unei acțiuni de subminare a ordinii publice și a siguranței statului. Activitatea acestor mișcări subversive

a fost sesizată în Muntenia și în Ardeal, unde se pare că își aveau sediile. În București a fost semnalată mișcarea „Partizanii Adevăratei Democrații”. Totodată la sediul P. C. R. Năsăud s-a primit o scrisoare de amenințare din partea unei organizații legionare din județul Someș, iar dintr-o scrisoare interceptată de către Legiunea de Jandarmi Târnava Mică rezulta existența unei organizații legionare în județul respectiv, cu nucleul în Sebeș-Alba¹⁴.

La nivelul stării de spirit a populației județului Timiș-Torontal, în aprilie 1947 Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal relatează într-o notă trimisă Inspectoratului de jandarmi Timișoara că pe teritoriul județului coloniștii și șvabii discutau despre dorința guvernului de a înființa, pe orice cale, colhozurile¹⁵.

Inspectoratul General al Jandarmeriei solicita unităților subordonate verificarea tuturor membrilor P. S. D. Aceasta deoarece unii socialiști nu sprijineau sincer politica guvernului, identificându-se mai multe cazuri când aceștia activau de partea opoziției și în special a P. N. Ț¹⁶. Cercetările efectuate pe raza sectoarelor de jandarmi Chizătău, Sănnicolaul - Mare, Jimbolia, Giulvăz, Periam, Ciacova, Recaș, Vinga și Deta nu au identificat astfel de cazuri. Pe raza sectorului de jandarmi Gătaia activitatea P. S. D. era inexistentă, partidul neavând aderenți. În schimb P. N. Ț. era activ, iar în rândul comercianților exista o stare de nemulțumire datorită lipsei de mărfuri și a vinderii acestora doar la negru. Comercianții declarau că autoritățile nu luau nici o măsură pentru îndreptarea situației, fapt pentru care ei erau obligați să-și închidă prăvăliile¹⁷.

La sfârșitul lunii aprilie și începutul lunii mai 1947 la Firiteaz circula zvonul unui iminent război, U. R. S. S.-ul cerând României să-și mobilizeze unele contingente. Rechizițiile de tractoare efectuate pentru muncile agricole de la agricultorii particulari erau văzute ca acțiuni ale statului în vederea distrugerii micilor proprietari¹⁸. La Saravale se vorbea despre incidente de frontieră sovieto - turcești, populația românească din localitate afirmând că mai bine izbucnea un război, „căci nu așa se face dreptate în lume”¹⁹.

O notă întocmită de către Sectorul de jandarmi nr. 6 din 2 mai 1947 arăta că pe raza acelui sector circula zvonul potrivit căruia regele Mihai I a părăsit România plecând în Anglia, datorită cererilor de natură militară ale sovieticilor. Populația era foarte îngrijorată, socotind iminentă declanșarea unui conflict militar între U. R. S. S. pe de o parte și Turcia, Anglia, S. U. A. și alte state pe de altă parte. Locuitorii arătau însă că în caz de mobilizare parțială sau generală vor refuza categoric să se prezinte la unități și se vor retrage în păduri pentru a nu fi obligați să lupte, „întrucât totul este în zadar”. Din cauza acestor zvonuri muncile agricole stagnau²⁰.

Și în localitatea Giroc oamenii erau foarte îngrijorați din cauza zvonurilor

privind încorporarea, în curând, a șapte contingente, care urmau a fi puse la dispoziția armatei sovietice pentru instrucție. Circula și știrea potrivit căreia membrii P. C. R. ar fi pus la cale un atentat contra lui Gheorghe Tătărăscu, deoarece comuniștii intenționau să facă din România un stat republican, iar liderul liberal s-a pronunțat împotriva acestui plan. Raportul preciza că toate aceste zvonuri erau lansate în Timișoara, locuitorii din Giroc având legături zilnice cu orașul²¹.

Pe raza sectorului de jandarmi Biled existau mari nemulțumiri în rândul membrilor partidelor politice din Blocul de guvernământ, cauzate de faptul că atât președinții acestor formațiuni politice, câți și alți membri erau foști legionari și se ocupau de afaceri ilegale, săvârșind o serie de abuzuri²². În același timp în localitatea Denta liderii comuniști locali cereau autorităților administrative, într-un mod ultimativ, pedepsirea învățătorului Constantin Drăgoi, acesta fiind acuzat că era un anticomunist convins. Potrivit unui document învățătorul a afirmat în fața elevilor că muncitorilor din fabrici „prea le-a intrat democrația în cap”. Conducătorii comuniști din Denta amenințau că dacă nu vor fi luate măsuri contra lui C. Drăgoi, vor raporta cazul C. C. al P. C. R., lui Gh. Gheorghiu Dej și Comandamentului sovietic²³.

La 8 mai 1947 în localitatea Jebel liderii locali ai „partidelor reacționare” au dispărut de la domiciliu datorită zvonurilor potrivit cărora urmau a fi arestați²⁴. În 6 mai din comuna Banloc au fost ridicați de către autorități „doi indivizi, reacționari periculoși siguranței Statului.” Faptul a creat mari nemulțumiri în rândurile membrilor partidelor de opoziție din localitate. Parte dintre aceștia au dispărut noaptea din Banloc și s-au ascuns pe hotar, deoarece era răspândită informația privind continuarea arestărilor. În urma stării de panică din comună, organizația locală B. P. D. a intervenit pentru eliberarea celor doi arestați, solicitând autorităților în drept ca pe viitor, să nu mai efectueze arestări fără anunțarea prealabilă a B. P. D. Era necesară și verificarea membrilor B. P. D., deoarece parte din ei erau camuflați în organizațiile acestei coaliții din diferite motive²⁵.

La Orțișoara populația, în special cea română, era nemulțumită că ziua de 10 mai nu a fost sărbătorită așa cum se cuvine. Oamenii comentau că acest lucru s-a datorat fricii guvernului față de popor, guvernării temându-se să organizeze manifestările ocazionate de acest eveniment²⁶. Aceeași stare de spirit o întâlnim și în raza sectorului de jandarmi Deta. Într-un raport întocmit de către conducerea acestui sector se sublinia că profitând de nemulțumirea populației față de guvern, reacționarii au lansat diverse zvonuri, printre care se număra cel potrivit căruia regele și Gh. Tătărăscu au fost răniți în urma unui atentat, iar monarhul a plecat la Londra. Locuitorii discutau că guvernul i-a împiedicat pe români să-și sărbătorească ziua

națională. În privința modului cum a fost sărbătorită aceasta în sectorul de jandarmi Deta, deși nu s-au ținut întruniri și manifestații oficiale, la Te-Deumul care a avut loc cu acest prilej în fiecare localitate au participat un număr însemnat de locuitori²⁷. La Ciacova, conform ordinelor primite, nu au fost organizate întruniri, serbări sau manifestațiuni cu ocazia zilei de 10 mai, în afară de *TeDeum*. Acest fapt a provocat nemulțumiri în rândul populației, care se întreba de ce ziua națională nu era sărbătorită ca în trecut. A avut loc și o bătaie între tinerii național-țărăniști și cei comuniști²⁸.

În comuna Brestovăț organizația locală P. S. D., alcătuită în majoritatea ei din români și șvabi desfășura în realitate o propagandă național-țărănistă²⁹, autoritățile urmărind atent, pe tot parcursul lunii mai 1947 și activitatea organizației național-țărăniste locale³⁰. Majoritatea populației române din Saravale și Igrîș era foarte agitată datorită perchezițiilor efectuate de către autorități în vederea reținerii liderului P. N. Ț. din Saravale, care avea o influență politică mare asupra locuitorilor din această zonă³¹.

În raza sectorului de jandarmi Biled, populația era foarte îngrijorată datorită evenimentelor politice petrecute în Ungaria³². Mișcările politice din țara vecină erau percepute ca un început al pregătirilor în vederea declanșării unui război, așteptat cu nerăbdare, pentru salvarea de sub stăpânirea sovietică. Sovieticii erau văzuți de către localnici ca niște cotropitori, iar în cazul în care nu ar fi alungați până în toamnă s-ar introduce colhozul.

Și în rândul membrilor B. P. D. evenimentele din Ungaria au provocat aceiași stare de spirit. O parte dintre membrii formațiunilor politice care făceau parte din B. P. D. s-au retras din organizațiile respective, motivând că nu doreau să fie trași la răspundere pentru abuzurile săvârșite de către liderii acestora³³. Și pe raza sectorului de jandarmi Banloc domnea îngrijorarea față de situația politică din Ungaria, la mijlocul lunii iunie 1947 circulând zvonul că această țară a fost ocupată de U. R. S. S³⁴.

În urma arestării liderilor P. N. Ț., populația de pe raza sectorului de jandarmi Deta era îngrijorată. Circula zvonul privind posibilitatea declanșării războiului, iar liderii locali național-țărăniști se temeau că vor fi arestați³⁵. În sectorul de jandarmi Șandra o bună parte din membrii organizațiilor comunale național-țărăniste au dispărut de la domiciliile lor de teama arestării. Populația discuta despre noi arestări în rândurile liderilor opoziției³⁶.

În privința minorităților din Timiș-Torontal, ordinul de informațiuni nr. 119 din 16 aprilie 1947 al conducerii Jandarmeriei arăta că existau informații potrivit cărora evreii ar fi primit dispoziții categorice din partea liderilor lor pentru a se retrage din P. C. R. și a se înscrie în oricare alt partid din

Blocul guvernamental. Se cerea verificarea acestei informații. Cercetările efectuate de către jandarmii din sectoarele Buziaș, Vinga, Sânnicolau Mare, Lipova, Ciacova, Periam nu au confirmat această știre³⁷.

În cursul anului 1947 sârbii din localitatea Cenadul Mare se organizau pentru a pleca la muncă pe șantierele de reconstrucție din Iugoslavia. Raportul referitor la acest eveniment preciza că localnicii care au luptat în armata de partizani a lui Tito erau organizatorii acestei acțiuni³⁸. Și în comunele cu populație sârbă de pe raza sectorului de jandarmi Periam aveau loc înscrieri ale tinerilor pentru a pleca în țara vecină să muncească pe șantierele de refacere a sistemului de căi ferate. Astfel la Sânpetru Mare s-au înscris circa 25 de tineri, iar la Foieni cinci³⁹. La Recaş această acțiune era coordonată de către membrii P. C. R. de origine croată⁴⁰, în timp ce la Variaș, începând cu data de 1 aprilie, propaganda pentru plecarea pe șantierele din Iugoslavia s-a realizat prin intermediul organizației slave. Drept rezultat în 4 iunie au plecat din comună 17 tineri de naționalitate sârbă⁴¹. La Deta a apărut un apel al liderilor sârbi din Banat pentru înscrierea tinerilor de origine sârbă în brigăzile de muncă patriotică pentru reconstrucția căilor ferate iugoslave. Raportul jandarmeriei informează că din localitatea respectivă s-au înscris doi tineri⁴². La 13 iulie 1947 într-un document elaborat de către sectorul de jandarmi nr. 6 se preciza că 29 de tineri sârbi care au fost plecați pe șantierele din Iugoslavia au revenit în țară. Aceștia lăudau modul de administrare și de conducere al statului comunist iugoslav. Concomitent se efectuau noi înscrieri, 60 de tineri între 18 și 35 de ani dându-și acordul pentru a pleca în Iugoslavia. Însă locuitorii sârbi bine înstăriți nu vedeau cu ochi buni această acțiune, ei făcând parte din cadrul opoziției anticomuniste⁴³. Și la Cenadul Mare „se observă o desbinare între bunii gospodari și tineret care au tendința de a pleca în Iugoslavia”. În această localitate mulți dintre cei înscriși pe liste să plece în statul vecin au renunțat, atât din cauza muncilor agricole, cât și a faptului că autoritățile vecine nu le-au acordat nici un ajutor în vederea plecării⁴⁴.

Tot în cursul anului pe care îl analizăm, locuitorii sârbi din Gad au întreprins demersuri pe lângă Legația iugoslavă din România pentru efectuarea unui schimb de populație între România și Iugoslavia⁴⁵.

În primăvara anului 1947 autoritățile jandarmerești dețineau informații potrivit cărora sârbii și românii originali din Iugoslavia și care dețineau terenuri agricole în România, încercau să rămână în Banatul românesc, declarând că erau foarte rău tratați de către autoritățile civile și militare iugoslave. Ei se plâneau că erau obligați să predea cote foarte mari din toate produsele pe care le aveau. Autoritățile românești propuneau supravegherea strictă a persoanelor respective pentru a nu se adăposti la locuitorii români

și sârbi din Banatul românesc. În acest sens se impunea o cooperare strânsă între grăniceri și jandarmi⁴⁶. Tot cei care aveau terenuri în România dădeau informații privind situația politică și economică din Iugoslavia. Ei arătau că în școli au fost luate măsuri drastice antireligioase, copii fiind obligați să se salute conform următorului ritual: „Nu este Dumnezeu”, răspunsul fiind: „Nici nu a fost”⁴⁷. Potrivit altor informații Iugoslavia trecea printr-o mare criză de alimente, în special de pâine, iar în plan politic opoziția anticomuniști erau arestați și internați în lagăre⁴⁸. La 20 iunie 1947 de pe raza sectorului de jandarmi Deta parvenea informația potrivit căreia în Iugoslavia au fost sistate colectările de cereale. Se preciza că autoritățile care au participat la colectări au săvârșit foarte multe abuzuri, astfel că în urma încetării acestor operațiuni, starea de spirit a populației din țara vecină s-a liniștit⁴⁹.

În privința șvabilor, aceștia sufereau la Cenadul Mare o serie de abuzuri din partea comisiei de reformă agrară locală. Membrii acesteia ridicau fără niciun drept legal de la germanii din localitate mobilă, unelte agricole, diferite bunuri de preț⁵⁰. La Brestovăț preotul slovac declara că șvabii trebuiau să fie trași pe roată⁵¹, iar la Variaș toți șvabii care au revenit din Germania intenționau să plece înapoi (o parte dintre ei au și părăsit România, trecând ilegal frontiera pe la Beșenova Veche). Motivul reîntoarcerii în Germania îl constituia teama de un nou război, iar „ei nu vor ca să lupte cu armata germană și anglo-americană”, precum și cea privind alipirea Banatului românesc la Iugoslavia⁵². La Tomnatec existau informații că unii șvabi (în special cei care au făcut parte din SS) căutau să treacă ilegal frontiera de teama unei deportări în U. R. S. S. Circula și zvonul potrivit căruia șvabii vor fi ridicați și trimiși în Basarabia, fapt ce provoca îngrijorare în rândul acestora⁵³. Conducerea sectorului de jandarmi Receaș informa că, sub patronajul U. P. M. din Timișoara, pe raza postului respectiv s-au stabilit cca 60 de familii de secui din Ardealul de Nord, găzduiți la localnicii maghiari, și care îi terorizau pe șvabi⁵⁴.

La începutul verii anului 1947 la Liebling s-au înapoiat, venind din Germania și Austria, cca 70-80 de familii de șvabi din această localitate, care s-au retras cu trupele germane în toamna lui 1944⁵⁵. În timpul verii șvabii (în special cei repatriați din Germania) erau disperați deoarece nu găseau de unde să se aprovizioneze cu cerealele necesare pentru a trăi. În aceste condiții în special tinerii încercau să plece înapoi în Germania, „iar bătrânii care nu mai au nici o posibilitate, se sinucid”⁵⁶. La Rudna, Gad și Fodorhazi șvabii erau foarte deprimați deoarece li s-au luat inventarul viu și mort conform prevederilor reformei agrare. Aceștia însă nu voiau să plece în Germania, nutrind speranța declanșării unui război între U. R. S.

S. pe de o parte și S. U. A. și Anglia pe de altă parte, puterile occidentale obținând victoria în urma căreia li se vor restitui averile confiscate de către autoritățile române⁵⁷.

După cum se știe la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, în localitățile cu populație șvabă din Banat au fost aduși coloniști din alte zone ale țării, care au intrat în locuințele șvabilor plecați în Germania sau deportați în U. R. S. S., primind inventarul viu și mort al acestora. În 1947 refugiații coloniști din Basarabia stabiliți în Tomnatec se temeau că vor fi ridicați și transportați în regiunea natală aflată în componența Uniunii Sovietice⁵⁸. Și coloniștii aflați fără forme de colonizare pe raza sectorului de jandarmi nr. 6 erau neliniștiți și nemulțumiți, deoarece urmau să fie trimiși în locurile lor natale⁵⁹. Pe raza sectorului de jandarmi Ciacova coloniștii nu erau capabili să-și lucreze pământurile primite, tot șvabii fiind aceia care au însămânțat majoritatea terenurilor rămase nelucrate de la coloniști. Aceștia se plângeau că nu aveau ce mânca, nu aveau cu ce lucra pământul, pretinzând ajutorul statului, dar din caii primiți de la germanii expropriați, peste 70 au murit datorită relei întrețineri. În același timp ei distrugeau tot ce au primit de la șvabi, iar cârciumile erau pline de ei. „Acești locuitori nu sunt în stare să facă gospodărie așa după cum se cere și după cum se obișnuiește în aceste regiuni”, conchidea raportul respectiv⁶⁰. La Uivar majoritatea coloniștilor erau nemulțumiți și îngrijorați datorită înapoierii la 3 iulie 1947 din Germania și U. R. S. S. a 28 de șvabi, primăria dând dispoziție ca fiecare colonist să primească în casa în care locuia pe proprietarul acesteia. Coloniștii arătau că în momentul în care au fost aduși în localitate autoritățile au promis că proprietarii șvabi, la întoarcere, vor locui la rudele lor. Din această cauză în localitate au izbucnit certuri între șvabii reveniți acasă și coloniști⁶¹. În comuna Liebling domnea o mare neliniște printre coloniști în urma apariției într-un ziar timișorean a unui articol privind coloniștii din Dobrogea și în care se precizează că aceștia vor fi trimiși în Cadrilater. Circul zvonul că în urma unei înțelegeri româno-bulgare, România ar primi Durostorul și Caliacra, în schimbul furnizării Bulgariei a unor produse petroliere și curent electric. Coloniștii veniți din Dobrogea declarau că au dus-o destul de rău în trecut cu comitangii, astfel încât mai bine plecau în altă țară decât să se întoarcă în Dobrogea⁶².

Trebuie semnalat și raportul întocmit de către conducerea postului de jandarmi Jamu Mare în 18 mai 1947, în care se sublinia că pe raza postului respectiv au avut loc treceri ilegale de frontieră în România ale germanilor. Astfel în perioada 1- 18 mai au fost prinse 46 de persoane⁶³.

La Brestovăț exista o stare tensionată între populația română și cea

slovacă provocată de către cei doi învățători care nu se înțelegeau din punct de vedere politic și cultural. Învățătorul român ce făcea parte din P. S. D. le spunea românilor că aceștia nu trebuiau să se lase conduși de slovaci și se amesteca în problemele secției școlare slovace. Raportul mai preciza că slovacii erau destul de pașnici⁶⁴.

În ceea ce privește populația maghiară din Timiș-Torontal, secuii aduși din Ardealul de Nord pe raza sectorului de jandarmi Recaș lansau zvonul că în Ardealul de Nord moneda oficială era cea maghiară, iar Ungaria, cu sprijinul S. U. A. și al Angliei, va fi repusă în curând în cadrul granițelor de dinainte de 1918, Banatul și Ardealul aparținându-i⁶⁵. La Pordeanu maghiarii discutau despre posibilitatea izbucnirii în curând a unui nou război între anglo-americani și sovietici, România fiind forțată într-o atare situație să intre în conflict de partea Uniunii Sovietice. În aceste condiții urmau să fie ridicați toți membrii opoziției din țară. Era lansat și zvonul potrivit căruia U. P. M. și P. C. R. au hotărât ca în fiecare localitate unde populația minoritară predomina să fie numiți doar funcționari din rândul acesteia⁶⁶.

În privința situației economice, locuitorii din Șistarovăț erau foarte nemulțumiți că nu li s-a plătit, de la începutul anului, laptele pe care l-au predat în contul Convenției de armistițiu. În aceste condiții populația nu mai dorea să predea laptele până nu i se plătește sumele restante⁶⁷. La Uivar, majoritatea coloniștilor erau nemulțumiți deoarece terminaseră cerealele pentru hrană, în special copii mici suferind de foamete. Ei au cerut Prefecturii să aprobe obținerea de grâu de la moară (la moara din localitatea respectivă existând destul grâu), sub formă de împrumut, dar solicitarea le-a fost respinsă⁶⁸. La începutul lunii mai 1947 starea de spirit a populației române din Saravale și Igrîș era foarte agitată, deoarece la 30 aprilie când au fost expediate 15 tractoare în Moldova din plasa Periam, cele mai multe dintre acestea au fost ridicate din comunele românești, în timp ce din Variaș, unde erau cele mai multe tractoare, nu a fost ridicat nici unul. O situație asemănătoare era întâlnită și în comunele Satu Mare și Sânpetru Mare⁶⁹. La Jebel întreaga cantitate de cereale disponibilă a fost predată de către locuitori, mulți dintre aceștia neavând nici strictul necesar pentru hrană⁷⁰.

În același timp muncitorii de la uzinele Nădrag vorbeau despre posibilitatea declanșării unei greve generale, deoarece nu aveau asigurată hrana zilnică suficientă⁷¹. Și în rândul muncitorilor de la fabrica de țigle din Cărpiniș existau nemulțumiri deoarece aprovizionarea cu alimente se făcea cu mare greutate, acestea negăsindu-se decât la bursa neagră, din care cauză muncitorii primeau o cantitate mai mică de alimente decât cota cuvenită. Lucrătorii mai erau nemulțumiți că nu s-a primit contractul

colectiv de muncă, ei fiind retribuiți doar cu avansuri săptămânale⁷².

La Carani populația era foarte revoltată pentru că în iarna lui 1946-1947 a predat porci în contul Convenției de armistițiu, și nu a primit banii ce i se cuvenea. Locuitorii sufereau și datorită deprecierei foarte grave a leului⁷³. Un raport al postului de jandarmi Ususău arăta că cete de moldoveni au invadat satele bănățene umblând după cereale. Din această cauză piața de cereale, care scăzuse întrucâtva, s-a ridicat din nou (grâul la 14 milioane, făina la 18 milioane suta de kg.). Populația din Ususău lipsită de cereale se întreținea cu greutate din cauza scumpetei, fapt ce provoca nemulțumiri⁷⁴.

La începutul verii lui 1947 țărani din Beșenova Veche erau îngrijorați datorită zvonului că din recolta viitoare de orz, ovăz și grâu li se vor lua 70% din cantitate chiar din câmp. Unii dintre aceștia declarau că dacă va fi adoptată măsura respectivă vor treiera pe ascuns, cu caii, noaptea, iar toamna nu vor mai însămânța păioase, ci sfeclă de zahăr, care este mai bănoasă⁷⁵. Și la Folea domnea neliniștea în urma zvonului care circula potrivit căruia în timpul treieratului se vor bloca toate cerealele direct de la mașinile de treierat⁷⁶. La Nițchidorf populația era nemulțumită datorită știrilor privind mărirea impozitelor și încasarea acestora în natură, iar la Tolvădia țărani erau nemulțumiți datorită cotei de cereale care a fost stabilită⁷⁷.

La Moravița localnicii erau îngrijorați din cauza amânării treieratului, în condițiile în care nu mai aveau ce mânca. Totodată lucrătorii angajați la mașinile de treierat nu erau mulțumiți cu plata retribuției în bani și nu în natură⁷⁸. Și la Șipet populația era foarte îngrijorată din cauza zvonului că nu producătorii vor dispune de viitoarea recoltă ci statul. Țărani discutau că în curând se vor înființa colhozuri ca în U.R. S. S⁷⁹. La Soca domnea îngrijorarea în urma știrii că autoritățile vor ridica cerealele fără să mai lase țăranilor cantitatea necesară pentru consum⁸⁰. În localitățile Saravale, Igrîș, Liebling, circula zvonul că se va ridica 60% din cantitatea de grâu chiar în timpul treieratului. În aceste condiții localnicii discutau neliniștiți că nici un proprietar nu va mai însămânța pământul pe viitor pentru că nu mai avea nici un rost. La Liebling exista și teama de colhoz, iar mulți dintre șvabi și-au vândut recolta aproape pe nimic⁸¹.

La Jamu Mare locuitorii săraci erau agitați și nemulțumiți datorită lipsei de alimente, în special de făină de grâu și de porumb. În timpul muncilor agricole populația nevoiașă nu putea munci din cauza foamei, fiind obligată să se reîntoarcă acasă la prânz. Cele trei rășnițe pentru măcinat porumb existente în localitate au fost sigilate de către autorități. În fața nemulțumirii populației sărace jandarmii au luat măsura de supraveghere a acestora⁸².

La 16 iunie 1947 la Șandra un grup de muncitori angajați la Centrul de

Mașini al Fermei nr. 2 a sistat lucrul și s-a prezentat la biroul Fermei cu un memoriu prin care a solicitat să li se atribuie anumite cantități de alimente cu care să fie îmbunătățită hrana la cantina centrului, să li se plătească salariile restante, iar șvabilor repartizați pentru munca obligatorie să li se dea cantitatea de alimente ce li se cuvine, precum și salariile în funcție de munca depusă. Documentul elaborat de către autoritățile jandarmerești locale sublinia că cererile muncitorilor erau îndreptățite⁸³.

Nici starea de spirit a funcționarilor din județ la începutul verii lui 1947 nu era mai bună. Aceștia erau îngrijorați că nu se puteau aproviziona cu cerealele de care aveau nevoie din cauza prețului ridicat al acestora. Ei cereau să li se dea posibilitatea de a se aproviziona din cerealele colectate și la prețul oficial, pentru a nu mai fi lăsați la discreția speculanților⁸⁴.

Agricultura românească a primit o serioasă lovitură în iunie 1947, când a fost votată legea nr. 203 pentru reglementarea circulației și stabilirea regimului juridic al imobilelor agricole. Articolul 6 al actului normativ prevedea ca dobânditorul de terenuri agricole să aibă singura ocupație agricultura sau să fie mic funcționar rural în localitatea unde dobânda terenul. Acesta nu trebuia să mai posede, împreună cu întreaga familie, prin cumpărare, mai mult de maxim 15 ha., inclusiv suprafața ce se cumpăra. Membrii familiei nu vor putea împărți între ei imobilele dobândite sub nici o formă în proprietate, folosință sau exploatare și sub nici un titlu, decât cu autorizația prealabilă a Ministerului Agriculturii și Domeniilor. Aceasta urma să fie acordată numai dacă ar reveni fiecărui membru o întindere de minimum 2 ha. la șes și 1 ha. la munte și la deal. Dacă împărțirea se realiza fără să se țină seama de aceste dispoziții, terenul respectiv trecea în patrimoniul statului. Se puteau înstrăina prin vânzare cu autorizația Ministerului Agriculturii și Domeniilor, fără îndeplinirea condițiilor de la articolul 6, terenurile agricole până la 5 ha. pentru întemeierea și dezvoltarea oricărei industrii, pentru executarea lucrărilor de irigație, indiguire sau drenaj, etc. Articolul 12 prevedea că înstrăinarea în total sau în parte a oricăror imobile agricole mai mari de 5 ha. era supusă și dreptului de preemțiune a statului. Articolul 28 stipula plafonarea proprietății imobilelor agricole provenite prin cumpărare la maxim 15 ha. Aplicarea dispoziției de mai sus se referea la cumpărările efectuate după 1 mai 1947. Dacă prin cumpărare se mărea proprietatea agricolă la peste 15 ha., titularul era obligat să lichideze diferența prin vânzare în termen de 90 de zile. Peste acest termen diferența va fi cumpărată de stat, plătindu-se drept preț $\frac{1}{2}$ din valoarea fixată de fisc, cu ocazia perceperii taxei de înregistrare. În regiunile unde terenul este fărâmițat, prin cumpărare, se vor constitui loturi familiare de maxim 5

ha. la șes și 3 ha. la deal și la munte, care devin indivizibile. Articolul 43 prevedea ca proprietățile agricole care au devenit mai mari de 15 ha., după data de 1 mai 1947, în alt mod decât prin succesiune, trebuiau să se pună de acord cu noua lege în termen de 90 de zile⁸⁵. Prin această lege proprietatea privată din agricultură a primit o grea lovitură, prevestindu-se colectivizarea de peste doi ani.

Înainte de declanșarea secerișului, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a emis un comunicat în care arăta că starea grâului în Banat era foarte bună. Autoritățile au luat însă o serie de măsuri privind secerișul păioaselor. Astfel, pentru a stăvili risipa era interzis treieratul cu cai, iar pentru ca batozele existente să facă față cerințelor, ele urmau să fie repartizate pe comune până la 1 iulie. Erau organizate și echipe de elevi, care să adune spicele rămase pe holde în urma secerișului⁸⁶. În privința cotelor obligatorii de cereale, urmau să se predea din recolta de grâu și de secară până la 1500 kg. de la 5 la 15%. Producătorii care obțineau până la 500 kg. erau scutiți de orice cotă. Producătorii cu o recoltă mai mare predau cote proporționale. Proprietarii mașinilor de treierat nu puteau obține mai mult de 7% din producție. Nici o mașină de treierat nu putea să înceapă să funcționeze decât în prezența delegației stabilită prin decizie oficială și din care făceau parte doi săteni producători⁸⁷. Treieratul urma să fie efectuat la arie, fie în cadrul gospodăriilor, după cum se obișnuia în comuna respectivă. Transportatul cerealelor la arii și acasă nu se putea efectua decât cu aprobarea și supravegherea delegației de treier de pe lângă fiecare batoză. În fiecare zonă urmau să se facă atâtea arii câte sute de hectare însămânțate cu cereale existau în comună. Pe lângă fiecare delegație mai activa un funcționar delegat de către prefect, un delegat al Camerei de Agricultură, un agent fiscal delegat de administratorul financiar al județului. Era interzis treieratul cu alte mijloace decât cu batozele acționate de tractoare, fără autorizația specială dată de Oficiul Economic Județean, cu avizul Camerei de Agricultură. Batoza nu putea începe treieratul fără autorizația de treier, eliberată de Oficiul Economic Județean. Toți proprietarii de batoze trebuiau să aibă un registru de treier și boniere speciale cu bonuri care vor fi eliberate producătorilor și în care urmau să se specifice cantitățile treierate din fiecare fel de cereale în parte. Delegații vor avea un tabel nominal al producătorilor cu impozitul agricol datorat de către aceștia, un tablou cu cantitatea de semințe împrumutate de la Camera Agricolă sau de la Cooperative pentru însămânțări, un tablou cu ratele datorate statului pentru împrumuturi. Secerișul urma să fie supravegheat de către o comisie superioară de control alcătuită din subprefect, din delegatul Camerei de Agricultură, delegatul Legiunii de Jandarmi, Delegatul Oficiului Economic și delegatul I. N. C. O. O. P.-ului.

Recolta obținută se împărțea în cota liberă, care putea fi comercializată de producător la prețul pieței și cota de predare. Aceasta urma să fie preluată de către Cooperativele autorizate la prețul oficial. Cotele la grâu și secară erau repartizate astfel: până la 500 kg. obținute producătorii erau scutiți; până la 650 kg. – 5% cotă de predare; până la 1000 kg.- 10%; până la 1500 kg.-15%; până la 3000 kg.- 25%, până la 4000 kg.- 35%; până la 6500 kg.- 45%; până la 10.000 kg. – 50%; până la 20.000 kg.- 55%; peste 20.000 kg.- 60% cotă de predare. La orz și orzoaică prevederile erau următoarele: până la 300kg producătorii erau scutiți; până la 500 kg.-30%; până la 1000 kg. – 40%; până la 3000 kg.- 50%; peste 3000 kg.- 60%. La ovăz până la 300 kg. recoltă obținută se prevedeau scutiri de cotă; până la 500 kg. – 20%; până la 1000 kg. – 30%; până la 3000 kg. – 40%; peste 3000 kg. – 50%. Tot la preț oficial vor fi preluate de către cooperativele autorizate impozitele agricole, cantitățile de sămânță împrumutate pentru însămânțări, precum și ratele de împrumut. Treieratul putea începe în momentul când toate formele erau îndeplinite și trebuia să se încheie în mod obligatoriu la 1 septembrie, când toate batozele erau sigilate de către autorități⁸⁸.

Plata muncitorilor agricoli urma să se facă în bani, iar în caz de înțelegere prealabilă cu patronul, ei puteau primi retribuția și în cereale, din cota liberă a producătorului. În acel moment în Timiș - Torontal existau peste 600 de mașini de treier funcționabile și alte 200 aflate în reparație⁸⁹.

În privința modului de plată al pământului cu care au fost împrumutați, țăranii urmau să plătească astfel: vor plăti pentru fiecare hectar de pământ primit prima rată a prețului de răscumpărare cei care nu au avut pământ până la data împrumutării câte 50 kg. de grâu sau 60 de porumb. Cei care aveau pământ la data împrumutării câte 100kg. de grâu sau 120 kg. de porumb. Urmău a fi majorate cu 10% cantitățile de mai sus în cazul în care obligațiile nu vor fi livrate până la 1 noiembrie 1947. Cei care achitau în natură în cursul exercițiului 1947-1948 două sau mai multe rate urmau să beneficieze de reduceri.

La 3 iulie, prefectul județului Titus Ionescu emitea o ordonanță care stabilea ca în întreg județul Timiș-Torontal treieratul să înceapă la 10 iulie. Toți proprietarii și arendașii de batoze care vor treiera cu orice mijloace înainte de 10 iulie urmau să fie arestați și înaintați Parchetului pe baza legii sabotajului. Morarii care vor primi pentru măcinat cereale noi înainte de 10 iulie urmau să fie arestați pentru concurs la comiterea crimei de sabotaj economic⁹⁰.

La 6 iulie guvernul a hotărât ca din cantitatea treierată de cereale să se scadă necesarul de sămânță al producătorului, urmând ca apoi să se calculeze cota de predare obligatorie în funcție de cantitatea rămasă. Necesarul de sămânță va fi socotit numai pentru însămânțarea unei suprafețe egale cu

aceaia de pe care s-a obținut recolta declarată și treierată. Pentru sămânță se va socoti de fiecare hectar 180 kg. de grâu, 170 kg. de secară, 150 kg. de orz și 130 kg. de ovăz. Uiumul de treier de 7% va fi calculat la întreaga cantitate treierată fără nici o scădere⁹¹. O altă hotărâre a autorităților prevedea ca la 40 de zile după treier și barierele să fie deschise, iar țăranii să aibă libertatea de a vinde cerealele rămase la prețuri libere. În privința prețului pentru cotele obligatorii, acesta era stabilit astfel: la grâu 36.000 lei/ kg.; secară: 29.000 lei/ kg.; orz 27.000 lei/ kg.; orzoaică 29.000 lei/ kg.; ovăz 29.000 lei/ kg.⁹².

Impozitul agricol se plătea în natură, direct de la batoză, conform următoarelor standarde: până la 3 ½ jugăre teren arabil 26 kg./ jugăr; de la 3 ½ - 8 ¾ jug. teren arabil 32 kg. /jugăr; de la 8 ¾ - 17 jugăre teren arabil 38 kg. /jug.; de la 17-35 jug. teren arabil 45 kg./ jug.; de la 35- 60 jug. teren arabil 51 kg./jug.; peste 60 jug. teren arabil 57 kg. /jug. Impozitele restante urmau să se plătească în numerar. Impozitul în natură se calcula doar la suprafețele însămânțate cu păioase. În cazurile în care grâul nu ajungea pentru sămânță, agricultorul putea plăti în natură în orz, ovăz, secară, socotindu-se pentru fiecare kilogram de grâu 1,30 kg. din păioasele enumerate mai sus. Arenzile pentru terenurile de stat, sub orice denumire, erau stabilite astfel: calitatea I- 150 kg. grâu/ jug.; calitatea a II-a- 120 kg. grâu/jug.; calitatea a III-a- 100 kg/jug. Cota de predare obligatorie se lua direct de la batoză, fiind socotită la cantitatea treierată după ce se va scădea sămânța calculată la suprafața pe care a avut-o însămânțată socotindu-se 90 kg./jug. pentru grâu, 80 kg. /jug. pentru secară, 75 kg. /jug. pentru orz și 65 kg. /jug. pentru ovăz⁹³.

O înlesnire le-a fost făcută țăranilor prin hotărârea potrivit căreia producătorii de grâu care, indiferent din ce cauză, nu vor recolta atâta cât să acopere necesitățile de hrană ale familiilor lor sau cele de însămânțare pe o suprafață egală cu aceea pe care au obținut recolta declarată și treierată, vor putea face plata impozitului agricol în natură în alte produse agricole. Impozitul agricol în natură era exigibil la începutul treieratului, dar putea fi achitat și până la 1 decembrie 1947. Cei care nu îl achitau urmau a fi supuși unei dobânzi, tot în natură, de 100% pentru fiecare lună întârziere⁹⁴.

În localitățile Pișchia și Murani majoritatea locuitorilor acuzau guvernul că nu adoptă măsuri ca în schimbul cerealelor să distribuie țăranilor articole de primă necesitate prin intermediul cooperativelor⁹⁵.

La Deta populația era îngrijorată datorită zvonului potrivit căruia colectările se vor face direct de pe câmp (60% din cantitate va fi ridicată de către stat). În aceste condiții o mare parte dintre țărani a început să transporte cerealele secerate acasă, unde le treierau cu bețele pentru a putea sustrage anumite cantități de la colectare⁹⁶. Hotărârea luată de către Prefectură de

a interzice începutul treieratului până la noi ordine a întărit bănuielele că recolta va fi luată aproape în întregime de către autorități de la mașina de treierat. Și proprietarii de oi de pe raza sectorului de jandarmi Deta erau foarte nemulțumiți că li se va ridica lâna pentru predarea cotei obligatorii la un preț derizoriu. Aceștia nu puteau cumpăra nimic la preț oficial, fiind lăsați la discreția speculanților. La Soca proprietarii de oi declarau că nu vor preda lâna la preț oficial în nici un caz⁹⁷. Situația s-a menținut tensionată în continuare la Deta, unii țărani declarând că dacă nu li se va permite treieratul grâului vor secera cu forța pentru a avea ce mânca⁹⁸. Existau mari nemulțumiri și în legătură cu treieratul la arii și a faptului că nu li se dădea voie să treiere o mică cantitate necesară asigurării pâinii zilnice⁹⁹. Starea de spirit era foarte tensionată și din cauza măsurii de a fi oprită eliberarea bonurilor de măcinș celor care nu au predat cota obligatorie de cereale. Mulți nu au apucat să treiere și neavând ce mânca s-au împrumutat cu cereale de la cei care au treierat și au predat cota obligatorie. Există și o mare nemulțumire pe tema proporției cotei, deoarece nu le rămânea nimic după predarea acesteia și a achitării lucrătorilor. Apoi o mare parte din cei împrumătați, neavând cu ce lucra pământul l-au arendat, iar în acel moment stabilindu-se ca impozitele agricole să fie achitate în natură, nu aveau de unde să le achite¹⁰⁰. Și la Voiteg în urma măsurilor care au fost luate de către autorități în privința treieratului păioaselor, s-a creat o stare tensionată¹⁰¹. Țăranii erau foarte agitați în urma fixării cotei obligatorii de cereale, afirmând că autoritățile au fixat aceste cote în așa fel încât ei să nu le poată da, iar în cazul în care le achitau să rămână fără pâine. Deoarece treieratul a fost interzis până la 10 iulie majoritatea populației și în special cea din satul Săraca era lipsită de pâine. În fața acestei situații unii locuitori declarau că în toamnă nu vor mai semăna nici un bob de grâu. La Voiteg a fost întâlnit și cazul în care o mașină de treierat a început să recolteze grâul fără autorizație, fiind oprită de către autorități care i-au intentat proprietarului mașinii actele de trimitere în judecată¹⁰². La Seceani circula zvonul potrivit căruia în curând va fi luat tot pământul, lăsându-li-se țăranilor doar 10 iugăre de fiecare familie ce avea copii¹⁰³. La Seceani, la 1 iulie, muncitorii agricoli manuali angajați la treierat arătau că nu vor ține cont de dispozițiile privind plata salariului în bani. Dacă nu se vor lua măsuri pentru a li se plăti în natură munca lor, vor lua cu forța în fiecare seară cantitatea de grâu ce li se cuvenea. La fel urmau să procedeze și mecanicii particulari cât și cei de la centrele de reparat mașini agricole. Ultimii se plângeau că nu au mai fost plătiți de trei luni¹⁰⁴. Tot aici parte din cei îndreptățiți la împrumut, în special cei care nu aveau vite pentru muncă, intenționau să facă o cerere la Inspectoratul Colonizărilor pentru a renunța la împrumut deoarece

le era imposibil a plăti în natură rata de plată a pământului¹⁰⁵.

Pe raza sectorului de jandarmi Gătaia populația era îngrijorată de măsura ca proprietarii de batoze să nu treiere înainte de a primi ordinul și autorizația din partea Prefecturii. În fața acestei situații țăranii au început a tăia grânele, nemaiașteptând după batoze și, în cantități mai mici, le transportau acasă. La Sculea și Șoșdea o parte dintre locuitori au vândut din noua recoltă moldovenilor¹⁰⁶. Și la Birda populația era foarte nemulțumită datorită blocării grâului la batozele de treierat, declarând că dacă li se ridică 50% din recoltă nu le va mai rămânea nimic pentru hrană, sămânță și de plătit muncitorii¹⁰⁷. Totodată în plasa Gătaia țăranii comentau că în toamnă nu vor însămânța decât strictul necesar pentru nevoile lor¹⁰⁸. În fața baterii grâului, orzului și a secarei, jandarmii propuneau confiscarea cantităților treierate fără autorizație¹⁰⁹. La Birda populația critica hotărârea de a se plăti impozitul către stat în cereale, precum și cota obligatorie mare. Autoritățile jandarmerești au luat măsuri de supraveghere a populației pentru a nu fi provocate dezordini¹¹⁰.

La Liebling majoritatea coloniștilor au început să-și taie grâul și să-l transporte acasă¹¹¹. Și aici întâlnim aceeași stare de spirit datorată impozitelor în natură impuse de guvern. Locuitorii declarau că nu puteau cumpăra nimic cu banii obținuți în urma vinderii grâului. În plus datorită secetei recolta era foarte slabă¹¹².

În urma sigilării tuturor curelelor de la mașinile de treierat din Beșenova Veche țăranii erau foarte agitați. Ei nu au fost lăsați să treiere nici măcar o căruță de grâu pentru a avea pâinea zilnică. Unii locuitori subliniau că nu vor mai însămânța grâu dacă li se va ridica grâul recoltat și va fi plătit la preț oficial¹¹³. Și la Uivar domnea o stare de îngrijorare datorită zvonurilor că pentru aprovizionarea zonelor secetoase și pentru Convenția de armistițiu va fi blocată chiar de la mașinile de treierat 70% din recolta de grâu¹¹⁴. La Periam populația arăta că autoritățile au fixat cote foarte mari, existând pericolul de a nu le mai rămâne nimic pentru familie. Din această cauză nu vor mai însămânța păioase. Mari nemulțumiri existau și datorită faptului că o parte din mori nu mai funcționau, iar populația nu avea ce mânca. Pentru această situație erau acuzate autoritățile¹¹⁵. Totodată toți proprietarii de batoze, mecanicii și lucrătorii amenințau că nu vor începe treieratul dacă nu vor fi plătiți în natură¹¹⁶.

Și la Sacoșul Mare populația era foarte nemulțumită datorită cotelor impuse și în special pentru impozitul în natură cerut de către autorități¹¹⁷. Aceiași stare de spirit o întâlnim și la Biled, parte din țărani fiind hotărâți să se organizeze în echipe și să riposteze în cazul în care li se va lua o cantitate prea mare de grâu¹¹⁸. Locuitorii de origine sârbă din Ivanda, Gad, Petroman,

Chevereșul Mic, Sânpetru Sârbesc, Foeni intenționau ca în eventualitatea în care ar fi fost împiedicați a treiera, iar autoritățile le-ar fi blocat grâul obținut din noua recoltă, să acționeze cu forța asupra persoanelor însărcinate cu executarea legilor¹¹⁹. În această zonă și calitatea grâului era foarte slabă. La Dinaș doi locuitori au refuzat categoric să predea cota de orz¹²⁰. Și la Foeni locuitorii erau nemulțumiți că plăteau impozitul în natură, refuzând să aducă grâul destinat impozitului la cooperativă¹²¹.

O atitudine identică față de predarea cotei obligatorii de grâu o întâlnim la Chizdia. Țăranii de aici arătau că predând 100 kg. de grâu la prețul oficial nu-și puteau cumpăra nici o pereche de opinci. Locuitorii erau neliniștiți că aceleași măsuri vor fi luate și la recoltarea porumbului¹²². Și la Ususău¹²³, Orțișoara¹²⁴ existau nemulțumiri legate de cota de grâu, precum și a impozitelor percepute în natură către stat. La Butin mulți producători, după ce li s-au reținut cotele legale, au rămas fără cerealele necesare existenței. În plus datorită prețului oficial al grâului, cu banii obținuți nu își puteau cumpăra nimic¹²⁵. În comunele Otelec și Pustiniș o mare parte dintre locuitori nu aveau cereale suficiente decât până la 1 ianuarie 1948¹²⁶.

La Tomnatec locuitorii erau îngrijorați din cauza multiplelor obligații prevăzute a fi date în grâu¹²⁷, iar la Cărpiniș erau nemulțumiți datorită ordinului depozitării grâului secerat la anumite arii de treierat¹²⁸. Tot aici întâlnim cazurile unor țărani care, deși nu posedau titluri definitive de împroprietărire, la treierat li se luau din cereale o cotă care reprezintă plata ratei la împroprietărire. Apoi o parte a locuitorilor au achitat impozitele la stat în bani, dar în timpul treieratului erau obligați să predea în contul impozitelor cereale, neținându-se seama de banii plătiți anterior¹²⁹. Și la Teremia Mare măsurile luate de către autorități la treierat au creat mari nemulțumiri¹³⁰. Circula zvonul potrivit căruia orzul și grâul vor fi treierate la un loc, în prezența unor observatori care vor inventaria și ridica 40% din recoltă. În urma acestui zvon unii locuitori au început să secere orzul și grâul pe care îl transportau în curți, îl țineau la soare până îl uscau bine și îl treierau cu mijloace primitive (prin batere sau cu caii)¹³¹. La Giulvăz parte dintre cei mai înstăriți declarau pe față că nu vor mai semăna decât strictul necesar pentru hrana familiilor lor, pe restul suprafețelor urmând a cultiva furaje și eventual tutun¹³². În Firiteaz deși treieratul a început în 8 iulie, doar un singur om a treierat în mod oficial. Se observa că deși s-a terminat secerișul s-a adunat în hotar foarte puțină recoltă pentru treieris. La Fiscut lucrătorii de la o mașină de treier au făcut grevă deoarece producătorii nu voiau să îi plătească din cota ce le rămânea disponibilă, care era foarte mică în raport cu necesitățile familiare. Mulți oameni căutau a se sustrage de la obligații, astfel că mergeau în comunele vecine să treiere, cerând să nu

fie trecuți în evidențe pentru a-și asigura cel puțin strictul necesar pentru nevoile lor¹³³. Situația era critică la Firiteaz unde îndreptățiții la reforma agrară se interesau la Primărie asupra formalităților ce trebuiau îndeplinite pentru a renunța la pământul primit¹³⁴.

Și la Banloc oamenii se plâneau din cauza cotei prea mari, precum și a faptului că impozitul era perceput tot în cereale. Noii împroprietăriți erau revoltați deoarece li se pretindea rata de răscumpărare tot în cereale, nemaivorind să semene nimic pe viitor și gândindu-se chiar să renunțe la pământ¹³⁵. Muncitorii agricoli refuzau să muncească pentru bani, mașina de treierat stând astfel ore întregi (o situație identică întâlnindu-se și la Deta)¹³⁶. Trei locuitori din Banloc au refuzat să achite impozitul agricol în natură, declarând că au achitat deja parte din acesta în bani. Aceștia mai declarau că nu-și puteau achita obligațiile în natură deoarece nu le mai rămânea grâul necesar consumului familial. Au intervenit jandarmii și comisia de treier, obligându-i să plătească impozitul în natură. Locuitorii înstăriți se abțineau de la treierat în speranța că se va reveni asupra dispozițiilor cu privire la plata impozitului agricol în natură, situație întâlnită și la Breștea și Partoș. În aceste condiții la Banloc treierau micii proprietari, marii proprietari încercând și să treiere clandestin, cu caii. Din nou au intervenit jandarmii, pentru a pune capăt acestei stări de lucru. Și la Soca a existat un caz de treierat clandestin, celui în cauză confiscându-i-se grâul și adresându-se actele de dare în judecată¹³⁷.

La Ghizela nemulțumirile erau legate de colectările prea mari de cereale care erau plătite la prețuri foarte mici în comparație cu prețurile articolelor de primă necesitate. Datorită numeroaselor măsuri de control luate de către autorități la ariile de treierat, țăranii declarau că nu mai erau stăpâni pe munca lor. În această situație mulți proprietari erau hotărâți ca în toamnă să nu mai semene decât grâul necesar pentru familiile lor¹³⁸. La Cheglevici angajații Intreprinderii agricole erau foarte nemulțumiți că în urma dispozițiilor în vigoare nu vor mai primi cereale în schimbul salariilor. Banii cu care urmau să fie retribuiți nu le puteau asigura existența în bune condiții. La Denta, proprietarii de batoze de treier cu cazane erau foarte nemulțumiți datorită măsurilor luate de a nu fi lăsați să treiere cu cazanele cu aburi. Ei arătau că au cheltuit mult pentru repararea cazanelor și rămâneau astfel muritori de foame¹³⁹. La Denta, Breștea, Omorul Mic și Omorul Mare țăranii arătau că nu au primit nici un ajutor de la stat până în acel moment, în schimb la recoltat autoritățile au întreprins multe controale ca nu cumva țăranului să-i rămână o boabă în plus din munca sa. În opinia acestora măsurile restrictive au fost luate cu scopul de a-i determina să renunțe la dreptul de proprietate. Locuitorii discutau că în

anul precedent autoritățile le-au promis că pentru cotele obligatorii vor primi produse industriale și textile, iar în realitate nu li s-a dat nimic, cu excepția cotelor pentru porumb. Criticau și necesitatea achitării în natură a impozitelor, arătând că greutățile pe care le întâmpinau în 1947 nu le-au avut nici în timpul regimurilor dictatoriale. Autoritățile jandarmerești raportau că țăranii din localitățile de mai sus erau foarte agresivi față de autoritățile administrative, existând posibilitatea ca la un moment dat să se treacă la acte de violență. În consecință au fost luate măsuri de supraveghere a populației, iar în caz de dezordine măsuri de reprimare. Concomitent se cerea mărirea efectivelor de jandarmi¹⁴⁰.

La Clopodia în urma ordinelor care interziceau transportarea recoltei acasă, populația era îngrijorată. 95% dintre locuitori erau lipsiți complet de cereale, neavând ce mânca. Ei discutau că nu vor mai semăna decât un iugăr, maximum doi de grâu deoarece nu aveau nici un folos de recolta lor, aceasta fiind luată de către stat la un preț oficial, mult inferior față de prețurile produselor industriale de strictă necesitate. Față de starea de spirit existentă în comună, jandarmii au adoptat următoarele măsuri: paza câmpurilor și a intrărilor în localitate pe timp de noapte¹⁴¹.

Și în raza sectorului de jandarmi nr. 6 domnea îngrijorarea în urma comunicatului venit din partea primăriilor ca recolta de grâu să nu mai fie treierată la fiecare proprietar în curte, ci să fie strânsă în comun la arie. Circula zvonul că locuitorii ar fi hotărâți să lase recolta nesecerată, ei fiind nemulțumiți și de prețurile fixate la orz, ovăz, grâu¹⁴².

Nici situația funcționarilor nu era roză în prima parte a anului 1947. Personalul C. F. R. din toate categoriile era foarte nemulțumit din cauza concedierilor. Cei care își pierdeau posturile căutau să-i contacteze pe liderii opoziției anticomuniste sau pe cei ai P. N. L. Gh. Tătărăscu.¹⁴³ Funcționarii de pe raza sectorului de jandarmi nr. 6 erau îngrijorați din cauza aprovizionării cu grâu a familiilor lor. Majoritatea trebuiau să muncească șapte luni ca să-și poată cumpăra doar cantitatea de grâu necesară pentru un an, fără a mai pune la socoteală porumbul și celelalte produse de strictă necesitate. Aceștia se întrebau cine le va mai vinde grâul la preț oficial când producătorul după predarea cotei obligatorii era liber să-și vândă cerealele la prețul pe care îl dorea¹⁴⁴.

O mare neliniște domnea la Deta la sfârșitul lunii iulie în rândurile funcționarilor care nu erau de prin partea locului și nu au avut terenuri pentru a le însămânța cu cereale. Ori în acel moment nu se mai găseau cereale de procurat, nici chiar la preț de speculă. În aceste condiții au existat cazuri când funcționarii împreună cu familiile lor au plecat la câmp pentru a strânge spice de grâu și a le măcina pentru a avea astfel o bucată de pâine

pentru copii lor. Se contura astfel spectrul foametei. Raportul propunea luarea de către autorități a unor măsuri urgente în vederea repartizării unei cote de cereale pentru aprovizionarea funcționarilor¹⁴⁵. Și la Giulvăz funcționarii, pensionarii și meseriașii care nu aveau pământ cu cereale erau foarte îngrijorați pentru că nu aveau de unde să cumpere nici un bob de grâu, producătorii nemaiavând de unde a vinde¹⁴⁶. La Checea funcționarii P. T. T. erau nemulțumiți deoarece salariile lor erau prea mici în comparație cu cele ale altor funcționari de stat. În plus nici nu le primeau la timp, ci cu o întârziere de două-trei luni¹⁴⁷.

În anul 1947 asistăm și la un caz grav de contrabandă pe raza județului Timiș-Torontal. Astfel, furturile de cai din plasa Sănnicolau Mare și în special din localitatea Sănnicolau Mare erau foarte frecvente. Caii furați erau trecuți noaptea în Ungaria și vânduți la prețuri exorbitante în valută forte.

Locuitorii din comunele de graniță treceau frecvent frontiera româno-maghiară ilegal pentru a se aproviziona cu alimente și mărfuri ungurești, fără ca grănicerii unguri să se opună. Existau și cazuri foarte numeroase de dezertare în Ungaria a grănicerilor români, în special a celor de etnie maghiară. De asemenea furturile în regiunea de graniță Cenad erau numeroase, în majoritatea cazurilor fiind bănuți grănicerii (30% din efectivul plutonului de grăniceri Cenad era de naționalitate maghiară). Datorită faptului că grănicerii români nu păzeau cum se cuvine frontiera, grupuri compacte de persoane treceau în Ungaria, revenind apoi în țară¹⁴⁸.

În cursul anului 1947 P. C. R. și-a consolidat poziția politică. Anul a început cu arestări a unor membri ai opoziției anticomuniste, cu înlăturarea „tovarășilor de drum” care deveneau incomozi pentru planurile de comunizare ale țării și a culminat cu scoaterea în afara legii a principalului partid politic, P. N. Ț. și cu schimbarea formei de stat a României în urma abdicării forțate a regelui Mihai I. În plan economic comuniștii au întărit controlul asupra economiei țării în vederea pregătirii comunizării acesteia.

Toate aceste măsuri au avut consecințe negative și asupra populației județului Timiș-Torontal. În prima parte a anului 1947 au fost verificați politic funcționarii de stat, au fost supravegheați membrii partidelor politice din opoziție, fiind luate măsuri dure, care nu puteau fi adoptate de către un guvern democratic cum se pretindea a fi cel condus de către Petru Groza, contra celor mai activi dintre aceștia. Pe măsura ce ruptura dintre cele două blocuri politico-militare existente devenea tot mai clară, în localitățile rurale din județ circula zvonul privind iminența unui conflict militar între U. R. S. S. pe de o parte și puterile occidentale pe de altă parte.

Populația era conștientă că România era obligată să se situeze în această situație de partea sovieticilor, dar în unele locuri oamenii intenționau să-și părăsească domiciliile pentru a nu se achita de obligațiile militare, în timp ce în alte localități războiul era dorit pentru revenirea la un sistem politic democratic (desigur în cazul unei victorii a S. U. A. și a Angliei).

Un alt motiv de nemulțumire a fost cauzat de hotărârea autorităților ca ziua de 10 mai, ziua națională a României, să nu mai fie sărbătorită prin organizarea de manifestări oficiale. În rândul populației se comenta că această măsură a fost luată deoarece guvernul se temea de popor. Dar această stare de spirit existentă în lumea satului bănățean demonstrează și popularitatea de care se bucura instituția monarhică la doar câteva luni înainte de dispariția ei brutală.

Locuitorii județului Timiș-Torontal au urmărit cu îngrijorare evenimentele politice din Ungaria din anul 1947, care au fost percepute în unele comune ca un început al procesului de pregătire a războiului dintre cele două sisteme politice. Acest război era așteptat cu nerăbdare în vederea eliberării țării de sub ocupația sovietică. În consecință populația bănățeană a perceput exact statutul de fapt al României din anul 1947.

Arestarea conducerii Partidului Național Țărănesc în vara anului 1947 a cauzat o stare de neliniște și de tensiune și în Timiș-Torontal. O serie de fruntași ai partidului din județ și-au părăsit domiciliile de teama de a nu fi arestați.

Dar nici în rândurile formațiunilor politice care alcătuiau B. P. D. situația nu era chiar liniștită. Astfel membrii de rând ai acestora erau nemulțumiți de abuzurile săvârșite de către liderii lor, sau de fosta apartenență politică a acestora (legionari).

În privința minorităților, în anul 1947 o serie de tineri sârbi s-au înscris în brigăzile de reconstrucție a căilor ferate din Iugoslavia. Locuitorii înstăriți de etnie sârbă nu îmbrățișau ideile comuniste, situându-se de partea opoziției (ei nu vedeau cu ochi buni nici acțiunea privind plecarea tinerilor pe șantierele de reconstrucție din țara vecină). Întâlnim și cazul sârbilor din satul Gad care au intervenit pe lângă autorități pentru realizarea unui schimb de populație între România și Iugoslavia. Informații destul de precise privind situația din Iugoslavia proveneau de la locuitorii din Banatul sârbesc care aveau proprietăți în România. Unii dintre aceștia, din cauza măsurilor economice și politice dure luate de către autoritățile comuniste iugoslave căutau să se stabilească în România, autoritățile românești căutând să împiedice acest lucru.

Situația șvabilor a fost dificilă și în cursul anului 1947. Au continuat repatrierile din Germania a celor plecați cu trupele germane în toamna

anului 1944, precum și a celor care reveneau din lagărele de muncă forțată din U. R. S. S. În localitățile lor natale ei au trebuit să suporte abuzurile autorităților ca și pe cele ale coloniștilor. De multe ori cei repatriați se aflau la limita supraviețuirii. În aceste condiții o serie de șvabi din diverse comune bănățene încercau să plece din nou din țară (pe lângă situația lor materială grea, la motivele pentru care treceau ilegal frontiera se adăugau teama de noi deportări în U. R. S. S., a unui nou război, sau alipirea Banatului românesc la Iugoslavia).

Din partea maghiarilor întâlnim propaganda cu caracter iredentist realizată de către secuii aduși din Ardealul de Nord pe raza sectorului de jandarmi Recaș.

În 1947 a existat o stare tensionată între populația română și cea slovacă din localitatea Brestovăț.

În privința coloniștilor aduși după război în Banat, mulți dintre ei erau leneși, bețivi, nu aveau cunoștințele agricole necesare. În plus săvârșeau o serie de abuzuri față de șvabi. Coloniștii care erau originali din Basarabia sau din Cadrilater se temeau să nu fie repatriați.

Starea de spirit a populației din județul Timiș-Torontal în privința situației economice se poate caracteriza prin două cuvinte: de profundă nemulțumire. Țăranilor nu li s-au plătit produsele agricole pe care le-au dat în contul Convenției de armistițiu. Predarea obligațiilor în cereale a dus la apariția foametei. Nici situația materială a muncitorilor și a funcționarilor nu era mai bună în prima parte a anului pe care îl analizăm.

În preajma secerișului autoritățile au emis o serie de ordine care au adus prejudicii grave țăranilor bănățeni și care nu aveau nimic comun cu o economie de piață. O serie de comisii urmau să supravegheze treieratul păioaselor. Țăranii erau obligați să plătească în cereale impozitul agricol, sămânța împrumutată de la stat, uiumul, plata ratei de împrumut, cota obligatorie. Treieratul putea începe doar cu permisiunea autorităților. O serie de restricții le-a fost impuse proprietarilor de batoze. Toate aceste hotărâri au creat o stare de tensiune profundă în lumea satului bănățean (erau confirmate astfel și zvonurile care circulau în sate înainte de seceriș privind cotele pe care autoritățile urmau să le stabilească). Țăranii erau nemulțumiți de obligațiile mari pe care le aveau de predat autorităților, rapoartele posturilor de jandarmi subliniind că în multe sate proprietarii de pământ au rămas fără cerealele necesare existenței. În plus, cu banii primiți nu își puteau cumpăra produsele industriale de strictă necesitate. Au existat și cazuri în care deși au achitat impozitul în bani, proprietarii de pământ erau obligați să îl plătească în natură, neținându-se seama de banii plătiți anterior. În fața acestei realități, țăranii declarau că nu mai

erau stăpâni pe munca lor, iar măsurile au fost luate pentru a-i determina să renunțe la dreptul de proprietate. Totodată erau hotărâți ca pe viitor să cultive doar strictul necesar de păioase. Au existat și încercări de a nu respecta ordinele autorităților, eșuate însă datorită intervenției organelor de jandarmerie, care au luat o serie de măsuri pentru împiedicarea unor revolte.

Nici situația împrumuturilor de pe urma mult trâmbișatei reforme agrare din 1945 nu era mai bună. Unora dintre aceștia, deși nu posedau titluri definitive de împrumut, li s-au luat din cereale cota care reprezenta plata ratei de împrumut. În aceste condiții aceștia se interesau cu privire la formalitățile ce trebuiau făcute pentru a renunța la pământul primit. Proprietarii de batoze erau nemulțumiți datorită restricțiilor impuse asupra utilajelor respective, iar muncitorii agricoli protestau față de hotărârea privind retribuirea lor în bani și nu în natură.

Situația era mult mai dramatică în rândul funcționarilor din județ, în special a celor care nu aveau pământ. Aceasta mai ales că nu aveau posibilitatea de a-și cumpăra cereale de pe piața liberă.

Măsurile economice luate de către autorități în cursul anului 1947 (și în special cele din timpul verii în privința recoltării păioaselor) nu sunt justificate nici măcar de seceta care a cuprins România în acea perioadă. Alături de hotărârile politice ele ne indică o țară care aluneca repede spre un sistem politic de tip totalitar, de esență comunist.

Vasile Rămneanțu
Universitatea de Vest Timișoara
Facultatea de Litere, Teologie și Istorie
Bld. Vasile Pârvan nr. 4

NOTE

1. Keith Hitchins, *România 1866-1947*, București, 1996, p. 568.
2. Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, București, 1996, p. 59.
3. K. Hitchins, *op. cit.*, p. 574.
4. *Ibidem*, p. 578, 580-581.
5. *Ibidem*, p. 576-577.
6. Gh. Onișoru, *op. cit.*, p. 127.
7. Arhivele naționale Timiș, *fond Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal*, d. 191/ 1947, f. 11.
8. *Ibidem*, f. 12.
9. *Ibidem*, f. 13-20, 23-24, 47.
10. *Ibidem*, f. 21.
11. *Ibidem*, f. 53.
12. *Ibidem*, f. 50-51.

13. *Ibidem*, f. 48.
14. *Ibidem*, f. 49.
15. *Ibidem*, f. 66.
16. *Ibidem*, f. 25.
17. *Ibidem*, f. 26- 35.
18. *Ibidem*, d. 181/1947. f. 1.
19. *Ibidem*, f. 7.
20. *Ibidem*, f. 8.
21. *Ibidem*, f. 13.
22. *Ibidem*, f. 74.
23. *Ibidem*, f. 116, 115.
24. *Ibidem*, f. 35.
25. *Ibidem*, f. 40.
26. *Ibidem*, f. 43.
27. *Ibidem*, f. 47.
28. *Ibidem*, f. 48.
29. *Ibidem*, f. 49.
30. *Ibidem*, f. 45.
31. *Ibidem*, f. 96.
32. În 1947 ofensiva Partidului Comunist din Ungaria pentru preluarea puterii politice s-a intensificat. În februarie ministrul comunist de interne Laszlo Rajk anunța descoperirea unui complot în care erau implicați deputați din parlament aparținând celui mai influent partid politic din Ungaria, Partidul Micilor Agrarieni. A urmat arestarea unor lideri influenți ai opoziției anticomuniste. În aceste condiții primul ministru Ferenc Nagy, care se afla în Elveția, a fost obligat să demisioneze în luna mai și să rămână în exil. Vezi Jakub Karpinski, *Istoria comunismului polonez și mondial*, Timișoara, 1993, p. 28.
33. Arhivele naționale Timișoara, *fond Legiunea de jandarmi Timișoara*, d. 181/1947, f. 128.
34. *Ibidem*, f. 156.
35. *Ibidem*, f. 276, 278.
36. *Ibidem*, f. 283.
37. *Ibidem*, d. 223/1947, f.13- 19.
38. *Ibidem*, d. 181/1947, f. 98. Despre această problemă vezi și Miodrag Milin, Andrei Milin, *Sârbii din România și relațiile româno-iugoslave. Studii și Documente*, Timișoara, 2004, p. 154.
39. Arhivele naționale Timișoara, *fond Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, d. 181/1947, f. 79, 293.
40. *Ibidem*, f. 52.
41. *Ibidem*, f. 125.
42. *Ibidem*, f. 135.
43. *Ibidem*, f. 266.
44. *Ibidem*, f. 117.
45. *Ibidem*, f. 144.
46. *Ibidem*, f. 11.
47. *Ibidem*, f. 16.
48. *Ibidem*, f. 65, 88.
49. *Ibidem*, f. 170. Pentru ce se petrecea în Banatul iugoslav în acei ani vezi și Gligor Popi, *Românii din Banatul sârbesc (1941-1996)*, vol. II, 1998, p. 100-104.
50. Arhivele naționale Timișoara, *fond Legiunea de jandarmi Timiș-Torontal*, d. 181/1947, f. 103.
51. *Ibidem*, f. 59.
52. *Ibidem*, f. 27.

53. *Ibidem*, f. 41.
54. *Ibidem*, f. 52.
55. *Ibidem*, f. 234.
56. *Ibidem*, f. 305.
57. *Ibidem*, f. 174.
58. *Ibidem*, f. 100.
59. *Ibidem*, f. 75.
60. *Ibidem*, f. 55.
61. *Ibidem*, f. 230.
62. *Ibidem*, f. 188.
63. *Ibidem*, f. 71.
64. *Ibidem*, f. 49.
65. *Ibidem*, f. 52.
66. *Ibidem*, f. 130.
67. *Ibidem*, f. 106.
68. *Ibidem*, f. 105.
69. *Ibidem*, f. 7.
70. *Ibidem*, f. 3.
71. *Ibidem*, f. 2.
72. *Ibidem*, f. 12.
73. *Ibidem*, f. 39.
74. *Ibidem*, f. 61.
75. *Ibidem*, f. 121.
76. *Ibidem*, f. 129.
77. *Ibidem*, f. 237-238.
78. *Ibidem*, f. 236.
79. *Ibidem*, f. 131.
80. *Ibidem*, f. 150.
81. *Ibidem*, f. 152, 155.
82. *Ibidem*, f. 87.
83. *Ibidem*, f. 166.
84. *Ibidem*, f. 279.
85. *Monitorul Oficial*, nr. 140, p. 5062-5068.
86. *Luptătorul Bănăţean*, 21 iunie 1947, p.1.
87. *Ibidem*, 28 iunie 1947, p. 1.
88. *Ibidem*, 29 iunie 1947, p. 1-3.
89. *Ibidem*, 3 iulie 1947, p. 1.
90. *Ibidem*, 3 iulie 1947, p.2.
91. *Ibidem*, 6 iulie 1947, p. 1-3.
92. *Ibidem*, 7 iulie 1947, p. 1.
93. *Ibidem*, 12 iulie 1947, p. 1.
94. *Ibidem*, 26 iulie 1947, p. 1.
95. Arhivele naţionale Timişoara, *fond Legiunea de jandarmi Timiş-Torontal*, d. 181/ 1947, f. 288.
96. *Ibidem*, f. 176.
97. *Ibidem*, f. 181-182.
98. *Ibidem*, f. 201.
99. *Ibidem*, f. 206.
100. *Ibidem*, f. 245.
101. *Ibidem*, f. 183.
102. *Ibidem*, f. 219.
103. *Ibidem*, f. 185.

104. *Ibidem*, f. 218.
105. *Ibidem*, f. 263.
106. *Ibidem*, f. 198.
107. *Ibidem*, f. 220.
108. *Ibidem*, f. 271.
109. *Ibidem*, f. 208.
110. *Ibidem*, f. 247.
111. *Ibidem*, f. 200.
112. *Ibidem*, f. 244.
113. *Ibidem*, f. 204.
114. *Ibidem*, f. 207.
115. *Ibidem*, f. 242.
116. *Ibidem*, f. 223.
117. *Ibidem*, f. 243.
118. *Ibidem*, f. 225.
119. *Ibidem*, f. 224.
120. *Ibidem*, f. 254.
121. *Ibidem*, f. 262.
122. *Ibidem*, f. 307.
123. *Ibidem*, f. 304.
124. *Ibidem*, f. 269.
125. *Ibidem*, f. 272.
126. *Ibidem*, f. 275.
127. *Ibidem*, f. 277.
128. *Ibidem*, f. 209.
129. *Ibidem*, f. 259.
130. *Ibidem*, f. 210.
131. *Ibidem*, f. 190.
132. *Ibidem*, f. 254.
133. *Ibidem*, f. 257.
134. *Ibidem*, f. 263.
135. *Ibidem*, f. 260.
136. *Ibidem*, f. 246.
137. *Ibidem*, f. 249.
138. *Ibidem*, f. 265.
139. *Ibidem*, f. 192-193.
140. *Ibidem*, f. 248.
141. *Ibidem*, f. 197.
142. *Ibidem*, f. 189, 255.
143. *Ibidem*, f. 241.
144. *Ibidem*, f. 255.
145. *Ibidem*, f. 298.
146. *Ibidem*, f. 309.
147. *Ibidem*, f. 76.
148. *Ibidem*, f. 89.

THE STATE OF SPIRIT OF THE INHABITANTS OF THE TIMIȘ – TORONTAL COUNTY IN 1947

Summary

The Romanian Communist Party (RCP) had consolidated its political position along the year 1947. That year began with arresting of opposition members and removal of certain troublesome “trail comrades”, in view of the communization of the country. It climaxed with the outlawing of the main Romanian political party – the National Peasant Party and the forced abdication of King Michael the 1st and proclaiming of the republic. The communists had also enforced their control on the national economy.

The paper means to analyze the state of spirit of the inhabitants from the Timiș – Torontal County in this period. Documents were used from the archive of the Gendarmerie Legion in Timișoara that is now to be found in the National Archives from Timișoara.

In the first half of 1947, the state functionaries had been politically verified, while the members of the opposition had been under surveillance, compulsory residence been imposed on some of them and even arrests have been made.

As the break between the two existing political systems became clearer, rumors spread in the county about an imminent war between the USSR and the western powers. Peoples were aware that Romania would have to fight along the soviets. Some intended to leave their homes to avoid military obligations while others saw war as the possibility of returning to a democratic political system – in the case of a western powers victory.

Another reason of discontentment was the decision of the authorities that no official manifestation should celebrate the 10th of May – Romanian national day.

The peoples of Timiș-Torontal County were also uneasily following the 1947 events from the neighboring Hungary.

As for the Serbian minority, young peoples had enlisted in the

reconstruction brigades from Yugoslavia. The wealthy ones from this minority rejected though the communist ideas. One can find interesting and quite precise information regarding the situation from communist Yugoslavia, due to the inhabitants of the Yugoslavian Banat that owned properties in Romania.

The Swabians situation along 1947 was also difficult. In their native villages they were subject to abuses of the authorities and of the newcomers settled in different places at the end of the war. Many a time, Germans had reached the limits of survival. Repatriations from Germany or the Soviet camps continued, but there were also illegal departures from the country, caused by the fear of deportation to USSR, of a coming war, of the hard economic situation or a of possible annexation of Banat to Yugoslavia.

Within the Hungarian minority, irredentism can be traced, following the propaganda of the Hungarians brought from northern Transylvania to Recaş as gendarmes.

There was also a deep discontent of the peoples from Timiş-Torontal County towards the economical situation. The peasants had not been paid for their products, supplied according to the Armistice Convention. The imposing of cereal quotas brought famine in the area. The situation of the workers and other employees was no better.

In the season of harvesting, the authorities imposed several procedures that prejudiced the peasants from Banat. Thus, special commissions were to survey the reaping of the cereals. The peasants were forced to pay in kind the agricultural tax, the seeds borrowed from the state and others, so that little was left for subsistence. In some case, peasants had been forced to pay the taxes and other debts both in money and products, thus paying twice the same obligation. All these measures generated in a tension within the Banat peasant communities. Attempts to resist the orders had failed because of the gendarmerie intervention.

A more dramatic situation was faced by the employees, especially those possessing no agricultural land and no means to buy cereals from the free market, because of the very high prices.

Not even the drought of that year did justify the economic measures taken by the authorities in 1947, especially during the harvesting season. Alongside with the political decisions, they point to a country swiftly sliding towards a totalitarian political system of communist type.

ISTORIA CULTURII,
MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE,
CATALOAGE, VARIA

DATE DIN ISTORIA COMUNEI DOCLIN (JUD. CARAȘ-SEVERIN)*

Florin Medeș

Cuvinte cheie: *Banat, Doclin, istorie locală*

Keywords: *Banat, Doclin, local history*

Hotarul de azi al comunei Doclin o desparte spre nord de localitatea Biniș, spre nord-vest de localitatea Tirol, spre vest și sud-vest de localitățile Fizeș, Surducu Mare și Forotic, spre sud de localitatea Cârnecea, iar către est de Dognecea.

Până la reforma agrară din 1945, hotarul Doclinului însuma 5489 iugăre și 98 stânjeni pătrați. Mai apoi, până prin anii 1950, hotarul comunei a cuprins și moșia Furlugeanu¹, ajungând la 3843 ha. Cum moșia Furlugeanu era cultivată în cea mai mare parte cu viță de vie, ea a fost încorporată în GAS Tirol, devenită IAS Tirol. În hotarul localității a existat, la nord și sud de sat, un fond forestier aflat în proprietatea uzinelor și domeniilor Reșița, care într-o clasificare a pădurilor de la 1814 aparținea Prefectoratului silvic Oravița, fiind de categoria a II-a, dar și mai multe parcele de pădure proprietate particulară, plasate la nord-vest de sat, către Tirol, care formau așa numita *Pădure a meilor* și care așșderea au fost naționalizate la 1948.

Microtoponimia localității este bogată și fără să descriem fiecare parte de hotar, vom aminti numirile mai importante, dintre care unele constituie indicii utile în cercetările arheologice și de istorie medievală².

Astfel, între țarinile cultivabile și pășunile satului aflate la șes, pe văi sau dealuri, amintesc Ciornovăț, Vâna, Paula, Cocoș, Stanoviște (la nord-vest de sat), Valea Fizeșului, Cășunul, Valea Hotarelor, Dumbrăvița, Telepin, Dealul Meilor, Valea Babii și Cuteg (la nord-est de sat). Zona deluroasă din hotar cuprinde dealurile Cârnecii (la sud), Grânelor, Baciului (care formează o cumpănă locală a apelor, distribuind șuvoaiele pârâurilor spre sud – pârâul Ciornovăț, dar și spre nord – pârâul Valea satului), al Bisericii, aflat alături de cel al Baciului (unde după tradiție s-a aflat vechea biserică a satului), Dealul Crucii, al Cobiței, Dealul Buichii, Dealul lui Anton, Cucuiul

Ciornovățului etc.

Mai amintim și numele mai multor văi: Valea Cheii (între Dealul Bisericii și cel al Baciului), Valea Mălăanii, a lui Micolumb, a Văranului, cea a Domșei, a Babii, Valea Telepinului etc.

Între văi semnalăm Valea Satului, care străbate de-a curmezișul așezarea, separând-o în partea de deal și partea de câmpie și Valea Oalelor, care indică cu mare probabilitate o perioadă de expansiune a meșteșugului olăritului, păstrat până azi în satul alăturat, Biniș.

Această perioadă poate fi pusă în legătură cu procedeele tehnologice folosite la Dognecea pentru separarea din minereu a metalelor ușor fuzibile. Din veacul al XVIII-lea, minereul rezultat din mină și sfărâmat în șteampuri era introdus în oale identice cu fundul perforat, din care se clădeau un soi de cuptoare. Cererea de astfel de recipiente simplu de confecționat va fi fost imensă în secolul XVIII.

Relieful comunei Doclin nu cuprinde munți, deși satul se află la poalele Munților Dognecei, iar așa-zisa peșteră de la Marea Gârliște, amintită de tradițiile locale, nu a fost cercetată. În părțile păduroase ale hotarului sunt semnalate mai multe poiene, dintre care – cel puțin unele – au rezultat în urma intervențiilor antropice: și lemnul tare (stejar, gorun, cer) al pădurilor Doclinului va fi fost utilizat și la construcțiile miniere, ca și la obținerea mangalului necesar turnătoriilor.

Pâraiele sărace în debit sunt Ciornovățul, care se varsă în Caraș, preluând apele ce se scurg pe văile Mălana, Văran și Micolumb, Gârliște, care se varsă în Bârzava (în hotarul Binișului acest pârâu se numește Copăș) și Valea satului cu apă intermitentă, în care se varsă pâraiele din văile Oalelor, Babii, Oprii, Păulii și a Telepinului.

Descoperirile arheologice din hotarul localității sunt puțin numeroase.

Astfel, în hotar s-au descoperit la începutul secolului XX o monedă dacică din argint, imitație după cele emise de regele Filip al II-lea al Macedoniei, de tip Cladovo – Saschiz, ce poate fi datată în secolul II a.Chr.³

Prin hotar era și mai este încă vizibil traseul drumului roman numit în popor *Drumul Irinii*, care, trecând prin partea de vest a vetrei satului, este de fapt un tronson din marele drum roman vestic ce lega Dacia Superior de Moesia Superior, trecând și prin castrele romane de la Berzovia și Surduc. Se pare că o ramificație a acestui drum principal ajungea prin Doclin până la Bocșa Vasiovei de astăzi⁴. În secolul XIX, localnicii încă mai extrăgeau bolovani din carosabilul acestui drum.

Preotul T. Șandru deținea un denar al împăratului Traian, găsit pe Dealul Baciului de un locuitor din Doclin.

Movila de pământ vizibilă în hotarul Doclinului și Surducului, la mică distanță de drumul spre Oravița, va fi fost probabil una din movilele de

hotar ale localității.

În colecții particulare din Timișoara au mai ajuns din hotarul satului Doclin un denar imperial cu efigia împăratului Alexander Severus și o monedă din bronz cu efigia împăratului Maximianus Herculius.

O descoperire arheologică medievală este menționată în vatra satului, unde, în marginea curții săteanului Iosif Cărd, au fost descoperite 10 cahle de la o sobă. Aceste cahle erau depuse în nisip la adâncimea de 0,80 m și în umplutura uneia din ele s-a aflat o prună carbonizată. La descoperirea lor a participat medicul Luca și preotul Ghiță Ieremia⁵.

Satul Doclin e consemnat în documente începând cu jumătatea veacului al XVI-lea și faptul că el este menționat în mai multe deftere turcești (1564 – 1569, 1579)⁶ indică cu mare probabilitate existența sa încă înainte de perioada stăpânirii otomane în Banat.

La sfârșitul secolului XVI, în 1597, luna august, satul este menționat cu movilele sale de hotar laolaltă cu satul Biniș, fiind amândouă în proprietatea caransebeșeanului Negul (Neagu)⁷.

Localitatea există neîntrerupt în epoca otomană, fiind menționată sub numele Doklen la 1690 – 1700, în conscripția contelui Marsigli, ca și în conscripția austriacă din 1717 – 1718, în hărțile veacului XVIII (a lui Mercy din 1723 ș.a.). Numele satului apare sub forma Doklen, Dochlan, Doklin etc. și, după părerea cercetătorului reșițean Vasile Ioniță, etimologia acestuia ar fi sârbo-croată.

După cum am amintit deja, se presupune (credem noi pe bună dreptate) că Dealul Baciului amintește de vechiul sat Bacz, menționat în veacul al XV-lea. Putem doar presupune contopirea satului Bacz cu satul Doclin cândva în prima jumătate a secolului XVIII, dacă nu mai devreme, fenomen demonstrat poate și de plasarea unei părți a satului către sud-vest și sud-est, pe deal, în raport cu restul localității – așezată în vale. Existența a două parohii ortodoxe pledează așisderea în favoarea contopirii a două comunități rurale, la fel ca și conflictul (vezi mai jos) prilejuit de ridicarea actualei biserici înainte de 1790⁸, când mai vechea biserică de lemn, ridicată la 1733 pe Dealul Bisericii, a fost demolată⁹, probabil în timpul războiului austro-turc din 1787-1790.

Populația satului a fost și este aproape exclusiv românească, de confesiune ortodoxă.

Valyi¹⁰ greșea nu numai numele localității (*Bochin*) ci și compoziția etnică din epocă, considerând că populația era rasciană.

După 1718, populația localității sporește treptat. Probabil că în sânul celor două comunități unificate au avut loc frământări, care ar explica de ce în 1746 mai mulți locuitori ai Doclinului, laolaltă cu alții din Clopodia și Gherman au fost colonizați de către autoritățile austriece, primind pământ

în localitatea Sevljuș (Seleuș) din Banatul sârbesc de astăzi¹¹.

În 1757 satul românesc număra 245 de case¹². În 1916, populația Doclinului număra 1167 de oameni iar la recensământul din 1930 satul avea 1020 de locuitori. În 1940 erau consemnați în sat 892 de ortodocși, și 16 bapțiști¹³. În 1960 satul număra 245 de familii ce însumau 837 locuitori, dintre care 758 români, 67 țigani, 9 croați, 2 germani și 1 maghiar.

Populația satului era distribuită pe cartiere numite după numele unora din familiile vechi din localitate. Amintim familiile Pascu, Cârdu, Stoia, Dragomir, Marcu și Dogan.

Așa cum am mai amintit, satul este compus din două părți mari: *La Deal* – în direcția vestică, unde se afla cartierul *Stoionilor* – de la numele Stoia și cel al *Lințonilor* – de la numele Lința și *La Câmp*, unde se află cartierele *Băiconilor* – de la numele Baica, iar în direcția nord-vest cele ale *Păsculeștilor*, *Andreșonilor* și *Păionilor*.

Ocupația principală a locuitorilor a fost agricultura, dar încă din secolele XVIII – XIX parte din săteni au lucrat în întreprinderile miniere și siderurgice din împrejurimi. De altfel, chiar la marginea satului se află o carieră de nisip, care a fost întrebuințată încă de pe la 1900 în turnătoria de fontă a Uzinelor din Reșița. În cadrul acestei cariere, în 1963 a luat ființă și o spălătorie de nisip. Nisipul era transportat la Reșița în căruțe până prin 1946-1947, când acestea au fost înlocuite cu autocamioane. Din această perioadă carierele au aparținut ICIL Reșița.

Populația satului s-a împușinat în mai multe rânduri datorită epidemiilor. Sunt consemnate câteva din a doua jumătate a secolului XIX¹⁴: în 1873, între 4 aprilie și 25 iulie au murit 16 oameni de „bube negre”; între 13 august și 3 septembrie în același an holera a secerat 16 vieți; între 16 august 1881 și sfârșitul lui decembrie 1882 au murit de „gâlci” (difterie) 81 de băieți; în 1918, între 2 octombrie și 24 decembrie au murit de gripă spaniolă 38 de oameni. Aceștia li se adaugă cei 40 de morți din cei 240 de mobilizați în primul război mondial, în memoria cărora, în părculețul din fața școlii generale de opt ani a fost înălțat un monument, inaugurat în 1935. Pe piatra acestuia se află următoarea inscripție: „Eroii din comuna Doclin căzuți pe câmpul de onoare în războiul mondial 1914 – 1918”.

Mai exista în comună și bustul regelui Ferdinand I, înălțat și sfințit de episcopul de Caransebeș Vasile Lăzărescu, în anul 1935.

După cel de-al doilea război mondial, o parte din sătenii cu pământ puțin (56 de familii) au înființat o „întovărășire agricolă”, care a controlat inițial 137 ha dintre cele 3843 ha ale Doclinului. În 28 ianuarie 1962, în contextul socializării forțate a agriculturii din România, întovărășirea s-a transformat în Gospodăria agricolă colectivă „1 Mai”, în care au fost cuprinse 167 de

familii cu 931 ha de pământ, din care 713 ha teren arabil. Această GAC avea din primul an de activitate un fond de bază de 270.566 lei, iar patrimoniul („averea obștească”) era prețuit la 688.615 lei. Membrii GAC au fost plătiți cu 13,07 lei pe ziua de muncă, în condițiile în care un muncitor necalificat în România era plătit cu minim 25 de lei pe ziua de muncă.

Numărul de familii din GAC a sporit în 1963 cu încă 10, care nu aveau pământ. În acest al doilea an de funcționare plata zile de muncă a crescut la 15 lei.

Elementele de port tradiționale care s-au păstrat sunt puține. *Illo tempore*, femeile purtau pe cap o „cârpă”, îmbrăcau „ciupage”, purtau poale largi și se încingeau cu brâie și cu „brăciri” pe dedesubt. Iarna purtau pe cap „cârpe” groase, se îmbrăcau în cojoace și aveau încălțări din lemn.

Bărbații purtau pălării, cămăși albe largi, fiind încinși la brâu cu așa-numitele „prașchii” de curea și se încălțau cu opinci sau bocanci. Iarna purtau pe cap căciuli de oaie („clăbățuri”) și se înveleau în „căpute de șubă” sau cu pieptare de piele. Așșderea purtau cioareci de șubă și cojoace mari din piele de oaie.

În ceea ce privește conducerea satului, care a aparținut administrativ când de Vârșeț și când de Bocșa, documentele atestă la 1784 pe cneazul Lupu Peica¹⁵.

Un important rol spiritual în viața satului l-a jucat de-a lungul veacurilor biserica. Am amintit deja de presupusa veche biserică de lemn ce se va fi înălțat pe Dealul Bisericii, în locul căreia, după războiul austrieilor cu otomanii din 1716-1718 s-a înălțat o biserică de lemn ctitorită de episcopul Maxim al Caransebeșului și Vârșețului în 1733. Aceasta va fi dăinuit probabil până la războiul austro-turc și a fost înlocuită cu actuala biserică în jurul lui 1790.

Nicolae Stoicescu datează biserica satului cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” la sfârșitul secolului XVIII și menționează renovările ei din anii 1891 și 1963-1964¹⁶. Această mică biserică din cărămidă cu absidă semicirculară și turn patrulater, care datează probabil de pe la 1790¹⁷, a fost împodobită treptat, după renovarea din 1891, cu un iconostas din lemn, lucrat, în parte, de preotul local Traian Șandru și terminat odată cu stranele și tronul episcopal prin 1912 de vestitul sculptor bănațean în lemn Nestor Busuioc, ajutat de fiul său Ion.

În acei ani, biserica a fost pictată de către importantul pictor bănațean Ion Zaicu. Pe lângă pictura acestuia, în biserică se mai păstrau și câteva icoane mai vechi, consemnate în inventarul din 1888 și anume: icoanele mari (75 x 55 cm), ale Mântuitorului și Sf. Nicolae, ce vor fi împodobit probabil vechiul iconostas și șase prăznicare mici (30 x 20 cm). Se menționează

asișderea o icoană pe pânză semnată Nicolae Popescu (?), reprezentând Înălțarea Domnului. De asemenea se mai păstrau în perioada interbelică două steaguri mari pictate în 1916 și șase steaguri mici realizate de pictorii bănățeni Filip Matei și Nicolae Marișescu.

Probabil încă din inventarul vechii biserici din lemn provenea o Cazanie în două volume tipărită în 1755, ca și Antimisul din anul 1743¹⁸, iar registrele de nou născuți, căsătorii și decedați începeau cu anul 1780.

Încă din prima jumătate a secolului XVIII ființau în Doclin două parohii de clasa a II-a, fapt ce poate fi pus în legătură cu unirea a două comunități, ce se va fi petrecut probabil în acea perioadă. Încă într-un document din 1757 sunt menționați preoții parohi Barbu Muntean și Constantin Martin¹⁹. Și un alt document din 1792, din vremea episcopului Ioan Ioanovici de Vârșeț, menționează existența celor 2 parohii²⁰.

Fără a fi completă, lista preoților care au slujit în Doclin îi menționează, în perioada interbelică, pe Pavel Drăgan și pe Petru Ghiță. „Bătrânul” Pavel Drăgan semna în 1928 răspunsul la Chestionarul Muzeului Bănățean, iar mai tânărul preot Petru Ghiță a decedat înainte de 1940²¹.

Dintre preoții ce au slujit biserica din Doclin, îi mai amintim pe: Ignatie Gruia și Nicolae Brancovici (1778 - 1787), Nicolae Trailoviciu (1787-1824), Iancu Stoia și Ion Dimitrescu (1824 - 1825), Pavel Crestici și Pavel Zacharie (1825 - 1831), Simion Blidariu și Irimia Zacharie (1831 - 1838), Ioachim Blidariu (1838 - 1856), Iosif Bildariu (1856 - 1887), Ioan Pepa (1887-1902), Pavel Drăgan (1887 - 1928), Teodor Șandru (1902-1920), Teofil Bucșa (1920 - 1923).

În sprijinul ipotezei conglomerării în Doclin a două comunități distincte vine și o legendă locală, conform căreia o gâlceavă între localnici privind locul de amplasare al noii biserici de la 1790 a fost stinsă de episcopul de Vârșeț. Acesta, conform legendei, a purtat în brațe un bolovan cât l-au ținut puterile, până la locul pe care s-a înălțat apoi noua biserică.

Alături de biserică (nu numai în sens figurativ!) ființa încă din secolul XVIII, școala confesională a satului.

Deși preotul Drăgan amintea înființarea școlii în 1802²², în însemnările lui Nicolae Ilieșiu²³ este menționat la 1781 învățătorul român Dimitrie Popovici. Putem socoti că școala Doclinului s-a înființat, la fel ca multe altele, în ultimul sfert al veacului XVIII și că anul 1802 este cel al construirii clădirii școlii confesionale. Ea a fost o construcție tipică pentru acea epocă, fiind compusă dintr-o sală de clasă și o încăpere-locuință a învățătorului. Având în vedere caracterul ei confesional, școala s-a înălțat în apropierea bisericii, pe terenul intravilan al acesteia.

În anul 1894 s-a înălțat noua școală confesională, pe un alt teren intravilan. Construcția acesteia a fost luată în antrepriză de Iulius Crina și a

costat 3300 florin. Intravilanul nr. 6, pe care s-a ridicat noua clădire școlară, a fost dobândit de sat prin schimb între biserică și locuitorul Irimie Dăma și fiul său Pătru, care-și aveau „casa bătrână” sub un dud din curtea școlii confesionale. Familia Dăma a locuit provizoriu prin 1893-1894 în vechea școală confesională din intravilanul nr. 2 (al bisericii). Ulterior, vechea școală confesională a fost vândută săteanului V. Docleanu, care a demolat-o, refolosind materialul de construcție.

În 1935 s-a ridicat o nouă clădire școlară, în care inițial funcționa doar ciclul I de învățământ. Odată cu această clădire s-au dezvelit festiv la Doclin atât monumentul celor căzuți în primul război mondial cât și bustul regelui Ferdinand.

Fără a fi completă, înșiruirea învățătorilor din satul Doclin îi cuprinde pe următorii confesionali: Ioan Mustețiu (până la 1863), Pavel Mustețiu (1864-1903), preot Teodor Șandru (1903-1907), Emil Băiaș (1907-1917), preot Teodor Șandru (1917-1918, care îndeplinește și funcția de învățător, în condițiile mobilizărilor de război), M. Căpriță (1919-1920), preot Teofil Bucșan (1920-1921), țăranul Vidu Guga (1921-1923).

Odată cu etatizarea învățământului din România Mare, la școala primară din Doclin au funcționat, între alții: Laurențiu Suciu (1924-1929), Petru Borlovan (1929-1930), Ion Dunca (1930-1931), N. Boulescu (1934-1943), Sandula Geza și soția Maria (1943-1945), Ion Rotaru și soția Ana (1945-1949), St. Moscalu (1949-1950) etc.

Registrele școlare păstrate încep cu anii 1883-1884, când școala era frecventată de 31 de elevi. În registrul din anul 1900 erau consemnați 87 de elevi, în 1910 - 75 de elevi, în 1919 - 68 de elevi, în 1925 - 44 de elevi, în 1935 - 101 elevi, în 1940 - 81 de elevi, în 1945 - 64 de elevi, în 1950 - 51 de elevi, în 1955 - 49 de elevi etc.

După 1918 a luat ființă în sat și a funcționat intermitent un cerc de lectură.

Dincolo de orice îndoială, datele ce le-am consemnat despre Doclin în nota de față nu reflectă întreaga viață și istorie a localității, dar le socotim utile pentru întocmirea unei monografii a satului.

NOTE

* Un coleg și un prieten, poetul Octavian Doclin din Reșița, intenționează să întocmească o monografie a satului său natal – Doclin. Publicarea notei de față, care cuprinde informațiile arheologico-istorice despre satul Doclin pe care le-am adunat de-a lungul mai multor decenii va fi sper utilă monografiei preconizate.

1. Octavian Furlugeanu, originar din Doclin, unde-și avea și casa, a fost deputat, membru în Adunarea eparhială etc; vezi N. Cornean, 1940, p. 261.
2. V. Ioniță, 1982, p. 65. Din alte chestionare reținem și alte numiri: Nicolare ilieșiu amintea lanurile Gherliștea Mare și Mică, Valea Dionisii, Valea Sălașului, Ogașu Opir, Poiana

- lui Frapțiu, Dealul Grânilor, Dealul Anton, Dealul Culmii și Poiana Lungă. În 1928, între microtoponime se menționau și Dealul Dosul satului, Dealul Caselor, cf. Chest.MBT, nr. 254, completat de preotul Pavel Drăgan.
- “Drumul Irinii” indică traseul vechiului drum roman - vezi mai jos, iar Dealul Bașului, după Pesty Fr., 1883-1885, II, 1, 13 și idem, 1877-1878, II, 64 amintește localitatea medievală dispărută Bacz - 1833 sau Bachi - 1452. Dealul Bisericii indică locul unde se va fi înălțat o veche biserică din lemn.
3. B. Mitrea, 1945, *Ephemeris Daco-Romana*, X, 1945, p. 30, cu bibliografia mai veche; vezi și F. Medeleț, 1994, p. 260, nr. 43.
 4. Cf. Milleker, B., 1899, II, p. 20; Al. Borza, 1943, p. 63; vezi și Chest.MBT, nr. 254.
 5. Informație amabilă Gheorghe Lazarovici.
 6. Engel, P., 1996, s.v., menționează satul la date anterioare celor indeobște cunoscute până acuma, sub numele Doglin, Dokleni, Doklien.
 7. Pesty Fr., 1883-1885, IV, pp. 206-209, II, pp. 135-136; C. Suci, 1968, I, p. 105. Numele satului din documentul amintit este Doklyn sau Doklin.
 8. N. Stoicescu, 1973, s.v.
 9. Biserica din lemn: vezi I.D. Suci, R. Constantinescu, 1980, I, p. 233, ridicată la 1733 sub episcopul Maxim.
 10. Valyi, A., 1796-1799, s.v.
 11. F. Milleker, 1929, s.v. Sevljuš.
 12. I.D. Suci, R. Constantinescu, 1980, I, p. 133.
 13. N. Cornean, 1940, p. 261.
 14. Chest.MBT, nr. 254.
 15. N. Ilieșiu, mss., jud. Caraș, C I, f. 126-130; N. Cornean, 1940, p. 260, care-l consideră, greșit, „nobil”.
 16. N. Stoicescu, 1973, s.v., cu bibliografia; pentru renovarea din 1891 a bisericii vezi și Iosif Ivan, *Renovarea și repararea bisericii noastre gr.-ort.-rom. din Doclin*, în *Foaia diecezană*, Caransebeș, VI, 1891, nr. 44, p. 5.
 17. Pentru această dată vezi și Gr. Popiț, 1939, pp. 42-43. La N. Cornean, 1940, p. 260 se află și fotografia bisericii.
 18. Chest.MBT, nr. 254.
 19. I.D. Suci, R. Constantinescu, 1980, I, p. 133.
 20. Arhiva istorică MBT, Doss. Mon. Ist. / 1930. Copia istoricului Ioan Boroș.
 21. N. Cornean, 1940, p. 261, fotografia lui Pavel Drăgan.
 22. Chest.MBT, nr. 254.
 23. N. Ilieșiu, mss., jud. Caraș, C I, f. 126-130.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Al. Borza**, 1943, Alexandru Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943
Chest.MBT, Chestionarul Muzeului Bănățean, 1928, mss
- N. Cornean**, 1940, Nicolae Cornean, *Monografia eparhiei Caransebeș*, Caransebeș, 1940, s.v., Doclin, pp. 260-261
- Engel, P.**, 1996, Engel Pál, *A Temesvári és Moldovai Szandzsák törökori települései (1554-1579)*, Szeged, 1996
- N. Ilieșiu, mss.**, Nicolae Ilieșiu, *Monografia Banatului*, mss., jud. Caraș, caiet I, f. 128-130
- V. Ioniță**, 1982, Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982
- F. Medeleț**, 1994, Florin Medeleț, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latène, secolul IV în d.Chr. - 106, în An.B.*, SN, Arheologie – Istorie, III, 1994, pp. 239-308
- Milleker, B.**, 1899, Milleker Bódog, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkől*, II, Timișoara, 1899
- F. Milleker**, 1929, Felix Milleker, *Kratak istorijski pregled Podunavske oblasti (severni Banatski deo)*, în *Monografija Podunavsku oblasti*, II, Pančevo, 1929, pp. 18-28

B. Mitrea, 1945, B. Mitrea, 1945, *Ephemeris Daco-Romana*, X, 1945, p. 30
Gr. Popiți, 1939, Grigore Popiți, *Date și documente bănățene, 1728-1887*, Timișoara, 1939
Pesty, Fr., 1877-1878, Pesty, Frigyes, *A Szörényi bánság és Szörényi vármegye története*, I-III, Budapest, 1877-1878.
Pesty, Fr., 1883-1885, Pesty Frigyes, *Krassó Vármegye Története*, Budapest, I (1884), II (1884), III (1885 - documente), IV (1883 - documente)
N. Stoicescu, 1973, Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973
C. Suciu, 1968, Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1968
I.D. Suciu, R. Constantinescu, 1980, I.D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I-II, Timișoara, 1980
Valyi, A., 1796-1799, Valyi András, *Magyarországnak leirása*, I-III, Buda, 1796-1799

RECORDS REGARDING THE HISTORY OF THE DOCLIN VILLAGE IN CARAȘ-SEVERIN COUNTY

Summary

The paper contains archaeological and historical data regarding the village Doclin (Caraș-Severin County), gathered by the author along several decades.

It firstly defines the boundaries of the village, as reported to the neighboring villages and subsequently offers a wide range of local toponyms (of fields, pastures, hills, valleys, forests and brooks).

The little archaeological finds made within the boundaries of the village are also listed. Historical records (documents) dated as early as the 16th century, regarding the name of the village, the number of houses and inhabitants are chronologically rendered, reaching the 20th century. Both female and male traditional costumes are described.

The paper also records the history of the village church. The first one had probably been a wooden church, built in the first half of the 18th century and soon replaced by another wooden church. This one had been replaced by the brick built church around 1790. The author also compiled a list of priests which have served the local church between 1757 and 1940 (though incomplete, due to lack of exhaustive records).

Alongside the church and not only figuratively, the school from Doclin is dated back to the 18th century. The first record of a schoolmaster in Doclin dates from 1781. The first confessional school had been built in 1802, which had been replaced by the 1894 built one. In 1935 a new school had been

raised. The selective enumeration of the schoolmasters ends in 1950.

Although the data recorded by the author do not cover the entire life and history of the village, they are intended to serve as a basis for a future monograph on Doclin.

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE INEDITE REFERITOARE LA FAMILIA ȘI ACTIVITATEA LUI JOHNNY WEISSMÜLLER (1904-1984)

Sorin Forțiu

Cuvinte cheie: *Banat, Johnny Weissmüller, Tarzan*

Keywords: *Banat, Johnny Weissmüller, Tarzan*

Celebritățile sunt întotdeauna înconjurate de o mulțime de legende, iar Johnny Weissmüller, alias Tarzan, nu face excepție. Datorită celebrității sale în lumea sportului și a filmului, Jacob Steigerwald¹ l-a numit încă din 1983 “*cel mai cunoscut american descendent al șvabilor dunăreni*”. Astăzi, Johnny Weissmüller este cel mai cunoscut bănățean din toate timpurile pe plan mondial datorită explozivei combinații dintre sport și cinema în forjarea unei celebrități. Există o mulțime de povești și articole despre el în mass-media și pe Internet, care, paradoxal, nu oferă informații genealogice foarte exacte și, de cele mai multe ori, omit să menționeze legătura sa cu Banatul.

Adevăratul nume al lui Johnny: János sau Johann?

În biografia oficială² a lui Johnny Weissmüller, *Apa, Lumea și Weissmüller*, scrisă în 1964 de Narda Onyx, se arată că familia lui Johnny a imigrat în Statele Unite în 1904 și “*conform statisticilor, Johnny s-a născut în 2.06.1904*” în localitatea Windber din statul Pennsylvania. Cartea menționează și numele părinților săi: Peter Weissmüller (Sr.) și Elisabeth Kersch. Recensământul american din 1910 pentru orașul Chicago arată că Johnny s-a născut în “*Ungaria*” în 1904.

Adevărul s-a aflat încă înainte de moartea sa³; Johnny Weissmüller s-a născut la data de 2.06.1904 în satul Freidorf⁴, Temes Vármegye⁵, Banat. Începând cu anul 1951 satul a devenit cartierul Freidorf al orașului Timișoara. Johnny a fost botezat pe data de 5.06.1904, într-o zi de duminică, în Biserica Romano-Catolică “Sanctus Rochus” din Freidorf și a primit prenumele *Johann*. Nașii săi au fost Johann Borstner/Porstner, pantofar și

Catharina Zerbesz. Dar vicarul din Freidorf care a oficiat botezul, părintele Vendelinus Ochsenfeld⁶, a înregistrat numele în registrul bisericesc drept *János*, datorită prevederilor legale în vigoare la acea dată. *János* este doar varianta în limba maghiară a prenumelui german *Johann* (*John* în limba engleză). După formarea dualismului Austro-Ungar (1867), procesul de maghiarizare a reînceput virulent, - el având rădăcini mai vechi, încă de la începutul secolului al XIX-lea - iar în 1868 s-a promulgat Legea nr. XLIV referitoare la "*egalitatea tuturor naționalităților*". Datorită acestei legi, limba maghiară a redevenit limba oficială în Banat. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, cca. 1880, și până la sfârșitul primului război mondial, limba maghiară a fost limba în care erau completate și registrele bisericii romano-catolice (acestea având și rol de acte de stare civilă până la 1.10.1895) în Banat. Între 1895 și 1919, registrele de stare civilă au fost completate exclusiv în limba maghiară⁷. Deci, nu este de mirare că numele "oficial" al lui Johnny înregistrat în registrul bisericesc de botez al Parohiei Freidorf sau în registrul de stare civilă al Primăriei Freidorf este *János*!

Anumite surse dau ca nume original al lui Johnny varianta *Peter Jonas*. Dar *Jonas* este doar o variantă incorectă a lui *János/Janos*, care a rezultat datorită unei greșite descifrări a numelui găsit în registrul bisericesc (*a* a fost văzut ca *o* și *o* drept *a*).

În familie, Johnny a fost alintat cu diminutivul german *Hansi*, care este echivalentul lui Johnny.

Familia

Propria noastră cercetare în registrele de stare civilă ale Primăriei Freidorf (în prezent arhivate la Oficiul de Stare Civilă al Primăriei Timișoara) a completat informațiile despre nașterea lui Johnny cu alte amănunte: s-a născut la ora 6 p.m., într-o zi de joi, în casa nr. 84^s din Freidorf.

Tatăl său, Peter Weissmüller (Sr.), care a declarat nașterea în fața ofițerului de stare civilă la 5.06.1904, era *zilier la țiglărie*, iar mama, Elisabeth Kersch, *lucrătoare* la Fabrica de Tutun din Timișoara. Părinții săi se căsătoriseră în Freidorf la data de 3.06.1903, iar registrul de căsătorii arată că Peter Weissmüller (Sr.) era văduv, se născuse în Variaș⁹ la data de 16.12.1876 (ca fiul lui Michael și Barbara Szartorius/Satorius) și trăia în Freidorf, în casa nr. 192.

Elisabeth Kersch s-a născut în Freidorf la 1.12.1879, fiind fiica lui Conrad și Elisabeth Picher/Bücher. Ea va muri la 21.03.1964 în Los Angeles, California. Familia Kersch a fost una dintre cele mai vechi familii din satul Freidorf (fondat în 1723), locuind aici încă din 1749. De asemenea, familia

Picher/Bücher/Bicher/Pücher locuiește în Freidorf din 1769. Multe dintre liniile secundare ale arborelui genealogic al familiei Kersch provin din chiar primii coloniști ai satului Freidorf.

Prima căsătorie a lui Peter Weissmüller (Sr.) a avut loc în Freidorf, la 3.02.1901, cu **Margaretha Müller** (* 17.05.1877, Freidorf, fiica lui Josef și Elisabeth Scherer). La acea dată Peter locuia în casa nr. 62 din Freidorf și era *lucrător cărămidar*. Din această primă căsătorie au rezultat trei copii:

- **János**, * 21.12.1901, Freidorf nr. 191; tatăl este înregistrat ca *zilier agricol*, iar mama lucrătoare la Fabrica de Tutun din Timișoara.

† 29.01.1902, 11½ a.m., Freidorf nr. 191, cauza decesului: *gyermekaszály* (febră mare și continuă); tatăl este înregistrat ca *földművelő napszámos* (zilier agricol).

Deci, Johnny a avut un frate vitreg mai mare, având același prenume, Johann!

- **Anna***, * 16.12.1902, Freidorf nr. 192; tatăl este înregistrat ca *lucrător CF* (i.e. Fabrica de Cărămizi).

† 22.12.1902, Freidorf nr. 192, cauza decesului: *koraszülöttség* (naștere prematură).

- **NN***, * / † 16.12.1902, Freidorf nr. 192 (geamănul Annei)

Prima soție a lui Peter Weissmüller (Sr.), Margaretha Müller, a murit în casa nr. 34 (casa părintească a familiei Müller) din Freidorf, la data de 26.02.1903. A suferit de *szervi szivbaj* (boală de inimă). Acesta este probabil motivul pentru care copiii ei s-au născut prematur și nu au supraviețuit.

După cum se poate constata, între 1901-1905, Peter Weissmüller (Sr.) a locuit succesiv, în calitate de chiriaș, în cel puțin cinci case diferite din Freidorf: la nr. 62, 191, 192, 34, 84 și a fost *zilier agricol* sau *cărămidar*¹⁰ la una dintre cele câteva cărămidării¹¹ mici care existau la acea vreme în Freidorf sau în apropiere.

În unele locuri se menționează că familia era de *naționalitate/etnie maghiară*¹². În acest caz lucrurile sunt foarte clare. Peter Weissmüller (Sr.) și Elisabeth Kersch au fost *şvabi bănăţeni* (Schwaben), care nici măcar nu vorbeau limba maghiară; ofițerul de stare civilă de la Primăria Freidorf a făcut următoarea mențiune la căsătoria lui Peter cu Elisabeth Kersch: “deoarece nu înțelegeau maghiara, cuplul a primit explicații în germană, limbă pe care o înțeleg”.

Strămoșii

Tatăl lui Johnny era descendentul lui Johann Paul Weissmüller și Elisabeth Metschang (stră-stră-stră-străbunicii lui Johnny), o familie

care a emigrat la mijlocul secolului al XVIII-lea (~1754-'55) din Harsberg, Pfalz, Germania în Kozma¹³ (azi Vérteskozma), localitate din regiunea Schildgebirge din Ungaria de azi. Se presupune¹⁴ că Johann Paul Weissmüller a fost fiul lui Michael Weissmüller din Hundheim/Berglicht, Pfalz; acesta din urmă devine *burger (cetățean)* al orașului german Kaiserslautern la data de 25.05.1707.

Peter Weissmüller (Sr.) este de asemenea descendentul lui Johann Weissmüller și Magdalena Rieder (stră-stră-străbunicii lui Johnny), care s-au stabilit în satul Grabaț⁹ din Banat în 1790. Este interesant de observat că la acea dată cel de al treilea val de colonizare organizată, *Josephinische Ansiedlung*, se încheiase deja de trei ani (1787).

De fapt, au fost doi frați Weissmüller și o soră care s-au mutat din Kozma în Grabaț probabil în primăvara/vara anului 1790:

Michael

* 5.05.1754, Harsberg, Pfalz, Germania

oo 5.03.1782, Kozma, Catharina Hochbein (M2. 1.03.1791, Kozma, *Josef Kindl*)

† 17.08.1790, Grabaț, la 36 ani, originar din *Moguntini* /i.e. *Bistum Mainz*
Fără descendenți în Banat.

Magdalena

* 1.02.1758, Kozma

oo 17.02.1778, Kozma, *Joannes Kindl*

~1793 s-a mutat în Comloșul Mare⁹, Banat

† 16.12.1826, Comloșul Mare

Cuplul a avut 14 copii și 9 descendenți în Banat.

Johann Weissmüller

* 31.08.1749, Harsberg, Pfalz, Germania

oo ~1774-'75 (??) Ungaria, Magdalena Rieder

† 6.02.1831, Grabaț (la 87 ani, *~1744, originar din *Sickingensi* /
Bezirksamt, Landstuhl, Rheinland-Pfalz, Germania)

Acest Johann (stră-stră-străbunicul lui Johnny) a avut 10 copii din care 4 au murit foarte tineri.

Nu știm încă dacă primii Weissmülleri au venit în Banat în cadrul acțiunii de colonizare organizată, și deci au beneficiat de toate facilitățile materiale și fiscale oferite de autorități, ori s-au mutat aici doar prin forțe proprii. Din Grabaț, membrii familiei Weissmüller s-au răspândit în tot Banatul¹⁵ fiind întâlniți mai ales în satele Pardan/Medja, Variaș, Ionel, Cărpiniș, Deutsch-Modosch/Jaša Tomić, Freidorf, Iosifalău, etc.

Nepotul lui Johann, Joseph Weissmüller (stră-străbunicul lui Johnny)

s-a mutat din Grabaț în Variaș la mijlocul secolului al XIX-lea (~1852):

Joseph Weissmüller

* 16.10.1806, Grabaț

oo 30.04.1826, Grabaț, Marianna (Maria Anna) Metsang / Metschang

† 5.03.1857, Variaș

Fiul acestuia, Michael (străbunicul lui Johnny), împreună cu aproape toată familia (cu soția sa Barbara Sartorius și 3 băieți: Jacob, Peter și Wilhelm), s-a mutat din Variaș în Freidorf în ~1889-'98 (data exactă este necunoscută în acest moment):

Michael Weissmüller

* 7.12.1845, Grabaț

oo 17.02.1868, Variaș, Barbara Sartorius / Sartorius

† 13.01.1915, 2 a.m., Freidorf

Doar fiul cel mai mare al lui Michael și Barbara, Michael (Jr.), a rămas în Variaș, unde a și murit, în data de 14.10.1935.

Familia lui Michael Weissmüller a mai avut și alți copii (Barbara, Adam, Elisabeth / geamăna lui Jacob, Elisabeth, Barbara), care au murit foarte tineri.

În cadrul unui proiect de cercetare necesar unei viitoare cărți, am avut oportunitatea, dar și curiozitatea, să lucrez arborele genealogic complet al lui Johnny Weissmüller (în toate liniile, atât cele principale cât și cele secundare, inclusiv frați și surori, cu evenimentele genealogice în care aceștia au fost implicați) până la fiecare prim colonist venit în Banat cu specificarea locului de origine al acestuia în Vestul Europei, atunci când acest loc este știut. Am lucrat folosind cunoscuta metodă Sosa-Stradonitz¹⁶, numită astfel după genealogistul spaniol Hieronymus/Jérôme de Sosa, cel care a folosit acest sistem în 1676¹⁷ și după genealogistul german Stephan Kekulé von Stradonitz, cel care a popularizat-o în 1898 prin lucrarea sa¹⁸ *Ahnentafel Atlas*.

Genealogia extinsă a familiei Weissmüller în Banat include următoarele familii (numai în liniile principale și secundare):

- în Grabaț: Henfreund; Metschang; Haslinger; Neurohr; Rostert / Roster.
- în Giarmatha: Sartorius / Sartorius / Szartorius; Kröm(in) / Krämer.
- în Periam: Sartorius / Sartorius / Szartorius; Nauert; Bürger; Jost; Horas; Goetzing / Gözinger; Tasch / Thass / Dasch; Blum; Leopold; Reeb.
- în Variaș: Sartorius / Sartorius / Szartorius; Kilburg; Reb(in) / Reeb; Halsdorf(er)in / Holtzdorfer(in).
- în Freidorf: Kersch / Kirsch / Kürsch; Picher / Pücher / Bicher / Bücher; Kafka / Kaffka / Kavka; Pöl; Maurer; Moll; Fridrich; Pabst / Popst / Babst; Röser / Reßer / Rözer; Till; Hetzer / Hözert / Hecer / Hezzer / Hezer; Gros; Zinner; Hetzer; Anthari / Antari / Andary.

- în Timișoara-Iosefin: Kafka / Kaffka / Kavka; Conrad.
- în Săcălaz: Kafka / Kaffka / Kavka; Egler / Ögler; Goetzinger / Gözinger; Oberkirsch; Grosz / Groß; Kiefer.

Mențiuni: Picher / Pücher / Bicher / Bücher sunt doar variații ortografice ale aceluiași nume de familie, așa cum a fost acesta înregistrat în registrele bisericești originale ale timpului. De-a lungul vremii, numele Weissmüller a fost înregistrat în cel puțin 7 feluri diferite: Weismuller, Weismüller, Weissmüller, Weissmueller, Weißmüller, Weismzüller, Weismzuller. Se pare că inițial (1707) numele era ortografiat ca Weismuller. Varianta maghiară este Weismzüller. Actualmente familia folosește varianta Weissmuller. Numele german Weissmüller înseamnă *grâu/alb morar*. Weiss - pe lângă înțelesul de *alb* - poate fi legat și de *Weizen* (grâu), având forma Weiss în anumite dialecte germane.

Emigrarea

Familia lui Peter Weissmüller (Sr.) a imigrat în Statele Unite când Johnny avea doar 6 luni. Au călătorit cu Compania Holland-America Line, plecând din Rotterdam la data de 14.01.1905 (aceasta înseamnă că au părăsit satul Freidorf după Anul Nou). Călătoria la bordul vasului S.S. Rotterdam (a treia navă cu acest nume) a durat 12 zile. La data de 26.01.1905 familia a ajuns la New York și a trecut prin celebra Ellis Island. Chiar dacă Peter Weissmüller (Sr.) avea deja un pașaport încă din 1897¹⁹, nu există încă dovezi concrete pentru o vizită a sa în Statele Unite înainte de 1905. Conform listei de pasageri al vasului S.S. Rotterdam, familia avea asupra sa 23 \$ și 50 cenți²⁰. Johnny este înregistrat ca *Johann*, în vârstă de 7 luni. De asemenea, lista de pasageri arată că familia intenționa să meargă direct la Windber, în statul Pennsylvania, unde urmau să se întâlnească cu Johann Ott²¹, cel care le plătise și călătoria transatlantică. Johann Ott era cumnatul lui Peter, fiind căsătorit cu Eva Kersch²¹, sora mai mare a mamei lui Johnny. Din punct de vedere sociologic, emigrarea familiei Weissmüller se înscrie perfect în tiparul definit de sociologia americană drept "*chain migration*"²².

Peter Weissmüller (Sr.) a lucrat ca miner în Windber, iar un al doilea fiu, **Peter Weissmüller (Jr.)** (în familie alintat ca *Petey*), s-a născut aici la 3.09.1905. Peter (Jr.) a fost botezat la 5.11.1905 în Biserica Romano-Catolică "St. John Cantius" din Windber. Nașii săi au fost Johann Ott și Eva Kersch. În tinerețe Peter (Jr.) a fost salvamar pe plaja North Avenue Beach din Chicago și mai târziu a devenit un respectat cascador la Hollywood.

Conform recensământului american din 1910, familia s-a stabilit încă din 1906 la Chicago, statul Illinois, și a locuit în apartamentul 104

închiriat pe Cleveland Avenue North la nr. 1521. Peter Weissmüller (Sr.) a lucrat inițial ca berar, iar mai târziu a devenit managerul propriei berării care ulterior a falimentat. În diferitele *Directories* (*ghid* la plural în limba engleză) ale orașului Chicago el este menționat ca "*muncitor*". Spre sfârșitul vieții a lucrat ca mecanic la Harvester Co. din Chicago.

Conrad Kersch (Sr.), socrul lui Peter Weissmüller (Sr.), era deja în SUA când familia acestuia a imigrat și în 1907 locuia în Chicago, pe Hudson Avenue nr. 29. În 1910, Conrad (Sr.) locuia în același imobil cu familia Weissmüller și lucra ca *zidar*. Este posibil ca el să fi emigrat în august 1904 împreună cu fiul său Conrad (Jr.) dar data exactă nu a fost găsită încă. Recensământul din 1910 nu o menționează pe soția lui Conrad Kersch (Sr.), Elisabeth Picher / Bücher, deoarece ea a ajuns în Statele Unite doar în 1912. Conform registrului de pasageri al navei S.S. America, Elisabeth Kersch, de 58 de ani (*~1854 /* 1.01.1854 Freidorf) a intrat în SUA împreună cu Conrad Kersch (Jr.), de 26 de ani (*~1886 /* 21.05.1886, Freidorf), *pălărier*; imigrat în SUA în august 1904). Conrad Kersch (Jr.) este fratele mai mic al mamei lui Johnny. Conrad Kersch (Jr.) împreună cu mama sa Elisabeth au ajuns la Chicago după o călătorie de 9 zile, între 30.05.-8.06.1912, pe pe ruta Cuxhaven, Germania - New York, SUA. Conrad Kersch (Sr.) locuia în acel moment la Chicago, 1521 Cleveland Avenue. El este cel care a plătit călătoria peste Oceanul Atlantic pentru soția sa, Elisabeth Picher / Bücher.

Johnny s-a întors o singură dată în Banat în copilărie; Elisabeth Kersch Weissmüller, împreună cu cei doi băieți, a făcut o vizită, în 1907, mamei sale la Freidorf. S-au întors în SUA în toamna aceluiași an. Jurnalul de bord al vasului S.S. Blücher, aparținând Companiei Hamburg-America Line, conține următoarele informații referitor la călătoria din perioada 23.10.1907, Hamburg - 3/4.11.1907, New York: *Erszebet Weismüller, de 26 de ani, casnică, știe să scrie și să citească și călătorește împreună cu doi copii: Janos, 3 ani, și Peter, 2 ani.*

De asemenea, tatăl lui Johnny, Peter Weissmüller (Sr.), a vizitat Banatul în 1909. S-a întors în America cu nava S.S. Cincinnati a Companiei Hamburg-America Line. A plecat din Hamburg la 13.01.1910 și a ajuns la New York la data de 25.01.1910. În mod cu totul bizar, în jurnalul de bord există o mențiune: "DEPORTAT"! De ce? Putem doar să ghicim; personal, bănuiesc că Peter (Sr.) a fost prins mințind autoritățile de pe Ellis Island și a fost trimis înapoi în Europa. Un lucru este sigur: a reușit să reintre în Statele Unite deoarece a fost înregistrat la recensământul din 1910. Într-adevăr, Peter Weissmüller (Sr.) s-a reîntors la New York la 6.03.1910 la bordul navei S.S. President Lincoln (fostă Scotian) a Companiei Hamburg-America Line,

venind de la Hamburg, Germania. Registrul de pasageri al navei arată clar că el a mai fost în SUA în 1905 și în 1910, că tatăl său, Michael, locuiește în *Szabadfalu*⁴, *Temes Mege* (corect, *Megyeljudeț* în limba maghiară), *Ungaria*; că soția sa, Elisabeth, locuiește la Chicago, pe Cleveland Avenue 1521 și că el s-a născut în *Warjas*⁹, *Ungaria*. Problemele sale cu autoritățile de imigrare vor înceta numai la 31.10.1910, atunci când el a fost obligat să se reîntoarcă la Ellis Island pentru o „*inspecție*”.

Aceasta a fost ultima dată cunoscută când membrii acestei familii au vizitat Banatul. Doar Conrad Kersch (Jr.) împreună cu familia (soția și cei doi copii) a mai vizitat Freidorf-ul după primul război mondial ocazie cu care Conrad (Jr.) a și vândut²³ casa părintească din Freidorf (astăzi situată pe strada Ioan Slavici la nr. 107) cu suma de 120.000 de lei. Se vor reîntoarce în Statele Unite cu S.S. Olimpic; 26.11.1924, Southampton-2.12.1924, New York.

Mitul

În autobiografia sa din 1964, Johnny descrie sărăcia familiei sale din prima parte a secolului XX, arătând că tatăl său a murit în jurul anului 1918 și că el a fost nevoit să întrerupă școala pentru a-și putea întreține familia. De fapt, Peter Weismüller a murit la vârsta de 62 de ani (a suferit de cancer pulmonar), la data de 17.07.1938, în orașul Chicago, după ce își abandonase familia (~1916) și divorțase de Elisabetha Kersch la 20.02.1925. El s-a recăsătorit pentru a treia oară, la data de 19.04.1925, în Chicago, cu **Anna** (văduva lui Ludovic Ranke; * 24.12.1880, „*Germanberg*”²⁴, România).

În aceeași perioadă (~1916), după ce abandonase școala, Johnny a început să înoate serios²⁵. El și fratele său au învățat să înoate pe plajele publice ale lacului Michigan și, mai târziu, s-au înscris la YMCA pentru a putea să înoate și în lunile de iarnă. Aici, Johnny a început să ia parte constant la concursuri de înot. Conform autobiografiei sale, pentru prima dată a făcut parte dintr-o echipă de înot la Stanton Park Pool în Chicago și apoi a intrat în competițiile pentru juniori din cadrul YMCA. S-a dovedit a fi un potențial campion și a fost invitat să devină membru al clubului Illinois Athletic. William „Bill” Bachrach (* 15.05.1879; † ?07.1959) a devenit antrenorul său (din octombrie 1920) și, în scurt timp, Johnny a câștigat toate competițiile pentru amatori, a devenit multiplu recordmen mondial și a fost ales să reprezinte Statele Unite la Jocurile Olimpice din 1924 de la Paris.

În acest moment al vieții sale s-a născut o parte a mitului Johnny Weissmüller²⁶. În autobiografia sa, precum și în majoritatea documentelor oficiale, locul nașterii lui Johnny este orașul Windber din statul Pennsylvania,

iar numele său oficial este **Peter John**. Pe vremea când Johnny a început să participe la competițiile de înot, Peter Weissmüller (Sr.) nu mai locuia cu familia sa. El demarase procedurile pentru obținerea cetățeniei americane în 1910 (probabil după aventura deportării sale), dar nu a finalizat procedura, astfel încât în 1924 Elisabeth Kersch Weissmüller și copiii ei nu erau încă cetățeni americani.

Dar pentru a putea concura pentru Statele Unite la Jocurile Olimpice de la Paris, Johnny trebuia să posede un pașaport american și această problemă a fost rezolvată utilizând și probabil falsificând certificatul de naștere al fratelui său Peter (Jr.). Din acest moment, Johnny a început să fie cunoscut oficial ca **Peter John Weissmüller**, iar locul de naștere al fratelui său, orașul Windber din statul american Pennsylvania, a devenit locul său oficial de naștere pentru tot restul vieții. După spusele fiului²⁷ său, Johnny a luat identitatea fratelui său cu permisiunea mamei sale și a lui Peter (Jr.) De fapt, s-a produs o schimbare de identități între Johnny și fratele său mai mic Peter (Jr.). Acesta, Peter (Jr.), și-a asumat noua identitate, de copil imigrat în SUA și a fost naturalizat mai târziu.

Este foarte adevărat că Johnny nu a afirmat niciodată în public că este născut în satul Freidorf din Banat. El susținea că s-a născut în Windber, statul Pennsylvania. Dar acest lucru nu trebuie să ne mire; inițial, a fost frica de-a nu putea participa la Olimpiada din 1924. Mai apoi a fost frica de-a nu pierde cumva medaliile olimpice precum atletul James “Jim” Francis Thorpe, câștigătorul pentatlonului și decatlonului la Olimpiada din 1912. Cele două medalii de aur îi fuseseră luate atletului american de origine indiană în 1913 după ce Amateur Athletic Union l-a acuzat pe Thorpe de a fi jucat baseball ca profesionist în 1909-1910. Apoi a fost frica de-a nu putea participa la Olimpiada din 1928 de la Amsterdam.

După încheierea carierei sportive a fost frica de scandal și repercusiunile acestuia în special asupra mamei sale. Mai apoi, devenit actor în 1931, studioul Metro-Goldwyn-Mayer i-a “cultivat” lui Johnny Weissmüller o ascendență ilustră - tatăl era când căpitan al unui vas de război în portul Rijeka/Fiume sau inginer ori căpitan în armata austro-ungară la Viena¹⁰ - și chiar l-a “ajutat” să divorțeze de prima soție, Bobbe Arnst, în februarie 1931. Aceasta a primit 10.000 \$ din partea MGM numai pentru a nu se opune divorțului. Johnny trebuia să întruchieze “eroul”, și cum ar fi putut s-o facă dacă nu ar fi fost născut în Statele Unite!? Chiar și copiii săi²⁸ au aflat doar după moartea sa că, de fapt, tatăl lor s-a născut în Banat, într-un sat numit Freidorf. Trebuie menționat totuși că Johnny a recunoscut în public²⁹ faptul că tatăl său, Peter Weissmüller (Sr.), era originar din Variaș⁹.

Tatăl lui Johnny, Peter Weissmüller (Sr.), a devenit cetățean american abia în 11.02.1937. Interesant este că, la scurt timp după aceea, la data de 16.02.1937, cineva a modificat și registrul de nașteri al Parohiei "St. John Cantius" din Windber, prin adăugarea numelui *John* lângă *Petrum* (forma latină pentru *Peter*) în certificatul de naștere/botez al fratelui lui Johnny.

Adevărul este greu de deslușit deoarece există foarte multe greșeli în actele oficiale americane ale familiei Weissmüller. Astfel, certificatul de deces al lui Peter Weissmüller (Jr.), care a murit la data de 4.09.1969 în Santa Monica, California, cuprinde o declarație a lui Johnny Weissmüller potrivit căreia Peter era fratele lui mai mare născut în 1903!

În cererea de naturalizare din 1937, Peter Weissmüller (Sr.) declară că are doi băieți: John, născut la 15.06.1903, în România, și Peter, născut la 5.07.1905. Ambele date sunt greșite! În cartea sa, John Scott Weissmüller publică și o copie³⁰ a unui "*certificat de botez întârziat*" datat 1942, în care Johnny Weissmüller declară că s-a născut la data de 6.06.1905 în Windber, Pennsylvania, SUA. Data este greșită pentru că Peter (Jr.) s-a născut la 3.09.1905!

Pe cererea pentru obținerea unui număr de Asigurări Sociale din 4.12.1936, Johnny Weissmüller (aici Peter John) a declarat că s-a născut la 2.06.1904, iar locul nașterii este Windber, Pennsylvania. La moartea sa, în 1984, pentru a beneficia de "*ajutoarele de deces*", familia a folosit o altă dată de naștere: 3.09.1905. Și exemplele pot continua parcă la nesfârșit.

Deci, în pofida faptului că a câștigat de cinci ori medalia de aur pentru Statele Unite ale Americii la Jocurile Olimpice din 1924-1928, Johnny Weissmüller nu a fost, din punct de vedere legal, niciodată cetățean american! Din punct de vedere legal, am putea spune că toată viața Johnny Weissmüller a fost doar un *apatrid*.

Cariera de înotător (6.08.1921-3.01.1929) a lui Johnny Weissmüller este uluitoare:

- 67 de recoduri mondiale;
- deținător a tuturor recordurilor mondial de la 50 yards (45,7 m) la ½ milă (804,65 m);
- primul om sub 1 minut la 100 m liber (9.07.1922: 58,6 sec.);
- recordul său la 100 m liber (57,8 sec.) a fost doborât doar după 12 ani;
- recordul de 51 sec. pe 100 yards (91,4 m) înregistrat în 1927 a fost depășit numai în 1944;
- 52 de titluri de campion SUA;
- peste 100 de recorduri naționale ale SUA;

- 5 titluri olimpice în 1924-'28; star-ul Olimpiadei în '24;
- neînving în cariera oficială în peste 1000 curse.

Trebuie să ne reamintim că pe vremea aceea:

- înotătorii nu aveau blocuri de elan la start, ci se cramponau cu degetele picioarelor de marginea colțuroasă a piscinei;
- sportivii înotau costumați în greoaie costume complete de baie;
- nu existau cordoanele de orientare de-a lungul bazinului;
- nu se cunoșteau întoarcerile catapultate cu ajutorul peretelui de beton.

Putem doar să ne închipuim ce performanțe ar fi putut obține Johnny Weissmüller în actualele condiții de antrenament și concurs!

În 1930, după încheierea carierei sale sportive, Johnny a scris, în colaborare cu Clarence A. Bush, o carte având titlul *Swimming the American Crawl: How He Does It*, pe care a dedicat-o lui William "Bill" Bachrach, antrenorul său și clubului Illinois Athletic Club. Cartea se baza pe două articole care au apărut în revista *Saturday Evening Post: My Methods of Training și Diet and Breathing to Swim*. Cartea s-a dovedit a fi un succes iar în 1934 era deja la a treia ediție. În 1935, 1936, 1937, 1941 și 1946 s-au publicat noi ediții.

După Jocurile Olimpice, Johnny a devenit faimos ca actor de cinema, întruchipându-l pe Tarzan. A fost primul Tarzan din filmele sonore și este considerat, încă și astăzi, cel mai bun Tarzan din istoria cinematografei. Edgar Rice Burroughs, părintele său literar, a explicat că Tarzan înseamnă "piele albă".

Cariera cinematografică (34 de filme între 1932-1976):

- rolul lui *Tarzan* în 12 filme între 1932-1948;
- rolul lui *Jungle Jim* (care este doar un Tarzan îmbrăcat) în 13 filme între 1948-1954;
- rolul *Johnny* în 3 filme între 1954-1955;
- rolul lui *Jungle Jim* în 23 de episoade TV între 1955-1956.

Johnny Weissmüller s-a considerat un înotător și nu un actor și recunoștea că, în mod sigur, nu este un om de afaceri. În autobiografia sa a declarat că a avut încredere în managerul său care îi administra banii și că a fost șocat când a aflat că mai avea foarte puțini bani. Managerul investise banii într-o serie de plasamente proaste. După 1956, nemaifiind solicitat de industria cinematografică așa de mult, Johnny a încercat să devină om de afaceri fără însă a avea prea mare succes. Printre altele, a avut o afacere cu bazine de înot și produse pentru întreținerea sănătății. Pentru o scurtă perioadă, pe la sfârșitul anului 1973, a fost "celebrity greeter" la cazinoul Caesar's Palace din Las Vegas. Când s-a îmbolnăvit grav, în august 1977,

venitul său s-a diminuat și mai mult. Nu a fost chiar falit când a murit, dar cu siguranță nu era un om înstărit.

Descendenții

Johnny a fost căsătorit de 5 (sau chiar de 6?) ori și a avut trei copii:

(?) oo~1929 (?? / necunoscut) Camille "Toni Legs" LANIER / LOUIER

oo1. 28.02.1931, Fort Lauderdale, **Bobbe Arnst** (* 1903; † 1980)

oo2. 8.10.1933, Las Vegas, **Lupe Vélez** (actriță; Maria Guadalupe Vélez de Villalobos; * 18.07.1908, San Luis de Potosi, Mexico City; Mexic; † 13.12.1944, Los Angeles, USA)

oo3. 20.08.1939, Garfield, New Jersey, **Beryl Scott** / Beryel Scott Ginter (* 1917, Toronto)

-**John Scott** sau **Johnny (Jr.)**, * 23.09.1940, San Francisco, California

-**Wendy Ann**, * 1.06.1942, Los Angeles

-**Heidi Elizabeth**, * 20.07.1943, Los Angeles; oo Michael HUSA; † 19.11.1962, California

oo4. 29.01.1948, Donner Trail Ranch, California, **Allene Gates** (* 1926)

oo5. 23.04.1963, Dunes Hotel, Las Vegas, **Gertrudis Maria Theresia Elizabeth Bauman** (ex Prauss, ex Brock, ex Mandell; * 1922, Bavaria, Germania)

Johnny Weissmüller a murit de edem pulmonar sau tromboză cerebrală la data de 20.01.1984, în Acapulco, Mexic și a fost înmormântat în cimitirul Jardines del Tiempo (ex Panteón Valle de la Luz) din Acapulco.

Povestea preferată

Johnny Weissmüller a fost un erou nu doar pe marele ecran, ci și în viața de zi cu zi; la data de 28.07.1927 o puternică furtună s-a dezlănțuit din senin pe Lacul Michigan iar vaporul Favorite a fost surprins în larg unde s-a răsturnat. Din 71 de pasageri (alte surse vorbesc de 62 de persoane, în principal copii cu mamele lor), 27 vor muri înecați. Johnny, care, împreună cu fratele său, se antrena pe lac pentru maratonul anual de trei mile din Chicago, s-a scufundat în repetate rânduri în apele turbulente și a adus la suprafață victimele, în timp ce Peter și-a folosit antrenamentul de salvamar încercând să-i readucă la viață. Johnny a reușit să salveze 20 de copii și adulți, dintre care au supraviețuit 11.

În 1962 Johnny Weissmüller a primit o scrisoare³¹ de la unul dintre supraviețuitorii de pe vasul Favorite: *"Am șapte copii și, într-o zi, cei șapte copii ai mei vor avea la rândul lor copii. Acest ciclu al vieții va continua veșnic sau până când Dumnezeu va permite pământului să rămână fertil*

în atmosferă. Dar numai dumneavoastră vă datorez, Domnule Weissmüller, acest miracol uriaș care mi-a atins viața, deoarece dumneavoastră sunteți cel care m-ați salvat de la o moarte sigură, și mi-ați dat posibilitatea să mă căsătoresc și să am copii. Voi întipări în mințile copiilor mei să rostească rugăciuni de mulțumire pentru dumneavoastră și, cu ajutorul lui Dumnezeu, aceste rugăciuni vor dăinui în eternitate”.

ABREVIERI

* = născut

oo = căsătorit

† = decedat

~ = circa

(?) = când și unde

(?) = supoziție

~ = aproximativ

i.e. = id est / în limba latină cu înțelesul de *asta este, cu alte cuvinte, adică*

nr. = număr

NN = Nomen Nescio [în limba latină] = Nume Necunoscut [de obicei numele de familie]

(Sr.) / (Jr.) = Senior / Junior (această notare nu se regăsește în registrele ori actele oficiale și am utilizat-o doar pentru a facilita înțelegerea relațiilor din cadrul aceleiași familii)

S.S. = Steam Ship / vapor cu aburi (în limba engleză)

NOTE

1. Jacob Steigerwald, *Donauschwäbische Gedankenskizzen aus USA. Aufsätze, 1968-1982* - *Reflections of Danube Swabians in America, Articles, 1968-1982 (Reflecții ale șvabilor dunăreni din America. Articole, 1968-1982)*, Ed. Winona, MN, 1983, 130 pag. Autorul se referă la Johnny Weissmüller ca fiind “cel mai cunoscut american descendent al șvabilor dunăreni” și menționează satul Freidorf ca loc de origine al familiei înainte de emigrare.
2. Narda Onyx, *Water, World and Weissmüller*, Vion Publishing Co. Inc., Los Angeles, 1964, p. 13. Cartea este o raritate bibliofilă deoarece a fost retrasă de pe piață la scurtă vreme de la apariție.
3. Contribuții importante la stabilirea corectă a locului de naștere a lui Johnny Weissmüller au avut următoarele persoane:
 - gazetarul sportiv român **Victor Bănciulescu**, care în 1940 a publicat într-o revistă din București știrea că Johnny Weissmüller ar fi de origine bănățeană (vezi memoriile sale *Am dat mîna cu ei ...*, Ed. Sport-Turism, București, 1977, 200 pag.; la p. 174-175) și, mai ales,
 - ziaristul și scriitorul român de origine șvabă **Nikolaus Berwanger** (* 5.07.1935, Freidorf; † 1.04.1989, Ludwigsburg, Germania), care încă în 1968 a publicat în săptămânalul brașovean de limbă germană *Karpater Rundschau*, an I/1968, nr. 3, p. 13 un articol relevant intitulat *Wo Tarzan das Licht der Welt erblickte (Unde a văzut lumina zilei Tarzan)*. Mai apoi a abordat această problemă în două reportaje de televiziune (prezentate de televiziunea română în limba germană și română), precum și într-o carte apărută în 1974 *Der sonne nach. Banater durchreisen, entdecken, erleben die Welt*, Mit Beiträgen von Nikolaus Berwanger, Heinrich Lauer und Ludwig Schwarz, Ed. Kriterion, București, 20.09.1974, 100 pag.; la p. 31-37. Fiind născut în Freidorf, nu este de mirare că Nikolaus Berwanger știa multe lucruri despre Johnny în special de la bunica lui, așa cum a menționat. Mai mult, casa familiei Berwanger din Freidorf era

chiar lângă casa lui Jacob Weissmüller, pe strada Contemporanul, iar cele două familii au fost și înrudite prin căsătorie.

Amândoi ziariștii au fost ajutați în investigațiile lor de **Jacob Weissmüller**, verișorul primar al lui Johnny. Acesta s-a născut în Freidorf la 25.03.1913, fiind fiul lui Wilhelm Weissmüller și Elisabeth Wendling. Wilhelm era fratele cel mai mic a lui Peter Weissmüller, tatăl lui Johnny. Jacob s-a căsătorit în Freidorf la data de 16.02.1935 cu Elisabeth Porsther și la sfârșitul anilor '70 încă locuia aici (pe str. Contemporanul nr. 2 din Timișoara), după ce toată viața lucrase la Fabrica de Tutun din Timișoara. Jacob se lăuda la toată lumea cu ruda lui faimoasă dar, din păcate, anumite informații pe care el le vehicula erau doar "*povești de familie*". Printre altele, susținea că Johnny Weissmüller s-ar fi născut chiar în casa în care locuia el (astăzi, pe str. Contemporanul nr. 2). În urma unor investigații minuțioase în actele oficiale existente (registre bisericești, registre de stare civilă, hărți vechi, documente de cadastru, etc.), această informație s-a dovedit a fi **falsă**, chiar dacă este menționată în aproape toate articolele publicate de-a lungul timpului în ziarele românești.

Din păcate, chiar dacă cunoșteau adevărul, autoritățile locale au montat placa comemorativă, dezvelită cu ocazia centenarului Johnny Weissmüller pe data de 5.06.2004, la distanță de două case de locul pe care a existat vechea casă în care s-a născut Johnny Weissmüller (în Piața Petőfi Sándor nr. 6 în loc de nr. 8) sporind și mai mult confuzia existentă și alterând adevărul istoric. Situația s-a permanentizat și chiar dacă au existat promisiuni ferme de remediere a acestora nici până în ziua de azi nu s-a întreprins nimic în această direcție.

Este interesant de menționat aici doar una din povestirile adevărate ale lui Jacob: Michael Weissmüller (Jr.), fratele mai mare al lui Peter și Wilhelm, și-a vizitat fiul, Adam Weissmüller (* 18.05.1899, Variaș; campion la lupte al Statelor Unite; † 8.03.1937, SUA), după primul război mondial. Cu această ocazie Michael s-a întâlnit și cu fratele său mai mic, Peter Weissmüller, tatăl lui Johnny.

- ziaristul șvab **Ludwig Klein** este cel care a publicat pentru prima dată certificatul romano-catolic de botez al lui Johnny Weissmüller în ziarul timișorean *Neue Banater Zeitung* din 29.06.1979, precum și pe cel al căsătoriei părinților săi în cadrul unui articol intitulat *Der Tarzan stammt aus Freidorf*. Acest material a fost citat în 1985 de Karoline Lotte Wilhelm în monografia satului Freidorf (*Heimatabuch der Deutschen Gemeinde Freidorf im Banat 1723-1973*, Druckerei Weigand, Wasserburg, Germania, 1985, 379 pag.).

4. *Freidorf* ("*sat liber*" în limba germană) este denumirea în limba germană a satului care a fost cunoscut în perioada 1897-1920 și sub numele maghiar de *Szabadfalu* (însemnând, de asemenea, "*sat liber*" în limba maghiară). În 1897 parlamentul ungar a votat legea denumirii satelor (legea Banffy); din acest moment toate satele din Banat au primit noi denumiri oficiale în limba maghiară. Odată cu introducerea administrației românești, s-a revenit la numele de *Freidorf* care s-a și păstrat până în zilele noastre.
5. Azi județul Timiș, România.
- 6 Vendelin Ochsenfeld s-a născut la data de 27.03.1847 în Variaș. A devenit preot la 4.09.1873 în Caransebeș, unde a și oficiat până în 1875. Între 1875-1885 a fost profesor în Timișoara. În 1885 a oficiat pentru o scurtă perioadă de timp în Nagyótószeg (germană: *Heufeld*; sârbște: *Novi Kozarci*). Între 15.05.1899-20.10.1913 a fost vicarul parohiei Freidorf. S-a retras la data de 1.10.1913.
7. Același lucru s-a întâmplat și în cazul numelui de familie a lui Johnny, care este ortografiat în forma maghiară Weiszsmüller, în locul originalului Weissmüller, iar prenumele părinților săi sunt de asemenea ortografiate în forma maghiară: *Péter* în loc de *Peter* și *Erzsébet* în loc de *Elisabeth*.
8. În prezent, vechea casă cu nr. 84 în care s-a născut Johnny Weissmüller se găsește în Piața Petőfi Sándor nr. 8 din cartierul Freidorf al orașului Timișoara (vechea casă în care s-a născut Johnny Weissmüller nu mai există). Numele anterior al pieței - înainte de

1989 - era Piața Eliberării. Casa de la această adresă a fost inițial o *Urbarial Kleinhaus* (proprietate municipală?). În germana austriacă "*Kleinhäusler*" denumeste un fermier cu o fermă prea mică pentru a-și câștiga existența doar de pe urma ei. De exemplu, o casă mică cu doar ½ hectar de teren arabil. Primul proprietar (sau doar chiriaș?) al casei a fost familia Schalio (Valentin și Barbara Mollinger), iar întreaga proprietate avea 1178 *bécsi öl* (2240,44 m²; 1 *öl*, veche unitate de măsură = 1901,9 mm). În 1858 casa și terenul (lotul cadastral nr. 212-213) erau deja în proprietatea lui Johann Perczel și a soției lui Margareth. Și-a schimbat proprietarul (sau proprietatea a fost împărțită în mai multe părți mici și s-au construit noi case ?) de cel puțin două ori până în 1895; în 1865 noul proprietar era Paul Kummer și soția sa Anna; în 1874, Valentin Schalio și soția sa Barbara. Apoi, în 1895, proprietatea a fost împărțită în 3 părți și s-au construit alte două case. Proprietarii celor 3 case au fost:

- lotul nr. 212-213 a a fost proprietatea mai multor membri ai familiei Krispin (Johann Krispin căsătorit cu Anna Moll; Elisabeth Krispin; și Jacob Krispin). În 1971 aici locuia Johann Krispin / Crispin (Jr.) și soția sa Anna. Johann a murit în acel an. În 11.04.1972 casa a fost "donată" de Anna, văduva lui Johann Krispin, lui Peter Stuprich și soției acestuia Magdalena Portscheller. Între 1972-1979 vechea casă (în care s-a născut Johnny Weissmüller) a fost demolată și familia Stuprich a construit o casă cu etaj. Această casă a fost "cedată" statului român în vara anului 1979, când familia Stuprich a emigrat în Germania, și actualmente este în proprietatea Primăriei Timișoara. Casa cu etaj s-ar putea transforma ușor într-un muzeu dacă ar exista interes din partea autorităților locale.

- lotul nr. 212-213 b a fost proprietatea lui Paul Kummer și a soției sale și a lui Josef Kárászi și a soției acestuia, Catharina;

- lotul nr. 212-213 c a fost proprietatea lui Peter Perczel și a soției sale, Apollonia.

9. Variaș (în germană: *Warjasch*; în maghiară: *Várjás*) este un sat din Banatul de câmpie, la ~40 km NV de Freidorf. Satul a fost înființat în 1787 de către coloniști șvabi.

Grabaț (în germană: *Grabatz*; în maghiară: *Garabos*, *Grabacz*, *Grabac*; variante: *Grawatz*) este un sat din Banatul de câmpie, la ~40 km E de Timișoara. Satul a fost înființat în 1768 de către coloniști șvabi.

Comloșul Mare (în germană: *Großkomlosch*; în maghiară: *Nagykomlos*, *Banatkomlos*) este un sat aflat la 5 km SE de Grabaț. Locul este cunoscut încă din 1446. În 1717 era un sat sârbesc și a fost colonizat cu români din regiunea Olteniei în 1743 și 1745; slovaci din județul Bekes în 1782 (în 1788 slovacii s-au mutat în Stamora); și în 1785 cu germani/șvabi din Luxemburg și Ungaria Superioară.

10. A se vedea cartea: **Johnny Weissmüller (Jr.), William Reed**, W. Craig Reed, *Tarzan My Father*, Ed. ECW Press, octombrie 2002, 230 pag., sau traducerea în limba română: *Tarzan tatăl meu*, Ed. Brumar, Timișoara, 2004, 246 pag. Din păcate, cartea continuă să cultive, din ignoranță, povestea lui Peter Weissmüller (Sr.) "*căpitan în armata austro-ungară a lui Franz Josef*" (p. 22 și 25) iar descrierea perioadei "Freidorf" (în Capitolul I, *Primele unde*, p. 21-27) din istoria familie conține o multitudine de omisiuni și greșeli grosolane; de exemplu, perioada primei căsătorii a lui Peter (Sr.) nu este menționată; șvabii bănățeni sunt colonizați în Banat "*încă din secolul XIII*"; familia Weissmüller este considerată de "*etnie austriacă*"; "*după 1919, ... ca urmare a celui de-al Doilea Război Mondial*"; râul Mureș este rebotezat "*Marcos*"; registrul de botez Romano-Catolic, în care apare nașterea lui Johnny Weissmüller, nu se găsește la "*Arhivele Naționale Române*" ci este încă și azi la Parohia Romano-Catolică din Freidorf; nașa lui Johnny a fost Catharina Zerbesz și nu *Erbesz*, etc.
11. Reiter téglagyár (*téglagyár* înseamnă *fabrică de cărămidă/țiglă* în limba maghiară), cea a lui Nicolaus Portscheller (Sr.), sau Latter Mihály téglagyár din Chișoda (sau *Chișoda Veche*; în germană: *Kischoda*, *Altkischoda*; în maghiară: *Oteslöd*; amplasat la ~5 km SSE de Timișoara și în prezent cartier al orașului Timișoara). Acestă industrie a fost înființată în Freidorf de către Josef Müller, Hans Michels, Mathias Michels (Sr.), Peter Sieburg și

Nicolaus Portscheller (Sr.)

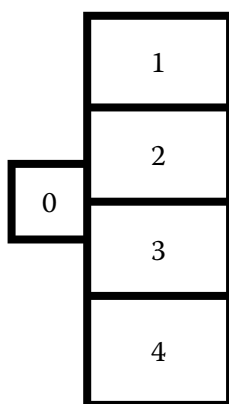
12. Până în 1905 Peter Weissmüller (Sr.) a fost cetățean al Dublei Monarhii Austro-Ungare. După primul război mondial Freidorf a făcut parte din Banatul care va fi unit cu România. În cererea de naturalizare din 11.02.1937 el va semna următoarea declarație: *...”Intenționez să devin cetățean al Statelor Unite și să renunț în mod absolut și pentru totdeauna la fidelitatea față de domnitori străini, regi, state sau regate, și în special față de CAROL II, REGE AL ROMÂNIEI, al cărui supus sunt în prezent (sau cetățean)...”*. Dar, după primul război mondial, pentru a deveni cetățean român, trebuiau îndeplinite anumite proceduri legale în cadrul unui tribunal. Peter nu a îndeplinit aceste cerințe în România și astfel el a devenit *apatrid* în perioada 1920-1937.
13. Din 1908 satul Kozma (sau *Cusma, Kis-Kozma*) a fost renumit *Vérteskozma*. În 1929 satul a fost unit, din punct de vedere administrativ, cu localitatea Gánt (din Fejer Varmegye), fiind amplasat la nord de orașul Székesfehérvár, într-o regiune din Ungaria numită *Schildgebirge*. Satul a fost colonizat în 1742 de către contele Eszterházy Ferenc cu 60 de familii germane.
14. Vezi Fritz Braun și Franz Rink, *Bürgerbuch der Stadt Kaiserslautern 1597-1800*, Selbstverlag der Stadtverwaltung, Kaiserslautern, 1965, p. 67 și Eugen Reis, *Kaiserslautern im 18. Jahrhundert: die Menschen, die in den familienkundlichen Quellen der Stadt erwähnt werden; Einheimische, Eingepfarte, Fremde*, Pfälzisch-Rheinische Familienkunde Kulturamt der Stadt Kaiserslautern, 2000, p. 633.
15. Întrebare: toți Weissmüller-ii din Banat sunt descendenți ai lui Johann Weissmüller și Magdalena Rieder? Răspuns: **NU**, dar toți sunt descendenți ai lui Johann Paul Weissmüller și Elisabeth Metschang. În Grabaț au mai venit și alți doi membri ai familiei Weissmüller:
Adam Weissmüller
 * 1.11.1774, Kozma, fiul lui Peter Weissmüller (* 25.09.1742, Harsberg, fiul lui Johann Paul Weissmüller și Elisabeth Metschang; oo 1.02.1768, Kozma; † 1.03.1786, Kozma) și Margaretha Klein (*~1761; oo2. 6.02.1787, Kozma cu *Johann Kindl / Kendl / Kindel / Gindel / Gündel*; † 27.05.1794, Kozma)
 oo 17.01.1803, Grabaț, Barbara Sever / Scherber
 5 copii în Grabaț; ~1811-'12 s-a mutat la Zichydorf, Banat; 5 copii în Zichydorf
 † 5.06.1830, Zichydorf
 Satul Zichydorf (în germană: *Zichydorf*; în sârbă: *Plandiste, Mariolana, Zici Selo*; în maghiară: *Zichyfalva*; variante: *Banatsko Plandiste, Veliko Plandiste*) a fost fondat în 1787 și se află la 60 km ESE de Zrenjanin în Serbia de azi.
 Mult mai enigmatic, deoarece nu știm foarte multe despre el în acest moment, este:
Johann Weissmüller
 * ~1805 (??)
 oo 14.11.1826, Grabaț, Anna Maria Zwerkal
 10 copii în Grabaț
 † (??)
16. Metoda a fost inventată în 1590 de diplomatul și istoricul Michael, Freiherr (baron) von Ehszing (Aitsingerus, Ahszing, Aitzing, Aitzinger, Aitsinger, Aitying, Aitying, Aytzing, Eitzing, Eytzing, Eitzinger, Eyzinger, Etzying, Heyzinger, etc.; Michel d'Eytzing, Baron de Reiffenberg; *~1533, Obereitzing / Inn, Austria; † 1593, Bonn) în lucrarea sa despre casele regale europene *Thesaurus principum hac aetate in Europa viventium, quo progenitores eorum... simul ac fratres et sonores inde ab origine reconduntur... usque ad annum...*, G.(ustav von) Kempensem, Cologne/Köln, 1590, 223 pag. (reeditată în 1591, 263 pag.).
17. Jérôme de Sosa, *“Noticia de la gran Casa de los Marqueses de Villafranca”*, 1676. În 1883, Sir Francis Galton (* 16.02.1822, Sparkbrook, Birmingham; † 17.01.1911, Haslemere, London), părintele eugeniei, a trimis o scrisoare editorului revistei *Nature* (nr. 28 din 6.09.1883, p. 435), în care descrie sumar chiar sistemul Sosa-Stradonitz pe

care el îl denumise *Sequential System*.

18. Stephan Kekulé von Stradonitz (* 1.05.1863, Gent, Belgia; † 5.05.1933, Berlin), *Ahnentafel-Atlas. Ahnentafeln zu 32 Ahnen der Regenten Europas und ihrer Gemahlinnen*, Berlin, Stargardt-V, 1898-1904.
19. Johnny Weissmüller (Jr.), William Reed, W. Craig Reed, *Tarzan tatăl meu*, Ed. Brumar, Timișoara, 2004, p. 25.
20. Nici emigrarea familiei din 1905 nu este mai bine documentată de autori cărții *Tarzan tatăl meu*. Simpla lecturare, cu mai multă atenție, a listei pasagerilor ar fi corectat scăpările din carte referitoare la *“Petrus a reușit să strângă destui bani pentru bilete pe vasul cu aburi Rotterdam”* (p. 24) când, în fapt, călătoria transatlantică a fost plătită de cumnatul Johann Ott sau trecerea sub tăcere a sumei de bani (10 \$) aflată în posesia Elisabethei Kersch la intrarea în Statele Unite.
21. Johann Ott era *zilier* născut pe 20.03.1876 în Sânmihaiu German, ca fiu a lui Josef Ott și Veronica Dinjer / Dinger / Tinger. S-a căsătorit la 14.05.1899 în Freidorf cu Eva Kersch (* 20.09.1877, Freidorf, fiica lui Conrad Kersch și Elisabeth Picher / Bücher). Familia a avut un copil în Freidorf, în 1900, și 3 copii în SUA. Nu cunoaștem încă data exactă a emigrării lor în SUA.
Satul Sânmihaiu German (în germană: *Deutschsanktmichael, Zilasch*; în maghiară: *Németszentmihály*; variante: *Sinmihaiu German*) a fost fondat în 1790 de către coloniști șvabi și se află la 17 km ESE de Timișoara.
22. Pentru conceptul de *“chain migration”* se poate consulta Rudolph J. Vecoli, Suzanne M. Sinke (ed.), *A Century of European Migrations 1830-1930*, Statue of Liberty-Ellis Island Centennial Series, Urbana: University of Illinois Press, Chicago, USA, 1991, 395 pag.
23. În ultima broșură dedicată localității Freidorf (Johann Dirschhl, Boér Jenő, *Freidorf*, Ed. Solness, Timișoara, 2003, p. 48) a fost publicată imaginea unei alte case (astăzi pe strada Ioan Slavici la nr. 107) ca fiind locul nașterii lui Johnny. Dar aceasta este doar o altă informație greșită! Această casă a fost încă din 4.01.1881 în proprietatea familiei Kersch, a bunicilor lui Johnny și va fi vândută de Conrad Kersch (Jr.) cu suma de 120.000 lei familiei Pfeiffer (Johann și Susanna Hummel) la data de 15.05.1924. Actele de vânzare-cumpărare se vor semna pe 26 mai.
24. *Germanberg* este o denumire greșită; nu există nici o localitate cu acest nume - și nici nu a existat! - în România sau în Dubla Monarhie Austro-Ungară. În fapt, este vorba de *Németh* (care este denumirea în limba maghiară pentru Beregsăul-Mic / Beregsăul-nemțesc / Klein-Beregsau / Beregszónémeti / Nemet / Nemeth, localitate la ~10 km SE de Cărpiniș / Gyertyamos / Gertianosch în Banat) care, printr-o traducere aproximativă (*német* în limba maghiară înseamnă *german*), devine *Germanberg*.
Anna s-a născut în Németh la 24.12.1880 ca fiica lui **Michael Krämer** (originar din Cărpiniș, bărbier în Németh) și **Magdalena Fischer** (originară din Iacea Mică) și va fi botezată în Biserica Romano-Catolică din Cărpiniș. Nașterea ei este înregistrată în registrele bisericești ale Parohiei Romano-Catolice din Cărpiniș. Părinții ei s-au căsătorit la data de 23.08.1878 în Iacea Mică. Michael Krämer, aici originar din Németh, avea 36 de ani (*~1852) și era văduvul Catharinei Holz. Magdalena Fischer, născută la 25.08.1854 în Iacea Mică, era fiica lui Josef și Magdalena Scherer. După nașterea Annei, familia se va muta în Iacea Mică unde se vor naște alte 3 fete. Probabil după 1890 familia Krämer va emigra în Statele Unite.
În conformitate cu Recensământul american din 1930 pentru orașul Chicago, Peter Weissmüller (Sr.) nu va avea nici un copil cu Anna Krämer iar *“puzderia de mici Weissmüller-i”*, de care amintește Johnny Weissmüller (Jr.) în cartea sa (p. 26-27), sunt doar *“povești de familie”*. Totuși, este posibil ca Peter (Sr.) să fi adoptat cei trei copii din prima căsătorie a Annei Krämer, iar aceștia să-i fi purtat numele.
25. Vezi J. Weissmüller (Jr.), W. Reed, W. Craig Reed, *Tarzan tatăl meu*, p. 32-35.
26. Vezi David Fury, *Johnny Weissmüller: Twice the Hero*, Artist's Press, mai 2000, p. 1-7.

27. Vezi J. Weissmüller (Jr.), W. Reed, W. Craig Reed, *Tarzan tatăl meu*, p. 37-39.
28. *Ibidem*, p. 40.
29. Conform memoriilor doctorului Bárány István publicate în 1980 în săptămânalul de limbă maghiară *Képes Sport* din Budapesta (apud Marius Horescu, *Prefectura va organiza, anul viitor, centenarul Johnny Weissmüller*, în *Agenda săptămânală*, nr. 46 din 15.11.2003, pagina IV). Dr. Bárány István (* 20.12.1907, Eger ca Bárány István Géza Gyula; † 21.02.1995, Budapesta) a fost unul dintre competitorii lui Johnny la Jocurile Olimpice din 1924 și 1928.
30. Vezi J. Weissmüller (Jr.), W. Reed, W. Craig Reed, *Tarzan tatăl meu*, p. 132.
31. Vezi David Fury, *Johnny Weissmüller: Twice the Hero*, p. 85.

Din motive tehnice, arborele genealogic al lui Johnny Weissmüller este format din 5 părți [numerotate 0, 1, 2, 3, 4]. El se poate reconstitui în forma sa finală foarte ușor în ordinea:

UNKNOWN DOCUMENTARY CONTRIBUTIONS REFERRING TO JOHNNY WEISSMÜLLER'S FAMILY AND ACTIVITY

Summary

Celebrities are always surrounded by legends and Johnny Weissmüller, a.k.a. **Tarzan**, makes no exception. Due to his celebrity in the world of sports and films, he is the best-known Banat born person of all times. There are lots of stories and articles about him in the mass media and on the Internet, which, as a paradox, do not offer very accurate genealogical information.

The article deals with Johnny's birth in Freidorf (a quarter of Timișoara), gives details about his parents and their ancestors, narrates the family's true emigration to USA in 1905 and his visit in Banat in 1907, convincingly explaining how he took his brother's name and why he sustained all his life that he was born in Windber – Pennsylvania. The paper also sketches his swimming and movie career and narrates the true story of how he became a real-life hero in 1927.

The Johnny Weissmüller's complete family tree is also rendered [in all the lines; up to the first colonist which came in Banat with their place of origin in Western Europe]. The family tree was built using the Sosa-Stradonitz System [or Ahnentafel Numbering System].

CONSIDERAȚII PRIVIND LOCUL ÎN CARE A VĂZUT LUMINA ZILEI JOHNNY WEISSMÜLLER

Matei Domocoș

Cuvinte cheie: *Timișoara, Johnny Weissmüller, Tarzan*

Keywords: *Timișoara, Johnny Weissmüller, Tarzan*

La 2 iunie 2004 s-au împlinit 100 de ani de la nașterea marelui sportiv și actor de film Johnny Weissmüller. Cu ocazia manifestărilor care au avut loc la Timișoara cu acest prilej, Prefectura Județului Timiș a propus să fie dezvelită o placă memorială pe imobilul existent în prezent, pe locul în care acesta a văzut lumina zilei.

În Registrul Parohial al Bisericii Romano-Catolice din cartierul timișorean *Freidorf* se consemnează în limba maghiară la poziția 39 că: "se naște la 2 iunie 1904 și botează la 5 iunie 1904, Iános, fiu legitim al lui Weissmüller Peter, zilier, originar din Variaș și Kersch Erzsebet, originară din Szabadfalva (Freidorf), ambii de origine romano-catolică, care trăiesc în casa cu nr. 84 din *Szabadfalva (Freidorf)*. Nași: Ianos Bordes și Katalin Zerbez. Preot: Wendel Ochsenfeld"¹

De asemenea în Registrul de Nașteri din *Freidorf*, aflat la Biroul Juridic și de stare civilă al Consiliului Județean Timiș, în transcriere duplicat, la pag. 935, actul nr. 47 din 5 iunie 1904, arată că Weissmüller Petru, 25 ani,

de religie romano-catolică, cu domiciliul în *Freidorf* nr. 84, declară nașterea fiului său Weissmüller Ioan ca fiind născut la 2 iunie 1904, ora 6, mama noului născut fiind Weissmüller Elisabeta, 23 ani, născută Kersch, de religie romano-catolică. De asemenea se menționează și faptul că declarantul necunoscând limba maghiară, declarația a fost făcută în limba germană².

Pornind de la aceste date certe s-a trecut apoi la identificarea locului de naștere. Ca și alte zone ale orașului Timișoara și cartierul *Freidorf* a cunoscut de-a lungul anilor o serie de transformări. Dezvoltându-se ca urmare a creșterii populației, unele străzi au primit denumiri noi iar imobilele au fost renumerotate. Se pune astfel întrebarea: care a fost casa în care în anul 1904 avea numărul 84?

La judecătoria Timișoara, Serviciul Carte Funciară se păstrează extrasul CF cu nr. 84 din cartierul *Freidorf*. Din el rezultă că parcela top. cu nr. (212-213) avea pe ea casa cu nr. 84 (anexa nr. 1). Din planul cu numere topografice din 1931 al cartierului Freidorf, sc. 1: 2880 rezultă că nr. top. (212-213)/a se află în *Piața Eliberării* la nr. 8. În anul 1993 piața a primit numele poetului maghiar Petöfi Sándor. Pe terenul cu nr. 84 în anul 1900 cu nr. top. (212-213)/a, se află astăzi o casă compusă din parter și etaj construită în anul 1971 și aflată în proprietatea Statului Român.

Legat de memoria orală care se referă la alte locații (strada *Contemporanul* nr. 2 și strada *Ioan Slavici* nr.107) trebuie reținute următoarele:

a. familia Weissmüller a avut mai multe proprietăți. Pe strada *Contemporanul* nr. 2 a locuit un frate al tatălui lui Johnny Weissmüller;

b. pe strada *Ioan Slavici* nr.87 a locuit un membru al familiei Kersch din care provenea mama lui Johnny. Din extrasul CF nr. 97 rezultă că acest imobil a fost înstrăinat la 26 mai 1924 (anexa nr. 3-4).

SOME REMARKS ON THE BIRTHPLACE OF JOHNNY WEISSMÜLLER

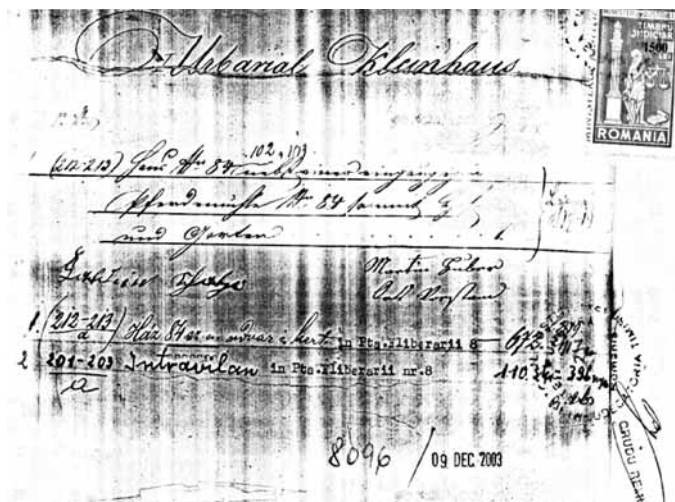
Summary

At the 100 years anniversary of Johnny Weissmüller – “Tarzan” birth, in order to set a commemorative plaque on his native house, we raised the problem of identifying the house in which the great athlete and actor was born.

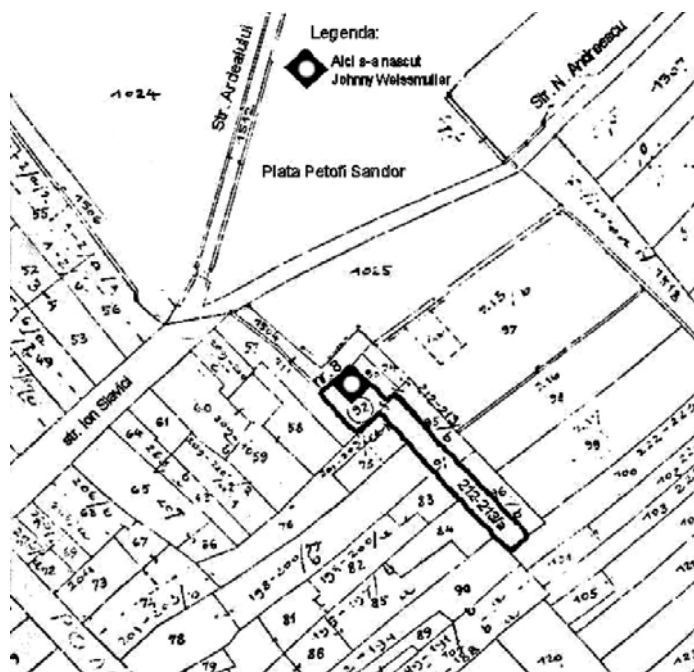
We began with the new born children records of the Roman-Catholic Parish from Freidorf District, Timișoara. Those records state that he was born on June 2, 1904, in house nr. 84.

From the ground roll nr. 84, Freidorf we prove that the immobile has the same number with the house. From the same source we took the topographic number of the plot which is 212-213/a. and we checked it on the topographic numbers plan, scale 1:2880, Freidorf, 1931 edition.

Those researches lead us to the conclusion that, in our days, the Johnny Weissmüller native house number is 8, Petöfi Sandor Square, Freidorf District, Timișoara.

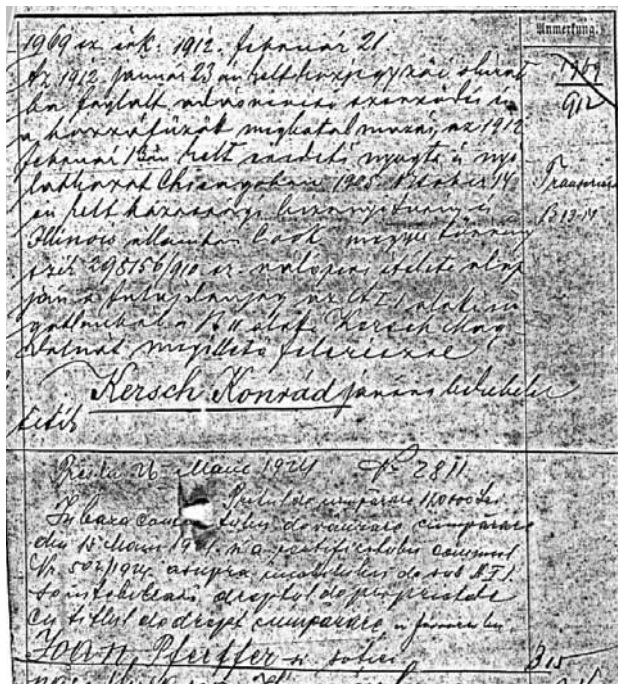
Anexa nr. 1. Extras de Carte Funciară nr. 84 – Freidorf, nr. casă 84

Anexa nr. 2. Plan cu numere topografice, Freidorf

Q. Nr.	Ort	Jahr	Ertrag Stück	Anmerkung
1/2	Leere Baustelle		1439 m ² 100	muss abgegr.

nexa nr. 3. Extras de Carte Funciară, Freidorf nr. 97, nr. casă 107

STEAGUL FORMAȚIEI DE POMPIERI VOLUNTARI DIN TORMAC (JUD. TIMIȘ)

Hedy Kiss

Cuvinte cheie: *Banat, Tormac, steag, pompieri voluntari*

Introducere

Formația de Pompieri Voluntari din comuna Tormac, județul Timiș a fost înființată în data de 26.II.1887. Despre existența steagului pompierilor din perioada de început nu avem date. Steagul actual a fost sfințit în data de 20.X.1912. Conform înscripției fundei, cu cele două panglici, patroana steagului a fost soția baronului Géza Duka de Kádár (1866-1913), diplomat de carieră, născută Nikolics. Ea era reprezentanta unei familii înstărite din satul Cadar, județul Timiș, din vecinătatea comunei Tormac. Întreaga familie a baroanei a conștientizat, a apreciat și a recunoscut activitatea și importanța socială a formației civile de pompieri voluntari, fapt ce a determinat comandarea și finanțarea executării acestui steag (posibil la un atelier din Timișoara sau Arad).

Membrii familiei, continuând tradiția strămoșilor lor, au fost susținătorii dezvoltării economice, spirituale și culturale a populației din zonă, în special din satul lor natal. În acest context socotim de datoria noastră să reamintim, prin câteva date succinte, activitatea acestei familii. Datele noastre prezintă tot atâtea interconexiuni cu sferele istoriei și culturii locului, și nu numai, din perioada 1788-1913.

Moșia familiei baronului Géza Duka de Kádár s-a aflat în hotarul satului Cadar (Kádár, în l. maghiară) și se întindea pe malul stâng al pârâului Pogănici, la 4 Km Nord de comuna Tormac, județul Timiș. Localitatea Cadar a fost amintită în documentele vremii, de prima dată, din timpul ocupației turcești Dolni-Kádár, Dolna Qidar, 1554-1579, apoi Kadar, 1700, 1717, Kada, 1723, Kádár, 1808 (Lipszky Ioannes). Terenul acestui sat a fost cumpărat de la visteria imperială în 1806 de către generalul Friedrich Peter Duka von Kádár (?1756-1822), unde în 1810 și-a construit un conac. Tatăl acestuia era de origine aromână din Macedonia, care ulterior s-a stabilit la

Osijek, Slovenia. Aici s-a născut fiul lui Peter, care a avut o carieră militară strălucită. Calitățile sale de strateg, curajul și devotamentul său au fost dovedite în armata austriacă, în timpul bătăliilor cu turcii, din 1788-1789, și recunoscute prin decernarea „Ordinului Maria Terezia”, în baza căruia militarii erau înnobilați și li se acordau terenuri și proprietăți. În 1801 a devenit guvernatorul militar al cetății Timișoara. În timpul tratatelor de pace de la Austerlitz, în care era conducătorul delegației militare austriece, a refuzat categoric condițiile înjositoare oferite de Napoleon, astfel a câștigat o încredere și mai mare din partea curții vieneze. Începând din 1805 și până la moartea sa din 1822 a fost guvernatorul militar al Banatului și proprietarul Batalionului de infanterie 39, ce făcea parte din Batalionul de grăniceri româno-ilirice din Caransebeș. În timpul vieții sale era preocupat de îmbunătățirea condițiilor mizere, de sănătate publică, iar după retragerea turcilor, în urma intervențiilor și insistențelor sale clădirile și întreaga stațiune balneară Băile Herculane au fost reconstruite din temelii. Familia Duka și-a câștigat titlul de conte în data de 26.VII.1792, iar rangul de baron și atributul „de Kádár” în data de 17.VII.1816. După moartea sa (1822) moșia și satul Cadar au fost moștenite de fiul său Ștefan (István), iar o altă moșie de la Șipet, achiziționată de mareșal în 1810, a fost moștenită de fiul său Petru (Péter). Localitatea Șipet, la 9 Km în Sud de comuna Tormac, a fost amintită în documentele vremii, de prima dată, din timpul ocupației turcești Sipet, Șipet, Sebed, 1569-1579, Sipet, 1700, Schipeth, 1717, 1723, Sipet, 1808 (Lipszky Ioannes).

Dintre descendenții lui Petru s-au remarcat Nicolae (Miklós) (1828-1886), care a fost pretor (1848), prim pretor în districtul Ciacova și, tot în acel an, subprefect (1861). Fratele acestuia Gheorghe (György) a fost notar prim onorific (1861).

Dintre descendenții lui Ștefan s-au remarcat Emil (Emil) (1835-1885), care a fost viconotar onorific al comitatului Timiș. Fratele acestuia Eugen (Jenő) (?-1887) a fost jurat (1861), iar în perioada 1867-1873 prim pretor al comitatului Timiș. Fiul lui Emil, Geza (Géza), zis Jean (21.XII.1866-1913) a desfășurat o activitate diplomatică importantă. În slujba împăratului și regelui a îndeplinit funcții de consilier relații externe, consul și secretar al reprezentanțelor externe, activând la Viena, Budapesta, București, Athena, Belgrad, Lisabona, Stuttgart, Constantinopol, Haga precum și în diferite locații din America de Sud. A fost ales membru pe viață al Parlamentului (Camerei Magnaților). Până la sfârșitul vieții a fost deputat în Parlament și moșier la Cadar. Era un susținător consacrat al dezvoltării vieții economice, culturale, spirituale și în deosebi a celei religioase ortodoxe. Era o persoană influentă în alegerea preoților de rang înalt și al mitropoliților din

Banat. În satul său natal dorea construirea unei școli cu predare în limba română. A fost botezat în biserica veche din Cadar, iar în locul acesteia a ctitorit construirea unei biserici noi, sfințită în prezența sa în anul 1904. În amintirea atașamentului său în această biserică astăzi se păstrează altarul vechi de lemn sculptat din biserica demolată, o pictură, reprezentând pe el, precum și blazonul familiei baronilor Duka de Kádár, sculptat în lemn și ulterior pictat cu chipul lui Géza Dukă (luând modelul de pe pictura prealabil amintită), în locul chipului cavalerului, cu ocazia restaurării bisericii în anul 2004.

În cavoul familial al baronilor Duka de Kádár, ce a fost amenajată sub absida centrală, în subsolul bisericii sunt păstrate 11 sicrie de tablă, ornamentate, ce conțin resturile pământești ai următorilor (nișele au fost localizate în funcție de scară de coborâre): Duka Peter (? 1756-1822), în față, la mijloc, la picioarele acestuia se află două sfeșnice cu câte două brațe; Duka Ioana (?-1917), în față, stânga, sus; Duka Géza (1866-1913), în față, stânga, jos; Duka Ștefan (?-1867), și Duka Petru (?-1902), în față, dreapta, sus; Duka Ecaterina (?-1866) și Duka Emil (?-1885), în față, dreapta, jos; în stânga scării nișa de coșciuge este goală; în partea opusă Duka Eugen (?-1866) și Duka Teodor (?-1866), în dreapta, sus; Duka Maria (?-1906) și Duka Elisaveta (?-1895), în dreapta, jos.

Condițiile constatate în camera mortuară sunt: umiditate excesivă, pereții mucegațiți, praf, aer închis. Diferite ornamente, basoreliefuri aplicate ale sicriilor, sunt deosebite. Până în prezent, se pare că nu au fost deschise. Totul se păstrează sub cheie.

Descrierea steagului

În ciuda faptului, că datează din 1912, steagul Formației de Pompieri Voluntari din comuna Tormac, județul Timiș, s-a păstrat în întregime fiind compus din steagul propriu-zis, fundă cu panglici, hampă, vârful de hampă, vergea de fixare și dispozitiv pentru purtare. Nu are număr de inventar. Totdeauna a fost păstrat de către un membru al conducerii formației de pompieri, fiind înfășurat în jurul hampei și acoperit cu o husă textilă. În momentul de față se păstrează de către familia lui Imre Fehér jr., din strada Kálvin nr. 508.

Steagul este dublu, cu două fețe. Forma sa este dreptunghiulară, 152 x 124 cm, fiind confecționat din material textil, damasc roșu, identic pe ambele fețe. Materialul textil al steagului a fost confecționat dintr-o țesătură realizată mecanic, este de aceeași culoare pe toată suprafața ei și este ornamentat cu motive vegetale. Se pot distinge cu ușurință spice de

grâu care alternează cu flori de trandafir precum și cu lăstari de viță de vie (cu frunze și fruct). Suprafața steagului a fost realizată prin coaserea a trei fâșii de damasc, cea de la mijloc având lățimea de 24 cm, iar cele de la extremități câte de 50 cm.

Motivul și inscripția au fost brodate cu fire metalice având un aspect de auriu pronunțat.

Fața „A”. În partea superioară poartă inscripția boltită: „A VÉGVÁRI ÖNKÉNTES TÚZOLTÓTESTÜLET”, literele având 5 cm înălțime (traducere din limba maghiară: Formația de Pompieri Voluntari din Tormac). În partea inferioară a feței este trecut anul sfințirii steagului: „1912”. Medalionul central ocupă o suprafață aproximativă de 68 x 62 cm și reprezintă instrumentele specifice de lucru ale pompierilor: un coif, două topoare, în poziție încrucișată, două cângi, în poziție identică, o scară de acoperiș, cu cârlige la un capăt, în poziție orizontală, mijlocie, frânghie de siguranță, furtun de tip C și o găleată. Acest medalion central este întretăiat de două ramuri de măsline. Cele patru colțuri ale feței „A” sunt identice și au fost ornamentate cu motive vegetale, folosite în ornamentica populară. Se pot distinge trei frunze de stejar, două ghinde precum și arabescuri orientate spre interiorul centrului compozițional. Colțurile feței „B” au fost ornamentate cu motive identice.

Fața „B”. În partea superioară este brodată inscripția „ISTENNEK DICSŐSÉG / EGYMÁSNAK SEGÍTSÉG”, (traducere din limba maghiară: Slavă Dumnezeu / Ajutor Confratelui). Și în acest caz înălțimea literelor este de 5 cm. Medalionul central de această dată lipsește, dar după urmele cusăturii de pe suportul textil ar fi avut dimensiunea 23 x 31 cm. Acolo putea să fie blazonul familiei baronului Duka, nedorit în perioada socialismului. După amintirea unora însă puteau fi brodate doar inițialele numelui baronului Duka Géza (DB sau BDG?). Date certe privind aceste supoziții nu le-am avut la dispoziție. Acest loc gol este înconjurat de două ramuri încrucișate la baza lor, respectiv, în stânga, o ramură de stejar cu frunze și ghinde, iar în dreapta, o ramură de măsline cu boabe de măsline, reprezentând trăinicia și pacea.

În cazul ambelor fețe inscripțiile, anul, respectiv elementele centrului compozițional au fost orientate în poziție verticală față de hampă.

Steagul pe cele trei laturi libere a fost prevăzut cu franjuri metalice auriu, de 5 cm lungime, realizate din fire spiralate, iar între ele firele au fost răsucite în sensul Z. Franjurii au fost fixați pe galonul țesut din fire metalice cu profil plat. Atât galonul cât și franjurii au fost realizați și din fir textil, respectiv cu miez textil (la franjuri) de culoare galbenă.

În cele două colțuri libere sunt doi ciucuri, demontabili, 20 cm lungime

fiecare. Fixarea lor s-a realizat cu un nasture de 3 cm îmbrăcat în împletitură din fir metalic, continuat cu un șnur din două fire metalice, cu o lungime de 7,5 cm. Ciucurii au fost confecționați din lemn prin strunjire fiind compuși din șase piese geometrize, toți îmbrăcați cu două tipuri de fire metalice aurii. Astfel, de sus în jos, se poate identifica o sferă, îmbrăcată în fir metalic simplu; un inel plat, îmbrăcat identic; o elipsă cu orientare verticală, îmbrăcat cu fir metalic simplu și fir ornamentat; un inel plat, similar cu cel de mai sus, îmbrăcat cu fir metalic simplu; o jumătate de sferă goală pe dinăuntru, îmbrăcat identic cu elipsă; în interiorul sferei se află un cilindru care se continuă cu un con, îmbrăcați cu fir metalic simplu. În partea inferioară ciucurii se termină cu franjuri de metal răsucite în sensul S, având lungimea de 7,5 cm.

Un accesoriu important al steagului este funda simplă, cu cele două panglici, confecționate din rips (față) și satin (dos), fiind căptușite cu material textil în legătură pânză de in. Marginile sunt paspolate cu un șnur metalic, realizat mecanic. Funda are o lungime de cca. 23-24 cm, mijlocul ei fiind prins cu același material de dimensiune 7 x 10 cm. Panglicile sunt de 140 cm lungime și 23-24 cm lățime. Capetele lor libere au fost decorate cu franjuri din fire metalice spiralate, de 5 cm lungime, răsucite între ele în sensul Z. Franjuri panglicilor au fost realizați din franjuri confecționați mecanic, pe miez textil fiind montate pe galon. Ei sunt de două tipuri: subțiri și groși. În ceea ce privește distribuirea lor, după 16 bucăți de franjuri subțiri urmează un franjure gros, având aceeași lungime.

Cele două panglici au fost înscrispționate prin brodate cu litere cursive, în relief și ornamentate cu două tipuri de fire metalice. Inscripția de pe panglica 1: „Kádári Báró Duka Jeanné / szül. Nikolics”, (traducere din limba maghiară: Soția Baronului Jean Duka de Kádár / născ. Nikolics). Inscripția de pe panglica 1: „1912 október hó.20”, (traducere din limba maghiară: 20 luna octombrie 1912).

În afară de această fundă originală steagul mai dispune și de alte trei funde, confecționate din mătase artificială, brodate cu ață galbenă, în amintirea soților și a activității acestora în cadrul formației de pompieri voluntari. Astfel soția lui Iosif Véber a confecționat o fundă cu panglici roșii în 1931; Soția lui Sándor Bozó, născută Iuliánna Papp (1900-1987), a confecționat o fundă cu două panglici albe în 1945. Funda cea mai recentă, de culoare albă, a fost confecționată de soția lui István Kiss și a fost înmănată pompierilor cu ocazia „Zilelor Tormăcene”, la 3.IX.2005. Lungimea panglicilor este de 120 cm, iar lățimea lor de 18 cm. Funda este simplă, iar panglicile înscrispționate: „Kiss István emlékére” (traducere din limba maghiară: În amintirea lui István Kiss), respectiv „2000 szept. 28”

(28.IX.2000), data trecerii în neființă al apreciatului croitor de bărbați și remizer din cadrul formației de pompieri voluntari din Tormac.

Hampa steagului a fost confecționat din lemn de brad având 187 cm lungime și 4,4 cm diametru. Inițial a fost vopsită în culoare roșie, actualmente este de culoare maronie-roșcată-bordo. La capătul de sus diametrul hampei a fost redus la 4 cm, pe o distanță de 8 cm. Aici se fixează vârful hampei. La fel și în cazul capătului de jos, diametrul hampei a fost redus la 4 cm, pe o porțiune de 10 cm, porțiune acoperită cu metal. Porțiunea aceasta este potrivită unui tub metalic de pe hamul de susținere și de purtare a steagului.

Pe hampă se găsesc 7 inele metalice înșurubate în lemn, la 17,5 cm distanță una de cealaltă. Deasemenea erau inele metalice cusute și pe materialul textil al steagului, inițial 8 bucăți, din care s-au păstrat 2 bucăți, restul fiind improvizate din fire textile respectiv din sârmă subțire. Aceste două structuri serveau la fixarea materialului textil pe hampă, cu ajutorul unei vergele de metal, care era introdusă prin inelele steagului și ale hampei.

Vergeaua metalică este din alamă, fiind rotundă, având 143 cm lungime și 6 mm diametru. Vârful său decorativ este de 3 cm înălțime.

Porțiunea hampei sub inelele de fixare, aproape în întregime, a fost acoperită cu plăcuțele metalice din alamă. Pe ele sunt gravate numele pompierilor voluntari precum și ai susținătorii lor. Excepție face o porțiune de 18,5 cm, din partea de jos a hampei.

Plăcuțele sunt în formă de scut, de două tipuri, respectiv de două dimensiuni: 2,6 cm x 2,3 cm, în continuare denumite mari, și 1,7 cm x 1,5 cm, în continuare denumite mici. Poziția și numărul plăcuțelor pe hampă, pornind spre dreapta de la șirul inelelor de fixare, este următoarea: Rândul 1- 21 mari și 39 mici; Rândul 2- 18 mari (2 buc. lipsesc) și 39 mici; Rândul 3 - 19 mari (1 buc. lipsește) și 38 mici (1 buc. lipsește); Rândul 4 - 20 mari și 39 mici; Rândul 5 - 19 mari și 38 mici (1 buc. lipsește); Rândul 6 - mari nu sunt, 39 mici; Rândul 7 - mari nu sunt, 20 mici (1 buc. lipsește). În cele șase rânduri întregi și o jumătate de rând, intercalat, există 97 plăcuțe mari, 252 plăcuțe mici. Lipsesc 6 plăcuțe, din ceea ce rezultă că hampa steagului inițial a avut 355 de plăcuțe metalice, conținând tot atâtea nume de persoane fizice, asociații și formații de pompieri voluntari!

Pe plăcuțele mari se pot descifra următoarele nume:

Rândul 1 (21 buc.)	Rândul 2 (18 buc.)	Rândul 3 (19 buc.)
Bányai Péter	Lipsește	Lipsește
Veres György	Kádár Sándor	Bozó Sándor

Hitelszövetkezet	Tóth János	Özv.cs. Pap Gyuláné
Rezvai József	Karakas Mihály	Kádár József
Pohlen Miklós	F. Tóth Pál	Tályai Károly
Zöld Mihály	r. Szabó Sándor	Lehőcz József
Ebenspanger József	Rosenfeld Irén	Alajos Szung
Nikolits György	Maróthy Lajos	özv. Kis Endréné
Végvár község	Zsuzsánna Szung	Bujdosó Mihály
Ritzert Ferenc	Lipsešte	d. Tóth Ferenc
Izmendi Péter	Gurmai András	Kovács Albert
Imre Árpád	Országos Tűzoltó Szövetség	Maturandusz Ernő
Vásárhelyi Imre	Richter Péter	b. Kovács József
Kohlheb Péter	Polgári Kör	Ungor János
Korsós Péter	Süss és Friedman	Iparos Kör
Nikolényi István	Brumer Szilárd	Zöld Zoltán
Dr. Gorove László	Krasznai József	Temes Vármegyei Tűzoltó Szöv.
Gyürki László	Unger József	Ruber István
Tamási József	Bálint Gáborné	Dr. László Samu
Szabó Gábor	Leichmann György	Garai István
Özv. Zöld Mihályné		

Rándul 4 (20 buc.)	Rándul 5 (19 buc.)
Báró Duka Jeanné, szül. Nikolics	Szabó Sámuel
Bozó József	Fogyasztási Szövetkezete
Báró Duka Géza	id. Tóth Ferenc

Tályai István	Greschner Menyhért
Elek Adolf	Nagy Sándor
Zöld Béla	Menyhárt Sándor
Zs. Kis Sándor	Vasília Markovits
Róna Jakab	Valkai György
Schork Ernő	Kis György
Özv. Molitorisz Károlyné	Dr. Újrovszky Béla
Romák Pál	Fodor György
Dr. Bán Zsigmond	Fáy Márton
i. Tóth Lidia	Dr. Rosenthal Mór
Tóth Sára	ifj. Maróthy Lajos
Dr. Zwirn Albert	Kovacsics Gyula
Dr. Gartja Valér	Móra Mátyás
Végvári Takarékszöv.	Pataki József
Takáts Katalin	Klein Hermann
Minták Mór	Kaip Péter
Ritzert Venczel	

Pe plăcuțele mici se pot descifra următoarele nume:

Rândul 1 (39 buc.)	Rândul 2 (39 buc.)	Rândul 3 (38 buc.)
Eberspanger János	Dezső Antal	Gurmai István
Popovics Száva	Karánsebesi Ö.Tűz.Test.	Megyesi Sándor
Bányai Péter	Csász István	Karakas Béni
Stadt József	Özv. Szabó Sándorné	Izmendi István
Szóke Erzsébet	Ebenspanger Adél	Szabédi Imre

Ö.Tüz.Test.Zádorlaki	Szung József	Vaskor Béni
Ruszu János	dr. Porutin Romulusz	Korsós Béni
Oláh István	Jakabos Gyula	cs. Nagy Sándor
K. Szabó István	Bácsföldvári Ö.Tüz.Test.	Tóth Pál
Pitvarosi Ö.Tüz.Test.	Molnár János	Eszköz Torna ?
Karakas István	Pap István	i. Nagy András
Köröstarcsai Ö.Tüz.Test.	Dr. Nagy Ferenc	Ulman Péter
Zs. Kis Zsigmond	Török József	Ö.Tüz.Test.Gátaljai
Fülöp József	Binkics István ?	Ö.Tüz.Test.Lippai
Vicze János	cs. Tóth Sándor	Cservovszki János
Sándor Bálint	Faragó István	Palicsák Ferenc
Matkeidész Géza	Karakas István	i. Tóth Mihály
Szabó Sándor	Pankotai Ö.Tüz.Test.	Tóth Károly
Ráczka András	Tarján Tamás	Dr. Hatós Antal ?
Benkő Flórián	Forrai József	Végvári Adolf
Nagy Mihály	Klein Jakab	Özv. Rudolf Hermanné
Török Sándor	Eszteró Mihály	Beinschrot Árpád ?
Bertók József	Pintér Mihály	f. Tóth Kálmán
Tóth Illés	Juhász Ferenc	cs. Kovács Lajos
Szukács János	Tamási Bálint	Kató Mihály
Mezőberényi Ö.Tüz.Test.	Hág István	g. Szabó Lajos
Solymosi Erzsébet	Kis János	Bene István
Lehőcz István	Zsiros Lajos	Berényi János
Baricsa Mihály	Tályai Mihály	Weitzerman Izidor
Szikváry Piroska	Tóth Zsigmond	Lipseşte

Krotz Mihály	p. Kocács József	Német Sándor
Szubotcai Ö.Tüz.Test.	Ö.Tüz.Test.Magyarpécska	Ördög Jakab
Schneider Ferenc	Gere Ferenc	m. Szabó Mihály
Smajda János	Pécskai Ö.Tüz.Test.	ifj. Palicsák Ferenc
Menyhárt Miklós	Kovács László	Parizs József
Korsós Zsigmond	Bögre András	Nagy Péter
Tóth Albert	K. Szabó Mihály	Korsós Mihály
Csász Lajos	Svartz és Társa	Straum Gyula ?
Ö.Tüz.Test.Buziásfürdői	Virág Mihály	Tatár Mihály

Rándul 4 (39 buc.)	Rándul 5 (38 buc.)	Rándul 6 (39 buc.)
Menyhárt Sándor	Ungor Kálmán	d. Kovács Sándor
Oláh Béni	Spitzner Mór	Solymosy József
Fábián Lajos	Ungor István	Steiner Lajos
Teregovai Ö.Tüz.Test.	dr. Ernst Lajos	Gertner Márta
Baja Lajos	Ö.Tüz.Test.Nagyzsámi	Véber Péter
Szűcs Ferenc	Pisak Mór	Kimel L. és társa
Schmidt György	özv. Győri Mihályné	Klein Dávid
Ferencfalvi Ö.Tüz.Test.	Gyöngyös Pál	Simon József
h. Kovács István	Ö.Tüz.Test.Temesvári Ferencváros	Müller Péter
Borbát Árpád ?	Bettea István	Gál József
Aradgályai Ö.Tüz.Test.	Winter Imre ?	Csiszár András
Klein Péter	Krejsán Antal	Ernszt Lajos
Sztánek Ferenc	g. Tóth János	Szalai József
Varga Sándor	Székelyi István	Róthát Mihály

g. Nagy Sándor	r. Kovács Béla	Mludzsi András ?
Molitorisz Lajos	Tályai Mihály	Kalivoda Ferenc ?
Metzler Árpád	Cseri András	Csátrai József
Szamosközi Ilona	id. Korsós Ádám	Pap Mihály
Magyar (?) Ö.Tüz.Test.	Lipseşte	Löv Adolf ?
Gonda Imre	Szeneks Dezső	Kapitány Zsigmond
Bábella Béni	Kalocsa Lajos	Nándorhegyi Ö.Tüz.Test.
Krejsán János ?	Vasváry József	Schell Árpád
Zsiros Lajos	Sebők Sándor	Bötke Mihály
Mindszenti Ö.Tüz.Test.	Klopodiai Ö.Tüz.Test.	Makói Ö.Tüz.Test.
Csákó Mihály	Szücs Sándor	Klein Dávid
Zsiros Bálint	özv. Tóth Gerzsonné	Ö.Tüz.Test. Dézsánfalvi
Facsar Lajos	Vida János	Erős Gergely
Csátrai Mihály	Boskovitz Jenő ?	Csátrai István
Herkulesfürdői Ö.Tüz.Test.	Nagy István	Teleki László
Hagymás Ferenc	Csávosi Ö.Tüz.Test.	p. Varga Sándor
Beinschrot Hermina	Árpád István	Meiszner Ferenc
Faragó Jánosné	Szaitz József	Pohler János ?
Csávnyi György	F. Tóth Gyula	Ö.Tüz.Test.Csáki
Német András	cs. Nagy János	Ritzert Rudolf
Börcsök Sándor	K. Oláh Lajos	Faragó János
I. Tóth Lajos	Kimel Lajos	Soborsini Ö.Tüz.Test.
Vicze János	Bertók Mihály	Tóth Béni
p. Varga Jozefina	K. Tóth Mihály	p. Kovács József
Csáti Mihály	dr. Hódosy Sándor	Bötke János

Rândul 7 (20 buc.)
h. Kovács Sándor
Artzneri Ferenc
Korsós Antal
Kátai Mihály
Müller József
Lipsește
Orsovai Ö.Tűz.Test.
Stuart Mihály
Radics István
Gabrudán Alfréd
Zs. Kis András
Izmendi János
Szőregi Ö.Tűz.Test.
Cserhádi Alajos
Withner István
Ö.Tűz.Test. Folyai
Popovics György
Bozovicsi Ö.Tűz.Test.
Demeter Erzsébet
Vetl Hugó
Facsar Mihály

Vârful hampei a fost confecționat din alamă, are o lungime de 50 cm, fiind compus din mai multe forme, de diferite dimensiuni. În partea superioară, este o sferă mică, care alcătuiește vârful propriu-zis, continuată cu o formă lanceolată, traforată și decorată cu însemnele (instrumente

caracteristice) pompierilor. Dimensiunea acestei părți este de 27 cm. După această porțiune urmează o sferă mică turtită, cu o înălțime de cca. 4 cm, urmată de o sferă turtită mai mare, cu înălțime de 7 cm, cu diametru de 10 cm. Următoarea porțiune se continuă cu un con și un cilindru, totalizând 12 cm. Porțiunea de fixare a vârfului de hampă se realizează prin două orificii laterale amplasate pe cilindru. De aici cuiul de fixare lipsește.

Hamul servește la ținerea în poziție potrivită a steagului cu ocaziile festive și este purtat pe umărul drept al purtătorului de steag. În cazul steagului de la Tormac aceasta înseamnă câteva ocazii pe an: cu ocazia „Zilelor Tormăcene”, a „Balului Pompierilor” precum și cu ocazia prezentării pompierilor voluntari la diferite manifestări specifice și concursuri. Hamul este confecționat din piele de vacă, cusut în două starturi, lat de 4,5 cm. Cele două curele ale hamului pornesc de la o porțiune de tub metalic căpăcit din jos, lung de 10 cm, 4,2 cm în diametru. Acesta este locul fixării hampei și stă în poziție verticală, cu puțin mai jos de șoldul purtătorului de steag, în partea dreaptă. Porțiunea de piele este compusă dintr-o curea de 105 cm lungime, precum și o altă curea de 65 cm lungime. Capetele libere se pot lega printr-o cataramă metalică.

În lucrările de specialitate de acest gen, de regulă, nu se specifică greutatea (masa) steagului. Noi considerăm un factor important, în primul rând din punctul de vedere al conservării, cunoscut fiind faptul că, în special în cazul steagurilor de mari dimensiuni, materialul textil este supus unor forțe care pot cauza crăpături mărunte, chiar rupturi și sfâșieri. Cu ocazia defilării, fluturării și schimbării bruște de poziție a steagului se poate întâmpla ruperea firelor de cusătură, iar contactul materialului textil cu porțiunea hampei cu plăcuțele metalice, ne putem aștepta la zgârieturi, uzuri unilaterale în anumite porțiuni, iar prin aceasta la îmbătrânirea prematură a materialului textil al steagului. Greutatea steagului pompierilor voluntari din Tormac este de 6 kg. Steagul propriu-zis, împreună cu funda cu cele două panglici este de 3 kg. La aceasta se adaugă greutatea hampei, care în cazul nostru este de 2 kg, vârful hampei de 1 kg. Purtătorul de steag duce pe umărul său cele 6 kg, plus 1 kg hamul de purtare. În cazul timpului cu vânt, ne putem aștepta la un efort fizic considerabil din partea acestuia, mai ales în cazul că se dorește prezentarea steagului în poziție înclinată înainte.

Starea de conservare a steagului

Starea generală de conservare la prima vedere este foarte bună. Nu este decolorat fapt datorat depozitării într-o încăpere destul de întunecată din mediul rural, iar uzura steagului este redusă, deoarece începând din 1912

acest obiect a fost pus la dispoziția privitorilor doar în medie de două, trei ori pe an și atunci doar pentru câteva ore. Se constată totuși lacune cauzate din lipsa bătăturii precum și lipsa franjurilor, în unele zone. Medalionul din mijlocul feței „B”, deasemenea lipsește. Din cele 355 de plăcuțe, inițial nominalizate de pe hampă 6 bucăți lipsesc. Oxidarea acestora datorită contactului cu mâinile purtătorilor este avansată, totodată oxidul de alamă a migrat și a decolorat puțin vopseaua originală roșie a hampei în nuanțe discret-verzuie. Pentru vechimea pe care o atestă franjuri și firele metalice ale broderiei sunt într-o fază minimă de oxidare.

Recomandări

Un astfel de steag de aproape 100 de ani ar trebui să se păstreze într-un muzeu, chiar local, dar într-o încăpere care să corespundă din punct de vedere al microclimatului și stabilității acestuia, respectiv temperatura se recomandă a fi 12-16 °C, umiditatea relativă (UR) 50-60 %. Păstrarea steagului se va efectua numai în poziție orizontală între hârtie neacidă sau material textil cu pH neutru. În cazul expunerii, care se recomandă a fi de scurtă durată, maximum trei săptămâni pe an, steagul va fi așezat într-o vitrină etanșă de sticlă, ferită de praf, de acțiunea razelor UV și a luminii, în general. Nu se recomandă iluminarea artificială în timpul expunerii. În acest sens, ferestrele sălii de expunere vor fi prevăzute cu ecran protector. Luminozitatea nu va depăși 50 de luxi, lumina poate fi asigurată de becuri incandescente reci.

Pentru prelungirea vieții obiectului se impune o curățire uscată și umedă, o consolidare a celor două fețe textile, deoarece în numeroase locuri se poate observa un început de deteriorare fizică, care în timp se poate agrava și poate duce la sfâșieri masive ale materialului textil și așa îngreunat de firele de metal ale broderiei și ale franjurilor. În cazul unei restaurări se impune o documentație de investigație complexă asupra componentelor steagului. După efectuarea restaurării și a conservării active steagul Formației de Pompieri Voluntari din Tormac va constitui, în continuare, un material documentar valoros al istoriei locale, în primul rând, precum și al mișcării de pompieri voluntari din Banat.

Hedy Kiss
Muzeul Banatului Timișoara,
P-ța Huniade nr.1,
300002-Timișoara, România

BIBLIOGRAFIE

- BOROVSKY, S., 1914, *Temes vármegye és Temesvár*, Magyarország vármegyéi és városai c. sorozat, Budapest.
- ENGEL, P., 1996, *A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései*, 72, 119 pag., Szeged.
- ***2001, *Végyári Kisbíró*, I. évf. 1 szám, Végyár.
- ***2005, *Polní maršál Friedrich Peter hrabě Duka von Kádár (1756-1822)*,
[http:// www.austerlitz2005.com/cz/clanek/831](http://www.austerlitz2005.com/cz/clanek/831)
- KISS, A., KISS, HEDY, 2005, *A Végyári Önkéntes Tűzoltótestület, 1887-2005*, manuscris

THE FLAG OF THE VOLUNTEER FIRE DEPARTMENT FROM TORMAC (TIMIȘ COUNTY)

Summary

The author presents and describes for the first time the flag of the volunteer fire department from Tormac, Timiș County. It was consecrated at 20th October 1912. The introduction presents historical data regarding the flag, from a period that is connected with the presence and activity of the family of Baron Duka Géza de Kádár (1866-1913), a career diplomat. The author proposes restoration, active conservation, based on the principles of modern conservation, as well as the methods of storage and use of the flag. After consulting the metal plates with names from the flag and the „General register of fire department volunteers from Tormac” it became possible to identify the name and the dignity of persons that were members of this civil formation, since 26th of February 1887.

Vedere de ansamblu fața „A”. Foto Hedy Kiss

Vedere de ansamblu fața „B”. Foto Hedy Kiss

Fundă inaugurală cu panglici. Foto Hedy Kiss

Fundă, ulterior confecționată. Foto Hedy Kiss

Materialul textil, deteriorări, detalii. Foto Hedy Kiss

Vârful ornamental al hampei.
Foto Hedy Kiss

Vârful de vergea.
Foto Hedy Kiss

Detaliu hampă cu plăcuțe mari.
Foto Hedy Kiss

Steagul cu accesorii. Foto Hedy Kiss

Pompierii voluntari cu steagul în defilare cu ocazia „Zilelor Tormăcene” în 2003.

Foto Hedy Kiss

ISTORIOGRAFIA ÎN REVISTA BANATUL (TIMIȘOARA, 1926-1930)

Radu Ardelean

Cuvinte cheie: *Banat, istoriografie interbelică, revista Banatul*

Perioada interbelică a fost, în România, și una a tensiunilor, disputelor, controverselor dintre *centru* (și centralism!) și *provincie* – nu i-aș zice *periferie* (și provincialism/ regionalism), politice în principal, dar cu reverberații mai largi. Legitimarea proiectelor – descentralizatoare –, dar și ogoirea orgoliilor locale, dorința omenească de recunoaștere a propriei valori a creat o întreagă literatură – nu doar beletristică, ci și sociologică, politologică, istorică, mai ales în provinciile „alipite” precum Banatul. Aici, constată un cercetător care a aprofundat tema, „localnicii au sentimentul că nu sunt cunoscuți sau prețuiți pe măsura cuvenită, se revoltă, se plâng, se agită, își inventariază istoria [s. mea, R.A.], își propun programe, încearcă să-și demonstreze specificul, mai ales valențele creatoare, atât de negate sau nevăzute din afară”. De aici, o caracteristică dominantă a peisajului cultural: „Perioada interbelică, a deceniilor trei și patru, este a bănățenismului. Un întreg curent – care nu are doar răspândire locală – vine să descopere și să afirme Banatul”, ceea ce se reflectă nu numai în tematica, dar chiar și în titlurile cărților¹, dar, mai ales, „un indice simptomatic pentru lectura epocii îl oferă titlurile gazetelor”. Dacă în perioada antebelică acestea, deși „grăitoare” (cum *Luminatoriul*, *Drapelul*, *Progresul*, *Sentinela*), nu aveau conotații regionale, în epoca interbelică ele vor abuza de determinări provincialiste, de localizări, în ideea sublinierii apăsate a apartenenței la o provincie: **Banatul** [s.meu, R.A.], *Banatul literar*, *Analele Banatului*, *Țărănismul bănățean*, *Primăvara Banatului*, *Vatra Banatului*, *Curierul bănățean*, *Revista Institutului Social-Banat-Crișana etc., etc.*². *Nomen est omen*, de-adevăratelea, și titlul este un program, cum și în cazul revistei *Banatul* de care mă ocup, pe palierul istoriografic (a ființat anterior, între 1919-1921, hebdomadarul – și mai neaoș – *Bănatul*, „Organ național-politic”).

Încadrabil imaginii propuse de autorul citat, *Banatul* a reprezentat, totuși – paradoxal? – un caz atipic, în primul său an și jumătate de apariție

– căci a trecut prin mai multe mâini; netipărit în 1929 de editorul de atunci („Asociația Culturală Bănățeană”, vezi mai jos), anul 1930 apărea totuși pe frontispiciu ca al cincilea³.

Banatul se prezenta, la întâiul său număr, pe prima copertă, ca „Revistă ilustrată”⁴, poate și pentru a atrage publicul; a și fost, până în 1928, reproducând foto (alb-negru) multe tablouri din arta modernă și contemporană bănățană în deosebi. Coperta a II-a consemnează *stafful* noii publicații: Director Constantin Lahovary, redactor Grigore Ion, secretar de redacție Emil Gherga, editor-proprietar fiind orăvișanul Simeon Samson Moldovan. Era proiectată să apară lunar (în 1926 s-au tipărit numerele duble 6-7 – „de vacanță” –, 8-9 și cel triplu 10-12). Directoratul lui Constantin Lahovary a durat până în vara anului același, când a plecat pe Riviera să-și caute de sănătate, Redacția ținând să-l omagieze cu acel prilej, oferind totodată publicului câteva date sumare privind geneza revistei: „Dl Constantin Lahovary, fost profesor universitar și deputat, după o viață îndelungată în străinătate, s-a stabilit în Banat, unde i s-a atribuit repede un rol de conducere în viața literară și artistică. Una din operele sale este și înființarea revistei noastre, prin care a dorit să dea reprezentanților Banatului nostru un organ central pentru scopuri culturale”⁵. Cum Camil Petrescu, tot la Timișoara, ori Al. Stamatiad la Arad, și urmașul boierilor olteni (greci împământenii, care au dat miniștri României, dar și scriitori ca Martha Bibescu, n. Lahovary) a ținut de datoria sa a-și pune luminile și energia în sprijinul „fraților eliberați” – cum se zicea des – din această provincie.

Bună voința lui a întâlnit patriotismul local al lui Simeon Samson Moldovan, care a jertfit din averea sa un an și jumătate pentru materializarea unor concepții mai mult decât onorabile⁶.

Putea surprinde – acum încă! – anunțul de pe coperta a doua a primului număr, care dădea seama prin înșiruirea de nume de un program. Îl reproduc de aceeași domă: [*Banatul* va] „Apare lunar sub auspiciile unui comitet alcătuit din domnii: Dr. BRANIȘTE VALERIU, Lugoj, BREDICEANU TIBERIU, Brașov, BUICLIU GHEORGHE, Lt. Colonel, BLASCOVICI FRANZ, Prelat, BRANCOVICI EMIL, Direc. Gen. Bc. Agricolă, BEHAVECZ HANS, Cons. Gen. al Austriei, BOULLEN PIERRE, Cons. Gen. al Franței, CODECA CESARE, Cons. al Italiei, HAAS AUGUST, Cons. Gen. Al Germaniei, LAHOVARY Const., fost Deputat, Preș. Asociației Franco-Române, Ing. MARDAN, Director al Regiei de Tutun, MOCIONI ANTON, Măestru de Vânătoare al Curții Regale, MÜHLE ARPAD, mare agricultor, PROCHASKA EDUARD, Direc. la Moara M., G. POPOVICI, Lugoj, SZANA SIGISMUND, Cons. al Angliei, TOTIS RUDOLF, Direc. Gen. al Fabricii de lână, ȚIUCRA PATRICIU, Preș. Soc.

Astra, VÂLCOVICI VICTOR, Rector al Școalei Politehnice, VIDRIGHIN STAN, Ing. Direc. la aliment. cu apă, SABIN DRĂGOI, Direc. la Conserv. Comunal Timișoara”.

Droaia de consuli din Timișoara își împrumutau numele onorific (cum și „funcționau” unii), iar marii proprietari, industriașii, bancherii, directorii de întreprinderi erau cooptați și ca eventuali sprijinitori financiari. Vor fi fost însă în cunoștința programului publicației, cum desigur Valeriu Branisce, Tiberiu Brediceanu, Sabin Drăgoi (ale cărui succese cu *Năpasta* vor fi omagiate de revistă în 1928), George Popovici (clericul, omul politic și istoricul de la Logoj), protopopul Timișorii, Patriciu Țiucra, Victor Vâlcovici și, la fel, prelatul și istoricul Franz Blaskowitz. Acela – ale cărui formulări i se datorează poate lui Constantin Lahovary – era înfățișat destul de succint, permițându-mi o reproducere integrală:

„BANATUL

Încercăm ceea-ce a încercat acum doi ani «Cultura» de la Cluj*. Să aprindem din nou o lumină – ce se stinge așa de iute în zilele noastre – la altarul Culturii curate și să adunăm în acest scop într’un mănunchi români și minoritari.

Vremea în care trăim și’n care înființarea unei Societăți pe acțiuni stârnește un ecou neasemănat mai mare, nu ni este prea prielnică. Dorim însă să ușurăm sarcina celor ce ne vor urma pe acelaș drum și să le lăsăm pe vatra Culturii un tăciune cel puțin, din acel foc ce-ar trebui să încălzească sufletul unei națiuni întregi.

Cu mijloacele de cari dispunem vrem să zugrăvim fizionomia ciudată și barocă – cum i zice domnul Blaga – a unui colț de țară unde se ciocnesc atâtea soiuri și se împleticesc [sic! Pentru „împletesc”?] atâtea culturi. Și aceasta o vrem fără nici-o intenție regionalistă, cum s-ar părea după titlu și, bineînțeles, dincolo de orice politică. Scopul nostru este numai să arătăm lumii cu degetul o piatră prețioasă ce împodobește coroana întregii Culturi românești.

Încetul cu încetul vom încerca să mergem mai departe... Când va dispărea neîncrederea și vom avea și alți colaboratori decât bănațenii și când va dispărea și frica – care nu este rușinea noastră – că lumina ce dorim să închinăm culturii nu va fi o lumină – la un nou mormânt...”⁷

Banatul și-a păstrat titulatura de „Revistă ilustrată” pe coperta I până la nr. 6-7 din 1926 (inclusiv), iar de la numărul 2 (inclusiv) subtitlul de „Revistă literară, artistică, socială” (pe coperta II-a, manșeta de titlu apărând cu întâiul număr din 1927), după care își spune, generic, „Revistă culturală”. Simeon Samson Moldovan e menționat ca editor-proprietar până la nr. 4 din 1927 (inclusiv). De la nr. 2 din 1926 nu se mai înșiruie numele

membrilor comitetului, anonimizat pe coperta II-a în nr. 2-3-4-5 („Apare lunar sub auspiciile unui comitet”), mențiune lipsă în numărul dublu „de vacanță” 6-7, formula reluându-se ușor modificată în nr. 8-9 și 10-12 („Apare sub conducerea unui comitet”), după care nu mai e pomenit până în 1928, în altă etapă a revistei și altă componentă așadar. Numerele 8-9 și 10-12 din 1926, de după plecarea lui Constantin Lahovary, nu precizează conducerea revistei, arătând ca avându-l director pe Aron Cotruș de la numărul al doilea din 1927 și care devine, prezumabil, proprietar de la al cincilea număr, răscumpărând „marca” de la Simeon Samson Moldovan. Sub direcțiunea lui se produce apropierea de „Asociația Culturală din Banat” (intitulată adesea în presa vremii și „Asociația Culturală Bănățeană”), întemeiată la Caransebeș în 1919 din inițiativa lui Miron Cristea și Traian Lalescu, cu sprijinul altor intelectuali din provincie, cum Cornel Cornean, Sabin Evuțian, Iosif Olariu, care i-a avut ca primi președinți pe Miron Cristea, apoi pe Victor Babeș, menită practic a înlocui în Banat o prea „ardelenizată” ASTRA (dar fără a se proclama/mărturisi concurentă a acesteia dintru început). Micro-istoria A.C.B. de la înființare până în 1927 este găzduită chiar în *Banatul*⁹, care se eexprimă (prin pana lui Aron Cotruș, chiar dacă fără semnătură) elogios până la encomiastic despre „viguroasa acțiune culturală” a echipelor de propagandă la sate „a căror activitate e mai presus de orice laudă”¹⁰, astfel că „munca admirabilă a «Asociației Culturale din Banat» ar trebui să fie un îndemn la faptă și pentru celelalte societăți culturale din Banat și Ardeal”¹¹.

Semnând cu numele revistei, Aron Cotruș, cu ocazia apropiatei adunări generale a A.C.B., „una dintre cele mai active societăți culturale din România întregită”, găsea în chiar articolul de fond, de unde am citat, prea bune cuvinte pentru animatorii aceleia, pe care îi coopta: „Numărul de față al revistei noastre aduce scrisul câtorva dintre membrii «Asociației Culturale din Banat»”, ceea ce era valabil și pentru viitor, căci „În războiul împotriva întunecului pe care această harnică Asociație culturală îl duce cu strășnicie, revista noastră își va deschide, bucuroasă, coloanele, și-i va vesti eforturile și izbânzile”¹².

Din 1928 *Banatul* se subintitulează (pe copertele I, II și manșeta de titlu de la p. 1) „Revistă culturală/socială/economică”, Aron Cotruș figurând ca director până la nr. 6-7 din iunie-iulie inclusiv. Atât că de la nr. 2-3 din februarie-martie este dublat de „Comitetul de redacție” nominalizat pe coperta a II-a și alcătuit din „Șt. Ardeleanu, inginer/ Dr. Iuliu Belu / C. Bojincă, Avocat / Dr. Al. Cimponeriu / Lucian Costin, Profesor / Dr. Med. Gh. Crăciun / Dr. Med. Nerva Drăgan / Mihail Gașpar, Protopop / Grigore Ion / Dr. Paraschiv Licarețiu / Emil Mihaiu, Profesor / V. Vlad, Inginer”, care erau membrii conducerii secțiunii județene Timiș-Torontal

a A.C.B. și care sunt menționați până la nr. 6-7 din iunie-iulie, inclusiv (de la nr. 4 adăugându-li-se Cornel Grofșorean, cel care s-a distins ulterior la conducerea „Institutului Social Banat-Crișana”). Se specifica în mod expres că „Membrii comitetului de redacție își semnează articolele. Conținutul articolelor lor nu angajează nici comitetul de redacție în întregime, nici pe directorul revistei”. Această luare de distanțe, ori precauțiune a lui Aron Cotruș s-a vădit excesivă, pentru că onorații membri n-au scris la gazetă!

„Coabitarea” nu a durat mult, căci Aron Cotruș, care își prepara probabil plecarea în diplomatie, a vândut revista secției Timiș-Totontal a „Asociației Culturale din Banat”, cum se anunța într-un nou articol program, care promitea și continuarea colaborării poetului (care a urmat, într-adevăr, până la ultimul număr – unicul din 1930)¹³. De acum aceasta se va subintitula „Revistă Culturală-Socială-Economică. Organul Asociațiunii Culturale din Banat (A.C.B.)” – pe copertile I, II și manșeta de titlu de la p. 1; era „Condusă de un comitet de redacție” (coperta II-a), ai cărui membri nu mai erau menționați, iar ca „Redactor responsabil” este arătat Ioachim Miloia (p. 80 în nr. 8-10 și p. 63 în nr. 11-12 din 1928, nemai menționat și în numărul unic din 1930, căci în 1929 nu s-a tipărit), care mută redacția la Muzeul Bănățean pe care-l conducea. Tot acolo era indicată aceasta și în 1930 – deci Ioachim Miloia era în continuare redactor responsabil la *Banatul*, care se definea acum „Revistă culturală / Organ al «Asociației Culturale din Banat»”, care „Apare sub conducerea unui comitet” (cop. I și II, pe manșeta de titlu de la p. 1 doar titlul). În treacăt fie spus, Ioachim Miloia „profita” de noua sa funcțiune pentru a-și promova în *Banatul* publicația de suflet, ctitorită de el, *Analele Banatului*, prin anunțuri sobre de altfel, anunțând noile numere, conținutul și prețul lor, punctele de difuzare¹⁴.

Preluarea – prin cumpărare – a revistei de tip cultural/enciclopedic, adresat elitei cultivate, care a fost păstrat, a însemnat pentru A.C.B. totodată eșuarea altui proiect, care era poate mai conform intențiilor fondatorilor și statutelor. Unul din activiștii Asociației socotea, încă în 1927, prezentând un program de acțiuni de viitor, că „se impune crearea unui ziar care să-și aibă debușeu la sate, prin comitete sătești. Ziarul A.C.B. nu va avea numai menirea să satisfacă necesitățile culturale ale țăranilor. El va trebui să redeștepte conștiința și demnitatea națională adormită fatal prin veacurile de împilare, să redeștepte orgoliul de rasă”¹⁵. Inițiativa nu s-a materializat, din lipsă de parale, firește. Istoria, una vulgarizată și instrumentată, de bună seamă, ar fi ocupat un loc însemnat acolo, ceea ce ne induce o anumită frustrare, din lipsa unui subiect atât de pretabil comentariilor...!

Schimbările patronatului și patronajului au dus și la regândirea sau nuanțarea programului revistei. Comitetul rânduit în 1928 pe lângă Aron

Cotruș (care, el, nu emisese vreun program pe când conducea – și ca proprietar – singur revista) rememora că publicația se înființase ca „să fie oglinda culturii bănățene, cu elementele ei eterogene, așa cum s-a desprins din năzuințele veacurilor cari au aruncat-o, acum zece ani, ca pe un fruct ciudat [sic!] și prețios pe pământul României întregite. Și s'arate mereu cu degetul isvorul, originea românească învăluită, colorată numai, pe alocuri, de gânduri străine”. Poate că intențiile întemeietorilor erau colorate, retrospectiv, cu prea multă tentă națională... Buna primire a îndemnat la perseverență: „N-am obosit în încercarea de-a spăla mocirla cu apele din aceste izvoare. Și nici acum, când simțim lipsa de-a ne lămuri din nou atitudinea, gândul, nu ne îndoim de isbândă. Am ajuns doar la o cotitură. Ne-am înmulțit și ne lărgim, ne amplificăm activitatea. Suntem mai mulți decât altădată în jurul «Banatului», din toate partidele și dincolo de ele. Voim să reoglindim în paginile revistei noastre și economia și politica din Banat. În afară de granițele și interesele partidelor cari se bat între ele”. Dar „înspre binele întregii provincii” ar fi trebuit promovată o anume politică, aceea „care se impune, care ar trebui poate să se impună, în interes bănățenesc, ca un imperativ și'n chip unic tuturor partidelor. Banatul – înainte de toate!”¹⁶

Instituit redactor-responsabil după preluarea formală de A.C.B. a publicației, Ioachim Miloia se simțea dator a da și el deslușiri asupra viitorului ei – pe care îl concepea sub semnul continuității: „Drumul «Banatului» de aci înainte? A fost bine stabilit până acum; se va continua.

Punerea în relief a calităților tradiționale specific bănățene și prin aceasta conturarea hotărâtă a regionalismului nostru sănătos în ritmul istoric al destinelor românești”. Specificul bănățan, indigitat și de inițiatorii revistei, este pus în ecuație și de Miloia: „Nici una din provinciile românești n'a avut atâtea posibilități de inspirație externă ca cele vrute și nevrute ale Banatului. Cultura i-a fost injectată – în fiecare caz sub altă formă și cu alte principii – din prea multe părți. *Poporul bănățean* [s.m., R.A.] a profitat și dela una și dela alta, și-a însușit o serie de cunoștințe ajutat fiind de inteligența-i naturală și de bunăstarea materială. Dar nu a controlat, nu a coordonat aceste cunoștințe și nu și-a dat silința să vadă în ele. Astfel și sufletul său s-a dezvoltat, dela un loc la altul, sub mai mult sau mai puțin pronunțata presiune culturală și sufltească din afară. În chip eterogen”. Preluând o sintagmă la modă din acei ani de criză economică – *supraproducția* – o proiecta pe palierul cultural, cu conotația subiacentă de lipsă de sistem, dezordine, găsind acolo explicația că „nu s-a ajuns la o sinteză a mentalității, a sufletului de aici. Chiar de aceea Banatul a dat relativ foarte puține personalități creatoare în contextul Românizmului de pretutindeni”.

Se impunea un efort dirijat și organizat de cunoaștere auto-identitară, cum și valorificarea culturală și socială a acestei identități, obsesia sintezei, deseori invocată în publicistica provinciei, parvenind și în acest text: „Va trebui să vedem cari sunt acele calități ce în trecut au persistat mai mult ca unele ce-și au rădăcini adânci în trecutul nostru istoric, va trebui să le scoatem pe acestea, să le curățim de țărâna ce s-a lipit, aruncată peste ele. Cu un cuvânt va trebui să prezicăm [sic! Pentru *predicăm*?] de aci înainte: ce știm, ce vrem, ce simțim, nu individual, ci noi toți, Banatul întreg ca formațiune geografică și etnică”. Era, se subînțelege, o amplă operațiune de auto-cunoaștere, în care avea câmp de acțiune istoria (o *Geistgeschichte*?), etnografia/antropologia, psihologia socială... Rezultatele cunoașterii aveau a se constitui în mult dorita sinteză, iar aceea instrumentată într-o cultură regională dirijată (!): „În felul acesta vom putea fixa sinteza culturii bănățene. Și’n felul acesta producția culturii noastre regionale, având o îndrumare hotărâtă, va putea deveni ceea ce azi, în viața statelor înaintate în civilizație, este cultura regională.

Spre această țintă «Banatul» își urmează calea”¹⁷. Atâta doar că acest program generos n-a mai prea putut fi urmat, în condițiile în care au mai apărut doar un număr (dublu, 11-12) în 1928, nici unul – din motive financiare – în 1929, iar ultimul tipărit, în 1930, era strict tematic, axat pe problema situației românilor din Yugoslavia și a celor de acolo refugiați în România.

Se mai pot reține și alte rostiri programatice pe parcursul apariției *Banatului*, mai mult sau mai puțin contradictorii, căci orientarea sa inițială a suferit modificări esențiale, după viziunile editorilor (proprietarilor) succesivi. Cât timp în acea postură s-a aflat Sim. Sam. Moldovan, acela și-a rezervat „Paginile editorului” („Blätter des Herausgebers”), cu caracter eseistic, în care pleda – în limba germană care-i era mai la îndemână! – pentru o sinteză culturală bănățană multiethnică, ori măcar pentru oglindirea laolaltă a culturilor neamurilor din Banat; se felicita de succesul revistei – privită inițial sceptic, ca o întreprindere utopică – asigurat de condeie prestigioase („die besten Namen”). De altfel revista se fălea că orientarea ei multiculturală primise înalta apreciere a lui Sir Eric Drummond, secretarul general al Ligii Națiunilor, căruia George Oprescu, secretarul Comisiei de Cooperare Intelectuală i-o prezentase¹⁹. Sim. Sam. Moldovan indigita și variata, specifică istorie bănățană – din paleolitic până în contemporaneitate – ca notă aparte a provinciei și obiect posibil de meditație totodată, aceasta în primul număr, deci cu conotație programatică²⁰.

Lucian Blaga, fost membru în redacția *Culturii* – modelul inițial al *Banatului* –, evocându-l pe Aurel C. Popovici, își motiva demersul și prin aceea că „Revista aceasta și-a însușit prin programul ei și frumusețea unei

datorii: să reînvie anumite figuri prin a căror simplă sau tragică mască a vorbit geniul locului”²¹. La comemorarea a 10 ani de la trecerea aceluia la cele eterne, redacția întărea, retroactiv, spusele colaboratorului său fidel din primul an (bănățan... prin căsătorie!): „Revista noastră, care are în programul ei de activitate și luminarea trecutului românesc din Banat și evocarea figurilor reprezentative cari au luptat pe acest blagoslovit pământ românesc, cu strângere de inimă și-a adus aminte de acest formidabil talent al neamului nostru.

DI *Lucian Blaga* a publicat în No. 2, anul I al revistei noastre un cuprinzător articol despre Aurel C. Popovici”²².

Profilul multicultural al revistei a fost practic abandonat după primul an. La sfârșitul aceluia, canonicul logojan Nicolae Brinzeu emitea un articol-program care voia să definească ținta dorită a publicației: „Cu 1 Ianuarie 1927 revista «Banatul» pleacă din nou la drum, într-o direcție nouă și cu conștiința unei misiuni proprii, în mijlocul unei regiuni atât de frumoasă [sic], cum puține are România mare. Misiunea aceasta de tribună a tuturor problemelor ei și de *magazin istoric, limbistic, folcloristic și a tot ce are Banatul nostru* [s. mea, R.A.], îi dă un rol onorific în viața acestei provincii. Nu ne îndoim că lumea noastră românească îi va face revistei primirea cuvenită și-i va păstra dragostea în tot timpul cât nu se va face absolut nedemnă de ea; de aceea pornește la drum făcându-și cruce și zicând: *Doamne ajută!*” Românismul era dublat de religios, căci, „de fapt, între toate problemele Banatului, una dintre cele mai importante e problema religioasă”. Erau de combătut „vițiile morale”, vanitatea, materialismul (cupiditatea), luxul, dar și depopularea (controlul nașterilor, o obsesie a epocii, pentru laicii naționaliști și clerici de o potrivă), misionarismul neoprotestant („secte pocăite”). Remediu se impunea: „Până nu e târziu, să revenim la ideea religioasă”, căci „Într-o țară pe a cărei emblemă stă scris: «nihil sine Deo», ideea Dumnezeirii trebuie să domineze toate. Vom căuta să deservim această idee din toate puterile și dela ea așteptăm izbânda viitorului.

Cu Dumnezeu înainte!”²³

Banatul n-a devenit – din fericire, probabil! – revistă teologică, ci doar a inclus și articole/studii de istorie ecleziastică, așa cum și alte publicații contemporane le aveau.

Doresc să semnalez aci o curiozitate: nu numai de trecut și prezent se interesa *Banatul*, ci și de viitor – firesc și omenește, dar modalitatea a fost mai aparte: instituirea unui premiu de 1500 de lei pentru un eseu de futurologie despre „Viitorul cultural și economic al Banatului pentru anul 1950”²⁴. Se pare că nu s-au găsit divinatori (probabil că nici o Casandră n-ar fi putut prooroci așa o jale!), căci nu s-a anunțat ulterior acordarea premiului...

Banatul „multicultural” – cosmopolit în exces, poate, în percepția contemporanilor – debuta cu texte predominant literare și eseistice, dar și cu câteva bucăți istorice (patru, incluzând una de istoria artei). Semnau Lucian Blaga (imediat după articolul-program venea mult citatul său eseu – la noi cel puțin – „Barocul etnografiei românești”) Aron Cotruș, Mihail Gașpar, Franz Blaskowitz, Sabin Drăgoi, *Flaneur* (?), Elemér Jakabffy, George Postelnicu, Viktor Orendi-Hommenau, Ioan Teodorescu, Constantin Manoliu (în această ordine). Până la schimbarea de direcție din 1927 au mai apărut texte ale lui Lucian Blaga, colaborator constant (și în calitatea lui de bănățan prin adopțiune/căsătorie!), Eugen Lovinescu, Tudor Arghezi (poate preluate cu acceptul autorilor).

În „secțiunea istorică” (o numesc eu așa, convențional, revista necomportând formal o asemenea diviziune) tocmai în primul număr apar trei articole de istorie (plus unul a artei portretistice, mai puțin relevant în această abordare), din care două propun viziunea /versiunea „cealaltă” asupra istoriei Banatului, cel puțin a propriei etnii din provincie.

Franz Blaskowitz, un lider spiritual al comunității germane/șvăbești își asumă o micro-sinteză de istorie a provinciei care urma să stabilească locul și rolul germanilor în ea. Începe prin a face o apologie a Banatului însuși, „interesant istoricește”, dar și important economic, politic și înaintat cultural; o revistă cu numele regiunii fiind „salutată cu bucurie de germanii din această parte de țară în orice caz; socotesc o onoare să-i fiu colaborator”²⁵. Trecerea în revistă a istoriei provinciei evocă urmele de viață din paleolitic și neolitic, perioada dacică și romană, epoca migrațiilor; Evul mediu este înfățișat în versiunea istoriografiei pozitiste maghiare: populație slavo-bulgară la venirea ungurilor, românii din zona montană reieșind că ar fi apărut mai târziu, sârbii stabilindu-se și ei începând cu secolul al XIV-lea; civilizația medievală a fost remarcabilă în zonă, unde au înflorit orașe – în care s-au ținut și Diete ale Regatului, nemaivorbind de episodul rezidării lui Carol Robert la *Timișoara*, a funcționat o monetărie la *Lipova*, capitlul de la *Cenad* și mănăstirile erau focare culturale, cum dă seama activitatea scriitoricească a franciscanului Pelbart de la *Timișoara*, studenții bănățani de la *Viena* și *Cracovia*. Epoca dominației tucești a fost una de decădere și depopulare – ungurii mai ales dispărând în urma războaielor și emigrării, înlocuiți de români și sârbi²⁶. Pentru perioada de după 1716 – an de hotar pentru istoria modernă a provinciei („die neuere Geschichte des Banates”) – este asumată, firesc oarecum, viziunea austriacă: a fost o eliberare de sub jugul turcesc („dieses Gebiet [...] vom Türkenjochen befreit wurde”)²⁷ și începutul procesului civilizatoric/acțiunii culturale („Es begann die grosse Kulturarbeit des Generals Mercy”), inclusiv prin colonizări germane²⁸.

Promisiunea din titlu este foarte puțin acoperită, amintindu-se doar câteva toponime germane din secolul al XIV-lea și prezențe germane sub Sigismund de Luxemburg²⁹. Amănunțirea pentru perioada modernă și contemporană era relegată pentru continuarea articolului, care nu a mai apărut (poate pentru că neredactat, nu cred într-un refuz al redacției *atunci*).

Tot în acel prim număr Elemér Jakabffy prezenta istoricul prezenței în Banat a grupului său etnic, semnalat în zonă încă de la Constantin Porfirogenetul, cum indigitase și Blaskowitz în articolul antecitat. Tot ca acolo, epoca arpadiană era arătată ca una fastă pentru provincie, iar cea otomană ca una a decăderii, ce a atras și diminuarea drastică a populației, mai ales maghiare. De aceea și valorizarea foarte pozitivă a „redării către țara-mamă” (Ungaria) a provinciei la 1779, ceea ce a permis și sporul comunității maghiare, prin colonizări pe care autorul le înfățișează pe localități și ani corespunzător secolelor XVIII-XIX în comitatele Banatului³⁰.

Astfel de „cărți de vizită” ale grupărilor etnice respective vor fi fost solicitate, cred, de inițiatorii revistei. Dacă de slovaci pomenește în treacăt Jakabffy, vedem că nu s-a făcut un demers asemănător pentru evrei, „ocultați”, cum și pentru sârbi, disputele pentru Banat fiind încă vii în memoria contemporanilor, și ele vor fi reactualizate în chiar paginile revistei, când aceasta va trece sub patronajul Asociației Culturale din Banat. Discursul devenind etnicist, fostul colaborator va fi criticat pentru afirmații din presă și adunări politice (ale Partidului Maghiar) privind restrângerea învățământului în limba maghiară, inechitatea pentru unguri a reformei agrare ș.a.³¹

În seria extrem de scurtă a articolelor/studiilor istorice scrise în altă limbă decât româna ar mai fi încadrabil cel despre portretistica (de șevalet) din Banat, care însă nu consideră criteriul etnic, cum celelalte³².

În rest, „secțiunea istorică” a *Banatului* – cum o numesc convențional – este ocupată de discursul istoric românesc, centrat pe propria etnie (de când se putea vorbi despre ea), ori de elementele ei genetice.

La sub-secțiunea de istorie veche ar putea fi contabilizate trei articole. Încă din primul număr George Postelnicu prezenta un micro-raport de săpătură, evidențiind rezultatele campaniilor de la Periam din 1923 și 1924 patronate de Societatea Istorică din *Timișoara*, și efectuate de reputatul arheolog Márton Roska (citată elogios în articol), și de la care autorul – el necalificat în materie – deținea desigur datele, acurate, despre descoperirile din epoca eneolitică și a bronzului, urmele celtice, dar și relicvele gotice și cele atribuite secolelor X-XI, XIV, XVII³³.

Într-un articol descriptiv, Gheorghe Ulita, după prezentarea istoriei geologice a provinciei, îi înfățișă și pe vechii locuitori, luând de la Herodot

informațiile despre tipul antropic, modul de viață și religia agatârșilor și dacilor³⁴.

Într-un articol fără aparat științific, dar dând seama de o bună cunoaștere a bibliografiei problemei, Traian Simu, sedus ca alți bănățani de simili-omonimie, pleda pentru localizarea anticei *Tapae* la *Tapia* (*Tăpia*)³⁵. Evoca, după Dio Cassius și Iordanes („Iornandes”, cum la mulți alții), expediția lui Domițian, diabolizat după viziunea tradițională ca depravat, care a mai și încheiat „pacea pripită și umilitoare pentru Romani”, pe care însă „au rectificat-o armele și vitejia legiunilor conduse de marele împărat Traian”, ori „viteazul împărat”, cel care la *Tapae*, nu în altă bătălie (din sudul Dunării, cum se consideră preponderent acum) și-a sacrificat vestmintele pentru pansamentele răniților, căci și alături de Decebal stătea „vânjosul lui popor” (simpatiile / preferințele retrospective ale autorului merg spre romani, dar nu-i deconsideră nici pe daci, ca parteneri viitori – atunci – ai etnogenezei)³⁶.

Trecând la obiectul propriu-zis al articolului, localizarea, autorul rememorează afirmațiile precedente, pomenind pe cele ale lui Roesler, Hunfálvy, Borovszky, Franke, Tomaschek, Goos, Király, Szombáty, Katanchich, Böhm, ale căror opinii nu sunt primite, ca neargumentate (unii nici măcar nu căutau precizări) și contrariind teza lui, de care se apropiau doar Spruner și Menke. Pesty lua notă proastă, căci afirma că *Tapia* a apărut doar la 1761, nefiind consemnată la conscripțiile din 1717, 1723 și 1734, însă „părerea aceasta, ca multe altele ce se cuprind în istoria d-sale, este neîntemeiată”³⁷.

Pe lângă apropierea de nume, Traian Simu socotea ca argument decisiv pe cel de relief, căci „trebuie insistat în regiunea dealurilor bănățene” și nu în zona montană, căci imaginile Columnei înfățișează „asperități terestre mai mici și cum *Tapia* de astăzi este așezată acolo unde câmpia se amestecă cu regiunea dealurilor, cred că *Tapae* de odinioară mai trăiește și astăzi printr-o nomenclatură schimbată, cu toate că nici pe cea mai temeinică hartă a lui Peutinger nu ocure”³⁸. Că nu s-au găsit acolo vestigii, e pentru că romanii, după victorie, n-au întemeiat „vre-un castru solid și permanent”, ci doar „un simplu lagăr temporar”³⁹.

Nici istoria medie nu ocupă mari și multe spații tipografice în *Banatul*, deși este o istorie „monumentală” – în parte –, dar prin aceea că trei articole înfățișează monumente medievale, glosând pe marginea istoriei lor.

Starețul de atunci al mănăstirii Hodoș-Bodrog înfățișează istoria așezământului, cu date extrase din lucrările lui Sándor Márki, Silviu Dragomir, Ștefan Meteș și face o descriere a bisericii, arătându-i statutul și starea de la despărțirea ierarhică până la zi⁴⁰.

Adrian Suciu prezenta istoricul castelului Huniade din *Timișoara*, insistând asupra episoadelor Carol Robert și, firește, Iancu de Hunedoara

– revendicat și de bănațeni – , dar prezentând și avatururile clădirii până în contemporaneitate și pledând pentru restaurarea monumentului și afectarea sa ca Palat Cultural (muzeu, bibliotecă etc.), după proiectul lui Ioachim Miloia, sprijinit de primarul de atunci al *Timișorii*, Lucian Georgevici⁴¹. În același mod era ulterior expus istoricul castelului „natal” al voievodului transilvan și comitelui de Timiș⁴².

Asediul (nereușit) al *Timișorii* din 1551 era evocat printr-un mic document literar (în traducere românească) – zece versuri ale lui Dselalzade Mustafa, întăritat de multe cruci ce se așeau pe turnurile de biserici zărite peste ziduri⁴³.

Asediile din 1551 și cel din 1552, soldat cu capturarea cetății erau relatate apoi, după sursele contemporane (necitate), într-un articol de popularizare, corect în genul său (afară de folosirea singularului în titlu)⁴⁴.

Asediul și cucerirea, apoi descrierea *Timișorii* otomane, cum și a altor localități din Banat revin prin citatele/rezumatele și parafrăzările după textul lui Evlya Celebi (din traducerea maghiară, neindicată)⁴⁵, căruia i se face o scurtă biografie și este prezentat elogios: „vestitul călător turc Elvia [sic] Celebi, care era nu numai un pasionat cercetător de pământuri din marele imperiu, ci tot odată și un observator plin de grije al oamenilor și lucrurilor pe cari le întâlnea în calea lui”⁴⁶. Regimul stăpânirii otomane este prezentat în „tradiționalul” registru negativ – provocând refugiul locuitorilor în Ardeal –, pe un ton moderat însă. Perioada interbelică a fost aceea a receptării de istoriografia bănațană a relatărilor de călătorie – Evlya, Iosif al II-lea, Griselin și a.

Într-o polemică pe tema priorității istorice a românilor față de sârbi în Banat și a dreptului de stăpânire a provinciei, Traian Birăescu combate teza sârbească, evocând „chinezatele române”, din care încă „în anul 1213 nouă la număr [erau] cunoscute cu numele lor” [!], apoi situația demografică din secolele următoare, cu infiltrări sârbești sporadice; imigranții de la sfârșitul secolului al XVII-lea nu s-au așezat în Banat, încă otoman; oricum „rascienii” erau și vlahi balcanici, albanezi, bulgari, privilegiile „ilirice” – uzurpate de sârbi mai apoi în folos propriu – cuprinzându-i și pe ei, cum și pe românii bănațani, ca ortodocși, în secolul al XVIII-lea⁴⁷.

Articolele/studiile referitoare la secolele al XVIII-lea și al XIX-lea sunt mai numeroase în revistă, ca mai atingătoare de sensibilitatea / orizontul de așteptare de atunci⁴⁸ (în deceniul al patrulea sporind totuși și demersurile de acreditare a versiunii Banatului medieval *românesc*, promovate, în alte publicații, firește, și de foști colaboratori ai revistei).

George Postelnicu semna un articol de popularizare („savantă”), onest, despre cucerirea de austrieci a *Timișorii* – nu *eliberare*, de reținut

–, însoțindu-l de o hartă, *vedutta* a *Timișorii* și un portret al lui Eugeniu de Savoia, elogiat și de el, cum de toți⁴⁹. Era prima parte dintr-un micro-serial, în a doua prezentându-se un tablou al Banatului – demografic, economic, social – la data cuceririi și evoluția din deceniile următoare, cu specială privire asupra *Timișorii*. Epoca dominației turcești era înfățișată catastrofic, în cuvinte tari, la modul „tradițional” al istoriografiei austriace (preluat și de cea maghiară și română – de pildă de Patriciu Dragalina și George Popovici), cel inaugurat de Grisellini, în opoziție cu progresul adus de stăpânirea habsburgică⁵⁰. Deosebirea față de acel tip de discurs constă doar în sublinierea caracterului românesc al provinciei – prin etnicul majorității – și deplângerea tratamentului vitreg aplicat românilor (cu scuza pentru Mercy că a trebuit să se supună injoncțiunilor „camarilei”), ceea ce a legitimat „„revoluția românilor bănațeni» dela 1737-39” (idee preluată de la P. Dragalina)⁵¹. Totuși, „cu isgonirea Turcilor din Timișoara și Banat, începe o eră nouă cu mari speranțe pentru un viitor mai bun și mai fericit”⁵², care se traduce de fapt prin modernizarea provinciei, partea urbanistică a acesteia fiind exemplificată cu cazul Timișorii, unde este relevată și prezența populației românești, cea mai numeroasă din cadrul comunității „ilirice”⁵³.

Urmarea promisă, care apărea în anul următor al revistei, detalia alte aspecte ale modernizării Banatului⁵⁴, surprinzând și primele colonizări, cu precizarea că românii au rămas majoritari, dar că poverile fiscale și abuzurile administrației i-au adus în situația de a fi „și mai rău torturați chiar decât pe vremea Turcilor”⁵⁵, aceasta totuși pe fondul unui progres general – paradox real! Omul Muzeului îl penalizează pe unul din Guvernatori: „Multe din monumentele sculpturale și epigrafice romane ce se aflau pe teritoriul Banatului, dar mai ales cele dela Mehadia, au fost luate de contele Hamilton și transportate în timpul guvernării sale, pe Dunăre, departe, la Viena. Ridicate fără nici un drept de pe pământul românesc al Banatului spre a fi duse aiurea în străinătate, aceste prețioase tezaure istorice n’avură parte să ajungă, toate, la noua destinație, căci pe drum o parte din ele se scufundară în valurile *Dunărei*, pierzându-se pentru totdeauna”⁵⁶.

Dacă George Postelnicu nu cunoștea, cum se arată în monografia Muzeului Banatului⁵⁷, limbile maghiară și germană, apropierea lui de surse se va fi făcut prin intermediul traducerilor românești din Grisellini, a doua chiar din 1926⁵⁸. Sau poate prin textul furnizat revistei de chiar editorul ei, Sim. Sam. Moldovan? Căci acesta, aflat în posesia ediției germane din 1780, s-a folosit de serviciile unui birou de traduceri din Lugoj (!) pentru a-l pune la dispoziția cititorului român (deși el însuși perfect cunoscător al limbii germane), probabil în necunoștință de întreprinderea lui Nicolae

Bolocan⁵⁹. Demersul era motivat prin aceea că „Obiectivitatea acestei opere foarte bogate iluminează Banatul nostru în orice direcție, cum acesta era înainte cu [în text *de*] 150-200 [de] ani și atrage în orice privință deosebitul nostru interes în timpul de față, când din nou năzuim edificarea noastră”, selectându-se pentru început „etnografia poporului nostru, situațiunea vieții și a goanei strămoșilor noștri în secolul al 18-lea [...]”⁶⁰. Probabil că apariția traducerii lui Nicolae Bolocan a hotărât redacția să nu dea urmare textului, acum superfluu.

Într-un articol mult adjectivat, Alexandru Grigorovici – colaborator cu acest unic material – expunea pe larg împrejurările ocupării Banatului, pe fundalul desfășurărilor politico-diplomatice (inclusiv cu trimitere la documente, după *Colecția Hurmuzaki*); dacă Eugeniu de Savoia rămânea „genial”, Habsburgii erau în schimb hrăpăreți, de ceea ce au dat dovadă și prin cuprinderea Olteniei (aici îl folosea pe Constantin Giurescu), ceea ce a însemnat o „grea încercare pentru poporul român”, altfel nefericit și sub fanarioți⁶¹. Articolul se constituie, cu totul, în demonstrația titlului și frazei de început, de autovictimizare: „Soarta a hărăzit poporului nostru numai puține zile fericite și adesea a trecut neamul nostru prin grele suferințe și grea cumpănă”, la ceea ce complotase – cum la Neculce! – și geografia, căci „poziția noastră geografică a contribuit de fapt la suferințele poporului nostru”⁶².

Romulus S. Molin, publicist fecund în presa bănățană, însuși editor al *Almahului Banatului*, care comporta și o secțiune istorică (publica, de predilecție, circulare extrase din *Protocoale* parohiale), oferă și *Banatului* câteva materiale. Într-unul, după ce fixa cadrul acțiunii de emancipare națională de la începutul secolului al XIX-lea, materializată în demersurile pentru câștigarea unei Episcopii românești la *Arad*, reproducea balada care-l avea erou pe unul din corifeii acelei zbateri, Moise Nicoară⁶³.

Ilustrând altă etapă a mișcării politico-naționale, reproducea, după *Cartea de Aur* a lui Teodor V. Păcățian (arătată fără trimitere la volum și pagină), lista participanților bănățani la Conferința de la *Sibiu* din mai 1881, de unificare a Partidului Național Român⁶⁴. Socotea că „pentru poporul din Ardeal și Banat și pentru intelectualii din vechiul Regat «Astra» ar trebui să [re]editeze «Cartea de Aur» și actele conferinței de la 1881, ținută la Sibiu. Pentru poporul de aici ca să-și cunoască ultimul capitol din robia austro-ungară, iar pentru frații de dincolo ca să ne cunoască. Pentru că nu ne cunosc”⁶⁵.

Același autor se lansa și într-un demers de „arheologie culturală”, punând în evidență rolul *Orăviții* la începuturile sutei a XIX-a, atunci aceea mai avansată în domeniu după părerea sa (argumentată!), decât *Timișoara*,

ceea ce s-a materializat prin clădirea în 1817 a Teatrului – dar și susținerea *instituției*, inclusiv de publicul românesc cultivat, care, pricepător, asista la reprezentațiile în limba germană, gustându-le. Studiul⁶⁶, care este mai mult al unei micro-zone a *provinciei* (pe palierul respectiv), nu al *etniei*, era unul riguros, rodul cercetărilor în arhivele locale, anticipând lucrarea extinsă, pe aceeași temă, după un deceniu, a editorului din acel moment al revistei (cf. nota 6, *supra*).

Celelalte articole de istorie culturală se refereau, pentru această perioadă, la cea românească din Banat. Onisifor Ghibu, pedagog și istoric al acestei discipline, prezenta mai ales din această perspectivă figura lui Constantin Diaconovici Loga, remarcând în deschidere, ca „notă particulară”, propensiunea bănățanilor pentru arta învățării, chiar prima lucrare românească în materie aparținând lui Mihail Roșu Martinovici (*De lipsă cărțicea...*), iar cel mai important „pedagog național” de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor a fost însuși Loga (autorul era tocmai promotorul „pedagogiei naționale”, ale cărei origini le identifică și prin acest demers), *Gramatica* – din care se dau citate largi, comentate, ca și din *Ortografia* – fiind totodată un „monument cultural și pedagogic”. Concluzia era că „mai larg și mai național în concepțiile sale decât Mihail Roșu, Paul Iorgovici și D. Țichindeal, Diaconovici Loga întrece ca pedagog și pe marii lui contemporani bănățeni Damaschin Bojincă și Eutimie Murgu” (acaparati de politică cei doi din urmă)⁶⁷.

Un alt ardelean, și acela profesor universitar și academician, se ocupă de un episod și un personaj din viața social-culturală a *Logojului* din jurul anului 1850, respectiv trupa de actori diletanți și catalogul celor 35 de manuscrise și tipărituri ale lui Vasile Brediceanu (tatăl marelui Coriolan și bunicul lui Tiberiu, de la care autorul deținea manuscrisul-catalog), care, pe lângă traduceri / adaptări de piese germane, conținea și *Magazin istoric pentru Dacia*, lucrări de specialitate și literatură semnate de Damaschin Bojincă, Vasile Aaron, Ion Barac, Petru Maior, Andrei Muresianu, Vasile Alecsandri⁶⁸. Concluzia autorului se constituia într-un apel: „*Lugojenii iubitori de palabre (Aurel C. Popovici dixit!) ar face bine să-și cerceteze toate bibliotecile familiare* [sic], să le catalogheze și să publice cataloagele, deoarece aceste biblioteci au avut o *mare* semnificație socială și politică. Ele au fost un simptom de alcătuire inteligentă a burgheziei române în orașe; deodată cu burghezia aceasta s’a întărit curentul național, precum reese și din pilda lui Vasile Brediceanu, care pe mine nu ca Brediceanu, nici ca Lugojan ori Bănățean m’a interesat, ci ca *tip social*, care n’a putut fi unic. Au fost și alții ca el; trebuie să fi fost! Și *toți* merită să fie desgropați, pentruca din mozaicul cataloagelor lor, prin adunare, să putem compune cât mai aproximativ

împânzirea culturală-literară a orașenimei române-bănățenești. Aceasta este istoria cea interesantă...”⁶⁹

Acest demers l-a stimulat poate pe Ioachim Miloia să prezinte caietul de cântece (versuri) de la 1866 al unei rude, căci „în ce măsură participarea în cor a putut să servească cultului, conștiinței de neam, ne-o dovedește și caietul de cântări de care e vorba”⁷⁰.

Din cele 47 de titluri, pe lângă cele populare (ori prelucrate), autorul identifică versuri de Vasile Alecsandri, Andrei Muresianu, Iulian Grozescu, Iosif Vulcan, Atanasie Marian Marienescu ș.a., reproducând parte din ele⁷¹.

Un articol foarte documentat (deși fără aparat critic) prezenta apariția (1716) și dezvoltarea tipografiilor / editurilor timișorene în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, dotarea lor tehnică, reglementările legale în materie, asociaționismul din branșă – patronal, sindical și echilibrul dinamic dintre ele –, dând și o listă a gazetelor – exclusiv germane între 1771-1849, apoi și ungurești și românești, listate și acestea până la zi practic de autorul care însuși era patron tipograf / editor⁷². Ioachim Miloia, redactorul de atunci al revistei, s-a simțit îndemnat a adăuga într-o notiță o informație, extrasă de Coriolan Buracu din *Cronica* lui Nicolae Stoica de Hațeg, în care acela relatea ca martor al întrevederii refuzul Episcopului Vidak la oferta tipografului Constantin din Râmnic de a înființa o tiparniță românească la *Timișoara* în 1767⁷³.

De fapt secțiunea privitoare la periodicele românești din articolul antecitat era oarecum redundantă, chiar superfluă dacă nu era așezată în contextul celorlalte tipărituri de gen, considerând listarea gazetelor românești din numărul (triplu) imediat anterior – cronologic, cu arătarea editorilor (proprietarilor), redactorilor de până la primul război mondial, adăugând și două cărți (tipărituri) românești în broșură / volum, cele mai vechi (*Despre bărbații străluciți ai cetății Roma* de Petru Lupulov și *Responsu replicativu...* al lui Vasile Maniu din 1857/8)⁷⁴.

În 1926 încă, Lucian Blaga percepea „Criza acută și prea puțin prevăzută prin care trece democrația de pretutindeni”, context în care îl evoca pe Aurel C. Popovici, „gânditorul uitat ale cărui vederi mai pot să reînvie”. Acesta „e fără îndoială cea mai importantă personalitate intelectuală răsărită din peisajul Banatului”, exegetul reținând, alături de „instinctiva lui oroare de democrație”, similară aceleia a lui H. St. Chamberlain, „alchimia ciudată a acestui amestec de universalitate și particularism care se găsește în articolele de sinteză ale lui Popovici”, care-i cita de-a rândul pe Goethe, Kant, Schopenhauer, dar și pe cronicari, pe Dinicu Golescu, ori proverbe românești. În esență „idealul său cultural e reacționar, aristocratic-țărănesc,

național și potrivit democratic nivelării amorfe”, o „concepție cu mult mai «etnografică» despre cultură”. În concluzie, paradoxal, „în cultura noastră A.C. Popovici, europeanul bănățean, e cel dintâi și cel mai consecvent reprezentant al aristocratismului țărănesc”⁷⁵.

În materie de istoria artei, în afară de articolul de sinteză citat mai sus (cf. nota 32), sumarul revistei mai comportă, în același prim an de apariție, articolul lui George Postelnicu de readucere în atenție a lui Nicolae Popescu, pe care îl biografia pe scurt, caracterizându-i și prezentându-i opera (punctând cu lista tablourilor de la Muzeul Bănățean); sursele comportau fondul documentar al profesorului Dimitrie Cioloca de la *Caransebeș* și însemnări pe cărți⁷⁶.

Interesant că Ioachim Miloia, practic singurul bănățean avizat în domeniu și care a publicat multe studii de istoria artei în *Analele Banatului*, nu semnează astfel de materiale în *Banatul*, chiar după ce ajunge a redacta și acest periodic; scrie însă despre Nicolae Popescu tot în revista Muzeului, la doi ani după George Postelnicu (și cu o punere elegantă la punct!), publicând și corespondența aceluia (câtă identificată)⁷⁷.

În privința istoriei contemporane și recente, a celei politico-naționale în de osebă, *Banatul* s-a raliat inițiativei grupului de intelectuali ce-l avea în frunte pe Gheorghe Dobrin, activistul național, de constituire a unei baze documentare, pe un fond de memorii/amintiri asupra evenimentelor ce au premers Unirea în județul Caraș-Severin (Logoj în special).

Apreciind demersul, Victor Bârlea constata plăcerea pentru istorie (ca materie) a copiilor (elevilor), nesatisfăcută de „răceala” manualelor și documentele seci, din care esteticul și afectivul erau alungate, nu cum din memoriile mustind de viață. Durere, acestea lipseau, mai ales cu privire la Unire, căci, se lamenta autorul (auto)criticându-și generația, „n-am însemnat nimic. Purtăm în noi o comoară vie, ce, odată, are să dipară împreună cu noi”. Nu era timp de pierdut, nici scuză: „Oricum, a neglija și a amâna, de pe o zi pe alta, însemnarea acestor momente ce numai odată în viață le poate trăi un om, și la sute de ani un popor, ar fi o întrelăsare regretabilă care nu se potrivește în veacul electricității și al tipografiilor cu rotative, când scriitorii numai sunt nevoiți să-și poarte ani de zile scrierile în desagi”.

Memoriile, consemnate și publicate, urmau a fi într-o primă etapă „literaturizate” (ori mai degrabă vulgarizate), pentru a li se mări impactul social: „Piese teatrale, nuvele, poezii, istorioare, glume [sic!] fără mari pretenții artistice, dar cetite de toată lumea, iată cum înțeleg eu a retrăi istoria, și cum înțeleg că istoria să fie cartea cea mai chemată ca să formeze caracterul și conștiința națională...” Formativului i-ar fi urmat științificul:

„Volumele ce le-ar scrie mai târziu savanții, încheind un nou capitol din viața poporului român, este cealaltă față a chestiunii”. Inițiatorii aveau în vedere ambele finalități: „Noi le-am înțeles pe amândouă când am lansat acest apel, și avem mari speranțe că nu l-am lansat în zadar”⁷⁸. Recuperare într-o instrumentare!

Apelul lui Gheorghe Dobrin („din încredințare”) evoca evenimentele din urmă cu opt ani, când s-au succedat, „într’un scurt interval de timp, momente istorice de importanță epocală: revoluția haotică, distrugătoare de valori și ordine și reclădirea în pripă a unei noi vieți politice naționale”. Dată fiind succesiunea rapidă a faptelor, „pentru reconstrucția lor, astăzi, ar fi cu totul insuficientă munca și inteligența unui singur om”, unde e de aflat „cauza că până acum nu s’a scris nimic, sau aproape nimic despre acest mare eveniment”, ceea ce trebuie remediat, căci „ar fi însă o întrelăsare nescuzabilă și o pierdere imensă să asistăm nepăsători cum se destramă și se dau uitării atâtea momente și epizode mișcătoare, cum se risipesc date prețioase cari, după 50-100 de ani, ar putea fi o comoară națională”. De aceea grupul logojan de inițiativă viza să adune din fostul județ (comitat) Caraș-Severin „deocamdată *numai ca material brut, informații*, – pentru o prelucrare ulterioară, tot ce se știe despre revoluție și evenimentele petrecute în primul an (dela 1 Noiembrie 1918 – 1 Noiembrie 1919) după războiu – fie acelea cât de neînsemnate”, care coroborate cu jurnalele zilnice și documentele de arhivă vor „putea da acestei lucrări cu timpul o unitate oarecare logică și pragmatică”. Era o întreprindere cu „scop patriotic”, făcută „pe seama posterității”, pentru care nu se solicita „o lucrare savantă sistematică, ceea ce în împrejurările date ar fi și imposibil”, ci era suficientă „o simplă înșiruire de fapte, fie oricât de răzlețe”⁷⁹.

Motivat național, demersul era cât se poate de modern, considerând amploarea ce a luat-o de curând cultivarea/cercetarea istoriei „recente” prin tehnica istoriei „orale” (consemnate tot în scris finalmente). În numărul final (dublu) al anului următor se și saluta, ditirambic, în *Banatul* „una din cele mai bune monografii asupra marilor evenimente din anii 1918-1919 în Banatul nostru”, aceea despre Consiliul Național Român din *Caransebeș*, scrisă de unul din foștii săi membri⁸⁰.

Preconizând ASTRA un „Muzeu al Unirii” la *Sibiu*, pe seama căruia ar fi urmat a fi colectate și documentele aflătoare în Banat, Ioachim Miloia se alarma pentru că, scrie, „în trecut în Muzeul Bănățean din *Timișoara* s-a neglijat tot ce a fost românesc. Azi oricât ai vrea să refaci trecutul în formă de rămășițe istorice, nu mai poți, căci n-ai de unde. Partea mai mare a lucrurilor s-a irosit. Dar atunci să adunăm aci măcar ceeace a rămas din această epocă, să nu ni se ia și aceste puține documente cari ar putea

româniza «Secția istorică» a Muzeului nostru”. Pleda pentru colectarea / centralizarea documentelor în provincie, cu condiția ca ele să rămână pe loc (adică la Muzeu)⁸¹.

Un panegiric al lui Valeriu Branisce, elogiat mult pentru gazetăria sa națională, conține și amintiri ale autorului în legătură cu personajul (din 1918 și 1924)⁸².

Fragment de istorie recentă poate fi socotit și articolul lui Victor Vâlcovici, Rectorul „Școlii Politehnice” despre așezământul pe care îl conducea: împrejurările înființării (cu citarea documentelor „ctitoricești”), proveniența (geografică, socială și etnică) a primilor studenți, organizarea procesului de învățământ și evoluția logisticii⁸³.

Primul Rector al instituției sus citate, cu rol însemnat la întemeierea ei, făcea istoricul „Asociației Culturale din Banat” – implicată și aceasta la înființarea Școlii, cum arată. Traian Lalescu face uz de memorie (sprijinită poate de însemnări zilnice?), căci a fost implicat și în urzirea „Asociației” (membru fondator și unul din cei doi vicepreședinți aleși la constituirea din 1919). Sunt arătați inițiatorii, în cap cu Miron Cristea, propunătorul titlaturii (Iosif Olariu), activitatea și realizările până la zi (biblioteci liceale și sătești, librării românești, 3 editări – între care tradcerea lui Griselin –, peste 150 burse pentru elevii români din Yugoslavia, conferințe, serbări)⁸⁴. Partea istorică se încheia normativ (și regionalist!): „Ca societate culturală «Asociația Culturală din Banat» trebuie să aducă alături de celelalte societăți culturale românești aportul [sic] originalității sale provinciale, ea trebuie să redea fizionomia culturală bănățeană în linia sa pură, care se rezumă în acea iubire sinceră de artă și civilizație din care a răsărit farmecul creațiuneai culturale bănățene și faima oamenilor săi de frunte”⁸⁵.

Încă din secolul al XIX-lea Diecezele românești solicitau preoților și învățătorilor monografii ale satelor, parohiilor (bisericii) și școlilor lor, iar în presă se clama periodic necesitatea unor astfel de scrieri care să dea și posibilitatea unor sinteze zonale⁸⁶. Cerința rămăsese de actualitate, și a fost promovată mai ales de Muzeul Bănățean, prin *Chestionarul* lui Ioachim Miloia⁸⁷ (cu rezultate parțiale), o încercare va face și Nicolae Ilieșiu în 1934, dar mai ales Institutul Social Banat-Crișana va activa în deceniul al patrulea în acest sens⁸⁸. S-a înscris în curent și „Asociația Culturală din Banat”, care va patrona revista *Banatul*, în care citim că „Asociația Culturală din Banat a publicat concurs pentru trei premii, numite «Premiile Traian Lalescu» pentru cele mai bune monografii bănățene”⁸⁹.

Cu un an înainte, Romulus S. Molin pleda pentru alcătuirea de monografii școlare sătești, îmbiind învățătorilor și un plan⁹⁰.

Texte monografice ca atare au apărut puține în revistă. Hilda Drăgan, prezentând din punct de vedere balnear *Băile Herculanee*, includea și istoricul localității/stabilimentelor⁹¹.

Sever Bocu semna un articol-eseu despre biserica veche din *Lipova*, literaturizat, împănăt și cu amintirile copilului și trăirile maturului⁹². Prezentând istoria orașului în Evul Mediu îi accentuează importanța, semnalând adăstările Regilor și Principilor acolo, ba chiar rezidarea acolo a Isabellei, deținătoare a Coroanei de încoronare („a Sfântului Ștefan”) a prefăcut „prin aceasta Lipova în cetate de scaun, demnitate pe care o împarte cu Budă”!!⁹³

Documentele îi arată în acea perioadă mai ales pe unguri la *Lipova*, dar aceștia erau „refugiații regalității maghiare [care] se sbat, pe aceste locuri, în speranța alungării semilunei, două secole”; o aparență, căci „populația autohtonă au format-o însă românii. Ei pot lipsi în documente – deși sunt și documente destule care îi amintesc – în tot cazul sunt singura realitate ce supraviețuiește celui trecut”, așa că „tot acest document uman rămâne cel mai veridic și mai puțin hipotetic”⁹⁴. Un argument e și acela că la *Lipova* românii ocupă centrul, iar coloniștii târzii (șvabi) locuiesc periferic, în clădiri mai puțin solide, aceasta pentru că „colonul n’are sentimentul durabilității, el clădește efemer, n’are cerințe de lux, el va fi fără stil, uniform, cu un sens numai pentru utilitate”[sic]⁹⁵.

Stăpânirea lui Mihai Viteazul, care a cuprins și *Lipova*, „deși numai un scurt vis, reînnoiește legăturile spirituale vechi cu Ungro-Vlahia și dă loc la o renaștere religioasă”, care va genera și biserica monumentală de mai târziu⁹⁶ (obiectul articolului!).

Dominația otomană nu era diabolizată, căci „ar fi o greșeală însă a crede că Islamul să nu fi adus cu el decât fer și foc. El și construiește. În *Lipova* stau încă în picioare bazarele, mormintele turcești. Ortodoxismul a veghiat, s-a apărut, dar e firesc să fi suferit și înrăuirile de artă și decor musulman” – inclusiv în cazul monumentului din *Lipova*, care la restaurările ulterioare, apoi, „a suferit vizibil influențele catolice, romane”⁹⁷.

După ampla introducere – având în vedere extensiunea articolului –, istoricul și descriția monumentului erau mai degrabă expediate, nesistematic⁹⁸, dar acela a fost în același an obiectul micro-monografiei lui Ioachim Miloia⁹⁹ (elogiat de altfel de autor pentru demersul său științific și acela de restaurare). Sever Bocu își motiva lungul discurs introductiv teoretizând pe linia lui Xenopol: „Un fapt istoric nu e izolat. El este un rezultat al altor fapte, conexe cu el. D’aceea a trebuit să ne extindem asupra unor întregi serii de asemenea fapte, aparent străine, ca să putem înțelege monumentul din Lipova. Rădăcinile lui sunt adânc articulate în aceste fapte”¹⁰⁰.

În revistă a apărut, chiar în primul număr, și o micro-monografie de istorie economică a Societății „Reșița”, acurată, prezentându-i istoricul de la înființare până la zi, cu evoluția (schimbarea) patronatului, capitalului social, structurii acționariatului și a producției, cantitativ și calitativ (pe sorturi), cu grafice¹⁰¹. Demersul era motivat prin aceea că „Reșița este întreprinderea industrială care urmează să joace rolul cel mai important în economia noastră națională, formând un nod vital în viața industrială a României de azi”, nevalorificată pe măsura potențialului datorită lipsei unei politici industriale coerente a autorităților, pe care autorul încerca să le sensibilizeze¹⁰². Interesantă informația că „Dl. dr. Valerie Brăniște [sic] lucrează la o monografie completă a «Reșiței»”¹⁰³.

Tot în primul an al revistei editorul ei de atunci publica o micro-monografie zonală, aceea a județului Caraș, a cărui istorie o prezintă de pe vremea agatârșilor până la zi¹⁰⁴. Strămoșii, chiar inamici, sunt de o potrivă apreciați: „Romanii au arătat marea lor dibăcie în strategie și tehnica războiului într-un mod nemai pomenit în evul vechiu, iar Dacii învinși au dovedit prin demnitatea și simțul lor de datorie că nu au semeni în întreaga istorie universală”¹⁰⁵.

Epoca romană a fost una de înflorire, autorul enumerând orașele și cetățile (castrele) atunci întemeiate, probe ale vieții economice vii (chiar și primele elemente creștine datau de atunci), așa încât, „când după o domnie de 170 de ani Romanii părăsiră Dacia (a. 271), locuitorii băștinași din aceste părți erau un popor pe deplin format din punct de vedere moral și material și astfel cu ajutorul religiei lor creștine au putut să reziste contra influenței Goților, Avarilor, Hunilor și Ungurilor timp de 1600 de ani, pierzând prin aceasta doar numai atâta că fuseseră doborâți depe treapta înaltă de cultură din evul mediu la analfabetismul științei moderne [sic]”¹⁰⁶. Credea că „în timpul deselor invaziuni ale barbarilor strămoșii noștri, cari în secolul IV trecuseră la creștinism, se retraseră în peșteri ascunse sau în cetăți, dintre care cetatea Carașului forma centrul”, preexistentă deci cuceririi lui Ștefan I, care a cuprins-o, „întemeind în același timp și comitatul Caraș”¹⁰⁷, afirmă autorul tributar aici istoriografiei maghiare cu care alteori era în divergență (cum în susținerea continuității).

Carașul a avut un loc special în Regat, căci „comitatul nostru fu ridicat împreună cu județul Timiș-Torontal la rangul de comitat independent cu numele de Banat [sic]”¹⁰⁸, românii de aici fiind chiar curtați de oficialitate, care chiar le-a creat instituția chinezatului (!): „În acest timp regii unguri căutau să câștige simpatia populației noastre. Din mai multe sate ei formară cnezate, dând cnezilor drepturi de administrare și ocârmuire, pentru ca

pretutindeni să domnească ordinea și liniștea”¹⁰⁹.

Epoca otomană nu este demonizată, se arată totuși că „sub Turci începe o exploatare economică a ținutului nostru, care mai cu seamă în privința extragerii minereurilor a forțat pe strămoșii noștri să stăruie într-o muncă deosebit de intensivă”¹¹⁰.

Parte a Banatului austriac după 1718 (nu se spune că atunci comitatul nu ființa), era „administrat direct de curtea vieneză, care după un program bine întocmit a căutat să-l ridice din punct de vedere comercial și industrial. Se făcură drumuri noi, se săpără canaluri, se uscară mlaștini”, s-au dezvoltat agricultura și mineritul, inclusiv datorită colonizărilor.

Filo-austriacul autor nu mai găsea elemente de progres, ci dimpotrivă, după integrarea ținutului de Ungaria, singurul lucru lăudabil fiind întemeierea Teatrului din *Oravița*. Comitatul atunci reînființat a fost mai târziu absorbit de cel al Severinului și reactivat doar după Unire (prilej de elogiare a politicienilor locului care au exoperat actul)¹¹². După istoricul județului¹¹³, secțiunile economice comportau și ele elemente istorice¹¹⁴. Era aceasta, probabil, o eboșă a monografiei publicate de autor în deceniul următor¹¹⁵.

Se poate considera aparte o micro-secțiune de istorie a istoriografiei. În privința celei bănățane, aceasta e reprezentată prin două articole ale lui Constantin Rudneanu, care scrie despre Nicolae Tincu Velia și Ioan Sârbu.

Pe primul vrea să-l scoată din nedreapta uitare, promovând chiar o viziune mesianică: „Între împrejurări grele, trimis de o poruncă înaltă, se nascu N. Tincu Velea, istoricul bănățean care, ca și toți ceilalți, a căutat să eternizeze luptele și suferințele pe cari poporul român bănățean le-a purtat pentru menținerea credinței adevărate, pentru limbă și tradiție”¹¹⁶. Sunt evocate acțiunile de emancipare bisericească, în care s-a implicat și Tincu, colportându-se și zvonul otrăvirii lui de „dușmanii neamului românesc”. Notele biografice sunt urmate de prezentarea *Istorioarei...*, „cea mai valoroasă operă a sa”, scrisă într-un „spirit pătruns de o adâncă iubire de neam, concepție care emană din sufletul lui plin de naționalism și credință fermă”, de ceea ce dau seama și citatele din *Prefață*, scrisă pe „un ton duios”. Prezentarea conținutului e foarte sumară, iar în privința metodei se zice că „uneori încearcă să dovedească prin argumente tradiționale [tradiții, legende locale, R.A.], repede trece la cele istorice”. Judecățile de valoare predomină în articol, criteriul fiind cel național: „Cetind istoria lui N. Tincu-Velea ai impresia că trăiești acele vremuri pline de luptă și entuziasm național. Idealul unui popor e bine rotunjit [...]”, căci el „a fost un bun român pe un pământ străin, cu simțământul datoriei în fața lui Dumnezeu și a întregului popor”. Scrierea lui „va fi servit multor istorici mai noi cari au scris istoria

Banatului” (aluzie la George Popovici?), se impune însă republicarea ei cu litere (s-a tipărit cu slove la *Sibiu* în 1865) – ceea ce s-a mai reclamat și ulterior în publicistica bănățană (*Vestul, Dacia* ș.a.), fără urmare –, pentru ca „adevărul să nu fie ascuns, dreptatea imanentă a istoriei ne va îndruma ca respectarea libertății să fie o dogmă a tuturor popoarelor”¹¹⁷.

Demersul prim se motiva (și) prin aceea că „e bine ca din când în când să amintim și trecutul poporului nostru, căci viitorul de mâine este necunoscut, iar experiența trecutului sunt fapte realizate”¹¹⁸. În al doilea se făcea trimitere la *historia magister vitae*: „Din înțelegerea trecutului resare entuziasmul viitorului... Zilele pline de gloria și înțelepciunea vremurilor trecute sunt învățăturile pe cari azi le adâncim mai bine ca oricând. Descifrând viața celor de demult devenim mai buni, ne mângăem, căutând să adâncim rostul vieții”, mai mult, „dacă suntem pătrunși de cultura celor din trecut, cu atât mai mult trebuie să ne fie viitorul mai bun”. Drept aceea, „figurile distinse din trecutul nostru trebuiesc scoase din nou la lumina zilei”, cum aceea a lui Ioan Sârbu, „o figură măreață a poporului bănățean”¹¹⁹, care „a fost un caracter desăvârșit, în toate actele sale a urmărit binele neamului”¹²⁰. Datele biografice erau succinte, cum și referirile la operă (extensiunea articolului fiind mai mică de două pagini).

Teza de doctorat despre politica externă a lui Matei Basarab (în germană numai, atunci) este „o importantă monografie istorică”, întrecută de cealaltă, „monografie de seamă”, asupra lui Mihai Viteazul, „opera cea mai de seamă a istoricului nostru” care, pe lângă documentarea riguroasă, științifică, era compusă cu stil de „literat”, nelipsindu-i nici „accente duioase”, pentru ce „opera D-rului Ioan Sârbu merită să fie citită și continuată” – însăși monografia Mihai Viteazul fiind a doua scrisă de un bănățan (primul a fost Bojâncă, arătat), dar și reeditată, cum ale altora (vezi mai sus relativ la Tincu-Velia)¹²¹.

Istoriografia transilvană e prezentă doar prin înfățișarea sintetică a Școlii Ardelene, plasată pe fondul Luminismului, „o epocă nouă, în care tendințele sociale schimbă cu totul aspectul civilizației de până atunci” și al reformelor iosefine, „ușurătoare”, concepute „pentru păciuirea poporului”. Tentativele „înțeleptului monarh”, înfățișat cu simpatie, „se împiedică însă în Ardeal de trufia celor trei națiuni (Ungurii, Sașii, Săcuii). Aceștia sub nici un chip nu se învoiră la o ștergere parțială a privilegiilor spre folosul bietului popor românesc exploatat neomeneste [...]”. Dar „poporul românesc simțise adierea libertății. El cere drepturi”. Era un început de serie, „timpul zbuciumărilor pentru dreptate, cunoscute în Istorie sub numele de «Supplex libellus» – și cari se vor continua până la eliberarea Românilor de sub jugul secular”. Deși corifeii Școlii Ardelene au fost între animatorii de seamă ai mișcării

Supplex-ului, autorul stăruie că „această stare conștientă a poporului ce-și cere drepturile sale și luptă eroic pentru câștigarea lor *este fondul pe care avea să se brodeze renașterea noastră națională*, cunoscută sub numele de «Școala ardeleană»”. El concede că „originea strict istorică este însă actul «Unirii» [religioase]”, concepută însă ca „o forță desnaționalizatoare”, dar până la urmă „încă o pildă despre felul cum am știut să întoarcem spre folosul nostru tendințele de desnaționalizare”, ceea ce „se putea însă numai mulțumită stării sufletești a poporului”¹²². Apoi, lăsat (întreg) poporul în fundal, se arată cum școlile întemeiate de Inochentie Micu și bursele exoperate de el i-au pus pe tinerii studioși „în nemijlocită atingere cu dovezile originii noastre latine și ale drepturilor noastre străvechi”, lor impunându-li-se ideea (transformată în datorie / comandament de viață) că „*Istoria era necesitate spre a învedera adevărul*”, acela al autohtonității, al drepturilor românești primordiale. De aceea „scriitorii școalei ardelenne s-au dedicat cu însuflețire Istoriei și meritele lor pe acest tărâm sunt foarte mari. Opere monumentale, cari și-au păstrat însemnătatea și în zilele noastre”, cum *Cronica...* lui Șincai, ori *Istoria...* lui Maior. „Ideea latină”, prezentă *în nuce* la cronicari și dezvoltată de Cantemir a fost la ei „punctul de plecare”, cel care „dă școalei ardelenne acea notă caracteristică de unicitate”. N-a fost un exercițiu de laborator științific, căci „activitatea lor istorică a mai avut ca rezultat și *trezirea simțului naționalității noastre*, conștiința atât de binefăcătoare a latinității noastre”. Au patronat și „europenizarea scrisului nostru”, pledând pentru grafia latină, cultivând gramatica. Gheorghe Lazăr, produs al acelui mediu cultural, a dus mesajul la sud de Carpați și „astfel se întreș firele conducătoare în evoluțiunea sufletească a unui popor; Ardelenii au fost aceia cari au pornit renașterea noastră, ei au deșteptat pe Românii de dincolo de munți, pentru ca aceștia mai târziu să fie la rândul lor luminatorii neamului [...]”. Mesajul Școlii Ardelenne nu era epuizat, căci semnele de revenire la clasicismul cultivat de ei arăta că „influența școalei latiniste nu poate avea încă sfârșit”¹²³.

Într-un unic articol pe care îl semnează în *Banatul*, ca și autorul citat mai sus, Paul I. Papadopol încearcă o caracterizare a lui Hasdeu pe multiplele paliere pe care acela s-a afirmat: literatură, filologie, istorie etc.

În istoriografie a dat „un model de monografie retorică în «Ion Vodă cel Cumplit»; adună documente și le studiază ca nimeni altul până la el, întreprinde în fine «Istoria critică» în două volume, cercetare serioasă și savantă care urma să revoluționeze istoriografia românească [...]”; iar ca metodă „în *istorie* își bazează cercetările – pentru prima oară la noi – pe critica izvoarelor, dându-ne pagini de un adevăr necontestat”. Socotind și celelalte realizări de vârf ale sale, „din toate acestea rezultă că *Hasdeu*

[sic] este cu adevărat o culminație a sufletului românesc, ba încă una din cele dintâi și mai isbutite încercări de evadare a românescului în universal” întreprinsă de prima noastră „genialitate creiatoare”¹²⁴.

Tot un articol unicat furnizează Ion Nestor despre mentorul său Vasile Pârvan, în contextul recente dispariții a aceluia. Eseul, căci nu este un necrolog, caută să descifreze formula sufletească și intelectuală a savantului, așa cum este ea reflectată în prestația sa științifică.

Astfel, „ca istoric, nu prin autoatribuirea jactantă a vreunei vocații speciale, ci prin îndelungată și migăloasă pregătire, de el concepută ca o treptată inițiere mistică prin lepădarea de cotingențe streine. Punctul de vedere universal istoric îi era prezent chiar când trata cea mai mărunță chestiune de istorie antică, în care, *ca pregătire științifică*, se specializase”. Pentru a acredita plauzibil că Pârvan fusese „spiritualist cu perspectivă istorică”, autorul produce citate adecvate din opera lui (fără trimiteri)¹²⁵. Ca profunzime și amplitudine spirituală lui Pârvan i se cuvenea probabil al doilea loc, după Eminescu, în cultura română¹²⁶.

Redacția extrăgea, în luna următoare, „pasagiile esențiale” dintr-un „emoționant articol” scris de Camille Jullien în *Journal des Débats* despre Vasile Pârvan¹²⁷.

O altă micro-serie de studii/eseuri/articole au drept obiect monumente eclesiastice, puse în legătură cu istoria Bisericii, firește, dar și cu cea a generală.

Revista a reprodus ultima parte, cea generală, din repertoriul lui Coriolan Petranu, care nu parvine la a răspunde titlului¹²⁸. Apariția opului „de mare preț” (științific, firește!) fusese semnalată imediat după editare (la Sibiu, 1927), promițându-se că „într-unul din numerele noastre apropiate ne vom ocupa pe larg de această carte”¹²⁹, ceea ce s-a onorat prin recenzia lui Ioachim Miloia care, după considerații privind necesitatea monografiilor în domeniu, fără de care sinteza era de neconceput, saluta lucrarea „atât de binevenită, ca una ce umple o parte din golul chestiunilor noastre artistice”; conținutul, rezumat de recenzent, probează „incontestabila valoare de a fi o culegere cât se poate de exactă” și totodată „o statistică perfectă”, indispensabilă cercetătorilor problemei¹³⁰, ceea ce și era această lucrare de pionierat¹³¹.

Probabil că tot Miloia ceruse redacției să semnaleze lucrarea lui Petranu, el anunțându-l pe autor de apariția (viitoare, atunci) a recenziei¹³², iar curioasa succesiune a materialelor (întâi darea de seamă / recenzia, apoi fragmentul din lucrare) se datorează tot intercesiunii sale pentru publicarea textului lui Petranu.

În primul an al revistei un colaborator ambiționa ca într-însa să „descrie principalele clădiri bisericești românești dela început până în ziua de astăzi”,

conștient totuși de marele handicap ce-l reprezenta lipsa repertoriilor (cum cel produs de Coriolan Petranu în anul următor, pe un segment specific, vezi mai sus), „căci o descriere amănunțită și fără scădere a tuturor clădirilor bisericești de valoare în țara românească numai atunci e posibilă, dacă se vor înmulți sistematic scrierile de acest fel, dacă vom avea o topografie română a arhitecturii bisericești, care va cuprinde toate clădirile bisericești mai importante, descrierea lor, istoria clădirilor [...], inscripțiile găsite sau alte documente de ctitorie și în fine o descriere tehnică fidelă a construcțiilor arhitetonice [sic]”. După aceste considerații metodologice și asumarea – totuși – a marelui proiect, autorul nu parvine decât a furniza explicația formei clădirilor eclesiastice, pornind de la casa „mykenică”¹³³. Nu putem ști dacă, speriat de amploarea unui astfel de proiect, va fi abandonat întreprinderea, ori redacția l-a considerat prea stufos, căci alte episoade n-au apărut.

Într-un eseu istoric Emil Panaitescu evoca vechile monumente de artă, așezăminte religioase și de cultură, cum bisericile de la *Curtea de Argeș*, *Dealul, Horezu, Trei Ierarhi*, expresii ale pietății creștine. Românii și-au apărât țara și Creștinătatea, într-un punct principal de impact al acesteia cu Islamul, și „aici stă în trecut rolul de istorie universală al națiunii noastre. Creștinismul nostru a fost activ, religia și patria, legea și țara, biserica și statul au ajuns de s-au identificat și au format pentru națiunea noastră unitatea indivizibilă a unei forțe care a biruit. Forță politică și culturală care a biruit cu greu după multe și dureroase vicisitudini. Dar a biruit și astăzi ne aflăm pe linia mare a ascendenței noastre istorice”¹³⁴. Societatea românească trebuia acum organizată „în spiritul unei noi civilizații”, viitorul privit „cu încrederea că trebuie să fie mai strălucit și mai rodnic decât trecutul pentru civilizația omenirii”, fără a se ignora totuși reperele istorice principale: „Ca să nu greșim însă, să ne amintim și să vedem clar și în trecutul nostru”¹³⁵. Altfel spus, *historia magister vitae*.

Raritatea instituțiilor muzeale la noi, a acelor de artă în special, dătătoare de seamă a culturii și civilizației unui popor, era deplânsă de alt colaborator ocazional al *Banatului*, care elogia gestul unui ctitor de astfel de așezământ, căruia îi prezenta colecțiile¹³⁶.

O micro-sinteză de istorie – la mâna a doua! – prezenta procesul de unificare românească și temeiurile sale istorice, valorizând factorul conștiință națională, legăturile dintre provinciile românești și sincronizarea istoriei lor până la identificarea finală, idei prezentate în rezumat de un raportor și pe care conferențiarul de la *Timișoara*, Ioan Lupaș, le va argumenta pe larg mai apoi în *Istoria Unirii Românilor* (București 1937)¹³⁷.

O sumă de articole se află la granița istoriei românești cu cea regională, balcanică și central europeană. Parte din ele chiar discută granițele – ale

Banatului mai ales, în cadrul celor ale României de după 1918, în contextul urmăririi destinului românilor din Țările Balcanice.

Încă în 1927, într-un articol mai „stingher” atunci, în contextul sumarelor revistei, apărea un scurt material care prezenta minoritatea românească (și macedo-română/aromână) din Yugoslavia de atunci, adică din Banatul „yugoslav”, Timoc (mai ales de acolo, de unde provenea autorul, cum indică pseudonimul) și Macedonia, oferind și câteva date istorice (nu multe, dat fiind spațiul tipografic redus), dar mai ales deplângând agresivitatea statului modern sârb, apoi yugoslav, care practic nega specificitatea etnică românească, promovând desnaționalizarea (sârbizarea) cu o regretabilă consecvență (și eficiență!)¹³⁸.

Când revista a devenit organul „Asociației Culturale din Banat”, care avea în program și țelul minimal de a proteja identitatea națională a românilor din Banatul „yugoslav” (cel maximal fiind „recuperarea” lor prin mutarea graniței), publicația a reflectat această orientare/ideologie/politică împărtășită de altfel de redactorul (șef) Ioachim Miloia, consacrand aproape întreg ultimul număr al publicației, cel din 1930, **Congresului românilor refugiați din Banatul iugoslav** ținut la *Timișoara* în 1 iunie 1930¹³⁹ și comportând materiale cu conținut mixt, de istorie și politică, întreșute, parte din ele fiind înseși textele cuvântărilor rostite la congres. Așa, aceea a lui Atanasie Popovici (Directorul Școlii Normale din *Timișoara*), care trecea în revistă istoria românilor din Timoc (punctând episoade din 1906 și 1910 când comunitățile de acolo au cerut – fără ecou – sprijinul autorităților din România pentru a-și păstra identitatea), *Macedonia* (nerespectarea prevederilor atângătoare de învățământul românesc din tratatul de la 1913) și Banatul „yugoslav”¹⁴⁰.

Asemenea, raportul inginerului Ștefan Ardeleanu¹⁴¹, președintele Congresului, care se constituia într-un material de istorie recentă, respectiv retrospectiva activității „Ligii românilor refugiați” din Yugoslavia (al cărei președinte era același Ștefan Ardelean) de la constituirea din 1920 până la zi, paralel cu punctarea aspectelor mai însemnate ale mișcării naționale cultural-politice a românilor din Banatul „yugoslav”, precum și schița unui program de viitor¹⁴².

Figurau în cuprins și articole scrise special la ocazie, cum cel polemic al lui Traian Birăescu evocat mai sus (vezi nota 47, *supra*) și cel asemenea (inclusiv ca virulență!), dar vizând o arie teritorială și temporală mai extinsă, al lui Ioachim Miloia, redactorul gazetei¹⁴³. El cita documente de la Marele Jupan Ștefan Nemanja pomenitoare ale vlahilor din Serbia pe la 1198-99 și altele de la Ștefan Milutin, care la începutul secolului al XIV-lea aminteau de „legea vlahilor”, afirmând prezența până în sec. al XVI-lea a unor „insule

mai mici și mai mari de populație românească”, o „Mică Vlahie” afirmându-se efemer și politicește „pe lângă Bosina (Bosnia). Odată cu avansul otoman o parte se retrag spre nord, iar cei rămași se topesc în masa sârbă”, aceasta și pentru că, se aventurează autorul a crede, ei „pierd orice contact cu coastele italiene, de unde până aci [...] primiau neînterupt și elementele de reîmprospătare a limbii lor și poate și conștiința obârșiei lor romanice”¹⁴⁴!

Sârbii, colonizați succesiv în Banat cu începere de la finele secolului al XIV-lea, au fost „primiți de locuitorii băștinași, Românii, cari îi sufereau fără dușmănie în bisericuțele de lemn, fiindcă erau de aceeaș lege cu dâșii”. Răsplata a fost însă amară, pentru că „Sârbii, veniți aici, au fost mai târziu folosiți de Austria ca instrument politic în contra Românilor și prin aceasta au obținut favoruri politice pe care numărul lor redus nu-l justifica în Banat”, astfel că, „în schimbul unei purtări creștinești, aceleași mâni cari au întins pânea și sarea au fost mai târziu strivite în lanțuri”¹⁴⁵. În nici un caz însă patenta Împăratului Leopold și „caraghioslăcul «voivodinei» sârbești în Banat” nu pot crea o bază de drept istoric¹⁴⁶.

Reconstrucția istorică – și argumentația de drept istoric – e dificultată de faptul că „Turcii au șters tot ce a fost și a rămas românesc din timpuri mai vechi”, mai ales bisericile, „afară de câteva excepții insignifiante”, așa că, „în felul acesta ne lipsesc azi – dar poate mâine, nu – dovezile în plus pentru existența unei vechi culturi curat românești sau cel mult slavo-române, dar în nici un caz sârbo-românești”, dovezi poate truvabile „în tainițele unor vechi arhive sârbești”¹⁴⁷.

Au existat însă și episoade de conviețuire armonioase, decelabile în puținele monumente de cult rămase, care probează „cum pe firavul vlăstar al ortodoxiei, în aceste lăcașuri sfinte s’a altoit și înfrățit sufletul a două popoare, fără incriminări și fără bănuială”, căci „în aceeaș biserică au încăput „într’o strană Românii și în cealaltă Sârbii”, iar „în aceleași chilii de schimnici au putut locui și Sârbi și Români”, bisericile fiind zugrăvite deopotrivă de „maeștri” români și sârbi. Asemenea, „un Sava Brancovici sârb de origină a fost unul dintre cei mai buni mitropoliți români, iar fratelui său Gheorghe îi plăcea să se creadă de origine română, înrudit cu Brâncovenii” – și „s’ar putea continua mult această listă de relații prietenești, de reciprocă tolerare, de indulgență a elementului băștinaș față de noii veniți”, care s-au instalat însă în uzurpatori¹⁴⁸.

Despărțirea ierarhică a venit pentru că „se schimbaseră vremile: naționalismul romantic a deschis însfârșit și ochii băștinașului și i-a dat ciomagul în mână” – reacție telurică, formulează autorul însuși într-o retorică romantică: „a fost pământul românesc care s-a burzuluiit, scuturând de pe sine ceea ce nu era al său”¹⁴⁹.

Concluzia acestor „reflexii” era aceea că, pe de o parte, trebuia intensificată propaganda culturală în Banatul „yugoslav” pentru menținerea identității românești acolo, iar pe de alta trebuia acționat cu mijloace diplomatice, dar ferme, la Belgrad, învederându-se și că sârbii din România „până azi n’au avut de ce să se plângă” (era totuși o aluzie la posibile retorsiuni!)¹⁵⁰.

Această instrumentalizare politică a istoriei (copios prezentă și în „cealaltă strană”) era semnalată cu satisfacție de Traian Birăescu (el însuși semnatar al unui articol pe care îl și amintește) într-un amplu material despre congres, apărut sub genericul „Românii din Banatul înstrăinat” și cu subtitlul grăitor „Revista «Banatul» pune la punct imperialismul sârbesc”¹⁵¹.

Oarecum în răspăr cu celelalte materiale din sumarul numărului, antisârbești până la virulență, articolul lui Ion Montani – membru al generației *Luceafărului* și, din acel an, editorialist la *Vestul* –, care rememora episoade de luptă solidară a românilor, sârbilor, slovacilor, croaților din fosta Ungarie: prezența avocaților sârbi și slovaci la procesul memorandiștilor, cum și a celor români la acela al ziarului sârbesc *Zastava*, „Congresul naționalităților” din 1895 care a adoptat un program și a instituționalizat alianța prin alegerea unui Comitet Central comun, intervențiile lui Ștefan Cicio-Pop din timpul războiului în favoarea prizonierilor sârbi din Cetatea *Aradului*, supuși unui regim de exterminare ș.a.¹⁵² La finalul înșiruirii (nu foarte sistematice), autorul își sublinia intenția: „Scopul acestui articol a fost numai să reîmprospăteze prin câteva date amintirea epocii eroice din luptele naționaliste în vechea Ungarie, epocă ce a dăinuit zece ani, 1889-1899 și în care sârbii din Banat, Bacica, Slavonia și Croația au stat alături de noi ca buni și neuitați frați de arme”¹⁵³.

Într-un interesant eseu istorico-sociologic, Cornel Grofșorean combătuse teza marxistă reducționistă privind cauzalitatea de ordin exclusiv economic a Marelui Război¹⁵⁴, plecând și el de la cazul ungar în primul rând, comparând apoi situația naționalităților din Ungaria cu cea din Austria, impactul politic al federalismului și socialismului în dubla monarhie – a celui din urmă și pe plan general european, în legătură cu poziția socialiștilor în momentul declanșării războiului, dar și cu analizele socialiste/comuniste chiar asupra cauzelor sale, socotite unilaterale de autor: „Țin să subliniez că, pe lângă motive economice, și cele ideologice au avut un rol important, aproape tot atât de însemnat, care de fapt însă nu a fost îndeajuns discutat”¹⁵⁵. Enumera, sumar, dorința francezilor de „revanșă”, mândria britanică jignită grosier și neîndemânatec de Kaiser, dorința de liberare a popoarelor captive – ori parțial subjugate, din Austro-Ungaria mai ales – și accentua aceasta, fără a absolutiza totuși: „afirm că scopul determinant al războiului mondial – căci mersul istoriei nu este

întâmplător, ci predestinat de forțe nouă de multe ori necunoscute – a fost năzuința de armonizare a intereselor economice și rezolvarea problemei naționale în fosta monarhie, pentru a elibera Europa de acest ferment vecinic amenințător”¹⁵⁶. Naționalismul se dovedise mai puternic decât internaționalismul socialist în 1914, tot în numele lui a acționat Jászi în 1918 după o perdea frazeologică democratică, până și aristocrația maghiară a pactizat cu comunismul spre a salva „Ungaria Mare” (în treacăt cazul atipic al Rusiei este taxat de aberant, fiind contrară marxismului însuși instituirea orânduirii socialiste / comuniste într-o țară fără burghezie, practic, și cu 70% din populație analfabetă)¹⁵⁷. Respingerea propunerilor „generoase” de „coabitare” într-o Ungarie democratică nu a însemnat reacționarism, căci valorificarea principiului național este mai în măsură a asigura progresul unei comunități etnice¹⁵⁸.

O foarte profesională analiză a desfășurărilor de pe piața financiar-valutară – preponderent europeană, dar și nord-americană – de la sfârșitul secolului al XIX-lea și până la zi, cu intenții finaliste, se constituie totodată și într-un studiu de istorie economică modernă și contemporană (recentă) generală, dar cu dese referiri pertinente la România de asemenea. Este și cel mai lung text din revistă, fiind publicat în serial pe tot parcursul primului an și în două numere din cel următor¹⁵⁹.

Acestea ar fi cele câteva secvențe de istorie generală diseminate dispart în revistă, cărora li s-ar putea adăuga eventual partea introductivă, argumentarea istorică a studiului etnografic/antropologic al lui Ioachim Miloia despre arta populară românească și cea lituaniană, el susținând că multe similitudini provin încă din proto-istorie, lituanii vechi fiind de aproape înrudiți cu tracii¹⁶⁰. Era prima contribuție la revista pe care în curând avea s-o conducă, în anul următor republicând articolul, pentru care se documentase „la fața locului”, în Țările Baltice¹⁶¹, în buletinul Muzeului Bănățean al cărui director devenise¹⁶².

Instalarea copiei după Lupa Capitolina la *Timișoara* prilejuia singurul articol al primului director al revistei, de teorie istorică, cu aplicații demonstrative din istoria românească și universală (europeană cu precădere)¹⁶³. Într-un stil prolix și cu ton emfatic, de *magister* infailibil, autorul își rezuma teoria privind periodizarea istorică, respectiv ciclicitatea de 12000 de ani la nivelul omenirii, respectiv de 1200 la state / popoare / națiuni (cu subperioade de 6, 4, 2 sute), postulând totodată superioritatea civilizației greco-latine – cu accentul pe *a doua* componentă – și a popoarelor (celto-)latine. Exemplificările / aplicațiile / demonstrațiile se iau din istoria Imperiului Roman, cu prelungirea lui în cel Bizantin, Renaștere, istoria Franței (și citim că „organizațiunea de Stat a regelui Ludovic al XIV-

lea este un adevărat fascism francez”!)¹⁶⁴. Se proclamă că „Panlatinismul nu e numai o teorie a sufletului, dar și o realitate obiectivă – căci aceste legi determinate stăpânesc atât istoria Franței, cât și a Italiei și a fostului Imperiu roman, și chiar istoria Angliei, a cărei viață publică și prin origină și prin îndrumare sufletească se află legată de logica latină”¹⁶⁵. Le este caracteristic celto-latinilor „a face rațiunea stăpână pe instinct”, ceea ce a culminat (unde nu gândeai!) în fascism, care era nici mai mult nici mai puțin decât „oglanda cea mai curată a spiritului latin de organizație”!¹⁶⁶ Germania însăși a încercat să imite tipul de civilizație latin, legitimându-se prin creația statală a lui Carol cel Mare, cum și Austria și Rusia, unde „Maria Tereza [sic] și Petru cel Mare, amândoi de cultură greco-latină, presimțind această lege a determinismului istoric, încearcă să constituie două Imperii orientale, unul în formă mai latină, altul într-o formă mai greacă. Dar aceste forme fiind impuse de exterior și neputându-se menține decât prin expediente și forță cad ambi [sic] și dispar”¹⁶⁷. Românii din Austro-Ungaria și Rusia erau îndreptățiți deci la secesiune, nefind legați organic de popoarele dominante în acele state, de aceea și pretenția U.R.S.S. asupra Basarabiei era nelegitimă, ca numai o „abilitate politică renoită din politica țaristă”¹⁶⁸.

Interesant că autorul socotea, într-un context de de-diabolizare a epocii fanariote, în care s-a evidențiat Nicolae Iorga, că aceea reprezenta o salutară re-cuplare a societății românești la civilizația latină (era însuși descendent de greci împământeniți, dar nu susținea o pledoarie *pro domo sua*), găsim chiar că a fost „preparată prin tractate chiar de Mihail Viteazul însuși” (!), dar mai ales că „Domnia fanariotilor, departe de a fi o uzurpație și o eroare, a fost prin necesitățile determinismului istoric, întronarea în mersul afacerilor române a logicii și a civilizației greco-latine, civilizație care cârmuește și astăzi Statele cele mai puternice din Occident și această întronare s-a făcut fără ca a tot puternicul Sultan să aibă tăria să se împotrivească [sic !!] – căutând însă să se amestece cu [sic] ce în ce mai mult în treburile noastre interne”¹⁶⁹.

În fine, aș aminti ingenioasa „împăcare” a formulei temporale a ciclicității cu teza (subiacentă) a unității civilizației latine: subperioadele la nivelul diferitelor state / națiuni pot fi uneori în decalaj „și de aici se nasc din când în când conflicte trecătoare”, chiar armate¹⁷⁰.

Acestea ar fi studiile/articolele integral sau parțial istoriografice din revista *Banatul*. Destul de caleidoscopice, în funcție de cea ce puteau oferi portofoliului colaboratorilor locali și cei atrași, sporadic, din afară (spre deosebire de secțiunea literară, în primii doi ani cel puțin). Aceștia aveau, majoritatea, formațiune academică, dar nu neapărat studii istorice¹⁷¹, predominând cele teologice, filologice, juridice, parte fiind „debutanți”,

adică nu publicaseră antebelic¹⁷². A fost un efort de autocunoaștere, datorat multor lacune, cum și unul de prezentare a propriei provincii, originat de frustrări regionaliste¹⁷³. Și la *Banatul* se verifică tendința generală a discursului etnocentric și paralel cu cele ale „celorlalți”¹⁷⁴ (caz ilustrat chiar de primul număr al revistei!), care tinde a deveni militant și polemic¹⁷⁵, tot așa preferința pentru epocile mai apropiate istoric (pe fondul lipsei unui program coerent și al multor curențe de metodă), stilul de „popularizare savantă”¹⁷⁶.

Ca și în alte zone / orașe din Ardeal și Banat lipsite de un centru academic și reviste de specialitate, *Banatul*, ca revistă culturală a asumat și cultivarea / promovarea scrisului istoric, „de bună calitate uneori”¹⁷⁷.

Revista *Banatul* a fost uneori recepționată negativ, cum la *Cuvântul* în 1927, cu acuza de „propagandă împotriva «regătenilor»” – ceea ce redacția respingea indignată¹⁷⁸ –, pe când Tudor Teodorescu-Braniște valoriza pozitiv în *Propileele literare* tocmai acele „cinstite preocupări de regionalism cultural. Singurul regionalism fecund”, necesar de asemenea¹⁷⁹; aprecierea se referea aproape numai la secțiunea „literară”, cum și aceea a lui Liviu Jurchescu după dispariția, regretată, a periodicului¹⁸⁰. Intrigă oarecum că *Semenicul* și *Analele Banatului* n-au luat, notă, în dări de seamă, recenzii, „Revista revistelor” de existență *Banatului*, pe când „contemporane” (simultane) – chiar când Miloia era redactor la ambele și populariza acolo *Analele*!

În 1928 *Transilvania*, organul de presă al „Astrei”, făcând un „recensământ” de „Reviste «provinciale»”, consemna între „Revistele din Ardeal” (!) și „«Banatul», revistă lunară condusă acum de poetul Ar. Cotruș, [care] aduce interesant material, de multe ori important pentru cunoașterea oamenilor locului, ca și pentru trecutul provinciei¹⁸¹. Partea istorică a reținut deci atenția, nu cea literară!

În final aș aprecia că revista mi se pare și acum frecventabilă de lectori, inclusiv în secțiunea sa „istorică”, nefiind excesiv datată. Iar unde este, dă seama de o sensibilitate, o mentalitate, un orizont de așteptare interesante.

Radu Ardelean

Institutul de Studii Socio-Umane
Filiala Timișoara a Academiei Române
Bld. Mihai Viteazul nr. 24

NOTE

1. Gheorghe Jurma, *Descoperirea Banatului*, Reșița 1994, p. 12.
2. *Ibidem*, p. 18.
3. Vezi I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești 1790-1990*, ed. a II-a, București 1996, p. 63 (nr. 205): „Apare la Timișoara, lunar (ianuarie 1926 – august – septembrie 1928; ianuarie 1930)”; ca program „Își propune să fie oglinda culturii bănățene, cu elementele ei etnografice”, consemnează autorul, care prezintă, potrivit proiectului său, secțiunea literară a revistei, importantă aceea. Vezi și articolul *Banatul* (apariție, program, redactori, colaboratori la secțiunea literară) de Mia Foartă în *Dicționarul General al Literaturii Române*, coord. Eugen Simion, vol. I, A-B, București 2004, p. 344. (Mai departe DGLR).
4. *Banatul* (Timișoara), I, nr. 1 din ianuarie 1926, coperta I.
5. *Ibidem*, nr. 8-9 [din august-septembrie], p. 40. Tot acolo se anunța stabilirea la Paris a secretarului de redacție Emil Gherga – *rara avis* între bănățani! – și că „Dl Lucian Blaga, colaboratorul revistei noastre, a fost înaintat atașat de presă la Varșovia”.
Despre Constantin Lahovary nu am putut afla mai multe informații.
Grigore Ion (1887-1951) s-a născut la Mehadia, a urmat liceul la Vârșat, Școala de Cadeți la Viena, pe care a părăsit-o, absolvind Academia Comercială din Leipzig (doctor în economie) și Științele de Stat la Berlin. Luat prizonier în Galiția și deportat în Siberia, a fugit în Japonia de unde a revenit în Banat la timp pentru a se implica în Revoluția de la sfârșitul anului 1918, fiind unul din delegații Mehadiiei la Adunarea de la Alba Iulia. A activat ulterior în diplomatie, la legațiile din Budapesta, Paris, Londra, ulterior profesor de liceu (comercial) la Timișoara (1923/4). A publicat la *Voința Banatului*, *Vestul*, *Cuvântul*, *Curentul*, *Temeswarer Zeitung*, *Prager Presse*, *Revista Institutului Social Banat-Crișana*. Prieten cu Constantin Lahovary, Aron Cotruș, Mihail Gașpar, Lucian Blaga, a fost aplicat redactor la *Banatul* în 1926. Între 1935/7 a fost de asemenea redactor la *Banater Wirtschaftsblatt*. Vezi Aurel Bugariu, *Bibliografia Banatului*, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, XI, ianuarie-aprilie 1943, p. 96, *sub voce*; Victoria I. Bitte, Tiberiu Chiș, Nicolae Sârbu (coordonator), *Dicționarul scriitorilor din Caraș-Severin*, Reșița 1998, p. 130, *sub voce* (art. de Tiberiu Chiș).
6. *Banatul*, III, nr. 1 din ianuarie 1928, p. 28 (la *Însemnări*). Simeon Samson Moldovan (1884-1967) apare ca editor-proprietar până la nr. 4 din anul al II-lea, 1927 (cop. II). Născut la Comorăște, a urmat liceul la Oravița, unde a activat ca funcționar. Din 1920 până în 1940 a fost redactor la *Orawitzzer Wochenblatt*. A publicat mai multe volume de literatură, eseuri și mai ales istorie în română și germană, cum *Istoricul orașului montan Oravița*, Oravița 1931; *Județul Caraș-Severin și orașul Oravița*, Oravița 1933; *Oravița de altădată și teatrul cel mai vechi din România*, Oravița 1938 (vezi Victoria I. Bitte, Tiberiu Chiș, Nicolae Sârbu, *op. cit.*, p. 179, *sub voce*, articol de Ioan Crețiu și Persida Dragomir; se spune aici că al doilea prenume era *Samuel*, nu *Samson* cum l-am găsit în alte locuri. El semna consecvent „Sim. Sam.” **Cultura. Sciences-Lettres-Arts*, revistă apărută în 1924 la Cluj (4 numere, după știința mea), sub direcția lui Sextil Pușcariu, promovând multiculturalismul, întru cunoașterea reciprocă a culturilor românilor, ungurilor și germanilor din România Mare (din Ardeal în fond, deși nu se indigita aceasta) de către elita intelectuală a respectivei etnii. *Cultura* se proclama nepartizană politic, „un organ de liaison intellectuelle”, care urma a găzdui bucăți literare în traduceri, eseuri și studii din domeniile socio-umane accesibile publicului cultivat, nu numai strict specialiștilor, în limbile română, germană, maghiară și franceză (cele române și maghiare comportând și rezumate franțuzești), vezi articolul program în limba franceză din nr. 1, ianuarie, p. 1 (consemnat în sumarul de pe coperta I „Cultura”, semnat „Red[acția]”, iar în pagină fără titlu, semnat redacțional la final „Culture”). În „Comitetul de direcție” figurau Yves Augier (profesor la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj) din partea franceză, Lucian Blaga din cea română, György Kristóf din cea maghiară și Oskar Netoliczka din

cea germană, Valeriu Bologa fiind secretar de redacție.

În primul număr apăreau articole în limba română de Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, Ioan Lupaș, Octavian Goga (traducere din Ady Endre), în ungurește de Janos Karacsóny, György Kristóf, Ernő Kiss, în germană de Fritz Netoliczky și Oskar Netoliczka etc.

Este de reținut implicarea lui Lucian Blaga la *Cultura*, în *Comitetul de redacție*, iar la *Banatul* drept colaborator din primul număr, având articole și în cele următoare din 1926, când programul acestuia mergea pe urma modelului clujan.

7. *Banatul*, I, nr. 1 din ianuarie 1926, p. 1.
8. Aron Cotruș, (1891-1961), poet și publicist. Studii liceale la Blaj și Brașov, două semestre la Facultatea de Litere a Universității din Viena, abandonată din lipsă de mijloace materiale. A debutat la *Luceafărul* în 1908, în volum 1911 (*Poezii*). Redactor la *Românul* (Arad) din 1913, *Gazeta Transilvaniei* (Brașov, 1915). Trimis pe frontul italian a dezertat, înscriindu-se apoi în Legiunea Română, pentru care a redactat ziarul de front *Neamul românesc*. În 1920 s-a stabilit la Arad, conducând colecția *Sămănătorul*, apoi la Timișoara ca director la *Banatul*. Ulterior atașat de presă la Milano, Varșovia, Madrid, Lisabona; rămâne în Spania după 1945, unde este director al ziarului *Carpații* (vezi Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, *Dicționarul scriitorilor români*, I, A-C, București 1995, pp. 689-691, *sub voce*, articol de Eugen Dorcescu; DGLR, vol. II, C-D, București 2004, pp. 420-422, *sub voce*, articol de Mia Foață. *Banatul*, III, nr. 10-12 din 1928, p. 62 anunța la *Însemnări* numirea lui Aron Cotruș ca atașat de presă la Milano.
9. Traian Lalescu, *Ce este și ce trebuie să fie «Asociația Culturală din Banat»*, *ibidem*, II, nr. 4 din 1927, pp. 6-10.
10. *Ibidem*, nr. 2, pp. 38-39 (la *Cronica mărunță*).
11. *Ibidem*, nr. 3, p. 43 (la aceeași rubrică). Termeni asemănători la *Însemnări*, *ibidem*, nr. 6, p. 46; nr. 7-8, p. 62; nr. 9, p. 33; nr. 10, p. 31.
12. „Banatul” [Aron Cotruș], *Un scurt popas*, *ibidem*, nr. 4, pp. 1-2; acolo și *art. citat* al lui Traian Lalescu, cf. nota 9, *supra*. Inginerul Ștefan Ardeleanu, președinte al Secțiunii Timiș-Torontal al A.C.B. semna textul pregătit probabil ca raport la Adunarea generală, „Secțiunea Timișoara a «Asociației Culturale din Banat»” (pp. 44-45), mai apărând articole de Nora Nistor, Adrian Suciu ș.a.
13. Editorial fără titlu semnat *Redacția* [Ioachim Miloia], *ibidem*, nr. [8-10] din august-octombrie, pp. 1-2. Vezi și „Adunarea generală a Asociației Culturale din Banat”, în *Vestul*, I, nr. 79 din 30 iulie 1930, pp. 1 și 3. La Adunarea generală de la Timișoara din 27 iulie 1930, Ștefan Ardeleanu, președintele secțiunii Timiș-Torontal, raporta că aceasta „A cumpărat și a editat apoi revista «Banatul»” (p. 1), iar Cornel Groșorean că „Comitetele din trecut au hotărât editarea unei reviste culturale. În care scop a fost cumpărat «Banatul»” (p. 3). Numele revistei îi venea Asociației ca pe mână!
14. *Banatul*, III, nr. [8-10] din august-octombrie, p. 80 și nr. [11-12] din noiembrie-decembrie 1928, p. 63 (apărut, cel din urmă, în a doua parte a lui ianuarie 1929, căci anunța la trecut scoaterea *Analelor...* în 15 ale lunii numite). Reclama se făcea în fiecare caz citat pe pagina unde era indigitat noul redactor al *Banatului*.
15. Adrian Suciu, *Viața satelor din Banat și Asociația Culturală din Banat. Un program de activitate*, *ibidem*, II, nr. 4 din 1927, p. 42.
16. Comitetul, „Cuvânt înainte”, *ibidem*, III, nr. 2-3 din februarie-martie 1928, pp. 1-2.
17. Redacția [Ioachim Miloia], *editorial* fără titlu, *ibidem*, nr. [8-10] din august-octombrie, pp. 1-2. La 11 decembrie 1928, într-un memoriu către Sever Bocu, ministrul Banatului, Ioachim Miloia îi solicita, între altele, susținerea materială a revistei *Banatul* (copia la nr. 155 din 11 decembrie 1928 în Arhiva Muzeului Banatului, vezi Florin Medeleț, Vasile Rămneanțu, *Muzeul Banatului. File de cronică*, vol. II, 1918-1948, Timișoara 2003, p. 58 și nota 298 la p. 273).
18. Sim. Sam. Moldovan, *Blätter des Herausgebers*, în *Banatul*, I, nr. 2 din februarie, p. 59, nr. 3 din martie, pp. 58-59 și nr. 4 din aprilie 1926, pp. 58 și 60. O dată, pentru că se

- referea la un material din *Temesvári Hirlap* și-a scris „Paginile...” în maghiară (*ibidem*, nr. 5 din mai, pp. 46 și 48).
19. *Ibidem*, nr. 4 din aprilie, p. 46 (*The attached copy of «BANATUL» is certainly a promising example of cooperation between majority and minority intellectuals. [...] I have seen it with much appreciation*).
 20. *Ibidem*, nr. 1 din ianuarie, pp. 55-56.
 21. Lucian Blaga, *Aurel C. Popovici, ibidem*, nr. 2 din februarie, p. 5.
 22. *Comemorări, ibidem*, II, nr. 2 din 1927, pp. 39-40 (la rubrica *Cronica mărunță*).
 23. Nicolae Brânzeu, *Banatul religios, ibidem*, I, nr. 10-12 din [octombrie-decembrie] 1926, pp. 8-10. În argumentare autorul citează și o corespondență din Banat în *Gazeta Transilvaniei* din 1845!
 24. *Premiul Banatului*, în *Banatul*, I, nr. 5 din mai 1926, p. 49.
 25. Franz Blaskowitz, *Die Deutschen im Banat, ibidem*, nr. 1 din ianuarie, p. 10.
 26. *Ibidem*, pp. 11-13.
 27. *Ibidem*, p. 11.
 28. *Ibidem*, p. 14.
 29. *Ibidem*, p. 13. Autorul, cum s-a văzut, era inclus în comitetul de redacție.
 30. Jakabffy Elemér [semnat conform uzului limbii maghiare, nume urmat de „prenume”], *Hogyan kerültek ujra magyarok a Bánságba (Cum am ajuns din nou unguri în Banat), ibidem*, pp. 30-33. Autorul era un lider al minorității maghiare din România în numele căreia a și editat la Lugoj între 1922-1937 bilunarul „național-politic” cu acest nume *Magyar kisebbség (Minoritatea maghiară)*, fiind ales constant deputat. A publicat, pe lângă articole și discursuri și analize politice, un număr de lucrări despre trecutul județului Caraș în general, dar mai ales despre epoca pre-modernă, modernă și contemporană (dieta din 1790-1, revoluția din 1848, ultimele luni ale stăpânirii statului ungar).
 31. *Ibidem*, V, nr. 1 din 1930, pp. 60-61 și 66.
 32. Flaneur [?], *A bánáti arckép festészet multja es jelene (Trecutul și prezentul portretisticii bănățene), ibidem*, I, nr. 1 din ianuarie 1926, pp. 21-29 (din care 6 pp. ilustrații).
 33. George Postelnicu, *Săpăturile arheologice dela Grădiște-Periamos (jud. Timiș-Torontal), ibidem*, pp. 34-37. Despre G.P. (n. 1894, cu studii liceale), „secretar” (quasi-custode) al „Muzeului Bănățean” vezi Florin Medeleț, Vasile Rămneanțu, *op. cit.*, p. 20 și nota 65 (pp. 258-259), unde îi este dată și bibliografia). Articolul citat aici este menționat *ibidem*, p. 260 (nota 78) și p. 273 (nota 304).
 34. Gheorghe Ulita, *Banatul în timpurile vechi*, în *Banatul*, II, nr. 4 din 1927, pp. 26-28.
 35. Traian Simu, *Tapia, ibidem*, I, nr. 10-12 din [octombrie-decembrie] 1926, pp. 10-12.
 36. *Ibidem*, pp. 12-13.
 37. *Ibidem*, p. 13.
 38. *Ibidem*.
 39. *Ibidem*, p. 14.
 40. Arhim. P. Morușca, *Mănăstirea Bodrog, ibidem*, II, nr. 9 din 1927, pp. 6-17 (cu imagini fotografice). Policarp (din botez Pompei) Morușca (1883-1958), cu studii teologice la Sibiu, redactor la *Revista Teologică* între 1921-2 s-a călugărit în 1925, fiind stareț la mănăstirea Hodoș-Bodrog între 1925-1935 (arhimandrit din 1926), de unde a plecat episcop misionar în S.U.A. (revenit în 1939). A avut o activitate publicistică destul de bogată și variată, între lucrări numărându-se micromonografia *Mănăstirea Bodrog* (Arad 1927, 48 pp.), din care deci a publicat un rezumat în revistă. Vezi Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București 1996, pp. 288-289, *sub voce*.
 41. Adrian Suciu, *Castelul Huniade*, în *Banatul*, II, nr. 7-8 din 1927, pp. 46-48.
 42. Idem, *Castelul Huniade din Hunedoara, ibidem*, nr. 12, pp. 7-14.
 43. *Ibidem*, nr. 9, p. 34 (la rubrica *Știri*). Redacția le prezenta vag: „Un prieten [George Postelnicu?] ne comunică următoarele versuri despre vechea cetate a Timișoarei, scrise

- în 1551, de poetul turc Dselalzade Mustafa [...]”.
44. George Postelnicu, *Asediul Timișoarei în 1551-1552 și cucerirea ei de către Turci*, *ibidem*, nr. 12, pp. 26-31.
 45. Egumenul Serafim [?], *Un călător turc prin Banat în veacul al XVII-lea*, *ibidem*, III, nr. 1, pp. 8-15 și nr. 2-3 din 1928, pp. 6-10. Părintele Dr. Pavel Vesa, binemeritul istoric, care pregătește o monografie Gheorghe Ciuhandu, m-a informat că acesta utiliza pseudonimul respectiv, pentru ceea ce îi mulțumesc și aici.
 46. *Ibidem*, nr. 1, p. 9 (numit consecvent *Elvia*).
 47. Traian Birăescu, *Cum se fabrică istoria. Cazul Costa Hadji*, *ibidem*, V, nr. 1 din 1920, pp. 56-58. vezi și idem, *Falsificarea adevărului istoric. Conferința fostului consilier juridic al lui Nicola Pasici*, în *Vestul*, I, nr. 10 din 14 mai 1930, p. 3 și *Cum am pierdut Banatul... Adnotații la conferința lui Costa Hadji*, *ibidem*, nr. 13 din 17 mai, pp. 1-2.
 48. Vezi Nicolae Bocșan, *Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională*, în *Banatica*, XIV, 1996, p. 273.
 49. George Postelnicu, *Asediul și cucerirea cetății Timișoara în 1716*, în *Banatul*, I, nr. 3 din martie 1926, pp. 21-32.
 50. Idem, *Timișoara în sec. XVIII. Note și însemnări istorice*, *ibidem*, nr. 4 din aprilie, pp. 36-38.
 51. *Ibidem*, p. 38.
 52. *Ibidem*, p. 39.
 53. *Ibidem*, pp. 39-40.
 54. Idem, *Din trecutul Banatului*, *ibidem*, II, nr. 2 din 1927, pp. 20-24.
 55. *Ibidem*, p. 21.
 56. *Ibidem*, p. 22. Articolele lui George Postelnicu sunt enumerate de Florin Medeleț și Vasile Rămneanțu în *op. cit.*, p. 259 (nota 65).
 57. *Ibidem*, p. 258. Caracterizarea de acolo (severă) pare a aparține, după stil, lui Florin Medeleț.
 58. *Descrierea Banatului de Griselini*. Tradusă de Meletiu Drăghici, Timișoara, 1882 (apărută inițial serial în *Luminatorul* din 1880-1881) și, mai ales, *Istoria Banatului timișan de Francisc Griselini*. Traducere din limba germană de Nicolae Bolocan, București 1926, cf. Costin Feneșan, *Prefață la Francisc Griselini, Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, traducere și ediție idem, p. 13, nota XXXV.
 59. *Banatul și bănățenii văzuți de un străin* (cu subtitlul *Traducere din Franz [sic] Griselini: «Geschichte des Temescher Banates»*, Wien 1780), în *Banatul*, I, 1926, nr. 8-9 din [august-septembrie] 1926, p. 11.
 60. *Ibidem*, traducerea la pp. 12-16.
 61. Alexandru Grigorovici, *Din trecutul nostru dureros*, *ibidem*, II, nr. 1 din 1927, pp. 24-31.
 62. *Ibidem*, p. 24.
 63. Romulus S. Molin, «Cântarea lui Moisi Nicoară», *ibidem*, III, nr. 1 din 1928, pp. 18-19.
 64. Idem, *Delegații Banatului și ai părților ungurene la conferința dela 1881 a Partidului Național Român*, *ibidem*, III, nr. 2-3, din 1928, pp. 39-42.
 65. *Ibidem*, p. 39.
 66. Idem, *110 ani de la ridicarea Teatrului din Oravița*, *ibidem*, II, nr. 6, pp. 28-32, nr. 10, pp. 29-30, nr. 12 din 1927, pp. 15-17; III, nr. 5 din 1928, pp. 18-19.
 67. Onisifor Ghibu, *Un dascăl bănățean de acum 100 de ani: Const. Diaconovici-Loga*, *ibidem*, II, nr. 3, pp. 6-9, nr. 4, pp. 29-34 și nr. 5 din 1927, pp. 36-38.
 68. George Bogdan-Duică, *Din trecutul Lugojului*, *ibidem*, nr. 2, pp. 1-3 (articolul era datat „Cluj, 20 februarie, 1927”).
 69. *Ibidem*, p. 4.
 70. Ioachim Miloia, *Un caiet de cântări din 1866*, *ibidem*, III, nr. [11-12] din noiembrie-decembrie 1928, p. 30 (articolul întreg la pp. 30-41).
 71. *Ibidem*, pp. 31-41. Mai pe larg despre acest articol, Aurel Turcuș, [Ioachim Miloia]

- Cercetător al culturii populare*, în Mircea Miloia, Aurel Turcuș, Gheorghe Mudura, Nicolae Săcară, *Un erudit cărturar Ioachim Miloia (1897-1940)*, Timișoara 1997, pp. 95-96.
72. Petru Loris, *Desvoltarea tipografiei timișorene dela 1716 până la 1895*, în *Banatul*, III, nr. [11-12] din noiembrie-decembrie 1928, pp. 44-49 (de fapt informația depășește anul limită din titlu, venind până în actualitate).
73. Ioachim Miloia [Notă], *ibidem*, p. 49.
74. Egumenul Serafim, *Câteva date despre începutul ziaristicii românești din Timișoara*, *ibidem*, nr. [8-10] din august-octombrie, pp. 57-58. Articolul a fost preluat, cu arătarea sursei, în *Vestul* (Timișoara), I, nr. 109 din 4 septembrie 1930, p.1. Ulterior, tema tipografiilor (cf. nota 72, *supra*) și a publicațiilor avea să fie reluată de Ion B. Mureșianu în articolele *Din trecutul tiparnițelor timișorene*, în *Dacia* (Timișoara), I, nr. 78 din 22 octombrie 1939, p. 2 și *Tiparnițe și publicații timișorene*, *ibidem*, III, nr. 194 din 4 decembrie 1941, p. 2, el arătând că pleca de la contribuțiunile lui István Berkeszi (pe care pretindea să le completeze pe latura românească). Acela publicase un studiu masiv despre tipografiile/editurile și periodicele timișorene, *A temesvári könyvnyomdászat és hírlápirodalom története*, în *Történelmi és régészeti értesítő* (Buletin istoric și arheologic) din Timișoara [mai departe TRE], s.n., XVI, nr. (caietele) 3-4 din 1900, pp. 5-189 și în volum, *Timișoara 1900* (IX+185 pp.) adăugând informații și în anul următor într-un fel de *addenda*, *Adatok a temesvári hírlápirodalom történetéhez* (Date despre istoria publicisticii timișorene), *ibidem*, s.n., XVII, nr. (caietele) 3-4 din 1901, pp. 57-59. E de presupus că autorii citați la această notă și 72 *supra* s-au inspirat din materialul lui Berkeszi (fără a-l cita).
75. Lucian Blaga, Aurel C. Popovici, *ibidem*, I, nr. 2 din februarie 1926, pp. 5-7; vezi și nota 21, *supra*.
76. George Postelnicu, *Un mare pictor bănățean uitat: Nicolae Popescu*, *ibidem*, II, nr. 5 din 1927, pp. 24-35.
77. Ioachim Miloia, *Date și documente noi referitoare la pictorul Nicolae Popescu*, în *Analele Banatului*, II, nr. 2 din ianuarie-iunie 1929, pp. 7-40, unde arăta că primul studiu despre Nicolae Popescu îl publicase István Berkeszi în 1916, pe baza unui manuscris al lui Sigismund Ormos, prieten și mecenat al pictorului; apoi, „luând de bază cele scrise de Berkeszi, dl. G. Postelnicu publică în «Banatul» [...] un nou studiu în care la cele spuse mai sus dl Postelnicu adaugă unele date găsite într-o bibliie și comunicate de dl. Dr. Dim. Cioloca de la Caransebeș și alte informații culese de pe la persoane ce au cunoscut pe artist sau cari într'un chip sau altul au avut știri despre el” (pp. 7-8).
78. Victor Birlea [semnat Dr. Birlea, prof.], *Însemnări*, în *Banatul*, II, nr. 1 din 1927, pp. 1-4.
79. Gheorghe Dobrin, *Apel*, *ibidem*, pp. 4-5.
80. Lucian Costin, Gheorghe Neamțu: «Activitatea Consiliului Național din Caransebeș Noemvrie 1918 – August 1919», *ibidem*, III, nr. [11-12] din noiembrie-decembrie 1928, pp. 56-57 (la *Dări de seamă*).
81. Ioachim Miloia [semnat „I.M.”], *Muzeul Unirii*, *ibidem*, nr. [8-10] din august-octombrie, pp. 78-79.
82. Grigore Ion, *Valeriu Branisce*, *ibidem*, nr. 12 din 1927, pp. 1-3. Revista apărând în ianuarie 1928, era de fapt un necrolog, Branisce stingându-se în prima zi a anului.
83. Victor Vălcovici, *Școala Politehnică din Timișoara*, *ibidem*, I, nr. 2 din februarie 1926, pp. 45-50 (cu ilustrații).
84. Traian Lalescu, *Ce este și ce trebuie să fie «Asociația Culturală din Banat»*, *ibidem*, II, nr. 4 din 1927, pp. 6-10 (aceea încă nu patrona revista!).
85. *Ibidem*, p. 10.
86. Vezi Carmen Albert, *Cercetarea monografică în Banat (1859-1948)*, Reșița 2002, pp. 9-65. [Ioachim Miloia,] «*Chestionarul*» Muzeului Bănățean, în *Analele Banatului*, I, nr. 1 din 1928, pp. 141-142 și *Apel*, *ibidem*, pp. 142-146; vezi și Carmen Albert, *op. cit.*, pp. 151-

- 154.
87. *Ibidem*, pp. 148-151.
88. *Ibidem*, pp. 67-82.
89. *Banatul*, III, nr. 1 din ianuarie 1928, p. 29 (la *Însemnări*).
90. Romulus S. Molin, *Monografiile școalelor satești din Banat*, *ibidem*, nr. 12 din 1927, pp. 32-33.
91. Hilda Drăgan, *Băile Herculane*, *ibidem*, nr. 5, pp. 41-43, nr. 6, pp. 33 și 35 și nr. 12, pp. 34-35.
92. Sever Bocu, *Biserica din Lipova un monument istoric și artistic*, *ibidem*, nr. [8-10] din august-octombrie 1928, pp. 3-10 (cu ilustrații foto).
93. *Ibidem*, p. 5.
94. *Ibidem*.
95. *Ibidem*, p. 6.
96. *Ibidem*, p.5.
97. *Ibidem*, p. 6.
98. *Ibidem*, pp. 6-7, 9.
99. Ioachim Miloia, *Biserica ortodoxă română din Lipova*, în *Analele Banatului*, I, fascicolul 1 din 1928, pp. 26-42.
100. Sever Bocu, *op.cit.*, pp. 5-6.
101. Constantin Manoliu, *Reșița*, *ibidem*, I, nr. 1 din ianuarie 1926, pp. 42-48 (cu ilustrații și grafice).
102. *Ibidem*, p. 48.
103. *Ibidem*, p. 42.
104. Sim. Sam. Moldovan, *Județul Caraș*, *ibidem*, nr. 6-7 din iunie-iulie, pp. 5-26.
105. *Ibidem*, p. 7.
106. *Ibidem*.
107. *Ibidem*, p.8.
108. *Ibidem*.
109. *Ibidem*, p.9.
110. *Ibidem*.
111. *Ibidem*.
112. *Ibidem*, p. 10.
113. *Ibidem*, pp. 5-10.
114. *Ibidem*, pp. 11-19 (*Industria, agricultura și comerțul, respectiv Minele*).
115. Idem, *Județul Caraș și orașul Oravița. Scurtă monografie istorică*, Oravița 1933.
116. Constantin Rudnean[u] [sic], *Un istoric bănățean uitat*, în *Banatul*, I, nr. 8-9 din [august-septembrie] 1926, p. 18 (articolul integral la pp. 17-19).
117. *Ibidem*, pp. 18-19.
118. *Ibidem*, p. 17.
119. Idem, *Istoricul bănățean Dr. Ioan Sârbu*, *ibidem*, II, nr. 1 din 1927, p. 20.
120. *Ibidem*, p. 21.
121. *Ibidem*, pp. 20-21.
122. Eugen Muntean, *Școala Ardeleană*, *ibidem*, I, nr. 3 din martie 1926, p. 46 (articolul la pp. 46-48).
123. *Ibidem*, pp. 47-48.
124. Paul I. Papadopol, *Cum poate fi apreciat Bogdan Petriceicu Hașdeu* [sic], *ibidem*, II, nr. 6 din 1927, p. 22 (articolul întreg la pp. 21-22).
125. Ion Nestor, *Spiritul lui Vasile Pârvan*, *ibidem*, nr. 5, p. 14 (articolul la pp. 13-17).
126. *Ibidem*, p. 17.
127. *Un învățat străin despre Vasile Pârvan*, *ibidem*, nr. 6, pp. 42-43.
128. Coriolan Petranu, *Bisericile de lemn din județul Arad*, *ibidem*, nr. 10, pp. 1-6.
129. *Dl. Coriolan Petran* [sic!], *ibidem*, nr. 5, p. 45 (la rubrica *Însemnări*).

130. Ioachim Miloia, *Coriolan Petranu: Bisericile de lemn din județul Arad*, *ibidem*, nr. 9, pp. 28-30.
131. Vezi, de pildă, Ioana Cristache-Panait, *Bisericile din lemn din Eparhia Aradului*, în *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, coord. Mircea Păcurariu, Arad 1989, pp. 246 sqq și Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară din județul Arad*, Arad 1997, p. 13.
132. Vezi scrisoarea lui Ioachim Miloia către Coriolan Petranu, datată Timișoara, 2 noiembrie [1927] la Aurel Turcuș, *Secvențe biografice în lumina corespondenței [lui Ioachim Miloia] cu Coriolan Petranu*, în Mircea Miloia, Aurel Turcuș, Gheorghe Mudura, Nicolae Săcară, *op. cit.*, p. 49 („Pentru numărul viitor al «Banatului» îi voi da d-lui Cotruș o dare de seamă asupra cărții Dvs.”). Miloia însuși s-a preocupat mult de valorificarea științifică și salvarea vechilor biserici de lemn din Banat, vezi Nicolae Săcară, *Ioachim Miloia – cercetător și protector al monumentelor istorice*, *ibidem*, pp. 101-102.
133. Victor P. Barzianu, *Arhitectura bisericească bizantină*, în *Banatul*, I, nr. 6-7 din iunie-iulie 1926, pp. 39-40.
134. Emil Panaiteșcu, *Între trecut și viitor*, *ibidem*, II, nr. 6 din 1927, pp. 1-2. Autorul (1885-1958) era la acea dată conferențiar la Universitatea din Cluj. Specialist în istorie veche și arheologie, a fost între 1929-1940 Director la *Scuola Romana* din Roma.
135. *Ibidem*, p. 3.
136. D. Nicolau, *Muzeul Simu*, *ibidem*, I, nr. 4 din aprilie 1926, pp. 31-33.
137. Pompil Ciobanu, *Ideea de unitate națională și procesul ei de realizare. Conferință ținută de Dl Lupaș la Clubul Militar Civil din Timișoara în Ianuarie 1926*, *ibidem*, pp. 12-13.
138. U. Timoceanu [?], *Românii din Serbia*, *ibidem*, II, nr. 4 din 1927, pp. 11-13.
139. Vezi [Traian Birăescu?], *Congresul românilor refugiați din Banatul iugoslav*, în *Vestul*, I, nr. 27 din 3 iunie 1930, pp. 1 și 3.
140. Dr. A. Popovici, *Românii din Yugoslavia*, în *Banatul*, V, nr. 1 din 1930, pp. 25-27. Atanasie Popovici (cca 1890-1958), de origine timocean, doctor în pedagogie de la Jena a pledat cauza românilor timoceni și în 1913, cerând intervenția României în favoarea lor, la fel Congresul de Pace de la Paris în 1919, unde a cerut alipirea regiunii la România.
141. Născut la 1900 în Săn Mihai (din Banatul „yugoslav”), cu studii liceale la Vârșăț, politehnice la Timișoara, Viena, Praga, Brno, Director al Liceului Industrial din Timișoara, consilier municipal, președinte al secțiunii Timiș-Torontal al „Asociației Culturale din Banat”. În 1941 a făcut parte din comitetul care i-a solicitat Conducătorului Statului, Ion Antonescu, anexarea la România a Banatului de Vest după invazia germană în Yugoslavia și dezagregarea aceluia Stat. Vezi Aurel Bugariu, *art. cit.* (în nota 5, *supra*), p. 67, *sub voce*.
142. Ștefan Ardeleanu, *Ce a fost și ce trebuie să fie mișcarea noastră*, în *Banatul*, V, nr. 1 din 1930, pp. 29-32.
143. Ioachim Miloia, *Câteva reflexii în legătură cu Congresul românilor din Yugoslavia*, *ibidem* pp. 51-55.
144. *Ibidem*, pp. 51-52.
145. *Ibidem*, p. 53.
146. *Ibidem*.
147. *Ibidem*, p. 54.
148. *Ibidem*.
149. *Ibidem*, p. 55.
150. *Ibidem*.
151. Traian Birăescu, *Un ecou al congresului românilor refugiați*, în *Vestul*, I, nr. 73 din 23 iulie 1930, p. 1. De aici aflăm și data editării ultimului număr al revistei: „Sâmbătă 19 iulie a apărut No.1 din anul V al revistei «Banatul» închinat în întregime problemei Românilor din Banatul înstrăinat”.
152. Ion Montani, *O frăție de arme în vechea Ungarie*, în *Banatul*, V, nr. 1 din 1930, pp. 46-49.
153. *Ibidem*, p. 49.
154. Cornel Grofșorean, *Dela Marx până la ideea națională*, *ibidem*, I, nr. 2 din februarie

- 1926, pp. 33-38.
155. *ibidem*, p. 35.
156. *Ibidem*.
157. *Ibidem*, pp. 36-37.
158. *Ibidem*, p. 38.
159. I. Moldovan, *Asanarea financiară*, *ibidem*, nr. 2 din februarie, pp. 56-58; nr. 3 din martie, pp. 49-52; nr. 4 din aprilie, pp. 50-51; nr. 5 din mai, pp. 40-44; nr. 6-7 din iunie-iulie, pp. 41-42 și 44; nr. 8-9, pp. 34-39; nr. 10-12, pp. 37-42; II, nr. 1, pp. 36-41 și nr. 2 din 1927, pp. 30-32.
160. Ioachim Miloia, *Puncte de contact între arta populară la români și baltoslavi*, *ibidem*, nr. 6, pp. 9-14.
161. Vezi Florin Medeleț, Vasile Rămneanțu, *op. cit.*, p. 40.
162. Ioachim Miloia, *Câteva relații între arta populară la români și lituani*, în *Analele Banatului*, I, nr. (fasc.) 1 din 1928, pp. 43-53. Prezentarea pe larg a textului, cu aprobarea /preluarea afirmațiilor poate prea categorice ale autorului la Aurel Turcuș, [Ioachim Miloia] *Cercetător al culturii populare*, în Mircea Miloia, Gheorghe Mudura, Aurel Turcuș, Nicolae Săcară, *op. cit.*, pp. 87-90 (după un articol al aceluiași din *Tibiscus*, Etnografie, 1974, pp. 225-237).
163. Constantin Lahovary, *Panlatinismul și mesura timpului istoric*, în *Banatul*, I, nr. 5 din mai 1926, pp. 5-8.
164. *Ibidem*, pp. 6-7.
165. *Ibidem*, p. 6.
166. *Ibidem*, p. 7.
167. *Ibidem*,
168. *Ibidem*, pp. 7-8.
169. *Ibidem*, p. 6.
170. *Ibidem*. Realitatea a avut grijă să ofere, curând, astfel de exemple prin tensiunile Franței cu Italia fascistă – atât de valorizată de autor, iar aceasta s-a constituit în principal avocat al Ungariei „mutilate” (dar cam nelatine...) contra României!
171. Nicolae Bocșan, *Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională*, în *Banatica*, XIV, 1996, p. 272.
172. *Ibidem*.
173. *Ibidem*, p. 273; Gheorghe Jurma, *op. cit.*, pp. 12, 16-18.
174. Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 275.
175. *Ibidem*.
176. *Ibidem*, pp. 272-275.
177. *Ibidem*, p. 275 și nota 52 (p. 279).
178. *Profesioniștii bărfelii* (la *Cronica măruntă*), în *Banatul*, II, nr. 3 din 1927, p. 43.
179. *Apud, Ecouri*, *ibidem*, nr. 6, pp. 39-41.
180. Liviu Jurchescu, *Să fie talente!...*, în *Vestul*, II, nr. 212 din 10 ianuarie 1931, pp. 1-2.
181. [Olimpiu Boitoș?] «*Revistele din Ardeal*», în *Transilvania*, LIX, nr. 1 din ianuarie 1928, p. 80.

L'HISTORIOGRAPHIE DANS LA REVUE BANATUL (TIMIȘOARA, 1926-1930)

Résumé

La revue mensuelle *Banatul (Le Banat)*, parue à Timișoara (1926-1928; 1930) avait au début (1926-7) un programme multiculturel, d'après le modèle de *Cultura*, publication trimestrielle éditée à Cluj en 1924, et voulait envisager surtout la culture et le passé des Roumains, Allemands et Hongrois du Banat, dans leurs langues respectives (avec des résumés en français attachés aux textes roumains et hongroises). Depuis la seconde partie de l'année 1927 elle devienne plus ethnocentrique, même nationaliste, comme organ de l'Association Culturelle (Roumaine) de Banat.

Les articles d'histoire, assez nombreux, sont dédiés, la majorité, au passé de la province, des Roumains surtout, dans les périodes moderne et contemporaine la plupart, dans le style de vulgarisation /popularisation savante, nombre d'eux, mais il y a aussi des vrais études scientifiques et des documents édités d'après les règles.

EXPOZIȚIA INTERNAȚIONALĂ “MĂȘTI, OAMENI, RITUAL”

Florin Drașovean

Între 21 aprilie și 10 iulie 2005 Muzeul Martin von Wagner din cadrul Universității Bayerische Julius Maximilians din Würzburg (Germania) (Fig.1) a găzduit expoziția intitulată *Oameni, măști, ritual. Viața de fiecare zi și cult acum 7000 de ani în așezarea preistorică de la Ulivar, România*. Rod al colaborării fructuoase dintre Muzeul Banatului Timișoara, Muzeul Banatului Montan Reșița și Catedra de Istorie Străveche și Veche a Universității din Würzburg, expoziția are drept idee directoare prezentarea celor mai importante obiecte, organic legate de diferitele aspecte ale vieții materiale și spirituale ale omului epocii pietrei, ce au fost descoperite în cadrul proiectului de cercetare româno-german de la Ulivar (jud. Timiș). La acestea au fost adăugate piese de plastică neolitică din locuirile neolitice din județul Caraș-Severin și din colecțiile Muzeului de la Forchheim (Germania).

Piesa principală a expoziției a constituit-o fragmentul de mască de la Ulivar care, în viziunea muzeografică a organizatorilor, a ocupat un loc central, exponatul fiind arondat ideii de viață spirituală a comunităților neolitice târzii din Banat, privită ca o parte componentă inseparabilă a contextului vieții de fiecare zi a acestora. În acest cadru tematic expoziția a debutat cu o reconstituire a unei părți a sistemului de fortificație care apăra acropola de la Ulivar, prin prezentarea unei fotografii gigant de trei metri înălțime și doi metri lungime a șanțului de apărare și care a fost dublată cu o reconstituire din trunchiuri de lemn despicate a palisadei. Pe această fotografie au fost adosate texte explicative legate de locuirea, tehnica de construcție a locuințelor, arhitectura și organizarea internă a acestora, precum și estimări asupra mediului geo-climatic la începuturile mileniului al V-lea în. Chr. din Banat.

Deși purtând în titlul său numele sitului de la Ulivar, în sala principală a expoziției (Fig.2) obiectele au fost dispuse în conformitate cu ideea muzeologică de a prezenta vizitatorilor cadrul profan și magico-religios al vieții comunităților neolitice dintr-o zonă care, intenționat, muzeograful

nu a vrut să o individualizeze din două motive. Primul este acela de a prezenta privitorilor problematica generală a comunităților neolitice din sud-estul Europei, a complexității, unității și diversității vieții acestora și nu un caz particular anume. Cel de-al doilea motiv a fost dat de necesitatea de a include organic în tematica cadru o serie de statuete neolitice de mare valoare artistică provenind, în principal, din situl de la Vinča (Serbia), statuete aflate în colecțiile de la Archäologische Staatssammlung din München și Archäologie-Museum Oberfranken in der Kaiserpfalz, Forchheim. În acest context de idei în spațiul de expunere și-au găsit loc împreună, ca rod al aceleiași civilizații –cultura Vinča, atât piesele descoperite la Uivar, cât și cele din colecțiile de la Forchheim.

Deschiderea oficială a expoziției a avut loc în Sala Toscană a universității în prezența oficialităților române și germane precum și a unui numeros public. Cuvântul de deschidere a fost rostit de Prof. Dr. Ulrich Sinn, prorector al universității și director al Muzeului Martin von Wagner, fiind urmată de alocuțiunea Atașatului Cultural al Ambasadei României la Berlin, domnul Claudiu Florian. Cu acel prilej, domnul Florian i-a înmănat domnului Prof. Dr. Wolfram Schier, partenerul și prietenul Muzeului Banatului, promotor al proiectului de cercetare al sitului de la Uivar și organizatorul expoziției, Ordinul *Meritul Cultural* în gradul de *Comandor* acordat de Președinția României pentru merite deosebite în cercetarea și protejarea patrimoniului cultural național a României și pentru contribuțiile sale în formarea tinerei generații de specialiști români participanți la acest proiect (Fig.3). Au mai luat cuvântul Tatiana Bădescu, directorul Muzeului Banatului Timișoara și Dr. Dumitru Țeicu, directorul Muzeului Banatului Montan Reșița care s-au referit la colaborarea excelentă între instituțiile implicate în evenimentul expozițional. În final profesorii Wolfram Schier și Florin Drașovean au vorbit despre proiectul Uivar și concepția muzeografică a expoziției. Deschiderea oficială s-a încheiat printr-un concert de tobe susținut de un artist local.

Manifestarea a fost însoțită de un catalog și un afiș tipărite în condiții grafice deosebite îngrijite și editate prin strădaniile neobositului profesor Wolfram Schier.

Până la închiderea expoziției, la 10 iulie 2005, peste 10.000 de vizitatori au trecut porțile muzeului, iar manifestarea s-a bucurat de un ecou favorabil în presa din Germania și Timișoara.

După acest eveniment, la cererea Archäologische Staatssammlung din München și Archäologie-Museum Oberfranken in der Kaiserpfalz din Forchheim, piesele ce au constituit expoziția de la Würzburg, în totalitatea lor, au fost integrate într-o manifestare expozițională de mare

anvergură intitulată *Orient und Okzident. Frühe Götterbilder und Opfergaben* care s-a deschis în data de 8 septembrie 2005 la Archäologie-Museum Oberfranken in der Kaiserpfalz din Forchheim și va putea fi vizitată până la 1 martie 2006.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

ARTA PRELUCRĂRII BRONZULUI ÎN BANAT (MILENIUL AL II-LEA ÎN. CHR.)

- *Expoziție internațională itinerantă* -

Alexandru Szentmiklosi

Cu mai bine de un deceniu în urmă, Muzeul Banatului a reluat legăturile tradiționale firești cu muzeele din Banatul sârbesc și Vojvodina. În seria de manifestări culturale organizate în parteneriat cu Muzeul Orășenesc din Vrșac, Muzeul Banatului Montan din Reșița și Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș, a luat naștere și expoziția *Arta prelucrării bronzului în Banat (mileniul al II-lea în. Chr.)*, în organizarea muzeografilor Alexandru Szentmiklosi și Florin Drașovean. Expoziția și-a propus să reunească o parte a descoperirilor făcute în Banat în ultimii 150 de ani, perioadă care evidențiază dezvoltarea metalurgiei bronzului în Banat, în mileniul al II-lea în. Chr., subliniindu-se rolul și locul acestui meșteșug în dezvoltarea societății omenești a epocii bronzului.

Într-o prezentare susținută cu material foto și grafic (Pl. I-II), au fost parcurse principalele etape ale procesului tehnologic. Au fost ilustrate succint modalitățile de exploatare minieră în preistorie, uneltele și procesul de preparare și reducere a minereului cuprifera. O etapă distinctă în această abordare a reprezentat-o alierea și turnarea în tipare. În vitrine au fost expuse tipare din piatră și lut, cu explicațiile aferente, precum și resturi de turnare și obiecte cu defecte, destinate retopirii. Confecționarea și finisarea obiectelor a fost reprezentată atât prin uneltele utilizate de meșterii metalurghi, cât și prin fotografii cu detaliul unora dintre piese unde este evidențiat în mod convingător utilizarea anumitor tehnici (ciocănirea, nituirea, sudarea la cald, supraturarea).

O atenție deosebită a fost acordată tehnicilor de ornamentare, prin gravare, poansonare și în tehnica „au repoussé”. Pe panourile adiacente vitrinelor cu cele mai reprezentative obiecte, au fost expuse fotografii mărite ale motivelor ornamentale, fiind explicată succint și simbolistica acestora.

Existența unor ateliere metalurgice în Banat a fost evidențiată prin expunerea unor inventare funerare și depozite de meșter metalurg (Liubcova,

Vrșac, Mesić, Zăguzeni II – Pl. II/1), fiind prezentate și principalele ipoteze privind statutul social al celor care au deserved comunitățile preistorice din mileniul II î.Chr. În completarea imaginii vieții spirituale a omului epocii bronzului, a fost explicat caracterul depozitelor de bronzuri, precum și cauzele ascunderii acestora, în contextul complexelor credințe religioase ale epocii bronzului. Este prezentat succinct și comerțul cu metale de la sfârșitul mileniului II î.Chr., evidențiindu-se legăturile Peninsulei Balcanice cu lumea mediteraneană. Amploarea schimbului comercial cu metale este exemplificată de harta cu ruta probabilă a navei scufundate la Ulu Burun (sudul Turciei), al cărei inventar conținea și artefacte ale căror analogii se regăsesc și în spațiul nord-dunărean.

Circuitul de vizitare se încheie cu o prezentare schematică a întregului ciclu pe care l-au parcurs obiectele din colecțiile muzeale, începând cu starea în natură până la expunerea lor în muzee (Pl. II/2).

Proiectul s-a bucurat de atenția Consiliului Județean Timiș și a Direcției pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Timiș, cu sprijinul generos al cărora a fost editat un scurt afiș-pliant de expoziție, precum și un catalog color de 133 de pagini, în care, alături de piesele expuse în expoziție, au fost prezentate sintetic principalele etape din cadrul procesului metalurgic.

Expoziția a fost vernisată în data de 10 decembrie 2004, la Muzeul Orășnesc din Vrșac, în prezența oficialităților administrației locale, fiind mediatizată în presa și televiziunea locală. În deschidere au vorbit academician Nikola Tasić și academician Bogdan Brukner. În data de 25 ianuarie 2005, expoziția a fost vernisată în Sala de Marmură a Muzeului Banatului din Timișoara, în prezența unui public numeros, fiind amplu mediatizată în presă, radio și televiziune (ProTV și TVR Timișoara) (Pl. III/2). Printre cei care au luat cuvântul în deschiderea acestei manifestări culturale, alături de oficialitățile locale, s-a numărat și Bogdan Brukner (Pl. III/1). Expoziția a fost itinerată în lunile următoare la Muzeul Banatului Montan din Reșița (martie 2005) și la Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș (aprilie-mai 2005).

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE SALVARE DE LA DETA-DUDĂRIE

Expoziție temporară

Alexandru Szentmiklosi

În urma cercetărilor arheologice de salvare desfășurate în luna aprilie 2005, au fost descoperite numeroase complexe arheologice aparținând epocii bronzului și unei succesiuni de locuri medievale începând din secolul X-XI până în secolele XIV-XV.

Unele dintre obiectele descoperite în aceste complexe s-au dovedit a fi spectaculoase nu numai științific, dar și prin caracterul lor unic într-un areal care depășește mult granițele geografice ale Banatului. Este vorba de un corn de băut din lut, cunoscut și sub numele de *rhyton*, utilizat în general în cadrul unor libații, precum și toarta supraînălțată a unei căni al cărei decor constă dintr-o reprezentare antropomorfă. Ambele descoperiri se datează la sfârșitul epocii bronzului și aparțin purtătorilor culturii Cruceni-Belegiș, fiind unice, deocamdată, în întreg arealul de răspândire al acesteia. Se cuvine a fi menționate și cele două vase de mari dimensiuni, deosebit de importante în validarea unor ipoteze științifice.

La invitația firmei S.C. Eybl Textile S.R.L. din Deta, beneficiara lucrărilor de extindere a halei de producție și a corpului social, unde s-au descoperit materialele amintite mai sus, Muzeul Banatului din Timișoara a prezentat rezultatele cele mai importante ale acestor cercetări. În realizarea acestei expoziții, un rol deosebit l-au avut restauratorii Alexandru Fota și Mariana Mătu, care au reușit într-un timp relativ scurt, să refacă și să conserve și o mare parte din materialul de la Deta-Dudărie.

Obiectele au fost expuse în noua hală construită (Pl. I/1-2), în ordine cronologică, în concordanță cu panourile care, alături de etapele de realizare a construcției, au prezentat și săpăturile arheologice de salvare, cu contextul descoperirii obiectelor.

La vernisare, alături de persoanele oficiale române, a participat și conducerea firmei Eybl din Austria, care, în cuvântul de deschidere, a amintit de importanța istorică a zonei, în prisma noilor descoperiri arheologice.

Dincolo de valorificarea expozițională a acestor obiecte de patrimoniu arheologic, această acțiune a Muzeului Banatului a avut și scopul de a atrage atenția investitorilor și a autorităților locale asupra protejării patrimoniului arheologic.

RAPOARTE DE SĂPĂTURI
ARHEOLOGICE

O NOUĂ AȘEZARE DIN EPOCA BRONZULUI APARTINÂND GRUPULUI CULTURAL BALTA- SĂRATĂ DESCOPERITĂ LA COȘTEIU (JUD. TIMIȘ). I

Răzvan Pinca, Petru Rogozea

Cuvinte cheie: *Banat, Coșteiu, epoca bronzului, grup cultural Balta Sărată*

Keywords: *Banat, Coșteiu, bronze age, Balta Sărată Cultural group*

În vara anului 2004 în partea de nord a localității Coșteiu¹, pe o terasă situată în apropierea gării (spre vest), cunoscută sub numele de *Islaz*, în urma unor lucrări au fost scoase la suprafață fragmente ceramice preistorice, bucăți de chirpici precum, oase de animale, două bucăți de silex și un fragment de topor din piatră.

Lucrările desfășurate pe pășune s-au efectuat mecanizat și putem spune că au avut rolul unui sondaj, concretizându-se în săparea unui canal lung de aproximativ 250 m, lat de 0,60 – 0,70 m și adânc de 1,30 – 1,40 m pe mai mult de jumătate din suprafața terasei, situat aproape de marginea localității și a canalului Eruga și orientat NV – SE, aproape perpendicular pe șoseaua ce face legătura între satele Coșteiu și Țipari în partea de NV (Pl. I).

Locul este potrivit pentru stabilirea unor comunități umane, la baza estică a terasei curgea în trecut un vechi curs al Timișului (Timișul Mort), curs care poate fi văzut pe hărțile și planurile cadastrale din secolele XVIII – XIX, care pornește din amonte de Lugoj și a cărui fostă albie se poate observa cu ușurință și astăzi. În urma inundațiilor din 2000 aproape toată zona joasă dintre albia colmatată și actuala albie a fost inundată. Însă, terasa nu este cu totul ferită de inundații deoarece în partea de nord există două pâraie, Binișul Mare și Binișul Mic, care probabil au existat și în vechime, iar în anii ploioși își ies din matcă. Interesant este faptul că poate fi urmărită cu ușurință deplasarea purtătorilor acestui grup cultural în avalul râului Timiș, pe aceeași fostă albie, în amonte cu aproximativ 7 km a mai fost cercetată o așezare aparținând grupului cultural Balta – Sărată, la Lugoj la poalele Dealurilor Viilor în anul 2000².

Presupunem că ar putea fi vorba de o deplasare a aceleiași comunități la un anume interval de timp, aceasta și datorită faptului că undeva la mijlocul distanței dintre cele două așezări preistorice, tot pe fosta albie a Timișului,

în stânga șoselei Coșteiu – Lugoj, pe dealurile din apropiere s-ar mai putea afla o așezare preistorică, întrucât în zonă au mai fost găsite fragmente ceramice preistorice atipice asemănătoare ca și textură, ardere și colorit cu cele din așezările mai sus menționate.

Pe aceeași terasă se mai întâlnesc materiale ceramice moderne ce datează de la sfârșitul sec. XVIII și sec. XIX aparținând unei așezări care suprapune parțial așezarea preistorică în partea de NV, aici se afla încă cu mai bine de un secol în urmă una dintre cele trei așezări care împreună cu fostul sat Sălha compun actuala localitate Coșteiu: Coșteiu Mare, Coșteiu Mic și Coșteiu Colonie. Această locuire târzie nu a afectat prea mult așezarea preistorică, centrul acesteia fiind mai spre vest, iar terenul probabil că fiind inundat de cele două Binișuri a fost folosit mai mult ca și pășune, bătrânii localității necunoscând vreo altă întrebuințare a terenului pe tot parcursul secolului XX.

Descrierea materialului arheologic³

Materialul arheologic descoperit se încadrează în fazele II-III ale grupului cultural Balta Sărată. Menționăm un fragment de topor din piatră (Pl. V/2), două nuclee de silex, de culoare cafenie (de tip Banat) – Pl. XII/5,7.

Materialul ceramic este reprezentat de un fragment de strecurătoare (Pl. XII/8), fragmente de castroane, străchini, căni, cănițe etc. Din punct de vedere al ornamentării, întâlnim ornamente imprimate (Pl. XVII/a), ornamente incizate (Pl. XVII/b) și ornamente în relief (Pl. XVII/c).

Ornamentele imprimate sunt reprezentate de puncte circulare (Pl. V/6, VII/4-5, XV/4), puncte ovale (Pl. VI/1, VII/9, VIII/6, IX/1), „dinți de lup” (Pl. XIII/4).

Ornamentele incizate sunt reprezentate prin linii dispuse pe orizontală, diagonală verticală și în arcadă (Pl. II/1,3; III/3-4; IV/4,7; V/1,3,5,6; VI/1-2; VII/1-2,4,8-9; VIII/1,3-6; IX; X/6; XI/1; XII/1; XIII/2-4; XIV/1-2,9; XVI/1,4).

Ornamente în relief: proeminențe conice și late (Pl. II/2,4; III; IV/2; V/3,8; VIII/5,7; X/4; XI/3,5; XII/6; XIII/1; XIV/6; XV/1-2,5; XVI/3-4,7); brâuri alveolare (Pl. XII/4; XIV/8; XV/1-2,5); toarte (Pl. II/1; IV/3; V/5,7; X/1,3; XI/2,4; XIV/3-4; XV/3).

NOTE

1. În prezentul articol semnalăm doar descoperirea sitului și publicăm materialele arheologice adunate în urma cercetărilor arheologice din anul 2004.
2. P. Rogozea, R. Pinca, *O așezare din epoca bronzului de la Lugoj*, în *AnB*, SN, X-XI, Arheologie – Istorie, 2002-2003, 73-80.
3. P. Rogozea, în *BiblMA*, I, 1994, 155-160; Ibidem, în *TD*, XVI, 1-2, 1995, 81-85.

A NEW BRONZE AGE SETTLEMENT OF BALTA SĂRATĂ TYPE FROM COȘTEIU (TIMIȘ COUNTY)

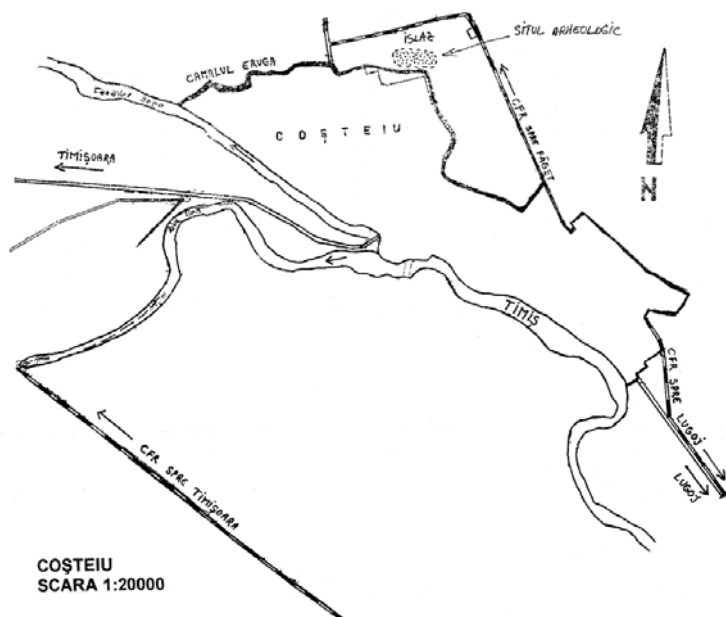
Summary

In the summer of 2004, north of the commune Coșteiu (Timiș County), on a terrace located west of the railway station, known as “Islaz” (Plate I), prehistoric ceramic fragments, fired daub fragments and animal bones have accidentally been unearthed.

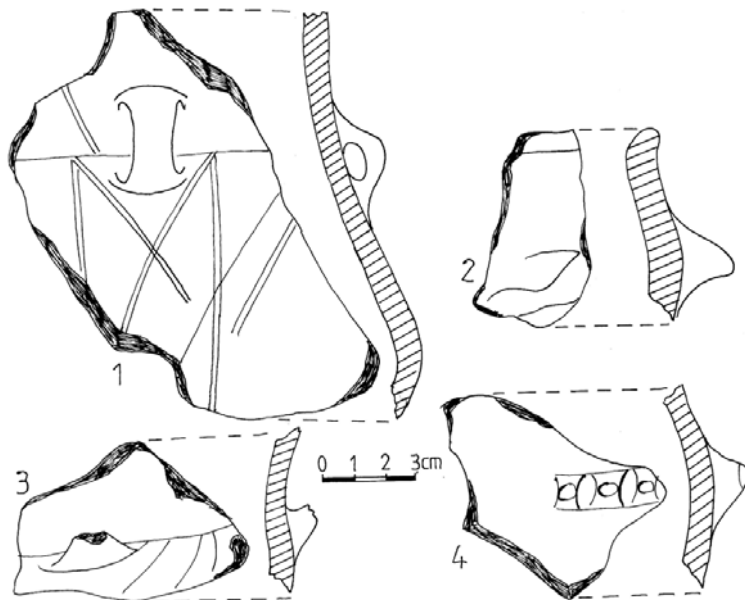
The ceramics had been ascribed to the Balta Sărată cultural group of the Middle and Late Bronze Age, phases II – III.

The fragments come from bowl, pots, jugs, cups etc.

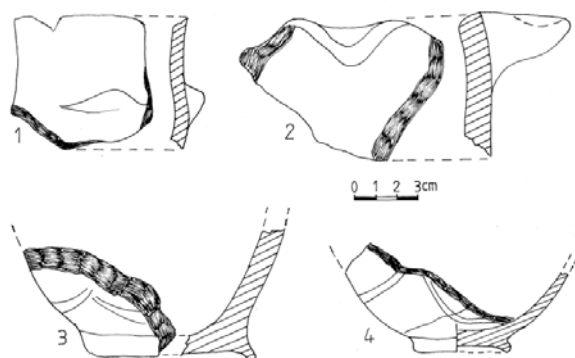
Ornamentation of the ceramics consists in stamped, incised and in relief decoration.

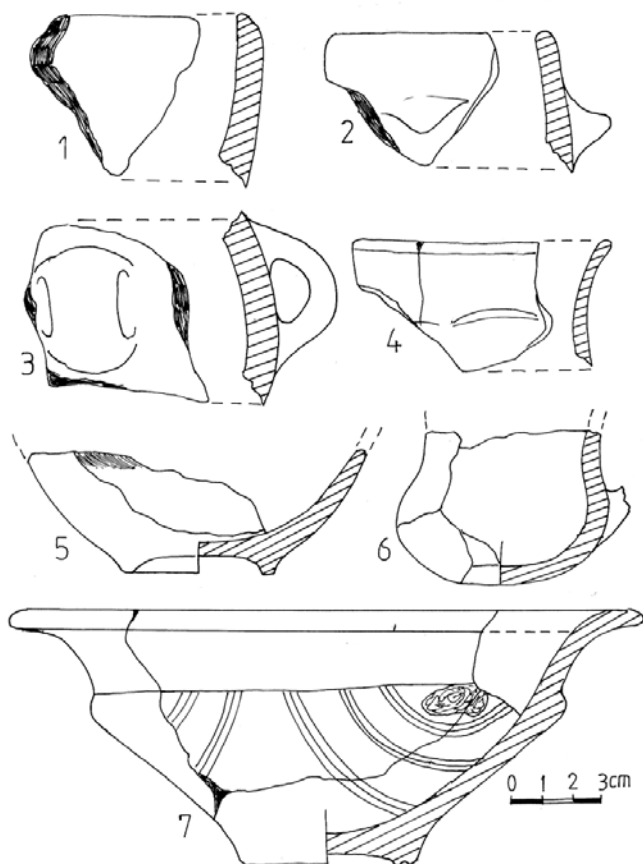
Pl. I. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

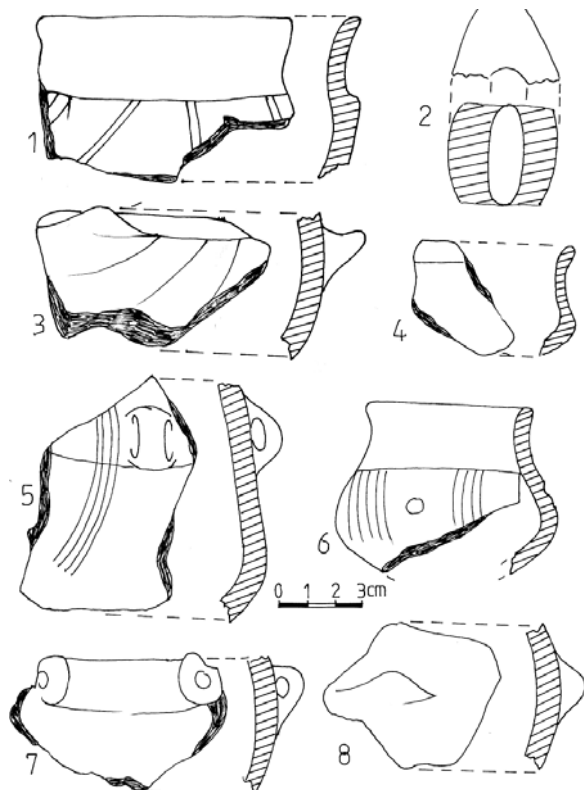
Pl. II. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

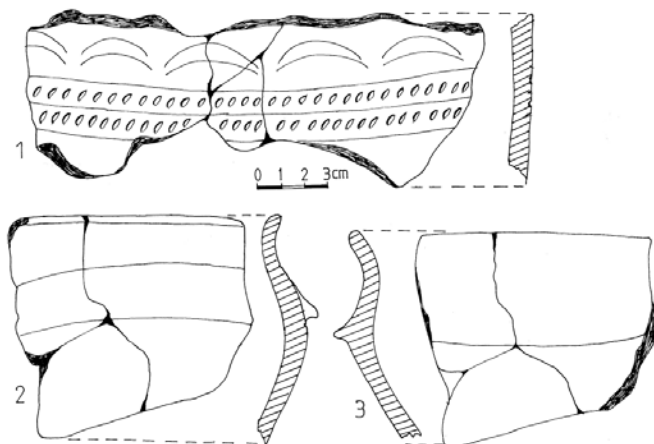
Pl. III. Plan de situație al așezării din epoca bronzului de la Coșteiu, jud. Timiș

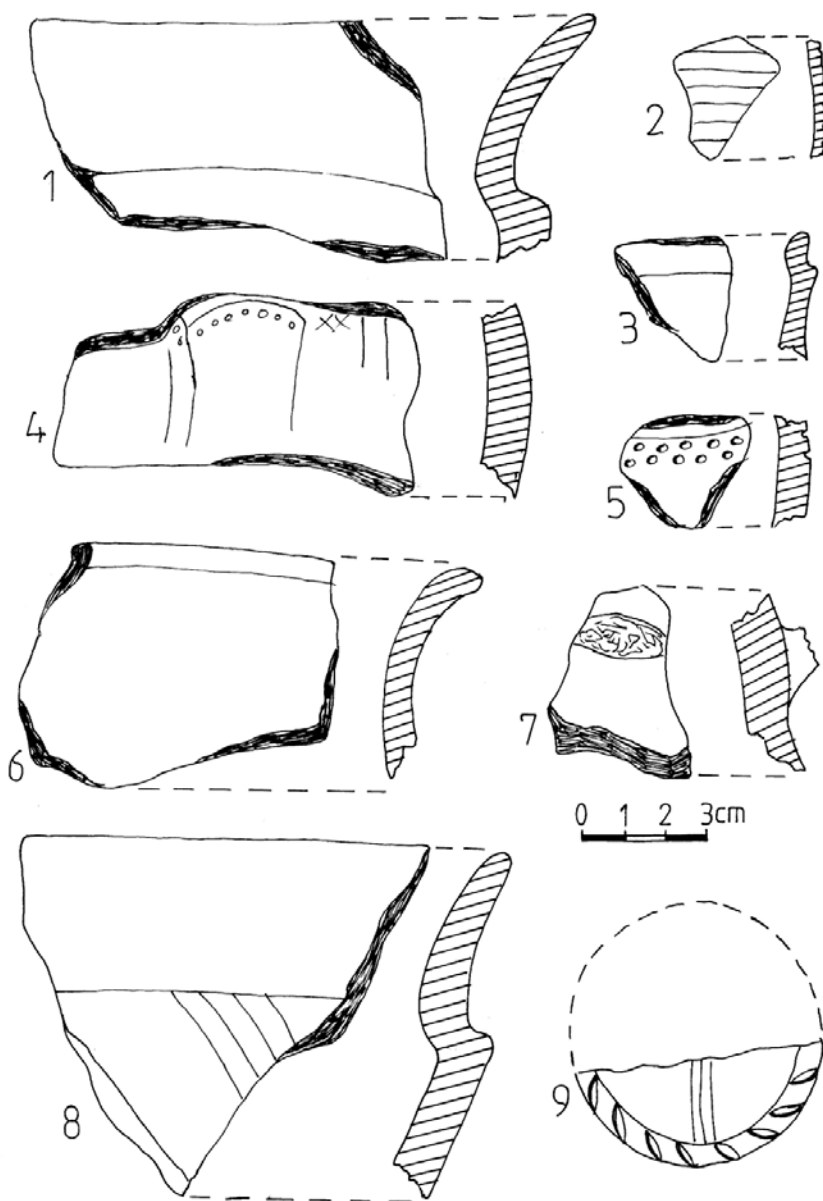
Pl. IV. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

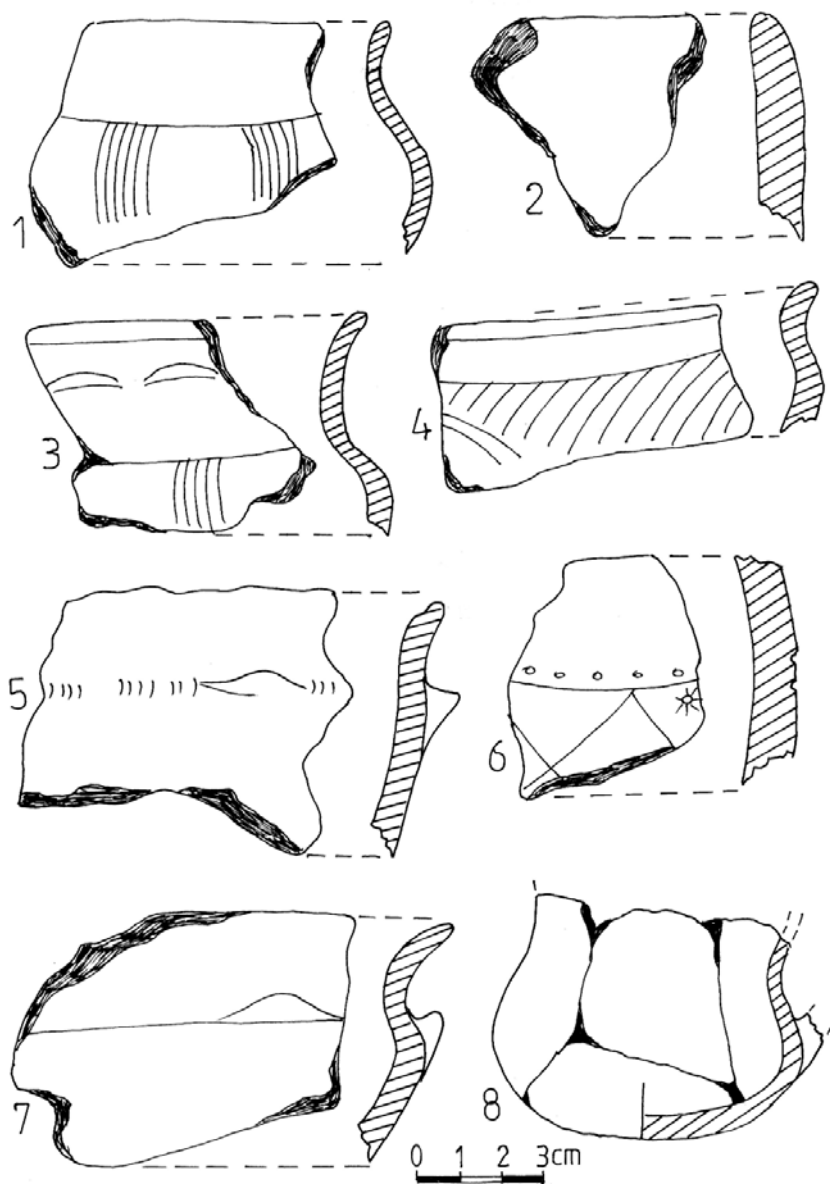
Pl.V. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

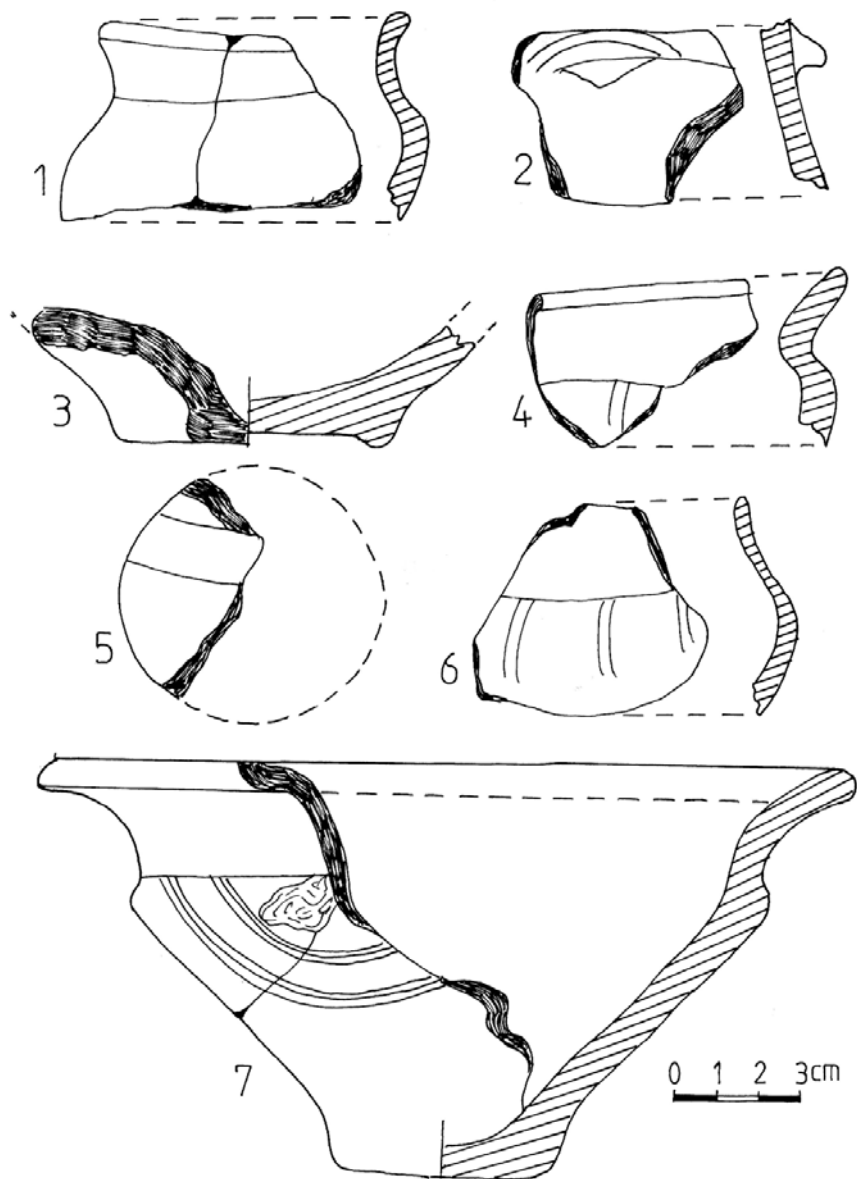
Pl. VI. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

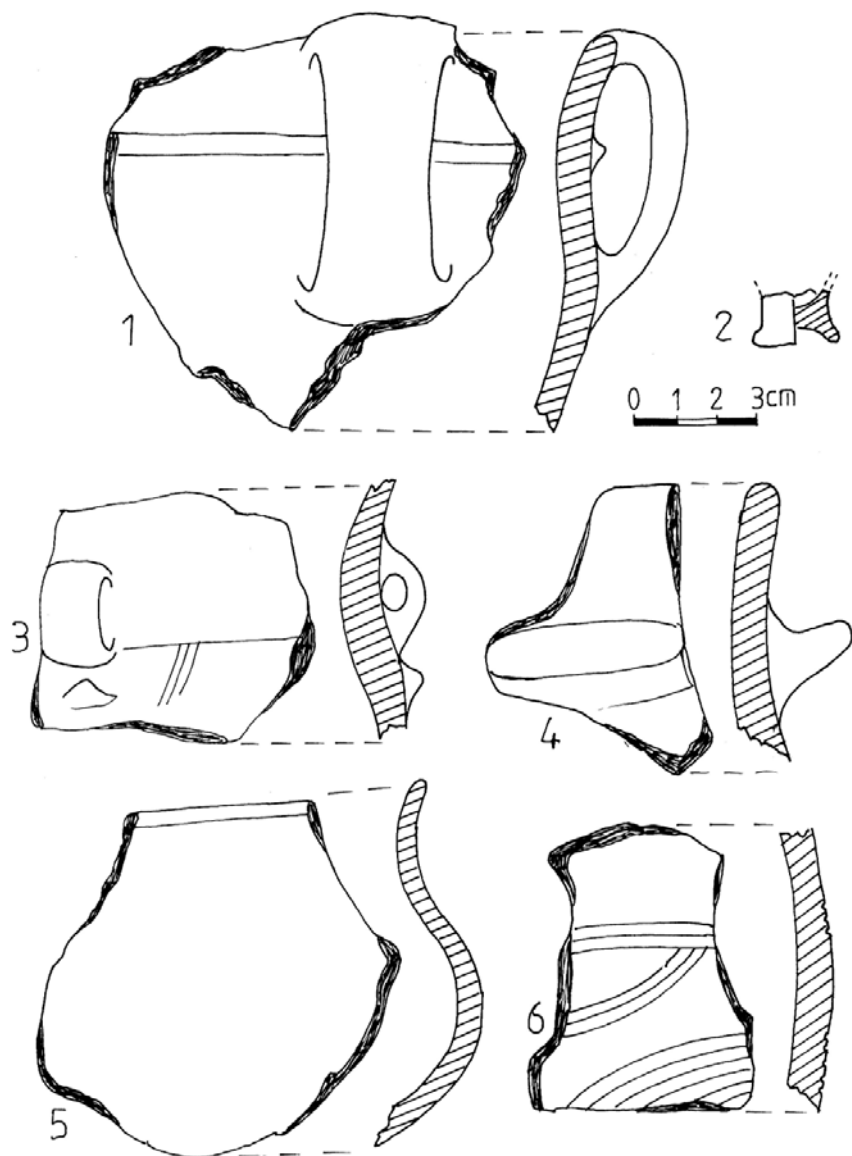
Pl. VII. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

Pl. VIII. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

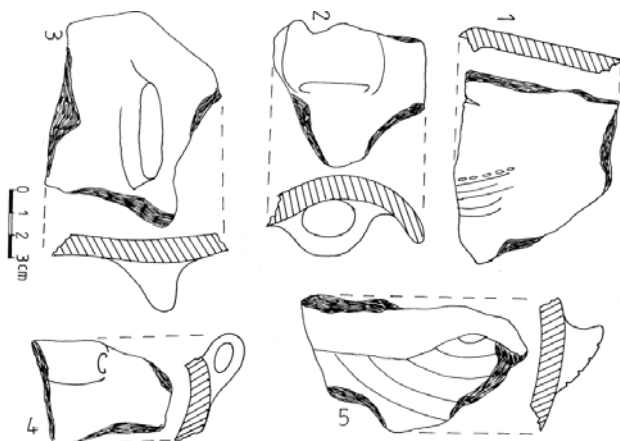

PL. IX. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

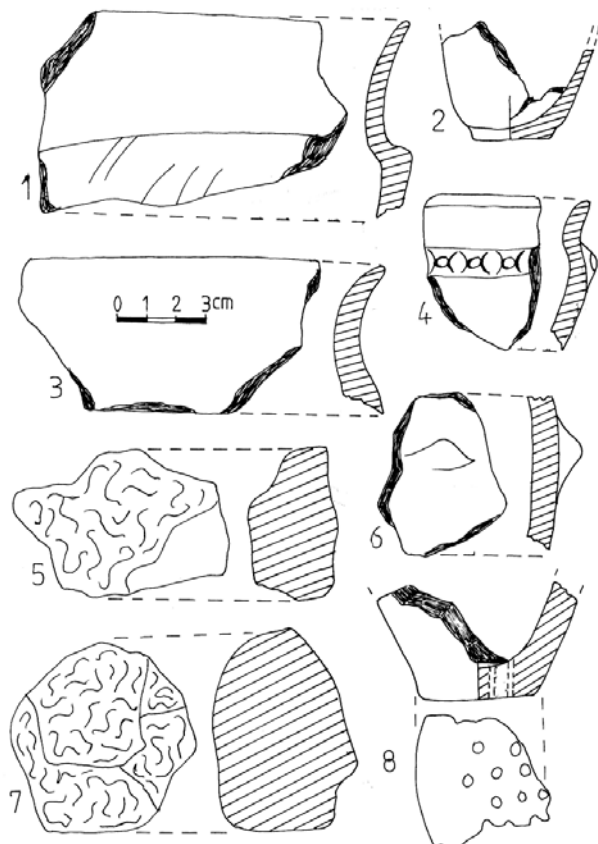

1

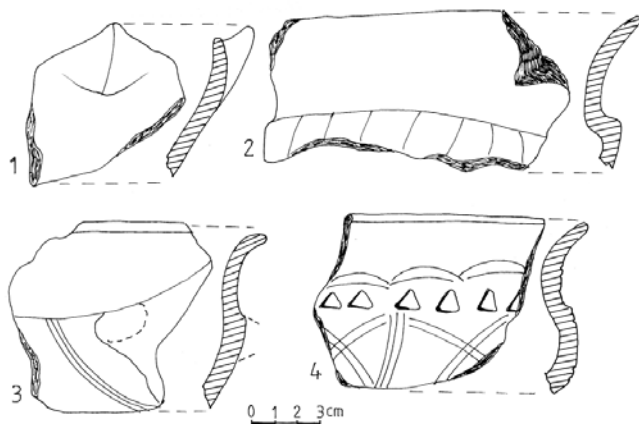
Pl. X. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

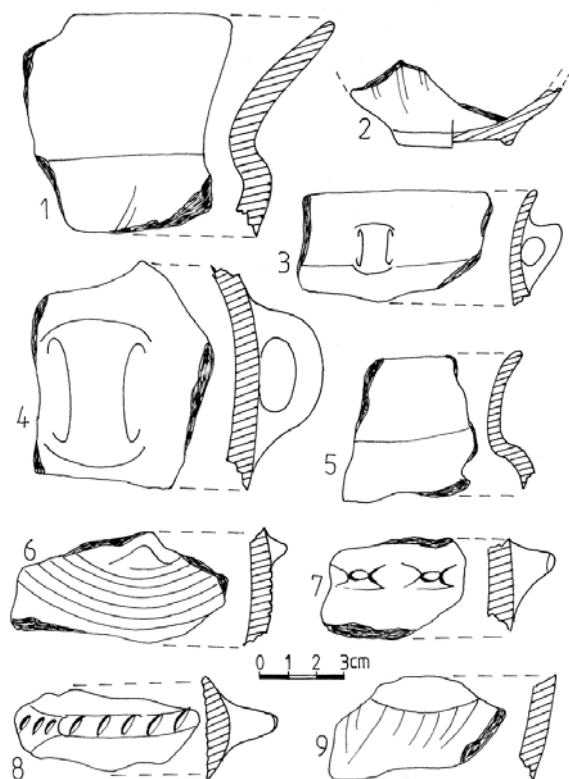
Pl. XI. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

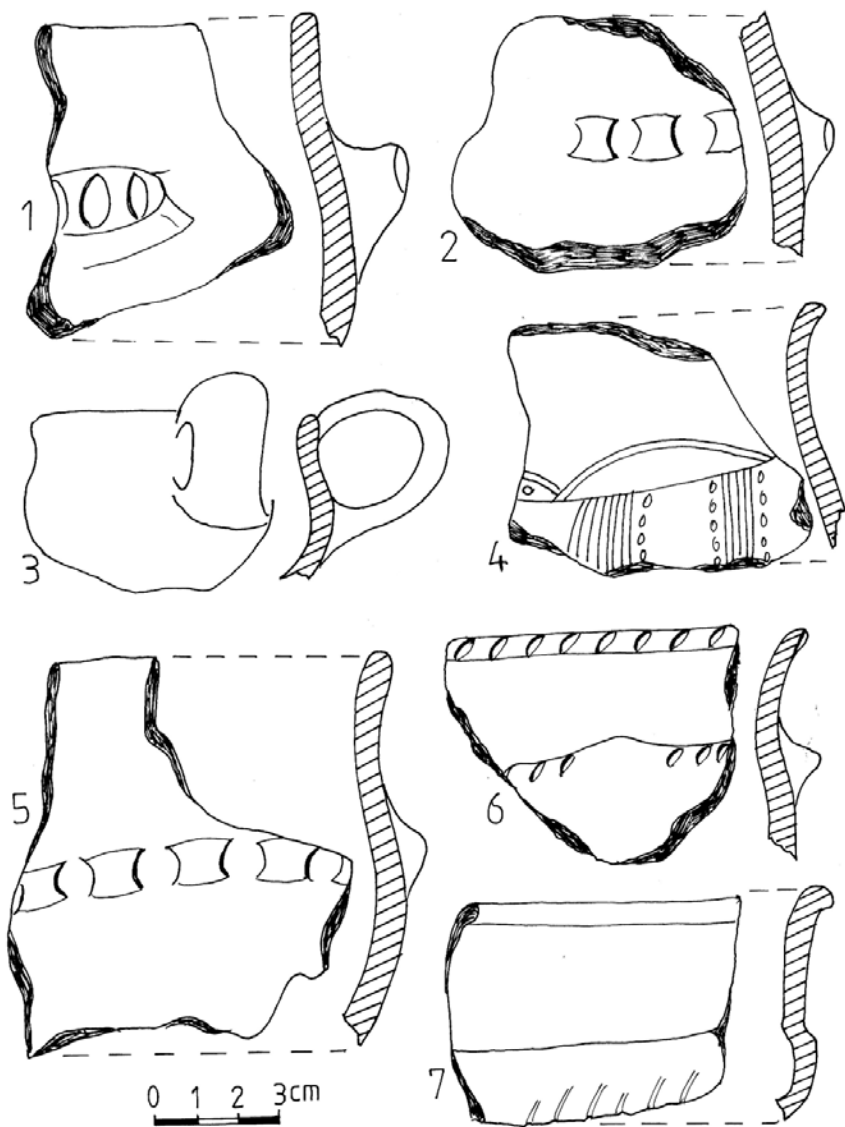
Pl. XII. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

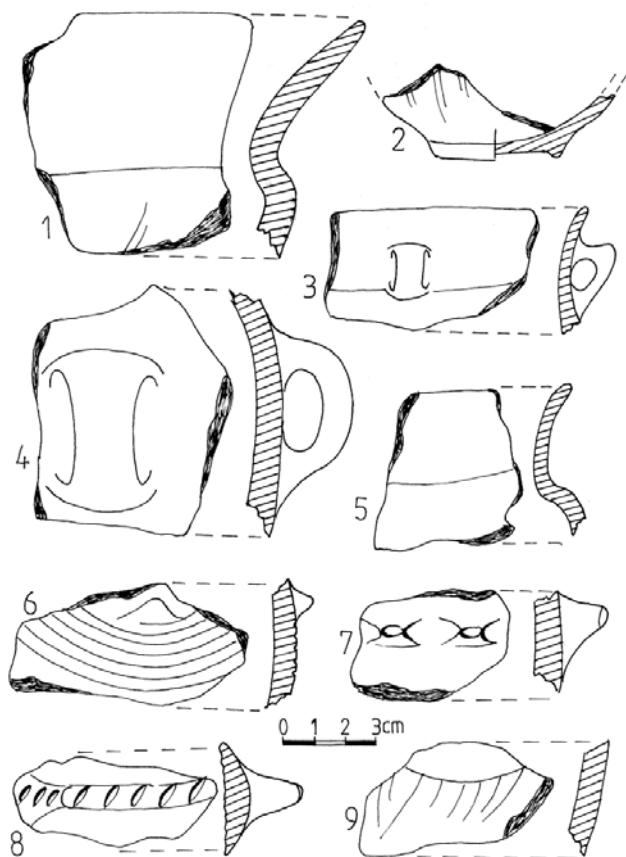
Pl. XIII. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

Pl. XIV. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

PL.XV. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

Pl. XVI. Fragmente ceramice, grupul cultural Balta Sărată II – III de la Coșteiu

ornamente a imprimate	1 ooooooo	2 ▽▽▽▽▽	3 ■ ■ ■ ■	
ornamente b incizate	1 /// /// ///	2 ≡ ≡ ≡	3 X	4 m
ornamente c în relief	1 ✓ ✓	2 o o o	3 □ □	4 □ □ □

PL. XVII. Tipuri de ornamente pe ceramice grupului cultural Balta Sărată de la Coșteiu:

a – ornamente imprimate; b – ornamente incizate;

c – ornamente în relief.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA HERNEACOVA – CETATE (OR. RECAȘ, JUD. TIMIȘ). CAMPANIILE 2004 - 2005 (II)

Mircea Mare, Valentin Cedică

Cuvinte cheie: *România, Banat, Herneacova, prima epocă a fierului*
Keywords: *Romania, Banat, Herneacova, Early Iron Age*

În cursul anilor 2004 și 2005 au continuat cercetările arheologice sistematice de la Herneacova – *Cetate* (or. Recaș, jud. Timiș).

Situl (cod LMI 2004 TM – I – s – A-06206, cod RAN 158341.01) a fost inițial sondat de către Florin Medelet la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 ai secolului trecut. În arhiva Muzeului Banatului se păstrează carnetul de șantier din campania 1971 de la Herneacova. În anul 2003 a fost inițiată cercetarea sistematică a sitului¹.

În **campania din 2004** (responsabil științific de șantier dr. Mircea Mare, în colectiv Valentin Cedică, Muzeul Banatului Timișoara) a fost executat un nou tronson din secțiunea magistrală α , respectiv α 2/2004, cu dimensiunile 1 x 91 m. Secțiunea α 2 a infirmat existența unui șanț de apărare, ipotetic amplasat pe platoul aflat în prelungirea botului de deal (mamelonului) ce domină valea pârâului Băcin (Bencec).

Stratigrafia secțiunii a fost cvasi – identică cu cea din tronsonul anterior, α 1/2003, respectiv un strat de humus de culoare brună sau brun - roșiatică, cu foarte puține materiale arheologice, ce coboară până la adâncimi cuprinse între 0,30 și 0,80 m.

În porțiunea m. 83 – 87, spre marginea platoului, aproape de denivelarea naturală ce delimitează, dinspre S-SE, botul de deal, s-a conturat și a fost parțial dezvelit un complex, de formă aproximativ ovală, neregulată, cu dimensiunile pe axe de 300 x 475 (parțial) cm și cu o adâncime maximă de 123 cm. Pe fundul complexului s-a descoperit o lentilă de arsură (compusă din cărbune, cenușă și chirpic). Umplutura, de culoare cenușie, conținea pe lângă fragmente de chirpici, oase de animale și fragmente

ceramice din categoriile semifină și fină. De culoare brun deschis, brun închis, brun roșiatic, cenușiu închis sau neagră, fragmentele ceramice sunt în mare măsură nedecorate. Singurele ornamente constă în caneluri sau brăuri alveolate. În măsura în care au putut fi identificate, ele provin de la castroane cu buza invazată, vase bitronconice, oale de mari dimensiuni și câni. Materialul ceramic aparține aceleiași orizont al primei epoci a fierului ca și cel descoperit în campania anterioară.

În **campania din 2005** (responsabil științific de șantier dr. Mircea Mare, în colectiv Valentin Cedică, Muzeul Banatului Timișoara) a fost executat tronsonul $\alpha 3/2005$ (dimensiuni 1 x 100 m) din secțiunea magistrală α , orientată NNV – SSE. În această campanie a fost secționată denivelarea naturală ce separă botul de deal de platou și s-a abordat partea centrală a așezării.

Între m. 18,5 și 32 ai secțiunii s-a conturat un complex arheologic (șanț de apărare), cu o umplutură de culoare de culoare neagră – cenușie, net diferențiată de sterilul de culoare brun – roșcată. Depunerile arheologice erau concentrate mai ales pe panta de SE a șanțului (dinspre platou) și constau în vase ceramice (un vas bitronconic în miniatură, fără ornamente, o cană), fragmente ceramice, artefacte din lut ars (fusaiole, rotițe), fragmente de rășniță și chiar o piatră de rășniță întreagă, obiecte din fier și fragmente de chirpic ars. Din cauza ploilor torențiale din perioada 12 – 18 august, cercetările au fost întrerupte. Șanțul a fost cercetat până la adâncimea de 3,50 m, unde mai avea o lățime de 6 m. Cercetările din campaniile viitoare vor urmări în primul rând obținerea unui profil integral al șanțului de apărare.

În continuarea secțiunii, pe panta dinspre partea centrală a așezării, a fost sesizată prezența unei gropi, conturată de la cca. 0,40 m adâncime - sub stratul de humus (între m. 94,2 – 95,5 pe profilul SV), cu o adâncime de 1,40 m față de nivelul actual, cu o umplutură de culoare brună, ce nu conținea materiale arheologice. Acest complex este ulterior unei albieri (conturate între m. 91,3 – 99), cu o umplutură de culoare cenușiu închis, asemănătoare celei a șanțului, cu urme de chirpic ars și cărbune, dar fără materiale arheologice, marcată în partea superioară de concrețiuni calcaroase, aflate la baza humusului. În partea superioară a secțiunii (m. 99-100), în stratul de humus, au fost descoperite câteva fragmente de la un vas lucrat la roată, de culoare cenușie.

Fragmentele provin de la vase ceramice lucrate cu mâna: cănițe, câni, castroane cu buza invazată, vase bitronconice cu buza evazată și vase tip sac. Decorul fragmentelor ceramice este reprezentat mai ales de caneluri și butoni. Au mai fost găsite fragmente ale unor torți supraînălțate de tip *ansa cornuta* și câteva fragmente ale unor buze de oale decorate cu

incizii superficiale. Materialul aparține orizontului primei epoci a fierului identificat deja în această așezare, cu mențiunea că unele fragmente ceramice, provenind de la vase tip sac, decorate cu impresiuni alveolare, brăuri alveolate și butoni ar putea indica existența și a unui alt orizont, mai târziu, de locuire la Herneacova – *Cetate*.

NOTE

1. V. Cedică, F. Medeleț, *Fortificația de pământ de la Herneacova (com. Receaș, jud. Timiș)*, în *Patrimonium Banaticum*, I, Timișoara, 2002, 85-86; F. Medeleț, V. Cedică, M. Mare, F. Chiu, P. Rogoza, *Cercetările arheologice de la Herneacova – Cetate (com. Receaș, jud. Timiș). Campania 2003 (I)*, în *AnB, SN, X-XI, 1*, Arheologie – Istorie, 2002-2003 (2004), 93-95; F. Chiu, *Raport preliminar al materialului faunistic din așezarea fortificată din prima epocă a fierului de la Herneacova (jud. Timiș)*, în *Patrimonium Banaticum*, II, Timișoara, 2003, 87-93.

THE 2004 – 2005 ARCAHEOLOGICAL CAMPAIGNS FROM HERNEACOVA – CETATE (TIMIȘ COUNTY)

- Summary -

The report gives an account of the 2004 and 2005 archaeological campaigns from Herneacova – *Cetate* (Timiș County). The site known as *Cetate* (“Fortress”) or *Cetatea turcească* (“The Turkish fortress”) is located some 3 kilometers N-NW from the village of Herneacova (Timiș County). It consists in a hill’s end, protected by defensive works. The defensive work encloses a surface of circa 5 hectares.

The goal of these campaigns had been the achievement of a transverse profile of the settlement. Accordingly, two test trenches (1 by 91 meters in 2004 and 1 by 100 meters in 2005) have been carried out. The archaeological features investigated (a defensive ditch, pits etc) provided archaeological material that is to be assigned to the late stage of the Early Iron Age. The processing of the entire archaeological evidences will undoubtedly offer new data on the realities of the Banat late stages of the Early Iron Age.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE SALVARE DIN ANUL 2005 DE LA DETA-DUDARIE. RAPORT PRELIMINAR DE SĂPĂTURĂ

Alexandru Szentmiklosi

Cuvinte-cheie: România, Banat, Deta, Bronz Târziu, cultura Crucești-Belegiș, ev mediu timpuriu, ev mediu dezvoltat, metalurgia fierului.

Keyword: Romania, Banat, Deta, Late Bronze Age, Crucești-Belegiș Culture, Early Middle Age, Middle Age, iron metallurgy.

Orașul Deta este cunoscut în literatura arheologică de specialitate prin numeroasele descoperiri care se datează atât în preistorie¹, cât și în perioade mai târzii, respectiv sec. III-IV² și ale evului mediu timpuriu și dezvoltat³ (Pl. I/1).

La începutul lunii martie din cursul anului 2005, Muzeul Banatului din Timișoara a fost anunțat de către reprezentanții firmei S.C. EYBL S.R.L. de intenția de extindere a fabricii către sud, în imediata vecinătate a firmei SEMTIM S.A (Pl. I/2). Cercetările arheologice de salvare întreprinse de către Muzeul Banatului din Timișoara au dus la descoperirea unor complexe arheologice aparținând etapei finale a epocii bronzului și evului mediu timpuriu⁴.

Dimensiunea gropilor de turnat stâlpii de susținere a halei extinse a fost de 2 x 2,50 m (Pl. II/3). Doar în 18 gropi (G) au fost descoperite complexe arheologice (C), ele concentrându-se în arealul vestic al zonei unde se preconiza extinderea halei de încărcare. Înspre calea ferată Timișoara-Moravița, în arealul destinat construirii corpului-anexă (cantina și grădinița de copii), descoperirile arheologice lipsesc cu desăvârșire, terenul jos fiind expus în vechime, probabil, la inundații.

Lipsa unei stratigrafii verticale, ca urmare a decapării executate anterior intervenției arheologice, a determinat efectuarea, la marginea platformei de pietriș amenajat, a unui sondaj arheologic care a constatat dintr-o secțiune (S.4/2005), ale cărei dimensiuni au fost de 10 x 2,30 m, precum și o casetă pentru dezvelirea unui complex medieval descoperit în acest sondaj.

În stratul de pământ negru din groapa **G.1**, care s-a păstrat sub stratul gros de pietriș, au fost găsite fragmente ceramice preistorice de factură grosieră, precum și ceramică medievală timpurie (sec. XII-XIII). Nu s-au conturat complexe arheologice.

În groapa pentru turnat stâlpul de susținere **G.2**, precum și în extinderile ei, au fost surprinse cinci complexe arheologice, dateate în perioada târzie a epocii bronzului și în evul mediu.

Pe nivelul de călcare preistoric a fost surprins un nivel amestecat de fragmente ceramice și bucăți de chirpici (**C.32**), de formă rectangulară, având dimensiunile de aproximativ 1 x 1,40 m. Între bucățile masive de chirpici au fost descoperite fragmente ceramice de la un vas de provizii de tip sac de mari dimensiuni, precum și de la mai multe categorii de vase. Printre fragmentele ceramice au fost descoperite și o strachină cu buza dreaptă, relativ întreagă, care avea în interior, pe fund, o proeminență semisferică. Pe baza tipologiei formelor și a ornamentelor, aceste fragmente ceramice se datează la sfârșitul epocii bronzului, în cultura Cruceni-Belegiș.

Nivelul de dărâmtură aparținând epocii bronzului este secționat de o locuință medievală timpurie de tip bordei (**C.16**), cu intrarea dinspre nord. De formă aproximativ rectangulară, bordeiul este orientat E-V și are dimensiunile de 2,74 x 1,60 m, adâncimea fiind de aproximativ 1,90 m de la nivelul actual de călcare. Intrarea în locuință este secționată de complexele **C.45** (o groapă medievală de provizii ulterioară locuinței **L.16**) și **C.17** (un șanț de împământare săpat recent). În umplutura locuinței, de culoare neagră, au fost descoperite fragmente ceramice medievale amestecate cu fragmente aparținând epocii bronzului, respectiv culturii Cruceni-Belegiș. Printre acestea, a fost descoperit și un vas miniatural din ceramică, în stare fragmentară, prevăzut cu o toartă, care pleca, probabil, din buza vasului. Ornamentarea constă dintr-un șir de incizii verticale dispuse pe umărul vasului miniatural. Fragmentele ceramice medievale, aparținând unor vase de tip borcan, sugerează datarea acestui complex în evul mediu timpuriu (secolele IX-X).

Colțul sud-estic al locuinței medievale este tăiat de un șanț îngust (**C.29**), lat de 0,38 m și adânc de 0,90 m.

Groapa de provizii (**C.45**), care tăia locuința medievală, are o formă relativ tronconică, cu un diametru maxim de 1,60 m și o adâncime de 2,24 m, umplutura acesteia fiind de culoare neagră.

În imediata apropiere a locuinței medievale a fost descoperită o groapă de provizii de mici dimensiuni (**C.36**), în care s-au găsit două vase medievale aproape întregi, ambele acoperite cu câte un capac mai mare (Pl. II/1). Cele

două vase au fost sparte de cupa excavatorului. Unul din cele două vase a fost gol, în interior descoperindu-se mandibula unui porc adult. Lângă ele, pe fundul gropii de provizii, a fost descoperită o altă mandibulă a unui rumegător de talie mare, probabil o vită. Din punct de vedere cronologic, groapa de provizii ar putea fi datată, cu probabilitate, în secolele XIV-XV.

În colțul sud-estic al gropii stâlpului de susținere a halei (**G.3**), s-a conturat un șanț medieval (**C.10**), orientat NE-SV, având o lățime de aproximativ 0,70 m. În umplutura lutoasă, de culoare neagră, a fost găsit un fragment de rotiță în stea de la un pinten, ale cărui analogii datează complexul în secolele XIV-XV.

Alături de C.10, în caseta adiacentă gropii G.3 a fost dezvelită și o groapă preistorică de provizii (**C.15**) aparținând epocii bronzului, cu un diametru de 1,10 m și o adâncime de 1,55 m. Umplutura gropii de provizii este de culoare brun-gălbui. Alături de materialele ceramice ornamentate cu pseudo-șnur, incizii, caneluri înguste și late, tipice culturii Cruceni-Belegiș (fazele I-II), în umplutura gropii au fost descoperite și fragmente ceramice incrustate cu pastă albă, tipice culturii Žuto Brdo-Gârla Mare, fapt ce indică contactele purtătorilor culturii Cruceni-Belegiș cu purtătorii manifestărilor etno-culturale din zona Porților de Fier și a Dunării de Jos.

În profilul nordic al gropii **G.4** s-a conturat o groapă de mici dimensiuni (**C.44**), cu un diametru de 0,60 m, care pornește din stratul medieval timpuriu, umplutura fiind lutoasă, de culoare neagră, fără materiale ceramice.

În groapa de turnare a stâlpului de susținere **G.5** s-a conturat o groapă de provizii tronconică, de mari dimensiuni, cu un gât cilindric lung (**C.9**). Adâncimea gropii este de 2,26 m, având un diametru la gură de 1,30 m, diametrul gropii de provizii la bază fiind de 2,10 m. În umplutura lutoasă, de culoare brun-gălbui, au fost descoperite fragmente ceramice tipice culturii Cruceni-Belegiș, ornamentate cu caneluri dispuse vertical, oblic și în ghirlandă. Alături de acestea, au fost descoperite și importuri de tip Žuto Brdo-Gârla Mare, incrustate cu pastă albă. Pe fundul gropii a fost descoperit un strat gros de cenușă deasupra căruia au fost descoperite fragmente ceramice de mari dimensiuni, provenind de la amfore bitronconice și castroane. Dispunerea orizontală a fragmentelor ceramice, deasupra stratului de cenușă sugerează fie un incendiu care a mistuit capacul de lemn al gropii, fie un foc intenționat în groapă, cel mai probabil, cu scopul de a întări pereții acesteia. Sub stratul de cenușă, în marginile gropii, au fost descoperite bucăți mari de fragmente ceramice dispuse orizontal.

În groapa de turnare **G.7** s-au conturat șapte complexe arheologice, toate aparținând evului mediu.

Locuința medievală **C.1** are o formă rectangulară cu colțurile ascuțite, umplutura fiind de culoare galben-brun, lutoasă, cu puține urme ale unei activități antropice intense, caracteristice celorlalte complexe medievale descoperite la Deta-Dudărie. Dimensiunile locuinței sunt de 2,60 x 2,50 m, iar adâncimea de 1,40 m. În umplutura locuinței au fost descoperite numeroase fragmente ceramice aparținând epocii bronzului (cultura Cruceni-Belegiș, precum și câteva fragmente ceramice medievale timpurii (secolele IX-X). Alături de acestea au fost descoperite trei fragmente de cute, precum și o piatră de moară fragmentară. Locuința C.1 este tăiată în partea nordică, cât și în cea sudică, de alte două locuințe, respectiv de **C.8** și **C.13**, iar în centru, de groapa **C.12**. Foarte probabil, această locuință a fost una dintre cele mai timpurii locuințe medievale, asemănătoare cu cea descoperită la Dumbrăvita, fapt ce permite datarea ei probabilă în secolele IX-X.

Locuința **C.8** secționează latura nordică a locuinței C.1, având o formă elipsoidală, cu un diametru de 3,10 m și o adâncime de 1,98 m. Din punct de vedere tipologic, locuința este de tip bordei și are mai multe niveluri de luiture a podinei (Pl. II/2). La baza primei amenajări au fost descoperite fragmente ceramice în poziție orizontală, probabil, pentru a se conferi o rezistență suplimentară stratului de hidroizolație. În partea superioară a umpluturii tasate, de culoare neagră, au fost sesizate mai multe niveluri de cenușă, cu fragmente ceramice de la vase de mici dimensiuni, sparte la fața locului. Materiale ceramice, atât din straturile de luiture, cât și din umplutură aparțin secolelor XII-XIII, tot aici fiind descoperit un piron, un vârf de săgeată, precum și o verigă mică din fier, puternic corodate.

Locuința **C.13**, de formă relativ circulară, are un diametru de 3,40 x 3,18 m, adâncimea acesteia fiind de 1,40 m. În umplutura de culoare neagră au fost descoperite numeroase fragmente ceramice aparținând epocii bronzului. Deosebit de interesantă este toarta de căniță cu buza dreaptă, ornamentată spre interiorul căniței cu o reprezentare antropomorfă (o față umană surâzândă). Lipsa materialelor medievale din umplutură permite doar o datare pe baza argumentelor stratigrafice, locuința încadrându-se cronologic în perioada evului mediu, probabil în secolele XII-XIII.

Dispusă în centrul locuinței C.1, groapa **C.12** are o formă circulară, diametrul ei fiind de 2 m. În umplutura galben-roșiatică, au fost descoperite bucăți de chirpici. Din punct de vedere cronologic, complexul C.12 se datează în evul mediu, într-o perioadă ulterioară locuințelor C.8 și C.13.

Colțul sud-estic al locuinței C.13, precum și groapa de stâlp **C.46** sunt tăiate de un complex arheologic (**C.33**), probabil o locuință de tip bordei, de formă circulară, în profilul căreia au putut fi observate mai multe niveluri

de lutuire. Adâncimea maximă a acestui complex arheologic este de 1,90 m. Ulterior, a fost utilizată ca și groapă menajeră, fapt sugerat de stratul gros de cenușă și chirpici în tasarea umpluturii. Fragmentele ceramice din umplutura complexului sugerează datarea acestuia în secolele XIV-XV.

În colțul sud-vestic al casetei deschise pentru lămurirea complexelor arheologice din G.7, s-a conturat o groapă elipsoidală, lată de 1,16 m (C.34), a cărei destinație nu poate fi precizată.

În groapa de turnare a stâlpului de susținere a halei extinse G.8 au fost descoperite trei complexe arheologice medievale timpurii (C.2, C.3 și C.15) și unul aparținând epocii bronzului (C.14).

Groapa de provizii C.14 are un diametru de 0,90 x 1,08 m și o adâncime probabilă de 1,30 m. Materialele ceramice descoperite în umplutura lutoasă de culoare negru-brun aparțin culturii Cruceni-Belegiș. Printre acestea au fost descoperite importuri de tip Žuto Brdo-Gârla Mare, incrustate cu pastă albă.

Locuința medievală timpurie de tip bordei (C.3) are o formă rectangulară, cu dimensiunile de 2,80 x 2,20 m și adâncimea de 1,60 m. Bordeiul este orientat NE-SV, intrarea fiind probabil dinspre est (Pl. III/1). Pe latura de nord-est a bordeiului s-a păstrat parțial cuptorul de mici dimensiuni, fiind distrus de groapa medievală C.2, mai recentă. Cuptorul este săpat în lutul viu, paralel cu peretele nord-estic al locuinței și pietruit cu diferite tipuri de rocă, bucăți de zgură de fier, precum și resturile unei pietre de moară. Amenajarea de pietre din fața cuptorului este de formă rectangulară și a avut o gardină de protecție. În umplutura locuinței au fost descoperite numeroase fragmente ceramice aparținând epocii bronzului, respectiv culturii Cruceni-Belegiș, precum și câteva fragmente ceramice medievale timpurii (sec. IX-X). Unul dintre aceste fragmente a fost descoperit în cuptor, sub fragmentul de piatră de moară reutilizat pentru amenajarea vetrei. Tot în umplutura locuinței medievale a fost descoperit un vas miniatural de formă bitronconică, ușor ciobit la buză. În apropierea cuptorului a fost descoperit și un obiect plat din fier, puternic corodat. Evidențele arheologice descoperite în C.3 sugerează abandonarea locuinței.

Locuința C.3 este tăiată de două gropi medievale, ambele de formă elipsoidală (C.2 și C.35). Groapa C.2 are o formă relativ elipsoidală, cu un diametru de 1,38 x 0,80 m și o adâncime de 1,54 m. Cuptorirea acestei gropi sugerează utilizarea ei ca groapă de provizii.

În partea vestică și estică a gropii G.9 de turnat stâlpii de susținere a halei au fost deschise casetele A și B, pentru lămurirea complexelor C.4 și C.5. Apariția complexelor C.11 și C.43 în caseta B a determinat lărgirea spre est și spre sud a casetei B.

Complexul **C.4** din caseta A a gropii **G.9** are un diametru maxim de 1,40 m și o adâncime de aproximativ 1,50 m. Cuptorirea gropii sugerează utilizarea ei, într-o primă fază, ca și groapă de provizii, transformată mai apoi într-o groapă menajeră în care s-au aruncat bucăți mari de chirpici.

Complexul **C.5** din caseta B a gropii **G.9**, cu un diametru maxim de aproximativ 1,20 m, taie locuința medievală de tip bordei **C.11**, având în umplutură fragmente ceramice medievale și bucăți mari de chirpici. Probabil, într-o primă fază, a avut rolul unei gropi de provizii, utilizată ulterior ca și groapă menajeră.

Locuința medievală **C.11** este de tip bordei, cu o formă relativ circulară, cu un diametru de 3,12 x 3,48 m și o adâncime de 2,25 m. Diametrul fundului bordeiului este de 1,98 x 1,70 m. Intrarea în locuință se făcea dinspre sud-vest, fapt sugerat de prezența unor trepte săpate în lutul viu (Pl. III/2). Umplutura lutoasă de culoare neagră a locuinței conținea numeroase fragmente ceramice medievale, precum și numeroase obiecte din fier (pintenii, fragmente de scăriță, un vârf de săgeată etc), în stare fragmentară, puternic corodate (Pl. IV/1). Pintenul relativ întreg își are analogii în lumea medievală a secolelor XIV-XV, datând complexul în acest interval de timp. Printre descoperirile cu un caracter mai special se numără și o mărgică din sticlă neagră.

În colțul sud-estic al casei deschise pentru dezvelirea complexelor **C.5** și **C.11**, a apărut un complex (**C.43**), probabil de formă elipsoidală, în umplutura căruia au fost descoperite fragmente ceramice aparținând epocii bronzului. Ornamentul canelat dispus sub formă de ghirlandă și canelurile verticale, precum și o buză invazată de la o strachină, pledează pentru datarea acestui complex (probabil o locuință) la începutul celei de-a doua faze a culturii Cruceni- Belegiș.

În groapa de turnat stâlpul de susținere **G.10** s-a conturat o groapă cilindrică, probabil de provizii, din epoca bronzului (**C.7**), extrem de săracă în material arheologic. Groapa a avut un diametru aproximativ de 1,20 m și o adâncime de 1,40 m.

În **G.11** s-a conturat o groapă (**C.18**), probabil de provizii, cu diametrul maxim de 0,80 m, în care, alături de materiale ceramice aparținând epocii bronzului, au fost descoperite și materiale medievale timpurii.

În groapa de turnare a stâlpului de susținere **G.12** au fost descoperite mai multe complexe aparținând epocii bronzului și evului mediu timpuriu.

Locuința **C.21**, cu un diametru de 2 x 2,20 m și o adâncime de 1,24 m, a avut o umplutură lutoasă de culoare galben-brun. Materialele ceramice descoperite în umplutură aparțin culturii Cruceni- Belegiș, faza a II-a.

Colțul nord-estic al locuinței este tăiat de o groapă (**C.22**) cu un diametru de 0,96 x 0,90 m, fără materiale ceramice, umplutura fiind lutoasă, de

culoare neagră, identică cu cea a gropilor de provizii medievale timpurii.

Locuința suprapune o groapă (C.48), probabil de provizii, care are diametrul de 0,80 m și adâncimea de 1,46 m. Pe fundul acestei gropi au fost descoperite mai multe fragmente ceramice tipice culturii Cruceni-Belegiș. Dintre acestea, resturile unei cănițe decorate cu caneluri dispuse în ghirlandă datează utilizarea acestei gropi la începutul fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiș.

Colțul nord-vestic al locuinței preistorice (C.21) este secționat de groapa de deservire a unei baterii de cuptoare medievale timpurii (C.19). Toate cele trei cuptoare, cu diametrul de 1 m, au gura de deservire către groapă (Pl. IV/2).

La nord, în imediata apropiere a bateriei de cuptoare medievale (C.19) s-a conturat o groapă, probabil de provizii, de formă relativ circulară (C.20), adâncită brusc în jumătatea estică. Diametrul acesteia este de 2,82 m, adâncimea maximă fiind de 2 m. În umplutura lutoasă de culoare neagră au fost descoperite materiale ceramice aparținând epocii bronzului și evului mediu timpuriu.

În groapa de turnare a stâlpului G.14 și în caseta adiacentă, s-au conturat trei complexe arheologice (C.23, C.24 și C.38).

În colțul nord-vestic al gropii G.14 s-a conturat parțial o groapă medievală (C.24) în a cărei umplutură neagră lutoasă au fost descoperite materiale ceramice aparținând epocii bronzului și evului mediu. Alături de acestea, fragmentele de zgură de fier descoperite în acest complex sugerează prezența unei activități metalurgice.

La sud de complexul C.24 s-a conturat un șanț lat de 0,44 m și adânc de 1,14 m, orientat NE-SV, al cărui duct este paralel cu ductul șanțului (C.10) din G.3, acesta din urmă fiind însă mult mai lat.

În colțul sud-estic al suprafeței deschise pentru lămurirea complexelor C.23, și C.24, s-a conturat complexul C.38, a cărui umplutură lutoasă, de culoare neagră, conținea fragmente ceramice tipice sfârșitului epocii bronzului și evului mediu timpuriu.

Pe latura sudică a gropii de turnat stâlpul de susținere G.15 s-a conturat o groapă de formă elipsoidală cu diametrul maxim de 0,38 m pe fundul căreia au fost găsite fragmente ceramice aparținând epocii bronzului.

În groapa de turnat stâlpul de susținere G.16, s-au conturat mai multe complexe aparținând sfârșitului epocii bronzului și evului mediu (C.26, C.37, C.39, C.40, C.41, C.42 și C.47). Exceptând groapa de provizii C.41, care se datează la sfârșitul epocii bronzului, celelalte complexe aparțin evului mediu.

Groapa de provizii (C.41) are un diametru la gură de 0,94 x 0,82 m și o adâncime de 1,90 m. Diametrul fundului gropii de provizii este de 1,40 m.

Groapa are o formă tronconică, cu un gât cilindric lung, fiind asemănătoare cu groapa de provizii C.9 din G.5 (Pl.V/1). În umplutura brun-gălbui cu bucăți masive de chirpici, a fost descoperit, alături de fragmente ceramice tipice începutului celei de a II-a faze a culturii Cruceni-Belegiș, și un corn de băut din ceramică (*rhyton / trinkhorn*), în stare fragmentară (Pl. V/2). Ornamentarea ei constă în trei caneluri fine, paralele, dispuse circular, imediat sub buza vasului. Cornul de băut din ceramică, prin formă, își are analogiile cele mai bune în arealul ceramicii incrustate nord-pannonice și în cel al culturii Szeremle. Spre deosebire însă de acestea, canelurile înguste de sub buza vasului marchează cu claritate nu numai momentul cronologic al utilizării acestuia, dar și apartenența culturală la manifestările de tip Cruceni-Belegiș, într-un moment în care începe generalizarea canelurii ca tehnică de ornamentare.

Partea nordică a locuinței medievale (C.26) este tăiată de o fântână medievală (C.37), cu un diametru de 2,40 m la gură. Fundul fântânii, mai îngust, are un diametru de 1,10 m. Adâncimea fântânii medievale este de 2,95 m. Tasările de niveluri de cenușă, care alternează cu cele de chirpici și pământ ars, indică o umplere rapidă care a avut loc imediat după dezafectarea fântânii (Pl. VI/1). În umplutură, alături de fragmente ceramice preistorice și medievale, au fost descoperite și câteva obiecte din fier (o seceră, un fragment de cuțit etc.), în stare fragmentară și puternic corodate. Fântâna se datează în secolele XIV-XV.

Locuința medievală (C.26), orientată NE-SV, are o formă aproximativ rectangulară, cu dimensiunile de 3,20 x 2,40 m și o adâncime de 1,10 m. În colțurile locuinței au fost descoperite urmele unor gropi masive de stâlp, care indică o structură masivă de lemn. Intrarea în locuință se făcea dinspre latura estică. Imediat în partea dreaptă a intrării, respectiv în colțul nord-estic al locuinței, s-a păstrat vatra cuptorului secționat de fântâna medievală, cu o parte din boltă. Diametrul acestui cuptor menajer este de 0,60 m. În umplutura lutoasă, de culoare neagră, au fost descoperite materiale ceramice medievale, precum și mai multe obiecte deteriorate din fier (fragment de pinten, fragment de lamă de cuțit, un piron etc.), puternic corodate. Locuința medievală C.26 se poate data în secolele XIV-XV, fiind ceva mai timpurie decât fântâna care taie jumătatea nordică a acesteia.

Locuința medievală C.26 suprapune o groapă cilindrică, probabil medievală (C.47), a cărei umplutură a fost lutoasă, de culoare neagră, fără materiale ceramice. Diametrul acesteia este de 1,10 x 0,96 m, adâncimea ei fiind de 1,56 m.

Complexul arheologic C.39, probabil o locuință de la sfârșitul epocii bronzului, a avut o umplutură de culoare brun-gălbui, adâncimea lui fiind de 1,14 m. Materialele ceramice descoperite sunt tipice purtătorilor culturii

Cruceni-Belegiș. Printre fragmentele ceramice descoperite se numără și un vas-sac miniatural cu buza decorată cu creștături, iar pe pântec cu un șnur.

Complexul C.39 este tăiat de două gropi (C.40 și C.42), a căror umplutură avea o consistență lutoasă, de culoare neagră. Groapa C.40 are un diametru de 1,26 m și o adâncime de 1,70 m. Alături de fragmentele ceramice tipice culturii Cruceni-Belegiș, au fost descoperite și fragmente ceramice medievale. Oasele masive, probabil de vită, de pe fundul gropii sugerează utilizarea acesteia ca și groapă de provizii.

Groapa C.42 are un diametru de 0,60 x 0,48 m și o adâncime de 1,10 m. În umplutura ei au fost găsite doar câteva fragmente mărunte de os.

În groapa de turnare a stâlpului de susținere G.17 a fost descoperită o groapă de formă circulară (C.28) cu un diametru de 0,62 m și o adâncime de 1,12 m. Pe fundul acesteia au fost descoperite fragmente ceramice aparținând unei străchini cu buza invazată, tipică fazei a doua a culturii Cruceni-Belegiș.

În groapa de turnare a stâlpului de susținere G.18 a fost descoperit o groapă asemănătoare cu cea din G.17. Groapa C.27 are o formă circulară cu un diametru de 0,72 m și o adâncime de 1,12 m. Pe fundul acesteia au fost descoperite fragmente ceramice tipice culturii Cruceni-Belegiș. Alături de acestea, au fost găsite și câteva bucăți mici, oxidate, de zgură, rezultate de la turnarea unor obiecte din bronz.

Pentru verificarea situației stratigrafice, pe teritoriul firmei Semtim S.A., situat în imediata vecinătate a zonei în care a început construcția halei extinse și a corpului social, a fost săpată secțiunea S.4/2005 cu o lungime de 10 m și lată de 2,30 m, orientarea fiind est-vest. Trasarea secțiunii s-a făcut la 60 m distanță de gardul dinspre Aleea Austriei, paralel cu noua hală.

Săpăturile arheologice au dezvelit două complexe arheologice (C.30 și C.31), respectiv o locuință de la sfârșitul epocii bronzului și o groapă de provizii medievală timpurie (secolele XII-XIII).

Locuința C.30, conturată între metrii 0,20 - 2,50, are o formă relativ elipsoidală cu un diametru de 2,40 x 1,70 m și o adâncime de 1,10 m. Pe fundul acesteia au fost surprinse numeroase fragmente ceramice de la vase de diferite tipuri care sugerează o ardere secundară, precum și bucăți masive de chirpici (Pl. VI/2 și VII/1). Printre formele ceramice descoperite, se remarcă amfora (*urna*) globulară de mari dimensiuni, cu pântec rotunjit, gât cilindric și buză lată, puternic evazată, vizibil descentrată. Canelurile late, dispuse vertical pe pântecul rotunjit, precum și toarte tubulare, în număr de patru, plasate simetric pe diametrul maxim, permit încadrarea acestei amfore în varianta A a clasificării propuse de S. Forenbaher, variantă

care se datează la sfârșitul perioadei Reinecke C₂-D⁵. În periodizarea internă a acestei culturi, N. Tasić atribuie acest gen de urne sfârșitului primei etape a acestei culturi (etapa Belegiș-Cruceni, faza Ic)⁶. Alături de această amforă, deosebit de interesant este și vasul *pyraunoi*, de mari dimensiuni, cu buza invazată, prevăzut cu patru apucători dispuse simetric. Prezența fragmentelor ceramice ornamentate cu caneluri dispuse în ghirlandă sugerează transformarea acestei locuințe în groapă menajeră într-o perioadă situată undeva la începutul celei de a doua faze a culturii Cruceni-Belegiș (Cruceni-Belegiș II). Grămada de chirpici și fragmentele de vase arse secundar sugerează utilizarea acestei locuințe, după defaectare, ca și groapă menajeră.

Groapa de provizii medievală (C.31), de formă relativ circulară, s-a conturat între metrii 3,40 - 6,68, având un diametru de 2,80 x 2,20 m (Pl. VII/2). Pentru dezvelirea completă a acesteia, pe latura nordică a secțiunii S.4/2005 a fost deschisă o casetă de 3 x 3,30 m. Pe fundul gropii de provizii au fost descoperite fragmente ceramice lucrate la roată, decorate cu caneluri paralele, dispuse șerpuitor. Groapa de provizii se datează în secolele XII-XIII.

Concluzii

Cercetările arheologice de salvare au adus noi date privind întinderea așezării preistorice de la sfârșitul epocii bronzului, precum și a celei medievale, aducând totodată noi informații privind începuturile locuirii medievale a sitului⁷.

Locuințele de epoca bronzului sunt asemănătoare cu cele descoperite pe actualul teritoriu al fabricii S.C. Eybl Textile S.R.L., în secțiunile S.1 și S.2 din anul 2000, precum și cu cele cercetate în alte situri aparținând culturii Cruceni-Belegiș. Fragmentele ceramice, ornamentate cu pseudo-șnur, incizii și caneluri înguste și late, își găsesc analogii în necropolele și așezările deja cunoscute în literatura arheologică de specialitate (ex. Belegiș-*Stojića gumno*⁸, Beograd-*Karaburma*⁹, Cruceni¹⁰, Livezile¹¹, Voiteni¹², Șag¹³ etc.). Tehnica de ornamentare pledează pentru datarea acestei așezări la sfârșitul Bronzului Târziu I - începutul Bronzului Târziu II în cronologia propusă de Fl.Gogâltan, respectiv în faza C.2 - începutul fazei D în sistemul modificat al lui P.Reinecke). Din punct de vedere al periodizării interne, materialele ceramice descoperite la Deta-*Dudărie* surprind etapa de trecere de la faza I a culturii Cruceni-Belegiș la faza a II-a, când se generalizează motivul canelat.

Deosebit de importante din punct de vedere științific sunt informațiile privind elementele care stau la baza formării acestei culturi, respectiv a celor specifice ceramicii incrustate nord-pannonice, precum și contactele

culturale existente cu lumea dunăreană contemporană, dovedite prin importurile de tip Žuto Brdo-Gârla Mare.

Localitatea Deta este atestată documentar încă din anul 1360¹⁴, însă începuturile ei sunt mult mai timpurii, după cum o dovedesc fragmentele ceramice databile în secolele IX-X. Continuitatea locuirii medievale este atestată de complexe arheologice și fragmentele ceramice care se datează în secolele XII-XIII. Cele mai târzii complexe arheologice descoperite în cadrul săpăturii arheologice de salvare din primăvara anului 2005 se datează în secolele XIV-XV, după cum o indică atât artefactele ceramice, cât și cele din fier. Din punct de vedere al materialului ceramic și al obiectelor din fier, descoperirile arheologice de la Deta-*Dudărie* sunt asemănătoare cu cele descoperite în așezarea de secol XII-XIII de la Berzeasca-*Ogașul Neamțului*¹⁵, Jdioara¹⁶, Gornea-*Zomonite*¹⁷, Dumbrăvița¹⁸, precum și din alte situri arheologice din Banat.

Din punct de vedere tipologic au fost observate două tipuri de locuințe: locuințe semiîngropate și bordeie adânci. Suprapunerile de complexe arheologice indică o așezare dinamică, de-a lungul a mai multor secole, în care, alături de agricultură și creșterea animalelor, au existat și alte activități precum cea metalurgică, fapt demonstrat de zgura de fier descoperită în amenajarea cuptorului din locuința C.3 din G.8 și complexul C.24 din G.14¹⁹.

Efectuarea unor cercetări arheologice sistematice, atât pe actualul teritoriu al firmei Semtim S.A., cât și în parcul orașului Deta, situat în imediata vecinătate, ar putea oferi o imagine mai completă privind locuirile din epoca bronzului și evul mediu timpuriu.

Alexandru Szentmiklosi

Muzeul Banatului Timișoara

Piața Huniade, nr. 1, 300002, Timișoara

E-mail: szentmiklosi@yahoo.com

NOTE

1. Milleker B., 1897, 34; Milleker B., 1906, 26-34; Pârvan V., 1926, 304; Roska M., 1942, 241; Vulpe, Al., 1970, 39-40, nr.109, Pl. 8/109; Stratan I., Vulpe Al., 1977, 49, nota 47; Gumă M., 1993, 252, 288; Gumă M., 1997, 55; Gogâltan Fl., 1998, 205, Pl. 10/11; Gogâltan Fl., 1999, 93-94 (cu bibliografia mai veche).
2. Benea D., 1996, 246-247, nr.52; Mare M., 2004, 168-169, nr. 78 (cu bibliografia).
3. Kárász L., 1896, 226, 232; Bálint Cs., 1991, 218, nr.59, Pl. IIIb, 14, 16-18; Bejan A., Mare M., 1998, 328; Țicu D., 1998, 126, nr.5..
4. În momentul în care Muzeul Banatului a fost anunțat, lucrările de construcție erau deja începute și situl arheologic deranjat masiv de lucrările de amenajare. Dezvelirea complexelor arheologice a necesitat degajarea pietrișului gros de aproximativ 0,50 m, dus pentru amenajarea fundației, fapt ce a limitat întinderea suprafețelor cercetate.
5. enbahr S., 1988, 33.
6. Tasić N., 2001, 317.

7. Analiza detaliată a descoperirilor arheologice efectuate în campania din primă-vara anului 2005 vor fi publicate ulterior.
8. Vranić Sv., 2002.
9. Todorović J., 1977.
10. Moga M., 1964; Moga M., 1965; Radu O., 1971; Radu O., 1973.
11. Gogâltan Fl., 1998, 181-205.
12. Szentmiklosi Al., 1998, 197-207.
13. Szentmiklosi Al., 2004, 81-92.
14. Suciuc C., 1967, vol. I, 198, s.v. Deta.
15. Boroneanț V., 1975. 123-129;
16. Bejan A., 1975, 155-165.
17. Uzum I., 1983, 249-289.
18. Drașovean *et alii*, 2004.
19. Bucăți de zgură masivă au fost descoperite și în vara anului 1999, când, pe fondul vidului legislativ a fost demarată construcția noii fabrici a firmei S.C. Eybl Textile S.R.L. (supravegherea arheologică a fost solicitată către finalul lucrărilor de construcție). În profilul șanțului de fundație a actualei rotonde a corpului administrativ a putut fi observat un cuptor de mari dimensiuni, cu o boltă deosebit de groasă, care indica o temperatură ridicată. Numeroase bucăți de zgură au fost recoltate și din zona poligonului militar, unde a fost depus pământul provenit din săparea fundațiilor fabricii.

BIBLIOGRAFIE

- Bálint Cs.**, 1991, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, *Studia Archaeologia IX*, Akadémiai Kiadó, Budapest (1991).
- Bejan A.**, 1975, *Cetatea Idioara. Raport preliminar de săpătură – campania 1973 (Die Festung Idioara. Vorläufige Bericht über die Ausgrabungen des Jahres 1973)*, în *Tibiscus*, IV (1975), 155-166.
- Bejan A., Mare M.**, 1998, *Dudeștii Vechi-Pusta Bucova, necropola și morminte de înhumare din sec. VI.XII (II)(Dudeștii Vechi – Pusta Bucova. Nécropole et tombeaux d'inhumation des VIe – XIIe siècles II)*, în *AnB (S.N.)*, VI (1998), 323-336.
- Boroneanț V.**, 1975., *Locuirea din secolele XII-XIII de la Ogașul Neamțului – comuna Berzasca (L'habitat des XIIe – XIIIe siècles d'Ogașul Neamțului, commune de Berzasca)*, în *Banatica*, III (1975), 123-130 .
- Drașovean et alii**, 2004, Drașovean Fl., Benea D., Mare M., Tănase D., Chiu Fl., Regep-Vlasici S., Ștefănescu A., Muntean M., Crânguș M., Szentmiklosi Al., Timoc C., *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița (jud. Timiș). DN 6 – varianta ocolitoare Timișoara, km. 549+076 – DN 69, km. 6+430*, Editura Waldpress, Timișoara (2004).
- Forenbaher S.**, 1988, *On "Pseudoprotovillanova" urns in Yugoslav Danube Area (O pseudoprotovillanova" urnama u Jugoslovenskom podunavlju)*, în *Opuscula Arheologica*, 13 (1988), 23-41.
- Gogâltan Fl.**, 1998, *The Cruceni-Belegiš Cemetery of Livezile (Tolvădia), Commune Banloc, District Timiș (Romania)*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisation*, II, București (1998), 181-205.
- Gogâltan Fl.**, 1999, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile de metal*, BHAB, XXIII, Timișoara (1999).
- Gumă M.**, 1993 , *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României, BiblThr.*, IV, București (1993).
- Gumă M.**, 1997, *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. The Bronze Age in Banat. Chronological Levels and Cultural Entities.*, BHAB, V, Timișoara

- (1997).
- Kárász L.**, 1896, *A dettai ékszerek*, in *ArchÉrt*, XVI,1 (1896), 226-232.
- Milleker B.**, 1897, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, I, *Őskori leletek*, Temesvár (Timișoara) (1897).
- Milleker B.**, 1906, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, vol. III, Temesvár (Timișoara) (1906).
- Moga M.**, 1964, *Muzeul Regional al Banatului*, in *RevMuz*, I, 3 (1964), 294-296.
- Moga M.**, 1965, Moga, M., *Observation sur un champ d'urnes funéraires de l'Âge du bronze*, in *Atti del VI CISPP*, II (1965), 450.
- Pârvan V.**, 1926, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București (1926).
- Radu O.**, 1971, *Asupra unui mormânt de incineratie de la Cruceni (Über ein Einäscherungsgrab von Cruceni)*, in *Tibiscus*, I, 1970 (1971), 19-23.
- Radu O.**, 1973, *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș) (À propos de la nécropole de Cruceni (Dép. Timiș)*, in *SCIV*, 24, 3 (1973), 503-520.
- Roska M.**, 1942, *Erdély régészeti repertórium*, I, *Őskor, Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum*, Tom. I, Praehistorica, Kolozsvár (Cluj), (1942).
- Stratan I., Vulpe Al.**, 1977, *Die Hügel von Susani*, in *PZ*, 52, 1 (1977), 28-60.
- Suciu C.**, 1967, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I A – N, Ed. Academiei, București, (1967).
- Szentmiklosi Al.**, 1998, *Câteva morminte plane de incineratie de la sfârșitul epocii bronzului din hotarul comunei Voiteni (jud. Timiș) (Some flat cremation graves from the end of Bronze Age unearthed within the Voiteni commune boundaries, Timiș County)*, in *Analele Banatului*, S.N., VI, Timișoara (1998), 197-207.
- Szentmiklosi Al.**, 2004, *Un mormânt de incineratie aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperit la Șag (jud. Timiș) (A Cremation Grave Belonging to Cruceni-Belegiș Culture Discovered at Șag (Timiș County)*, in *Analele Banatului*, S.N., X-XI, 2003-2004 (2004), 81-92.
- Tasić N.**, 2001, *The Problem of Belegiș (Belegiș-Cruceni, Belegiș-Bobda) Culture. Genesis, Duration and Periodization*, in *Festschrift für Gheorghe Lazarovici zum 60. Geburtstag*, (Ed. Fl. Drașovean), BHAB, XXX, Timișoara (2001), 311-321.
- Todorović J.**, 1977, *Praistorijska Karaburma II – necropola bronzanog doba, Dissertationes et Monographie*, XIX, Beograd (1977).
- Țeicu D.**, 1998, *Banatul Montan în evul mediu*, Ed. Banatica, Timișoara (1998).
- Uzum I.**, 1983, *Locuirile medievale de la Gornea-“Zomonite” (Les établissements médiévaux de Gornea-“Zomonite”, com. Sichevița, dép. Caraș-Severin)*, in *Banatica*, VII (1983), 249-295.
- Vranić Sv.**, 2002, *Belegiș. Stojića gumno – necropola spaljenih pokojnika, Belegiș. Stojića gumno – a Necropolis of Cremation Burial*, Beograd (2002).
- Vulpe Al.**, 1970, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, PBF, IX/2 (1970).

RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT DETA-DUDĂRIE.

PRELIMINARY REPORT OF EXCAVATION

Summary

The rescue archaeological investigations brought new data concerning the surface of the prehistoric settlement from the end of the Bronze Age, as

well as of the medieval one. They also brought new information regarding the beginning of the medieval settlement of the site.

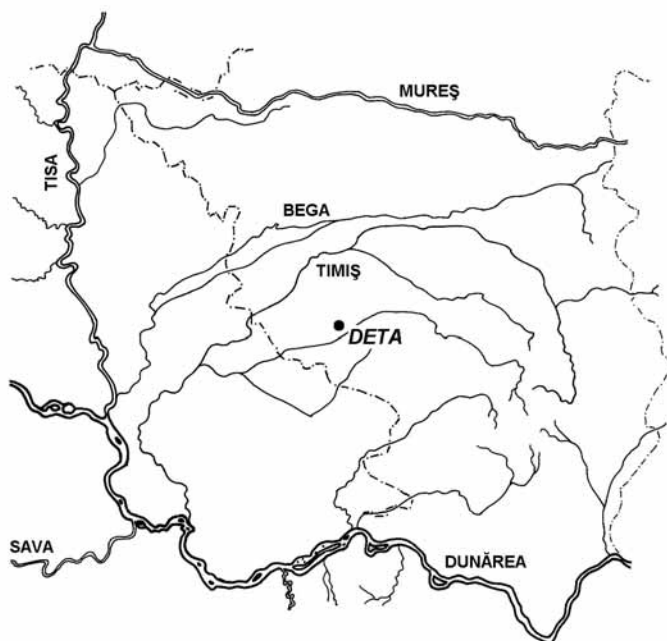
The Bronze Age dwellings are similar to those discovered in the present area of the factory S.C. Eybl Textile S.R.L., in the sections S1 and S2 excavated in 2000, as well as to the dwellings investigated in other sites belonging to the culture Cruceni-Belegiș. The ceramic fragments decorated with pseudo-corded ornaments, incisions and narrow and wide flutes suggest the dating of this settlement at the end of the Late Bronze I – the beginning of the Late Bronze II in the chronology proposed by Fl. Gogâltan, respectively in the phase C2 – the beginning of phase D in the modified system proposed by P. Reinecke. From the point of view of the internal division into periods, the ceramic materials discovered at Deta-*Dudărie* reach the passing stage from the phase I of the culture Cruceni-Belegiș to the phase II, when the grooved motif gets generalized.

From a scientific point of view, the information concerning the elements which are at the basis of formation of this culture, respectively those ones specific to the Incrusted North-Pannonian ceramics, as well as the existent cultural contacts with the contemporary Danube world proved through the imports of type Žuto Brdo-Gârla Mare are very important.

The early medieval settlement is certified starting from the 9th-10th centuries. There are also dwellings and ceramic artifacts which prove a habitation of 12th -13th centuries. The latest archaeological complexes discovered within the rescue archaeological investigation from the spring of 2005 are dated in the 14th-15th centuries. From the point of view of the ceramic material and of the iron objects, those from Deta-*Dudărie* are similar to those discovered within the rescue excavations from Dumbrăvița and other sites from Banat.

From a topological point of view, there were noticed two types of dwellings: pit- dwellings houses and deep huts. Their crossing indicates a dynamic settlement for many centuries where, besides agriculture and breeding, there had also been other activities as for example the metallurgical activity which was demonstrated by the iron slag found in the oven from the dwelling C.3 from G.8 and the complex C.24 from G.14.

The systematical archaeological investigations both in the present area of the company Sement S.A. and in the park of the town of Deta, situated in the close vicinity, could offer a more complete perspective as regards the settlements of Bronze Age and Early Middle Ages.

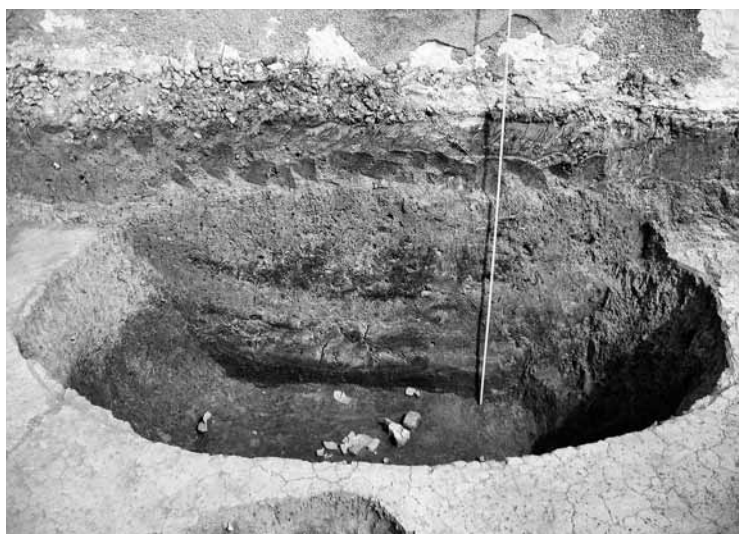
Harta Banatului și amplasarea orașului Deta.

Zona de extindere a fabricii Eybl Textile S.R.L. (noua hală de încărcare).

Vase de tip borcan din groapa medievală de provizii C.36.

Locuința medievală timpurie C.8.

Locuința medievală timpurie C.3.

Locuința medievală C.11.

Obiecte din fier descoperite în locuința C.11.

Baterii de trei cuptoare medievale C.19.

Groapa de provizii din epoca bronzului C.41.

Fragment de strachină și corn de băut din ceramică din groapa de provizii C.41 (detaliu săpătură).

Profilul fântânii medievale C.37.

Locuința din epoca bronzului C.30.

Fragmente ceramice de la o amforă și un vas *pyraunoi* din loc. C.30.

Groapa de provizii medievală C.31.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA FOENI-SELIȘTE (JUD. TIMIȘ). RAPORT PRELIMINAR

Alexandru Szentmiklosi, Călin Timoc

Cuvinte-cheie: România, Banat, Foeni, sondaj arheologic, așezare sec. III-IV, locuințe, ceramică cenușie, fibulă, obiecte din fier.

Schlagwörter: Rumänien, Banat, Foeni, archäologische Prüfausgrabungen Siedlung von 3.-4. Jh. n.Chr., Wohnungen, graue Keramik, Fibel, Eisengegenstände.

Existența sitului arheologic de la „Seliște”¹, în hotarul comunei Foeni (jud. Timiș), a fost semnalată în cadrul unor cercetări de teren², unde, alături de materialele ceramice aparținând secolelor III-IV, s-au găsit și fragmente ceramice aparținând sfârșitului epocii bronzului, respectiv culturii Cruceni – Belegiș³ (Pl. I/1-2). În cursul lunii iulie a anului 2004, a fost executat un sondaj arheologic care a avut ca obiectiv lămurirea situației stratigrafice⁴. În literatura arheologică de specialitate, comuna Foeni este cunoscută prin descoperirile sarmatice de la sfârșitul sec. II- prima jumătate a sec. al III-lea d.Chr., făcute în cadrul săpăturilor arheologice din punctul *Cimitirul Ortodox*⁵. Tot în hotarul localității sunt semnalate numeroase descoperiri de materiale ceramice a căror încadrare cronologică cuprinde perioada secolelor III-IV⁶.

S-a trasat o secțiune de control (S.1/2004) de 10 x 2 m, orientată SV-NE și, imediat sub arătura adâncă de aprox. 40 cm, s-au conturat câteva complexe, care au determinat extinderea sondajului cu o a doua secțiune (S.2/2004) paralelă cu secțiune S.1⁷. Pentru lămurirea complexului arheologic L.1, pe latura nordică a secțiunii S.1, între metrii 1-7 a fost deschisă o casetă (C.1) cu dimensiunile de 6 x 5 m (Pl. II și V/1).

În S.1/2004, între metrii 5,64 – 8,10, pe profilul nordic al martorului care desparte S.1 de S.2, la adâncimea de – 0,40 m, s-a conturat, oblic în secțiune, **locuința L.1** (Pl. V/2). Locuința avea în mijloc dărâmătură din lut ars și fragmente ceramice de sec. III-IV. Sub dărâmătura de chirpici, nivelul cenușos, foarte fin și de culoare roșiatică, conținea fragmente ceramice de

secol III-IV, precum și un fragment dintr-o lamă de cuțit din fier, extrem de corodată⁸ (Pl. III/2). Umplutura locuinței continuă cu un nivel lutos negru-brun extrem de gros, în care s-au găsit materiale arheologice din aceeași perioadă (sec. III-IV). Pe marginea locuinței au fost dezvelite gropi de stâlp care indică o structură de lemn solidă. Chirpiciul descoperit în partea superioară provine, foarte probabil, de la lutul cu care s-a tencuit împletitura de nuiele dintre stâlpi, acest lucru fiind sugerat de urmele de nuiele păstrate. Locuința este de tip bordei, partea sud-estică adâncindu-se foarte mult (-1,90 m). Intrarea se făcea dinspre nord-est, pe trepte săpate în lut (în număr de patru), dispuse în spirală. Colțul sud-estic al locuinței este tăiat de groapa G.1 care este contemporană fie cu locuința patrulateră (L.4), fie cu groapa G.3, care secționează colțul nordic al acesteia din urmă. Dimensiunile locuinței sunt: 4,80 x 2,40 m.

Locuința L.2 a fost surprinsă parțial în profilul nordic al casetei C.1, fiind de tip bordei (Pl.VI/1). S-a conturat la adâncimea de -0,40 m, orientarea ei fiind nord-sud. Forma locuinței este circulară, spre partea inferioară devenind patrulateră. Pe latura vestică a locuinței, la aceeași adâncime, în lutul viu a fost săpată o nișă în două trepte, cu acces dinspre sectorul patrulater. Nișa a avut, probabil, rolul de a păstra temporar provizii sau oala cu jărat (precum cea fragmentară, descoperită în groapa G.1) pentru încălzirea locuinței. Pe fundul locuinței (în colțul sudic al sectorului patrulater) a fost descoperită o groapă de formă circulară (h = 1,62 m și diam. între 62 și 48 cm).

Umplutura locuinței: la baza locuinței a existat un nivel de amenajare format din bucăți de chirpici și pământ cenușos de culoare negru-gălbui, cu o lentilă masivă de culoare brun cărămizie, având în compoziție fragmente ceramice de sec. III-IV. Această amenajare a fost căpăcuită de un strat relativ gros de pământ negru lutos deasupra căruia, într-un strat cenușos, de culoare brun-cărămiziu, care indică un incendiu, s-au descoperit fragmente ceramice de sec. III-IV, fragmente de rășniță și un jeton. Diametrul locuinței L.2 (probabil lățimea) este de 2,40 m. Intrarea în locuință se făcea, foarte probabil, dinspre nord sau nord-est.

Locuința L.3 a fost surprinsă parțial în profilul vestic al casetei C.1, fiind conturată la adâncimea de -0,40 m (Pl. VI/2). În jurul locuinței de tip bordei au fost surprinse gropi de stâlp din care o parte făceau corp comun cu locuința. Orientarea bordeiului este nord-sud, la fel ca și la celelalte două locuințe (L.1 și L.2). Fundul locuinței are o amenajare din pământ de culoare negru-gălbui, gros de aprox. 50 – 60 cm, în care s-au găsit fragmente ceramice lucrate la roată și manual, de sec. III-IV, oase și chirpici de mici dimensiuni. Această umplutură a fost căpăcuită de un strat

gros de pământ de culoare neagră, deasupra căreia a existat și o lutuială cu lut galben tare, bățătorit. Deasupra acestei lentile de lut galben au fost găsite fragmente ceramice din aceeași perioadă cu cele din amenajarea de pe fund (sec. III-IV), lucrate la roată, precum și oase masive. Fragmente ceramice descoperite pe această lutuială galbenă au fost dispuse orizontal, indicând nivelul de călcare în bordei. Printre aceste fragmente ceramice, câteva de la un vas reîntregibil a fost lucrat la roată, însă pasta este grosieră, având ca degresant pietricele mărunte și nisip cu bobul mare. Vasul are o culoare brun-roșcat, buză ușor evazată, cu marginea netedă, fiind ornamentată pe umărul vasului cu incizii dispuse în linii și sub formă de valuri. Restul umpluturii bordeiului, de culoare cenușie și galben – cărămiziu, conține materiale ceramice de sec. III-IV, oase și bucăți de chirpici. Diametrul locuinței este de 2,62 m. Intrarea în locuință se făcea, foarte probabil, dinspre nord sau nord-est.

Locuința L.4 este de formă patrulateră, semiîngropată, având dimensiunile de 3 x 2,60 m (Pl. VII/1). Locuința pornește de sub stratul de arătură, fiind ușor mai târzie decât locuințele de tip bordei L.1, L.2 și L.3. Latura nord-vestică a locuinței a fost secționată de o groapă mai târzie (G.3), care indică continuarea locuirii sitului și după dezafectarea acestei locuințe. În jurul locuinței au fost surprinse gropi de stâlpi, unele dublate, al căror diametru indică o structură de lemn solidă. Unul din stâlpi secționa un covor de fragmente ceramice care proveneau de la un vas zdrobit pe nivelul de călcare corespunzător celor trei bordeie (Pl.VII/2). Intrarea în bordei se făcea pe latura estică, unde marginea este semicirculară. În lateralul acestei intrări semicirculare, au fost surprinse gropi de stâlp dublate în interiorul intrării. În dreapta intrării, în colțul nordic al locuinței a fost descoperit un cuptor de mici dimensiuni, fără vatră lutuită, în interior păstrându-se fundul de la vas folosit probabil pentru jar (Pl.VIII/1). În umplutura galben-cenușie au fost descoperite fragmente ceramice de sec. III-IV precum și un inel de fier puternic corodat.

Locuința L.5 a fost surprinsă parțial în profilul sudic al secțiunii S.2 / 2004 între metrii 6 - 9, sub stratul de cultură negru lutos (Pl. IX/1). Este de formă rectangulară, semiadâncită, având gropi de stâlp atât în exterior cât și în interior. Umplutura lutoasă este de culoare neagră, fără inventar ceramic.

Locuința L.6 a fost dezvelită parțial în colțul S-E al secțiunii S.2, între metrii 0 - 1,20, la adâncimea de - 0,40 m (Pl. VIII/2). Platforma de lut galben bățătorit, groasă de aprox. 10 cm, a avut partea superioară rasă de plug și pare să fie ultimul nivel de locuire de secol III-IV. Platforma de lut acoperă atât groapa de stâlp care aparținea gropii G.2, cât și cuptorul, perforat de

groapa de stâlp mai sus amintită. Această locuință pare să fie arondată unui spațiu delimitat de fundația de grad care traversează S.1 și S.2.

Groapa G.1, de formă circulară s-a conturat în S.2 și taie colțul sud-estic locuinței L.1, având o umplutură lutoasă de culoare negru-gălbui (Pl. IX/2). Pe fundul gropii a fost descoperit un vas parțial întreg (partea inferioară) cu urme de ardere și de cenușă (utilizat probabil pentru păstrarea jarului), având fundul găurit. Vasul, cu pastă grosieră, era situat cu fundul în sus, în el, direct pe sol, găsindu-se un fragment de scoică. Lângă fragmentul de vas s-a mai descoperit un fund de cană de culoare cenușiu închis de sec. III-IV. Diametrul gropii este între 1,26 și 1,40 m, având adâncimea maximă de 0,96 m.

Groapa de provizii G.2 s-a conturat în S.1 și S.2, în apropierea șanțului de fundație. Dimensiunile gropii sunt 1,76 x 1,24 m, adâncimea ei fiind de -1,30 m (Pl. XI/1). Pereții și fundul gropii prezintă urme clare de lutuire. Deasupra lutuirii de pe fundul gropii a fost surprins un nivel relativ subțire de pământ negru lutos, probabil cu rol de hidroizolare. Fragmentele ceramice de culoare cenușiu-închis de secol III-IV, dispuse orizontal, au avut probabil rolul de structură de rezistență pentru podeaua gropii. Stratul de cenușă care căpăcuiește nivelul de pământul lutos, de culoare neagră, este gros în unele locuri de aprox. 7-8 cm și sugerează o ardere intenționată, probabil cu rolul de a întări pereții lutuiți ai gropii. Lipsa lemnului ars, precum și urmele de coacere a lutuielii par să indice utilizarea unui combustibil ușor (stuf, paie), care a generat o temperatură nu foarte înaltă și nici foarte lungă în timp. Deasupra acestui strat de cenușă a fost surprins un strat compact de dărâmătură de chirpici (probabil de la structura acoperișului). Al doilea nivel de umplutură cenușoasă, situat deasupra dărâmăturii, este rezultatul lucrărilor de amenajare a așezării, ulterioare incendiului. Fragmentele ceramice descoperite aici se datează în secolele III-IV. În umplutura cenușoasă de deasupra dărâmăturii de chirpici au fost descoperite câteva fragmente de la o fibulă cu resort din fier, puternic corodate (Pl. III/3). Urmele evidente de incendiu evidențiate de locuințele L.2 și L.3 indică, foarte probabil, utilizarea acestei gropi de provizii în aceeași perioadă în care au funcționat și aceste locuințe.

Groapa G.3, de formă elipsoidală (diam. 1,22 x 1,34 m), s-a conturat la adâncimea de -0,40 m, având o adâncime de - 0,58 m. Umplutura a fost de culoare brun-cenușiu. Groapa taie latura nordică a locuinței L.4, fiind ulterioară acesteia.

Groapa G.4, a fost surprinsă în planul secțiunii S.1, la adâncimea de -0,40 m, la metru 1,80 m, de-a lungul șanțului de fundație. Diametrul lui este de 0,60 m, adâncimea gropii fiind de 0,90 m. A fost descoperit un singur fragment ceramic lucrat la roată, atipic.

Groapa G.5. Umplutura de culoare neagră a fost afânată. În umplutură, la adâncimea de 0,80 m, a fost descoperită o mărgea din pastă de sticlă (?) de culoare albă și un fragment de brățară din bronz, elipsoidală în secțiune, cu capătul lățit. Fragmentele ceramice de mici dimensiuni din umplutură sunt atipice, din pastă grosieră, lucrat cu mâna.

Cuptorul a fost descoperit în metrul 1 al secțiunii S.2/2004, la adâncimea de -0,50 m, gura de acces fiind spre est. Cuptorul, cu diametrul de 16 cm și înalt de 18 cm, a avut cupola perforată de o groapă de stâlp de la structura de lemn a gropii G.2, iar mai apoi căpăcuită de platforma de lut galben bătătorit a locuinței L.6 (Pl. XI/1-2). Umplutura cuptorului este cenușoasă, de culoare negru-cenușiu, având în compoziție materiale ceramice lucrate la roată și de mână, de sec. III-IV. Vatra este bine arsă și are un diametru de 1,06 m. Cuptorul a fost în uz într-o etapă anterioară funcționării gropii de provizii G.2, fiind foarte probabil contemporan cu locuința L.1.

Șanțul de fundație, probabil al unui gard din nuiele împletite, pornește din profilul estic al secțiunii S.1 și iese la metrul 6,30 al profilului sudic al secțiunii S.2 (Pl. X/1). Șanțul a fost surprins la adâncimea de -0,40 m, având o lățime medie de 20-30 cm și o adâncime de -0,51 / -0,56 m față de nivelul actual de călcare. Materialele ceramice din umplutura brun-gălbuie aparțin secolului III-IV. Șanțul are în interior și în exterior (acolo unde gardul probabil ceda) gropi de stâlpi de mici dimensiuni (diam. de 10-20 cm). Gardul a avut o împletitură de nuiele, cu lipitură de lut la bază, tehnica care s-a păstrat și în ziua de astăzi (Pl. X/2).

Primele cercetări arheologice întreprinse la Foeni-Seliște au oferit informații stratigrafice interesante și un material arheologic, îndeosebi ceramic, foarte numeros. Deosebit de valoroase din punct de vedere științific sunt fragmentele ceramice ce atestă schimburi intense cu Imperiul roman: amfore, *terra nigra*, *terra sigillata*, imitații de *terra sigillata* și *terra estampata*. Întregesc tabloul acestor importuri fragmentele din piatră de rășniță și fibula de bronz cu picior întors pe dedesubt (Pl. III/3), tipul Patek J.1, databil cel mai devreme la începutul sec. III d.Hr.⁹, dar piesa noastră are arcul din fier, semn al unei reparații sau reutilizări a ei într-o perioadă ulterioară, situație ce poate extinde datarea până spre sfârșitul sec. III – începutul sec. IV d.Hr. O descoperire similară, a unei fibule cu picior întors pe dedesubt, a fost făcută la mormântul de războinic sarmatic, datat la sfârșitul sec. II d.Hr. – prima jumătate al sec. III d.Hr. din necropolă, punct „Cimitirul ortodox”¹⁰.

Interesante sunt de asemenea câteva fragmente ceramice șlefuite în formă de jetoane pentru un joc (Pl. III/5), probabil barbut, semn al unui alt împrumut din lumea romană, chiar și în modul de a se distra al barbarilor

sau de a petrece timpul liber.

În cadrul ceramicii, se poate spune după aceste prime săpături că, la Foeni – Seliște, predomină ceramica cenușie și cenușie-negricioasă în proporție de 80 %, dar trebuie menționat faptul că, per total, avem de a face cu vase mici și mijlocii și mai rar cu chiupuri sau oale borcan mari¹¹ (Pl. IV/1-3). O altă caracteristică demnă de menționat este dominația clară a fragmentelor ceramice lucrate la roată rapidă, aprox. 70 % din marfă, restul fiind reprezentat de vasele lucrate cu mâna, grosiere și în general prost arse, care reprezintă mai ales o categorie specială de vase: cățui, pahare, capace, farfurii, tăvițe, oale borcan sau vase miniaturale (Pl. IV/4-5). Majoritatea lor au suferit arderi secundare.

Prezența unei necropole sarmatice încă de la sfârșitul secolului II sau poate prima jumătate a secolului III d. Chr. în imediata apropiere de așezarea de la *Seliște* (la aproximativ 3 km, în punctul *Cimitirul ortodox*), sugerează o posibilă atribuire etnică a acestei așezări. Viitoarele cercetări arheologice ale acestei așezări vor contribui la validarea acestei ipoteze.

Putem spune că după primele sondaje efectuate la Foeni, în punctul numit „Seliște”, situl arheologic de sec. III-IV d.Hr. merită toată atenția în vederea unor cercetări sistematice, rezultatele fiind promițătoare. Densitatea de locuințe și gropi indică o locuire intensă și de durată în zonă, precum și probabilitatea existenței unui sistem de delimitare a proprietății din imediata vecinătate cu ajutorul unui gard din nuiiele împletite.

Alexandru Szentmiklosi
Muzeul Banatului Timișoara
Piața Huniade, nr. 1,
300002, Timișoara
E-mail: szentmiklosi@yahoo.com

Călin Timoc
Universitatea de Vest, Facultatea de Litere, Teologie și Istorie,
Str. V. Pârvan nr. 4
Timișoara

NOTE

1. Terenul aparține d-lui Emil Călugăr din com. Foeni căruia îi mulțumim pentru deosebita amabilitate de a permite accesul și efectuarea sondajului arheologic.
2. Cercetări de teren efectuate în anii 1992-1996 și 2004 de către Fl. Drașovean și subsemnatul.
3. Nu a fost confirmată existența unei așezări Cruceni Belegiș, însă în imediata apropiere (aprox. 2 km), în punctul numit de localnici „Gomila Lupului”, cercetările arheologice recente au surprins o așezare aparținând acestei culturi (fazele I-II).

4. La cercetările arheologice efectuate de Muzeul Banatului din Timișoara au participat, alături de prof. Anabela Geangu, studenți și absolvenți ai Universității de Vest din Timișoara și ai Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.
5. Medeleț Fl., Bugilan I., 1987, 131-132, s.v. *Foeni*, nr.8 și 10; Benea D., 1996, 253, nr.67; Tănase D., 2000, 193, 207.
6. Mare M., 2004, 174, nr.106.
7. Coordonatele GPS sunt: colțul de NV - 45°31'264'' și 20°51'330''; colțul de NE - 45°31'268'' și 20°51'336''; colțul de SV - 45°31'261'' și 20°51'332''; colțul de SE - 45°31'265'' și 20°51'337''.
8. Cuțitele în așezările de sec. III-IV aparțin pieselor de uz casnic și se găsesc atât în locuințe, cât și în morminte și sunt purtate atât de femei cât și de bărbați (Vaday, A.H., 1989, 119).
9. Patek E.V., 1942, 137.
10. Tănase D., 2000, 196, Fig.2/3.
11. Situație asemănătoare a fost constatată și pentru așezarea de sec. III-IV, de la Freidorf – Timișoara (Benea D., 1997, 60).

BIBLIOGRAFIE

- Benea D.**, 1996, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Ed. De Vest, Timișoara (1996).
- Benea D.**, 1997, *Quelques observations sur la ceramique de l'agglomeration daco-romaine de Freidorf – Timișoara*, în *Etudes sur la ceramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mesie Inferieure*, Timișoara (1997), p. 55-76.
- Mare M.**, 2004, *Banatul în secolele IV-IX*, Ed. Excelsior Art, Timișoara (2004).
- Medeleț Fl., Bugilan I.**, 1987, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat (Zur Frage der Erdhügel im Banat; Problemstellung und Fundaufnahme)*, în *Banatica*, IX (1987), 87-198.
- Patek E.V.**, 1942, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, Budapest (1942).
- Tănase D.**, 2000, *Pătrunderea sarmaților în vestul Banatului în lumina noilor descoperiri arheologice (Die Ankunft der Sarmaten in westlichen Banat im Lichte neuerer archäologischen Entdeckungen)*, în *SCIVA*, 51, 3-4 (2000), 193-208.
- Vaday A.H.**, , *Die sarmatische Denkmäler des Komitats Solnok*, Budapest (1989).

DIE ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNGEN VON FOENI, ORT „SELIȘTE”

Zusammenfassung

Die Existenz des Siedlung von 3.-4. Jh. n.Chr. im Foeni, Ort „Seliște” wurde archäologisch mit Hilfe der Felduntersuchungen festgestellt.

In 2004 hat man die ersten Kontrollausgrabungen begonnen, um ein Bild über die Stratigrafie des Ortes zu haben. Infolge dieser Forschungen wurden 6 Wohnungen in Sektionen gefangen und mehrere Gruben, einige

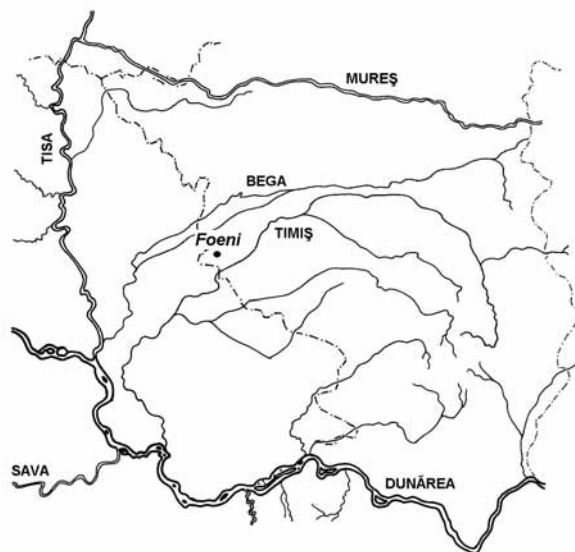
davon von einem Zaunnetz rundherum um einer Wohnung bezeichnet.

Die archäologischen Materialien sind meist Keramikscherben von rad- und handgemachte Waren, typisch für die Siedlungen des 3.-4. Jh. n.Chr. Interessant sind aber die Importwaren des römischen Weltes, die hier, im *Barbaricum*, gefunden waren: Amphoren, *Terra Sigillata*, *Terra Sigillata* Nachahmungen und *Terra Stampata*.

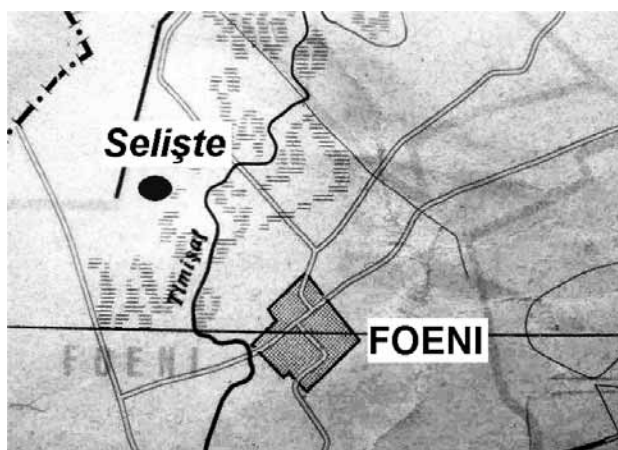
Für die Bestimmung der Chronologie, der Siedlung wichtige Daten gibt uns den Fund eines Bronzefibel mit umschlagenem Fuss, die aber ein Eisendrahtresort hat. Die Datierung in dieser Falle geht zwischen Ende des 2. Jh. n.Chr. – Beginn des 3. Jh. n.Chr.

Die Anwesenheit einer Nekropole, von Ende des 2. Jh. n.Chr. oder erste Hälfte des 3. Jh. n.Chr., in der nächsten Gegen der Siedlung von *Seliște* (ungefähr 3 Km weit, im „Cimitirul ortodox“ Punkt) suggeriert uns eine mögliche, ethnische Anmerkung dieser Bewohnung. Eine interessante Ähnlichkeit zwischen die Fibelfunde der Foeni Nekropole und Siedlung von 3.-4. Jh. n.Chr. führt uns zu diese Schlussfolgerung. Die zukünftige archäologische Ausgrabungen an dieser Siedlung werden die vorläufige Arbeitshypothesen begründen oder tauschen.

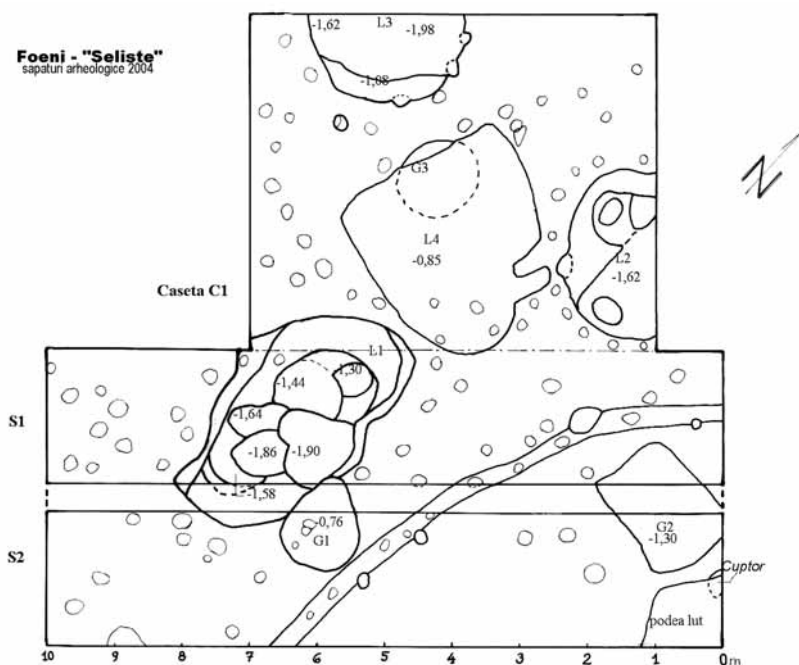
Die meist gefundenen Keramikscherben sind von grauen, schwarz-grauen Farbe und gehören zu der kleine und mittelgrosse Gefässearten, was eine natürliche Situation im Rahmen der Funde aus barbarischen Siedlungen der Alföldgebiet und des Banats darstellt.

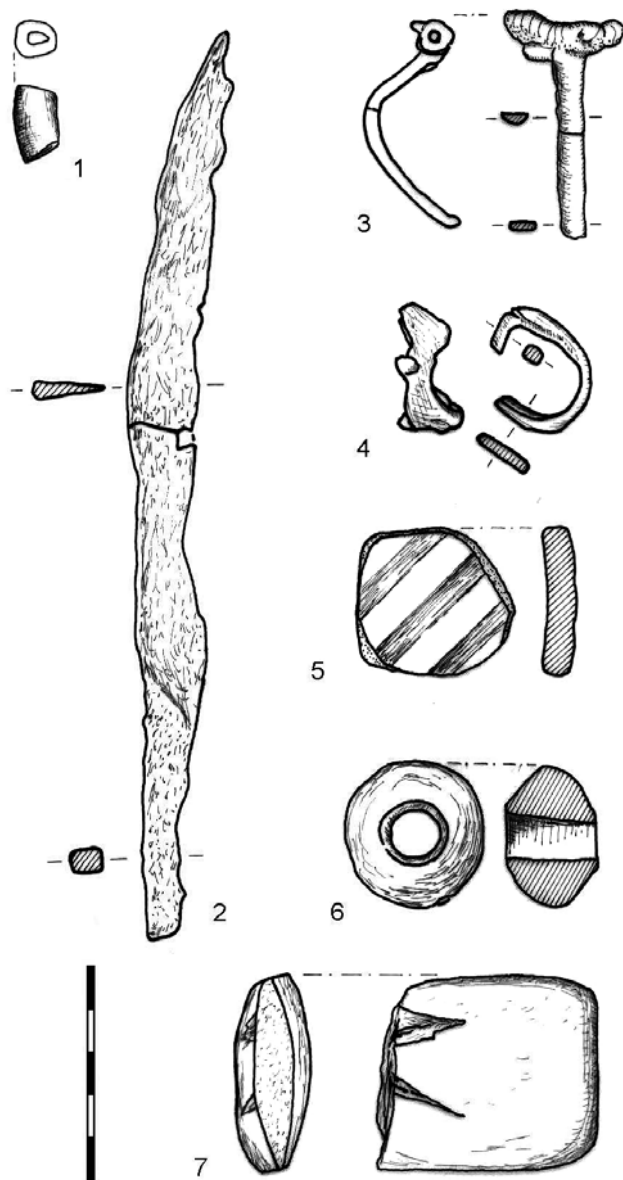
Pl. I / 1 – Harta Banatului cu localitatea Foeni.
Tf. I / 1 – die Karte des Banats und die Ortschaft Foeni.

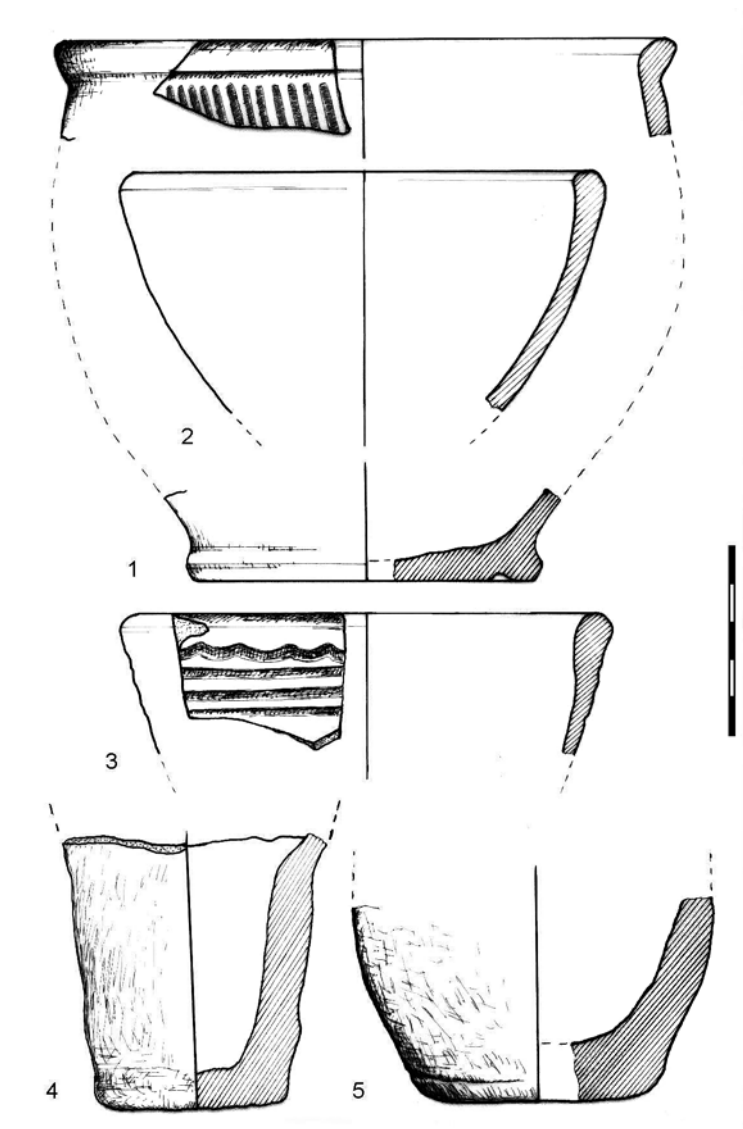
Pl. I / 2 – Localizarea punctului arheologic *Seliște* față de localitatea Foeni.
Tf. I / 2 – Der archäologische Punkt *Seliște* im Bezug mit der heutigen Dorf Foeni.

Pl. II – Planul săpăturii de la Foeni – *Seliște*, campania 2004.
Tf. II – der Plan der Ausgrabungen von Foeni – *Seliște*, campania 2004

Pl. III – Obiecte de sticlă, fier, bronz, ceramică și piatră din săpătura arheologică.
Tf. III – Gegenstände aus Glas, Eisen, Keramik und Stein aus der archäologischen Ausgrabungen.

Pl. IV – Fragmente ceramice cenușii tipice sec. III-IV și vase miniaturale lucrate cu mână descoperite în săpătura arheologică.

Tf. IV – Graue Keramikscherben typisch für den 3. – 4. Jh. n.Ch. und kleine handgemachte Gefässe in die archäologische Ausgrabungen gefunden.

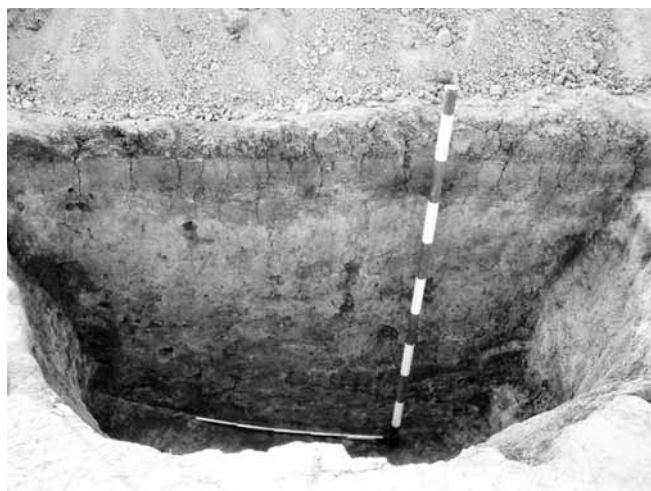
Pl. V / 1 – Vedere generală a săpăturii.
Tf. V / 1 – Gesamtansicht der Ausgrabungen.

Pl. V / 2 – Locuința L.1/2004.
Tf. V / 2 – Die Wohnung L.1/2004.

Pl. VI / 1 – Locuința L.2/2004.
Tf. VI / 1 – Die Wohnung L.2/2004.

Pl. VI / 2 – Locuința L.3/2004.
Tf. VI / 2 – Die Wohnung L.3/2004.

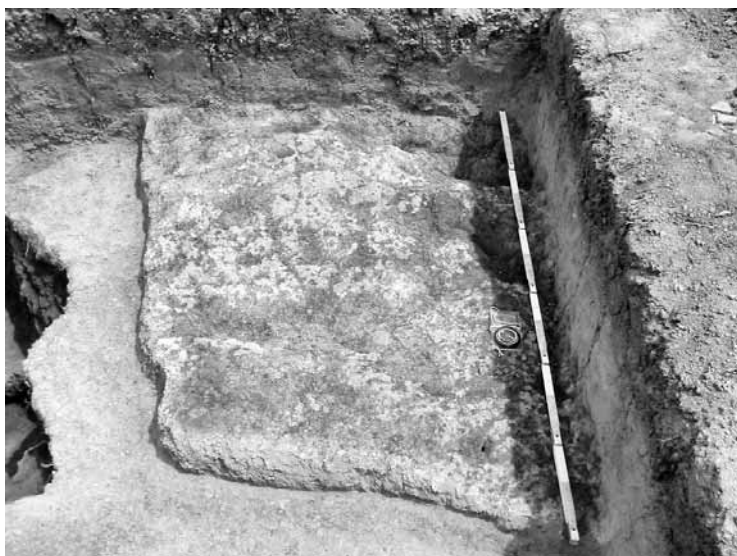
Pl. VII / 1 – Locuința L.4/2004.
Tf. VII / 1 – Die Wohnung L.4/2004.

Pl. VII / 2 – Nivelul de călcare străpuns de groapa de stâlp a locuinței L.4/2004.
Tf. VII / 2 – Trittniveau übersetzt von der Pfalgrube der Wohnung L.4/2004.

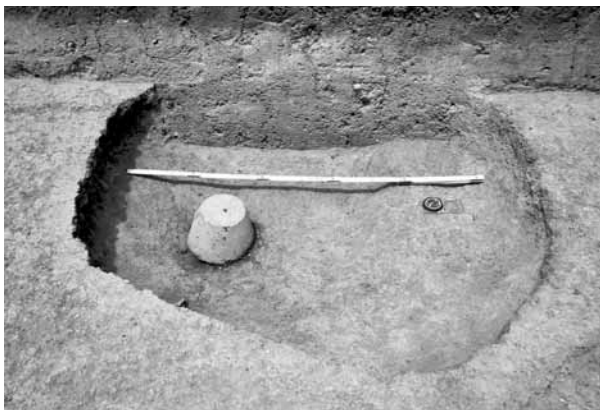
Pl. VIII / 1 – Cuptorul menajer al locuinței L.4/2004.
Tf. VIII / 1 – Gemeinherd der Wohnung L.4/2004.

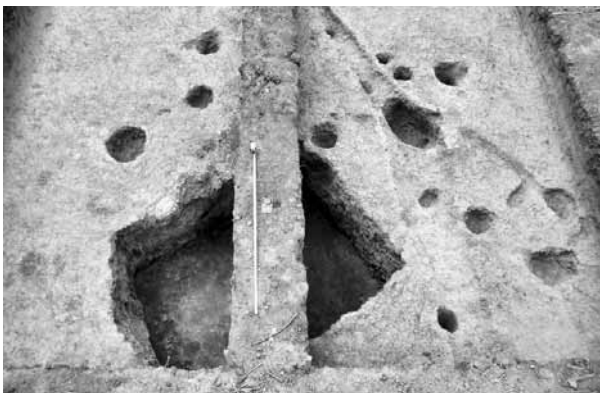
Pl. VIII / 2 – Podeaua de lut a locuinței L.6/2004.
Tf. VIII / 2 – Erdfussboden der Wohnung L.6/2004.

Pl. IX / 1 – Profilul sudic al secțiunii S.2 în dreptul locuinței L.5/2004.
Tf. IX / 1 – Südlicher Durchschnitt der Sektion S.2 in der Stelle der Wohnung L.5/2004.

Pl. IX / 2 – Groapa G.1/2004.
Tf. IX / 2 – Die Grube G.1/2004.

Pl. X / 1 – Groapa de provizii G.2 și șanțul de fundație (probabil gard).
Tf. X / 1 – Die Nahrunggrube G.2 und die Fundamentgrab (vielleicht Zaun).

Pl. X / 2 – Gard impletit din nuiele contemporan (localitatea Dieci, jud. Arad).

Tf. X / 2 – Der heutige Geflechtzaun aus Ruten (Ortschaft Dieci, Kreis Arad).

Pl. XI / 1 – Groapa de provizii G.2 și cupola dezvelită a cuptorului menajer.

Tf. XI / 1 – Nahrungsgrube G.2 und die ausgegrabte Kupole des Gemeinherdes.

Pl. XI / 2 – Bolta și vatra cuptorului surprinse în profil.

Tf. XI / 2 – Die Kupole und der Feuerherd des Ofens in Sektion gefangen.

PREZENTĂRI DE CARTE, RECENZII

Serghej Karmanski, *Donja Branjevina: A Neolithic Settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia).*

Società per la preistoria e protoistoria della regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno-10, 2005, Trieste. ISSN 1124-156X, 309 pagini, 20 tabele, 46 figuri, 211 planșe.

Poate nici un alt nume nu a fost atât de des amintit în literatura de specialitate din ultimele decenii ca și cel al toponimului Donja Branjevina unde, acum 40 de ani, au fost descoperite primele fragmente ceramice care, alături de cele de la Gura Baciului din Transilvania, au schimbat substanțial concepțiile noastre privitoare la începuturile neoliticului timpuriu din zona dunăreană. Acest nume este indisolubil legat de un altul, acel al lui Serghej Karmanski, un arheolog amator care prin strădaniile sale de o viață a scos din anonimatul mileniilor un sit de o importanță capitală pentru cultura Starčevo-Criș.

Lucrarea de față este o bine venită restituire a rezultatelor muncii de peste 35 de ani a autorului, poate pe nedrept marginalizat de breasla arheologilor profesioniști, care a găsit sprijin din partea a două personalități ale cercetării neoliticului sud-est european, profesorii Paolo Biagi (Veneția) și János Makkay (Budapesta). Primul dintre ei, Paolo Biagi a făcut toate demersurile necesare pentru traducerea și publicarea manuscrisului care a fost completat cu alte informații desprinse din alte însemnări ale autorului.

Cartea are șaisprezece părți structurate astfel : 1, În locul unei introduceri; 2, Localizarea sitului; 3, Săpăturile; 4, Descoperirile; 5, Simboluri, amulete și alte obiecte; 6, Ceramica; 7, Ustensilele de pescuit; 8, Unelte de os și arme; 9, Utilajul litic șlefuit, redactat de Dragana Antonović; 10, Utilajul litic cioplit, autor J. Šarić; 11. Ceramica; 12, Structuri de locuințe; 13, Jucării și jocuri; 14, Morminte; 15, Cronologia; 16, Date noi oferite de săpături. La acestea se adaugă *Appendix*-ul 1 ce cuprinde analizele de sol făcute de N. Krstić și S. Dodiković și *Appendix*-ul 2 dedicat analizelor arheozoologice și semnat de S. Blažić.

În rândurile acestei prezentări de carte nu intenționăm să analizăm metodele de cercetare, interpretările stratigrafiei și nici concluziile care au fost desprinse pe baza materialelor descoperite, deoarece autorul nu mai

este în viață și nu ne mai poate răspunde. Ne-am propus doar să atragem atenția asupra unor idei care, prin modalitatea de abordare, ni s-au părut interesante și care se pot constitui în puncte de plecare ale unor studii.

Prezentând plastica în lut, autorul menționează figurina zoomorfă ce reprezintă un cerb (p. 39, fig. 30 a și pl. XL-XLI) care este decorată cu motive în zig-zag, meandre și incizii ce formează literele *M* și *W*. Decoruri similare apar și pe vase și statuete din neoliticul mijlociu și târziu fiind interpretate de mulți specialiști ca semne magice sau chiar o etapă incipientă de scriere. Această perpetuare, pe mai bine de două milenii, a acestei simbolistici magice deschide o nouă perspectivă asupra evoluțiilor comunităților neolitice, cu precădere în sfera transmiterii tradițiilor magice peste granițele a ceea ce, din punct de vedere arheologic, numim noi acum cultură. Totodată dăinuirea simbolurilor magice până în neoliticul târziu pune sub semnul întrebării concepția catastrofismului care, după unele opinii, ar caracteriza trecerile dintre diferite culturi și perioade ale neoliticului dunărean.

Din multitudinea de descoperiri publicate se detașează și trei piese de lut (p. 42) dintre care una reprezintă, cu siguranță, un cap de om (pl. XIX), piese ce au fost găsite pe fundul unei gropi ritualice pe care autorul o consideră legată de cultul fertilității. Dacă interpretarea dată contextului arheologic poate fi îmbunătățită este cert că aceste capete se leagă de cele descoperite la Gura Baciului și Lepenski Vir și marchează un palier cultural și cronologic bine definit situat la începuturile culturii Starčevo-Criș.

Una dintre cele mai interesante interpretări pe care Karmanski o dă pieselor de cult este în sfera labretelor (p. 43). Răspândite pe un spațiu geografic vast, din cele două Americi, Europa preistorică și până în Asia, labretele au fost interpretate atât ca amulete, bucranii sitilizate sau, pe baza unor analogii etnologice, ca amulete ce străpung buza. Argumentând că acestea din urmă au o formă phaliformă autorul consideră că labretele au fost folosite ca unelte *“for satisfying women or indicate man's virility is relating to human reproduction”*.

Ceramicii îi este consacrată o bună parte din spațiul monografiei. Aceasta este prezentată pe grupe stilistice: ceramica monocromă, pictura cu alb a grupului Donja Branjevina, pictura cu alb și cea realizată cu negru și roșu a culturii Starčevo (p. 47-48). Referitor la ceramica pictată a grupului Donja Branjevina, autorul consideră că aceasta nu caracterizează cel mai timpuriu nivel din așezare (III) ci numai nivelul intermediar (II), acreditând astfel ideea prezenței unei etape Monocrom care ar fi situată cronologic înaintea orizontului ce a intrat în literatura de specialitate drept Donja Branjevina-Gura Baciului I-Cârcea-Ocna Sibiului I. Această

idee este subliniată și în paginile 65-66 unde autorul precizează întreaga secvență culturală a sitului.

Cronologia internă a așezării și plasarea sa în contextul sud-est european este dezbătută la pagina 71 și sintetizată în figura 45. Datele radiocarbon necalibrate arată un palier temporal cuprins între 7155 ± 50 BP și 6775 ± 60 BP.

Lucrarea este completată de analizele Dragăi Antonović, un reputat specialist în domeniul utilajului litic, care sintetizează rezultatele studierii uneltelor de piatră șlefuită (p. 49-57). La scara întregului material, autoarea remarcă lipsa unei diferențe majore în evoluția varietății materiilor prime și precizează că aria de proveniență a acestora se plasează atât în centru Serbiei cât și în Munții Carpați, fapt ce demonstrează anvergura și constanța schimburilor culturale și de materii prime la începutul neoliticului. Tot în sfera uneltelor de piatră, J. Šarić prezintă utilajul cioplit (p. 57-65) și remarcă atât pronunțatul caracter microlitic al acestuia cât și utilizarea lamelor și gratoarelor în concordanță cu îndeletnicirile preponderent agrare ale comunității de la.

Monografia se încheie cu analizele efectuate de Svetlana Blažić asupra oaselor de animale din nivelul Starčevo clasic (p. 74-76). Studiul arată un procentaj de 66,36 % a animalelor domestice și, în rândul acestora, 74,62 % este ocupat de ovicaprine.

Textul este însoțit de 46 de figuri și 211 planșe color și alb-negru care oferă cititorului, în condiții grafice și de tipar deosebite, materialele descoperite.

În final apreciem apariția acestei cărți drept un instrument de lucru util și necesar care introduce în circuitul științific, într-o manieră exhaustivă, descoperirile de la Donja Branjevina, — o deosebită importanță pentru cunoașterea neoliticului timpuriu din Balcani.

Florin Drașovean

Muzeul Banatului, P-ța Huniade nr. 1

RO- 300002 Timișoara, România

E-mail: fdrasovean2000@yahoo.com

Lolita Nikolova (ed.),
Early Symbolic Systems for Communication
in Southeast Europe BAR International Series 1139, 2003.
ISBN 1 84171 334 1, vol 1-2, 612 pagini de text și planșe.

Volumele editate de dinamica cercetătoare și cadru universitar Lolita Nikolova reunește contribuțiile unei întregi pleiade de specialiști din domeniu care au participat la întrunirile arheologice de la Karlovo (Bulgaria) dedicate *Templului-mormânt de la Starosel și regatul Odryd* (2001) și *Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe* (2002).

Structurată în șapte părți, lucrarea debutează cu o parte introductivă compusă din trei studii teoretice (p. 1-24) dintre care, cel mai interesant după opinia noastră, intitulat *Archaeology of Social Change*, aparține editoarei volumelor și abordează o temă legată de schimbările sociale de la sfârșitul eneoliticului și începutul epocii bronzului din estul Balcanilor și modalitatea de percepere a acestora de către arheologie (capitolul 2, p. 9-19).

Partea a doua, intitulată *Symbols and Ritual* (p. 25-172) este compusă din 17 studii (capitolele 4-20) care sunt dedicate chestiunilor legate de simbolistică, magia semnelor sau a semnelor pentru magie, practicilor cultice din neolitic și epoca bronzului în centru și sud-estul Europei, semnelor asimilate pre-scrierii, modalităților de identificare ceramicii ritualice și limbajului simbolurilor. Toate acestea sunt circumscrise unei sfere tematice complexe, puțin abordată în arheologia românească, care încearcă să perceapă în spatele unor, de multe ori, banele descoperiri omul în toată complexitatea universului său și nu ca o simplă entitate, redusă pe nedrept, la statutul de *homo faber*. În acest concert de idei ne este dificil, poate chiar nedrept, să ne oprim asupra vreunuia dintre studii pentru că fiecare, prin modalitatea și originalitatea de a analiza chestiunile în discuție, aduce o contribuție meritorie la dezvoltarea cunoștințelor noastre din domeniu.

Partea a treia, *Ceramic Styles and Communications* (p. 173-336), care încheie primul volum, conține șapte capitole în care autorii tratează problematica, directă sau conexă, a ceramicii neolitice și eneolitice din Balcani. Deosebit de interesant ni se pare studiul semnat de Vasil Nikolov și Dessislava Karastoyanova intitulat *Painted Pottery Ornamentation as a*

Communication System between Generations (p. 173-180) care, analizând tipologia, evoluția și dăinuirea motivelor pictate, concluzionează că decorurile pictate ale ceramicii neolitice din tellul de la Kazanlâk și alte situri contemporane din Tracia au fost realizate într-o manieră ce ar presupune o transmitere a meșteșugului din generație în generație ca o manifestare directă a perpetuării sistemului religios-mitologic în condițiile căsătoriilor exogame patrilocale în zona Kazanlâk.

Volumul al doilea începe cu partea a patra, *Material Evidence and Cultural Contacts*, care cuprinde cinci capitole (p. 337-428). Dintre studiile ce compun acest segment al cărții îl remarcăm pe cel al profesorului sloven Mihael Budja intitulat *Symbolic Systems in the Context of Transition to Farming in Southeast Europe: Pottery and Boundaries* (p. 347-360) în care, după ce discută primele apariții și răspândirea ceramicii neolitice timpurii în mediul mezolitic târziu și epipaleolitic din sud-estul Europei, concluzionează că în societățile de vânători-culegători apariția ceramicii poate fi legată de conceptul bunurilor de prestigiu sau, cel puțin, de folosirea acesteia în cadrul ceremoniilor maritale sau funerare folosite și ca ocazii de afirmare a succesului și bogăției grupului.

Partea a cincea, *Settlement Pattern, Housedold and Community* (p. 429-504) este compusă din opt capitole, majoritatea axate pe problematica sfârșitului eneoliticului și începutului epocii bronzului din sud-estul Europei. Deosebit de interesant este studiul *Neolithic Communities and Symbolic Meaning (Perceptions and Expressions of Symbolic and Social Structures at Late Neolithic Dimini, Thessaly)* care tratează o parte a descoperirilor de la Dimini prin prisma semnificațiilor domestice sau ritualice ale acestora (p. 429-442). Autoarele ajung la concluzia că, în cazul de la Dimini, există principii stricte de organizare și elemente simbolice care sunt implicate în arhitectura caselor ce corelează ordinea socială cu cea naturală, mișcarea de populație și bunuri cu construcția spațiului socio-cultural, a identității colective cu cea individuală.

Penultima parte, intitulată *The Starosel Temple-Tomb and the Thracian Culture*, este o însumare a studiilor prezentate la simpozionul din luna ianuarie 2001 dedicat remarcabilei descoperiri făcute lângă satul Starosel în Chetinyova Moghila și completat cu studiile de istorie antică a regatului Odryd (p. 505-576).

Valoroasa culegere de studii se încheie cu partea a șaptea ce conține, în principal, rezumatele capitolelor 1-49 dar și rezumatele altor comunicări prezentate în anul 2002.

Încheiem această succintă trecere în revistă a cărții editate de Lolita Nikolova pe care o apreciem drept una dintre cele mai elaborate și

complexe din punctul de vedere al diversității tematicii abordate și a valorii fiecărei contribuții în parte. Din acest punct de vedere fiecare studiu s-ar putea constitui într-un punct de plecare a unor discuții, mese rotunde și simpozioane. Pentru arheologia românească lucrarea de față se constituie într-un exemplu elocvent a ceea ce înseamnă valorificarea rezultatelor cercetărilor naționale și, mai ales, a dorinței și capacităților specialiștilor și autorităților de a le face cunoscute în contextul larg al cercetării arheologice.

Florin Drașovean

Muzeul Banatului, P-ța Huniade nr. 1
RO-300002 Timișoara, România
E-mail: fdrasovean2000@yahoo.com

DIN CRONICA
MUZEULUI BANATULUI

COLECTIVUL SECȚIEI DE ARHEOLOGIE A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANII 2004 - 2005

1. Valentin Cedică - muzeograf - arheolog (șef secție)
2. Florentina Chiu - muzeograf - arheozoolog
3. Florin Drașovean - cercetător șt. pr. - arheolog
4. Alexandru Flutur - muzeograf - arheolog
5. Alin Jitărel - muzeograf cu atribuții de ghidaj (cu ½ normă, de la 1 aprilie 2004)
6. Victoria Logofătu - gestionar
7. Maria Mîțu - restaurator
8. Alexandru Szentmiklosi - muzeograf - arheolog
9. Daniela Tănase - muzeograf - arheolog

COLECTIVUL SECȚIEI DE ISTORIE A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANII 2004 - 2005

1. Valeria Arjoca - muzeograf - conservator
2. Nicoleta Demian - muzeograf - numismat
3. Octavian Dogaru - muzeograf
4. Vasile Dudaș - cercetător șt. pr.
5. Alexandru Fota - restaurator
6. Mircea Mare - muzeograf - arheolog (șef secție)
7. Raoul M. Șeptilici - muzeograf - numismat

(Valentin Cedică)

CĂRȚI, STUDII, RECENZII, CATALOAGE, PLIANTE ȘI CRONICI DE EXPOZIȚIE PUBLICATE DE MEMBRII SECȚIILOR DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE ÎN PERIOADA 2004-2005

CĂRȚI

Florin Drașovean, Doina Benea, Mircea Mare, Marius Muntean, Daniela Tănase, Mariana Crânguș, Florentina Chiu, Dorel Micle, Simona Regep-Vlascici, Alexandru Szentmiklosi, Atalia Ștefănescu, Călin Timoc, *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița (jud. Timiș). DN 6 - varianta ocolitoare Timișoara, km. 549+076 - DN 69, km. 6+430/The rescue excavations from Dumbrăvița (Timiș County), BHAB, XXXIII, Ed. Waldpress, Timișoara, 2004, 220 pag.*

Vasile Dudaș (coordonator), Ioan Hațegan, Sorin Berghian, Constantin C. Gomboș, Mariana Cernicova, *Din cronologia județului Timiș*, Ed. Marineasa, Timișoara, 2004, 514 pag.

Mircea Mare, *Banatul între secolele IV-IX/The Banat between the 4th and the 9th Centuries AD*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2004, 231 pag. + XLII planșe.

STUDII

Sorin M. Petrescu, Valentin Cedică, *Mormintele de incinerare din epoca fierului de la Iaz - "Șușara-Rovină" (com. Obreja, jud. Caraș-Severin)/The Iron Age Cremation Graves from Iaz - "Șușara-Rovină" (Obreja village, Caraș-Severin County)*, în *Patrimonium Banaticum*, III, Timișoara, 2004, pp. 63-76.

Florentina Chiu, *Cercetări arheozoologice în situl neolitic de la Foeni - Cimitirul Ortodox (jud. Timiș). Campania 2002/Archaeozoological investigations in the neolithic site from Foeni - the Orthodox Cemetery (Timiș County), campaign 2002*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 1, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 13-20.

Nicoleta Toma-Demian, *Repertoriul descoperirilor monetare dintre anii 275-383 p.Chr. din jud. Timiș/The Repertory of Monetary Discoveries dated between 275-383 AD in the Timiș County*, în An.B., S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 1, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 173-197.

Nicoleta Demian, Doina Benea, *Die Münzfunde aus dem Umfeld der Werkstatt 1 von Tibiscum*, pp. 128-138; *Monedele descoperite în zona atelierului 1 de sticlă de la Tibiscum*, pp. 255-262, în monografia: Doina Benea, *Die Römischen Perlenwerkstätten aus Tibiscum. Atelierele romane de mărgelă de la Tibiscum*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2004.

Florin Drașovean, *Transylvania and the Banat in the Late Neolithic. The Origins of the Petrești Culture*, în *Antaeus*, 27, 2004, pp. 27-36.

Viorica Aghițoaie, Florin Drașovean, *Date despre impresiunea unei țesături descoperită în așezarea neolitică târzie de la Foeni - "Cimitirul Ortodox" (jud. Timiș)/The Analysis of a Cloth Impression from the Late Neolithic Settlement Foeni - Cimitirul Ortodox (Timiș County)*, în *Patrimonium Banaticum*, III, Timișoara, 2004, pp. 47-49.

Wolfram Schier, Florin Drașovean, *Vorbericht über die rumänisch-deutschen Prospektionen und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar, jud. Timiș, Rumänien (1999-2002)*, în *PZ*, 79, 2, 2004, pp. 143-230.

Florin Drașovean, *Zu einigen Praktiken der Schwarzen Magie zur Zeit des Neolithikums im Banat*, în *Masken, Menschen, Rituale. Alltag und Kult vor 7000 Jahren in der prähistorischen Siedlung von Uivar, Rumänien*, Würzburg, 2005, pp. 26-30.

Florin Drașovean, *Zona thessalo-macedoneană și Dunărea mijlocie la sfârșitul mileniului al VI-lea și la începutul mileniului al V-lea î. Chr.*, în *Apulum*, XLII, 2005, pp. 11-26.

Vasile Dudaș, *Din activitatea publicistică desfășurată de Corneliu Diaconovici/Quelques aspects de l'activité publiciste de Corneliu Diaconovici*, în An.B., S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 2, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 471-481.

Alexandru Flutur, *Ștampilele tegulare ale legiunii a IV-a Flavia Felix de la Bersobis*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 1, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 157-162.

Alexandru Fota, Maria Mițu, *Lucrările de restaurare și conservare a sanctuarului neolitic de la Parța (jud. Timiș) din anul 2003*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 2, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 581-583.

Mircea Mare, *Obiecte de cult din perioada secolelor III/IV - IX din Banat/Cultic Artefacts dated to 3rd/4th - 9th Centuries AD from Banat*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 1, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 199-232.

Florin Medeleț, Valentin Cedică, Mircea Mare, Florentina Chiu, Petru Rogozea, *Cercetările arheologice de la Herneacova - Cetate (com. Recaș, jud. Timiș). Campania 2003 (I)/Archaeological Excavations at Herneacova - Cetate (Timiș County). The 2003 Campaign (I)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 1, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 93-95.

Florin Medeleț, Valentin Cedică, *Coiful greco-ilir de la Găvojdia (jud. Timiș)/The Greek Bronze Illyrian Helmet from Găvojdia (Timiș County)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 1, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 97-100.

Florin Medeleț, Daniela Micu, *O poezie românească din Lugoj din anul 1841/ A Romanian Poem from Lugoj in 1841*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 2, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 451-462.

Alexandru Szentmiklosi, *Un mormânt de incinerare aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperit la Șag (jud. Timiș)/A Cremation Grave belonging to Cruceni-Belegiș Culture discovered at Șag (Timiș County)*, în *An.B.*, S.N., X-XI, 1, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 81-92.

Erwin Schäffer, Raoul-Marius Șeptilici, Milan Ilin, *Jetoane românești inedite ori mai puțin cunoscute (IV)/Jetons roumains inédits ou moins connus (IV)*, în *BSNR*, XCII-XCVII (1998-2003), nr. 146-151, București, 2003, pp. 231-260.

Raoul-Marius Șeptilici, *Militaria în medalistica bănățeană, de la începuturi*

până la Marea Unire, în colecția Muzeului Banatului, în Buletinul Muzeului Militar Național, S.N., nr. 1/2003, partea I, București, 2004, pp. 187-195.

Raoul-Marius Șeptilici, *Câteva descoperiri monetare din Banat, inedite sau mai puțin cunoscute/A Few Monetary Finds from Banat, New or Less Known*, în *An.B.*, S.N., X-XI, 1, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 299-304.

Daniela Tănase, Mircea Mare, *Pătrunderea sarmaților în vestul Banatului în lumina unor noi descoperiri arheologice*, în *SCIVA*, 51, 3-4, 2000, București, 2004, pp. 193-208.

Daniela Tănase, *Două morminte din sec. IV-V p.Chr. descoperite la Dudeștii Vechi (jud. Timiș)/Zwei entdeckte Gräber aus dem 4. - 5. Jh. n.Chr. in Dudeștii Vechi (Kreis Timiș)*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 1, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 233-244.

Daniela Tănase, *Observații cu privire la sculpturile de la prepozitura de Titel din colecția Muzeului Banatului Timișoara*, în *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, III, Satu-Mare, 2004, pp. 61-70.

RECENZII

Raoul-Marius Șeptilici, *Erwin Schäffer, Jetoane. Rumänien - România. Wertmarken und Zeichen. Semne valorice și mărci*, Ed. Corvin, Deva, 2003, 592 p., în *An.B.*, S.N., X-XI, 2, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 597-604.

CATALOAGE DE EXPOZIȚIE

Alexandru Szentmiklosi, Florin Drașovean, *Arta prelucrării bronzului în Banat (mileniul al II-lea în.Chr.)/The Art of Bronzeworking in Banat (IInd millenium BC)*, Ed. Solness, Timișoara, 2004, 133 p.

Alexandru Szentmiklosi, Florin Drașovean, *Umetnost obrade bronzе u Banatu. Drugi milenijum pre Hrista*, Gradski Musej Vršac, Vršac, 2004.

PLIANTE

Alexandru Szentmiklosi, *Arta prelucrării bronzului în Banat (mileniul al II-lea în.Chr.)*, pliant expoziție internațională itinerantă, Timișoara, 2004.

CRONICI DE EXPOZIȚIE

Nicoleta Demian, *Istoria Castelului Huniade. Expoziție permanentă*, în

An.B., S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 2, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 569-576.

Nicoleta Demian, *Dan hier ist beser zu leben als in dem Schwaben land. Vom deutschen südwesten in das Banat und nach Siebenbürgen/Pentru că aici este mai bine de trăit decât în țara șvabilor. Din sud-vestul Germaniei în Banat și Transilvania. Expoziție internațională itinerantă*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 2, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 577-579.

Alexandru Szentmiklosi, *Câmpurile de urne funerare din Banat. Expoziție permanentă*, în *An.B.*, S.N., Arheologie-Istorie, X-XI, 2, 2002-2003, Timișoara, 2004, pp. 555-568.

(Nicoleta Demian)

CRONICA ACȚIUNILOR CULTURALE MUZEUL BANATULUI - 2004

	Denumirea acțiunii	Perioada desfășurării	Organizatori
	Secția de artă		
1	<i>Ferdinand Gallas – un artist bănățean interbelic</i> expoziție temporară, II	martie- aprilie 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
2	<i>Transfigurări –</i> expoziție temporară	mai 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
3	<i>Icoane românești, grecești și rusești în colecția Muzeului Banatului’–</i> expoziție temporară+pliant	iunie- septembrie 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
4	<i>Secvențe din istoricul colecției de artă europeană a Muzeului</i> – expoziție temporară	Trim. II-IV	C.J.Timiș Muzeul Banatului
5	<i>Interferențe culturale în arta secolului al XIX-lea –</i> expoziție temporară și volum	Trim.II-III 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
6	<i>Bela Bartok –</i> reorganizare expoziție permanentă	Trim.III 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului

	Secția de etnografie		
1	<i>Opregul bănățean</i> – expoziție temporară	Trim. I 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
2	<i>Obiceiuri populare legate de Sărbătoarea Paștelui</i> – expoziție temporară	Trim. II 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
3	<i>Trecut și prezent în satul bănățean – Povestea comunei Giroc</i> – expoziție temporară	Trim. II-III 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
4	<i>Expoziție de cilimuri</i> – expoziție internațională	Trim. III – IV 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
5	<i>Crăciunul</i> – expoziție temporară	decembrie 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
	Secția de științele naturii		
1	<i>Bioecologia ciconiformelor</i> – expoziție temporară	Trim. II 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
2	<i>Zilele Porților Deschise</i> - la depozitele Secției de Științele Naturii	Trim. III 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
3.	<i>PRONATURA</i> – EXPO MAXIME-	Trim. IV 2003	C.J.Timiș Muzeul Banatului
4.	<i>Dr. Frederic Kőnig</i> – <i>in memoriam</i> – expoziție temporară și album	Trim. IV 2003	C.J.Timiș Muzeul Banatului

	Secțiunile de arheologie și istorie		
1	<i>Simpozion dedicat zilei de 24 Ianuarie</i> – Unirea Principatelor Române.	Trim. I 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
2	<i>Iudaica</i> – expoziție temporară	Trim. I 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
3	<i>Ordine și decorații europene</i> – expoziție temporară	Trim.I 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
4	<i>Simpozion și expoziție de numismatică</i>	aprilie 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
5	<i>Actualizarea expoziției de bază</i> – tronsoanele care prezintă epocile modernă și contemporană	Trim.I - IV 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
6	Editarea volumului <i>Istoria Banatului în date.</i>	Trim. II-IV 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
7	<i>Expoziție permanentă de arheologie și istorie locală,</i> Cenad	Trim. I-III 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
8	<i>Expoziție permanentă de arheologie și istorie locală,</i> Dudeștii Vechi	Trim. IV 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
9	<i>Simpozion și expoziție de numismatică temporară</i>	Trim. IV 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului

10	Sesiune de comunicări <i>1 Decembrie 1918</i>	Trim.IV 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
11	<i>Repere arheologice bănățene</i> – simpozion	Trim. II 2004 (aprilie)	C.J.Timiș Muzeul Banatului
12	<i>Arta prelucrării bronzului în mileniul II a.Chr. în Banat</i>	Trim. III 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului

(Valentin Cedică)

CRONICA ACȚIUNILOR CULTURALE

MUZEUL BANATULUI - 2005

	Denumirea acțiunii	Perioada și locul desfășurării	Organizatori
	Secția de artă		
1.	<i>Retrospectiva Diodor Dure</i> - Expoziție temporară	18 feb - 6 martie 2005 Secția de artă - Palatul Baroc	Fundația Culturală First Muzeul Banatului
2.	<i>Zborul păsării spre lumină</i> - Expoziție temporară	2 – 20 martie 2005 Castelul Huniade – Sala de marmură	Panait Stănescu -Bellu Muzeul Banatului
3.	<i>Neoclasicismul în colecția de artă decorativă a Muzeului Banatului</i> - Expoziție temporară	Iulie 2005 Secția de artă - Palatul Baroc	C.J.Timiș Muzeul Banatului
4.	<i>Călătorii în timp și spațiu</i> - Colecția de portrete – evoluția genului în grafica secolelor XVIII – XIX - Expoziție temporară	August - septembrie 2005 Secția de artă - Palatul Baroc	C.J.Timiș Muzeul Banatului
5.	<i>Pittoni fecit-</i> Expoziție temporară	octombrie 2005 Secția de artă - Palatul Baroc	C.J.Timiș Muzeul Banatului

6.	<i>Expoziția permanentă Bela Bartok Sânnicolau Mare</i> Editare catalog de expoziție trilingv	Trim III. 2005	C.J.Timiș Muzeul Banatului
7.	<i>O familie de pictori români din sec. XVIII – Vasile Diaconul și George Diaconovici -</i> Expoziție temporară și editare pliant	Trim. IV 2005 Secția de artă - Palatul Baroc	C.J.Timiș Muzeul Banatului
	Secția de etnografie		
1.	<i>Costumul popular bărbătesc bănățean -</i> Expoziție temporară	1 martie – 1 aprilie 2005 Secția de etnografie - Bastion	C.J.Timiș Muzeul Banatului
2.	<i>Pedagogia muzeală în ciclul primar -</i> Simpozion	Martie – aprilie 2005 Secția de etnografie - Bastion	C.J.Timiș Muzeul Banatului
3.	<i>Rromii, atât cât știm -</i> Expoziție temporară itinerantă	Aprilie 2005 Secția de etnografie - Bastion	C.J.Timiș Muzeul Banatului, Muzeul Țăranului Român
4.	<i>Sărbătoarea Paștelui în Banat -</i> Expoziție temporară	Aprilie – martie 2005 Secția de etnografie - Bastion	C.J.Timiș Muzeul Banatului
5.	<i>Țara Almăjului -</i> Proiect de cercetare în teren și expoziție temporară	Mai 2005 Secția de etnografie - Bastion	C.J.Timiș Muzeul Banatului

6.	<i>Găteala capului în Banat</i> - Expoziție temporară internațională	Iunie 2005 Secția de etnografie - Bastion	C.J.Timiș Muzeul Banatului, Muzeul Voivodinei, Novi Sad
7.	<i>Ocupații secundare tradiționale din Banat</i> - Expoziție temporară	Iunie 2005 Secția de etnografie - Bastion	C.J.Timiș Muzeul Banatului DCCPCN Timiș
8.	<i>Ceramica bănățeană – funcție utilitară și decorativă</i> - Expoziție temporară	Iulie 2005 Secția de etnografie - Bastion	C.J.Timiș Muzeul Banatului
9.	<i>Cultul eroilor în Banat (Primul război mondial, monumente funerare)</i> - Cercetare de teren și editare monografie	1 iulie 2005 – 1 iulie 2006	C.J.Timiș Muzeul Banatului
10.	<i>Textile destinate organizării interiorului țăranesc în zona Lugoj</i> - Cercetare de teren și publicare	Trim. III – IV 2004	C.J.Timiș Muzeul Banatului
11.	<i>Crăciunul în Banat</i> - expoziție temporară	Decembrie 2005	C.J.Timiș Muzeul Banatului
12.	<i>Identitate regională în Europa</i> - istorie și prezent în regiunile de frontieră Banat, Bacica și Srem	Martie 2005	C.J.Timiș, Muzeul Banatului, Muzeul Șvabilor Dunăreni Ulm, Muzeul de etnografie Budapesta

	Secția științele naturii		
1.	<i>Bioecologia păsărilor -</i> Expoziție temporară	Trim. II 2005 Muzeul Banatului	C.J.Timiș Muzeul Banatului
2.	<i>Salonul de mineralogie</i> <i>estetică -</i> Expoziție temporară	Trim. III 2005	Muzeul Județean Arad C.J. Timiș Muzeul Banatului
3.	<i>PRONATURA 2005 -</i> Expoziție temporară filatelică	Trim. IV 2005	AFR Timișoara Muzeul Banatului
	Secția de istorie		
1.	<i>Simpozion de heraldică și</i> <i>genealogie</i>	10 aprilie 2005 Muzeul Banatului - Bastion	C.J.Timiș Muzeul Banatului
2.	<i>Istoria fontei -</i> Expoziție temporară	Aprilie 2005 Castelul Huniade – Sala de marmură	Muzeul Fontei din Budapesta Muzeul Banatului
3.	<i>Simpozion de numismatică</i>	24 aprilie 2005 Muzeul Banatului - Bastion	C.J.Timiș Muzeul Banatului
4.	<i>Deportarea germanilor din</i> <i>Bucovina -</i> Expoziție temporară	Mai 2005 Castelul Huniade – Sala de marmură	Institutul “Bucovina” din Augsburg Muzeul Banatului
5.	<i>Expoziție de medalii și</i> <i>jetoane</i>	Trim. II 2005 Castelul Huniade – Sala 30	C.J.Timiș Muzeul Banatului

6.	<i>Expoziția permanentă de istorie și etnografie - Făget</i>	Trim III - IV 2005	C.J.Timiș, Muzeul Banatului Consiliul local Făget
7.	<i>Simpozion de heraldică și genealogie</i>	9 octombrie 2005	C.J.Timiș Muzeul Banatului
8.	<i>Simpozion de numismatică</i>	16 octombrie 2005 Muzeul Banatului - Bastion	C.J.Timiș Muzeul Banatului
9.	<i>1 Decembrie – Ziua națională a României</i> Sesiune științifică anuală	30 noiembrie 2005 Muzeul Banatului	C.J.Timiș Muzeul Banatului
10.	<i>Banatul și monarhia habsburgică</i> - expoziție internațională	01.06 – 30.09 2005	C.J.Timiș Muzeul Banatului, parteneri din Austria
	Secția de arheologie		
1.	<i>Arta prelucrării bronzului în preistorie</i> Expoziție internațională itinerantă	14 ianuarie – 20 februarie 2005 Castelul Huniade – Sala de marmură	C.J.Timiș, Muzeul Banatului DCCPCN Timiș, Muzeul Vârșeț, Muzeul Reșița, Muzeul Caransebeș
2.	<i>Repere arheologice bănățene</i> Simpozion – întâlnirea anuală a arheologilor bănățeni	21 – 22 aprilie 2005 Casa de Cultură Sănnicolau Mare	C.J.Timiș, Muzeul Banatului, Casa de Cultură Sănnicolau Mare

3.	<i>Preistoria Banatului</i> - Redactare vol. II	Iulie 2005	C.J.Timiș, Muzeul Banatului
4.	<i>Lapidariul Muzeului Banatului</i> - Finalizare expoziție permanentă	Trim. III 2005 Castelul Huniade - parter	C.J.Timiș Muzeul Banatului
5.	<i>Biserici și mănăstiri la Cenad în evul mediu</i> - Masă rotundă și lansare carte	Trim. III 2005 Muzeul Banatului	C.J.Timiș Muzeul Banatului

(Valentin Cedică)

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 2004

Enumerarea se face în ordinea: a) localitatea (comuna, județul), punctul din hotar; b) tipul obiectivului, epoca istorică; c) perioada desfășurării cercetării; d) tipul cercetării; e) conducător de colectiv; f) colectivul de cercetare.

Dumbrăvița, jud. Timiș - șoseaua de centură a mun. Timișoara; așezări: neolitic, sec. III-IV, feudalism timpuriu, mijlociu și târziu; necropolă feudală timpurie; martie - iunie; săpătură arheologică preventivă; F. Drașovean, D. Benea, M. Mare; Al. Szentmiklosi, D. Tănase, V. Cedică, Al. Flutur, F. Chiu, D. Ciobotaru, M. Crânguș, S. Regep - Vlascici, A. Ștefănescu, D. Micle, C. Timoc.

Foeni, jud. Timiș - *Seliște*; așezare sec. III-IV; iunie - iulie; cercetare sistematică; F. Drașovean; Al. Szentmiklosi.

Foeni, jud. Timiș - *Gomila Lupului II*; așezare epoca bronzului; iulie; cercetare sistematică; F. Drașovean; Al. Szentmiklosi.

Herneacova, or. Recaș, jud. Timiș - *Cetate*; așezare fortificată hallstattiană și așezare sec. III-IV; iulie - august; cercetare sistematică; M. Mare; V. Cedică.

Uivar, jud. Timiș - *Gomilă*; așezări: neolitic, eneolitic, epoca bronzului, evul mediu; august - septembrie; cercetare sistematică; F. Drașovean, D. Țicu, D. Ciobotaru, Al. Szentmiklosi, D. Diaconescu, F. Marțiș (România), W. Schier, M. Roesch, S. Bück, E. Fischer, A. Tillman (Würzburg, Germania).

Dudeștii Vechi, jud. Timiș - *Movila lui Deciov*; așezare neolitică; octombrie; cercetare sistematică; F. Drașovean; D. Ciobotaru; Iosif Moravetz (Canada).

(Mircea Mare)

ACTIVITATEA DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ A MUZEULUI BANATULUI ÎN ANUL 2005

Enumerarea se face în ordinea: a) localitatea (comuna, județul), punctul din hotar; b) tipul obiectivului, epoca istorică; c) perioada desfășurării cercetării; d) tipul cercetării; e) conducător de colectiv; f) colectivul de cercetare.

Deta, jud. Timiș - *Dudărie*; aşezări: epoca bronzului, medieval timpurie; martie - aprilie; săpătură arheologică preventivă; F. Draşovean; Al. Szentmiklosi;

Sânandrei, jud. Timiș - *Ocsăplaş*; aşezare neolitică; iunie; cercetare sistematică; F. Draşovean; D. Ciobotaru, D. Diaconescu, F. Marţiş.

Parţa, com. Şag, jud. Timiș - *Tell I*; aşezare neolitică; iulie; cercetare sistematică; Gh. Lazarovici, F. Draşovean; V. Cedică (România), M. Marlini (Italia).

Pecica, jud. Arad - *Şanţul Mare*; aşezări: epoca bronzului, dacic; iulie; cercetare sistematică; F. Draşovean, P. Hurezan, Al. Szentmiklosi (România), J. O'Shea (SUA).

Herneacova, com. Recaş, jud. Timiș - *Cetate*; aşezare fortificată hallstattiană şi aşezare sec. III-IV; iulie - august; cercetare sistematică; M. Mare; V. Cedică.

Uivar, jud. Timiș - *Gomilă*; aşezări: neolitic, eneolitic, epoca bronzului, evul mediu; august - septembrie; cercetare sistematică; F. Draşovean, D. Ţeicu, D. Ciobotaru, Al. Szentmiklosi, D. Diaconescu, F. Marţiş (România), W. Schier, M. Roesch, S. Bück, E. Fischer, A. Tillman (Würzburg, Germania).

Berzovia, jud. Caraş-Severin; castru roman; septembrie - octombrie; cercetare sistematică; O. Bozu; R. Şeptilici.

(*Mircea Mare*)

CREȘTEREA PATRIMONIULUI SECȚIILOR DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE ALE MUZEULUI BANATULUI, 2004 - 2005

A continuat inventarierea materialelor arheologice provenite din așa-numitele „vechi colecții” ale muzeului, din cercetările de teren și săpăturile sistematice efectuate de specialiștii Muzeului Banatului.

Asfel, în 2004, sub numerele de inventar 27.706 – 27.789 au fost înregistrate materiale provenind din „colecția Pongrácz” și din cercetările de la Foeni, Iecea, Timișoara – *Cioreni*, Hodoni, Sănandrei, Timișoara – *Fratelia*, Timișoara – *Freidorf*, Gottlob, Cărpiniș, Sănnicolau Mare Satchinez (jud. Timiș), Jupa (jud. Caraș-Severin) și „Banat” (loc de descoperire neprecizat). Sub nr.inv. 27.790 a fost înregistrat coiful de tip greco-ilir descoperit întâmplător la Găvojdia (jud. Timiș).

În anul 2005, sub numerele 27.791 – 27.808 au fost înregistrate materiale arheologice provenite din cercetările sistematice de la Uivar (jud. Timiș).

La numerele cuprinse între 27.809 și 27.855 au fost înregistrate matrițe sigilare din epoca modernă ale unor localități din Banat și o mașină de scris.

(*Valentin Cedică*)

CREȘTEREA PATRIMONIULUI NUMISMATIC AL MUZEULUI BANATULUI ÎNTRE ANII 2003-2005

În perioada 2003-2005, în colecția numismatică a Muzeului Banatului din Timișoara au intrat următoarele piese:

❖ **Aur** - nr. inv. 147 - toartă de cerceș; 0,21 gr; restituită de B.N.R.

❖ **Monede** (nr. inv. 3309-3316)

-nr. inv. 3309 - monedă romană târzie (*folles*), Constantius II, tipul *Fel Temp Reparatio*, Falling Horseman (anii 351-361 p.Chr.), bronz; descoperită în 2003 la Peciu Nou (jud. Timiș); donație Martiș Florentina, Peciu Nou;

-nr. inv. 3310-3316 - 7 monede: Ungaria - 1 forint (anii 1876 și 1883), argint (2 buc.); Austria - 1 coroană (1893) și 5 coroane (monedă aniversară „60 ani de domnie ai lui Franz Joseph”), argint; România - 25.000 lei (1946), argint; Venezuela - 5 bolivares (1911), argint și Spania - 50 pesetas (1975), nichel; preluate de la Biroul Vamal al Aeroportului Timișoara.

❖ **Medalii** (nr. inv. 1669-1682)

-nr. inv. 1669-1670 - medalie „200 ani de la nașterea poetului Nikolaus Lenau (1802-1850)”, alamă; două cărți poștale, un pliant, o broșură și un program al manifestărilor aniversare Lenau; donație „Verband der Banater Schwaben Österreichs”;

-nr. inv. 1671 - medalie “Florin Medeleț la 60 de ani”, 2003, alamă; donație O. Dogariu;

-nr. inv. 1672-1676 - 5 matrițe ale unor medalii (“Inaugurarea căii ferate Timișoara-Jimbolia”, “Expoziția Filatelica - Transflex '89, Timișoara”, “Liceul teoretic Tata Oancea din Bocșa la 50 ani, 1953-2003”) și a unei insigne (“Consiliul Județean Timiș”); donație O. Dogariu;

-nr. inv. 1677-1681 - Ordinul “Coroana României”, grad de cavaler; Crucea Comemorativă a Războiului, 1916-1918; o medalie sportivă cu toartă, CDFa, Timișoara, 1935-1936; o medalie și o emblemă ACRR;

-nr. inv. 1682 - medalie “400 ani de la bătălia de la Șelimbăr, 1599-1999”, argint; donație Fundația Culturală “Șelimbăr 400”.

(Nicoleta Demian)

PUBLICAȚII INTRATE ÎN PATRIMONIUL
BIBLIOTECII MUZEULUI BANATULUI
PRIN SCHIMB NAȚIONAL, INTERNAȚIONAL,
DONAȚII ȘI ACHIZIȚII
ÎN PERIOADA 2003-2005

A. Cărți românești

1. N. Săcară, *Bisericile din lemn dispărute din Banat*, Ed. Excelsior, Timișoara, 2002
2. D. Pîrvulescu, *Colecția de artă ortodoxă a Muzeului Banatului*, Ed. Artpress, Timișoara, 2002
3. I. Stîngă, *Cetatea Severinului și tezaurile sale*, ed. Banatica, Reșița, 2002
4. R. Păiușan, *Generalul bănățean Ștefan Stoica*, Ed. Eurostanpa, Timișoara, 2002
5. I. Traia, *Ioachim Miloia o personalitate marcantă*, Ed. Eurostanpa, Timișoara, 2002
6. R. Ardelean, *Emilian Micu pelerinul cultural bănățean*, Sibiu, 2002
7. T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Ed. Mirton, Timișoara, 2003
8. Gh. Ianoș, M. Goian, *Solurile Banatului*, Ed. Mirton, Timișoara, 1995
9. O. Lescu, *Ghidul orașului Timișoara de-a lungul timpului*, ed. Lexus srl, Timișoara, 2001
10. A. Nestor, *Studii de teologie istorică*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2001
11. D. Protase, *Obreja-așezarea și cimitirul daco-roman*, Cluj-Napoca, 2002
12. D. Ruscu, *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Cluj-Napoca, 2002
13. P. Leu, *Martirul inimii*, Ed. Licurici, Suceava, 1995
14. M. Cîrciumar, *Palinologia*, București, 1994
15. A. Artimon, *Orașul medieval Troțuș*, Bacău, 2003
16. A. Ursuțiu, *Etapă mijlocie a primei vârste*, Cluj-Napoca, 2002
17. I. Ionescu, *Permanențe autohtone și creștine românești*, Ed. Cuget Românesc, Bârda, 2003
18. A. Năstase, *Mic atlas botanic*, Craiova, 1999

19. Cociș, *Bibliografia Daciei Romane*, ed. Ulise, Cluj-Napoca, 2003
20. H. Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat*, Ed. Mirton, Timișoara, 2000
21. V. Dudaș, *Aurel Cosma*, ed. Mirton, Timișoara, 1998
22. F. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică 1872-1918*, vol. I, Ed. Mirton, Timișoara, 1997
23. D. Pârvulescu, *Icoane din Banat*, ed. Mirton, Timișoara, 1997
24. R. Virtaciu, *Centre de pictură românească din Banat*, Ed. Eurobit, Timișoara, 1997
25. D. Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998
26. D. Teicu, *Studii istorice*, ed. Mirton, Timișoara, 2003
27. C. Alb, *Documentele Institutului Social Banat-Crișana*, Ed. Mirton, Timișoara, 2003
28. D. Ichim, *Biserici de lemn din Moldova*, Bacău, 2005
29. *** *Evanghelie Zappa de la Broșteni la Atena*, Slobozia, 2004

B. Cărți străine

1. B. Drcia, *Octava Rimskog*, Belgrad, 2001
2. S. Branic, *Belerim*, Belgrad, 2002
3. P. Șoșdeanu, *Activitatea teatrală la Uzdin*, ed. Societatea Literar-artistică Tibiscus, Uzdin, 2002
4. E. Banffy, *Prehistoric Studies*, Budapesta, 2000
5. S. Joanovičk, *Tipoloska analiza*, Virșet, 2003
6. D. Antonović, *Neolitska industria*, Belgrad, 2003
7. S. Tivador, *Nemesi es paraszti*, Eger, 2003
8. P. Niederun, *Stadtenban im Spatmittelalter*, Viena, 1997
9. C. Imre, *Munkacsy osli es Rokonsoga*, Bekecsaba, 2001
10. I. Rašajski, *Ptice Banata Die vogel des Banats*, Virșet, 2004
11. I. Juhasz, *Awarenzeittliche Graberfelden*, Budapesta, 1995
12. M. Nagy, *Awarenzeittliche Graberfelden vol. I si II*, Budapesta, 1998
13. G. Rostner, *Awarenzeittliche Graberfelden*, Budapesta, 1999

C. Reviste și anuare românești

1. *Clio*, an II nr. 34, Arad, 1999
2. *Patrimonium Apulense*, Alba Iulia, 2002
3. *China populară*, nr.2,3 , Alba Iulia, 2001, 2002, 2003
4. *Zărandul*, vol. 2, Arad, 2002
5. *Revista Muzeelor*, nr.1-6, 1-2 / 2001-2002, 1-4 / 2002-2003

6. *Altarul Banatului*, nr. 7-9, Timișoara, 2002
7. *Ziridava*, 2002, XV-XVI, XVII, Arad, 1980, 1987
8. *Revista Miorița*, 8-9, 2002
9. *Crisia*, nr. XII, Oradea, 1982
10. *Medievalia Transilvanica*, nr. 1-2, Satu Mare, 2002
11. *Cercetări istorice*, XVIII-XX, Iași, 1999-2001
12. *Sargeția*, nr. XXVIII, XXIX/1, XXVIII-XXIX/2, XXX/3, 2000
13. *Muzeul Etnografic al Maramureșului*, Sighetul Marmăției, 2001
14. *Crisia*, XXIX, XXX, Oradea, 1999-2000
15. *Biharea*, Oradea, 2001
16. *Altarul Banatului*, nr. 4-6, Timișoara, 2003
17. *Hrisovul*, vol. VII, VIII, IX, București, 2001-2003
18. *Oltenia-Studii și comunicări*, vol. 15, 16, 17, 18, 19/1999-2003
19. *Banatica*, 15/1, 15/2, 16/1, 16/2, Reșița, 2000-2003

D. Reviste și anuare străine

1. *Folia Historica*, XIX, XX, XXI, XXIII ½ Budapesta, 1994-2002
2. *Folia Archaeologica*, XVI, XVIII, XLIX-L, Budapesta 1996-2001
3. *The Yugoslav Danube*, Virșeț, 1996
4. *Studia Arheologica*, 9, Szeged, 2003
5. *Bulletin of the National Science Museum*, Tokio, 2002, 2003
6. *Schweizer Münzblätter*, nr. 204, 208, Zürich, 2001
7. *Schweizer Numismatische Rundschau*, nr. 80, 81, Zürich, 2001-2002
8. *Bulletino del Civica Museo di Storia Naturale*, 54, Veneția, 2003
9. *Letopis*, Ljubljana, 2003
10. *Izvestia*, 16-20, Vracea, 1993-2003
11. *Savaria*, nr. 25, 26, Szombathely, 2002
12. *Rozprane*, XLIV, 1, 2, 3, Ljubljana, 2002
13. *Mauritania*, 18/2, Allenbury, 2002
14. *Starinar*, 1, 2/2000, Belgrad, 2001
15. *Ars Decorativa*, nr. 20, Budapesta, 2001
16. *Agria*, nr. 38, Eger, 2002
17. *Alti dela societé per la preistoria*, Trieste, 1993, 1994
18. *Kulturchronik*, 1, 2, Bonn, 2002

(Valeria Elena Arjoca)

ABREVIERI

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

- I ACIEBSEE - Actes du premier Congrès International des études balcaniques et sud – est européens, Sofia, 1969.
- II ACIT - Actes du IIe Congrès International de Thracologie, Bucu-rești, 1980.
- AAA – Athens Annals of Archaeology, Atena.
- AAH – Acta Archaeologica Hungaricae, Budapesta.
- AAR – Analele Academiei Române, București.
- AAWG – Abhandlungen der Akad. D. Wissenschaften in Göttingen. Phil-hist Kl. Göttingen
- ACMIT - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
- ActaArchCarp - Acta Archaeologica Carphatica, Cracovia.
- ActaArchHung - Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
- ActaArchKopenhagen - Acta Archaeologica, Copenhaga.
- ActaHartghitensia - Acta Harghitensia, Miercurea Ciuc.
- ActaMN (AMN) - Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- ActaMM + Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui.
- Actes du VIIIe Congrès... - Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques, Beograd, 9 – 15 septembre 1971, vol. III, Raports et Corapports, Beograd, 1973.
- ActMuz – (Din) Activitatea muzeelor, Cluj-Napoca.
- ActaMP - Acta Musei Porolissensis, Zalău.
- ADATTÁR - Dr. Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez, I–III, Timișoara, 1893–1896.
- AEA - Archivo Español de Arquelogia, Madrid.
- AEM – Archaeologische-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
- AFB - Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár.
- AfÖG - Archiv für Kunde Österreichischer Geshichtsquellen, Viena.
- AH – Acta Historica, Budapesta
- AIIC - Anuarul Institutului de Istorie, Cluj-Napoca.
- AISC - Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.
- AJA - American Journal of Archaeology, Baltimore.
- AK – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz.
- AlbaRegia - Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.
- AlbCat - Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Ausstellung Katalog, Mainz am Rhein, 1989.
- Aluta - Aluta, Sfântu Gheorghe.
- Anale UCDC - Analele Universității Creștine “Dimitrie Cantemir”, Seria Istorie, București
- AnB (S.N.) - Analele Banatului, Timișoara.

- ANRW - Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Tübingen.
AnStUniv – Analele Științifice ale Universității “A.I. Cuza”, Iași.
AntHung - Antiquitas Hungarica, Budapesta.
Antiquitas – Antiquitas. Anhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte zur klassischen und provinzial Römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums, Bonn.
Antiquity - Antiquity, Cambridge, Newbury.
AÖ – Archäologie Österreichs, Viena.
APA - Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
Apulum - Apulum, Alba Iulia.
AR - Archaeologické Rozhledy, Praga.
ARou – Archaeometry in Roumania, București.
ArchAustr - Archaeologia Austriaca, Viena.
ArchErt (AÉ) - Archaeologiai Értesítő, Budapesta.
ArchHung - Archaeologia Hungarica, Dissertationes Archaeologicae Musei Nationalis Hungarici a Consilio Archaeologorum Academiae Scientiarum Hungaricae redactae. Budapesta
Archivi – Archivi di Arte Prehistorica, Brescia.
ArchJug - Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.
ArchPolona – Archaeologia Polona, Wrocław-Varșovia-Cracovia.
ArchRozhl - vezi, AR.
ArhMold - Arheologia Moldovei, Iași – București.
ArhOlt (S.N.) - Arhivele Olteniei, Craiova.
ArhPreg – Arheološki Pregled, Beograd.
ArhSofia - Arheologija, Sofia.
ArhVestnik - Arheološki Vestnik, Ljubljana.
AS - Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, Londra.
ASF – Archaeologica Slovaca Fontes (Institutii Archaeologici Nitriensis. Academia Scientiarum Slovaca), Bratislava.
Atti X SINBE - Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dall' eta del Bronzo in Europa, Verona.
AVSL - Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermanstadt (Sibiu). Kronstadt (Brașov).
BAI – Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași.
BÁMÉ – A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd.
Banatica - Banatica, Reșița.
BAR (IS) - British Archaeological Reports, (International Series), Oxford.
BCH – Bulletin de Correspondence Hellenique, Paris.
BCMI – Buletinul Comisiunilor Monumentelor Istorice, București.
BCSP – Bolletino del Centro Camuno di Studi Preistorici, Brescia.
BCSS – Buletinul Cercetărilor Științifice Studentești, Universitatea 1 Decembrie, Alba Iulia.
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. - Berlin.
BHAB – Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara.
BIAL – Bulletin of the Institute of Archaeology, Londra.
BiblMA – Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia.
BiblMN - Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj Napoca.

- BiblThr – Bibliotheca Thracologica, București.
- BIKL – Bányászati és Kohászati Lapok, Budapesta.
- BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București.
- BMJG – Buletinul Muzeului Județean Giurgiu.
- BMMKözleményei – Békésmegyei Múzeum Közleményei, Békéscsaba.
- BPI – Bolletino di Paleontologia Italiana, Roma.
- Britania – A Journal of Romano – British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies, London.
- BRTÉO – Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Evkönyve, Oradea, 1888.
- BSA – Annual of the British School of Archaeology at Athens, Londra.
- BSHSK – Buletin per Shkencat Shqetore, Tirana.
- BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București.
- CAANT (CerArhNT) – Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă, București.
- CAH – Cambridge Ancient History, Cambridge.
- CahRhodaniens – Cahiers Rhodaniens, Valence-sur-Rhône.
- Carpica – Carpica, Bacău.
- CCDJ – Cultură și civilizația la Dunărea de Jos, Călărași.
- CerArh (CA) – Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul Național de Istorie al României, București.
- Cercetări Istorice – Cercetări Istorice, Iași.
- Cetăți dacice – M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966.
- CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
- CIT – Thraco-Dacia. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie, București.
- Clio – Clio, revistă de publicistică istorică, Timișoara.
- CMO – Centenar Muzeal Orădean, Oradea.
- CNA – Cronica Numismatică și Arheologică, București.
- ComArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta.
- Comori – *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*. Catalog, București, 1978.
- Crisia – Crisia, Oradea.
- Cultura Vinča - Cultura Vinča în România, Timișoara.
- Cumidava - Cumidava, Brașov.
- CVA – *Corpus Vasorum Antiquarum*.
- Dacia (N.S.) – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București.
- Depozitele – M. Petrescu Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
- Der Basarabi-Komplex – Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (7. – 9. November 1996), București, 1996.
- Die Kulturen der Bronzezeit – Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Torres, Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (22. – 24. November 1997), București 1998
- DIR – *Documente privind istoria României*, 32 vol. București, 1951-1960.
- DissPann – Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
- DIVR – *Dicționar de istorie veche a României*, sub red. D.M. Pippidi, București, 1976.
- DolgCluj – Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem – és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj-Napoca).
- DolgSzeged – Dolgozatok, Szeged.

- Drobeta – Drobeta, Drobeta - Turnu Severin.
 DRH – Documenta Romaniae Historica, București.
 EDR – Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma.
 EphNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.
 Epoca bronzului – M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, BHAB, V, Timișoara, 1997.
 ERAUL - Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège
 ESA – Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
 ÉtBalk – Études Balkaniques, Sofia.
 FA – Folia Archaeologica, Budapesta.
 FBKN – Die Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und in die Nachbargebieten.
 Internationales Symposium, Budapesta – Velem.
 Festschrift Pittioni – Festschrift für Richard Pittioni zum Siebzigsten Geburtstag,
 Archaeologia Austriaca, Beiheft 13, Viena, 1976.
 FHDR – Fontes Historiae Dacoromanae (= *Izvoare privind istoria României*), 4 vol.,
 București, 1964.
 Fillst – File de Istorie. Muzeul de Istorie, Bistrița.
 FoliaArch – Folia Archaeologica, Budapesta.
 FVL – Forschungen zur Volks und Landeskunde, Sibiu.
 GCBİ – Godišnjak. Centar za balkanološkog ispitivanja, Sarajevo.
 Germania – Germania, Frankfurt a. M.
 GlasnikMKM – Glasnik Muzej Kosovo i Methohija, Pristina.
 GlasnikSAD – Glasnik Srpskog Arheološkog Društva, Beograd.
 GlasnikZMBH – Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
 GNAMP - Godišnik na Narodnija archeologiĉeski muzej v Plovdiv.
 GodišnikSevBălg – Godišnik na muzeite ot Severna Bălgaria.
 Gornea – Gh. Lazarovici, Gornea preistorie, Reșița, 1977.
 HOMÉ – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
 HTRTÉ – A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Évkönyve, Budapesta – Deva.
 IAI – Isvestija na Archeologiĉeski Institut, Sofia.
 IDR – *Inscriptiile Daciei Romane*, București.
 Iliria – Iliria, Studime dhe materiale arkeologike, Tirana.
 Iliri și Daci - *Iliri și Daci*. Catalog, Cluj – București, 1972.
 InMemCD – *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974.
 InvArch – Inventaria Archaeologica. Corpes des ensembles archéologiques, București.
 InvPraehistHung – Inventaria Praehistoriae Hungariae, Budapest.
 IPEK – Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst, Berlin
 IstMitt – Istambuler Mitteilungen, Istanbul.
 Istraživanja – Istraživanja, Novi Sad.
 IstRom – *Istoria României*, București.
 Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
 JFA – Journal of Field Archaeology, Boston.
 JGN – Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
 JPMÉ – Jánus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.
 JPR – Journal of Prehistoric Religion
 JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz.
 JRS – The Journal of Roman Studies, Londra.
 KFKNB – Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans,

Belgrad.

Klio – Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.

KözlCluj – Közlemények az Erdely Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolosvár (Cluj-Napoca).

KSI – Kuvendi i Studimene Illire, Tirana.

KSIA – Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii, Moskva.

KSIIMK - Kratkie Soobščenija Instituta istorii material'noj AN SSSR, Moskva – Leningrad.

Kulturraum Donau – Kulturraum mittlere und untere Donau, Tradition und Perspektiven des Zusammensleben, Reșița, 1994.

Lapidarul MB – M. Moga, I.I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timișoara.

Latomus – Latomus, Bruxelles.

LRBC – R.A.G. Carson, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324-498* (Part I, P.V. Hill, J.P.C. Kent, *The Bronze Coinage of the House of Constantine. A.D. 324-346*; Part II, R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Late Empire. A.D. 346-498*), Londra, 1965.

Macedoniae AA – Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep.

MagIst – Magazin Istoric, București.

MAGW – Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Viena.

MarbStud – Marburger Studien, Marburg, 1938.

Marisia – Marisia. Studii și materiale de arheologie, istorie, etnografie, Muzeul Județean Târgu Mureș.

Marmația – Marmația, Baia Mare.

Materiale (MCA) – Materiale și Cercetări Arheologice, București.

Materialy – Srpsko Arheološko društvo gradskij muzej Subotica, Subotica.

MAVA – Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie, München.

MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.

MFME – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.

MIA - Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova.

MIMBuc – Materiale de istorie și muzeografie, București.

MIRB – R. Göbl, *Moneta Imperii Romani et Byzantini*, Viena, 1989.

MittAI - Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ung. Akad. der Wissenschaften, Budapesta.

MKÉ – Muzeumi és Könyvtári Értesítő, Budapesta.

Monedele – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.

Mousaios – Mousaios. Studii și cercetări de istorie locală, Buzău.

MuzNat – Muzeul Național (de Istorie), București.

NC – The Numismatic Chronicle, Londra.

NeolBan – Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj Napoca, 1979.

NK - Numizmatikai Közöny, Budapesta.

NListy – Numismatice Listy, Praga.

NNU – Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte, Leipzig-Hildesheim.

NumSbor – Numismaticky Sbornik, Praga.

OJA – Oxford Journal of Archaeology, Oxford.

OmCD – *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960.

OpusculaArch (OpArch) – Opuscula Archaeologica, Zagreb.

PASE - Prehistorische Archeologie in Südosteuropa – Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Berlin.

- PBF – Praehistorische Bronzefunde, Berlin.
- PBG – A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento, Mexico, 1963.
- Peuce – Peuce, Tulcea.
- PIR – *Prosopographia Imperii Romani*, 3 vol., Berlin-Leipzig.
- PJZ – *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja*, Sarajevo.
- PMCDR – Publicațiile Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
- PMMB – Publicațiile Muzeului Municipiului București, București.
- Pontica – Pontica, Constanța.
- Posebna izdanija - Posebna izdanija, Sarajevo.
- Potaissa – Potaissa. Studii și Comunicări, Turda.
- PPS – Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge-Londra.
- Praehistorica – Praehistorica. Internationales Symposium, Praga.
- PraiSrb – M. Garašanin, *Praistorija na tlu Srbije*, Belgrad.
- PraiVoiv – B. Brukner, J. Todorović, N. Tasić, *Praistorija Voivodine*, Novi Sad.
- PrehistAlp – Prehistoria Alpina, Trento.
- Pulpudeva – Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Sofia.
- PZ – Praehistorische Zeitschrift, Berlin – Leipzig.
- RA – Rossijskaja Arheologija, Moskva.
- RadVM (RVM) – Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad.
- RCRFActa – Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.
- RégFüz – Régészeti Füzetek, Budapest.
- Repertorium (ErdRep)– Roska Márton, Erdély régészeti repertoriuma. I. Öskor Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, Tom I. Praehistorica, Cluj, 1942.
- RESEE – Revue des Etudes Sud–Est Europeens, București.
- RevIst (RI) – Revista de Istorie, București.
- RevMuz – Revista Muzeelor, București.
- RGF – Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.
- RIC – *Roman Imperial Coinage*, 10 vol., Londra, 1923-1994.
- RISBC – Revista Institutului Social Banat–Crișana, Timișoara.
- RIM – Revista de Istorie Militară, București.
- RMM – Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă, București.
- Römer in Rumänien - *Römer in Rumänien*. Ausstellungs Katalog, Köln, 1969.
- RRC – M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, 2 vol., Cambridge, 1979.
- RRCH - M.H. Crawford, *Roman Republican Coin Hoards*, Londra, 1969.
- RRH – Revue Roumaine d'Histoire, București.
- SA – Sovetskaja Arheologija, Moskva.
- SAI – Svod Arheologičeskikh istočnikov, Moskva – Leningrad.
- Sargeția – Sargeția. Buletinul Muzeului Civilizației Dacice și Romane, Deva.
- SCA – Studii și cercetări de antropologie, București.
- SCIA – Studii și Cercetări de Istoria Artei, București.
- SCIVA - Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.
- SCMI – Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie, București, 1964.

- SCN - Studii și Cercetări de Numismatică, București.
- SGB – Studii de Geografie a Banatului, Universitatea Timișoara.
- SH – Studime Historike, Tirana.
- SIB – Studii de Istorie a Banatului, Universitatea de Vest, Timișoara.
- SIArch – Slovenská Archeológia, Bratislava.
- SJ – Saalburg Jahrbuch, Bericht des Saalburg Museums, Bad Homburg.
- SMIM - Studii și Materiale de Istorie Medie, București.
- SMMIM - Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară. Muzeul Militar Central, București.
- SRIR - Studii și Referate privind Istoria României, București, 1954.
- Starije – Starije Crno Gore, Cetinj.
- Starinar – Starinar, Belgrad.
- StCGGB – Studii și cercetări de geologie, geografie și biologie, Reșița.
- StComC - Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie, Caransebeș = Tibiscum.
- StComp - Studii și Comunicări. Muzeul Județean, Pitești.
- StComSatuMare - Studii și Comunicări, Satu Mare.
- StComS - Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie – Istorie, Sibiu.
- StDac – Studii Dacice, Cluj-Napoca, 1981.
- StudAlb – Studia Albanica, Tirana.
- StudClas – Studii Clasice, București.
- Studentski Proucivanija – Studentski Proucivanija, Sofijski Univ., Istoriceski Fakultet, Sofia.
- Studia – Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.
- StudiaBalcanica – Studia Balcanica, Sofia.
- StudiaPraehistorica (SP) – Studia Praehistorica. Archeologisches Institut der Bulgarischen Akademie, der Wissenschaften Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften USSR, Sofia.
- Studii – Studii, Revistă de istorie, București.
- Studii și Materiale - Studii și Materiale, Târgu Mureș.
- StZ – Študijné Zvesti Archeologicky ústav ŠAV, Nitra-Bratislava.
- Swiatowit – Swiatowit. Annuaire de l'archéologie préhistorique, Varșovia.
- Symp Alba Iulia – The Early Hallstatt Period (1200 – 700 BC) in South Eastern Europe. Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, BiblMA, I, Alba Iulia, 1994.
- SympThrac – Symposia Thracologica.
- The Vinča Culture - The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections, Timișoara, 1996.
- The Yugoslav Basin... – The Yugoslav Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C. (Symposium, Vršac, October 11 – 14, 1995), Belgrade – Vršac, 1996.
- Thracia - Thracia, Sofia.
- Thraco-Dacica (TD) - Thraco-Dacica, București.
- Tibiscum – Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie, Caransebeș.
- Tibiscus – Tibiscus, Timișoara.
- TIR, L. 34 – Tabula Imperii Romani. Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium, L. 34, Budapest, 1968.
- Trepte – *Trepte de civilizație românească*, București, 1982.
- TRÉT – Történelmi és Régészeti Értesítő, Temesvár (Timișoara).
- UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorische Archäologie, Bonn.

- VAH – Varia Archaeologica Hungarica, Budapesta.
VDI – Vestnik Drevnej Istorii, Moskva.
VF – Vorträge und Forschungen, Sigmaringen.
Viesnik – Viesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku, Split.
WPZ – Wiener Prähistorischer Zeitschrift, Viena.
YougDanBas – The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B.C., Symposium, Vršac, October 11 – 14, 1995, Belgrade – Vršac, 1996.
ŽAnt – Živa Antika, Skoplje.
ZborNM – Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Belgrad.
ZborŠtip – Zbornik na štipskiot Naroden Muzej, Štip.
ZfA – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
ZfAM – Zeitschrift für Archäologie der Mittelalters.
ZfE – Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.
ZfN – Zeitschrift für Numismatik, Berlin.
Ziridava – Ziridava. Studii și Cercetări, Arad.
ZMS – Zbornik za Društvene nauke Matice Srpske, Novi Sad.
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

